



# KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ

# SOSYAL BİLİMLER

# DERGİSİ

CİLT : 21 SAYI: 2  
AĞUSTOS 2024

ISSN: 1304-8120

E-ISSN: 2149-2786



E-ISSN: 2149-2786

**KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ**

**Kahramanmaraş Sütçü İmam University  
Journal of Social Sciences**

**CİLT/Volume**  
21

**SAYI/Issue**  
2

**YIL/Year**  
2024

**Yayınlanma Tarihi / Publication Date**  
31.08.2024



**KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ**

**Kahramanmaraş Sütçü İmam University  
Journal of Social Sciences**

**Sahibi / Publisher**

(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü  
Adına)

(On Behalf of Kahramanmaraş Sütçü İmam University Social Sciences  
Institute)

Prof. Dr. Alptekin YASIM (Rektör / Rector)

**Baş Editör / Chief Editor**

Doç. Dr. Burak TELLİ

**Editör Yardımcısı / Assistant Editor**

Doç. Dr. Meltem KILIÇ

**Editörler Kurulu / Editorial Board**

Prof. Dr. Abdulkadir EVGİN

Prof. Dr. İsmail BAKAN

Prof. Dr. Turan SAĞER

Prof. Dr. Ersin Kaya SANDAL

Doç. Dr. Burak TELLİ

Doç. Dr. Günsu YILMA ŞAKALAR

Doç. Dr. Adem DOĞAN

Doç. Dr. Meltem KILIÇ

**Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, sosyal bilimlerin farklı disiplinlerinin ilgi alanlarına giren, çok yönlü olarak tartışma, araştırma ya da uygulamalar sonucunda üretilen bilimsel çalışmaları ve çözümleri içeren “hakemli” bir dergidir. Dergimiz **ULAKBİM TR DİZİN**, **SOBİAD** ve **Akademia Sosyal Bilimler İndeksi (ASOS İndex)** tarafından taranmaktadır. Dergimizde yayımlanan makalelerdeki her türlü sorumluluk yazarlara aittir. Dergi Nisan-Ağustos-Aralık aylarında olmak üzere yılda üç kez yayımlanır.

**İngilizce Dil Editörü / English Language Editor**

Dr. Öğr. Üyesi Semih SARIGÜL  
Öğr. Gör. Şerife DURNA

**Almanca Dil Editörü / German Language Editor**

Dr. Öğr. Üyesi Hayriye BİLGİNER

**Fransızca Dil Editörü / French Language Editor**

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KURT

**Şekil ve Dizgi Sorumlusu**

Doç. Dr. Burak TELLİ  
Doç. Dr. Meltem KILIÇ

**Teknik Koordinatör**

Zafer TABAK

**Dergi Yazışma Adresi / Correspondence Address:**

Sosyal Bilimler Dergisi  
Yayın Kurulu Başkanlığı  
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü  
Avşar Yerleşkesi-Kahramanmaraş

Tel 0 344 280 18 46  
0 344 280 18 45  
0 344 280 18 48  
Faks 0 344 280 18 40  
E-mail [ksusbd@ksu.edu.tr](mailto:ksusbd@ksu.edu.tr)



**KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ**

**Kahramanmaraş Sütçü İmam University  
Journal of Social Sciences**

**DANIŞMA KURULU\* / Advisory Board\***

- Prof. Dr. Abdulvahab BAYDAŞ** - Düzce Üniversitesi  
**Prof. Dr. Hüsnü Ezber BODUR** - Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi  
**Prof. Dr. Mehmet Sadık ÖNCÜL** - Sivas Cumhuriyet Üniversitesi  
**Prof. Dr. Muhsin KAR** - Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi  
**Prof. Dr. Mustafa PAKSOY** - Gaziantep Üniversitesi  
**Prof. Dr. Tahir AKGEMCİ** - Selçuk Üniversitesi  
**Prof. Dr. Tuba BÜYÜKBEŞE** - Hasan Kalyoncu Üniversitesi  
**Doç. Dr. Fikret BİRDİŞLİ** - İnönü Üniversitesi

*\*: İsimler unvan ve alfabetik sıraya göre dizilmiştir.*

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

E-ISSN: 2149-2786

Cilt / Volume: 21, Sayı / Issue: 2, Yıl / Year: 2024

Yayın Tarihi / Publication Date: 31.08.2024

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

EĞİTİM BİLİMLERİ / EDUCATIONAL SCIENCES

<p>Sovyet Dönemi Kazak Edebiyatına Yönelik Bir Arayış ve Sorgulama Çabası: Cüsipbek Aymavituly'nın "Eles" Hikayesi <i>A Seeking and Inquiring Effort Towards Soviet Period Kazakh Literature: Cusipbek Aymavituly's "Eles" Story</i> Yılmaz BACAĞLI</p>	382-393
<p>Türkçe Ders Kitaplarındaki Etkinliklerin 21. Yüzyıl Becerileri Bağlamında İncelenmesi <i>Examining the Activities in Turkish Textbooks in the Context of 21st Century Skills</i> Niyet BAŞI, Gülşah GENÇER</p>	394-413
<p>"Birlikte Aşacağız, Bilimle Başaracağız!" TÜBİTAK 4007 Bilim Şenliğinin Depremzede Öğrencilerin Bilimsel Tutum ve Bilim Şenliğine Yönelik Tutumlarına Etkisi <i>The Effect of TUBITAK 4007 Science Festival "We Will Overcome Together, We Will Succeed with Science!" on Scientific Attitudes and Attitudes Towards Science Festival of Earthquake Affected Students</i> Birol BULUT, Muhammed Kürşat ÖKSÜZOĞLU, İrem ELÇİ ÖKSÜZOĞLU</p>	414-429
<p>Okul Yöneticilerinin Zihinsel İş Yüküne İlişkin Görüşleri <i>School Administrators' Views on Mental Workload</i> Murat DEMİRKOL, Abdulvahap DOĞAN, Tuncay Yavuz ÖZDEMİR</p>	430-445
<p>Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Dil İhtiyaç Analizi: Cezayir Örneği <i>Language Needs Analysis in Teaching Turkish as a Foreign Language: Algerian Example</i> Mustafa EMEK, Nesrin FEYZİOĞLU</p>	446-463
<p>Okul Öncesinde Dijital Araç Kullanımı ile Yaratıcılık Arasındaki İlişki <i>The Relationship Between the Use of Digital Tools and Creativity in Preschool</i></p>	464-475



<b>Şule KAVAK, Ebru DERETARLA GÜL, Mustafa SARIAY</b>	
<b>Çocukların Okul Öncesi Eğitim Etkinliklerine Katılım Düzeylerinin Öğretmen Görüşleri Açısından İncelenmesi</b> <i>Examining the Participation Levels of Children in Pre-School Education Activities in Terms of Teachers' Opinions</i> <b>Hikmet ZELYURT, Osman OSMANOĞLU</b>	<b>476-490</b>
<b>FİLOLOJİ / PHILOLOGY</b>	
<b>Necâtî Bey'in Belge Kıymetinde Bir Gazeli ve Şerhi</b> <i>A Ghazel and Commentary of Necâtî Bey as a Document</i> <b>Lütfi ALICI</b>	<b>491-503</b>
<b>Türk-Türkmen Kültüründe Doğumla İlgili İnançlar, Ritüeller ve Söylenen Alkış-Dilekler</b> <i>Beliefs, Rituals and Short Prayer-Wishes Expressed in Birth in Turkish-Turkmen Culture</i> <b>Ramazan ÇAKIR</b>	<b>504-517</b>
<b>18. Yüzyıl İstanbul'unda Kürk İle İlgili Sözcükler</b> <i>Fur-related Vocabulary in 18th Century Istanbul</i> <b>Nesrin GÜLLÜDAĞ</b>	<b>518-529</b>
<b>Nergisî'nin Tespit Edilen Dört Yeni Gazeli</b> <i>Four New Ghazalles of Nergisî Discovered</i> <b>İbrahim Halil TUĞLUK, Neslihan DOKUMACI</b>	<b>530-538</b>
<b>SOSYAL, BEŞERİ VE İDARİ BİLİMLER / SOCIAL, HUMAN AND ADMINISTRATIVE SCIENCES</b>	
<b>Girişimcilik Yönelimi ve Dijital Okuryazarlığın Girişimcilik Niyetine Etkisi: İİBF Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma</b> <i>The Effect of Entrepreneurial Orientation and Digital Literacy on Entrepreneurial Intention: A Study on the Students of Faculty of Economics and Administrative Sciences</i> <b>Turgut Emre AKYAZI</b>	<b>539-552</b>

<b>Aile Dizimi ve Felsefe İlişkisi</b> <i>Family Constellation and Philosophy Relationship</i> Hilal ANDIÇ	553-565
<b>Sağlık Bilimleri Fakültesinde Öğrenim Gören Öğrencilerin İş Bulma Kaygısı Düzeylerinin Belirlenmesi: Kesitsel Bir Araştırma</b> <i>Determination of Job-Finding Anxiety Levels of Students Enrolled in the Faculty of Health Sciences: A Cross-sectional Research</i> Ramazan ASLAN, Zekiye GÖKTEKİN, Eyyüp YILDIZ	566-580
<b>Kirlilik Sığınağı ve Kirlilik Halesi Hipotezlerinin Test Edilmesi: E7 ve G7 Ülkelerinin Karşılaştırmalı Analizi</b> <i>Testing the Pollution Haven and Pollution Halo Hypotheses: Comparative Analysis of E7 and G7 Countries</i> Dilek ATILGAN	581-593
<b>Milli Eğitim Dergisinde Yayımlanan İletişim Konulu Akademik Çalışmaların Bibliyometrik Profili</b> <i>Bibliometric Profile of Academic Studies on the Subject of Communication Published in Journal of Milli Eğitim</i> Gökhan BAK	594-611
<b>Yaşam Doyumu ve Duygusal Emegin Örgütsel Nostalji Üzerindeki Etkisi: Sağlık Çalışanları Üzerinde Bir Alan Araştırması</b> <i>The Impact of Life Satisfaction and Emotional Labor on Organizational Nostalgia: A Field Study on Healthcare Workers</i> İsmail BAKAN, Burcu ERŞAHAN, Makbule ERMAN, Ahmet Zahit BAKAN, Rüstem KELEŞ	612-623
<b>Yapay Zekâ ile Marka İnşası</b> <i>Brand Building with Artificial Intelligence</i> Ali Çağlar ÇAKMAK	624-635
<b>Maraş'ta Faaliyet Göstermiş Misyoner Okulları ve Kurumları</b> <i>Missionary Schools and Institutions Which Operated in Maraş</i> Mustafa Edip ÇELİK, Recep ÇELİK	636-645
<b>Devrim Erbil'in Eserlerinde Kompozisyon</b> <i>Composition in the Works of Devrim Erbil</i> Tuncay ÇİÇEK	646-655

<p><b>6 Şubat Kahramanmaraş Depremleri Sonrası Ortaya Çıkan İnşaat ve Yıkıntı Atıklarının Geri Kazanımı ve Bertarafının Çevre ve Ekonomi Açısından Önemi</b> <i>The Importance of Recycling and Disposal of Construction and Demolition Waste Emerging After the 6 February Kahramanmaraş Earthquakes in Terms of Environment and Economy</i> Hüseyin ÇİFTÇİOĞLU</p>	656-669
<p><b>Sinemada Özel Yetenekli Çocuklar: Fred, Vitus, Ishaan ve Mary</b> <i>Gifted Children In Cinema: Fred, Vitus, Ishaan and Mary</i> Nesrin KULA DEMİR, Ümit DEMİR</p>	670-980
<p><b>Research on Asylum-Seeking Preschool Children In Turkey: A Systematic Review</b> <i>Türkiye'de Sığınmacı Konumundaki Okul Öncesi Dönem Çocukları Hakkında Yapılan Araştırmalar: Sistematik Derleme</i> Özlem YILMAZ DEMİREL, Alper Yusuf KÖROĞLU, Safa A. ATAMAN, Barış KÖSRETAŞ</p>	681-694
<p><b>Küresel Isınmanın Etkilerini Ortaya Koymada Belgesellerin Rolü: "6 Derece Dünyayı Değiştirebilir" Belgesel Film Örneği</b> <i>The Role of Documentaries in Revealing the Effects of Global Warming: "6 Degrees Can Change the World" Documentary Film Example</i> Tolgay DURMUŞ</p>	695-711
<p><b>Mobil Yemek Sipariş Uygulamalarında Kuponların Aşırı Sipariş Davranışı Üzerindeki Aracılık Etkisinin İncelenmesi</b> <i>Examining the Mediating Effect of Coupons on Over-ordering Behavior in Mobile Food Delivery Applications</i> Ahmet ERDEM</p>	712-726
<p><b>Savunma Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: N-11 Ülkeleri Örneği</b> <i>The Effect Of Military Spending On Economic Growth: The Case of N11 Countries</i> Cem ENGİN, Burak UĞUR</p>	727-741
<p><b>Commemorating the Events of May 4, 1970 at Kent State University, USA: An Analysis of the Reconciliation Process</b> <i>ABD Kent Devlet Üniversitesi'nde 4 Mayıs 1970 Olaylarının Anılması: Uzlaşma Süreci Üzerine Bir İnceleme</i> Serdar Kenan GÜL</p>	742-750

<p><b>Muhasebe-i Evkâf-ı Hümâyun Defterlerine Göre Trabzon Ebu'l-feth Sultan Mehmed Han Hazretleri Vakfı (1860-1875): Analitik Bir İnceleme</b></p> <p><i>Trabzon Ebu'l-Feth Sultan Mehmed Han Foundation (1860-1875) According to Muhasebe-i Evkâf-ı Hümâyun Books: An Analytical Review</i></p> <p>Ahmet GÜLENC</p>	751-768
<p><b>BIST 100 ve Katılım 50 Endekslerinin Döviz Kuru, CDS Risk Primi, CBOE Oynaklık Endeksi (VIX) ve Petrol Fiyatları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi</b></p> <p><i>Examining the Relationship Between Exchange Rate, CDS Risk Premium, CBOE Volatility Index (VIX) and Oil Prices of BIST 100 and Participation 50 Indices</i></p> <p>Aydın GÜRBÜZ</p>	769-782
<p><b>Kahramanmaraş'ta Spor Turizmi</b></p> <p><i>Sports Tourism in Kahramanmaraş</i></p> <p>Nadire KARADEMİR</p>	783-798
<p><b>İskenderun'da (Hatay) Sanayileşmeye Bağlı Göçler ve Değişen Kentsel Doku</b></p> <p><i>Migration due to Industrialisation and Changing Urban Fabric in İskenderun (Hatay)</i></p> <p>Bülent OCAK, Eylül KARAGEL</p>	799-821
<p><b>The Emotional and Physical Problems of People with Friedreich's Ataxia and Their Perception about Discrimination Friedreich</b></p> <p><i>Ataksisi Olan Kişilerin Duygusal ve Fiziksel Sorunları ve Ayrımcılığa İlişkin Algıları</i></p> <p>Derya KARATAŞ</p>	822-835
<p><b>Girişimcilik Niyeti Kavramını Konu Alan Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi</b></p> <p><i>Bibliometric Analysis of Postgraduate Theses on the Concept of Entrepreneurial Intention</i></p> <p>Nihal ARICAN KAYGUSUZ</p>	836-848
<p><b>Dijital Sağlık Ortamında Veri Yönetiminin Hasta Memnuniyetine Etkisi</b></p> <p><i>The Effect of Data Management in the Digital Health Environment on Patient Satisfaction</i></p> <p>Fatma ÇİFTÇİ KIRAÇ</p>	849-858
<p><b>Osmanlı Bürokrasisinde Arzuhâllerin Değerlendirilme Usullerine Bir Örnek: Manastır Kazası Âşar Tevzi'ine Yapılan İtirazlar ve Vilâyet Merkezine Yansımaları</b></p> <p><i>An Example of the Evaluation Methods of Petitions in the Ottoman Bureaucracy: Objections to the Distribution of Tithes in the Manastır District and Their Reflections in the Provincial Center</i></p> <p>Kemalettin KOÇ</p>	859-876

<p><b>Maraşlı Rıdvan-Zâde Ali Efendi'nin Vakıfları</b> <i>Maraşlı Rıdvan-Zâde Ali Efendi's Waqfs</i> Deniz KURTBOĞAN</p>	877-883
<p><b>Doğrudan İndirgemeler Üzerine İki Değerli Mantık Açısından Bir İnceleme -III: Farklı Basit Önergelerden Oluşturulan Bileşik Önergelerin Birbirine İndirgenmesi</b> <i>A Study on Direct Reductions in Terms of Two-Valued Logic -III: Reducing Compound Propositions Composed of the Different Simple Propositions to Each Other</i> Fikret OSMAN</p>	884-954
<p><b>Cam Tavan Sendromunun Tükenmişlik Üzerindeki Etkisinde Örgütsel Özdeşleşmenin Aracılık ve Düzenleyicilik Rolü</b> <i>The Mediating and Regulatory Role of Organizational Identification in The Effect of Glass Ceiling Syndrome on Burnout</i> Sümevra CEYHAN BOR, Ayşegül ÖZBAĞIŞ</p>	955-971
<p><b>Identifying Causes of Accidents And Enhancing Safety Using the Fishbone Method: an Application in Excavation</b> <i>Daha Fazla Güvenlik İçin Balık Kılıçığı Yöntemi Kullanılarak İş Kazası Analizi: Hafriyat Çalışmasında Bir Örnek Olay İncelemesi</i> Okan ÖZBAKIR</p>	972-982
<p><b>Aile Hekimlerine Yönelik Şiddetin Kesitsel Analizi: Ankara İli Örneği</b> <i>Cross- Sectional Analysis of Violence Against Family Physicians: Ankara Province Example</i> Deniz GÜNGÖR ÖZCAN, Pınar YALÇIN BALÇIK</p>	983-992
<p><b>Hellen Kolonizasyon Sürecinde Ekonomik Boyut: Sinope Örneği</b> <i>Economic Dimension in the Hellenic Colonization Process: The Case of Sinope</i> Meltem TEMİZKAN</p>	993-1004
<p><b>Kamu Hastane İşletmelerinde Çalışma Sermayesi ve Karlılık İlişkisine Yönelik Bir Uygulama</b> <i>An Application On The Relationship Between Working Capital And Profitability In Public Hospital Enterprises</i> Sefa Murat TÜLÜK, Öznur ARSLAN</p>	1005-1020
<p><b>Dâryûş Mehrcûyî Filmlerinde Tahran'ın Temsili</b> <i>Representation Of Tehran In Dariush Mehrjui Films</i> Aysel YILDIZ</p>	1021-1029

<b>One Paradigm Many Orders: Realists' Conceptualizations of International Order</b> <i>Tek Paradigma Birçok Dzen: Realistlerin Dzen Kavramlaştırmaları</i> Celil YİĞİT, Fulya MEMİŞOĞLU ZAIMOĞLU	<b>1030- 1044</b>
---	-----------------------

***KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERĐİSİ***

***E-ISSN: 2149-2786***

**Cilt / Volume: 21, Sayı / Issue: 2**

**Ağustos / August 2024**

**Yayınlanma Tarihi / Publication Date: 31.08.2024**



ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi \* Research Article

Sovyet Dönemi Kazak Edebiyatına Yönelik Bir Arayış ve Sorgulama Çabası:  
Cüsipbek Aymavitulı'nın "Eles" Hikayesi

A Seeking and Inquiring Effort Towards Soviet Period Kazakh Literature:  
Cusipbek Aymavituly's "Eles" Story

Yılmaz BACAKLI

Dr. Öğr. Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü  
yilmazbacakli@gmail.com  
Orcid ID: 0000-0001-6128-5482

**Öz:** Toplumsal hayata yön veren düzenin temeli kültürdür. Değişen zamana bağlı olarak bu temel, ideolojilerce de oluşturulmaya başlanmıştır. Edebiyat faaliyetleri ideolojik temelin yayılmasında, yerleşmesinde ve taşınmasında kullanılan en verimli araçlar olarak değerlendirilmektedir. Rusya'da 1917 yılında gerçekleşen Sovyet devrimi kendi ideolojisi merkezinde yeni bir toplumsal düzeni ve insan tipini hedefler. O tarihte Rusların sömürsü altındaki Kazak toplumu da bundan etkilenir. Sovyet ideolojisi, Kazak toplum hayatında kabul görmek için bu toplumunun edebiyat faaliyetlerini dilediğince biçimlemek ister. Ruslar; Kazak edebiyatını zor kullanarak, gerçekleri tersyüz ederek kullanmak ister. Kazak aydınlarından biri olan Cüsipbek Aymavitulı, ideolojik biçimlendirme hareketinin neler yapabileceğinin somut örneklerinden biridir. İdeolojik nedenlerle haksız yere suçlanıp öldürülen ilk Kazak aydınlarından biri olan Aymavitulı, anlatı türünde pek çok eser kaleme alır. Romanları da bulunan yazar, kaleme aldığı Hayalet (Eles) başlıklı hikâyesinde döneminin edebiyat anlayışına yönelik arayış ve sorgulama çabası içerisine girer. Aymavitulı, ideolojik temelli edebiyat faaliyetlerine yönelik arayış ve sorgulamalarında şuurlu biçimde muhayyel bir karakter kullanır. Sovyet devriminin ortaya çıkardığı yeni edebî ortam kadar, bu ortamın aydın insan tipinin de sorgulandığı eser; gelecekte oldukça etkili olacak sosyalist realizm akımını öngören ironik bir öngörü olarak da değerlendirilebilir. Anlatıcının arayış, hayalî karakterin ise sorgulama fiilinin öznesi konumunda olduğu eser; edebî ortamlarda yapılanları, yapılmayanları ve yapılması beklenenleri irdeler.

**Anahtar Kelimeler:** Sovyet Kazak edebiyatı, Sovyet ideolojisi, Cüsipbek Aymavitulı, hikâye, Eles hikâyesi.

**Abstract:** The basis of social life is culture. Depending on the changing times, this basis has begun to be formed by ideologies. Literary activities are considered the most effective tools used to spread and establish ideologies. The Soviet revolution, which took place in Russia in 1917, aims to achieve a new social order type at the center of its own ideology. The Kazakhs, who were under Russian exploitation at that time, were also affected by this. The Soviet ideology wants to shape the literary activities of this society as it wishes in order to be accepted in the Kazakh social life. Russians want to shape Kazakh literature by using force and turning the facts upside down. Cüsipbek Aymavituly, one of the Kazakh intellectuals, is one of the concrete examples of what ideological shaping can do. Aymavituly, one of the first Kazakh intellectuals who was unfairly accused and killed for ideological reasons, wrote many works in the narrative genre. In the story Eles (Ghost), the author attempts to search and question the understanding of literature of his period. The story examines what is done, what is not done, and what is expected to be done in literary environments.

**Keywords:** Soviet Kazakh literature, Soviet ideology, Cüsipbek Aymavituly, story, Eles story.

Geliş Tarihi:11.05.2024

Kabul Tarihi:15.08.2024

Yayın Tarihi:31.08.2024

Atıf: Bacaklı, Y. (2024). Sovyet dönemi Kazak edebiyatına yönelik bir arayış ve sorgulama çabası: Cüsipbek Aymavitulı'nın "Eles" hikayesi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 382-393. Doi: 10.33437/ksusbd.1482376

## GİRİŞ

Toplumsal hayatın en zor yanlarından biri; her bir üyenin diğerinin beklentilerini, düşüncelerini ve duygularını en doğru biçimde algılayarak yaşamaya mecbur olmasıdır. İnsanların anlaşarak ve zarar görmeden bir arada yaşamak için ihtiyaç duyduğu düzen, ancak bu şekilde sağlanabilir. İnsanlar; zihinlerinde taşıdıkları ve diğerlerinin de hayatını içeren, sınırları esneyebilen bir toplum haritası sayesinde elde ettiği huzurun simyasını kuşaktan kuşağa aktarır. Simgelerden müteşekkil bu haritaya “kültür” adı da verilebilir. Modern çağlarda toplum haritası saygınlığını ve faydalarını yitirince hayatı paylaşma mecburiyeti insanı yeni arayışlara sevk eder. “İdeoloji”, bu arayışa cevap olabilecek yeni toplum haritaları üretme çabası olarak değerlendirilebilir (Mardin, 2002: 18).

İdeolojiler kültüre göre yapay bir özellik gösterir. Devletin geleneksel aydınları veya organik aydınlarca üretilen ideolojiler, daha çok hâkim sınıfa ait bir sevk ve idare aracı olarak ortaya çıkar. Kültür kadar kapsayıcı olamayan ideolojiler, toplumsal yapının tamamı tarafından olumlu olarak algılanıp kabullenilmez. Zamanın iktidarları ya da taraftarları eliyle üretilen ideolojiler; güce muhalif olanlar tarafından hegemonik baskı kurmak, aldatmak ve hakikati engelleyip ortadan kaldırmakla suçlanır (Aktaş, 2012: 50-51).

Edebiyat, ideoloji öncesi geleneksel dönemde sözün söyleme biçiminden daha çok anlama odaklanır. Rönesansın sonrasında geleneksel hayata yön veren organik metafizik, etkisini yitirmeye başlar. Bu noktada edebiyat, diğer sanat şubelerine benzer şekilde inanç esaslarından arındırılmış beşerî bir metafizik biçimi olan ideolojiye dayalı olarak da üretilmeye başlanır. Bu durum en az anlam kadar estetik sunuma da değer veren yeni bir dönemi başlatır. Bilginin yanı sıra hazzı da edebiyat sanatının bir unsuru hâline getiren bu süreç, edebiyat akımları eliyle simgesel olanın dışında hayat pratiklerini de eserlerin parçası yapar (Emre, 2023: 132).

### Sovyet İdeolojisinin Edebiyatla İlişkisi

Rusya’da 1917 yılında gerçekleşen Sovyet devrimi, kendi ideolojisi ekseninde yeni bir dünya kurmak ister. Türkistan coğrafyasını da yakından ilgilendiren bu devrimin hemen ardından Komünist Parti sanat alanında baskıcı bir yöntem geliştirmez. Bilhassa sanat alanında biçimcilik ve fütürizm gibi akımlar hoşgörü ile karşılanır (Moran, 1983: 40). Ancak 1925 yılında ülkede hâkim olan proleter anlayışın menfaat ve hedeflerine uygun bir kültür hayatı yaratabilmek amacıyla Kazakistan’ın da dahil olduğu birçok yerde “Proleter Yazarlar Birliği” kurulur (Kıyabayev, 2007: 556). Stalin, 1927 yılı itibarıyla mutlak iktidarın sahibi olması sonrasında 1932 yılında ideolojisinin gerçekliğine dayanan bir sanat anlayışı geliştirir.

Varlıklarını ideolojilere borçlu olan totaliter rejimler ya da partiler toplumun gerçek ihtiyaçlarını umursamaz. Bu tür güç odakları; iktidarlarının menfaatine dönük hiçbir planın bozulmaması, projenin aksamaması için kontrolü elden bırakmaz. Bu nedenle hayatın düşünce, duygu, sanat anlayışı ve yaşam biçimi gibi tüm özel alanlarına müdahale edip biçimlemek ister. Doğrudan bireyin özel hayatına baskı kurmak, fiziksel güç kullanmak suretiyle kendi varlığına yönelik tehdit oluşturabilecek özgür yaşam alanlarının oluşmasını engeller (Şengün, 2022: 7-8). Sovyet ideolojisinin her şeyi elinde toplama çabasına, bu ideolojinin taraftarı olan insanların da tahammülü kalmaz. Bu insanlar, ideolojinin edebiyat sahasının da içerisinde bulunduğu sosyal hayata hükmetmek için kurmaya çalıştığı otoriteyi zorbalık olarak değerlendirir. Aynı insanlar kanunların, insanların anlayış ve iradesini yansıtmayan söz kalabalığına dönüşmesinden rahatsızdır (Soljenitsin, 1974: 58).

Sovyet ideolojisi insana has tüm detayları edebiyattan kovarak gerçeklikten kopuk kahramanlarla inşa ettiği yeni bir edebiyat var etmeye çalışır. Proleter edebiyat olarak da nitelenebilecek bu edebiyat biçimini resmî ideoloji himâye eder. Toplumun en değersiz kimseleri, fırsatçı ama yeteneksiz gençleri; görünebilmek ve kazanabilmek için başka şansları olmadığından fabrika bacalarını, ideolojinin insanı hırpalayıp yok eden sertliğini, kadınların ezilmişliğini, ideolojiye inanmanın dışında bir niteliği bulunmayan gençliği ve emeği kutsayarak gücü yanlarına alır (İsrati, 1996:105).

### Kazak Edebiyatında Sovyet İdeolojisinin Etkisi

Sovyet ideolojisini esas alan edebiyat oluşturma sürecinde yönetimi en çok zorlayan husus Rus olmayan toplumların edebiyatlarını biçimlendirmek olur. Kazak toplumu da bu zorlu süreçten payını



alır. Kazak toplumunda ideolojinin merkeze koyduğu sınıflı toplum yapısı, toprak ağalığı, yerleşik bir özel mülk anlayışı yoktur. Buna rağmen geleneksel toplum yapısı feodalite olarak adlandırılıp tüm zihnî birikimi elden geçirilir. Toplum sorunları ile ilgili edebî eserler kaleme alan Kazak aydınları, devrimin talimatlarına rağmen mevcut tutumlarından hemen vazgeçmez. Bu dönem Kazak edebiyatının motivasyonunda, Bolşevik iktidarını mümkün kılan sosyalist partilerden daha çok oy alarak 12 Aralık 1917 yılında Alaşorda Muhtariyetini ilan eden Alaşorda Partisinin de etkisi vardır (Şengün, 2022: 51-56).

Kazak bağımsızlık hareketi olarak da adlandırılabilir ve üç yıl süren Alaşorda Muhtariyeti döneminde edebiyat sahasında daha çok eğitim konulu eserler kaleme alınır. Bu dönem yazı hayatı "Aykap, Serke", "Sarı Arka", "Avul Tili", "Tilşi" gibi dergilerle "Kazak Gazeti", "Ak Col", "Kazakistan", "Kazak", "Enbek Tuvi", "Enbekşil Kazak" gibi gazetelerden oluşan süreli yayın organları üzerinden sürdürülür. Dönemin edebiyat ve düşünce insanları arasında "Ahmet Baytursunulu", "Alihan Bökeyhan", "Mircaqip Duvlatulu", "Cüsipbek Aymavitulu", "Mağcam Cumabayulu", "Beyimbet Maylin", "Sultanmahmut Torayğırulu", "İliyas Cansügirulu", "Saken Seyfullin" ve "Sabit Mukanulu" gibi isimler yer alır. Siyaset, eğitim ve toplumsal sorunlar üzerine birtakım yazıların kaleme alındığı 1918 ve 1925 yılları arasında Kazak edebiyatının nitelik olarak epey zayıfladığını söylemek mümkündür (Ölçekçi, 2007: 133-134).

Kazak toplumunun tüm fertleri gibi aydınlar da anlaşılabilir buldukları Sovyet devrimini endişe ve korkuyla karşıladıklarından yazma konusunda da oldukça isteksiz ve gönülsüzdürler. Devrime yakın duran birkaç kişi dışında kalan isimler bir çeşit yazamama krizine tutulur. Yakın geçmişte eserlerinde doğrudan halkı anlatma çabası içerisindeki sanatkarlar; bu dönemde Kazak topraklarında ağır kayıplara yol açan açlığın, zorla kolektif işletme sürecine geçirmekten kaynaklanan travmatik sonuçların, kendi topraklarını terk etmek zorunda kalanların yaşadıkları sorun ve acıların, siyasî takibe uğrayanların yaşadıklarının anlatılamadığı bir süreci yaşamak zorunda kalır (Kıyrabayev, 2007: 558). Bu nedenle dönemin yazarlarının doğrudan edebiyatın kendisine, yazma eylemine yönelik bir arayış ve sorgulama süreci ortaya çıkar. Aydın sınıfı, Sovyet ideolojisinin dayattığı esaslar ile olması gerekenler arasında sıkışıp kalır. Bugünden bakıldığında yaşamak ya da ölmek arasında bir tercihe mecbur bırakıldıkları net olarak görülebilmektedir. Dönemin sanat adamları tercihlerin bu derece keskin sonuçları olduğunu bilseler de arayış ve sorgulama çabalarından vazgeçmez.

### CÜSİPBEK AYMAVITULI VE SANAT HAYATI

Cüsipbek Aymavitulu, 1889 yılında doğduğu Kızıltav köyünde 15 yaşına kadar köy mollalarından eğitim alır (Kıyrabayev, 1989: 4). Aldığı eğitim sayesinde yakın köylerde öğretmenlik yapan Aymavitulu, daha sonra öğretmenliği bırakıp kendisini geliştirmek için Rus Kazak okuluna devam eder. 1914 yılında Semey'de katıldığı Öğretmenler Seminerisinde tanıştığı ünlü Kazak yazarı Muhtar Azevulu onun hayatındaki önemli isimlerden biridir.

Aymavitulu, Semey'de eğitim aldığı yıllarda Alaşorda hareketi içerisinde siyasî faaliyetler de yürütür. Ahmet Baytursunulu, Mağcam Cumabayulu, Mircaqip Duvlatulu, Sultanmahmut Torayğırulu gibi önemli Kazak aydın ve yazarları ile bu dönemde çok yakın çalışma imkânı bulur. Sovyet devrimi sonrasında da bir müddet bu faaliyetlere devam eder. Semey'de Kazak Sovyet idari yapısı kurulunca Alaş hareketi ile ilişkilerini sonlandırıp 1920 yılında Komünist Parti'ye üye olur (Kuvantayulu, 2013: 78-84). Sovyet idaresi içerisinde bir müddet farklı mevkilerde çalıştıktan sonra 1922 yılında Komünist Partiden de ayrılır (Sarkanbayeva, 2003: 49). Ömrünün kalan kısmında aktif olarak gazetecilik ve öğretmenlik ile meşgul olan Aymavitulu edebiyat alanında şiir, hikâyeye, roman eleştiri, tiyatro gibi çok farklı türlerde eserler verir.

Cüsipbek Aymavitulu ilk olarak 1926 yılında, 20'li yılların başındaki kıtlık döneminde halka yardım toplama faaliyetlerinde yolsuzluk yaptığı gerekçesiyle yargılanır. Bu yargılamadan aklanır. Daha sonra 1929 yılında ise milliyetçi teşkilatlarla birlikte hareket ederek halkı isyana teşvik etmek ve Sovyet idaresini devirmeye çalışmak suçlaması ile yeniden tutuklanıp yargılanır. Yazar, 1931 yılında hakkında verilen idam cezası infaz edilerek öldürülür (Altınmakas, 2014: 360).

Aymavitulu, 1917 Ekim Devriminden sonra yoğun olarak edebiyatla meşgul olur. Edebiyata şiir türü ile başlayan Aymavitulu'nun bu türdeki eserleri toplumsal meseleleri ve özellikle kadınlara dair sorunları ele aldığı güncel ve modern tarzda metinlerdir. Yazarın ağırlıklı olarak eser verdiği türlerin

başında tiyatro eserleri gelmektedir. Yaşadığı dönemin önemli toplumsal meselelerini konu alan “Sılan Kız”, “Şerniyaz”, “Manasapkorkar”, “Rabiyğa” ve “Manapiya men Şarbanu” gibi piyesleri aracılığıyla özgürlük, eğitim, sanat gayreti, kadınların sorunları, fakir ve zenginlerin durumları, aşk gibi çok geniş yelpazede insanî ve toplumsal konuları ele alır (Koç vd., 2007: 491-493).

Cüsipbek Aymavıtlı esas itibarıyla yazı hayatına bir gazete yazarı olarak başlar ve çalışmalarını bu yayın ortamında sürdürür. Onun edebî eserlerindeki konuların toplumsal hayatın en canlı sorunlarına yönelik olması da gazete ve dergilerde kaleme aldığı tespit ya da eleştiri amaçlı makaleleri, denemeleri sayesinde. Eserlerinin tamamında hayatın gerçekleri ile doğrudan ilgili bir bakış geliştiren Aymavıtlı'nın Kazak romanının ilk başarılı örnekleri sayılabilecek “Kartkoca” ve “Akbilek” romanları da toplumsal hayatın panoraması gibidir. Çocuk edebiyatına yönelik eserler de kaleme alan yazar; iyi derecede bildiği Rusça sayesinde Rus edebiyatından “Aleksandr Puşkin”, “Nikolay Gogol”, “Maksim Gorki” gibi önemli isimlerin yanı sıra dünya edebiyatından “Jack London”, “William Shakespeare”, “Guy de Maupassant”, “Rabindranath Tagore” gibi isimlerinde eserlerini Kazakçaya tercüme eder (Özdemir-Kerimbekova, 2019: 128).

Aymavıtlı'nın nesir eserleri arasında çok sayıda kısa hikâyeye de yer almaktadır. Çalışmanın konusu olan ve “Eles” (Hayalet) başlığını taşıyan eser de bu kısa hikâyelerden biridir (Aymavıtlı, 1989: 421-426). Hikâyeye 1924 yılında “Cas Kazak” dergisinin 5. ve 6. sayılarında iki parçada yayınlanır (Isakanova vd., 2011: 27). Eser, diğer kısa hikâyelerde de olduğu şekilde bariz bir mekân tasviri ve karakter analizi içermeyen gazete yazılarına benzer (Mailbayeva, 2001: 59, 101). Hikâyenin merkez kahramanı ve anlatıcılarından biri olan ben karakteri, anlaşıldığı kadarıyla bir gazetecidir. Hükümet tarafından istenilen ve iki gün içerisinde yazıp teslim etmek zorunda olduğu bir yazıyı yazabilmek için gece yarısı uyanıktır. Biraz sarhoş, yorgun ve kafası karışıktır. Hikâyeye adını veren ikinci merkez kahraman olan muhayyel karakterin ortaya çıkması için bütün fiziki ve zihni şartlar sağlanır. Sonrasında ortaya çıkan karakter üzerinden düşünce ve edebiyat ortamının içerisinde bulunduğu durum esaslı bir eleştiriye tabi tutulur. Eleştirilerden Sovyet ideolojisinin propaganda faaliyetleri de nasibini alır. Düşünce ve yazı hayatının yaşanan gerçeklikten çok uzak olduğu özellikle vurgulanır. Hikâyeye, gazete yazarının yazmayı bırakacağına hayatı karşılığında verdiği sözle biter. Sonrası ise hem mecazi hem de gerçek anlamıyla bir uyanıştır.

Hikâyenin yazıldığı dönemde Aymavıtlı'nın resmi olarak Komünist Parti'ye üye olmadığı ve henüz yazı hayatını doğrudan biçimleyen resmî bir kurum bulunmadığı gerçeği dikkate alınmalıdır. Yazar, özellikle sahnelenmeye müsait eserlerinde olduğu gibi okurun gözünün önünde canlandırabileceği monolog ve diyaloglardan kurulu sade bir olay örgüsü ile okurun karşısındadır. Hikâyeye, oldukça iddialı bir biçimde Sovyet dönemi Kazak düşünce hayatına ve edebiyat ortamına yönelik bir arayış ve sorgulama amacı taşımaktadır. Eserin sadeliği, gözde canlandırılmaya müsait tekniği, sorulardan kurulu anlatımı, ince eleştiri içeren benzetme ve açıklamaları yazarın arayış ve sorgulama çabasını derinleştirir.

### **ELES HİKAYESİ: SOVYET DÖNEMİ KAZAK EDEBİYATINA YÖNELİK SORGULAMA VE ARAYIŞ ÇABASI**

Hikâyeler, okurların güdülerini harekete geçirerek çevrelerinde olup bitenler konusunda bir farkındalık yaratmayı amaçlar (Storr, 2023: 25-26). Kimi hikâyeye örneklerinde ise okurlar kadar hikâyeye anlatıcısının da çevresi ile ilgili ciddi bir bilinç sorunu yaşadığını görmek mümkündür. Cüsipbek Aymavıtlı'nın Eles başlıklı hikâyesinde de anlatıcıdan kaynaklanan bu çeşit bir sorunun kurguya ve kahraman seçimine yansıdığı görülmektedir.

İnsan, kimi zaman akıl ve mantık yoluyla bilmediklerinin kimi zaman da metafizik sorgulamalarla sezemediklerinin arayışı içerisinde olur. Hangi yolla yapılırsa yapılsın arayış eyleminin nedeni daima belirsizlik veya bilinmezliktir. Aymavıtlı'nın Eles hikâyesini kaleme aldığı zaman dilimi pek çok bakımdan belirsizliklerle dolu bir dönemdir. Hem yöneticilerin hem de halkın zihninde mevcut zaman dilimi ve gelecekle ilgili ciddi bilinmezlikler vardır. Bu nedenle bahsi geçen dönemde toplumun her ferdinde ve özellikle sanatçılarda endişe ve korku hâkimdir.

Arayışa eşlik eden ve somut ya da soyut gerçeği ortaya çıkarmada kullanılan en yaygın yöntem sorgulamadır. Eleştirel düşünmenin temel araçlarından biri olan sorgulama bilginin doğruluğunu

sınamada kullanılır. Aymavitulı, çalışmaya konu hikâyede muhayyel karakter üzerinden dönemin edebî hayatını sorgular. Arayışına cevap olabilecek cümleler bulmayı umar. Edebî hayatın sorgulanması demek, esasında sözlü ya da yazılı metinlere kaynaklık eden toplumsal hayatın analiz edilmesi demektir. Yazar, henüz yedi yılını doldurmuş bir ihtilalin ortaya çıkardığı sonuçların toplumdaki karşılığının ne olduğunu anlama çabasıdadır.

### Arayışın Öznesi Anlatıcı

Aymavitulı hikâyesinin serim bölümüne anlatıcının monologları ile başlar. Sovyet ideolojisine hizmet etmekle görevli bir yazar olan anlatıcı, kendisine verilen sürede bir yazı üretme telaşındadır. Fakat ciddi bir odaklanma sorunu yaşamaktadır. Kendisine verilen göreve uygun bir yazı yazmak şöyle dursun sağlıklı bir biçimde düşünmekten dahi uzaktır. Ruhsal ve bilişsel durumunu betimlemeler üzerinden okuruna açan yazar-anlatıcı, bütün bu sayıklamalar eşliğinde yazacak bir şeyler aramayı sürdürür.

Yazar-anlatıcı, hikâyenin ilk paragrafında arayışın anahtar cümlelerinden sayılabilecek bir ifade kullanır. “Sürgüne gönderilen N. Yoldaş gibi düşüncem sükûnet bulmuyor, birinden diğerine geçip duruyordu.” (Aymavitov, 1989: 421) Aymavitulı, bu cümle üzerinden dönemin içerisinde bulunduğu durumu en hassas noktadan ifşa eder. Hikâyeyi doğrudan kendi imzasıyla değil de “Keleşek” takma adıyla yayınlamış olması da bu durumla ilgilidir (Isakanova vd., 2011: 27).

Yazar örtük bir şekilde Bolşevik ihtilalinin ardından yeni rejime muhalif olanların tasfiyesini amaçlayan sürece göndermede bulunur. Bu dönemde takibe alınan veya suçlananların adını anmak bile yasaktır. Cümlede sürgüne gönderilen ismin açık olarak verilmemesinin nedenlerinden biri de bu olmalıdır. Nitekim 19 Aralık 1917’de “Tüm Rusya Merkez Yürütme Komitesi Kararnamesi” ile baskı ve tasfiye için yasal altyapı oluşturulur. Sonrasında Sovyet ideolojisinin yerleşik hâle gelmesi ve muhaliflerin bertaraf edilmesi için 20 Aralık 1917’de “Karşı Devrim ve Sabotajla Mücadele için Tüm Rusya Olağanüstü Komisyonu” adıyla merkezî bir polis teşkilatı kurulur. Bu teşkilata birkaç ay içerisinde süresiz tutuklama ve infaz yetkisi de dahil olağanüstü yetkiler verilir. Daha sonraki yıllarda birkaç defa isim değiştiren bu kurumun temel amacı rejime muhalif olanlara yönelik yıldırma ve yok etme sürecini yürütmektir (Çetin-Topsakal, 2023: 7-8).

Hikâyede ele alınan dönemde komünist idareden yana olmayanlar kadar başlangıçta bu rejimin tarafını tutanlar da Kazak halkına yapılan zalimce muameleyi şiddetle eleştirir (Saray, 1993: 101). Bu eleştiri ve itiraz hareketine karşılık Sovyet idaresi ise yukarıda işaret edilen yapılar eliyle 1921 yılında 2100 kişiyi “halk düşmanı” olmakla itham edip sürgüne gönderir (Maymakova, 2001: 144). Yazar anlatıcı dönemin bu ruh hâlini hikâyenin ilerleyen satırlarında daha somut bir biçimde verir. Kendisine verilen yazma vazifesinin gerektirdiği psikolojiye giremediği için (sözde) telaşlanıp öfkelenerek: “O anda gözüme ilişen kim olsa hemen: ‘Sabotajcı!’, ‘Karşı devrimci!’ deyip yakasına yapışacak gibiydim.” (Aymavitov, 1989: 422) şeklinde konuşan anlatıcı bir tür yansıtma yapar. Aradığının ne olduğunu okuruna ihsas eden bu cümleler ile anlatıcı, gerçekte yaşananları dolaylı biçimde de olsa eleştirir.

Hikâyede anlatıcı devrimin üzerinden geçen zamana özellikle vurgu yapar. Olayların gerçeklikle sağlam bir ilgi kurmasını da sağlayan bu detaya göre devrimin üzerinden altı tam yıl geçmiş yedinci yıla girilmiştir (Aymavitov, 1989: 423). Hikâyenin kaleme alındığı 1924 tarihiyle de uygunluk gösteren bu tarihmeden hareketle anlatıcı, hâlâ kafaların karışık olmasının nedenlerini arar. Bunca yıl geçmesine rağmen yerine oturmayan dinamiklerin neler olduğuna dair cevaplar, çok ciddi bir cesaret örneği sayılabilecek şekilde adını bile açıkça yazamadığı sürgüne gönderilmiş biriyle anlatıcının kendisi arasında kurduğu benzerlik üzerinden aranır.

Anlatıcının arayışının en net biçimde görülebileceği eylem, kendi tercihiyle değil; “Bölge Gençler Komitesi” talimatıyla yazmak zorunda kalmasıdır (Aymavitov, 1989: 421). Kendisine verilen talimatın gereğini yapmak için çabaladığı izleniminin ardında ciddi bir arayış sürecinin varlığını ortaya koyar. Mevcut siyasî ortamın zararını görmemek için yazar-anlatıcı, arayışına fantastik bir karakteri aracı kılar. Yazma çabası içerisindeki anlatıcının arayışına dair sorular hep fantastik karakterden gelir.

Yazar anlatıcı, eserine dahil ettiği fantastik karakterle gerçekliği ortadan kaldırmayı amaçlamaz. Bu detayı kullanarak okuru arayışına ortak etmeyi hedefler. Zira fantastik, gerçeğin kırıldığı noktada

okurun kendi gerçeklerinden şüpheye düşmesini sağlayan ve gerçeklikle ilişkisi zorunlu olan bir anlatı türüdür. Okurun ilgisini çeken ve anlatılanlara yönelik merakını artıran fantastik öğeler, kendilerine ait gerçekliği mevcut gerçekliği kullanarak yaratır (Uzdu Yıldız, 2015: 317). Yazar anlatıcının doğal akışa bizzat müdahalesi sayılabilecek fantastik karakter, yapay bir gizem marifetiyle okurun arayışını daha istendik ve anlamlı kılar. Aymavitulı, arayışın öznesi olan anlatıcı ile okurun özdeşleşmesini ve sonrasında da okurun olup bitene inanmasını sağlamaya çalışır. Bunun için okurun fantastik karakterle gerçeklik algısını sarsmak ve olup bitenler karşısında kararsız kalmasını sağlamak ister. Kararsızlık hâli ise anlatıcı da olduğu gibi okurda da bir arayış sürecini başlatacaktır. Bu anlatı biçimi dönemin koşulları için de oldukça idealdir.

Anlatıcının arayış çabası, durumları veya kimseleri betimlerken kullandığı benzetmelerde de dikkati çeker. Bilinçli bir biçimde dönemin ideolojik, siyasî ve toplumsal durumuna göndermeler içeren benzetmeler aradığına çok yaklaşmış, onu tarif edecek kadar yakınında birinin betimlemeleridir. Ancak söz benzetmeden öteye geçmediğinden okurun teyakkuz halindeki dikkati, kararsız hali ve arayış çabası da desteklenir.

“Yer ocağına ayağımı sokuveren küçük çocuklar gibi kalemimi sallıyorum... (...) İleri geri ovuşturup cinlenip delirmiş serçe başı gibi saçımı kabarttım. (...) Bütün yapabildiğim kazayağı otu yakan köylüler gibi burnumdan dumanı gürültüyle çıkartarak tüttürüvermek. (...) Devlet hazinesini yiyip cezaya çarptırılan ekonomi işleri sorumlusundan daha kötü bir biçimde moralim bozuldu. (...) ...kucağındaki evrak çantasını koltuğuna almış, otomobile binen komiserler gibi kibirlenerek yürüyen bir adam ortaya çıktı. (...) Gazetede, dergide birkaç cümlesi yayınlansa ‘yazar’mışım ya da ‘şair’mişim diye kendi kendini avutan kibirli insanlar az mı? O kadar adamın etkisinden ben de kurtulabilenlerden değilim. Neden saklayayım? Merkez bankasının başkanı gibi suratımı asarak:... (...) O zamandan beri baş ağrıtan boş avareler gibi anlattıklarınız bunlar mı? (...) Şimdi biriniz ne orada ne de burada tavşandan gözünü alamayan köpekler gibi ortalıkta koşuyorsunuz. Başka biriniz görenlere “yalaka anne” olarak görünmek isteyen tilki gibi kuyruğunu sallayıp duruyor. (...) Polisten korkan besili zenginlere benzer biçimde gözlerim yuvasından çıktı.” (Aymavitov, 1989: 421-424)

Anlatıcı, okurun kendisi ile özdeşim kurmasına uygun bir noktadan seslenir. Hüküm cümleleri kurmaz, nasihat vermez. Muhatabına bulaşan bir kararsızlık hâli kadar hemen ikna olmaya hazır munis bir tabiatı da vardır. Fantastik karakterin arayışına istikamet çizen sözleri karşısında anlatıcı bu tabiata uygun biçimde konuşur. “Kulağıma hoş geldi. Sözü de hem uyumlu hem farklı göründü. Mıknatıs gücü varmış gibi konuşurken beni uyuşturup vücudumu eriterek kendine çekti.” (Aymavitov, 1989: 423)

### **Arayışın Nesnesi Yazarlar, Şairler ve Aydınlar**

Aymavitulı'nın hikâyesinde anlatıcı yazarın arayışına konu olan esasında dönemin yazar, şair ve aydın kesimidir. Anlatıcının da onların arasından seçilmiş olması bu bakımdan önemlidir. Yazar; hayalî karakter aracılığıyla daha eskilere dair şeyler söylese de arayışı daha çok yedinci senesine giren devrimin yazar, şair ve aydınına yöneliktir. Hikâyede anlatıcı ve hayalî karakter arasında başlayan karşılıklı konuşma da bunun en net işaretidir.

- “Ah, sen devrim yazarısın, öyle mi?”

- “Evet.”

- “Benim de arayıp durduğum şey buydu. Devrim şairi ile yüz yüze görüşemedim. İyi denk geldin ya. Öyleyse sohbet edelim, fikir tartışması yapalım, belki de birbirimizden faydalanabiliriz, dedi.” (Aymavitov, 1989: 422-423)

Hayalî karakter anlatıcıya devrimden bu yana genel olarak neler yazıldığını sorar. Anlatıcının verdiği cevapları yeterli bulmadığından her cevabın sonunda sorusunu yineler (Aymavitov, 1989: 423). Hayalî karakter, yazılan çizilen şeylerin biçiminden çok içeriği ile ilgilidir. Anlatıcı, hayalî karakterin sorularına cevap yetiştirmeye çalışır. Her cevabıyla birlikte daha mahcup ve mütereddit olduğu hissiyatını okura aktarmayı başarır.

“Biz mi? Biz devrimin kazandırdığı özgürlüğü, eşitliği yazıyoruz. Devrim yolunda canını feda eden kahramanları şiirleştiriyoruz. Paylaşmayı sevenlerin hedefini, Sovyet hükümetini destekliyoruz. (...) Emekçileri sınıf mücadelesine çağırıyoruz; kadınların eşitliğine ithaf ettiğimiz şeyler yazıyoruz. Gençleri uyandırıyoruz, halkı eğitim almaya davet ediyoruz. Zengini, şişman beyleri, zalimi yerin dibine geçecek şekilde eleştiriyoruz. (...) Başka ne olsun? Eski mollalara, dine, eski geleneklere karşı sözler de yazıyoruz. İşte, bunun gibi şeyler.” (Aymavıto, 1989: 423)

Anlatıcı hikâyenin başkahramanı olmakla birlikte hayalî karakterden şuur düzeyi bakımından daha aşağıda bir yerde kurgulanmıştır. Bu nedenle anlatıcı; hikâyeyi sürükleyen kahraman değil, hayalî karakter tarafından biçimlenen edilgen bir karakterdir. Anlatıcının verdiği cevaplar o dönemde Kazak yazı ve düşünce hayatının içerisinde olduğu durumu anlatan detaylardır. Devrimle beraber oluşan yeni düzenin topluma benimsetilebilmesi adına yoğun gayret gösterilen bu dönemde eserlere ilham veren yegâne güç Sovyet ideolojisidir. Bu ideolojiyi yaygın ve işler hâle getirebilmek içinse halkın emeğini önceleyen ve yücelten proleter bir edebiyat kurulumu (Gücüyeter-Yılmaz, 2012: 1829).

Hayalî karakter, anlatıcının yazdıklarını anlamsız söz kalabalığı olarak değerlendirir. Bu değerlendirme hikâyenin kaleme alındığı dönem için cesaret gerektirmektedir. Her ne kadar hayalî karakter, yazarlar devrimi anlayamadıkları ve anlatamadıkları için eleştiriliyor olsa da yazılanların devrimi esas alan bir içerik taşıması ve buna rağmen hayalî karakter tarafından hafife alınması önemlidir. Hayalî karakter yazılanları yetersiz ve samimiyetten yoksun bulur.

“İşte, sizlerin devrimi anlamadığınız belli. Her gün bağırma, her gün kuru gürültü kara boran gibi yağın sözlerden bıkan yok mu? Kuru sözlerden vazgeçin! Şimdi bir ömür için yaşamaya uygun şeyler yazsanıza!” (Aymavıto, 1989: 423)

Hayalî karakter, zamanın yazarlarının Kazak halkının geçen güzel günlerini anlatmaktan, yaşanan âna dair hiçbir umudunun olmayışını eleştirir. Buna karşılık yenilikçi olmanın da eskiyi yok etmekten geçmediğini vurgular (Aymavıto, 1989: 423-424). Esasen iki karakteri de seslendiren Aymavıto'nun, zamanındaki edebî anlayışı eleştirerek kendi teklifini ortaya koyduğu cümleler onun ideal edebiyat arayışının yansımalarıdır.

“Eski edebiyat, eski medeniyet zengininmiş; çarınmış. Onları ortadan kaldıralım. Verin o zaman yeni edebiyatınızı, yeni örneklerinizi. Bunu söyleyen şairler kimin edebiyatından suyunu alıp yenilikçi oluvermiş? Evvelinde toplum bilimin, hayat düzenin, tabiat kuralların, insan ve hayvanların uzuvlarını araştıran zengin medeniyetinin bilim insanları olmasa Marks yetişir miydi? Marks olmadan Lenin doğar mıydı? Yepyeni şeyler eski çalışma, eski aşamalar sayesinde değil mi?” (Aymavıto, 1989: 424)

Bütün bu sorular yazarın iyi tanıdığı, ama yitirdiğini de en az o kadar iyi bildiği cevapların arayışından doğar. Yazar anlatıcı, karşısına koyduğu ve kimliğini müphem kılarak kendisini gizlemeye çalıştığı bu kahraman üzerinden sözde sorularla okuruna yüklenir. Anlatıcı hikâyeye -güya- sessiz sedasız bir hayal olarak giren karakterin taş sertliğindeki sorularını zamanın okurunun ufkuna doğru fırlatır. Anlatıcı karakter ağzını açıp gözlerini yumarak hayalî karakteri dinlerken, o da arayışı içerisinde olduğu yazısını onun yerine biçimlemeye ve yazının hüküm cümlelerini kurmaya başlar. “Yazar kim, şair kim biliyor musun? Onlar zamanın aynasıdır. Halkın yaşayış tarzını, hayatını, isteklerini, hayallerini edebiyatın aynasında yansıtan onlardır.” (Aymavıto, 1989: 424-425)

Edebiyat insanının ve aydınının, halkın gerçek gündemini konu etmesi gerektiğini düşünen anlatıcının bu konuda ciddi şikâyetleri vardır. Şikâyetler anlatıcının arayışına dair çok net detaylar verir. Nihayet anlatıcı; hikâyenin özellikle son kısmında Kazak ve Rus insanını kardeş kılan, kişisel kavgalarını sanatına alet etmeyen, ideali olan, cesur ve gerçekçi edebiyat insanları ile aydınların arayışında olduğunu heyecanlı ifadelerle söyler.

### **Sorgulamanın Öznesi Hayalî Karakter**

Edebiyat, insanın hayatın tüm alanlarına yönelik merakını ve dikkatini dinamik tutan bir sorgulama içerir. Her edebî eser yaşanan ve yaşanması muhtemel olan hayata dönük bir iddia taşır.

Edebî eserler, mevcut ya da muhtemel hayat formları dışında edebiyatın kendisini de merakının ve dikkatinin konusu yapabilir. Aymavitulı'nın Eles hikâyesi bu tutumun en iyi örneklerinden biridir.

Aymavitulı, hikâyede esere adını veren "hayalet" ile Kazak edebiyatının Sovyet ideolojisi etkisinde kaldığı döneme yönelik değerlendirmelerde bulunur. Sorular yoluyla okurun olup bitenler hakkındaki dikkatini ve merakını artırmaya çalışır. Hikâyenin kaleme alındığı 1924 yılında, Sovyet ideolojisinin oldukça etkin olduğu dikkate alındığında yazarın hüküm kurmadan, muhayyel bir karakter üzerinden sorular yoluyla yapmaya çalıştığı değerlendirme ve tenkit çabasının nedenleri daha net anlaşılabilir.

Aymavitulı'nın hayalî karakter üzerinden olup bitenlere yönelik dikkati tahrik eden ilk sorgulaması, anlatıcı ve hayalet karakterin tanışma sahnesidir. Anlatıcının kendisini sorguya çeker gibi konuşan hayalî karaktere: "Sen kimsin? Parti kimliğin var mı?" sorularını sormasının ardından hayalî karakter döneme yönelik ilk örtük eleştirisini yapar. "Ey zavallı, kimliğini kullanıp kabadayılık yapasın mı geldi? Böyle kabadayılaşacak kadar bilgin var mı? Bağlandığın nasıl bir yolun var?" (Aymavitov, 1989: 422)

Yazar bu sahne üzerinden Sovyet dönemi Kazak edebiyatında önemli olanın bilim, eğitim değil; parti üyeliği olduğunu zımnî bir şekilde okura hissettirir. Nitekim anlatıcının itirazından anlaşıldığı kadarıyla parti üyelik belgesi bulunanların insanları hoyrat bir şekilde sorguladıkları, yaftaladıkları o dönemin tarihî gerçeklerinden biridir. Hayalî karakter anlatıcının sorusunu kullanarak bu gerçeğin altını net bir şekilde çizer.

Aymavitulı, anlatıcının "Benim yolum, devrim yolu." Cevabına karşılık hayalî karakter ile sorgulamayı sürdürür. Anlatıcının arayışı, hayalî karakterin ise sorgulayışı bu kısımda çok somut bir hâl alır. Anlatıcı yazara devrimden sonra neler yazdıklarını soran hayalî karakter, onun verdiği cevapları yeterli bulmaz. Anlatıcının "Daha ne yazmak lazım?" sorusuna ise dönemin yazı hayatını çok sert biçimde sorguladığı cevaplar verir.

"Artık hayata, yaşantıya uygun sözler yazsanıza! 'Bizler genciz, çoğunluğuz, yıldızız, aslanız, kahramanız, korkmayız, ezip çiğneyerek geçeriz, durmadan yanan ateşiz, aleviz, biz bırakmayız, biz bereketlendiririz, biz göz kamaştırırız...' diye verip veriştirmekle ne olur? Bunların tamamı et ile derinin arasındaki esinti değil mi? Devrim yazılacaksa böyle mi yazılmalıymış? Bunlardan başka şeyler yazanlar var mı?" (Aymavitov, 1989: 423)

Hayalî kahraman dönemi için oldukça cesur ama gerçekçi eleştirileri cümlelerini anlatıcıya sorduğu sözde soru cümleleri ile bağlar. Anlatıcı mahcubiyetle karışık itiraz etmek ve onun istediği şekilde yazarların da olduğunu söylemek ister ancak hayalî karakter onun sözünü bitirmesine bile fırsat vermeden bu defa doğrudan edebiyat alanına dönük tenkitlere girişir. Kazak edebiyatının yeni dönemdeki bazı şairlerinin geçmiş dönem şairleri gibi Kazak insanının geçmiş dönemini masalsı bir tarzda anlatmasını ve şimdiki zamandan geçmişe kıyasla yakınmasını tenkit eder. Geçmiş özlemi içerisinde yaşanan zamanın ihmal edilmesini gerçekçi ve doğru bulmaz. Buna karşılık yenilikçi olmak adına eski edebiyatın tümüyle yok sayılmasını da eleştirir. Yeninin doğuş ve varoluş zeminin eskinin birikimleri olduğu gerçeğinin altını çizer (Aymavitov, 1989: 423-424).

Hayalî karakter; zamanın yazarlarını bir ideali olmamakla, cesaretsizlikle, tutarsızlıkla itham eder. Ona göre zamane yazarları sözü ayağa düşürmüştür. Hayali karakter, süfli aşk maceralarını yazdıklarına konu olarak seçen kalem erbabının kimden çıkarları varsa ondan yana görünmelerinden de rahatsızdır. Kazaklara karşı Rusları, Ruslara karşı Kazakları kötüleyen kimi yazarların yanı sıra başka dillerden tercüme ettikleri eserleri kendileri yazmış gibi yayınlayanlar da eleştirilerden payını alır (Aymavitov, 1989: 424). Bu dönem yazar ve şairinin en bariz özelliği mürailik ve tutarsızlıktır.

"Sizlerde bir emel var mı? Mutluluk var mı? Yürek var mı? Bugün idealist, yarın materyalist; bugün realist, yarın sembolist, öbür gün fütürist, daha başka bir şey 'ist' ya da her birinden bir tutam. Şairliği, yazarlığı saksığanlıkla değiş tokuş edip neden bu kadar yolunuz kaybettiniz? Günlük hırsılara, düşmanlığın kinine veya kıskançlığa gark olup halkın aynası edebiyatı kavgaya, dövüşe, küfre, hakarete dönüştürdünüz." (Aymavitov, 1989: 424)

Anlatıcı, hayalî karakterin ithamlarına güçlü bir itiraz getirmez. Bilakis itiraf sayılabilecek cümlelerle yanından ayrılmak isteyen hayalî karakteri durdurmak ister. Özür de sayılabilecek ifadeleriyle anlatıcı yazar, o dönem edebiyat adamlarının daha çok nelerle meşgul olduklarının itiraf eder. Buna göre yazarların ve şairlerin her gün bir hizmet, toplantı, ders, tiyatro, fotoğraf çekimi, kızla dolaşma ve başka şeylerden doğru olanları yazmaya fırsat bulamadıklarını anlatarak yine örtük bir eleştiri yapılı (Aymavitov, 1989: 424).

Hayalî karakter anlatıcının özrünü vesile ederek eleştirilerini örnekler üzerinden okur için daha somut hâle getirir. Realist anlayışın gereği olarak edebiyatın halkın hayatına bir ayna olmasının şart olduğunu düşünen hayalî karakter, gerçek yazar ve şairlerin de bu prensibe uygun olarak Kazakların hayatında olup biten gerçekleri belgelerle ortaya koymaları gerektiğini savunur. Kazak topraklarının bir savaş cephesi haline geldiğini, Kızıl ordunun karşısındaki Beyaz Ruslar tarafından yakılıp yıkıldığını belirten hayalî karakter bütün bu olup bitenlere rağmen olayların edebî eserlere yeteri kadar yansıtılmadığı kanaatindedir (Aymavitov, 1989: 425).

Aymavitov'un en çarpıcı sorgulamaları Sovyet ideolojisinin Kazak coğrafyasındaki tahribatına dönük olmaktadır. Bütün olup bitenin farkında olan bir aydın olarak halkına karşı sorumluluğunun gereğini yerine getiren yazar eleştirilerini ustaca yapar. Sovyet hükümetinin kurulmasından sonra türlü adlarla getirilen vergileri; halkı zorla rejimin ideolojisiyle dönüştürmeye çalışan polis, ajan, eğitmen, özel askerî grupların artmasını; Komünist partiye önceki kimliklerini gizleyerek giren eski düzen insanlarının seçimi bahane ederek ortalığı karıştırmalarını; sahte öğretmenlerin güya cehaleti ortadan kaldırmak amacıyla halkın arasına yayılmasını; Kazakların maruz kaldığı kıtlığın endişe, acı ve ölüm gibi ağır sonuçlarını (Aymavitov, 1989: 425) bir bir anlatan hayalî karakter kimsenin söylemeye cesaret edemeyeceği doğruları okurun aklına ve vicdanına havale eder. Bunların varsa faydalarının ya da zararlarının yazarlar tarafından anlatılmasının önemli olduğunu savunur.

Aymavitulı kurguladığı hayalî karakter vesilesiyle Sovyet dönemine yönelik yaptığı eleştirileri, yazarların yeterince anlatmadığını söylediği emekçilerin yönetimi, mahkeme, eğitim, okul kadın eşitliği; toprak elde etme; şehir inşa etme; fakir çocuklarının eğitim almak için çabalaması; işçiler, ortak mülkiyetçiler, gençlerin dernekleri, yetimhanelerin açılması bunların faaliyetleri; Kazaklardan devrim için savaşıp canını feda eden kahramanların varlığı ve nasıl bir hayat yaşadıkları; devrimden yana olanların yapıp ettikleri; ortak mülkiyet taraftarları ile sahtekârların ayırıcı özelliklerinin neler olduğu; milliyetçiler ile otak mülkiyetçilerin mevcut durumu nasıl etkilediği (Aymavitov, 1989: 425) gibi ideolojinin olumlu niteliklerini sayarak dengelemeye çalışır.

Aymavitulı, hikâye tekniği açısından gerçek bile olmayan bir kahraman üzerinden dolaşıma soktuğu eleştirilerin ideolojinin savunucuları tarafından yalanlanmasına da imkân bırakmaz. Zira esasında ortada kimse yoktur. Söylenen her söz söyleyen gerçek olmadığından aynı zamanda söylenmemiş gibidir.

### **Sorgulamanın Nesnesi Anlatıcı / Edebî Ortam**

Aymavitulı, anılan hikâyesindeki sorgulama ve eleştirilerin muhatabı anlatıcı ve onun şahsında tümüyle edebî ortamdır. Ona göre edebî ortam eğlencenin ya da kişisel heves ve ikbalin aracı değildir. Yazma kabiliyeti olan ya da bir şekilde yazı ile yolu kesişen herkes çevresindeki gerçeklikle yakından ilgilenmek ve halka olup biteni gerçeğe en yakın biçimde anlatmakla yükümlüdür. Bunun dışındaki tüm tercihler sorumsuzluk örneği ve beyhude çabalar.

Hikâyenin girişinde merkez kahramanlardan olan yazar, bir yazamama sorunu ile okurun nazarına verilir. Yazar dört paragraf boyunca yazarın nasıl yazamadığı konusunda çarpıcı benzetmeler yaparken anlatı süresince bu yazamama probleminin düşünsel bir yetersizlikten, gerçeğe olan körlükten ya da esin eksikliğinden kaynaklanmadığını kavratmaya çabalar. Anlatıcı yazarın eserin kahramanı olarak hikâye içerisinde hikâye ettiklerinden anlaşıldığı kadarıyla yazamama sorununun temel sebebi bunu isteyerek değil, talimatla yapıyor olmasıdır. Onu, "parça parça olsa da" kendisine verilen iki gün içerisinde üstelik devrimle ilgili bir yazı kaleme almaya mecbur edilmek yazmaktan alıkoyar. Çok uzun olmayan hikâyenin neredeyse bir sayfası bu konunun detayları için ayrılır.

Kazak Sovyet edebiyatında yazarların ve şairlerin birçoğunun tam da bu şekilde bir yazı memuru olarak kullanılmak istemedikleri için öldürüldüğünü, birçoğunun da yazmayı terk ettiğini söylemek mümkündür. Yazmayı sürdürenler ise yine hikâyenin giriş kısmından anlaşılacağı üzere gazetelerde ya da dergilerde bir iki cümlesi çıkınca yazar veya şair olmakla övünen kendini beğenmiş kimselerdir. Aymavitulı, hikâyenin kahramanı olan anlatıcıyı tam olarak böyle bir karakter olarak verir. Az biraz eğlence düşkününü de olan yazar anlatıcı, Rusların kış mevsimini uğurladıkları bir eğlenceye katılıp iyice sarhoş olur. Aymavitulı'nın hikâyede bu detaylara yer vermesi, aslında hayalî karakterin edebiyat ortamına dönük sorgulamalarına yönelik önden bir cevaptır.

Anlatıcı karakterin devrim yazarı olduğunu söylemesinden sonra hayalî karakterin o dönemin edebiyat ortamına dönük değerlendirmesi çarpıcıdır. "Benim de çok araştırdığım mesele buydu. Devrim şairiyle yüz yüze görüşmemiştim. İyi rast geldin." (Aymavitov, 1989: 422) Sovyet rejimini örtük biçimde tenkit eden hayalî karakter, üzerinden altı yıldan fazla bir zaman geçmesine rağmen netice alamadıklarını ima eder. Zira devrimin ideolojisiyle idare edilen bir coğrafyada anlatıcı ile karşılaşınca kadar yüz yüze görüşebileceği bir devrim şairine rastlayamamış olduğunu söylemesinin başka bir anlamı yoktur.

Hikâyede hayalî karakter anlatıcıyı diğer bütün yazar ve şairler adına edebiyat ortamına katkıları yönüyle hesaba çeker. Aldığı cevaplar çok hoşuna gitmez. Çünkü hepsi hamasî sözlerden ibarettir. Anlatıcının yazıp ettiklerini söylediği şeylerin insanların yaşadığı hayatta bir karşılığı yoktur. Dikkati çeken şey ise; anlatıcının özgürlük, eşitlik, devrim şehitleri, ortak mülkiyet anlayışı, emekçilerin sınıf mücadelesi, kadınların eşitliği, gençlerin uyandırılması, halkın eğitilmesi, zalim zenginlere ve zorba kimselere hadlerin bildirilmesi, eskinin din adamlarına ve anlayışının yanlışlığı, gelenek ve göreneklerin zararları temalı yazılar yazdıklarını söylerken birebir dönemin şablonunu kullanıyor olmasıdır (Aymavitov, 1989: 423). O dönem edebî hayatı bugün bile bu içerikte yazılar yazılmış olmakla bilinir ve hatta bununla övünülür. Dönemin karakteristiği bu başlıklardır. Ancak Aymavitulı bu temaları ve bunlarla hazırlanan içerikleri gerçekten uzak, hamasî, laf cambazlığı türünden, hava gibi tesirsiz şeyler olarak değerlendirir. Bu tespit oldukça önemlidir.

Aymavitulı'na göre yapılan devrim anlaşılammıştır. Bunu hayalî karakterin ağzından, başkarakterlerden anlatıcıya söyler. (Aymavitov, 1989: 423). Devrimi anlaması gerekenler yazar ve şairlerin oluşturduğu edebiyat ortamı, aydınlar sınıfıdır. Bu sınıftakilerden kimisinin eski döneme duyduğu özlemin zamanı anlamasını engellemekte, kimisinin de yenilikçi olmayı eskiye düşmanlık olarak algılaması köksüzlüğü getirmektedir. Edebî ortam derinliği olmayan polemiklerin, sığ romantizmin, Kazak ve Rusları birbirine karşı kıskırtmanın, tarafsız görünerek ya da her taraftan görünerek kişisel ikbal ve çıkarları için korunaklı alanlar oluşturmanın aracı olmuştur.

Hayalî karakter, yoğun bir duygusallıkla edebiyatın halkın hayatının ve zamanın ihtiyaçlarının yansıdığı bir ayna olması gerektiğini savunurken eserin yazıldığı tarihte durumun hiç de böyle olmadığını savunur. Edebiyatı hayatın ve toplumun aynası yapabilmeyen temel şartı ise cesarettir. Yaşanılan dönemin edebî ortamını sert bir şekilde eleştiren hayalî karakter, devrim amacını anlatabilmek için büyük konu başlıkları yerine küçük ama etkili olayları anlatmanın gerektiğini düşünür.

"Bugünkü makam mevki düşkünlüğü, bürokratik oligarşi, ata ve soy şerefi, bölge şerefi, yer çekişmesi, klikleşme, bozgunculuk ne durumda? Kim ne içim mücadele etmekte? Bunları yazmak için dışı sağlam bir yazar çıktı mı?" (Aymavitov, 1989: 425)

Hikâye edebiyat ortamına dönük eleştirilerin zirveye çıktığı sahnelerle sonlanır. Hayalî karakterin anlatıcıyı tabancasıyla edebiyatın gerektirdiği gibi yazmaya zorlamasına karşılık onun neredeyse tüm edebiyat çevresini temsilen gücünün yetmediğini söylemesi çarpıcıdır. Bu cevap yazar anlatıcının gerçek edebiyat içeriklerini üretmede yetersiz ve yetersiz olduğunu itiraf etmesinin ötesinde imalar taşır. Yazılması gerekenler konusunda kendisi dışında biçimlemelerin, onu aşan büyük güçler tarafından engellemelerin olduğu gerçeği anlatılmak istenir. Hayalî karakter, anlatıcının aczini itirafından sonra ise ondan artık yazmama konusunda söz alır. Hikâyeye, edebiyat ortamının iflasını görkemli bir biçimde ilan ederek biter.



## SONUÇ

Tarihî süreç içerisinde kültür, toplumsal hayatın düzeninin korunmasında en temel fonksiyonu icra eder. Zaman içerisinde kültür, düzeni sağlama ve koruma konusundaki gücünü ideolojilerle paylaşmak durumunda kalır. Kültürün yaratılışa uygun ve doğal karakteri toplum hayatını kendi dinamikleri içerisinde olması gerektiği biçimde düzenler. İdeolojilerin doğal olmayan ve gücün etkisine göre şekillenen yapay karakteri ise toplumsal hayatı kendisini üretenin istediği biçimde düzenlemektedir. Edebiyat, kültürün ya da ideolojinin toplum hayatını biçimlendirirken kullandığı en verimli faaliyet alanlarından biridir.

Sovyet devrimi ile 1917 yılında ortaya çıkan Sovyet ideolojisi, toplumu kendi ilkeleri etrafında inşa etme iddiası taşır. Rus toprakları kadar onların işgali altındaki Kazak topraklarında da edebiyat ideolojinin en kullanışlı araçlarından biridir. Buna karşılık Kazak düşünce ve edebiyat hayatının önemli isimleri arasında ideolojinin asıl kültürün yerini almasına ve hayatın doğal dokusunun bozulmasına itiraz eden birçok isim yer almaktadır.

Cüsipbek Aymavıtlı, Sovyet dönemi Kazak edebiyatının önemli yazarlarından biridir. Eğitimci, gazeteci ve yazar olan Aymavıtlı; 1924 yılında kaleme aldığı Eles başlıklı hikâyesi ile edebiyatın gerçek hayatın dinamiklerden koparak ideolojinin etkisine girmesine itiraz eder. Dönemi için neredeyse bir karşıdevrim olarak değerlendirilebilecek biçimde yazılıp çizilenleri eleştirir. Hikâyenin anlatıcısı, yazarın nasıl bir edebiyat ortamı olması gerektiğine dönük arayışın öznesi olur. Eserin diğer merkezî kahramanı hayalî karakter ise Sovyet dönemi Kazak edebiyatının içerisinde bulunduğu duruma yönelik sorgulamaların öznesi olarak ortaya çıkar.

Aymavıtlı hacmi ve kurgusu bakımından oldukça mütevazı sayılabilecek kısa bir hikâye ile çok büyük bir coğrafyanın düzenini şekillendirmeye çalışan Sovyet ideolojisinin zaaflarına dikkati çeker. Eserde edebiyat insanlarına yönelik eleştirilerin yanında teklifler de vardır. Çok boyutlu ve ciddi bir cesaretle kaleme alınan kısa hikâye, döneme yönelik arayışın ve sorgulamanın sembolü niteliğindedir.

## KAYNAKÇA

- Aktaş, Ü. (2012). *Edebiyat ideoloji ve poetika*. Metamorfoz Yayıncılık.
- Altınmakas, L. (2014). *Hanlık devrinden günümüze örneklerle Kazak edebiyatı*. Bilge Kültür Sanat. İstanbul.
- Aymavıtlı, C. (1989). *Şiğarmaları / Romandar-povest-angimeler-piyesalar*. Cazuvşı Baspası.
- Emre, İ. (2023). *Edebiyat bilimi teoriler – yöntemler – uygulamalar*. Fidan Kitap.
- Çetin, N. Ve Topsakal, İ. (2023). Sovyetler Birliği'nin Kazakistan'da büyük tasfiye dönemi (1937-1938). *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, (12)1, 1-18.
- Gücüyeter, B. Ve Yılmaz, İ. (2012). Kazakistan Sovyet Cumhuriyeti örneğinde edebiyat eğitimi ve ideoloji. *Turkish Studies*, (7)4, 1825-1834.
- Isakanova, S. Ş., Cilkibekova, A. A. - İsaeva M. C. (Haz.). (2011). *Cüsipbek Aymavıtlı: bibliyografyalık körsetkiş*. Pavlodar.
- Istrati, P. (1996). *Sovyetler 1929 – Gezi notları*. (Çev. Türkan Beygu Oğuzertem). Pencere Yayınları. İstanbul.
- Kıyabayev, S. (1989). "Cüsipbek Aymavıtlı 1889-1931" (Ed. Nebi Cünisbaev-Maksut Netaliyev). *Cüsipbek Aymavıtlı – Şiğarmaları*. Cazuvşı Baspası. Almatı, 3-22.
- Kıyabayev, S. (2007). Kazakistan edebiyatı-yeni edebiyat. *Türk dünyası edebiyat tarihi IX*, 549-621. AKM Yayınları. Ankara.
- Koç, K., Korganbekov, B. ve İşina, A. (2007). *Kazak edebiyatı II – Sovyet dönemi ve bağımsızlıktan sonraki Kazak edebiyatı*. IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Kuvantaylı, N. (2013). *Alaş Orda baspasözi cane Cüsipbek Aymavıtlı*. Altay Press.

- Mailbayeva, S. (2001). Jüsipbek Aymauvitov (1189-1931): Hayatı ve edebi kişiliği ve eserleri. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Gazi Üniversitesi.
- Mardin, Ş. (2002). *İdeoloji*. İletişim Yayınları.
- Maymakova, K. (2001). *XX. Yüzyılın başlarında Kazakistan'da siyasî durum Alaş Orda hareketleri*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Gazi Üniversitesi.
- Moran, B. (1983). *Edebiyat kuramları ve eleştiri*. Cem Yayınevi. İstanbul.
- Özdemir, A. – Kerimbekova, B. (2019). *Metinlerle yeni Kazak edebiyatı*. Ferfir Yayınları.
- Saray, M. (1993). *Kazak Türkleri tarihi-Kazakların uyanışı*. Nesil Matbaacılık.
- Sarkanbayeva, K. (2003). *Jüsipbek Aymavitov'un hayatı ve edebî şahsiyeti*. Yayınlanmamış [Yüksek Lisans Tezi], Ege Üniversitesi.
- Soljenitsin, A. (1974). *Sovyet liderlerine açık mektup*. (Çev. İsmet Giritli). Nebioğlu Yayınevi.
- Storr, W. (2023). *Hikâye anlatıcılığının bilimi*. (Çev. E. Fethiye Güçlü). Timaş Yayınları. İstanbul.
- Şengün, A. (2022). *Edebiyat ve ideoloji: 1917 sonrası Sovyet edebiyatında kimlik yozlaşması -Kazak edebiyatı örneği*. [Yayınlanmamış Doktora Tezi], Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi.
- Uzdu Yıldız, F. (2015). Fantastik anlatı ve okurun fantastik anlatıdaki işlevi. *International Journal of Language Academy*, (3)4, 314-321.



ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi \* Research Article

## Türkçe Ders Kitaplarındaki Etkinliklerin 21. Yüzyıl Becerileri Bağlamında İncelenmesi

### Examining the Activities in Turkish Textbooks in the Context of 21st Century Skills

**Niyet BAŞI**

Doç. Dr., Millî Eğitim Bakanlığı

niyetbahsi@gmail.com

Orcid ID:0000-0002-9115-5432

**Gülşah GENÇER**

Öğr. Gör. Dr., İnönü Üniversitesi, Türkçe Öğretim Uygulama Ve Araştırma Merkezi

gulsah.gencer@inonu.edu.tr

Orcid ID: 0000-0002-8887-8832

**Öz:** 21.yüzyıl becerilerinin eğitimdeki önemi giderek artmaktadır çünkü günümüz dünyasında öğrencilerin sadece bilgi edinmekle kalmayıp aynı zamanda bu bilgiyi kullanma, anlama ve uygulama becerilerine de sahip olmaları gerekmektedir. Öğretim programlarının hayata geçirilmesi ve uygulanması ders kitapları ile mümkün olmaktadır. Ders kitaplarının güncel ve çağa uygun hazırlanmış olması, öğrencilerin eğitim süreçlerini daha etkili hale getirmekte ve öğretim programındaki kazanım ve becerilerin öğrencilere aktarımına katkı sağlamaktadır. Öğretmenlerin bilgi ve becerileri öğrencilere aktarma noktasında en çok kullandıkları öğretim materyalinin ders kitapları olduğu bilinmektedir. Bu nedenle ders kitaplarının güncelliğini koruması ve çağın gerektirdiği becerileri desteklemesi önemlidir. Bu araştırmanın amacı da 21. yüzyıl becerileri bağlamında Millî Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanan ortaokul Türkçe ders kitaplarındaki etkinlikleri incelemektir. Bu kapsamda MEB Yayınları Türkçe ders kitabındaki etkinliklerde 21. yüzyıl becerilerine ne kadar yer verildiği işlenmiştir. Çalışmada nitel araştırma yöntemi esas alınmıştır. Doküman incelemesi ile toplanan veriler betimsel analiz yöntemiyle incelenmiştir. Verilerin analizinde öğrenme ve yenilikçilik becerileri, yaşam ve kariyer becerileri ve bilgi, medya ve teknoloji becerileri alanlarının alt boyutları tema ve kodlaştırılarak sunulmuştur. Elde edilen verilerin aktarılmasında ise ayrıntılı betimleme yoluna gidilmiş ve veriler örneklerle desteklenerek sunulmuştur. Araştırmanın bulgularına göre kitaplarda yer alan etkinliklerin çoğunluğunun bilgi düzeyinde kaldığı ve “bilgi ve iletişim teknolojileri okuryazarlığı, iletişim, esneklik ve uyum, girişimcilik, sosyal, liderlik, sorumluluk ve kültürlerarası becerilere” ise hiç yer verilmediği saptanmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** 21.yüzyıl becerileri, Türkçe ders kitabı, etkinlik.

**Abstract:** The importance of 21st century skills in education is increasing because in today's world, students must not only acquire knowledge but also have the skills to use, understand and apply this knowledge. The implementation and implementation of teaching programs is possible with textbooks. Having textbooks prepared up-to-date and up-to-date makes students' educational processes more effective and contributes to the transfer of the achievements and skills in the curriculum to students. Turkish textbooks prepared by the Ministry of National Education in the context of 21st Century skills. In this context, the inclusion of 21st Century skills in the activities of the MEB Publications Turkish textbook is discussed. The study was based on qualitative

Geliş Tarihi:07.02.2024

Kabul Tarihi:17.05.2024

Yayın Tarihi:31.08.2024

Atıf: Bahşi, N. & Gençer, G. (2024). Türkçe ders kitaplarındaki etkinliklerin 21 yüzyıl becerileri bağlamında incelenmesi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 394-413. Doi: 10.33437/ksusbd.1433238

---

research method. The data collected through document review was examined using the descriptive analysis method. In the analysis of data; The sub-dimensions of learning and innovation skills, life and career skills, and information, media and technology skills served as analysis codes. IAs a result of the research, it was determined that the majority of the activities in the books remained at the information level and "information and communication technology literacy, communication, flexibility and adaptation, entrepreneurship, social, leadership, responsibility and intercultural skills" were not included at all.

**Keywords:** 21st century skills, Turkish textbook, activity.

---

## GİRİŞ

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin önem kazandığı günümüz dünyasında değişim ve gelişim büyük bir hız kazanmıştır. Bilgiye ulaşma yollarının çeşitlilik kazanması bilgidan ziyade bilgiye ulaşma ve bilgiyi beceriye dönüştürmenin önemsenmesini sağlamıştır. Dünyanın bir ucunda yaşanan bir değişim ya da gelişmenin dünyanın öbür ucunu etkilemesi artık çok kısa bir zaman diliminde gerçekleşmektedir. Ekonomi, pazarlama, siyaset gibi akla gelebilecek her alanda kendini gösteren bu hızlı gelişim bireylere yönelik beklentileri de değiştirmiştir. Bu beklentilerin değişmesi ise eğitim-öğretimde radikal bir dönüşümün sağlanmasını gerekli kılmıştır. Kalaycı (2019) yeni meslek gruplarının bireylerden bekledikleri bilgi, beceri ve yetkinliklerin değişmesinin, eğitim-öğretim sürecinin ve öğretim programlarının da köklü bir değişime gitmesi gerekliliğini doğurduğunu belirtmiştir.

21. yüzyılda bireylerin akademik başarısının öneminin geri planda kaldığı söylenebilir. Akademik olarak donanımlı olan bireylerin bu bilgilerini beceriye dönüştürüp hayata aktarmaları ve sürekli kendilerini güncellemeleri beklenmektedir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin hızlı gelişimi, yapay zekâ desteği ile çeşitli görevlerin insana gerek duyulmadan gerçekleştirilebileceğini göstermekte ve hayata atılan bireylerden ne kadar bildiği değil de bu bilgiyi nasıl yaratıcı bir şekilde kullanabileceğini göstermesi istenmektedir (Keskin, 2012). Teknolojik gelişmelerin bu denli hız kazandığı günümüz dünyasında bireylerin bu hıza ayak uydurması ve sürekli dönüşüp gelişmesi oldukça önem kazanmıştır. Belet Boyacı ve Güner Özer (2019) bu bağlamda bireylerin toplumda yer edinebilmeleri, doğru kararlar alabilmeleri, yeni ve farklı fikirler sunabilmeleri, yaratıcı ürünler ortaya çıkarabilmeleri için bu çağın ihtiyaç duyduğu becerilere sahip olmalarının gerekli olduğunu belirtmişlerdir.

Günümüz dünyasında bireylerin çağa uyum sağlayacak şekilde yaşamlarını idame ettirebilmeleri için sahip olması gereken beceriler, 21. yüzyıl becerileri olarak adlandırılmaktadır. Dede (2009) 21. yüzyıl becerilerinin bilgi ve beceri kavramlarının iç içe geçtiği bir kavram olduğunu ve bu becerilerin hayata aktarılabilir özelliklere sahip olmasının önemli olduğunu belirtmiştir. 21. yüzyıl, bireylerden neyi ne kadar bildiklerini değil de bu bilgileri nasıl yaratıcı ve farklı biçimlerde kullanabildiklerini göstermelerini istemektedir. Çeşitli ülkelerde bu beceriler tespit edilip becerilerin sınıflandırılması yoluna gidilmiştir (Fadel, Bialik ve Trilling, 2015; Organisation for Economic Co-operation and Development [OECD], 2012; Kaya, 2020; Marzona, 2012; Wagner, 2008; Partnership for 21 Century Skills [P21], 2015). Çeşitli sınıflandırmalardan sonra araştırmacıların, bu becerilerin öğretim programlarına yansıtılması gerektiği konusunda fikir birliğine vardığı görülmüştür (Barası 2020). Bu becerilerin sınıflandırılmasıyla birlikte öğrencilerin öğretim ortamlarında bilgi yüklenilecek bireyler olmasından ziyade onları hayata hazırlayan, eleştirel ve yaratıcı düşünebilmelerini sağlayan, problem çözme becerisi yüksek, girişimci, üretken, özgün fikirler sunabilen lider bireyler olmalarını sağlayacak beceriler ile donatılması önem kazanmıştır (Rotherham ve Willingham, 2009).

21. yüzyıl becerilerine yönelik birçok sınıflandırma yapılmıştır (OECD, 2012; Kereluik, 2013; Fadel, 2015; Lai ve Viering, 2012; P21, 2015; Dilekçi, 2020; Aktürk, 2022; Erdamar Barası, 2021; Atakişi, 2019; Baki, 2021). P21 (2015) sınıflandırmasına göre 21. yüzyıl becerileri, bireylerin günümüz dünyasına uyum sağlamalarını kolaylaştıran bilgi, beceri ve uzmanlık alanlarıdır. Bu sınıflandırma, diğer sınıflandırmalara göre daha kapsamlı bir şekilde hazırlanmıştır. ABD kaynaklı bu kuruluşun çerçevesi iki kısımlıdır. Üst kısım öğrenme çıktılarını ifade ederken alt kısım ise destek sistemlerini ifade etmektedir (Kaya, 2020). P21 (2015) sınıflandırması aşağıdaki tabloda verilmiştir.

**Tablo 1. 21. yüzyıl becerileri**

Öğrenme ve Yenilenme Becerileri	Bilgi, Medya ve Teknoloji Becerileri	Yaşam ve Meslek Becerileri
Yaratıcılık ve Yenilenme	Bilgi Okur-yazarlığı	Esneklik ve Uyum
Eleştirel Düşünme	Medya Okur-yazarlığı	Girişimcilik
Problem Çözme	Bilgi ve İletişim Teknolojileri (ICT) Okur-yazarlığı	Öz-Yönelim
İletişim		Sosyal Beceriler
İş birliği		Kültürlerarası Beceriler
		Üretkenlik ve Sorumluluk
		Liderlik ve Sorumluluk

Tablo 1’de görüldüğü üzere 21. yüzyıl becerileri sadece öğretim ortamlarında yer alan beceriler olmalarından ziyade bireyleri hayata hazırlayan, günlük yaşamı ve iş hayatını daha uyumlu idame ettirmelerini sağlayan becerilerdir.

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin hızla gelişmesi, 21. yüzyıl becerilerinin öğrencilere kazandırılması ve öğretim programlarının güncellenmesi gerekliliğini doğurmuştur. Birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de 2005 yılı itibarıyla bu beceriler öğretim programlarına ve eğitim-öğretim sürecine entegre edilmeye çalışılmıştır. 2019 Türkçe Dersi Öğretim Programı’nda bu beceriler Avrupa Yeterlikler Çerçevesi ile ilişkili olacak şekilde sekiz ana yetkinlik adıyla yer almıştır. Bu yetkinlikler; ana dilde iletişim, yabancı dilde iletişim, matematik, fen ve teknolojiye temel yetkinlikler, dijital yetkinlik, öğrenmeyi öğrenme, sosyal ve beşerî yetkinlikler, girişimcilik, kültürel bilinç ve ifade olarak sıralanmıştır (Millî Eğitim Bakanlığı, 2019). Bu bağlamda düşünüldüğünde 21. yüzyıl becerilerinin Türkçe dersi ile yakından ilişkili olduğu söylenebilir. Çünkü Türkçe dersi bir bilgi dersi olmaktan çok beceri dersidir. Dört temel dil becerisini geliştirmeye yönelik olan bu ders ile öğrencilerin iş birlikli bir öğretim ortamında eleştirel ve yaratıcı düşünebilmeleri sağlanmakta ve bu doğrultuda iletişim becerileri de desteklenmektedir. Her derste olduğu gibi Türkçe dersinde de bilgi ve beceriler çoğunlukla ders kitapları aracılığıyla öğrencilere aktarılmaktadır. Bu nedenle ders kitaplarının öğretim programını yansıması, güncel ve çağa uygun hazırlanmış olması önemlidir. Çağın gerisinde kalmış gerek sosyal yaşamda gerek akademik yaşamda öğrencileri desteklemeyen bilgiler ile donatılmış bir ders kitabı işlevsellik noktasında zayıf kalabilmektedir. Bu nedenle öğretmenlerin en fazla başvurduğu öğretim materyali olarak ders kitaplarının güncelliğini koruması ve çağın ihtiyaçlarına cevap verebilecek nitelikte olması önemlidir. Ders kitaplarında yer alan etkinliklerin de bu bağlamda hazırlanması önem taşımaktadır. Çevik ve Güneş (2017) etkinlik kavramının öğrencilerin etkin bir şekilde öğrenmesini sağlayan, öğrenmeye karşı onlarda istek uyandıran ve daha iyi öğrenmelerine katkıda bulunan faaliyetler olduğunu belirtmişlerdir. Pollet (2015) ise etkinliklerin öğrencilerin kendi öğrenmelerinden sorumlu olmalarını ve kendi öğrenme biçimlerine yön vermelerini sağlayan temel aktiviteler olduğunu dile getirmiştir. Yapılandırıcı yaklaşımın benimsenmesi ile birlikte Türkçe öğretimi ders kitaplarında yer alan çeşitli etkinlikler ile yapılmaya başlanmıştır. Bu etkinliklerin Türkçe öğretimine hizmet etmesi kadar öğretim programının benimsediği ve yer verdiği 21. yüzyıl becerilerini desteklemesi de önemlidir.

Literatür incelendiğinde 21. yüzyıl becerileri ile Türkçe dersi bağlamında yapılan çeşitli araştırmalar olduğu görülmüştür (Bal, 2018; Belet-Boyacı ve Güner-Özer, 2019; Kayhan, Altun ve Gürol, 2019; Kurudayıoğlu ve Soysal, 2019). Bu araştırmaların ortak noktası Türkçe Dersi Öğretim Programı’nı 21. yüzyıl becerileri bağlamında incelemek olmuştur. Ancak literatür taraması yapıldığında öğretim programlarını yansıtan önemli materyaller olarak ders kitaplarına yönelik 21. yüzyıl becerileri perspektifinde herhangi bir araştırma yapılmadığı görülmüştür. Bu bağlamda programda yer alan 21. yüzyıl becerilerinin ders kitaplarına yansımalarının tespit edilmesi konusunda alanda bir açıklık olduğu ve bu açıklığın giderilmesinin alana faydalı olacağı düşünülmüştür. Bu durum araştırmanın çıkış noktasını oluşturmaktadır.

Bu araştırmanın amacı 21. yüzyıl becerileri bağlamında Millî Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanan ortaokul Türkçe ders kitaplarındaki etkinliklerin incelenmesidir. Bu amaca bağlı olarak araştırmanın problemleri şunlardır:

1. Ortaokul 6. Sınıf MEB Yayınları Türkçe ders kitabındaki etkinliklerde 21. yüzyıl becerilerine yer verilme durumu nasıldır?

2. Ortaokul 7. Sınıf MEB Yayınları Türkçe ders kitabındaki etkinliklerde 21. yüzyıl becerilerine yer verilme durumu nasıldır
3. Ortaokul 8. Sınıf MEB Yayınları Türkçe ders kitabındaki etkinliklerde 21. yüzyıl becerilerine yer verilme durumu nasıldır?

## YÖNTEM

Bu araştırmada 2023-2024 eğitim öğretim yılında okutulan Türkçe ders kitaplarındaki etkinliklerin 21. yüzyıl becerileri bağlamında incelenmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden betimsel model kullanılmıştır. Karasar'a (2017) göre betimsel modelde olay ya da durum hiçbir değişikliğe gidilmeden incelenmektedir. Araştırmada ortaokul Türkçe ders kitaplarındaki etkinlikler incelenirken doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Yıldırım ve Şimşek (2018, s.190) doküman incelemesini, araştırılması hedeflenen olgu ya da olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin incelenmesi olarak ifade etmişlerdir. Bu bağlamda ortaokul Türkçe ders kitaplarındaki etkinlikler, 21. yüzyıl becerilerinin sınıflandırılmasında öne çıkan P21 çerçevesi esas alınarak analiz edilmiştir.

## Çalışma Materyali

Araştırmanın çalışma materyalini ortaokul Türkçe ders kitapları (6,7 ve 8. Sınıf) oluşturmaktadır. Araştırmada kullanılan doküman, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığının resmî web sayfasından elde edilmiştir (<http://mufredat.meb.gov.tr/Programlar.aspx>). Öğretmenlerin bilgi ve becerilerini öğrencilerine aktardıkları süreçte faydalandıkları en temel kaynak ders kitaplarıdır. Bu nedenle ders kitaplarının öğrencileri hayata hazırlayan, günümüz dünyasının bireylerden beklediği ve istediği becerilerle donatılmasının önemli olduğu söylenebilir. Bu bağlamda 2019 Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda yer alan 21. yüzyıl becerilerinin ders kitaplarına ne ölçüde yansıtılmış olduğunu tespit etmenin önemli olduğu düşünülmekte ve bu durum da araştırmanın çıkış noktasını oluşturmaktadır. Araştırmanın çalışma materyalini oluşturan kitaplara ilişkin bilgiler:

6.Sınıf Türkçe Ders Kitabı (Meb Yayınları), 7.Sınıf Türkçe Ders Kitabı (Meb Yayınları), 8.Sınıf Türkçe Ders Kitabı (Meb Yayınları). Araştırma kapsamına 5.sınıf Türkçe ders kitabı alınmamıştır. Bunun temel nedeni ise MEB'in yürürlükte olan Türkçe ders kitabının olmamasıdır.

## Verilerin Toplanması

Araştırmadaki veriler 6, 7. ve 8. sınıf Türkçe ders kitaplarından elde edilmiştir. Bu verilerin elde edilmesi için P21 (2015) sınıflandırması dikkate alınmıştır. İncelenen çalışmalardan yola çıkarak alanda en çok yer edinen ve tüm becerileri kapsamlı bir şekilde bünyesinde barındıran sınıflandırmanın P21 (2015) sınıflandırması olduğu görülmüştür (EnGauge, 2003; Fadel vd., 2015; OECD, 2012). P21 (2015) sınıflandırması alanda en çok karşılaşılan ve sürekli tekrar edilen becerileri içerdiği için bu çalışmada bu sınıflandırma esas alınmıştır.

## Verilerin Analizi

Ortaokul Türkçe ders kitaplarındaki etkinlikler 21. yüzyıl becerileri bağlamında incelenirken betimsel analiz kullanılmıştır. Betimsel analizde doküman metinlerini doğrudan alıntılar ile üst tema, kategori ve alt tema olarak sunmak gerekmektedir (Yıldırım & Şimşek, 2018). Araştırmanın çalışma materyalleri araştırmacılar tarafından birkaç kez okunarak kodlanmıştır. Elde edilen veriler öğrenme ve yenilikçilik becerileri, yaşam ve kariyer becerileri ve bilgi, medya ve teknoloji becerileri ile bunların alt maddeleri şeklinde bulgular kısmında sunulmuştur.

## Geçerlik ve Güvenirlik

P21 (2015) sınıflandırması esas alınarak kodlanan veriler, araştırmacılar tarafından farklı zamanlarda tekrar okunarak yeniden kodlanmıştır. Çalışmanın geçerliliğini sağlamak için araştırmaya konu olan kitaplar her iki araştırmacı tarafından incelenmiş, söz konusu becerilerin yansıdığı etkinlikler sayfa numaraları ile birlikte bir Word sayfasına not edilmiştir. Daha sonra araştırmacılar bir araya gelerek 21. yüzyıl becerilerinin yansıtıldığını düşündükleri etkinlikleri karşılaştırmış ve anlaşmazlığa düştükleri durumlarda üçüncü bir araştırmacıya başvurmuşlardır.

## BULGULAR

Bu bölümde verilerden elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Çalışmanın bulguları tablo hâlinde ele alınmış ve yorumlanmıştır.

### Ortaokul 6. Sınıf MEB Yayınları Türkçe Ders Kitabındaki Etkinliklerde 21. Yüzyıl Becerilerine Yer Verilme Durumuna Yönelik Bulgular

Bu bölümde 6. sınıf MEB Yayınları Türkçe Ders Kitabındaki etkinliklerde 21. yüzyıl becerilerine yer verilme durumuna ilişkin veriler tablolaştırılmıştır. Bu raporda ilgili kitapta 21. yüzyıl becerilerinin etkinliklere yansımaya yönelik bulgulara yer verilmiş ve bu bulgular yorumlanmıştır. Tablo 2’de 6. sınıf Türkçe ders kitabında yer alan etkinliklerin 21. yüzyıl becerileri bakımından değerlendirilmesi gösterilmiştir.

**Tablo 2. 6. sınıf MEB yayınları Türkçe ders kitabındaki etkinliklerde 21. yüzyıl becerileri**

6. Sınıf MEB Yayınları Türkçe Ders Kitabındaki Etkinliklerde 21. Yüzyıl Becerileri	
21. Yüzyıl Becerileri	Etkinlik Sayısı
Bilgi okuryazarlığı	98
Medya okuryazarlığı	3
Bilgi ve iletişim teknolojileri okuryazarlığı	0
Yaratıcılık ve yenilikçilik	29
Eleştirel düşünme	86
Problem çözme	8
İletişim	0
İş birliği	1
Esneklik ve uyum	0
Girişimcilik	0
Öz yönelim	5
Sosyal beceriler	1
Kültürlerarası beceriler	0
Üretkenlik	66
Liderlik sorumluluk	0
<b>Toplam</b>	<b>297</b>

Tablo 2’ye bakıldığında 6. Sınıf MEB yayınları Türkçe ders kitabında toplam 297 etkinlik olduğu tespit edilmiştir. Bu etkinliklerden 21. yüzyıl becerilerinden “Bilgi, Medya ve Teknoloji Becerilerinin” alt bileşeni olan bilgi okuryazarlığına ait 98, medya okuryazarlığına ait 3 etkinlik olduğu görülmüştür. 21. yüzyıl becerilerinden “Öğrenme ve Yenilikçilik” becerilerinin alt bileşeni olan “eleştirel düşünmeye” ait 86, “problem çözmeye” ait 8, “yaratıcılığa” ait 29, “iş birliğine” ait 1 etkinlik tespit edilirken, 21. yüzyıl becerilerinden “yaşam ve meslek” becerilerinin alt bileşeni olan “üretkenliğe” ait 66, “sosyal becerilere” ait 1 ve “öz yönelime” ait 5 etkinlik tespit edilmiştir. Kitapta yer alan etkinliklerde en fazla “bilgi okuryazarlığı ve eleştirel düşünme” becerilerine yer verilirken en az “iş birliği ve sosyal becerilere” yer verildiği görülmüştür. İncelenen kitapta 21. yüzyıl becerilerinden “bilgi ve iletişim teknolojileri okuryazarlığı, iletişim, esneklik ve uyum, girişimcilik, kültürlerarası beceriler ve liderlik” becerilerine ise hiç yer verilmediği görülmüştür. Bilgi okuryazarlığı bilgiye ulaşma ve bilginin doğruluğunu teyit etmeye yönelik bir beceridir. İncelenen kitaptaki etkinliklere bakıldığında büyük çoğunluğunun bilgi düzeyinde olduğu ve öğrencilerin bilgi okuryazarlığına hitap ettiği görülmüştür.

İncelenen kitapta yer alan ve 21. yüzyıl becerilerini içeren etkinlik örnekleri aşağıda verilmiştir:

2. **ETKİNLİK** Aşağıdaki soruları metinden hareketle yanıtlayınız.

1. Renkler niçin bir araya gelmiştir? Açıklayınız.
2. Hangi renk kendini diğerlerinden üstün görmektedir? Niçin?
3. Hangi renkler, insanlara neşe verdiğini söylemektedir? Bu renklerin söylemine katılıyor musunuz?
4. Yeşil renk güveni temsil ettiğini hangi örnekle ifade eder?
5. Siz metindeki hangi rengin yerinde olmak isterdiniz? Niçin?
6. Sizce bu yılın rengi hangisi olmalıdır? Niçin?

16

**Resim 1.** 6. Sınıf Türkçe ders kitabı etkinlik örneği

Resim 1'deki etkinlikte bakıldığında bilgi okuryazarlığına yönelik bir etkinlik olduğu görülmektedir. Öğrencilerin okudukları metinden hareketle kendilerine yöneltilen soruları cevaplamalarının istendiği bu etkinlik, öğrencilerin metinde anlatılanları öğrenme ve bilme düzeylerini ölçmektedir. Bu nedenle bilgi düzeyinde bir etkinlik olduğu söylenebilir.

5. **ETKİNLİK** Aşağıdaki görselleri "Memleket İsterim" şiirinin hangi bölümleri ile ilişkilendirebilirsiniz? Şiire atf yaparak açıklayınız.



22

**Resim 2.** 6. Sınıf Türkçe ders kitabı etkinlik örneği

Resim 2'deki etkinlikte öğrencilerin görseller ile metnin bölümlerini eşleştirmeleri ve bunu metindeki örnekler ile desteklemeleri istenmiştir. Eleştirel düşünme becerisinde öğrencilerin düşüncelerini sağlam gerekçeler ve atıflarla desteklemeleri önemlidir. Bu nedenle bu etkinliğin öğrencilerin eleştirel düşüncelerine yönelik olduğu söylenebilir.

5. **ETKİNLİK** Filmden alınan ekran görüntüsünden hareketle konuşmacının sözlü olmayan mesajlarını belirleyerek yazınız.

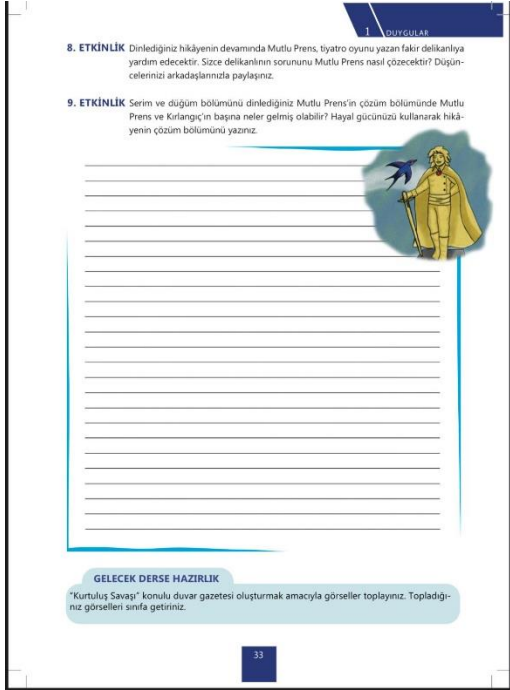


61

**Resim 3.** 6. Sınıf Türkçe ders kitabı etkinlik örneği



Resim 3'teki etkinlikte öğrencilerin izledikleri metinden hareketle konuşmacının sözlü olmayan mesajlarını belirlemeye çalışmaları istenmiştir. Bu etkinlikte öğrencilerin medya okuryazarlığı noktasında gelişimlerinin gözetildiği söylenebilir. İzleme metninden yola çıkarak metnin alt mesajlarını algılamaya çalışmak medya okuryazarlığı noktasında öğrencileri desteklediği görülmüştür.



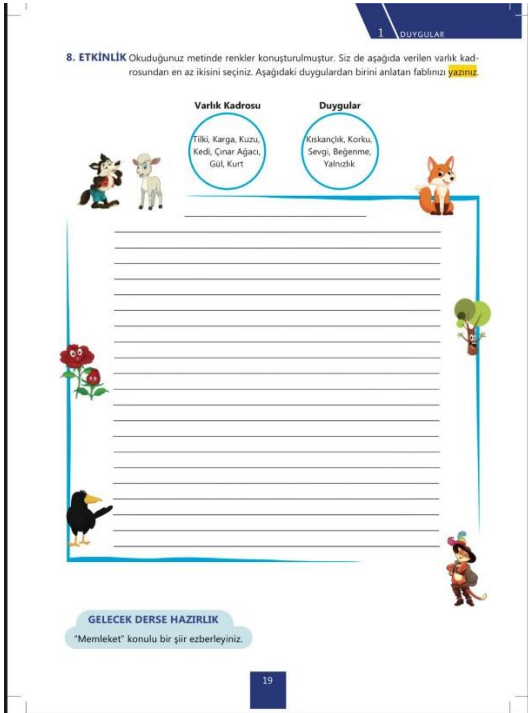
**Resim 4.** 6.Sınıf Türkçe ders kitabı etkinlik örneği

Resim 4'teki 8 ve 9. Etkinlikte öğrencilerin hem problem çözme becerisi hem de yaratıcılık becerilerinin desteklenmeye çalışıldığı görülmektedir. 8. etkinlikte *Mutlu Prens'in* metindeki karakterin sorununu nasıl çözeceğine yönelik bir etkinlik tasarlandığı görülmüştür. Öğrencilerin kendilerini başkalarının yerine koyarak onların sorunlarına çözüm önerileri geliştirmelerinin problem çözme becerilerini geliştireceği düşünülmektedir. Aynı zamanda 9. etkinlikte öğrencilerden hayal güçlerini kullanarak metnin kahramanlarının başına neler gelmiş olabileceği ile ilgili metni devam ettirmeleri istenmiştir. Hayal gücü yaratıcı düşünmenin en önemli bileşenlerinden biridir. Bu etkinlik ile öğrencilerin yaratıcılıklarının desteklendiği görülmüştür.



**Resim 5.** 6.Sınıf Türkçe ders kitabı etkinlik örneği

Resim 5’teki etkinlikte öğrencilerin öğretmenlerinin rehberliğine arkadaşları ile bir grup çalışması yapmaları istendiği görülmektedir. 21. yüzyıl becerilerinden iş birlikli çalışmanın, grup olma bilinci ile görev ve sorumluluk alma noktasında önemli olduğu düşünülmektedir. Öğrencilerin liderlik ve sorumluluk becerilerini de desteklediği düşünülen bu çalışmaların iş birlikli öğrenmeyi, grup içerisinde var olmayı ve görev ile sorumluluk bilinci geliştirmeyi desteklediği söylenebilir.



**Resim 6.** 6.Sınıf Türkçe ders kitabı etkinlik örneği

Resim 6’daki etkinlikte yer alan etkinliğe bakıldığında öğrencilerin elde bulunan bilgi veya durumlardan yola çıkarak yeni bir metin oluşturmaları istenmiştir. Bu doğrultuda öğrencilerin üretkenlik becerilerinin desteklendiği söylenebilir. Üretkenlik elde var olan bilgiler ve olgulardan yola çıkarak yeni oluşumlar meydana getirmek olarak düşünüldüğünde bu etkinliğin öğrencilerin üretkenlik

becerilerine yönelik olduğu söylenebilir. Ayrıca temel dil becerilerinden yazma becerisine yönelik olduğu görülen etkinlik, üretici dil becerileri alanında da değerlendirilmektedir.

6. Sınıf Türkçe ders kitabı incelendiğinde genel olarak bilgi düzeyinde etkinliklerin olduğu, 21. yüzyıl becerilerinden ise eleştirel düşünmeye geniş bir bağlamda yer verildiği görülmüştür. Ancak eleştirel düşünmeyi destekleyen etkinliklerin de birbirinin tekrarı olduğu ve tek boyutlu hazırlandığı tespit edilmiştir. Öğrencilerin üretici dil becerilerine ilişkin özellikle konuşma ve yazma becerilerine yönelik etkinliklerin üretkenlik bağlamında değerlendirildiği de görülmüştür.

### **Ortaokul 7. Sınıf MEB Yayınları Türkçe Ders Kitabındaki Etkinliklerde 21. Yüzyıl Becerilerine Yer Verilme Durumuna Yönelik Bulgular**

Bu bölümde 7.Sınıf MEB Yayınları Türkçe Ders kitabındaki etkinliklerde 21. yüzyıl becerilerine yer verilme durumuna ilişkin veriler tespit edilmiştir. Tablo 3'te 7. Sınıf Türkçe ders kitabında yer alan etkinliklerin 21. yüzyıl becerileri bakımından değerlendirilmesi gösterilmiştir.

**Tablo 3.** 7. Sınıf MEB yayınları Türkçe ders kitabındaki etkinliklerde 21. yüzyıl becerileri

<b>7. Sınıf MEB Yayınları Türkçe Ders Kitabındaki Etkinliklerde 21. Yüzyıl Becerileri</b>	
<b>21. Yüzyıl Becerileri</b>	<b>Etkinlik Sayısı</b>
Bilgi okuryazarlığı	99
Medya okuryazarlığı	3
Bilgi ve iletişim teknolojileri okuryazarlığı	0
Yaratıcılık ve yenilikçilik	12
Eleştirel düşünme	77
Problem çözme	3
İletişim	0
İş birliği	3
Esneklik ve uyum	0
Girişimcilik	0
Öz yönelim	2
Sosyal beceriler	1
Kültürlerarası beceriler	0
Üretkenlik	84
Liderlik ve sorumluluk	1
<b>Toplam</b>	<b>274</b>

Tablo 3'e bakıldığında 7. Sınıf MEB yayınları Türkçe ders kitabında toplam 274 etkinlik olduğu tespit edilmiştir. Bu etkinliklerden 21. yüzyıl becerilerinden "Bilgi, Medya ve Teknoloji Becerilerinin" alt bileşeni olan "bilgi okuryazarlığına" ait 99, "medya okuryazarlığına" ait 3 etkinlik olduğu görülmüştür. 21. yüzyıl becerilerinden "öğrenme ve yenilikçilik" becerilerinin alt bileşeni olan "eleştirel düşünmeye" ait 77, "problem çözmeye" ait 3, "yaratıcılığa" ait 12, "iş birliğine" ait 3 etkinlik tespit edilirken 21. yüzyıl becerilerinden "yaşam ve meslek becerilerinin" alt bileşeni olan "üretkenliğe" ait 84, "öz yönelime" ait 2, "sorumluluğa" ait 1 etkinlik tespit edilmiştir. Kitapta yer alan etkinliklerde en fazla bilgi okuryazarlığı ve eleştirel düşünme becerilerine yer verilirken en az sorumluluk ve öz yönelime yer verildiği görülmüştür. İncelenen kitapta 21. yüzyıl becerilerinden "bilgi ve iletişim teknolojileri okuryazarlığı, iletişim, esneklik ve uyum, girişimcilik, kültürlerarası beceriler ve liderlik becerilerine" ise hiç yer verilmediği görülmüştür. Bilgi okuryazarlığı bilgiye ulaşma ve bilginin doğruluğunu teyit etmeye yönelik bir beceridir. İncelenen kitaptaki etkinliklere bakıldığında büyük çoğunluğunun sadece bilgi düzeyinde olduğu ve 21. yüzyıl becerilerinin tamamını kapsamadığı görülmüştür.

İncelenen kitapta yer alan ve 21. yüzyıl becerilerini içeren etkinlik örnekleri aşağıda verilmiştir:

2. Etkinlik a) Aşağıdaki soruları okuduğunuz şiirden hareketle cevaplayınız.

1. Şiirin birinci bölümünde şair, nasıl bir dünya düşünüyor?
2. Şiire göre ülküsü kardeşlik olan bir dünyada yaşayan insanların özellikleri nelerdir?
3. Şiirin ana duygusu nedir?
4. Şairin yerinde olsaydınız nasıl bir dünya düşünürdünüz? Anlatınız.
5. Şiirin en beğendiğiniz bölümü hangisidir? Neden?

b) Okuduğunuz şiirle ilgili iki soru yazarak arkadaşlarınızla paylaşınız.

1. soru: \_\_\_\_\_
2. soru: \_\_\_\_\_

### Resim 7. 7. Sınıf Türkçe ders kitabı etkinlik örneği

Resim 7'deki etkinlikte öğrencilerin okudukları metinden hareketle bazı soruları cevaplamaları istenmiştir. Metinde geçen bilgi veya olayları öğrenme durumlarına yönelik bu etkinliğin bilgi düzeyinde olduğu görülmektedir ancak etkinliğin ikinci bölümüne bakıldığında öğrencilerin sorgulama becerilerini harekete geçirecek üst düzey düşünmelerini sağlayacak bir etkinlik olduğu söylenebilir. Bu bağlamda etkinliğin eleştirel düşünmeyi de desteklediği belirtilebilir.

4. Etkinlik a) "Adını Göklere Yazdıran Çocuk" metninden alınan bölümü ve "Uzaydaki Çöplerimizi Toplama Zamanı" adlı haber yazısını okuyunuz.

**ADINI GÖKLERE YAZDIRAN ÇOCUK**  
(...)  
Kaoru'nun bulunduğu kıvrıklı yıldız "İkya Kıvrıklı Yıldız 1963-a" resmî adı verildi. Kaoru ikinci buluşunu, yine kendi yaptığı bir teleskopla 1964 temmuzunda yaptı. Buna da "Kıvrıklı Yıldız 1964-F" adı verildi. Genç amatör gök bilimci için bu yıldız kendisi gibi amatör gök bilimci Tsutomu Seki ile yaptı, buna da "İkya-Seki" adı verildi, İkya'nın adı ile.  
Kaoru İkya, emeklerinin bosa gitmediğini herkese göstermiş oldu. Adını da o zaman için tam üç kez göklere yazdı... Kaoru İkya ilk kıvrıklı yıldız sırada on dokuz yaşında idi. (...)  
1938 Nobel Edebiyat Ödülü'nü kazanan Pearl S. Buck'ın (Pörl S. Bak) şu sözü İkya'nın durumuna çok uyuyor: "Gençlerin olmayacak işleri başarmaya kalkarlar, işin tuhaf, başarır da."  
(...)  
Vehbi BELGİL  
Adını Göklere Yazdıran Çocuk  
(Kısaltmıştır.)

**UZAYDAKİ ÇÖPLERİMİZİ TOPLAMA ZAMANI**  
İnsanlar, evreni keşfetme hayallerini hayata geçirmeye başladıklarından beri, Dünya'nın dışında da izler bırakıyor. Ruslar tarafından 1957 yılında fırlatılan ve dünyanın ilk yapay uydusu olan Sputnik 1'den sonra uzaya yaklaşık 6000 uydu gönderildi. Ancak bu uyduların sadece 1000'e yakın su an hizmet vermeye devam ediyor. Bu, uzayda bol miktarda çöplüme olduğu anlamına geliyor. (...)  
Dünya'nın etrafında hareket eden parçacıkları büyük kısmı insan kaynaklı atıklar (...)  
sonucu ortaya çıkıyor. Bu nedenle yörünge kalıntıları olarak da isimlendiriliyorlar. Yörünge kalıntılarının büyük kısmı tezkar Dünya'ya düşmesine (...)  
nağmen bir kısmı Dünya'nın etrafında hareket ediyor.  
(...)  
Uzaydaki izlerimizi temizleme çabalarında sadece uzay çöplerini "toplamaya" odaklanmak yeterli olmayabilir. Bu sonuna kalıcı bir çözüm üretmenin temel yolu belli de uzay araştırmalarının her aşamasında (...)  
daha cesur ve sürdürülebilir teknolojiler geliştirmek.  
Dr. Tuha Sarıgül  
Uzaydaki Çöplerimizi Toplama Zamanı  
(Kısaltmıştır.)

b) Okuduğunuz metinleri bakış açısı ve verilme istenen mesajlar yönüyle karşılaştırınız.

Bakış Açısı	Verilmek İstenen Mesaj

### Resim 8. 7. Sınıf Türkçe ders kitabı etkinlik örneği

Resim 8'deki etkinlikte öğrencilerin iki farklı haber metnini okuyup bu metinleri çeşitli yönlerden karşılaştırmaları istenmiştir. İki durum, olay veya olgu arasındaki benzer veya farklı yönleri belirleyebilmek veya çeşitli değişkenler açısından bunları değerlendirebilmek belirli bir sorgulama, ilişkilendirme gibi üst düzey düşünme becerisi gerektirmektedir. Bu bağlamda etkinliğin doğrudan eleştirel düşünme becerisini destekler nitelikte olduğu söylenebilir.

**4. Etkinlik** "Kızgın Bir Lira" metnindeki sorunu, sorunun nedenlerini ve çözüm önerilerinizi belirleyerek yazınız.

Sorun	Sorunun Nedenleri

**Çözüm Önerilerim**


**Resim 9.** 7. Sınıf Türkçe ders kitabı etkinlik örneği

Resim 9'daki etkinlikte öğrencilerin metinde geçen soruna yönelik çözüm önerileri belirlemelerinin istendiği görülmektedir. Büyük bir hızla değişen ve gelişen dünyadaki bu değişimler beraberinde birçok sorunu da getirmektedir. 21. yüzyıl bireylerinden beklenen bu sorunların üstesinden gelebilme ve akılcı çözümler üretebilmektir. Bu etkinlik ile öğrencilerin problem çözme, sorunlara akılcı çözümler üretme ve çözüm önerilerini belirleme gibi becerilerinin desteklendiği söylenebilir.

**7. Etkinlik** Aşağıdaki afiş örneğini inceleyiniz. "Penceresi Sonsuzluğa Açılan Oda" metninden hareketle siz de "Atatürk" konulu bir afiş hazırlayınız. Afişiniz Ad başlığına, verilen tasarımlar (iklerini) dikkate alarak grup çalışması şeklinde hazırlayınız.

**Sen de Yap!**

- 1 Fikrinizi baş ve ana yaratıcı düşünceyi, ana fikir, ana fikir bir slogan belirle. Yaratıcılığın enerjilerini zorlamaktan kaçınınız.
- 2 Görselleri kenara koyun ancak pekiştirici seç. Görsellere sade siyah mesajın daha hızlı okunmasını sağlar.
- 3 Yazı karakterlerini belirlerken görsel ve konu ile uyumlu olmasına özen gösterin.
- 4 Nesnelerin renklerine dikkat et. Etkili bir tasarım için slogan, görsel ve başlıklara konuyu ile Söyleneni uygun şekilde kullanmak gerekir. Başlıklar kıymetlidir. Fikrinizi ana çıkaracak başlıklar belirlemeye özen gösterin.
- 5 Renklerin gücünü kullan. Renk uyumu, tasarımı görsel zenginlik katar. Zemin ve yazı rengi arasındaki zıtlık, afişin okunabilirliğini artırır. Sıcak renklerin mesajı, canlılık ve hareketi; soğuk renklerin ise dinginlik ve rahatlık anlamı oluşturur.
- 6 Sadekten ayrılmaz. Sade bir tasarım, verilen istenilen mesajın daha net anlaşılmasını sağlar.
- 7 Doğru uygulanan bir fikrin gerçek öncüne ulaşacağını unutma!

**ARTIK YİYECEKLER ÇÖPE GİTMESİN**

Millî Mücadele ve Atatürk

**Resim 10.** 7. Sınıf Türkçe ders kitabı etkinlik örneği

Resim 10'daki etkinlikte öğrencilerden bir afiş tasarımları istenmiştir. Bu etkinlik ile öğrencilerin birden çok becerisinin geliştirilmeye çalışıldığı söylenebilir. Yeni bir ürün oluşturma noktasında üretkenlik becerilerini desteklediği tespit edilmiştir.

- 4. Etkinlik**
- a) Tarihimizde millî birlik ve beraberliğimizi yansıtan olaylar ile ilgili yaptığınız araştırmadan edindiğiniz bilgileri arkadaşlarınıza anlatınız.
- b) Yukarıda anlattığınız konuyla ilgili araştırmada kullandığınız "gov" ve "edu" uzantılı siteler sizce neden güvenilirlerdir? Tartışınız.

**Resim 11.** 7. Sınıf Türkçe ders kitabı etkinlik örneği

Resim 11'deki etkinlikte öğrencilerin genel ağ adreslerinde yapmış oldukları araştırmalardan elde ettikleri bilgileri hangi kaynaklardan edindiklerini belirtmeleri istenmiştir. "gov" ve "edu" uzantılı genel ağ adreslerinin güvenilir kaynaklar olduğu bilinmektedir. Bu nedenle öğrencilerin medya okuryazarlığı noktasında güvenilir ağ adreslerini bilmeleri bu etkinlik ile desteklenmektedir.

**7.Etkinlik** Aşağıda bir bölümü verilmiş olan şiiri tamamlayınız. Şiirinize uygun bir başlık belirleyiniz.

Ben küçüklükten bazen soruyordurdum  
Düşünmeden: "Ne var bu kitaplarda?"  
Aslında bilmeden üzüyordurdum  
Nedense cevabı yok hatırlımda.

Gelecek Dersle Hazırlık  
"Archimedes (Arşimet), Newton (Nivtin) ve Owen (Ovin)"ın bilim dünyasına katkıları nelerdir? Araştırınız.

85

**Resim 12.** Sınıf Meb Yayınları Türkçe ders kitabı etkinlik örneği

Resim 12'deki etkinlikte öğrencilerden bir bölümü verilen bir şiiri kendi hayal dünyaları, düş güçleri ve yaratıcılıkları ile tamamlamaları istenmiştir. Bu etkinliğin öğrencinin doğrudan yaratıcılık becerisini geliştirmeye yönelik olduğu görülmüştür.

**3.Etkinlik** a) "Bazen küçük şeylerden ne müthiş sonuçlar alındığını gördükçe içimden 'küçük şey' diye bir kavram olmadığını düşünüyorum."  
Bruce Barton (Burus Barton)

Verilen sözdaki ana fikri olumlu - olumsuz yönleriyle ve tarafsız bir bakış açısıyla yorumlayarak arkadaşlarınıza anlatınız. Konuşmanızı yapmadan önce aşağıdaki formda yer alan özelliklere göz gezdiriniz.

b) Konuşmanızı aşağıdaki formda verilen özelliklere göre değerlendiriniz.

Konuşmamı Değerlendiriyorum Formu	Evet	Kısmen	Hayır
Konuşmama uygun ifadelerle başladım.			
Beden dilini etkili bir şekilde kullandım.			
Uygun geçiş ve bağlantı ifadelerini kullandım. (Oysaki, başka bir deyişle, özellikle, ilk olarak ve son olarak gibi ifadeler)			
Kelimeleri anlamlarına uygun olarak kullandım.			
Yabancı dillerden alınmış, dilimize henüz yerleşmemiş kelimelerin Türkçelerini kullandım.			

140 Kişisel Gelişim

**Resim 13.** 7. Sınıf Türkçe ders kitabı etkinlik örneği

Resim 13'teki etkinlikte öğrencilerden verilen konuyla ilgili yaptıkları konuşmaları değerlendirmeleri istenmiştir. Bu bağlamda öğrencilerin kendilerine yönelik farkındalık düzeylerini artırmak, kendi öğrenmelerinin sorumluluğunu üstlenmek, kendi öğrenme yollarındaki eksiklikleri

tespit edebilmek ve şekillendirebilmek gibi becerileri desteklemek amaçlanmıştır. Bu doğrultuda etkinliğin öğrencilerin kendilerine yönelmelerini desteklediği görülmüştür.

**5.Etkinlik** a) Bir yıl boyunca hangi türde kaç kitap okuyacağınızı planlayınız. Planınızı yazılı hâle getiriniz.

---

---

---

---

---

#### **Resim 14.** 7. Sınıf Türkçe ders kitabı etkinlik örneği

Resim 14'teki etkinlikte öğrencilerden kitap okuma planı yapmaları istenmiştir. Bu doğrultuda öğrencilerin okuma bağlamında sorumluluklarını bilmesi, planlaması ve buna uygun davranması beklenmektedir. Öğrenciler bu etkinlik ile kendi okuma süreçlerinin sorumluluğunu üstlenmektedir. Bu bağlamda etkinliğin sorumluluk becerisini desteklediği görülmüştür.

#### **Ortaokul 8. Sınıf MEB Yayınları Türkçe Ders Kitabındaki Etkinliklerde 21. Yüzyıl Becerilerine Yer Verilme Durumuna Yönelik Bulgular**

Bu bölümde 8. sınıf MEB Yayınları Türkçe Ders Kitabındaki Etkinliklerde 21. yüzyıl becerilerine yer verilme durumuna ilişkin veriler tabloda gösterilmiştir. Bu raporda ilgili kitapta 21. yüzyıl becerilerinin etkinliklere yansımaya yönelik bulgulara yer verilmiş ve bu bulgular yorumlanmıştır. Tablo 4'te 8. Sınıf Türkçe ders kitabında yer alan etkinliklerin 21. yüzyıl becerileri bakımından değerlendirilmesi gösterilmiştir.

**Tablo 4.** 8. Sınıf MEB yayınları Türkçe ders kitabındaki etkinliklerde 21. yüzyıl becerileri

<b>21. Yüzyıl Becerileri</b>	<b>Etkinlik Sayısı</b>
Bilgi okuryazarlığı	89
Medya okuryazarlığı	3
Bilgi ve iletişim teknolojileri okuryazarlığı	0
Yaratıcılık ve yenilikçilik	9
Eleştirel düşünme	86
Problem çözme	2
İletişim	0
İş birliği	3
Esneklik ve uyum	0
Girişimcilik	0
Öz yönelim	6
Sosyal beceriler	0
Kültürlerarası beceriler	0
Üretkenlik	57
Liderlik ve sorumluluk	0
<b>Toplam</b>	<b>274</b>

Tablo 4'e bakıldığında 8. Sınıf MEB yayınları Türkçe ders kitabında toplam 251 etkinlik olduğu tespit edilmiştir. Bu etkinliklerden 21. yüzyıl becerilerinden "Bilgi, Medya ve Teknoloji Becerilerini" ni alt bileşeni olan "bilgi okuryazarlığına" ait 89, "medya okuryazarlığına" ait 3 etkinlik olduğu görülmüştür. 21. Yüzyıl becerilerinden "öğrenme ve yenilikçilik" becerilerinin alt bileşeni olan "eleştirel düşünmeye" ait 86, "problem çözmeye" ait 2, "yaratıcılığa" ait 9 etkinlik tespit edilirken, 21. yüzyıl becerilerinden "yaşam ve meslek" becerilerinin alt bileşeni olan "üretkenliğe" ait 57, "öz yönelime" ait 6 etkinlik tespit edilmiştir. Kitapta yer alan etkinliklerde en fazla "bilgi okuryazarlığı" ve "eleştirel düşünme" becerilerine yer verilirken en az "problem çözme ve medya okuryazarlığına" yer verildiği görülmüştür. İncelenen kitapta 21. yüzyıl becerilerinden bilgi ve iletişim teknolojileri okuryazarlığı, iletişim, esneklik ve uyum, girişimcilik, sosyal beceriler, liderlik ve sorumluluk ile kültürlerarası becerilere ise hiç yer verilmediği görülmüştür. İncelenen kitaptaki etkinliklere bakıldığında büyük çoğunluğunun bilgi düzeyinde olduğu ve 21. yüzyıl becerilerinin tamamını kapsamadığı görülmüştür.

İncelenen kitapta yer alan ve 21. yüzyıl becerilerini içeren etkinlik örnekleri aşağıda verilmiştir:

DOĞA VE EVREN

**Hazırlık Çalışmaları**

1. Hava kirliliğine sebep olan faktörler nelerdir?
2. Çevre kirliliğini engellemek için neler yapılabilir? Önerilerinizi arkadaşlarınızla paylaşınız.

! Videoyu izlerken 1. etkinliği yapınız.

**HAVA KİRLİLİĞİ**



**1. ETKİNLİK**

Hava Kirliliği videosunu tutarlılığı (tekrara düşünme, çeşitlik olmama, göreceliklik) bakımından değerlendiriniz.

242

**Resim 15. 8. Sınıf Türkçe ders kitabı etkinlik örneği**

Resim 15'teki etkinlikte öğrencilerin izledikleri metinden hareketle videoyu tutarlılık bakımından değerlendirmeleri istenmiştir. Bu bağlamda öğrencilerin birçok üst düzey düşünme becerisini harekete geçirmek amaçlanmış olsa da ağırlıklı olarak eleştirel düşünme ve medya okuryazarlığı noktasında öğrencilerin desteklendiği görülmüştür. İzleme metinlerinin alt mesajlarını algılama, medya metinlerini çeşitli bağlamlarda değerlendirmenin medya okuryazarlığına katkı sağladığı söylenebilir.

**6. ETKİNLİK**

"Atatürk'ü Gördüm" metnini beğenip beğenmediğinizi sebepleri ile yazınız.

**Beğendim.**

Çünkü .....

.....

.....

**Beğenmedim.**

Çünkü .....

.....

.....

71

**Resim 16. 8. Sınıf Türkçe ders kitabı etkinlik örneği**

Resim 16'taki etkinlikte öğrencilerin metni beğenip beğenmediklerini nedenleri ile birlikte açıklamaları istenmiştir. Öğrencilerin düşüncelerini sağlam gerekçeler ile desteklemesi eleştirel düşünmenin önemli alt boyutlarından biridir. Bu nedenle bu etkinliğin doğrudan öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerini geliştirdiği görülmüştür.



**ERDEMLER**

**7. ETKİNLİK**

"Kurabiye Hırsız" metninden hareketle aşağıdaki soruları yanıtlayınız.

**KURABIYE HIRSIZI**

Bir gece, kadının bir havaalanında beklediği. Uçağın kalkmasına daha epeyce zaman vardı. Havaalanındaki dukkândan bir kitap ve bir paket kurabiye alıp kendisine oturacak bir yer buldu. Kendisini kitabına kapmış olmasına rağmen yanından oturan adamın obaklığına çarekür bir şekilde aralarında duran paketten bir kurabiye aldığı fark etti; ne kadar gımsızca gelse de.

Bir taraftan kitabını okuyup kurabiyesini yerken bir taraftan da gözü saatleiydi. Kurabiye hırsız kurabiyeleri yavaş yavaş tüketirken kadının kulağı da saat tik taklamaya ama tik taklar sinirlemesini engellemiyordu. Kendi kendine düşünüyordu: "Kibar bir insan olmasaydım şu adamın gözünü morartırdım"

Kurabiye her uzandığında adam da elini uzatıyordu. Sonunda pakette tek bir kurabiye kalınca "Bakalım pendî ne yapacak?" dedi kendi kendine.

Adam yüzünde asalet bir gülmeyeyle son kurabiyeye uzandı ve kurabiyeyi tükledi. Kadın kurabiye adamın elinden kapıp aldı ve "Anlatı Tarzın, ne çarekür ve ne kaba adam; üstelik bir teşekkür bile etmiyor!" diye düşünüyordu.

Hayatında bu kadar sinirlendiğini anımsamıyordu. Uçağın kalkacağı anons edildiğinde derin bir nefes aldı ve rahatladı. Eşyalarını topladı ve çıkış kapısına yöneldi. Kurabiye hırsızına dönüp bakmadı bile. Uçağı bindi ve nihai koltuğuna oturdu. Daha sonra kitabını almak üzere partisine uzandı. Biletin gülerini paşkerMâ açıldı. Gözetlensin önünde bir paket kurabiye duruyordu! Çaresizlik içinde inledi: Bunlar benim kurabiyelerim değil de orunda ve benimle her bir kurabiyesini paylaş! Üzülüşle, özür dilemek için çok geç kaldığını anladı. Kaba ve çarekür olan kurabiye hırsızı kendisiydi.

Valerie COX  
(Valeri KOKS)  
Derleyen: Akın ALICI

1. "Kurabiye Hırsız" metninde yaşanan sorunu nedir? Yazınız.

2. Siz olsaydınız bu soruna nasıl bir çözüm yolu bulardınız? Yazınız.

**Resim 17. 8. Sınıf Türkçe ders kitabı etkinlik örneği**

Resim 17'deki etkinlikte öğrencilerin metinde yaşanan sorunu belirleyip aynı zamanda bu soruna yönelik bir çözüm önerisi geliştirmeleri istenmiştir. Bu bağlamda etkinliğin öğrencilerin problem çözme becerilerini geliştirmeye yönelik olduğu tespit edilmiştir.

**BİLİM VE TEKNOLOJİ**

**8. ETKİNLİK**

Derse hazırlık bölümünde araştırdığınız konu ile ilgili münazara yapmak için gruplara ayrılınız. Aşağıdaki yargılardan birini seçiniz. Jüri üyelerini belirleyiniz. Grup sözcüsü belirleyiniz. Grubunuzun düşüncelerini aşağıdaki ölçütlere göre diğer gruba karşı savunmaya çalışınız.

1. Grup: Teknoloji yararlıdır.  
2. Grup: Teknoloji zararlıdır.

**Jüri Üyeleri Değerlendirme Ölçütleri**

	Puan	Aldığı Puan
İnandırma ve savunma gücü	15	
Karşı ekibin görüşlerini eleştirme ve çürütme yeteneği	15	
Doğru ve etkili konuşma ( vurgu ve tonlamaya dikkat etme)	15	
Zamanı değerlendirme, kullanma	10	
Davranışlar (jest ve mimikler)	15	
Savunduğu tez ile ilgili kaynaklar, belgeler, kanıtlardan yararlanma, örneklere yer verme	15	
Konuyu anlama, konuya hâkim olma	15	
<b>Toplam</b>	<b>100</b>	

**Resim 18. 8. Sınıf Türkçe ders kitabı etkinlik örneği**

Resim 18'deki etkinlikte öğrencilerin iki gruba ayrılarak bir münazara yapmaları istenmiştir. Münazara etkinliğinin öğrencilerin birçok üst düzey düşünme becerisini geliştirdiği bilinmektedir. Araştırma, araştırdığı ve edindiği bilgileri düzenleme, düşüncelerini sağlam gerekçelerle destekleme gibi eleştirel düşünme boyutlarını geliştirmenin yanı sıra bir grup çalışması olması bakımından iş birliği kurabilme, grup içinde sorumluluk alabilme ve liderlik gibi becerileri de desteklediği görülmüştür.

**5. ETKİNLİK**

Aşağıdaki cümlelerde geçen zarf-fiilleri (bağ-fiil) bulunuz. Zarf-fiillerin aldığı eki örnekteki gibi karşılıklarına yazınız.

	Zarf-Fiilin Aldığı Ek
Ortalık ağarıyor, hâlâ kadınlar geliip gidiyor.	-ip
Hâlâ birbirimizin boynuna sarılıp kokaşılıyorz.	
Yerini yurdunu kaybedince Hatice Nine endişelenmedi.	
Evvvelsi gün ümidi kesince bir tek oğlumu aldım, bizim bayrağı kaçıtm.	
Sürüne sürüne size kaçmaya karar verdim.	
Her gün buradan kaçıp size gelmek istiyordum.	
Oğlum, askerlerden bir eşek alarak beni buraya getirdi.	
Giderken döndü ve sıkı sıkı bir daha boynuma sarıldı.	

**Resim 19. 8. Sınıf Türkçe ders kitabı etkinlik örneği**

Resim 19'deki etkinlikte öğrencilerin dilin kurallarıyla ilgili bilgileri edinip edinemediklerine yönelik bir etkinlik olduğu görülmüştür. Öğrencilerin bilgilerini ölçmeye yönelik bu etkinliğin bilgi düzeyinde kaldığı ve bilgi okuryazarlığını desteklediği tespit edilmiştir.

b) Seçtiğiniz değere ilgili öyküleyici bir metin yazınız. Aşağıdaki yazı taslağını doldurup yazınıza uygun bir başlık koymayı unutmayınız.

Yazı Taslağı

Yazının Konusu: \_\_\_\_\_

Yazının Ana Fikri: \_\_\_\_\_

Serim Bölümü: \_\_\_\_\_

Düğüm Bölümü: \_\_\_\_\_

Çözüm Bölümü: \_\_\_\_\_

39

### Resim 20. 8. Sınıf Türkçe ders kitabı etkinlik örneği

Resim 20'deki etkinlikte öğrencilerin seçtikleri değere yönelik bir metin oluşturmaları istenmiştir. Öğrencilerin var olan bilgi, durum ya da olaylardan yola çıkarak yeni ürünler oluşturmaları üretkenlik becerileriyle ilişkilendirilmektedir. Bu doğrultuda bu etkinliğin üretici dil becerilerini kullanmaya yönelik olduğu ve öğrencilerin üretkenlik becerilerini desteklediği görülmüştür.

7. ETKİNLİK

Aşağıdaki temalardan istediğinizi seçerek bir şiir yazınız. Şiirimize uygun bir başlık koyunuz.

Bayrak, Özgürlük, Millî Mücadele, Cesaret, Fedakârlık, Vatansızlık, Gazilik, Şehitlik

Beğenilen şiirleri sınıf ve okul panosunda sergileyiniz.

Gelecek Derse Hazırlık

Ataturk'un Türk dili üzerine yaptığı çalışmalarını araştırınız.

51

### Resim 21. 8. Sınıf Türkçe ders kitabı etkinlik örneği

Resim 21'deki etkinlikte öğrencilerden bir şiir yazmaları istenmiştir. Şiir yazmanın yaratıcı bir süreç olduğu; sözcüklerin, cümlelerin temel anlamları dışında farklı anlamlarda kullanıldığı, hatta bazen sözcüklere metnin bağlamından hareketle çeşitli anlamlar yüklemeyi gerektirdiği bilinmektedir. Bu nedenle bu etkinliğin yaratıcılığı desteklediği görülmüştür.

b) Hikâyenizi aşağıdaki forma göre değerlendiriniz.

**Yazma Becerisi Öz Değerlendirme Formu**

	Evet	Kısmen	Hayır
1. Anlamli ve kurallı cümleler yazdım.			
2. Hikâyemi zenginleştirmek için atasözleri, deyimler ve özyeşler kullandım.			
3. Yazdıklarım da yabancı dillerden alınmış, dilimize henüz yerleşmemiş kelimelerin Türkçelerini kullandım.			
4. Noktalama işaretlerini uygun yerlerde kullandım.			
5. Yazarken imla kurallarını uyguladım.			
6. Olayları oluş sırasına göre yazdım.			
7. Yazdıklarım a uygun başlık kullandım.			

### Resim 22. 8. Sınıf Türkçe ders kitabı etkinlik örneği

Resim 22'deki etkinlikte öğrencilerin kendi metinlerini değerlendirmelerinin istendiği görülmektedir. Bu bağlamda öğrencilerin kendilerine yönelik farkındalık düzeylerini artırmak, kendi öğrenmelerinin sorumluluğunu üstlenmek, kendi öğrenme yollarındaki eksiklikleri tespit edebilmek ve şekillendirebilmek gibi becerileri desteklemek amaçlanmıştır. Bu doğrultuda etkinliğin öğrencilerin kendilerine yönelmelerini desteklediği görülmüştür.

### TARTIŞMA VE SONUÇ

Ders kitapları öğrencilere temel bilgileri sağlama, yapılandırılmış öğrenmeyi sağlama, öğretmenlere ders planlama konusunda yardımcı olma, standartlaştırılmış eğitimi destekleme noktasında kaynak ve referans materyali olarak hizmet eder. Bu araştırmada, 21. yüzyıl becerileri bağlamında Millî Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanan ortaokul Türkçe ders kitaplarındaki etkinlikler incelenmiştir.

6. sınıf MEB yayınları Türkçe ders kitabında yapılan inceleme sonucunda toplam 297 etkinlik tespit edilmiştir. Bu etkinliklerden 21. yüzyıl becerilerinden "bilgi, medya ve teknoloji" becerilerinin alt bileşeni olan "bilgi okuryazarlığına" ait 98, "medya okuryazarlığına" ait 3 etkinlik olduğu görülmüştür. 21. yüzyıl becerilerinden "öğrenme ve yenilikçilik" becerilerinin alt bileşeni olan "eleştirel düşünmeye" ait 86, "problem çözmeye" ait 8, "yaratıcılığa" ait 29, "iş birliğine" ait 1 etkinlik tespit edilirken, 21. yüzyıl becerilerinden "yaşam ve meslek" becerilerinin alt bileşeni olan "üretkenliğe" ait 66, "sosyal becerilere" ait 1 ve "öz yönelime" ait 5 etkinlik tespit edilmiştir. Kitapta yer alan etkinliklerde en fazla "bilgi okuryazarlığı ve eleştirel düşünme" becerilerine yer verilirken en az "iş birliği ve sosyal becerilere" yer verildiği görülmüştür. 6. Sınıf Türkçe ders kitabında 21. yüzyıl becerilerinden "bilgi ve iletişim teknolojileri okuryazarlığı, iletişim, esneklik ve uyum, girişimcilik, kültürlerarası beceriler ve liderlik" becerilerine ise hiç yer verilmediği tespit edilmiştir.

Yapılan incelemeler sonucunda 7. Sınıf MEB yayınları Türkçe ders kitabında toplam 274 etkinlik olduğu tespit edilmiştir. Bu etkinliklerden 21. yüzyıl becerilerinden "bilgi, medya ve teknoloji" becerilerinin alt bileşeni olan "bilgi okuryazarlığına" ait 99, "medya okuryazarlığına" ait 3 etkinlik olduğu görülmüştür. 21. yüzyıl becerilerinden "öğrenme ve yenilikçilik" becerilerinin alt bileşeni olan "eleştirel düşünmeye" ait 77, "problem çözmeye" ait 3, "yaratıcılığa" ait 12, "iş birliğine" ait 3 etkinlik tespit edilirken 21. yüzyıl becerilerinden "yaşam ve meslek" becerilerinin alt bileşeni olan "üretkenliğe" ait 84, "öz yönelime" ait 2, "sorumluluğa" ait 1 etkinlik tespit edilmiştir. Kitapta yer alan etkinliklerde en fazla bilgi "okuryazarlığı ve eleştirel düşünme" becerilerine yer verilirken en az "sorumluluk ve öz yönelime" yer verildiği görülmüştür. İncelenen kitapta 21. yüzyıl becerilerinden "bilgi ve iletişim teknolojileri okuryazarlığı, iletişim, esneklik ve uyum, girişimcilik, kültürlerarası beceriler ve liderlik becerilerine" ise hiç yer verilmediği görülmüştür. İncelenen kitaptaki etkinliklere bakıldığında büyük çoğunluğunun sadece bilgi düzeyinde olduğu ve 21. yüzyıl becerilerinin tamamını kapsamadığı saptanmıştır.

8. Sınıf MEB yayınları Türkçe ders kitabında toplam 251 etkinlik olduğu tespit edilmiştir. Bu etkinliklerden 21. yüzyıl becerilerinden "bilgi, medya ve teknoloji" becerilerinin alt bileşeni olan "bilgi

okuryazarlığına" ait 89, "medya okuryazarlığına" ait 3 etkinlik olduğu görülmüştür. 21. yüzyıl becerilerinden "öğrenme ve yenilikçilik" becerilerinin alt bileşeni olan "eleştirel düşünmeye" ait 86, "problem çözmeye" ait 2, "yaratıcılığa" ait 9 etkinlik tespit edilirken, 21. yüzyıl becerilerinden "yaşam ve meslek becerilerinin" alt bileşeni olan "üretkenliğe" ait 57, "öz yönelime" ait 6 etkinlik tespit edilmiştir. Kitapta yer alan etkinliklerde en fazla "bilgi okuryazarlığı" ve "eleştirel düşünme becerilerine" yer verilirken en az "problem çözme ve medya okuryazarlığına" yer verildiği görülmüştür. İncelenen kitapta 21. yüzyıl becerilerinden "bilgi ve iletişim teknolojileri okuryazarlığı, iletişim, esneklik ve uyum, girişimcilik, sosyal beceriler, liderlik ve sorumluluk ile kültürlerarası" becerilerine ise hiç yer verilmediği görülmüştür. İncelenen kitaptaki etkinliklere bakıldığında büyük çoğunluğunun bilgi düzeyinde olduğu ve 21. yüzyıl becerilerinin tamamını kapsamadığı tespit edilmiştir.

Üç kitaptan elde edilen sonuçların değerlendirilmesi yapıldığında kitaplarda yer alan etkinliklerin çoğunluğunun bilgi düzeyinde kaldığı ve "bilgi ve iletişim teknolojileri okuryazarlığı, iletişim, esneklik ve uyum, girişimcilik, sosyal, liderlik, sorumluluk ve kültürlerarası becerilere" hiç yer verilmediği saptanmıştır. Bu sonuçlardan hareketle kitaplarda yer alan etkinliklerin çoğunun bilgi düzeyinde olduğu ve 21. yüzyıl becerilerinden ölçüt olarak ele alınan 15 ölçütten 10 tanesinin kitaplarda yer almadığı tespit edilmiştir.

Araştırmanın sonucundan elde edilen bulgular bu alanda yapılan diğer çalışmalarla benzerlik göstermektedir. Bal (2018) tarafından yapılan çalışmada Türkçe Dersi Öğretim Programı (1-8. Sınıflar) içerisinde yer alan 5. Sınıf seviyesindeki kazanımlar, Türkçe ders kitabında yer alan metinler ve etkinliklerin 21. yüzyıl becerileri ile uyumluluğu ve dil becerilerini geliştirme yönünden uygulanabilirliği incelenmiştir. Yapılan inceleme sonucunda dil öğrenme ve yenilenme becerilerine diğer becerilere göre daha fazla yer verildiği ve etkinliklerin dağılımında sistematik bir yöntemin uygulanmadığı saptanmıştır. Gültekin (2019), yapmış olduğu çalışmada 5. sınıf Türkçe ders kitabı ile 6,7 ve 8. sınıf Türkçe öğrenci çalışma kitaplarında yer alan etkinliklerin 21. yüzyıl becerini nasıl yansıttıkları incelenmiştir. Araştırma sonucunda 5. Sınıf Türkçe ders kitabı ile 6,7 ve 8. sınıf Türkçe öğrenci çalışma kitaplarındaki etkinliklerde bilişsel beceri alanı ile ilgili etkinliklerin diğer beceri alanlarına oranla daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca yapılan çalışmada üst düzey düşünme becerilerini gerektiren problem çözme ile ilgili etkinliklerin sayısının az olduğu; bunun yerine bilgi kullanma ve bilgi yapılandırma gibi alt boyutlar ile ilgili etkinliklerin daha fazla yer aldığı saptanmıştır.

Tespit edilen bulgular neticesinde 21. yüzyıl becerileri doğrultusunda hazırlanacak Türkçe ders materyallerinin oluşturulma sürecinde şu hususlara dikkat edilebilir:

- Ders materyalleri, öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerini geliştirmelerini teşvik etmelidir. Etkinlikler, öğrencilerin farklı bakış açılarını göz önünde bulundurmalarını, bilgiyi sorgulamalarını ve doğru sonuçlara ulaşabilmek için analitik düşüncelerini sağlamalıdır.
- Türkçe ders materyalleri, öğrencilerin etkili iletişim kurma becerilerini geliştirmelerini desteklemelidir. Öğrencilerin iletişim becerilerini güçlendiren çeşitli aktiviteler içermelidir.
- Hazırlanan ders materyalleri, öğrencilerin yaratıcı düşünme ve yenilikçi çözümler üretme becerilerini desteklemelidir. Öğrencilerin hayal gücünü kullanarak farklı metin türleri oluşturmaları, özgün yazılar yazmaları veya yaratıcı problemler çözmeleri için fırsatlar sunulmalıdır.
- Ders materyalleri, teknolojinin eğitimdeki rolünü tanımalı ve öğrencilerin dijital okuryazarlık becerilerini geliştirmelerine yardımcı olmalıdır. İnteraktif çevrimiçi kaynakların kullanımı, dijital hikâye anlatımı veya çoklu ortam içeriklerinin entegrasyonu gibi yöntemleri içerebilir.
- Türkçe ders materyalleri, öğrencilere farklı kültürleri ve dünya görüşlerini anlamalarına yardımcı olmalıdır. Metinler, farklı kültürel arka planlardan gelen yazarların eserlerini içermeli ve evrensel temaları ele almalıdır.
- Ders materyalleri, öğrencilerin ilgi ve ihtiyaçlarına göre tasarlanmalıdır. Öğrencilerin öğrenme sürecine aktif bir şekilde katılmalarını sağlamak için farklı öğrenme stillerini ve öğrenci merkezli öğretim stratejilerini kullanmalıdır.

- Türkçe ders materyalleri, öğrencilere yaşam boyu öğrenme alışkanlığı kazandırmalı ve öğrenmeyi sadece sınıf içinde değil, hayatları boyunca sürekli bir süreç olarak görmelerini sağlamalıdır.

### KAYNAKÇA

Aktürk, M. (2022). *Ortaöğretim son sınıf öğrencilerinin 21. yüzyıl beceri düzeylerinin incelenmesi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Dicle Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Atakişi, T. (2019). *Öğretmenlerin ve öğretmen adaylarının 21. yüzyıl becerilerini esas alan bilgi okuryazarlık durumlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Barası, M. (2020). *2018 ortaokul Türkçe dersi öğretim programının 21. yüzyıl becerileri açısından incelenmesi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Bal, M. (2018). Türkçe dersinin 21. yüzyıl becerileri açısından incelenmesi. *Turkish Studies*, 13(4), 49-64. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.12922>

Belet Boyacı, D. & Güner Özer, M. (2019). Öğrenmenin geleceği: 21. yüzyıl becerileri perspektifiyle Türkçe dersi öğretim programları. *Anadolu Journal of Educational Sciences International*, 9(2), 708-738. <http://dx.doi.org/10.18039/ajesi.578170>

Çevik, A. & Güneş, F. (2017). Türkçe ders kitaplarındaki etkinliklerin incelenmesi. *Ana dili eğitimi dergisi*, 5(2), 272-286.

Dede, C. (2009). *Comparing frameworks for 21st century skills*. In J. Bellance, & R. Brandt (Eds.), *21st century skills: Rethinking how students learn* (s. 51-76). Solution Tree Pres

Dilekçi, A. (2020). *21. yüzyıl becerilerine göre tasarlanan öğretim etkinliklerinin eleştirel ve yaratıcı düşünme becerilerini geliştirmeye etkisi*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi.] Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

Gültekin, H. (2019). *Türkçe dersi öğrenci çalışma kitaplarının 21. Yüzyıl becerileri açısından incelenmesi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Balıkesir Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Kalaycı, N. (2001). *Sosyal Bilgilerde Problem Çözme ve Uygulamalar*. Gazi Kitabevi.

Karasar, N. (2017). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Nobel Yayın Dağıtım.

Kaya, A. (2020). *Sınıf öğretmeni adaylarının 21. Yüzyıl becerileri kapsamında girişimcilik becerilerinin incelenmesi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

Kayhan, E., Altun, S. & Gürol, M. (2019). Sekizinci sınıf Türkçe öğretim programı (2018)'nin 21. yüzyıl becerileri açısından değerlendirilmesi. *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 10(2), 20-35.

Kereluik, K., Mishra, P., Fahnoe, C. & Terry, L. (2013). What knowledge is of most worth: Teacher knowledge for 21st century learning. *Journal of Digital Learning in Teacher Education*, 29(4), 127-140.

Kurudayıoğlu, M. & Soysal, T. (2019). 2018 Türkçe dersi öğretim programı kazanımlarının 21. yüzyıl becerileri açısından incelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (AEÜSBED)*, 5(2), 483-496.

Lai, E. R. & Viering, M. (2012). *Assessing 21st century skills: Integrating research findings*. National Council on Measurement in Education.

NCREL & Metri Group. (2003). *EnGauge 21st Century Skills: Literacy in the Digital Age*. NCREL.

OECD (The Organization for Economic Co-operation and Development). (2012, 15 Ocak) *Connected minds: Technology and today's learners, educational research and innovation*. OECD Publishing. [https://www.oecdilibrary.org/education/connected-minds\\_978926411101](https://www.oecdilibrary.org/education/connected-minds_978926411101).

Partnership for 21st Century Skills (2010, 2 Ocak). Framework for 21st century learning. . <https://www.p21.org>.

Pollet, D. (2015, 5 Ocak). Elève : acteur actif de son apprentissage : le triple a gagnant ? Analyse n°15 FAPEO, <https://www.fapeo.be/analyses> .

Rotherham, A. J. & Willingham, D. T. (2009). *"21st-Century" skills*. American Educator.

Trilling, B. & Fadel, C. (2015). *21st century skills: learning for life in our times*. Josey-Bas.

Wagner, T. (2008). *The global achievement gap: Why even our best schools don't teach the new survival skills our children need-and what we can do about it*. Basic Books.

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.



ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

**Araştırma Makalesi \* Research Article**

**“Birlikte Aşacağız, Bilimle Başaracağız!” TÜBİTAK 4007 Bilim Şenliğinin Depremzede Öğrencilerin Bilimsel Tutum ve Bilim Şenliğine Yönelik Tutumlarına Etkisi**

**The Effect of TUBITAK 4007 Science Festival "We Will Overcome Together, We Will Succeed with Science!" on Scientific Attitudes and Attitudes Towards Science Festival of Earthquake Affected Students**

**Birol BULUT**

Doç.Dr., Fırat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü  
bbulut@firat.edu.tr  
Orcid ID: 0000-0003-1096-4527

**Muhammed Kürşat ÖKSÜZOĞLU**

Arş.Gör., Fırat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü  
mkoksuzoglu@firat.edu.tr  
Orcid ID: 0000-0002-4850-8263

**İrem ELÇİ ÖKSÜZOĞLU**

Arş. Gör., Fırat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü  
ieoksuzoglu@firat.edu.tr  
Orcid ID: 0000-0002-2869-3051

**Öz:** Bu araştırmanın amacı, “Birlikte Aşacağız, Bilimle Başaracağız!” bilim şenliğinin depremzede öğrencilerin bilimsel tutum ve bilim şenliğine yönelik tutumlarına etkisini belirlemek ve bilim şenliğine yönelik görüşlerini incelemektir. Bu amaç doğrultusunda araştırmada, karma araştırma yöntemlerinden eşzamanlı üçgenleme deseni kullanılmıştır. Araştırmanın nicel boyutuna ilişkin hedef evrenini, 2022-2023 eğitim öğretim yılında Elazığ’ın Baskil ilçesinde öğrenim gören depremzede ortaokul öğrencileri oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklem grubu, bilim şenliğine katılan depremzede ortaokul öğrenciler arasından basit tesadüfi örnekleme yöntemiyle belirlenen 116 öğrenciden oluşmaktadır. Araştırmanın nitel boyutuna yönelik çalışma grubu ise amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme yöntemi ile seçilen 15 depremzede ortaokul öğrencisinden oluşmaktadır. Araştırmanın nicel verileri Keçe ve ark. (2020) tarafından geliştirilen “Bilimsel Tutum Ölçeği” ve Keçeci ve ark. (2017) tarafından geliştirilen “Bilim Şenliği Tutum Ölçeği”; nitel verileri ise araştırmacılar tarafından geliştirilen “Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu” ile toplanmıştır. Araştırmanın nicel boyutuna ilişkin verilerin analizinde SPSS 23; nitel verilerin analizinde ise MAXQDA programı kullanılmıştır. Araştırma sonucunda, bilim şenliğinin depremzede öğrencilerin bilimsel tutum ve bilim şenliğine yönelik tutumlarını olumlu düzeyde artırdığı ve deprem sonrası normal hayata geçişi hızlandırdığı söylenebilir. Araştırmada elde edilen sonuçlar doğrultusunda; depremzede ve dezavantajlı öğrencilere yönelik bilim şenliklerinin yaygınlaştırılması, bilim şenliklerindeki etkinlik çeşitliliğinin artırılması ve atölyelerin öğrencilerin eğitim kademelerine eşit olarak dağıtılması önerilmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Bilim Şenliği, Bilimsel Tutum, Depremzede, TÜBİTAK 4007.

*Geliş Tarihi:*21.03.2024

*Kabul Tarihi:*07.07.2024

*Yayın Tarihi:*31.08.2024

*Atıf:* Bulut, B. Öksüzöğlü, M.K. & Öksüzöğlü, ELÇİ, İ. (2024). “Birlikte aşacağız, bilimle başaracağız” TÜBİTAK 4007 Bilim Şenliğinin depremzede öğrencilerin bilimsel tutum ve bilim şenliğine yönelik tutumlarına etkisi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 414-429. Doi: 10.33437/ksusbid.1456554

---

**Abstract:** This study aims to evaluate the impact of the "Together We Will Overcome, With Science We Will Succeed!" science festival on the scientific attitudes and perspectives towards the festival among earthquake-affected students. To achieve this, the study used a concurrent triangulation design from mixed-methods research. The quantitative dimension targeted earthquake-affected secondary school students in the Baskil district of Elazığ during the 2022-2023 academic year. The sample consisted of 116 students chosen through simple random sampling from participants in the science festival. For the qualitative dimension, 15 earthquake-affected secondary school students were selected using criterion sampling, a purposive sampling method. Quantitative data were collected using the "Scientific Attitude Scale" by Keçe et al. (2020) and the "Science Festival Attitude Scale" by Keçeci et al. (2017). Qualitative data were gathered through a "Semi-Structured Interview Form" developed by the researchers. SPSS 23 was used for analyzing quantitative data, and MAXQDA was used for qualitative data. The results indicated that the science festival significantly improved the scientific attitudes of earthquake-affected students and their views on the science festival. It also accelerated students' return to normal life post-earthquake. It was concluded in the study that science festivals for earthquake-affected and disadvantaged students should be expanded, variety of activities available at these festivals should be enhanced, and an equitable distribution of workshops across educational levels should be ensured.

**Keywords:** Science Festival, Scientific Attitude, Earthquake-Affected, TUBITAK 4007.

---

## GİRİŞ

21. yüzyılda bilim ve teknoloji alanında meydana gelen değişimler, öğrencilerin çeşitli becerilere sahip olmasını zorunlu kılmıştır. Öğrencilerin, yaşanan değişime uyum sağlamaları, teknolojik yenilikleri kavramaları, süregelen bilgi yığınına analiz edip değerlendirerek günlük hayatta kullanabilir ürünlere dönüştürebilmeleri, kişisel, sosyal ve mesleki hayatlarını verimli bir şekilde sürdürebilmeleri için üst düzey becerilere sahip olmaları gerekmektedir (Kafalı & Akçöltekin, 2024). Bu becerilerin kazandırılmasında eğitim öncü bir rol üstlenmektedir. Ancak bireylerin hızla değişen yaşam koşullarına uyum sağlamalarında okul dışı öğrenme ortamlarının önem kazandığı bilinmektedir (Tösten, 2021). Öğrencilerin öğrenme sürecinde önemli bir rol oynayan okul dışı öğrenme ortamlarından biri olarak bilim şenlikleri, öğrencilere ve öğretmenlere önemli fırsatlar tanımakta ve onların bu becerileri kazanmasına yardımcı olmaktadır (Gülgün, ve ark., 2019; Öztürk ve ark., 2023).

Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK), Bilim Şenlikleri Destekleme Programı kapsamında ulusal düzeyde 4007 koduyla yürütülen program aracılığıyla, belirli zamanlarda toplumun farklı kesimlerinde bilim kültürünün ve bilimsel iletişimin toplumun geniş kesimlerine yaygınlaştırılmasını hedeflemektedir (TÜBİTAK, 2024). Bilim şenlikleri, öğrencilerin bilimsel araştırma süreçlerine doğrudan katılmalarını sağlayan ve atölye çalışmaları, sergiler, seminerler ve çalıştaylar gibi farklı etkinlikleri içeren organizasyonlardır (Korkmaz, 2004; Durant, 2013). Bu etkinlikler aracılığıyla bilimsel bilginin katılımcılara ulaştırılması ve bilim ile teknoloji arasında etkileşim kurulması amaçlanmaktadır (TÜBİTAK, 2024). Bilim şenlikleri, öğrencilerin merak ve girişimcilik duygularını harekete geçirebilecek, motivasyonlarını tetikleyecek çok sayıda ve farklı disiplinlerden oluşan etkinlikler, deneyler ve uygulamalar içermektedir (Corlu ve ark. 2014). Bu nedenle bilim şenlikleri, öğrencilere birçok açıdan avantajlar sağlamaktadır. Gülgün ve ark. (2019) bu avantajları şu şekilde özetlemiştir:

- Bilimsel çalışmalarını teşvik etmek ve yeni nesillerde bilimsel merakı artırmak,
- Bilim, fen ve teknolojinin günlük yaşantılar ile bağlantılı olduğunu fark ettirmek,
- Öğrencilerin bilime karşı olumlu tutum geliştirmelerini sağlamak,
- Bilimsel etkinlikleri eğlenceli bir şekilde sunmak,
- Sosyo-ekonomik düzeyi farklı olan tüm okulların eşit bir şekilde katılımını sağlamak,
- Farklı disiplinler arasında işbirliği yaparak bilgi çeşitliliğine olanak sağlamak.

Park ve ark. (2019), bilim şenliklerinin bilimi, halk için daha erişilebilir kılan önemli bir girişim olduğunu vurgulamış ve bilimsel bilginin yeni nesillere aktarılmasını sağlamada bilim şenliklerinin topluma pek çok olumlu katkısı olduğunu belirtmiştir. Keçeci (2017), bilim şenliklerine katılan kişilerin günlük bilgiler ile bilimsel bilgiler arasında bağlantı kurabildiğini, Aksoy (2022) ise bilim şenliklerinin geniş bir katılımcı kitlesine hitap eden ve toplumun bilimsel okuryazarlık becerilerini geliştiren ortamlar olduğunu ifade etmiştir.



Alanyazını incelendiğinde bilim şenliklerinin öğretmen adaylarının fen öğretimine yönelik tutumlarına (Durmaz ve ark., 2017), bilim şenliği projelerinin niteliğine ilişkin algılarına (Tortop, 2014), bilimsel inançlarına (Yavuz ve ark., 2014), STEM farkındalıklarına (Gürsoy & Çinici, 2019) etkisini inceleyen çalışmaların olduğu görülmüştür. Bu çalışmaların yanı sıra öğrenciler üzerine yapılan çalışmalarda eğiliminin bilim şenliklerinin spor ve teknoloji ile ilişkisi (Bozdemir ve ark., 2021), fen bilimleri dersine yönelik tutumları (Durmaz ve ark., 2017; Yıldırım & Şensoy, 2016), bilimsel tutumları (Aksoy, 2022; Durmaz ve ark., 2017) ve bilim şenliğine yönelik görüşleri (Başar ve ark., 2021; Gülgün ve ark., 2019) üzerine olduğu görülmektedir.

Alanyazınındaki birçok çalışmada, bilim şenliklerinin öğrencilerin bilimsel tutumlarını olumlu yönde etkilediği ifade edilmiştir (Aksoy, 2022; Başar ve ark., 2018; Durmaz ve ark., 2017; Yıldırım & Şensoy, 2016; Zengin, 2016). Başar ve ark. (2018), bilim şenliklerinin katılımcılarda bilime yönelik olumlu tutum geliştirdiklerini ve bilimsel düşüncenin gelişimine katkı sunduğunu belirtmişlerdir. Benzer şekilde Jensen (2014a; 2014b), bilim şenliklerine katılan kişilerin bir bilim şenliğine katılma, bilim insanlarıyla iletişim kurma, bilime ve bilimsel bilgiye erişme fırsatından duydukları memnuniyeti tespit ederek bilim şenliklerinin bilim insanlarına yönelik olumlu bir tutum geliştirilmesine katkıda bulunduğunu ortaya koymuştur. Ancak alanyazınında depremzede öğrenciler için düzenlenen bilim şenliğine ilişkin herhangi bir araştırmaya rastlanmaması bu alandaki önemli bir boşluğa işaret etmektedir.

### Araştırmanın Bağlamı

Elazığ; 2020'deki 6.8, 2023'deki 7.7 ve 7.6'lık depremlerden etkilenen afet bölgesindeki illerden biridir. Özellikle Elazığ'ın Malatya sınırındaki Baskil ilçesi, bu depremlerden ciddi şekilde etkilenmiş ve çok sayıda depremzede öğrencinin bulunduğu bir ilçe olmuştur. Bu nedenle "Birlikte Aşacağız, Bilimle Başaracağız!" temalı bilim şenliğinin amacı, bilim kültürü ve iletişiminin yaygınlaştırılması, depremzede katılımcılara bilimsel bilginin ve bilimsel uygulamaların ulaştırılması ve bilim-teknoloji ile toplum arasındaki etkileşimin etkinlikler yoluyla artırılması ve bununla beraber depremzede halkın normal hayatlarına dönüşlerinin hızlandırılmasıdır. Bilim şenliği kapsamında doğa bilimleri, mühendislik ve teknoloji alanları, sosyal ve beşeri bilimler ve tarım bilimleri öğrenme alanlarından atölye liderlerinin özgün uygulamalarını içeren toplam 39 etkinlik gerçekleştirilmiştir. 3 gün boyunca 5'er oturum halinde planlanan etkinlikler, farklı eğitim seviyesinden öğrencilere uygun olacak şekilde geliştirilmiştir. Bu etkinliklere ilişkin bilgiler Tablo 1'de yer almaktadır.

**Tablo 1.** Birlikte aşacağız, bilimle başaracağız! bilim şenliğinde gerçekleştirilen etkinlikler

Etkinlik	Yöntem	Hedef Kitle
Algodoo ile Tanış Optiğe Meydan Oku	Animasyon ve Benzetim (Simülasyon)	Ortaokul öğrencileri
Artırılmış Gerçeklik ile İnsan Anatomisini İnceliyoruz	Artırılmış / Sanal / Karma Gerçeklik	Lise öğrencileri
Bilim Aracıyla Robotiğe Giriş Yolculuğu	STEAM	İlkokul öğrencileri
Bilim Her Yerde!	Mobil Uygulamalar	İlkokul öğrencileri
Bilimin İyileştirici Gücü!	Söyleşi, Seminer, Panel ve Çalıştaylar	Okul öncesi, ilkokul, ortaokul ve lise öğrencileri
Bilimsel Araştırmanın Basamakları	Argümantasyon	Ortaokul ve lise öğrencileri
Bir Biyoçeşitlilik Olarak Anadolu Parsı Efsanesinin Geri Dönüşü: Türk Kültüründe Anadolu Parsı ve Biyokültürel Koruma	Söyleşi, Seminer, Panel ve Çalıştaylar	Ortaokul öğrencileri
Biyoçeşitliliği Fark Ediyorum	Animasyon ve Benzetim (Simülasyon)	Ortaokul öğrencileri
Bu Benim Dijital Öyküm	Dijital Oyun / Öyküleme	Ortaokul öğrencileri
Ebru Sanatı "Hayalimdeki Çiçekler"	Sergi ve Gösteriler	İlkokul öğrencileri
Eğlenceli Deney Gösterisi	Deney Uygulamalar	Ortaokul öğrencileri
Geri Dönüşüm Olimpiyatları	Oyunlaştırma	Ortaokul ve lise öğrencileri
Harry the Hero!	Dijital Oyun / Öyküleme	Ortaokul ve lise öğrencileri
Her Atık Çöp Değildir	Sergi ve Gösteriler	Okul öncesi, ilkokul, ortaokul ve lise öğrencileri
Hovercraft Tasarlıyoruz	STEAM	Ortaokul öğrencileri

Kaleydoskop Yapalım	Animasyon Ve Benzetim (Simülasyon)	Okul öncesi öğrencileri
Kaygıyla Başa Çıkma	Yaratıcı Drama	Okul öncesi öğrencileri
Kendi Nesneni Oluştur!	Bilgi İşlemsel Düşünme	İlkokul öğrencileri
Kodlama Yapmayı Öğreniyorum	Bilgi İşlemsel Düşünme	Ortaokul öğrencileri
LEGO Robotlarla Hayata Bilim Kat-Depreme Dayanıklı Yapılar Tasarlıyoruz	STEAM	İlkokul öğrencileri
Mıknatıslı Çubuklar Leonardo Da Vinci'ye Karşı	Bilgi İşlemsel Düşünme	Ortaokul öğrencileri
Mikro Âlemi Keşfediyorum	Deneysel Uygulamalar	Ortaokul öğrencileri
Minik Robot İş Başında	E-Öğrenme Uygulamaları	Ortaokul öğrencileri
Mor Lahana Büyüsü	Tahmin Et - Gözle - Açıkla	Ortaokul öğrencileri
Napier'in Kemikleri Tasarım Atölyesi	Diğer	Ortaokul öğrencileri
Nerede Yaşar?	Oyunlaştırma	Okul öncesi öğrencileri
Olacakları Tahmin Et	Tahmin Et - Gözle - Açıkla	Ortaokul öğrencileri
Ortaokul Öğrencileriyle Görsel ve Fiziksel Programlamaya Dayalı Eğlenceli Fen Etkinlikleri	Bilgi İşlemsel Düşünme	Ortaokul öğrencileri
Renklerin Dansı	Sergi ve Gösteriler	Okul öncesi ve ilkokul öğrencileri
Resfebeyle Deyimler	Tahmin Et - Gözle - Açıkla	Ortaokul öğrencileri
RoboTOGG	STEAM	İlkokul öğrencileri
Robottan Bloğa	Animasyon ve Benzetim (Simülasyon)	Lise öğrencileri
Sen mi büyüksün yoksa yediğin balık mı?	Deneysel Uygulamalar	Okul öncesi, ilkokul, ortaokul ve lise öğrencileri
Takım Gerçek	Artırılmış / Sanal / Karma Gerçeklik	İlkokul ve ortaokul öğrencileri
Tangram ve Origami ile Matematik Öğretimi	Sergi ve Gösteriler	İlkokul öğrencileri
TISAR-3D ile Alimlerimizi Tanıyalım	Artırılmış / Sanal / Karma Gerçeklik	Ortaokul öğrencileri
Ütopik Gezegenim: Düşün, Hayal Et, Tasarla	Oyunlaştırma	Ortaokul ve lise öğrencileri
Yaşamın Görünmez Kahramanları	Deneysel Uygulamalar	İlkokul ve ortaokul öğrencileri
Zaman Makinesi	Oyunlaştırma	Ortaokul öğrencileri

Bu araştırmanın amacı, TÜBİTAK'ın "Afet Bölgesi 'Bilim Her Yerde' Özel Destek Çağrısı" kapsamında düzenlenen "Birlikte Aşacağız, Bilimle Başaracağız!" bilim şenliğinin depremzede öğrencilerin bilimsel tutum ve bilim şenliğine yönelik tutumlarına etkisini belirlemek ve bilim şenliğine yönelik görüşlerini incelemektir. Bu amaç doğrultusunda araştırmanın alt problemleri şunlardır:

1. Bilim şenliğine katılan depremzede öğrencilerin bilimsel tutumlarının ön test/son test puanları arasında anlamlı düzeyde bir fark var mıdır?
2. Bilim şenliğine katılan depremzede öğrencilerin bilim şenliğine yönelik tutumlarının ön test/son test puanları arasında anlamlı düzeyde bir fark var mıdır?
3. Bilim şenliğine katılmanın depremzede öğrenciler üzerindeki etkileri nelerdir?
4. Bilim şenliğinin deprem sonrası sürece katkıları nelerdir?
5. Depremzede öğrencilerin bilim şenliğine yönelik önerileri nelerdir?
6. Depremzede öğrencilere göre bilim şenliğindeki en ilgi çekici atölyeler nelerdir?

## YÖNTEM

Bu bölümde; araştırmanın modeli, evren ve örnekleme, veri toplama araçları, verilerin toplanması ve verilerin analizine ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

### Araştırmanın Modeli

Bu araştırmanın amacı, "Birlikte Aşacağız, Bilimle Başaracağız!" bilim şenliğinin depremzede öğrencilerin bilimsel tutum ve bilim şenliğine yönelik tutumlarına etkisini belirlemek ve bilim şenliğine yönelik görüşlerini incelemektir. Bu amaç doğrultusunda araştırmada, karma araştırma yöntemlerinden eşzamanlı üçgenleme deseni kullanılmıştır. Eşzamanlı üçgenleme deseninde, nicel ve nitel veriler aynı zamanda toplanıp veri analizleri ayrı ayrı yapıldıktan sonra verilerin yorumlanması esnasında birleştirme gerçekleştirilir (Baki & Gökçek, 2012). Araştırmanın nicel boyutunda tarama deseni, nitel boyutunda durum çalışması deseni kullanılmıştır. Tarama araştırması; bir evrenin tutum, görüş, davranış veya özelliklerini açıklamak amacıyla bir örneklem grubu veya evrenin tamamı üzerine tarama uygulaması yapılarak verilerin elde edildiği nicel bir araştırma desendir (Creswell, 2019). Durum çalışması ise tek bir durum ya da olayın derinlemesine incelendiği, verilerin sistematik bir şekilde toplandığı ve gerçek ortamda neler olduğuna bakıldığı bir yöntemdir (Subaşı & Okumuş, 2017).

### **Araştırmanın Örneklemi ve Çalışma Grubu**

Araştırmanın nicel boyutuna ilişkin hedef evrenini, 2022-2023 eğitim öğretim yılında Elazığ'ın Baskil ilçesinde öğrenim gören depremzede ortaokul öğrencileri oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklem grubu, bilim şenliğine katılan depremzede ortaokul öğrenciler arasından basit tesadüfi örnekleme yöntemiyle belirlenen 116 öğrenciden oluşmaktadır. Araştırmanın nitel boyutuna yönelik çalışma grubu ise amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme yöntemi ile seçilen 15 depremzede ortaokul öğrencisinden oluşmaktadır.

### **Veri Toplama Araçları**

Karma yöntemle gerçekleştirilen bu çalışmanın nicel verileri Keçe ve ark. (2020) tarafından geliştirilen "Bilimsel Tutum Ölçeği" ve Keçeci ve ark. (2017) tarafından geliştirilen "Bilim Şenliği Tutum Ölçeği"; nitel verileri ise araştırmacılar tarafından geliştirilen "Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu" ile toplanmıştır.

Bilimsel Tutum Ölçeği: Keçe ve ark. (2020) tarafından geliştirilen bu ölçek, öğrencilerin bilimsel düşünebilen bireyler olarak yetişmeleri için bilimsel tutumlarını belirlemeyi amaçlamaktadır. Beşli likert tipinde oluşturulan ölçeğin, kapsam geçerliğini sağlamak amacıyla uzman görüşleri alınmıştır. Ölçüt geçerliğini sağlamak için benzer tutumları ölçen bir ölçek kullanılmış ve iki ölçek arasındaki korelasyon katsayısı .79 olarak bulunmuştur. Ölçeğin yapı geçerliğini belirlemek için ise açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Açımlayıcı faktör analiz (AFA) sonucunda "Bilimsel Davranış Sergileme", "Bilim İnsanlarının Özellikleri", "Bilim ve Toplum" ve "Bilimsel Bilginin Özellikleri" olmak üzere dört faktörlü ve 27 maddeden oluşan bir yapı elde edilmiş ve bu yapı doğrulayıcı faktör analiziyle doğrulanmıştır. Ölçeğin güvenilirliğini belirlemek amacıyla ölçeğin tamamının ve alt faktörlerin iç tutarlılık katsayıları hesaplanmıştır. Bu doğrultuda elde edilen Cronbach's Alpha iç tutarlılık katsayısı ölçeğin tümü için .87, "Bilimsel Davranış Sergileme" faktörü için .86, "Bilim İnsanlarının Özellikleri" faktörü için .70, "Bilim ve Toplum" faktörü için .75 ve "Bilimsel Bilginin Özellikleri" faktörü için .78 olarak tespit edilmiştir.

Bilim Şenliği Tutum Ölçeği: Ortaokul öğrencilerinin bilim şenliklerine yönelik tutumlarını tespit etmek amacıyla Keçeci ve ark. (2017) tarafından geliştirilmiştir. Beşli likert olarak hazırlanan ölçeğin kapsam geçerliliğini sağlamak için 3 Fen eğitimcisi ve 1 Türkçe eğitimcisinden uzman görüşü alınmıştır. Ayrıca altı ortaokul öğrencisi ile ön uygulama gerçekleştirilmiştir. Açımlayıcı faktör analizi sonucunda 3 faktör ve 22 maddeden oluşan bir yapı elde edilmiştir. Ölçeğin Cronbach's alfa güvenilirlik katsayısı ölçeğin tamamı için .81, Faktör 1 için .781, Faktör 2 için .80 ve Faktör 3 için .70 olarak hesaplanmıştır.

Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu: Nitel verilerin toplanması amacıyla araştırmacılar tarafından yarı yapılandırılmış görüşme formu geliştirilmiştir. Görüşme formunu oluşturmak için öncelikle ilgili literatür detaylı bir şekilde gözden geçirilmiştir. Literatür taramasının ardından oluşturulan yarı yapılandırılmış görüşme formu, 3 uzmanın görüşüne sunulmuştur. Uzman görüşleri sonrasında, yarı yapılandırılmış görüşme formuna nihai şekli verilmiştir.

### **Verilerin Analizi**

Araştırmanın nicel boyutuna ilişkin verilerin analizinde istatistiksel işlemler için SPSS 23 programı kullanılmıştır. Bilim şenliğine katılan depremzede öğrencilerin bilimsel tutum ve bilim

şenliğine yönelik tutum ön test-son test puanları arasında anlamlı bir fark olup olmadığını belirlemek için ilişkili örneklem t-testi kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme formu ile toplanan nitel veriler ise MAXQDA programı kullanılarak içerik analizi ile çözümlenmiştir. Nitel veriler analiz edilirken kodlama, temaların bulunması, kodların ve temaların düzenlenmesi, bulguların tanımlanması ve yorumlanması aşamaları dikkate alınmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2011).

## Araştırmanın Etik Yönü

Araştırmada veri toplamak amacıyla kullanılan ölçeklerin kullanım izni için yazarlardan e-posta yoluyla izin alınmıştır. Bu araştırma, Fırat Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'nun 17.03.2023 tarihli toplantısında etik ilkelere uygun bulunmuştur. Ayrıca araştırmada, Türkiye Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi" ve "Helsinki Bildirgesi" kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan "Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler" başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

## BULGULAR

### Nitel Bulgular

Depremzede öğrencilerin bilimsel tutum ve bilim şenliğine yönelik tutumlarının ön-test ve son-test puanlarına göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği ilişkili örneklem t-testi ile incelenmiş ve sonuçlar Tablo 2'de sunulmuştur.

**Tablo 2.** Depremzede öğrencilerin bilimsel tutum ve bilim şenliğine yönelik tutumlarının ön-test ve son-test puanlarına ilişkin ilişkili örneklem için t testi sonuçları

Ölçek ve Alt Boyutları	Ölçüm	N	$\bar{x}$	Ss	Sd	t	p	d
<b>Bilimsel Tutum</b>	Ön-test	115	3.66	.45	114	-3.771	.000**	.38
	Son-test	115	3.82	.39				
<b>Bilimsel Davranış Sergileme</b>	Ön-test	115	3.88	.70	114	-5.021	.000**	.53
	Son-test	115	4.22	.54				
<b>Bilim İnsanlarının Özellikleri</b>	Ön-test	115	3.42	.61	114	2.324	.022*	.27
	Son-test	115	3.59	.66				
<b>Bilim ve Toplum</b>	Ön-test	115	3.70	.68	114	-2.294	.024*	.24
	Son-test	115	3.87	.65				
<b>Bilimsel Bilginin Özellikleri</b>	Ön-test	115	3.47	.64	114	-4.794	.000**	.55
	Son-test	115	3.79	.50				
<b>Bilim Şenliğine Yönelik Tutum</b>	Ön-test	115	3.69	.57	114	-2.729	.007**	.28
	Son-test	115	3.85	.51				
<b>Kişisel Gelişime Katkı Sağlayacağı Düşüncesi</b>	Ön-test	115	3.75	.75	114	-4.573	.000**	.54
	Son-test	115	4.12	.59				
<b>İlgi Çekici Olduğuna İnanç</b>	Ön-test	115	3.82	.69	114	-3.872	.000**	.43
	Son-test	115	4.08	.49				
<b>Sosyal Yaşama Etkisi</b>	Ön-test	115	3.35	.82	114	1.768	.080**	.19
	Son-test	115	3.51	.86				

Tablo 2 incelendiğinde, depremzede öğrencilerin bilimsel tutum toplam puanları [ $t(114) = -3.771$ ;  $p < .01$ ] ile bilimsel davranış sergileme [ $t(114) = -5.021$ ;  $p < .01$ ], bilim insanlarının özellikleri [ $t(114) = 2.324$ ;  $p < .05$ ], bilim ve toplum [ $t(114) = -2.294$ ;  $p < .05$ ] ve bilimsel bilginin özellikleri [ $t(114) = -4.794$ ;  $p < .01$ ] alt boyutlarında son-test puan ortalamaları lehine anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Test sonucu hesaplanan etki büyüklüğü değerlerine göre bilimsel davranış sergileme ( $d = .53$ ) ve bilimsel bilginin özellikleri ( $d = .55$ ) alt boyutlarındaki bu farklılıkların "orta" düzeyde; bilim insanlarının özellikleri ( $d = .27$ ) ve bilim ve toplum ( $d = .24$ ) alt boyutları ile ölçek genelindeki ( $d = .38$ ) farklılıkların ise "küçük" düzeyde olduğu söylenebilir. Bu doğrultuda bilim şenliklerinin depremzede ortaokul

öğrencilerinin bilimsel tutumları ve ölçeğin tüm alt boyutları üzerinde olumlu bir etkiye neden olduğu söylenebilir.

Depremzede öğrencilerin bilim şenliğine katılmalarının bilim şenliğine yönelik tutumları üzerinde anlamlı bir etkisinin olup olmadığını ortaya koymak amacıyla gerçekleştirilen ilişkili örneklem t testi sonucuna göre ölçeğin toplam puanı  $t(114) = -2.729; p < .05$  ile tüm alt boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanmıştır. Test sonucu hesaplanan etki büyüklüğü, bilim şenliğinin ilgi çekici olduğuna inanç ( $d = .43$ ) ve bilim şenliğinin sosyal yaşama etkisi ( $d = .19$ ) alt boyutları ile ölçek genelindeki ( $d = .28$ ) bu farklılıkların “küçük” düzeyde; bilim şenliğinin kişisel gelişime katkı sağlayacağı düşüncesi ( $d = .54$ ) alt boyutundaki farklılığın ise “orta” düzeyde olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bilim şenliğine katılmanın ortaokul öğrencilerinin bilim şenliğine yönelik tutumlarını olumlu yönde etkilediği söylenebilir.

## Nitel Bulgular

Bilim şenliğine katılımın depremzede öğrenciler üzerindeki etkilerine ilişkin katılımcı görüşleri Tablo 3’te sunulmuştur.

**Tablo 3.** *Bilim şenliğine katılımın depremzede öğrenciler üzerindeki etkilerine ilişkin katılımcı görüşleri*

Bilim şenliğine katılımın depremzede öğrenciler üzerindeki etkileri	Katılımcılar
Bilimsel ilgi/merak kazanma	K1, K2, K4, K6, K7, K8, K9, K10, K11, K12, K13, K14, K15
Bilimsel bilgi kazanma	K1, K2, K3, K4, K5, K7, K8, K10, K12, K13, K14, K15
Sosyalleşmeye katkı sağlama	K2, K3, K4, K9, K10, K11, K12, K13, K14, K15
Duyuşsal gelişim sağlama	K1, K2, K4, K5, K7, K8, K10, K11, K14
Bilim insanlarının özelliklerini fark etme	K1, K2, K3, K5, K6, K9, K12, K13, K14, K15
Gözlem ve deneyim yoluyla öğrenme	K2, K5, K8, K9, K10, K13, K15
Bilimsel davranış sergileme	K1, K2, K3, K6, K8, K10
Kişisel gelişime katkı sağlama	K6, K9
Bilimsel farkındalık kazanma	K6

Tablo 3 incelendiğinde, bilim şenliğinin depremzede öğrenciler üzerinde birçok etkisi olduğu görülmektedir. Katılımcıların çoğunluğu ( $n=13$ ) bilim şenliğinin kendilerinde bilimsel merak oluşumunu sağladığını belirtmişlerdir. Görüşlerine başvurulanan katılımcılardan K1: “Bilim ile önceden çok ilgilenmezdim bilim şenliğine geldikten sonra daha fazla bilime karşı meraklandım.” şeklinde görüşlerini ifade ederken, katılımcı K-4: “Daha önce herhangi bir bilim şenliğine katılmadım. Bakıyordum televizyonda bazen gösteriyorlardı. Meraklıyım, seviyorum zaten ben öyle şeyleri. Ben öncelikle çok mutlu oldum ve bilime daha çok merak oldum. Güzeldi bence, bana çok şey katmış olabilir.” ifadeleriyle bilim şenliğinin bilime olan ilgisini arttırdığını belirtmiştir. Bilim şenliğinin katılımcılar üzerindeki diğer etkileri ise ifade edilen sıklığa göre bilimsel bilgi kazanma ( $n= 12$ ), sosyalleşmeye katkı sağlama ( $n=10$ ), bilim insanlarının özelliklerini fark etme ( $n= 10$ ), duyuşsal gelişim sağlama ( $n=10$ ), gözlem ve deneyim yoluyla öğrenme ( $n=7$ ), bilimsel davranış sergileme ( $n= 6$ ), kişisel gelişime katkı sağlama ( $n=2$ ) ve bilimsel farkındalık kazanma ( $n=1$ ) olarak kategorilendirilmiştir. Aşağıda katılımcıların bilim şenliğinin söz konusu etkilerine yönelik ifadelerine yer verilmiştir:

*“Evet, farklı bilgiler öğrendim orda. Mesela farklı bir derse giriyordum orada ayrı bir bilgi öğreniyordum. Masa masa kurulmuş yerler vardı orda da farklı bilgiler öğrendim gayet ilgimi çektiler. Mesela bir tane sınıfa girmiştim orda Anadolu parsını anlatıyordu. Nesli tükenmiş olduğu bilinen bir hayvanı ama daha sonra ortaya çıkan ve kedigillerden gelen bir hayvan olduğunu, Anadolu’da yaygınlaştığını öğrendim. Gayet ilgimi çekmişti güzel bir bilgiydi. Daha sonra bir tane masada göl suyundan alınmış temiz su olmayan suları inceliyorlardı mikroskop ile onları inceledim gayet farklı şeyler gördüm mikroskopta o şekilde.” (K15)*

*“Onun dışında sosyalleştim. İlk defa bu kadar kalabalık bir ortama girdim.” (K12)*

*“Psikolojik olarak da katkısı oldu daha kendimi iyi hissettim. Daha mesela mutlu ve daha bilgili bir şekilde hissettim orada. Arkadaşlarımızla beraber bilgi topladık. Kendimi daha iyi ifade edebildim.” (K4)*

*“Bilim insanı olmak gerçekten büyük bir şey bu gördüğümüz deneyler yaptığınız şeyler bunların hepsi büyük bir emek karşılığında oluştu. Ben kendimi bir bilim insanı olarak düşünseydim kendimle çok gurur duyardım ve biraz özgüvenim artardı çok büyük bir şey olurdu benim için.” (K5)*

*“İlk olarak oradaki heykeller dikkatimi çekti. Mesela farklı farklı geri dönüşüm malzemelerinden yapılmış heykeller dikkatimi çekti ve ilgi alanıma uydu. Genel olarak benim için farklı bir deneyim oldu. Yani eğlenmişim arkadaşlarımla beraber farklı şeyler öğrenmişim. Gayet güzel bir deneyimdi benim için.” (K15)*

*“Daha çok şey öğrendik mesela. Orada şey kendi hesap makinemizi yapmayı öğrendik. Ebru sanatı yaptık mesela daha güzeldi. Fenle alakalı şeyler de öğrendik. Mesela biyoteknolojiyi öğrendik. Ondan sonra bizim askerlerimizin üstündeki simgenin ne anlama geldiğini öğrendik Anadolu Pars’ı gücü ve kudreti gösteriyormuş. Daha iyi bilimsel etkinlikleri ve yakından görmemizi sağladı.” (K3)*

*“...Hobilerimi ortaya çıkardı. Çünkü orda gezici kütüphanede gördüğüm ilginç kitaplar kitap okumanın önemini hatırlattı ve kitap okumayı gerçekten sevdiğimi görmüş oldum. Hesap makinesi yaparak insanların yapmış olduğu aletleri kendim yaparak öğrendim. Napier’in kemikleriydi.” (K6)*

Bilim şenliğinin deprem sonrası sürece katkılarına ilişkin katılımcı görüşleri Tablo 4’te verilmiştir.

**Tablo 4.** Bilim şenliğinin deprem sonrası sürece katkılarına ilişkin katılımcı görüşleri

Bilim şenliğinin deprem sonrası sürece katkıları	Katılımcılar
Normal hayata dönmeyi kolaylaştırma	K3, K4, K5, K7, K9, K10, K11, K12, K14, K15
Moral ve motivasyon sağlama	K2, K4, K5, K6, K8, K12, K13, K14
Sosyalleşme	K1, K4, K6, K10, K15
Derslere etkin katılım sağlama	K-1

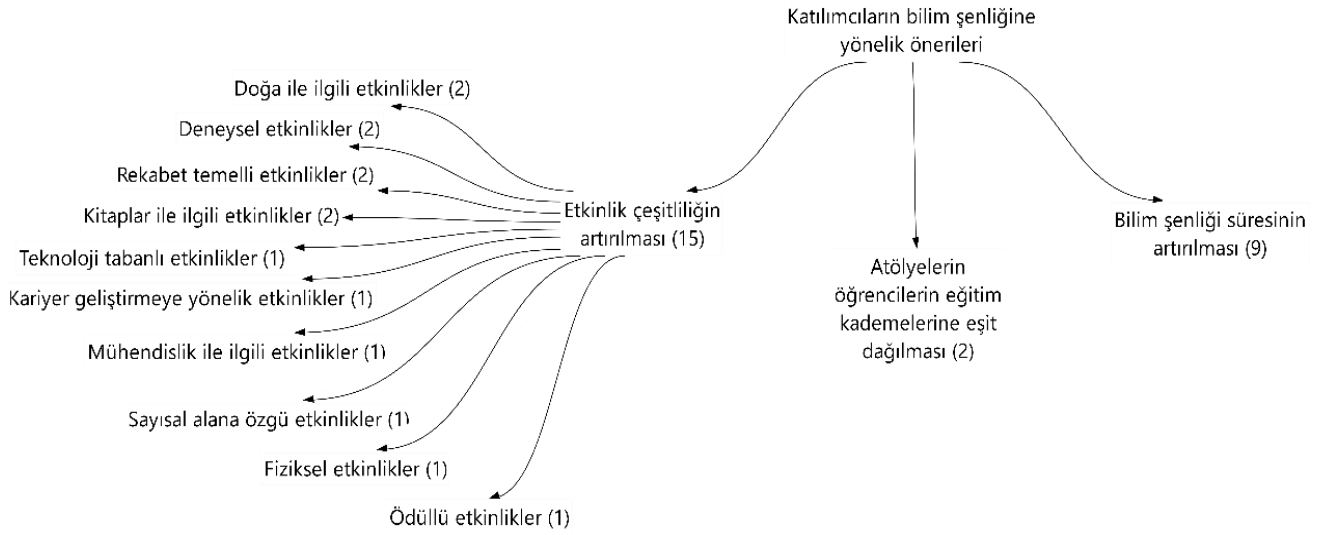
Tablo 4 incelendiğinde, katılımcıların bilim şenliğinin deprem sonrası süreçte “normal hayata dönmeyi kolaylaştırma”, “Moral ve motivasyon sağlama”, “Sosyalleşme”, “Derslere etkin katılım sağlama” açısından katkılarına vurguladıkları görülmektedir. Katılımcıların çoğunluğu (n=10) bilim şenliğinin deprem sonrası süreci olumlu yönde etkilediğini belirtmişlerdir. Katılımcılardan K5, “Deprem çok kötü bir histi yerin sallanması ve diğer illerin durumunu öğrenmek çok kötü bir histi. Bence deprem psikolojisini atlatmakta bu şenliğin çok büyük bir katkısı oldu. Çünkü burada eğleniyoruz en azından biraz da olsa etkisini azaltmış, unutmamızı sağlıyor. Eğitim hayatına dönmeydim unutamazdım. Bence bu etkinlikler çok büyük katkıda bulundu ve depremedelere yapılması gereken bir etkinlikti zaten. En azından o evlerin yıkılması, kendi evlerinin yıkılması, sonra gelip burada streslerini ve üzüntülerini atıyorlar çok güzel oldu bu benim için.” diyerek bilim şenliğinin deprem sonrası süreçte normal hayata dönmeyi kolaylaştırdığını belirtmiştir. Bilim şenliğinin deprem sonrası sürece katkılarına ilişkin katılımcı görüşleri incelendiğinde sıklıkla ifade edilen (n=8) moral ve motivasyon sağlama kategorisine ilişkin K4; “Bence çok iyi oldu çünkü depremedelerin çok morali bozuktu ve Yeni katılan arkadaşlarımız geldi. Hep beraber tanıştık. Hem sosyalleştik hem de onların moralleri düzelmiş oldu. Çok güzeldi. O esnada hiç aklıma deprem gelmedi.” şeklinde görüş bildirmiştir. “Sosyalleşme” (n=5) ve “Derslere Etkin Katılım Sağlama” (n=1) kategorilerine yönelik örnek ifadeler aşağıda sırasıyla yer verilmiştir.

*“... Çünkü hem daha çok açık bir alanda bulunuyorduk. Kapalı ve yüksek binalarda artık fazla duramıyorum. Ve daha çok yemek yerken bile dışarda olmamız, hep birlikte olmamız ve yalnız olmamam o açıdan güzel oldu sosyalleşmiş oldum. Ortam yeterliydi. Aslında bilim şenliği yaparak depremede çocukların moralini düzeltmiş oldunuz.” (K6)*

*“Oldu yani orda mesela insanın psikolojisi bozuluyor, içime kapanıktım mesela. Depremde çok korktum herhâlde oraya gelmem benim için iyi oldu. Mesela ilk zamanlarda çok konuşmazdım her şeye katılmazdım. Ama şimdi hoca bir etkinlik yapıyor bende istiyorum yapmayı.” (K1)*

Depremzede öğrencilerin bilim şenliğine yönelik önerileri Şekil 1’de gösterilmiştir.



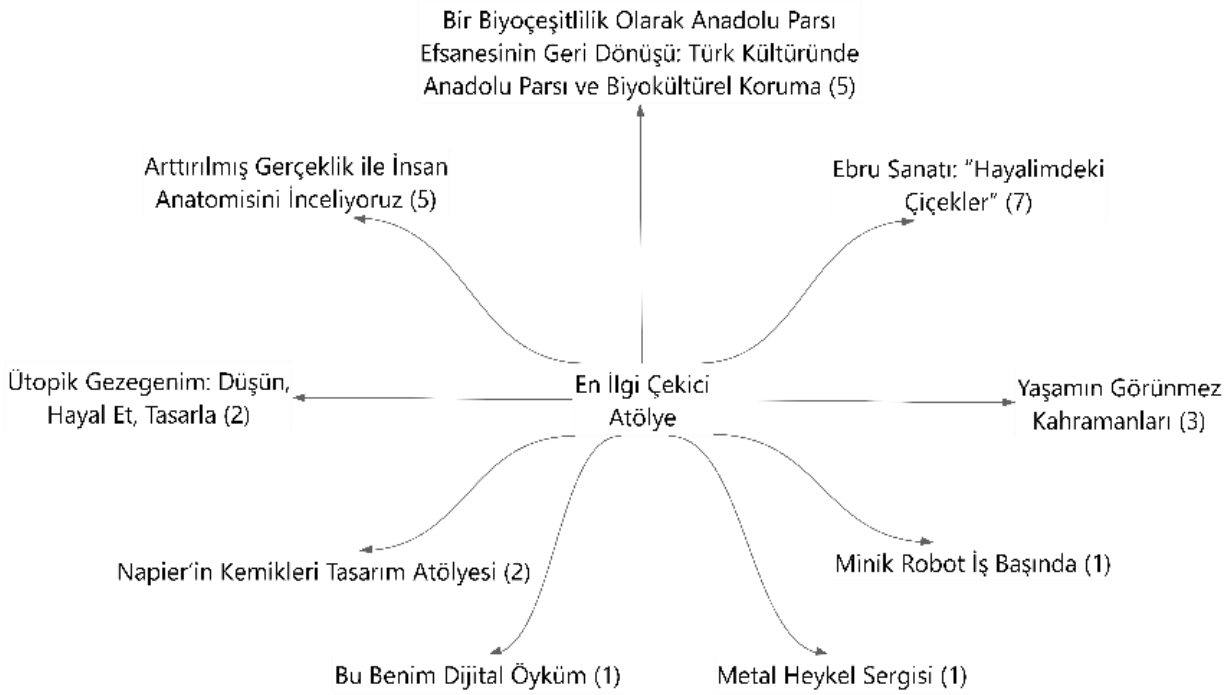


**Şekil 1.** Katılımcıların bilim şenliğine yönelik önerileri

Şekil 1 incelendiğinde katılımcıların bilim şenliğine yönelik çeşitli öneriler sundukları görülmüştür. Bu öneriler; etkinlik çeşitliliğinin artırılması, atölyelerin öğrencilerin eğitim kademelerine eşit dağıtılması ve gıda desteğinin sağlanması olmak üzere üç kategoride sunulmuştur. Etkinliklerin çeşitliliğinin artırılması yönünde görüş belirten katılımcılara göre doğa ile ilgili etkinlikler (n=2), deneysel etkinlikler (n=2), rekabet temelli etkinlikler (n=2), kitaplar ile ilgili etkinlikler (n=2), teknoloji tabanlı etkinlikler (n=1), kariyer geliştirme odaklı etkinlikler (n=1), mühendislik ile ilgili etkinlikler (n=1), sayısal alana özgü etkinlikler (n=1), fiziksel etkinlikler (n=1) ve ödüllü etkinliklere (n=1) daha fazla yer verilerek etkinlik çeşitliliğinin sağlanabileceğini ifade etmişlerdir. Görüşlerine başvurulan öğrencilerden K15; “Yani çocukların kariyerlerine ve geleceğine dair bilgiler vermenizi tercih ederdim. Mesela büyüdüğünde hangi meslek sahibi olacağı, o mesleği neden seçeceği ve insanlara nasıl katkıda bulunabileceğinden...” şeklinde görüşlerini açıklarken diğer bir katılımcı ise “Mesela oraya bir şeyler eklenebilir. Güzel böyle eğlenceli şeyler eklenebilirdi. Mesela hani orada araba tekerleri oluşturuluyordu onları yapana ödül gibi bir şey olmalı yani kazanan belirlenmesi lazımdı.” (K1) şeklinde görüşlerini ifade etmiştir. Atölyelerin öğrencilerin eğitim kademelerine eşit dağıtılması (n=2) kategorisine ilişkin K-2; “Yani mesela bir koridor komple çocuklar içindi. Yukarı çıktığımızda da sadece çocuklar için yer vardı. Bizi sadece belirli alanlara alıyorlardı büyük olduğumuz için. 5 ya da 6 olsak yine olurdu ama büyük olduğumu için daha belirli yerlere alıyorlardı bizi.” şeklinde ifade ederken bilim şenliği süresinin artırılması (n=9) kategorisine yönelik K-5 kodlu katılımcı “Orada daha farklı bilgiler öğrenmeyi çok isterim. Yani biraz daha uzun olsaydı, mesela ben birçoğuna katıldım ancak birkaç tane sınıf kalmıştı yine katılamadığım. Yani biraz daha uzun süre olsaydı mesela 2 3 saat daha uygundu.” şeklinde görüş bildirmiştir.

Katılımcıların bilim şenliğindeki en ilgi çekici atöyelere ilişkin görüşleri Şekil 2’de sunulmuştur.





**Şekil 2.** Katılımcıların görüşlerine göre bilim şenliğindeki en ilgi çekici atölyeler

Katılımcıların görüşleri doğrultusunda bilim şenliğinde en ilgi çekici atölye olarak söylenme sıklığına göre Ebru Sanatı: "Hayalimdeki Çiçekler" (n=7), Artırılmış Gerçeklik ile İnsan Anatomisini İnceliyoruz (n=5), Bir Biyoçeşitlilik Olarak Anadolu Parsı Efsanesinin Geri Dönüşü: Türk Kültüründe Anadolu Parsı ve Biyokültürel Koruma (n=5), Yaşamın Görünmez Kahramanları (n=3), Napier'in Kemikleri Tasarım Atölyesi (n=2), Ütopik Gezegenim: Düşün, Hayal Et, Tasarla (n=2), Bu Benim Dijital Öyküm (n=1), Metal Heykel Sergisi (n=1) ve Minik Robot İş Başında (n=1) atölyeleri sıralanmıştır. Katılımcıların en ilgi çekici atölye olarak Ebru Sanatı: "Hayalimdeki Çiçekler" atölyesini tercih etme sebeplerine ilişkin örnek ifadeler aşağıda yer verilmiştir:

*"En çok ebru sanatı hoşuma gitti su ve renkler güzel görünüyordu." (K10)*

*"Bir de ebru sanatı vardı onu da beğendim. Daha önce yapamamıştım içimde kalmıştı. Kalp çizdim orada." (K9)*

*"Ebru sanatı çok dikkatimi çekmişti benim. Çünkü resme karşı çok ilgim var resim yapmayı çok seviyorum." (K14)*

Artırılmış Gerçeklik ile İnsan Anatomisini İnceliyoruz başlıklı atölyesini ilgi çekici bulan K12, "En çok sanal gözlük olan insan anatomisini incelediğimiz etkinliği beğendim. İlk defa 3 boyutlu baktım gerçek gibiydi sanki karşımda bir şey varmış gibiydi." ifadesi ile görüşlerini belirtirken, Bir Biyoçeşitlilik Olarak Anadolu Parsı Efsanesinin Geri Dönüşü: Türk Kültüründe Anadolu Parsı ve Biyokültürel Koruma atölyesini en ilgi çekici atölye bulan K2 "Toplam 2-3 atölyeye katıldım en çok dikkatimi çeken Anadolu Parsı dersi idi. Çünkü ben normalde Anadolu Pars'ının aslında soyunun tükendiğini biliyordum ama çok geçmiş zamanlarda tükendiğini biliyordum. Yani bir 50 yıl önce değil de 100 yıl önce tükendiğini biliyordum. Bu dikkatimi çekti. Meğerse tam tükenmemiş birkaç tane daha görülmüş." şeklinde görüşünü belirtmiştir. Yaşamın Görünmez Kahramanları atölyesini ilgi çekici bulan K9 görüşlerini "Mikroskop ile olan atölye dikkatimi çekti. Mikroplara baktık, kana baktık, noktalar vardı. Küflenmiş ekmeğe baktık." şeklinde ifade ederken, K5 kodlu katılımcı "Ütopik gezegenim atölyesi çok güzeldi bence tam gezegenlerimizi bilmiyorum ve o gezegenlerin fotoğrafını gördüm kendi dünyamı yarattım o çok güzeldi." ifadesi ile Ütopik Gezegenim: Düşün, Hayal Et, Tasarla atölyesini en ilgi çekici atölye olarak nitelendirmiştir. Napier'in Kemikleri Tasarım Atölyesi, Bu Benim Dijital Öyküm, Metal Heykel Sergisi ve Minik Robot İş Başında atölyelerine ilişkin katılımcı görüşlerine sırasıyla yer verilmiştir:

*"Sonra teknoloji tasarımı gibi bir ders vardı videonun nasıl olacağını anlatmışlardı. Hepsi çok hoşuma gitti." (K13)*

*“Mesela orada heykeller falan vardı onu çok beğendim, daha çok olsun isterdim. Cıvatayla yapılan Atatürk heykeli çok dikkatimi çekti.” (K8)*

*“En çok Napier’in kemikleri atölyesi dikkatimi çekti. Çünkü matematiği seviyorum.” (K6)*

*“3 atölyeye katıldım. Robotik kodlama atölyesi dikkatimi çekti.” (K6)*

*Katılımcılara bilim şenliğinin tekrar yapılması durumunda katılmak isteyip istemeyecekleri sorulduğunda katılımcıların tamamı tekrar katılmak istediklerini belirtmişlerdir. Katılımcıların bu konuya ilişkin bazı görüşleri aşağıdaki gibidir:*

*“Çok isterim yine katılırım. Çok eğlenceli şeyler olmuştu çoğu şeyi yakından görme şansım oldu, özgürce hareket ettim. Çok güzel olmuştu.” (K14)*

*“Evet. Çünkü eğlenceli görünüyor seviyorum ben böyle şeyleri. Bilgimi artırıyor, eğlenceliydi, güzel anlatıyorlardı.”(K10)*

*Öğrencilerin bilim şenliğinin tekrar yapılması durumunda katılmak istemelerine gerekçe olarak; eğlenceli olması (n=4), bilgi ediniyor olmaları (n=3), sosyalleştikleri (n=1), atölye liderlerinin ilgili olmaları (n=12) ve anlatma becerilerinin iyi olması (n=2) şeklinde sıralanabilir. Katılımcıların bu konuya ilişkin bazı görüşleri şu şekildedir:*

*“Gelirim. Çok sevdim. Orda bana çok büyük katkılar oldu. Hani bir de arkadaşlarımızla eğlendik hep beraber. Güzel oldu yani. Hem sosyalleştim hem öğrendim.” (K4)*

*“Evet isterim. Çünkü bildiklerimin sadece okul alanında değil de başka yerlerden de öğreneyim diye.” (K8)*

*“Evet. Çünkü bilimi seviyordum. Bilim şenliği ile daha da sevdim.(K7)*

*“Evet. Hocam mesela ne kadar sıra olsa bile bekliyordu ve acele ediyordu herkese sıra gelsin diye. Çok ilgilendiler yani bizimle. Her şeyi elinden geldiğince yapmışlardı.”(K1)*

*“Evet. Çünkü eğlenceli görünüyor seviyorum ben böyle şeyleri. Bilgimi artırıyor, eğlenceliydi, güzel anlatıyorlardı.” (K10)*

## **SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER**

Bu araştırmada, “Birlikte Aşacağız, Bilimle Başaracağız!” bilim şenliğinin depremzede öğrencilerin bilimsel tutum ve bilim şenliğine yönelik tutumlarına etkisi belirlenmiş ve depremzede öğrencilerin bilim şenliğine yönelik görüşleri incelenmiştir. Araştırma sonucunda, depremzede öğrencilerin bilimsel tutum toplam puanları ile bilimsel davranış sergileme, bilim insanlarının özellikleri, bilim ve toplum ve bilimsel bilginin özellikleri alt boyutlarında son test puan ortalamaları lehine anlamlı bir farklılık olduğu saptanmıştır. Bu doğrultuda bilim şenliğinin, depremzede öğrencilerin bilimsel tutumları ve ölçeğin tüm alt boyutları üzerinde olumlu bir etkiye neden olduğu söylenebilir. Bu sonuçlar, alanyazınındaki birçok araştırma ile benzerlik göstermektedir. Aksoy (2022) tarafından yapılan çalışmada, bilim şenliğine katılan öğrencilerin bilimsel tutumlarında ve ölçeğin tüm alt boyutlarında anlamlı düzeyde bir artış olduğu tespit edilmiştir. Başar ve ark. (2018), bilim şenliğinin katılımcıların kendilerini tanıma, gözlem, yenilikçilik, özgüven, bilinçli olma ve araştırma becerilerine katkı sağladığını saptamıştır. Benzer şekilde Demircioğlu (2022), bilim şenliğinin katılımcılar üzerinde bilişsel, duyuşsal ve psikomotor alanlarda ve kişisel gelişimde birçok olumlu etkisi olduğunu tespit etmiştir. Öztürk ve ark. (2023) ise bilim şenliğinin öğrencilerin bilimi anlamalarına, bilimsel bilgiyi öğrenmelerine ve bilim iletişimine olumlu katkı sağladığı sonucuna varmıştır. Camcı (2008), bilim şenliklerinin öğrencilerin bilimin doğasına ve bilimsel sürece ilgi duymalarına yardımcı olduğunu; Yavuz ve ark. (2014) ise bilim şenliklerinin öğrencilerin başarıları ve bilimsel inanışları üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu bulmuşlardır. Bilim şenliğine katılan öğrencilerin bilimsel araştırma becerileri ve problem çözme becerileri kazandıklarını tespit eden çalışmalar da bulunmaktadır (Tortop, 2014; Yıldırım, 2018). Erdal ve Sarı (2020), bilim fuarına katılan ortaokul öğrencilerinin bilimsel süreç becerilerinin anlamlı düzeyde arttığını tespit etmiştir. Ayrıca öğrenciler bilim fuarı etkinliklerinin araştırma, problem çözme, gözlem, sunum, iletişim, hipotez kurma, değerlendirme ve grup çalışması

gibi becerilerin kazanılmasında etkili olduğunu belirtmişlerdir. Sontay ve ark. (2019) tarafından yapılan çalışmada ise bilim fuarlarının öğrencilerin yardımlaşma, kendini ifade etme, yaratıcı düşünme, hayal etme, el becerisi, malzeme kullanma becerisi ve odaklanma gibi beceriler kazanmalarına yardımcı olduğu belirtilmiştir. Buna ek olarak bilim fuarlarının öğrencilerde topluluk karşısında kendini ifade etme, etkili iletişim, problem çözme, özgüven ve bilim insanı olma isteğine katkı sunduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda, bilim şenliklerinin öğrencilere bilimsel bilgi, beceri, tutum ve davranışları kazandırmaya yardımcı olduğu söylenebilir.

Araştırma sonucunda, bilim şenliğine katılmanın depremzede öğrencilerin bilim şenliğine yönelik tutumları üzerinde anlamlı bir olumlu etkisi olduğu tespit edilmiştir. Alanyazınında bu sonuçla benzerlik ve farklılık gösteren çalışmalar bulunmaktadır. Akkanat (2020), bilim şenliklerine katılan ortaokul öğrencilerinin bilim öğrenmeye yönelik motivasyonlarında ve bilim şenliklerine yönelik tutumlarında istatistiksel olarak anlamlı bir artış olduğunu bulmuştur. Kök ve ark. (2022) tarafından yapılan çalışmada ise bilim şenliğine katılan öğrencilerin bilim şenliğine yönelik tutumlarında “bilim şenliklerinin ilgi çekici olduğuna inanç” alt boyutu hariç diğer tüm boyutlarda ve ölçeğin genelinde anlamlı ve olumlu yönde bir değişim olduğu tespit edilmiştir. Kaya ve ark. (2022), bilim şenliğine katılmanın öğrencilerin bilim şenliklerinin ilgi çekici olduğuna inancını anlamlı düzeyde artırdığı saptamıştır. Ancak bilim şenliklerinin kişisel gelişime ve sosyal yaşama katkısı ile ölçek genelinde anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Literatürdeki bu farklılık, bilim şenliğindeki etkinliklerin çeşitliliği ve niteliği ile öğrencilerin bireysel özelliklerinden kaynaklanıyor olabilir.

Araştırmanın nitel sonuçları incelendiğinde ise bilim şenliğinin depremzedeler üzerinde birçok etkisi olduğu görülmüştür. Öğrenciler, bilim şenliklerinin kendileri üzerinde bilimsel merak oluşumunu desteklediğini, bilime olan ilgilerini artırdığını, bilimsel bilgi kazanmalarına yardımcı olduğunu, sosyalleşmeye katkı sağladığını, bilim insanlarının özelliklerini fark etmeyi desteklediğini, duyuşsal gelişim sağladığını, gözlem ve deneyim yoluyla öğrenme fırsatı sunduğunu, bilimsel davranış sergileme için alan oluşturulduğunu, kişisel gelişime katkı sağladığını ve bilimsel farkındalık kazanmalarına yardımcı olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca araştırma sonucunda, bilim şenliğinin deprem sonrası sürece birçok olumlu etkisi olduğu bulunmuştur. Depremzede öğrencilere göre bu katkılar; normal hayata dönmeyi kolaylaştırma, moral ve motivasyon sağlama, sosyalleşme ve derslere etkin katılım sağlamadır. Alanyazın incelendiğinde, araştırmanın sonuçları ile benzerlik gösteren çalışmalara rastlanmıştır. Özhan ve Yalçıntaş (2023) tarafından yapılan çalışmada, dezavantajlı bölgelerde görev yapan öğretmenlerin bilim şenliklerine ilişkin görüşleri incelenmiştir. Araştırmaya katılan öğretmenler, bilim şenliklerinin öğrencilerin yaratıcılık, merak, bilime yatkınlık, özgüven, hayal gücünü geliştirdiğini ve kariyer seçimlerini etkilediğini belirtmişlerdir. Başar ve ark. (2021), bilim şenliklerinin öğrencilerin kendini tanımalarına, hayal güçlerini geliştirmelerine ve sosyalleşmelerine yardımcı olduğunu bulmuştur. Yalçıntaş ve ark. (2023), bilim şenliği kapsamında yürütülen interaktif etkinliklerin özel gereksinimli öğrencilerin sosyal etkileşimleri üzerinde olumlu etkiye yol açtığı sonucuna ulaşmıştır.

Araştırmada elde edilen diğer önemli sonuç ise öğrencilerin bilim şenliğine yönelik önerilerinin alınmasıdır. Katılımcıların bilim şenliğine yönelik çeşitli öneriler sundukları görülmüştür. Bu öneriler, etkinlik çeşitliliğinin artırılması, atölyelerin öğrencilerin eğitim kademelerine eşit dağıtılması ve gıda desteğinin sağlanması olmak üzere üç kategoride sunulmuştur. Etkinliklerin çeşitliliğinin artırılması yönünde görüş belirten katılımcılara göre doğa ile ilgili deneysel etkinlikler, rekabet temelli etkinlikler, kitaplar ile ilgili etkinlikler, teknoloji tabanlı etkinlikler, kariyer geliştirme odaklı etkinlikler, mühendislik ile ilgili etkinlikler, sayısal alana özgü etkinlikler, fiziksel etkinlikler ve ödüllü etkinliklere daha fazla yer verilerek etkinlik çeşitliliğinin sağlanabileceğini ifade etmişlerdir.

Depremzede öğrencilere göre bilim şenliğindeki en ilgi çekici atölyeler belirlenmiştir. Öğrencilere göre en ilgi çekici atölye “Ebru Sanatı: Hayalimdeki Çiçekler”dir. Bu atölyeyi söylenme sıklığına göre sırasıyla Artırılmış Gerçeklik ile İnsan Anatomisi İnceliyoruz, Bir Biyoçeşitlilik Olarak Anadolu Parsı Efsanesinin Geri Dönüşü: Türk Kültüründe Anadolu Parsı ve Biyokültürel Koruma, Yaşamın Görünmez Kahramanları, Napier’in Kemikleri Tasarım Atölyesi, Ütopik Gezegenim: Düşün, Hayal Et, Tasarla, Bu Benim Dijital Öyküm, Metal Heykel Sergisi ve Minik Robot İş Başında takip etmektedir. Başar ve ark. (2021) tarafından yapılan çalışmada, öğrencilerin en çok ilgisini çeken etkinliğin teknolojik araçlar olduğu ve bu etkinliklerin eğlenceli olmasının bilim şenliğine katılma isteğinin en önemli nedeni olduğu ifade edilmiştir. Gülgün ve ark. (2019) tarafından yapılan çalışmada ise STEM etkinlikleri, robotik ve

kodlama etkinlikleri, planetaryum ve teknoloji ile mühendisliği birleştiren atölye çalışmaları öğrencilerin daha fazla ilgisini çekmiştir.

Bu araştırmada, katılımcıların tamamı bilim şenliğinin tekrarlanması halinde katılım göstereceklerini belirtmişlerdir. Depremde öğrencilerinin bilim şenliğine tekrar katılmak istemelerinin sebepleri; bilim şenliğinin eğlenceli olması, bilgi ediniyor olmaları, sosyalleşmeleri, atölye liderlerinin ilgili olması ve anlatma becerilerinin iyi olmasıdır. Gülgün ve ark., (2019) tarafından yapılan araştırmada da benzer projelerin tekrarlanması durumunda öğrencilerin tekrar katılım sağlamak isteyecekleri tespit edilmiştir.

Sonuç olarak gerçekleştirilen bilim şenliğinin depremde öğrencilerin bilimsel tutum ve bilim şenliğine yönelik tutumlarını olumlu düzeyde etkilediği ve deprem sonrası normal hayata geçişi hızlandırdığı söylenebilir. Bu araştırmada elde edilen sonuçlar doğrultusunda depremde ve dezavantajlı öğrencilere yönelik bilim şenliklerinin yaygınlaştırılması önerilmektedir. Özellikle Elazığ'ın Baskil ilçesi gibi depremden ciddi şekilde etkilenen ve deprem öncesinde uygulamalı bilimsel faaliyetler açısından yetersiz olan bölgelerde bilim şenliklerinin düzenlenmesinde fayda bulunmaktadır. Bilim şenlikleri, bilim kültürü ve iletişiminin yaygınlaştırılması, bilimsel bilginin ve bilimsel uygulamaların ulaştırılması ve bilim-teknoloji ile toplum arasındaki etkileşimin etkinlikler yoluyla artırılmasına yardımcı olabilir. Ayrıca bilim şenlikleri, ağır travmalara maruz kalmış depremde öğrencilerin ve ailelerinin, moral ve motivasyonlarını yükselterek normal hayata dönmelerini kolaylaştırabilir. Bunlara ek olarak bilim şenliklerindeki etkinlik çeşitliliği artırılabilir ve atölyeler öğrencilerin eğitim kademelerine eşit olarak dağıtılabilir.

#### KAYNAKÇA

Akkanat, Ç. (2020). TÜBİTAK 4007 Bilim şenlikleri destekleme programı kapsamında gerçekleştirilen merzifon bilim şenliğinin farklı yaş gruplarına göre değerlendirilmesi. *Journal of Interdisciplinary Education: Theory and Practice*, 2(2), 102-122.

Aksoy, Ö. N. (2022). Bandırma'da bilim var! TÜBİTAK 4007 bilim şenliği katılımcılarının bilimsel tutumlarının değerlendirilmesi. *Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 29-51.

Baki, A., & Gökçek, T. (2012). Karma yöntem araştırmalarına genel bir bakış. *Electronic Journal of Social Sciences*, 11(42).

Başar, M., Doğan, C., Şener, N., & Doğan, Z. G. (2018). Bilim şenliği etkinliklerinin öğrenci veli ve öğretmen görüşlerine göre incelenmesi. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 132-147.

Başar, M., Gürkan, H., Avcı, A., Bedel, N. S., Aktaş, A., Gündüz, M., & Soylu, A. (2021). Özel/minik mucitler 4007 TÜBİTAK bilim şenliği programının öğrenci görüşlerine göre incelenmesi. *Araştırma ve Deneyim Dergisi*, 6(2), 122-138.

Camcı S. (2008). Bilim şenliğine katılan ve katılmayan öğrencilerin bilim ve bilim insanlarına yönelik ilgi ve imajlarının karşılaştırılması (Tez No. 234351[Yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Corlu, A. S., Capraro, R. M., & Capraro, M. M. (2014). Introducing STEM education: Implications for educating our teachers for the age of innovation. *Education and Science*, 39(171), 74-85.

Creswell, J. W. (2019). Eğitim Araştırmaları: Nicel ve nitel araştırmanın planlanması, yürütülmesi ve değerlendirilmesi. EDAM.

Demircioğlu, T. (2022). Bir bilim şenliğine katılan ortaokul öğrencilerinin bilim insanlarına yönelik algıları ve bilim şenliğinin farklı grup katılımcılara göre değerlendirilmesi. *Sivas Cumhuriyet University Educational Sciences Institute Journal*, 1(2), 186-197.

Durant, J. (2013). The role of science festivals. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 110(8), 2681-2681.

Durmaz, H., Dinçer, E. O., & Osmanoğlu, A. (2017). Bilim şenliğinin öğretmen adaylarının ve öğrencilerin fene yönelik tutumlarına etkisi. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7(2), 364-378.

Erdal, C. & Sarı, U. (2020). Bilim fuarlarının ortaokul öğrencilerinin bilimsel süreç becerilerine etkisi. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi (ESTÜDAM) Eğitim Dergisi, 5(2), 37-54.

Gülgün, C., Yılmaz, A., Avan, Ç., Akyol, B. E., & Doğanay, K. (2019). TÜBİTAK tarafından desteklenen bilim şenliklerine (4007) yönelik ilkök ve ortaokul öğrencilerinin ve atölye liderlerinin görüşlerinin belirlenmesi. Journal Of Steam Education, 2(1), 52-67.

Gürsoy, G. & Çinici, A. (2019). Bilim şenliği etkinliğinin fen bilgisi öğretmen adaylarının STEM farkındalığına etkisi. Journal of History School, 43, 1480- 1502.

Jensen, E. (2014a). Why people attend science festivals: Interests, motivations and self-reported benefits of public engagement with research. Public Understanding of Science, 23(5), 557-573.

Jensen, E. (2014b). The problem with science communication evaluation. Journal of Science Communication, 13(1), 1-3.

Kafalı, C., & Akçöltekin, A. (2024). Fen bilimleri öğretmenlerinin 21. yüzyıl becerileri ile bilimsel araştırma öz yeterlikleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. TroyAcademy, 9(1), 51-77. <https://doi.org/10.31454/troyacademy.1365799>

Keçe, B., Saraçoğlu, S., & Bektaş, O. (2020). Bilimsel tutum ölçeği geliştirme: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. Maarif Mektepleri Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi, 4(2), 32-56.

Keçeci, G. (2017). The aims and learning attainments of secondary and high school students attending science festivals: A case study. Educational Research and Reviews, 12(23), 1146-1153.

Keçeci, G., Kırbağ Zengin, F., & Alan, B. (2017). Science festival attitude scale: validity and reliability study. International Journal of Eurasia Social Sciences, 8(27), 562-575.

Korkmaz, H. (2004). Fen ve teknoloji eğitiminde alternatif değerlendirme yaklaşımları. Yeryüzü Yayınevi.

Kök, B., Baltalar M., Erdoğan D. G., Cebeci S. & Babur E. (2022). Bilim ve teknoloji şenliklerinin öğrenciye katkısı: Kartal Bilim ve Teknoloji Şenliği örneği üzerine bir araştırma. Okul Yönetimi, 1(1), 79-91.

Kaya, M. İ., Taşlı, S., Kök, B., & Kuruöz, E. (2022). TÜBİTAK (4007) Kartal Robotik Ve Kodlama Bilim Şenliğindeki Katılımcı Tutumlarının Değerlendirilmesi. 21. Yüzyılda Eğitim Ve Toplum Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 11(31), 71-90.

Özhan, M. M., & Yalçıntaş, E. (2023). Dezavantajlı bölgelerde görev yapan okul öncesi öğretmenlerinin bilim şenliklerine ilişkin görüşleri: Bursa 4007 bilim şenliği örneği. Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 36(2), 669-691. <https://doi.org/10.19171/uefad.1293395>

Öztürk, N., Bozkurt Altan, E., Üçüncüoğlu, İ., Kara, E., & Şerbetcioğlu, Ö. (2023). Bilim şenliğinin öğrencilere katkılarına bütüncül bir bakış: Öğretmenlerin, öğrencilerin ve atölye liderlerinin görüşleri. Fen Bilimleri Öğretimi Dergisi, 11(2), 467-488. DOI: <https://doi.org/10.56423/fbod.1374736>

Park, H., Kim, Y., & Jeong, S. (2019). The effect of a science festival for special education students on communicating science. Asia-Pacific Science Education, 5(1), 1-21.

Sontay, G., Anar, F. & Karamustafaoğlu, O. (2019). 4006-TÜBİTAK bilim fuarı'na katılan ortaokul öğrencilerinin bilim fuarı hakkındaki görüşleri. International e-Journal of Educational Studies (IEJES), 3(5), 16-28.

Subaşı, M., & Okumuş, K. (2017). Bir araştırma yöntemi olarak durum çalışması. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 21(2), 419-426.

Tortop, H. S. (2014). Examining of the predictors of pre-service teachers' perceptions of the quality of the science fair projects in Turkey. Online Submission, 8(1), 31-44.

Tösten, R. (2021). Okul dışı eğitim ve öğrenme. A. Küçüköğlü, & H. İ. Kaya içinde, Kuramdan uygulamaya okul dışı öğrenme ortamları (s.2-22). Pegem Akademi.

TÜBİTAK (2024). 9. 4007 Bilim Şenlikleri Destekleme Programı. <https://www.tubitak.gov.tr/tr/destekler/bilim-ve-toplum/ulusal-destek-programlari/icerik-4007-bilim-senlikleri-destekleme-programi>

Yalçıntaş, E., Özhan, M. M., & Özkaynak, H. (2023). Sınır Tanımayan Bilim: Özel Gereksinimli Bireylere Yönelik Bilim ve Teknoloji Şenliğinin Etkililiği. Fen Matematik Girişimcilik ve Teknoloji Eğitimi Dergisi, 6(2), 118-132.

Yavuz, S., Büyükekşi, C., & Büyükekşi, S. I. (2014). Effect of science fair on epistemological beliefs. Karaelmas Journal of Educational Sciences, 2(2), 168-174.

Yıldırım, H. (2018). Bilim şenliklerinin ortaokul 6. sınıf öğrencilerinin problem çözme becerilerine etkisi. Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 8(2), 390-409.

Yıldırım, H. İ., & Şensoy, Ö. (2016). Bilim şenliklerinin 6. sınıf öğrencilerinin fen bilimleri dersine yönelik tutumlarına etkisi. Türk Eğitim bilimleri Dergisi, 14(1), 23-40.

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2011). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. Seçkin Yayıncılık.

Zengin, M. (2016). İlkokul, ortaokul ve lise öğrencilerin disiplinlerarası eğitim & öğretiminde robotik sistemlerinin kullanımına yönelik görüşleri. Journal of Gifted Education Research, 4(2), 48-70.



ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi \* Research Article

## Okul Yöneticilerinin Zihinsel İş Yüküne İlişkin Görüşleri School Administrators' Views on Mental Workload

**Murat DEMİRKOL**

Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, Kovancılar Meslek Yüksekokulu  
mdemirkol@firat.edu.tr  
Orcid ID: 0000-0003-3108-3219

**Abdulahap DOĞAN**

Öğr. Gör., Malatya Turgut Özal Üniversitesi  
abdulahap.dogan@ozal.edu.tr  
Orcid ID: 0000-0003-4490-4047

**Tuncay Yavuz ÖZDEMİR**

Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü  
tyozdemir@firat.edu.tr  
Orcid ID: 0000-0002-5361-7261

**Öz:** Bu çalışmada okul müdürlerinin zihinsel iş yükü algılamaları ile bu zihinsel iş yükünün yaşantılarına etkileri belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırmada nitel araştırma desenlerinden olgubilim (fenomonoloji) deseni kullanılmıştır. Araştırmaya Elazığ ilinde farklı okul türlerinde görev yapan 16 okul müdürü katılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak veriler toplanmıştır. Elde edilen veriler içerik analizi tekniği kullanılarak analiz edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre; okul müdürleri üzerinde büro işlerinden, personelden, veli ve öğrenci davranışlarından, yürütülmekte olan eğitim ve öğretim faaliyetleri ile sosyal faaliyetlerden, okul bakım onarım işleri ile iş sağlığı ve güvenliği faaliyetlerinden ve ani gelişen görev ve olaylardan kaynaklı zihinsel bir iş yükü algısı olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır. Bu zihinsel iş yükü algılarına çoğunlukla planlama, takip, sorumluluk, karar verme, çatışmaları yönetme ve iletişim gibi yönetsel etkinliklerin etki ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Yine çalışmada elde edilen bulgulara göre birbirleriyle uyumlu, mesleki yeterliliğe sahip ve karşılıklı güven duygusunun hâkim olduğu bir yönetici kadrosunun var olması halinde okuldaki diğer yöneticilerin okul müdürlerinin iş yükünü azalttığı sonuçlarına ulaşılmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Zihinsel iş yükü, Okul müdürü, Mesleki tükenmişlik, Büro işleri.

**Abstract:** The aim of this study was to examine the mental workload perceptions of school principals and the effects of this mental workload on their lives. Phenomenology, a qualitative research design, was used in the study. 16 school principals working in different types of schools in Elazığ participated in the study. The data were analyzed using the content analysis. The results revealed that school principals had mental workload perceptions due to office work, staff, parent and student behaviors, continuing educational and social activities, school maintenance and repair works, occupational health and safety activities, and unexpected tasks and events. It was also found that administrative activities such as planning, follow-up, responsibility, decision making, conflict management and communication affected these mental workload perceptions. Finally, the findings indicated that other administrators in the school reduced the workload of school principals if administrative staff had good relations with each other, professional competence and a sense of mutual trust.

Geliş Tarihi:16.12.2022

Kabul Tarihi:29.07.2024

Yayın Tarihi:31.08.2024

Atıf: Demirkol, M., Doğan, A. & Özdemir T.Y. (2024). Okul yöneticilerinin zihinsel iş yüküne ilişkin görüşleri. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 21(2), 430-445. Doi: 10.33437/ksusbd.1220344

## GİRİŞ

Eğitim politikaları doğrultusunda; bireylerin toplumsallaştırılması için gerekli olan bilgi, yetenek ve davranış kazandırıldığı açık sistemler olan okullar (Başaran, 1993; Balcı, 2000), eğitim sistemlerinin en önemli parçasıdır (Açıkalın, 1998). Okulların etkililiğinden, çevreyle ilişkilerinden, sürekliliğinden ve eğitim faaliyetlerinin gerçekleştirilmesinden en önemli stratejik etkiye sahip ve bunlardan birinci derecede sorumlu kişi okul müdürüdür (Çelikten, 2004; Özdemir, Kartal ve Yirci, 2014). Çünkü okul müdürlerinin öğretmenler ile diğer personelleri verimli ve etkili bir şekilde yönetme ve yönlendirme; okul çevresiyle iyi ilişkiler geliştirme ve okulun fiziki durumunu düzeltme gibi ciddi sorumlulukları vardır (Özalp, Yirci ve Kocabaş, 2016). Bu nedenle eğitsel ve yönetsel faaliyetler ile eğitim kurumlarının bina, donatım ve güvenlik gibi gereksinimlerinin karşılanmasında en kritik görevin okul müdürlerine düştüğü söylenebilir (Halawah, 2005). Nitekim Ortaöğretim kurumları yönetmeliğinin 77. Maddesinde yer alan okul müdürünün görev, yetki ve sorumlulukları; okul personeline, öğrencilere ve velilere liderlik yapmak, takım ruhu oluşturarak, okulun çevre uyumunu ve gelişimini sağlamak şeklinde özetlenebilir. Ayrıca bilimsel ve teknolojik gelişmelerin yakından takibi ile okulun bu gelişimler doğrultusunda ilerlemesi de müdürün sorumluluğundadır (MEB, 2013). İlköğretim Kurumları Yönetmeliğinin 39. maddesinde “Müdür; okulun öğrenci, her türlü eğitim ve öğretim, yönetim, personel, tahakkuk, taşınır mal, yazışma, eğitici ve sosyal etkinlikler, yatılılık, bursluluk, taşınmalı eğitim, güvenlik, beslenme, bakım, koruma, temizlik, düzen, nöbet, halkla ilişkiler ve benzeri görevler ile Bakanlık ve il/ilçe millî eğitim müdürlüklerince verilen görevler ile görev tanımında belirtilen diğer görevlerin yerine getirilmesini sağlar” şeklinde tanımlanmıştır; (MEB, 2014). Tanımdan da görüleceği üzere okul müdürünün başta araştırma ve planlama, örgütlenme, rehberlik, izleme, denetim ve değerlendirme ile iletişim kurma, problem çözme, kriz yönetimi ve karar verme olmak üzere birçok görevinin bulunduğu görülmektedir (Çelikten, 2001; MEB, 2013; MEB, 2014). Nitekim okul müdürlerinin görev, yetki ve sorumluluklarının başlıklı Ortaöğretim Kurumları Yönetmeliğinin 78. maddesi 7 fıkra ve bunlara bağlı 42 bentten oluşmaktadır. Küçükali (2003), eğitim hizmetlerinin en ağır yükünü okul müdürlerinin üstlendiğini dile getirmiştir. Okul müdürlerinin sorumluluk alanlarının genişliği kendi içerisinde riskleri de beraberinde getirmektedir (Balcı, 2000; Cömert, 2009). Bu risk algılarının, okul müdürlerinin zihinsel olarak yıpranmasına yol açabileceği ve bütün bu görevlerin okul müdürleri üzerinde aşırı bir iş yükü oluşturacağı söylenebilir (Demirkasımoğlu, 2015). Erdem ve Öztürk (2020) tarafından öğretmenler üzerinden yapılan çalışmada iş yükünün mesleki tükenmişliğe neden olduğu, Demirkasımoğlu (2015) tarafından okul müdürleri üzerinde yapılan çalışmada ise iş yükünün özel yaşamı olumsuz yönde etkilediği sonuçlarına ulaşılmıştır.

### İş Yükü ve Zihinsel İş Yükü

İnsanların belli bir zaman dilimi içerisinde ve belirlenmiş standartlar çerçevesinde yapmakla yükümlü oldukları işler olarak tanımlanan iş yükü; çalışanların işe ilişkin algılarını etkileyen bir baskı unsurudur (Demirkasımoğlu, 2015; Karadağ ve Cankul, 2015; Baltacı, 2017). Greenberg, Patricia ve Moore'un (1995) tanımıyla iş miktarının insanı baskı altına alacak düzeyde fazla olması durumudur. Genellikle çalışan üzerinde baskı oluşturan, işe ilişkin arz talep dengesi ile çalışma yeteneklerinde bozulmaya neden olan iş yükü fiziksel, konumsal, çevresel ve zihinsel iş yükü olmak üzere dört boyutta incelenmiştir (Dağdeviren, Eraslan ve Kurt 2005; Yavuz, Akca ve Tepe-Küçükkoğlu, 2020). Çalışanların bedenlen yükledikleri işlere fiziksel iş yükü, ortamın ısısı, gürültüsü, aydınlanma durumu gibi çevresel etmenlerden kaynaklı olarak çevresel iş yükü, çalışanın iş süresince oturuş biçimi, duruşu gibi etmenlerden kaynaklı konumsal iş yükü ve karar alma, planlama, hesaplama, arama ve araştırma, hatırlama ve kontrol gibi zihinsel süreçlere etki etmenler de zihinsel iş yükü olarak tanımlanmıştır (Jung, 2001; Dağdeviren ve arkadaşları, 2005; Ildız, 2009; Karadağ ve Cankul, 2015). Zihinsel iş yükü, çok yönlü psikolojik ve bilişsel boyutları içerebildiğinden tam olarak tanımı ve ölçümü mümkün değildir (Jex, 1988; Yavuz vd, 2020). Zihinsel iş yükü çalışanların, eş zamanlı görevlerin yapılması sürecinde karşılaştıkları zihinsel etkinlikler ile gerekli olan zihinsel kaynaklar bütünüdür (Kramer, 1990). Görevleri gerçekleştirmek için gerekli olan bilgiyi işleme kapasitesi ile bu işin kontrolü için harcanan çaba ve sonuçlarını tahmin edebilme gücü olarak da zihinsel iş yükü tanımlanmıştır (Eggemeier ve Wilson, 1991; Gopher ve Donchin, 1986).



Çalışanların iş yükü algıları ve etkileri üzerine çoğunlukla işletme ve sağlık yönetimi alanlarında araştırmalar yapılmıştır (Dağdeviren ve arkadaşları, 2005; Ildız, 2009; Karadağ ve Cankul, 2015; Kahveci, 2016; Emeç ve Akkaya, 2018; Kanbur, 2018; Öztürk, 2019; Ocaktan ve arkadaşları, 2021). Ülkemizde eğitim yönetimi alanında yapılan araştırmalarda, zihinsel iş yükü boyutuna yönelik çalışmaların az sayıda olduğu görülmüştür. Bu çalışmaların okul yöneticilerine yönelik iş yükü algıları, kaynakları ve performansı arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla yapıldığı görülmektedir (Cömert, 2009; Demirkasımoğlu, 2015; Baltacı, 2017). Başka bir çalışmada, öğretmenler üzerinde iş yükü algıları ile mesleki tükenmişlik, iş-aile ilişkileri üzerine yapılmıştır (Dinç, 2021; Keleş-Ay, 2010; Öztürk ve Erdem, 2020; Özyolcu, 2015; Tekin, 2022). Okul müdürlerinin görev tanımının kapsamının genişliği dikkate alındığında, Ortaöğretim Kurumları Yönetmeliğinin 77. maddesinin 2. fıkrasında “okul yönetimi; a) Araştırma ve planlama, b) Örgütlenme, c) Rehberlik, ç) İzleme, denetim ve değerlendirme, d) İletişim ve yönetim görevlerini yerine getirir.” denilmektedir. Bu görev tanımı incelendiğinde okul yöneticilerinin zihinsel iş yükünün önemi ortaya çıkmaktadır. Nitekim Ildız (2009) zihinsel iş yüküne etki eden faktörleri araştırma, hesaplama, iletişim kurma, karar verme, hatırlama, iletişim kurma, arama gibi zihinsel ve bilişsel etkinlikler bütünü olarak tanımlamaktadır. Bu tanımdan da yola çıkarak, okul müdürlerinin görev tanımıyla zihinsel iş yükü tanımlarının paralellik gösterdiğini söylemek mümkündür. Okul yöneticilerinin zihinsel iş yükü algılarının ne düzeyde olduğu araştırma kapsamında önem arz etmektedir. Bu amaçla çalışmada okul müdürlerinin üstlendikleri görevlerin kendileri üzerinde zihinsel iş yüküne neden olup olmadığı, eğer neden oluyorsa yaşantılarına nasıl etki ettiği tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda; okulda yürütülmekte olan büro işlerinin, okuldaki personellerin, öğrenci ve veli davranışlarının, eğitim öğretim etkinliklerinin, okul bakım onarım faaliyetlerinin okul müdürleri üzerinde zihinsel iş yükü algısı oluşturup oluşturmadığı ve zihinsel iş yükünün okul müdürlerinin yaşantılarına etkilerinin ne düzeyde olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamında aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

1. Okulda yürüttüğünüz büro işlerinin üzerinizde oluşturduğu zihinsel iş yükü hakkında görüşleriniz nelerdir?
2. Okulunuzda görev yapan öğretmen, idari personel ve yardımcı personellerin oluşturduğu zihinsel iş yükü hakkında görüşleriniz nelerdir?
3. Okul öğrenci ve velilerinin sergiledikleri davranışların üzerinizde oluşturduğu zihinsel iş yükü hakkında görüşleriniz nelerdir?
4. Okuldaki eğitim öğretim faaliyetleri ile sosyal faaliyetlerin üzerinizde oluşturduğu zihinsel iş yükü hakkında görüşleriniz nelerdir?
5. Okul bakım onarım faaliyetleri ile iş sağlığı güvenliği konularının üzerinizde oluşturduğu zihinsel iş yükü hakkında görüşleriniz nelerdir?
6. Okulunuzda gelişen ani görev ve olayların üzerinizde oluşturduğu zihinsel iş yükü hakkında görüşleriniz nelerdir?
7. Kurumunuzdaki yöneticiler ile iş yükü paylaşımı hakkındaki görüşleriniz nelerdir?
8. Zihinsel iş yüklerinin sizin yaşantınıza etkileri nelerdir?

## YÖNTEM

Bu çalışma, olgubilim (fenomonoloji) deseninin kullanıldığı nitel bir araştırmadır. Nitel araştırmada incelenen olay yâda problem, kendi doğal ortamında incelenir ve bu olay yâda problem, bu durumu yaşayan bireyler tarafından bizzat yorumlanır (Denzin ve Lincoln, 1998). İnsan davranışları çoğunlukla içinde bulunduğu çevre ve durumdan etkilendiği için bu olayların kendi ortamlarında araştırılması daha doğru sonuçlar verebilecektir (Mc Millan ve Schumacher, 1997). Bireyler aynı olgulara karşı farklı anlamlar yükleyebilirler. Olgudan daha çok bireylerin olguya ilişkin görüşlerini belirlemeyi amaçlayan olgubilim deseni, bireylerin yaşanmış veya yaşanmakta olan olaylara ilişkin düşüncelerini ve bakış açılarını ve bu olaylara karşı geliştirdikleri tutumları ortaya çıkarmaya çalışmaktadır (Creswel, 1998; Kocabıyık, 2016; Günbayı, 2019). Bu araştırma okul müdürlerinin zihinsel iş yükü algıları ile yansımalarını tespit etmek için olgubilim deseninde yürütülmüştür.

## Çalışma Grubu

Bu araştırma 2022-2023 eğitim öğretim yılında Elazığ ilinde farklı eğitim düzeyindeki okullarda görev yapan okul müdürleri arasından nitel araştırma yaklaşımlarında kullanılan amaca yönelik

örnekleme yöntemi ile seçilmiştir. Çalışma kapsamında ilk olarak üç okul yöneticisi ile görüşmeler yapılmış ve elde edilen veriler analiz edilerek temalar ve kodlar oluşturulmuştur. Sonra önce dört farklı ardından beş farklı okul yöneticisi ile görüşmeler yapılmış ve bu verilerinde analizi yapılarak mevcut tema ve kodlara görüşler atanmış, yeni tema ve kodlar oluşturulmuştur. Son olarak dört farklı okul yöneticisi ile görüşülmüş ve veriler analiz edilerek görüşler uygun tema ve kodlara atanmıştır. Bu aşamada gelen görüşler doğrultusunda yeni tema ve kod oluşmadığı veri doygunluğuna ulaşıldığı görülmüştür. Çalışma grubu bu süreç içerisinde 16 okul müdüründen oluşmaktadır. Amaca yönelik örnekleme yönteminde araştırmacılar problem hakkında yeterli derecede bilgi verebileceğini düşündükleri olay, nesne, kişi ve durumlara yönelirler (Gliner, Morgan ve Leech, 2015; Çeviren: S.Turan). Çünkü amaca yönelik örnekleme yönteminde en önemli unsur belirlenen vaka, durum yâda kişinin bilgi edinimi için yeterli olmasıdır ( Marshall, 1996). Bu nedenle örneklem, problem durumu ile ilişkili özellikler taşıyan birey, olay yâda nesnelere oluşmalıdır (Büyüköztürk, 2012). Aşağıdaki tabloda katılımcıların çalışma sürelerine ilişkin bilgiler verilmiştir.

**Tablo 1. Katılımcıların okul türü ve müdürlük süreleri**

Okul türü	Yöneticilikteki Görev Süreleri			
	1-9 yıl	10-19 yıl	20 yıl ve üzeri	Toplam
Anaokulu	2	-	-	2
İlkokul	2	2	3	7
Ortaokul	4	-	-	4
Lise	2	-	-	2
Halk Eğitimi Merkezi	-	1	-	1
<b>Toplam</b>	<b>10</b>	<b>3</b>	<b>3</b>	<b>16</b>

Tablo 1 incelendiğinde katılımcıların büyük çoğunluğunun 1-9 yıl aralığında (10 kişi) okul müdürlüğü tecrübesine sahip olduğu görülmektedir. Her türde eğitim kurumundan katılımcı olmakla birlikte; daha çok ilkokul ve ortaokul türünde(11 kişi) katılımcı olduğu görülmektedir.

### Veri Toplama Araçları

Çalışma kapsamında araştırmacılar tarafından yarı yapılandırılmış taslak görüşme formu hazırlanmıştır. Bu görüşme formuna son hali, bir okul müdürü ve üç alan uzmanının görüşleri de alınarak verilmiştir. Yapılan düzenlemelerle son hali verilen görüşme formu okul yöneticileriyle yapılan bire bir görüşmelerde yüz yüze olacak şekilde uygulanmıştır.

### Verilerin Analizi

Nitel araştırma desenlerinden olgubilim (fenomoloji) deseninin kullanıldığı bu araştırmada içerik analizi yapılmıştır. Katılımcı olan okul müdürleri ile yapılan görüşmelerde izinleri alınarak ses kaydı yapılmıştır. Bu kayıtlar daha sonra araştırmacılar tarafından dijital ortama aktarılarak metne dönüştürülmüştür. Katılımcı görüşleri M1, M2, M3, .... M16 biçiminde kodlanmıştır. Katılımcıların müdürlük yaptıkları okul türleri; anaokulları için(AO), ilkokullar için (İO), ortaokullar için (OO), liseler için (L) ve halk eğitimi merkezleri için (HEM) olacak şekilde kodlanmıştır. Katılımcıların görüşleri ayrı ayrı incelenmiş ve benzer görüşler bir araya getirilerek temalar oluşturulmuştur. Daha sonra katılımcı görüşleri anlamlarına en yakın temaya yerleştirilmiştir. Bazı katılımcıların görüşleri birden fazla temaya yerleşebilecek anlam ifade ettiğinden, oluşturulan temalarda görüş sayısı katılımcı sayısından fazla olabilmektedir. Görüşme tekniği uygulanarak elde edilen veriler sayısallaştırılmış ve frekans şeklinde ifade edilmiştir.

Yapılan analizlerin güvenilirliğini sağlamak amacıyla alanda uzman kişilerin görüşlerine başvurulmuştur. Uzman kişiler tarafından bu görüşme formlarındaki görüşler için oluşturulan temalar, Miles ve Huberman'ın (1994) geliştirdiği formül (Uzlaşma Yüzdesi = Görüş Birliği (Na) / (Görüş Birliği (Na) + Görüş Ayrılığı) x100) kullanılarak araştırmanın güvenilirliği sağlanmaya çalışılmıştır. Nitel araştırmada değerlendirmeye ilişkin uzlaşma yüzdesinin %90 ve üzeri olduğu durumlarda güvenilirlik sağlanmış olur (Saban, 2004). Çalışmanın uzlaşma yüzdesi yaklaşık %95 olarak bulunmuştur.

## BULGULAR

Çalışma kapsamında elde edilen verilerin analiz edilmesi ile aşağıda yer alan bulgular elde edilmiştir. Bu kapsamda ilk olarak katılımcılara “Okulda yürüttüğünüz büro işlerinin üzerinizde oluşturduğu zihinsel iş yükü hakkında görüşleriniz nelerdir?” sorusu yöneltilmiş ve gelen cevaplara göre katılımcı görüşlerinin analiz sonucu Tablo 2’de verilmiştir.

**Tablo 2.** Okulda yürütülen büro işlerinden kaynaklı zihinsel iş yükü algıları

Tema	Alt Tema	Kodlar	f
Büro İşleri Kaynaklı Zihinsel İş Yükü	Kaynaklık eder	İş Takibi	6
		Zaman Kaybı	4
		Personelin mesleki yetersizliği	4
		Sorumluluk	2
		Karar verme	1
		Takım ruhu olmaması	2
		Gereksiz yazışmalar	4
	Önleyici unsur	Kontrol	1
		Personel eksikliği	1
		Enerji kaybı	1
		İşine hâkim personel	2
		Teknoloji kullanımı	2
		Müdür yardımcıları	2
		Okul türü	1
<b>Toplam</b>			<b>32</b>

Tablo 2’deki veriler analiz edildiğinde okul müdürlerinin büro işlerinin üzerlerinde oluşturduğu zihinsel iş yükü hakkındaki görüşleri “Kaynaklık eder” ve “Önleyici unsur” olmak üzere iki alt temada toplanmıştır. Okul müdürlerinin büyük çoğunluğu büro işlerinin üzerlerinde zihinsel iş yükü oluşturduğu (n=26) yönünde görüş bildirmişlerdir. “Kaynaklık eder” alt teması takip (n=6), zaman kaybı (n=4), personel yetersizliği (n=4), gereksiz yazışmalar (n=4), sorumluluk (n=2), takım ruhunun olmaması (n=2), (n=1) olmak üzere karar verme, enerji kaybı, kontrol ve personel eksikliği olarak kodlanmıştır. “Önleyici unsur” alt temasının ise işine hâkim personel(n=2), teknoloji kullanımı (n=2), müdür yardımcıları (n=2) ve okul türü (n=1) şeklinde kodlandığı görülmektedir. Bu kodlara ilişkin bazı katılımcı görüşleri şöyledir.

(M1, L, 1): DYS üzerinden çok fazla gereksiz yazı gelmesi ve bu yazıların ilgili personele havalesinin yapılması sürecinde bir günde onlarca yazıyı okumak, bununla ilgili süreçleri takip ederek gerekli işlemleri ve yazışmaları yapmak ciddi anlamda zihinsel yorgunluğa neden oluyor. (Kaynaklık eder: gereksiz yazışmalar, takip, zaman kaybı)

(M11, HEM, 9): ...Özellikle memur olmayan yerlerde çok fazla iş yüküne neden olduğundan asıl odaklanılması gereken eğitim-öğretim işlerini sekteye uğratıyor. (Kaynaklık eder: personel eksikliği, zaman kaybı)

(M12, OO, 8): ... Örneğin okul bazlı bütçelemeye geçişle birlikte gelen ödeneklerin nasıl harcanacağını bilmediğimiz için memurumuzla birlikte tam altı defa maliyeye gitme zorunda kaldık. ( Kaynaklık eder: Personelin mesleki yetersizliği, zaman kaybı)

(M4, İO, 13): İşini bilen insanlarla çalıştığınız zaman herhangi bir sıkıntı olmuyor. Biz sadece işin takibi boyutunda rol alıyoruz. ...Tabi büro işlerinde teknolojinin kullanımı işlerimizi çok rahatlatı. Bütün yazışmalar internet üzerinden hızlıca yapılıyor. (Önleyici unsur: iş takibi, oluşturmaz: işi bilen personel, teknoloji kullanımı)

Bu veriler ışığında okul müdürleri üzerinde büro işlerinin; işin takibi, kontrolü, sorumluluğu gibi yönetsel görevlerden kaynaklı bir zihinsel iş yüküne neden olduğunu söylemek mümkündür. Buna ek olarak gereksiz yazışmaların ciddi oranda okul müdürlerinde hem zaman kaybına hem de enerji kaybına neden olduğu, bu durumun okul müdürlerinde zihinsel iş yükü algısına neden olduğu görülmektedir. Ancak büro işlerinde işi bilen personellerin olması, teknoloji kullanımı ve uyumlu müdür

yardımcılarının olması zihinsel iş yükü algısının oluşmamasına neden olmuştur. Yine okulun türüne göre büro işlerinin zihinsel iş yüküne neden olup olmadığı değişkenlik gösterebilmektedir. Nitekim (M6, İO, 8) kodlu katılımcı “İlkokullarda genel olarak çok fazla iş yükü oluşturacak büro işlerinin olduğunu düşünmüyorum.”(Oluşturmaz: okul türü) diye görüş belirtmiştir.

Çalışma kapsamında katılımcılara “Okulunuzda görev yapan öğretmen, idari personel ve yardımcı personellerin oluşturduğu zihinsel iş yükü hakkında görüşleriniz nelerdir?” sorusu yöneltilmiş ve gelen cevaplara göre katılımcı görüşlerinin analiz sonucu Tablo 3’te verilmiştir.

**Tablo 3.** Personelden kaynaklı iş yükü algıları

Tema	Alt Tema	Kodlar	f
Personel Kaynaklı Zihinsel İş Yükü	Tüm iş görenler	Çatışma	3
		İş Takibi	3
		İletişim sorunları	2
		Karar verme	1
		Zaman kaybı	1
		Uyumsuzluk	1
		Mesleki yetkinliğin olmayışı	3
	Öğretmenler	Sorumluluk	2
		Sorumluluktan kaçınma	2
		Planlama	2
	Yardımcı personeller	Olumsuz tutum	1
		Personel eksikliği	1
	<b>Toplam</b>		

Tablo 3’teki veriler incelendiğinde okuldaki öğretmen, idari personel ve yardımcı personellerin okul müdürleri üzerinde oluşturduğu zihinsel iş yüküne ilişkin okul müdürü görüşleri personel teması altında okul çalışanları (öğretmen, idari personel ve yardımcı personel), öğretmen ve yardımcı personel alt temaları altında gruplandırılmıştır. “Tüm iş görenler” alt teması çatışma (n=3), iş takibi (n=3), sorumluluk (n=2), mesleki yetkinliğin olmayışı (n=3), iletişim sorunları (n=2), olmak üzere karar verme (n=1), zaman kaybı (n=1) ve uyumsuzluk (n=1) olarak kodlanmıştır. Öğretmen alt teması sorumluluktan kaçınma (n=2), planlama (n=2) ve olumsuz tutum (n=1) olarak kodlanmıştır. Yardımcı personel alt teması personel eksikliği (n=1) olarak kodlanmıştır. Bu kodlara yönelik bazı katılımcı görüşleri şöyledir.

(M3, İO, 21) ...Öğretmenlere bir görev verilmek istendiği zaman direnç gösterip her türlü sorumluluktan kaçma davranışı sergilenabiliyor. Bu durum üzerimizde bir baskı oluşturuyor.(Öğretmenler: sorumluluktan kaçınma)

(M6, İO, 8): Özellikle personel arasında yaşanan sorunlar, personelin iş ve işlemleri doğru yapmaması nedeniyle oluşan sorunlar çoğu zaman zihinsel iş yükümüzü artırıyor.(Tüm iş görenler: çatışma, mesleki yetkinliğin olmayışı)

(M16, AO, 7): Her ne kadar görev dağılımı yapmış olsak bile verdiğimiz görevlerin gerçekleşip gerçekleşmediğini sürekli takip etmek ekstra bir yük getiriyor (Tüm iş görenler: iş takibi)

Elde edilen bu verilere göre; okul müdürleri üzerinde personeller arası çatışmalar ile iletişim problemleri, personellerin mesleki yetersizlikleri, personellerin uyumsuzluk davranışı sergilemeleri zihinsel iş yükü algısına neden olduğu görülmektedir. Yine karar verme ve sorumluluk hissinin okul müdürleri üzerinde zihinsel bir iş yükü algısına neden olduğu söylenebilir. Öğretmenlerin sorumluluk almaktan kaçınması, yine öğretmenlerin görev planlamaları ve işe karşı olumsuz tutumları ile yardımcı personel eksikliğinin okul müdürleri üzerinde zihinsel iş yükü algısına etki ettiği söylenebilir.

Çalışmada öğrenci ve velilerin katılımcılar üzerinde oluşturduğu iş yükünü belirlemek için “Okul öğrenci ve velilerinin sergiledikleri davranışların üzerinizde oluşturduğu zihinsel iş yükü hakkında

görüşleriniz nelerdir?" sorusu yöneltilmiş ve gelen cevaplara göre katılımcı görüşlerinin analiz sonucu Tablo 4'te verilmiştir.

**Tablo 4.** Öğrenci ve veli davranışlarından kaynaklı zihinsel iş yükü algıları

Tema	Alt Tema	Kodlar	f
Öğrenci ve Veli Davranışları Kaynaklı Zihinsel İş Yükü	Veli kaynaklı	Çözüm mercii	2
		Enerji kaybı	1
		İlgisiz veli	4
		Olumsuz davranışlar	8
		Bakım hizmeti (okul öncesi)	1
		Yaptırım olmayışı	2
		Sistemsel sorunlar	2
		Eğitimsiz ebeveynler	1
	İletişim kuramama	1	
	Öğrenci kaynaklı	Çözüm mercii	1
		Enerji kaybı	1
		Yaptırım olmayışı	1
		Ailede eğitim	1
	<b>Toplam</b>		

Tablo 4'teki veriler analiz edilmiş ve veli ve öğrenci davranışlarının okul müdürleri üzerinde oluşturduğu zihinsel iş yükü algısı veli kaynaklı ve öğrenci kaynaklı olmak üzere iki alt temada gruplandırılmıştır. Çoğunlukla veliden (n=22) kaynaklı bir zihinsel iş yükü algısı olduğu görülmektedir. Veli kaynaklı alt teması en çok veli olumsuz davranışları (n=8) ve ilgisiz veliler (n=4) olarak kodlanmıştır. Buna ilaveten veli kaynaklı alt teması (n=2) olmak üzere çözüm mercii, yaptırım olmayışı, sistemsel sorunlar ve (n=1) olmak üzere enerji kaybı, iletişim kuramama, eğitimsiz ebeveynler ve bakım hizmeti olarak kodlanmıştır. Öğrenci kaynaklı alt teması (n=1) olmak üzere çözüm mercii, enerji kaybı, yaptırım olmayışı ve ailede eğitim olarak kodlanmıştır. Bu kodlara ilişkin bazı katılımcı görüşleri şöyledir.

(M1, L, 1) Öğrencilerin sergilemiş oldukları davranış problemleri ve disiplin sorunlarının çözümü konusunda velilerden yeterince destek alınamaması, ilgisiz ya da okulu suçlayıcı tavırları okul müdürlerinin zihinsel iş yükünü arttırmaktadır. (Veli kaynaklı: ilgisiz veli, olumsuz davranışlar)

(M3, İO, 21) ...Eğer veli altı yaşına kadar çocuğunu bir kalıba sokmamışsa sizin o çocuğu yeni bir kalıba sokmanız çok zor olabilir. Yani eğitimsiz ebeveyn davranışları bir şekilde okulun nizamını bozabiliyor. (Veli kaynaklı: Eğitimsiz ebeveynler, öğrenci kaynaklı: ailede eğitim)

(M5, İO, 20) ... Veli okula geliyor. Biz daha ne olduğunu anlamadan hakaret ediyor. Tehdit ediyor. Ve bu davranışı yanına kar kalıyor. Yani bu davranışının karşılığında herhangi bir yaptırımla karşı karşıya kalmıyor. Bu konuda yasal boşluklar çok fazla. Keza öğrenciler her ne kadar küçük olsalar da bazen birbirlerine ciddi zararlar verebiliyorlar. Ve bir şekilde bu öğrencinin de bir yaptırımla karşılaşması gerekiyor. (Veli kaynaklı: yaptırım olmayışı, sistemsel sorunlar, öğrenci kaynaklı: yaptırımın olmayışı)

Bu bulgulara göre olumsuz veli davranışlarının, ilgisiz velilerin ve eğitimsiz ebeveynlerin okul müdürleri üzerinde zihinsel bir iş yükü algısına neden olduğu söylenebilir. Bununla beraber tüm öğrenci ve veli sorunlarının çözüm mercii olarak okul müdürlerinin görülmesi ve velilerle iletişim kuramamanın yine okul müdürleri üzerinde zihinsel bir iş yükü algısına neden olduğu görülmüştür. Sistemsel sorunlardan kaynaklı nedenlerden dolayı veli ve öğrencilere yönelik herhangi bir yaptırımın olmayışı da bu zihinsel iş yükü algısına neden olmuştur. Tüm bu sorunların okul müdürlerinde enerji kaybına neden olduğu ve asli işlerine vakit ayıramamaktan kaynaklı zihinsel bir iş yüküne neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışma kapsamında katılımcılara "Okuldaki eğitim öğretim faaliyetleri ile sosyal faaliyetlerin üzerinde oluşturduğu zihinsel iş yükü hakkında görüşleriniz nelerdir?" sorusu yöneltilmiş ve gelen cevaplara göre katılımcı görüşlerinin analiz sonucu Tablo 5'te verilmiştir.

**Tablo 5. Eğitim-öğretim faaliyetleri ile sosyal faaliyetlerden kaynaklı zihinsel iş yükü algıları**

Tema	Alt Tema	Kodlar	f
Eğitim-Öğretim ve Sosyal Faaliyetler Kaynaklı Zihinsel İş Yükü	Kaynaklık eder	Planlama	3
		Takip	3
		Sorumluluk	4
		Karar alma	1
		Kalabalık sınıflar	1
		Hatırlama	1
	Sosyal faaliyetler kaynaklı	Fiziki mekân eksikliği	3
		Maliyet	4
		Yasal yükümlülükler	5
	Eğitim-öğretim kaynaklı	İşten kaçınma	1
		Sınav kaynaklı baskı	1
	Önleyici unsur	Yetersiz veli desteği	1
		Zindelik	1
		İyi planlama	1
		Asli görev	1
		Veli desteği	1
<b>Toplam</b>			<b>32</b>

Tablo 5'teki veriler analiz edildiğinde; Kaynaklık eder, sosyal faaliyetler kaynaklı, eğitim-öğretim kaynaklı ve önleyici unsur olmak üzere dört alt tema altında gruplandırılmıştır. Hem eğitim-öğretim hem sosyal faaliyetler için geçerli olan kaynaklık eder alt teması sorumluluk (n=4), planlama (n=3), takip(n=3), karar alma (n=1), kalabalık sınıflar (n=1) ve hatırlama(n=1) olarak kodlanmıştır. Sosyal faaliyetler kaynaklı alt teması yasal yükümlülükler (n=5), maliyet(n=4), fiziki mekân eksikliği(n=3) ve işten kaçınma (n=1) olarak kodlanmıştır. Eğitim-öğretim kaynaklı alt teması sınav kaynaklı baskı (n=1) ve yetersiz veli desteği (n=1) olarak kodlanmıştır. Bunun haricinde önleyici unsur alt teması zindelik (n=1), iyi planlama (n=1), asli görev (n=1) ve veli desteği (n=1) olarak kodlanmıştır. Elde edilen görüşlerden öne çıkanlardan bazıları aşağıda verilmiştir.

(M1, L, 1): Okuldaki eğitim ve öğretim faaliyetleri ile sosyal faaliyetlerin planlanması, takibi ve bu konularda meydana gelen sorunların çözümü konusunda birinci derecede sorumlu okul müdürü olduğu için zamanının önemli bir bölümünü buna harcamaktadır. Bu durum zihinsel bir iş yükü oluşturmaktadır.(Kaynaklık eder: planlama, takip, sorumluluk)

(M11, HEM, 9) Okuldaki eğitim ve öğretim faaliyetlerinin günümüzde rekabetçi bir ortama dönüştürülmesi sınav kaygısı ve iyi bir okula veya üniversiteye yerleşme endişeleri ve bu anlamdaki tabiri caiz ise mahalle baskısı ister istemez yöneticileri de derinden endişelendirmektedir. (Eğitim-öğretim kaynaklı: sınav kaynaklı baskı)

(M13, OO, 7) ... Okul dışı bir sosyal etkinlik düşünülmesi halinde planlama, maliyet, sorumluluk gibi durumlara ek olarak yasal yükümlülüklerin ağırlığı bizleri zihinsel olarak yıpratmaktadır. (Kaynaklık eder: planlama, sorumluluk, sosyal faaliyetler kaynaklı: maliyet, yasal yükümlülükler)

(M14, OO, 1) ...Eğitim-öğretim faaliyetleri ile sosyal faaliyetleri yükü olmaktan ziyade bir egzersiz gibi enerjimizi yükseltmektedir.(Önleyici unsur: zindelik)

Elde edilen bu verilere göre eğitim-öğretim faaliyetleri ile sosyal faaliyetlerin sorumluluk, planlama, takip, karar alma ve hatırlama gibi yönetsel etkinliklerden kaynaklı bir zihinsel iş yükü algısına neden olduğu; kalabalık sınıfların da aynı şekilde bu etkinliklerin yapılmasını zorlaştırdığı ve dolayısıyla okul müdürleri üzerinde zihinsel bir iş yüküne neden olduğu görülmektedir. Bunun yanında maliyet, yasal yükümlülükler, fiziki mekan yetersizliği ve öğretmenlerin işten kaçınma davranışları sosyal faaliyetlerin gerçekleştirilmesini zorlaştırdığı için bu durumun okul müdürleri üzerinde zihinsel iş yüküne neden olduğu söylenebilir. Veli desteğinin yetersizliği ve sınava dayalı baskının da okul müdürlerinizin zihinsel iş yükü algısına neden olduğu görülmektedir. Buna karşılık bu faaliyetlerin zaten

asli görev olması nedeniyle; iyi bir planlamayla ve veli desteği ile birlikte zihinsel bir iş yükü oluşturmanın aksine zindeliğe neden olacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışma kapsamında katılımcılara “Okul bakım onarım faaliyetleri ile iş sağlığı güvenliği konularının üzerinizde oluşturduğu zihinsel iş yükü hakkında görüşleriniz nelerdir?” sorusu yöneltilmiş ve gelen cevaplara göre katılımcı görüşlerinin analiz sonucu Tablo 6’da verilmiştir.

**Tablo 6.** Bakım onarım faaliyetleri ile iş sağlığı güvenliği faaliyetlerinden kaynaklı zihinsel iş yükü algıları

Tema	Kodlar	f
Bakım Onarım ile İş Sağlığı Güvenliği Kaynaklı Zihinsel İş Yükü	Sorumluluk	11
	Asli görevden alıkoyma	3
	Risk	1
	Mali sıkıntılar	6
	Üst yönetimlerin ilgisizliği	2
	Uzmanlık olmayışı	4
	İşveren vekilliği görevi	2
<b>Toplam</b>		<b>29</b>

Tablo 6’daki veriler incelendiğinde okulun fiziki eksiklikleri, bakım onarım ile iş sağlığı güvenliği teması, sorumluluk (n=11), mali sıkıntılar (n=6), bu alanda uzmanlığın olmayışı (n=4), asli görevden alı koyma (n=3), üst yönetimlerin ilgisizliği (n=2), işveren vekilliği görevi (n=2) ve risk (n=1) olarak kodlanmıştır. Bu kodlara ilişkin bazı katılımcı görüşleri şöyledir.

(M15, AO, 8): ...Özellikle iş sağlığı ve güvenliği konuları sürekli zihnimizi meşgul ediyor. Çünkü yaşanabilecek herhangi bir olumsuz durumda neredeyse tek sorumlu biz oluyoruz. (Sorumluluk)

(M12, OO, 8):... İş sağlığı ve güvenliği konularında üst makamlar bizlere işveren vekilliği görevi verdiler. Herhangi bir problem olması halinde üst yönetim mekanizmaları iş veren vekili olmamız nedeniyle sorumluluğu üzerimize bırakıyor. Ancak eksikliklerin giderilmesi için gerekli mali ihtiyaçları giderecek herhangi bir tedbir de alınmıyor.(Sorumluluk, işveren vekilliği, üst yönetimlerin ilgisizliği, mali sıkıntılar)

Elde edilen bu veriler göz önüne alındığında; okul bakım onarım faaliyetleri ile iş sağlığı ve güvenliği faaliyetlerinin yaşanacak sıkıntılarda işveren vekilliği görevi nedeniyle ciddi bir sorumluluk hissi oluşturmasının okul müdürleri üzerinde zihinsel bir iş yüküne neden olduğu söylenebilir. Bununla birlikte mali sıkıntıların, iş sağlığı ve güvenliği alanında uzman olmadıkları halde bir uzmanmış gibi davranılmasının yine okul müdürleri üzerinde zihinsel bir iş yüküne neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Tüm bu risk unsurlarının okul müdürlerinin asli görevi olan eğitim-öğretim faaliyetleri ile yeteri kadar ilgilememesinden dolayı bu durumun okul müdürleri üzerinde zihinsel bir iş yükü algısına neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmada katılımcıların okullarındaki acil durumlar karşısında üzerlerinden oluşan zihinsel iş yükünü belirlemek amacıyla “Okulunuzda gelişen ani görev ve olayların üzerinizde oluşturduğu zihinsel iş yükü hakkında görüşleriniz nelerdir?” sorusu yöneltilmiş ve gelen cevaplara göre katılımcı görüşlerinin analiz sonucu Tablo 7’de verilmiştir.

**Tablo 7.** Ani gelişen görev ve olaylardan kaynaklı zihinsel iş yükü algıları

Tema	Alt Tema	Kodlar	f
Ani Gelişen Görev ve Olaylar Kaynaklı Zihinsel İş Yükü	Kaynaklık eder	Karar verme	5
		Enerji kaybı	1
		Planlarda sapma	5
		Sorumluluk	3
		Mevzuat	1
	Önleyici unsur	Tecrübe	1
		Kriz yönetimi eğitimleri	1
	<b>Toplam</b>		

Tablo 7'deki bulgular incelendiğinde okulda ani gelişen görev ve olaylardan kaynaklı zihinsel iş yükü algıları kaynaklık eder ve önleyici unsur diye iki alt temada gruplandırılmıştır. Kaynaklık eder alt teması en fazla karar verme (n=5) ve planlarda sapma (n=5) olmak üzere; sorumluluk (n=3) işlerin mevzuat (n=1) ve enerji kaybı (n=1) olarak kodlanmıştır. Önleyici unsur alt teması ise tecrübe (n=1) ve kriz yönetimi eğitimleri (n=1) olarak kodlanmıştır. Bu kodlamalara ilişkin bazı katılımcı görüşleri şöyledir.

(M3, İO, 21): ...Elbette ani görevler ve olaylar hesapta olmadığı için o gün yapmayı planladığımız işlerde sapmalara neden oluyor. Bu işler biriktikçe de çoğalıyor ve bize ek bir yük olarak geri dönüyor.(Kaynaklık eder: planlarda sapma)

(M5, İO, 20): Okulda aniden gelişen olayları çözebilmek için hem doğru hem de hızlı karar vermek gerekiyor. Şayet verdiğimiz karar yanlış olursa bu kararın neticesinde yaşanacak olaylarda doğal olarak sorumluluk üzerimizde kalıyor. (Kaynaklık eder: karar verme, sorumluluk)

(M4, İO, 13): ...Tabi bu görevde yıllar geçtikçe doğal olarak tecrübelerimiz de gelişiyor. Ani görev ve olaylara karşı tecrübeli olduğumuz zaman bu olaylar bizi çok da yıpratmıyor. (Önleyici unsur: tecrübe)

Bu bulguların ışığında; okulda yaşanan ani görev ve olaylardan kaynaklı olarak okul müdürleri üzerinde zihinsel iş yükü algısına en çok hızlı ve doğru karar verme davranışı ile bu görev ve olaylardan kaynaklı planlamalarda sapmaların etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ani gelişen görev ve olaylar neticesinde ortaya çıkabilecek olumsuzlukların sorumluluğunu taşıyor olmalarının da okul müdürleri üzerinde zihinsel bir iş yükü algısı oluşturduğu söylenebilir. Mevzuattaki boşluklardan kaynaklı olarak ani görev ve olayları çözememe hali ile tüm bu olayların enerji kaybına neden olmasının da okul müdürleri üzerinde zihinsel bir iş yükü oluşturduğunu söylemek mümkündür.

Çalışma kapsamında katılımcılara "Kurumunuzdaki yöneticiler ile iş yükü paylaşımı hakkındaki görüşleriniz nelerdir?" sorusu yöneltilmiş ve gelen cevaplara göre katılımcı görüşlerinin analiz sonucu Tablo 8'de verilmiştir.

**Tablo 8.** Okulunuzdaki yöneticiler ile iş yükü paylaşımı hakkındaki görüşler

Tema	Alt Tema	Kodlar	f
Yöneticiler arası iş yükü paylaşımı	Zihinsel iş yükü artar	Sorumluluk	2
		Kontrol	1
		Takip	3
		Pasiflik	1
		Uyuşmazlık	1
	Zihinsel iş yükü azalır	Doğru görev dağılımı	3
		Mesleki yeterlik	6
		Yönetici sayısı	1
		Uyum	2
		Hiyerarşik düzen	1
		Güven	3
		Yetki devri	1
		<b>Toplam</b>	

Tablo 8'deki veriler analiz edildiğinde; yöneticiler arası iş yükü paylaşımı teması zihinsel iş yükü artar ve zihinsel iş yükü azalır olarak iki alt temada gruplandırılmıştır. Sorun yaşıyorum alt teması takip (n=3), sorumluluk (n=2), kontrol (n=1), pasiflik (n=1) ve uyuşmazlık (n=1) olarak kodlanmıştır. Sorun yaşamıyorum alt teması ise mesleki yeterlik (n=6), doğru görev dağılımı (n=3), güven (n=3), uyum (n=2) ve (n=1) olmak üzere yetki devri, hiyerarşik düzen ve yönetici sayısı olarak kodlanmıştır. Bu kodlamalara yönelik bazı katılımcı görüşleri şöyledir.



(M6, İO, 8): Bu konuda çok şanslıyım. İşini düzgün, planlı ve zamanında yapmaya çalışan mesai arkadaşlarımızın olması yükümüzü azaltmaktadır. Ancak aksinin olması elbette hem iş yükünü hem de zihinsel iş yükünü artırmaktadır. En nefret ettiğim şey, bir işi birine verip sonradan yapıp yapılmadığını kontrol etmek ve yapılmadığını görünce yeniden bir daha yapmak. (Zihinsel iş yükü azalır: mesleki yeterlik, Zihinsel iş yükü artar: takip, kontrol)

(M12, OO, 8): ...Yönetici arkadaşım ile uyum içerisinde hareket ettiğimiz için çoğunlukla iş yükümü paylaşabiliyorum. Ancak yine her ne iş olursa olsun birinci derecede o işin sorumluluğunu taşıdığım için sürekli olarak takip etmek zorunda kalıyorum. Tabi bu durum zihinsel olarak yıpratıyor. ( Zihinsel iş yükü azalır: uyum, Zihinsel iş yükü artar: sorumluluk, takip)

Elde edilen bu bulgulara göre okul müdürleri mesleki yeterliğe sahip yöneticilerle doğru bir görev dağılımı ve hiyerarşik düzen içinde çalışmalarını halinde iş yükü paylaşımının olacağı yönünde görüş bildirmişlerdir. Yine okul ortamında karşılıklı güvene dayalı ve uyum içerisinde ve yeterli sayıda müdür yardımcısı ile çalışmalarını halinde iş yükü paylaşımı olacağını belirtmişlerdir. Bu duruma karşın tüm iş ve süreçlerde okul müdürlerinin birinci derecede sorumlu olması ve bu işleri takip ve kontrol görevinin olması iş yükü paylaşımını azaltacağı sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte okuldaki diğer yöneticilerin etkin rol almayarak pasif davranması ve yöneticiler arasındaki uyumsuzluğun da okul müdürlerinin iş yükünü artırabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışma kapsamında katılımcılara "Zihinsel iş yüklerinin sizin yaşantınıza etkileri nelerdir?" sorusu yöneltilmiş ve gelen cevaplara göre katılımcı görüşlerinin analiz sonucu Tablo 9'da verilmiştir.

**Tablo 9.** Zihinsel iş yükünün yaşantıya etkisi

Tema	Alt Tema	Kodlar	f
Zihinsel İş Yükünün Yaşantıya Etkisi	Bireysel etki	Kendine vakit ayıramama	2
		Enerji kaybı	2
		Zihinsel yorgunluk	3
		Psikolojik sorunlar	6
		Fiziksel rahatsızlıklar	4
		Uyumsuzluk	1
	Mesleki etki	İşten ayrılma	3
		Mesleki tükenmişlik	3
		Olumsuz tutum	1
		Doyumsuzluk	1
	Sosyal etki	Kısıtlı sosyal yaşam	7
		Olumsuz aile hayatı	9
	Önleyici etki	Zindelik	1
		Tecrübe gelişimi	2
Öz güven artışı		1	
<b>Toplam</b>			<b>46</b>

Tablo 9'daki veriler analiz edildiğinde; okul müdürlerinin algıladıkları zihinsel iş yükü algılarının yaşantılarına olan etkileri mesleki, bireysel, sosyal ve önleyici etki olmak üzere dört alt temada gruplandırılmıştır. Katılımcılar çoğunlukla bireysel etki (n=18) alt teması yönünde görüş bildirmişlerdir. Bireysel etki, psikolojik sorunlar (n=6), fiziksel rahatsızlıklar(n=4), zihinsel yorgunluk (n=3), kendine vakit ayıramama(n=2), enerji kaybı (n=2) ve uyumsuzluk (n=1) olarak kodlanmıştır. Mesleki etki, işten ayrılma (n=3), mesleki tükenmişlik (n=3), işe karşı olumsuz tutum (n=1) ve doyumumsuzluk (n=1) olarak kodlanmıştır. Sosyal etki, olumsuz aile hayatı (n=9) ve kısıtlı sosyal yaşam (n=7) olarak kodlanmıştır. Önleyici etki alt teması ise tecrübe gelişim (n=2), zindelik (n=1) ve öz güven artışı (n=1) olarak kodlanmıştır. Bu kodlamalara ilişkin bazı katılımcı görüşleri şöyledir.

(M6, İO, 8): Mesai bittikten sonra zihnimizi yoran her konu dolayısıyla ev yaşantımızı ve sosyal hayatımızı olumsuz etkilemektedir. Kendi inisiyatifimiz dışında başkalarının neden olduğu

sorunları çözmek bazen keyfimizi kaçırabildiği gibi süreçlerin uzaması enerjimizi de düşürebiliyor. (Bireysel etki: enerji kaybı, sosyal etki: olumsuz aile hayatı, kısıtlı sosyal yaşam)

(M13, 00, 7): Tabi bu olaylar her ne kadar zihinsel olarak bizi yoruyor olsa da bunun faydalarının da olduğunu düşünüyorum. Sürekli olarak aktif bir yaşam beni zinde tutuyor. Hızlı karar verme gibi yönetici davranışının gelişimine de katkı sunuyor. Yani tecrübemi artırıyor diyebilirim. (Önleyici etki: zindelik, tecrübe gelişimi)

Elde edilen bulgular dikkate alındığında; okul müdürlerinin zihinsel iş yükü algılarının yaşantılarına yönelik olumsuz yönde bireysel, mesleki ve sosyal yaşama etkilerinin olduğu görülmektedir. Katılımcılar bireysel olarak en çok psikolojik sıkıntılar yaşadıklarını beyan etmişlerdir. Bu durumu sırasıyla fiziksel rahatsızlıklar, zihinsel yorgunluk, kendine vakit ayıramama, enerji kaybı ve uyumsuzluk davranışları sergileme takip etmiştir. Mesleki yaşamlarına etkileri daha çok işten ayrılma isteği ve mesleki tükenmişliğin yanında işe karşı olumsuz tutum ve iş doyumsuzluğu şeklinde yansımıştır. Okul müdürleri zihinsel iş yükü algılarının olumsuz bir aile hayatına ve kısıtlı bir sosyal yaşama etki ettiği yönünde görüş bildirmişlerdir. Zihinsel iş yükünün tecrübe gelişimine katkı sağladığı ve bireylerde zindelik ve öz güven artışına neden olduğunu söylemek de mümkündür.

### SONUÇ, TARTIŞMA ve ÖNERİLER

Okullarda yürüttükleri görevlerin ve üzerlerinde olan sorumlulukların okul müdürleri üzerinde oluşturduğu zihinsel iş yüküne ilişkin görüşleri ile bu zihinsel iş yükünün okul müdürlerinin yaşamlarına yansımalarını belirlemek için yapılan çalışma sonucunda aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

Okulda yürütülmekte olan büro işlerinin genel olarak okul müdürleri üzerinde daha çok iş takibinden olmak üzere; karar verme ve işin sorumluluğunu taşımadan kaynaklı zihinsel iş yükü algısına neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Aslanargun ve Bozkurt (2012) tarafından okul müdürleri üzerinde yapılan araştırmada okul müdürlerinin yasal yükümlülüklerini diğer işlerden daha çok önemsedikleri sonucuna ulaşılmıştır. Bu bulgu sorumluluk hissini zihinsel iş yükü algısına neden olduğu sonucumuzu destekler niteliktedir. Büro işlerinde görevli personellerin hem mesleki yetersizliği hem de sayısının azlığı okul müdürleri üzerinde zihinsel iş yükü algısına neden olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanında yasal yükümlülükler gereği yapılan yazışmalardan kaynaklı oluşan zaman kaybı ve enerji kaybına ek olarak okulda takım ruhunun olmayışı da okul müdürleri üzerinde zihinsel iş yükü algısına neden olduğu belirlenmiştir. Çünkü birçok okul müdürü büro işleriyle o kadar çok zaman harcar ki bu işler eğitim öğretime zaman ayırmayı fazlaca kısıtlar (Özdemir ve Sezgin, 2002). Demirkasımoğlu'nun (2015) kamu okulu yöneticilerinin iş yükü kaynakları konulu araştırmasında personelin deneyimsizliği ile yöneticiler arasındaki uyumsuzluğun okul müdürlerinin iş yükü kaynakları olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Okul müdürleri üzerinde yapılan muhtelif araştırmalarda büro işlerinin okul müdürlerinin zamanını en fazla alan ve onları en çok yoran işlerden olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır ( Aydın, 2016; Çelikten, 2004; Çınkır, 2010; Kaykanacı, 2003; Shafie, Abdul Kadir ve Asimiran, 2014). Bu bulgular araştırma sonucumuzu destekler niteliktedir.

Okullarda görev yapmakta olan öğretmen, idari personel ve yardımcı personellerin kendi aralarındaki çatışmalar, iletişim problemleri ve uyumsuzluk davranışı sergilemeleri ile mesleki yetersizliklerinin okul müdürleri üzerinde zihinsel bir iş yüküne neden olduğu tespit edilmiştir. Okul müdürleri üzerinde yapılan araştırmalarda; personellerin mesleki yetersizlikleri ile kendi aralarındaki uyumsuzluk ve çatışmaların okul müdürlerinin zihinsel iş yükünü artırmaktadır (Demirkasımoğlu, 2013; Turan, Yıldırım ve Aydoğdu, 2012). Bu sonuçlar araştırma bulgularını desteklemektedir. Yardımcı personel eksikliği okul müdürleri üzerinde zihinsel iş yüküne neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Farklı araştırmacıların yaptığı araştırmalarda benzer şekilde, yardımcı personel eksikliğinin okul müdürlerinin işlerini zorlaştırdığı sonucuna ulaşılmıştır (Aslanargun ve Bozkurt, 2012; Demir-Yıldız, 2018).

Olumsuz veli davranışları ile ilgisiz velilerin okul müdürleri üzerinde zihinsel iş yüküne neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Öğrenci ve velilerden kaynaklı sorunların genelinde okul müdürlerinin bir çözüm mercii olarak görülmesi okul müdürleri üzerinde bir baskı oluşturduğu ve bu durumun zihinsel iş yüküne sebep olduğu belirlenmiştir. Nitekim Turan ve diğ. (2012) yapmış oldukları araştırmada; velilerin eğitime yeteri önemi vermemelerinden, her hakkı kendilerinde görmelerinden ve

buna ilaveten yapılacak olan bütün işlerde velileri ikna etmeye çalışma görevinin çoğunlukla okul müdürlerinde olmasından kaynaklı ciddi sıkıntılar yaşadıkları sonucuna ulaşmışlardır. Bu sonuçlar araştırmamız sonucuyla paralellik göstermektedir. Ayrıca Demirkasımoğlu (2013) tarafından yapılan araştırmada okul müdürlerinin iş yükü kaynakları arasında velilerle olan ilişkilerin önemli oranda etkili olduğu belirtilmiştir. Öğretmen ve veli ilişkilerini inceleyen iki araştırmada velilerle yaşanan problemlerin zihinsel bir yorgunluk hissine neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Demir-Yıldız, 2018; Özdoğru, 2021).

Okullarda yürütülmekte olan eğitim-öğretim faaliyetleri ile sosyal faaliyetlerin ağır yasal yükümlülükler, sorumluluk, takip, karar verme, maliyet ve planlama gibi yönetsel işlevlerden kaynaklı olarak okul müdürleri üzerinde zihinsel bir iş yükü algısına neden olduğu görülmüştür. Ayrıca hem eğitim-öğretim faaliyetlerinde hedeflere ulaşamama sorumluluğu hem de ders dışı eğitim faaliyeti denilen sosyal faaliyetlerde yaşanabilecek olumsuzluklardan kaynaklı sorumluluk hissini de okul müdürleri üzerinde zihinsel iş yükü algısına neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Alanyazında yapılan farklı araştırmalarda mevzuattan kaynaklı yasal yükümlülüklerin, mali sıkıntıların, yönetsel faaliyetlerin okul yöneticilerini olumsuz yönde etkilediği sonuçlarına ulaşılmıştır (Aslanargun ve Bozkurt, 2012; Demirkasımoğlu, 2013; Turan ve diğ., 2012; Usta ve Özmuşul, 2017). Bu araştırma sonuçları araştırmamızı destekler niteliktedir. Okullarda yaşanan ani görev ve olaylarda özellikle hızlı ve doğru karar verme davranışı ile hesapta olmayan bu tür olayların planlamalarda sapmaya neden olmasından dolayı okul müdürleri üzerinde zihinsel bir iş yükü algısı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmanın çoğu temalarında planlama, karar verme, takip ve sorumluluk gibi yönetsel faaliyetlerin zihinsel iş yüküne etki ettiği sonucu görülmektedir. İldız'ın (2009) zihinsel iş yüküne etki eden faktörleri tanımladığı araştırması da araştırma sonucumuzla örtüşmektedir.

Okul bakım onarım faaliyetleri ile iş sağlığı ve güvenliği faaliyetlerinin okul müdürleri üzerinde en çok sorumluluk, mali sıkıntılar ve işin uzmanı olmamaları nedeniyle zihinsel iş yükü algısına neden olduğu tespit edilmiştir. Yapılan araştırmalarda bina bakım onarım ve iş sağlığı ve güvenliği faaliyetlerinin okul müdürleri üzerinde sorumluluk, maliyet ve sorumluluk oranında yetkili olmamalarından kaynaklı problemler yaşadığı sonuçlarına ulaşmışlardır (Cereci ve Çetin, 2019; Halawah, 2005; Sabuncuoğlu ve Beytekin, 2022). Bu sonuçlar araştırma sonuçlarımızla uyumluluk göstermektedir.

Okul müdürleri mesleki yeterliliğe sahip müdür yardımcıları ile karşılıklı güven olması halinde iş yükünün paylaşılacağı ve böylece işlerinin azalacağını belirtmişlerdir. Ancak birinci derece sorumluluğun okul müdürlerinde olmasından dolayı sürekli takip halinin okul müdürleri üzerinde zihinsel iş yükü algısına neden olacağı sonucuna ulaşılmıştır. Bakioglu ve Demiral (2013) "Okul yöneticilerinin belirsizlik durumlarını algılama ve karar verme tarzları" isimli araştırmalarında okullarda müdür ve müdür yardımcılarının uyumunun okullar için önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç araştırma sonucumuzu desteklemektedir.

Araştırma sonucunda okul müdürlerinin zihinsel iş yükü algılarının kendi üzerlerinde bireysel olarak stres, kaygı, huzursuzluk hali gibi psikolojik sıkıntılara, fiziksel rahatsızlıklara ve zihinsel yorgunluk hissine neden olduğu, sosyal olarak olumsuz aile yaşantısı ve kısıtlı sosyal yaşama neden olduğu ve mesleki olarak da tükenmişliğe, işten ayrılma davranışına ve iş doyumunda azalmalara neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan bazı araştırmalarda zihinsel iş yükünün bireylerde yorgunluk, stres, performans kaybı, sağlık sorunları gibi olumsuz yansımaları olduğu (Baer ve diğ., 2015; Baltacı, 2017; Bruggen, 2015; Cömert, 2009; Demirkasımoğlu, 2015; İldız, 2009;), mesleki tükenmişliğe, olumsuz aile hayatına sosyal olarak kısıtlanmışlık hissine ve bunlardan kaynaklı işten ayrılma düşüncesinin gelişmesine neden olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır (Bolat, 2011; Çelik ve Çıra, 2013; Dinç, 2021; Kanbur, 2018; Keleş-Ay, 2010; Öztürk ve Erdem, 2020; Özyolcu, 2015; Tekin, 2022; Turgut, 2011). Erail ve ark. (2024) tarafından yapılan araştırmaya göre iş yükünün tükenmişliğe neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlar araştırma sonuçlarımızı desteklemektedir.

Okul müdürlerinin zihinsel olarak iş yükünü azaltmak için idari kadroda görevlendirilen personelin alanında uzman kişilerden oluşturulmasına özen gösterilmelidir. Yasal yükümlülükleri, yetkileri oranında olmalıdır. Okul müdürlerinin eğitim öğretim faaliyetlerine daha çok eğilebilmesi için okulun idari işlerinin daha yalın hale getirilmesi için yönetsel bazı düzenlemeler yapılmalıdır. İş sağlığı

ve güvenliği açısından okul müdürlerinin yükümlülükleri yeniden gözden geçirilmeli ve ekonomik olarak daha güçlü bir yapı oluşturmak için tedbirle alınmalıdır.

### KAYNAKÇA

Açıkalin, A. (1998). Toplumsal, kuramsal ve teknik yönleriyle okul yöneticiliği, Ankara: Pegem Yayıncılık

Aslanargun, E. ve Bozkurt, S. (2012). Okul müdürlerinin okul yönetiminde karşılaştığı sorunlar. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*

Aydın, A. (2016). Okul müdürlerinin bir haftasına genel bakış, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir

Baer, M. D., Dhensa-Kahlon, R. K., Colquitt, J. A., Rodell, J. B., Outlaw, R., & Long, D. M. (2015). Uneasy lies the head that bears the trust: The effects of feeling trusted on emotional exhaustion. *Academy of Management Journal*, 58(6), 1637-1657.

Bakioğlu, A. & Demiral, S. (2014). Okul yöneticilerinin belirsizlik durumlarını algılama ve karar verme tarzları. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 38 (38) , 9-36 . <https://dergipark.org.tr/en/pub/maruaebd/issue/387/2621> adresinden alınmıştır.

Balcı, A. (2000). İki binli yıllarda Türk milli eğitim sisteminin örgütlenmesi ve yönetimi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 6(4), 495-508.

Baltacı, A. (2017). İş yükü ve performans arasındaki ilişkiler: Ampirik bir araştırma. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(1), 101-121.

Başaran, İ. E. (1993). *Türkiye Eğitim Sistemi*. Ankara. Kadioğlu Matbaası.

Bruggen, A. (2015), "An empirical investigation of the relationship between workload and performance", *Management Decision*, Vol. 53 No. 10, pp. 2377-2389. <https://doi.org/10.1108/MD-02-2015-0063>

Bolat, O. (2011). İş yükü, iş kontrolü ve tükenmişlik ilişkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25 (2), 87-101. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/atauniiibd/issue/2702/35643>

Büyüköztürk, Ş. (2012) Örneklem Yöntemleri, <http://cv.ankara.edu.tr/duzenleme/kisisel/dosyalar/21082015162828.pdf>

Cerici, C. & Çetin, R. B. (2019). İş sağlığı ve güvenliği mevzuatından kaynaklanan sorumluluklarına ilişkin okul müdürü görüşleri. *Çağdaş Yönetim Bilimleri Dergisi*, 6 (2), 151-162 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/cybd/issue/49666/551672>

Cömert, M., (2009). Okul Yöneticilerinin ertelemecilik davranışları, iş yükleri ve kişilik özelliklerine ilişkin algıları, [Doktora Tezi], İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya

Creswell, J. W. (1998). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five traditions*. Thousand Oaks, CA: Sage

Çelik, M., ve Çıra, A. (2013). Örgütsel vatandaşlık davranışının iş performansı ve işten ayrılma niyeti üzerine etkisinde aşırı iş yükünün aracılık rolü. *Ege Akademik Bakış*, 13(1), 11-20.

Çelikten, M. (2001). Okul yöneticilerinin problem çözme becerileri. *Eğitim Yönetimi Dergisi*, 27., 297-3009

Çelikten, M. (2004). Bir Okul Müdürünün Günlüğü, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 123-135.

Çinkır, Ş. (2010). İlköğretim okulu müdürlerinin sorunları: Sorun kaynakları ve destek stratejileri. *İlköğretim Online*, 9(3).

Dağdeviren, M., Eraslan, E., & Mustafa, K. U. R. T. (2005). Çalışanların toplam iş yükü seviyelerinin belirlenmesine yönelik bir model ve uygulaması. *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 20(4).

Demirkasımoğlu, N. (2015). *Kamu okulu yöneticilerinin iş yükü kaynakları, Sorunları ve Yönetilebilirliği*, ss. 345-364.

Denzin, N.K. ve Lincoln, Y.S. (1998). *The landscape of qualitative research: Theories and issues*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications

Eggemeier, F.T., Wilson, G.F., et al. (1991). *Workload assessment in multi-task environments. Multiple task performance*. D.L. Damos. London, GB, Taylor & Francis, Ltd.: 207-216.

Erail, S., Erail, D., Çiçek, B., & Yıldırım, T. (2024). Öğretmenlerin tükenmişlik yaşamalarına neden olan okul içi unsurlar. *Ulusal Eğitim Dergisi*, 4(2), 679-693.

Gliner, J.A, Morgan, G.A., Leech, N.L, (2015). *Uygulamada araştırma yöntemleri desen ve analizi bütünleştiren yaklaşım* (Çeviri: S. Turan), Nobel Akademik Yayıncılık.

Gopher, D. and Donchin, E. (1986). *Workload – An examination of the concept*. Handbook of Perception and Human Performance. Volume 2. Cognitive Processes and Performance. K.R. Boff, L. Kaufman and J.P. Thomas, John Wiley and Sons, Inc: 41-1:41-49

Greenberg, E.S., Patricia, G., L., ve Moore. (1995). *Work Teams and Organizational Commitment* Working Paper, University of Puget Sound.

Gül-Öztürk, D., (2019) *Zihinsel iş yükü ve örgüt sağlığı ilişkisi üzerine nitel bir çalışma: Araştırma üniversiteleri örneği*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü: Samsun

Günbayı, İ. (2019). *Nitel Araştırma Deseni: Fenomenoloji mi, Olgubilim mi?*, <http://www.nirvanasosyal.com/h-61-profdrilhan-gunbayi-nitel-arastirma-deseni-enomenoloji-oznel-yasanti.html>

Halawah, I. (2005). *Lise müdürünün etkili iletişimi ile okul iklimi arasındaki ilişki*. Eğitim,126(2),34+. <https://link.gale.com/apps/doc/A142057921/AONE?u=anon~e8f8200e&sid=googleScholar&xid=115ea3d3>

Ildız Ö. G. 2009, İnşaat firmalarında proje müdürlerinin iş yükü, iş stresi, iş tatmini ve motivasyon ilişkisi, FBE, İstanbul Kültür Üniversitesi, İstanbul.

Jung, H., S. (2001). Establishment of overall workload assessment technique for various tasks and workplaces, *International Journal of Industrial Ergonomics*, 28(1), 341-353.

Kahveci, Ç. (2016). *Sağlık çalışanlarında iş yükünün motivasyona etkisi*. [Yüksek Lisans Tezi], Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Yönetimi Anabilim Dalı, İstanbul.

Kanbur, E. (2018). Aşırı iş yükünün iş ve yaşam doyumu üzerindeki etkisi: İşe bağlı gerginliğin aracı rolü. *İş ve İnsan Dergisi*, 5 (2), 125-143. DOI: 10.18394/iid.375457

Keleş Ay, F. (2010). *İlköğretim okul öğretmenlerinin iş yükü algısı ve iş-aile çatışması* (Master's thesis, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Kramer, A. F. (1990). *Physiological metrics of mental workload: A review of recent progress*. San Diego, CA: Navy Personnel Research and Development Center.

Küçükali, R., (2003). Bazı Yöneticilik Davranışları Açısından Öğretmenlerin Yöneticileri Algılama Düzeyi, *Sosyal Bilimlerde Güncel Perspektifler* 2003; 2: 196-214

Marshall, M. N. (1996). *Sampling for qualitative research*. Family Practice, 13(6), 522-526.

McMillian, J.H. ve Schumacher, S. (1997). *Research in education*. NY: Longman

MEB İlköğretim Kurumları Yönetmeliği, 39. madde

MEB Ortaöğretim Kurumları Yönetmeliği, 77. Madde

Dinç, M. (2021). Aşırı iş yükünün ve aile gereklerinin iş-aile çatışmasına etkisi: Özel okul öğretmenleri üzerine bir araştırma. *Journal of Organizational Behavior Review*, 3 (1), 45-72. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/jobreview/issue/59746/839358>

Karadağ, M., & Cankul, İ. (2015). Hemşirelerde zihinsel iş yükü değerlendirmesi. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 18(1), 26-34.

Kaykanacı, M. (2003). İlköğretim okulu müdürlerinin yönetim işlerine verdikleri önem ve harcadıkları zaman. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 137.

Ocaktan, D. G., Karaoğlan, A. D., Alper, A. K. Ç. A., & Ali, O. R. A. L. (2021). Tekrarlanan işlerde algılanan zihinsel iş yükü. *Balıkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 23(1), 84-95.

Özalp, U., Yirci, R., Kocabaş. İ. (2016). Müdür yardımcılarının iş doyumunun yordayıcısı olarak okul müdürlerinin mentorluk fonksiyonları. *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*, 6 (2), 455-494

Özdemir, S., & Sezgin, A. G. F. (2002). Etkili okullar ve öğretim liderliği. *Kırgızistan Manas Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(3), 266-282.

Özdemir, T. Y., Kartal, S. E. ve Yirci, R. (2014). Okul müdürlerinin öğretmenleri motive etme yaklaşımları. *Turkish Journal of Educational Studies*, 1(2), 190-215.

Özdoğru, M. (2021). İlkokullarda öğretmen-veli ilişkisinde yaşananlar hakkında öğretmen görüşü. *Uluslararası Temel Eğitim Çalışmaları Dergisi*, 2 (1), 68-76. <https://dergipark.org.tr/en/pub/ijpes/issue/60113/857887> adresinden alınmıştır.

Öztürk, M. A., ve Erdem, M. (2020). Sınıf öğretmenlerinin iş yükü algısı ile mesleki tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişki. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(1), 926-958.

Özyolcu, E. (2015). *Eğitim yönetimi temelinde öğretmenlerin ve yöneticilerin aşırı iş yükü, tükenmişlik ve sosyal destek durumlarının incelenmesi*, Yakın Doğu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü: Lefkoşe

Tekin, S. (2022). *Öğretmenlerin iş yükü ile iş yaşam dengesi arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Turan, S., Yıldırım, N. & Aydoğdu, E. (2016). Okul müdürlerinin kendi görevlerine ilişkin bakış açıları. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, 2 (3), 63-76. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/pegegog/issue/22588/241264>

Turgut, T. (2011). Çalışmaya tutkunluk: iş yükü, esnek çalışma saatleri, yönetici desteği ve iş-aile çatışması ile ilişkileri. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(3-4), 155-179.

Sabuncuoğlu, A. & Beytekin, O. F. (2022). Okul müdürlerinin iş sağlığı ve güvenliği yükümlülüklerine ilişkin uygulamalarının incelenmesi / Analysis of School Principals' Practices Regarding Their Occupational Health and Safety Liabilities. *e-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 13 (2), 39-56. DOI: 10.19160/e-ijer.1049927

Shafie, S., Kadir, S. A., & Asimiran, S. (2017). Workload of technical secondary school teachers: management and administration's perceptions. *MOJEM: Malaysian Online Journal of Educational Management*, 2(4), 21-35.

Şeyma, E. M. E. Ç., & Akkaya, G. (2018). Sağlık sektöründe zihinsel iş yükü değerlendirmesi ve bir uygulama, *Ergonomi*, 1(3), 156-162.

Yavuz, M., Akca, M., Tepe Küçüköğlü, M. (2020) / *Journal of Yasar University*, 15/60, 675-691.



ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

**Araştırma Makalesi \* Research Article**

## Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Dil İhtiyaç Analizi: Cezayir Örneği Language Needs Analysis in Teaching Turkish as a Foreign Language: Algerian Example\*

**Mustafa EMEK**

Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,  
Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı  
mustafaemek@ksu.edu.tr  
Orcid ID: 0000-0002-7959-6235

**Nesrin FEYZİOĞLU**

Prof. Dr., Erzurum Atatürk Üniversitesi Türk Musikis Devlet Konservatuvarı Türk Müziği Bölümü  
nesrinf@atauni.edu.tr  
Orcid ID: 0000-0002-6037-363X

**Öz:** Bu çalışmanın amacı temel düzey yabancı dil olarak Türkçe öğrenen Cezayir 2 Üniversitesi Türkoloji Bölümü öğrencilerinin dil ihtiyaçlarını tespit etmektir. Çalışmanın amacı doğrultusunda öğrencilerin neden yabancı dil olarak Türkçe öğrenmeye ihtiyaç duydukları, hangi dil becerisini öğrenmeyi daha çok istedikleri belirlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca yabancı dil olarak Türkçe öğrenim sürecinde hangi materyal, etkinlik, yöntem, tema ve ölçme değerlendirme uygulamasına ihtiyaç duydukları ortaya konulmuştur. Öğretim programının amaç ve hedefleriyle ilgili ihtiyaçları belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu amaçlı örnekleme yöntemiyle belirlenen Türkoloji bölümü 1. sınıfında olan ve temel düzey yabancı dil olarak Türkçe öğrenen 133 kadın, 44 erkek öğrenci oluşturmaktadır. Çalışma nitel modelde tasarlanmıştır. Araştırmanın yöntemi bütüncül tek durum desenli durum çalışmasıdır. Verilerin toplanmasında araştırmacı tarafından hazırlanan yarı yapılandırılmış dil ihtiyaç analizi formu ve yine araştırmacı tarafından hazırlanmış yarı yapılandırılmış sorulardan oluşan görüşme kullanılmıştır. Nicel verilerin analizinde betimsel istatistikten, nitel verilerin analizinde ise içerik analizinden yararlanılmıştır. Araştırmada elde edilen bulgulara göre öğrenciler çoğunlukla iş bulmak, Türkiye-Cezayir arasında ticaret yapmak ve Türkiye'yi ve Türk kültürünü sevdiği için Türkçe öğrenmek istemektedirler. Dil becerileri arasında en çok Türkçe konuşma becerilerinin geliştirilmesine ihtiyaç duymaktadırlar. Sözlük, çalışma kitabı, film ve şarkılar Türkçe öğrenirken en çok ihtiyaç duydukları materyallerdir. Çeviri, karşılıklı konuşma, konuşma örnekleri dinleme en çok ihtiyaç duydukları etkinliklerdir.

**Anahtar Kelimeler:** Çok dillilik, Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi, gereksinim çözümlenmesi, temel düzey yabancı dil olarak Türkçe öğretimi, Türkoloji.

**Abstract:** The aim of this study is to determine the language needs of the students of the Department of Turkology at the University of Algiers 2 who are learning Turkish as a basic level foreign language. In this context, the research tried to determine why students need to learn Turkish, which language skills they need more when learning Turkish as a foreign language, which materials, activities, methods, themes and measurement and evaluation practices they need, and what their needs are regarding the goals and objectives of the curriculum. The study group of the research consists of 177 students. The study was designed in a

\* Bu çalışma, birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında tamamladığı "Cezayir 2 Üniversitesi Türkoloji Bölümü Temel Düzey (A1-A2) Türkçe Öğretim Programının Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi Bağlamında Stufbeam'in Çevre Girdi Sürec Ürün Modeliyle Değerlendirilmesi" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

Geliş Tarihi: 28.06.2024

Kabul Tarihi: 12.08.2024

Yayın Tarihi: 31.08.2024

Atıf: Emek, M. & Feyzioğlu, N. (2024). Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde dil ihtiyaç analizi: Cezayir örneği. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 21(2), 446-463. Doi: 10.33437/ksusbd.1506487

---

qualitative model. The method of the research is a holistic single-case patterned case study. Language needs analysis form and an interview were used to collect the data. Descriptive statistics were used in the analysis of quantitative data, and content analysis was used in the analysis of qualitative data. According to the findings of the research, students learn Turkish for want to find a job the most. They need to improve their Turkish speaking skills the most. Dictionary, workbook, movies and songs are the materials and translation, conversation are the activities they need most when learning Turkish.

**Keywords:** Common European Framework of Reference for Languages, multilingualism, requirements analysis, Turcology, Turkish teaching as a basic level foreign language.

---

## GİRİŞ

İletişim ve iletişime aracılık eden dil her alanda gelişmenin temelini oluşturmaktadır. Mağara duvarlarına ve taşlara çizilen simgeler, semboller insan düşüncesinin ve bu düşüncüyü dile getirme ihtiyacının ürünüdür. Yine ilk çağlardan günümüze düşünebilme yeteneğimiz sayesinde ihtiyaçlarımız doğrultusunda yeni iletişim biçimleri ve diller ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda ihtiyaç kavramının başta dil, bilim ve uygarlık olmak üzere her alanda bize yön verdiğini söylemek mümkündür. İhtiyaç duyması halinde yeni diller, iletişim biçimleri keşfeden insan, var olan dilleri öğrenip öğrenmeme konusunda da yine bu kavram çerçevesinde hareket etmektedir. Teknolojinin ve internetin ülke sınırlarını ortadan kaldırdığı, kültürler arası yoğun dijital etkileşimlerin yaşandığı günümüzün çok dilli dünyasında insan çeşitli ihtiyaçları dolayısıyla artık birden fazla dili öğrenebilmektedir. Bu ihtiyaç bazen eğitim alma, akademik kariyer yapma olurken bazen de seyahat etme, iş bulma veya söz konusu dile duyulan merak olabilmektedir. Herhangi bir dili öğrenmeye yönelik ihtiyacımızın niteliği o dili öğrenme amacımızı, o dili öğrenmeye yönelik motivasyonumuzu ve söz konusu dili nasıl, ne düzeyde öğreneceğimizi de etkiler. Bu bakımdan dil öğrenmeye yönelik ihtiyaçların ortaya konulması sadece öğreneni değil öğretene de ilgilendiren ve etkileyen bir durumdur. Bir dilin niçin ve nasıl öğrenileceğinin belirlenmesi bireysel ve kurumsal anlamda dil öğrenme ve öğretme sürecinin başlangıcını oluşturmaktadır.

Özellikle dil öğrenimine yönelik ihtiyaçların tespit edilmesi dil öğretiminin bir amaca yönelik yapılmasını sağlar. Dil öğrenim ve öğretim süreciyle ilgili gerekli tespitlerin yapılması gerçekleştirilecek olan ihtiyaç analizi işlemiyle mümkündür. İlk olarak 1960'lı yıllarda mali işlerle ilgili konularda harcama, masraf ve bütçe planlaması yapmak için kullanılan ihtiyaç analizi uygulaması 1970'lerden sonra eğitim ve dil öğretimi alanlarında da yoğun olarak kullanılmaya başlamıştır (Demirel, 2012, s. 74). Dil öğretiminde öğrencilere uygulanan ihtiyaç analizinin amacı öğrencilerin öğrenecekleri dil ile ilgili gereksinimlerini ortaya koymaktır. Dil ihtiyaç analizi öğrencinin neden o dili öğrenmek istediğini, nerede kullanacağını, öncelikle hangi dil becerisine ihtiyaç duyduğunu ve söz konusu dili öğrenmek için ne kadar zaman ayırabileceğini ortaya koymak için yapılır (Benhür, 2002). Çünkü Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenmek isteyen kişilerin profilleri farklılık göstermektedir. Dolayısıyla Türkiye'de üniversite eğitimi almak isteyen bir öğrenciyle izlediği Türk dizisini orijinal dilinde izleyip anlam isteyen bir ev hanımının Türkçe öğrenme amaçları farklıdır ve bu iki öğrenci profiline aynı şekilde Türkçe öğretmemiz mümkün değildir (Barın, 2003, s. 312). Gerçekleştireceğimiz ihtiyaç analizi işlemiyle öğrenciler arasında değişiklik gösteren durumları ortaya koyabiliriz. Ayrıca ihtiyaç analizi dil öğretim programının tasarlanması, derslerde kullanılacak materyallerin seçimi, uygulanacak yöntemlere ve etkinliklere karar verilmesi, ölçme değerlendirme sürecinin belirlenmesi gibi konular için de gereklidir (Kavaliauskiene, 2003).

Bütün bunların yanı sıra Richards (2001) ihtiyaç analizinin dersin öğrenciye hitap edip etmediğinin anlaşılmasında, öğrencilerin sorunları hakkında bilgi toplamada, öğrencilerin dil öğrenimi ve dil programıyla ilgili tutumlarını belirlemede, uygulanan programın gözden geçirilmesinde ve değerlendirilmesinde kullanılabileceğini belirtir.

Altıparmak (2013), araştırmasında Gazi Üniversitesi TÖMER'den, Saraybosna Yunus Emre Türk Kültür Merkezinden ve yurt dışında belirli bir kurumda Türkçenin yabancı dil olarak öğretimine yönelik eğitim alan öğrenciler arasından erişilebilir örnekleme yöntemiyle seçtiği 103 kişi ile bir ihtiyaç analizi çalışması gerçekleştirmiştir. Çalışmasında Avrupa Diller Öğretimi Ortak Çerçeve Programını referans olarak kullanmıştır. Ayrıca uyguladığı ihtiyaç analizi işlevsel kavramsal yaklaşıma temellidir. Araştırma bulgularına göre örneklem kapsamındaki öğrencilerin çoğunluğu Türkçeyi eğitim-öğretim amaçlı öğrenmektedirler. Ayrıca öğrenciler Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi sürecinde mümkün oldukça



fazla materyal kullanımına, kalabalık bir sınıf ortamında ders görmeye, Türkçenin günlük hayatta kullanılan işlevsel formunu öğrenmeye ve dil becerileri arasından daha çok Türkçe konuşma becerilerinin geliştirilmesine ihtiyaç duymaktadırlar.

Yıldız (2015), Türkiye'deki 4 devlet üniversitesinde yürütülen Erasmus yoğun dil kurslarında yabancı dil olarak Türkçe öğrenen 137 Avrupalı Erasmus öğrencisinin dil ihtiyaçlarını tespit etmeye yönelik bir çalışma gerçekleştirmiştir. Araştırmacı söz konusu çalışmasına dâhil olan öğrencilerden hareketle Avrupa toplumunun yabancı dil olarak Türkçe öğrenimi sırasında ihtiyaç duyduğu içerik konularını, dil becerilerini, öğrenme ortamlarını ve tercihlerini, öğrenme ve öğretmeye yönelik materyal, yöntem ve değerlendirme tercihlerini tespit etmeyi amaçlamıştır. Çalışma sonucunda örneklem kapsamındaki öğrencilerin Türkçenin yabancı dil olarak öğrenimine yönelik eğitim almaya yoğun olarak ilgi duydukları ve bu konudaki motivasyonlarının yüksek olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Yine Avrupalı Erasmus öğrencilerinin Türk kültürünü tanımak, ana dili Türkçe olanlarla iletişim kurmak, Türkçe olarak üretilen yayınları ve ürünleri takip etmek, iyi maaşlı iş bulmak gibi nedenlerle Türkçe öğrendikleri anlaşılmıştır. Sınıf içi konuşma yabancı dil olarak Türkçe öğrenirken en çok tercih ettikleri etkinliktir. Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi derslerinin gelecekteki çalışmalarına uygun içerikte bilgi ve beceriler kullanılarak yürütülmesi gerektiğini istemektedirler.

Phutkaradze (2018), düzensiz göçmenlerin Türkçenin yabancı dil olarak öğretimine yönelik dil ihtiyaçlarını belirlemek ve program önerisinde bulunmak amacıyla bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır. Söz konusu çalışmanın örneklemini İstanbul ve Sakarya'da yaşayan 85 düzensiz göçmen oluşturmaktadır. Katılımcıların en çok dinleme ve konuşma becerilerinin geliştirilmesine ihtiyaç duydukları tespit edilmiştir. Sağlık sorunları, kendini ifade etme, resmi kurumlarda iletişim kurma, sosyal çevre edinme ve barınma Türkçe kullanmaya en çok ihtiyaç duydukları konu başlıklarıdır.

Farzan (2019), çalışmasında Kabil Üniversitesi Türkoloji Bölümü, Kabil Yunus Emre Türk Kültür Merkezi, İfsah Yaabancı Diller Öğretim Merkezi ve Star Enstitüsü'nde farklı kurlarda Türkçe öğrenen 147 kursiyerin yabancı dil olarak Türkçe öğrenim sürecindeki dil ihtiyaçlarını araştırmıştır. Çalışma sonunda örneklem kapsamında Afganistan'da yabancı dil olarak Türkçe öğrenen kursiyerlerin; iletişim kurma, eğitim ve gelişim, iş ve ticaret, göç ve yolculuk, son olarak da kişisel ilgi ve ihtiyaç gibi nedenlerle Türkçe öğrendikleri tespit edilmiştir. Ayrıca iş ve ticaret için yabancı dil olarak Türkçe öğrenen erkeklerin sayısı kadınlardan fazladır. Yine kur seviyesi arttıkça eğitim ve gelişim için yabancı dil olarak Türkçe öğrenen öğrencilerin sayısı artmaktadır. Çalışma verilerine göre örneklem kapsamındaki bütün kursiyerlerin yabancı dil olarak Türkçe öğrenme nedenleri arasında göç ve yolculuk bulunmaktadır.

Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde dil ihtiyaç analizi konulu çalışmalar incelendiğinde farklı çalışma grupları, kurumlar, ülkeler ve uluslar ile ilgili oldukları görülmektedir. Bu konuda Balçıkanlı (2010) Amerika'daki Florida Üniversitesi örneklemini kullanırken, Çalışkan & Bayraktar (2012) Kahire, Çangal (2013) Bosna Hersek, Yılmaz (2014) Polonya, Boylu & Çangal (2014) İran, Yağmur-Şahin, İşcan, Kana & Koçer (2015) Hindistan, Başar & Akbulut (2016) Tiflis, Jilta (2016) Kosova, Sönmez (2018) Fransa, Orhan (2019) İsveç, Sayar (2019) Cibuti, İpek & Çelik (2019) Polonya, Ramanenkava (2020) Belarus örneklemini kullanarak yabancı dil olarak Türkçe öğrenen kişilerin dil ihtiyaçlarını tespit etmeye çalışmışlardır.

İlgili alan yazında da görüldüğü gibi Cezayir örnekleminde ülke ya da başkent düzeyinde Türkçenin yabancı dil olarak öğretimine yönelik dil ihtiyaç analizi çalışması yapılmamıştır. Bu araştırma Cezayir'de konuyla ilgili yapılan ilk çalışma olma özelliğini taşımaktadır. Çalışmanın alandaki konuyla ilgili yapılan çalışmalar arasında yer alması ve araştırmacıların konuyla ilgili yapacakları çalışmalarda ihtiyaca cevap vermesi beklenmektedir. Araştırma kapsamında yer alan ve daha önce yapılan çalışmalardakilerden farklı değişkenlere sahip çalışma grubundan elde edilen veriler hem konuyla ilgili karşılaştırmaların yapılmasını sağlayacak hem de Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminin uygulama sahasını genişletecektir.

Söz konusu durumdan hareketle bu çalışmanın amacı Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenen Cezayir 2 Üniversitesi Türkoloji bölümü lisans öğrencilerinin temel düzey (A1-A2) Türkçe öğrenimi sürecindeki ihtiyaçlarını belirlemektir. Bu amaç doğrultusunda aşağıda belirtilen araştırma sorularına cevap aranacaktır.

1. Cezayir 2 Üniversitesi Türkoloji Bölümü öğrencileri neden yabancı dil olarak Türkçe öğrenme ihtiyacı duymaktadır?

2. Cezayir 2 Üniversitesi Türkoloji Bölümü öğrencilerinin temel düzey (A1-A2) Türkçenin yabancı dil olarak öğrenimine yönelik ihtiyaçları nedir?

## YÖNTEM

Bu araştırma, alanda daha önce hiç çalışılmamış örneklem üzerinde yapılan incelemelerde araştırma sorusu oluşturma, veri toplama, veri analizi süreçlerinde başlangıçta öngörülemez fakat sonradan karşılaşılan durumlarda değişikliğe izin veren esnek yapısı (Şeker, 2014, s. 210) nedeniyle nitel modelde tasarlanmıştır. Ayrıca çalışılan konunun yapısı (Patton, 2002, s. 47) araştırma modelinin nitel olmasının bir diğer nedenidir. Araştırmada Türkoloji bölümü öğrencilerinin temel düzey yabancı dil olarak Türkçe öğrenimine yönelik dil ihtiyaçları 'ne, niçin, nasıl' soru kalıplarıyla 'derinlemesine ve bütüncül olarak' (Yıldırım & Şimşek, 2011, s.277) incelenip yorumlandığından yöntem olarak betimleyici, bütüncül tek durum desenli durum çalışması (Yin, 2003) kullanılmıştır.

## Çalışma Grubu

Patton (2002) nitel araştırmalarda örneklem büyüklüğünü belirlemeye dair kesin bir kural olmadığını, çalışmanın amacına, kaynakların durumuna ve zamana göre bir tespit yapılabileceğini belirtmektedir. Ona göre nitel araştırmalarda bilgiler tekrarlanmaya başladığında yeterli örneklem büyüklüğüne ulaşılmıştır. Söz konusu ölçütlerden hareketle bu araştırmanın çalışma grubunu Cezayir 2 Üniversitesi Türkoloji Bölümü 1. sınıfına kayıtlı 246 öğrenciden, temel düzey yabancı dil olarak Türkçe öğrenen, araştırma sürecinde düzenli olarak kendisine ulaşıp konuyla ilgili veri elde edilen 177 öğrenci oluşturmaktadır. Çalışma grubunun belirlenmesinde nitel araştırmalarda sıklıkla kullanılan 'amaçlı örnekleme' (Yıldırım & Şimşek, 2011, s. 285) yöntemi kullanılmıştır. Durum çalışması şeklinde yürütülen araştırmada ayrıntılı ve derinlemesine bir inceleme yapılacağından çalışma grubunun daha az sayıda kişiden oluşması yine alan yazında (Seggie ve Bayyurt, 2015, s. 124) öngörülen bir konudur. Bu araştırmanın çalışma grubunu oluşturan öğrencilerin demografik bilgileri Tablo 1'de gösterilmiştir.

**Tablo 1.** Türkoloji birinci sınıf öğrencilerinin genel özellikleri

Ginsiyet	Erkek		Kadın		Toplam								
	f	%	f	%									
	44	24,9	133	75,1	177								
Yaş	18-20		21-23		24-26		27-29		30+		Toplam		
	f	%	f	%	f	%	F	%	f	%			
	135	76,3	31	17,5	5	2,8	5	2,8	1	0,6	177		
Lise	Dil		Sosyal		Sayısal		Genel		Toplam				
	f	%	f	%	f	%	F	%					
	145	82	12	6,8	4	2,3	16	9,0	177				
Ana Dili	Arapça		Kabilce		Fransızca		Toplam						
	f	%	f	%	f	%							
	140	79,1	33	18,6	4	2,3	177						
Bilinen Diller	1		2		3		4		5		6 ve üzeri		Toplam
	f	%	f	%	f	%	F	%	f	%	f	%	
	2	1,1	4	2,3	31	17,5	59	33,3	54	30,5	27	15,2	177
Dil Kursu	Evet		Hayır		Toplam								
	f	%	f	%									
	44	24,9	133	75,1	177								
Ailede Türkçe	Var		Yok		Toplam								
	f	%	f	%									
	17	9,6	160	90,4	177								
T ü r	Evet		Hayır		Toplam								
	f	%	f	%									

f	%	f	%	Toplam
10	5,7	167	94,3	177

Tablo 1'e bakıldığında çalışmaya katılan toplam 177 öğrencinin 44'ünün erkek, 133'ünün ise kadın olduğu görülmektedir. Öğrenciler ağırlıklı olarak (f: 135) 18-20 yaş aralığındadır. Yine dil ağırlıklı lise türünden mezun olan öğrencilerin oranı (f:145) diğer lise türlerinden mezun olan öğrencilerin oranından yüksektir. Tabloya göre 140 öğrencinin ana dili Arapça, 33 öğrencinin ana dili Kabilce (Berberice), 4 öğrencinin ana dili ise Fransızcadır. Bilinen diller açısından öğrencilerin dağılımına bakıldığında 1 dil bilen, yani sadece ana dilini bilen sadece 2 öğrenci varken 3 dil bilen 31, 4 dil bilen 59, 5 dil bilen 54, 6 ve üzeri dil bilen 27 öğrencinin olduğu görülmektedir. Bu dağılım öğrencilerin çoğunluğunun çok dilli olduğunu ortaya koymaktadır. Yine tablodan öğrencilerden 133'ünün dil öğrenmek için herhangi bir dil kursuna gitmediği anlaşılmaktadır. Bu da öğrencilerin çoğunluğunun kendi kendilerine dil öğrenebildiklerini göstermektedir. Tablo 1'e göre 160 öğrencinin ailesinde Türkçe konuşan kimse bulunmamaktadır ve 167 öğrenci de daha önce Türkçe kursu almamıştır.

### Veri Toplama Araçları

Nitel araştırmalar anlamayı, açıklamayı ve yorumlamayı amaçlayan çalışmalar olduğundan bu tür araştırmalarda derinlemesine betimleme yapılmasına olanak veren gözlem, doküman incelemesi, yapılandırılmamış görüşme ve saha notları gibi veri toplama araçlarının kullanımı tercih edilir (Seggie ve Bayyurt, 2015; Şeker, 2014). Söz konusu veri toplama araçları durum çalışmalarında da sıklıkla kullanılır (Yin, 2003). Bu kapsamda çalışmada araştırmacı tarafından geliştirilen ve uzman görüşü alındıktan sonra gerekli görülen düzeltmeler yapılarak kullanılan 5'li likert tipi yarı yapılandırılmış dil ihtiyaç analizi formu veri toplama aracı olarak kullanılmıştır. Türkoloji bölümü 1. sınıfına kayıtlı 246 öğrenciden okula devam eden ve kendisinden düzenli veri elde edilen toplam 177 öğrenciye söz konusu dil ihtiyaç analizi formu uygulanmıştır. Ayrıca araştırmacı tarafından oluşturulan konuyla ilgili görüşme sorularından oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak öğrencilerle yapılan görüşmeler de çalışmanın diğer veri toplama aracını oluşturmaktadır. Bu kapsamda araştırmaya katılan 177 öğrenciden 46'sı ile görüşme yapılmıştır. Yine araştırmacı tarafından tutulan saha notları veri toplama araçları arasındadır.

Çalışmanın geçerlik ve güvenilirliğini arttırmak için veri araçlarını zenginleştirme ve çeşitlendirme yoluna gidilmiştir (Yıldırım & Şimşek, 2011, s. 285; Yin, 2003). Veri toplama araçlarının oluşturulmasında öncelikle giriş bölümünde bahsedilen çalışmalar olmak üzere ilgili alan yazın taranarak ve Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi (2013), referans alınarak hareket edilmiştir. Özellikle öğrencilere uygulanan 5'li likert tipi dil ihtiyaç analizi formu maddeleri Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesinde (2013) tanımlı temel düzey (A1-A2) dil yeterlilikleri ve dil öğretim sürecine ilişkin ölçütler kullanılarak oluşturulmuştur. Böylece konuyla ilgili uluslararası geçerliliği sahip kriterler çalışmaya dâhil edilmiştir.

### Verilerin Analizi

Çalışmada öğrencilere uygulanan dil ihtiyaç analizi formu ile elde edilen sayısal veriler SPSS 16 programı aracılığıyla betimsel olarak analiz edilmiştir. Dil ihtiyaç analizi formu, öğrencilerle yapılan görüşmeler ve saha notlarından elde edilen nitel veriler içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Araştırmada nitel veriler sayısal olarak ifade edilerek çalışmanın geçerliğinin ve güvenilirliğinin artırılması, verilerin derinlemesine yorumlanmasının kolaylaştırılması (Yıldırım & Şimşek, 2011) amaçlanmıştır. Analiz aşamasında toplanan nitel veriler araştırmaya katkı sağlayacak biçimde özetlenerek betimlenmiştir, betimlenen veriler arasındaki ilişkiler incelenmiştir ve bu ilişkilerin nasıl anlamlandırılabilirliği yorumlanmıştır (Yıldırım & Şimşek, 2011, s. 222). Nitel veriler analiz edilirken Hatch'ten hareketle öncelikle organize edilmiş ve sorgulanmıştır, ikinci aşamada verilerden hareketle temalar belirlenmiştir ve böylelikle veriler arasındaki ilişkiler ortaya çıkarılmıştır, sonrasında ise söz konusu veriler arasındaki ilişkiler açıklanmış, yorumlanmış ve yordanarak teori oluşturulmaya çalışılmıştır (Hatch, 2002'den aktaran Tanrıöğen, 2012, s. 228). İçerik analizi tümevarım ve tümdengelim şeklinde iki farklı biçimde uygulanabilmektedir. Konuyla ilgili yeterli ön bilginin bulunmadığı ya da eksik bilgilerin olduğu durumlarda tümevarım içerik analizi (Lauri & Kyngas,

2005'ten aktaran Seggie & Bayyurt, 2015, s. 256) kullanıldığından bu çalışmada da söz konusu içerik analizi türü tercih edilmiştir.

## Uygulama Süreci

Çalışmanın uygulama süreci veri toplama araçlarının hazırlanması ve uygulanması şeklinde iki aşamadan oluşmaktadır. Araştırmanın geçerlik ve güvenilirliğinin arttırılması için her iki aşamada da ilgili alan yazın dikkate alınarak birtakım işlemler gerçekleştirilmiştir. Söz konusu işlemlerin bu başlık altında ayrıntılı olarak ifade edilmesi de geçerlik ve güvenilirlik anlamında bir başka olumlu gelişmedir. Konuyla ilgili alanda yapılmış olan ulusal ve uluslararası düzeydeki çalışmalar incelendikten sonra Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi temel düzey dil yeterlilikleri doğrultusunda araştırmacı tarafından öğrencilere uygulanacak olan dil ihtiyaç analizi formu ve yapılacak olan görüşmede kullanılacak sorular hazırlanmıştır. Daha sonra hem dil ihtiyaç analizi formu hem de görüşme sorularından oluşan form alanda yetkili iki uzmanın değerlendirmesini sunulmuştur. Değerlendirmeler sonucunda ortaya çıkan değişiklikler ve düzeltmeler yapıldıktan sonra her iki form için de öğrencilerin ana ya da en iyi bildikleri dil olan Arapçaya tercüme süreci başlamıştır.

Hem görüşme hem de dil ihtiyaç analizi formu bir ana dili Türkçe ikinci dili Arapça ve bir ana dili Arapça ikinci dili Türkçe olan dil uzmanının yardımıyla Arapçaya tercüme edilmiştir. Daha sonra formların bu Türkçe-Arapça şekilleri anlaşılabilirliğinin kontrol edilmesi açısından aynı fakültede bulunan ve benzer demografik dağılıma sahip İspanyol dili ve edebiyatı bölümü öğrencisi 30 kişiye pilot uygulaması gerçekleştirilmiştir. Öğrencilerden gelen değerlendirmeler sonucunda formlarda gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Bu şekilde uygulamaya hazır hale gelen dil ihtiyaç analizi formu her şubedeki öğrencilere dağıtılmış ve gerekli açıklamalar hem Türkçe hem Arapça yapıldıktan sonra öğrencilerden bu formları doldurmaları istenmiştir. Görüşmelerde ise öğrencilerin cevaplarının eksiksiz kayıta geçirilmesi amacıyla onayları alınarak ses kayıtları alınmıştır. Ayrıca görüşmeler sırasında ihtiyaç duyulduğunda kendi yaşlıları ve Türkçeyi iyi düzeyde kullanabilen bir arkadaşlarının Türkçe-Arapça tercüme desteğine başvurulmuştur. Gerek saha notları, gerekse görüşme ve analiz formlarından elde edilen bulgular düzenli olarak en kısa süre içerisinde yazıya geçirilerek veri kaybı önlenmeye çalışılmıştır.

## BULGULAR

Bu bölümde araştırmadan elde edilen bulgular ile bu bulgulara dayalı olarak yapılan yorumlar yer almaktadır.

### Birinci Araştırma Sorusuna Yönelik Bulgular

Birinci araştırma sorusu bağlamında öğrencilerin neden Türkçe öğrenmeye, Türkoloji bölümünde okumaya ihtiyaç duydukları tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu nedenle çalışma grubu kapsamındaki 177 öğrenciden 46'sı ile yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Elde edilen bulgular Tablo 1' de gösterilmiştir. İlgili literatüre bakıldığında konuyla ilgili daha önce yapılan ve giriş bölümünde bahsedilen çalışmaların çoğunluğunda öğrencilerin iş bulmak, eğitim almak ve Türkiye'de yaşamak gibi ihtiyaçlarla Türkçe öğrendiği görülmüştür. Tablo 1'de de görüldüğü gibi çalışmaya katılan 177 öğrenciden görüşme yapılan 46'sı araştırmacı tarafından kendisiyle yapılan görüşmede Türkçe bilmenin diğer dillere göre Cezayir'de iş bulabilmek için avantajlı bir şey olduğunu ve yeni iş bulabilme ihtiyacıyla Türkçe öğrendiğini söylemiştir. Ayrıca öğrenciler Cezayir'deki Türk firmalarında tercüman olarak çalışmak (43), Türklerle ticaret yapmak (18), Türkiye'de çalışmak istediklerini (14) belirtmiştir.

**Tablo 2.** Öğrencilerin Türkçe öğrenme nedenleri

	f
Türkçe Cezayir'de yeni bir dil ve iş imkânı diğer dillere göre daha geniş.	46
Cezayir'deki Türk firmalarında tercüman olmak istiyorum. Bu nedenle buradayım.	43

Türkiye'yi ve Türkçeyi seviyorum ve Türkçeyi öğrenmek istiyorum.	30
Türkçeyi öğrenip Türklerle ticaret yapmak için bu bölüme geldim.	18
Buradan mezun olup Türkiye'de çalışmak istiyorum.	14
Türk dizi ve filmlerini seviyorum bu nedenle Türkoloji okumak istedim.	11
Türkoloji bölümünde akademisyen olmak ve Türkçe ile ilgili akademik çalışmalar yapmak istiyorum.	8
Tercihlerime yerleştiremediğim için bu bölüme yönlendirildim.	7
Türk futbol takımlarını seviyorum onun için buradayım.	5
Ailem tarafından Türkoloji okumak için yönlendirildim.	4
Türkçe öğrenip Türkiye'de Cezayir için bürokrat olarak çalışmak istiyorum.	3
İslam kültürüne en yakın yabancı dil olduğu için Türkçeyi öğrenmek istedim.	2

Araştırmacı tarafından yapılan gözlemlerde Cezayir'de öncelikle inşaat olmak üzere çeşitli sektörlerde faaliyet gösteren birçok Türk şirketinin olduğu ve ciddi miktarda Türkçe-Arapça ya da Türkçe-Fransızca bilen tercümana ihtiyaç duyulduğu görülmüştür. Ayrıca Cezayir'de kullanılan Arapça, Fransızca, İspanyolca, Çince, Rusça gibi dillere göre Türkçe bilen sayısı az olduğundan Türkçe bilen tercümanların maaşlarının yüksek, çalışma şartlarının daha iyi olduğu da gözlemlenmiştir. Yine öğrencilerden 30'u Türkiye'yi ve Türkçeyi sevdikleri için Türkçe öğrendiğini ifade etmiştir. Araştırmacı tarafından sahada yapılan gözlemler ve alınan notlar öğrencilerin Türkiye ve Türkçe sevgilerinde Türk dizi ve filmlerinin, Türklerle geçmişte uzun yıllar bir arada yaşamış olma ve ortak bir tarihi paylaşma durumunun etkili olabileceğini göstermektedir. Ayrıca öğrencilerin Türkçe öğrenme ihtiyaçları arasında Türk dizi ve filmlerine duyulan sevgi (11), Türkçe akademik çalışmalar yapma isteği (8), Türk futbol takımlarına duyulan ilgi (5), aile tarafından yönlendirilme (4) ve Türk kültürünün İslam'a yakınlığı (2) gibi dikkat çekici maddeler bulunmaktadır. Konuyla ilgili 46 öğrenci ile yapılan görüşmelerden bazı kesitler aşağıda verilmiştir.

*"Bölümü kendi isteğimle tercih ettim. Türkçe Cezayir'de yeni bir dil ve çok fazla bilen yok. Bu nedenle mezun olur olmaz işimiz hazır olacak." (Görüşme-Öğrenci24-Kadın) (Gr-Ö24-K).*

*"Bölümü kendim seçtim. Benim hayalimdi. Türkçe öğrenmeyi lise birinci sınıftan beri istiyordum. Babam da istiyordu. Babam kameramandı ve sürekli Türkçe kanalları takip ediyordu. Ben de hem ondan etkilendim hem de Türk kanallarından izlediğim kültür kendi kültürüme çok yakın geldi. Türkçeyi öğrenince bu anlamda yapmak istediğim çok şey var. Türkçe romanları kendi dilime tercüme etmek istiyorum mesela." (Gr-Ö18-E).*

## İkinci Araştırma Sorusuna Yönelik Bulgular

Bu araştırma sorusu kapsamında öğrencilerin yabancı dil olarak Türkçe öğrenirken dil becerisi, materyal, etkinlik, tema, öğretim programının amaçları ve hedefleriyle ilgili beklentiler, yöntem ve teknik, dil kullanım alanları, öğretmen ve ölçme değerlendirme konularındaki ihtiyaçları tespit edilmiştir. Söz konusu tespitlerin yapılabilmesi için araştırmacı tarafından her bir konu başlığına yönelik 5'li likert tipi (1:Önemsiz, 2: Çok Önemli Değil, 3: Biraz Önemli, 4: Önemli, 5: Çok Önemli) yarı yapılandırılmış dil ihtiyaç analizi formu geliştirilmiş ve bu formun öğrenciler tarafından doldurulması sağlanmıştır. Dil ihtiyaç analizi form maddelerinin oluşturulmasında Diller İçin Avrupa Öneriler Çerçevesinde tanımlanan temel düzey (A1-A2) dil yeterlilikleri ve alan yazın esas alınmıştır. Ayrıca yine öğrencilerle alan yazın ve Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi (2013) bağlamında hazırlanan yarı yapılandırılmış sorulardan oluşan bir görüşme gerçekleştirilmiştir. Böylelikle hem nicel veriler nitel verilerle desteklenmiştir hem de araştırmanın geçerlik ve güvenilirliğinin artırılması sağlanmıştır.

Araştırma sorusu kapsamında uygulanan dil ihtiyaç analizi formu aracılığıyla öğrencilerden ilk olarak yabancı dil olarak Türkçe öğrenirken ihtiyaç duydukları dil becerilerini önem derecesine göre 1'den 5'e kadar sıralamaları istenmiştir. Elde edilen bulgular Tablo 3'te gösterilmiştir.

**Tablo 3.** *İhtiyaç duyulan dil becerileri ve bu becerilerin önem dereceleri*

	1		2		3		4		5		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%		
BECERİ	konuşma	1	0,6	5	2,8	8	4,5	44	24,9	119	67,2	177
	karşılıklı konuşma	0	0	4	2,3	6	3,4	36	20,3	131	74,0	177
	okuma	0	0	2	1,1	14	7,9	67	37,9	94	53,1	177
	yazma	0	0	4	2,3	11	6,2	65	36,7	97	54,8	177
	dinleme	1	0,6	6	3,4	10	5,7	51	28,8	109	61,6	177

Tablo 3'e bakıldığında Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi (2013) esas alınarak sıralanan dil becerileri arasında yabancı dil olarak Türkçe öğrenen Türkoloji bölümü öğrencileri için en önemlisi karşılıklı konuşma (131) ve konuşma (119) olarak görülmektedir. Öğrenciler bu temel dil becerisinden sonra dinleme (109), yazma (97) ve okuma (94) şeklinde becerileri ihtiyaç duydukları sıraya göre listelemişlerdir.

Daha sonra araştırmacı tarafından 46 öğrenciyle konuyla ilgili yapılan görüşmelerde ise öğrencilerin yabancı dil olarak Türkçe öğrenirken ihtiyaç duydukları öncelikli dil becerisi konusunda elde edilen bulgular sırasıyla konuşma (46), bütün beceriler (41), konuşma ve dilbilgisi (38), konuşma, dinleme ve dilbilgisi (36), okuma ve yazma (15), konuşma ve yazma (9) şeklindedir. Öğrencilerin konuyla ilgili verdikleri yanıtlardan bazıları aşağıdaki gibidir.

*"Ana dili Türkçe olan biriyle temel düzey iletişim kurmak istediğimizde kendimizi yanlış anlaşılardan ifade edecek şekilde bütün becerilere yer verilmelidir." (Gr-Ö28-K).*

*"Konuşma ve gramer benim için önemli." (Gr-Ö25-K).*

*"Programda konuşmaya ağırlık verilmeli. Çünkü konuşurken yeni kelimeler öğrenebiliriz. Yazma ve diğer beceriler de önemli ama konuşmadan sonra geliyorlar benim için." (Gr-Ö20-E).*

İkinci araştırma sorusu kapsamında araştırmacı tarafından öğrencilere uygulanan dil ihtiyaç analizi formu ve öğrencilerle yapılan görüşmelerle yabancı dil olarak Türkçe öğrenirken ihtiyaç duydukları materyallerin neler olduğu bu materyallerin onlar için önem derecesinin ne olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. İhtiyaç analiz formunda kullanılan materyal listesinde Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi (2013) esas alınmıştır. Öğrencilerin yabancı dil olarak Türkçe öğrenirken bu listede ihtiyaç duydukları materyaller ve bu materyallerin onlar için önem derecesiyle ilgili elde edilen bulgular Tablo 4'te gösterilmiştir. Buna göre 177 öğrenciden 106'sı için yabancı dil olarak Türkçe öğrenirken ihtiyaç duyduğu en önemli materyal sözlüktür. Araştırmacı tarafından yapılan gözlemlerde Cezayir'deki kitapçılarda başta Arapça, Fransızca olmak üzere İspanyolca, Rusça, Çince ve İngilizce gibi pek çok dile ilişkin sözlük ve öğrenme kaynağı olmasına rağmen Türkçe ile ilgili hemen hiçbir yerde sözlük ve öğrenme kaynağı bulunmadığı görülmüştür. Öğrencilerin en çok Türkçe sözlüğe ve çalışma kitabına ihtiyaç duyma nedenleri bu şekilde açıklanabilir. Yine Tablo 4'e göre öğrenciler için yabancı dil olarak Türkçe öğrenirken ihtiyaç duydukları en önemli bir diğer materyal çalışma/egzersiz kitabıdır. 177 öğrenciden 105'i için çalışma kitabı yabancı dil olarak Türkçe öğrenirken en önemli ihtiyaç duyulan materyaldir. Tablo 4'e bakıldığında 100 öğrenci için ise film ve şarkı türündeki materyallerin en önemli ihtiyaç olduğu görülmektedir.

**Tablo 4. İhtiyaç duyulan materyaller ve önem dereceleri**

	1		2		3		4		5		Topl.	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%		
MATERİYAL	sunum	5	2,8	4	2,3	28	15,8	66	37,3	74	41,8	177
	dergi	10	5,7	35	19,8	64	36,2	51	28,8	17	9,6	177
	ders notu	5	2,8	24	13,6	47	26,6	71	40,1	30	14,0	177
	internet metni	3	1,7	28	15,8	65	36,8	60	33,9	21	11,9	177
	günlük	7	4,0	25	14,1	60	33,9	57	32,2	28	15,8	177
	gazete	9	5,1	17	9,6	64	36,2	59	33,3	28	15,8	177
	ders kitabı	1	0,6	9	5,1	17	9,6	75	42,4	75	42,4	177
	edebi ürün	0	0	11	6,2	26	14,7	63	35,6	77	43,5	177
	sözlük	3	1,7	3	1,7	25	14,2	40	22,6	106	59,9	177
	bilgisayar metni	8	4,5	27	15,3	65	36,7	48	27,1	29	16,4	177
	grafik tablo	19	10,7	32	18,1	72	40,6	31	17,5	23	13,0	177
	tabela	20	11,3	35	19,8	62	35,0	35	19,8	25	14,1	177
	afiş ilan katalog	15	8,5	36	20,3	68	38,4	32	18,1	26	14,7	177
	prospektüs	13	7,3	19	10,7	40	22,6	56	31,6	49	27,7	177
	menü tarife	9	5,1	25	14,1	45	25,4	52	29,4	46	26,0	177
	mektup	8	4,5	19	10,7	36	20,3	65	36,7	49	27,7	177
	çalışma kitabı	5	2,8	9	5,1	17	9,6	41	23,2	105	59,3	177
	egzersizi	14	7,9	32	18,1	53	29,9	43	24,3	35	19,8	177
	bilgi formu	13	7,3	24	13,6	58	32,8	52	29,4	30	16,9	177
	makale	20	11,3	43	24,3	57	32,2	33	18,6	24	13,6	177
kartpostal	13	7,3	23	13,0	33	18,6	48	27,1	60	33,9	177	
sesli ders CD'si	6	3,4	8	4,5	32	18,1	52	29,4	79	44,6	177	
sesli kitap	2	1,1	6	3,4	23	13,0	46	26,0	100	56,5	177	

yardımcı ses CD'leri	4	2,3	9	5,1	25	14,1	52	29,4	87	49,2	177
-------------------------	---	-----	---	-----	----	------	----	------	----	------	-----

Araştırmacı tarafından çalışma grubu kapsamındaki 177 öğrenciden 46'sı ile bu konuda görüşme yapılmıştır. Görüşmede öğrencilerden bilgisayar, ders kitabı, sözlük ve filmler mutlaka olmalı (46), akıllı tahta kullanılmalı (46), Türkçe müzik CD'leri olmalı (43), sınıflarda internet olmalı ve Türkçe bir şeyler izlemeliyiz (41), elektronik sözlük olmalı (38), seviyemize uygun Arapça tercüme hikâye kitapları ve dergilerin olması gerekiyor (37), konu anlatımlı videolar olursa anlamamıza katkı sağlar (26), her sınıfta Türkçe afiş, broşür ve poster olabilir (24), ne kadar çok materyal kullanılırsa o kadar iyi öğreniriz (24), sesli ders anlatım CD'leri olsa iyi olur (15), derslerden sonra ders notları verilirse tekrar etmemiz kolaylaşır (12), her öğrenci için bir kulaklık olmalı (2) şeklinde cevaplar alınmıştır. Öğrencilerin görüşme bulgularının uygulanan ihtiyaç analizi bulgularını desteklediği görülmüştür. Öğrencilerle yapılan görüşmelerden bazı örnekler aşağıda verilmiştir.

*"Derlerde ders kitabı, bilgisayar, sözlük ve filmler kullanılmalı. Ders notları verilmeli. Ders notları verilirse yazarken kaybettiğimiz zamanı dinleyerek ve konuşarak geçiririz."* (Gr-Ö1-E).

*"Seviyemize ve ilgimize uygun olan dergiler, kısa hikâyeler ve filmler kullanılırsa iyi olur. Filmler alt yazılı olmalı. Ben İngilizcemin alt yapısını filmlerden ve şarkılardan aldım."* (Gr-Ö2-E).

*"İnternet ve her türlü ders materyallerinin kullanılmasını isterim."* (Gr-Ö6-K).

Yabancı dil olarak temel düzey (A1-A2) Türkçe öğrenen Cezayir 2 Üniversitesi Türkoloji Bölümü 1. sınıf öğrencilerine uygulanan dil ihtiyaç analizinde tespit edilmeye çalışılan bir diğer konu Türkçe öğrenirken ihtiyaç duydukları etkinliklerin neler olduğu ve bu etkinliklerin onlar için ne kadar önemi olduğu konusudur. Araştırmacı tarafından gerçekleştirilen dil ihtiyaç analizinde bu konuyla ilgili bulgulara ulaşılmış ve söz konusu bulgular Tablo 5'te sunulmuştur.

**Tablo 5. İhtiyaç duyulan etkinlikler ve önem dereceleri**

	1		2		3		4		5		Toplam
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	
düz anlatım	4	2,3	3	1,7	22	12,5	49	27,7	99	55,9	177
tartışma	3	1,7	4	2,3	15	8,5	60	33,9	95	53,7	177
drama	12	6,8	35	19,8	42	23,8	46	26,0	42	23,7	177
soru cevap	3	1,7	5	2,8	26	14,7	63	35,6	80	45,2	177
ezberleme	11	6,2	11	6,2	38	21,5	53	29,9	64	36,2	177
çeviri	1	0,6	1	0,6	15	8,5	42	23,7	118	66,7	177
boşluk tamamlama	10	5,6	10	5,6	39	21,8	57	32,2	61	34,5	177
karşılıklı konuşma	0	0	1	0,6	14	7,9	59	33,3	103	58,2	177
kısa metin yazma	2	1,1	5	2,8	22	12,5	56	31,6	92	52,0	177



basit metin	2	1,1	4	2,3	19	10,7	61	34,5	91	51,4	177
okuma											
konuşma											
örnekleri	5	2,8	3	1,7	21	11,9	48	27,1	100	56,5	177
dinleme											
dil oyunları	7	4,0	13	7,3	36	20,3	52	29,4	69	39,0	177

Uygulanan dil ihtiyaç analizi formunda listelenen etkinliklerde yine Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi (2013) esas alınmıştır. Tablo 5'e göre öğrencilerin ihtiyaç duyduğu ve onlar için yabancı dil olarak Türkçe öğrenirken uygulanması gereken en önemli etkinlik çeviri (118) etkinliğidir. Daha sonra karşılıklı konuşma (103) ve konuşma örnekleri dinleme (100) etkinlikleri gelmektedir. Bu anlamda öğrencilerin yabancı dil olarak Türkçe öğrenme nedenleri ile kullanılmasını istedikleri etkinliklerin birbiriyle örtüştüğü görülmektedir. Tablo 5'e bakıldığında öğrencilerden 12'si için drama, 11'i için ezber ve 10'u için boşluk doldurma önemsiz etkinlikler olarak görülmektedir. Ayrıca 177 öğrenciden 99'u için düz anlatım, 95'i için ise tartışma en önemli etkinlikler olarak görülmektedir.

Öğrencilerin yabancı dil olarak Türkçe öğrenirken ihtiyaç duydukları temalar ve bu temaların onlar için önem dereceleri çalışmanın ikinci araştırma sorusu bağlamında tespit edilmiştir. Konuyla ilgili bulgular Tablo 6'da verilmiştir. Söz konusu temalar Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi (2013) esas alınarak sıralanmış ve uygulanan dil ihtiyaç analizi formuna eklenmiştir. Tablo 6'ya bakıldığında dil (124), eğitim (110) ve diğer kişilerle ilişkiler (101) yabancı dil olarak Türkçe öğrenen öğrenciler için ihtiyaç duyulan en önemli temalar olarak görülmektedir. Günlük yaşam (97), mekânlar (97), hizmetler (91) ve sağlık ve vücut bakımı (91) en çok ihtiyaç duydukları diğer en önemli temalardır.

**Tablo 6.** İhtiyaç duyulan temalar ve önem dereceleri

	1		2		3		4		5		Toplam
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	
kişisel kimlik	3	1,7	9	5,1	41	23,2	53	29,9	71	40,1	177
ev ve çevresi	2	1,1	9	5,1	30	16,9	71	40,1	65	36,7	177
günlük yaşam	1	0,6	5	2,8	16	9,0	58	32,8	97	54,8	177
boş zaman eğlence	3	1,7	9	5,1	35	19,8	57	32,2	73	41,2	177
gezi	3	1,7	6	3,4	24	13,5	57	32,2	87	49,2	177
diğer kişilerle ilişkiler	1	0,6	9	5,1	18	10,2	48	27,1	101	57,1	177
sağlık ve vücut bakımı	0	0	10	5,6	25	14,1	51	28,8	91	51,4	177

eğitim	3	1,7	2	1,1	15	8,4	47	26,6	110	62,1	177
alış veriş	5	2,8	9	5,1	28	15,9	65	36,7	70	39,5	177
yiyecek ve içecek	7	4,0	8	4,5	26	14,7	68	38,4	68	38,4	177
hava durumu	4	2,3	6	3,4	25	14,1	61	34,5	81	45,8	177
dil	2	1,1	0	0	9	5,1	42	23,7	124	70,1	177
mekanlar	1	0,6	2	1,1	17	9,6	60	33,9	97	54,8	177
hizmetler	3	1,7	6	3,4	29	16,3	48	27,1	91	51,4	177

Çalışmaya katılan 177 öğrenciden 46'sı ile yabancı dil olarak Türkçe öğrenirken ihtiyaç duydukları temalar ve bu temaların önem derecelerine yönelik bir görüşme gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen görüşme sonucunda ulaşılan bulguları şu şekilde ifade etmek mümkündür. Öğrencilerin konuyla ilgili düşünceleri araştırmacı tarafından gruplanarak sıklık sırasına göre şöyle sıralanmıştır. Türk kültürü ile ilgili konular olmalıdır (42), ticaretle ilgili şeyler öğrenmek isterdim (39), lisans bölümü olduğu için bütün temalar hakkında bilgimiz olmalıdır (37), Günlük hayata yönelik konular olmalı (32), eğitim ve sağlık hakkında bir şeyler öğrenmek isterdim (21), ders kitabındaki temalar yeterlidir (18), Türk tarihi ve edebiyatıyla ilgili konular olmalıdır (16), spor teması olmalıdır (16), kişisel kimlikle ilgili konular işlenmelidir (14), turizm ve kültür temaları işlenebilir (11), müzik ve sanat temalarının olmasını isterdim (7), medya ile ilgili şeyler öğrenmek isterim (3), bilim teması olmasını isterim (2). Konuyla ilgili yapılan görüşmeden birkaç örnek aşağıda paylaşılmıştır.

*"Turizm konusunda bir şeyler öğrenmek isterdim. nk şu anda Cezayir'de tatil için nereye gideceğini kime sorsanız hepsi Türkiye ve İstanbul der."* (Gr-Ö13-K).

*"Her alanda konular olmalı. Hepsini bizim için önemli."* (Gr-Ö12-K).

*"Türk kültürüyle ilgili konuların işlenmesi benim için önemli. Öğrenilen dilin kültürünü okumazsak o dilden faydalanamayız nk. Bu dilin nereden geldiğini nasıl oluştuğunu bilmiyoruz. Ancak kültürünü öğrenirsek bunları öğrenebiliriz"* (Gr-Ö8-K).

İkinci araştırma sorusu kapsamında Cezayir 2 Üniversitesi Türkoloji Bölümünde Türkçenin yabancı dil olarak ğretimi sırasında kullanılan ğretim programındaki amaç ve hedeflere yönelik öğrencilerin ihtiyaçlarının neler olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla çalışma grubunu oluşturan 177 ğrenci arasından seçilen 46 ğrenci ile yapılan görüşme sırasında konuyla ilgili verilere ulaşılmıştır. Konuyla ilgili bulgular şu şekilde özetlenebilir. Öğrenciler 46 kez Türkçenin günlük hayatta kullanılan şeklini öğrenmek istediklerini ve ğretim programının amaç ve hedeflerinin bu durum dikkate alınarak belirlenmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Yine 41 kez ğretim programının özellikle tercüman yetiştirmeye yönelik şekillenmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. 35 kez Türkçe iki ülke arasındaki ilişkileri gclendirmek için öğretilmelidir düşüncesini dile getirmişlerdir. Yine 27 kez 1. sınıfta Türkçeyi ğrenmenin yanı sıra Türk kültürünü ve Türkiye'yi de tanımak istediklerini dolayısıyla ğretim programının amaç ve hedefleri belirlenirken bu isteklerine dikkat edilmesi gerektiğini söylemişlerdir. Görüşme yapılan öğrenciler 14 kez ise temel düzey yabancı dil olarak Türkçe ğretim programının ortak tarihimizi öğretmek ve aydınlatmak için şekillendirilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Uygulanan temel düzey yabancı dil olarak Türkçe ğretim programının iki ülke arasındaki ilişkilerde Türkçe bilen Cezayirli yetiştirmeyi amaçlaması gerektiği düşüncesi ise öğrenciler tarafından 7 kez dile getirilmiştir.

Özetle ğrencilerin ğretim programının amaç ve hedefleriyle ilgili ihtiyaçları uygulamada yaşayan Türkçenin ğretilmesi (46), Türkçenin tercüman yetiştirmek (41), iki ülke arasındaki ilişkileri gclendirmek (35), Türk kültürü ve Türkiye'yi tanıtmak (27), ortak tarihimizi aydınlatmak ve öğretmek

(14) ve son olarak da iki ülke arasındaki diplomatik ilişkileri güçlendirecek Cezayirli yetiştirmek şeklindedir. Konuyla ilgili öğrencilerle yapılan görüşme kayıtlarından bazı örnekler aşağıda verilmiştir.

*“Buradaki hedef tercüman yetiştirmek olmalıdır.” (Gr-Ö20-E).*

*“İlk olarak Türklerin tarihini ve kültürünü öğrenmemiz gerekiyor.” (Gr-Ö19-K).*

*“İki ülke arasındaki iletişimi geliştirmek, Türk kültürünü tanımak, tanıtmak, ilişkileri geliştirmek amacıyla Türkçe öğretilmelidir.” (Gr-Ö13-K).*

Öğrencilerin temel düzey yabancı dil olarak Türkçe öğrenirken kullanılacak yöntem ve tekniklerle ilgili ihtiyaçları onlarla yapılan görüşmelerde veri elde edilen bir diğer başlıktır. Yapılan görüşmede elde edilen bulguları şu şekilde özetlemek mümkündür. Öğrenciler yabancı dil olarak Türkçe öğretilirken konuşma dersinde çok pratik yapılması gerektiğini ve bu beceriye ağırlık veren yöntem ve tekniklerin kullanılması gerektiğini (46) düşünmektedirler. Ayrıca öğretmenin önce konuyu anlatması daha sonra uygulama yapması (tüm dengelim) gerektiğini (46), sık sık soru-cevap uygulamasının kullanılması gerektiğini (41) belirtmişlerdir. Yine derslerde diyalog yapılırsa öğrenilenlerin daha çok hatırlanacağı (40), öğrenciyi aktif hale getirecek yöntem ve tekniklerin kullanılması gerektiği (39), derslerin tamamen Türkçe kullanılarak işlenmesi gerektiği ancak bazı terimleri açıklamak için başka dillerin kullanılabilmesi (37), bazen kelime ezberi yaptırılabilmesi (35) öğrenciler tarafından ifade edilen yöntem ve tekniklerle ilgili ihtiyaçlar arasındadır. Öğrenciler konuyla ilgili konuşma dersinde konuyla ilgili canlandırmaların yapılması gerektiğini (17), kelime öğrenirken dil oyunlarını kullanabileceklerini (16), tartışmanın kullanılabilmesini (14), her beceriye uygun yöntem ve tekniğin kullanılması gerektiğini (12) de düşünmektedir. Son olarak basit düzeyde ezber yapılabilmesini (8) ve derslerde Türkçe dışında başka bir dil kullanılmaması gerektiğini (5) de ifade etmişlerdir. Konuyla ilgili yapılan görüşmelerden örnek niteliğindeki bazı kayıtlar aşağıdaki gibidir.

*“Derslerde drama, soru cevap, oyunlar, tercüme gibi etkinlikler kullanılmalı.” (Gr-Ö27-E).*

*“Canlandırmalar yapılmalı, diyalog çalışması yapılmalı.” (Gr-Ö25-K).*

*“Tercüme ve tartışma kullanılmalı. Bunları dili öğrenmek için önemli buluyorum. Bize yardımcı olurlar ve bizi teşvik ederler.” (Gr-Ö24-K).*

*“Derslerde soru cevap, tercüme ve şiir ezberi yapılabilir. Tercüme kelime haznemizi geliştirir.” (Gr-Ö1-E).*

Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesinde (2013) belirtilen dil kullanım alanlarına ilişkin öğrenci ihtiyaçlarının neler olduğuna ilişkin görüşme ile elde edilen bulgulara bakıldığında öğrencilerin çerçevede tanımlı bütün alanlarda (resmi, mesleki, kişisel) Türkçe kullanmak istediği (46) görülmüştür. Ayrıca öğrencilerden bazıları ilk yıl (temel düzey) için arkadaş ortamında daha sonra bütün alanlarda Türkçeyi konuşmak istediğini (42) belirtmiştir. Tercüman olmak için bölümde olduğunu ve mesleki alanda Türkçe konuşmak istediğini belirten öğrenciler (37) de bulunmaktadır. Öğrencilerle yapılan görüşmelerde konuyla ilgili elde edilen diğer bulgular gündelik yaşamda Türkçe kullanmak isterim (29), resmi alanda Türkçe konuşmak isterim (23) ve ticari alanlarda Türkçeyi kullanmak isterim (16) şeklindedir. Yapılan görüşmelerle ilgili kayıtlardan bazıları aşağıdaki gibidir.

*“Türkçeyi resmi alanlarda konuşmak isterdim Çünkü bürokrat olarak ülkemi yurt dışında temsil etmek istiyorum.” (Gr-Ö28-K).*

*“Her alanda ihtiyaç duyacağım. Özellikle mesleki alanda ve arkadaş ortamında.” (Gr-Ö27-E).*

*“Günlük hayatta Türkçeyi konuşmak istiyorum.” (Gr-Ö26-E).*

*“Türkçeyi arkadaş ilişkilerinde ve mesleki alanda kullanmak isterdim. Çünkü o zaman fuarlarda tercüman olarak çalışıp kendimi geliştiririm ve para kazanabilirim.” (Gr-Ö24-K).*

*“Bütün alanlarda Türkçeyi kullanmak isterdim.” (Gr-Ö6-K).*

Yapılan görüşmelerle öğrencilerin ikinci araştırma sorusu doğrultusunda öğretmenlerle ilgili ihtiyaçları da tespit edilmiştir. Konuyla ilgili ulaşılan bulgular şu şekildedir. Türkoloji öğrencilerine göre

öğretmen bol bol pratik yaptırmalı (46), öğrencilerin anlayıp anlamadıklarını sorular sorarak her zaman kontrol etmeli (46), konuyu önce kendisi anlatmalı sonra öğrencilere uygulama yaptırmalı (46), öğrencileri derse katmalı (42), ağız veya şive kullanmamalıdır (40). Ayrıca yazı tahtası dışında da materyal kullanılmalı (39), mutlaka ya tahtaya yazmalı ya da o günkü dersle ilgili ders notu vermeli (36), öğrenciler anlamadığında onlara açıklama yapabilecek ortak bir yabancı dil bilmelidir (35). Bazı öğrencilere göre öğretmen yazarak ders anlatmalı (33), ödev vermeli ve kontrol etmeli (31), derste yavaş konuşmalı (30), geçmiş derslerin tekrarını yapmalı (28) dersi Türkçe anlatmalı başka dil kullanmamalı (24) ve öğrencilerin anlamadığı yerde başka bir dil kullanabilir (20). Yine 46 öğrenciyle yapılan görüşmeler sonucu elde edilen bulgulara göre temel düzey yabancı dil olarak Türkçe öğreten öğretmen öğrencilerin seviyesinin üstünde şeyler istememeli (19), sabırlı olmalı (15), dersi olabildiğince örnek vererek ve en basit şekilde anlatmalı (13), öğrenciler tahtadaki notu yazmadan tahtayı silmemeli (11), sınıfın tamamına hâkim olmalı (8) ve öğrencilerin derse katılmalarına izin vermelidir (5). Öğrencilerle yapılan görüşmelerden elde edilen kayıtlardan bazıları aşağıda verilmiştir.

*“Öğretmen dersi Türkçe anlatmalı. Anlamadığımız yerde başka bir dil yerine resim kullanılmalı. Mesela benim Almanca hocam derste ne olursa olsun Almancadan başka dil kullanmazdı. Bir yolunu bulup anlatmak istediğini bize Almanca ulaştırırdı. Bazen rol yapardı. Öğrenciler size başka dille cevap verdiğinde yasaklamanız gerekiyor. Öğretmen çok pratik yapmalı, ev ödevi vermeli ve sürekli kontrol etmeli. Dersi sınıfın tamamı anlayana kadar anlatmalı, başka konuya geçmemeli. Bazen eski dersler hakkında soru sormalı, tekrar yapmalı. Bizi sınıfın içerisinde cesaretlendirmeli, desteklemeli. Çok fazla pratik yaptırmalı.” (Gr-Ö28-K).*

Son olarak öğrencilerin öğretim sürecindeki ölçme ve değerlendirme ile ilgili ihtiyaçlarına yönelik yapılan görüşmelerde elde edilen bulgulara yer verilecektir. Öğrencilerin konuyla ilgili düşünceleri ev ödevleri vermeli (46), sınav soruları anlaşılır olmalı (41), her dersin kendine göre sınavı olmalı (40), derste işlenmeyen konulardan sınavda soru sorulmamalı (37) şeklindedir. Ayrıca sınav süreleri yeterli olmalı (36), yazılı ve sözlü sınavlar yapılmalı (35), dinleme sınavları yapılmalı (29) ve sadece yazılı sınav olmalı (2) şeklinde görüş belirtilmiştir. Konuyla ilgili yapılan görüşmelerden bazı örnek kayıtlar aşağıda verilmiştir.

*“Ödev gerekli. Verilen ödevler dersle iletişimi canlı tutar.” (Gr-Ö12-K).*

*“Sadece yazılı sınav istiyorum. Yazılı sınavlar düşünmeye fırsat veriyor. Sözlü sınavda stresli olursan cevap veremezsin ve notun düşer.” (Gr-Ö19-K).*

*“Bana göre her dersin kendine göre ödevi olmalı. Bize ödev verildiğinde zorunlu olsa ya da not verilse öğrenciler yapmak için daha çok çaba sarfeder.” (Gr-Ö18-E).*

*“Bazı sınavlar yazılı bazı sınavlar sözlü olmalı. Yazılı sınavlarda paragraf verilip bu paragrafta ilgili sorular sorulsa daha iyi olur. Konuşma ve fonetik sınavları sözlü olmalı.” (Gr-Ö7-K).*

## SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu araştırma Cezayir 2 Üniversitesi Türkoloji Bölümü lisans 1. sınıf öğrencilerine temel düzey (A1-A2) Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi sırasında öğrencilerde oluşan dil ihtiyaçlarının ne olduğunu tespit edebilmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi (2013) ve ilgili alan yazın araştırmada esas alınan unsurlardır. Çalışmanın amacı ve araştırma soruları temel alınarak hazırlanan dil ihtiyaç analizi formu ve görüşme veri toplama araçlarıyla konuyla ilgili veriler elde edilmiştir. Daha sonra veriler betimsel istatistik ve içerik analizi teknikleri ile analiz edilerek çalışmanın bulgularını ulaşılmıştır. Bu bölümde ise ulaşılan bulgulardan hareketle araştırmanın sonuçlarına yer verilmiştir. Ayrıca araştırmanın sonuçları ilgili alan yazında konuyla ilgili yapılan diğer çalışmaların sonuçlarıyla karşılaştırmalı olarak tartışılmıştır. Son olarak Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi kapsamında araştırma sonuçları bağlamında öğrencilere, öğretmenlere ve araştırmacılara birtakım öneriler sunulmuştur.

Birinci araştırma sorusu kapsamında öğrencilerin neden yabancı dil olarak Türkçe öğrenmeye ihtiyaç duyduklarına yönelik birtakım sonuçlara ulaşılmıştır. Buna göre Cezayir'deki Türkoloji bölümü öğrencileri öncelikle daha iyi şartları olan bir iş bulabilmek amacıyla Türkçe öğrenme ihtiyacı duymaktadırlar. Bu ihtiyaç Türkçe öğrenip Türkiye'de çalışmak, Türkiye-Cezayir arasında ticaret

yapmak, Cezayir'deki Türk firmalarında tercüman olmak gibi farklı şekillerde ifade edilmiştir. Çangal (2013), Bosna-Hersek'te yabancı dil olarak Türkçe öğrenen kursiyerlerin ticaret yapmak ihtiyacı ile Türkçeyi öğrendikleri sonucuna ulaşmıştır. Yine Başar & Akbulut (2016), Tiflis Yunus Emre Türk Kültür Merkezindeki yabancı dil olarak Türkçe öğrenen kursiyerlerin iş imkânı nedeniyle Türkçe öğrenme ihtiyacı içerisinde oldukları sonucunu paylaşmıştır. Araştırmanın bulguları bu anlamda alan yazındaki ilgili çalışmalarla örtüşmektedir. Ancak Yıldız (2015), Türkiye'deki 4 farklı üniversitede eğitim alan Avrupalı Erasmus öğrencileriyle yaptığı çalışmasında Avrupalı öğrencilerin en çok ana dili Türkçe olanlarla iletişim kurmak ve Türk kültürünü tanımak ihtiyacıyla Türkçe öğrendikleri sonucuna varmıştır. Yine Orhan (2019), İsveç'te bir dil öğretim merkezinde yabancı dil olarak Türkçe öğrenen İsveçli kursiyerlerle yaptığı çalışmada kursiyerlerin Türkçeyi sınıf içinde öğretmen ve diğer öğrencilerle iletişim kurma ihtiyacıyla öğrendiklerini ortaya koymuştur. Aynı çalışmada 30 yaş üzeri İsveçli kursiyerlerde Türkiye-İsveç arası ticaret yapma ihtiyacıyla yabancı dil olarak Türkçe öğrenenlerin oranının yüksek olduğu da tespit edilmiştir.

Cezayirli öğrencilerin yabancı dil olarak Türkçe öğrenmek istemelerinin diğer gerekçeleri arasında Türk kültürüne ve dizi, film, şarkı gibi kültür ürünlerine, Türkiye'ye, yaşanmış ortak tarihe, Türk futboluna olan ilgi olduğu sonucuna varılmıştır. Öğrencilerin gerek ailelerinin yönlendirmesi, gerekse bireysel tercihleri doğrultusunda oluşan Türkçe ve Türk kültürüne ilgileri, sevgileri onların yabancı dil olarak Türkçe öğrenme ihtiyaçlarını ortaya çıkarmıştır. Son olarak da az oranda da olsa öğrencilerin Türkçe ile ilgili akademik çalışmalar yapma, Cezayir-Türkiye ortak tarihi üzerinde araştırmalar yapma gibi eğitim ihtiyacıyla yabancı dil olarak Türkçe öğrendikleri sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlar göz önüne alındığında öğrencilerin yabancı dil olarak Türkçe öğrenme ihtiyaçlarını ülkelerinin ekonomik durumu, Türkiye'nin ülkelerindeki ekonomik etkisi doğrudan etkilemektedir. Yani ekonomik açıdan Türkiye'den daha gelişmiş ülkelerde yaşayan insanlar Türkçeyi daha çok iletişim kurma ve Türk kültürünü tanıma ihtiyacıyla öğrenmek isterken ekonomik anlamda Türkiye'den geride olan veya Türkiye ile yoğun ekonomik, ticari ilişkiler içerisinde bulunan ülkelerde yaşayan öğrenciler Türkçeyi yabancı dil olarak daha çok iş bulma ve ticaret yapma gibi ekonomik ihtiyaçlarla öğrenmektedir. Yine yapılan çalışmalara bakılarak yaş ve eğitim düzeyi faktörünün yabancı dil olarak Türkçe öğrenme ihtiyacını etkilediği söylenebilir. 30 yaş ve üzeri olan ve kurs merkezinde yabancı dil olarak Türkçe öğrenen kişilerin daha çok ekonomik kaygılarla Türkçe öğrendikleri ifade edilebilir.

Çalışmanın ikinci araştırma sorusu kapsamında öğrencilerin yabancı dil olarak Türkçe öğrenirken en çok ihtiyaç duydukları dil becerisinin konuşma, daha sonra dinleme olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çangal (2013), Yağmur-Şahin, İşcan, Kana ve Koçer (2013), Boylu & Çangal (2014), Yılmaz (2014), Yıldız (2015), Başar ve Akbulut (2016), Jilta (2016), Phutkaradze (2018), Farzan (2019), İpek & Çelik (2019), Sayar (2019) ve Ramanenkava (2020), Bosna-Hersek, Hindistan, İran, Polonya, Türkiye'deki Avrupalı öğrenciler, Gürcistan, Kosova, Türkiye'deki göçmenler, Afganistan, Cibuti ve Belarus gibi farklı ülkelerde, farklı çalışma grupları üzerinde ihtiyaç analizi gerçekleştirmesine rağmen aynı sonuca ulaşmıştır. Türkçenin yabancı dil olarak öğretimine yönelik yukarıda bahsedilen dil ihtiyaç analizi çalışmalarında öğrencilerin en çok ihtiyaç duydukları dil becerisi konuşma ve dinleme olmuştur. Bu durum konuşma ve dinlemenin ilk edinilen temel dil becerileri olmasıyla açıklanabilir. Yine iletişim kurmada kullanılan ilk beceriler olması konuşma ve dinlemeye duyulan ihtiyacın nedeni olarak açıklanabilir. Öğrencilerin yabancı dil olarak Türkçe öğrenme nedenleriyle ihtiyaç duydukları dil becerisi arasında doğrusal bir ilişki olduğu söylenebilir. Eğitim ve akademik ihtiyaçlarla Türkçe öğrenenler konuşma ve dinlemenin yanında okuma ve yazmayı da içeren bütün dil becerilerine ihtiyaç duymaktadırlar. Ancak iş bulma, seyahat etme, ana dili Türkçe olan insanlarla iletişim kurma gibi ihtiyaçlarla Türkçe öğrenen kişiler genellikle sadece konuşma ve dinleme becerisine ihtiyaç duymaktadırlar.

Öğrencilerin yabancı dil olarak Türkçe öğrenirken en çok ihtiyaç duydukları üç materyalin sözlük, çalışma kitabı ve Türkçe film ve şarkılar olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Cezayir'deki kitapçılarda diğer dillerin aksine yabancı dil olarak Türkçe öğretimine yönelik yeterli materyal olmamasının öğrencilerin bu ihtiyaçlarında etkili olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda öğrencilerin okuma ve yazmaya yönelik basılı materyallerin yanı sıra konuşma ve dinlemeye yönelik elektronik materyallere ihtiyaç duyduğu söylenebilir. Ayrıca öğrenciler Türkçeyi afiş, menü, katalog, kartpostal gibi basit basılı materyallerden ziyade ders kitabı ve edebi ürünler gibi daha ayrıntılı materyallerden öğrenmeyi tercih etmektedirler. Dergi, gazete, günlük, ders notu ve makale öğrencilerin yabancı dil olarak Türkçe

öğrenirken daha az ihtiyaç duydukları materyaller arasında yer almaktadır. Öğrencilerin özellikle temel düzeyde Türkçe-Arapça ya da Türkçe-Fransızca iki dilli materyallere daha fazla ihtiyacının olduğu ulaşılan sonuçlardandır. Öğrenciler elektronik sözlük, bilgisayar, kulaklık, video, akıllı tahta, internet gibi teknolojik materyallere de yoğun ilgi ve ihtiyaç duymaktadırlar.

Yabancı dil olarak Türkçe öğrenen Cezayir'deki Türkoloji bölümü öğrencilerinin derslerde kullanılan etkinlikler bakımından ihtiyaçlarına baktığımızda en çok ihtiyaç duydukları üç etkinliğin çeviri, karşılıklı konuşma ve konuşma örnekleri dinleme etkinlikleri olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bunlardan sonra öğrencilerin tartışma, düz anlatın, basit metin okuma ve kısa metin yazma etkinliklerine ihtiyaç duydukları sonucu ortaya çıkmıştır. Sonuçlara bakılarak öğrencilerin materyal olarak sözlüğe ve iki dilli materyallere ihtiyaç duymasıyla çeviri etkinliklerini tercih etmesi arasında bir tutarlığın olduğu ifade edilebilir. Yine en çok ihtiyaç duydukları dil becerisinin konuşma olmasıyla karşılıklı konuşma etkinliklerine ihtiyaç duymaları arasında da bir tutarlılık bulunmaktadır.

İkinci araştırma sorusu kapsamında öğrencilerin yabancı dil olarak Türkçe öğrenirken temalar bakımından en çok ihtiyaç duydukları ilk üç temanın dil, eğitim ve diğer kişilerle ilişkiler temaları olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca öğrenciler için günlük yaşam, mekânlar ve hizmetler temaları da en çok ihtiyaç duydukları diğer temalardır. Bununla birlikte öğrencilerin yabancı dil olarak Türkçe öğrenirken mümkün olduğunca farklı temalarda eğitim almaya açık olduğu da konuyla ilgili ulaşılan sonuçlar arasındadır. Öğrenciler her ne kadar uygulanan dil ihtiyaç analizi formunda yukarıdaki tema sıralamasına göre bir ihtiyaç önem sıralaması belirtmiş olsalar da araştırmacı tarafından kendileriyle yapılan görüşmelerde farklı temalarda ders işlemeğe açık oldukları görülmüştür.

Uygulanan Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi temel düzey kur/kurs öğretim programının hedef ve amaçlarıyla ilgili öğrencilerin ihtiyaçlarına bakıldığında ağırlıklı olarak programın Türkçenin kullanılan formunun öğretildiği, özellikle tercümanlık mesleğine ilişkin donanımların yüklendiği bir yapıda olmasını istedikleri sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca öğrencilere göre programın hedef ve amaçları arasında sadece Türkçeyi öğretmek değil Türkiye'yi ve Türk kültürünü tanıtmak da olmalıdır. Yine öğrenciler, öğretim programında Türkçenin iki ülke arasındaki ortak tarihi aydınlatıcı ve ilişkileri güçlendirici rolde olması gerektiğini düşünmektedirler. Bu yönüyle öğrencilerin temel düzey yabancı dil olarak Türkçe öğretim programının hedef ve amaçları arasında kültürel ve diplomatik bazı noktaların olmasına ihtiyaç duydukları sonucuna ulaşılmıştır.

Türkoloji öğrencilerinin yabancı dil olarak Türkçe öğrenirken ihtiyaç duydukları yöntem ve tekniklere bakıldığında konuşma becerisini önceleyen, pratik yapabilecekleri, uygulamaya, öğrencileri aktif kılmaya yönelik yöntem ve tekniklerin daha fazla kullanımına ihtiyaç duydukları ortaya çıkmıştır. Derslerde kullanılması gereken yöntem ve teknikler anlamında soru cevap uygulamasının sıklıkla kullanılmasına öğrencilerin ihtiyaç duydukları sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca öğrenciler öğretmenin önce konuyu anlatıp sonra örneklendirmesi olarak tanımladıkları tümdengelim ve kelime öğretimi sırasında kullanılabilir ezber tekniğine de ihtiyaç duymaktadırlar. Bunun dışında derslerin yalnızca Türkçe işlenmesine, bazı terim ve kavramların açıklanması sırasında bir başka dilin kullanılmasına ihtiyaç duymaktadırlar. Kendisiyle görüşülen öğrencilerden bazıları da özellikle konuşma derslerinde drama, canlandırma yönteminin kullanılmasına ihtiyaç duyduklarını belirtmiştir. Son olarak tartışma ve dil oyunlarının öğrenciler tarafından yabancı dil olarak Türkçe öğrenirken ihtiyaç duyulan yöntem ve teknikler arasında olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi (2013) metninde belirlenen dil kullanım alanları bağlamında öğrencilerin ihtiyaçlarına bakıldığında resmi, mesleki, kişisel bütün alanlarda Türkçeyi kullanmak istedikleri sonucuna ulaşılmıştır. Tercümanlık yapmak istedikleri için mesleki, Türkçe bilen insanlarla iletişim kurabilmek için kişisel, ayrıca ticaret yapmak ya da diplomat olmak istedikleri için resmi alanlarda yabancı dil olarak Türkçe kullanmak istedikleri tespit edilmiştir.

Öğrencilerin yabancı dil olarak Türkçe öğrenirken ihtiyaç duydukları niteliklerden hareketle şöyle bir öğretmen görüntüsü oluşturmak mümkündür. En çok öğretmenin önce konuyu anlatıp sonra uygulama yaptırmasına, herkesin konuyu anlayıp anlamadığını mutlaka sorularla kontrol etmesine, öğrenciyi derse katmasına, ağız ya da şive kullanmamasına ihtiyaç duymaktadırlar. Bunun yanı sıra yazı tahtası dışında materyal kullanması, mutlaka anlatılan konuyla ilgili ders notları vermesi, ev ödevi verip kontrol etmesi, düzenli aralıklarla tekrar yapması, gerekli olduğunda kullanmak üzere ortak bir yabancı

dil bilmesi öğrencilerin yabancı dil olarak Türkçe öğrenirken öğretmenle ilgili diğer ihtiyaçlarıdır. Yabancı dil olarak Türkçe öğrenen Cezayir 2 Üniversitesi Türkoloji Bölümü öğrencilerinin öğrenci seviyesini dikkate alan, konuyla ilgili bol örnek veren, basit anlatım yapabilen bir öğretmene ihtiyacı olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Ölçme ve değerlendirme süreçleri bakımından öğrencilerin ihtiyaçlarına bakıldığında ev ödevlerinin verilmesinin, her dersin kendine göre sınavının olmasının ve sınavlardaki soruların anlaşılır olmasının konuyla ilgili en önemli başlıkları oluşturduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca yazılı ve sözlü sınavların yapılması, dinleme sınavlarının yapılması, derste işlenmeyen konulardan soru sorulmaması ve sınav sürelerinin yeterli olması öğrencilerin ölçme ve değerlendirmeye ilgili diğer ihtiyaçlarıdır.

Araştırma sonuçlarından hareketle söz konusu örneklemde öğretim programı geliştiren ve uygulayanlara tespit edilen öğrenci ihtiyaçlarını dikkate almaları önerilebilir. Ayrıca çalışma grubu bağlamında kadın öğrenci sayısının erkek öğrenci sayısından fazla olması, öğrencilerin birden fazla yabancı dil ve kültürle ilgili bilgi sahibi olan çok dilli ve çok kültürlü yapısı yabancı dil olarak Türkçe öğretim programı hazırlayıcıları ve uygulayıcıları için dikkat edilmesi gereken bir diğer konudur. Öğrenci ihtiyaçları doğrultusunda konuşma ve karşılıklı konuşma, dinleme becerilerine ağırlık verilmesi önerilebilir. Öğretmenlerin öğrencilerin çeşitliliğine paralel olarak gerek dil gerekse kültür konusunda çok yönlü olması önerilebilir.

Araştırmacılara söz konusu araştırma sahasında yapacakları çalışmalar için öncelikle ilgili kişi ve kurumlara kendilerini net ve doğru tanıtmaları, yapacakları çalışmayı iyi açıklamaları önerilebilir. Ayrıca mutlaka Arapça ya da Fransızca dillerinden birini bilmeleri iletişim kurmalarında yararlı olabilir. Yine ülkedeki eğitim sistemi, akademik takvim ve gündelik hayatın işleyişiyle ilgili bilgi sahibi olmaları daha rahat çalışma yapmalarını sağlayacaktır.

#### KAYNAKÇA

Altıparmak, H. M. (2013). *Avrupa diller öğretimi ortak çerçeve programı kapsamında işlevsel kavramsal yaklaşım temelli ihtiyaç analizi örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Balçıklı, C. (2010). A study on needs analysis of learners of Turkish language. *Sino-US English Teaching*, 7(1), 24-28.

Barın, E. (2003). Yabancılara Türkçenin öğretiminde temel söz varlığının önemi. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 13, 311-317. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/156774>

Başar, U. & Akbulut, E. (2016). Yabancılara Türkçe öğretiminde öğrenen ihtiyaçlarının belirlenmesi Yunus Emre Enstitüsü Tiflis Türk Kültür Merkezi örneği. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 5(2), 1005-1020.

Benhür, M. H. (2002). *Türkçenin yabancılara öğretiminde tartışılmayan ana kavramlar*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Boylu, E. & Çangal, Ö. (2014). Yabancılara Türkçe öğretiminde dil ihtiyaç analizi İran örneği. *International Journal of Language Academy*, 2(4), 127-151.

Çalışkan, N., & Bayraktar, S. (2012, 24-28 Eylül). *Yabancılara Türkçe öğretimi konusunda bir ihtiyaç analizi Kahire Yunus Emre Türk Kültür Merkezi örneği* (Sözlü bildiri). VII. Uluslararası Türk Dil Kurultayı, Ankara.

Çangal, Ö. (2013). *Yabancılara Türkçe öğretiminde dil ihtiyaç analizi Bosna Hersek örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Demirel, Ö. (2012). *Eğitimde program geliştirme kuramdan uygulamaya*. (19. Baskı). Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara.

Farzan, E. (2019). *Afganistan'da Türkçe öğrenen öğrencilere yönelik dil ihtiyaç analizi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya.

İpek, S. & Çelik, N. (2019). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde dil ihtiyaç analizi Polonya örneği. *Aydın Tömer Dil Dergisi*, 4(2), 101-136.

Jilta, G. (2016). *Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde öğrenene yönelik dil ihtiyaç analizi Kosova örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Kavaliauskiene G. & Uzapaliene D. (2003). Ongoing needs analysis as a factor to successful language learning. *Journal of Language and Learning*, 1(1). <https://www.scribd.com/document/103515576/Ongoing-Needs-Analysis-as-a-Factor-to-Successful-Language-Learning-Article>

Orhan, D. (2019). *İsveç'te yabancı dil olarak Türkçe öğrenen yetişkinlerin dil ihtiyaçları analizi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Başkent Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Patton, M. Q. (2002). *Qualitative research & evaluation methods*. (Third Edition). Sage Publications, United State of America.

Phutkaradze, M. (2018). *Düzensiz göçmenlerin dil ihtiyaç analizi ve bir program önerisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya.

Ramanenkava, A. (2020). *Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde dil ihtiyaçlarının belirlenmesi Belarus örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

Richards, J. C., (2001). *Curriculum development in language teaching*. Cambridge University Press, Cambridge.

Sayar, E. (2019). Yabancı dil olarak Türkçe öğrenme nedenlerine yönelik bir ihtiyaç analizi Cibuti örneği. *Hacettepe Üniversitesi Yabancı Dil Olarak Türkçe Araştırmaları Dergisi*, 5, 95-108.

Seggie, F. N. & Bayyurt, Y. (2015). *Nitel araştırma yöntem, teknik, analiz ve yaklaşımları*. Anı Yayıncılık, Ankara.

Sönmez, H. (2018). *Fransa'da Türkçe eğitiminin ihtiyaçları üzerine bir durum incelemesi*. *Turkish Studies Educational Sciences*, 13(27), 1285-1303. Doi:10.7827/TurkishStudies.14284

Şeker, H. (2014). *Eğitimde program geliştirme kavramlar yaklaşımlar*. Anı Yayıncılık, Ankara.

Tanrıoğen, A. (Editör). (2012). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. (3. Baskı). Anı Yayıncılık, Ankara.

The European Language Certificates GmbH & Milli Eğitim Bakanlığı. (2013). *Diller için Avrupa ortak öneriler çerçevesi*. (2. Baskı). Telc GmbH, Frankfurt.

Yağmur-Şahin, E., İşcan, A., Kana, F., & Koçer, Ö. (2013). Yabancı dil olarak Türkçe öğrenen öğrencilerin ihtiyaç algıları Betimsel bir durum çalışması. *International Journal of Social Science*, 6(4), 1185-1198.

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. (8. Basım). Seçkin Yayıncılık, Ankara.

Yıldız, Ü. (2015). An investigation into European learners' needs with regards to Turkish as a foreign language. *The Anthropologist*, 19(3), 585-596. <https://doi.org/10.1080/09720073.2015.11891693>

Yılmaz, F. (2014). An Investigation into students' Turkish language needs at Jagiellonian University in Poland. *Educational Research and Reviews*, 9(16), 555-561.

Yin, R. K. (2003). *Case study research design and methods*. (Third Edition). Sage Publications, California.





ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

**Araştırma Makalesi \* Research Article**

## Okul Öncesinde Dijital Araç Kullanımı ile Yaratıcılık Arasındaki İlişki The Relationship Between the Use of Digital Tools and Creativity in Preschool\*

**Şule KAVAK**

Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Temel Eğitim Bölümü, Okul Öncesi Eğitimi Ana Bilim Dalı  
kvk.sule@gmail.com  
Orcid ID: 0000-0003-2753-3977

**Ebru DERETARLA GÜL**

Prof. Dr., Çukurova Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü Okul Öncesi Eğitimi Ana Bilim Dalı  
ebruderegul@gmail.com  
Orcid ID: 0000-0002-6241-8109

**Mustafa SARIAY**

Uzman, T.C. Ölçme Seçme ve Yerleştirme Merkezi  
mustafa.ssariay@gmail.com  
Orcid ID: 0000-0002-3531-5374

**Öz:** 21. yüzyıl, dijital teknolojinin hakim olduğu, çocukların dünyayla etkileşim kurma ve yaratıcılıklarını geliştirme biçimini temelden değiştiren bir çağın başlangıcı olmuştur. Dijital araçların yaygın kullanımı, özellikle çocukların yaratıcılığı üzerindeki etkisiyle ilgili olarak, hem fırsatlar hem de zorluklarla dolu yeni bir tartışma konusuna neden olmuştur. Bu konuda literatür incelendiğinde dijital araçlarının erken yaşlarda kullanımı ile ilgili yaratıcılığı hem olumlu hem de olumsuz etkileyebileceğine dair araştırmalar olduğu görülmektedir. Tüm bu bulgular ışığında dijital teknolojinin kullanımı hayatımızın her alanında artmaya devam ettikçe, çocukların yaratıcı gelişimi üzerindeki çok yönlü etkisini anlamak giderek daha kritik hale gelmektedir. Bu nedenle okul öncesi eğitimde dijital araç kullanımı ile yaratıcılık arasındaki ilişkinin anlaşılması büyük önem taşımaktadır. Bu amaç doğrultusunda bu araştırmada 60-96 ay arası çocuğa sahip 193 ebeveynin elde edilen veriler doğrultusunda dijital araç kullanımı ile çocukların yaratıcılıkları arasındaki ilişki araştırılmıştır. Araştırma verileri, demografik bilgi formu, araştırmacılar tarafından hazırlanan dijital araç kullanım kontrol listesi ve Çiçekler, Pirpir ve Aral, (2020) tarafından Türkçe'ye uyarlanan "erken çocukluk yaratıcılık ölçeği" aracılığıyla toplanmıştır. Yapılan korelasyon analizi sonuçları, ebeveyn görüşlerine göre okul öncesi erkek çocuklarında kız çocuklarına, 5 yaş çocukların 6 yaş çocuklara ve ebeveynlerin dijital araçları kullanım sıklıklarına göre yaratıcılık düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılaşma olduğu, kardeş sayısı, dijital araç sayısı gibi değişkenler arasında anlamlı bir farklılaşmanın olmadığı görülmüştür. Bu bulgular, gözlemlenen farklılıkların altında yatan nedenleri araştırmak ve cinsiyet, yaş ve dijital araç kullanımı gibi faktörlerin, ebeveynlerin yaratıcılık algısını nasıl etkilediğini daha iyi anlamak için daha fazla, daha derinlemesine araştırmalara duyulan ihtiyacı vurgulamaktadır. Bu çalışmanın sonuçları, araştırmacılara konu hakkında daha kapsamlı çalışmaların yapılabilmesi, ebeveynlerin de bu konudaki düşüncelerini ve anlayışlarını geliştirmek ve gözden geçirmek için önemli görülmektedir.

**Anahtar Kelimeler:** Dijital ortam, okul öncesi, yaratıcı düşünme, oyun temelli öğrenme

\* Bu çalışma, 8. Uluslararası Okul Öncesi Eğitim Kongresinde özet bildiri olarak sunulmuştur.

Geliş Tarihi:29.05.2024

Kabul Tarihi:13.008.2024

Yayın Tarihi:31.08.2024

Atıf: Kavak, Ş., Gül, Deretarla, E. & Sariay, M. (2024). Okul öncesinde dijital araç kullanımı ile yaratıcılık arasındaki ilişki. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 464-475. Doi: 10.33437/ksusbd.1491701

---

**Abstract:** The 21st century has marked the beginning of an era dominated by digital technology, which has fundamentally changed the way children interact with the world and develop their creativity. The widespread use of digital tools has given rise to a new topic of discussion full of both opportunities and challenges, especially regarding its impact on children's creativity. When the literature on this subject is examined, it is seen that there are studies showing that the use of digital tools at early ages can affect creativity both positively and negatively. In light of all these findings, as the use of digital technology continues to increase in every aspect of our lives, it becomes increasingly critical to understand its multifaceted impact on children's creative development. Therefore, it is of great importance to understand the relationship between the use of digital tools and creativity in preschool education. For this purpose, in this study, the relationship between the use of digital tools and children's creativity was investigated based on the data obtained from 193 parents of children aged between 60-96 months. Research data was collected through a demographic information form, a digital tool use checklist prepared by the researchers, and the "early childhood creativity scale" adapted into Turkish by Çiçekler, Pirpir, and Aral, (2020). The results of the correlation analysis showed that, according to parents' opinions, there was a statistically significant difference between the levels of creativity of preschool boys to girls, 5-year-old children to 6-year-old children, and parents' frequency of use of digital tools. There was a significant difference between variables, such as the number of siblings and the number of digital tools. It has been observed that there is no. These findings highlight the need for further, more in-depth studies to investigate the underlying reasons for the observed differences and to better understand how factors such as gender, age, and use of digital tools influence parents' perceptions of creativity. The results of this study are considered important for researchers to conduct more comprehensive studies on the subject and to develop and review parents' thoughts and understanding on this subject.

**Keywords:** Digital environment, preschool, creative thinking, play-based learning.

---

## INTRODUCTION

A wide range of traditional forms of creativity, such as drawing, play, and natural and unstructured materials, have been important tools to support human nutrition for many years. But the 21st century has ushered in a comprehensive digital age that has fundamentally revolutionized the way people interact with the world and develop creative labor. 21st century children found themselves surrounded by technological devices almost as soon as they were born, and they built their world on these devices. Computer, mobile phone, tablet etc. Vehicles have been an indispensable part of their lives since their early days. Today, the excessive interaction of individuals in early childhood with technological tools has led to the game going beyond traditional patterns and becoming digital (Kavak, 2022). While early childhood education traditionally emphasizes play-based learning, hands-on activities and interpersonal interaction; Technological developments have added new dimensions to pedagogical strategies and theories (Plowman et al., 2010).

Digital media and tools have given rise to many new insights that are considered to present both opportunities and challenges, especially regarding their impact on children's creativity. When the literature is examined, many studies emphasize that utilizing digital technologies such as iPad and other interactive platforms provides various resources and has the potential to increase creativity in individuals' forms of expression (Plowman, Stevenson, Stephen & McPake, 2012; Flewitt, Messer & Kucirkova, 2015). For example, research shows that the purposeful use of digital technologies, from tablet applications to interactive whiteboards, can serve as a catalyst for creative expression and problem-solving skills (Couse and Chen, 2010; McPake et.al., 2012; Flewitt, Messer, and Kucirkova, 2015). These technological tools provide many benefits for activities that encourage creative thinking, peer interaction, and collaboration (Price et al., 2015).

However, in different studies, researchers have also expressed concerns about the potential disadvantages of digital technology. For example, researchers warn that overuse or passive consumption of technology can stifle creativity (Kirkorian et. al., 2009; Paavonen et. al., 2006; Schmidt et. al., 2008; Sigman, 2012; Uhls et al., 2014). Research has shown that as screen time increases, participation in outdoor and creative play activities, which are very important in supporting creativity, may decrease (Rideout, 2016). Moreover, over-reliance on digital tools can limit sensory experiences considered essential for emotional and cognitive development, restrict physical activity, and minimize face-to-face interactions (Sigman, 2012; Lillard et al., 2013). Research on 5-6-year-olds has shown that

both active and passive TV exposure correlates with shorter sleep duration, sleep disorders, and overall sleep disturbances. Notably, passive TV exposure exceeding 3 hours daily is strongly linked to sleep issues, highlighting the need for parents to limit children's TV exposure (Paavonen et. al., 2006). Similarly, studies on 1-3-year-olds reveal that background TV significantly reduces the time they spend playing and focusing, which may negatively impact cognitive development. Moreover, the presence of background TV also diminishes the quality and quantity of parent-child interactions, potentially hindering developmental progress (Schmidt et. al., 2008). Hedegaard (2009) argues that these practices are shaped by adults' values and beliefs but also that children's interactions in any context are mediated through their own motives and preferences. Thus children's experiences of digital technologies at home must be also focused on the kinds of technologies they encounter, interactions around these technologies, and ways in which the home environment shapes and by these encounters and interactions (McPake et. al., 2012). Such inappropriate and unintentional use of technology can shift the focus away from the core principles of early childhood education, which emphasize the importance of experiential learning in predominantly analog environments (Elkind, 2007). As a result, the relationship between the use of digital tools and creativity in preschool environments shows that it is an important subject area of academic and practical research (Plowman et al., 2010).

In light of these complexities, as digital technology continues to permeate every aspect of our lives, it becomes increasingly important to understand the multifaceted impact of digital technology on children's creative development. Therefore, it is of great importance to understand the relationship between the use of digital tools and creativity in preschool education. This research aims to provide conclusions on how educators, parents, policy makers and researchers should use the most appropriate strategies to integrate technology to support children's development, rather than replacing traditional pedagogical methods aimed at nurturing creativity in children's young minds.

For these purposes, the research sought answers to the following research questions:

Is there a relationship between the gender of preschool children and parents' perception of children's creativity levels?

Is there a relationship between preschool children's siblings and the number of digital tools they have and parents' perception of children's creativity levels?

Is there a relationship between the ages of preschool children and parents' perception of children's creativity levels?

Is there a relationship between the duration of digital device use of parents of preschool children and parents' perception of their children's creativity levels?

Is there a relationship between preschool children's digital tool usage time and parents' perception of children's creativity levels?

## RESEARCH METHOD

In this study, descriptive research method, which is one of the quantitative research designs, was used to define and explain in detail the relationship between independent variables and dependent variables in order to examine the relationship between the use of digital tools and creativity levels in preschool children, taking into account different variables.

### Participants

The research was conducted with 194 participants. Participants consist of parents with children between the ages of 60-96 months and were selected through random sampling from parents with high accessibility. The data collection form created via Google Form included questions aimed at collecting information about some demographic characteristics of the participants, as well as Early Childhood Creativity Scale (ECCS) items that parents were asked to answer for their children between the ages of 60 and 96 months. Participants accessed the survey online and only one of the child's parents responded to the survey.

## Data collection tools

**Demographic Form:** It includes demographic factors that provide information about the children and their parents, such as gender, age, number of siblings, parent's age, education level, employment status.

**Digital Tool Use Checklist:** It was prepared by researchers as a result of literature review in order to collect information about the type, frequency, number and purpose of digital tools used at home. This checklist includes questions that provide information about both the child and the parent.

**Early Childhood Creativity Scale:** The Early Childhood Creativity Scale (ECCS) adapted to Turkish culture by Yıldız Çiçekler, Alakoç Pirpir, Aral (2020) was included. The responses to the items on the scale, which consists of a single factor and a total of 12 items, are "Almost always [7], Very often [6], Frequently [5], Sometimes [4], Rarely [3], Very rarely [2] and Almost never [1]". It was evaluated according to a 7-point Likert type rating: 1". There are no scale items that need to be reverse-coded. The total score obtained from the responses to items on the scale indicates the child's level of creativity. The minimum score on the scale is 12 and the maximum score of it is 84. The Cronbach Alpha validity of the scale is 0.95 and the split-half reliability of it is 0.92. The parents were asked to fill out the related scale for each one of their children by considering the children's situation.

## Analysis of Data

Data analysis was done using the SPSS 20.0 package program. One participant who was considered to be an outlier was not included in the study and the analysis continued with 193 participants. Participants' responses to the Early Childhood Creativity Scale (ECCS); Whether the participants differed according to the gender of their children, the number of siblings (older and younger sister or older and younger brother), and the number of digital technology devices at home (smartphone, computer, tablet and television) was examined through the independent samples t test, which is one of the parametric tests. In examining whether the scores of the participants from the scale differ according to the duration of digital technology use (6 different categories) and the age of the children (60-71 months/5 years, 72-83 months/6 years and 84-96 months and 7 years), one-way parametric tests were used. Analysis of variance (One-way ANOVA) was used. The lowest significance level of  $p < 0.05$  was taken into account in the interpretation of the techniques used. In addition, the respondents' purposes of using digital technology tools and their children's purposes of using digital technology tools were examined with a histogram chart.

## RESULTS

The requirements of these tests were examined to decide whether t-test and one-way analysis of variance (ANOVA) tests could be used in the analysis of the scores obtained from the Early Childhood Creativity Scale (ECCS). The scores obtained from the scale showed a normal distribution in all subcategories of the relevant independent variables; It was observed that the skewness and kurtosis coefficients were between +1 and -1 values, and the Kolmogorov-Smirnov test results were statistically significant. Levene's test was used to test the homogeneity of variances of the population, which is one of the requirements of ANOVA. According to the Levene test results, both the participants' digital tool usage time ( $F(5, 184)=0.703, p > 0.05$ ) and the children's age ( $F(2, 190)=0.103, p > 0.05$ ) The variances were calculated to be equal and one-way analysis of variance (ANOVA) test was applied separately for these variables.

**Table 1.** Independent samples t test results for examining whether the scores obtained from (ECCS) differentiate according to the gender of the children

	Gender	n	$\bar{X}$	ss	sd	t	p	Cohen's d
Sum	Girl	102	58.09	9.269	191	-2.057	<b>0.041*</b>	0.283
	Boy	91	60.71	8.358				

According to the results of the independent samples t test, the scores of those who had a daughter ( $\bar{X}=58.09$ ,  $sd=9.269$ ) and those who had a son ( $\bar{X}=60.71$ ,  $sd=8.358$ ) according to their answers to the ECCS were statistically significant in favor of those who had sons. shows a significant difference ( $t(191)=-2.057$ ,  $p<0.05$ ). However, the strength of the relationship between the variables was calculated with the Cohen's d formula (Cohen, 1988), and it was concluded that the resulting 0.283 Cohen's d value was a small effect size (Cohen, 1988). Whether there is a significant difference between the scores obtained from the ECCS according to the number of digital technology devices at home (smartphone, computer, tablet and television) and the number of siblings of the child (older and younger sister or older and younger brother), again, independent samples are evaluated. It was examined with t test. Accordingly, it was concluded that the scores obtained by the participants from the ECCS did not show a statistically significant difference according to the relevant independent variables.

**Table 2.** ANOVA results for analyzing the scores obtained from (ECCS) according to the age of the children

	Age	n	$\bar{X}$	ss	sd	F	p	$\eta^2$
ECCS scores	5	71	57.61	9.036	(2, 190)	3.438	<b>0.034*</b>	0.034
	6	67	61.49	8.568				
	7	55	58.91	8.822				

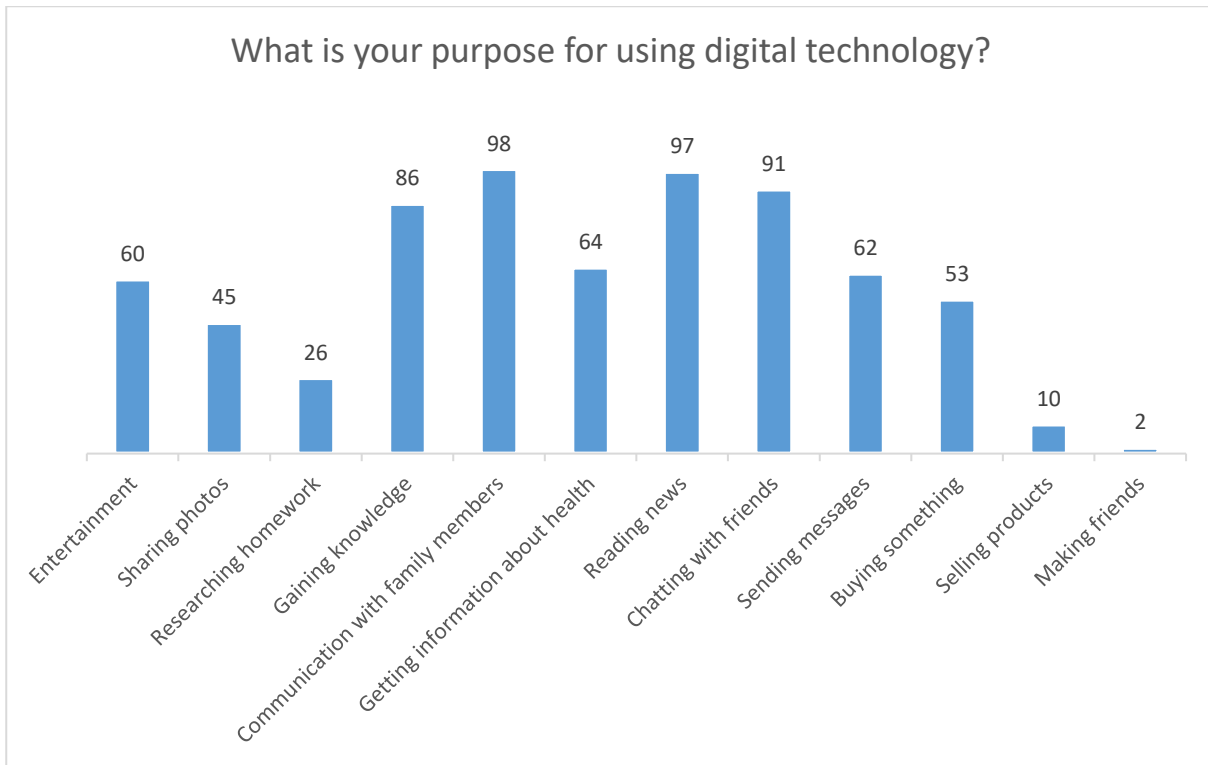
When the results of the one-way analysis of variance (ANOVA) were examined, it was concluded that the scores obtained from (ECAS) showed a statistically significant difference according to the age of the children ( $F(2, 190)=3.438$ ,  $p<0.05$ ). However, the strength of the relationship between the variables was calculated using the eta-square ( $\eta^2$ ) technique and it can be stated that the obtained eta-square value of 0.034 has a small effect power (Cohen, 1988). In post hoc comparisons made using Bonferroni correction, the average score of 5-year-old children ( $\bar{X}=57.61$ ,  $sd=9.036$ ) shows a significant difference compared to the average score of 6-year-old children ( $\bar{X}=61.49$ ,  $sd=8.568$ ). However, the average score of 7-year-old children ( $\bar{X}=58.91$ ,  $sd=8.822$ ) does not differ significantly compared to the average scores of both 5-year-old and 6-year-old children.

**Table 3.** ANOVA results regarding the examination of scores obtained from (ECCS) according to the duration of using digital tools by parents

	Duration of use	n	$\bar{X}$	ss	sd	F	p	$\eta^2$
ECCS scores	30 min. and less	27	58.93	9.615	(5, 184)	2.473	<b>0.034*</b>	0.062
	30 min.-1 hour	53	57.87	8.169				
	1-2 hours	45	57.84	8.664				
	2-3 hours	38	60.24	9.854				
	3-4 hours	15	66	6.414				
	4 hours and more	12	61.25	9.314				

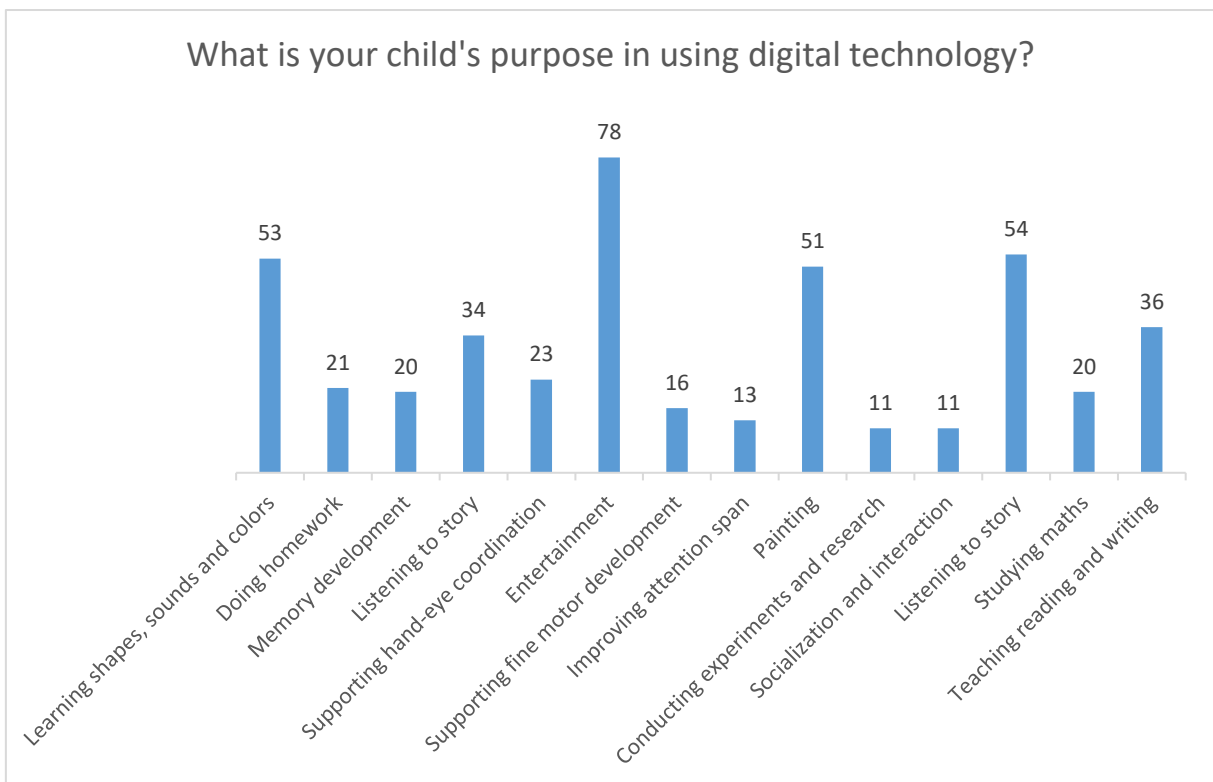
When the one-way analysis of variance (ANOVA) results are examined in Table 4, it is seen that the participants' average scores on the ECCS show a statistically significant difference according to the duration of use of digital tools ( $F(5, 184)=2.473$ ,  $p<0.05$ ). However, the strength of the relationship between the variables was calculated using the eta-square ( $\eta^2$ ) technique, and the resulting eta-square value of 0.062 was found to have a medium level of effect (Cohen, 1988). In post hoc comparisons made using Bonferroni correction, the average score of the participants who had a digital tool usage time of 3-4 hours ( $\bar{X}=66$ ,  $sd=6.414$ ), 30 min-1 hour ( $\bar{X}=57.87$   $sd=8.169$ ) and 1-4 hours. It was revealed that there was a significant difference between those who used digital tools for 2 hours ( $\bar{X}=57.84$   $sd=8.664$ ). However, the average ECCS scores of those who used digital tools for 30 minutes or less ( $\bar{X}=58.93$   $sd=9.615$ ) and the participants who spent 2-3 hours with digital tools ( $\bar{X}=60.24$   $sd=9.854$ ) were significantly higher than the average of the participants in other groups. undifferentiated.

Finally, children's creativity score averages according to the duration of digital tool use were examined with ANOVA test, and it was concluded that the findings did not show any significant difference.



**Figure 1.** *What is your purpose for using digital technology?*

In order to examine the participants' answers in more depth, some categorical questions were asked through a checklist prepared by the researchers. Accordingly, the participants were asked for what purpose they use digital tools, and as seen in Figure 1, it was concluded that the participants generally use digital tools for communication and obtaining information. Apart from this, it is seen that the majority of people use digital tools for entertainment purposes.



**Figure 2.** *What is your child's purpose in using digital technology?*

For the same purpose, this question asked for what purpose children use them, and according to Figure 2, it is seen that children use digital tools mostly for entertainment purposes, followed by listening to stories, drawing and learning purposes. Accordingly, it can be said that adults use digital tools mostly for communication and information acquisition, while the majority of children use digital tools for entertainment and effective time.

## DISCUSSION

The results of this study provide information about the relationship between different variables by examining the relationship between digital technology use and creativity in the preschool period according to parents' perceptions. The constantly developing process of digital technology begins to affect children from infancy. Its effects on development are therefore worth investigating. However, it is thought that the question of whether the use of digital tools affects children's creativity skills, especially in the preschool period, when creativity levels are at their highest, will also make important contributions to the literature. For instance similarly, Maksić (2016) tried to explain the development of creativity in the digital context by asking questions about creativity in the digital age. Kjällander and Moinian (2014) stated in their research that digital tablets and applications in the preschool period can play an important role in shaping children's creativity towards didactic design. The results of the study suggest that digital tools can impact creative learning experiences among preschoolers.

The results of our research show that parents of boys tend to perceive their children as more creative. However, this result does not definitively prove that girls are less creative than boys. Öncü (2000) examined the formal creativity of 6-year-old children in his study using the Torrance creativity test according to gender variables. Accordingly, it was observed that boys responded more than girls in terms of fluency, but the difference between the averages of girls and boys was not significant. Moran and his colleagues (Moran et. al., 1983) examined the mental fluency of children through an activity consisting of certain formal stimuli. The results of the study showed that boys responded more than girls in terms of fluency, but the difference between the averages of girls and boys was not significant. Gönen et. al (2011) also found no difference in the study no significant difference in the creativity level of children according to gender. It can be said that these results are similar to the results of our study and that the results partially overlap.

Salı (2019), unlike these results, found that preschool fluency scores differed according to gender in favor of girls, while the score representing abstractness differed in favor of boys; The fluency scores and enrichment scores they received in the first grade differed according to gender in favor of the scores of girls; It was determined that the fluency scores they received in the fourth grade differed according to gender in favor of the scores of girls. Another study by Yildiz & Yildiz (2021) is similar to the results of Salı (2019). Yildiz & Yildiz (2021) explored the relationship between creative thinking and scientific process skills of preschool children 3–6 years of age. Accordingly, It was determined that the fluency and elaboration scores of the girls were higher than those of the boys. These different research results make us think that differences in creativity scores between genders can occur independently of gender.

An interesting result emerged in our study when the age of the child was taken into account. Parents of six-year-olds tend to perceive their children as more creative than parents of five-year-olds. However, this difference does not apply to seven-year-olds. Öncü (2003) reached similar findings to our study on the creativity of children aged 12-14 in terms of the differences in creativity according to age. Her study examined the Torrance creativity test according to age and gender variables, and the main effect of age was found to be significant in the "fluency, originality, elaboration and flexibility" sub-factors. Accordingly, it was also observed that the averages of 14-year-old subjects were significantly higher than those of 12- and 13-year-old subjects. Xiong, Liu, and Huang (2022) investigated the effect of digital educational games on the creative thinking of preschool children and revealed results regarding age-related differences in creativity in digital educational environments. Torrance (1963) stated that creativity generally increases with age, but a decrease occurs at some ages, as a result of his research using the TCTT measurement tool based on long-term observation among children aged 3-18 (as cited in Gökmen & Çarpan 2019). These results explain variation between age differences and can be seen as similar to the fact that according to the parental perceptions in our study, 6-year-old children were significantly higher than 5-year-olds. It can be said that this partly explains the results of our study,

in which creativity perceptions were higher in 6-year-olds compared to 5-year-olds, but such an increase was not observed in 7-year-olds compared to 5 and 6-year-olds. These results show that there is a difference between creativity scores according to age. It can be thought that the irregular increases and decreases seen in creativity areas at different ages have something to do with development. Because, according to the literature, these age ranges are seen as the ages where there is a transition to different developmental processes.

Analysis of the relationship between the number of siblings and digital device ownership and parents' perceptions of creativity shows that these factors do not significantly affect the way parents perceive their children's creativity. McPake, Plowman, and Stephen (2013) investigated how preschoolers create and communicate with digital technologies at home. Their findings highlight the importance of considering the home environment and use of digital technology in understanding developmental differences, as observed in this study. Behnamnia et al. (2020) examined the components of creativity in digital game-based learning among young children and found that digital games can promote creativity, supporting the idea that digital technology can influence creative development. Dongauser, Nezhinskaya and Glazyrina (2020) contributed to the discussion of the role of digital tools in nurturing creativity by emphasizing the development of creative abilities in preschool children using musical digital technologies. However, in the studies conducted, it is seen that variables such as the number of siblings and the effect of the number of digital tools are not examined. Accordingly, it can be concluded that these variables do not have a significant effect on creativity.

Examining the findings of the time spent on digital devices in the study, it was revealed that parents who spent 3-4 hours on digital devices perceived their children to be more creative than those who spent half an hour or less. This result shows that the time parents spend in front of the screen may affect their perception of their children's creativity. Research shows that the mediation of learning through children's use of digital tools is affected by their interactions with adults or more able peers, and the culturally and historically defined social situation of the child's learning circumstances (Rogoff, 2003; Hedegaard, 2009; McPake et al., 2012). However, surprisingly, the study did not find a significant relationship between children's digital device use time and parents' perceptions of their children's creativity. It is important to conduct more comprehensive research to better understand the complex dynamics at play here. This result shows that, although the effects of sociocultural characteristics on digital tool use behavior are understood, screen time is not a definitive indicator of how parents perceive their children's creative abilities. In order to express an opinion on this issue, it seems that there is a need to obtain results from larger longitudinal studies that take these variables into account. Fielding and Murcia (2022), in their study examining studies in the literature with a systematic analysis method linking digital technologies to the creativity of young children, concluded that appropriately designed and used digital technologies can indeed encourage and facilitate the creativity of young children.

The research also included details about the purposes for which parents and children use digital devices. Accordingly, it has been observed that while parents use digital tools mainly for information, communication and entertainment, children use them primarily for entertainment and learning. These differences in the use of digital tools indicate that digital devices play different roles for parents and children. It seems worth investigating whether these different uses affect creativity differently. Sarıçam's (2019) doctoral thesis discussed the effect of digital game-based STEM applications on students' interest in STEM fields and scientific creativity. This has shown that digital games can stimulate students' creativity by increasing their interest levels. Karaçelik (2022) examines the contribution of digital storytelling based on child philosophy to the creative and critical thinking of 6-year-old children. It makes a significant contribution to how such digital tools can develop children's creativity and critical thinking skills. Kocaman-Karoğlu (2015) study discusses how storytelling changes with technology and the effects of digital storytelling on creativity. In creativity education, it is very important for children to think differently and create different products. Originality is one of the important parts of creativity (Runco, Illies and Eisenman 2005). Packe et al. (2012) observed how children's play activities incorporated technologies, demonstrating that they saw technological tools as part of their everyday environment and understood their purposes, even when they were not necessarily able to use them fully themselves. For example, they used old computers, non-functioning mobile phones and toy replicas of technological items, such as supermarket scanners or laptops, as



props for imaginative games involving work in imaginary homes, shops or schools. These results are a good example of how digital tool use affects children's creativity.

This study did not evaluate how parents perceive or define creativity. For this reason, it is thought that the findings of this research, in which the creativity test was answered according to their perceptions, reduce the generalizability of the results. This situation can also be considered a limitation of the study. In conclusion, this study has provided valuable information about the complex relationship between parents' perceptions and different variables affecting preschool children's creativity. This research reveals the need for more in-depth research to understand the role of digital technology in shaping creativity and understanding developmental differences, and to investigate the underlying reasons for the observed differences.

## CONCLUSIONS AND SUGGESTIONS

The results of this study present the relationships between 60-96 month old children's use of digital tools and their creativity according to parents' perceptions, in different variants.

In the results of the analysis based on the question: Is there a relationship between the gender of preschool children and parents' perception of children's creativity levels? According to the creativity scale scores of parents of boys, it was concluded that their perception that their children are creative is higher. According to this result, it does not provide definitive information about whether the creativity of girls is lower or higher than that of boys. Further studies with more detailed measurements can be conducted in future studies to understand the reason why this result differs by gender and to investigate whether gender has an effect on creativity level.

The results of the analysis based on the question "Is there a relationship between the number of siblings of preschool children and the number of digital tools they have and parents' perception of children's creativity levels?" According to parental perceptions, it shows that the number of siblings and the number of digital devices have no effect on children's creativity.

The results of the analysis based on the question "Is there a relationship between the ages of preschool children and parents' perception of children's creativity levels?" It showed that there was a significant difference between the ages of 5 and 6. Accordingly, it shows that parents of 6-year-old children perceive their children's creativity levels to be higher than those of 5-year-olds. However, it was observed that parents of 7-year-olds did not have such a perception. Accordingly, it cannot be concluded that as children's age increases, their creativity levels improve. In order to comment on this, more detailed study results that take into account children's ages and developmental levels are needed. In future studies, these variables can be taken into account and the factors on creativity scores and why parental perceptions change in that age range can be discussed.

The results of the analysis based on the question: Is there a relationship between the duration of digital tool use of parents of preschool children and parents' perception of children's creativity levels? Parents who use digital tools for 3-4 hours have different perceptions of their children's creativity levels compared to those who use digital devices for half to an hour. Accordingly, parents who spend 3-4 hours on digital tools think that their children have high creativity. This result affects parents' children. It is derived from the conclusions reached based on how they perceive them. Therefore, more comprehensive studies are needed to determine whether time spent affects children's creativity.

According to the question, is there a relationship between preschool children's use of digital tools and parents' perception of their children's creativity levels? Children's creativity score averages according to the duration of digital tool usage were examined with ANOVA test, and no relationship was observed between the duration of children's use of digital tools and their creativity levels, according to parents' perceptions.

In order to interpret the study results in more depth, the results obtained from structured questions asked about the purposes for which parents and children use these tools are that parents use them mostly for information, communication and entertainment purposes; It was concluded that children use it mostly for entertainment and learning purposes. According to this result, other studies

can be conducted to understand whether the creativity of those who use digital tools as a means of communication or entertainment differs and those who do not.

In conclusion, this study provides valuable information about the relationship between parents' perceptions and various variables affecting preschool children's creativity. These findings highlight the need for further, more in-depth research to investigate the underlying reasons for the observed differences and to better understand how factors such as gender, age, and digital tool use influence parents' perceptions of creativity. In future studies on this subject, investigating the effect of the purpose of digital tool use on creativity perceptions may yield interesting results. The results of this study are considered important for developing and revising parents' thoughts and understandings on this subject, while laying the groundwork for researchers and educators to conduct more comprehensive studies on the subject.

## REFERENCES

Behnamnia, N., Kamsin, A., & Ismail, M. A. B. (2020). The landscape of research on the use of digital game-based learning apps to nurture creativity among young children: A review. *Thinking Skills And Creativity*, 37, 100666.

Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences* (2nd Ed.). Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Couse, L. J., & Chen, D. W. (2010). A tablet computer for young children? Exploring its viability for early childhood education. *Journal of Research on Technology in Education*, 43(1), 75-98. <https://doi.org/10.1080/15391523.2010.10782562>.

Dongauser, E. V., Nezhinskaya, T. A., & Glazyrina, E. Y. (2020, May). *Development of creative abilities of preschool children using musical digital technologies*. In International Scientific Conference "Digitalization of Education: History, Trends and Prospects" (DETP 2020) (Pp. 187-191). Atlantis Press.

Elkind, D. (2007). *The power of play: How spontaneous, Imaginative Activities Lead to Happier, Healthier Children*. Da Capo Lifelong Books.

Fielding, K., & Murcia, K. (2022). Research linking digital technologies to young children's creativity: An interpretive framework and systematic review. *Educational Research*, 32(1), 105-125.

Flewitt, R., Messer, D., & Kucirkova, N. (2015). New directions for early literacy in a digital age: the ipad. *Journal Of Early Childhood Literacy*, 15(3), 289-310. <https://doi.org/10.1177/1468798414533560>.

Gökmen, A., & Sözer Çapan, A. (2019). Investigation of creative problem solving skills in 60-84 months old children. *International Primary Education Research Journal*, 3(1), 1-9.

Gönen, M., Çiçekler, C. Y., Akyuz, E., Arslan, A. Ç., & Baydemir, G. (2011). Examination of the Creativity Level of 5 Year Old Children. *Education Sciences*, 6(1), 1185-1195.

Hedegaard, M. (2009). Children's development from a cultural-historical approach: Children's activity in everyday local settings as foundation for their development. *Mind, Culture, and Activity*, 16(1), 64-82.

Kjällander, S., & Moinian, F. (2014). Digital tablets and applications in preschool-preschoolers' creative transformation of didactic design. *Designs for Learning*, 7(1).

Karaçelik, E. (2022). Examining the contribution of digital storytelling based on child philosophy to the creative and critical thinking of 6-year-old children. [Unpublished Master's Thesis], Karatay University Graduate Education Institute, Department of Child Development.

Kavak, Ş. (2022). Digital game-based learning model as an educational approach. *Prizren Social Science Journal*, 6(2), 62-70.

Kirkorian, H. L., Pempek, T. A., Murphy, L. A., Schmidt, M. E., & Anderson, D. R. (2009). The impact of background television on parent-child interaction. *Child development, 80*(5), 1350-1359. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2009.01337.x>.

Kocaman-Karoğlu, A. (2015). The changing nature of storytelling in the educational process with technology: Digital storytelling. *Educational Technology Theory and Practice, 5*(2), 89-106.

Lillard, A. S., Lerner, M. D., Hopkins, E. J., Dore, R. A., Smith, E. D., & Palmquist, C. M. (2013). The impact of pretend play on children's development: A review of the evidence. *Psychological Bulletin, 139*(1), 1-34. <https://doi.org/10.1037/a0029321>.

Maksić, S. (2016). Some questions about creativity in digital age. *Nastava I Vaspitanje, 65*(1), 17-29.

Mcpake, J., Plowman, L., & Stephen, C. (2013). Pre-school children creating and communicating with digital technologies in the home. *British Journal of Educational Technology, 44*(3), 421-431. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8535.2012.01323.x>.

Moran III, J. D., Milgram, R. M., Sawyers, J. K., & Fu, V. R. (1983). Stimulus specificity in the measurement of original thinking in preschool children. *The Journal of Psychology, 114*(1), 99-105. <https://doi.org/10.1080/00223980.1983.9915402>.

Öncü, T. (2000). Comparison of figural creativity of 6-year-old kindergarten children in terms of gender variable. *Ankara University Faculty of Languages, History and Geography Journal, 40*(1-2), 25-34. <https://dergipark.org.tr/en/pub/dtcfdergisi/issue/66763/1044004>.

Öncü, T. (2003). Comparison of Creativity Levels of Children Aged 12-14 by age and gender using torrance creative thinking tests-shape test. *Ankara University Faculty of Languages, History and Geography Journal, 43*(1), 221-237.

Paavonen, E. J., Pennonen, M., Roine, M., Valkonen, S., & Lahikainen, A. R. (2006). TV exposure associated with sleep disturbances in 5-to 6-year-old children. *Journal of sleep research, 15*(2), 154-161. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2869.2006.00525.x>.

Plowman, L., Stephen, C., & Mcpake, J. (2010). Supporting young children's learning with technology at home and in preschool. *Research Papers in Education, 25*(1), 93-113. <https://doi.org/10.1080/02671520802584061>.

Plowman, Stevenson, O., L., Stephen, C., & McPake, J. (2012). Preschool children's learning with technology at home. *Computers & Education, 59*(1), 30-37. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2011.11.014>.

Price, S., Jewitt, C., & Crescenzi, L. (2015). The role of ipads in pre-school children's mark making development. *Computers & Education, 87*, 131-141.

Rideout, V. (2016). Measuring time spent with media: The common sense census of media use by US 8- to 18-year-olds. *Journal of Children and Media, 10*(1), 138-144.

Rogoff, B. (2003). *The cultural nature of human development*. Oxford University Press.

Runco, M. A., Illies, J. J., & Eisenman, R. (2005). Creativity, originality, and appropriateness: What do explicit instructions tell us about their relationships? *The Journal of Creative Behavior, 39*(2), 137-148

Salı, G. (2019). A longitudinal study on the development of creativity in children. *Bolu Abant İzzet Baysal University Faculty of Education Journal, 19*(4), 1574-1589.

Sarıçam, U. (2019). *The effect of digital game-based stem applications on students' interest in stem fields and scientific creativity: Minecraft example*, [Doctoral Dissertation], Marmara University, Turkey.

Schmidt, M. E., Pempek, T. A., Kirkorian, H. L., Lund, A. F., & Anderson, D. R. (2008). The effects of background television on the toy play behavior of very young children. *Child development*, 79(4), 1137-1151. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2008.01180.x>.

Sigman, A. (2012). Time for a view on screen time. *Archives of Disease in Childhood*, 97(11), 935-942. <https://doi.org/10.1136/archdischild-2012-302196>.

Torrance, E. (1963). *The nature-nurture problem in creativity: Handbook of creativity*. New York: Plenum Press.

Uhls, Y. T., Michikyan, M., Morris, J., Garcia, D., Small, G. W., Zgourou, E., & Greenfield, P. M. (2014). Five days at outdoor education camp without screens improves preteen skills with nonverbal emotion cues. *Computers in Human Behavior*, 39, 387-392. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2014.05.036>.

Yildiz, C., & Yildiz, T. G. (2021). Exploring the relationship between creative thinking and scientific process skills of preschool children. *Thinking Skills and Creativity*, 39, 100795. <https://doi.org/10.1016/j.tsc.2021.100795>.

Xiong, Z., Liu, Q., & Huang, X. (2022). The influence Of digital educational games on preschool children's creative thinking. *Computers & Education*, 189, 104578. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2022.104578>.



ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

**Araştırma Makalesi \* Research Article**

## Çocukların Okul Öncesi Eğitim Etkinliklerine Katılım Düzeylerinin Öğretmen Görüşleri Açısından İncelenmesi

### Examining the Participation Levels of Children in Pre-School Education Activities in Terms of Teachers' Opinions\*

**Hikmet ZELYURT**

Doç. Dr., İnönü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü  
hikmet.zelyurt@inonu.edu.tr  
Orcid ID: 0000-0001-5243-6496

**Osman OSMANOĞLU**

Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı  
osman.osmanoglu.46@gmail.com  
Orcid ID: 0000-0002-7975-466X

**Öz:** Bu araştırmanın temel amacı, okul öncesi dönem çocuklarının etkinliklere katılım düzeyinin incelenmesidir. Çalışmada nitel araştırma desenlerinden durum çalışması deseni kullanılmıştır. Araştırmanın örneklemini Kahramanmaraş ili merkez ilçeleri sınırları içerisindeki 2021-2022 eğitim öğretim yılında MEB'ine bağlı ilkokulların anasınıflarına ve bağımsız anaokullarında görev yapan 15 okul öncesi öğretmeni oluşturmuştur. Araştırmanın örneklem grubu, amaçsal örnekleme yöntemlerinden maksimum çeşitlilik örnekleme ile belirlenmiştir. Veri toplama aracı olarak 2 uzmanın görüşüne başvurulmuş ve gerekli düzenlemeler yapıldıktan sonra "Öğretmen Görüşme Soruları" oluşturulmuştur. Verilerin analizinde nitel veri analiz yöntemlerinden içerik analizi kullanılmıştır. Araştırmanın bulgularına göre, çocukların katılım düzeylerini çocukların annelerinin eğitim düzeyleri % 88,3 oranında olumlu şekilde etkilemektedir. Öğretmen görüşlerine göre eğitim seviyesi yüksek anneler okul öncesi eğitiminin önemi konusunda daha bilinçli düşünmektedir. Çocukların baba eğitim düzeyleri ise % 69,4 oranında katılımı olumlu şekilde etkilemektedir. Eğitim seviyesi yüksek babalar eğitim seviyesi düşük olan babalara göre çocuklarına daha iyi rol model olmaktadır. Okul öncesi öğretmenleri daha önce okul öncesi eğitim kurumlarına giden çocukların katılım düzeylerinin yüksek olduğu konusunda ( % 68,8 oranında ) görüşler bildirmiştir. Daha önce okul öncesi eğitim almış çocukların hazırbulunulmuşluk düzeyleri açısından daha donanımlı oldukları öne çıkmaktadır.

**Anahtar Kelimeler:** Okul öncesi eğitim, katılım düzeyi, okul öncesi etkinliklere katılım.

**Abstract:** The main purpose of this research is to examine the participation level of preschool children in activities. In the study, one of the qualitative research designs which is the case study design was used. The sample of the study was consisted of 15 pre-school teachers working in the pre-schools and independent pre-schools of the primary schools affiliated to the Ministry of National Education (MEB) in the 2021-2022 academic year within the borders of the central districts of Kahramanmaraş. The sample group of the study was determined by maximum variation sampling, which is one of the purposive sampling methods.. As a data collection tool, the opinions of 2 experts were consulted and, after the necessary arrangements were made,

\* Bu çalışma, ikinci yazarın birinci yazar danışmanlığında tamamlandı. "Okul Öncesi Dönem Çocuklarının Etkinliklere Katılım Düzeylerinin İncelenmesi" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Geliş Tarihi:05.11.2022

Kabul Tarihi:02.05.2024

Yayın Tarihi:31.08.2024

*Atıf:* Zelyurt, H. & Osmanoglu, O. (2024). Çocukların okul öncesi eğitim etkinliklerine katılım düzeylerinin öğretmen görüşleri açısından incelenmesi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 476-490. Doi: 10.33437/ksusb.1199974

---

"Teacher Interview Questions" were created. One of the qualitative data analysis methods which is content analysis, was used in the analysis of the data.

According to the findings of the study, the education level of the mothers of the children positively affects the participation levels of the children by 88.3%. According to teachers' opinions, mothers with higher education levels consider more consciously about the importance of pre-school education. The father's education level of the children positively affects the participation rate of 69.4%. Fathers who have high education level are better role models for their children than fathers who have low education level. Preschool teachers argued that the participation level of children who went to pre-school education institutions was high (68.8%). It stands out that children who have received pre-school education are better equipped in terms of readiness levels.

**Keywords:** Pre-school education, level of participation, participation in preschool activities.

---

## GİRİŞ

Toplumların gelişimi ve geleceği açısından çocukların yeri çok önemlidir. Her çocuk sağlıklı koşullarda yaşama ve eğitim görme gibi temel haklara sahiptir. Başta anne babalar, daha sonra öğretmenler çocuklar için güvenli, nitelikli ve sağlıklı ortamlar sağlamakla yükümlüdür (Kitapçı Uysal, 2005). Çocukların buldukları tüm ortamlarda; ilk sosyal çevresi ailesinde, yaşadığı sosyal kültürel çevresinde ve toplumda, kendine has duyarlılıkları ve görüşleri olan aktif bireyler olarak görülmesi gerekmektedir (Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi [BMÇHK], 2005). Okul öncesi eğitim de dahil olmak üzere tüm eğitim ortamlarında öğrenme süreçleri gerçekleştirilirken çocukların pasif alıcılar yerine aktif katılımcılar olarak görülmesine yönelik uygulamalar yapılmalıdır (BMÇHK, 2009; Lansdown, Jimerson ve Shahroozi, 2014). Ancak yapılan araştırmalar yetişkinlerin çocukların katılım haklarını yeterince tanımadığını ve desteklemediğini hatta çocukları kendi mülkiyetinde olan olarak gördüklerini ortaya koymuştur (Young, 2004). Dünyanın pek çok ülkesinde çocuklar ne yasal çerçevede ne de politika ve uygulamalarda aktif katılımcılar olarak görülmemiştir (Lansdown, 2010).

Türkiye'deki duruma bakıldığında araştırmalar çocukların katılım haklarını yeterince kullanamadıklarını, etkin bir katılımın olmadığı ortaya koymuştur (Şallı İdare, 2018). Oysaki Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 2013 yılında güncellenen Okul Öncesi Eğitim Programı'nda eğitim-öğretim süreçlerine çocukların aktif bir şekilde katılmalarını ve yaparak yaşayarak öğrenmeleri gerektiğini ön plana çıkarmıştır. Çünkü bireyin hayatında ciddi bir öneme sahip olan erken çocukluk döneminde çocukların kazandıkları deneyimler gelişimsel ilerlemeler daha sonraki yaşamlarını etkileyecektir (Akyol, 2020; Hazar, 2005). Çocukların katılım düzeylerinin değerlendirilmesinin, uygulanan okul öncesi eğitim programının kalitesinin belirlenmesi için kullanılan etkili yöntemlerden biri olduğu düşünülmektedir (Akyol, 2020).

Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme (BMÇHS) çocukları korumayı ve haklarını garanti altına almayı amaçlayan uluslararası düzenlenen önemli yasal bir metindir (Akyüz, 2016; Canbulut, 2014). Çocuk haklarına yönelik daha önceki bildirgelerde çocuğun katılım hakkı konusuna değinilmemiştir. Bu hak ilk defa BMÇHS'NİN 12. Maddesinde 20 Kasım 1989 tarihinde gündeme gelmiştir (Akyüz, 2016; Kurt, 2016; Skelton, 2007). BMÇHK' si 2009 yılında madde 12'ye yönelik; katılıma yönelik uygulamaların artması ve katılım hakkının ihlallerinin engellenmesi konusunda genelge yayınlamıştır (BMÇHK, 2009).

Katılımı artırmak için yapılan bu uygulamalara rağmen çocukların katılım hakkından yeterince faydalanmadığı bir gerçektir. Yapılan araştırmalar ülkemizde ve yurt dışında çocuğun aktif katılabileceği aile ve eğitim ortamında bile görüşlerinin görmezden gelindiğini, katılım hakkının ihlal edildiğini ortaya koymaktadır ( Arkadaş ve Müftü, 2010; Theobald vd., 2011; Canbulut, 2014; Van-Bijleveld, Dedding ve Bunders-Aelen, 2015).

Çocukların aktif katılım süreçlerine dâhil edilmesinde; çocuklar ile ebeveynleri ve öğretmenleri arasında nitelikli ve güvene dayalı iletişim kurulmasına, çocukların fikirlerini özgürce dile getirebilmelerine olanak sağlanmasına ihtiyaç vardır (Tomanovic, 2003). Çocukların yetişkinler tarafından günlük yaşamlarının her aşamasında aktif birer katılımcı olarak görülmelidir (Akyol, 2017). Bu bağlamda çocukların katılım düzeylerinin incelenmesini ele alan çalışmalara alan yazında ihtiyaç duyulduğu söylenebilir.

Ülkemizde alanyazın incelendiğinde ilkokul ve ortaokulda eğitim-öğretim gören çocukların katılım seviyelerinin araştırıldığı ( Başal, 2001; Demirezen, Saçlı Uzunöz ve Arslan, 2016; Sarıtepeci ve Yıldız, 2014; Erdem, 2021; Demircan ve Tanrıseven, 2014) çalışmalar bulunmaktadır. Okul öncesi dönem çocuklarının katılım düzeylerinin incelendiği çalışmalara oldukça sınırlı sayıda yer verildiği göze çarpmaktadır.

Yurt dışındaki alanyazın incelendiğinde öğretmenin etkinliklerdeki uygulamalarının çocukların aktif katılımında önemli rol oynadığı ifade edilmektedir. Araştırmalarda öğretmenlerin çocuk haklarını nasıl algıladıkları ve uygulamalarında çocuk bakış açısına ne ölçüde yer verdikleri çocuk katılımını doğrudan etkilediği sonucu ortaya çıkmıştır ( Dunphy, 2012; Johnny, 2005; Emilson ve Folkesson, 2006). Alan yazında ailelerin sosyo-ekonomik özelliklerinin, çocukların okula devam ettikleri sürelerin çocukların akademik başarılarını dolayısıyla katılım düzeylerini etkileyen çalışmaların olduğu görülmektedir (Shavers,2007; Yoshikawa ve diğ., 2013). Çocuk katılımının farklı değişkenlerle ilişkisinin (anne ve baba eğitim durumu, çocuğun kardeş sayısı ve cinsiyeti, daha önce okul öncesi eğitimi alma durumu) çok boyutlu ele alındığı çalışmaların alan yazında az sayıda bulunması sebebiyle güncel araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Literatür incelendiğinde birçok araştırmada (Fudge Schormans ve Rooke, 2008; Hitzler ve Messmer, 2010; Palsson, 2017) öğretmenlerin çocukların katılım düzeyleri üzerinde destekleyici ya da engelleyici rolü olduğu belirtilmektedir. Eğiticinin sınıf yönetimi stratejileri çocuğun katılımının sağlanmasında önemli bir etkidir ( Ten Brummelaar vd., 2018). 2013 yılında yenilenen okul öncesi eğitim programında çocukların bireysel ya da küçük gruplar halinde katılımlarının artırılabilmesi için öğrenme merkezleri kurulması teşvik edilmiştir ( Okul Öncesi Eğitim Programı [OÖEP], 2013). Bu bağlamda sınıf ortamlarında katılım düzeylerinin belirlenmesi; öğrenme ortamlarında gerekli düzenlemelerin yapılabilmesi, çocukların etkinliklere ilişkin duydukları ilginin değerlendirebilmesi konusunda öğretmenlere yol gösterici olabilir ( Laevers, 2011) .Bu araştırmanın sonuçları MEB 'liğine okul ortamlarında çocuk katılım durumları konusunda bilgiler sunacaktır. Ayrıca bu çalışma, uluslararası sözleşmelerle önemli görülen çocuk katılımına ilişkin uygulamaların niteliği noktasında alanyazına katkı sağlayacaktır (BMÇHK, 2009).

Bu bağlamda bu araştırmanın amacı okul öncesi öğretmenlerinin çocukların etkinliklere katılım durumları hakkındaki görüşlerinin incelenmesidir. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

- 1- Okul öncesi öğretmenlerinin çocukların etkinliklere katılım düzeyleri hakkındaki görüşleri nelerdir?
2. Okul öncesi öğretmenleri çocukların etkinliklere katılım düzeylerini cinsiyet açısından nasıl değerlendirmektedir?
3. Okul öncesi öğretmenleri çocukların etkinliklere katılım düzeylerini anne eğitim durumu açısından nasıl değerlendirmektedir?
4. Okul öncesi öğretmenleri çocukların etkinliklere katılım düzeylerini baba eğitim durumu açısından nasıl değerlendirmektedir?
5. Okul öncesi öğretmenleri çocukların etkinliklere katılım düzeylerini okul öncesi eğitimi alma durumu açısından nasıl değerlendirmektedir?
6. Okul öncesi öğretmenleri çocukların etkinliklere katılım düzeylerini kardeş sayısı açısından nasıl değerlendirmektedir?

### **Katılım Tanımı ve Önemi**

Katılım çocukların kendileriyle ilgili konularda kararlara ve süreçlere, bilgi alabilme, danışma, bağımsız girişimde bulunma ve sorumluluk alabilme gibi faktörleri içine alacak biçimde dahil olmalarıdır ( Duncan, 2009; Özer, 2013; Venninen ve Leinonen, 2013).

Katılım, Leavers (1993) tarafından gelişim ve öğrenme faaliyetlerinin bir göstergesi olarak tanımlanmıştır. Katılım öğrenme yaşantılarının niteliğini belirleyen değişkenlerden biridir (Leavers, 1997).

Katılım, çocukların gelişim sürecinde büyümeyi, duygusal iyi oluşu ve hayal gücünü etkilediği için büyük önem taşımaktadır ( Nyland, 2009). Çocukların katılım süreçleri, öğrenme süreçlerini, düşünme becerilerini, bireyin mevcut potansiyelini geliştirmesini etkilemektedir (Theodotou, 2015). Çocuklar içinde buldukları ortama yüksek derece katılım sağlarsa, öğrenmeye ilişkin ilgisinin yüksek olduğu söylenebilir ( Laevers, 1994; Pascal ve Bertram, 1997). Katılım çocukların daha sonraki eğitim kademelerinde ne düzeyde akademik başarı göstereceklerinin önemli bir yor dayıcısıdır ( Baloğlu, 2002).

UNICEF (2007) ise katılım durumlarının sağlandığında çocuklara aşağıda belirtilen şekilde faydaları olacağını ifade etmiştir:

Çocuklarda aktif vatandaş olma bilinci gelişir.

Çocuklar toplumsal sorunlara karşı daha duyarlı olurlar.

Çocukların duygudaşlık becerileri gelişir ve sorunlara çözüm yolları ararken farklı bakış açılarıyla bakabilmeyi öğrenirler.

Çocuklar demokrasi kavramı ile tanışır ve kendi yaşamlarında aktif şekilde uygulama fırsatı yakalarlar.

Çocukların alınan kararlarda düşünce sahibi olması, alınan kararlara kolay adaptasyon göstermelerini sağlar.

Okul öncesi eğitim veren kurumlarda, eğitimcilerin beceri ve bilgi düzeyleri ile sınıftaki çocuk sayısı çocukların katılım süreçlerine etki etmektedir ( Johansson ve Sandberg, 2010). Okul ortamlarında çocuklar tarafından başlatılan etkinliklerde, öğretmen çocukları motive etme ve sınıf ortamlarını düzenleme rolünü üstlenmelidir (Ahn ve Kim, 2009).okul öncesi öğretmenleri katılım süreçlerini desteklemek için çocukların öğrenmeye karşı motivasyonlarını artırmalıdır. Çocuklara seçimler yapabilecekleri fırsatlar sunmalı ve karar verme süreçlerinde çocuklara destek vermelidir ( Donna ve Joanne, 2005; Akyol, 2017).

Okul öncesi eğitim kurumlarında katılım ihlallerinin olmaması için tüm etkinlik ve uygulamalarda katılımın niteliklerine ( gönüllü ve saygılı, ilgili, riske karşı duyarlı, şeffaf ve bilgilendirici, kapsayıcı, çocuk dostu ) önem verilmesi gerekmektedir (Zorbay Varol, 2019).

Katılım kavramıyla ilgili literatür incelendiğinde çocukların duygu, davranış ve bilişsel yönleri üzerinde durulduğu görülmektedir. Çok boyutlu bir kavram olan katılım, ilk araştırmalarda davranışsal ve duygusal boyutlarıyla ele alınmıştır. Daha sonraki çalışmaların sonuçları ile katılıma, duygusal ve davranışsal boyuta ek olarak bilişsel boyut oluştuğu belirlenmiştir (Finn ve Voelkl, 1993; Ryan vd., 1994; Fredricks vd., 2004; Wigfield vd., 2008).

Çocukların katılım düzeyleri belirlenirken üzerinde durulması gereken göstergeler bulunmaktadır. Göstergeler dikkat, enerji, ısrar/vazgeçmeme, özen, tepki süresi, karmaşıklık ve yaratıcılık, yüz ifadesi ve duruş, sözler ve doyum olarak belirtilmektedir. Katılım düzeyleri hakkında karar verirken bu özellikler kayda değer ipuçları sağlamaktadır (Laevers, 2005). Çocukların etkinliklerde ne şekilde yer aldıkları, nasıl yoğunlaştıkları, kendi potansiyellerine hangi düzeyde ulaştıkları ve süreçten nasıl etkilendikleri katılımın göstergeleri ile ilgilidir (Laevers ve Declercq, 2018).

## YÖNTEM

### Araştırmanın Modeli

Bu araştırma, nitel araştırma desenlerinden durum çalışması ile desenlenmiştir. Nitel araştırma sosyal ya da beşeri bir probleme bireylerin veya grupların atfettiği anlamları keşfetme ve anlamaya yönelik bir yaklaşımdır (Cresweel, 2017). Araştırmanın nitel boyutunda öğretmenlerin görüşlerine göre çocukların katılım düzeylerine ilişkin etkenler ( anne eğitim durumu, baba eğitim durumu, çocuğun cinsiyeti, okul öncesi eğitimi alma durumu, kardeş sayısı) bu tuncül bir yaklaşımla ele alınması için nitel araştırma desenlerinden durum çalışması ile desenlenmiştir.



## Çalışma Grubu

Araştırmanın ulaşılabilir evrenini; 2021-2022 eğitim öğretim yılı, Kahramanmaraş ilinde anaokullarında eğitim gören çocuklar ve eğitim veren okul öncesi öğretmenleri oluşturmuştur. Araştırmada amaçlı örnekleme yöntemlerinden maksimum çeşitlilik örnekleme kullanılmıştır. Örnekleme seçerken Kahramanmaraş kırsal, kent merkezi ve varoşlardaki okullarda görev yapan öğretmenlerin seçilmiştir. Buradaki amaç, görece olarak küçük bir örneklem oluşturmak ve bu örneklemede çalışan probleme taraf olabilecek bireylerin çeşitliliğini maksimum derecede yansıtmaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Çalışmada nitel veriler okul öncesi öğretmenler (15 kişi) ile gerçekleştirilen yapılandırılmamış görüşmeler sonucunda elde edilmiştir.

## Veri Toplama Araçları

Nitel araştırmalarda gözlem, görüşme, odak görüşmeleri gibi farklı yöntemlerle verilerin toplanması mümkündür (Patton, 2014). Bu çalışmada nitel verilerin toplanması görüşme tekniği ile gerçekleştirilmiştir. Stewart ve Cash (1985) görüşmeyi, önceden belirlenmiş ve ciddi bir amaç için yapılan, soru sorma ve yanıtlama tarzına dayalı karşılıklı ve etkileşimli bir iletişim süreci olarak tanımlamıştır. Araştırmanın nicel alt problemlerinden yola çıkılarak ve danışman öğretim üyesi ve öğretmenlerden gelen dönütler sonucunda geliştirilerek oluşturulmuş toplam 6 soru katılımcılara yöneltilmiştir.

## Verilerin Toplanması

Araştırmanın uygulanmasının etik olarak uygun olduğuna ilişkin, İnönü Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulunun 11.02.2021 tarihli ve 2021/4-1 sayılı karar ile etik kurul onayı alınmıştır. Araştırmanın uygulama izinleri için Kahramanmaraş İli Valiliği ve Milli Eğitim Müdürlüğünden araştırmanın uygulamasına yönelik uygulama izni alınmıştır. Amaçlı olarak belirlenen okullardaki öğretmenlerden veri toplama ölçme araçlarını doldurmaları istenmeden önce öğretmenlere Bilgilendirme Onamları verilmiş, katılmaya onay veren öğretmenlerin onayı ile çalışma, gönüllü katılım gösteren öğretmenlerle yürütülmüştür.

Araştırmada sosyal kültürel çevre koşulları farklı her okuldaki en az bir öğretmen olacak şekilde 15 öğretmen ile yüz yüze görüşme yapılmış ve bu görüşmelerde araştırmacı tarafından hazırlanan açık uçlu sorular öğretmenlere sorulmuştur. Yapılan görüşmeler gönüllülük ilkesine uygun şekilde katılım göstermek isteyenlerin uygun oldukları zaman diliminde gerçekleştirilmiştir. Görüşmede ses kaydının alınacağı ve yalnızca araştırma verilerinin incelenmesi amacı ile kullanılacağı öğretmenlere bildirilmiştir. Uygulama sırasında alınan ses kayıtlarının içeriği yazılı metne dönüştürülerek raporlaştırılmıştır.

## Verilerin Analizi

Görüşme tekniği ile elde edilen ifadelerdeki benzer öğeler kategorilere ve bu kategorilere uygun temalara ayrılarak açıklamalar yapılmıştır. Bu bakımdan verilerin analizinde nitel veri analiz yöntemlerinden içerik analizi kullanılmıştır. İçerik analizi araştırmada elde edilen verileri açıklamayı sağlayacak, kavramlara ve ilişkilere ulaşmak amacıyla kullanılan bir yöntemdir. İçerik analizinde önce kodlamalar yapılmış, birbirleri ile benzerlik taşıyan kodlar belirli kavramlar ve konular çerçevesinde bir araya getirilerek okuyucunun anlayacağı şekilde yorumlanarak (Yıldırım ve Şimşek, 2008) temalara ulaşılmış, bu şekilde tümevarım yöntemi ile araştırmanın bulguları oluşturulmuştur. Araştırmada yapılan görüşmelerden elde edilen verilerin analizi yapılırken öğretmenler "Ö1", "Ö2" şeklinde sıra numarası verilerek kodlanmıştır. Verilerin analizinde ise toplanan verilere ilişkin yapılan analizler sonucunda elde edilen tema ve kodlamalar, farklı bir araştırmacı (okul öncesi eğitim alanında uzman unvanına sahip) tarafından değerlendirilmiş, analizlerin uygunluğuna bakılmıştır. Bu kapsamda iki araştırmacı arasındaki kodlamaların uyumu incelenmiş 6 görüşme sorusuna verilen yanıtlardan çıkarılan kodlamaların ve temaların uyumu Miles ve Huberman formülü (Güvenirlik: görüş birliği/görüş ayrılığı) ile incelenmiştir (Miles ve Huberman, 1994). Buna göre araştırmacıların yaptığı kodlamalardaki güvenilirlik % 84 olarak hesaplanmıştır. Güvenirlik hesaplarında (Miles ve Huberman, 1994), bu araştırmanın nitel bulguları güvenilir bulunmuştur.

## BULGULAR

Araştırmanın birinci alt problemine yönelik öğretmenlere okul öncesi dönem çocuklarının katılım düzeyleri hakkındaki görüşleri sorulmuştur. Öğretmenlerin verdikleri yanıtlara yönelik içerik analizleri sonucunda “düşük düzeyde katılım”, “orta düzeyde katılım” ve “yüksek düzeyde katılım” temaları oluşturulmuştur. Bu temalara ilişkin bilgiler Tablo 1’de sunulmuştur.

**Tablo 1.** Okul öncesi öğretmenlerinin çocukların etkinliklere katılım düzeyleri hakkındaki görüşlerine ilişkin bulgular

Tema	Alt Tema	F	%
<b>Düşük Düzeyde Katılım</b>	Drama etkinliğine düşük düzeyde katılım	1	3,2
	Türkçe dil etkinliği katılım düşük	1	3,2
	Kesme-yapıştırma çalışmalarında katılım düşük	1	3,2
	İlgileri az	1	3,2
	Sene başında katılım düşük	1	3,2
	Genel olarak katılım düşük	2	6,4
	Dikkat süreleri az	3	9,6
	Okuma-yazmaya hazırlık etkinliğinde katılım düşük	4	12,9
<b>Toplam</b>		<b>14</b>	<b>45,1</b>
<b>Orta Düzeyde Katılım</b>	Katılım orta düzeyde	2	6
<b>Toplam</b>		<b>2</b>	<b>6,4</b>
<b>Yüksek Düzeyde Katılım</b>	Türkçe dil etkinliğinde katılım yüksek	1	3,2
	Akıl oyunları, kodlama katılım yüksek	1	3,2
	Sanat etkinliğinde katılım düzeyi yüksek	2	6,4
	Fen etkinliğinde katılım yüksek	3	9,6
	Oyun ve hareket etkinliğinde katılım yüksek	8	25,8
<b>Toplam</b>		<b>15</b>	<b>48,3</b>

\*Katılımcılar birden fazla görüş bildirmişlerdir.

Tablo 1 incelendiğinde öğretmen görüşleri toplam 31 alt tema ve 3 ana tema etrafında toplandığı görülmektedir. Yapılan içerik analizine göre ( Tablo 1 ) öğretmenlerin % 48,3’ü çocukların etkinliklere katılım düzeylerinin yüksek olduğunu belirtmiştir. Yüksek düzeyde katılım gösterenlerin alt temasında öğretmenler çocukların oyun ve hareket etkinliğinde daha yüksek katılım ( % 25,8 ) gösterdiklerini söylemiştir. Öğretmenlerin biri (Ö11) çocukların katılım düzeyi hakkında düşüncelerini şöyle ifade etmiştir, “...katılım düzeyi genelde hareketli oyun etkinlikleri, fen etkinliklerinde yüksek. Mesela totale vurursak 20 öğrenciden 3-4 tanesi katılmayabiliyor...”.

Öğretmenler düşük düzeyde katılım gösterenlerin alt temasında en çok ( % 12,9 ) okuma-yazmaya hazırlık kategorisinde görüş belirtmiştir. Öğretmenlerin biri (Ö5) çocukların katılım düzeyi hakkında düşüncelerini şöyle ifade etmiştir, “...gözlemlerim çocuklar artık kesme, yırtma, yapıştırma tarzını birazcık sıkılmışlar gibi geliyor bana.10 yıllık tecrübemden artık hani kes yapıştır çiz, otur boya etkinliklerden hoşlanmıyorlar ...”.

Araştırmanın ikinci alt problemine yönelik öğretmenlere okul öncesi dönem çocuklarının katılım düzeylerini cinsiyet açısından değerlendirmeleri hakkındaki görüşleri sorulmuştur. Öğretmenlerin verdikleri yanıtlara yönelik içerik analizleri sonucunda “kızların yüksek katılım gösterdiği durumlar”,

“erkeklerin yüksek düzeyde katılım gösterdiği durumlar” ve “cinsiyetin fark yaratmadığı durumlar” temaları oluşturulmuştur. Bu temalara ilişkin bilgiler Tablo 2’de sunulmuştur.

**Tablo 2.** Okul öncesi öğretmenlerinin çocukların etkinliklere katılım düzeylerini cinsiyet açısından değerlendirmelerine ilişkin bulgular

Tema	Alt tema	F	%
<b>Kızların Yüksek Katılım Gösterdiği Durumlar</b>	Küçük kas gelişimi yüksek	1	2,5
	Kurallı oyunlara katılım yüksek	2	5,1
	Müzik etkinliklerde katılım yüksek	2	5,1
	Masa başı etkinliklerde katılım yüksek	3	7,6
	Türkçe dil etkinliklerinde katılım yüksek	3	7,6
	Dikkat ve algıları yüksek	4	10,2
<b>Toplam</b>		<b>15</b>	<b>38,4</b>
<b>Erkeklerin Yüksek Katılım Gösterdiği Durumlar</b>	Kuralsız oyunlarda katılım yüksek	3	7,6
	Fen ve matematikte katılım yüksek	6	15,3
	Oyun ve hareket etkinliklerinde katılım yüksek	8	20,4
<b>Toplam</b>		<b>17</b>	<b>43,5</b>
<b>Cinsiyetin Fark Yaratmadığı Durumlar</b>	Yetiştirilme tarzı önemli	1	2,5
	İkisinde de dikkat dağınık	1	2,5
	Fark görmüyorum	5	12,8
<b>Toplam</b>		<b>7</b>	<b>17,9</b>

\*Katılımcılar birden fazla görüş bildirmişlerdir.

Tablo 2 incelendiğinde öğretmen görüşleri toplam 39 alt tema ve 3 ana tema etrafında toplandığı görülmektedir. Yapılan içerik analizine göre ( Tablo 2 ) öğretmenlerin % 43,5’i çocukların etkinliklere katılımında cinsiyet değişkeninin erkekler lehine yüksek olduğunu belirtmiştir. Öğretmenlerin biri (Ö7) çocukların katılım düzeyini cinsiyet açısından değerlendirirken düşüncelerini şöyle ifade etmiştir, “...çeşitli etkinliklerde bariz öne çıkıyor. Mesela bir matematik etkinliğinde erkekler biraz daha öne çıkıyor. Yani bilişsel zekâda, matematiksel zekâda, kodlamada, bu tarz etkinliklerde erkek çocukları net bir şekilde öne çıkıyorlar...”.

Ayrıca öğretmenlerin % 38,4’ ü çocukların etkinliklere katılımında cinsiyet değişkeninin kızlar lehine yüksek olduğunu söylemiştir. Öğretmenlerin biri (Ö9) çocukların katılım düzeyini cinsiyet açısından değerlendirirken düşüncelerini şöyle ifade etmiştir, “...genel olarak kız öğrenciler etkinliklere daha bir istekli, daha bir hevesli, mesleğimin ilk yılından beri böyle...”.

Öğretmenlerin % 17,9’u ise katılım durumlarında cinsiyetin fark yaratmadığını düşünmektedir. Öğretmenlerin biri (Ö14) çocukların katılım düzeyini cinsiyet açısından değerlendirirken düşüncelerini şöyle ifade etmiştir, “...hayır kesinlikle yok. O çocuğun yetiştirilme tarzıyla, karakteriyle alakalı, öğretmenin tutumuyla alakalı...”.

Araştırmanın üçüncü alt problemine yönelik öğretmenlere okul öncesi dönem çocuklarının katılım düzeylerini çocukların anne eğitim durumları açısından değerlendirmeleri hakkındaki görüşleri sorulmuştur. Öğretmenlerin verdikleri yanıtlara yönelik içerik analizleri sonucunda “katılımı olumlu etkileme durumu” ve “katılımı etkilememe durumu” temaları oluşturulmuştur. Bu temalara ilişkin bilgiler Tablo 3’te sunulmuştur.

**Tablo 3.** Okul öncesi öğretmenlerinin çocukların etkinliklere katılım düzeylerini çocukların anne eğitim durumları açısından değerlendirmelerine ilişkin bulgular

Tema	Alt Tema	F	%
<b>Katılımı Olumlu Etkileme Durumu</b>	Aile katılımı yüksek	2	5,7
	Etkili iletişim	2	5,7
	Nitelikli uyarıcı ortam oluşturma	5	14,2
	Hazırbulunuşluk yüksek	5	14,2
	Nitelikli zaman geçirme	6	17,1
	Eğitime bakış açısı	11	31,3
<b>Toplam</b>		<b>31</b>	<b>88,3</b>

	Katılımı doğrudan etkilemiyor.	4	11,4
<b>Katılımı Etkilememe Durumu</b>			
<b>Toplam</b>		<b>4</b>	<b>11,4</b>

\*Katılımcılar birden fazla görüş bildirmişlerdir.

Tablo 3 incelendiğinde öğretmen görüşleri toplam 35 alt tema ve 2 ana tema etrafında toplandığı görülmektedir. Yapılan içerik analizine göre ( Tablo 3 ) öğretmenlerin % 88,3'ü çocukların etkinliklere katılımında anne eğitim durumu değişkeninin katılım düzeyini olumlu etkileme durumu olduğunu belirtmiştir. Öğretmenlerin biri (Ö11) çocukların katılım düzeyini anne eğitim durumu açısından değerlendirirken düşüncelerini şöyle ifade etmiştir, “...annenin eğitiminin yüksek olması çocuğun kişisel gelişimi ve akademik gelişimi açısından çok önemli çünkü sosyokültürel düzeyi yüksek bir ebeveyn çocukla iletişimde onu yetiştirmede etkiliyor...”.

Öğretmenlerin % 11,4'ü ise çocukların anne eğitim durumunun katılım düzeyi etkilemediğini düşünmektedir. Öğretmenlerin biri (Ö3) çocukların katılım düzeyini çocukların anne eğitim durumu açısından değerlendirirken düşüncelerini şöyle ifade etmiştir, “...eğitim düzeyi tek başına etken olduğunu düşünmüyorum. Her ikisinden örneklerim var. Anne baba öğretmen sınıfımda muhteşem bir öğrenci var. Her konuda bilgisi olan, beni çok şaşırtan, güzel bilgiler edinmiş. Aynı zamanda yine anne öğretmen sınıfımda en düşükler arasında olan öğrencim de var...”.

Araştırmanın dördüncü alt problemine yönelik öğretmenlere okul öncesi dönem çocuklarının katılım düzeylerini çocukların baba eğitim durumları açısından değerlendirmeleri hakkındaki görüşleri sorulmuştur. Öğretmenlerin verdikleri yanıtlara yönelik içerik analizleri sonucunda “katılımı olumlu etkileme durumu” ve “katılımı etkilememe durumu” temaları oluşturulmuştur. Bu temalara ilişkin bilgiler Tablo 4'te sunulmuştur.

**Tablo 4.** Okul öncesi öğretmenlerinin çocukların etkinliklere katılım düzeylerini çocukların baba eğitim durumları açısından değerlendirmelerine ilişkin bulgular

Tema	Alt Tema	F	%
	Erkek çocuklarda etkili	1	4,3
<b>Katılımı Olumlu Etkileme Durumu</b>	Dikkat seviyesi yüksek	1	4,3
	Yüksek özgüven	2	8,6
	Eğitime bakış açısı	2	8,6
	Nitelikli vakit geçirme	4	17,3
	İyi örnek olma	6	26
<b>Toplam</b>		<b>16</b>	<b>69,4</b>
	Geri planda kalıyor	7	30,3
<b>Katılımı Etkilememe Durumu</b>			
<b>Toplam</b>		<b>7</b>	<b>30,3</b>

\*Katılımcılar birden fazla görüş bildirmişlerdir.

Tablo 4 incelendiğinde öğretmen görüşleri toplam 23 alt tema ve 2 ana tema etrafında toplandığı görülmektedir. Yapılan içerik analizine göre ( Tablo 4 ) öğretmenlerin % 69,4'ü çocukların etkinliklere

katılımda baba eğitim durumu değişkeninin katılım düzeyini olumlu etkileme durumu olduğunu belirtmiştir. Öğretmenlerin biri (Ö6) çocukların katılım düzeyini anne eğitim durumu açısından değerlendirirken düşüncelerini şöyle ifade etmiştir, “...kendine olan güveni çok fazla, sınıfa güvenerek geliyor. Etkinlikleri ben biliyorum, ben yapabilirim, ben başarırım şeklinde yapıyor ama diğer seviyedeki babaların çocukları biraz çekingen kalıyor. Acaba mı, yapabilir miyim, tedirginlikleri oluyor ...”.

Öğretmenlerin % 30,3’ü ise çocukların anne eğitim durumunun katılım düzeyi etkilemediğini düşünmektedir. Öğretmenlerin biri (Ö7) çocukların katılım düzeyini çocukların anne eğitim durumu açısından değerlendirirken düşüncelerini şöyle ifade etmiştir, “...anneye göre daha az etkiliyor. Düşündüğümde anne diye sorduğunuzda hemen cevap verebiliyorum. Baba sorduğunuzda bayağı bir düşünmem gerekiyor. Babalar biraz daha az etkili oluyor. Ayırt edemiyorsunuz yani ...”.

Araştırmanın beşinci alt problemine yönelik öğretmenlere okul öncesi dönem çocuklarının katılım düzeylerini, çocukların daha önce okul öncesi eğitim almış olma durumları açısından değerlendirmeleri hakkındaki görüşleri sorulmuştur. Öğretmenlerin verdikleri yanıtlara yönelik içerik analizleri sonucunda “katılımı olumlu etkileme durumu” ve “katılımı olumsuz etkileme durumu” temaları oluşturulmuştur. Bu temalara ilişkin bilgiler Tablo 5’te sunulmuştur.

**Tablo 5.** Okul öncesi öğretmenlerinin çocukların etkinliklere katılım düzeylerini daha önce okul öncesi eğitimi alma durumları açısından değerlendirmelerine ilişkin bulgular

Tema	Alt tema	F	%
<b>Katılımı Olumlu Etkileme Durumu</b>	Bilişsel becerileri yüksek	3	6,6
	Kolay uyum sağlama	3	6,6
	Kuralları bilme	3	6,6
	Öğrenmeye açık olma	4	8,8
	Yüksek özgüven	4	8,8
	İlgileri yüksek	5	11,1
	Hazırbulunuşluk yüksek	9	19,9
<b>Toplam</b>		<b>31</b>	<b>68,8</b>
<b>Katılımı Olumsuz Etkileme Durumu</b>	Niteliksiz kreşler	1	2,2
	Fobi oluşabiliyor	2	4,4
	Motivasyon düşüklüğü	4	8,8
	Sıkılma durumu	7	15,5
<b>Toplam</b>		<b>14</b>	<b>31</b>

\*Katılımcılar birden fazla görüş bildirmişlerdir.

Tablo 5 incelendiğinde öğretmen görüşleri toplam 45 alt tema ve 2 ana tema etrafında toplandığı görülmektedir. Yapılan içerik analizine göre ( Tablo 5 ) öğretmenler ( % 68,8 oranında ) çocukların daha önce okul öncesi eğitim aldıkları durumlarda yüksek düzeyde katılım gösterdiklerini söylemiştir. Öğretmenlerin biri (Ö3) çocukların katılım düzeyini daha önce okul öncesi eğitimi alma durumu açısından değerlendirirken düşüncelerini şöyle ifade etmiştir, “...büyük oranda etkiliyor. Çünkü bir şeyleri bilmiş olarak geliyor. En azından sınıf kurallarını bilişsel açıdan bildikleri için bazı şeyleri. Güvenleri de yerinde daha fazla güven hissettikleri için daha aktif oluyorlar etkinliklerde. Hani bir şeyleri bilmek insanın hoşuna gider, tatmin eder ya. O duyguyla daha çok katılmak istiyor. Arkadaşlarım cevap veremedi, ben biliyordum...”.

Ayrıca öğretmenler ( % 31 oranında) çocukların daha önceden okul öncesi eğitim aldıkları durumlarda düşük düzeyde katılım gösterdiklerini düşündüklerini söylemiştir. Öğretmenlerin biri (Ö15) çocukların katılım düzeyini daha önceden okul öncesi eğitimi alma durumu açısından değerlendirirken düşüncelerini şöyle ifade etmiştir, “...benim tercihim çocuk sadece bir yıl anasınına gelmeli. Sonra birinci sınıfa başlamalı. Çocuklar anasınına eğitimine doymuşlar. Bazı öğretmenler o kadar zorlanıyor ki. Ne verse doymuş çocuk ne verse her şeyi biliyor. Çocuklar sıkılıyor ben bunu biliyorum, ben bunu biliyorum. Sınıftaki birkaç çocuk isteksiz olunca diğer çocuklar da etkileniyor bundan...”.

Araştırmanın altıncı alt problemine yönelik öğretmenlere okul öncesi dönem çocuklarının katılım düzeylerini çocukların kardeş sayısı durumları açısından değerlendirmeleri hakkındaki görüşleri sorulmuştur. Öğretmenlerin verdikleri yanıtlara yönelik içerik analizleri sonucunda “yüksek düzeyde

katılım”, “düşük düzeyde katılım” ve “katılımı etkilememe durumu” temaları oluşturulmuştur. Bu temalara ilişkin bilgiler Tablo 6’de sunulmuştur.

**Tablo 6.** Okul öncesi öğretmenlerinin çocukların etkinliklere katılım düzeylerini çocukların kardeş sayısı durumları açısından değerlendirmelerine ilişkin bulgular

Tema	Alt tema	F	%
<b>Yüksek Düzeyde Katılım</b>	Abisi ya da ablası varsa aile katılımı yüksek	1	2,7
	Abisi ya da ablası varsa bilişsel becerisi yüksek	1	2,7
	Kardeş sırası önemli	3	8,1
	Abisi ya da ablası varsa gizil öğreniyor	5	13,5
	Abisi ya da ablası varsa hazırbulunuşluk düzeyi yüksek	6	16,2
<b>Toplam</b>	Sosyal becerileri yüksek	7	18,9
<b>Düşük Düzeyde Katılım</b>	Olumsuz gizil öğrenmeler	1	2,7
	Kardeş kıskançlığı	1	2,7
	Kardeş sayısı fazla maddi imkânlar düşük	1	2,7
	Tek çocuk aşırı ilgi istiyor, beklenti yüksek	1	2,7
	Tek çocuk uyum sorunu	2	5,4
	Tek çocuk sorumluluk almıyor	2	5,4
	Tek çocuk paylaşma sorunu	2	5,4
<b>Toplam</b>		10	27
<b>Katılımı Etkilemiyor Toplam</b>	Kardeş sayısı önemli değil.	4	10,8
<b>Toplam</b>		4	10,8

\*Katılımcılar birden fazla görüş bildirmişlerdir.

Tablo 6 incelendiğinde öğretmen görüşleri toplam 37 alt tema ve 3 ana tema etrafında toplandığı görülmektedir. Yapılan içerik analizine göre ( Tablo 6 ) öğretmenlerin % 62,1’i çocukların etkinliklere katılımında kardeş sayısı değişkeninin yüksek düzeyde katılım içerdiğini düşündüklerini söylemiştir. Öğretmenlerin biri (Ö11) çocukların katılım düzeyini kardeş sayısı açısından değerlendirirken düşüncelerini şöyle ifade etmiştir, “...benim şuana kadar gördüğüm kadarıyla kendinden yaşça 3,4 yaş büyük ilkokulu bitirmiş abisi, ablası varsa çocuğun kendi ondan sonra geliyor ya ondan çok fazla şeyi öğrenmiş oluyor aslında. Bu çok büyük bir avantaj oluyor...”.

Ayrıca öğretmenlerin % 27’ si çocukların etkinliklere katılımında kardeş sayısı değişkeninin düşük düzeyde katılıma sebep olduğunu düşündüklerini söylemiştir. Öğretmenlerin biri (Ö13) çocukların katılım düzeyini kardeş sayısı açısından değerlendirirken düşüncelerini şöyle ifade etmiştir, “...hiç kardeşi olmayan kardeş bekleyen bir çocuk bile kıskanabiliyor onun gelmesini. ve o da etkiliyor çocuğu kabullenmiyor, bu çocuğu çok etkiliyor ve bayağı bir geriletebiliyor...”. Öğretmen görüşlerinin % 10,8’i de ise katılım düzeyini kardeş sayısının etkilemediği görülmektedir.

## TARTIŞMA ve SONUÇLAR

Okul öncesi dönem çocuklarının etkinliklere katılım düzeylerinin incelendiği bu araştırmada, öğretmenlerin % 48,3’ü çocukların etkinliklere katılım düzeylerinin yüksek olduğunu belirtmiştir. Yüksek düzeyde katılım gösterenlerin alt temasında öğretmenler çocukların oyun ve hareket etkinliğinde daha yüksek katılım ( % 25,8 ) gösterdiklerini söylemiştir. Benzer bir çalışmada okul öncesi eğitim kurumlarına devam eden 60-72 aylık çocukların katılım düzeyi araştırılmış ve çocukların orta düzeyde katılıma sahip oldukları saptanmıştır ( Akyol, 2020 ). Belçika’da çocukların katılım düzeylerinin incelendiği çalışmada, çocukların orta ve geliştirilebilir düzeyde katılım gösterdikleri sonucu ortaya çıkmıştır ( Laevers, 2017 ). İlkokul öğrencilerinin sınıf içi etkinliklere katılım düzeyini araştıran benzer çalışmada ilkokul öğrencilerinin orta düzeyde bir katılım gösterdikleri sonucuna ulaşılmıştır ( Erdem, 2020 ). Bu düşünceye paralel bir sonuçta Schnitzler, Holzberger ve Seidel (2020) tarafından çocukların orta ve yüksek düzeyde katılım gösterdikleri şeklinde bulunmuştur. Tüm bunlardan hareketle araştırmanın yapıldığı kurumlarda katılımın boyutları ve göstergeleri dikkate alınarak okul öncesi eğitim programı ve uygulamaların yapıldığı söylenebilir.

Zorbay Varol (2019) tarafından okul öncesi eğitim kurumlarında çocukların katılımının ve etkileyen durumların araştırıldığı çalışmada 13 sınıftan 9'unda katılım haklarının ihlal edildiği görülmüştür. Benzer şekilde Koran (2017) tarafından yapılan çalışmada eğitim ortamlarında yapılan uygulamalarda çocuk katılımının düşük olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmada, öğretmenlerin % 45,1'i çocukların etkinliklere katılım düzeylerinin düşük olduğunu belirtmiştir. Bu araştırma sonuçları sözü edilen araştırma sonuçlarını desteklemektedir. Buna sebep olarak öğretmenlerin daha çok masa başı etkinlikleri tercih etmeleri ve çocukların oyun ve hareket ihtiyacının geri planda kalması şeklinde açıklanabilir.

Araştırmada öğretmenlerin % 17,9'u katılım durumlarında cinsiyetin fark yaratmadığını düşünmektedir. Benzer bir çalışmada çocukların katılım düzeylerinde cinsiyete göre anlamlı farklılık tespit edilememiştir ( Akyol, 2020 ).Theodotou (2015) çocukların katılım düzeylerinde cinsiyet değişkeninin etkili olmadığını Leuven Katılım Ölçeği kullanarak ispatlamıştır. Alan yazında cinsiyet değişkeninin anlamlı düzeyde farklılık taşımadığını gösteren birçok çalışma mevcuttur (Ramazan ve Demir, 2011; Keleş Ertürk, 2017; Uyanık Aktulun, 2019). Ancak bu çalışmada öğretmen görüşleri sonucunda kızların yüksek katılım ( % 38,4) gösterdiği ya da erkeklerin yüksek katılım gösterdiği durumlar (% 43,5) ortaya çıkmıştır. Erdem (2021) ilkökul öğrencilerinin katılım düzeylerini cinsiyet değişkenine incelemiş ve benzer sonuçlara ulaşmıştır. Bu duruma sebep olarak okulda gerçekleştirilen etkinliklerin özellikleriyle bağlantılı olduğu düşünülebilir. Erkeklerin hareket edebileceği aktif etkinliklerde ön planda olduğu, kızların ilgi, dikkat ve motivasyon gerektiren etkinliklerde ön planda olduğu görülmüştür. Kız öğrencilerde odaklanma, katılma ve uyum sağlama becerilerinin katılım düzeylerini artırdığı söylenebilir ( Geist ve King, 2008; Martin, 2004; Wigfield vd., 2006).

Bu çalışmada öğretmen görüşlerine göre çocukların katılım düzeylerini çocukların anne eğitim düzeyi % 88,3 oranında olumlu şekilde etkilemektedir. Çocukların baba eğitim düzeyi ise % 69,4 oranında katılımı olumlu şekilde etkilemektedir. Benzer bir sonuca Akyol ( 2020 ) ulaşmıştır; çalışmada anneleri ve babaları lisans mezunu olan çocukların ölçek puanları diğer ebeveynlerden anlamlı derece yüksek çıkmıştır. Anne, babaların eğitim düzeyi çocukların bilişsel gelişimi ve yaratıcılık düzeylerini dolayısıyla katılımlarını etkilemektedir. Anne ve babaların eğitim düzeyi çocuklarıyla etkili iletişim kurmalarını ve nitelikli zaman geçirmelerini, okula hazırbulunuşluk düzeylerini geliştirmelerini sağlamaktadır (Senemoğlu, 2000; Gonzales vd., 2018; Ramazan ve Demir, 2011; Can Yaşar ve Aral, 2011; Gizir Ergen ve Köksal Akyol, 2012).

Araştırmadan elde edilen bulgulara göre anne eğitim düzeyi çocukların katılım düzeyini % 11,4 oranında doğrudan etkilememektedir. Baba eğitim durumu çocuk katılım düzeyini etkileme açısından % 30,3 oranında geri planda kalmaktadır. Erdem (2021) öğrencilerin katılım düzeyleri ile anne ve babaların öğrenim durumları arasında anlamlı farklılık olmadığını tespit etmiştir. Oysaki anne babaların eğitim düzeyi çocuklara sunulan çevresel uyarıcıları etkilemektedir. Eğitim düzeyi yüksek anne babalar aile katılımı çalışmalarıyla çocukları daha iyi desteklemektedir. Böylelikle çocukların akademik başarıları artmakta, davranış problemleri azalmaktadır. Eğitim düzeyi yüksek ebeveynler çocukların eğitimleriyle daha fazla ilgilenmektedir (Battin Pearsan vd.; 2000; Uygun ve Kozikoğlu, 2019; Erdem, 2021 ).

Okul öncesi öğretmenleri de daha önce okul öncesi eğitim kurumlarına giden çocukların katılım düzeylerinin yüksek olduğu konusunda ( % 68,8 oranında ) görüşler bildirmiştir. Benzer bir araştırma bulgularına göre okul öncesi eğitim almamış çocukların hazırbulunuşluk ve okula uyum düzeylerine bakıldığında, okul öncesi eğitim almış çocuklara göre düşük olduğu görülmüştür ( Tangüner, 2017; Erkan ve Kırcı, 2010). Benzer bir sonuca Akyol (2020) tarafından yapılan çalışmada rastlanmıştır. Bu çalışma sonucuna göre de okul öncesine devam etme durumu etkinliklere katılım düzeyi konusunda önemli derecede fark yaratmaktadır. Singapurda okul öncesi eğitimin çocukların katılım düzeyini artırdığı sonucuna ulaşan araştırmalar yapılmıştır ( Ebbeck, 2014). Yine benzer bir çalışma da nitelikli okul öncesi eğitimin düşük düzeyde katılım gösteren çocuklara bu bağlamda ilerlemeler sağladığı tespit edilmiştir ( Lenarerts vd.,2017). Alan yazında okul öncesi eğitimin katılım sağlama konusunda farklılık yaratmadığını gösteren çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmada okul öncesi eğitimin etkili olmayışının nedeni öğretmenlerin çocuk merkezli eğitim anlayışından uzak uygulamalar yapmasıyla açıklanabilir. Oysaki MEB okul öncesi eğitim programında öğretmenler tarafından çocuk merkezli zengin öğrenme ortamları sunulması gerektiği önemle vurgulanmıştır (MEB, 2013; Erdem, 2021).

Akyol (2020) okul öncesi dönem çocuklarının katılım düzeylerini kardeş sayısı açısından incelemiş ve bu çalışmaya paralel olarak ölçek puan ortalamalarında kardeş sayısına göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Alan yazında kardeş sayısının dil becerileri üzerinde, sosyal yetkinlik düzeyi üzerinde, çocukların sosyal becerileri üzerinde etkisi olmadığını tespit eden çalışmalar olduğu görülmektedir (Uygun ve Kozikoğlu, 2019; Koçak, Ergin ve Yalçın, 2014; Elibol Gültekin, 2008; Keçecioglu, 2015)

Bu araştırmanın nitel verilerine bakıldığında öğretmen görüşleri yukardaki sonuçları desteklememektedir. Araştırma bulgularına göre % 62,1 oranında öğretmen görüşleri kardeş sayısının çocukların katılım düzeyini artırdığını ortaya koymuştur. Bu durum ailede kardeşler arasında geçirilen zamanın nitelikleri arasındaki farklılıklardan kaynaklanabileceği şeklinde açıklanabilir.

## Öneriler

- Araştırmada öğretmen görüşleri sonucunda kızların yüksek katılım ( % 38,4) gösterdiği ya da erkeklerin yüksek katılım gösterdiği durumlar (% 43,5) ortaya çıkmıştır. Kız ve erkek çocuklarının ilgi ve ihtiyaçları göz önünde alınarak katılım düzeylerinin artırılabilmesi için alternatif öğrenme etkinlikleri planlanabilir.

- Araştırma sonucunda öğretmen görüşüne göre çocukların % 25,8 ü hareketli etkinliklere daha çok katıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum da dikkate alındığında öğretmenlerin öğrenci katılımını sağlamak için daha çok hareketli etkinliklere yer vermeleri yararlı olacaktır.

- Araştırma sonucunda annenin eğitim düzeyi ( % 88,3 oranında ) ve baba eğitim düzeyi ( % 69,4 oranında ) katılımı etkilemektedir. Eğitim düzeyi düşük olan velilere çocuklarının katılım düzeylerini olumlu şekilde destekleyebilmeleri için bilgilendirme seminerleri düzenlenebilir.

- Araştırma sonuçlarına göre daha önce okul öncesi eğitimi alan çocukların katılım düzeyinin ( % 68,8 oranında ) daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu bağlamda çocukların okul öncesi eğitiminde okullaşma oranlarının artırılması sağlanabilir.

- Araştırma sonuçlarına göre kardeş sayısının katılım düzeyini olumlu etkilediği düşünüldüğünde ( % 62,1 oranında ) kardeş sayısı az olan çocukların aileleri tarafından okul dışı zamanlarda gerek akranlarıyla gerekse farklı yaşlardaki çocuklarla zaman geçirebileceği fırsatlar oluşturulabilir.

## KAYNAKÇA

Akyol, S. (2011). Sosyal yapılandırmacı öğrenme ortamı tasarımının öğrenenlerin akademik başarılarına ve öğrenmenin kalıcılığına etkisi (İlköğretim 5. sınıf fen ve teknoloji dersi).

Akyol, T. (2017). Mozaik ve Proje Yaklaşımlarına Dayalı Eğitimin Çocukların Katılım Düzeylerine Etkisi.

Akyol, T. (2020). Okul Öncesi Eğitim Kurumlarına Devam Eden Çocukların Katılım Düzeylerinin Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Turkish Studies-Social Sciences*.

Akyol, T., & Erdem, H. (2021). Başarılı bir öğretmenin çocukların katılımına önem vermesi gerektiğini düşünüyorum." : Okulda Çocuk Katılımına İlişkin Fenomenolojik Bir Çalışma. *Itobiad: Journal of the Human & Social Science Researches*, 10(2).

Akyüz, Y. (2016). *Eski Yunan'da çocuk ve çocuk eğitimi*.

Arkadaş, A., & Müftü, G. (2010). Türkiye'de çocuk haklarının durumu: son 16 yılda neler değişti. *Birleşmiş milletler çocuk haklarına dair sözleşme'nin*, 20, 1-8.

Başal, H. A. (2001). Çocuklar için sınıf içi etkinlik ölçeğinin geliştirilmesi, güvenilirliği ve geçerliği.

Başal, H., & Turgut, I. (2003). Heterosis and Combining Ability for Yield Components and Fiber Quality Parameters in a Half Diallel Cotton (G. hirsutum L.) Population<sup>1</sup>. *Turkish Journal of Agriculture and Forestry*, 27(4), 207-212.

Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi. (2005). *Çocuk Haklarına Dair Sözleşme*. Cenevre.



Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi. (2009).

Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi. (2009). *Çocuğun Katılım Hakkı*. Cenevre.

Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi. (2011). *Çocuk Haklarına Dair Sözleşmeye Genel Yorum No:12*. Cenevre.

Canbulut, T. (2014). Türkiye'de çocukların katılım hakkı üzerine bir derleme. *Sağlık Bilimleri ve Meslekleri Dergisi*, 1(2), 85-94.

Creswell, J. D. (2017). Mindfulness interventions. *Annual review of psychology*, 68(1), 491-516.

Demircan, Y. S., & Tanrıseven, I. (2014). 5. Sınıf Öğrencilerinin Sınıf İçi Etkinlik ve Akademik Başarı Düzeylerine Göre Öz-Düzenleme Stratejileri ve Motivasyonel İnançlarının İncelenmesi. *Journal of International Social Research*, 7(35).

Demirezen, İ. K., Saçlı Uzunöz, F., & Arslan, Y. (2016). İlkokul ve Ortaokul Öğrencilerinin Fiziksel Etkinliğe Katılım Nedenlerinin Belirlenmesi: Nevşehir Örneği. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 15(4).

Dunphy, E. (2012). Children's participation rights in early childhood education and care: the case of early literacy learning and pedagogy. *International Journal of Early Years Education*, 20(3), 290-299.

Emilson, A., & Folkesson, A. M. (2006). Children's participation and teacher control. *Early child development and care*, 176(3-4), 219-238.

Erdem, H. (2021). İlkokul öğrencilerinin sınıf içi etkinliklere katılım düzeylerinin belirlenmesi: Afyonkarahisar örnekleme. *Master's thesis, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.

Erdem, M. (2020). Hasan Aycının çocuk kitaplarında eğitsel değerler. *Master's thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü*.

Finn, J. D. (1993). School characteristics related to student engagement. *The Journal of Negro Education*, 2(3), 249-268.

Geist, E. A., & King, M. (2008). Different, not better: gender differences in mathematics learning and achievement. *Journal of Instructional Psychology*, 35(1).

Hazar, M. (2005). Beden eğitimi ve sporda oyunla eğitim.

Hitzler, S., & Messmer, H. (2010). Group decision-making in child welfare and the pursuit of participation. *Qualitative Social Work*, 9(2), 205-226.

Johansson, I., & Sandberg, A. (2010). Learning and participation: two interrelated key-concepts in the preschool. *European Early Childhood Education Research Journal*, 18(2), 229-242.

Johnny, L. (2006). Reconceptualising Childhood: Children's Rights and Youth Participation in Schools. *International Education Journal*, 7(1), 17-25.

Keçecioğlu, Ö. (2015). MEB okul öncesi eğitim programı ve Montessori yaklaşımına göre eğitim alan 5 yaş çocuklarının sosyal becerilerinin incelenmesi. *Keçecioğlu, Ö. (2015). MEB okul öncesi eğitim programı ve Montessori yaklaşımına göre eğitim alan 5 yaş Master's thesis*. Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Koçak, N. E. (2014). 60-72 aylık çocukların Türkçe dil kullanımı düzeyleri ve etki eden faktörlerin incelenmesi. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2014(4), 100-106.

Laevers, F. (. (1994). *Defining and assessing quality in early childhood education (Vol. 16)*. Leuven University Press.

Laevers, F. (. (1994). *Defining and assessing quality in early childhood education (Vol. 16)*. Leuven University Press.

- Laevers, F. (2005). Deep-level-learning and the experiential approach in early childhood and primary education. *Katholieke Universiteit Leuven Research Centre for Early*.
- Laevers, F. (2017). 10 How are children doing in ECEC? Monitoring Quality within a process-oriented approach. *Monitoring Quality in Early Childhood Education and Care*, 178.
- Laevers, F., & Declercq, B. (2018). How well-being and involvement fit into the commitment to children's rights. *European Journal of Education*, 53(3), 325-335.
- Lansdown, A. B. (2010). *Lansdown, A. B. (2010). Silver in healthcare: its antimicrobial efficacy and safety in use*. Royal Society of Chemistry.
- Lenaerts, F. B. (2017). Supporting Teachers in Vietnam to Monitor Preschool Children's Wellbeing and Involvement in Preschool Classrooms. *International Journal of Early Childhood*, 49(2), 245-262.
- Martin, F. (2004). Engaging computing: makin'it real for kids and undergrads. *Journal of Computing Sciences in Colleges*, 19(5), 1-1.
- Milli Eğitim Bakanlığı Temel Eğitim Genel Müdürlüğü. (2013). *Okul Öncesi Eğitimi Programı*. Ankara.
- Nyland, B. (2009). The guiding principles of participation: Infant, toddler groups and the United Nations Convention on the Rights of the Child. *n Participatory learning in the early years*, s. 42-59.
- Özer, Y. E. (2013). Çocuk Hakları, Katılım ve Yerel Düzeyde Uygulaması: Türkiye Örneği. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14(1), 1412013245-1412013258.
- Pascal, C., & Bertram, T. (1999). The Effective Early Learning Project: The Quality of Adult Engagement in Early Childhood Settings in the UK.
- Patton, M. Q. (2014). *Qualitative research & evaluation methods: Integrating theory and practice*. Sage publications.
- Ramazan, O. &. (2011). Okul öncesi eğitim kurumuna devam eden 36-48 aylık çocukların bilişsel gelişim düzeyleri. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 83-98.
- Rayna, S., & Laevers, F. (2011). Understanding children from 0 to 3 years of age and its implications for education. What's new on the babies' side? Origins and evolutions. *European Early Childhood Education Research Journal*, 19(2), 161-172.
- Schnitzler, K., Holzberger, D., & Seidel, T. (2020). Connecting judgment process and accuracy of student teachers: Differences in observation and student engagement cues to assess student characteristics. *In Frontiers in Education*, (Vol. 5, p. 602470). Frontiers Media SA.
- Senemoğlu, N. (2000). *Eğitimin psikolojik temelleri. Öğretmenlik Mesleğine Giriş*.
- Shavers, V. L. (2007). Measurement of socioeconomic status in health disparities research. *Journal of the national medical association*, 99(9), 1013.
- Skelton, T. (2007). Children, young people, UNICEF and participation. *Children's Geographies*, 5(1-2), 165-181.
- Şallı İdare, F. (2018). Okul öncesi eğitim ortamlarında çocuk katılımı ile ilgili çocukların ve öğretmenlerinin görüşlerinin incelenmesi. (*Doctoral dissertation, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara*).
- Ten Brummelaar, M. D., Harder, A. T., Kalverboer, M. E., Post, W. J., & Knorth, E. J. (2018). Participation of youth in decision-making procedures during residential care: A narrative review. *Child & Family Social Work*, 23(1), 33-44.
- Theobald, M., & Kultti, A. (2012). Investigating child participation in the everyday talk of a teacher and children in a preparatory year. *Contemporary Issues in Early Childhood*, s. 13(3), 210-225.

Theodotou, E. (2015). Can We Play Again with Picasso Miss?" The Effects of the Arts in Children's Involvement during Literacy Activities in the Early Years Settings: A Case Study in the Greek Context. *Online Submission*.

Tomanovic, S. (2003). Negotiating children's participation and autonomy within families. *Int'l J. Child. Rts.*, 11, 51.

UNICEF. (2007). Progress for children: a World fit for children: statistical review.

UNICEF. (2017). UNICEF closed one chapter and prepared to open another.

Uyanık Aktulun, Ö. (2019). 60-72 Aylık Çocukların Erken Akademik Ve Dil Becerilerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Electronic Turkish Studies*, 14(1).

Uygun, N. &. (2019). Okul öncesi eğitim kurumlarına devam eden çocukların oyun davranışlarının incelenmesi. *Anadolu Journal of Educational Sciences International*, 9(2), 787-817.

Van Bijleveld, G. G., Dedding, C. W., & Bunders-Aelen, J. F. (2015). Children's and young people's participation within child welfare and child protection services: A state-of-the-art review. *Child & Family Social Work*, 20(2), 129-138.

Venninen, T., & Leinonen, J. (2013). Developing children's participation through research and reflective practices. *Asia-Pacific Journal of Research in Early Childhood Education*, 7(1), 31-49.

Yıldırım, A., & Simsek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*.

Young, H. P. (2004). *Strategic learning and its limits*. OUP Oxford.

Zorbay Varol, S. (2019). Investigation of children's the participation and situations affecting the participation in preschool education institutions. *Unpublished Master's Thesis*. Gazi University. Ankara.



ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi \* Research Article

## Necâtî Bey'in Belge Kıymetinde Bir Gazeli ve Şerhi A Ghazel and Commentary of Necâtî Bey as a Document

Lütfi ALICI

Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi,  
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü  
lutfialici@gmail.com  
Orcid ID: 0000-0002-0746-7231

**Öz:** XV. asır, klasik Türk şiirinin kurucu üstat şairlerinin yetiştiği asırdır. Bu asır şairlerinden Şeyhî mesnevîde, Ahmet Paşa kasidede, Necâtî de gazelde üstat kabul edilmişlerdir. Bunlardan aslen Edirneli olan Necâtî Bey, şiirleriyle Kastamonu'da tanınmıştır. Taşradan payitahta ulaşan şiirleri sayesinde önce sarayda daha sonra da şehzadelerin mahiyetinde divan kâtipliği ve nişancılık rütbesiyle devlet görevinde bulunmuştur. Devlet görevinden ayrıldıktan sonraki hayatını edebî sohbet ve meclislerde geçirmiştir. Necâtî Bey'in günümüze ulaşan tek eseri divanıdır. Şiirlerinde deyim ve atasözünü çok kullanması sebebiyle şair, mesel tarzı söyleyişle maruftur. Necâtî'nin şiirlerinin diğer bir hususiyeti sade ve âşıkane olmasıdır. Şairin yer yer hayat birikimine dayalı hikemî bir eda ile yazdığı şiirleri de bulunmaktadır. Bunlardan biri şerhe konu olan "sandılar" redifli gazelidir. Rivayete göre şair bu gazelini hasta iken, ölümüne yakın aile fertlerine, dostlarına ve şiire veda mahiyetinde yazmıştır. Bir veda ve vasiyet şiiri olan bu gazel, sebep-i telifiyle birlikte edebiyat tarihi ve Necâtî Bey'in hayatını anlamak için belge kıymetindedir. Makale, Necâtî Bey'in hayatından izler taşıyan "sandılar" redifli gazelinin klasik tarzda yapılan şerhini konu edinmektedir.

**Anahtar Kelimeler:** Klasik Türk şiiri, Necâtî Bey, sebep-i telif, sandılar redifli gazel, şerh.

**Abstract:** XV. century is the century in which the founding master poets of classical Turkish poetry were raised. Among the poets of this century, Şeyhî was accepted as a master in masnavi, Ahmet Pasha was considered a master in kaside, and Necâtî was considered a master in ghazal. Necâtî Bey, who was originally from Edirne, was known in Kastamonu with his poems. Thanks to his poems that reached the capital from the countryside, he first served in the palace and then in the ranks of the princes, as a council clerk and as a marksman. He spent his life after leaving public office in literary conversations and assemblies. The only work of Necâtî Bey that has survived to the present day is his divan. The poet is known for his proverbial style, as he uses many idioms and proverbs in his poems. Another feature of Necâtî's poems is that they are simple and amorous. The poet also sometimes has poems written in a hikemi style based on his life experience. One of these is the ghazal with redif called they thought which is the subject of the commentary. According to rumor, the poet wrote this ghazal while he was sick, as a farewell to his family members, friends and poetry, who were close to death. This ghazal, which is a farewell and testament poem, is valuable as a document for understanding the history of literature and the life of Necâtî Bey, along with the reason for its composition. The article is about the classical style commentary of Necâtî Bey's ghazal with the rhyme "they thought", which bears traces from his life.

**Keywords:** Classical Turkish poetry, Necâtî Bey, reason for writing, ghazal with rhyme "they thought", commentary.

Geliş Tarihi:03.05.2024

Kabul Tarihi:01.08.2024

Yayın Tarihi:31.08.2024

Atıf: Alıcı, L. (2024). Necâtî Bey'in belge kıymetinde bir gazeli ve şerhi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 491-503. Doi: 10.33437/ksusbd.1477257

## GİRİŞ

Her edebî eserin bilinen veya bilinmeyen bir telif sebebi vardır. Bu hususu Firdevsî-i Rûmî (d. 857/1453 - ö. 922'den sonra/1517'den sonra) *"Lîk her te'lîfe vardur bir sebep/Kim sebebsiz nesne yokdur bu 'aceb"* beytinde veciz bir şekilde ifade eder. Edip ve şairler eserlerini genellikle bir saike istinaden yazarlar (Olgun; Parmaksızoğlu, 1990: 28; Kavruk, 2003: 1-2). Klasik Türk edebiyatı sahasında eserlerin sebep-i teliflerini biyografik eserlerde veya bizzat eserin kendisinde bulmak mümkündür. Bu cümleden olarak divanların yazılış sebepleri genellikle "dîbâce ve mukaddime" kısımlarında, mesnevilerin ise "sebeb-i te'lîf, sebeb-i nazm-ı kitâb, sebeb-i terceme ve hâtîme/hâtîmetü'l-kitâb" bölümlerinde bulunur. Eserin yazılış sebebine bazen belli belirsiz eserin içinde de yer verildiği görülür. Kitap boyutundan şiire kadar eserin telif sebebine onun yazılış hikâyesi demek de mümkündür. Şiir olarak kaside ve methiyelerin yazılış hikâyeleri muhtevalarında saklıdır. Nazire şiirlerin hikâyeleri çeşitlilik arz etmekle birlikte daha çok beğeni ve cevap verme düşüncesine dayanır. Bir şiir olarak gazellerin de az veya çok birer yazılış hikâyeleri vardır. Eserlerin telif hikâyeleri tabii olarak birbirinden farklı sebeplere dayanır. Bahse konu olan telif rivayetleri belge kıymetinde olabilir. Necâtî Bey'in şerhe konu olan "sandılar" redifli gazelinin böyle kıymetli bir yazılış sebebi vardır. Âşık Çelebi (d. 926/1520 - ö. 979/1572) Meşâirü's-Şu'arâ'da Necâtî Bey'in vefatını ve "sandılar" redifli gazelinin yazılışını şöyle hikâye eder: *"Merhum sene erba'a ve 'aşr ve tis'ami'ede haste olup çünki felek anı müşerref-i şeref-i ihtizâr eyler, oğulların ve güyegüsin ve havâşşın ihzâr eyler. Bu gazeli diyüp yazup ellerine virür. Size ve şi're vedâ'umdur diyü vedâ' eyler. Andan istiğfâr u tehlîl ile dünyâdan inqitâ' eyler. Ol gazel budur."* (Kılıç, 2018: 364)<sup>1</sup>. Merhum 914 senesinde hastalandı ve ölümüne yakın oğullarını, güveyini/damadını, ileri gelen bütün dostlarını huzuruna topladı. Size ve şiire vedamdır, diyerek son yazdığı bu gazeli onlara verdi. Sonra istiğfar ve kelime-i tevhit ile hayata gözlerini yumdu (Tarlan, 1997: XIX). Tezkirede bu rivayetten sonra "sandılar" redifli gazelin tamamı verilmiştir.

### Necâtî Bey'in Hayatı

Edirne'de doğan Necâtî (d. 847-850?/1443-1446? - ö. 914/1509)'nin asıl adı çoğu kaynaklara göre İsâ, Beyânî'ye göre Nûh'tur. Necâtî<sup>2</sup>, şairin şiirde kullandığı mahlasıdır. Şairin ailesi hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Necâtî'nin Edirneli yaşlı bir hanım tarafından köle olarak alınıp sonra evlat edinildiği, terbiye ve eğitimini Sâ'ilî adlı bir şairden aldığı bilinmektedir. Gençlik yıllarında şiir ve nesre yönelen şair, gittiği Kastamonu'da güzel şiirleri ve özellikle "döne döne" redifli gazeli ile tanınmıştır. Necâtî'nin gazelleri bu dönemde Bursa'da bulunan Ahmed Paşa (d. 830/1426? - ö. 902/1496-97)'nin beğenisini kazanmıştır. Yine bu dönemde sunduğu şiirlerini beğenen Fâtih Sultân Mehmed (d. 835/1432 - ö. 886/1481) tarafından divan kâtibi olarak görevlendirilmiştir. Şair bu görev ile taşradan İstanbul'a gelmiştir. Necâtî, Fâtih Sultân Mehmed'in vefatından sonra II. Bâyezîd (d. 851/1447 - ö. 918/1512)'in de takdirini kazanmıştır. II. Bâyezîd, oğlu Şehzâde Abdullâh'ı Karaman sancağına tayin ettiğinde Necâtî'yi de onun divan kâtibi olarak görevlendirmiştir. Şehzadenin üç yıl sonra aniden vefatıyla (H 889 M 1484) görevi sona eren Necâtî İstanbul'a dönmüştür. Şehzadenin vefatından duyduğu acıyı Sultan'a sunduğu bir mersiye ile dile getirmiştir. Yirmi yıl sonra Kazasker Müeyyedzâde Abdurrahmân Çelebi'nin aracı olmasıyla II. Bâyezîd, diğer oğlu Şehzâde Mahmûd'u Manisa sancağına (H 910 M 1504) tayin ettiğinde Necâtî'yi de nişancılık görevi ile şehzadenin yanında görevlendirmiştir. Bundan sonra "bey" nisbesi ile anılan Necâtî'nin mutluluğu bu şehzadenin de genç yaşta ölmesi (H 913 M 1507/8) üzerine yerini kedere bırakmıştır. Şehzadenin vefatı üzerine üzüntüsünü ifade eden bir mersiye yazan şair, tekrar İstanbul'a dönmüştür. Üst üste gelen acıların ardından belki de bir uğursuzluk olduğu düşüncesiyle Necâtî Bey, yeni bir devlet görevi kabul etmemiştir. Evlatları da kendisinden önce vefat eden şair, ömrünün geri kalan yıllarını kendisine bağlanan bin akçe aylıkla Vefâ semtindeki evinde ilim ve sanat sohbetleri yaparak geçirmiştir. 25 Zilkâde 914/17 Mart 1509 tarihinde

<sup>1</sup> Tezkirede "sandılar" redifli gazel hakkındaki bu rivayetten sonra şairin son şiirinin "Ey şabâ zülf-i nigârî 'anber-efşân eyledüñ/ Hâk olan bî-dilleri hâk ile yeksân eyledüñ" matlalı gazeli veya "Şu söz kim ola mişâl-i kelâm-ı ehl-i kemal/Selâsetinde hacil ola selsebîl ü zülal" matlalı natı olabileceği rivayeti de bulunmaktadır (Kılıç, 2018: 364).

<sup>2</sup> Şairin isimlerinin ve mahlasının (İsâ /kurtarıcı, Nuh/kurtaran, Necâtî/kurtuluşa eren) manalarının kurtuluşla ilgili olması manidardır.

vefat eden Necâtî'nin mezarını yakın dostu olan Sehî Bey, mermerden yaptırmış ve üzerine de onun "*Bir seng-dil firâkına ölen Necâtî'nün / Billâhi mermer ile yapasuz mezârını*" beytini yazdırmıştır.

## Edebî Şahsiyeti

Necâtî Bey, klasik Türk şiirinin kurucu şairlerindedir. Ahmet Paşa'dan sonra devrin en kudretli şairidir. Bu bağlamda Âşık Çelebi, Necâtî hakkında "bütün Anadolu şairlerinin ilk üstadıdır ve şiirleri dillerde atasözüdür." der (Kılıç, 2018: 362). Latîfî (d. 896/1491 - ö. 990/1582)'ye göre sözün ruhunu evvela Necâtî bulmuştur. Diğerleri bu hususta onu takip etmişlerdir. Şair, şiirlerinin kendisine has edası sebebiyle Melikü's-Şu'arâ ve Hüsrev-i Rûm; mesel tarzında söyleyişiyle Tûsî-i Rûm olarak anılmıştır (Canım, 2018: 502). Necâtî'nin dili sade, üslubu hayli güçlü ve etkileyicidir. Necâtî'nin kelime hazinesindeki zenginlik, ifadesindeki rahatlık, rindane edası, söylediklerini yeri geldikçe atasözü ve deyimlerle zenginleştirip süslemesi, şiirlerinde çok sayıda Türkçe kelime ve deyme yer vermesinin yanı sıra kafiye ve rediflerini de çoğunlukla Türkçe kelimelerden seçmesi, Türkçeyi aruza rahatça ve ustalıkla uygulayabilmesi de sanatının belli başlı özelliklerindedir. Osmanlı şiir dilinin kurucu isimlerinden biri kabul edilen Necâtî'nin, muasır şairler üzerinde olduğu gibi sonraki yüzyıllarda yaşamış şairler üzerinde de hayli etkisi olmuştur. Necâtî Bey, divanında Anadolu şairlerinden Şeyhî'yi, İran şairlerinden Kemâlüddin İsfahânî'yi, bilhassa Nizâmî'yi ve Selmân-ı Sâvecî'yi, Câmî'yi beğenerek anmaktadır. Necâtî, yaşadığı dönemden başlayarak günümüze kadar üstat olarak kabul edilmiştir. Âşık Çelebi'ye göre Osmanlı şairleri arasında mesnevide Şeyhî, kasidede Ahmed Paşa, gazelde ise Necâtî kendilerinden öncekileri âdeta yok hükmüne indirgemişlerdir. Gazelde üstat kabul edilen şairin şiirleri âşıkane'dir.

## Eserleri

Necâtî Bey'in günümüze ulaşan tek eseri divanıdır. Şair divanını Müeyyedzâde Abdurrahman Çelebi adına tertip etmiştir. Necâtî Bey Divanı, Ali Nihad Tarlan tarafından 1963 yılında neşredilmiştir. Aynı neşirden hareketle Mehmed Çavuşoğlu 1971 yılında divanın tahlilini hazırlamıştır (Tarlan, 1997: XV-XXVIII; Çavuşoğlu, 1971: 5-24; Filiz, 2018: 362-367; Kaya, 2013: Necâtî Bey, <https://teis.yesevi.edu.tr>).

Bu makalenin konusu XV. asır klasik Türk şiirinin kurucu şairlerinden Necâtî Bey'in "sandılar" redifli yek-âvâz gazelinin şerhidir. Şerh, Arapça bir kelime olup sözlük anlamı, "açma, ayırma; bir ibâreyi veya eseri açıklama; açık anlatma"dır (Devellioğlu, 1997: 991). Necâtî Bey'in "sandılar" redifli gazelinin yazılış sebebi biyografik kaynaklarda yer almaktadır. Rivayete göre şair, bu gazeli hayatının son demlerinde şiire ve dostlarına veda ve nasihat maksadıyla yazmıştır. Bu sebeple gazele şairin dünya algısı, hayatı, aşk anlayışı ve edebî üslubu belirgin olarak yansımıştır. Şerhe konu olan bu gazele tahmisler de yazılmıştır. Beğeni sebebiyle yazılan tahmisler gazeli açan manzum şerh mahiyetinde şiirlerdir. Gazelin şerhinde beyitlere değişik bakış açısı sunan söz konusu tahmislerden de istifade edilmiştir. Necâtî Bey'in son şiiri olduğu rivayet edilen bu gazelinin şerh edilmesi hem klasik Türk şiirini hem de şairi anlamaya ve tanımaya önemli katkılar sağlayacaktır.

## Gazelin Eski Harfli Metni ve Çeviri Yazısı

بر دم ايکن دولت دنيایي بر دم سانديلر	Bir dem iken devlet-i dünyâyı bir dem şandılar
بو فنا کلزارینک عیشنی عالم سانديلر	Bu fenâ gül-zârınuñ ‘ayşını ‘âlem şandılar
شول قدر زاریلغ ایتدم کیم جهان بنیادینی خانقاه شیون و ایوان ماتم سانديلر	Şol kadar zârılığ itdüm kim cihân bünyâdını Hânqâh-ı şiven ü evvân-ı mâtem şandılar
اهل دللر کوريجک آیینه ده تصویرکی باغرينه باصمشدورر عيسایی مريم سانديلر	Ehl-i diller göricek âyinede taşvîrûni Bağrına başmışdurur ‘İsâyı Meryem şandılar
چاک چاک ایتدی قرا زلفکله کعبه جبه سن ژنده لر کیمشدر ابراهیم ادهم سانديلر	Çāk çāk itdi qara zülfüñle Ka‘be cübbesin Jendeler geymişdür İbrâhîm Edhem şandılar
اینجه لکده بیلکه مانندی یوقدر دیدیلر یوغ اولار کاول هلال ابرولرک کم سانديلر	İncelikde bilüñe mânendi yoğdur didiler Yoğ olalar k’ol hilâl ebrûlaruñ kem şandılar
یوزینه کفلر اوروب بیره سوروب اجیتدیلر بیلمزین دریای عمانی بنم نم سانديلر	Yüzine kefler urup yire sürüp acıtdılar Bilmezsin deryâ-yı ‘Ummâni benüm nem şandılar
صونديلر بر جرعه کیم بیک بیل یاشر ایچن تمام بو پری رولر نجاتی بیزی آدم سانديلر	Şundılar bir cür‘a kim biñ yıl yaşar içen temâm Bu perî-rûlar <b>Necâtî</b> bizi âdem şandılar

(Tarlan,1997: 191)

**Ve zin:** Bir dem iken devlet-i dünyâyı bir dem şandılar

- . . - / - . . - / - . . - / - . . -

(-)

Bu fenâ gül-zârınuñ ‘ayşını ‘âlem şandılar

. . . - / - . . - / . . . - / - . . -

(-)

(-)

Fâ‘ilâtün/fâ‘ilâtün/fâ‘ilâtün/fâ‘ilün

Gazelde veznin metinle örtüşmesi için şair, birinci beyitte üç imale (*iken, bu, ayşını*), iki vasl; ikinci beyitte bir med (*hân*), dört vasl; üçüncü beyitte üç imale (*göricek, âyinede, bağrına*), iki vasl; dördüncü beyitte dört imale (*çāk, itdi, qara, Ka‘be*), bir med (*İbrâhîm*), iki vasl; beşinci beyitte dört imale (*incelikde, bilüñe, olalar*), bir vasl; altıncı beyitte altı imale (*yüzine, yire, acıtdılar, ‘Ummâni*) ve yedinci beyitte üç imale (*içen, bu, bizi*) yapmıştır. Bu aruz uygulamaları aşağıdaki tabloda karşılaştırmalı olarak gösterilmiştir.

Gazeldeki Aruz Uygulamaları								
	1. Beyit	2. Beyit	3. Beyit	4. Beyit	5. Beyit	6. Beyit	7. Beyit	Toplam
İmale	3	-	3	4	4	6	3	23
Vasl	2	4	1	2	1	-	-	10
Sekt	-	-	-	-	-	-	-	-
Med	-	1	-	1	-	-	-	2
Zihaf	-	-	-	-	-	-	-	-
<b>Toplam</b>	<b>5</b>	<b>5</b>	<b>4</b>	<b>7</b>	<b>5</b>	<b>6</b>	<b>3</b>	<b>35</b>

Buna göre şair vezin uygulamasında beş beyitlik gazelde toplam 23 kez imaleye, 10 kez vasla, 2 kez medde başvurmuştur. Şair, vezin uygulamasında zihaf ve sekte hiç başvurmamıştır. Toplam yapılan uygulama sayısı 35'tir. Şairin, vezne 35 kez müdahalede bulunduğu görülmektedir. Şairin zihafa başvurmaması aruz kullanımı açısından önemlidir.

**Kafiye:** Kafiye mısraların sonundaki *dem*, *âlem*, *mâtem*, *Meryem*, *Edhem*, *kem*, *nem*, *âdem* kelime köklerinin sonlarındaki **em** sesleri gazelin kafiyesini oluşturmaktadır. Kelimelerdeki **m** sesleri kafiyenin asıl unsuru olan revî harfidir. Bu sebeple gazelin kafiyesi kafiye-i mücerrededir.

**Redif:** Kafiye her mısran kafiye harfinden sonra tekrarlanan *şandılar* ifadesi gazelin redifini oluşturmaktadır.

### Gazelin Şerhi

بر دم ایکن دولت دنیایی بر دم صاندیلر

یو فنا کلزارینک عیشنی عالم صاندیلر

1 Bir dem iken devlet-i dünyâyı bir dem şandılar

Bu fenâ gül-zârınuñ ‘ayşını ‘âlem şandılar

*Bir nefes iken dünya mülkünü daimi sandılar; bu yokluk gül bahçesinin yeme içmesini âlem sandılar.*

Necâtî, hayatının son demlerinde yazdığı rivayet edilen sandılar redifli bu yek-avaz gazelin matla beytinde dünya hayatının faniliği hususunda samimi uyarıda bulunmaktadır. İlk mısradaki “bir dem” ifadesi ile dünya hayatının bir nefes, bir an kadar kısa olduğu belirtilir. Aynı ifade ile dünya hayatının bir nefese bağlı olduğu da vurgulanır. Bir nefeslik olmasına rağmen bir kısım insanlar yine de dünya mülküne rağbet eder. Devlet-i dünya, dünya hayatında elde edilen mülk, ikbal, makam, mevki, sağlık ve zenginlik gibi nimetlerdir. Aynı mısradaki kullanılan ikinci “bir dem” ifadesi oyun, eğlence manasındadır. Gazelin bazı nüshalarında ikinci “bir dem” ifadesi “her dem” olarak geçmektedir. Her dem mısraya daimi manası katmaktadır. Dünya da anılan nimetleriyle daimi imiş gibi ehl-i dünyâyı aldatır. Dünya devletine aldananlar hayatı “bir dem” yani “bir oyun ve eğlence” sanırlar. Dünya hayatının her dem yani daimi olduğunu zannedip ölümü unuturlar. Bu fani dünyada yeme içme ve eğlenme gibi geçici zevkleri hayat sanırlar. Dâr-ı fenâyı böyle sananlar Kur’an-ı Kerim’de “*Dünya hayatı sakın sizi aldatmasın.*” (Kur’an-ı Kerim, 31/33); “*Bu dünya hayatı eğlence ve oyundan başka bir şey değildir. Ahiret yurdu ise, işte asıl hayat odur. Keşke bilselerdi!*” (Kur’an-ı Kerim, 29/64) gibi ayetlerle uyarılır. Dünya devleti bir karar üzere devam etmediği gibi sonunda yok olur. Fena gülzârı yani dünya nihayetinde darmadağın olur. Buna rağmen asıl hayat olan ahiret hayatı hakiki kulluk ile dünyada kazanılır. Bu sebepten fani dünya hayatı, baki ahiret hayatını kazanmak için gereklidir. Beyitte dünya hayatı değil dünyada dünyevi hayat sürenler tenkit edilir<sup>1</sup>. Bu gazele nazire yazan Balıkesirli Zâtî (d. 876/1471 - ö. 954/1547) “*Tâ kıyâmet*

1 Necâtî Bey Divanı’nda şairin dünya anlayışını yansıtan başka beyitler de bulunmaktadır. Aşağıdaki beyitler Necâtî’nin dünya algısının daha iyi anlaşılmasını sağlayacak mahiyettedir.



*haşr olur âdemle âlem sandılar/Âlemün bu ârizî zevkını âlem sandılar//Ârif anlardur cihânun zevki bir dem sandılar/Câhil anlardur safâ-yı dehri bir dem sandılar*” (Tarlan, 1967: 312) diyerek ariflerin ve cahillerin cihana bakışını dile getirir. Beyte göre arifler cihan zevkini “bir an, bir nefes” görürlerken cahiller dünya safasını “bir eğlence” sanırlar. Aynı gazeli tahmis eden Bursalı Rahmî Çelebi (d. ?/? - ö. 975/1567/68) ve Kara Fazlî (d. ?/? - ö. 971/1564) “*Ehl-i dünyâ kim cihân zevkını dem-â-dem sandılar/Veh ki bu mâtem-sarâyın cây-ı hurrem sandılar/Bî-bekâ iken esâs-ı ömr muhkem sandılar*” (Tıgılı, 2006: 109); *Câm-ı meyden mest olanlar kendüyi Cem sandılar/Cür’asın tîğ-ı ecel zahmına merhem sandılar/Bezm-i gamda sâkî-i devrânı mahrem sandılar* (Özkat, 2005: 257) diyerek Necâtî Bey ile aynı yaklaşımı paylaşırlar. Hatta şairler ehl-i dünya tipi ve onun dünya kabulünü anlatarak şerhe konu olan beyti daha da anlaşılır hâle getirirler. Ehl-i dünya sahip oldukları devletin sarhoşluğu ile bütün dertlerine çare bulacaklarını düşünürler. Hatta sâkî-devrânı/Azrail’i kendilerine dost sanırlar. Yanılgı içinde olduklarını ancak ecel kadehini içtikleri zaman anlarlar. Hakikati hayatın son deminde idrak etmenin de bir faydası olmaz. Ayrıca beyitteki devlet-i dünya tamlaması ile zamane devletlilerin hayat kabullerinin nazara verildiğini düşünmek mümkündür. Tekrar edilen “bir dem” ifadeleri ile fani dünya hayatının baki ahiret hayatına nispetle bir an kadar kısa olduğu ifade edilir.

Beytin birinci mısraında iki defa kullanılan “bir dem” ifadesi yazılışları aynı manaları farklı olduğundan *cinas* yapılmıştır. Ayrıca “dem” kelimesinde “nefes, an; yeme içme” manalarına gelecek şekilde *tevriye* yapılmıştır. Aynı mısra da “bir dem iken devlet-i dünyâ” ifadesinde dünya hayatını bir nefes addetmek *tefrit* yoluyla *mübalağadır*. İkinci mısradaki “fenâ gül-zârı”ndan maksat *mecaz* ile dünyadır. Dünya aynı zamanda gül bahçesine *teşbih* edilmiştir. Aynı mısradaki “âlem” kelimesi *tevriye* ile hayat ve eğlence manalarına kullanılmıştır. Beyitte “dem, devlet-i dünyâ, fenâ gül-zârı, ayş ve âlem” kelimeleri *tenasüp* içindedir.

Beyitte samimi ve veciz bir şekilde dünya hayatından maksadın oyun, eğlence, yeme ve içme değil ahiret hayatına hazırlık olduğu dile getirilmiştir.

شول قدر زاريلغ ايتدم كيم جهان بنياديني

خانقاه شيون و ايوان ماتم صانديلر

2 Şol kadar zârîlîğ itdüm kim cihân bünyâdını

Hânkâh-ı şîven ü eyvân-ı mâtem şandılar

*O kadar ağlayıp inledim ki işitenler bu cihan binasını inilti tekkesi ve matem köşkü sandılar.*

Şair gazelin matla beytinde bir nefeslik dünya hayatını eğlenme, yeme içme sananları tenkit ederken dolaylı olarak kendi dünya algısını da dile getirir. Hüsn-i matlada sözün seyri dış dünyadan şairin kendi hayatına çevrilir. Beyitte ifade edildiğine göre şairin hayatı pek de kolay geçmemiştir. Zârîlîğ etmek; ağlamak, inlemek demektir. Şairin ağlama ve inlemesi adeta cihanı doldurmuştur. Onu duyanlar cihan binasını hânkâh-ı şiven/inilti tekkesi ve eyvân-ı mâtem/matem köşkü sanmışlardır. Bu ifadeler şairin çocukluk yıllarında yaşadığı sıkıntılı hayattan izler taşımaktadır. Kaynaklar, Necati Bey’in bir savaş esirinin veya Edirneli dul bir kadının oğlu olduğundan bahsederken Sâ’ilî adlı bir şair tarafından yetiştirildiğini ifade eder. Necâtî hakkında Lâtîfi ise “Abdullah oğludur ve şehr-i Edirne’de Sâ’ilî nâm bir

Dünyâ diyene meyl ü muhabbet hatâ imiş (Tarlan, 1997: 110)

Terk it *Necâtî* hâce-i dünyâ-peresti kim  
Kef geçme mâl üstine virdi kemâl ana (Tarlan, 1997: 151)

Cihân-ı pîre-zâle baş koşanlar  
*Necâtî* er degüldür er degüldür (Tarlan, 1997: 224)

Eyâ sôfi kalenderdür *Necâtî*  
Öşünmez mansib ile câh ile ol (Tarlan, 1997: 353)

müte'acem şa'irün kuludur." (Canım, 2018: 501) der. Bu ifadeler şairin çocukluk ve ilk gençlik yıllarının pek de kolay geçmediğini göstermektedir. Kimsesiz, garip, yetim ve yoksul<sup>1</sup> olan şairin hayatı ağlayıp inlemekle geçmiştir. Gazelde sözün sevgiliye doğru seyrine baktığımızda şairin ağlamasına sebebin aşk olduğunu söylemek de mümkündür. Ayrıca şairin divanındaki "Âdeti hûbların cevr ü cefâdır amma/Bana ettiklerini kimselere etmediler", "Hasretünle bu Necâtî ölür ise diyesüz/Â garîb ü vâ garîb ü hâ garîb eyvâ garîb" bu ve benzeri beyitleri ile şu vasiyeti "Bir sîm-ten firâkına ölen Necâtî'nün/Bi'llâhi mermer ile yapasız mezârını" (Tarlan, 1997: 268, 161, 527) bu kanaati destekler mahiyettedir. Divan şiiri ikliminde ahvâl-i âşk "Evvel âsân görünür sonra belâlar gösterir" (Tarlan, 1992: 137). Aşkın en müşkül belaları ayrılık ve sevgilinin rakibe rağbetidir. Bu sebepten âşıklık "Bir demür tağı delip boynuna almak gibidür." (Çavuşoğlu, 1977: 519). Âşıklık bu kadar zor iken âşık bir de kimsesiz, garip ve yetim ise kârı tabii olarak ağlayıp inlemez. Âşığın feryat ve figanı cihanı doldursa da sevgiliye tesir etmez. Bu durumda vuslat ümidi, ruz-ı mahşerde divana kalır. Beyitte cihan binasının tarikat müntesiplerinin toplanıp merasimlerini yaptıkları hânkâh olarak tasavvuru şiire sosyal hayatın bir yansımasıdır. Şair, bu ifadesiyle toplumun önemli kıymetlerinden olan tekke hayatını da nazarlara sunmaktadır.

Beyitte dert ile ağlayıp inleyerek cihanı sesli zikir yapılan tekkeye ve yas köşküne çevirmek *mübalağadır*. Cihan, inilti tekkesi ve matem köşküne *teşbihin tesviye* çeşidiyle benzetilmiştir. Beyitte "zârîlîg, şîven, mâtem"; "cihân, bünyâd, hânkâh ve eyvân" kelimeleri iki ayrı *tenasüp* içindedir.

Beyitte şair kendi gerçek hayatından bahisle karşılaştığı zorluklar ve sevgili elinden çektiği sıkıntıları dile getirmiştir.

اهل دللر كوريچك آيينه ده تصويركى

باغرينه باصمشدورر عيسايى مريم صانديلر

3 Ehl-i diller göricek âyîনে taşvîrûni

Bağrına basmışdurur 'İsâyi Meryem şandılar

*Ey Sevgili, gönül ehli insanlar aynadaki resmini görünce Hz. Meryem Hz. İsâ'yı bağrına basmış sandılar.*

Beyitte iltifat ile hitabın yönü sevgiliye çevrilerek onun medih ve tavsifi yapılmaktadır. Âşığı ağlatıp inleten sevgilinin tavsifi onun aynadaki tasvirini gören ehl-i diller vasıtasıyla yapılmaktadır. Lügatte ehl-i dile gönül ehli, gönül erbabı, gönül eri, gönlünde birlik ve huzur zevkini bulan, gerçeği idrak etmekten gelen gönül zenginliği ve müsamahaya sahip kimse, irfan sahibi, arif; rint; derviş, âşık ve şair manaları verilmektedir. Ehl-i dil olarak nitelendirilen bu tiplerin ortak yönleri hakiki âşık olmalarıdır. Klasik Türk şiirinde şair de kendisini hakiki âşık olarak görür (<http://lugatim.com>; <https://sozluk.gov.tr>; Pakalın, 1993: CIII, 48-50; Akalın, 1980: 99; Özön, 1987: 192). Şair hakiki âşık da olsa klasik Türk şiiri aşk ikliminde sevgiliyi ancak tasvirinde veya rüyasında görebilir. Beyitte de sevgilinin aynaya yansıyan tasvirinden/resminden bahsedilmektedir. Sevgili güzelliğinin farkına ayna sayesinde varır. Eskiden gözgü ve mir'at da denilen aynalar gümüş, demir yahut çeliğin parlatılması suretiyle imal edilir, hava ve nemden paslanıp kararmaması için de keçe kılıflar içinde saklanırmış.

<sup>1</sup> Necâtî Bey Divanı'nda kendi hayatıyla ilgili olarak kimsesiz, garip, yalnız, yetim ve yoksul olduğunu dile getiren beyitler bulunmaktadır.

Bir veche unuduldu Necâtî ki kimsene  
Mihnet-serâsı kapusun açmaz meger ki bâd (Tarlan, 1997: 175)

Bayram irişdi her kişi beg gibi şadumân  
Miskîn Necâtî mu'tekif-i gûşe-i melâl (Tarlan, 1997: 348)

Merhamet kılmaz isen ey dişleri dürr-i Aden  
Ha Necâtî ha bir âvâre gözi yaşlu yetîm (Tarlan, 1997: 359)

Uryânîlg ile cânı çıkupdur Necâtî'nün  
Tâbüti hil'at ü kefeni pîrehan bilür (Tarlan, 1997: 359)

Zamanla bu madeni aynaların yerini arkası sırlı cam aynalar almıştır. Ayna kendisine bakan kimseyi görünüş itibarıyla âdeta içine çektiği için şairler aynanın sevgililerini kendisine çekerek kucakladığından dert yanar ve onu kıskanmış görünürler (Şentürk, 2009: 103; Şentürk, 2016: 484-487). Beyitte de benzer bir yaklaşımla sevgilinin güzelliği methedilmektedir. Ayna tozlu, paslı ve kararmamış ise her şeyi olduğu gibi gösterir. Bu hâliyle ayna saflığı, temizliği ve doğruluğu temsil eder.<sup>1</sup> Beyitte ayna bu hususiyetiyle “tertemiz”<sup>2</sup> olan Hz. Meryem’e, sevgili de tazelik, güzellik ve can bağışlayıcılık bakımından Hz. İsa’ya benzetilmiştir<sup>3</sup>. Klasik Türk şiirinde insan güzelliği dile getirilirken dinine bakılmaz (Şentürk, 2009: 38). Güzel vasıtasıyla Allah’ın yaratıcı kudreti dile getirilir. Kimden kime karşı olursa olsun nihayetinde bütün övgüler Allah’a aittir. Beyitte bu anlayışın tesiri olduğunu söylemek mümkündür. Âşık, sevgiliyi göremiyorken gönül ehli de olsa başkalarının sevgiliyi görmeleri muhaldir. Sevgiliyi aynadan bile kıskanan âşık, onu kendisinden başka kimsenin görmesine razı olmaz. Aslında her şey âşığın gönlünde cereyan etmektedir. Âşık, kendi gönül aynasına yansıyan sevgili tasavvurunu gönül ehlinin dilinden nakletmektedir. Âşığın sevdiğini fevkalade güzel bulup methetmesi tabiidir. Ehl-i dil, gönlü ayna gibi saf ve pak hakikat ehli kimselerdir. Bu sebepten methin gönül ehlinin şahit tutulup onların dilinden yapılması sevgili için ayrı bir kıymettir. Beyit bir ayna gibi klasik Türk şiirinin anılan güzellik anlayışının yanı sıra sosyal boyut olarak Fatih Sultan Mehmet Han dönemi hoşgörü atmosferini yansıması bakımından önemlidir. Kiliselerdeki İsa-Meryem tablolarından birini aksettiren bu beyit klasik Türk şiirindeki resim unsurunun kaynaklarının incelemesi bakımından oldukça dikkate değerdir (Çavuşoğlu, 1971: 37).

Beytin manası kişiyi sevmek, kucaklamak, kıymet vermek; kabul etmek, koruyup kollamak anlamına gelen “bağrına basmak” deyimini ile kuvvetlendirilmiştir. Beyitte Hz. İsa-Meryem tablolarından hareketle ayna Hz. Meryem’e; sevgili de Hz. İsa’ya *teşbih* edilmiştir. Bu benzetmede kullanılan “âyine, tasvir, İsa ve Meryem” kelimeleri *tenasüp* içindedir. Beyitte ayrıca Hz. İsa ve Hz. Meryem’e telmihte bulunulmuştur.

Beyitte şair, bir âşık olarak kendi gönül aynasına yansıyan sevgilinin tavsifini bir tablo halinde gönül ehlinin dilinden nakletmektedir.

---

<sup>1</sup> Necâtî Bey, şiirlerinde aynayı değişik ilgi ve alakalarla kullanmıştır. Bu manzumeden olarak aşağıdaki beyitleri örnek olarak vermek mümkündür.

Sen olasan diyu yir yir asılıp *âyîneler*  
Gelene gidene eyler nazarı döne döne (Tarlan, 1997: 434)

Geydi nemed gedâ gibi geldi eşigüne  
Senden safâ nazar umar ey dil-ber *âyîne* (Tarlan, 1997: 462)

Ey perî *âyîne*de kim görse tasvîrün senün  
Âsmân olmuş sanur İsa gibi yirün senün (Tarlan, 1997: 337)

Hüsnün durur Necâtîyi gûyâ iden eger  
Tûtîyi söylesün dir isen göster *âyine* (Tarlan, 1997: 462)

<sup>2</sup> Kur’an-ı Kerim’de, “*Melekler şöyle demişti: Ey Meryem! Allah seni seçti, seni tertemiz kıldı ve seni bütün dünyadaki kadınlara üstün eyledi.*” (Kur’an-ı Kerim, 3/42) ayetiyle Hz Meryem’in seçkinliği, üstünlüğü ve tertemiz oluşu dile getirilmiştir.

<sup>3</sup> Necâtî Bey’e muasır şairlerden Cem Sultan, Adnî ve Mesîhî’nin şiirlerinde aynı Hz. Meryem ve Hz. İsa motifi görülmektedir.

Lebün hâlini zülfün halkası çekmiş kenârına  
Sanasın tıfl-iken İsa yatur *Meryem* kucağında (Ersoylu, 1981: 234)

Zülfün ki la’lünü tolaşup ditrer üstine  
*Meryem*-durur ki İsa’yı almış kucağına (Yücel, 2002: 85)

Ma’nâ-yı cân-feşân ile şi’ri Mesîhî’nün  
*Meryem* durur ki İşi’yı almış kucağına (Mengi, 1995: 259)

چاک چاک ایتدی قرا زلفکله کعبه جبه سن

ژنده لر کیمشدر ابراهیم ادھم صاندیلر

4 Çâk çâk itdi kara zülfünle Ka'be cübbesin

Jendeler geymişdür İbrāhīm Edhem şandılar

*Kâbe, senin siyah zülüflerini kıskanarak örtüsünü parça parça etti. Bu hâli görenler onu yırtık hırka giymiş İbrahim Edhem sandılar.*

Üçüncü beyitte sevgilinin güzelliğini bir tablo hâlinde yansıtan şair bu beyitle birlikte onun kendi nazarında ön plana çıkan güzellik unsurlarını dile getirmektedir. Sevgilinin en önemli güzellik unsurlarından biri hiç şüphesiz zülfüdür. Zülf, yanağın her iki tarafından halka halka aşağı doğru sarkan saçtır. Siyah rengi, misk kokusu, kıvrım kıvrım şekli, uzunluğu, dağınık ve perişan oluşuyla âşığı kendine bağlar. Zülf, beyitteki gibi genel olarak saç manasına da kullanılır. Sevgilinin yüzünü örttüğünden siyah rengi ve misk kokusu sebebiyle Kâbe örtüsü olarak tahayyül edilir (Erdoğan, 2013: 118-119,151). Âşık için sevgilinin yüzü Kâbe, yüzünü örten siyah saçları ise Kâbe örtüsüdür. İslami inanışa göre yeryüzünde yapılan ilk mabet Kâbe'dir. Mukaddes Kâbe Mekke'de Mescid-i Haram'ın ortasında bulunmaktadır. Müslümanların kiblesi Kâbe evvela çeşitli renklerde Kisve-i Şeriflerle örtülmüştür. Abbasiler döneminden bu yana siyah renkli ve güzel kokulu Kisve-i Şerif ile örtülegelmıştır. Kâbe'nin örtüsü hicri takvime göre zilhicce ayının dokuzuncu günü hac sırasında her yıl yenisiyle değiştirilir. Eski örtü ise parçalara ayrılarak İslam'a hizmet etmiş önemli kişilere veya devlet başkanlarına hediye olarak verilir (Ünal, 2001: 14-21; Uzun, 2001: 23-26). Şair Kâbe'nin eski örtüsünün parçalara ayrılması hadisesini şairane güzel bir sebep ile sevgilinin siyah saçının övgüsünde kullanmıştır. Buna göre Kâbe, sevgilinin siyah saçlarını görünce kendi siyah örtüsünü parça parça etmiştir. Kâbe'yi bu hâl ile görenler ise onu yırtık hırka giyen İbrahim Edhem zannetmişlerdir. Bir rivayete göre İbrahim Edhem (ö. H 161/M 778) Belh hükümdarı iken gaipten duyduğu bir ses sebebiyle tacını, tahtını, malını, mülkünü terk ederek züht yoluna girmiştir. Memleketi Belh'ten ayrılarak Mekke'ye gelmiş, burada zahidane bir hayat sürmüştür (Üstüner, 2014: 352-353). Beyitte Kâbe, parça parça olmuş örtüsü sebebiyle eski ve yırtık hırka giydiği söylenen İbrahim Edhem'e benzetilmiştir. Beyitte sevdiği uğruna dünyadan el etek çeken maruf mutasavvıf İbrahim Edhem hatırlatılmıştır. Bu beyitte de sevgilinin zülfü İslami unsurlar vasıtasıyla medih ve tavsif edilmiştir. Beyit ihtiva ettiği edebî sanatlar vasıtasıyla mana derinliği kazanmıştır.

Beytin manası "parçalara ayırmak" anlamına gelen "çâk çâk itmek/parça parça etmek deyimi ile kuvvetlendirilmiştir. Kâbe'ye insan hüviyeti verilip sevgilinin siyah saçını kıskanması *teşhis* ile yapılmıştır. Kâbe'nin eskiyen örtüsünün parçalara ayrılmasını sevgilinin saçını kıskandığına bağlayarak açıklanmasında *hüsn-i ta'lil* vardır. Kâbe evvela eski ve parçalanmış örtüsüyle İbrahim Edhem'e *teşbih* edilmiş, sonra da Allah aşkıyla memleketi Belh'i terk edip Kâbe'ye gelen İbrahim Edhem ve menakıbına *telmih* yapılmıştır. Beyitteki "çâk çâk, kara zülf, Kâbe, cübbe, jende, giymek ve İbrahim Edhem" kelimeleri *tenasüp* içindedir.

Beyitte şair sevgilinin zülfünü siyahlık, güzel koku ve perişanlık bakımından Kâbe'nin siyah örtüsü ve İbrahim Edhem'in yırtık hırkası vasıtasıyla methetmektedir.

اینجه لکده بیلکه مانندی یوقدر دیدیلر

یوغ اولار ک'ول هلال ابرولرک کم صاندیلر

5 İncelikde bilüne mænendi yoqdur didiler

Yoğ olalar k'ol hilâl ebrûlaruñ kem şandılar

*Beline incelikte benzeri yoktur, dediler; yok olasıcalar o hilâl kaşlarını daha aşağı sandılar.*

Bu beyitte de sevgilinin medih ve tavsifine beli ve ebruları vasıtasıyla devam edilmektedir. Klasik Türk şiirinde bel anlamında "bil veya miyân" kelimeleri kullanılır. Bu şiirde güzelin belinin en belirgin vasfı ince olmasıdır. Bel öylesine incedir ki varlıkla yokluk arasındadır. Beli tarif etmede en çok

kullanılan benzetme unsuru kıldır. Aslında sevgilinin beli kıldan da incedir. Kıldan da ince belin varlığı ancak kemer ile belli olur (Erdoğan, 2013: 467-474). Sevgilinin beli hakkında konuşanların dedikoducu rakipler olması muhtemeldir. Âşık, rakipler vasıtasıyla sevgilinin belini övdükten sonra sözü onun hilal ebrularına getirir. Ebru Farsça bir kelime olup kaş manasındadır. Kaş, sevgilinin başta gelen güzellik unsurlarındandır. Şekil, renk ve kokusuyla âşığı kendine cezbeder. Şiirde sevgilinin güzelliği bağlamında çeşitli ilgi ve alakalarla kullanılır. Kaşların en belirgin vasfı “hilal veya yay” gibi ince olmasıdır. Beyitte de sevgilinin kaşları hilal gibi ince olarak tavsif edilmektedir. Şair, sevgilinin belinin inceliği hususunda rakiplerin yaptığı dedikodulardan hareketle sevgilinin beli incedir amma kaşları da incelik ve zariflik bakımından belinden aşağı değildir, demektir. Sevgilinin hem beli hem de kaşları incedir. İncelik bakımından belini anıp kaşlarını kem sanmak/kötü, fena sanmak doğru değildir. Bu noksan yaklaşım eğri sözlü rakibe aittir. Âşık, rakibi sevgilinin yanında veya yakınında hiç görmek istemez. Sevgili hakkında konuşmasından da son derece rahatsız olur. Beyitte hem bu sebepten hem de sevgili hakkındaki noksan yaklaşımı sebebiyle rakibe “yok olalar”/ yok olasıcalar diye beddua eder. Yok olmak deyimi “ortadan kalkmak, varlığı sona ermek” demektir. Âşık ancak rakip yok olursa yani ölürse rahat eder. Yok olmak deyimi aynı zamanda sevgilinin beli ve kaşlarının yok denecek kadar ince olmasını da hatıra getirmektedir.

Beytin manası “ortadan kalkmak, varlığı sona ermek” anlamına gelen “yok olmak” ve “kötü, noksan sanmak” anlamına gelen “kem sanmak” deyimleri ile kuvvetlendirilmiştir. Beyitte yok olmak deyimi bir *irsal-i mesel* olarak temenniden ziyade beddua olarak kullanılmıştır. Belin incelikte benzerinin olmaması hatta belin yok olması *ifrat* yoluyla *mübalağadır*. Kaşlar incelik ve eğrilik bakımından hilale *teşbih* edilmiştir. Beyitteki “ince, bel, hilal ve ebru” kelimeleri tenasüp içindedir.

یوزینه کفله اوروب ییره سوروب اجیتدیلر

بیلیمزین دریای عمانی بنم نم صاندیلر

## 6 Yüzine kefler urup yire sürüp acıtdılar

Bilmezsin deryâ-yı ‘Ummâni benüm nem şandılar

*Yüzüne tokatlar vurup, yere sürüp acıtdılar. Bilmiyorum! Umman Denizi’ni benim neyim sandılar.*

Bu beyitte şair iltifat ile hitabın yönünü sevgiliden kendisine çevirerek yaşadığı sıkıntılardan bahsetmektedir. Keff kelimesi elin iç kısmı, el ayası, avuç; ayak tabanı ve köpük manalarına gelmektedir (<http://lugatim.com>). Beyitte keff kelimesinin bu iki anlamı da kullanılmaktadır. Şair, beyitte yüzüne tokatlar vurulup, yere sürülmek suretiyle canının yanmasından sebeple umman kadar gözyaşı döktüğünü söylemektedir. Bir âşık olarak evvela şairi ağlatanın sevgili olduğunu düşünmek mümkündür. Nitekim bu gazeli tahmis eden Bursalı Rahmî Çelebi (d. ?? - ö. 975/1567/68) de “*İşk bir deryâ imiş eşk-i güher-pâşum gibi/Her habâbıdur anun bağrumdaki başum gibi/Cûş idicek mevcler peydâ olur kaşum gibi*” (Tıgılı, 2006: 110) diyerek aynı yaklaşımı paylaşır. Aşk deryasına düşenin aşkın coşkun dalgaları sebebiyle bağrında baş, gözünde inci gibi yaş eksik olmaz. Sevgilinin her türlü cevri ü cefası, tegafülü ve rakibe rağbeti âşığa tokat tesiri yapar. Bu davranış tokatlarıyla canı acıyan âşık umman gibi gözyaşı döker. Umman, çok büyük, uçsuz bucaksız engin deniz, okyanus manasındadır (<http://lugatim.com>). Deryâ-yı Ummân ise Hint Okyanusu, Umman Denizi demektir. Umman Denizi’nin suyu tuzlu ve acıdır. İncileriyle maruf Umman’ın köpüklü dalgaları durmadan kıyıya doğru yüzüstü sürünerek gelir gider. Şair bu deniz tasavvuruyla kendi hayatında çektiği sıkıntı ve acılara dikkat çekmektedir. Çocukluk ve ilk gençlik dönemi sıkıntılı geçen şair Fatih Sultan Mehmed (H 1444 -1446 M 1451-1481) döneminde sarayda bir müddet divan kâtipliği yapmıştır. II. Bayezid (M 1481-1512) döneminde Konya (Karaman) Valisi Şehzade Abdullah’ın divan kâtipliğini yapmıştır. Şehzade Abdullah’ın (H 889 M 1484) vefatı üzerine yirmi yıl devlet görevi alamamıştır. Nihayet H 910 M 1504 tarihinde Manisa sancağına çıkan Şehzâde Mahmud’a nişancı tayin olunmuştur. Şair, Şehzâde Mahmud’un da H 913 M 1507/8 tarihinde vefatı üzerine uğursuzluk düşüncesiyle ölünceye kadar devlet görevi almamıştır. Oğulları da kendisinden önce vefat eden şair acı üstüne acı yaşamıştır (Çavuşoğlu, 1971: 9 -13; Acar, 2009: 7). Şair, hayatının bu devresinde tabii olarak maddi manevi ızdırap ve sıkıntılar çekmiştir. Yine bu gazeli tahmis eden Kara Fazlî (d. ??/ - ö. 971/1564) tahmisinde “*Dest-i kahr ile yakasın çekdiler çâk itdiler/Kurı yire başını bî-çârenün akıtdılar/Bâd-ı hışm ile yüregın oynadup incitdiler*” (Özkat,

2005: 257) diyerek aynı kanaati paylaşır. Bu süreçte anılan ızdırıp, sıkıntı ve sefaleti sadece şair değil yakınları da çekmiştir. Beyitten anlaşılın o ki şaire bunları reva görenler Umman Denizi'ni de şairin yakını sanarak ona da kefler vurup yüzünü yere sürmüşler. Aslında bu muameleden şairin çevresindeki bütün hüner sahipleri nasibini almıştır. Beyitte hem sevgiliden hem de hayattan tokatlar yiyen şair, devrinde kıymetinin bilinmediğinden şairane bir şekilde şikâyet etmektedir.

Beyitte “yüzüne kefler vurmak/yüzüne el içi ile vurmak; yire sürmek/yere sürmek ve acıtmak/ağrıtmak, acılaştırmak deyimleriyle mana desteklenerek *irsal-i mesel* yapılmıştır. Keff kelimesi elin iç kısmı ve köpük manalarına gelecek şekilde *tevriyeli* kullanılmıştır. Aynı şekilde acıtmak kelimesinin ağrıtmak ve acılaştırmak manalarıyla; nem kelimesinin de nem ve neyim manalarıyla *tevriye* yapılmıştır. Denizin köpükleri ve acılığı kendinden olup tabi olarak dalgaları da sahile doğru yayılır. Bu tabii hadiseyi şair evvela *tecâhül-i ârif* ile bilmezlikten gelmektedir. Sonra da bu tabiat olayını *hüsn-i ta'lil* ile Umman Denizi'ne işkence ediliyormuş gibi açıklamaktadır. Bu deniz imgesi ile *mübalağa* yaparak umman gibi gözyaşı döktüğünü, çok sıkıntı çektiğini dile getirmiştir. Beyitteki “yüz, keff urmak, yire sürmek, acıtmak” ve “kef, deryây-ı Ummân, nem” kelimeleri tenasüp içindedir.

Beyitte şair inci gibi şiirleri olmasına rağmen Umman gibi yüzüstü sürünüp hor ve hakir görüldüğünü, hünerleri sebebiyle kadrinin bilinmediğinden bahisle talihsizliğini dile getirmiştir.

صونديلر بر جرعه كيم بيك ييل ياشرايچن تمام

بو پرى رولر نجاتى بيزى آدم سانديلر

7 Şundılar bir cür'a kim biñ yıl yaşar içen temâm

Bu perî-rûlar **Necâtî** bizi âdem şandılar

*Ey Necâtî, o perî yüzlüler bizi âdem sanarak içenin tam bin yıl yaşadığı (aşk içkisinden) bir yudum sundular.*

Hüsn-i makta beytinde hayatta yaşadığı sıkıntılardan bahseden şair, makta beytinde perî-rûlar diyerek hitabın yönünü tekrar sevgiliye çevirir. Peri, cin taifesinin güzel ve zararsız kısmına verilen addır. Fevkalâde güzel olduğuna inanılan peri, güzellik sembolü olarak kabul edilir. Perî-rû[y], peri yüzlü demek olup, peri gibi güzel yüzlü sevgili manasına kullanılır. Sevgili de peri gibi güzelliği ile insanı büyüleyip kendisine âşık eder. Peri gibi âşığa bir görünür bir kaybolur. Âşıktan devamlı kaçar onun yanına hiç uğramaz. Balıkesirli Zâtî (d. 876/1471 - ö. 954/1547)'nin “*Zâtîyâ ol mâh varsun bir zamân seyr eylesün/Görelüm âyîne-i devrân ne sûret gösterür*” (Tarlan, 1967: 194) beytinde söylediği gibi ayine-i devran bir zaman gelir serkeş seyreden sevgilinin mutedil davrandığını da gösterir. Beyitte de peri yüzlülerin bilinen yaklaşımlarının aksine âşığa münasip davrandıkları söylenmektedir. Beyitten ilk mana olarak anlaşılın şu ki peri yüzlü sevgililer, âşığı âdem sanarak içeni tam bin yıl yaşatan aşk şarabından bir cur'a sunmuşlar. Cur'a, kadehin dibinde kalan genellikle toprağa dökülen son bir yudum içkidir. Sevgililerin bu yaklaşımı Mezâkî (d. ?/? - ö. 1087/1676)'nin “*Sunar bir câm-ı memlû bin tehî peymânen sonra/Döner vefk-i murâd üzre felek ammâ neden sonra*” (Mermer, 1991: 518) beytinde söylediği gibi nasıl felek bin boş kadehten sonra bir dolu kadeh sunarsa felek tabiatlı sevgili de ancak bin bir dertten sonra aşkıdan bir damla sunar. Sevgilinin, âşığı âdem/insan yerine koyması pek de kolay olmaz. Sevgilinin yıllar süren merhamete gelme süreci âşığı kocadır. Necâtî, “*Necâtî kocalıkda oldı 'âşık/ Dirîğa irdi geç vakt irdi konuk*”; “*Kocalmaq ile Necâtî halâs olam sanma /Ki bir salım gibidür ışk seyh ü şâb üzre*” (Tarlan, 1997: 316, 468) beyitlerinden anlaşılacağı üzere yaşlanmasına rağmen aşk meydanından çekilmemiştir. Necâtî, ahir ömründe de olsa aşkı “bir salım”, “eve geç gelen misafir” olarak görmüştür. Gelenekte az da görülse felek meşrep sevgili, sabreden âşığın aşkıdan bir kadeh sunarak sonunda onu muradına erdirebilir. Necâtî de ömrünün sonunda böyle bir devlete nail olmuş olabilir. Beyit ilk mana olarak sevgilinin âşığa bu şekilde bir iltifatını hatıra getirirse de perî-rûlar/peri yüzlüler kelimesinin çoğul hâli beyti bu şekilde anlamaya mani görünmektedir. Aşk meydanında âşık nasıl rakip istemezse sevgili de aşkıda iştiraki kabul etmez. Necâtî, rivayete göre ölümüne yakın aile fertlerini ve dostlarını toplayarak onlarla vedalaşır. Bu sırada şaire muhtemel ki şifa amacıyla ilaç, şerbet veya su sunulur. Şair hayatın bu son sahnesinde kendisine sunulan ilacı ab-ı hayat, sunanları da perî-rûlar/güzel

insanlar olarak tahayyül eder. Dostlarının kendisini hayatının son anında ziyaret etmelerini de bir kıymet olarak görür. Hülâsa, gazel hastalığı ilerlemiş şairin helalleşme tablosu ile sona erer.

Beyitte “âdem sanmak/karşısındakine olduğundan fazla değer verme yanlısına düşmek deyimleriyle *irsal-i mesel* yapılmıştır. Beyitteki âdem sandılar ve bin yıl yaşar ifadeleri *telmiḥ* ile uzun ömür bakımından Hz. Âdem’i hatırlatmaktadır. Perî-rû *açık istiare* ile peri gibi güzel yüzlü sevgili ve güzel yüzlü insan manasına kullanılmıştır. Beyitteki “perî-rû, sundular, cür’a ve içen” kelimeleri tenasüp içindedir.

Beyitte şair, fani dünyadan baki âleme geçmeden önce dostlarıyla helalleşme sahnesini bir veda tablosu halinde dile getirir.

## SONUÇ

Necâtî Bey, klasik Türk şiirinin kurucu şairlerindedir. Asrında gazel vadisinde üstat kabul edilen Necâtî, üslup olarak sade ve mesel tarzı söyleyişle tanınmıştır. Kendisi âşık tabiatlı olan şairin şiirleri de âşıkane dir. Şairin şerhe konu olan sandılar redifli yek-avaz gazelinde de anılan şiir anlayışı görülmektedir. Şair ömrünün son demlerinde şiire ve dostlarına veda mahiyetinde yazdığı bu gazelin matla beytinde arifane bir yaklaşımla dünya hayatının geçiciliğinden bahisle dünya devletine aldanmamak gerektiğini nasihat eder. Gazelin hüsnü matlaında çocukluk ve ilk gençlik döneminde hayattan ve sevgiliden çektiklerini anlatır. Müteakip üç beyitte âşıkane bir yaklaşımla sevgilinin medih ve tavsifini yapar. Evvela sevgilinin aynaya yansıyan güzelliğini Hz. Meryem’in kucağında Hz. İsa tablosu olarak tasavvur eder. Sevgilinin kelimelerle çizilen bu genel portresinden sonra diğer güzellik unsurlarına geçer. Şairi ahir ömründe kendisine cezbeden güzelin saçları Kâbe örtüsünden siyah, kaşları hilal gibi ve beli kıldan incedir. Bir âşık olarak şair, sevdiğini övüp onun güzelliklerini dile getirdikten sonra sözü tekrar hayatta çektiği sıkıntılara getirir. Bu cümleden olarak özellikle mahiyetinde görev yaptığı II. Bayezid’in oğulları Şehzade Abdullah ve Mahmud’un vefatından sonraki hayatını anlatır. Bu dönemde şairin ifadesine göre sadece kendisi değil yakınları da sıkıntı çekmişlerdir. Bütün hünelerine rağmen maruz kaldığı muamelelerden şairane bir eda ile şikâyet eden şair, gazelin makta beytinde hasta iken huzuruna gelen aile fertleri ve dostlarına veda eder. Hemen her beytinde bir deyim kullanılan gazele üslup olarak mesel tarzı söyleyiş hâkimdir. Gazelde hayat, aşk ve ölüm; sade bir dil ve şairane bir yaklaşımla anlatılır. Anılan muhtevasıyla Necâtî’nin hayatı ve vefatı bakımından belge kıymetinde olan gazel, edebiyat tarihi açısından da önem arz etmektedir.

## KAYNAKLAR

Acar, S. (2009). *Necati Bey Divanı sözlüğü (Bağlamli dizin ve işlevsel sözlük)*. [Yüksek lisans tezi], Selçuk Üniversitesi.

Akalın, L. S. (1980). *Edebiyat terimleri sözlüğü*. 5. Baskı. Varlık Yayınları.

Canım, R. (2018). *Latîfi Tezkiretü’s-Şu’arâ ve Tabsıratü’n-Nuzamâ*. KTB Yayınları. <https://ekitap.ktb.gov.tr> [Erişim tarihi: 02.02.2024].

Çavuşoğlu, M. (1971). *Necâti Bey Dîvânı’nın tahlili*. Millî Eğitim Basımevi.

Çavuşoğlu, M. (1977). *Yahyâ Bey Dîvan tenkitli basım*. İÜ Yayınları.

Devellioğlu, F. (1997). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat*. Aydın Kitabevi.

Erdoğan, M. (2013). *Güzellik unsurlarıyla divan şiirinde sevgili*. Kitapevi Yayınları.

Ersoylu, H. (1981). *Cem Sultan’ın Türkçe divanı*. Tercüman 1001 Temel Eser.

<http://lugatim.com> [Erişim tarihi: 02.02.2024].

<https://kuran.diyamet.gov.tr> [Erişim tarihi: 04.01.2024].

<https://sozluk.gov.tr> [Erişim tarihi: 02.02.2024].

Kavruk, H. (2003). *Türkçe mesnevilerde sebab-i te’lif (Eser yazma sebebi)*. Özserhat Yayıncılık.

- Kaya, B. A. (2013). Necâtî Bey. Îsâ. <https://teis.yesevi.edu.tr> [Erişim tarihi: 26.04.2024].
- Kılıç, F. (2018). *Âşık Çelebi Meşâ'irü's-şu'arâ*. KTB Yayınları. <https://ekitap.ktb.gov.tr> [Erişim tarihi: 02.03.2024].
- Mengi, M. (1995). *Mesîhî dîvânı*. AKM Yayınları.
- Mermer, A. (1991). *Mezâkî hayatı edebî kişiliği ve divanı'nın tenkitli metni*. AKM Yayınları.
- Olgun, İ. & Parmaksızoğlu, İ. (1990). *Firdevsî-i Rûmî Kutb-nâme*. TTK Yayınları.
- Özkat, M. (2005). *Kara Fazlî'nin hayatı eserleri edebî kişiliği ve dîvânı (İnceleme-tenkitli metin)*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Özön, M. N. (1987). *Osmanlıca Türkçe sözlük*. 7. Baskı. Anka Ofset Basımevi.
- Pakalın, M. Z. (1993). Rint. *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*. C III. MEB Yayınları.
- Şentürk, A. A. (2009). *Osmanlı şiiri antolojisi*. 4. Baskı. YKY Yayınları.
- Şentürk, A. A. (2016). *Osmanlı şiiri kılavuzu*. 1. Baskı. OSEDAM Yayınları.
- Tarlan, A. N. (1970). *Zâtî Divanı gazeller kısmı*. I. Cilt. İÜ Yayınları.
- Tarlan, A. N. (1997). *Ahmet Paşa Divanı*. Akçağ Yayınları.
- Tarlan, A. N. (1997). *Necati Beg Divanı*. MEB Yayınları.
- Tıgılı, F. (2006). *Bursalı Rahmî Çelebi ve divânı*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], İstanbul Üniversitesi.
- Uzun, M. İ. (2001). Kâbe. Türk edebiyatı". *TDVİA*. C 24. TDV Yayınları.
- Ünal, S. (2001). Kâbe. *TDVİA*. C 24. TDV Yayınları.
- Üstüner, K. (2014). *Tasavvuf ve klasik şiirimiz (14. ve 15. yy. divanlarına göre)*. 2. Baskı. Akçağ Yayınları.
- Yücel, B. (2002). *Mahmud Paşa Adnî Divanı*. Akçağ Yayınları.





ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi \* Research Article

## Türk-Türkmen Kültüründe Doğumla İlgili İnançlar, Ritüeller ve Söylenen Alkış-Dilekler

### Beliefs, Rituals and Short Prayer-Wishes Expressed in Birth in Turkish-Turkmen Culture

**Ramazan ÇAKIR**

Doç. Dr., Girme Amerikan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Öğretmenliği Bölümü  
ramazancakir@gau.edu.tr

Orcid ID: 0000-0001-9862-0846

**Öz:** Anadolu'da ve Türk Dünyası'nın farklı yerlerinde; toprağa tohum saçılırken, hayvancılıkta, yeni bir ev-mülk alımında, sofrada, hasta ve akraba ziyaretinde, ticaretle, hayır hasenat yapılırken, tarlada-bahçede çalışırken ve özellikle doğum, düğün ve ölüm gibi geçiş dönemlerinde farklı amaçlar için alkış ve dilekler yaygın olarak kullanılır. Geçiş dönemlerinden biri olan doğumda, çocuğun sağlıklı ve güvenli olarak dünyaya gelmesi ve uzun ömürlü olması için alkış ve dilekler söylenir. Önemli bir eşik olan doğumda yapılan eylemlerin, ritüellerin, söylenen alkışların kökenleri, erken dönem Türk inanç sistemlerine ve mitlerine kadar gitmektedir. Türk-Türkmen kültüründe doğum öncesi ve sonrası çeşitli ritüeller sergilenmiş ve alkışlar söylenmiştir. Alkışlar, toplumun kültürünü, inançlarını yansıtan; özgün, etkileyici, ortamı sakinleştiren, huzur veren kalıp sözlerdir. Bu özlü sözler, şahıs-toplum arasında sağlıklı ve kalıcı bir iletişimin kurulmasını sağlar.

Bu çalışmanın amacı; Türk-Türkmen kültüründe doğum öncesi ve sonrasıyla ilgili oluşmuş inançların, ritüellerin ve söylenen alkışların kaynaklardan alınarak, kullanım yerlerine göre tasnifi ve örnekleriyle incelenmesidir. Bu çalışmada, doğum ile ilgili inanç, pratik ve uygulamalar; doğum öncesi, doğum sırası, isim koyma ve doğum sonrası olmak üzere üç bölümde incelenmiştir. Ayrıca, doğum öncesi ve sonrası söylenen 63 civarındaki alkış-dilek örnekleriyle açıklanmış ve kendi içinde sınıflandırılarak yeni bulgulara ulaşılmış ve çözümlenmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Türk-Türkmen kültürü, Doğum, Ritüel, İnanç, Alkış, Dilek

**Abstract:** In Anatolia and in different parts of the Turkish Societies; short prayers and wishes are widely used for different purposes while scattering seeds on the soil, in livestock breeding, buying a new house-property, at dinner table, visiting diseased people and relatives, in commerce, while doing charity work, working in the field-garden, and especially during transition periods such as birth, wedding and death. At birth, which is one of the transitional periods, short prayers and wishes are said for the child to be born healthy and safe and to have a long life. The origin of actions, rituals and blessings at birth, which is an important threshold, is related to the early Turkish belief systems and myths. In Turkish-Turkmen culture, various rituals and short prayers were performed before and after birth. Short prayers, reflecting the culture and beliefs of the society; they are idiomatic phrases that are original, impressive, calming the environment and providing peace. These aphorisms ensure the establishment of a healthy and permanent communication between the individual and the society.

The aim of this study is to examine the Turkish-Turkmen culture beliefs, rituals and short prayers related with prenatal and post-partum. This process is based on the classification according to places of usage and examines them with examples by taking from the sources. In this study, beliefs, practices and applications related to birth are examined in three parts: prenatal, during birth and naming, and post-partum. In addition, some 63 short

Geliş Tarihi:20.06.2022

Kabul Tarihi:10.06.2024

Yayın Tarihi:31.08.2024

Atıf: Çakır, R. (2024). Türk-Türkmen kültüründe doğumla ilgili inançlar, ritüeller ve söylenen alkış-dilekler. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 21(2), 504-517. Doi: 10.33437/ksusbd.1133358.

---

prayer and wishes before and after the birth are explained with examples, and new findings are reached and analyzed by classifying them within themselves.

**Keywords:** Turkish-Turkmen culture, Birth, Ritual, Belief, Short Prayer, Wish

---

## GİRİŞ

Türkiye ve Türkmen Türkçesinde sosyal, dini, ekonomik, kültürel ve eğitim hayatında kullanılan alkış ve dileklerinin beslendiği temel kaynaklar; Türk mitolojisi, İslamiyet öncesi ve sonrası Türk-Türkmen inanç sistemleri ve kültür unsurlarıdır. Kültür ve inanç tarihindeki asıl karşılığı 'alkış' olan 'dua-dilek' İslamiyet'in kabulünden sonra yaygın olarak 'kısa dua' şeklinde kullanılmış ve yaygınlaşmıştır. Alkışlar-dilekler; teslimiyetin, inanma ve güven duygusunun, bireyin kendisi veya sevdikleri için istediği güzel hasletlerin özetidir. Bu kalıp söylemler; bireylerdeki güven duygusunu artırır, psikolojik olarak etkiler ve iyilik yapma, paylaşma isteğini doğurur.

Duymaz'a göre; "Kalıplaşmış söz veya 'konuşmayı renklendiren sözler' şeklinde değerlendirilen kısa alkışlar halk edebiyatı türü olarak kabul edilir" (2002, 47-49). Dualar-alkışlar Anadolu kültürü içinde geniş bir kullanım alanına sahiptir. Alkışların halk arasında büyü tesiri olduğu inancı vardır ve metaforlar açısından oldukça zengindir. "Alkışlarda genellikle bolluk ve bereket için; altın, gümüş, buğday, yağ, bal vb. yaşam ve sağlık için; ağaç, dal, budak, göl, pınar vb. metaforlar kullanılmaktadır" (Çakır, 2020, 468).

Çağdaş Türk lehçelerinde dua ve dileklerin önemli bir yeri bulunmaktadır. Azerbaycan Türkçesi'nde dua anlamında *duâ* (KTLS, 1991, 16) ve alkış "hayır dua" sözcükleri kullanılır. Türkmen Türkçesi'nde dua anlamında "doğâ, ômîn" (KTLS, 1991, 16), *alkış* "hayır dua" (TDEKTAS, 2001, 124-125) sözcükleri kullanılmaktadır.

İnsan hayatının başlıca dönemleri ise doğum, evlenme ve ölümdür. Doğumda beyaz bir kundağa sarılan çocuk, evlenince beyaz bir gelinlik giyer ve ölünce ak bir kefenle uğurlanır. Bu üç geçiş dönemi de ak-temiz bir şekilde başlar ve son bulur. "İnsan ve toplum hayatındaki geçişler için 'eşik' ya da 'dönüm noktası' olarak kabul edilen ve 'geçiş dönemleri' şeklinde adlandırılan ritüellerle bunlara bağlı inanç, eylem ve söylemler halk kültürünün önemli bir bölümünü oluşturmaktadır" (Keskin, 2018, 285). "Türkmenlerde yeni doğan çocuğa isim verilirken, çocuğun saç kesilirken, sünnet ve yaş toyunda; güreş, köpek, horoz dövüşü yaptırmak, deve güreştirmek, ozanlara destan okutmak, yarışları kazananlara hediyeler vermek gibi adetleri vardır" (Dinç-Çakır, 2008: 28). Türkmenler, kızı dünyaya geldiğinde şu kutlama dileğini söylerler:

*Dili gysga bolsun*

*Eli isli bolsun*

*Agzy asly bolsun*

*Sozi yumsak bolsun*, (Geldiyev, 2003, 284).

İnanç ile ilgili pratik ve uygulamaların temelini rıza gösterme, kabullenme ve ali makama istekleri hızlıca ulaştırma oluşturur. Bu durum alkışlara şöyle yansır. "Özünden gelene şükür (Allah'a şükür), 'Hüda'ya şükür' Allah'tan gelen her şeye insanın razı olduğunu, rıza gösterdiğini anlatır" (Çakır 2014, 218). "Hacet dilediler, bir ağzı dualının alkışıyla Allah u Teala bir ayal verdi, hatunu hamile oldu" (Ergin, 2004, 81). Türkmenler dileklerinin Allah'a ulaşması için de "Dileğin Alla gowuşsın (Dileğin Allah'a kavuşsun), 'Dileglerin hasıl bolsun' (Dileklerin kabul olsun)" (Deryayev,1981-1987, 119) gibi alkışları söyleyerek, dualar etmektedir.

## YÖNTEM

Bu nitel araştırmada "kültür analizi" deseni kullanılmıştır. Kültür analizi, bireysel algı ve davranışın olduğu kadar toplumsal yapı, davranış, işleyiş, değerler ve normlar gibi kültürel öğelerin tanımı ve analizi üzerine odaklanmakta ve anlaşılır kılmaktadır. Kültür analizinde amaç, belirli bir gurubun (milletin-topluluğun) kültürünü tanımak ve yorumlamaktır (Yıldırım, Şimşek, 2006, 70).

Bu araştırmanın amacı, Türk-Türkmen kültüründe doğum öncesi ve sonrasında ilgili olmuş inançların, isim koyma sırasında ve sonrasında gerçekleştirilen ritüellerin ve söylenen alkışların birincil yazılı kaynaklardan ve derleme çalışmalarından alınarak, kullanım yerlerine göre tespit ve tasnif ederek, incelemektir. Çalışma betimsel, tanımlayıcı, örnekler yönüyle zengin ve açıklayıcı niteliktedir. Çalışmada, çocuğun sağlıklı ve güvenli olarak dünyaya gelmesini ve yaşamasını amaçlayan eylemler ve söylemler bütünü olan ritüellerin doğum öncesi ve sonrası söylenen alkış ve dileklerin kökenleri örnekleriyle açıklanmıştır. Bu çalışma; doğum öncesi, doğum sırası, isim koyma ve doğum sonrası olmak üzere üç bölümde incelenmiş ve nitel verilere dayanarak bir çözümleme yapılmıştır.

## **TÜRK-TÜRKMEN KÜLTÜRÜNDE DOĞUM ÖNCESİ İNANÇLAR, RİTÜELLER VE SÖYLENEN ALKIŞ-DİLEKLER**

Toplumda, evlenen yeni çiftlerin belli bir süre sonra çocuk sahibi olmalarını beklenir. Gelinin saygınlık kazanması ve neslin devamı için kadının doğurması, anne olması gerekmektedir. Türk dünyasının farklı yerlerinde olduğu gibi, “Türkmen kadınları da hamile ‘ikki canlı, boğaz, yüklü, toylu’ kalmak için birçok çareye başvururlar. Çocuk sahibi olmak isteyen analar, ata mezarlarını, evliya türbelerini ziyaret edip, adak adar ve dilekte bulunur” (Yaşar, 2009, 163). “Türkmenistan’da çocuğu olmayan hanımlar Astane Baba türbesini ziyaret eder ve yatırdan çocuk dilerler” (Özkan, 1993,739). Doğumun kolay yapılması için Türkmen anne adaylarının ayrıca ‘Yusuf Hemedânî, Zülküf(a.s.) ve Hz. Büreyde gibi sahabe türbelerini ziyaret ettikleri, adak adadıkları ve pişme-pişi dağıttıkları görülmektedir. Çocuğu olmayan veya yaşamayan kadınların türbelerden ve türbede yatanlardan yardım dilenmek için “Yedi defa türbenin etrafında dolaşmak, kurban kesmek, çaput bağlamak, çile ağacının etrafında dönmek, türbede yatmak, para koymak gibi inanışlarla türbelere gelir ve türbelerden medet dilerler” (İlyasova, 2005, 25-42).

“Eski Türkler, üreme ve çocuğu her türlü kötülükten koruma işini Umay ruhuna vermişlerdir” (İnan,1976, 397-399). Günümüzde Umay’ın yerini “Anadolu’nun muhtelif yerlerinde ‘Fatma Nene, Hz. Fatma, Hz. Ayşe, Hz. Zeliha, Hz. Meryem’ almıştır” (Tanyu,1976, 479-495).

Türk-Türkmen kültüründe; doğum öncesinde, kısırlığı gidermede ve hamilelikte görülen inanç ve ritüeller içerisinde alkış-dilekler hem eylem hem de söylem boyutuyla önemli bir yer tutmaktadır.

Yeni evlenenlerden soyun devamı ve çoğalması için çocuk beklenir. Bu durum alkışlara tekerleme şeklinde şöyle yansır.

*Gelen gelin uğurlu olsun*

*Çok çoğalsın yurtlu olsun*

*İkiz çocuklar doğursun*

*Oğlu koşsun öküzleri*

*Kızı dokusun halıları* (Keskin, 2018, 312-313).

*Eşinin yanında olasin*

*Çoluğunla çocuğunla*

*Bölük bölük oba olasin* (Kalafat, 2005, 17-21).

Ankara Türkmen köyünde ise, doğacak bebeğin erkek olması için gelin giydirilirken kuşağı erkek çocuğa bağlatılıp, bir çubuğa bağlanan halkalı şekeri üç kez gelinin yüzüne değdirir ve geline şu alkışı söyler:

*Yoğurduğunuz buğday olsun*

*Doğurduğunuz oğlan olsun*

*Milli mayalı olsun*

*Köklü gayalı olsun* (Arslan, 2006, 4).

## Doğum öncesi söylenen alkış-dilekler

Yeni evlilere, soyun devamı, ailenin şenlenmesi, çoluk çocuk sahibi olmalarını teşvik için yakınları ve akrabaları tarafından şu alkış-dilekler söylenir: **“Bir iken beş olun inşallah, Rabbim boy boy çocuk nasip etsin, Yedi oğulla sofraya oturasın, Oğlunla oba, kızınla komşu olası gibi.”** Yedi oğulla sofraya oturasın dileği, “İğdir yöresinde ‘Allah yeddi oğullu bir keçel gızlı etsin’ şeklinde söylenmektedir” (Akpolat, İğdir Melekli Köyü, 2013). Oğlunla oba, kızınla komşu olası dileğinin başına bazen, ‘dal dal olası, kol kol olası’ dileği eklenebilir. “Dal dal olası, kol kol olası; oğlunla oba, kızınla komşu olası.” (Savur, 2010, 391). Çorum Kıranlık Köyünde doğum öncesi: “Haneniz ekmekli, aşlı; eşin döllü döşlü olsun” dileği söylenir (Oğuz vd, 2017, 21).

Türkmenler arasında; evli barklı gençlere, güçlü-kuvvetli oğullarının olması ve neslin devamı için; **“Goç-goç oğluñ bolsun (Koç-koç oğlunuz olsun), Goç-goç ogul bersin (Koç -koç oğul versin), Goşa-goşa oğluñyz bolsun (Çifte çifte oğlunuz olsun), Ogul bersin”** alkışları söylenir (Gücükov,1997, 97). Türk dilinde ise; **“Koç koç oğlunuz olsun, Allah oğul versin, Kısmetli evlat versin”** şeklinde benzer alkışlar söylenmektedir. Anadolu’da, benzer bir alkış olarak doğumdan önce Antakya yöresinde, **“İlkiniz oğlan ola, üstünüze al yorgan ola”** alkışı söylenir (Öztürk, 2013, 5). “Soyun devamı için **‘Hane körlenmesin, Hane sürsün’** diyerek, Allah’tan daha çok erkek çocuk istenir” (Altun, 2004, 117).

“Bismillah, **Goşa-goşa oğluñyz bolsun!** Gideniniz gelsin, ömrünüz uzun olsun, yüzünüz ak olsun, yoldaşınız Hak olsun!” (Melayev, 1990, 8).

## Çocukların olması ve çoğalması için söylenen alkış-dilekler

Türkmenlerde, oğul ve kızların çoğalması için. **“Ogul-gyzyñ köp bolsun (Oğlun kızın çok olsun)”** alkışı söylenir. **“Ogul-gyzyñ köp bolsun!”** (TDDS-II, 135).

Allah Teâla oğul verse, onların yeni yuva kurduklarında birbirleriyle olan dostlukları devamlı olması; kız verse, onlar gelin olsalar da kardeş kalmaları temennisiyle Türkmen anne-babaların söylediği **“Hudaytagala ogul berse, dost; gyz bolsa-berse, olar dogan bolsunlar (Allah Teâla oğul verse, dost; kız verse, onlar kardeş olsunlar)”** atasözü şeklinde kullanılan bir alkıştır.

“Ey Bahyr wezir! **Hudaytagala ikimize hem ogul berse, ol ikisi dost bolsunlar. Eğer ikisi-de gyz bolsa, olar dogan bolsunlar.** (Geldiyev, 2004, 27).

Şaman alkışında, çocukların cesaretli olması ve çoğalması şu şekilde vurgulanmaktadır:

*Evlat, torunlar*

*Uyuşuk olmayıp, cesur olsun*

*Boz guguk gibi büyüsün*

*Tomurcuk gibi patlasın*

*Selamette büyüsün!* (Bapaeva, 2013, 187).

Türkmen dilinde, **“Oram-oram boladyñ”** dileği, **“Çift-çifte oğlun olsun”** dileği ile eş anlamlıdır. Konuşma dilinde genellikle oğul sözüyle beraber kullanılır ve **“Oram oram oğlun olsun”** denilir. Türkmen dili sözlüğünde: “Oramak; üst-üste sarıp kalınlaştırmak, çoğaltmak demektir. Oram oram olsun, çoğalmak, sayıca artmak anlamlarına gelir.” (TDDS, 144).

“Ateşi sönmeye yüz tutmuş bu ocağı yeniden alevlendirmeyi düşünüyorum. Desene çok iyi! ‘Muradın hâsil olsun’, **‘Oram-oram boladyñ! Allah’ım.’** (Yaşlık Dergisi, 2/20).

## Doğacak çocukların sağlıklı, ahlaklı-erdemli olması söylenen alkış-dilekler

Doğacak çocuğun sağlıklı olması ve uzuvlarının tam olması için **“Allah elini ayağını düz versin, kız ya da oğlan versin”** veya **“Eli-ayağı düzgün olsun, Allah dört başı tek mil etsin”** alkışları söylenir. Doğumdan önce benzer bir alkışta Antakya yöresinde, “İlkiniz oğlan ola, üstünüze al yorgan ola” şeklinde söylenir (Öztürk, 2013,5). Doğacak bebeğin cesur ve vatan sevgisiyle dolu bir fert olarak yetişmesi için de **“Allah vatana millete bağışlasın”** alkışı söylenir.

Genel olarak bu bölüm değerlendirildiğinde, eserlerde ve ağızlarda geçen 27 alkış-dilek tespit edilmiştir. Doğacak çocuğun sağlıklı, güçlü-kuvvetli, cesur ve erdemli olması için Anadolu'da ve Türkmenistan'da başvurulan ritüellerin ve alkış-dileklerin yaygın olarak söylendiğinin bir göstergesidir.

## **DOĞUM SIRASINDA VE İSİM KOYMA TÖRENİNDEKİ İNANÇLAR, RİTÜELLER VE SÖYLENEN ALKIŞ-DİLEKLER**

Doğumu kolaylaştırmak için Anadolu'da yapılan pratiklerden biri de, "doğum yapacak kadının sancısı başladığı zaman kekik ya da nane çayı içirilir" (Tekerek, 1993, 58). Halk inançlarına göre doğumun kolay olması ve çocuğun kötü ruhlardan korunması için ateş üstüne bir parça yağ atılır ve annesiyle birlikte çocuğa tütsü yapılır ve dualar edilir.

Çocuk bekleyen, hamile kadına Türkmenler toylu, yüklü kadın derler ve çocuğun dünyaya göz açması ile bebek toyu kutlanır. Yeni doğan bebek için şenlikler düzenlenir ve doğumundan üç gün sonra kurban kesilir. "Evin yaşlısı temiz bir suyla gümüş bir kap içinde çocuğu yıkayıp suyu bir ağacın dibine dökerler ve gelen misafirlerin üstünden pişme saçarlar. "Bize de Hüdây yetirsin" diye dilek ve temennide bulunurlar." (Tatlıoğlu,1999, 13-32). "Anadolu'da bebek bekleyen kadına 'gebe, hamile, yüklü, gövdeli, ağır ayak, iki canlı, çocuğu var' gibi isimler verilmektedir" (Doğaner, 2006, 56).

"Anadolu'da cuma günü, kandil gecelerinde doğan çocukların ahlaklı, hayırlı evlat olacağına inanılır. Çocuk, dünyaya geldiğinde zemzem suyu varsa ağzına damlatılır. Ağzına bal sürülür. Çocuğun gözlerinin sağlıklı olması için gözüne sürme çekilir" (Yeşil, 2013,160). Bu uygulamalar Anadolu'nun ve Türkmenistan'ın bazı yerlerinde görülmektedir. Bal yerine pekmez, hurma kullanılmakta ve belli aralıklarla çocuğun gözüne sürme çekilmektedir.

Kırk uçurma'da çocuğa çeşitli hediyeler verilmektedir. "Bu ritüeli kutsamak için çocuğun eline yumurta, ekmek, ekmek kırıntısı, şeker, tuz vb. verilir. Bazen de erkek çocuğun eline 'okusun' diye kalem, kız çocuğun eline 'iyi bir ev hanımı olsun' diye 'iğne' verilir." (Altun, 2004, 195). Anadolu'da ve Türkmenistan'da doğan çocuk için yapılan kutlama ziyaretleri genelde kırkı çıkarmadan sonra yapılır. Bu ziyaretler, "doğum tebriki", "gözaydına gitme", "göz aydınlanma", "oğul yaşı-toyu" vb. şekillerde adlandırılmaktadır.

Türk-Türkmen kültüründe çocuğun adıyla yaşayacağı inancına bağlı olarak, ad vermenin de ritüeller şeklinde gerçekleştirildiği görülmektedir. Ad verme, çocuğun geleceğini şekillendiren, ömrünü mutlu kılan bir alkış-dilektir. Çocuğun geleceğinin nasıl olması isteniyor ve dileniliyorsa, ismine yansıtılır. "Çocuğun mutlu ve kutlu olması için 'Sevinç', 'Mutlu', 'Kutlu', 'Kutalmış' vb. isimler; nazardan korumak ve uzun yaşaması için 'Yaşar', 'Duran', 'Durmuş', 'Satılmış' gibi isimler konulur" (Örnek, 1979, 113-115).

Anadolu'da olduğu gibi, Türkmenistan'da da ad koyma merasimleri güçlü bir gelenek olarak yaşatılmaktadır. Türkmenler çocuklarına doğum yerine, cinsiyetine, doğum zamanına göre farklı isimler takarlar.

Toy-düğün sırasında doğmuş çocuğa Toylu, Toykulu; Sefer [Sapar] ayında doğmuş çocuğa Sapar, Saparmırat, Sapargül, Saparsoltan; Ramazan'da doğmuş çocuğa Oraz, Orazgeldi, Orazmırat gibi adlar takılır. Kızlara Mive, Üzümgül, Enar, Alma gibi meyve adları; bitkilerin ve güzel hayvanların (Ceren, Sona, Maral, Tovşan) adları takılır. Haftanın günleriyle ilgili adlar da takarlar: Cuma, Cumamırat, Duşem gibi." (İlyasova, 2005, 50-51).

"Türkmenlerde birinci çocuk ölürse ikinci çocuğun adını yerini tutsun diye 'Övez, Övezgül' koyarlar. Ayrıca, yağmur yağarken erkek çocuk doğduğunda 'Nuryağdı ve Nurgeldi' isimleri konulur" (Çakır, 2014, 220).

### **Doğum Sırasında, Ad Koymada ve Çocuk Görmeye Gelende Söylenen Alkış-Dilekler**

#### ***Doğum sırasında söylenen alkış-dilekler***

Doğum esnasında ebe, "**Benim elim değil, Fatma Ana'nın eli olsun**" der ve doğum yapacak kadının karnını eliyle ovup doğumu gerçekleştirir. Bu alkış, Kırgızca da '**Menim kolum emez, Umay**

**Ene'nin kolu bolsun!** şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Kırgız anaları çocuklarını beşiğe koyarken bu alkışı söylerler. Günümüz Türkiye Türkçesinde Umay Ana'nın yerini Anadolu'da Tanyu, (1976)'ya göre: "Fatma Nene, Hz. Fatma, Hz. Ayşe almıştır." "Eskiler, fırına yemek koyarken dahi 'Benim elim değil, Fatma Ana'nın eli koyuyor' derdi. (İrkil, Balıkesir, 2013). Günümüzde hastaların boğazı tedavi edilirken sırasıyla; "Tebbet, İhlas, Felak, Nas ve Fatiha sureleri okunurken her surenin arasında şunlar söylenir: Benim ellerim değil Fadime Anamızın elleri/ Benim dillerim değil Fadime Anamızın dilleri/ Yerin değil, yurdun değil, Dağlara, taşlara, ulu kaba ağaçlara/ Kalk göç, kalk göç" (Keskin, 2018:327. Akt. Çakır, 2024:81).

Türkmen yazar Kerbababayev'in eserinde de bu alkış şu şekilde geçmektedir. "**Menin elim del, Lukman hekimin eli!** deyip, ağaç gibi sert parmakları ile Batır'ın karnını kaşımaya başladı." (1959, 20).

Doğum esnasında bebek sahibi olan anne-babayı kutlamak ve sevinç-mutluluklarının devamlı olması için Türkmenler "**Uzagyndan beğendirsin** (Sevinciniz uzun sürsün)" dileğini söylerler. Her bebek bereketiyle ve nasibiyle doğar. Anadolu'da bebek görüldüğünde, "**Ben seni gördüm, sen de çok iyi günler-iyilik göresin**" dileği söylenir.

Türkmenlerde, evlatlarıyla, oğlun-kızın olduğunda sevin-övün anlamında "**Perzendiňe**

**guwan** (Evladına sevin-övün), **Bala çagalaryňa guwan** (Çocuklarına kıvan), **Ogul-gyzyňa guwan** (Oğul kızına kıvan)" (Gücükov,1997,95) "**Ogul-gyzyň köp bolsun!** (Oğlun da kızın da çok olsun)" (TDDS-II. 135) dilekleri söylenir.

"Dutarın tellerine vuruyor, dutar kendi kendine ağlıyor gibi, avazı çıkıyordu. 'Ah, ellerinde gül bitsin!', '**Oğul-kızına kıvan!** (Oğul kızına kıvan)" (Durdıyev, 1982,26)

"Tanrı yalkasın kardeşim. Alladan gaytsın! (Allah'tan dönsün) **Bala çagalaryňa guwan!** (Çocuklarına kıvan)" (Sovyet Edebiyatı, 1991, 3/126).

Sevindirici bir haber verene, oğlunuz-kızınız oldu diye müjde getirene Anadolu'da bebeğin ailesi veya yakın akrabaları "**Ağzını öpeyim-seveyim**" dileğini söyler. Müjdeyi alanlar da karşılık olarak, "**Allah analı, babalı büyütsün**" alkışını söyler ve bebeğe sağlık-sihhat ve uzun ömürler diler.

### **Ad koymada söylenen alkış-dilekler**

Türk kültüründe yer alan "ad verme" alkışlarından biri şu şekildedir:

*Adın Yaşar olsun, beşik bağı berk olsun*

*Arkanda küçük, önünde büyük kardeşlerin olsun*

*Beşik bağı kopmasın*

*Benim gibi ak sakallı, sarı dişli ol*

*Ak dişlerin sararsın, kara saçların ağarsın!* (İnan, 2006, 175).

Türkmenler, çocuklarına verdikleri isimlerle, inanç ve uygulamalarına dair işaretler verirler. Çocuk bekleyen, hamile kadına toylu kadın denilir ve bebeğin dünyaya gelmesiyle bebek toyu kutlanır. Yeni doğan bebek için Türkmenler şenlik düzenler; gelen misafirlere ve akrabalara ikramlarda bulunurlar ve bebeğe isim verilir. Bu tören sırasında, "**Yaşı uzun olsun, Adına eye** (münasip-sahip) **olsun, Uzağından beğendirsin, Musulmany bolsun!** (Müslüman olsun)" gibi alkışlar edilir. Bebeğin kırkı çıkana kadar kimseye göstermezler. İsim koymak aslında çocuk için yapılan en güzel duadır.

"Türkmen aileler; Aymemmet (Ay gibi parlak), Amanmet (Sağ ve selamette, güvende olsun), Baymet (Devletli, zengin gönüllü olsun), Dosmuhammet, Dursunmämmet (uzun ömürlü olsun), Dänemämmet (akıllı bilgili, seçkin olsun), İlmühammet (Elin günün, halkın adamı olsun), gibi adları yaşadıkları sürece dua-alkış alma niyetiyle verirler" (Kâbe Borcakova, Aşgabat, 2003).

Ayrıca, kızların ardından oğul doğsa, "**Kervan gibi uzayıp gitsin, tirkeşip gitsin**" diye, Kerven, Tirkış, Tirkeş gibi isimler takılır.

Türkmenler geleneklerine göre; yeni doğan çocuğa geçmişte yaşamış birinin adı takılır. Böylece, hayatı boyunca saygı görmesi ve davranışlarına tesir etmesi sağlanır. Türkmenlerde yeni doğan çocuğa konulan adın kendisi ile beraber uzun ve sağlıklı bir ömür sürmesi, isminin içerdiği manaya münasip olması, adının dünyaya duyulması, meşhur olması için **“Adyna eye bolsun, (Adına sahip olsun-çıksın) Adı äleme dolsun, (Adı dünyaya yayılsın-meşhur olsun), Ady bilen garrasyn, (Adı ile ihtiyarlasın) Belent ada mınasıp bolsun (Yüce bir isme münasip olmak-olsun)”** **“Adyna mynasyp bolsun! (Adına münasip olsun)”** alkış-dilekleri söylenir.

Evde oturanların hepsi: **“Adyna eye bolsun! Musulmany bolsun! ‘Ady bilen garrasyn!’** dediler.” (Amanov, 1992, 482).

“Dokuz ay bolanda, bir oğluñ bolsun, Onuñ batır adı äleme dolsun (TDS, 1962, 297).

Annagözel doğumdan bir hafta sonra çocuğu doğumhaneden çıkarttı. Kırk günün dolmasını beklemeden tanıdıklarını toplayarak, **“Adyna eye bolsun!”** temennisiyle bir doğum günü partisi verdi (Sovyet Edebiyatı Dergisi, 5/1991).

Çocuğa ad verileceği zaman, seçilen isme sahip olan şahıs gençken ya da kötü durumlara duçar olduktan sonra vefat etmişse; bu durumda **“Adına sahip olsun”** ve **“Ömrü benzemesin”** dileği beraber edilir.

“Bizim bahtımız için dünyaya gelen Yeniş Can’ın adını kutlayalım. **‘Adyna mynasyp bolsun!’** (Yaşlık Dergisi, 10/ 1990).

“Yaşasın biziñ belent maksadımız. **Belent ada mınasıp bolsun.**” (TDS,1962,119).

Anadolu’da benzer olarak, yeni doğan çocuğa konulan adın yaşaması ve ömrünün uzun olması için **“Adı ile bir yaşasın, Adı ile yaşasın, İsmiyle müsamma olsun, Adına münasip olsun”** dilekleri söylenir.

Dede Korkut destanında sıkça geçen, **“Adını ben verdim yaşını Allah versin”** alkışı çocuklara isim koyma töreninde söylenir ve Allah’tan sağlıklı uzun ömürler dilenir.

“Bayandır Han’ın ak meydanında bu oğlan cenk etmiştir, bir boğa öldürmüş senin oğlun adı Boğaç olsun, adını ben verdim, yaşını Allah versin dedi.”(Ergin, 2004, 26).

### **Çocuk görmeye gelende söylenen alkış-dilekler**

Türk kültüründe çocuk görme sırasında söylenen alkışların sayısı oldukça fazladır. Bunlardan bazıları şöyle sıralanabilir.

“Adı ile bir yaşasın”, “adını biz verdik, yaşını Allah versin”, “ak bahtların olsun”, “Allah analı babalı büyütsün”, “Allah dört başı tekmiil etsin”, “Allah vatana millete bağışlasın”, “anısıyla babasıyla uzun ömürlü olsun”, “başı devletli olsun”, “ben seni gördüm, sen de çok iyi günler göresin”, “ben seni gördüm, sen de iyilik gör”, “binası bek olsun”, “dört gözden ayırmasın”, “köklü binalı olasın”, “ömrü uzun, düğünü güzün olsun”, “ağzının tadıyla büyütesin”, “Allah başa kadar versin”, “ayağı evinize uğur getirsin”, “döşeğin hafif olsun” şeklindedir (Örnek, 1979, 181-183).

Türkmenlerde, bebeklere sevgi, hayranlık ifâde etmek ve iştahlı olmaları için çocuk görmede, **“Gözüne kurban bolayın”** (Gözlerine kurban olurum) (TDDS-II, 445) dileği Anadolu’da **Gözüne-diline kurban olayım, Dillerine kurban olayım-olsam** şeklinde kullanılır. İştahının açık olması için **“Dayısının iştahı bunun olsun”** dileği söylenir. Ayrıca, **“Ağzını sevsinler, Ağzını dilini yesinler,”** dilekleri söylenir.

### **Çocuğun uzun ömürlü ve sağlıklı olması için söylenen alkışlar-dilekler**

Türkmenlerde yeni doğan bebeği görmeye, kutlamaya gelindiğinde, Allah sağlıklı ve uzun ömürler versin anlamında, **“Bäbek yaşy uzyn bolsun** (Bebek uzun ömürlü olsun), **Ömri uzyn bolsun** (Ömrü uzun olsun), **Yaşy uzyn bolsun** (Yaşı uzun olsun)” alkışları söylenir.

**“Bäbek yaşy uzyn bolsun! (Allah bebeğe uzun ömür versin!)”** (TTKÜM, 210)

Allah'ü Teâla kalanlarımızın **“Ömrünü uzun etsin. Maşallah! Uzyn yaşasyn,** evlatların da az değil. (Muradov, 1971, 23).

“Vah, tabi ya, dün gibi sanki **“Oğlun yaşy uzyn bolsun!** (Hudaynazarov, 2002, 326).

Türkmenlerde Allah'ın verdiği her bir bebeğin; erkek ya da kız çocuk olmasına, bedeni kusurlarına, boyuna-kilosuna bakılmadan ömrünün uzun olması için **“Berdigi-Berildiği bolsun!** (Verdiği-Verildiği olsun) **Berdim diyip beren bolsun!** (Verdim deyip veren-verdiği olsun)” (Gücükov,1997, 17) şükür alkışları söylenir.

Türkmenlerde, oğul istendiğinde art arda hep kız doğunca kıza **“Oğulgererek, Oğuldurdu, Oğulboldı, Oğuldöndü”** gibi isimler verilir. Kız çocuğunun doğmasını istemeyenler en son doğmuş kız çocuğuna **“Doyduk, Doylan, Kızsonu”** gibi adlar takar” (İlyasova, 2005: 52). **“Çocuğu olan ama yaşamayan ailelerin çocuğu olduğunda ise, uzun ömürlü olması için ‘Duralyklysy bolsun’ (Uzun yaşasın) alkışı anne-babasına söylenir.”** (Gücükov,1997, 18).

Küçük hanımından çocuğu olmuyordu. Allah'a şükür oğlu oldu. **‘Berdigi-Berildiği bolsun!** diyerek beşik toyu haberini verdi (Aşirov, 1988, 145).

Uzak ömürlü, ölmez. **Çağanız durahlıkly bolsun!** (TDS, 1962, 313).

Adına sahip olsun. **Berdim diyip beren bolsun!** (Muallimler Gazetesi, 1992).

Genç yaşta vefat edenin yaşı yeni doğan bebeğe verilsin anlamında **“...Ýaşamadyk yaşyny şuna ber!** (Yaşamadık yaşını-ömrünü şuna ver)” alkışı kullanılmaktadır. **“...”** (üç nokta) konulmasının sebebi alkışta yer alan **“şu”** sözünün yerine **anne, baba, kardeş...** gibi sözler getirebilir.

Aynı babası gibi, ömrün uzun olsun koçum. Sana kurban olayım. **Babanın yaşayamadığı yaş (yıllar) sana verilsin.** (Guvancalıyev, 1989, 42).

Türkmenler, uzun ve soğuk kış gecelerinde evlatlarının hasta olmaması için **“Gyşda gyzamyk gelmesin** (Kışın kızamık olmasın)” atasözünü dua-alkış niyetiyle söylerler. **Anadolu'da ise** “Yaz-kış hasta olmasın” dileği söylenir. Ayrıca, çocukların hasta olmaması ve küçük yaşta vefat etmemesi için **“Eksilmesin aradan”** alkışı söylenir.

**“Gyşda gyzamyk gelmesin”** (Kışın kızamık olmasın) Tomus-mama.-Kış-ın kızamık olmasın, baharda çiçek hastalığı (KTA, 2017,194).

### **Çocuğun nazardan kötülüklerden korunması için söylenen alkışlar-dilekler**

Türkmenlerde çocuğu nazardan korumak için bazen küçük düşürücü isimler vermişlerdir. “Çörli, Porsı(kötü kokan), Kürre(sıpa), Eşekkulu” gibi isimler verilir. (İlyasova, 2005, 42-45)

Allah kötü bakışlardan, kötülüklerden, kem gözlerden korusun manasında **Tüf degmesin!** Dileği söylenir sözüdür.

**“Tüf degmesin!** (Nazar değmesin! Göz değmesin, tü tü!)” (TDDS-II, 2016, 387).

Türk dilinde de “Nazar değmesin” dileği çok yaygın kullanılır.

“Nazar değmesin, Allah nazardan korusun” manasında **Maşallah (Ma-Şa'-Allah Kırk bir kere maşallah:** “Dil-göz değmesin” söylenir.

*Kırata vurdum eğer*

*Üstüne mavi giyer*

*Maşallah deyin yâre*

*Şimdi nazarlar değer* (Akalin, 1972, 261).

Nazarın halk arasında tesiri çok güçlüdür, “Nazar insanı mezara, deveyi kazana sokar” atasözü söylenir. Benzer bir şekilde nazarın zarar vermemesi için “Nazar ola göz ola/o da yana köz ola” (Korkmaz, 2000, 222-223) dileği de söylenir.



Genel olarak bu bölüm değerlendirildiğinde, Anadolu ve Türkmenistan sahasında eserlerde ve ağızlarda geçen 68 alkış-dilek tespit edilmiştir. Çocuk görmeye gelende; çocuğun uzun ömürlü ve sağlıklı olması, nazardan kötülüklerden korunması için söylenen alkışlar-dileklerin çeşitli inanç ve uygulamalarla geçmişten günümüze taşındığı görülmektedir.

## DOĞUM SONRASINDA İNANÇLAR, RİTÜELLER VE SÖYLENEN ALKIŞ-DİLEKLER

Türk-Türkmen kültüründe doğum sonrası, kırkı çıkarma ve erginlik dönemleriyle ilgili çok sayıda inanç, uygulama ve ritüel bulunmakta ve alkışlar söylenmektedir. “Kırkı çıkmamış bebekli eve Türkmenler ‘çileli ev’ derler. Bu eve girip çıkmadan önce, mutlaka aralarında tuz alıp verirler” (Dinç-Çakır, 2008, 92). Çocuk görme, diş hediği, saç kesme, yaş günü, sünnet hakkında inanç ve ritüeller bu kapsamda değerlendirilebilir.

Türkmenler; oğlu-kızı doğduğunda, sünnet ettiğinde, oğlunu-kızını evlendirdiğinde, yeni bir eve taşındığında vb. durumlarda toy(düğün) yapar. “Kalpak (Gulpak) toyunda yeni doğan bebeğin saçını keserler ve kutlarlar. Ayrıca, erkek çocuğa saç toyu, kırkı çıkan çocuğa toy, doğum günü toyu gibi toylar yapılmakta ve kutlanmaktadır.” (Dinç-Çakır, 2008, 16).

### Çile toyunda-kırk çıkarmada söylenen alkış-dilekler

**Nazar değmesin**, **Tüweleme** (Maşaallah), **Göz değmesin**, **Bäbek yaşy uzyn bolsun** (Bebek uzun ömürlü olsun) gibi alkışlar, kırk çıkarma ritüelindeki uygulamalar esnasında sıklıkla söylenmektedir. “Kırk suyunun hazırlanmasında, uygulanmasında ve dökümünde; tavşanın, tilkinin, kurdun, ayının, inin, cinin, kırkı bu suyla çıksın gitsin ya da kırk Allah, kırk bir Allah vb. alkışlar söylenir. Kırkı çıkan çocuğa ‘maşaallah’ takılır” (Altun, 2004, 166-170). Türkmenler, çile toyuna gelen misafirlere, akrabalara ikramlarda bulunur ve şükür için genellikle şu alkışları söylerler. **Tüf degmesin!** (Nazar değmesin), **Şükür alla!** (Şükür Allah’a) **Şükür, Berdiği-Berildiği bolsun!** (Verdiği-Verildiği olsun), **Duralyklysy bolsun** (Uzun yaşasın), **Tüweleme** (Maşaallah) **Yaşy uzyn bolsun** (Uzun Yaşasın) gibi.

“**Tüweleme!** (Maşaallah!) Şükür” (Hudaynazarov, 2002, 49).

“**Alla’a şükür! Şükür Hüdaya!**” (Kerbabayev, 1959).

### Sünnet toyunda söylenen alkış-dilekler

Türkmen kültüründe sünnet toyu, tekli yaşlarda ve bahar aylarında yapılır. Sünnete gelen misafirlere, akrabalar para verirler ve dileklerde bulunurlar. “**Elini helal etmişsin. Tüweleme (Maşaallah) büyük adam olmuşsun.**” Ayrıca, sünnet olan çocuğun anne babasına: “**Sünnet etmişsiniz kutlu olsun; farzını (evlenmesini) Allah nasip etsin.**” gibi alkışları söyler ve hazırlanan ikramlardan yerler.

“**Tüweleme!** (Maşaallah) Şükür!” (Hudaynazarov, 2002, 49).

Sünnet merasimlerinde misafirlere ve akrabalar tarafından; “**Musulmany bolsun** (Müslüman olsun)” alkışı söylenir.

“Türkmen oğulları ‘**Allah’ım Musulmany bolsun!**’ şeklindeki alkışla söze başlar” (Diyar Dergisi, 1993, 2/9).

“Gözünüz aydın evlatlarım, verilenlerden olsun. **‘Musulmanlardan bolsun!’** diye molla ağa dışarı çıktı. Onun kalbi ferahladı” (Edebiyat ve Sungat Gazetesi, 1999).

Yeni sünnet olmuş çocukların bir an önce sağlıklarına kavuşup kolayca yürüyebilmeleri için “**Salladım çocuğu salaya, yürüsün inşallah haftaya cumaya**” alkışı kullanılır. “Bursa’da çocuk, cuma günü ezan vakti minareye karşı tutularak “Salladım çocuğu salaya, yürüsün inşallah haftaya cumaya.” denir. (Boratav, 2003,199).

### Çocuğun gelecek hayatı, karakteriyle ilgili söylenen alkışlar-dilekler

Türkmenlerde yeni doğan çocuğun gayretli, halim-selim, erdemli, kuvvetli, cesur ilim ve irfan sahibi olması için “**Alym- Halym bolsun** (Alim-Hâlim olsun), **Özi adam bolsun** (Kendi-özü adam olsun), **Atasy ýaly är ýigit bolsun** (Dedesi gibi er-yiğit olsun)” dilekleri söylenir.

“**Alym- Halym bolsun**, aylanyp kiist depmage, Halym bolsun, ya Alia” (Geldiyev, 2004, 265).

“Gözünüñ sähelçe çaşılığınıñ aybi yok, **özi adam bolsun!**” (TDDS, 1962,204).

“Göroğlu gibi, dayın gibi, Rüstem gibi. Herkes buna razı oldu. “**Atasy ýaly är ýigit bolsun**” diyerek alkışladılar ve herkes işine gitti” (Yaşlık, 2/54).

Türkmenlerde, yeni doğan çocuğun ve yeni gelinin uğur getirdiğine inanılır ve **Döwletli bolsun** (Devletli olsun) dileği söylenir. Türk dilinde ise, “**Başı devletli olsun/ Devletli olsun/Ayağı kademli**” şeklinde kullanımları mevcuttur. “**Ayağı kudumlu-kademli, başı devletli olsun.**” duasıyla çocuğun hem şanslı hem de mutlu olması dilenir.

“Hernä adına eyelik etsin, **döwletli bolsun** diyip, Artıkgül ece-de öz gızınıñ aydanını makulladı (TDDS, 1962, 308).

Kurduğu yuvası ve soyu-sopu yüzyıllarca bilinsin, kolay yıkılmasın ve geleceği sağlam olsun anlamında Anadolu’da “**Köklü binalı olasin, Binası bek olsun**” dilekleri kullanılır.

*Beşik bağı bek olsun*

*Beş oğlanın ağabeyi olasin*

*Ana babaya hayırlı olasin*

*Oğullu kızlı olsun*

*Nasıpli kısmetli olsun* (Kalafat, 2005, 5).

Türkmenlerde, “oğul doğduğunda onun yiğit olması, yurduna-halkına destek olması, düşmanlara karşı kaya gibi sağlam durması dileğiyle ‘**Il arkasy bolsun**’ (Yurdun-halkın desteği-gücü olsun) alkışı söylenir.” (Gücükov,1997,100).

“Bay Buğra Beg, Allahû Teâla size bir oğul vermiş. Ömrü uzun olsun, il arkası olsun, yola çıktığında dağlar yol versin, sular geçit versin” (Ergin, 2004, 65).

Çocuğun ileride büyük adam olması, güzel konuşması, okuması ve yazması temennisiyle edilen “**Mevlam sana dil versin, Bir elin kalem, bir elin kâğıt ola**” alkış-dilekleri yaygın kullanılır. “**Mevlam sana dil versin, Bir elin kalem, bir elin kâğıt ola**, çocuğun ileride okuması ve yazması temennisiyle söylenen bir dilektir.” (TDSAK, 1990, 121).

Bebeklere emekleme, yürüme çalışmaları yaptırılırken, “**Ay gördüm dağ gibi, çocuğum yürüsün yağ gibi**” dileği söylenir. “İstanbul’da yeni aya karşı çocuk, koltuklarından tutulup adım attırılırken ‘Ay gördüm dağ gibi, çocuğum yürüsün yağ gibi’ denmektedir” (Boratav, 2003,199). Bebeği uyuturken, “**Gül beşik senin olsun, gölgesinde yatasın**” dileği ninni şeklinde aşağıdaki gibi söylenir.

*Ninni dedim yatasın*

*Kızıl güle batasın*

*Kızıl gül senin olsun*

*Gölgesinde yatasın.*

Çocuğun konuşması yaklaştığında gerçekleştirilen ağız açtırma ritüelinde de ninni şeklinde benzer bir alkış söylenir.

*Ağız açtım gül gibi*

*Konuşsun bülbül gibi*

*Sözleri açık olsun*

*Hem kısmeti bol olsun* (Örnek, 1979, 264).

Genel olarak bu bölüm değerlendirildiğinde, Anadolu ve Türkmenistan sahasında 39 alkış-dilek tespit edilmiştir. Bu alkış-dileklerin geçmişten günümüze kültürel unsurlarla taşındığı ve yaşadığı örnekleriyle görülmektedir.

## SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Türk-Türkmen kültüründe bir geçiş dönemi olan doğum etrafında zengin bir inanç, uygulama ve pratikler sergilenmiş ve alkışlar-dilekler söylenmiştir. Alkışlarının-dileklerin beslendiği asıl kaynak, Türk mitolojisi ve İslamiyet öncesi inanç sistemleridir. Türkler ve Türkmenler zaman içerisinde yaşadıkları mekânları değiştirseler de bir kültür kodu olan geleneksel ritüellerini değiştirmemişlerdir. Çalışmada, Anadolu ve Türkmenistan sahasında doğum öncesi ve sonrasıyla ilgili oluşmuş inançların, uygulama ve pratiklerin, söylenen alkış-dileklerin; eserlerde ve ağızlarda geçen örnekleri alınmış ve açıklanmıştır.

Bu çalışmanın birinci bölümü değerlendirildiğinde, “Doğum öncesi inançlar, ritüeller ve söylenen alkış-dilekler” başlığı altında 27 alkış-dilek; ikinci bölümünde, “Doğum sırasında ve isim koyma törenindeki inançlar, ritüeller ve söylenen alkış-dilekler” başlığı altında 68 alkış-dilek; üçüncü bölümünde ise, “Doğum sonrasında inançlar, ritüeller ve söylenen alkış-dilekler” başlığı altında 39 alkış-dilek tespit edilmiş ve örnekleriyle açıklamalar getirilmiştir. Anadolu’da 78 ve Türkmenistan sahasında 57 olmak üzere toplamda 135 civarındaki alkış-dileğin doğum öncesi ve sonrası söylendiği görülmüştür. Bu durum, alkış-dileklerin zengin kültürel unsurları barındırdığını, canlılığını devam ettirdiğini ve yaygın olarak doğum öncesi ve sonrasında kullanıldığını göstermektedir.

Doğumla ilgi alkış-dileklerde genellikle; maşallah, sevinç, iyilik, analı-babalı, dost, hayır, ömrün uzun olması, Müslüman ve adam olması gibi olumlu ifadeler kullanılmıştır. Çocuğun uzun ve sağlıklı yaşaması, geleceğinin bereketli ve güzel olması için ‘göz’, ‘dil’, ‘ağız’, ‘el’, ‘ayak’, ‘gül’, ‘beşik’, ‘gümüş’, ‘kalem’, ‘kâğıt’, ‘bina’, ‘kervan’, ‘dört sayısı’, ‘yağ’, ‘devlet’, ‘gün’ vb. metaforlarının kullanıldığı görülmüştür.

Doğum sonrası ve çocuk görmeye gelende özellikle Anadolu’da söylenen alkış ve dilekler arasında uzuvlar ön plana çıkmaktadır. “Mevlam sana dil versin, Bir elin kalem, bir elin kâğıt ola” Gözüne-diline kurban olayım, Dillerine kurban olayım “Ağzını sevsinler, Ağzını dilini yesinler,” Ayağı kudumlu-kademli, başı devletli olsun.” gibi

Çile toyu, beşik toyu, isim koyma, diş hediği, saç kesme, bebek görme gibi törenler sadece bir tören ve uygulama değildir. Toplumsal dayanışmayı oluşturmakta, paylaşmayı, hediyeleşmeyi, yardımlaşmayı teşvik etmektedir. Çocuk görmeye gelende; çocuğun uzun ömürlü ve sağlıklı olması, nazardan kötülüklerden korunması için söylenen alkışlar-dileklerin çeşitli inanç ve uygulamalarla geçmişten günümüze taşındığı görülmektedir.

Türkmenlerde yeni doğan çocuğun gelecekte; gayretli, halim-selim, cesur, zengin, talihli, yiğit, ilim ve irfan sahibi olması için “Alym- Halym bolsun, Özi adam bolsun Atasy ýaly är ýigit bolsun, Döwletli bolsun, Il arkasy bolsun” gibi alkış-dilekler söylenmektedir. Anadolu’da ise, “Başı devletli olsun, Köklü binalı olasin, Binası bek olsun, Ayağı kudumlu-kademli, başı devletli olsun, Bahtı-talihi açık olsun, Bir elin kalem, bir elin kâğıt ola” dua ve dilekleriyle çocuğun gelecekte, talihli, eğitilmiş, zengin ve mutlu olması dilenmekte ve ‘Sevinç’, ‘Mutlu’, ‘Kutalmış’, ‘Dursun’ gibi çocuğa konulan isimlere yansıtılmaktadır.

Kültürümüzde ad koyma geleneği, uygulamaları ve söylenen alkışlar Dede Korkut ve öncesine dayanır. Dede Korkut’ta geçen, “Adını ben verdim yaşını Allah versin” alkışı çocuklara isim koyma töreninde söylenen, Allah’tan sağlıklı uzun ömürler dilenen en eski alkışlardan biridir. Türkmenlerde ad koyma, verilen ada münasip bir şekilde ömür sürmesi için yapılan merasimler güçlü bir gelenek olarak yaşatılmaktadır Türkmenlerde, çocuğa konulan adın kendisi ile beraber uzun yaşaması, içerdiği manaya münasip olması ve adının duyulması için “Adyna eye bolsun, Adı äleme dolsun, Ady bilen garrasyn, Belent ada mınasip bolsun dilekleri söylenir. Anadolu’da benzer olarak, “Adı ile bir yaşasın, Adı ile yaşasın, İsmiyle müsemma olsun, Adına münasip olsun” dilekleri söylenmektedir.

Türk-Türkmen kültür ve inanç tarihimizde geçiş dönemlerinden doğum öncesi ve sonrası söylenen alkış-dileklerin anlam ve tasnifiyle ilgili yaptığımız bu çalışma; düğün, ölüm gibi diğer geçiş dönemlerin Kırgız, Kazak, Özbek vd. Çağdaş Türk Dillerinin de eklenmesiyle daha geniş bir boyuta

taşınabilir ve tez çalışmasına dönüştürülebilir. Amacımız, gençlere doğru, akıcı ve edebi konuşmayı öğretmekle kalmayıp, kalıp sözlerin (Atasözü-deyim, alkış-dilekler gibi), hangi durumlarda kullanıldığını belirleme ve onları sözlü-yazılı olarak kullanabilme alışkanlığı kazandırabilmektir.

#### KAYNAKÇA

- Akalın, S. (1972) *Türk manileri*. Kültür.
- Altun, I. (2004). *Kandıra Türkmenlerinde doğum, evlenme ve ölüm*. Yayıncı.
- Amanov, H. (1992). *Şir Hudanın pençesi*. Türkmenistan. Aşgabat.
- Arslan, A. (2006). Ankara Türkmen köyünde halk inanışları, büyüler, kargışlar, yakarışlar: kavaközü derlemesi. *Akademik Bakış E-Dergisi*, (10),1-19.
- Artun, E. (2006). *Adana Halk Kültürü*. Ulusoy.
- Aşırov Ç. (1988). *Eserler*. 2. cilt, Aşgabat.
- Boratav, P. N. (2003). *100 Soruda Türk folkloru*. Koç Kültür Sanat ve Tanıtım.
- Çakır, R. (2014). Türkmen cenaze törenlerindeki ritüeller ve söylenen alkışlar: (Türkmenistan örneği). *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* (70), Ankara, 205-227.
- Çakır, R. (2020). Türkmen-Türk düğün törenlerinde söylenen alkış-dileklerin kullanım yerleri. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*. 20(2), 467-490 DOI: 10.32449/egetdid.718168.
- Çakır, R. (2024). *Türkmen kültüründe konularına göre açıklamalı alkışlar dilekler (iyi/hayır dualar)*. Gazi Kitabevi.
- Deryayev, H. (1981-1987). *Eserler*. I.II. III. cilt. İkbal.
- Dinç, A., & Çakır R. (2008). *Türkmen kültürü ve Türkmenlerin sosyo-iktisadi düşüncesi*. Ayrıkotu.
- Doğaner, A. (2006). *Osmaniye Yöresinde Yaşayan Ulaşlı Türkmenlerinin Geçiş Törenleri*, [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Diyar Dergisi*. (1993). No 2, Aşgabat.
- Durdiyev, H. (1982). *Şapram Şelpeler*. Aşgabat.
- Edebiyat ve Sungat Gazetesi*. (11.06.1999). Aşgabat.
- Ergin M. (2004). *Dede Korkut kitabı*. Türk Dil Kurumu.
- Geldiyev, G. (2004). *Türkmen nakılları ve atalar sözü*. İlim.
- Geldiyev, G., & Karayunusoğlu, Y. (2017). *Karşılaştırmalı Türkmen atasözleri, deneydirmeli Türkmen nakılları ve atalar sözü*. TDK.
- Gurbandurdu, G. (2003). *Sözkonusu edebiyat*. Kaynak.
- Guvancalıyev O. (1989). *Yandırdın Bibi*. Aşgabat.
- Güvenç B. (1999). *İnsan ve kültür*. Remzi.
- Hamzayev, S.Altayev, G.Açilova, V. & Mesgudov. (1962). *Türkmen dilinin sözlüğü*. İlimler Akademisi.
- Hikmet T. (1976). Fatma anamız (Fadime anamız) ve el ile ilgili inançlar üzerine bir araştırma. *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, C.IV. Ankara, 479-495.
- Hudaynazarov, B. (2002). *Kumlular*. (R. Çakır, Çev.). Kaynak.
- İlyasova, G. (2005). *Türkmen halk ırım inançları*. Miras.

- İnan, A. (1976). *Eski Türk dini tarihi*. KB. İstanbul.
- İnan, A. (2006). *Tarihte ve bu gün Şamanizm*. 6.baskı, TTK.
- Kalafat, Y., Özkan A. (2005). Batı ve doğu Türk halk inançlarında dua. *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*. (217), 17-21.
- Kerbabayev, B. (1959). *Eserler toplumu*. Aşgabat.
- Keskin, A. (2018). *Türk kültüründe alkışlar (dualar/iyi dilekler) ve kargışlar (bed-dualar/kötü dilekler): metin ve bağlam merkezli bir inceleme. [Yayımlanmamış doktora tezi]*. Ege Üniversitesi.
- Kıyasova, Gızılgül. vd. (2006). (TDDS)Türkmen diliniñ düşündirişli sözlüğü. İki tom, Aşgabat: Türkmenistanyñ Ylymlar Akademıyasy Magtymguly Dıl we Edebiyat Instituty,
- Komisyon, (1991). *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü (KTLS)*. Kültür.
- Korkmaz, R. (2000). Çıldır'daki nevrüz törenleri ve bu törenlerin şamanik kültürle ilişkisi. *Türk Dünyasında Nevruz Üçüncü Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri*. (18-20 Mart 1999, Elazığ). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 221-230.
- Melayev, H. (1990). *Melgun*, Aşgabat.
- Muallimler Gazetesi, (9.10.1992). Aşgabat.
- Muradov A. (1971). *Buna hayat derler*. Aşgabat.
- Oğuz, Öcal. vd. (2007). *Alkışlar kargışlar ve ninniler*. Çorum Belediyesi yayınları.
- Örnek, S.V. (1966). *Sivas ve çevresinde hayatın çeşitli safhalarıyla ilgili bâtil inançların ve büyüsel işlemlerin etnolojik kökeni*.
- Örnek, S.V. (1979). *Geleneksel kültürümüzde çocuk*. İş Bankası.
- Örnekleriyle Türkçe sözlük. (1995). Türk Tarih Kurumu.
- Özkan, İ. (1993). *Türkmenistan'daki adak yerleri ve bu yerlerle ilgili inançlar*. TK. 141 (368), 731-741.
- Öztürk, J. (2013). Antakya ağzında alkışlar. *Mustafa Kemal Üniversitesi. SBE Dergisi*, 22, 1-19.
- Sovyet Edebiyatı Dergisi*. (1991). No: 3.
- Savur, S. (2010). *Adana ili Tufanbeyli ilçesi halk kültürü araştırması*, [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi].
- Tathioğlu, D. (1999) Türkmenistan'da hayatın çeşitli safhalarıyla ilgili inanç ve uygulamalar. *Akademik Araştırmalar Dergisi*. (2).13-32.
- Tekerek, G. (1993). *Osmaniye ve yöresi folklor araştırması*, [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Erciyes Üniversitesi..
- Türk dünyası edebiyat kavramları ve terimleri ansiklopedik sözlüğü. (TDEKTAS)*. (2001). C. 1, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.
- Türkmen dilinin düşündürüşli (Açıklamalı) Sözlüğü (2016). İlim.
- Yashar, M., N. (2009). *Irak Türkmenlerinin halk inançları ve bu inançlar etrafında oluşan halk edebiyatı unsurlarının incelenmesi*, [Yayımlanmamış doktora tezi].
- Yaşlık Dergisi, (1990-1991). No:2 No:10.
- Yıldırım, A., & Simsek H. (2006). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin.

Yeşil, Y. (2013). Türk Dünyası'nda Doğum Sırasında Gerçekleştirilen Ritüeller, *21.Yüzyılda Eğitim ve Toplum*. 2/6 (2013). 155-162.

### **KAYNAK KİŞİLER**

Kabe Borcakova, 47 yaşında, Türkmen Dili Muallimi, Aşkabat, 2003.

Bahriye İrkil-Cinge-Manav Köyü-Balıkesir, 2013.

Hacı Yakup Akpolat, 77 yaşında, Iğdır Melekli Köyü, 2013.



ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi \* Research Article

## 18. Yüzyıl İstanbul'unda Kürk İle İlgili Sözvarlığı Fur-related Vocabulary in 18th Century Istanbul

Nesrin GÜLLÜDAĞ

Doç. Dr., İğdir Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

nesrin\_kars@hotmail.com

Orcid ID: 0000-0002-9220-7716

**Öz:** Bir ulusun kültürel kodlarının/kimliğinin belirlenmesindeki en önemli öge kültürel mirasıdır. Türk milletinin kültürel tarihinde Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar uzanan serüveninde oldukça zengin bir giyim-kuşam kültürüne sahip olduğu bilinmektedir. Kürk, henüz dokumacılığın yaygınlaşmadığı dönemlerde insanın giydiği ilk giysidir. Tarihin eski dönemlerinde para yerine değer olarak kürkün kullanıldığı da bilinmektedir. Osmanlı hanedan mensuplarının kürkü tek başına kullanmalarına ilaveten hazırlanan giysilerde kürklerle süslenmiş/zenginleştirilmiştir. Evliya Çelebi Seyahatnamesinde 17. yüzyılda İstanbul'daki kürkçü esnafından beş yüz dükkan ve bin kişi olarak bahsetmesi de kürk kullanımının yaygınlığını doğrular niteliktedir. Bu çalışmanın temel kaynağı, İstanbul Kadı Sicilleridir. Kadı sicilleri, yani Osmanlı mahkeme defterleri, Osmanlı araştırmaları bakımından büyük bir önem arz etmektedir. Çalışmada İstanbul Kadı Sicilleri incelenmiş, 18. yüzyıla ait kürk ile ilgili veriler tespit edilmiştir. Çalışmada, İstanbul Kadı Sicilleri'nden aldığımız bu veriler ışığında 18. yüzyıl İstanbul'unda hangi hayvanların (sincap, kuzu, tilki, kedi, su samuru, kakum, sansar, vaşak, karsak vd.) kürklerinin kullanıldığı, nâfe, çılkafa, nimten, zerdeva, gibi kürk çeşitleri, kürklerin muhafaza edildiği kumaş çeşitliliği (çuka, hatayiye, sandal, diba, çintiyen, üstüfe vd.), bu kumaşlardaki renk tercihi tespit edilmiştir. Ayrıca ait olduğu devrin, iktisadî, kültürel ve sosyal özelliklerini yansıtmaya yanında kişilerin giyim kuşamdaki tercihleri, zevkleri ve eğilimleri hakkında fikir sahibi olunacaktır.

**Anahtar Kelimeler:** Kürk, 18. Yüzyıl, Osmanlı, İstanbul, kürk söz varlığı.

**Abstract:** The most important element in determining the cultural codes/identity of a nation is its cultural heritage. It is known that the Turkish nation has a very rich clothing culture in its cultural history from Central Asia to Anatolia. Fur was the first clothing worn by humans in the times when weaving had not yet become widespread. It is also known that in ancient times of history, fur was used as value instead of money. In addition to the members of the Ottoman dynasty using fur alone, the clothes they prepared were also decorated/enriched with fur. The fact that Evliya Çelebi mentions the fur tradesmen in Istanbul in the 17th century as five hundred shops and a thousand people in his Travelogue confirms the prevalence of fur use. The main source of this study is Istanbul Kadı Registers. Kadı registers, that is, Ottoman court books, are of great importance for Ottoman research. In the study, Istanbul Kadı Registers were examined and data regarding fur from the 18th century were determined. In the light of the data we received from the Istanbul Kadı Registers, the study examines which animals' furs (squirrel, lamb, fox, cat, otter, kakum, marten, lynx, karsak, etc.) were used in 18th century Istanbul, nafe, çılkafa, nimten, Types of fur such as zerdeva, the variety of fabrics in which the furs are preserved (çuka, hatayiye, sandal, diba, çintiyen, üstüfe etc.) and the color preference in these fabrics have been determined. In addition, it will reflect the economic, cultural and social characteristics of the period to which it belongs, as well as gaining an idea about people's clothing preferences, tastes and tendencies.

**Keywords:** Fur, 18th Century, Ottoman, Istanbul, fur vocabulary.

Geliş Tarihi:12.06.2024

Kabul Tarihi:05.06.2024

Yayın Tarihi:31.08.2024

Atıf: Güllüdağ, N. (2024). 18. Yüzyıl İstanbul'unda kürk ile ilgili sözvarlığı. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 518-529. Doi: 10.33437/ksusbd.1500327

## GİRİŞ

İhtiva ettiği 10.000 ciltlik zengin malzemeyle yakınçağ İslam dünyasının en büyük hukuk vesikalarından olan İstanbul Kadı Sicilleri, 15. yüzyıldan itibaren İstanbul'daki 26 ayrı mahkemenin hukuki belgeleridir. Kadı sicilini, "kadılar tarafından görülen davalar ile kadıların idari ve hukuki faaliyetleri sonucu ortaya çıkan her türden belgenin kaydedildiği defter" şeklinde tanımlarken, bu defterler "kadı sicili", "kadı dîvânı", "sicillât-ı şer'iyye" ve yaygın kullanımı ile "şer'iyeye sicili" adıyla bilinir (Aydın-Tak, 2015: 452) (<https://istanbultarihi.ist/66-istanbul-kadi-sicilleri>).

Kadı sicillerinde sadece mahkemeye intikal etmiş kayıtlar değil, noter kayıtlarına benzer işlemler, vakıf senetleri, bağış, ödünç, belediyecilik, ürünlerin fiyatları, ticari belgeler, miras, vasiyet, evlenme-boşanma, vakıf ve kamu binalarının imar ve tamiri, merkezden gelen hüküm ve fermanların suretleri (<http://www.kadısicilleri.org/>), servet ve mal dağılımı, alım-satım, alacak-borç, kredi, vekalet, kefalet, tedavüldeki paralar, iflas davaları ile alakalı belgeleri ihtiva etmektedir (<https://istanbultarihi.ist/66-istanbul-kadi-sicilleri>). Kaleme alındıkları dönemin sosyal ve ekonomik hayatını belgeleyen İstanbul kadı sicilleri, İstanbul tarihi araştırmaları için eşsiz bir vesika niteliğindedir.

Günümüzün, iktisat, sosyal ve hukuk tarihçileri için zengin birer kaynak olan kadı sicilleri, Osmanlının başarılı muhasebe kayıt yönteminin, aile muhasebesine kadar yaygınlaşmış olmasını sağlar (Ertaş-Şişman 2019:201). Osmanlı Devleti'nde Şer'iyeye Sicilleri'nde yer alan diğer önemli bir belge koleksiyonunu da tereke kayıtları oluşturmaktadır (Gündüz, 2019: 583).

Tereke, Arapça kökenli bir sözcük olup, miras anlamına gelir (<https://sozluk.gov.tr/>). Tereke defterleri ve mirasla ilgili belgeler kadı sicillerinde dağınık veya toplu halde bulunabilmektedir. Buldukları yerde idareci, hâkim, noter, olarak görev yapan Osmanlı kadılarının sorumluluk alanları hayli geniştir. İncelik, tereke defterleri "iktisadî, içtimaî tarihimiz bakımından birinci derecede mühim kaynaklar" olarak tanımladığı tereke defterlerini (Bozkurt, 2013: 197-199), Faroqi, ise "ölünün yetişkinlik döneminin bilânçosu, vefat edene ait olan malların şeriat kurallarına göre taksimini gösteren defterler" (Faroqi, 2004:199) olarak nitelendirir.

İstanbul Kadı Sicilleri'nde, 18. yüzyılda kürk erkeklerle ilgili 223, kadınlar ile ilgili olarak 176 hükümde yer almaktadır. Bu hükümlerde gayrı müslimler de ayrıca belirtilmiş olup bunlarla ilgili toplam 47 hükümden, 40'ı erkek, 7'si ise kadınlara aittir. İstanbul kadı sicillerinden tespit ettiğimiz kürk ile ilgili konu çeşitliliği şöyledir:

1. Alacak- verecek davaları: Kürk bedelinin ödenmesi, borç karşılığı rehin verilmesi (80)
2. Boşanma: Mehir bedeli, kocasına mehrini hibe etmesi/istemesi/kocasından mehrini istemesi (34)
3. Hibe: Kadının kocasına, kızına, annesine, hizmetçisine ya da azad ettiği cariyesine kürk hibe etmesi (12)
4. Çalıntı, gasp, hırsızlık: Kürkün çalınması, gasp edilmesi, eşkıyanın elinden kurtarılması, iade edilmesi (4)
5. Kürk satışı: Kadının kocasına, kayınvalidesine, kızına veya kız kardeşine kürk satışı yapması (43)
6. Tereke: Tereke taksimi, tereke anlaşmazlıkları, terekenin gizlenmesi, terekenin vârisiz olması, varisler arası anlaşmazlık (137)
7. Vasiyet (2)
8. Emanet (4)
9. Miras bırakma (10)

## KÜRK

Kürk ve dericiliğin tarihi, insanlık tarihi kadar eskidir. İnsanlar avlamış oldukları hayvanların etinden, sütünden yararlanarak beslenme kaynağı oluştururken, hem de doğanın olumsuz iklim



koşullarına karşı kendilerini soğuktan koruyabilmek adına hayvanların post ve kürkünden istifade etmiştir. Toplumların kullandıkları giyim eşyalarında ait olduğu toplumun özünde barındırdığı gelenek, görenek, örf, adetleri, dini temayüller, inanç, duygu, düşünce, yaşam tarzı gibi normlar, birer kültür taşıyıcısı olarak toplumun kültürel yapısını yansıtır. Ortaya çıkış önceliği, soğuktan korunmak/örtünmek temel ihtiyacı olan giyim kuşam, meslek, ekonomik seviye, cinsiyet, aidiyet ve toplumsal statüyü yansıtan/çağrıştıran bir gösterge olarak simgesel/görsel bir anlatım gücüne de sahiptir.

Kültürün önemli bir taşıyıcısı olan giyim-kuşam, Osmanlı kültüründe önemli bir yere sahiptir. Çünkü, sarayda giyilen giysilerin ihtişamı Osmanlı devletinin gücünün, kudretinin, azametinin, zenginliğinin sembolüdür. Aslında, bu yönüyle Osmanlı'da kürk kullanımı hem işlevsel hem de sembolik bir değere sahiptir. İmparatorlukta kürk yaygın olarak kullanılmış, bununla ilintili olarak kürk ticareti de oldukça gelişmiştir.

Bozkır hayatında, göçebe kültüründe at üzerinde giden ve hayvancılıkla uğraşan Türkler hem dayanıklı olması hem de soğuktan koruyan bir giysi malzemesi olarak kürk ve kürklü başlıklar kullandığı bilinmektedir (Ögel 1991:2). Osmanlı sarayında kürkler yalnızca padişahlar tarafından değil, aynı zamanda hanım sultanlar, çocuklar ve saray çalışanları tarafından da giyilirdi. Örneğin, Sultan 2. Bayezid'in kadınlarına her yıl 15 bin akçe, dokuz parça Avrupa kumaşı ve iki samur kürk verdiği kaynaklarda belirtilir. Türkler, samur, sincap, rakun, vaşak ve tilki gibi hayvanların kürklerini giyerken, hakan çadırları dahi kürkle kaplanırdı. (Ayhan, 2007: 192-199).

Dankoff (2010), Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ne dayanarak Osmanlı toplumunda kürkün kullanım alanını dokuz farklı kategoride değerlendirmiştir. Bunlar: hizmet belirtisi, otorite belirtisi, patronaj veya dostluk belirtisi, askeri statü belirtisi, sosyal statü belirtisi, refah belirtisi, tedarik malzemesi, ticari meta ve soğuk havayla özdeşleşen kıyafetlerdir. Ayrıca, Evliya Çelebi, kürkün bu kadar çok kullanım alanı olması nedeniyle onu bir lüks olarak değil, bir ihtiyaç olarak değerlendirir (Bayraktar Tellen, 2018: 119).

Kürk talebi, sadece sarayla sınırlı değildir. 19. yüzyılda İstanbul'da yaşayan hekim Aleksandros Paspatis'e göre, "*sultanın resmi serpuşundan, Bulgar çobanın kaba postuna kadar herkesin kıyafetinde mevcut*" olan kürk, her dinden ve her gelir grubundan halk tabakası tarafından kullanılan bir malzeme idi. (Bayraktar Tellen, 2018:120). Bu yönüyle kürk Osmanlı toplumunda geniş bir kullanım alanı bulmuş ve toplumun her katmanına mensup kişilerce de kullanılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde ilk zamanlarda kürk ihtiyaçken, zamanla lüks haline gelmiştir (Koçu 1969: 164). Ve böylelikle, tarihsel boyutta herkesin ilgisini çekmiş olan kürk, giyinme maksadını aşmış, bir zaman sonra süs ve aksesuar olarak toplumda itibar ve statü göstergesine dönüşmüştür (Şimşek 2013: 58).

Filadelfiya arkeoloji müzesinde bulunan Sümerlere ait tablet üzerindeki aslan ve kaplan ve postları satan bir kürkçü reklamında, Bilge Kağan yazıtlarında, hediye veya vergi şeklinde geçen sincap kürkünden, yine Miladi 551 Jordanes'in çalışmasında Uygurların kürk ticareti ile uğraştıklarından bahsetmesi, kürkün tarihsel süreçte kullanımının çok eskilere dayandığının göstergesidir. Çok eski devirlerde para yerine değer olarak kürk kullanırlardı (Ayhan, 2007: 192).

Eskiden Türklerin ticaret yaptıkları diğer yollardan biri "Kürk Yolu" adı ile anılmaktadır. Bu yol, İpek Yolu'na paralel olarak Hazar ve Bulgar ülkelerinden başlayarak Çin'e ve Amur Nehri'ne giden yol olup, alım satım yapılan mallar arasında kunduz, sincap, tilki, sansar, samur, kakam, vaşak vb. hayvan kürkleri ve bunlardan üretilen giyim eşyaları ve ayakkabı gibi eşyalar yer alır (Mandaloğlu, 2013: 137).

Kürkçüler, 19. yüzyıla kadar ekonomik olarak Osmanlı toplumunun en güçlü esnaf gruplarından biri olmuştur. Uzunçarşılı'nın verdiği bilgiye göre, postindüz sarayın "Cemaat'i Hayyatın-i Hassa" adı verilen terziler arasındaki kürkçüler hakkında kullanılan bir tabirdir. Hayyatın-i Hassa, 1478 senesinde terzi, kisedûz, postidûz ve hallaç olmak üzere sayıları yirmi üçtür (Pakalın, 1993: 780).

Evliya Çelebi 17. yüzyılda İstanbul'daki kürkçü esnafından, beş yüz dükkan ve bin nefer olarak bahsederken (Ayhan, 2007: 194) İstanbul'da en çok rağbet gören kürk, post ve deri ticareti Ermeni tüccarların elindeydi. 1754/ 1755'li yıllarda Karadeniz yoluyla İstanbul'a kürk getiren 28 tüccarın, 3'ü Yahudi, 3'ü Müslüman kalanlarsa Rum ve Ermeni idi. Rus elçisi Obreskov, Ermeni tâcirlerin Kafkasya içlerinde parayla veya gümüş çubuklar karşılığında kürk ve post satın aldığını (Bilge, 2015: 80).

Kürkün kıymetli/pahalı bir malzeme olması sebebiyle kürk ticareti ile uğraşanların ekonomik açıdan toplumun en üst katman seviyelerinde bulunmasına rağmen bazı sıkıntılar yaşadıklarına da tarih tanıklık etmiştir.

Kürklerin yüksek maddi değeri yüzünden borca giren bir kürkçü başının hayatının trajik şekilde sona erdiğini Naima'nın aktarımından öğreniyoruz. Olay şöyledir: 1647'de Sultan İbrahim tarafından, Vezir-i azam Salih Paşa boğdurulunca, Kürkçübaşı Yanaki, Salih Paşa'nın hediye olarak dağıttığı kürklerin parasını geri alamamış, elli bin kuruştan fazla borcu olduğu için buhrana kapılmış ve bir müddet sonra da kendini denize atarak intihar etmiştir (Bayraktar Tellen, 2018: 118).

Temel olarak ihtiyaçlar doğrultusunda ortaya çıkan giyim-kuşam zarafet, beğeni, zevkler ölçüsünde gelişerek, ekonomik, siyasî ve meslekî statünün de bir göstergesi olmuştur.

Osmanlıda sarayda giyilen giysilerinin ihtişamı Osmanlı devletinin zevkinin kudretinin, gücünün azametinin sembolünü yansıtır nitelikte toplumsal yaşamının önemli bir göstergesi olmuştur. Kullanılan giysiler gerek kumaşıyla gerek rengiyle bir anlam ifade etmekte ve giyenin ait olduğu toplumsal katmanı/aidiyeti yansıtmaktaydı.

Fatih Sultan Mehmet'ten sonra Osmanlı devletinde kürk yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanırken, esnaf, köylü ve asker, koyun, kuzu, sincap ve kedi, kürkü bir kısmı ise tilki ve tavşan kürkü giyerdi. Bunlar orta düzey seviyesinde ahalinin giydiği kürklerdi. Varlıklı kimseler ve ileri gelen devlet memurlarının merasimlerde giydiği kürkler arasında sincap, zerdeva, samur, beyaz tilki kürkü vardır (Ayhan, 2007: 194). Kürk giyme geleneği, Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli sosyal sınıflarının giyim tarzları ve statülerini yansıtan önemli bir unsurdur.

Kürk, Osmanlılarda "Hilâl-i fahire-i Saltanat-ı Seniyyeden" idi. Devlet erkânı sadrazamlar, vezirler, hep resmî elbise olarak kürk giyerlerdi. Kürk kabının cinsi ve üstünün renk ve şekline göre rütbe ve imtiyaz ifade ederdi (Pakalın, 1993: 343).

Sarayda şehzadeler sünnet edildiğinde, sadrazamlar da kırmızı kaplı samur kürk giyinirdi (Ayhan, 2007: 200). Kürk, bu dönem kadınları arasında ister şehirli/zengin ister köylü/fakir olsun sahip olunan, ayrıca Osmanlı toplumunda da kadın için muhteşem bir harem üstlüğü olarak tanımlanmaktadır (Aksu Kılıç, 2018: 790).

17. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı illerinde seyahat eden Thevenot, Türklerin kürke karşı büyük bir teveccüh gösterdiklerini, gelir düzeyi orta seviyedeki insanların bile bir kürk sahibi olabilmek için oldukça yüksek miktarlarda paralar harcayabileceğini belirtmektedir (Ertürk, 2013: 90). Özellikle bu yüzyılda Osmanlı devletinde samur kürklere düşkünlük had safhaya ulaşmış (Tuğluk 2018: 607) bu dönemde vali, sancak beyi, şeyhülislam, kazasker ve kadınların her biri samur vergisi denilen bir vergiye bağlanmış ve bu vergiyi ödemeyenlerin bazıları ise görevlerinden azledilmişlerdir (Kazancıoğlu 2019: 58).

Orta Asya'dan beri geleneksel giyim tarzı olan kaftanla çeşitli kombinler oluşturulan kürk, Selçuklu ve Osmanlı döneminde de bir statü göstergesi olarak devlet kademelerine atamalarda ve ödüllendirmelerde hilat ile beraber sunulmuş göreve atanan kişinin, yaptığı işin ehemmiyetine göre hem kürkün kaplanmış olduğu kumaş hem de kullanılan kürk cinsi değişiklik göstermiştir (Çelik 2019: 244). Mevlâna, bir hikâyesinde Hz. Peygamber'in "Onlara giydiklerinizden giydirin." hadis-i şerifinden iktibasla, bir padişahın maiyetine de kürk ve atlas giydirdiğini anlatmış ve kürkün asıl olarak üst bir statüyü temsil ettiğini ortaya koymuştur (Çelik, 2019: 246).

Osmanlı tarihçisi Gelibolulu Mustafa Ali, giyim-kuşamı toplumdaki sınıflar arasındaki dengenin korunmasında önemli bir araç olarak görmekte, kıyafet, kaftan, at koşumları, silah ve hançeri bir sınıf işareti olarak belli özelliklere sahip olmalıydı. Buna istinaden sarayda kullanılan kumaşların hem renk hem şekil olarak, halk tarafından taklit edilmesi yasaklandığı gibi, her dini cemaatin giysisi de farklıydı (Şimşek, 2013: 52).

Kürkün kalitesi de kişinin toplumdaki mevkisinin bir göstergesi niteliğindedir. Bunlardan vaşak ve kakum kürklerini devlet ricali, vezirler ve ulema giyerdi. Ancak, bu kürkler halka yasaklanmasına rağmen esnafın ve halkın bu kıymetli kürkleri giydiği bilinmektedir (İpşirli Argıt, 2015: 241). Bu

yasaklamalara batıda da rastlanmaktadır. Örneğin, 13. yüzyıl ve sonrasında (Fogg, 2014) asil ve soylu tabaka, asaletlerini ortaya koyacak tarzda amblemler taşıyan, zengin mücevherlerle donatılmış giyim-kuşam tercih ederek kendilerini halktan ayırdetmişler, 1574 yılında, 1. Elizabeth döneminde düşüş, kontes ve markizler dışındaki halkın samur kürkü ve bazı malzemeleri kıyafetlerinde kullanmalarını yasaklamışlardır (Kılıç vd. 2018: 1275-1283).

Devlet tarafından taltif edilecek kimseye hizmetine ve mevkisine göre uygun bir kürk giydirilmiştir. Padişahın vekili sadrazamlar da devlet adına kürk giydirmeye hakkına sahiptir. Babıâli'de layık olanlara giydirilecek türlü kıymette kürklerin muhafaza edildiği bir "Kürk Odası" vardır. Padişah huzuruna kabul edilen yabancı devlet elçileri ile mahiyetlerinde bulunanlara mevkilerine göre çeşitli kürkler giydirilirdi. Kürk, Osmanlı döneminde hem toplum hayatı hem de devlet geleneğinde önem ve itibarını korurken bu itibar, 2. Mahmut'un yaptığı (1828) kıyafet inkişabına dek sürmüştür (Aksu Kılıç, 2018: 790).

Padişahlar, şenliklerde, kutlamalarda, saray törenlerinde saraylılara değerli kumaşlardan yapılan kaftanlar armağan ederdi. 4. Mehmet, şehzadelerinin sünnetinde kutlamaya gelen ve armağan sunan vezirlere seraser kaplı samur kürkler hediye etmiştir (Nutku, 1995: 72). Padişah birini şereflendirmek veya bir komutanı ödüllendirmek istediğinde, ona pahalı kürklerle kaplı, bir kaftan armağan etmektedir (Görünür, 2006:65). Hatta kürke olan ilgi o denli artmıştır ki devlet kürk kullanımını kontrol altına almaya çalışmıştır (Oğuz 2018:120). Gülser Oğuz İstanbul Kısmet-i Askeriye Sicil defterine dayalı, Osmanlı Devleti'nde tüketim kültürünün varlığı ve tüketim kalıpları üzerine yaptığı kapsamlı çalışmasında 18. yüzyılın ilk yarısında İstanbul'da en çok kullanılan kürk çeşidinin sincab ve nâfe olduğunu vurgulamıştır.

Padişahlar tarafından elçilik erkânına ve ecnebi elçilere, derecelerine göre kürkler verilir. Teşrifat-ı Kadime Risalesinde, Osmanlı padişahları tarafından yabancı devlet memurlarına ve sefirlere kürk ihsan olunduğu da bildirilmektedir. (1796) Rusya'nın orta elçisine "sarı çuhaya kaplı erkân sırf samur" ve sefaret tercümanı ile ser kâtibine "şaliye duhte kubur kakum", (1793) Nemçe devletinin orta elçisine "sarı çuhaya kaplı erkân sırf samur", (1801) İspanya sefirine yine "sarı çuha kaplı erkân samur" verilmiş ve diğer devletler sefirleriyle memurlarına da kürk hediye edilmiştir (Pakalın, 1993: 344).

18. yüzyıl zenginliğin dışavurumunun oldukça yaygın yaşandığı bir dönem olmuş ve bu konudaki rahatsızlıklar bazı fermanlara dahi yansımıştır (Oğuz, 2018: 117-118). Osmanlı kültürüne yavaş yavaş batı kültürünün etkilerinin girişi ile giyim kuşamda geleneksel normlardan uzaklaşmış, yerli terzilerin yerini ise batılı modacıların/moda evlerinin almasıyla, Galata'da birbiri ardınca hazır giyimin satıldığı büyük mağazalar art arda açılarak, değişen yaşam tarzının göstergesi olmuştur. 18. yüzyılın sonundan itibaren saraylı kadınlar dışarıdaki terzilere kalfalar vasıtası ile sipariş vermiş, bu siparişler terzi defterlerindeki tutulan kayıtlardan da anlaşılmaktadır (Ocakoğlu, 2018: 1542).

Osmanlı Devleti'nin 18. ve 19. yüzyılı da batıyla artan ilişkileri neticesinde batının giyim tarzı daha çok tercih edilir hale geldiğinde ise kürk/kürkçülük de eski kullanım ve popülerliğini yitirmiştir.

## 18. YÜZYIL KADI SİCİLLERİNDE KÜRK

### Meslek/Cinsiyet Grupları

Statü, uğraşı ve cinsiyet bildiren sözcüklerden zenne, nisâ, çoban ve erkân kürkü sınırlı sayıda örnekte görülür.

Erkân kürkü, sarayın ileri gelenleri ile yüksek devlet memurlarının giydikleri kollu kürke verilen addır. Bu kürkü erkân-ı devlet denilen yüksek kademeli memurlar giydikleri için bu adı almıştır (Pakalın 1993:544).

güvez çukaya kaplı samur erkân kürkü (eyp 175/250), def'a sarı çuka kaplı erkân samur kürk (eyp 175/250), samur erkân kürk (eyp 175/304), köhne zenne kürkü (ksm 59/290), zenne nîmten kürk (ksm 59/290), zenne kürk (rsm 161/213), göcen nisâ kürk (usk 531/1562), çoban kürkü (eyp 175/206).

## Hayvan Çeşitliliği

Kadı sicillerinde tespit ettiğimiz derisinden kürk yapılan hayvan çeşitliliği şöyledir. sincap, kâkum<sup>1</sup>, cılkava<sup>2</sup>, göcen<sup>3</sup>, karsak<sup>4</sup>, kebe<sup>5</sup>, sansar<sup>6</sup>, porsuk, samur<sup>7</sup>, vaşak<sup>8</sup>, zerdava<sup>9</sup>, teyin<sup>10</sup>, kedi, kuzu, keçi, su samuru<sup>11</sup>, tilki, tavşan, kurttur. Kullanım sıklığı bakımından, sincap (185), kâkum (80), samur (48), cılkava (40), karsak (37), kedi (33), kuzu (28), su samuru (15), zerdava (14), göcen (14), tilki (10), tavşan (9), sansar (7), vaşak (4), en az kullanılanlar ise, keçi, kebe, porsuk, kurt ve flemenk tavşanıdır. Bir de hangi hayvanın kürkü olduğu belirtilmeden bazen sadece “kürk” olarak geçen kayıtların varlığı da tespit edilmiştir. Bunların sayısı 275’dir. Ancak, bunlarla ilgili açıklama olarak modeli, (nîmten, beden, biniş) boyutu, kimin kullandığı (çoban, zenne) ya da hangi cins kumaşa sarıldığı belirtilmiştir.

yeşil çuka kaplı nâfe kürk (eyp 138/50), nîmten kürk (rsm 161/530), çoban kürkü (eyp 175/206), beden kürkü (rsm 161/6), köhne sandala kaplı kürk (rsm 161/376), biniş kürk (ksm 59/166), köhne zenne kürkü (ksm 59/290), kırmızı çuka kaplı nâfe kürk (rsm 272/177), bogasi kablı cılkava kürk (eyp 175/132), yeşil çuka kaplı cılkava kürk (eyp 175/250), mâî cilkafa kürk (ksm 59/141), göcen nisâ kürk (usk 531/1562), çuka cübbe göcen kürk (eyp 175/231), kapsız göcen kürk (eyp 175/328), dîbâ kaplı kâkum kürk (bab 150/131), çukaya kaplı kâkum kürk (bab 150/131), hatâyîye kablı kakum kürk (bab 151/301), mor çuka kaplı karsak kürk (eyp 175/25), kırmızı nîmten keremsûd kaplı karsak kürk (eyp 175/250), keremsûda kaplı karsak kürk (dpm 1/321), boylu kürk kebe (eyp 163/35) keremsûda kaplı keçi kürkü (dpm 1/495), keremsûda kaplı kedi kürk (dpm 1/347), bogasi kaplı kedi kürkü (eyp 138/50), köhne kedi nîmten kürk (ksm 59/53), kurt kürkü (ksm 59/408) köhne kuzu kürkü (eyp 138/101), siyah kuzu kürk (eyp 138/114), kuzu beden kürk (bab 172/441), porsuk kürk (eyp 138/54), samur kontuş kürk (bab 151/151), bir kırmızı çukaya kaplı köhne samur kürk (bab 172/159), mâî çuka samur kontuş kürk (eyp 138/54), çuka kaplı bir sansar kafası kürk (eyp 182/103), Sansar bogasi kaplı kürk (ksm 59/381), canfese kaplı sansar paçası kürk (usk 403/45, sandala kaplı bir sincap kürk (bab 92/557), hatâyî kaplı sincap kürk (bab 150/90), köhne sincap kürk (bab 150-156), dîbâ kablı su samuru beden kürkü (bab 151/150), bogâsiye kaplı su samuru kürk (bab 151/219), keremsûd kaplı su samuru kürk (dpm 1/257), mâî sandal kablı tavşan kürk (eyp 138/207), köhne tavşan kürk (eyp 138/209), flemenk tavşanı kürk (glt 259/341), sarı çukaya kaplı bir tilki paçası kürk (bab 197/261), mavi çukaya kaplı bir tilki nâfesi kürk (bab 92/102), mor çuka kontuş tilki kürk (eyp 175/250), kapsız vaşak kürk (bab 151/150), nîmten vaşak kürk (ksm 59/402), cedîd vaşak parçası kürk (rsm 161/28), yeşil çukaya kaplı zerdevâ kürk (eyp 138/190), keremsûda kaplı zerdeva kürkü (dpm 1/320), hatâyî kaplı zerdeva kürk (glt 259/20), köhne çukaya kaplı teyin kürk (bab 150/404), turuncu çuka kaplı teyin kürk (ksm 59/12)

## Hayvanın Hangi Bölümünden Yapıldığı

Tespit edilen bazı örneklerde hangi hayvan cinsi olduğu belirtilmeden ya da belirtilerek hayvanın hangi bölümünden yapıldığını bildiren nâfe, boğaz, parça, kafa, sırt, paça, tırnak, üst gibi açıklayıcı sözcükler kullanılmıştır. Bunlardan en çok kullanılan nâfedir (112).

<sup>1</sup> kakum: (Far.) Avrupa ve Asya’nın kuzey bölgelerinde yaşayan, sansar ve gelinciğe benzeyen, uzunluğu 30 santim kuyruğu 10 santim olan kendi beyaz tüylü, kuyruğu siyah, kürkü çok makbul etcil memeli hayvan (Kub)

<sup>2</sup> cılkava: kurdun veya tilkinin ense postundan yapılan kürk (TDK)

<sup>3</sup> göcen: sansar cinsinden, kediye benzer hayvan (Kub.)

<sup>4</sup> karsak: soluk kahverengi, karnı beyaz tüylü, kısa kulaklı, postundan kürk yapılan bir tür memeli

<sup>5</sup> kebe: kısa kepenek (TDK)

<sup>6</sup> sansar: ağaç kovuklarında barınan, kürkü makbul, yırtıcı, küçük etçil hayvanların ortak adı (TDK)

<sup>7</sup> samur: (Ar.) Kuzey Avrupa’da yaşayan, yumuşak ve ince tüyleri olan, postu için avlanan küçük hayvan (TDK)

<sup>8</sup> vaşak (Far.) kulakları sivri, dişleri ve tırnakları keskin, çevik, kürkünden yararlanılan yırtıcı bir hayvan (TDK)

<sup>9</sup> zerdeva: Rusya ve İskandinavya’nın buzlu bölgelerinde yaşayan, bir sansar cinsi (Kub.)

<sup>10</sup> teyin: sincap (TDK)

<sup>11</sup> su samuru: tüyleri koyu kahverengi olan, iyi yüzen, kürkü beğenilen, küçük bir hayvan türü (TDK)

## **nâfe<sup>12</sup>**

köhne nimten nâfe kürk (eyp 175/247), neftî çukaya kaplı nâfe kürk (bab 92/554), yeşil çukaya kaplı nâfe kürk (bab 150/347), keremsûda kaplı nâfe kürk (dpm 1/321), müsta'mel nâfe biniş kürk (dpm 1/573), yeşil çuka nâfe nimten kürk (eyp 138/43), kırmızı çuka nâfe kürk (eyp 138/54).

Moskov, Karsak, Tilki Sincap Azak nafesi olarak çeşitliliği de vardır. Bunlardan 7 adet tespit edilmiş olup, 3'ü tilkidir.

kırmızı çukaya kaplı bir moskov nâfesi (bab 92/237), karsak nâfesi kürk (bab 197/520), mavi çukaya kaplı bir tilki nâfesi kürk (bab 92/102), yirmi dört tulum tilki nâfesi kürk (bab 197/520), dört tahta sincap nâfesi kürk (bab 92/408), dört tahta azak nâfesi kürk (bab 92/408)

## **boğaz<sup>13</sup>**

bir yeşil çukaya kaplı boğaz kürk (ksm 59/62)

## **parça**

fistikî çukaya kaplı samur parçası kontuş kürk (eyp 175/250), fıstıkî şalıye kaplı kubûryenli samur parçası kürk (eyp 175/250), fıstıkî çukaya kaplı samur parçası kontuş kürk (eyp 175/250) bir samur parçası kürk (rsm 161/470)

## **kafa**

su samuru kafası kürk (ksm 59/90), biniş karsak kafası kürk (eyp 163/35), köhne sansar kafası kürk (eyp 175/6), çuka kaplı bir sansar kafası kürk (eyp 182/103)

## **sırt**

yeşil çuka sırt samur kürk (ksm 59/95), sırt samur kürk (krt 1/433), (rsm 272/175)

## **paça**

mâî çuka samur paçası kürk (ksm 59/110), canfese kaplı sansar paçası kürk (usk 403/45), karsak paçası kontuş kürk (rsm 272/53), köhne tilki paçası kürk (eyp 175/42), köhne zerdava paçası kürk (eyp 175/25).

## **tırnak**

tırnak tilki kürk (rsm 272/334)

## **üst**

köhne üst samur kürk (ksm 59/95), dîbâ kaplı üst samur kürk (ksm 59/217)

## **Kürkün Modeli**

Kürklerin modeli ile ilgili kullanılan sözcükler ise şunlardır: kontuş , biniş , nimten , cübbe beden, ferace, tahta, tulum yenli , şeritli . Kullanım sıklığı açısından ise biniş (39), cübbe (34), nimten (28), kontuş (20), beden (16), yenli (11), tahta (9), ferace (4).

def'a şâlî kablı şeritli samur kürk (eyp 175/123), yeşil çuka nâfe kontuş kürk (eyp 138/54), mâ'î çuka samur kontuş kürk (eyp 138/54), nâfe kontuş yeşil çuka kürk (eyp 175/161), köhne sincap biniş kürk (ksm 59/354), müsta'mel biniş, sincap kürk (usk 396/109), keremsûda kaplı biniş kâkum kürk (eyp 175/250), çuka cübbe su samuru kürk (ksm 59/117), al çuka cübbe karsak kürk (ksm 59/117), sarı çuka kaplı küçen cübbe kürk (bab 172/430), dîbâ kablı su samuru beden kürkü (bab 151/150), su samuru beden kürkü (eyp 138/34), kırmızı çukaya kaplı beden kürkü (bab 92/372), şalı kubûr yenli sincap kürk (eyp 175/250), fıstıkî şalıye kaplı kubur yenli samur parçası kürk (eyp 175/250), yenli nâfe kürk (dpm 1/712), fıstıkî çuka ferâce paça samur kürk (ksm 59/117), yeşil çuka ferâce samur kürk (ksm

<sup>12</sup> nâfe: (Far.) Derisinden kürk yapılan hayvan postlarının karınlarının altına gelen tarafı ve bu kısmından yapılmış kürk anlamına gelir (Kub.).

<sup>13</sup> boğaz: Boyunun ön bölümü ve bu bölümü oluşturan organlar, ümük, kursak anlamına gelir (TDK)

59/217), ferâceye kaplı sincab kürk (eyp 163/35), kırmızı çuka nîmten sincab kürk (ksm 59/90), hatâî kâkum nîmten kürk (ksm 59/168, yeşil çuka nâfe nîmten kürk (eyp 138/43), def'a şâlî kablı şeritli samur kürk (eyp 175/123), iki tahta samur kürk (bab 172/405), dört tahta sincab nâfesi kürk (bab 92/408), beş tahta kakum kürk (bab 172/405), bir tulum siyah kedi kürk (bab 197/520), iki tulum sincab kürk (bab 197/582), dört tulum sincab kürk (rsm 272/521), sekiz tulum şatrancî kürk (bab 197/520), on sekiz tulum sincab kürk (bab 197/520).

## Kürkün Eski-Yeni Olması

Kürklerin kullanım durumları üç şekilde belirtilmiştir. Eski olanlar köhne, yeni olanlar cedîd ve kullanılmış durumda olanlar ise müstamel sözcükleri ile ifade edilmiştir.

Eski- yeni, müsta'mel, (11), hırdavat, kıymetli olarak belirtilen kürkler arasında cedîd ibaresine 5 yerde rastlanırken, kıymetli 3, hırdavat 1, 249'unda ise eski ibaresine yer verilmiş, diğerlerinde ise belirtilmemiştir.

meneviş şâlîye kaplı bol yenli cedîd sincab kürk (ist 25/350), tamgahâneye kaplı bir cedîd sincab kürk (ist 33/17), cedîd vaşak parçası kürk (rsm 161/28), köhne göcen kürk (eyp 163/223), köhne kedi kürkü (eyp 163/223), köhne kırmızı çuka nîmten kürk (eyp 175/246), kıymetli kakım kürk (eyp 182/749), kıymetli sincab kürk (rsm 272/209), kıymetli iki nâfe yakası kürk (usk 531/146), hırdavât kürk (ksm 59/103), müsta'mel biniş sincab kürk (usk 396/109), müsta'mel sincab kürk (rsm 272/246), müsta'mel hatâyî kaplı sincap kürk (gl 259/20)

Kısıtlı sayıda örnekte ise, yalancı (13), taklîdi (1), kizbî (1) olarak verilmiştir.

kakum taklîdi kürk (bab 151/58), kakum kizbî kürk (eyp 138/114), cübbe yalancı kakum kürk (eyp 163/132), yalancı kakum kürk (eyp 163/6), hâre yalancı kakum kürk (eyp 163/8).

## Kürk Kapları

Halk arasında kürk giyimi yaygın olup bir evlilik geleneği olarak kız evinden damat tarafına, içinde kürk de bulunan bir kıyafet bohçası göndermek adetti. Yaz- kış her mevsimde serin/soğuk havalarda giyilen kürklerin muhafaza edilmesi için piyasada özel kürk bohçaları satılırdı (Karaca 2002: 568).

Kürklerin sarılıp muhafaza edildiği kaplar çeşitlilik gösterirken, kapsız hali de sınırlı sayıda örnekte mevcuttur. Bu kaplar kumaş/bez olup çeşitlilik gösterir. Bunlar, kullanım sıklığına göre, çuha<sup>14</sup>, bogasi<sup>15</sup>, keremsud, diba<sup>16</sup>, hatâyî<sup>17</sup>, telli hatâyî, şal<sup>18</sup>, sandal<sup>19</sup>, sof<sup>20</sup>, canfes<sup>21</sup>, gezi<sup>22</sup>, sevâyi<sup>23</sup>, tamgahâne, sırma<sup>24</sup>, şâlî kubur<sup>25</sup>, üstufe<sup>26</sup>, hilali<sup>27</sup>, hâre<sup>28</sup>, zerbâb<sup>29</sup> ve ferâcedir<sup>30</sup>. Bu kumaş çeşitlerinden

<sup>14</sup> çuha: (Far.) Tüysüz, ince, sık dokunmuş yün kumaş (TDK)

<sup>15</sup> bogasi: (İsp.) Astarlık ince bez (TDK)

<sup>16</sup> diba: (Far.) Altın ve gümüş işlemeli bir tür ipek kumaş (TDK)

<sup>17</sup> hatâyî: Osmanlı döneminde kullanılan bir ipekli kumaş çeşidi (Kub.)

<sup>18</sup> şal (Far.) Hindistan'da dokunan, özel motifleri olan değerli bir yün kumaş (TDK)

<sup>19</sup> sandal: Bir yolu pamuk, bir yolu ipektan dokunan, dallı ve benekli bir kumaş türü (TDK)

<sup>20</sup> sof: Ham ipektan yapılmış astarlık kumaş (TDK)

<sup>21</sup> canfes: (Far.) Üzerinde desen olmayan, ince dokunmuş, parlak, tok, ipekli kumaş (TDK)

<sup>22</sup>gezi: (Far.) Pamuk ve ipekle karışık dokunmuş hareli kumaş (TDK). Bir arşın eninde dokunduğu için gezi adı verilen bu kumaş, her renkten yapılırdı, ama özellikle açık renkli olanları makbuldür (MBTS)

<sup>23</sup> sevâyi: (Ar.) Erkek ve kadın elbisesi ve şalvar yapılan bir çeşit ipekli kumaş (Kub.)

<sup>24</sup> sırma : Altın yaldızlı veya yaldızsız ince gümüş tel (TDK)

<sup>25</sup> kubur: Boru biçiminde kap (TDK)

<sup>26</sup> üstufe: Bindallı adı da verilen, ağır bir çeşit kadın kumaş (TTAS) Bir arşın eninde dokunduğu için gezi adı verilen bu kumaş, her renkten yapılırdı, ama özellikle açık renkli olanları makbuldü.

<sup>27</sup> hilâlî: (Ar.) El tezgâhlarında dokunan ve özellikle gömlek yapmakta kullanılan, çözücü ham ipek, atkısı pamuktan, buruşuk görünümlü bez (Kub.)

<sup>28</sup> hâre: (Far.) Üzerinde dalgalı çizgiler bulunan kumaş (TDK)

<sup>29</sup> zerbab: zerbaf : (Far.) Farsça "zer" altın ve "baften" dokumak kelimelerinin birleşimi ile altın tellerle dokunan kumaş anlamındadır (Kub.)

<sup>30</sup> ferace: (Ar.) Kadınların sokakta giydikleri, mantoya benzer, arkası bol, yakasız, genellikle eteklere kadar uzayan üst giysisi (TDK)

en çok tercih edilen çuha (44), bogasi (24), keremsud (20), diba (14), hatâyî ve telli hatâyî (20), şal (8), sandal (5), sof (4), canfes (2), gezi (2) ve 14'ü kapsızdır. Örnekleri ise şunlardır:

kürk kabı (ksm 59/232), boğası kaplı kuzu kürk (bab150/22), bogâsiye kaplı su samuru kürk (bab 151/219), bogasi kaplı kedi kürkü (eyp 138/50), dîbâ kablı su samuru beden kürkü (bab 151/150), dîbâ kaplı kakum kürk (bab 172-250), canfese kaplı sansar paçası kürk (usk 403/45), çukaya kaplı kâkum kürk (bab 150/131), köhne çukaya kaplı teyin kürk (bab 150/404), çukaya kaplı cild-kafa kürk (dpm 1/327), hatâyîye kablı kakum kürk (bab 151/301), hatâyî kaplı sincab kürk (eyp 138/12), hatâyî kablı sincab nâfesi kürk (eyp 138/175), telli hatâyîye kaplı sincab kürk (bab 92/372), telli hatâyî kaplı karsak kürk (eyp 182/906), keremsûda kaplı kedi kürk (dpm 1/347), keremsûda kaplı kâkum kürk (dpm 1/458), keremsûda kaplı keçi kürkü (dpm 1/495), mâî zerbâb kâkum kürk (ksm 59/90), keremsûda kaplı karsak kürk (dpm 1/321), keremsud sincab kürk (eyp 138/28), sandal kaplı sincab kürk (bab 92/557) (eyp 138/10), sandal kablı sincab nâfe kürk (usk 403/343), sevâyîye kaplı semmûr kürk (dpm 1/495), sırma cübbe kürk (ksm 59/275), köhne sof kaplı sincab kürk (eyp 163/7), sof kaplı kubûr yenli kâkum kürk (eyp 175/250), sof kaplı samur paçası kürk (ksm 59/95), sof sincab kürk (ksm 59/110), şala kaplı kâkum kürk (dpm 1/224), şâlî kaplı sincab kürk (eyp 163/132), sincab şâlî kaplı kürk (rsm 272/177), şâlî kubûr yenli sincab kürk (eyp 175/250), tamgahâneye kaplı bir cedîd sincab kürk (ist 33/17), tamgahâneye kaplı müsta'mel kakum kürk (ist 33/90), üstûfeye kaplı bir semmûr kürk (dpm 1/331), bir yeşil hilâlî kaplı sincab kürk (ksm 59/62) boylu kürk kebe (eyp 163/35), gezi kürk kabı (usk 531/689), hâre kürk kabı (eyp 175/123), bir sepet içinde mahfûz bir sincab kürk (bab 92/61), fıstıkî çuka ferâce paça samur kürk (ksm 59/117), yeşil çuka ferâce samur kürk (ksm 59/217)

### Renk Çeşitliliği

Çuka, sof, şâlîye, zerbâb, leylâkî, hatâî, keremsûda vb. kumaş türlerine sarılan kürklerde kullanılan bu kumaşların renk çeşitliliği şöyledir. Beyaz, alaca, al, cevizi, fıstıkî, fişne, güvez, kahverengi, kırmızı, leylâkî, mavi, meneviş, mor, nefti, pembe, sarı, turuncu ve yeşildir. En çok tercih edilen renkler, kullanım sıklığına göre, yeşil (37), kırmızı (27), mavi (21) nefti (14), mor ve sarıdır.

beyaz çuka nimten kürk (eyp 163/130), beyaz keremsûda kaplı köhne kafa kürk (ksm 59/62), köhne alaca kürk (eyp 163/221), alaca kedi kürkü (eyp 175/304), al sof sincab kürk (ksm 59/117), al çuka cübbe karsak kürk (ksm 59/117), cevizî şâlîya kaplı sincab kürk (bab 197/236), fıstıkî çuka kablı kürk (eyp 138/171), fıstıkî çuka kontuş nâfe kürk (eyp 175/250), fıstıkî çukaya kaplı samur parçası kontuş kürk (eyp 175/250), fişne rengi çuka kaplı nâfe kürk (eyp 138/104), güvez çukaya kaplı samur erkân kürkü (eyp 175/250), güvez çukaya kaplı samur kontuş kürk (eyp 175/250), güvez şâlî hotoz sincab kürk (ksm 59/117), kahverengi çukaya kaplı sincab kürk (usk 396/250), kırmızı çukaya kaplı köhne samur kürk (bab 172/159), kırmızı çuka sincab cübbe kürk (eyp 175/232), kırmızı çukaya kaplı köhne samur kürk (rsm 272/567), kırmızı şâlîye kaplı karsak kürk (rsm 272/576), leylâkî çuka kontuş karsak kürk (ksm 59/117), fişne rengi çuka kaplı nâfe kürk (eyp 138/104), güvez çukaya kaplı samur erkân kürkü (eyp 175/250), güvez çukaya kaplı samur kontuş kürk (eyp 175/250), gögez şâlîye kaplı sincab kürk (rsm 272/270), mâî sandal kablı tavşan kürk (eyp 138/207), mavi çukaya kaplı bir tilki nâfesi kürk (bab 92/102), mavi çukaya kaplı bir göçen kürk (bab 92/148), meneviş şâlîye kaplı bol yenli cedîd sincab kürk (ist 25/350), meneviş çukaya kaplı nâfe kürk (ksm 59/415), mor hatâî kürk kabı (eyp 175/123), mor çuka kaplı nâfe kürk (eyp 175/246), mor çuka kontuş tilki kürk (eyp 175/250), neftî çukaya kaplı nâfe kürk (bab 92/554), neftî çuka köhne nâfe kontuş kürk (ksm 59/168), neftî çuka kaplı yalancı kâkum kürk (eyp 175/15), penbe kaplı sincab kürk (dpm 1/182), sarı dîbâya kaplı bir samur kürk (bab 150/192), sarı çukaya kaplı sincab kürk (bab 172/159), sarı çuka kaplı küçen cübbe kürk (bab 172/430), sarı çukaya kaplı bir tilki paçası kürk (bab 197/261), turuncu çuka kaplı sincab kürk (bab 150/350), turuncu keremsûda kaplı müsta'mel biniş kâkum kürk (ist 25/350), turuncu çuka kaplı teyin kürk (ksm 59/12), köhne yeşil keremsûd nimten samur kürk (eyp 175/250), yeşil şâlî kubûr yenli sincab kürk (eyp 175/250), yeşil şâlî kaplı sincab kürk (eyp 175/304)

Kürklerde ise şu üç örnek dışında renk belirtilmemiştir. Belirtilen renk ise siyahtır.

siyah kuzu kürk (bab 197/46), (eyp 138/114), bir tulum siyah kedi kürk (bab 197/520).

## SONUÇ

Ortaya çıkış önceliği, soğuktan korunmak/örtünmek temel ihtiyacı olan giyim kuşam, ekonomik seviye, meslek, cinsiyet, aidiyet ve toplumsal statüyü yansıtan bir göstergedir. Toplumların giyim kuşamında, kültürel normlar, gelenekler, görenekler, dini temayüller, yaşam ve iklim şartları önemli bir rol oynamaktadır. Giyim kuşam, hem işlevsel hem de sembolik bir değere sahip olup, toplumsal statüyü ve aidiyeti yansıtır. Sarayda giyilen giysilerin ihtişamı Osmanlı Devletinin azametinin, gücünün, zevkinin, kudretinin ve zenginliğinin sembolüdür. Bu yönüyle Osmanlı'da kürk kullanımı hem işlevsel hem de sembolik bir değere sahiptir.

Kadı Sicilleri, 15. yüzyıldan itibaren İstanbul'daki 26 ayrı mahkemenin hukuki belgelerini kapsamaktadır. Bu zengin arşiv belgesinden tespit edilen 18. yüzyılda kürk ile ilgili veriler tespit edilmiş, daha sonra da tasniflenmiş ve örneklendirilmiştir.

Kadı sicillerinde, kürke konu olan davalar şöyle bir çeşitlilik arz eder. Kürk bedelinin ödenmemesi, borç karşılığı rehin verilmesi, boşanmalarda mehir bedeli, hibe edilmesi, kürk satışı, terekelerdeki kürk ile ilgili anlaşmazlıklar, çalıntı, gasp, hırsızlık, vasiyet, miras konularındadır.

18. yüzyıl İstanbul Kadı Sicillerinden tespit edilen örneklerden kürkler meslek/cinsiyet grupları, hayvan çeşitliliği, hayvanın hangi bölümünden yapıldığı, kürkün modeli, eski-yeni olması, kürk kapları ve bu kaplarda kullanılan renk çeşitliliği olmak üzere yedi başlık altında değerlendirilmiştir.

Meslek/cinsiyet bildirenler zenne, nisâ, çoban ve erkân kürkü şeklindedir. Hayvan çeşitliliğinde, en çok tercih edilen sincap (185), kâkum (80), samur (48), cilkava (40), karsak (37), kedi (33), en az ise ise, keçi, kebe, porsuk, kurt ve flemenk tavşanıdır.

Kürklerin hayvanın hangi bölümünden yapıldığını bildiren nâfe, boğaz, parça, kafa, sırt, paça, tırnak, üst gibi açıklayıcı sözcükler kullanılmıştır. Bunlardan en çok kullanılan nâfedir (112), en az kullanılan ise tırnaktır. Kürklerin modeli ile ilgili kullanılan sözcükler kontoş, biniş, nimten, cübbe, beden, ferace, tahta, tulum, yenli ve şeritlidir. Kullanım sıklığı açısından ise en çok kullanılan, biniş (39), cübbe (34), nimten (28), kontoş (20), en az kullanılan ise feracedir. Kürklerin kullanım durumları üç şekilde belirtilmiştir. Eski olanlar köhne, yeni olanlar cedîd ve kullanılmış durumda olanlar ise müstamel sözcükleri ile ifade edilirken en çok, köhne (249) ibaresine yer verilmiştir. Kürkler kumaşa sarılarak muhafaza edilmektedir. Bu kaplar kumaş olup çeşitlilik gösterir. Bunlar, kullanım sıklığına göre, çuha, bogasi, keremsud, diba, hatâyî, telli hatâyî, şal, sandal, sof, canfes, gezi, sevâyî, tamgahâne, sırma, şalî kubur, üstufe, hilali, hâre ve zerbâbdır. Bu kumaş çeşitlerinden en çok tercih edilen çuha (44), bogasi (24), keremsud (20), diba (14), en az tercih edilenler ise sof (4) ve canfes (2)'tir. Çeşitli kumaş türlerine sarılan kürklerde kullanılan kumaşların renk çeşitliliği ise şöyledir: beyaz, alaca, al, cevizi, fıstıki, fişne, güvez, kahverengi, kırmızı, leylâkî, mavi, meneviş, mor, nefti, pembe, sarı, turuncu ve yeşildir. En çok tercih edilen renkler, kullanım sıklığına göre, yeşil (37), kırmızı (27), mavi (21) nefti (14), en az tercih edilen renkler ise beyaz ve mavidir.

Günümüzün, iktisat, sosyal ve hukuk tarihçileri için zengin birer kaynak olan kadı sicilleri, aynı zamanda dilbilimciler için de geniş bir yelpazeye sahip olup, zengin bir kültürel malzemeyi içermektedir. Bu siciller, kürkün ekonomik, sosyal ve kültürel yaşamda ne denli önemli bir yer tuttuğunu ve toplumun farklı kesimlerinde nasıl kullanıldığını detaylı bir şekilde belgelemektedir. Bu çalışma ile, kadı sicillerinde kürklerle ilgili davaların hangi konular üzerine yoğunlaştığı da tespit edilmiştir. Kürklerin çeşitli meslek ve cinsiyet grupları tarafından kullanımı, hayvan türlerine ve kürkün hayvanın hangi bölümünden yapıldığı gibi çeşitlilikleri, kürk modelleri, kürklerin kullanım durumu, muhafaza edildiği kumaş türleri ve bu kumaşların renk tercihleri gibi bilgiler, dönemin moda zevkleri ve toplumsal statü sembolleri hakkında bizlere değerli ipuçları sunmaktadır. Bu bağlamda, kadı sicilleri, sadece hukuk tarihi açısından değil, aynı zamanda iktisat, sosyal ve kültür tarihi ile dilbilim açısından da zengin bir kaynak teşkil etmektedir. Bu nedenle, kürk kullanımının incelenmesi, Osmanlı toplumunun dinamiklerini ve değerlerini daha iyi anlamamızı sağlamaktadır.

## KAYNAKÇA

Aksu Kılıç, L. (2018). 18. Yüzyıl Osmanlı Dünyasında Saraylı Kadın Olmak, Metrûkâtıyla Dört Saraylı Kadının Muhallefâtı, 18. Türk Tarih Kongresi, Cilt 3, Ankara, 783-836.



- Argıt, İpşirli, B. (2015). Osmanlı İstanbul'unda Giyim, Kuşam, *Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, Toplum*, Cilt IV. 241-243.
- Aydın, B.-Tak E. (2015). *İstanbul Kadı Sicilleri, Antik Çağdan 21. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yay. 450-459.
- Ayhan, F. (2007). Türklerin Giyim Kuşamında Kürk, 38. ICANAS *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi 10-15 Eylül Ankara*, 189-202.
- Ayverdi, İ. (2006). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Yayınları.
- Bayraktar Tellen, E.(2017). Osmanlı Gayrimüslim Çalışmaları Çerçevesinde İstanbul Kürkçüleri, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2017 Güz (27), 115-137.
- Bozkurt, F. (2013). Osmanlı Dönemi Tereke Defterleri ve Tereke Çalışmaları, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 11, Sayı 22, 2013, 193-229.
- Çelik, A.(2019). Mevlâna'nın Mesnevî'sinde "Kürk", "Post" ve "Deri", *Kürk Kitabı*, Haz: Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi Yay. 241-253.
- Ertaş, F. C.- Şişman, B. (2013). XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı'da Tereke Uygulaması ve Muhasebesi, Sosyo-Ekonomik Yapıya Etkileri, *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (4), 197-222.
- Ertürk, V. (2013). Orta Dereceli Bir Osmanlı Memurunun Mal Varlığı: Edirne Bostancıbaşı Hacı Veliyüddin B. Habib'in Terekesi, *HUMANITAS* Sayı 2, Güz, 87-103.
- Faroqhi, S. (2003). 18.Yüzyıl Bursa'sında Zengin Olmak: Debbâğ Hacı İbrahim'in Serveti, *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*, Yapı Kredi Yayınları, 199-216.
- Görünür, L. -Ögel, S. (2006). Osmanlı Kaftanları İle Entarilerinin Farkları Ve Kullanılışları, *İTÜ Dergisi/B Sosyal Bilimler*, Aralık, Cilt 3, Sayı:1, 59-68.
- Gündüz, M. (2019). B-188 Numaralı Şer'iyeye Siciline Göre 18. Yüzyıl Başlarında Bursa Şehrinde Kadınların Giyim Kuşam Kültürü, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 20, S. 37, 583-608.
- Karaca, F. (2002). "Kürk", *DİA*, XXVI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 568-570.
- Kazancıoğlu, H. (2019). 17. Yüzyıl Mutasavvıflarından Kâdirî Muhyiddin'in Nasihatnâmesinde Osmanlı Devlet İşleyişi ve Sosyal Hayat, *İMAD*, Cilt 4, Sayı 1, 32-67.
- Kılıç, S.-Ceviz Öz N. (2018) Moda Olgusunun Toplumun Sosyo-Kültürel ve İktisadi Yapısına Olumsuz Etkileri Ve Bazı Topluluklarda Uygulanan Kıyafet Kısıtlamaları, *4. Uluslararası Sosyal Beşeri ve İdari Bilimler Sempozyumu*, 3-5 Mayıs 2018, 1275-1283.
- Koçu, R. E. (1969). *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Sümerbank Kültür Yayınları.
- Mandaloğlu, M. (2013). Eski Türklerde Sanayi, Ticaret ve Maliyenin. Ekonomik Açıdan Değerlendirilmesi, *İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 129-150.
- Nutku, Ö. (1995). *Tarihimizden Kültür Manzaraları*, Kabalcı Yayınevi.
- Ocakoğlu, N. (2018). Osmanlı Sarayı Kadın Giysileri Ve Günümüz Giysi Tasarımına Bir Uyarılama, *Ulakbilge*, Cilt 6, Sayı 30, 1537-1548.
- Oğuz, G. (2018). Giyinmek mi Gösteriş mi? 1720-1722 Yıllarında İstanbul'da Kürk Kullanımı, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 15, Sayı 1, Mart, 114-141.
- Ögel, B. (1991), *Türk Kültür Tarihine Giriş*, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri Ve Terimleri Ve Sözlüğü II*, MEB Yayınları.

Sadık, M. B. (2015). 15.-18. Yüzyıllarda İstanbul ve Kafkasya İskeleleri Arasında Deniz Ticareti: Tâcirler, Gemiciler, Köylüler, Osmanlı İstanbulu, III. Uluslararası *Osmanlı İstanbulu Sempozyumu, Bildiriler*, 25-26 Mayıs 2015, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yay. 53-90.

Şimşek, E. (2013). 18. yüzyılın Başında Trabzon'da Giyim-Kuşam, (1700–1725), *Mavi Atlas, GŞÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Güz, S. 1, 51-66.

Tuğluk, M. E. (2018). Kâdirî Muhyiddîn Ve Manzum Nasîhat-Nâmesi, *SOBİDER*, Yıl 5, Sayı 25, Temmuz, 577-608.

### **Elektronik Kaynaklar**

<https://istanbultarihi.ist/assets/uploads/pdf/istanbul-kadi-sicilleri-66.pdf> (erişim tarihi 05.03.2024)

<https://istanbultarihi.ist/66-istanbul-kadi-sicilleri> (erişim tarihi 05.03.2024)

<http://www.kadisicilleri.org/> (erişim tarihi 05.03.2024)

<https://sozluk.gov.tr/> (erişim tarihi 05.02.2024)

<https://sozluk.gov.tr/> (erişim tarihi 13.01.2024)

### **Kısaltmalar**

Belge Kısaltmaları

Ada: Adalar Mahkemesi

Ahi: Ahi Çelebi Mahkemesi

Bab: Bab Mahkemesi

Dpm: Davud Paşa Mahkemesi

Eyp: Eyüb Mahkemesi

Glt: Galata Mahkemesi

İst: İstanbul Mahkemesi

Ksm: Kismet-i Askeriye Mahkemesi

Rsm: Rumeli Sadareti Mahkemesi

Usm: Üsküdar Mahkemesi

### **Diğer Kısaltmalar**

TDK: Türk Dil Kurumu Sözlüğü

Kub: Kubbealtı Lugatı

MBTS: Misalli Büyük Türkçe Sözlük

TTAS: Türkiye Türkçesi Ağzları Sözlüğü



ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi \* Research Article

Nergisî'nin Tespit Edilen Dört Yeni Gazeli  
Four New Ghazalles of Nergisî Discovered

İbrahim Halil TUĞLUK

Prof. Dr., Adıyaman Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü  
itugluk@adiyaman.edu.tr  
Orcid ID: 0000-0003-2920-0607

Neslihan DOKUMACI

Dr., Bağımsız Araştırmacı  
dokumacineslihan@gmail.com  
Orcid ID: 0000-0002-4233-5664

**Öz:** Nergisî, Türk edebiyatında tek mensur Hamse sahibi olmasının yanı sıra şuara tezkirelerinde şairliğine vurguda bulunulan klasik Türk şiirinin önemli temsilcilerindedir. Tezkirelerde ve diğer biyografi kaynaklarında elde edilen bilgilere göre Nergisî'nin şiirlerini içeren bir divanı/divançesi olduğu belirtilmektedir. Her ne kadar Nergisî adına kayıtlı bir divan tespit edilmemiş olsa da şiir mecmualarında Nergisî mahlaslı şiirlere rastlanmaktadır. Bu mecmualardan biri de Tahmisler Mecmuası'dır. Tahmisler Mecmuası'nda Nergisî'ye ait dört yeni gazel bulunmaktadır. Tespit edilen bu şiirlerle Nergisî'nin kaynaklarda sözü edilen divanının/divançesinin varlığının olabileceği ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Bu çalışmada, Tahmisler Mecmuası'nda tespit edilen yeni dört şiirin çevriyazısı verilmiş; şiirler dil ve üslup, şekil ve muhteva açısından incelenmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Klasik Türk şiiri, Nergisî, mecmua, gazel, tahmis.

**Abstract:** Nergisî, in addition to being the only prose writer in Turkish literature, is one of the important representatives of classical Turkish poetry whose poetry is emphasized in şuara journals. According to the information obtained from journals and other biographical sources, it is stated that Nergisî had a divan/divançe containing his poems. Although a divan registered under the name of Nergisî has not been identified, poems with the pseudonym Nergisî are encountered in poetry journals. One of these journals is Tahmisler Journal. There are four new ghazals belonging to Nergisî in Tahmisler Journal. These poems that have been identified strengthen the possibility that Nergisî's divan/divançe mentioned in the sources may have existed. In this study, the transcriptions of four new poems identified in Tahmisler Journal have been given, and the poems have been examined in terms of language and style, form and content.

**Keywords:** Classical Turkish poetry, Nergisî, journal, ghazal, tahmis.

## GİRİŞ

Mecmualar, farklı konuları düzenli bir şekilde bir araya getiren ve bu eserleri belirli bir düzen içinde sunan derlemelerdir. Genellikle bir veya birkaç şair ya da yazarın çeşitli konularda yazdığı şiir veya nesir örneklerinin toplandığı bu koleksiyonlar, belirli bir sistematikte hazırlanmıştır (Aydemir, 2007:123). Mecmuaların biçim, tür ve içerik gibi çeşitli yönleri dikkate alınarak yapılan birçok tasnif

Geliş Tarihi:24.07.2024

Kabul Tarihi:30.08.2024

Yayın Tarihi:31.08.2024

Atıf: Tuğluk, İ.H. & Dokumacı, N. (2024). Nergisî'nin Tespit Edilen Dört Yeni Gazeli. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 530-538. Doi: 10.33437/ksusbd.1521600

çalışması bulunmaktadır. Mecmua alanındaki ilk tasnif çalışması Âgâh Sırrı Levend'e aittir. Levend'in tasnif değerlendirmelerine göre mecmualar; "nazire mecmuaları, antoloji niteliğindeki mecmualar, türkü konulardaki mecmualar, aynı konudaki eserler, tanınmış kişilerce hazırlanan mecmualar şeklinde sınıflandırılmaktadır (Levend, 1998: 166-167). Mecmualar, farklı konularda yazılmış pek çok eseri bir araya getirmelerinin yanı sıra, sadece tek bir tür ya da biçime ait olan mecmualar da mevcuttur (Gürbüz, 2012: 99-113).

Klasik Türk edebiyatı alanında şiir mecmuaları üzerine yapılan araştırmaların sayısında son dönemlerde artış olduğu gözlenmektedir. Manzum, mensur veya manzum-mensur şeklinde hazırlanan mecmualar, dönemin edebî tercihlerini yansıtanın yanı sıra bilinmeyen ya da unutulmuş şairlerin eserlerini de içermektedir. Bu özellikleriyle mecmualar kültürel, edebî, dinî/tasavvufi ve sosyal anlamda birçok akademik çalışmanın odak noktası haline gelmiştir.

Tezkirelerde ya da biyografik kaynaklarda zikredilen bazı şairlerin şiirlerinin toplandığı eserlerine ulaşamamaktadır. Şiir mecmuaları bu anlamda kimi şairlerin şiirlerine ulaşmada önemli ölçüde yardımcı olabilmektedir. Nergisî'ye ait olduğu belirlenen yeni şiirlere mecmualarda rastlanması bunun en güzel örneklerindedir. Nergisî'nin şiirleri üzerine yakın dönemde akademik çalışmalar yapılmış ve bu çalışmalarda Nergisî'ye ait 19 gazel tespit edilmiştir (Selçuk, 2020: 989).

Mecmualar üzerinde yapılan çalışmalar, Nergisî'nin daha önce bilinmeyen şiirlerinin ortaya çıkarılmasını sağlamış ve böylece onun manzumelerinin sayısını da artırmıştır. Nergisî'nin tespit edilen dört yeni şiirine Tahmisler Mecmuası'nda (2024: 117-121) Ali Rızâ'nın bu şiirlere yaptığı tahmisler yoluyla ulaşılmıştır.<sup>1</sup>

## Nergisî'nin Hayatı, Edebî Kişiliği Ve Eserleri

Mehmed adıyla tanınan Nergisî, Saraybosna'da doğmuş olup kesin doğum tarihi bilinmemektedir. Eserlerinden yola çıkarak 988-993 (1580-1585) yılları arasında doğduğu tahmin edilmektedir. Babası İstanbul ve Balkan şehirlerinde kadı olarak görev yapmış olan Nergisîzâde Ahmed'dir. Soyadı nedeniyle zaman zaman Nergisîzâde veya Nergisîzâde adlarıyla anılan yazar, Nergisî ismiyle ün kazanmıştır. Ailesi ve soyuyla ilgili kaynaklarda detaylı bilgi bulunmamaktadır. Eğitimi ve görevleriyle ilgili kaynaklarda zaman zaman çelişkili ifadeler yer almaktadır (Akün, 1997: 194-195; Çaldak, 2006: 560).

Nergisî, Saraybosna'da eğitim aldıktan sonra İstanbul'a gelerek Kafzâde Feyzullah Efendi'nin öğrencisi olur ve yazı sanatlarında ustalaşır. Sülüs, nesih ve talik gibi çeşitli yazı stillerini öğrenir. Birkaç medresede müderrislik ve mülâzım olarak görev yapar, ardından kadı naibi olarak atanır. Gabela, Çaniçe, Mostar, Yenipazar, Elbasan, Banaluka ve Manastır gibi farklı şehirlerde kadılık yapar. Özellikle Şeyhülislam Yahya Efendi'nin desteğini görür. Ancak memuriyet hayatında istediği gibi bir göreve atanamaz, maddi sıkıntılarla mücadele eder. Mektupları ve eserleri, hayal kırıklığı ve beklentilerinin karşılanmamasıyla geçen bir yaşamı yansıtır. Sonunda Sultan IV. Murad'ın takdirini kazanarak Revan Seferi vakanüvis olarak atanır ve sanatını sergileyebileceği bir görev bulur. Ancak bu mutlu dönem kısa sürer; orduyla seyahat sırasında Gebze civarında atından düşerek hayatını (Şevval 1044 / Mart-Nisan 1635) kaybeder (Çaldak, 2006: 560).

Nergisî'nin tezkirelerde ve biyografi kaynaklarda şiirlerini içeren bir divanı/divançesi olduğu belirtilmekle birlikte bugüne kadar Nergisî adına kayıtlı bir divan/divançe bulunamamıştır. Şairin eserlerinde Türkçe, Farsça ve Arapça şiirlerinin bulunmasının yanı sıra şiir mecmualarında da Nergisî'ye ait manzumelere rastlanmaktadır (Çaldak, 2006: 561).

Nergisî'nin "Hamse-i Nergisî, Münşe'ât (Esâlîbu'l-Mekâtîb), El-Vasfu'l-Kâmil Fi-Ahvâli Vezîri'l-Âdil, Arapça Risale, Horos-nâme" adlı eserleri vardır (Çaldak, 2006: 561).

## Nergisî'ye Ait Yeni Şiirlerin Değerlendirilmesi

Tahmisler Mecmuası'nın 22a-23b ve 45a-45b varaklarında Nergisî'ye ait olduğu tespit edilen beş şiir bulunmaktadır. Ancak bu şiirlerden biri, "Şiir Mecmualarında Nergisî'nin Türkçe Gazelleri ve Bu

<sup>1</sup> Tahmisler yoluyla bir metnin tespit edilmesi, edebî kaynakların değerlendirilmesi açısından oldukça önemlidir.

Gazeller Üzerine Bir Değerlendirme” adlı makalede yayımlanmıştır (Selçuk, 2014: 17-18).

## Gazel

### *Mef'ûlü Fâ'ilâtü Mefâ'ilü Fâ'ilün*

1. Âgûşa ebrveş çekebilsem o mâhumı  
Tâ evc-i âsmâna atardum külâhumı
2. Hep sûz-ı mihr-i tal'atıdur [iden] pür-fürûg  
Tâk-ı bülend-i çarhda kandil-i âhumı
3. Zulmet-şikâf-ı hecr olur âh-ı şerâre-pâş  
Yel mûmlarıyla kat' iderin şimdi râhumı
4. Mümkün midür gedâ-yı nazar-sîr sîr ola  
Gözden sakınurın şeh-i 'âlem-penâhumı
5. Sûz-ı derûn u sıdk-ı nefes müdde'â yeter  
Kâdî-i 'aşk[a] sormamak olmaz güvâhumı
6. Hayrân idüm hakîre nedür bâ'is-i 'itâb  
İhlâs imiş suçum hele bildüm günâhumı
7. Nakd-i sühanla 'asker-i mazmûn-ı bî-kıyâs  
Şâh-ı belâgatüm göre genc ü sipâhumı
8. Rîş-i seffdi sun'-ı bedî'i ider seffid  
Hem-reng-i rûz ider şeb-i baht-ı siyâhumı
9. Bî-şübhe Nergisî bilürüm bana yâr olur  
Kendüme yâr bileli 'avn-ı İlâh'umı (Selçuk, 2014: 17-18).

## Dil ve Üslup

Nergisî'nin şiirlerinde gazellerde kullanılan kelimeler, imgeler ve temalar, 17. yüzyıl klasik Türk şiirindeki kullanımlarla benzerlik göstermektedir. Kendine özgü bir tarz arayışında olan Nergisî, eserlerinde kişisel gözlemlerinden ve deneyimlerinden sıkça beslenir. Uzun ve karmaşık cümlelerle, ardışık tamlamalarla ve nadir kullanılan Arapça ve Farsça kelimelerle şiirlerini yazması, eserlerinde farklı bir seviyeye ulaşma arzusunun da bir ifadesidir. Ayrıca alışılmadık metaforlar, hayal gücü ve bağdaştırmalar da üslubunun belirgin özelliklerini yansıtır (Çaldak, 2010: 37-38).

Nergisî'nin gazellerinde Arapça-Farsça kelimelerle Farsça birleşik kelimeler ve tamlamalar sıkça kullanılmıştır. Türkçe kelimeler, zamirler, edat cinsinden kelimeler ve fiillerin kullanımında daha çok karşımıza çıkmaktadır.

“El-minnetü li'llâh ki zerüm var diremüm var” (G.2/3.); “Sad şükr ki dil-ber-i ferruh-kademüm var” (G.2/7.); İş'âr yiter 'arz-ı murâda dem-i hayret” (G.2/6.); “Lâl olsa zebân n'ola lisân-ı kalemüm var” (G.2/6.); Hızr-ı ferruh-dem yitiş fülk-i dile gird-âbda (G.3/3.); “Cilve-i kadd-i dil-ârâ-yı sabâ-reftârî” (G.4/5.) mısralarında Arapça ve Farsça kelimeler daha fazla kullanılırken; “Ne dilde gam ne cigerümde elemüm var” (G.2/II.); “Hayretde görenler beni sanur ki gamum var” (G.2/4.) “Her nazarda beni bir sûrete kor seyr eyle” (G.4/3.) mısralarının ise daha sade bir dille yazıldığı görülmektedir.

“Künc-i vîrân kıssa-i Mecnûn, hasb-i hâl, ehl-i dil, dâg-ı muhabbet, dergeh-i dildâr, dil-i şeydâ, 'arz-

<sup>2</sup> G.: Gazel.

ı murâd, dem-i hayret” gibi ikili tamlamaların yanı sıra; “hâtır-ı ehl-i fenâ”, “mir’ât-ı kalb-i bende-i dîrîneye; dil-i hadîs-i sırr-ı zülf-i dil-ber; eser-i şû’bede-i dîde-i şîrînkârî; ‘aks-i âfitâb-ı çarh; rind-i sermest-i tarab-hâne-i ‘ışk-ı ruh-ı yâr; cilve-i kadd-i dil-ârâ-yı sabâ-reftâr” gibi üçlü, dördlü, beşli tamlamaların kullanıldığı görülmektedir.

Şiirlerde geçen Farsça birleşik sözcükler ise şunlardır: “âlem-tâb, ferruh-kadem, dil-ber, şemşîr-zen, ferruh-dem, gird-âb, suhan-ârâ, tarab-hâne”dir.

Nergisî, klasik şiirin içinde bulunan anlam ve ifade olanaklarıyla uyumlu bir şekilde klasik bir üslupla şiirler yazmıştır. Nergisî’nin şiirlerinde, edebî sanatların sağladığı anlam çerçevesinde ifade estetiğini ön planda tutan bir anlatım tarzı bulunmaktadır.

### Kafiye-Redif

Nergisî’ye ait üç gazelde “redif” bulunmaktadır. 1. gazelin redifi (-ye); 2. gazelin redifi (-üm var); 3. gazelin redifi ise (-da) ekidir. Ancak bu şiirlerin 1. ve 2. gazellerinde “revî harfi” bulunduğu mücerred kâfiye de vardır. Bu gazellerin ikisinde revî harfi “m” dir; mücerred kâfiye ise (-e, -ü) dür.

Geriye kalan gazelerde (3. ve 4.) mürdef kâfiye kullanılmıştır. Bu gazellerin ikisinde de “ridf harfi elif” (ridf-i elifi) şeklinde “â” sesidir. Gazeller incelendiğinde, mürdef kafiye üzerindeki revî harflerin ise birbirinden farklı olduğu da (-b, -r) görülmektedir:

**Tablo 1.** Gazellerin kafiye düzeni

Gazel	Kafiye		Redif
	Mücerred	Mürdef	
1.	-	-ine	-(y)e
2.	(e)m	-	-üm var
3.	-	âb	-da
4.	-	âr	-

Nergisî’ye ait dört yeni gazele yapılan tahmislerin *klasik tahmis kafiyesi* olarak bilinen [aaaaa-bbbba...] müzdeviç kafiye düzeni ile yazılmıştır (Dokumacı, 2024: 19). Aşağıdaki tabloda tahmislerdeki bu kafiye düzenini görmek mümkündür:

**Tablo 2.** Tahmislerin kafiye düzeni

Kafiye Yapısı	Tahmis Numarası	Toplam
[aaaaa-bbbba...]	58., 59., 60., 144.	4

### Veze

Nergisî’ye ait olduğu tespit edilen şiirlerin tamamı aruz vezni ile yazılmıştır. Bu şiirlerden üçü *Remel* bahrine ait olup “fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilün” [G.1.] ile [G.3] ve “fe’ilâtün fe’ilâtün fe’ilâtün fe’ilün” [G.4.] kalıbıyla; geriye kalan bir şiirin ise *Muzârî* bahrinin “mef’ûlü mefâ’ilü mefâ’ilü fe’ûlün” [G.2.] kalıbı ile yazılmıştır.

**Tablo 3. Nergisî'nin şiirlerinde vezinler**

Vezin	Gazel	Toplam
Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün	1.,3.	2
Mef'ûlü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ûlün	2.	1
Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün	4.	1

Nergisî'nin tespit edilen dört yeni gazeline med, vasl gibi aruz uygulamalarına başvurduğu ve özellikle imaleyi sıkça kullandığı görülmektedir. Şairin şiirlerinde imale içeren birçok mısra bulunmaktadır. Örneğin; “mef'ûlü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ûlün” kalıbı ile yazılmış gazelin aşağıda verilen beytinde altı çizili hecelerde imale yapılmıştır:

“Serde mey-i 'ışk elde ise câm-ı Cem'üm var

Od yanar iken başda yine 'ayş u demüm var” (G.2/1.)

### Muhteva

Nergisî'nin tespit edilen şiirlerinde klasik şiirin muhteva dünyasına uygun konuların klasik şiirin estetik anlatımı içerisinde işlendiği görülmektedir. Aşk ve aşkın etrafındaki kavramlar çağrışımlarıyla birlikte şiirlerde işlenmiştir. Ancak Ali Rızâ'î'nin hikemî tarzı ön plana çıkardığı ve tahmislerinde de hikemî tarzın temsilcilerine daha çok tahmis yaptığı göz önünde bulundurulduğunda Nergisî'nin şiirlerinde de tasavvufi/hikemî anlatım tarzının ön plana çıktığı ifade edilebilir.

“Bir dilde ki Allâh ola girmez ana endûh

Ey **Nergisî** Allâh dir iken ben ne gamum var” (G.2/8.)

Bu beytinde Nergisî, Allah'ın olduğu gönülde gam ve kederin giremeyeceğini, kendisi de Allah dediği için gamdan uzak olduğunu tasavvufi bir söylemle dile getirirken, aşağıdaki beyitte ise yünden yapılmış hırkaya ibretle bakan gözün her kılında bir hikmet bulacağını hakimâne ifade etmektedir.

“Her ser-i mûyında bir hikmet bulursın **Nergisî**

Dîde-i 'ibretle baksan hırka-i peşmîneye” (G.1/5.)

Tahmisler Mecmuası'nda Ali Rızâ'î, şairlerin şiirlerine tahmisler yaparken şiirlerin her birine başlık vermiştir. Şair, Nergisî'nin şiirlerinin tahmisinde de başlık kullanmıştır. Kimi şiirlerin başlığında şairin mahlası yer alırken kimilerinde ise mahlasının yer almadığı görülmektedir. Aşağıda tahmislerin başlıklarının yer aldığı tablo, mecmuadaki şiir numarasıyla birlikte verilmiştir:

**Tablo 4. Başlıklarına göre tahmisler**

Sıra Nu.	Şiirin Başlığı	Tahmis Numarası
1.	Tahmis-i Gazel-i Nergisî Rahmetu'llâhu'l-Ganî	58.
2.	Tahmis-i Gazel-i Velehu Rahimehu'llâhu 'Aleyh	59.
3.	Tahmis-i Gazel-i Velehu Rahmetu'llâhi 'Aleyh	60.
4.	Tahmis-i Gazel-i Nergisî Rahimehu'llâhu'l-Ganî	144.

## METİN<sup>3</sup>

1.<sup>4</sup>

### Ġazel

*Fā'Öilätün Fā'Öilätün Fā'Öilätün Fā'Öilün*

1. Seyr-i hüsünüñcün baķarsuñ dostum Öāyineye  
Kıl nażar miröāt-ı ķalb-i bende-i dirineye
2. Görmeyince mihr-i Öālem-tāb-ı ruhsāruñ senüñ  
Nūr olmaz dıdede hiç şevķ gelmez şineye
3. Hātır-ı ehl-i fenāyı destine her kim alur  
Künc-i vırān içre el ķor şanki bir gencineye
4. Kısısa-i Mecnün okınmaz hasb-i hālüm var iken  
Ehl-i dil gūşın tutar mı kısısa-i yārineye
5. Her ser-i müyında bir hikmet bulursın **Nergisî**  
Dıde-i Öibretle baksañ hırķa-i peşmişineye

2.<sup>5</sup>

### Ġazel

*Mef'Öülü Mefā'Öülü Mefā'Öülü Fe'Öülün*

1. Serde mey-i Öışķ elde ise cām-ı Cem'üm var  
Od yanar iken başda yine Öayş u demüm var
2. Def'Ö eyledi cümle kederi dāğ-ı muħabbet  
Ne dilde ğam ne cigerümde elemüm var  
[23a]
3. Dāğ-ı ciger ü eşk-i ter Öāşıķlara besdür  
El-minnetüli'llāh ki źerüm var diremüm var
4. Ben ğayret-i aķrān u ğam-ı düşmeni bilmem  
Ne kimseye reşķ ü hasedüm ne sitemüm var
5. Gāhi düşünür hātırum efķār-ı cemāle  
Ĥayretde görenler beni şanur ki ğamum var
6. İş'Öār yiter Öarz-ı murāda dem-i ĥayret  
Lāl olsa zebān n'ola lisān-ı ķalemüm var
7. Yārüñ ayaĝı tozıdur iksir-i se'Öādet  
Şad şükr ki dil-ber-i ferruħ-ķademüm var

<sup>3</sup> Mecmûada mevcut numaralandırma varak numaraları esas alınarak yapılmıştır. Varak esasına göre mecmûadaki şiirler yeniden numaralandırılmıştır. Şiirlerin geçtiği varak, bu yeni düzenlemeye göre verilmiştir.

<sup>4</sup> [22b].

<sup>5</sup> [22b-23a].



8. Bir dilde ki Allāh ola girmez aña endūh  
Ey **Nergisî** Allāh dir iken ben ne ğamum var

3.<sup>6</sup>

**Ġazel**

*Fā'Öilātün Fā'Öilātün Fā'Öilātün Fā'Öilün*

1. Dil ĥadîş-i sırr-ı zülf-i dil-beri itnābda  
Dergeh-i dildāre gelse ĥaşr olur ol bābda
2. İstinād-ı ebrū-yı şemşîr-zenle ğamzesi  
Günde bir kıan itse cā'öz arķası miĥrābda
3. Ĥat gelüp fikr-i zenaĥdāndan ĥalās itse bizi  
Ĥızr-ı ferruĥ-dem yitiş fülk-i dile gird-ābda
4. Şekl-i ruĥsārın sirişk-i dīdeden seyr eyledüm  
Şanki Öaks-i āfitāb-ı çarĥı taşt-ı ābda
5. Fıfl-ı dil mest-i muĥabbet pır-i Öaķl efkār-ı Öişķ  
**Nergisî** var bu belālar şimdi şeyĥ u şābda

4.<sup>7</sup>

**Ġazel**

*Fe'Öilātün Fe'Öilātün Fe'Öilātün Fe'Öilün*

1. Ĥaķ TeÖālā baña gönlümce virdi yāri  
Dil-i şeydāya güzel virdi o yāri Bārî
2. Baña kār itmez idi bir daĥı şemşîr-i keder  
Kākülün gerdenüme şalsā ĥamā'öl-vārî
3. Her naẓarda beni bir sūrete ķor seyr eyle  
Eşer-i şū'Öbede-i dīde-i Şirinkārî
4. Gül-i ruĥsāre muķābil n'ola feryād itsem  
Bülbülün lâzime-i ĥālî degül mi zārî
5. Ĥātır-ı pür-ĥalecānda ķomaz ārām u ķarār  
Cilve-i ķadd-i dil-ārā-yı şabā-refĥārî
6. Rind-i ser-mest-i tarab-ĥāne-i Öişķ-ı ruĥ-ı yār  
**Nergisî**-i suĥan-ārā-yı fen-i hüşyārî

<sup>6</sup> [23a].

<sup>7</sup> [45b].

## SONUÇ

Nergisî, 17. yüzyılın önemli bir nesir üstadı olmasının yanı sıra kaynaklarda şairliği ile kayıtlar düşürülen önemli bir şahsiyettir. Elimizde şiirlerinin topluca yer aldığı bir divan/divançe ya da mecmua olmamakla birlikte şiir mecmualarında gazel, kaside ve terakib-i bend gibi çeşitli nazım şekillerinde yazdığı şiirleri mevcuttur. Tahmisler Mecmuası'nda Nergisî'ye ait dört yeni gazel tespit edilmiştir. Bu yeni şiirler, Ali Rızâî'nin gazellere yaptığı tahmislerden yola çıkılarak tespit edilmiştir.

Gazellerde, klasik şairlerin daha çok tercih ettiği Remel bahrine ait "fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün" ile "fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün" kalıbı ve Muzârî bahrinin "mef'ûlü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ûlün" kalıbı kullanılmıştır.

Nergisî'ye ait tespit edilen üç şiirde "redif" vardır. Ayrıca 1. ve 2. gazellerde "revî harfî" bulunduğu mücerred kâfiye; 3. ve 4. gazellerde ise mürdef kâfiye kullanılmıştır.

Nergisî'nin tespit edilen şiirlerinde "aşk, tasavvuf ve hikemiyâtın" ön planda olduğu görülmektedir. Şiirlerde Arapça ve Farsça kelime ve tamlamalar sıkça kullanılmakla birlikte yer yer oldukça sade bir Türkçe ile kaleme alınmış mısraların varlığı Nergisî'nin üslubunun değerlendirilmesi açısından kayda değerdir. Mecmualar incelendikçe Nergisî'nin yeni şiirlerinin de ortaya çıkabileceği düşünülmektedir.

## KAYNAKÇA

- Akün, Ömer Faruk (1997). "Nergisî". İslam Ansiklopedisi. C. 9. MEB Yayınları.
- Aydemir, Y. (2007). Metin Neşrinde Mecmuaların Rolü ve Karşılaşılan Problemler. *Electronic Turkish Studies*, 2(3).
- Çaldak, S. (2010). Nergisî ve Nihâlistân'ı. Kesit Yayınları.
- Çaldak, Süleyman (2006). "Nergisî". İslam Ansiklopedisi. C. 32. İstanbul: TDV Yay. 560-562.
- Dokumacı, Neslihan. "Tahmis Mecmuası (Ali Rızâyî)". *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/tahmis-mecmuasi-ali-rizayi-tees-1272>. [Erişim Tarihi: 08 Haziran 2024].
- Dokumacı, N. (2024). *18. yy. Şairlerinden Diyarbakırlı Ali Rızâullah Efendi'nin Tahmisleri (İnceleme-Metin)* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Adıyaman Üniversitesi.
- Gürbüz, M. (2012), "Şiir Mecmuaları Üzerine Bir Tasnif Denemesi". Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VII, Mecmua: Osmanlı Edebiyatının Kırk Ambarı (Haz.: Hatice Aynur, Müjgan Çakır, Hanife Koncu, Selim S. Kuru, Ali Emre Özyıldırım), Turkuaz Yayınları.
- Levend, A. S. (2014). Türk Edebiyatı Tarihi. Dergâh Yayınları.
- Selçuk, B. (2009). Nergisî Meşâkku'l-Uşşâk: İnceleme-Metin. Salkımsöğüt Yayınları.
- Selçuk, B. (2013). Nergisî Kânûnu'r-Reşâd: Ahlâku's-Saltana Çevirisi. Kesit Yayınları.
- Selçuk, B. (2014). Bir Şehir Medhiyesi: Nergisî'nin Saray Kasidesi. *International Journal of Language Academy*. Volume 2/3 Autumn. 27-39.
- Selçuk, B. (2016). Nergisî'nin Yeni Bir Gazeli Üzerine. *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 2(1), 405-412. <https://doi.org/10.20322/lt.54965>.
- Selçuk, Bahir. "Nergisî, Mehmed", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/nergisi-mehmed>. [Erişim Tarihi: 07 Haziran 2024].
- Tuğluk, İ. H. (2019), Kitâbı Nesîmî: Hurûfî Mecmualarında Nesîmî, *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Rektörlük Matbaası*.
- Tuğluk, İbrahim Halil. "Dîvân (Rızâ)". *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/divan-riza-tees-1965>. [Erişim Tarihi: 08 Haziran 2024].

Tuğluk, İ. H., & Dokumacı, N. (2023). Ali Rızâ'î'nin Tahmisler Mecmuası. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 7(1), 245-273. <https://doi.org/10.34083/akaded.1268327>.



ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi \* Research Article

Girişimcilik Yönelimi ve Dijital Okuryazarlığın Girişimcilik Niyetine Etkisi: İİBF Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma

The Effect of Entrepreneurial Orientation and Digital Literacy on Entrepreneurial Intention: A Study on the Students of Faculty of Economics and Administrative Sciences\*

**Turgut Emre AKYAZI**

Öğr. Gör. Dr., Aksaray Üniversitesi  
teakyazi@gmail.com

Orcid ID: 0000-0003-2800-7530

**Öz:** Bu çalışma, İİBF öğrencilerinin girişimcilik yönelimi ve dijital okuryazarlık durumlarının girişimcilik niyeti üzerinde bir etkisi olup olmadığını ortaya koymak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda bir devlet üniversitesi bünyesindeki İktisat, İşletme, Maliye, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Uluslararası İlişkiler ve Yönetim Bilişim Sistemleri bölümlerinde öğrenim görmekte olan 956 adet lisans öğrencisinden veri toplanmıştır. Yapılan analizler sonucunda girişimcilik dersi almış olan öğrencilerin girişimcilik yönelimi, girişimcilik niyeti ve dijital okuryazarlık düzeylerinin girişimcilik dersi almamış olan öğrencilere göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Araştırmanın bir diğer sonucuna göre girişimcilik yönelimi ve dijital okuryazarlığın birlikte girişimcilik niyeti üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu gözlemlenmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Girişimcilik, girişimcilik yönelimi, girişimcilik niyeti, dijital okuryazarlık.

**Abstract:** This study was conducted in order to reveal whether the entrepreneurial orientation and digital literacy of Faculty of Economics and Administrative Sciences students have an impact on entrepreneurial intention. For this purpose, data was collected from 956 undergraduate students studying in the departments of Economics, Business Administration, Finance, Political Science and Public Administration, International Relations and Management Information Systems at a state university. As a result of the analyses, it was observed that the entrepreneurial orientation, entrepreneurial intention and digital literacy levels of students who had taken entrepreneurship courses were higher than those of students who had not taken entrepreneurship courses. Another important result of the study is that entrepreneurial orientation and digital literacy together had a positive and significant effect on entrepreneurial intention.

**Keywords:** Entrepreneurship, entrepreneurial orientation, entrepreneurial intention, digital literacy.

## GİRİŞ

Girişimcilik, fırsatları keşfetme, yeni iş modelleri geliştirme ve üretim süreçlerinde inovasyon gibi farklı faaliyetlerden oluşmaktadır (Agarwal ve Lenka, 2015). Girişimciler, bir ülkenin gayri safi yurtiçi hasılasına (GSYİH) ve istihdam fırsatlarının yaratılmasına önemli ölçüde katkıda bulunmalarından dolayı ekonomilerin omurgasını oluşturan ve büyümeyi destekleyen önemli bir stratejik yönetim

\* Bu çalışma için Etik Kurulu onayı Aksaray Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Kurulu'ndan 2024/01-17 protokol numarası ile 28.02.2024 tarihinde alınmıştır.

Geliş Tarihi:26.03.2018

Kabul Tarihi:15.04.2022

Yayın Tarihi:31.12.2022

Atıf: Akyazı, T.E. (2024). Girişimcilik yönelimi ve dijital okuryazarlığın girişimcilik niyetine etkisi: İİBF öğrencileri üzerinde bir araştırma. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 539-552. Doi: 10.33437/ksusbd.1479088

paradigması olarak kabul edilirler (Karimi vd., 2016; Spencer, 2016; Hassan vd., 2020; Bhatti vd., 2021). Girişimciler yeni fikirler geliştirerek ve bunları ticari girişimlere dönüştürerek ekonomik refahın artırılmasına katkı yapar. Firma çeşitliliğinin artması önemli ve gereklidir çünkü birçok ekonomik alanda iş yaratılmasını, yeniliğin teşvik edilmesini ve verimliliğin artırılmasını sağlar (Rehan vd., 2019). Girişimcilik ayrıca yoksulluğu azaltarak ve ülkelerin genel refahını artıran kendi kendini destekleyen bir felsefe oluşturarak ülkelerdeki dinamik ekonomik değişimlere direnç gösterilmesine yardımcı olmaktadır (Saoula vd., 2023).

Girişimciliğin gerçekleşmesi için bireyin girişimciliğe karşı tutumu ve yönelimi belirleyicidir. Bu konuda literatürde iki temel kavram bulunmaktadır: girişimcilik yönelimi ve girişimcilik niyeti. Girişimcilik yönelimi örgütsel ve bireysel düzeyde olmak üzere iki farklı düzlemde incelenmektedir. Örgütsel düzeyde girişimcilik yönelimi bir firmanın genel stratejik duruşunu ifade eder ve firmaların yenilikçi, proaktif ve risk alan davranışlara yönelme eğilimini yansıtır. Girişimci odaklı firmalar ürün yeniliğiyle uğraşır, belirli riskleri üstlenir ve rakiplerini alt etmek için proaktif yeniliklerle ortaya çıkar (Sheng vd., 2023). Girişimcilik yönelimi, örgütlerin ani değişimleri anlamalarına ve uygun önlemleri geliştirmek için çevreyi analiz etmelerine yardımcı olur (Dewald ve Bowen, 2010; Munawar, 2019). Bireysel girişimcilik yönelimi ise bir bireyin girişimci olmaya yönelik kapasitesi, yetkinliği ve arzusu şeklinde tanımlanmaktadır (Taatila ve Down, 2012; Hassan vd., 2021). Bu yetkinlik deneyimsel öğrenme yoluyla da geliştirilebilir (Sahoo ve Panda, 2019). Girişimcilik yönelimi yüksek bireyler düşük olan bireylerden farklı zihinsel şemalara sahiptirler (Gupta vd., 2016). Yapılan araştırmalar, girişimcilik yönelimi yüksek olan bireylerde, onları daha muhafazakâr bireylerden ayıran birtakım kişilik özellikleri ve psikolojik özellikler bulunduğunu ortaya koymuştur. Örneğin girişimci davranışlar sergileyen bireylerin daha muhafazakâr bireylere kıyasla yeniliklere ve değişimlere daha açık oldukları gözlemlenmiştir (Chiles vd., 2007).

Girişimciliğe yönelik bireysel anlamda kişinin tutum ve yaklaşımını gösteren diğer kavram ise girişimcilik niyetidir. Girişimcilik niyeti, bireyin gelecekte herhangi bir zamanda kendi iş girişimini başlatma konusundaki kendine olan inancı ve niyeti olarak tanımlanmaktadır (Biswas ve Verma, 2022). Bir bireyin girişimcilik niyeti, işine tüm kalbiyle adanmaya hazır olması, bir girişim kurma niyetinin yüksek olması, bir firma kurma konusundaki kararlılığı ve girişimci olma arzusuyla ölçülmektedir (Echchabi vd., 2020; Biswas ve Verma, 2022). Girişimcilik niyeti herhangi bir bireyin girişimci olabilmesi için hayati bir faktör olarak kabul edilmektedir (Bhatti vd., 2021). Girişimcilik niyeti, girişimci davranışın en belirgin göstergesi olarak kabul edilir ve bu davranışı etkileyen tüm motivasyonel veya tutumsal öncülleri kapsar.

21. yüzyıl becerileri arasında yer alan dijital okuryazarlık, içinde bulunduğumuz yüzyılda yaşanan dijital devrimle birlikte toplumsal hayatta ve iş hayatında meydana gelen dönüşümler nedeniyle bireylerin savrulmamak ve yolunu kaybetmemek için gereksinim duyduğu en önemli beceriler arasındadır. Dijital okuryazarlıktan söz edilebilmesi için bilgiye erişim için dijital teknoloji kullanımı, karmaşık bilgi ağları içerisinde aradığı bilgiye ulaşabilme becerisi, dijital ortamda bilgiyi okuyup anlayabilme ve dijital bilgi ekonomisine katkı yapabilmek gereklidir (Baron, 2019).

İlgili literatürde girişimcilik yönelimi, girişimcilik niyeti ve dijital okuryazarlık kavramlarının birbiriyle olan ilişkilerini inceleyen çalışmalar mevcut olmakla birlikte girişimcilik yönelimi ve dijital okuryazarlığın birlikte girişimcilik niyetine etkisini ele alan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Literatürdeki bu eksikliğin giderilmesine katkı sağlamak amacıyla yapılan bu çalışmada Türkiye'deki bir devlet üniversitesine bağlı İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde İktisat, İşletme, Maliye, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Uluslararası İlişkiler ve Yönetim Bilişim Sistemleri bölümlerinde öğrenim görmekte olan öğrencilerin girişimcilik yönelimi ve dijital okuryazarlık düzeylerinin girişimcilik niyetleri üzerinde bir etkisi olup olmadığı incelenmiştir.

## KAVRAMSAL ÇERÇEVE

### Girişimcilik Yönelimi

Girişimcilik, yeni kaynaklar yaratma, mevcut kaynakları bir araya getirme, yeni ürün geliştirme ve pazarlamanın yeni yollarını bulma, yeni pazarlara ve yeni müşterilere erişme gibi becerileri içermektedir (Garcia-Morales vd., 2006). Ekonomik büyümenin ana motorlarından birini teşkil eden

girişimcilik, aynı zamanda yüksek performanslı işletmelerin temel özellikleri arasındadır (Lumpkin ve Dess, 1996). Girişimcilik ve girişimci kavramlarının literatürde pek çok tanımı olmakla birlikte ilk olarak 1755 yılında Richard Cantillon tarafından yapılan tanım en geniş kabul gören tanımdır. Cantillon'a göre girişimci; "kâr elde etmek amacıyla işi organize eden ve işin risklerini üstlenen kişidir" (Korkmaz, 2012). Girişimcilik yönelimi ise, bir işletmenin girişimcilik faaliyetlerine katılma eğilimini ifade eden bir kavramdır (Miller ve Le Breton-Miller, 2011). Girişimci ve girişimcilik kavramları piyasaya/ sektöre girişin bileşenlerini açıklarken, girişimcilik yönelimi bu yeni girişin nasıl gerçekleştirildiğini açıklamaktadır (Lumpkin ve Dess, 1996).

Girişimcilik yönelimi yüksek olan işletmeler daha güçlü bir kriz yönetimi becerisine sahip, yenilikleri kabul etmeye daha istekli, aynı zamanda yaratıcılığı teşvik etme eğilimine sahiptir (Keh vd., 2007; Li vd., 2009; Zhou, 2013; Munawar, 2019). Dolayısıyla, girişimcilik yönelimi odaklı bir işletmenin yenilik yaratma ve hızlı öğrenme kabiliyeti elde ettiği söylenebilir (Garcia-Morales vd., 2006). Bu özellikler sayesinde işletmelerde yalnızca inovasyonun önü açılmış olmakla kalmaz, aynı zamanda birçok yetenekli insan kaynağının istihdama çekilmesi de sağlanmış olur. Bu nedenle işletmelerin girişimcilik yönelimini teşvik edecek politikalar oluşturmak hükümetlerin öncelikleri arasında yer almalıdır (Zhou, 2013; Huand vd., 2023).

Girişimcilik yönelimi, girişimcilik süreci üzerindeki belirgin etkisi nedeniyle ana akım girişimcilik literatüründe en çok tartışılan konular arasında yer almaktadır (Lumpkin ve Dess, 1996). Girişimcilik yönelimi çalışmalarının kökleri strateji araştırmalarına, özellikle Mintzberg (1973), Khandwalla (1977) ve Miles ve Snow'un (1978) çalışmalarına dayanmaktadır. Girişimcilik yönelimi, girişimci karar ve eylemlere temel oluşturan politika ve uygulamaları temsil eder. Bu nedenle, kilit karar vericilerin örgütsel hedefleri hayata geçirmek, örgüt vizyonunu sürdürmek ve rekabet avantajı yaratmak için kullandıkları girişimci stratejileri oluşturma süreçleri olarak da değerlendirilebilir (Mason vd., 2015; Stock ve Erpf, 2022; Suder, 2023). İşletmeler açısından değerlendirildiğinde girişimcilik yönelimi, örgütlerin ani değişimleri anlamalarına ve uygun önlemleri geliştirmek için çevreyi analiz etmelerine yardımcı olmaktadır (Dewald ve Bowen, 2010; Munawar, 2019). Girişimcilik yönelimi, firmaları tüketicilerin farklı taleplerini karşılayarak yenilik peşinde koşmaya teşvik eder. Bunun yanı sıra, çevresel değişimin erken uyarı sinyallerine yönelik strateji geliştirmenin ve sınırlı kaynağa sahip firmalar için yeni fırsatları keşfetmenin etkili bir yoludur (Sheng vd., 2023; Xia vd., 2024).

Girişimcilik yönelimi, bir yenilik başlatmak gibi basit bir eylem veya faaliyetten daha fazlasıdır; genel bir stratejik duruştur (Wales, 2016). Anderson ve diğerlerine (2009) göre, girişimcilik yönelimi bir örgütün karar verme uygulamaları, yönetim felsefeleri ve doğası gereği girişimci niteliklere sahip stratejik davranışlarını kapsar. Yüksek girişimcilik yönelimine sahip örgütler, çalkantılı ortamlara karşı karşıya kaldıklarında riskli projeleri yürütmeye daha yatkındır. Bunun nedenlerinden biri, bu örgütlerde örgütsel öğrenme, takım çalışması ve açıklık gibi değerler teşvik edilir (Alegre ve Chiva, 2013). Muhafazakâr örgütler ise karanlıkta bir sıçramanın ürünlerin güvenilirliğini azaltacağını düşünmekte ve bunun sonucunda cesur eylemlerden kaçınmaktadır (Hughes ve Morgan, 2007). Nitekim girişimci firmaların genellikle daha muhafazakâr emsallerinden daha iyi performans gösterdiği ortaya konmuştur (Anderson vd., 2014).

Covin ve Slevin'e (1989) göre girişimcilik yönelimi kavramı *yenilikçilik*, *proaktiflik* ve *risk alma* olmak üzere üç boyuttan oluşmaktadır. Lumpkin ve Dess (1996) iki boyut daha eklemiştir: *özerklik* ve *rekabetçi saldırganlık*.

- *Yenilikçilik*, örgütlerin yaratıcılığı teşvik ederek ve yeni fikirler geliştirerek mevcut statükonun üstesinden gelme eğilimini tanımlar (Covin ve Slevin, 1989; Lumpkin ve Dess, 1996; Stock ve Erpf, 2022). Yenilikçilik, teknolojik liderlik pozisyonlarını yakalamak için Ar-Ge'de kaynak kullanımı yoluyla yaratıcılık ve deney yapma eğilimini ifade eder (Morgan ve Anokhin, 2023). Sorunlara ve ihtiyaçlara çözüm üretme yeteneği de yenilikçilik boyutu kapsamında ele alınmaktadır (Ljungkvist vd., 2023).

- *Proaktiflik*, Webster's Ninth New Collegiate Dictionary'de (1991) "gelecekteki sorunları, ihtiyaçları veya değişiklikleri öngörerek hareket etmek" şeklinde tanımlanmaktadır. Bu nedenle proaktiflik, girişimcilik yönelimi için çok önemlidir çünkü yenilikçi faaliyetlerin eşlik ettiği ileriye dönük bir bakış açısı önerir (Lumpkin ve Dess, 1996). Örgütsel anlamda ise proaktiflik rekabet ederken yeni ürün veya hizmetler sunarak fırsatları araştırmak, öngöründe bulunmak ve gelecekteki pazar talebini

tahmin edebilmek anlamına gelmektedir (Munawar, 2019). Bir işletme, müşterilerin gereksinimlerindeki değişiklikleri rakiplerden önce ele alarak piyasada gelecekte olabilecek boşlukları önceden tahmin edebiliyorsa proaktif bir işletme olduğu söylenebilir (Stock ve Erpf, 2022).

- *Risk alma*, yüksek getiri ihtimali olan ancak risk içeren faaliyetlerde bulunma eğilimi ve belirsizliğin yüksek olduğu ortamlarda cesur eylemlerde bulunmayı içerir (Akarsu ve Döven, 2022). Daha detaylı bir tanıma göre, şirketlerin iş faaliyetlerinde yeni ve bilinmeyen pazarlara girme, şirket kaynaklarını kullanma veya diğer taraflardan (finans ve teknoloji gibi) büyük kaynakları belirsiz sonuçlarla borçlanma gibi riskli adımlar atma eğilimini ifade eder (Munawar, 2019).

- *Rekabetçi saldırganlık*, bir işletmenin pazara giriş yapmak veya konumunu geliştirmek, yani pazardaki endüstri rakiplerinden daha iyi performans göstermek için rakiplerine doğrudan ve yoğun bir şekilde meydan okuma eğilimini ifade eder (Lumpkin ve Dess, 1996). Ayrıca, rakiplerin üstlendiği faaliyetlere karşı agresif eylemler ve güçlü yanıtlarla karakterize edilir (Munawar, 2019). Rekabetçi saldırganlık, pazara hâkim olma hedefine odaklanarak örgütün rakiplerine karşı çatışmacı tutumunu kapsar (Covin ve Slevin, 1989; Lumpkin ve Dess, 1996; Stock ve Erpf, 2022).

- *Özerklik*, genel anlamda bir bireyin veya grubun bir fikri veya vizyonu ortaya çıkarma konusundaki bağımsız eylemini ifade eder. Örgütsel bağlamda, boğucu örgütsel kısıtlamalardan bağımsız olarak gerçekleştirilen eylemleri ifade eder. Küçük firmalar üzerinde yapılan çalışmalarda araştırmacılar, liderliğin ne kadar merkezi olduğunu ve yöneticilerin ne sıklıkla yetki devrettiğini araştırarak özerk davranışın doğasını ve kapsamını incelemiştir. Miller (1983), en girişimci firmaların en özerk liderlere sahip olduğunu tespit etmiştir (Lumpkin ve Dess, 1996). Özerkliği içselleştirmiş örgütler, çalışanlarının bağımsız hareket etmesine, önemli kararlar almasına ve ilerlemesine olanak tanıyan bir örgüt kültürünü benimsemiş örgütlerdir (Akarsu ve Döven, 2022).

Lumpkin ve Dess (1996), girişimcilikten söz edilebilmesi için girişimcilik yöneliminin tüm boyutlarının aynı anda var olmasının şart olmadığını öne sürmüştür. Onlara göre işletmelerin hangi boyutları ne düzeyde taşıdığı duruma göre değişebilmektedir.

## **Bireysel Girişimcilik Yönelimi**

Girişimcilik yönelimi kavramı literatürde örgütlerin girişimci özelliklerini kapsayan bir terim olarak ele alınmakla birlikte, bireysel anlamda girişimcilik özelliklerini değerlendiren ve bu konuda ölçüm araçları geliştiren araştırmacılar da olmuştur. Bolton ve Lane (2012), bir örgütün bireylerin davranışlarının bir ürünü olarak tanımlanabileceğini, dolayısıyla girişimcilik yöneliminin birey için de ölçülebileceğini öne sürmüştür. Örgütsel düzeyde olduğu gibi birey düzeyinde de risk üstlenme ve örgüte liderlik etmede proaktif olma istekliliği, bir kişinin ortaya koyacağı önemli davranışlar arasındadır. Örneğin öğrencileri, “risk alan” ya da “risk almayan” veya “yenilikçi” ya da “yenilikçi olmayan” şeklinde kategorize etmek mümkündür. Bazı öğrenciler tek başına (özerk olarak) çalışmayı tercih ederken, diğerleri grubun konforunu tercih ederler. Bazı öğrenciler çok rekabetçi ve agresif bir şekilde sınıfın en iyisi olmanın peşinde koşarken, diğerleri sadece sınıfı geçmekle yetinirler. Bu nedenle, girişimcilik yöneliminin *yenilikçilik*, *proaktiflik*, *risk alma*, *rekabetçi saldırganlık* ve *özerklik* boyutlarında yer alan nitelikleri bir bireye uygulamak gayet makul bir yaklaşımdır. Aynı zamanda öğrencilerin sergilediği davranışlara dayalı etkili öğretim yöntemleri tasarlamaya da katkı sağlayacaktır (Bolton ve Lane, 2012).

Bireysel girişimcilik yönelimi “bir bireyin girişimci olmaya yönelik kapasitesi, yetkinliği ve arzusu” şeklinde tanımlanmaktadır (Taatila ve Down, 2012; Hassan vd., 2021). Bu kapasite veya yetkinliğin deneysel öğrenme ile geliştirilebileceği öne sürülmüştür (Sahoo ve Panda, 2019). Gupta ve diğerlerine (2016) göre, girişimcilik yönelimi yüksek bireylerin, dünyayı görme ve anlamlandırma biçimleri çok daha zengindir, o nedenle girişimcilik yönelimi düşük olan bireylerden farklı zihinsel şemalara sahip oldukları düşünülmektedir. Yapılan araştırmalarda, girişimcilik yönelimi yüksek olan bireylerde, onları daha muhafazakâr bireylerden ayıran birtakım kişilik özellikleri ve psikolojik özellikler bulunduğu ortaya konmuştur. Örneğin girişimci davranışlar sergileyen bireylerin daha muhafazakâr bireylere kıyasla yeniliklere ve değişimlere daha açık oldukları gözlemlenmiştir (Chiles vd., 2007). Girişimcilik yönelimi yüksek bireylere sahip örgütler ise piyasa değişimlerine daha kolay ayak uydurabilmekte ve temel yetkinliklerini daha hızlı yenileyebilmektedirler. Dolayısıyla çalışanların

girişimci davranışlarını teşvik etmek işletmeler için performans avantajı sağlamaktadır (Gupta vd., 2016).

## Girişimcilik Niyeti

Niyet, insanların belirli bir hedefe odaklanmaya motive oldukları zihinsel durum olarak tanımlanmaktadır (Chhabra vd., 2020). Bu nedenle girişimcilik yolculuğunda niyetin oynadığı rolü anlamak çok önemlidir. Verheul ve diğerlerine (2012) göre girişimcilik niyeti kavramının anlaşılması, girişimcilik sürecinin altında yatan motivasyonların belirlenmesinde kilit rol oynar. Yapılan çalışmalarda, başarılı bir işletme kurmanın ilk adımının girişimcilik niyeti olduğu ortaya konmuştur (Saeed vd., 2013; Miralles vd., 2016; Awwad ve Al-Aseer, 2021).

Girişimcilik niyeti, belirli bir görevi yerine getirme niyeti daha yüksek olan bireyin, söz konusu görevi daha etkili bir şekilde yerine getireceğini varsayan bir kavramdır (Maresch vd., 2016). Bu bağlamda, insan davranışının niyet yoluyla açıklanabileceği öne sürülmüştür. Girişimcilik literatürüne göre de, girişimcilik niyeti herhangi bir bireyin girişimci olabilmesi için hayati bir faktör olarak kabul edilmektedir (Bhatti vd., 2021). Girişimcilik niyeti, girişimci davranışın en belirgin göstergesi olarak kabul edilir ve bu davranışı etkileyen tüm motivasyonel veya tutumsal öncülleri kapsar. Buna göre, daha yüksek bir girişimcilik niyetinin varlığı, davranış odaklı iş yaratımının gerçekleştirilme olasılığını artırmaktadır (Perez vd., 2024).

Shapero ve Sokol'un (1982) girişimsel olay modeline göre *algılanan yapılabilirlik* ve *algılanan arzu edilebilirlik* girişimcilik niyetinin temel belirleyicileridir. Algılanan yapılabilirlik, bireyin bir girişime başlama becerisinin derecesini gösterir ve bireyin beklentileriyle doğrudan ilişkilidir. Algılanan arzu edilebilirlik ise bireyin bir girişimin yaratılmasındaki çekime kapılma derecesini ifade eder ve girişimcilik faaliyetine ilişkin etkisini yansıtır (Krueger, 1993). Ajzen'in (1991) Planlanmış Davranış Teorisi'ne göre bu niyet, *davranışa yönelik tutum*, *algılanan davranış kontrolü* ve *özel normlar* ile açıklanmaktadır. Davranışa yönelik tutum, girişimciliğe yönelik kişisel takdir derecesini ifade eder ve bireyin girişimci kariyere olan ilgisini gösterir. Algılanan davranış kontrolü, girişimci olmanın algılanan kolaylığı veya zorluğu olarak tanımlanır ve bireyin davranışını yönetme yeteneğini yansıtır (Zhang vd., 2014). Son olarak özel normlar, girişimci davranışlarda bulunmaya yönelik algılanan sosyal baskıyı ölçer ve girişimci olma kararında referans gruplarının algılanan onayını yansıtır (Perez vd., 2024).

## Dijital Okuryazarlık

21. yüzyıl becerileri arasında yer alan dijital okuryazarlık, içinde bulunduğumuz yüzyılda yaşanan dijital devrimle birlikte toplumsal hayatta ve iş hayatında meydana gelen dönüşümler nedeniyle bireylerin savrulmamak ve yolunu kaybetmemek için gereksinim duyduğu en önemli beceriler arasındadır. Dijital okuryazarlık kavramı, literatüre Gilster (1997) tarafından yaklaşık 30 yıl önce kazandırılmıştır (Bayrakçı ve Narmanlıoğlu, 2021). Gilster (1997), dijital okuryazarlığın köklerinin Sümer tabletlerine dayandığını savunur. Ona göre, dijital okuryazarlık çağımızda her bireyde bulunması gereken bir beceri olmanın yanı sıra adeta bir hayatta kalma becerisidir.

Toplumsal ve kültürel şartlar devamlı değiştiği için dijital teknolojilerin de kullanım amaçları ve şekilleri değişmektedir. Dijital okuryazarlık kavramının da teknoloji kullanım amaçlarını ve şekillerini içermesi nedeniyle farklı tanımları mevcuttur. Ancak pek çok araştırmada, dijital okuryazarlığın teknik ve bilişsel becerilerin ötesinde etik yaklaşım ve sivil katılımı da içeren çok boyutlu bir kavram olduğu vurgulanmıştır (Martin ve Grudziecki, 2006; Helsper, 2008; Akman, 2021). Baron'a (2019) göre, dijital okuryazarlıktan söz edilebilmesi için bilgiye erişim için dijital teknoloji kullanımı, karmaşık bilgi ağları içerisinde aradığı bilgiye ulaşabilme becerisi, dijital ortamda bilgiyi okuyup anlayabilme ve dijital bilgi ekonomisine katkı yapabilmek gereklidir. Yapılan son araştırmalar, çalışanların dijital okuryazarlık becerilerindeki eksikliğin başarılı adaptasyonun engellenmesinde önemli bir rol oynadığını öne sürmektedir (Imjai vd., 2024). Dolayısıyla, hızla değişen ve dönüşen yaşam koşulları içerisinde iş ortamının ve çalışma şartlarının da hızla evrildiği göz önüne alındığında, çalışanların ve yöneticilerin söz konusu dönüşüme uyum sağlayabilmesi için dijital okuryazarlık düzeylerini artırmaları gerektiğini iddia etmek yanlış olmayacaktır.



## YÖNTEM

Üniversite öğrencilerinin girişimcilik yönelimi ve dijital okuryazarlık düzeylerinin girişimcilik niyetine etkisini ortaya koymayı hedefleyen bu çalışmada nicel araştırma yöntemi benimsenmiştir. Araştırmanın örneklem büyüklüğünden ötürü nicel araştırma yöntemi tercih edilmiş ve ilişkisel tarama yöntemi kullanılmıştır. Araştırma verileri çevrim içi ortamda anket formları ile toplanmıştır. Araştırmanın bilimsel etik kurallara uygunluğuna istinaden Etik Kurulu onayı Aksaray Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Kurulu'ndan 2024/01-17 protokol numarası ile 28.02.2024 tarihinde alınmıştır. Bu bölümde araştırmanın amacı ve önemi, araştırma modeli, kuramsal temeli ve hipotezler, evren ve örneklem, veri toplama araçları, verilerin analizi ve bulgulara yer verilmiştir.

### Çalışma Grubu

Araştırma evrenini Türkiye'deki devlet ve vakıf üniversitelerinde bulunan İktisadi ve İdari Bilimler Fakültelerinde öğrenim görmekte olan üniversite öğrencileri oluşturmaktadır. Araştırma örneklemini ise Türkiye'de bir devlet üniversitesine bağlı İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencilerinden oluşmaktadır. Örneklemini oluşturan katılımcılar söz konusu üniversiteye bağlı İİBF bünyesindeki İktisat, İşletme, Maliye, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Uluslararası İlişkiler ve Yönetim Bilişim Sistemleri bölümlerinde öğrenim görmekte olan üniversite öğrencileridir. Araştırmada olasılık dışı örnekleme yöntemleri arasından kolayda örnekleme yöntemi tercih edilmiş olup anketler gönüllülük esasına dayalı biçimde çevrimiçi olarak katılımcılara uygulanmıştır. Araştırma verileri Mart-Nisan 2024 tarihleri arasında toplanmıştır. Toplamda 1021 öğrenciye anket uygulanmış olup eksik veya hatalı doldurulan anketler çıkarıldığında toplam 956 adet anket analize tabi tutulmuştur. Araştırma kapsamında ulaşılan örneklem büyüklüğünün %5 hata payı ve %95 güven aralığı çerçevesinde yeterli bir büyüklükte olduğu görülmüştür (Ural ve Kılıç, 2018).

### Veri Toplama Araçları

Araştırmada katılımcıların girişimcilik yönelimi, dijital okuryazarlık ve girişimcilik niyeti arasındaki ilişkileri tespit etmek amacıyla bir anket formu oluşturulmuştur. Anket formunun birinci bölümünde katılımcıların cinsiyeti, öğrenim gördükleri fakülte/MYO ve bölüm/programlar, not ortalamaları ve daha önce girişimcilik dersi alıp almama durumuna ilişkin sorular bulunmaktadır. İkinci bölümde katılımcıların girişimcilik yönelimini belirlemek amacıyla Bolton ve Lane (2012) tarafından geliştirilen ve Ercan ve Yıldırım (2021) tarafından Türkçe'ye uyarlanan Bireysel Girişimcilik Yönelimi Ölçeği (BGYO) yer almaktadır. 10 maddeden oluşan ölçeğin madde faktör yükleri ,61 ile ,85 arasında olup iç tutarlılık (Cronbach Alfa) katsayısı ,842 olarak tespit edilmiştir. Veri toplama formunun üçüncü bölümünde Linan ve Chen (2009) tarafından geliştirilerek Bakan ve Amirli (2021) tarafından Türkçe'ye uyarlanan ve 6 maddeden oluşan Girişimcilik Niyeti Ölçeği bulunmaktadır. Ölçeğin madde faktör yükleri ,50 ile ,71 arasında olup Cronbach Alfa katsayısı ,830 olarak hesaplanmıştır. Formun dördüncü ve son bölümünde ise Bayrakçı (2020) tarafından geliştirilen ve 29 maddeden oluşan Dijital Okuryazarlık Ölçeği yer almaktadır. Ölçeğin madde faktör yükleri ,53 ile ,73 arasında olup Cronbach Alfa katsayısı ,913 olarak hesaplanmıştır.

### Verilerin Analizi

Araştırma kapsamında toplanan 956 adet veri toplama formu üzerinde SPSS 22 yazılımı ile istatistiksel analizler gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın bağımsız değişkenleri girişimcilik yönelimi ve dijital okuryazarlık, bağımlı değişkeni ise girişimcilik niyetidir. Toplanan veriler üzerinde yapılan analizler sonucunda katılımcılara ilişkin demografik bilgiler, ölçeklere ilişkin açıklayıcı faktör analizi, normal dağılım testi, güvenilirlik analizi ve araştırma hipotezlerine ilişkin T testi, korelasyon ve regresyon analizleri yapılmıştır. Verilerin normal dağılıp dağılmadığını tespit etmek için çarpıklık ve basıklık değerlerine bakılmıştır. Çarpıklık ve basıklık değerleri tüm değişkenler için +1,96 ile -1,96 arasında olup verilerin normal dağılım gösterdiği görülmüştür (Corder ve Foreman, 2009).

## BULGULAR

Araştırma örneklemini oluşturan 956 katılımcının %55,4'ü kadın, %44,6'sı erkektir. Katılımcıların %54,9'u daha önce girişimcilik dersi almış olup %45,1'i girişimcilik dersi almamıştır. Not ortalaması bakımından değerlendirildiğinde ise katılımcıların %22,8'i 3,00 ve üzerinde bir not

ortalamasına sahiptir. %22,7'lik bir öğrenci grubunun ise 2,00 ve altında bir not ortalaması bulunmaktadır.

**Tablo 1.** Girişimcilik yönelimi, girişimcilik niyeti ve dijital okuryazarlığın girişimcilik dersi alma durumu açısından karşılaştırılmasına ilişkin T-testi sonuçları

GY	Girişimcilik Dersi	N	%	X	Ss	t	p
	Evet	525	36,79	36,79	6,025	7,791	,000*
	Hayır	431	33,42	33,42	7,141		
	Toplam	956	100,0				
GN	Girişimcilik Dersi	N	%	X	Ss	t	p
	Evet	525	36,79	22,02	3,523	9,362	,000*
	Hayır	431	33,42	19,67	4,098		
	Toplam	956	100,0				
DOY	Girişimcilik Dersi	N	%	X	Ss	t	p
	Evet	525	36,79	105,58	16,058	6,640	,000*
	Hayır	431	33,42	97,99	18,716		
	Toplam	956	100,0				

\*p< ,00

Tablo 1 değerlendirildiğinde, üniversite öğrencilerinin girişimcilik yönelimi, girişimcilik niyeti ve dijital okuryazarlık düzeylerinin girişimcilik dersi alıp almama durumuna göre anlamlı düzeyde farklılaştığı tespit edilmiştir (p< ,00). Analiz sonuçlarına göre girişimcilik dersi almış olan öğrencilerin girişimcilik yönelimi, girişimcilik niyeti ve dijital okuryazarlık düzeylerinin girişimcilik dersi almamış olan öğrencilere göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Araştırma değişkenleri arasındaki ilişkileri gösteren korelasyon analizi sonuçları Tablo 2'de sunulmuştur.

**Tablo 2.** Değişkenler arasındaki ilişkiye yönelik korelasyon analizi sonuçları

	GN	GY	DOY
GN	1,000	,676*	,348*
GY	,676*	1,000	,335*
DOY	,348*	,335*	1,000

\*p< ,00

Tablo 2'de değişkenler arasındaki ilişkiler incelendiğinde, girişimcilik niyeti ile girişimcilik yönelimi arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki (r= ,676, p<,00), girişimcilik yönelimi ile dijital okuryazarlık arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki (r= ,335, p<,00) ve girişimcilik niyeti ve dijital okuryazarlık arasında da pozitif ve anlamlı bir ilişki (r= ,348, p<,00) olduğu gözlemlenmiştir. Girişimcilik yönelimi ve dijital okuryazarlık değişkenlerinin, girişimcilik niyetini anlamlı bir şekilde yordayıp yordamadıklarını belirlemek için yapılan çoklu doğrusal regresyon analizi sonuçları Tablo 3'te verilmiştir.

**Tablo 3.** girişimcilik yönelimi ve dijital okuryazarlığın girişimcilik niyetine etkisine ilişkin regresyon analizi sonuçları

Değişken	B	Standart Hata	B	t	p	İkili r	Kısmi r
Sabit	3,229	,191		-16,867	,000		
GN	,542	,004	,924	139,642	,000	,676	,615
DOY	,050	,001	,222	33,491	,000	,335	,220
R= ,579	R2= ,559						
F(2-953)= 11163,16	p= ,000*						

\*p< ,00

Tablo 3 incelendiğinde, girişimcilik yönelimi ve dijital okuryazarlık değişkenlerinin girişimcilik niyetinin anlamlı birer yordayıcısı olduğu görülmektedir (p< ,00). Buna göre, girişimcilik yönelimi ve dijital okuryazarlık ile kurulan model, girişimcilik niyeti puanlarındaki değişimin %55,9'unu açıklamaktadır.

## SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Girişimciler, bir ülkenin gayri safi yurtiçi hasılasına (GSYİH) ve istihdam fırsatlarının yaratılmasına önemli ölçüde katkıda bulunarak ekonomilerin omurgasını oluşturan önemli bir stratejik yönetim unsurudur (Karimi vd., 2016; Spencer, 2016; Hassan vd., 2020; Bhatti vd., 2021). Ülkemiz gibi gelişmekte olan ekonomilerde bilhassa üniversite öğrencilerinin mezun olduktan sonra kendi işlerini kurma teşebbüsünde bulunmaları hem işsizliğin azaltılmasına hem de alternatif iş kolları ve iş imkânları sağlanmasına ciddi katkılar sağlayacaktır.

Girişimcilik yönelimi ve dijital okuryazarlığın girişimcilik niyeti üzerindeki etkisini İİBF öğrencileri örneğinde ölçmeyi hedefleyen bu çalışma, ilgili alanyazında girişimcilik yönelimi kavramının dijital okuryazarlık ile birlikte girişimcilik niyetini nasıl etkilediğini ölçen tek çalışma olması nedeniyle söz konusu alandaki bir eksikliğin giderilmesine katkı sunmuştur. 956 adet katılımcıdan toplanan verilerin analizi sonucunda, girişimcilik dersi alan öğrencilerin girişimcilik yönelimi, girişimcilik niyeti ve dijital okuryazarlık düzeylerinin bu dersi almayan öğrencilere kıyasla daha yüksek olduğu ortaya konmuştur. Bu bulgunun literatürdeki pek çok çalışma tarafından ortaya konan sonuçlarla desteklendiğini söylemek mümkündür. Fayolle ve Klandt (2006), girişimcilik eğitiminin girişimcilik becerileri ve davranışlarını oluşturmada kritik rol oynadığını belirtmiştir. Ayrıca, üniversite öğrencileri tarafından algılanan eğitimsel desteğin start up girişimi başlatma kararları üzerinde etkili olduğunu ortaya koyan çalışmalar mevcuttur (Engle et al., 2011; Trivedi, 2016; Anwar et al., 2020). Benzer şekilde, üniversite düzeyinde verilen girişimcilik eğitiminin öğrencilerin girişimcilik yetkinliği düzeylerini artırdığı ve bunun sonucunda girişimcilik niyetinin de artış gösterdiği yapılan çalışmalarda gözlemlenmiştir (Franco vd., 2010; Robinson ve Stubberud, 2014; Lindberg vd., 2017).

Çalışmada ortaya çıkan bir diğer bulgu ise girişimcilik yönelimi ve girişimcilik niyeti arasındaki pozitif yönlü ve anlamlı ilişkidir ( $r = ,676, p < ,00$ ). Literatürde söz konusu ilişkiyi destekleyen birçok çalışma bulunmaktadır. Girişimcilik yöneliminin, girişimcilik niyeti ile bağlantılı girişimcilik sürecini teşvik etmede belirleyici bir faktör olduğunu öne süren birtakım çalışmalar mevcuttur. (Martins ve Perez, 2020; Anwar vd., 2021; Perez vd., 2024). Benzer şekilde, girişimcilik yönelimi ile girişimcilik niyeti arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğunu ortaya koyan pek çok çalışma bulunmaktadır (Zhang ve Bruning, 2011; Ekpe ve Mat, 2012; Ibrahim ve Lucky, 2014; So vd., 2017; Kör vd., 2020; Kumar vd., 2021; Perez vd., 2024).

Araştırmada girişimcilik yönelimi ve dijital okuryazarlığın girişimcilik niyeti üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkiye sahip olduğu görülmüştür ( $p < ,00$ ). Yapılan regresyon analizinin sonuçlarına göre, girişimcilik yönelimi ile dijital okuryazarlık, girişimcilik niyeti puanlarındaki değişimin %55,9'unu açıklamaktadır. Yapılan literatür taramasında girişimcilik yönelimi ve dijital okuryazarlığın birlikte girişimcilik niyetine olan etkisinin incelendiği bir çalışmaya rastlanmamakla birlikte, Triyonu ve diğerlerinin (2023) yaptıkları çalışmada dijital becerilerin girişimcilik yönelimi ve girişimcilik niyeti arasındaki ilişkide kısmi aracılık etkisine sahip olduğu aktarılmıştır. Bu sonucun çalışma bulgularını desteklediği söylenebilir. Cesur ve Köse (2021) yaptıkları çalışmada Z kuşağının teknolojiye yönelik tutumlarının girişimcilik niyeti üzerinde pozitif ve anlamlı etkisi olduğunu rapor etmiştir.

Gelişmekte olan ekonomilerde girişimciliğin desteklenmesi, devlet politikalarını belirleyen karar vericiler ve uzmanların gerekli önemi vermesi gereken hayati bir konu olarak karşımızda durmaktadır (Chan ve Mustafa, 2020; Sim vd., 2023). Bilhassa üniversite öğrencilerinin girişimciliğe yönlendirilmesi oldukça önemlidir. İçerisinde bulunduğumuz dijital dönüşüm çağında bunun gerçekleştirilebilmesi için üniversite öğrencilerinin dijital okuryazarlık düzeylerini artırmaya yönelik olarak lisans ve ön lisans bölüm ve programlarındaki ders içeriklerinin dijital dönüşüme ayak uydurmaya katkı sağlayacak şekilde hazırlanması yerinde bir hamle olacaktır. Bilhassa ülkemizde üniversite öğrencilerinin girişimciliğe ve teknolojiye yönelik tutumlarının daha pozitif olması, girişimcilik yönelimini artıracaktır. Girişimciliğe yönelmeyi düşünen öğrencilerin girişimcilik niyeti düzeyleri de yükselecek, bu sayede kısa vadede olmasa da orta ve uzun vadede ülkemizde girişimciliğin hız kazanması ve daha çok gencin kendi işini kurma adımını atmasına zemin hazırlanacaktır. Bu çalışmada da ortaya konduğu üzere, girişimcilik niyetinin artması için gençlerin dijital okuryazarlığı düzeylerinin çeşitli yöntemlerle artırılması çok önemlidir. Gelecekte konuyla ilgili yapılacak çalışmalarda dijital okuryazarlığın boyutları ile girişimcilik niyeti arasındaki ilişkiler derinlemesine incelenebilir. Ayrıca, farklı fakültelerde okuyan öğrencilerin girişimcilik niyeti ve dijital okuryazarlık düzeyleri incelenebilir. Farklı fakültelerdeki bölümlerden mezun olan öğrencilerin kendi işlerini kurma durumları istatistiki olarak analiz edilerek girişimcilik

yönelimi ve potansiyeli daha yüksek öğrencilerin bulunduğu bölümler tespit edilebilir. Bu bölümlerde okuyan öğrencilerin ders içeriklerine dijital okuryazarlık düzeylerini artırmaya yönelik dersler ve etkinlikler eklenebilir.

## KAYNAKÇA

Agarwal, S. & Lenka, U. (2015). Study on work life balance of women entrepreneurs- review and research agenda. *Industrial and Commercial Training*, 47(7), 356-362.

Akarsu, O. & Döven, M. S. (2022). Girişimcilik yönelimini etkileyen faktörler: teknoparklarda bir araştırma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(1), 143-164. <https://doi.org/10.17494/ogusbd.1093800>

Akman, Y. (2021). Dijital okuryazarlık, çevrim içi öğrenme ve akademik isteklilik arasındaki ilişkinin incelenmesi. *TEBD*, 19(2), 1012-1036.

Alegre, J. & Chiva, R. (2013). Linking entrepreneurial orientation and firm performance: the role of organizational learning capability and innovation performance. *Journal of Small Business Management*, 51(4), 491-507. Doi: 10.1111/jsbm.12005

Anderson, B. S., Kreiser, P. M., Kuratko, D. F., Hornsby, J. S. & Eshima, Y. (2015). Reconceptualizing entrepreneurial orientation. *Strategic Management Journal*, 36, 1579-1596. Doi: 10.1002/smj.2298

Anderson, B. S., Covin, J. G. & Slevin, D. P. (2009). Understanding the relationship between entrepreneurial orientation and strategic learning capability: An empirical investigation. *Strategic Entrepreneurship Journal* 3(3), 218-240.

Anwar, I., Saleem, I., Islam, K. B., et al. (2020). Entrepreneurial intention among female university students: examining the moderating role of entrepreneurial education. *Journal for International Business and Entrepreneurship Development*, 12(4), 217-234.

Anwar, I., Alalyani, W. R., Thoudam, P., Khan, R. & Saleem, I. (2021). The role of entrepreneurship education and inclination on the nexus of entrepreneurial motivation, individual entrepreneurial orientation and entrepreneurial intention: testing the model using moderated-mediation approach. *Journal of Education for Business*, 1-11.

Awwad, M. S. & Al-Aseer, R. M. N. (2021). Big Five personality traits impact on entrepreneurial intention: the mediating role of entrepreneurial alertness. *Asia Pacific Journal of Innovation and Entrepreneurship*, 15(1), 87-100. <https://doi.org/10.1108/APJIE-09-2020-0136>

Bakan, İ. & Amirli, H. (2021). Girişimcilik Niyeti ve Yaşam Doyumunun, Sosyal Zekâ Algısı Bağlamında İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(1), 497-527. Doi: 10.33437/ksusbd.842706

Baron, R. (2019). Digital Literacy. İçinde R. Hobbs ve P. Mihailidis (Eds.), *The International Encyclopedia of Media Literacy* (ss. 1-6). JohnWiley & Sons, Inc.

Bayrakçı, S. (2020). *Dijital yetkinlikler bütünü olarak dijital okuryazarlık: ölçek geliştirme çalışması* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Marmara Üniversitesi.

Bayrakçı, S. & Narmanlıoğlu, H. (2021). *Digital literacy as whole of digital competences: scale development study. Düşünce ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(4), 1-30.

Bhatti, M. A., A Al Doghan, M., Mat Saat, S. A., Juhari, A. S. & Alshagawi, M. (2021). Entrepreneurial intentions among women: does entrepreneurial training and education matters? (Pre- and post-evaluation of psychological attributes and its effects on entrepreneurial intention). *Journal of Small Business and Enterprise Development*, 28(2), 167-184. <https://doi.org/10.1108/JSBED-09-2019-0305>

Biswas, A. & Verma, R. K. (2022). Engine of entrepreneurial intentions: revisiting personality traits with entrepreneurial education. *Benchmarking: An International Journal*, 29(6), 2019-2044. Doi: 10.1108/BIJ-11-2020-0607

Bolton, D. L. & Lane, M. D. (2012). Individual entrepreneurial orientation: development of a measurement instrument. *Education + Training* 54(2/3), 219-233.

Cesur, D. & Köse, C. (2021). Dijital Teknolojiye Yönelik Tutumların Girişimcilik Niyetindeki Rolü: Z Kuşağında Bir Araştırma. *Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(3), 252-270.

Chan, W. L. & Mustafa, M. J. (2020). Journal of entrepreneurship in emerging economies (JEEE): reflecting on the past five years while thinking about the future. *Journal of Entrepreneurship in Emerging Economies*, 13(5), 791-818. doi: 10.1108/JEEE-06-2020-0162.

Chhabra, S., Raghunathan, R. & Rao, N. V. M. (2020). The antecedents of entrepreneurial intention among women entrepreneurs in India. *Asia Pacific Journal of Innovation and Entrepreneurship*, 14(1), 76-92.

Chiles, T. H., Bluedorn, A. C. & Gupta, V. K. (2007). Beyond creative destruction and entrepreneurial discovery: a radical Austrian approach to entrepreneurship. *Organization Studies*, 28(4), 467-493.

Corder, W. G. & Foreman, D. I. (2009). *Nonparametric statistics for nonstatisticians: a step-by-step approach*. John Wiley & Sons.

Covin, J. G. & Slevin, D. P. (1989). Strategic management of small firms in hostile and benign environments. *Strategic Management Journal*, 10(1), 75-87.

Dewald, J. & Bowen, F. (2010). Storm clouds and silver linings: responding to disruptive innovations through cognitive resilience. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 34(1), 197-218, doi: 10.1111/j.1540-6520.2009.00312.x.

Echchabi, A., Omar, M. M. S. & Ayedh, A. M. (2020). Entrepreneurial intention among female university students in Oman. *Journal for International Business and Entrepreneurship Development*, 12(4), 280-297.

Ekpe, I. & Mat, N. (2012). The moderating effect of social environment on the relationship between entrepreneurial orientation and entrepreneurial intentions of female students at Nigerian universities. *International Journal of Management Sciences and Business*, 1(4), 1-16.

Engle, R. L., Schlaegel, C. & Dimitriadi, N. (2011). Institutions and entrepreneurial intent: a cross-country study. *Journal of Developmental Entrepreneurship*, 16(2), 227-250.

Ercan, S. & Yıldırım, C. (2021). Bireysel girişimcilik yönelimi ölçeği'nin Türkçe'ye uyarlanması. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 16(1), 91-105.

Fayolle, A. & Klandt, H. (2006). International entrepreneurship education: issues and newness. İçinde A. Fayolle ve H. Klandt (Eds.), *Issues and Newness in the Field of Entrepreneurship Education: New Lenses for New Practical and Academic Questions* (ss. 1-20). Edward Elgar Publishing.

Franco, M., Haase, H. and Lautenschlager, A. (2010). Students' entrepreneurial intentions: an inter-regional comparison. *Education + Training*, 52(4) 260-275.

Garcia-Morales, V. J., Llorens-Montes, F. J. & Verdu-Jover, A. J. (2006). Antecedents and consequences of organizational innovation and organizational learning in entrepreneurship. *Industrial Management and Data Systems*, 106(1), 21-42. doi: 10.1108/02635570610642940.

Gomes, G., Seman, L. O., Berndt, A. C. & Bogoni, N. (2022). The role of entrepreneurial orientation, organizational learning capability and service innovation in organizational performance. *Revista de Gestão*, 29(1), 39-54. <https://doi.org/10.1108/REGE-11-2020-0103>

Gupta, V. K., Niranjana, S., Goktan, B. A. & Eriskon, J. (2016). Individual entrepreneurial orientation role in shaping reactions to new technologies. *International Entrepreneurship and Management Journal*, 12, 935–961. <https://doi.org/10.1007/s11365-015-0373-4>

Hassan, A., Anwar, I. & Saleem, I. (2021). Individual entrepreneurial orientation, entrepreneurship education and entrepreneurial intention: The mediating role of entrepreneurial motivations. *Industry and Higher Education*, 20(10), 1-16. Doi: 10.1177/09504222211007051

Hassan, H., Sade, A. B. & Rahman, M. S. (2020). Shaping entrepreneurial intention among youngsters in Malaysia. *Journal of Humanities and Applied Social Sciences*, 2(3), 235-251.

Helsper, E. (2008). *Digital inclusion: An analysis of social disadvantage and the information society*. Department for Communities and Local Government.

Huang, J., Tong, L. & Cao, Q. (2023). Political motivation of entrepreneurial orientation: An integrated perspective of knowledge acquisition and institutions. *Journal of Business Research*, 168, 1-13. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2023.114211>

Hughes, M. & Morgan, R. E. (2007). Deconstructing the relationship between entrepreneurial orientation and business performance at the embryonic stage of firm growth. *Industrial Marketing Management*, 36(5), 651-661. doi: 10.1016/j.indmarman.2006.04.003.

Ibrahim, N. A & Lucky, E. O. I. (2014). Relationship between entrepreneurial orientation, entrepreneurial skills, environmental factor and entrepreneurial intention among Nigerian students in UUM. *Entrepreneurship and Innovation Management Journal*, 2(4), 203–213.

Imjai, N., Promma, W., Usman, B. & Aujirapongpan, S. (2024). The intertwined effects of digital literacy, agile mindset on design thinking skill and management control competency: Insights from Thai young accountants. *International Journal of Information Management Data Insights*, 4, 1-16. <https://doi.org/10.1016/j.jjime.2024.100244>

Karimi, S., Biemans, H. J., Lans, T., Chizari, M. & Mulder, M. (2016). The impact of entrepreneurship education: a study of Iranian students' entrepreneurial intentions and opportunity identification. *Journal of Small Business Management*, 54(1), 187-209.

Keh, H. T., Nguyen, T. T. M. & Ng, H. P. (2007). The effects of entrepreneurial orientation and marketing information on the performance of SMEs. *Journal of Business Venturing*, 22(4), 592–611.

Khandwalla, P. N. (1977). Some top management styles, their context and performance. *Organization and Administrative Sciences*, 7, 21–51.

Korkmaz, O. (2012). Üniversite öğrencilerinin girişimcilik eğilimlerini belirlemeye yönelik bir araştırma: Bülent Ecevit Üniversitesi örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 14(2), 209-226.

Kör, B., Wakkee, I. & Mutlutürk, M. (2020). An investigation of factors influencing entrepreneurial intention amongst university students. *Journal of Higher Education Theory and Practice*, 20(1), 70-86.

Krueger, N. (1993). The impact of prior entrepreneurial exposure on perceptions of new venture feasibility and desirability. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 18(1), 5-21.

Kumar, S., Paray, Z. A. & Dwivedi, A. K. (2021). Student's entrepreneurial orientation and intentions: a study across gender, academic background, and regions. *Higher Education, Skills and Work-Based Learning*, 11(1), 78-91.

Li, Y. H., Huang, J. W. & Tsai, M. T. (2009). Entrepreneurial orientation and firm performance: The role of knowledge creation process. *Industrial Marketing Management*, 38(4), 440–449.

Lindberg, E., Bohman, H., Hulten, P., et al. (2017). Enhancing students' entrepreneurial mindset: a Swedish experience. *Education + Training* 59(7/8), 768–779.

Ljungkvist, T., Evansluong, Q. & Boers, B. (2023). Family influences on entrepreneurial orientation in immigrant entrepreneurship. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*, 29(11), 241-267. <https://doi.org/10.1108/IJEER-07-2022-0602>

Lumpkin, G. T., & Dess, G. G. (1996). Clarifying the entrepreneurial orientation construct and linking it to performance. *Academy of Management Review*, 21(1), 135-172. <https://doi.org/10.5465/amr.1996.9602161568>

Maresch, D., Harms, R., Kailer, N. & Wimmer-Wurm, B. (2016). The impact of entrepreneurship education on the entrepreneurial intention of students in science and engineering versus business studies university programs. *Technology Forecasting and Social Change*, 104(3), 172-179.

Martins, I. & Perez, J. P. (2020). Testing mediating effects of individual entrepreneurial orientation on the relation between close environmental factors and entrepreneurial intention. *International Journal of Entrepreneurial Behavior and Research*, 26(4), 771-791.

Mason, M. C., Floreani, J., Miani, S., Beltrame, F. & Cappelletto, R. (2015). Understanding the impact of entrepreneurial orientation on SMEs' performance. The Role of The Financing Structure. *Procedia Economics and Finance*, 23, 1649-1661. Doi: 10.1016/S2212-5671(15)00470-0

Miles, R. E., Snow, C. C., Meyer, A. D. & Coleman, H. J. (1978). Organizational strategy, structure, and process. *Academy of Management Review*, 3(3), 546-562.

Miller, D. & Le Breton-Miller, I. (2011). Governance, social identity, and entrepreneurial orientation in closely held public companies. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 35(5), 1051-1076. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6520.2011.00447.x>

Mintzberg, H. (1973). Strategy-making in three modes. *California Management Review*, 16, 44-53.

Miralles, F., Giones, F. & Riverola, C. (2016). Evaluating the impact of prior experience in entrepreneurial intention. *International Entrepreneurship and Management Journal*, 12(3), 791-813.

Morgan, T. & Anokhin, S. (2023). Entrepreneurial orientation and new product performance in SMEs: The mediating role of customer participation. *Journal of Business Research*, 164, 1-11. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2023.113921>

Munawar, F. (2019). The Role of Entrepreneurial Orientation and Adaptive Capability to Performance of SME Food & Beverages. *Global Business and Management Research: An International Journal*, 11(1), 139-151.

Perez, J. P., Martins, I., Mahauad, M. D. & Sarango-Lalangui, P. O. (2024). A bridge between entrepreneurship education, program inspiration, and entrepreneurial intention: the role of individual entrepreneurial orientation. Evidence from Latin American emerging economies. *Journal of Entrepreneurship in Emerging Economies*, 16(2), 288-310. <https://doi.org/10.1108/JEEE-04-2021-0137>

Rehan, F., Block, J. & Fisch, C. (2019). Entrepreneurship in Islamic communities: how do Islamic values and Islamic practices influence entrepreneurship intentions? *Journal of Enterprising Communities: People and Places in the Global Economy*, 13(5), 557-583.

Robinson, S. & Stubberud, H. A. (2014). Elements of entrepreneurial orientation and their relationship to entrepreneurial intent. *Journal of Entrepreneurship Education*, 17(2), 1-11.

Saeed, R., Mussawar, S., Lodhi, R. N., Iqbal, A., Nayab, H. H. and Yaseen, S. (2013). Factors affecting the performance of employees at the workplace in the banking sector of Pakistan. *Middle East Journal of Scientific Research*, 17(9), 1200-1208.

Sahoo, S. and Panda, R. K. (2019). Exploring entrepreneurial orientation and intentions among technical university students: role of contextual antecedents. *Education + Training*, 61(6), 718-736.

Saoula, O., Shamim, A., Ahmad, M. J. & Abid, M. F. (2023). Do entrepreneurial self-efficacy, entrepreneurial motivation, and family support enhance entrepreneurial intention? The mediating role

of entrepreneurial education. *Asia Pacific Journal of Innovation and Entrepreneurship*, 17(1), 20-45. <https://doi.org/10.1108/APJIE-06-2022-0055>

Shapero, A. & Sokol, L. (1982). Social dimensions of entrepreneurship. *The Encyclopedia of Entrepreneurship*, 7240, 72-90.

Sheng, L., Gu, J. & Wu, J. (2023). How does entrepreneurial orientation influence firm performance? The roles of corporate social responsibility and institutional environments. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 30(4), 2021-2036. <https://doi.org/10.1002/csr.2471>

Sim, M. S., Galloway, J. E., Ramos, H. M. & Mustafa, M. J. (2023). University's support for entrepreneurship and entrepreneurial intention: the mediating role of entrepreneurial climate. *Journal of Entrepreneurship in Emerging Economies*, 15(2), 360-378. Doi: 10.1108/JEEE-09-2021-0354

So, I. G., Ridwan, A., Simamora, B. H. & Aryanto, R. (2017). Confirming entrepreneurial orientation dimensions and linking it with entrepreneurial intention among business students in Indonesia. *International Journal of Economics and Management*, 11(2), 277-299.

Spencer, J. (2016). Success strategies Saudi entrepreneurs used to navigate through regulations in Jeddah. *Journal of Entrepreneurship and Organization Management*, 5(3), 199-224.

Stock, D. M. & Erpf, P. (2023). Systematic literature review on entrepreneurial orientation in nonprofit organizations – Far more than business-like behavior. *Journal of Philanthropy and Marketing*, 28(4), e1753. <https://doi.org/10.1002/nvsm.1753>

Suder, M. (2023). Impact of entrepreneurial orientation on performance and moderating role of crisis perception: multi-method examination. *Journal of Organizational Change Management*, 36(8), 86-116. <https://doi.org/10.1108/JOCM-04-2023-0124>

Taatila, V. & Down, S. (2012). Measuring entrepreneurial orientation of university students. *Education + Training*, 54(8/9), 744-760.

Trivedi, R. (2016). Does university play significant role in shaping entrepreneurial intention? A cross-country comparative analysis. *Journal of Small Business and Enterprise Development*, 23(3), 790-811.

Ural, A. & Kılıç, İ. (2018). *Bilimsel araştırma süreci ve SPSS ile veri analizi*. (5. Baskı), Detay Yayıncılık.

Verheul, I., Thurik, R., Grilo, I. & Van der Zwan, P. (2012). Explaining preferences and actual involvement in self-employment: gender and the entrepreneurial personality. *Journal of Economic Psychology*, 33(2), 325-341.

Wales, W. J. (2016). Entrepreneurial orientation: A review and synthesis of promising research directions. *International Small Business Journal*, 34(1), 3-15. <https://doi.org/10.1177/0266242615613840>

Xia, Q., Xie, Y., Hu, S. & Song, J. (2024). Exploring how entrepreneurial orientation improve firm resilience in digital era: findings from sequential mediation and FsQCA. *European Journal of Innovation Management*, 27(1), 96-122. <https://doi.org/10.1108/EJIM-12-2021-0593>

Zhang, D. & Bruning, E. (2011). Personal characteristics and strategic orientation: entrepreneurs in Canadian manufacturing companies. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*, 17(1), 82-103.

Zhang, Y., Duysters, G. & Cloudt, M. (2014). The role of entrepreneurship education as a predictor of university students' entrepreneurial intention. *International Entrepreneurship and Management Journal*, 10(3), 623-641.



Zhou, W. (2013). Political connections and entrepreneurial investment: Evidence from China's transition economy. *Journal of Business Venturing*, 28(2), 299-315. <https://doi.org/10.1016/j.jbusvent.2012.05.004>



ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi \* Research Article

Aile Dizimi ve Felsefe İlişkisi

Family Constellation and Philosophy Relationship\*

Hilal ANDIÇ

Dr., İstanbul Şükran Ülgezen Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, İstanbul

andchilal@gmail.com

Orcid ID: 0000-0003-1621-3118

**Öz:** Çalışma, Aile Dizimi tekniği ile felsefe arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamaktadır. Bert Hellinger tarafından 1990'lı yıllarda Almanya'da geliştirilen Aile Dizimi tekniği, çeşitli disiplinleri ve yöntemleri içinde barındırmakta olup, felsefe temelli bir grup terapi tekniği olarak öne çıkmaktadır. Bert Hellinger, tekniğini psikoloji teorilerinden ziyade varoluşçuluk ve fenomenoloji gibi felsefi yaklaşımlardan türeterek değerlendirmiştir. Aile Dizimi tekniği, birey yerine sistemin bütününe odaklanan, genelden öze doğru giden tekrarın bir parçası olarak kapsamlı bir yaklaşım sunmaktadır. Bu kapsamı sebebiyle Aile Dizimi tekniği felsefenin birçok alt dalı ve kavramı ile yakından ilişkilidir. Bunlar fenomenoloji, ontoloji, sezgicilik, dil felsefesi, etik, tarih felsefesi, ilişkisellik ve içkinlik gibi konulardır. Ayrıca, Aile Dizimi tekniğinin uygulama alanı ve kökleri antik Yunan tragediyalarına kadar uzanmaktadır. Makale, Aile Dizimi tekniğinin felsefi temellerini ve kökenlerini felsefenin alt dalları ve kavramları çerçevesinde açıklamayı amaçlamaktadır. Çalışma, Aile Dizimi tekniği ile felsefi düşüncenin nasıl etkileşimde bulunduğunu ve nasıl zenginleştiğini anlamak için önemli bir kaynak sağlayabilme özelliği taşımaktadır.

**Anahtar Kelimeler:** Aile dizimi, bert hellinger, tragediyalar, felsefi sağaltım, iyileşme.

**Abstract:** The study aims to examine the relationship between Family Constellation Therapy and philosophy. Developed by Bert Hellinger in Germany in the 1990s, the Family Constellation Therapy technique encompasses various disciplines and methods, standing out as a therapy technique rooted in philosophy. Bert Hellinger has evaluated his technique not based on psychological theories, but rather derived from philosophical approaches such as existentialism and phenomenology. The Family Constellation Therapy technique offers a comprehensive approach that focuses on the entirety of the system rather than the individual, as part of a repetition from the general to the specific. Due to its scope, the Family Constellation Therapy technique is closely related to many branches and concepts of philosophy, including phenomenology, ontology, intuitionism, philosophy of language, ethics, philosophy of history, relationality, and innateness. Additionally, the application field and roots of the Family Constellation Therapy technique extend back to ancient Greek tragedies. The article aims to elucidate the philosophical foundations and origins of the Family Constellation Therapy technique within the framework of the branches and concepts of philosophy. The study serves as an important resource for understanding how the Family Constellation Therapy technique interacts with and enriches philosophical thought.

**Keywords:** Family constellation, bert hellinger, tragedies, philosophical healing, healing.

\*Bu çalışma Prof. Dr. Şahin FİLİZ ve ikinci danışman Doç. Dr. Sevcan Yıldız COŞGUN yönetiminde hazırlanan "Tragedyalardan Aile Dizimine Duygu Sağaltımı" başlıklı doktora twzinden türetilmiştir.

## GİRİŞ

Felsefe, insanın varoluşunu, bilgiyi, hakikati, ahlakı ve değerleri anlamaya yönelik bireylere katkı sağlayan bir disiplindir. Bu disiplin, bireylerin yüzeysel fenomenlerin ötesine geçerek derinlemesine analizler yapmalarını teşvik etmektedir. Bu bağlamda, felsefi düşünce, bireylerin nesnelere dış yüzeyini aşarak içsel gerçekliklerini kavramalarını amaçlar. Bu gerçeklik, insanın içsel anlayışını şekillendirerek nesnelere doğasını daha derinlemesine kavramasını sağlar. İçsel kavrayışın bu derinleştirilmiş boyutu, bireylerin yaşamlarını ve ilişkilerini anlamalarına yönelik daha geniş bir perspektif sunmaktadır. Bu bağlamda, Aile Dizimi ve felsefe arasındaki ilişki, insanın yaşamı, ilişkileri ve varoluşsal deneyimleri üzerine kapsamlı bir inceleme yapılmasını amaçlar; aynı zamanda aile dinamikleri, bireyin özgürlüğü, etik değerler, anlam arayışı ve toplumsal normlar gibi önemli konuları da kapsamına almaktadır. Bu felsefi yaklaşımlar, Aile Diziminin gelişimine olanak tanıyarak Aile Dizimi tekniğinin derinlemesine anlaşılmasını sağlamaktadır.

Aile Dizimi, gerçeği arama sürecinde belirli temel ilkelere dayanan, insan kavramıyla başlayan ve çeşitli yorumlama modelleri ve tekniklerle devam eden bir yaklaşımdır. Bu teknikler, köken aile sorunlarının analizi sırasında tutarlı ve sistematik bir şekilde bir araya getirilerek, uygulama sürecini desteklemektedir. Aile Dizimi, bireyin aile dinamikleri içindeki yerini anlamaya odaklanır ve bu dinamikler içinde var olan gizli yapıları, bilinçdışı bağları ve aktarılan duygusal yükleri açığa çıkararak bireyin kendi gerçeğini bulmasına yardımcı olmaktadır. Bu süreç, bireyin ailesiyle olan ilişkilerindeki dengesizlikleri tespit etmeyi ve bu dengesizliklerin giderilmesi yoluyla bireyin özgürlüğünü kazanmasını hedeflemektedir.

Aile Dizimi, bireyin kendi yaşamında özgürce ilerleyebilmesi için derin bir farkındalık ve içsel keşif sağlamayı amaçlayan bir yöntem olarak öne çıkmaktadır. Felsefe ise bireyin özgürlüğü, varoluşsal seçimleri ve ahlaki sorumlulukları üzerine derinlemesine düşünmeyi hedefleyen bir disiplin olarak, bireyin ailesel bağlamdaki özgürlüğünü ve bireysel varoluşsal sorumluluklarını anlamada önemli bir rol oynamaktadır. Felsefe, insanın varoluşu, bilgi, hakikat, ahlak ve değerler gibi temel konuları anlamaya yönelik bir arayış olarak, insanın düşünce, bilgi, etik ve anlam arayışlarına derinlemesine etki etmektedir. Aile Dizimi ve felsefe arasındaki bu derin ilişki, bireysel ve toplumsal düzeyde bir dizi önemli konuyu kapsamaktadır. Aile Dizimi, felsefeyle olan ilişkisini özellikle tragedya üzerinden kurmakta ve bu çerçevede ontoloji, fenomenoloji, sezgicilik ve ahlak felsefesi gibi alt disiplinlerle bağlantılar geliştirmektedir. Ayrıca, içkinlik gibi felsefi kavramlarla da bu ilişkiyi güçlendirmektedir. Bu bağlamda, Aile Dizimi, kendi yapısı içerisinde birçok felsefi ilkeyi barındırarak, bireyin ailesel bağlamdaki yerini ve özgürlüğünü anlamada felsefi bir derinlik sunmaktadır.

### Aile Dizimi

Almanca'da "Familienaufstellung" olarak bilinen Aile Dizimi kavramı, Bert Hellinger tarafından 1990'lı yıllarda geliştirilmiştir (Matejević ve Petrović, 2022:8). Kökleri tragedyalara dayanan bu yaklaşım, Hellinger'in çalışmaları sayesinde yaygınlaşmış ve birçok ülkede uygulanmaya başlamıştır. Aile Dizimi, bireyin içsel dünyası ile aile geçmişi arasındaki ilişkileri anlamasını ve bu anlayışı kullanarak sorunlarını çözmesini amaçlamaktadır.

Aile Dizimi tekniği, genellikle terapötik bir grup ortamında uygulanan bir yöntem olarak öne çıkmaktadır. Bu süreç, danışanın aile geçmişi ve ilişkileri üzerinde derinlemesine bir çalışma yapılmasını içermektedir. Grup içindeki katılımcılar, danışanın aile üyelerini temsil ederek, aile dinamiklerinin sahnelenmesine katkıda bulunurlar. Aile üyelerini temsil eden ikame kişilerin katılımıyla, ailenin yeniden konumlandırılmasına yönelik bir süreç yürütülmektedir (Stiefel vd., 2002:38-44).

Bu sürecin temel adımlarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

*Fiziksel konumlandırma*; danışan ya da uygulayıcı grup içindeki ikame kişilere, aile üyelerini temsil etmeleri için belirli roller vererek, bu kişileri odadaki belirli bir düzende konumlandırmaktadır. Bu fiziksel konumlandırma, aile içindeki ilişkilerin ve dinamiklerin temsilini sağlamaktadır.

*İkame kişiler arasındaki etkileşim;* danışan, aile üyelerini temsil eden ikame kişiler arasında gerçekleşen etkileşimleri gözlemleyerek, aile içindeki ilişkileri daha iyi anlamaya çalışmaktadır. Bu etkileşimler, geçmişteki çatışmaları ve gizli bağlantıları gün yüzüne çıkarmaya yöneliktir.

*Duygusal ifade;* Aile Dizimi sırasında, danışan, duygusal ifadelerini ve düşüncelerini açığa çıkarabilmektedir. İkame kişiler aracılığıyla duygusal deneyimleri ifade etmek, danışanın içsel dünyasını paylaşma ve anlama sürecini desteklemektedir.

*Yeniden konumlandırma ve çözüm arayışı;* Aile Dizimi, danışanın aile içindeki ilişkileri yeniden konumlandırma sürecine odaklanmaktadır. Bu süreç, gizli bağlantıları anlama, çatışmaları çözme ve olası çözüm yollarını keşfetme çabalarını içermektedir.

*Grup içi destek ve yorumlar;* grup içindeki diğer katılımcılar, danışanın sürecini destekleyerek gerekli durumlarda hissettiklerini ifade etmektedirler. Bu, danışana farklı bakış açıları kazandırmaktadır.

Aile Dizimi tekniği, danışanın aile sistemi içindeki çatışmalı deneyimlere dair içgörü kazanmasına, bu deneyimleri anlamasına ve içsel imajını değiştirmesine yardımcı olmaktadır (Hunger vd., 2014:288-306). Bu bağlamda, Aile Dizimi bir sağaltım yöntemi olarak danışan ve katılımcılara pek çok katkı sağlamaktadır. Danışanın aile geçmişi ve ilişkileri hakkında derinlemesine bir içgörü elde etmesine olanak tanıyan bu teknik, temsilciler aracılığıyla sahnelenen aile dinamikleri ve ilişkiler sayesinde danışanın geçmişteki çatışmaları ve karmaşıklıkları daha iyi anlamasına yardımcı olabilmektedir.

Ayrıca, Aile Dizimi sürecinde danışan, aile üyelerini temsil eden kişiler arasındaki etkileşimleri gözlemleyerek ve sürece aktif olarak katılarak, aile içindeki ilişkileri daha derinlemesine anlama ve farkındalık geliştirme fırsatı bulabilmektedir. Bu süreç, danışanın çatışmalı deneyimlere dair kazandığı içgörü ve anlayışın, içsel imajını değiştirmesine olanak tanımaktadır. Böylece danışan, geçmişteki acı verici olaylarla daha sağlıklı bir şekilde başa çıkabilme ve bu deneyimleri daha olumlu bir bakış açısıyla ele alma sürecini deneyimleyebilmektedir.

Aile Dizimi, bir başka yönüyle aile içindeki gizli bağlantıları ortaya çıkarmaya odaklanmaktadır. Danışan, ailedeki bu gizli bağlantıları anlamak ve bu bağlantıların yarattığı etkileri çalışma sürecinde gözlemek suretiyle kendi iyileşme sürecini başlatmaktadır. Bu bağlamda, Aile Dizimi, danışana çatışmaları çözmek ve olası çözüm yollarını keşfetmek için bir platform sunmaktadır. Grup içindeki temsilî roller ve etkileşimler aracılığıyla sahnelenen aile trajedileri, bastırılmış acı, öfke ve kızgınlık gibi duyguların açığa çıkarılmasına olanak tanımaktadır. Bu süreç, duygusal sağaltımı teşvik ederek danışanın yeni çözüm stratejileri geliştirmesine katkıda bulunarak bu şekilde danışanın içsel huzura ulaşmasını sağlar. Bu bağlamda, Aile Dizimi, belirli yasalar çerçevesinde işleyerek danışanın aile içindeki dinamikleri ve ilişkileri anlamasına yardımcı olur.

### ***Aile Diziminin Yasaları***

Aile Dizimi tekniği, bireylerin ve aile sistemlerinin dinamiklerini anlamada ve iyileştirmede önemli bir rol oynayan belirli temel yasalara sahiptir. Bu yasalar arasında, aidiyet, düzen, denge gibi yasaların yanında vicdan yasası da bulunmaktadır. Bu yasalar, Aile Diziminin etkinliğini ve geçerliliğini artıran temel unsurlardır.

Bert Hellinger'in Aile Dizimi çalışmalarında öne çıkan temel yasalardan biri aidiyet yasasıdır. Bu yasa, ailenin içindeki bağları, bağlılıkları ve aidiyet duygusunu ön planda tutmaktadır. Aidiyet Yasası, her bireyin kendi ailesine ait olma hakkını vurgulamaktadır (Hellinger ve Ten Hövel, 2010: 123). Bu prensip, aile içindeki ilişkilerin ve bağların temelini oluşturur. Aidiyet Yasası çerçevesinde, bir bireyin aile tarafından reddedilmesi veya dışlanması, aile sisteminde uzun vadeli zorluklara neden olabileceği belirtilmektedir. Böyle bir dışlanma, aile içindeki dengenin bozulmasına ve olumsuz etkilerin gelecek nesillere taşınmasına yol açabilmektedir. Ayrıca, aidiyet yasası travmatik olaylar ve erken ölümler gibi ailede yaşanan zorlayıcı durumları da kapsamaktadır. Bu tür olaylar, unutulmadan kaynaklı olarak aile içindeki bağlantıları etkileyebilmektedir. Aidiyet yasası kapsamında değerlendirilen olaylar ve kişiler, Aile Dizimi çalışmalarında ele alınması gereken temel konular arasında yer almaktadır. Bu bireyler, aile tarafından görölüp hatırlandıklarında huzura kavuşabilmektedirler (Anderson ve Carnabucci, 2009: 1-

15). Dolayısıyla, her bireyin aile içindeki yerinin tanınması, saygı görmesi ve kabul edilmesi, Aile Dizimi çalışmaları açısından gerekli bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır.

Aile Diziminin temel yasalarından bir diğeri düzen yasasıdır. Bu yasa, diğere temel ilkelerle ilişkili olarak önemli bir rol oynamaktadır. Düzen yasası, Bert Hellinger'in Aile Dizimi çalışmalarında vurguladığı temel prensiplerden biridir. Hellinger, sistemin düzeninin bireylerin doğum sırasına göre belirlenmesi gerektiğini ifade etmektedir (Hellinger, 2010: 229). Düzen yasası çerçevesinde, her birey aile içindeki yerini ve rolünü doğum sırasına göre alır; bu durum, sistemin sağlıklı bir şekilde işlemesi açısından kritik öneme sahiptir. Sistemdeki bireylerin ve ilişkilerin düzeni, bireylerin doğdukları sıraya göre belirlenmelidir. Aile Dizimi çalışmaları sırasında, ailenin bireyleri doğdukları sıraya göre belirli bir düzen içinde konumlandırılmaktadır. Bu düzenleme, ailenin sistem kurucuları olan ebeveynlerin-baba ve annenin-öncelikli olarak yerleştirilmesini ve ardından çocukların doğum sırasına göre sıralanmasını içerir. Çocuklar arasında düşük, kürtaj veya erken ölümler gibi durumlar söz konusuysa, bu bireyler de doğdukları sıraya göre sistemde yer alırlar. Her bireyin doğma sırasına göre yerleştirilmesi, aile içindeki ilişkilerin doğal akışını yansıtır. Ayrıca, doğum sırasına göre yerleştirme, bireyler arasındaki hiyerarşiyi belirleyerek ailenin içindeki rollerin ve ilişkilerin anlaşılmasına yardımcı olur. Bu düzenleme, her bireyin belirlenmiş bir yerinin ve sorumluluklarının ortaya konmasını sağlar. Dolayısıyla, doğum sırasına göre yerleştirme, aile içindeki düzen ve dengeyi anlamayı da kapsamaktadır.

Bert Hellinger'in Aile Dizimi çalışmalarında temel prensiplerden bir diğere yasa olan denge yasası, her eylemin bir sonucu olduğunu vurgulamaktadır. Bu ilkeye göre, bireylerin gerçekleştirdikleri her eylemden sorumlu olduğu ve bu sorumluluğun taşınması gerektiği ifade edilmektedir. Eğer bir aile üyesine, önceki kuşaklarda veya mevcut kuşakta haksızlık yapılmışsa, bu haksızlık, denge yasası uyarınca, gelecek nesillerde aynı aileye mensup bir üye tarafından telafi edilmektedir (Liebermeister, 2009: 19). Bu durum, sistemin dengesini koruma ve aile içinde adaletin sağlanması amacıyla hizmet etmektedir. Dolayısıyla, aile içinde her bireyin hak ettiği yeri alması ve geçmişte yapılmış olan haksızlıkların düzeltilmesi, Aile Dizimi sürecinde önemli bir hedef olarak ortaya çıkmaktadır.

Aile Dizimi çalışmalarında kullanılan önemli bir kavram olan vicdan yasası, aidiyet, denge ve düzen gibi temel ilkelerin yanında dördüncü bir ilke olarak kabul edilmektedir. Vicdan yasası, Hellinger'in sisteminde, bireyin ailesiyle olan bağlarını düzenleme ve aile içindeki dengeyi sağlama çabasıyla ilişkilidir. Bu ilke, üç temel prensiple bağlantılıdır ve özellikle dengeyi bozan etkenlerin vicdan yasasının işleyişiyle ilişkili olduğu vurgulanmaktadır. Hellinger'e göre, vicdan, dengeyi sağlama ve telafi etme duygusu olarak işlev görmektedir (Liebermeister, 2019: 14). Vicdan yasası, bireyin bilinçsiz bir şekilde geçmişteki olaylara dair telafi etme ihtiyacı hissetmesiyle devreye girmektedir. Bu telafi duygusu, bireyin içsel dünyasını yönlendiren bir prensip olarak vicdanın rolünü belirlemektedir. Vicdan, bireyin geçmişte yaşanan olaylara dair adaletsizlikleri algılaması ve bu dengesizlikleri düzeltme çabasını ifade eden bir mekanizma olarak işlev görmektedir. Eğer bir aile üyesi haksız bir şekilde dışlanmış, saygı görmemiş veya adaletsiz bir duruma maruz kalmışsa, bu durum vicdanın devreye girmesine ve bireyin bu haksızlığı telafi etmeye yönelik bir ihtiyaç hissetmesine neden olabilmektedir. Bu bağlamda, vicdan, bireyin sadece kişisel düzeyde değil, aynı zamanda kolektif düzeyde de işleyen bir yapı olarak değerlendirilebilmektedir. Kolektif vicdan, sistemsel ve görünmeyen aktif bir dinamik olarak, bireyler üzerinde etkisini sürdüren ve geçmişteki dengesizliklerin düzeltilmesine yönelik bir güç olarak tanımlanmaktadır. Bu anlayış, Hellinger'in Aile Dizimi yönteminde vicdan yasasının hem bireysel hem de aile sistemi düzeyinde adaletin sağlanması ve dengeye ulaşılması açısından merkezi bir rol oynadığını ortaya koymaktadır.

Bu yasalar çerçevesinde Aile Dizimi tekniği, aile içindeki gizli bağlantıları, nesiller arası etkileşimleri ve çatışmaları gün yüzüne çıkarmaya çalışmaktadır. Bu yasaların birlikte ele alınması, Aile Dizimi tekniğinin aile içindeki dinamikleri ortaya çıkarma ve bireylerin sistemle olan bağlarını anlama sürecinde ne denli kapsamlı bir yaklaşım sunduğunu göstermektedir. Aile Dizimi, bireylerin hem kişisel hem de kolektif düzeyde yaşadıkları dengesizlikleri ve haksızlıkları onarmalarına olanak tanıyan bir süreç sunmaktadır. Bu sayede, geçmişte yaşanan olayların bugünkü yaşam üzerindeki etkileri fark edilir hale gelerek aile sistemi içinde daha sağlıklı, dengeli ilişkiler kurmak mümkün olabilmektedir. Aile Dizimi, bu bütüncül yaklaşımıyla hem bireylerin hem de ailelerin iyileşme ve yeniden düzenlenme süreçlerini desteklemektedir.

## Aile Diziminin Felsefe Alt Yapısı

Aile Dizimi, felsefenin nesnelere derinlemesine bakma ve olguları anlama yaklaşımıyla yakından ilişkilidir. Bu yöntem, bireyin yalnızca olayların yüzeyinde görünenin ötesine geçerek, daha derin ve gizli gerçeklikleri fark etmesine olanak tanımaktadır. Felsefi düşüncenin nesnelere doğasını anlama amacı, Aile Dizimi sürecinde bireylerin içgörü kazanmalarına ve kendi yaşamlarında köklü bir anlayış geliştirmelerine hizmet etmektedir. Bu bağlamda, felsefe, bireyin olayların ve ilişkilerin altında yatan temel dinamikleri kavrayabilmesi için bir araç olarak işlev görmektedir (Hellinger, 2010: 264). Böylece, Aile Dizimi ve felsefi düşünce, insan deneyimlerinin ve aile içi dinamiklerin derinlemesine anlaşılmasında birbirini tamamlayan iki disiplin olarak değerlendirilebilmektedir. Aile Dizimi tekniği, temelde varoluşçuluk ve fenomenoloji gibi felsefi akımlardan etkilenmiştir. Bert Hellinger, bu teknikle insanın varoluşsal gerçekliğini anlamayı ve iyileştirmeyi amaçlamıştır. Felsefenin bu temel akımları, Aile Dizimi tekniğinin kavramsal altyapısını oluşturmaktadır. Ancak Bert Hellinger'in sınırlı olarak ele aldığı Aile Diziminin felsefe alt yapısı ise daha geniştir.

Aile Dizimi tekniğinin antik Yunan tragediyalarına dayanan uygulama biçiminin kökleri felsefenin başlangıcına kadar gitmektedir. Bu teknik, sadece fenomenoloji ve varoluşçuluk gibi felsefenin dallarıyla sınırlı kalmayıp, epistemolojik kaynak olarak sezgicilik, ahlak felsefesi gibi alanlarla da ilişki içerisindedir. Bu çalışmada Aile Dizimi tragediyalar, ontoloji, epistemoloji, ahlak felsefesi ile içkinlik kavramları arasındaki ilişkiyle ele alınacaktır. Böylece çalışma belirlenen konu sınırı çerçevesinde değerlendirilecektir.

### *Aile Diziminin İlk Örneği Olarak Tragedyalar*

Aile Dizimi tekniği, felsefi temellerini antik Yunan tragediyalarından almaktadır. Etimolojik olarak "tragedya" kelimesi, eski Yunanca "tragōidia" teriminden türemiş olup, "tragos" (keçi) ve "ōidē" (şarkı) kelimelerinin birleşiminden oluşmaktadır. Antik Yunan'da bu terim, ritüelleştirilmiş performanslar aracılığıyla insanın çektiği acıların farklı biçimlerini temsil etmeyi ifade etmektedir (Baker, 2014: 21-45). Antik Yunan tragedya geleneği, Aiskhylos, Sofokles ve Euripides gibi ünlü tragedya yazarlarıyla öne çıkmış; bu yazarlar, insan doğasının karmaşıklığını, ahlaki sorunları ve kaderin etkilerini ele alarak, tragedyanın temel unsurlarını şekillendirmiştir (Akgül, 2014: 6).

Tragedyalarda kullanılan canlandırma tekniği, Aile Dizimi uygulamasının temelini oluşturmaktadır. Aile Dizimi tekniğinin antik Yunan tragediyalarına benzer bir şekilde sahnelenmesi ve tragediyaların teatral bir oyuna dönüşmesi, her iki yaklaşım arasındaki en belirgin benzerliği ortaya koymaktadır. Her iki teknik de derin insan ilişkilerini, trajik olayları ve varoluşsal sorunları anlamaya yönelik özgün bir perspektif sunmaktadır. Bu benzerlik, sahnede aile içindeki dinamikleri ve bireyler arasındaki ilişkileri anlamak için güçlü bir araç olarak kullanılmaktadır. Hem Aile Dizimi uygulaması hem de tragedya, katılımcının veya izleyicinin insan deneyimini çoklu duygusal katmanlar aracılığıyla anlamasını sağlamak, pratik ve canlı bir temsil yoluyla derin bir etkileşim sunmaktadır.

Bu yönüyle, tragedya canlandırma tekniğiyle günümüz terapötik çalışmalarına önemli bir temel oluşturmuştur. Tragedyalarda, trajik olaylar ve aile içi çatışmalar, canlandırma tekniği ile ele alınarak, aile ilişkileri, kader, suçluluk ve trajedi gibi temalar işlenmektedir. Aristoteles'e göre, tragedya acıma ve korku duygularını harekete geçirerek izleyicide duygusal bir arınma (katharsis) sürecini başlatmaktadır (Aristoteles, 2017: 44). Bu süreç, izleyicinin duygusal yüklerden arınması ve bir tür içsel arınma deneyimi yaşaması anlamına gelmektedir. Bu bağlamda, Aile Dizimi tekniği ve antik Yunan tragediyaları arasındaki paralellik, insan doğasının anlaşılmasında ve duygusal arınmanın sağlanmasında her iki yaklaşımın da ne denli etkili bir yöntem sunduğunu ortaya koymaktadır.

Tragedyaların derinlikli ve dramatik yapıları, bireylerin içsel çatışmalarını ve aile içindeki dinamikleri keşfetme sürecinde benzer bir etki yaratmaktadır. Antik Yunan tragediyalarının önemli örnekleri arasında Sofokles'in "Oidipus" ve Euripides'in "Bakkhalar" gibi eserleri bulunmaktadır (Latacz, 2006: 8). Bu eserlerde, aile içindeki çatışmalar, kaderin zorlayıcı etkileri, suçluluk duyguları ve trajik sonuçlar ana temalar olarak işlenmiştir. Antik Yunan tragediyalarındaki karakterlerin yaşadığı trajediler, Aile Diziminde bireylerin yaşadığı zorluklarla benzerlik göstermektedir. Aile içindeki roller, geçmişten gelen kalıplar, aile üyeleri arasındaki gizli bağlar gibi konular hem antik Yunan tragediyalarında hem de Aile Dizimi tekniğinde mercek altına alınan temalardır.

Ancak, antik Yunan tragedyalarından bu yana, Aile Dizimi tekniği birçok yeniliği ve tekniği içine alarak evrimleşmiştir. Bu evrim, Aile Dizimi'ni daha kapsamlı bir sağaltım çerçevesine yerleştirerek, danışanların bireysel ihtiyaçlarına, yaşadıkları sorunlara ve terapi hedeflerine daha etkili bir şekilde yanıt verme kapasitesini artırmaktadır. Bu bağlamda, Aile Dizimi tekniği, modern terapi pratiğinde köklerinin antik Yunan tragedyalarına dayanmasının yanı sıra, iyileşme pratiğinde kullanılan bu yöntemin düşünsel ve tarihsel bağlamının ne denli eski ve köklü olduğunu ortaya koymaktadır.

### ***Aile Dizimi ve Sistemik Ontoloji***

Aile Dizimi ve ontoloji arasındaki ilişki, Bert Hellinger'in geliştirdiği Aile Dizimi terapisi bağlamında önemli bir bağlantı sunmaktadır. Ontoloji; varlık, gerçeklik ve varlığın doğasının felsefi olarak incelenmesiyle ilgilenen bir felsefe dalıdır (Berryman, 2019: 271-279). Hellinger'in Aile Dizimi çalışmaları, bu ontolojik temellere dayanmaktadır. Aile Dizimi, aileyi bir sistem olarak ele alarak, sistemik ontolojinin temel ilkelerini uygulamaktadır. Sistemik ontoloji, varlığın ve gerçeğin anlaşılmasında, bir şeyin yalnızca kendisiyle değil, aynı zamanda içinde bulunduğu sistemle birlikte değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu çerçevede, Aile Dizimi, bireyleri aile içindeki sistemle birlikte değerlendirmekte ve sorunların genellikle bu sistem içindeki dinamiklerden kaynaklandığını öne sürmektedir. Aile Dizimi tekniği, ontolojik düşünce ile bireyin varlığı ve aile içindeki ilişkiler arasındaki derin etkileşimlere odaklanmaktadır. Ayrıca, Aile Dizimi süreci, danışanın duygusal deneyimlerini anlamaya yönelik ontolojik bir bakış açısını içermektedir. Bu, bireyin ve sistemdeki diğer bireylerin varoluşsal düzeydeki deneyimlerini kavramasına katkıda bulunmaktadır.

Aile Dizimi uygulama çalışmalarında geçmiş ve mevcut zamanın birleşimi sağlanır. Ailenin geçmişteki deneyimleri ve atalarından gelen enerjiler, günümüzdeki kuşakları etkilemektedir. Bu nedenle, Aile Dizimi süreci, ontolojik bir perspektiften bakıldığında, geçmişin mevcut durumu nasıl etkilediğini anlamaya yönelik bir çaba ortaya koymaktadır. Böylece, geçmişteki varlık sorunlarının, günümüz üzerindeki etkileri çalışma sürecinde ele alınarak bu sorunların varlığı daha iyi anlaşılır hale gelmektedir.

Aile Dizimi, aile sistemindeki ontolojik sıralama ve hiyerarşiye odaklanarak, aile içindeki bireyler arasındaki ilişki dinamiklerini ve hiyerarşiyi anlamayı amaçlamaktadır. Ontolojik bir bakış açısıyla, aile içindeki her bireyin belirli bir yer ve rolü olan bir düzenin var olması gerektiğini savunmaktadır. Bu çerçevede, varlık, sistem içindeki hiyerarşik sıralamasını sorgulayarak ve değerlendirerek kendi varoluşunu anlamaya çalışmaktadır. Böylece, Aile Dizimi tekniği, bireylerin sistem içindeki konumlarını ve bu konumların aile içindeki ilişkiler üzerindeki etkilerini ontolojik bir perspektiften ele almaktadır.

Belirtilen bağlamlarda, Aile Dizimi ontolojik bir temele dayanır; çünkü geçmiş ve mevcut zamanın bir araya gelerek ilişki dinamiklerini ortaya çıkarması, bireyin ve ailenin deneyimlerini nasıl şekillendirdiğini anlamak açısından temel bir prensiptir. Aile Dizimi, ontolojik düşünceyi kullanarak bu karmaşık ilişkiler ağını anlama ve iyileştirme amacını taşımaktadır. Bu yaklaşım, geçmişteki deneyimlerin ve sistem içindeki hiyerarşik düzenin, mevcut ilişkiler üzerindeki etkilerini derinlemesine inceleyerek bireylerin ve ailelerin daha sağlıklı bir dengeye ulaşmalarını hedeflemektedir.

### ***Aile Dizimi ve Sistemik Fenomenoloji***

Aile Dizimi ve fenomenoloji, önemli bağlantılara sahip iki kavramdır. Fenomenoloji terimi, Yunanca "phaenesthai" kelimesinden türetilmiştir; bu kelime alevlenmek, kendini göstermek veya ortaya çıkmak anlamlarına gelmektedir (Dowling, 2007: 131-142). Fenomenoloji, özellikle 20. yüzyılın başlarında Edmund Husserl tarafından geliştirilmiş ve daha sonra Martin Heidegger tarafından genişletilmiştir (Zahawi, 2020: 14). Husserl, fenomenolojiyi özlerin ele alınması olarak tanımlamış ve temel amacının şeylerin doğasını ve insan deneyimini anlamak için fenomenlerin yani özlerin incelenmesi olduğunu belirtmiştir. Bu yaklaşım, bilinç, algı ve düşünce gibi konuların özlerini anlamaya yönelik bir çaba içerir. Husserl, özlerin açık ve nesnel bir şekilde tanımlanmasının önemini vurgulamış, örneğin algının özünü anlamak için algılanan nesnenin özelliklerini ayrıntılı olarak analiz etmenin gerekliliğini belirtmiştir (Ponty, 2015: 199). Fenomenolojinin bu yaklaşımı, nesnel arasındaki ilişkilerin ve anlamların berrak bir şekilde ortaya konulmasına olanak tanımaktadır. Bu bağlamda, fenomenoloji yalnızca soyut düşüncelerle sınırlı kalmaz; aynı zamanda deneyimin ve varoluşun

özgünlükleriyle de ilgilenir. Fenomenolojinin çift odaklı yaklaşımı, hem soyut özlerin anlaşılmasına hem de bu özlerin somut varoluşla ilişkilendirilmesine yönelik çabayı temsil etmektedir.

Aile Dizimi tekniğinin sağaltım yaklaşımı şeylerin görünen yüzeyine odaklanmak yerine, deneyimlerin doğasını anlamaya çalışmayı içermektedir. Aile Dizimi de bireylerin aile içindeki ilişkilerini, duygusal deneyimlerini ve bağlarını anlama amacındadır. Bu bağlamda, Aile Dizimi, bireylerin aile içindeki fenomenolojik deneyimlerini anlamaya yönelik bir araç olarak kullanılabilir. Böylece sistemik bir fenomenolojiden söz etmek mümkün hale gelmektedir.

Aile Dizimi çalışmalarında, öznel gerçeklik ve ailenin sistemik fenomenolojisi ön plana çıkmaktadır. Bu yaklaşım, ailenin öznel gerçekliğini anlamaya odaklanarak, fenomenolojiyi kullanarak bireyin aile içindeki algılarını ve ilişkilerini nasıl deneyimlediğini incelemektedir. Aile Dizimi, bireyin aile içinde nasıl algılandığını ve ilişkilerin nasıl yaşandığını anlamak için öznel deneyimi ve algıyı vurgulamaktadır. Bu çalışmaların temelinde, geçmişin fenomenolojisi yer almakta olup, geçmişin fenomenolojik bir analizi yapılmaktadır. Bert Hellinger'e göre, geçmişteki olaylar, atalardan gelen enerjiler ve deneyimler, günümüzdeki aile içindeki bireylerin fenomenolojik deneyimlerini şekillendirmektedir (Hellinger, 2010:293). Bu bağlamda, Aile Dizimi uygulamaları, geçmişin fenomenolojik perspektifinden hareketle, yaşanmış olayların bugünü nasıl etkilediğini canlı bir aile sergisi aracılığıyla ortaya koymaktadır.

Sistemik fenomenoloji olarak adlandırılabilir Aile Dizimi, ilişki dinamiklerinin derinlemesine incelenmesini sağlayarak, ilişkilerin öznel deneyimlerini anlama ve açıklama amacıyla sistemsel sorunlara çözümler sunmaktadır. Bu teknik, aile içindeki ilişki dinamiklerini görmek ve anlamak için fenomenolojik bir bakış açısı benimsemektedir; bu da onu sistemik fenomenolojik bir yaklaşıma dönüştürmektedir. Aile Dizimi, fenomenolojinin öncelik verdiği anın ve bu anın içindeki deneyimlerin anlaşılmasına odaklanarak, dinamiklerin duygusal deneyimler üzerindeki etkilerini araştırmayı da içermektedir. Aile Dizimi, aile içindeki ilişkileri, geçmişi ve şimdiki fenomenolojik bir perspektiften ele alarak, bireylerin öznel deneyimlerini keşfetme, anlama ve iyileştirme sürecinde sistemik fenomenolojiyi kullanmaktadır. Dolayısıyla, Aile Dizimi ile fenomenoloji arasında güçlü bir bağ bulunmaktadır.

### ***Aile Diziminde Sezgicilik***

Sezgi, bilgi edinme süreçlerinde duyum veya anlayış yoluyla doğrudan kavranan bilgiden türetilen bir kaynaktır ve genellikle doğrudan deneyim, içsel hisler veya anlama yoluyla elde edilen bilgileri kapsamaktadır. Bu tür bilgi edinme, argümantasyon veya tümdengelim gibi düşünsel süreçlere daha az bağımlı olup, daha çok doğrudan farkındalık ve içgüdüsel anlam üzerine temellenmektedir. Bu doğrudan farkındalık ve içgüdüsel anlam, Aile Dizimi çalışmalarında önemli bir rol oynamaktadır. Aile Dizimi, bireyin aile içindeki rolünü, aidiyetini ve ilişkilerini anlamaya yönelik bir terapi yaklaşımı olarak, geçmiş yaşam deneyimlerinin bilgisini temsilcilerin sezgileriyle ortaya çıkarmaktadır. Bu bağlamda sezgicilik, Aile Dizimi çalışmasının epistemolojik temelini oluşturur. Sezgicilik, çalışmada ihtiyaç duyulan aileye ait bilginin elde edilme süreçlerini ve bilgi türlerini anlama çabasını ifade eden bir felsefi yaklaşımdır.

Sezgi, duyum ya da anlayış yoluyla doğrudan kavranan bilgi türü olması sebebiyle bireyin doğrudan deneyimleri, içsel hisleri veya anlama yetisiyle elde ettiği bilgilere dayanır ve genellikle derin bir içgüdüsel anlam içermektedir. Bir anlamda dolaysız bilinç ya da zihnin kendi varlığının ve zihinsel durumlarının farkındalığıdır. Bu ise bireyin içsel dünyasının bilincinde olma ve duygusal durumlarını anlama kapasitesini ifade etmektedir. Sezgisel bilgi, kişisel deneyimlere dayandığından, rasyonel düşünce ve mantık süreçlerinin ötesinde bir rol oynayabilmektedir. Bu tür bilgi edinme süreçleri, sanat, yaratıcılık, karar verme ve kişisel gelişim gibi alanlarda önemli olduğu gibi, Aile Dizimi çalışmalarında da merkezi bir öneme sahiptir.

Aile Dizimi sürecinde sezgi, bilginin en önemli kaynaklarından biri olarak kullanıldığından çalışma alanında somutlaştırılmış ifadeler ve duygular, danışanın alanında canlanan ve daha önce gizli olan ilişkiler temsilciler aracılığıyla ortaya çıkarılmaktadır. Bu bağlamda, temsilcilerden elde edilen duyumsamalar, çalışmada ortaya çıkanları anlama sürecinde kritik bir rol oynamaktadır ve danışanın geçmişiyle, aile içindeki ilişkilerle bağlantı kurmasına yardımcı olabilmektedir. Aile Dizimi sürecinde, temsilcilerin sezgisel bilgileri aracılığıyla geçmişte yaşanan olaylar, ataların mirası ve aile içindeki roller



gibi unsurlar dikkate alınarak, danışanın mevcut yaşamını anlamasına katkıda bulunmaktadır. Bu epistemolojik yaklaşım, sezgiciliğin Aile Dizimi çalışmalarındaki temel işlevini ve önemini vurgulamaktadır.

### ***Aile Dizimi ve Ahlak Felsefesi***

Ahlak felsefesi ahlaksal olanın özünü araştıran, insanın kişisel ve toplumsal yaşamındaki ahlaksal davranışları ile ilgili sorunları ele alan felsefe dalıdır (Akarsu, 2017:74). Ahlak felsefesi, insanların ahlaki değerleri nasıl anlamlandırdıklarını, ahlaki sorunlara nasıl yaklaştıklarını ve ahlaki kararlarını nasıl aldıklarını anlamak için çeşitli yaklaşımları inceleyen geniş bir disiplindir.

Aile Dizimi çalışmaları, ahlaki değerlerin aile içindeki rolünü ve aile dinamiklerindeki etkisini anlamaya yönelik bir perspektif sunabilmektedir. Aile sistemi, bireyler arasındaki ilişkilerin karmaşıklığı, aile içindeki roller ve sorumluluklar, değer sistemleri gibi unsurları içermektedir. Aile Dizimi çalışmalarındaki ahlaki değerlerin nasıl anlamlandırıldığı ve uygulandığı, etik bağlamda betimleyici etiğin fenomenolojik anlayışıyla ele alınabilmektedir. Fenomenoloji etiği, ahlaki değerler, bunların hiyerarşik düzenleri ve bu düzeni esas alan normlar öğretisinde betimlenen ve çözümlenen ahlaki bilinç aslında verileri ve çözümleri oluşturmaktadır (Pieper,1999: 210). Böylece aile üyelerinin ahlaki kararlarını ve davranışlarını etkileyen faktörler, fenomenolojik etiğin çerçevesinde anlaşılabilir. Her bireyin ahlaki değerleri kendi benzersiz deneyimlerine dayanmaktadır. Bu deneyimler aile içindeki dinamiklerden ve ilişkilerden büyük ölçüde etkilenebilmektedir. Aile Dizimi çalışmaları, bireylerin ahlaki değerleriyle ilgili farklı bakış açıları ve deneyimlere nasıl sahip olduklarını anlamada bu fenomenolojik bakış açısıyla değerlendirme yapabilmektedir. Aile içinde ahlaki değerler Aile Dizimi çalışmaları ile sahnelendiğinde danışan ve katılımcılar bu değerlerin önemini görsel bir anlatımla görebilmektedirler. Bu nedenle Aile Dizimi çalışmalarının uygulamalı metodu sayesinde kişiler bu değer olgularını yaşayarak öğrenmektedirler. Bir anlamda tragedyalarda görülen eğitim yönü Aile Diziminde de kendini göstermektedir.

Aile içindeki bireyler arasında ahlaki değerlerin nasıl iletişim kurularak paylaşıldığı ve anlaşıldığı, Aile Dizimi çalışmaları sırasında açıkça ortaya konulmaktadır. Bu çalışmalar, aile üyelerinin ahlaki değerlerini nasıl ifade ettiklerini ve diğer aile üyeleriyle nasıl paylaştıklarını gözler önüne sererek, bu değerlerin bir nesilden diğerine nasıl aktarıldığını ve bu süreçlerin aile üzerindeki etkilerini detaylı bir şekilde incelemektedir. Aile içindeki gelenekler, normlar ve değerlerin sürekliliği ve bunların aile dinamiklerine etkisi, Aile Dizimi çalışmalarında belirgin bir şekilde görülmektedir.

Çalışma sırasında, ahlaki olmayan bir davranışın etkisi analiz edildiğinde, bireyin bu davranışı neden gerçekleştirdiği üzerine sorular yöneltildiğinde, genellikle şu tür cevaplar alınmaktadır: "Çocuklar üzülmesin diye yaptım," "Ailem hayal kırıklığına uğramasın diye öyle davrandım," ya da "Bu şekilde birçok acıyı önleyebilecektim" (Pieper, 1999:163). Bu tür cevaplar, bireyin eyleminin kendi içinde anlamlı bir gerekçeye dayandığını göstermektedir. Bu sayede, birey ve gerçekleştirilen eylem daha geniş bir perspektifle değerlendirilebilmekte olup, bu değerlendirme sürecinde yargısız bir alana geçiş sağlanabilmektedir. Ancak, bu değerlendirme, eylemi gerçekleştiren birey açısından bir haklılık durumu ortaya çıkarsa da eylemin mağduru olan kişiler açısından yaşanan mağduriyet göz ardı edilemez. Dolayısıyla, Aile Dizimi çalışmalarında her iki durum da tarafsız bir şekilde ele alınarak, bireylerin kendi vicdani sorgulamalarını yapmalarına olanak tanınmaktadır. Bu süreç, aile içinde ahlaki değerlerin anlaşılmasını ve bireylerin bu değerlerle olan ilişkilerini derinlemesine anlamayı hedefleyen bir çerçeve sunmaktadır.

Aile Dizimi çalışmaları, ahlaki davranışların ve bu davranışların aile içindeki ilişkilere olan etkilerinin nasıl değerlendirildiğini anlatmaktadır. Özellikle, yapılan eylemlerin olası sonuçları ile ilişkilendirilmesi, etik bağlamda bir durumu değerlendirmenin bir yolu olarak görülebilmektedir. Bu durumda, bireylerin ahlaki davranışlarını ve bu davranışların aile dinamiklerine olan etkilerini anlamak için yapılan eylemlerin olası sonuçları göz önüne alınmaktadır. Böylece ifade edilen olası cevaplar, ahlaki bir davranışın gerekçesini anlamaya yönelik sorulara verilen yanıtlardır. Bu yanıtlar, genellikle ahlaki davranışın aile üyelerini korumak, acıları önlemek veya hayal kırıklıklarını engellemek amacıyla gerçekleştirildiğini yansıtmış olsa da bu ahlaki davranışlar, bir yanda haklı veya faydalı görünürken diğer tarafta bu davranışa maruz kalan kişiler için mağduriyet ve sorgulama durumları ortaya çıkarabilmektedir.

Aile Dizimi, bu tür çatışmaları ve farklı perspektifleri ele alarak, bireylerin kendi vicdani sorgulamalarını ortaya çıkarmaya yönelik bir süreç sunmaktadır. Bu süreçte, aile üyelerinin farklı bakış açılarını anlamak, duygusal bağlamda empati kurmak ve ahlaki davranışları geniş bir perspektiften değerlendirmek önemli bir rol oynamaktadır. Bu yaklaşım, katılımcıların kendi yaşamdaki eylemlerinde ahlaki sorgulamalar yapmalarına yardımcı olmaktadır. Aile Dizimi, tragedyalarda verilen ahlaki mesajları katılımcılar tarafından deneyimlenme yeteneğine sahiptir; ancak, bu mesajların alınıp alınmaması katılımcıların kişisel sorumluluğundadır.

Ayrıca, Aile Dizimi çalışmalarında duygusal bağlantıların ahlaki değerlerle nasıl ilişkilendirildiği anlaşılmasına çalışılmaktadır. Temsilcilerin eylemlerini duygularla ilişkilendirerek gerekçelendirmeleri, ahlaki değerlerin duygusal deneyimlerle derin bir bağlantısı olduğunu göstermektedir. Özellikle, temsilcilerin verdikleri örnek cevaplar, ahlaki davranışların altında yatan duygusal motivasyonları ortaya koymaktadır. Örneğin; "Birine zarar vereceğimden korktum ve kendimi kötü hissettim;" "çok hoşuma gittiği için;" "başka türlü yapamazdım, yardım etmek zorundaydım" (Pieper, 1999:163). Bu örnekler, ahlaki davranışların temelinde duygusal deneyimlerin ve değerlerin bulunduğunu ortaya koymaktadır. Aile Dizimi, bu duygusal bağlantıları açığa çıkararak bireylerin ahlaki davranışlarını anlamalarına katkıda bulunarak aile üyeleri arasındaki ilişkileri daha derinlemesine anlamaya yönelik çabalarına katkı sağlamaktadır. Duygusal bağlantılar, ahlaki davranışların anlamını ve kişisel değerlerin nasıl şekillendiğini anlamak için önemli ipuçları sunmaktadır. Böylece Aile Dizimi, aile içindeki ahlaki değerlerin karmaşıklığını anlamak ve her bireyin perspektifinden olayları değerlendirmek için önemli bir araç haline gelmektedir. Bu, Aile Dizimi çalışmalarının aile üyeleri arasındaki ilişkileri anlamak ve geliştirmek amacıyla nasıl bir zenginlik sağlayabileceğini göstermektedir.

Bert Hellinger'in Aile Dizimi çalışmalarındaki etik değerlendirmeler hakkındaki görüşleri ise, uygulayıcıların tarafsızlık ve yargılamadan uzak durmalarını vurgulamaktadır. Hellinger'e göre, gerçek yardım yargılamadan ve ahlaki kınamadan gelmemektedir. Bireylerin yaşadığı zorlukları ve karmaşıklıkları anlamaya çalışırken, önyargıdan arınmak ve herkesin kendine özgü kaderine saygı göstermek gerekmektedir. Hellinger, içgüdüsel olarak taraf tuttuğumuz durumlar olabileceğini kabul etmekle birlikte, bu durumda bile tarafsızlık ve saygıyı korumanın önemini belirtmektedir. Özellikle ensest, cinsel istismar, tecavüz gibi zorlayıcı durumlarla ilgili konularda, kişisel yargılardan arınmanın ve bireylere sevgiyle yaklaşmanın gerekli olduğunu ifade etmektedir. Hellinger'in perspektifinde, herkesin kendine özgü kaderi ve yaşadıklarıyla eşit derecede saygı görmesi önemlidir. Yardım, acımayla değil, sevgi ve bütünlük kabulüyle gerçekleşmelidir. Bu yaklaşım, insanların olduğu gibi kabul edildiği bir ortamda, derin içsel hareketlenmelerin ve uzlaşmanın mümkün olduğunu göstermektedir. Ayrıca, Hellinger iyi ile kötü arasındaki ayrımın, yardım etmenin engeli olduğunu vurgulamaktadır. Ayrım yapmaktan vazgeçildiğinde, çalışmada uzlaşma ve barışın sağlanabileceğini ifade etmektedir. Bu, bireylerin yaşadıkları zorlukları daha bütünlükçü bir perspektifle anlamalarına ve çözmelerine yardımcı olabilmektedir (Hellinger, 2010: 210-211). Hellinger'in bu perspektifi, Aile Dizimi çalışmalarında empati, saygı ve tarafsızlık temelinde etik bir yaklaşımın benimsenmesini önermektedir ve bireylerin derin duygusal konularla başa çıkmalarına, ilişkilerini daha sağlıklı bir şekilde düzenlemelerine olanak tanımaktadır.

### ***Aile Dizimi ve İçkinlik Kavram İlişkisi***

Felsefi bir kavram olarak içkinlik, bir şeyin içinde gerçekten fiilen var olma durumunu ifade etmektedir (Cevizci, 1999: 440). Aile Dizimi çalışmalarında, "içkinlik" kavramı bireyin aile içindeki gerçek yerini ve bu konumunun geçmişle olan bağlantılarını anlamak amacıyla kullanılır. Bu bağlamda, danışanın aile içindeki konumunu keşfetmesine yönelik temel bir soru olarak ortaya çıkan "Ailemde nasıl bir yerim var?" sorusu, içkinlik kavramının anlaşılmasını sağlamaya yönelik bir araçtır (Riepl, 2015:113-123). Bu soru, bireyin aile geçmişindeki rolünü, ilişkilerini ve bağlantılarını anlamak için bir temel oluşturmaktadır.

Fiziksel, sosyal ve manevi etkileşimlerin birbirinden ayrılmaz bir bütün oluşturduğu göz önüne alındığında, bireyin bulunduğu ortamın ve etkileşimlerin önemini kavramak gerekmektedir (Vithoulkas, 2021:12). Bu ise bireyin kendi sisteminde aktif bir varlık olarak ele alınması ve bütünsel bir değerlendirmeye tabi tutulması gerekliliğini vurgulamaktadır. Aile Dizimi sisteminde birey tek başına bir özne olarak görülmemekte içinde yer aldığı bütünün bir parçası durumunda olup, bütüne

ilişkin sorunlarla birlikte çözüme ulaşma çabası ile bir yaklaşım sergilenmektedir (Andıç, 2023: 566). Aile Dizimi sistemi, bireyi sadece bireysel bir varlık olarak değil, aynı zamanda aile sistemi içindeki bir bütünün bir parçası olarak ele almaktadır. Bu yaklaşım, bireyin sadece kendi kişisel deneyimlerini değil, aynı zamanda aile içindeki ilişkileri ve dinamiklerle olan etkileşimleri de dikkate almaktadır. Aile Dizimi çalışmalarında temel bir prensip, bireyin sorunlarının sadece kişisel geçmişi ve deneyimleriyle sınırlı olmadığı, aynı zamanda aile sisteminin geniş bir bağlam içinde ele alınması gerektiğidir. Bu nedenle, bireyin aile içindeki konumu, aidiyet duygusu, gizli bağlantılar ve geçmişle olan ilişkiler gibi faktörler üzerinde durulmaktadır.

Bu bütünsel yaklaşım, Aile Diziminin etkili olmasını sağlayan önemli bir özelliktir. Çünkü bireyin yaşadığı zorluklar genellikle aile dinamikleri, bağlar ve geçmişle olan ilişkilerle derinlemesine bağlantılıdır. Bu nedenle, Aile Dizimi sistemi, bireyi sadece izole bir varlık olarak değil, aynı zamanda aile içindeki bağlam içinde değerlendirerek iyileşmeye teşvik etmektedir. Böylece bu terapötik yaklaşım, bir bireyin yaşamındaki sorunları sadece belirtiler düzeyinde ele almaz, aynı zamanda bu sorunların temel nedenlerini bulmaya çalışmaktadır. Aile Dizimi, bireyin ailesinin geçmişine odaklanarak, soy ağacındaki ilişkileri ve geçmişteki olayları inceleyerek, bireyin mevcut durumunu anlamasına yardımcı olmaktadır. Böylece Aile Dizimi, bireyin aile içindeki içkin yerini ve bu yerin geçmişle olan bağlantılarını bütünsel bir perspektiften anlamaya yardımcı olmaktadır.

## SONUÇ

Aile Dizimi ve felsefi düşünce arasındaki ilişki antik Yunan tragedyalarıyla başlamaktadır. Hem kavramsal hem de uygulama biçimleri açısından benzerlik taşıyan bu alanlar, insan ilişkilerini, aile dinamiklerini ve bireysel davranışları anlama ve açıklama çabalarını yansıtmaktadır. Antik Yunan tragedyalarında aşırılık, kibir ve ölçsüzlük gibi kavramların yol açtığı olaylar ve bunların etkileri, Aile Dizimi tekniğinde de gözlemlenebilmektedir.

Aile Dizimi sürecinde, geçmişteki olaylar ve aile içindeki ilişkiler dramatik bir biçimde canlandırılarak gizli dinamikler açığa çıkarılmaya çalışılmaktadır. Bu, antik Yunan tragedyalarının temel özelliklerinden biridir. Her iki alanda da gizli dinamiklerin açığa çıkarılması anlayış ve çözüm arayışında önemli bir adım olarak kabul edilmektedir. Bu benzerlikler, Aile Dizimi terapisinin, antik Yunan tragedyalarının etkilerini yansıttığı bir alan olarak değerlendirilmesine olanak tanımaktadır.

Geçmişten gelen etkilerin incelenmesi hem Aile Dizimi terapisinde hem de antik Yunan tragedyalarında önemli bir tema olarak öne çıkar. Her iki alanda da geçmişle yüzleşme ve geçmişten gelen sorunları anlama üzerine odaklanılırken, çözüm ve denge arayışı temel hedefler arasında yer almaktadır. Bu benzerlikler, Aile Dizimi tekniğinin kökenlerinin antik Yunan tragedyalarına dayandığını ve bu etkileşimlerin terapi sürecinin uygulanışını ve sonuçlarının etkililiğini nasıl şekillendirdiğini göstermektedir.

Aile Dizimi, geçmişteki olayları ve aile içindeki ilişkileri anlamak, gizli dinamikleri açığa çıkarmak, geçmişten gelen etkileri incelemek ve çözüm arayışı içinde olmak gibi hedeflerle geliştirilmiş bir dönüşüm ve iyileşme yöntemidir. Bu hedefler, antik Yunan tragedyalarının temalarıyla benzerlik göstermektedir. Tragedyalarda karakterler, yaşadıkları trajedileri canlandırarak içsel çatışmalarını ve karmaşalarını ortaya koymaktadır bu da Aile Dizimi sürecinde dramatik canlandırmaların ve içsel çatışmaların önemini vurgular niteliktedir. Aile Dizimi, antik Yunan tragedyalarının etkilerini yansıtan bir alan olarak değerlendirilebilir çünkü her iki yöntem de geçmişle yüzleşme ve derin içsel çatışmaların açığa çıkarılması üzerine odaklanır. Bu benzerlikler, Aile Diziminin hem tarihsel hem de uygulama açısından derin bir felsefi kökene sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Ayrıca, Aile Dizimi tekniği, felsefi disiplinlerle de bağlantılıdır. Ontoloji, fenomenoloji, ahlak felsefesi, sezgicilik ve içkinlik gibi felsefi kavramları temel alarak bireyin yaşamındaki sorunlara daha derin bir anlayışla yaklaşmayı hedeflemektedir. Bu ilişkiler, Aile Dizimi sürecinin zenginleşmesini ve terapötik etkisinin derinleşmesini sağlamaktadır. Holistik bir yaklaşım benimseyen Aile Dizimi, bireyin fiziksel, sosyal ve manevi boyutlarını ayrılmaz bir bütün olarak ele almaktadır. Bu yaklaşım, bireyin sadece bireysel sorunlarına değil, aynı zamanda aile dinamiklerine, ilişkilerine ve çevresel faktörlere de geniş bir perspektifle yaklaşmaktadır. Böylece Aile Dizimi, bireyin içsel dünyası ile çevresi arasındaki etkileşimleri anlama ve dengeleme amacındadır. Holistik yaklaşım, sadece fiziksel veya zihinsel

boyutlarla sınırlı kalmayıp duygusal, sosyal ve ruhsal boyutları da kapsamaktadır. Bu dengeyi sağlamak, bireyin geçmişten gelen etkilerle başa çıkmasına, sağlıklı ilişkiler kurmasına ve bütünsel bir iyilik hali sağlamasına yardımcı olabilmektedir.

Aile Diziminin ontolojik bir temele dayanarak bireyin ve ailenin geçmiş, şimdiki zaman ve ilişki dinamiklerinin bir araya gelerek deneyimini nasıl şekillendirdiğini anlama ve iyileştirme amacı sistemik ontolojinin temelini oluşturarak varlığın sadece kendisiyle değil, içinde bulunduğu sistemle birlikte anlaşılması gerektiğini vurgulamaktadır. Böylece birey kendi sistemi içerisinde içkin bir varlık olarak değerlendirilerek sorunların genellikle sistem içindeki dinamiklerden kaynaklandığını ortaya koymaktadır. Teknik, geçmiş ve şimdiki zamanın birleşimini ele alırken, aynı zamanda aile içindeki hiyerarşik düzeni ve ilişki dinamiklerini ontolojik bir perspektifle inceleyerek, Aile Dizimi yasaları çerçevesinde değerlendirme sunmaktadır. Bu nedenle, Aile Dizimi terapisi, ontolojik düşüncüyü kullanarak karmaşık ilişkiler ağını anlama ve iyileştirme yolunda önemli bir adım olarak öne çıkmaktadır. Bu nedenle Aile Dizimi, aile içindeki gizli dinamikleri, bağları ve etkileşimleri ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Bu, fenomenolojinin bilinçaltının keşfi ve bireysel deneyimlere odaklanma amacıyla örtüşmektedir. Terapötik süreçte, fenomenolojik bir yaklaşım benimsenerek bireyin ve ailenin deneyimleri daha derinlemesine anlaşılabilir hale gelebilmektedir. Aile Dizimi çalışması sırasında ilişkilerin öznel deneyimlerine odaklanılarak bireyler arası deneyimlerin önemi ortaya çıkmaktadır. Bu durum fenomenolojinin bireyin öznel deneyimine vurgu yapmasıyla örtüşmektedir. Terapötik süreçte, bireyin ve ailenin kişisel gerçeklikleri anlamaya yönelik bir yaklaşım benimsenerek çalışmanın etkisi artırılabilir. Çalışma sırasında sezgisel bilginin önemi çalışmayı gerçekleştiren uygulayıcı açısından önemli bir yer tutmaktadır. Temsilciler arasındaki sezgisel anlayış, aile içindeki dinamikleri anlamak ve çözmek için kritik bir faktördür. Çalışmada her bir temsilci bir fenomenolog gibi görünmeyen aile dinamiklerinin ne olduğuna dair sezgisel bilgileriyle alana katkı sunmaktadırlar. Ayrıca uygulayıcının derin içgörü ve sezgiyle çalışmasıyla çalışma süreci daha da belirginleşmektedir.

Aile Dizimi çalışmaları, ahlaki değerlerin aile içindeki rolünü ve aile dinamiklerindeki etkisini anlamaya yönelik bir perspektif sunmaktadır. Bu çalışmalar, aile üyelerinin ahlaki değerlerini nasıl anlamlandırdıklarını, aile içinde nasıl paylaştıklarını ve bu değerlerin nasıl aktarıldığını fenomenolojik bir bakış açısıyla ele almaktadır. Ayrıca, aile içindeki ahlaki davranışların duygusal bağlantılarla ilişkilendirilerek, ahlaki kararların nasıl alındığını ve bu kararların aile içindeki ilişkilere olan etkilerini anlamaya çalışmaktadır. Bert Hellinger'in perspektifi, Aile Dizimi çalışmalarında empati, saygı ve tarafsızlık temelinde etik bir yaklaşımın benimsenmesini önermektedir. Bu yaklaşım, bireylerin derin duygusal konularla başa çıkmalarına ve ilişkilerini daha sağlıklı bir şekilde düzenlemelerine yardımcı olabilmektedir.

Böylece Felsefi bağlamda, Aile Dizimi terimi, fenomenoloji, ontoloji gibi felsefenin alt dallarının yanı sıra ve diğer felsefi disiplinlere de dayanmaktadır. Aile Dizimi, bireyin varlık nedenlerini, ilişkilerini ve kök sorunlarını anlamak için ontolojik bir perspektif sunmaktadır. Ayrıca, Aile Dizimi, geçmişteki travmatik olayların ve olumsuz ilişki dinamiklerinin bugünkü birey üzerindeki etkilerini vurgulayarak, ilişkilerin ve eylemlerin ahlaki ve etik konularla da bağlantısını ortaya koymaktadır. Böylece bireyin yaşamındaki sorunların anlaşılması ve çözülmesi ahlaki bir sorumluluk olarak görülerek, birey kendi sisteminde içkin bir değerlendirmeye tabi tutulmaktadır. Bu alt dalların her biri, Aile Dizimi çalışmaları sürecinde farklı bir perspektif sunabilmekte ve çalışmanın temel ilkelerini daha derin bir şekilde anlamak için kullanılmaktadır. Böylece çalışma süreci zenginleştirilerek bireylere daha kapsamlı bir anlayış sunabilmektedir.

Aile Diziminin felsefeyle sıkı ilişkisinin sağladığı yarar bir felsefi sağaltım sürecinin de ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Filiz, felsefi sağaltımın köklerinin Sokrates'e kadar uzandığını ve bu yaklaşımın özellikle bireyin zihinsel ve ruhsal eğitimiyle ilgili olduğunu ifade etmektedir (Filiz,2018:233). Filiz'in ifadesi, felsefi sağaltımın tarihsel bir perspektife dayandığını ve bu yaklaşımın özellikle bireyin zihinsel ve ruhsal gelişimi üzerine odaklandığını belirtmektedir. Bu, felsefi düşüncenin bireyin içsel dünyasını keşfetme ve anlama sürecinde nasıl kullanılabileceği konusunda bir anlayışı yansıtmaktadır.

Sonuç olarak Aile Dizimi tekniği, antik Yunan tragedyelerinin etkilerini yansıtan bir alandır ve felsefi disiplinlerle derin bir ilişki içindedir. Bu çalışma, Aile Dizimi tekniğinin felsefi temellerini ve kökenlerini açıklamakla kalmayıp, aynı zamanda bu tekniğin insan ilişkileri, aile dinamikleri ve bireysel davranışları anlama ve açıklama çabalarını nasıl zenginleştirdiğini anlamak için önemli bir kaynak sağlamaktadır.

### KAYNAKÇA

- Akarsu B. (2017). *Felsefe terimleri Sözlüğü*, İnkılap Yayınları.
- Akgül, T. (2014). Bir ideoloji taşıyıcısı olarak mit ve tragedya. *Yedi*, (11), 1-16. <https://doi.org/10.17484/yedi.29332>.
- Anderson, R. ve Carnabucci, K. (2009). the challenge and promise for Psychodrama of Systemic ConstellationWork, <https://www.talentmanager.pt/wpcontent/uploads/PsychodramaSystemicConstellationWork-RAndersonKCarnabucci.pdf>
- Andıç, H. (2023). *Felsefi sağaltım uygulaması olarak Aile Dizimi*, 3. International Mediterranean Scientific Research And Innovation Congress, 26-27 August 2023, Antalya/Turkey, p. 560-573.
- Aristoteles, (2017). *Poetika*. Çeviren Furkan Akderin. Say Yayınları.
- Baker, S. A. (2014). *What is a social tragedy? In social tragedy: The of myth, ritual, and emotion in the new media ecology (pp. 21-45)*. New York: Palgrave Macmillan US.
- Berryman, D. R. (2019). *Ontology, epistemology, methodology, and methods: Information for librarian researchers. Medical reference services quarterly*, 38(3), 271-279.
- Cevizci, A. (1999). *Felsefe sözlüğü*. Paradigma Yayınları.
- Dowling, M. (2007). *From Husserl to van manen*. A review of different phenomenological approaches. *International journal of nursing studies*, 44(1), 131-142.
- Filiz Ş. (2018), *Felsefi sağaltım*, Pales Yayınları.
- Gyimesi, J. (2023). *FamilyConstellationTherapy in theContext of esotericism*. *Perspectives on PsychologicalScience*, 18(4), 749-761. <https://doi.org/10.1177/17456916221120424>.
- Hellinger, B. (2010). *Sevgiyle yükselmek*. Çeviren İnan Deniz Erguvan. Kaknüs Yayınları.
- Hellinger, B. ve Ten Höwel, G. (2010). *Kabul etmenin özgürlüğü*. Çeviren Seda Toksoy. Sistem Yayıncılık.
- Hunger, C., Bornhäuser, A., Link, L., Schweitzer, J. and Weinhold, J. (2014). *Improving experience in personal social systems through family constellation seminars: Results of a randomized controlled trial*. *Family Process*, 53(2), 288-306.
- Latacz, J. (2006) *Antik yunan tragedyaları*. Çeviren Yılmaz Onay. Mitos-Boyut Tiyatro Yayınları.
- Liebermeister, S. (2009). *Sevginin kökleri*. Çeviren Feride Gürsoy. Butik Yayıncılık.
- Matejević, M., and Petrović, J. (2022). *Family functionality*. In *Context Of Systemic Family Therapy And Family Constellations Method*.
- Pieper, A. (1999). *Etiğe giriş*. Çeviren Veysel Atayman-Gönül Sezer. Ayrıntı Yayınları.
- Ponty M. (2015) *Algının fenomenolojisi / göz ve tin / görünür ve görünmez*. Çeviren Emre Şan. Say Yayınları.
- Riepl, R. (2015). *DiePsychodramatischeFamilienaufstellung*. *Zeitschrift fürPsychodrama undSoziometrie*, 14(1), 113-123.
- Stiefel, I., Harris, P. and Zollmann, A. W. (2002). *Familyconstellation—A therapybeyondwords*. *Australianand New ZealandJournal of FamilyTherapy*, 23(1), 38-44.

Vithoulkas, G. (2021). *Homeopati bilimi*. Çeviren Resa Özakat. Günçe Yayınları.

Zahawi, D. (2020). *Fenomenoloji ilk temeller*. Çeviren Seçim Bayazıt. Ayrıntı Yayınları.



ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

**Araştırma Makalesi \* Research Article**

**Sağlık Bilimleri Fakültesinde Öğrenim Gören Öğrencilerin İş Bulma Kaygısı  
Düzeylerinin Belirlenmesi: Kesitsel Bir Araştırma**

**Determination of Job-Finding Anxiety Levels of Students Enrolled in the Faculty  
of Health Sciences: A Cross-sectional Research**

**Ramazan ASLAN**

Dr. Öğr. Üyesi, Ardahan Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Acil Yardım ve Afet Yönetimi Bölümü  
ramazan.aslan@ardahan.edu.tr  
Orcid ID: 0000-0002-5602-6379

**Zekiye GÖKTEKİN**

Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Acil Yardım ve Afet Yönetimi Bölümü  
zekiye.goktekin@gumushane.edu.tr  
Orcid ID: 0000-0003-1666-6109

**Eyyüp YILDIZ**

Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Acil Yardım ve Afet Yönetimi Bölümü  
eyyup.yildiz@gumushane.edu.tr  
Orcid ID: 0000-0002-1160-9693

**Öz:** Bu araştırmanın amacı, kamuda istihdamı olan bölümler ile kamuda istihdamı olmayan bölümlerde okuyan öğrencilerin iş bulma kaygısının ve bu kaygıyı etkileyen faktörlerin tespit edilmesidir. Araştırmanın evrenini Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Acil Yardım ve Afet Yönetimi, Sağlık Yönetimi ve Hemşirelik bölümlerinde öğrenim gören tüm öğrenciler oluşturmaktadır. Verilerin toplanmasında anket yöntemi kullanılmış ve katılımcıların seçimi kolayda örnekleme yöntemi ile yapılmıştır. Araştırmada 294 (%70,3)'ü kadın, 194 (%29,6)'ü erkek olmak üzere toplam 418 kişiye ulaşılmıştır. Katılımcıların %84,6'sı Kamu Personeli Seçme Sınavı'na girmeyi düşündüğünü belirtmiştir. Bağımsız Gruplar t Testi ve Tek Yönlü Varyans Analizi sonucunda, kaygı düzeyi en yüksek olan öğrencilerin kamu istihdamı olmayan Sağlık Yönetimi bölümünde olduğu, aile gelir düzeyi iyi olan veya yabancı dil bilen öğrencilerin daha az kaygılı oldukları, Acil Yardım ve Afet Yönetimi bölümünde kadınların daha kaygılı olduğu tespit edilmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** İstihdam Yetersizliği, İş Bulma Kaygısı, Kamu İstihdamı, Sağlık Bilimleri Fakültesi Öğrencileri

**Abstract:** The aim of this study is to identify the degree of job-related anxiety among students enrolled departments that offer public work opportunities as well as those in departments that do not. Additionally, the study aims to discover the factors that influence this level of anxiety. The population of the study consists of all students enrolled in the Emergency Aid and Disaster Management, Healthcare Management and Nursing Departments of the Faculty of Health Sciences of Gümüşhane University. Data was obtained using the questionnaire approach, and the convenience sampling method was employed. A total of 418 individuals participated in the study, with, 294 (70.3%) being female and 194 (29.6%) of being male. 84.6% of the

*Geliş Tarihi:19.05.2020*

*Kabul Tarihi:16.07.2024*

*Yayın Tarihi:31.08.2024*

*Atıf:* Aslan, R. Göktekin, Z. & Yıldız, E. (2024). Sağlık bilimleri fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin iş bulma kaygısı düzeylerinin belirlenmesi: Kesitsel bir araştırma. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 566-580. Doi: 10.33437/ksusbd.739620

---

registrants expressed their intention to participate in the Public Personnel Selection Exam. Based on the results of the Independent Samples t-Test and One-Way ANOVA, it was found that students with the highest anxiety levels were in the Healthcare Management department, which lacks public employment opportunities. Additionally, students with higher family income or proficient English skills exhibited lower anxiety levels, and women in the Emergency Aid and Disaster Management department were found to have higher anxiety levels compared to men.

**Keywords:** Employment Shortage, Faculty of Health Sciences Students, Job-Related Anxiety, Public Employment.

---

## GİRİŞ

Son yıllarda üniversite sayısı ve mezun sayılarındaki artış yoğun bir rekabet ortamı oluşturmaktadır (Ergüt, 2020: 234). Bu ortamda öğrencilerin en büyük kaygısı iş bulamamaktır (Gül Akmaz ve Ceyhan, 2009: 146). Ülkemizde 2020 yılı kasım ayı itibarıyla 15-24 yaş genç nüfusta işsizlik oranı %25,4 olarak gerçekleşmiştir. Her dört gençten biri işsizdir (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2020). Bu düzeydeki genç yaş işsizliği, henüz yaşamlarının erken ama en önemli zamanlarından birini yaşayan üniversite öğrencilerinde kaygıların başlamasına neden olmakta ve bu durum onları ruhsal yönden zayıflatmaktadır (Dursun ve Aytaç, 2009: 74). Öğrencilerde iş bulma kaygısına çoğunlukla depresyon, sürekli kaygı, stres gibi ruhsal hastalıklar da eşlik etmektedir (Tekin Tayfun ve Korkmaz, 2016: 555). Yoğun rekabetin yaşandığı iş dünyasında kendilerine bir yer bulabilmek isteyen öğrencilerin yaşadıkları gelecek endişesi ve iş bulma kaygısı umutsuzluğa da yol açabilmektedir (Ergüt, 2020: 234). Artan genç işsizlik ve işsizliğin gençler üzerindeki yıkıcı etkileri göz önüne alındığında iş bulma kaygı düzeylerinin ve bu düzeyleri etkileyen faktörlerin belirlenmesinin önemi görülmektedir.

Bu kapsamda üniversite öğrencilerinin iş bulmaya yönelik kaygılarını ve bu kaygıları etkileyen faktörleri (cinsiyet, medeni durum, akademik başarı, gelir durumu, aile gelir durumu, kariyer planlaması, bölüm aidiyeti, umutsuzluk, yaşam doyumu vb.) belirlemeyi amaçlayan çeşitli disiplinlerde gerçekleştirilmiş çalışmalara rastlanmaktadır (Bıkmaz ve Akca Yaşan, 2020; Çevik ve Öneren, 2019; Demir, 2016; Demir ve Taşkiran, 2018; Dursun ve Aytaç, 2009; Ergüt, 2020; Güney ve Çelik, 2019; Kıran, Kirman ve Baksı, 2019; Korkmazer, 2020; Menevşe ve Şeker, 2020; Surat ve Ceran, 2020; Şahin Kutlu, Çetinbakış ve Kutlu, 2019; Tekin Tayfun ve Korkmaz, 2016; Üstün vd., 2014; Yazar Aslan, 2015). Ancak sağlık bilimleri alanında eğitim veren fakülte ve yüksek okullara özel olarak gerçekleştirilen çalışmalar kısıtlıdır. Turaç ve Bayın Donar (2017) ve Usta, Torpuş ve Küçük (2020) Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksek Okullarında, Dereli ve Karataş (2009), Aydın vd. (2013) ve Korkmazer (2020) Sağlık Yüksek Okullarında benzer çalışmalar gerçekleştirmişlerdir.

Sonuç olarak üniversite öğrencilerinde kaygı düzeyi araştırmaları çok çeşitli boyutlarda birçok araştırmacının konusu olmuştur. Bu çalışma gerek Sağlık Bilimleri Fakültesinde (SBF) gerçekleştirilmiş olması gerekse ele aldığı fakülte bölümlerinin kamu istihdamı düzeyine göre belirlenmiş olması ve bu bölümlerde okuyan öğrencilerin sahip olduğu kaygı düzeylerini karşılaştırması açısından diğer çalışmalardan ayrılmaktadır.

Bu kesitsel tarama çalışmasının amacı SBF’de bulunan ve öğrencilerine farklı kamu istihdam imkânı sunan üç farklı bölümde öğrenim gören öğrencilerin iş bulma kaygısı düzeylerini belirlemek ve bu düzeylerde farklılaşmaya sebep olan etkenleri saptamaktır. Bu kapsamda aşağıdaki araştırma sorularına yanıt aranmıştır.

1. Sağlık Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin iş bulma kaygıları ne düzeydedir?
2. Kamu istihdamı bulunmayan bölümlerde diğer bölümlere göre kaygı daha yüksek midir?
3. İş bulma kaygısı cinsiyet değişkenine göre farklılaşmakta mıdır?
4. İş bulma kaygısı aile gelir durumu değişkenine göre farklılaşmakta mıdır?
5. İş bulma kaygısı yüksek lisans yapma düşüncesine göre farklılaşmakta mıdır?
6. İş bulma kaygısı yabancı dil bilme durumuna göre farklılaşmakta mıdır?
7. İş bulma kaygısı Kamu Personeli Seçme Sınavı (KPSS)’na girme düşüncesine göre farklılaşmakta mıdır?
8. İş bulma kaygısı iş deneyimine sahip olma durumuna göre farklılaşmakta mıdır?
9. İş bulma kaygısı okunan bölümü sevip sevmeme durumuna göre farklılaşmakta mıdır?
10. İş bulma kaygısı akademik başarıya göre farklılaşmakta mıdır?



## Kavramsal Çerçeve

Araştırma bulgularına geçmeden önce bu çalışma için önemli olduğu düşünülen birtakım kavramlara yer verilmiştir.

### Kaygı

Türk Dil Kurumu kaygıyı kötü bir şey olacaktı düşünceinin eşlik ettiği ve nedeninin bilinmediği gerginlik duygusu olarak tanımlamıştır (Türk Dil Kurumu [TDK], 2020). Kaygı, çok fazla endişe, gerginlik, merak ve korku gibi duygulara yol açan tıbbi bir durum olarak değerlendirilmiştir (Felman, 2020). Amerika Psikiyatri Derneği kaygının insan bedeninin stres durumuna normal bir reaksiyonu olduğunu belirtmiştir. Ayrıca bireyi tehlikelere karşı uyanık tutmak ve hazır hale getirmek gibi bazı durumlarda kaygının faydalı olabileceğini belirtmiştir. Dolayısıyla dengeli bir kaygı durumunun insan hayatı için elzem olduğu söylenebilir (American Psychiatric Association, 2017).

### İşsizlik

Günümüzde giderek artan üniversite öğrencisi ve mezunu sayısı (Yüksek Öğretim Kurumu [YÖK], 2020), mezun sayısı karşısında yetersiz kalan kamu istihdamı (TÜİK, 2020), ekonomik dalgalanmalar vb. sebeplerle iş bulma olanakları günden güne azalmaktadır. 2020 yılı kasım ayı itibariyle 15-24 yaş genç nüfusta işsizlik oranı %25,4, 15 yaş üzeri nüfus içerisinde yüksek öğretim mezunları işsizlik oranı ise %13,6 olarak gerçekleşmiştir (TÜİK, 2020). Türkiye’de her yıl yaklaşık bir buçuk milyon kişi kamu sektöründe istihdam edilebilmek için KPSS’ye girmektedir (Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi [ÖSYM], 2018). Özel sektörün zorlu çalışma koşulları ve özlük haklarındaki yetersizlikleri eğitilmiş nüfusu KPSS’ye yönlendirmektedir. Ancak 2019 yılı mezun sayısına karşılık (891.458), Haziran 2019 dönemi ile Haziran 2020 dönemleri arasında kamu istihdamında yalnızca 197.370 kişilik bir artış meydana gelmiştir (TÜİK, 2020; YÖK, 2020). Açıkça görülmektedir ki ülkemizdeki kamu istihdamı mezun öğrencilerin talebini karşılayamayacak düzeydedir. Bu duruma paralel, dünya genelinde de durum pek farklı değildir. Zira Uluslararası Çalışma Örgütü dünya çapında halihazırda resmi kayıtlı 160 milyon kadın ve erkek işsiz olduğunu ve bir milyardan fazla insanın ucuz işçi olarak çalıştığını ifade etmektedir (International Labour Organization, 2020).

### İş bulma kaygısı

Yukarıdaki başlıklar doğrultusunda iş bulma kaygısını; iş bulamama korkusunun eşlik ettiği ve kişiyi birçok farklı olumsuz duyguyla baş başa bırakan bir duygu durumu olarak tanımlamak mümkündür (Felman, 2020; TDK, 2020). İş bulma kaygısı daha iyi bir meslek sahibi olmak için öğrenimlerine devam eden üniversite öğrencilerinin en büyük kaygıları arasındadır. Son yıllarda mezun sayılarındaki artış ile ortaya çıkan yoğun rekabet ortamına kendilerini hazırlama adına yaptıkları yatırımların karşısında öğrencilerin en büyük kaygısı, bu emekleri karşılığında istedikleri işlerde istihdam edilmemektir (Aydın ve Tiryaki, 2017: 716; Ergüt, 2020: 234). Öğrencilerdeki bu iş bulma kaygısına çoğunlukla depresyon, sürekli kaygı, stres gibi ruhsal hastalıklar da eşlik edebilmektedir ki bu durum iş bulma kaygısının ne kadar yıkıcı etkilere sahip olabileceğini ortaya koymaktadır (Tekin Tayfun ve Korkmaz, 2016: 555). Ergüt (2020: 241) öğrencilerin gözünden iş bulma kaygısının sebeplerini önem sırasına göre şu şekilde sıralamıştır: Ekonomideki istihdam zorlukları, genel iş bulma kaygısı, niteliksel olarak bilgi ve beceri eksikliği, kişisel karamsarlık, özgüven eksikliği ve çevresel-sosyal baskı.

### Araştırmanın Yapıldığı Üç Bölümle İlgili Genel Bilgiler

Sağlık Yönetimi (SY) Bölümü: Türkiye’de sağlık yönetimi lisans eğitimi 1975 yılında bugün Hacettepe Üniversitesi bünyesinde bulunan Sağlık İdaresi Yüksekokulu’nda başlamıştır (Hacettepe Üniversitesi, 2019). Bölüm zaman içerisinde yaygınlaşmış olup; 2020 yılı itibari ile 106 farklı üniversitede 121 SY lisans programı bulunmaktadır (YÖK, 2020). 2019 yılında bölümden 12.362 öğrenci mezun olmuştur (Tablo 1). Bölümün 2014’te meslek tanımı yapılmış olmasına rağmen alan ile ilgili gelişmeler istihdam politikalarına yansımadığından mezunları alan dışı mesleklerde veya akademiye çalışmaktadır (Aydoğan ve Köse Ünal, 2018: 536; Biçer vd., 2018: 1631). 2019 yılı KPSS atamalarında “SY Bölümü mezunu olmak” şartıyla herhangi bir kadro açılmamıştır (ÖSYM, 2019).

Acil Yardım ve Afet Yönetimi (AYAY) Bölümü: Bölüm 2004 yılında Çanakkale 18 Mart Üniversitesinde kurulmuştur ve bugün 30 farklı üniversite altında 35 ayrı bölümde eğitim-öğretime

devam etmektedir (YÖK, 2020). Bölümden 2019 yılında 7.120 öğrenci mezun olmuştur (Tablo 1). Bölümün resmi bir meslek tanımı olmamakla birlikte Acil Yardım ve Afet Yöneticileri Derneği ve Üniversiteler Arası Kurulu'n görüşü ile unvanı belirlenmiştir. Bölüm mezunları kısmen, alan içi mesleklerde ve akademide görev almaktadır ve son yıllarda kamu sektöründe istihdam edilme oranı artmıştır. 2019 yılında ARFF (Havalimanı Kurtarma ve Yangınla Mücadele) memurluğu için 47 kadro açılmış ve bu kadrolara 67-87 KPSS puanı aralığındaki 47 AYAY mezununun ataması yapılmıştır (Acil Yardım ve Afet Yöneticileri Derneği, 2014).

Hemşirelik (HEM) Bölümü: Ülkemizde hemşirelik mesleğinin tarihi çok eskilere dayanmakta olup, hemşirelik eğitimine ilk kez 1920 yılında Amiral Bristol Hastanesi'ne bağlı olarak açılan Amiral Bristol Hemşire Okulunda başlanmıştır. Ege Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu 1955 yılında eğitime başlayarak hemşirelik alanında ülkemizde ve Avrupa'da üniversite düzeyinde açılan ilk okul olmuştur (Sağlık Bilimleri Üniversitesi, 2019). Günümüzde HEM lisans eğitimi 144 farklı üniversite altında 165 bölümde devam etmektedir (YÖK, 2020). Bölümden 2019 yılında toplam 16.190 öğrenci mezun olmuştur (Tablo 1). HEM bölümünün ilk mezunlarından itibaren istihdam oranları istikrarını koruduğu söylenebilir. 2019 yılında lisans mezunu hemşireler için 5 bin kadro açılmış ve atamalar 76-88 KPSS puanı aralığında yapılmıştır (ÖSYM, 2019).

**Tablo 1.** Bölümlere göre 2018-2019 öğretim yılı mezun sayıları

Bölüm	Gündüz Öğretim	Gece Öğretim	Uzaktan Eğitim	Açık Öğretim	Toplam
AYAY Bölümü	191	81	-	6848	7120
HEM Bölümü	14066	430	430	296	16190
SY Bölümü	1810	440	21	9372	12362

## YÖNTEM

### Araştırmanın Modeli

Kamuda istihdamı olan bölümler ile olmayan bölümlerde okuyan öğrencilerin iş bulma kaygısı düzeylerini ve bu düzeyleri etkileyen faktörleri belirlemeyi amaçlayan bu çalışma tarama deseninde kesitsel türde tasarlanmıştır. Kesitsel araştırmalar incelenecek değişkenlere ilişkin verilerin belirlenen örneklemden tek seferlik ölçüm ile toplandığı araştırmalardır (Büyüköztürk, 2018: 186).

### Çalışma Grubu

Araştırmanın evrenini Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi AYAY, SY ve HEM bölümlerinde öğrenim gören 1.655 öğrenci oluşturmaktadır. Yazıcıoğlu ve Erdoğan (2004: 50) 0,05 hata payı ile 333 kişilik bir örneklemin 2500 kişilik bir evreni temsil edebileceğini belirtmiştir. Üç bölümde yer alan dörder sınıf araştırmaya dahil edildiğinden toplam 12 sınıftan veri toplanmıştır. Örneklem sayısı sınıf sayısına bölünerek her bir sınıftan 28 öğrenciye ulaşılması gerektiği belirlenmiştir. Hatalı doldurulabilecek formlar dikkate alınarak her bir sınıftan 30 öğrenciye ulaşmak hedeflenmiştir. Diğer tüm düzeylerde bu sayıya ulaşılırken AYAY ve SY bölümü 4. sınıf öğrencilerinde bu sayıya ulaşamamıştır. Örneklem yöntemi olarak kolayda örneklem yöntemi seçilmiştir. Öğrencilerden araştırma katılımına dair sözlü onam alınmıştır ve görüşülen öğrencilerden araştırmaya katılmayı reddeden olmamıştır.

### Veri Toplama Aracı

Verilerin elde edilmesinde anket yöntemi kullanılmıştır. Anket formu iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Bireysel Özellikler Formu yer alırken ikinci bölümünde Demir (2016) tarafından geliştirilen "İş Kaygısı Ölçeği (İKÖ)" yer almaktadır.

Bireysel Özellikler Formu katılımcıların iş bulma kaygıları ile ilişkili olabilecek sosyo-demografik değişkenleri saptamak amacı ile yazarlar tarafından oluşturulmuştur. Formda bulunan 9 soru ile aşağıdaki sosyo-demografik değişkenlere yönelik veri toplanmıştır ve bu değişkenler çalışmanın bağımsız değişkenlerini oluşturmuştur:

1. Öğrenim görülen bölüm
2. Cinsiyet
3. Aile gelir düzeyi
4. Yüksek lisans yapma düşüncesi
5. Yabancı dil bilme durumu
6. KPSS'ye girme düşüncesi
7. İş deneyimine sahip olma durumu
8. Öğrenim görülen bölümü sevme durumu
9. Ağırlıklandırılmış Genel Not Ortalaması (AGNO)

İKÖ üniversite öğrencilerinin mezuniyet sonrası iş bulma ile ilgili kaygılarını tespit etmek amacı ile Demir (2016) tarafından geliştirilmiş 21 Likert sorudan oluşan bir ölçektir. Ölçeğin geçerliliğini sağlamak amacı ile Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) gerçekleştirilmiş ancak Demir (2016)'in belirlediği model için gerekli uyum değerlerine ulaşamamıştır. Bu sebeple ölçeğe tekrar Açımlayıcı Faktör Analizi (AFA) uygulanmıştır. AFA'nin uygulanabilmesi için verilerin normal dağılması gerekmektedir. İlk olarak normal dağılım incelemesi Kolmogrov Smirnov testi ile incelenmiş ve verilerin normal dağılım göstermediği belirlenmiştir. Ardından normal dağılımın bir diğer göstergesi olan çarpıklık katsayısı incelenmiştir. Bu katsayının  $\pm 1$  aralığında olması verilerin normal dağıldığı anlamına gelmektedir (Morgan vd., 2004:49, akt. Can 2019: 85). Her bir ölçek sorusu ve faktör puanı bu doğrultuda değerlendirilmiştir ve tüm çarpıklık katsayılarının  $\pm 1$  aralığında olduğu saptandığından verilerin normal dağılıma uyduğuna karar verilmiştir. AFA'da temel bileşenler analizi metodu ve dik döndürme yöntemlerinden varimax yöntemi kullanılmıştır. Ölçeğin aslında olduğu gibi beş faktörlü bir yapıdan oluştuğu saptanmıştır. Ölçekte yer alan bir soru (S19) düşük faktör yükünden dolayı analizden çıkarılmıştır.

AFA sonucunda KMO=0,88 değerine ve Bartlett küresellik testi için  $p=0,00<0,05$  değerlerine ulaşılmıştır. Can (2019: 325) KMO değerinin 0,70 üzerinde olmasının örneklem büyüklüğünün AFA için uygun olduğu anlamına geldiğini ve AFA yapabilmek için Bartlett küresellik testinin sonucunun anlamlı çıkması gerektiğini belirtmiştir. Bu doğrultuda elde edilen değerlerin AFA için kabul edilebilir düzeyde olduğu sonucuna varılmıştır. Oluşan faktör yapısı ile toplam varyansın %59,17'sinin açıklandığı saptanmıştır. Karagöz (2016: 880) bu değerlerin sosyal bilimlerde genellikle %40-%60 arasında kabul gördüğünü belirtmiştir. Bu doğrultuda açıklanan varyansın oldukça iyi düzeyde olduğu söylenebilir. Faktör analizine ilişkin detaylı bilgi Tablo 2'de verilmiştir.

Tüm sorularla gerçekleştirilen güvenilirlik analizi sonucu Cronbach  $\alpha$  değeri 0,798 olarak belirlenmiştir. Her bir faktöre ilişkin tespit edilen  $\alpha$  değerleri ise Tablo 2'de verilmiştir. Bu değerlerin tamamının  $0,60 \leq \alpha < 0,80$  aralığında olması ölçeğin güvenilir olduğunu göstermektedir (Karagöz, 2016: 941).

Faktörlere dağılan soruların ölçeğin aslındaki dağılıma çok yakın olması sebebi ile boyut isimlendirmesi aynen korunmuştur. Ölçekten elde edilen faktörler şu şekildedir:

1. İstihdam Yetersizliği
2. Çaresizlik
3. Ayrımcılık
4. Deneyimsizlik
5. Kişisel Yeterlilik

İstihdam yetersizliği faktörü (1) öğrencilerin mezuniyet sonrasındaki istihdam azlığından kaygı duyma düzeylerini; çaresizlik faktörü (2) işe alımlarda liyakatin değil kayırmacılığın ön planda tutulmasından dolayı duyulan çaresizliği; ayrımcılık faktörü (3) öğrencilerin arzuladıkları işi bulamamaktan duydukları kaygı düzeyini; deneyimsizlik faktörü (4) öğrencilerin eğitimleri boyunca aldıkları eğitimin teorik olması ve pratik hayattan uzak olmasından dolayı duydukları kaygıyı; kişisel yeterlilik faktörü (5) öğrencilerin eğitim hayatlarında elde ettikleri bilgiler dâhilinde kendi iş hayatlarını kuracak yetkinliğe sahip olma hususunda duydukları kaygıyı ölçmektedir. Bu faktörler çalışmanın bağımlı değişkenlerini oluşturmuştur.

İKÖ'deki maddelerin cevap puanları 1,00 ile 5,00 arasında değişmektedir. Cevap puanının 5'e yaklaşması öğrencinin ilgili maddeye katılım düzeyinin yüksek olduğunu, aksine cevap puanının 1'e

yaklaşması öğrencinin ilgili maddeye katılım düzeyinin düşük olduğunu gösterir. Bu çalışmada ölçekten alınan puanlar düşük kaygı (1,00-2,33), orta düzey kaygı (2,33-3,66) ve yüksek kaygı (3,66-5,00) olmak üzere üç seviyede değerlendirilmiştir.

**Tablo 2. Faktör analizi tablosu**

Soru No	Soru İfadesi	Faktör Yüğü	Cronbach Alpha	Açıklanan Varyans
<b>İstihdam Yetersizliği</b>				
S1	Devletin işsizlikle mücadelede yetersiz kaldığını düşünmekteyim.	0,549		
S2	“Bu kadar mezun arasında iş bulamam” psikolojisiyle yaşıyorum.	0,639		
S3	Özel sektörde çalışma şartlarının iyi olmaması iş alanımı daraltmaktadır.	0,650		
S4	Kamu kurumlarına yapılan atamaların mezun öğrenci sayısının çok altında olmasından endişe duymaktayım.	0,773		
S5	Bölümümün mezunlarının istedikleri işte çalışmadıklarını görmek kaygımı arttırmaktadır.	0,764	0,870	21,65
S6	Bölümümün çok fazla mezun vermesi iş bulma imkânlarımı azaltmaktadır.	0,726		
S7	Ülkemizdeki işsizlik oranının yüksek olması iş bulma kaygımı arttırmaktadır.	0,761		
S8	Sürekli iş bulma kaygısı ile yaşamak psikolojimi bozmaktadır.	0,489		
S9	Özel sektörde çalışabilmek için iş tecrübesinin aranması, istediğim işi bulmamda beni endişelendirmektedir.	0,532		
<b>Çaresizlik</b>				
S11	Kendi işimi kurma konusunda devletten yeterli desteği bulamayacağımı düşünüyorum.	0,651		
S12	Kişisel gayretimi ortaya koysam da iyi bir iş bulamayacağımı düşünüyorum.	0,772	0,641	9,96
S13	Bir torpilim olmaksızın istediğim işi bulamayacağımı düşünüyorum.	0,695		
<b>Ayrımcılık</b>				
S16	Dini hassasiyetlerime uygun bir iş bulamama kaygısı yaşamaktayım.	0,683		
S17	Cinsiyetimden dolayı uygun bir iş bulamayacağımı düşünüyorum.	0,766	0,626	9,90
S18	Yakın çevremdeki insanların bölümüme karşı olumsuz düşünceleri kişisel gayretimi azaltmaktadır.	0,649		
<b>Deneyimsizlik</b>				
S10	Derslerin pratikten uzak daha çok teorik bilgiye dayanarak aktarılması iş bulma kaygımı artırmaktadır.	0,619		
S15	Okul döneminde stajın olmaması/yetersiz olması iş bulmamı zorlaştıracaktır.	0,759	0,602	9,41
S20	“Okul döneminde zorunlu staj yapsaydım/daha çok yapsaydım daha rahat iş bulabilirdim” diye düşünüyorum.	0,747		
<b>Kişisel Yeterlilik</b>				
S14	Kendi işimi kuracağımdan dolayı iş bulma kaygım yok.	0,629		
S21	Mezun olduktan sonra rahatlıkla istediğim işi bulacağımı düşündüğümünden dolayı iş bulma kaygısı yaşamıyorum.	0,720	0,610	8,24
Toplam varyans =59,17				
KMO =0,882				
Bartlett Küresellik testi ki kare değeri =2654,09 p=0,00				

## Verilerin Analizi

Bireysel Özellikler Formu ile elde edilen AGNO verisi sürekli değişken olarak işlenmiştir. Diğer değişkenler ise kategorik olarak işlenmiştir. İKÖ ölçeğinin alt boyutlarına ait puanlar boyuta ait soruların ortalaması alınarak oluşturulmuştur. Ölçeğin geçerliliğini sağlamak amacı ile AMOS programı ile DFA gerçekleştirilmiştir. Uyum iyiliği değerlerine ulaşamaması üzerine SPSS programı ile AFA

gerçekleştirilmiştir. Ölçek puanlarının bağımsız değişkenlere göre çoklu normal dağılım gösterip göstermediğini test etmek amacı ile Kolmogorov-Smirnov Normallik testi gerçekleştirilmiştir. Test sonucunda alt boyutların çoklu normal dağılım göstermediği toplam puanın ise çoklu normal dağılım gösterdiği saptanmıştır. Alt boyutların çarpıklık değerleri incelendiğinde ise bu değerlerin  $\pm 1$  aralığında olduğu yani normal dağıldığı tespit edilmiştir. Bu veriler doğrultusunda analizlerde parametrik testler kullanılmıştır.

Kategorik verilerin gösteriminde yüzde ve frekans dağılımları verilmiştir. Sürekli değişkenlerin gösteriminde ortalama (standart sapma) değerleri verilmiştir. İkili gruplu karşılaştırmalar için Bağımsız Gruplar t Testi, üç veya daha fazla gruplu değişkenlerde karşılaştırmalar için Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA), ilişki analizi için ise Pearson Korelasyon Analizi kullanılmıştır. Analiz sonuçları etki büyüklüğü ile raporlanmıştır.

Araştırmadan elde edilen veriler "IBM SPSS Statistics 22.0" paket programı kullanılarak analiz edilmiş ve istatistiksel anlamlılık düzeyi  $p < 0,05$  olarak belirlenmiştir.

### **Araştırmanın Etik Yönü**

Kullanılan form ve ölçek için Gümüşhane Üniversitesi Etik Kurulu'ndan 13/03/2019 tarihli ve 95674917-108.99-E.9740 sayılı etik kurul onayı alınmıştır. Ayrıca verilerin toplandığı kurumdan da yazılı onay alınmıştır.

### **BULGULAR**

Araştırmaya 288 (%70,2)'i kadın, 122 (%29,8)'si erkek olmak üzere toplam 410 kişi katılmıştır. AYAY bölümünden 134 (%32,7) kişiye, SY bölümünden 135 (%33) kişiye, HEM bölümünden 141 (%34,4) kişiye ulaşılmıştır. AGNO'sunu belirten 387 öğrencinin AGNO ortalaması  $2,82 \pm 0,49$  olarak saptanmıştır. Öğrencilerin 207 (%50,5)'sinin çalışma deneyimi vardır. Öğrencilerin %66,7'si yüksek lisans yapmayı düşündüğünü belirtirken %84,8'i KPSS'ye girmeyi düşündüğünü belirtmiştir. Öğrencilerden %84,1'i okuduğu bölümü sevdiğini belirtmiştir. Toplam iş bulma kaygısının  $3,29 \pm 0,52$  değeri ile orta düzeyde olduğu ve en yüksek kaygının  $3,73 \pm 0,77$  ile istihdam yetersizliği boyutunda bulunduğu saptanmıştır (Tablo 3).

İKÖ alt boyutları ile bölümler arası farklılıklar karşılaştırılmıştır. Karşılaştırmada "İstihdam Yetersizliği" boyutunda, "Çaresizlik" boyutunda, "Kişisel Yeterlilik" boyutunda ve toplam iş kaygısında anlamlı bir farklılık saptanmıştır. SY bölümü öğrencileri istihdam yetersizliği konusunda AYAY ve HEM öğrencilerine göre daha kaygılıdır. SY ve HEM bölümü öğrencileri AYAY Bölümü öğrencilerinden daha fazla çaresiz hissetmektedir. SY bölümü öğrencileri kişisel yeterlilik konusunda HEM Bölümü öğrencilerine göre daha az kaygılıdır. Toplam kaygı düzeyi değerlendirildiğinde SY bölümü öğrencilerinin AYAY ve HEM öğrencilerine kıyasla istatistiksel olarak anlamlı şekilde daha kaygılı oldukları saptanmıştır (Tablo 5).

Kadınlar istihdam yetersizliği ve deneyimsizlik boyutlarında daha kaygılı iken, erkeklerin kişisel yeterlilik boyutunda daha kaygılı oldukları saptanmıştır. Toplam iş kaygısında ise cinsiyet temelli bir farklılık saptanmamıştır (Tablo 5).

Aile gelir düzeyi kötü olan öğrencilerin istihdam yetersizliğinden anlamlı şekilde daha çok kaygı duyduğu, gelir durumu yüksek olan öğrencilerin ise kişisel yeterliliklerinden dolayı daha fazla kaygılı oldukları saptanmıştır. Toplam iş kaygısında aile gelir düzeyine göre anlamlı bir farklılık saptanmamıştır (Tablo 5).

Yüksek lisans yapacağını belirten öğrencilerin çaresizliklerinin daha düşük olduğu tespit edilirken yabancı dil bilen öğrencilerin daha az çaresiz hissettikleri ve istihdam yetersizliğinden daha az kaygı duydukları saptanmıştır. Toplam iş kaygısı puanında da yabancı dil bilme durumuna bağlı değişim yaşandığı tespit edilmiştir. Yabancı dil bilen öğrenciler bilmeyenlere kıyasla anlamlı şekilde daha az kaygılıdır (Tablo 5).

Daha önce herhangi bir işte çalışmış olma durumuna ve KPSS sınavına girecek olma durumuna göre kaygı düzeylerinde farklılık saptanmamıştır (Tablo 5).

**Tablo 3. Değişkenlerin bölümlere göre dağılımı**

Değişken	AYAY		SY		HEM		Toplam	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Cinsiyet								
Kadın	84	62,7	105	77,8	99	70,2	288	70,2
Erkek	50	37,3	30	22,2	42	29,8	122	29,8
Toplam	134	100	135	100	141	100	410	100
Çalışma Deneyimi								
Evet	88	67,2	71	53,0	48	34,5	207	51,2
Hayır	43	32,8	63	47,0	91	65,5	197	48,8
Toplam	131	100	134	100	139	100	404	100
Aile Geliri								
Kötü	10	7,5	12	8,9	7	5,0	29	7,1
Orta	97	72,9	93	68,9	101	71,6	291	71,1
İyi	26	19,5	30	22,2	33	23,4	89	21,8
Toplam	133	100	135	100	141	100	409	100
Yüksek Lisans								
Evet	104	77,6	75	56,0	94	66,7	273	66,7
Hayır	30	22,4	59	44,0	47	33,3	136	33,3
Toplam	134	100	134	100	141	100	409	100
KPSS								
Evet	122	91,0	106	79,1	118	84,3	346	84,8
Hayır	12	9,0	28	20,9	22	15,7	62	15,2
Toplam	134	100	134	100	140	100	408	100
Yabancı Dil								
Evet	105	80,8	43	33,3	37	27,2	185	46,8
Hayır	25	19,2	86	66,7	99	72,8	210	53,2
Toplam	130	100	129	100,0	136	100	395	100
Bölüm Sevgisi								
Evet	126	94,0	99	73,3	120	85,1	345	84,1
Hayır	8	6,0	36	26,7	21	14,9	65	15,9
Toplam	134	100	135	100	141	100	410	100
İstihdam Yetersizliği	3,57±0,74		4,05±0,83		3,59±0,65		3,73±0,77	
Çaresizlik	2,98±0,89		3,35±0,99		3,29±0,80		3,21±0,91	
Ayrımcılık	2,32±0,88		2,38±0,95		2,46±0,88		2,39±0,91	
Deneyimsizlik	3,51±0,85		3,50±0,91		3,37±0,84		3,45±0,87	
Kişisel Yeterlilik	2,49±0,92		2,24±1,13		2,73±0,95		2,49±1,02	
Toplam İş Kaygısı	3,18±0,52		3,43±0,56		3,25±0,46		3,29±0,52	
AGNO	3,13±0,39		2,48±0,49		2,84±0,36		2,82±0,49	

Okuduğu bölümü sevdiğini belirten öğrencilerin istihdam yetersizliği, ayrımcılık ve çaresizlik boyutlarında anlamlı şekilde daha az kaygılı oldukları saptanmıştır. Benzer şekilde bölümünü sevdiğini belirten öğrencilerin toplam iş bulma kaygısı düzeylerinin anlamlı şekilde daha düşük olduğu tespit edilmiştir (Tablo 5).

Akademik başarının göstergesi olarak ele alınan AGNO iş kaygısı düzeyleri arasındaki ilişkiyi belirlemek için yapılan Pearson Korelasyon analizi sonucunda AGNO ile istihdam yetersizliği ve çaresizlik boyutu arasında anlamlı negatif korelasyon tespit edilmiştir. Benzer şekilde toplam iş kaygısı ile AGNO arasında da negatif korelasyon saptanmıştır. Akademik başarısı yüksek olan öğrencilerin kaygıları daha düşüktür. (Tablo 4).

**Tablo 4.** Ağırlaştırılmış Genel Not Ortalaması ile İşsizlik Alt Boyutları Korelasyon Sonuçları

	İstihdam Yetersizliği	Çaresizlik	Ayrımcılık	Deneyimsizlik	Kişisel Yeterlilik	Toplam Puan	
AGNO	r	-,143**	-,154**	-,068	-,012	-,004	-,156**
	p	,005	,003	,186	,812	,941	,002
	n	379	379	379	379	379	379

*\*\*Korelasyon 0,01 düzeyinde anlamlıdır (2 kuyruklu)*

**Tablo 5. Karşılaştırma Analizlerine İlişkin Tablo**

Seçenek	İstihdam Yetersizliği		Çaresizlik		Ayrımcılık		Deneyimsizlik		Kişisel Yeterlilik		Toplam İş Kaygısı	
	Ort±ss	İstatistik	Ort±ss	İstatistik	Ort±ss	İstatistik	Ort±ss	İstatistik	Ort±ss	İstatistik	Ort±ss	İstatistik
Bölüm (n=410)												
(1) AYAY	3,57±0,74	F=17,92*	2,98±0,89	F=6,70*	2,32±0,88	F=0,73	3,51±0,85	F=1,13	2,49±0,92	F=8,14*	3,18±0,52	F=8,46*
(2) HEM	3,59±0,65	$\eta^2=0,08$	3,29±0,80	$\eta^2=0,03$	2,46±0,88	$\eta^2=0,00$	3,37±0,84	$\eta^2=0,01$	2,73±0,96	$\eta^2=0,04$	3,25±0,46	$\eta^2=0,04$
(3) SY	4,05±0,83	3>1,2	3,35±0,99	1<2,3	2,38±0,95		3,50±0,91		2,24±1,13	2>3	3,43±0,56	3>1,2
Cinsiyet (n=410)												
Kadın	3,80±0,78	t=2,60*	3,23±0,90	t=0,85	2,39±0,89	t=0,12	3,52±0,87	t=2,28*	2,39±0,99	t=-3,03*	3,32±0,52	t=1,95
Erkek	3,58±0,73	d=0,28	3,15±0,92	d=0,09	2,38±0,95	d=0,01	3,30±0,85	d=0,25	2,72±1,06	d=-0,33	3,21±0,53	d=0,21
Aile Gelir Düzeyi (n=409)												
(1) İyi	3,55±0,85	F=3,93*	3,12±0,90	F=1,16	2,32±0,90	F=0,6	3,34±0,94	F=1,89	2,72±1,12	F=4,02*	3,19±0,55	F=2,29
(2) Kötü	3,96±0,79	$\eta^2=0,02$	3,41±0,93	$\eta^2=0,01$	2,51±0,88	$\eta^2=0,00$	3,29±1,02	$\eta^2=0,01$	2,16±1,00	$\eta^2=0,02$	3,38±0,54	$\eta^2=0,01$
(3) Orta	3,77±0,74	2>1	3,21±0,90		2,38±0,91		3,51±0,82		2,45±0,99	1>2	3,31±0,51	
Yüksek Lisans (n=412)												
Yapmak istiyor	3,69±0,80	t=-1,65	3,14±0,93	t=-2,19*	2,36±0,90	t=-0,86	3,43±0,90	t=-0,69	2,55±1,05	t=1,76	3,26±0,54	t=-1,72
Yapmak istemiyor	3,82±0,71	d=-0,17	3,34±0,85	d=-0,23	2,44±0,92	d=-0,09	3,50±0,81	d=-0,07	2,36±0,97	d=0,19	3,35±0,49	d=-0,18
Yabancı Dil (n=395)												
Biliyor	3,65±0,75	t=-2,08*	3,03±0,90	t=-3,61*	2,36±0,86	t=-0,69	3,49±0,85	t=0,51	2,49±0,94	t=-0,08	3,22±0,51	t=-2,39*
Bilmiyor	3,81±0,77	d=-0,21	3,36±0,89	d=-0,36	2,42±0,96	d=-0,07	3,44±0,88	d=0,05	2,49±1,09	d=-0,01	3,35±0,52	d=-0,24
KPSS (n=408)												
Girmeyi düşünüyor	3,74±0,77	t=0,24	3,21±0,91	t=0,49	2,37±0,90	t=-0,76	3,45±0,86	t=0,25	2,46±1,03	t=-0,81	3,28±0,52	t=-0,01
Girmeyi düşünmüyor	3,71±0,80	d=0,03	3,15±0,89	d=0,07	2,46±0,94	d=-0,11	3,42±0,93	d=0,03	2,58±0,96	d=-0,11	3,28±0,54	d=-0,00
Çalışma Deneyimi (n=404)												
Var	3,73±0,74	t=-0,12	3,19±0,87	t=-0,59	2,34±0,95	t=-0,88	3,50±0,91	t=1,06	2,47±1,01	t=-0,39	3,28±0,51	t=-0,28
Yok	3,74±0,80	d=-0,01	3,24±0,95	d=-0,06	2,42±0,86	d=-0,09	3,41±0,81	d=0,11	2,51±1,04	d=-0,04	3,30±0,53	d=-0,03
Bölüm sevgisi (n=410)												
Bölümünü seviyor	3,70±0,79	t=-1,89*	3,16±0,90	t=-2,50*	2,35±0,91	t=-2,11*	3,44±0,90	t=-0,94	2,52±1,01	t=1,36	3,26±0,53	t=-2,43*
Bölümünü sevmiyor	3,90±0,67	d=-0,26	3,46±0,93	d=-0,34	2,60±0,83	d=-0,29	3,55±0,65	d=-0,13	2,33±1,07	d=0,18	3,43±0,46	d=-0,33

\*  $P<0,05$ ,  $t=$  Bağımsız Örnekler  $t$  Testi,  $F=$  ANOVA Testi,  $Ort=$  Aritmetik Ortalama,  $d=$  Cohen  $d$ 'si,  $\eta^2=$ Eta kare



## SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Sağlık Bilimleri Fakültesinde yer alan ve mezunlarına farklı kamu istihdam olanakları sunan AYAY, SY ve HEM bölümü öğrencilerinin iş kaygılarını ölçmeyi amaçlayan bu çalışmada 410 öğrenciye ulaşılmış ve yapılan analizler sonucunda öğrencilerin  $3,29\pm 0,52$  puan ile orta düzeyde genel iş kaygısına sahip oldukları, en çok istihdam yetersizliğinden kaygılandıkları tespit edilmiştir. Aynı zamanda öngörüler doğrultusunda kamu istihdamı yetersiz grup olarak belirlenen SY bölümü öğrencilerinin iş kaygılarının diğer bölümlere kıyasla daha yüksek olduğu saptanmıştır. İş kaygısı ile ilişkili diğer değişkenler incelendiğinde cinsiyet, aile gelir durumu, yüksek lisans yapma düşüncesi, yabancı dil bilme durumu, okuduğu bölümü sevme durumu ve AGNO değişkenlerinin iş kaygısında değişikliğe sebep olduğu tespit edilmiştir. KPSS'ye girme düşüncesi ve iş deneyimine sahip olma durumu değişkenleri yönünden ise herhangi bir farklılık saptanmamıştır.

Korkmazer (2020: 149) çalışmasında SBF öğrencilerinin (SY, HEM) ortalama kaygısını 3,89 olarak tespit etmiştir. Aynı çalışmada SY bölümü öğrencilerinin  $4,01\pm 0,80$  HEM bölümü öğrencilerinin ise  $2,91\pm 0,55$  düzeyinde kaygıya sahip oldukları ve aralarında anlamlı farklılık bulunduğu saptanmıştır. Bu bulgular bu çalışmada elde edilen bulgular ile paralellik göstermektedir. Buna karşın Turaç ve Bayın Donar (2017) SY bölümü öğrencilerinin kaygı düzeyini bu çalışmada tespit edilen düzeyden ( $3,42\pm 0,54$ ) daha düşük olarak ( $2,65\pm 0,60$ ) tespit etmiştir. Bu farkın ölçme aracı farklılığından kaynaklanabileceği düşünülmektedir. SY bölümü öğrencilerinin kaygılarının hangi faktörden kaygılandığı incelendiğinde bu farkın çaresizlik ve istihdam yetersizliği boyutundan kaynaklandığı görülmektedir. Hemşirelik bölümü ile arasındaki anlamlı ilişkide hesaba katılarak SY bölümündeki istihdam yetersizliğinin bu durumun başlıca sebebi olduğu düşünülmektedir. Usta, Torpuş ve Küçük (2020) de benzer bir farkın istihdam belirsizliğinden kaynaklanabileceğini belirtmiştir. HEM öğrencilerinin kişisel yeterlilik boyutunda daha kaygılı olması durumu ise HEM bölümünün hastaya direkt temas eden, hayati müdahaleleri içeren bir bölüm olmasına karşılık, SY Bölümü'nün hastaya çoğunlukla direkt teması olmayan bir bölüm olmasıyla ilişkilendirilebilir.

Bu bulgulara karşılık literatürde öğrenim görülen bölüme göre iş kaygısında farklılaşma tespit etmeyen çalışmalara da rastlanmaktadır (Dereli ve Karataş, 2009: 35; Şahin Kutlu, Çetinbakış ve Kutlu, 2019: 522; Tekin Tayfun ve Korkmaz, 2016: 548).

Kadınların istihdam yetersizliği konusunda erkeklere göre daha kaygılı oldukları saptanmıştır. İstihdam yetersizliği boyutuna bölüm bazında bakıldığında bu değişikliğin AYAY bölümünden kaynaklandığı SY ve HEM bölümlerinde anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir. Genel itibariyle kadınların istihdam oranı erkeklere oranla oldukça düşüktür (Eurostat, 2020). Ancak bu duruma ilave olarak, AYAY Bölümünün istihdam edildiği ARFF ve itfaiye memurluğu kontenjanlarında bulunan boy-kilo şartını bazı kadın AYAY öğrencilerinin sağlamamasının ve bazı ilanlarda "erkek olmak" şeklinde bir şart bulunmasının, kadın personel alımı yapanların ise erkek personel alanlara göre oldukça düşük sayıda olmasının kadın AYAY öğrencilerinin iş bulma kaygısını artırmakta olduğu düşünülmektedir (Resmi Gazete, 2018). Yine deneyimsizlik boyutunda kadınların daha kaygılı oldukları tespit edilmiştir. Uluslararası Çalışma Örgütü geliştirmekte olan ülkelerde örgün eğitime katılan genç kadın sayısındaki artış ve dolayısıyla işgücü piyasasına katılmalarının geciktiğini belirtmiştir (ILO, 2020). Bu gecikme doğal olarak iş deneyimsizliğini de beraberinde getirmektedir. Bu da kadınlarda iş deneyimsizliği kaygısının daha fazla olmasına yol açabilir. Erkeklerin ise kişisel yeterlilik boyutunda daha kaygılı oldukları saptanmıştır.

Genellikle Türk toplumunda evi erkeğin geçindirmesi gerektiği algısının yarattığı baskının erkeklerde geleceğe yönelik kaygıyı arttırdığı düşünülmektedir (Bıkmaz ve Akca Yaşan, 2020: 173; Surat ve Ceran, 2020: 162; Üstün vd., 2014: 211). Tekin Tayfun ve Korkmaz (2016: 553) ise kadın öğrencilerin iş bulma kaygısının daha yüksek olmasının sebebinin toplumsal cinsiyet ayrımcılığı olduğunu belirtmiştir. Güney ve Çelik (2019: 128) de bu durumu kadınların işgücü piyasasında her sektörde çalışma alanı bulamıyor olmalarına bağlamıştır. Diğer birkaç çalışmada da kadın öğrencilerin kaygı ve umutsuzlukları daha yüksek bulunmuştur (Şanlı Kula ve Saraç, 2016: 239; Turaç ve Bayın Donar, 2017: 125; Üngüren ve Ehtiyar, 2009: 2117; Yazar Aslan, 2015: 84). Gerçekleştirilen birçok farklı çalışmada ise iş kaygısında cinsiyet kaynaklı bir farklılaşma tespit edilmemiştir (Aydın ve Tiryaki, 2017: 719, 2017; Bıkmaz ve Akca Yaşan, 2020: 173; Çevik ve Öneren, 2019; Dereli ve Karataş, 2009: 34; Ergüt,

2020: 243; Gül Akmaz ve Ceyhan, 2009: 145; Korkmazer, 2020: 148, 2020: 150; Şahin Kutlu, Çetinbakış ve Kutlu, 2019: 522).

Aile gelir düzeyini “iyi” olarak ifade edenlerin istihdam yetersizliği kaygısı, “orta” ve “kötü” olarak ifade edenlerden daha düşüktür. Yeterli istihdamın olmadığı bir zeminde bilhassa aile gelir düzeyi düşük olan genç bireylerin ev ekonomisine katkıda bulunma ihtiyacının daha yüksek olması oldukça doğaldır. Nitekim ailesinin geliri giderini karşılayamayan bireylerin umutsuzluk düzeylerinin daha yüksek olduğu bilinmektedir (Özmen vd., 2008: 13). Şanlı Kula ve Saraç (2016) gerçekleştirdikleri çalışmada bu çalışma ile benzer şekilde ekonomik durumu kötü olan öğrencilerin kaygılarının daha yüksek olduğunu saptamıştır. Diğer bir alt boyut olan kişisel yeterlilik boyutunda ekonomik durumu daha iyi olan öğrencilerin daha kaygılı olmaları dikkat çekicidir. Daha iyi ekonomik imkana sahip olmanın öğrencilere yönelik beklentileri yükseltebileceği ve bu sebeple öğrencilerin kendilerini yetersiz hissedebilecekleri düşünülmektedir. Yapılan bazı benzer çalışmalarda öğrencilerin ailelerinin gelir düzeyi ile öğrencilerin kaygı düzeyleri arasında anlamlı fark bulunmamıştır (Aydın ve Tiryaki, 2017: 720; Çevik ve Öneren, 2019; Şahin Kutlu, Çetinbakış ve Kutlu, 2019: 522)

Yüksek lisans yapacağını belirten öğrencilerin çaresizliklerinin daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Eğitim hayatına devam edebilecek olmak ve maddi olarak devlet kredisi veya bursu alabilecek olmanın çaresizlik düzeyinde bir azalmaya yol açabileceği düşünülmektedir.

Yabancı dil bilen öğrencilerin istihdam yetersizliğinden daha az yakındıkları ve kendilerini daha az çaresiz hissettikleri saptanmıştır. Genç (2012: 181), 15 farklı sektörden internet ortamında verdikleri iş ilanlarını araştırdığı çalışmasında adayların İngilizce bilmesinin daha başlangıçta onları %50 daha avantajlı kılacağını belirtmiştir. Yabancı dil bilgisine güvenen öğrencilerin daha az kaygılı olmaları anlaşılabilir. Yabancı dil bilgisinde AYAY bölümünün pozitif ayrıştığı görülmektedir. Bu durumun Gümüşhane Üniversitesi SBF AYAY bölümünün zorunlu yabancı dil hazırlık eğitiminin ve öğretim dilinin %30 İngilizce olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

KPSS sınavına girecek olma durumuna göre alt boyutlarda farklılık saptanmamıştır ve KPSS’ye girme oranının çok yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu oranın yüksek olması şaşırtıcı değildir, nitekim sabit bir gelir sunması, geleceğe yönelik belirsizliği iyi düzeyde azaltması ve devlet güvencesi altında olması nedeniyle kamu istihdamında şansını deneme oranı ülkemizde oldukça yüksektir. ÖSYM verilerine göre 2018 yılında Lisans KPSS’ye 1.234.487 aday başvurmuştur (ÖSYM, 2019).

Literatürdeki birçok farklı çalışma ile paralel olarak iş tecrübesinin öğrencilerin iş kaygılarında herhangi bir farklılaşmaya sebep olmadığı saptanmıştır. (Aydın ve Tiryaki, 2017: 720; Gül Akmaz ve Ceyhan, 2009: 145; Üstün vd., 2014: 214) Ancak özellikle deneyimsizlik boyutunda fark olmamasının şaşırtıcı olduğu düşünülmektedir. Bu durumun sebebinin iş deneyiminin öğrenim görülen bölümle bağlantısız bir alanda olmasından kaynaklanabileceği düşünülmektedir. Dursun ve Aytaç (2009: 81) ve Yazar Aslan (2015: 84) çalışmalarında işgücü piyasasında kısa süreli de olsa deneyimi olan öğrencilerin kaygı ve umutsuzluk düzeyinin daha düşük olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Okuduğu bölümü sevdiğini belirten öğrenciler ayrımcılık ve çaresizlik boyutlarında daha az kaygılanmaktadırlar. Ayrımcılık faktörü öğrencilerin arzuladıkları işi bulamama kaygısını ifade etmektedir. Bölümünü seven öğrencilerin arzu ettikleri işi bulabileceklerine inandıkları ve daha az kaygı duydukları düşünülmektedir. Bu inanç öğrencilerin ileride istedikleri işi bulmada kayırmacılığın olacağına dair kaygı düzeylerini de azaltıyor olabilir. Usta, Torpuş ve Küçük (2020: 371) ve Üstün vd. (2014: 213) okuduğu bölümü kendisi seçen öğrencilerin iş kaygılarının daha az olduğunu belirtmiştir.

Akademik başarıdaki artışın iş kaygısında azalma ile birlikte görüldüğü tespit edilmiştir. Akademik olarak daha başarılı olan öğrencilerin daha az kaygılı olduğunu tespit eden birçok çalışma mevcuttur (Aydın vd., 2013: 5; Korkmazer, 2020: 148; Üngüren ve Ehtiyar, 2009: 2117; Üstün vd., 2014: 213; Yazar Aslan, 2015). Buna karşın daha az başarılı öğrencilerin daha az kaygılı olduğunu tespit eden çalışmalar (Surat ve Ceran, 2020: 162; Şahin Kutlu, Çetinbakış ve Kutlu, 2019: 522; Turaç ve Bayın Donar, 2017: 125) ve herhangi bir ilişki tespit etmeyen çalışmalar da mevcuttur (Aydın ve Tiryaki, 2017: 720; Çevik ve Öneren, 2019; Gül Akmaz ve Ceyhan, 2009: 146; Şanlı Kula ve Saraç, 2016: 240; Tekin Tayfun ve Korkmaz, 2016: 553).

Çalışmada dikkate alınması gereken bazı kısıtlılıklar vardır. Birincisi, çalışma Türkiye'de yalnızca bir üniversite altındaki bir fakültede gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla sonuçlar Türkiye'deki tüm üniversite öğrencilerine veya diğer fakültelerdeki öğrencilere genellenemez. İkincisi, çalışma kolayda örneklemle yürütülmüştür. Bu sebeple çalışmaya katılan öğrenciler fakültedeki tüm öğrencileri temsil etmeyebilir.

Bu çalışmada SBF'de bulunan ve farklı kamu istihdam imkanları sunan bölümlerde öğrenim gören öğrencilerin iş bulma kaygıları incelenmiştir. Öğrencilerin genellikle orta düzeyde iş kaygısına sahip oldukları ve kaygı düzeyi en yüksek olan bölümün kamu istihdamı en sınırlı olan SY bölümü olduğu tespit edilmiştir. İşsizlik genel olarak istihdam yetersizliği boyutundan kaynaklanmış olması bu çalışmanın bir diğer önemli bulgusudur. Ayrıca aile gelir düzeyi iyi olan, yabancı dil bilen, okuduğu bölümü seven ve akademik başarısı yüksek olan öğrencilerin daha az kaygılı oldukları, buna karşın özellikle AYAY bölümünde olmak üzere kadınların daha kaygılı olduğu tespit edilmiştir.

Bu çalışmada ortaya konulan bazı bulguların gelecek çalışmalarda daha detaylı incelenmesi gerektiği düşünülmektedir. Bu kapsamdaki ilk bulgu iş deneyimi ile deneyimsizlik boyutu arasında ilişki olmaması, ikinci bulgu yüksek geliri olan öğrencilerin kişisel yetersizlik boyutunda yüksek kaygıya sahip olmalarıdır. Ayrıca cinsiyet temelli farkların daha detaylı araştırılmasının literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

### KAYNAKÇA

Acil Yardım ve Afet Yöneticileri Derneği (2014). Acil yardım ve afet yöneticisi kimdir? 01.10.2019 tarihinde <http://ayayder.org/tr-tr/alt-sayfalar/207/acil-yardim-ve-afet-yoneticisi-kimdir> adresinden erişildi.

American Psychiatric Association (2017). What Are Anxiety Disorders? 10.03.2020 tarihinde <https://www.psychiatry.org/patients-families/anxiety-disorders/what-are-anxiety-disorders> adresinden erişildi.

Aydın, A. ve Tiryaki, S. (2017). Üniversite öğrencilerinin kaygı düzeylerini etkileyen faktörleri belirlemeye yönelik bir çalışma (KTÜ örneği). *Kastamonu Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 17(4), 715–722. <https://doi.org/10.17475/kastorman.282559>

Aydın, M., Erdoğan, S., Yurdakul, M. ve Eker, A. (2013). Sağlık yüksekokulu ve sağlık meslek lisesi öğrencilerinin umutsuzluk düzeyleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 4(1), 1–6.

Aydoğan, E. ve Köse Ünal, A. (2018). Kamu hastanelerindeki sağlık yöneticilerinin yetkinlikleri. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10(3), 520–545. <https://doi.org/10.20491/isarder.2018.486>

Bıkmaz, Z. ve Akca Yaşan, N. (2020). Üniversite son sınıf öğrencilerinin iş bulma kaygısı ve belirsizliği tahammülsüzlük düzeylerinin incelenmesi. *Pearson Journal of Social Sciences & Humanities*, 5(8), 165–177.

Biçer, E. B., İlman, E. ve Ekiz, T. (2018). Sağlık yönetimi mezunlarının özyeterliliklerinin istihdam durumuna etkisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(68), 1619–1635. <https://doi.org/10.17755/esosder.397231>

Büyüköztürk, Ş. (2018). *Bilimsel araştırma yöntemleri (25. baskı)*. Ankara: Pegem Akademi.

Can, A. (2019). *SPSS ile bilimsel araştırma sürecinde nicel veri analizi (7. baskı)*. Ankara: Pegem Akademi.

Çevik, A. V. ve Öneren, M. (2019). Önlisans öğrencilerinin iş bulma endişeleri ve kaygı düzeylerinin belirlenmesi. *ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ETÜSEB)*, 4(8), 1–12. <https://doi.org/10.29157/etusbe.65>

Demir, B. (2016). *Yapısal eşitlik modeli ile öğrencilerin iş bulma kaygılarına yönelik ölçek geliştirme: Cumhuriyet Üniversitesi İİBF'de bir uygulama* (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.

Demir, Ö. ve Taşkıran, G. (2018). İİBF mezun adaylarının iş bulma ümitlerini etkileyen faktörler üzerine nicel bir araştırma. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 9(1), 42-57.

Dereli, F. ve Karataş, S. (2009). Sağlık yüksekokulu son sınıf öğrencilerinin iş bulma endişeleri ve umutsuzluk düzeylerinin belirlenmesi. *Yeni Tıp Dergisi*, 26, 31-36.

Dursun, S. ve Aytaç, S. (2009). Üniversite öğrencileri arasında işsizlik kaygısı. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, XXVIII(1), 71-84.

Ergüt, Ö. (2020). Üniversite öğrencilerinin umutsuzluk düzeyi ile iş deneyimi ve iş bulma beklentileri arasındaki ilişkinin sınıf düzeyinde incelenmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. (38), 232-252.

Eurostat (2020). Youth unemployment rate by sex (tesem140). 10.03.2020 tarihinde [https://ec.europa.eu/eurostat/data/database?node\\_code=tesem140](https://ec.europa.eu/eurostat/data/database?node_code=tesem140) adresinden erişildi.

Felman, A. (2020). What to know about anxiety. 25.03.2020 tarihinde <https://www.medicalnewstoday.com/articles/323454> adresinden erişildi.

Genç, A. (2012). Türk iş dünyasının yabancı dil talebi. "Türk İş Dünyasının İş Talebi". *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 42(42), 175-185.

Gül Akmaz, M. ve Ceyhan, N. (2009). Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğrencilerinin durumluk-sürekli kaygı düzeyleri ve kaygı nedenleri (Tokat örneği). *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*. (1), 131-147.

Güney, A. ve Çelik, E. (2019). Sosyal sermaye ile işsizlik kaygısı arasındaki ilişki: Atatürk Üniversitesi İİBF son sınıf öğrencileri üzerine bir uygulama. *İstanbul İktisat Dergisi*, 69(1), 103-131. <https://doi.org/10.26650/ISTJECON2019-0005>

Hacettepe Üniversitesi (2019). Sağlık Yönetimi Bölümü: Tarihçe. 06.03.2021 tarihinde <http://www.sid.hacettepe.edu.tr/tr/menu/tarihce-53> adresinden erişildi.

International Labour Organization (2020). Dünyanın birçok köşesinde kadınlar hala, erkeklere göre işgücü piyasasına daha az katılıyor. 28.03.2020 tarihinde [https://www.ilo.org/ankara/news/WCMS\\_619892/lang--tr/index.htm](https://www.ilo.org/ankara/news/WCMS_619892/lang--tr/index.htm) adresinden erişildi.

Karagöz, Y. (2016). *SPSS 23 ve AMOS 23 uygulamalı istatistiksel analizler (1. basım)*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Kıran, E., Kirman, Ş. ve Baksı, E. (2019). Üniversite öğrencilerinin yaşam doyumu üzerinde etkisi olan sosyo-demografik etmenlerin belirlenmesi: Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi öğrencileri üzerine bir uygulama. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 89-94. <https://doi.org/10.18506/anemon.456693>

Korkmazer, F. (2020). Üniversite öğrencilerinin işsizlik kaygısı algılarının incelenmesi. *Business, Economics and Management Research Journal - BEMAREJ*, 3(2), 141-152.

Menevşe, A. ve Şeker, A. F. (2020). Farklı disiplinlerdeki öğrencilerin işsizlik kaygı düzeylerinin incelenmesi. *Uluslararası Güncel Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 338-356.

Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi (2018). Kamu Personeli Seçme Sınavı Kılavuzu. 12.03.2020 tarihinde <https://www.osym.gov.tr/TR,13606/2018.html> adresinden erişildi.

Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi (2019). Kamu Personeli Seçme Sınavı Kılavuzu. 12.03.2020 tarihinde <https://www.osym.gov.tr/TR,15561/2019.html> adresinden erişildi.

Özmen, D., Erbay Dünder, P., Çakmakçı Çetinkaya, A., Taşkın, O. ve Özmen, E. (2008). Lise öğrencilerinde umutsuzluk ve umutsuzluk düzeyini etkileyen etkenler. *Anatolian Journal of Psychiatry*, 9, 8-15.

Sağlık Bilimleri Üniversitesi (2019). Hamidiye Hemşirelik Fakültesi Tarihçe. 03.02.2019 tarihinde <https://hemsirelik.sbu.edu.tr/GenelBilgiler/Tarihce> adresinden erişildi.

Surat, A. ve Ceran, D. (2020). Üniversite öğrencilerinin işsizlik kaygısı. *ISPEC Journal of Social Sciences & Humanities*, 4(3), 145–166. <https://doi.org/10.46291/ISPECIJSSHvol4iss3pp145-166>

Şahin Kutlu, Ş., Çetinbakış, M. ve Kutlu, M. (2019). Üniversite son sınıf öğrencilerinde işsizlik kaygısı: Bandırma Onyedü Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencileri üzerine bir uygulama. *Ekev Akademi Dergisi*. (78), 511–522. <https://doi.org/10.17753/Ekev1110>

Şanlı Kula, K. ve Saraç, T. (2016). Üniversite öğrencilerinin gelecek kaygısı. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(33), 227–242.

Tekin Tayfun, A. N. ve Korkmaz, A. (2016). Üniversite öğrencilerinde işsizlik kaygısı: Süleyman Demirel Üniversitesi öğrencileri üzerinde bir araştırma. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(17), 534–558.

Turaç, İ. S. ve Bayın Donar, G. (2017). Sağlık Yönetimi öğrencilerinin işsizlik kaygılarını ve yaşam doyumlarını etkileyen faktörlerin belirlenmesi. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 5(4), 119–127. <https://doi.org/10.25272/j.2147-7035.2017.5.4.08>

Türk Dil Kurumu (2020). Güncel Türkçe Sözlük. 25.03.2020 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> adresinden erişildi.

Türkiye İstatistik Kurumu (2020). İşgücü İstatistikleri. 04.03.2021 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=%C4%B0%C5%9Fg%C3%BCc%C3%BC-%C4%B0statistikleri-Kas%C4%B1m-2020-37480&dil=1> adresinden erişildi.

Usta, G., Torpuş, K. ve Küçük, U. (2020). Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu son sınıf öğrencilerinin iş bulma endişeleri ve umutsuzluk düzeyleri. *Acıbadem Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 10(3), 367–372. <https://doi.org/10.31067/0.2019.173>

Üngüren, E. ve Ehtiyar, R. (2009). Türk ve Alman öğrencilerin umutsuzluk düzeylerinin karşılaştırılması ve umutsuzluk düzeylerini etkileyen faktörlerin belirlenmesi: Turizm eğitimi alan öğrenciler üzerinde bir araştırma. *Journal of Yaşar University*, 4(14), 2093–2127.

Üstün, G., Dedekoç, Ş., Kavalalı, T., Öztürk, F., Sapcı, Y. ve Can, S. (2014). Üniversite son sınıf öğrencilerinin iş bulmaya ilişkin umutsuzluk düzeylerinin incelenmesi. *Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(2), 200–221.

Yazar Aslan, B. (2015). Genç işsizliğe yönelik alan araştırması: Üniversite öğrencileri arasında kaygı ve umutsuzluk. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 6(2), 71–86.

Yazıcıoğlu, Y. ve Erdoğan, S. (2004). *SPSS uygulamalı bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Detay Yayıncılık.

Yüksek Öğretim Kurumu (2020). Yükseköğretim istatistikleri. 04.03.2021 tarihinde <https://istatistik.yok.gov.tr/> adresinden erişildi.



ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi \* Research Article

## Kirlilik Sığınağı ve Kirlilik Halesi Hipotezlerinin Test Edilmesi: E7 ve G7 Ülkelerinin Karşılaştırmalı Analizi

### Testing the Pollution Haven and Pollution Halo Hypotheses: Comparative Analysis of E7 and G7 Countries

**Dilek ATILGAN**

Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü  
dilekatilgan@ksu.edu.tr  
Orcid ID: 0000-0002-3776-558X

**Öz:** Artan çevresel bozulma ve iklim değişikliğine ilişkin endişeler derinleştikçe ülke ekonomilerinin karbon (CO<sub>2</sub>) emisyonlarını azaltması ve iklim değişikliği sorununun istenmeyen etkilerini hafifletmeye yönelik uluslararası çabaları önemli bir politika hedefi haline gelmiştir. Çalışma, 1990'dan 2014'e kadar mevcut en son veri seti ile E7 (Çin, Hindistan, Brezilya, Meksika, Endonezya, Rusya ve Türkiye) ve G7 (Almanya, ABD, İngiltere, İtalya, Fransa, Japonya ve Kanada) ülkeleri üzerinde karşılaştırmalı bir panel veri analizi gerçekleştirilerek kirlilik sığınağı ve kirlilik halesi hipotezlerini test etmeyi amaçlamaktadır. Analiz yöntemi olarak Lagrange çarpanı (LM) eşbütünleşme ve Common Corelated Effect (CCE) eşbütünleşme tahminci testleri kullanılmıştır. İlgili ülkelere ait elde edilen panel geneli bulgulara göre E7 ülkelerinde doğrudan yabancı yatırımlardaki artışın CO<sub>2</sub> emisyonları üzerindeki etkisi istatistiksel olarak anlamsız iken, G7 ülkelerinde doğrudan yabancı yatırımlardaki artışın CO<sub>2</sub> emisyonları üzerindeki etkisi negatif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Buna göre E7 ülkelerinde kirlilik sığınağı ve kirlilik halesi hipotezlerine ait net bir bulgu elde edilmemiştir. G7 ülkelerinde ise kirlilik halesini destekler nitelikte bulgular sunulmuştur. Bununla birlikte ülkelere ait sonuçların farklılık arz ettiği belirlenmiştir. Bu sonuçlara bağlı olarak panel geneli ve ülke bazlı bulguların ilgili literatüre katkı sunacağı düşünülmektedir.

**Anahtar Kelimeler:** Kirlilik Sığınağı, Kirlilik Halesi, CCE Yöntemi.

**Abstract:** As concerns about increasing environmental degradation and climate change deepen, reducing carbon (CO<sub>2</sub>) emissions in national economies and international efforts to alleviate the undesirable effects of the climate change problem have become a very important policy goal. The study aims to test the pollution haven and pollution halo hypotheses by performing a comparative panel data analysis on E7 (China, India, Brazil, Mexico, Indonesia, Russia and Turkey) and G7 (Germany, USA, UK, Italy, France, Japan and Canada) country groups, using the latest available data from 1990 to 2014. Lagrange multiplier (LM) cointegration and Common Corelated Effect (CCE) cointegration estimator tests were used as analysis methods. According to the panel-wide findings for the relevant countries, while the effect of the increase in foreign direct investments on CO<sub>2</sub> emissions in E7 countries is statistically insignificant, the effect of the increase in foreign direct investments on CO<sub>2</sub> emissions in G7 countries is negative and statistically significant. Accordingly, no clear findings have been obtained regarding the pollution haven and pollution halo hypotheses in E7 countries. In G7 countries, findings that support the pollution halo have been presented. However, it was determined that the results of the countries differ. In addition, different results were obtained from country-based results. Based on these results, it is thought that panel-wide and country-specific findings will contribute to the relevant literature.

Geliş Tarihi:29.03.2024

Kabul Tarihi:28.06.2024

Yayın Tarihi:31.08.2024

Atıf: Atılgan, D. (2024). Kirlilik sığınağı ve kirlilik halesi hipotezlerinin test edilmesi: E7 ve G7 ülkelerinin karşılaştırmalı analizi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 581-593. Doi: 10.33437/ksusbd.1461585

## GİRİŞ

Yirmi birinci yüzyılda insanlığın ve gezegenimizin yüzleşmesi gereken en önemli sorunlardan biri çevresel bozulmadır. Sera gazları çevresel bozulmanın önemli kaynağını temsil etmektedir. Fosil yakıt kullanımı sonucu açığa çıkan karbon dioksit (CO<sub>2</sub>), metan (CH<sub>4</sub>), kloroflorokarbon (CFC), ozon (O<sub>3</sub>) gibi sera gazları bileşenleri iklim değişikliği ve küresel ısınmaya neden olmaktadır. Küresel ısınma sebebiyle buzulların erimesi başta olmak üzere, deniz seviyesinde yükselme, yeryüzünde büyük miktarlarda su kütlelerinin buharlaşması ve sıcaklık- basınç farkından dolayı şiddetli rüzgarlar meydana gelmektedir (Demir, 2009: 38). Sera gazı emisyonu bileşiklerinden olan CO<sub>2</sub> emisyonları çevresel kirliliğinin başlıca nedenidir. 2021 yılında tüm sera gazı emisyonlarının üçte ikisini CO<sub>2</sub> emisyonları oluşturmaktadır (Shammre vd., 2023: 2). İklim Değişikliği Panelinde CO<sub>2</sub> emisyonunun sera gazlarını arttırdığı (IPCC, 2013) vurgulanmıştır. CO<sub>2</sub> emisyonu salınım hızına bakıldığında küresel sıcaklığın sanayi devrimi öncesi döneme göre ortalama 1,3 °C arttığı belirtilmiştir (Davis vd. 2010: 1330). Kyoto Protokolü ve Paris Anlaşması gibi küresel ölçekte çevre kirliliğini engellemeye yönelik uluslararası anlaşmalara rağmen ülkelerde CO<sub>2</sub> emisyonları neden artmaktadır. Küresel Kalkınma Merkezi'nin yaptığı bir araştırmaya göre, gelişmekte olan ülkeler büyüme ve üretim artışı için mevcut CO<sub>2</sub> emisyonlarının %63'ünden sorumludur (Center for Global Development, 2015). Bu kapsamda gelişmekte olan ülkelerin CO<sub>2</sub> emisyonu artış nedenlerini incelemek politika yapıcılar için önemlidir. Özellikle ilgili konu bağlamında gelişmiş ülkeler için yapılan çalışmalardan elde edilecek sonuçların gelişmekte olan ülkelerde uygulanacak politika ve stratejilere öncü olması beklenmektedir.

Kyoto Protokolü, doğrudan yabancı yatırımı (DYY) ekonomik büyüme için önemli bir strateji olarak gören gelişmekte olan ülkelerdeki ticari faaliyetlere dikkat çekmiştir. Son otuz yılda artan küreselleşme ve sermayenin serbest dolaşımı ile gelişmekte olan ülkelere yönelik DYY girişleri de artmıştır (Tütüncü ve Tekin, 2021: 271). DYY, gelişmekte olan ülkelere büyüme hedeflerine ulaşmada ekonomik kalkınma için gerekli kaynakların bir kısmını sağlayabilmektedir (Pao ve Tsai, 2011: 685). Özellikle DYY ile teknoloji transferi, artan üretkenlik, yeni yönetim becerileri ve altyapı geliştirmeleri yoluyla bir ülkenin kalkınmasına yardımcı olabilmektedir. Ancak DYY girişleri ülkelerde büyüme artışına katkı sağlasa da çevresel kalite konusunda tartışmalara yol açmaktadır. Çevre ekonomisi literatürü bu soruya iki karşıt hipotez aracılığıyla yaklaşmaktadır. Bu yaklaşımlar kirlilik sığınağı (kirlilik cenneti) ve kirlilik halesi hipotezleridir (Hoffman vd., 2005: 311-312). Kirlilik sığınağı/cenneti hipotezi yaklaşımı küresel şirketlerin kirlilik yoğun endüstrileri ucuz işgücüne ve gevşek çevre düzenlemelerine sahip ülkelere kaydırıldığını öne sürerek bu durumun CO<sub>2</sub> emisyonlarını arttırdığını vurgulamaktadır. Kirlilik halesi hipotezi olarak bilinen diğer yaklaşım ise yatırım yapan gelişmiş ülkelerdeki şirketlerin, ev sahibi ülkenin mevcut üretiminden farklı olarak üretim yapılarının yeşil teknolojiye dayanmasının ev sahibi ülkenin emisyonlarının azaltılmasına katkıda bulunduğunu belirtmektedir (Mert ve Çağlar, 2020: 32934).

Literatürde CO<sub>2</sub> emisyonlarını temel belirleyicilerinden olan ve çalışmalarda sıklıkla kullanılan faktörler; ekonomik büyüme, ticari açıklık, enerji kullanımı, kentleşme, DYY, nüfus yoğunluğu, yenilenebilir enerji kullanımı olarak sıralanabilmektedir (Tandogan ve Genç, 2019; Balsalobre-Lorente vd., 2019; Xie vd., 2020; Ayla ve Altıntaş, 2020; Ayla, 2022; Koçak vd., 2023; ). Çalışma CO<sub>2</sub> emisyonları üzerinde DYY ve enerji kullanımı etkisi üzerine odaklanmıştır ve konu bu değişkenler ile sınırlandırılmıştır. Çalışma, 1990'dan 2014'e kadar ulaşılabilen mevcut en son veri seti ile E7 ve G7 ülke grupları üzerinde karşılaştırmalı bir panel veri analizi gerçekleştirilerek kirlilik sığınağı ve kirlilik halesi hipotezlerini test etmeye amaçlanmaktadır. Literatürde kirlilik sığınağı ve kirlilik halesi hipotezlerini test eden çalışmalar mevcuttur. Ancak güncel dinamik panel veri yöntemlerini kullanan çalışmalarının sınırlı olması, ilgili örneklem karşılaştırması yapan çalışmalara rastlanılmamasından dolayı çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı beklenmektedir. Bununla birlikte seçilen örneklemelerin gelişmiş ve gelişmekte olan ülke grupları arasında yer alması elde edilecek sonuçların önemli bilgiler ve politika önerileri sunacağına benzemektedir. Enerji kullanımı verisinin E7 ülkelerinde 2014 yılında son bulması ve CO<sub>2</sub> emisyonunun her iki ülke grubu için 1990 yılında başlaması çalışmanın sınırlılığını oluşturmaktadır. Yöntem olarak Lagrange çarpanı (LM) eşbütünlük ve CCE (Common Corelated Effect) eşbütünlük tahminci testleri kullanılmıştır. Pesaran (2006) tarafından ileri sürülen CCE (Common Corelated Effect) yönteminin klasik tahmin yöntemleriyle karşılaştırıldığında avantajları

bulunmaktadır. Avantajlar incelendiğinde test; içsellik, durağan olmama, yatay kesit bağımlılığı ve heterojenlik gibi problemlerle başa çıkabilmektedir. Bunun yanında hem panel geneli hem de ülke bazlı sonuçlar sunarak diğer ülkeler karşılaştırma yapma imkânı vermektedir. Bu bakımdan test önemlilik arz etmektedir.

Bu makalenin giriş bölümünden sonra takip eden bölümünde konu ile ilgili literatüre yer verilmiştir. Daha sonra çalışmada kullanılan veri seti sunulmuş, ekonometrik yöntemle ilişkin uygulama adımları ile notasyon gösterimleri açıklanmış ve yöntemin uygulanmasından elde edilen bulgular aktarılmıştır. Sonuç, tartışma ve öneriler başlığı altında bulgular uluslararası literatür ile karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiş, bu konuda politika önerileri sunulmuş ve gelecek çalışmalara değinilmiştir.

## LİTERATÜR ÖZETİ

Çevresel bozulma ile DYY arasındaki ilişki çevre ekonomisinde popüler bir tartışma konusu haline gelmiştir. Literatürde ilgili değişkenler arasında iki karşıt hipotez bulunmaktadır. Bunlardan ilki kirlilik sığınağı hipotezidir. Hipotez, küresel şirketlerin kirlilik yoğun endüstrileri ucuz işgücüne ve gevşek çevre düzenlemelerine sahip ülkelere kaydırıldığını öne sürerek bu durumun CO2 emisyonunun arttığını vurgulamaktadır. İkincisi kirlilik halesi hipotezidir. Diğer hipotezin aksine kirlilik halesi hipotezi, çok uluslu şirketlerin, uluslararası çevre standardına uyarak yeni üretim süreçlerini, yönetim becerilerini ve daha yeşil teknolojileri ev sahibi ülkeye aktararak ev sahibi ülkenin CO2 emisyonunun azaltılmasına katkıda bulunduğunu ileri sürmektedir. DYY'nin çevresel bozulma üzerindeki etkisini araştıran güncel literatürün incelenmesi, çalışmalarda ülke seçiminin önemini ortaya koymaktadır. Bazı çalışmalar tek tek ülkeleri ele alırken bazıları ülke gruplarını analiz etmekte ve ülke grup karşılaştırmasının sınırlı olduğu görülmektedir. Bazı çalışmalar kirlilik sığınağı hipotezini desteklerken (Al-Mulali ve Öztürk (2015); Shahbaz vd. (2019); Sarkodie ve Strezov (2019); Öztürk ve Saygın (2020); Benzerrouk vd. (2021); Musah vd. (2022); Usta (2023)), diğer çalışmalar kirlilik halesi hipotezini desteklemektedir (Mert ve Bölük (2016); Yılcı vd. (2023)). Çalışmalarda iki hipotezi de destekleyen bulgular bulunmakla birlikte (Xie vd. (2020) ve Abbasi vd. (2023)) hipotezlere ait anlamlı bulguların olmadığı çalışmalarda yer almaktadır (Albulescu vd. (2019) ve Nadeem vd. (2020)). Konu ile ilgili literatürde yer alan çalışmaların bir kısmı irdelenerek özet halinde sunulmuştur. Literatür özeti aşağıda sunulmaktadır.

Asghari (2013), çalışmasında 1980-2011 dönemi için MENA ülkelerinde kirlilik sığınağı ve kirlilik halesi hipotezlerinden hangisinin geçerli olduğunu araştırmıştır. Statik panel veri analizi yönteminin uygulandığı çalışmada, CO2 emisyonu, gelir, ticari açıklık, nüfus, yolsuzluk endeksi ve DYY değişken olarak eklenmiştir. Elde edilen bulgular ilgili ülkelerde kirlilik halesi hipotezinin geçerli olduğunu göstermektedir.

Al-Mulali ve Öztürk (2015) MENA ülkelerinde de kirlilik sığınağı ve kirlilik halesi hipotezlerini 1996-2012 dönemi için incelemişlerdir. Panel eşbütünleşme testinin kullanıldığı çalışmada ekolojik ayak izi, enerji tüketimi, kentleşme, ticari açıklık, endüstriyel gelişme ve politik istikrar değişken olarak eklenmiştir. Bulgular, ilgili ülkelerde kirlilik sığınağı hipotezinin geçerli olduğu ortaya koymaktadır.

Mert ve Bölük (2016) dengesiz bir panel veri kullanarak 21 Kyoto ülkesinde DYY'nin ve yenilenebilir enerji tüketimi potansiyelinin CO2 emisyonu üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Otoregresif Dağıtılmış Gecikme (ARDL) sonuçlarına göre ilgili ülkelerde kirlilik halesi hipotezi geçerli olduğu belirlenmiştir.

Shao vd. (2019) çalışmasında BRICS ve MINT ülkelerinde kirlilik sığınağı hipotezini test etmek için Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) yöntemini kullanmışlardır. 1982-2014 dönemi için elde edilen bulgular ülke gruplarında kirlilik sığınağı hipotezinin geçerli olmadığı yönündedir.

Shahbaz vd. (2019) 1990-2015 dönemi arasında MENA ülkeleri için kirlilik sığınağı hipotezi yaklaşımını incelemişlerdir. Genelleştirilmiş Momentler Yönteminin (GMM) kullanıldığı çalışmada DYY, CO2 emisyonu, ekonomik büyüme ve biyokütle enerjisi değişken olarak eklenmiştir. Sonuçlar, ilgili ülkelerde kirlilik sığınağı hipotezinin geçerli olmadığı yönündedir.

Sarkodie ve Strezov (2019) gelişmekte olan ülkelerde kirlilik sığınağı hipotezinin geçerliliğini 1982-2016 dönemi için araştırmışlardır. CO2 emisyonu, DYY, gelir ve enerji tüketimi değişken olarak



analizlere dâhil edilmiştir. Driscoll-Kraay tahmincisinin kullanıldığı çalışmada kirlilik sığınağı hipotezinin geçerli olduğu ortaya konulmuştur.

Balsobre-Lorente vd., (2019) çalışmasında, 1990-2013 dönemi için kirlilik sığınağı ve kirlilik halesi hipotezlerini MINT ülkeleri için sınamışlardır. Gelir, yenilenebilir enerji, kentsel nüfus ve DYY değişken olarak eklenmiştir. Panel veri analizi sonuçları, kirlilik halesi hipotezinin ilgili ülkeler için geçerli olduğunu vurgulamaktadır.

Albulescu vd. (2019) çalışmalarında, 4 Latin Amerika ülkesinde 1980-2010 dönemi için panel kantil regresyon analizini kullanmışlardır. CO2 emisyonu, DYY, işsizlik oranı, enerji tüketimi, nüfus yoğunluğu ve eğitim düzeyi değişken olarak eklenmiştir. Bulgular, kirlilik sığınağına dair anlamlı bir sonuç bulunmadığını göstermektedir.

Mert ve Çağlar (2020) çalışmalarında, Türkiye için 1974-2018 döneminde kirlilik sığınağı ve kirlilik halesi hipotezlerinden yaklaşımlar sunmuşlardır. CO2 emisyonu ve DYY değişkenleri kullanılarak gizli eşbütünleşme analizleri gerçekleştirilmiştir. Sonuçlar, Türkiye’de kirlilik halesi hipotezinin geçerli olduğunu ortaya koymakta dolayısıyla DYY’deki artışın uzun vadede emisyon artışında düşüşe yol açacağını göstermektedir.

Xie vd. (2020) N11 ülkelerinde 2005-2014 dönemi için kirlilik sığınağı ve kirlilik halesi hipotezlerinin geçerliliğini yumuşak geçişli panel regresyon (PSTR) modeli ile araştırmışlardır. CO2 emisyonu, gelir, DYY, nüfus, enerji yoğunluğu ve ticari açıklık değişken olarak eklenmiştir. Analiz sonuçları DYY’nin CO2 emisyonunu artıracığı ancak ekonomik büyümenin gerçekleşmesiyle CO2 emisyonunun azalacağını vurgulamaktadır. Bu duruma göre ise kirlilik sığınağı ve kirlilik halesi hipotezlerinin geçerli olduğunu belirtmiştir.

Nadeem vd. (2020) 1971-2014 döneminde Pakistan için kirlilik sığınağı hipotezinin geçerliliğini test etmişlerdir. ARDL sınır testi yönteminin kullanıldığı çalışmada DYY, CO2 emisyonu ve kükürt dioksit değişken olarak eklenmiştir. Bulgulara göre ilgili ülke için net bir sonuç elde edilmemiştir.

Banerjee ve Murshed (2020) çalışmalarında, 2005-2015 dönemi için G7 ve BRICS ülkelerinde kirlilik sığınağı hipotezinin geçerliliğini araştırmışlardır. Eşbütünleşme testinin uygulandığı çalışmada, BRICS ülkelerinde kirlilik sığınağı hipotezi geçerli iken G7 ülkelerinde geçerli olmadığı bulgusu elde edilmiştir.

Öztürk ve Saygın (2020) Türkiye’de 1974-2016 dönemi için kirlilik sığınağı hipotezinin geçerliliğini ARDL sınır testi ve Toda-Yamamoto nedensellik testlerinden yararlanarak test etmişlerdir. Gelir, DYY, ticari açıklık ve CO2 emisyonu değişken olarak analizlere dâhil edilmiştir. Sonuç, Türkiye’de kirlilik sığınağı hipotezi destekler yöndedir.

Benzerrouk vd. (2021) gelişmiş ve gelişmekte olan ülke karşılaştırması için 1980-2016 dönemi kapsamında 131 ülke analizlere dâhil edilmiştir. Kirlilik sığınağı ve kirlilik halesi hipotezleri yaklaşımında GMM yöntemi kullanılmışlardır. Bulgular, gelişmiş ülkelerde kirlilik halesi gelişmekte olan ülkelerde ise kirlilik sığınağı hipotezinin geçerli olduğunu göstermektedir.

Musah vd. (2022) G20 ülkeleri için 1992-2018 döneminde kirlilik sığınağı hipotezini yeniden değerlendirmiştir. Eşbütünleşme yönteminin kullanıldığı çalışmada CO2 emisyonu, DYY, kentleşme ve enerji tüketimi değişkenleri kullanılmışlardır. Bulgular, kirlilik sığınağı hipotezinin geçerli olduğunu ortaya göstermektedir.

Abbas vd. (2022) Asya ülkelerinde kirlilik sığınağı ve kirlilik halesi hipotezlerinin geçerliliğini araştırmıştır. 2000-2022 dönemi için ARDL sınır testi yöntemi kullanılmışlardır. CO2 emisyonu, GSYİH, DYY, enerji tüketimi ve ticari açıklık değişkenlerin kullanılarak uygulanan yöntem sonuçları, kirlilik halesinin geçerli olduğunu göstermektedir.

Yılcı vd. (2023) çalışmalarında, 1976-2018 döneminde Endonezya için kirlilik halesi/kirlilik sığınağı hipotezini ve çevresel Kuznets Eğrisini test etmektedir. Balıkçılık ayak izi, DYY, gelir ve gelirin karesi değişken olarak analizlere dâhil edilmiştir. ARDL sınır testi yaklaşımına göre sonuçlar, kirlilik halesi hipotezinin geçerli olduğunu ortaya koymaktadır.

Abbasi vd. (2023) 1985-2020 döneminde Asya ülkelerinde kirlilik sığınağı ve kirlilik halesi hipotezlerini test etmişlerdir. ARDL sınır testi kullanıldığı çalışmada kentleşme oranı, gelir, enerji tüketimi ve DYY değişken olarak eklenmiştir. Kirlilik sığınağı ve kirlilik halesi hipotezi bulgularının ülkeden ülkeye değişiklik gösterdiği sonucu elde edilmiştir.

Usta (2023) N11 ülkelerinde, 1993-2019 döneminde kirlilik sığınağı ve kirlilik halesi hipotezlerinden hangisinin geçerli olduğunu araştırmıştır. Driscoll-Kraay standart hata tahmincisinin kullanıldığı çalışmada, ilgili ülkelerde kirlilik sığınağı hipotezinin geçerli olduğu bulgusu elde edilmiştir.

Literatür taraması incelendiğinde, kirlilik sığınağı ve kirlilik halesi hipotezlerini test eden çalışmaların mevcut olduğu görülmektedir. Ancak ülke karşılaştırması yaparak politika önerisi sunan çalışmaların az sayıda olduğu söylenebilir. Bununla birlikte panel veri metodolojisini kullanan çalışmalarda, gözlemlenen ülkeler arasındaki yatay kesit bağımlılığını göz ardı eden birinci nesil panel yöntemleri kullanılmaktadır. Literatürdeki bu eksiklikleri gidermek amacıyla bu çalışmada ikinci nesil panel veri yöntemleri kullanılarak kirlilik sığınağı ve kirlilik halesi hipotezleri araştırılmıştır.

## Veri Seti

Çalışma kirlilik sığınağı ve kirlilik halesi hipotezlerini geçerliliğini sınamak için 1990-2014 dönemi kapsamında E7 ve G7 ülke karşılaştırması yapmayı amaçlamaktadır. CO2 emisyonu (kişi başı metrik ton), enerji kullanımı (kişi başı) ve doğrudan yabancı yatırım girişleri (kişi başı GSYH %) her iki ülke için değişkenler olarak kullanılmıştır. Değişkenlerin belirlenmesinde Abbasi vd. (2023) ve Musah vd. (2022) çalışmaları baz alınmıştır. Değişkenlere ait veriler Dünya Bankası veri tabanından elde edilmiştir. Enerji kullanımı verisinin E7 ülkelerinde 2014 yılında son bulması ve CO2 emisyonunun her iki ülke grubu için 1990 yılında başlaması çalışmanın sınırlılığını oluşturmaktadır. Değişkenler arasındaki farkları azaltmak için (Kar & Ağır, 2006: 61) logaritmik dönüşümleri yapılan model aşağıdaki sunulmaktadır.

$$LCC_{it} = \alpha_i + \beta_{1i} LEN_{it} + \beta_{2i} LDYY_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

E7 ülkeleri için ( $i = \dots, 7$ ) ve ( $t = 1990, \dots, 2014$ )

G7 ülkeleri için ( $i = \dots, 7$ ) ve ( $t = 1990, \dots, 2014$ )

$i$  ve  $t$  eşitlikte sırasıyla kesit ve zaman boyutunu belirtmektedir. LCC, kişi başı CO2 emisyonunu, LEN, enerji kullanımı, LDYY'de doğrudan yabancı yatırım girişlerini temsil eden göstergelerdir. Analiz bulguları sunulurken değişkenlere ait gösterim kısaltmaları yazılacaktır.

Tablo 1'de CO2 emisyonu, enerji kullanımı ve doğrudan yabancı yatırım girişleri değişken olarak kullanıldığı çalışmada serilerin istatistiki tanımlayıcıları sunulmuştur.

**Tablo 1.** E7 ve G7 ülkelerine ait tanımlayıcı istatistikler

E7 Ülkeleri			
İstatistikler/Değişkenler	LCC	LEN	LDYY
Ortalama	0.440	3.083	9.967
Medyan	0.421	3.051	10.108
Minimum	-0.188	2.545	7.866
Maksimum	1.164	3.773	11.463
Standart Sapma	0.384	0.304	0.729
Gözlem	175	175	175
G7 Ülkeleri			
Ortalama	1.000	3.655	10.361
Medyan	0.970	3.603	10.453
Minimum	0.664	3.382	7.542
Maksimum	1.311	3.927	11.542
Standart Sapma	0.171	0.159	0.733
Gözlem	175	175	175

Tanımlayıcı istatistiklere göre her iki ülke içinde oynaklığın en yüksek olduğu seri doğrudan yabancı sermaye girişleridir.

## EKONOMETRİK YÖNTEM VE BULGULAR

E7 ve G7 ülkeleri için eşbütünleşme analizini gerçekleştirmeden önce modelde yatay kesit bağımlılığı “Breusch & Pagan (1980) LM testi, CD ve CDLM testi (Pesaran (2004)) ile Pesaran vd. (2008) ‘in geliştirdiği LM<sub>adj</sub>” testleri ile araştırılmaktadır (Örnek ve Türkmen, 2019: 120). Öncül testin yapılmasının nedeni birinci nesil mi yoksa ikinci nesil mi testlerden devam edilmesi noktasında önemlidir. Yatay kesit bağımlılığının varlığı ikinci nesil testlerle devam edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Ağır ve Türkmen, 2020: 846). Aşağıda testlere ait prosedürler sırasıyla sunulmaktadır.

$$LM = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij}^2, \quad \sim X^2 N(N-1)/2 \quad (2)$$

$$CD = \sqrt{\frac{1T}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (T \hat{\rho}_{ij}^2 + 1) \quad (3)$$

$$CD = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}} \left( \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij} \right) \quad (4)$$

$$LM_{adj} = \sqrt{\left( \frac{2}{N(N-1)} \right)} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \frac{(T-k) \hat{\rho}_{ij}^2 - \mu_{Tij}}{\sqrt{v_{2Tij}}} \sim N(0,1) \quad (5)$$

Test prosedürlerine göre boş hipotez yatay kesit bağımlılığının olmadığı üzerine kuruludur. LM testi T'nin N'den büyük olduğu durumda (Pesaran, 2004: 4), hem N hem de T'nin büyük olduğu durumda CD<sub>LM</sub> testi, N'nin T'den büyük olduğu durumda ise CD testi kullanılmaktadır (Pesaran, 2004: 9; Guloglu ve Ivrendi, 2010: 384). Testlerin tutarlığı bakımından bütün sonuçlar çalışmada raporlanmıştır. Daha sonra eğim homojenliğinin varlığı Pesaran ve Yamagata Delta testleri ile belirlenmiştir. Teste ait prosedür aşağıda sunulmaktadır (Pesaran ve Yamagata, 2008: 57)

$$\tilde{\Delta}_{adj} = \sqrt{N} \left( \frac{N^{-1} \tilde{S} - E(\tilde{Z}_{iT})}{\sqrt{Var(\tilde{Z}_{iT})}} \right) \quad (6)$$

Bu testinde boş hipotezi eğim katsayıları homojendir varsayımına dayalıdır. Söz konusu iki test diğer test aşamaları için öncü niteliktedir. İkinci aşamada değişkenlere ait birim kök testi yapılmaktadır. Güncel test kategorisinde yer alan Reese ve Westerlund (2016) birim kök testi ortak faktör modellemesine dayanmakta ve değişkenlerin sadece seviyede durağan olup olmadıklarını göstermektedir. Farklarında birim kök sürece dair bir bilgi içermemektedir (Türkmen, vd., 2019). Sabit ve sabitli ve trendli modeller için prosedürler aşağıda sunulmaktadır.

$$P_a = \frac{\sqrt{NT}(\hat{\rho}^+ - 1)}{\sqrt{\frac{2\hat{\sigma}_\epsilon^4}{\hat{w}_\epsilon^4}}} \quad (7)$$

$$P_b = \sqrt{NT}(\hat{\rho}^+ - 1) \sqrt{\frac{1}{NT^2} tr(\hat{e}'_{-1} \hat{e})} \frac{\hat{w}_\epsilon^2}{\hat{\sigma}_\epsilon^4} \quad (8)$$

$$PMSB = \frac{\sqrt{N} \left( tr\left(\frac{1}{NT^2} \hat{e}' \hat{e}\right) - \frac{\hat{w}_\epsilon^2}{2} \right)}{\sqrt{\frac{\hat{\sigma}_\epsilon^4}{3}}} \quad (9)$$

Sabitli ve trendli modeller için ise test istatistikleri aşağıdaki denklemlerde sunulmaktadır.

$$P_a = \frac{\sqrt{NT}(\hat{\rho}^+ - 1)}{\sqrt{(36/5) \hat{\sigma}_\epsilon^4 \hat{\sigma}_\epsilon^4 / \hat{w}_\epsilon^8}} \quad (10)$$

$$P_b = \sqrt{NT}(\hat{\rho}^+ - 1) \sqrt{\frac{1}{NT^2} tr(\hat{e}'_{-1} \hat{e})} \frac{5}{6} \frac{\hat{w}_\epsilon^6}{\hat{\sigma}_\epsilon^4 \hat{\sigma}_\epsilon^4} \quad (11)$$

$$PMSB = \frac{\sqrt{N}(tr(\frac{1}{NT^2}\hat{\epsilon}\hat{\epsilon}') - \frac{\hat{w}_{\epsilon}^2}{6})}{\sqrt{\frac{\hat{\sigma}_{\epsilon}^4}{45}}} \quad (12)$$

Boş hipotezi “birim kök vardır” şeklinde ifade edilmektedir (Reese ve Westerlund, 2016). Birim kök sürecinden sonra üçüncü aşamada eşbütünleşme ilişkisi Lagrange çarpanı (LM) eşbütünleşme testi ile araştırılmıştır. (Westerlund ve Edgerton 2007: 186-187). Uzun dönem ilişkinin varlığını sıyanan testin prosedürü aşağıda gösterilmektedir.

$$y_{it} = \alpha_i x'_{it} \beta_i + z_{it} \quad (13)$$

Bootstrap özelliği bulunan testin boş hipotezi eşbütünleşme vardır şeklindedir. Son olarak eşbütünleşme katsayı tahmini Pesaran (2006) Common Corelated Effect (CCE) yöntemiyle test edilmiş ve aşağıda prosedürü sunulmuştur.

$$\hat{b}_{CCEMG} = (1/N) \sum_{i=1}^N \hat{b}_i \quad (16)$$

$$\hat{b}_{CCEMG} = (\sum_{i=1}^N \theta_i X'_i \bar{M}_w X_i)^{-1} \sum_{i=1}^N \theta_i X'_i \bar{M}_w y_i \quad (17)$$

Eşbütünleşme katsayı tahmininde boş hipotez katsayıların anlamsız olduğu varsayımına dayanmaktadır (Pesaran, 2006: 986). Test panel geneli ve ülkelere özgü bulgular sunmasından dolayı önemlidir. Ekonometrik yöntemle ilişkin uygulama adımları ile notasyon gösterimleri sunulduktan sonra yöntemle uygulanmasından elde edilen bulgular sırayla aşağıda aktarılmıştır.

E7 ve G7 ülkeleri için eşbütünleşme analizini gerçekleştirmeden önce modelde yatay kesit bağımlılığı ve eğim homojenliği test edilerek değişkenlere ait birim kök testlerinin sunulması gerekmektedir. Daha sonra eşbütünleşme testi ve eşbütünleşme katsayı tahminci testleri sunulmaktadır.

Tablo 2’de E7 ve G7 ülkelere ait yatay kesit bağımlılığı ve eğim homojenliği test bulguları sunulmaktadır.

**Tablo 2. Ülkelere ait yatay kesit bağımlılığı ve eğim homojenliği test bulguları**

<b>E7 Ülkelerine Ait Eşbütünleşme Denklemi / Yatay Kesit Bağımlılığı</b>		
	<b>İstatistik Değeri</b>	<b>Olasılık Değeri</b>
LM	48.364***	0.001
CD <sub>lm</sub>	4.222***	0.000
CD	3.117***	0.001
LM <sub>adj</sub>	51.517***	0.000
<b>Eğim Homojenliği</b>		
Delta Tilde	17.209***	0.000
Delta Tilde <sub>adj</sub>	18.708***	0.000
<b>G7 Ülkelerine Ait Eşbütünleşme Denklemi / Yatay Kesit Bağımlılığı</b>		
	<b>İstatistik Değeri</b>	<b>Olasılık Değeri</b>
LM	83.018***	0.000
CD <sub>lm</sub>	9.570***	0.000
CD	0.386	0.350
LM <sub>adj</sub>	28.323***	0.000
<b>Eğim Homojenliği</b>		
Delta Tilde	8.805***	0.000
Delta Tilde <sub>adj</sub>	9.572***	0.000

\*\*\*\* %1 düzeyinde istatistiki anlamlılığını ifade etmektedir.

Bulgular, her iki ülke grubu için olasılık değerlerine göre %1 anlamlılık düzeyinde reddedilmektedir. Buna göre hem yatay kesit bağımlılığın varlığı hem de eğim katsayılarının heterojen olduğu ortaya konulmuştur. Yatay kesit bağımlılığın varlığı ikinci nesil birim kök testlerinden olan Panicca testinin uygulanmasını mümkün kılmaktadır (Ağır ve Türkmen, 2020: 848) ve teste ait bulgular Tablo 3’te gösterilmektedir.

**Tablo 3. Ülkelere ait birim kök test bulguları**

Bulgular		E7 Ülkeleri					
		LCC		LEN		LDYY	
		Düzye					
		Sabit	Sabit ve Trendli	Sabit	Sabit ve Trendli	Sabit	Sabit ve Trendli
PANICCA	Pa	-0.438 (0.331)	2.751 (0.997)	0.132 (0.553)	5.273 (1.000)	0.401 (0.656)	3.625 (1.000)
	Pb	-0.450 (0.327)	4.525 (1.000)	0.162 (0.564)	21.400 (1.000)	0.567 (0.487)	9.216 (1.000)
	PMSB	-0.271 (0.607)	5.506 (1.000)	1.364 (0.940)	51.809 (1.000)	2.587 (0.994)	18.149 (1.000)
Bulgular		G7 Ülkeleri					
		LCC		LEN		LDY	
		Düzye					
		Sabit	Sabit ve Trendli	Sabit	Sabit ve Trendli	Sabit	Sabit ve Trendli
PANICCA	Pa	-0.275 (0.392)	4.193 (1.000)	-0.104 (0.458)	3.355 (1.000)	-8.271*** (0.000)	0.845 (0.801)
	Pb	-0.282 (0.389)	13.185 (1.000)	-0.136 (0.446)	9.133 (1.000)	-4.112*** (0.000)	1.056 (0.854)
	PMSB	-0.283 (0.611)	33.908 (1.000)	1.774 (0.962)	20.969 (1.000)	-1.715** (0.043)	1.615 (0.947)

\*\*\*\*) %1 ve \*\*\* %5 düzeyinde istatistiki anlamlılığını ve parantez içerisindeki değerler olasılık değerlerini göstermektedir.

Ülkelere ait birim kök testi bulgularına göre olasılık değerlerin reddedilmemesi değişkenlerin seviyede birim kök içerdiğini göstermektedir. Bu durum ülkelere gelen şokun kalıcı olduğunu belirtmektedir. LM eşbütünleşme testine ait bulgular Tablo 4'te gösterilmektedir.

**Tablo 4. LM eşbütünleşme bulguları**

E7 Ülkeleri			
	LM İstatistiği	Asimtotik p-değeri	Bootstrap p-değeri
Sabitli	0.244	0.404	0.998
Sabitli ve Trendli	3.189	0.001	0.387
G7 Ülkeleri			
	LM İstatistiği	Asimtotik p-değeri	Bootstrap p-değeri
Sabitli	2.117	0.017	0.879
Sabitli ve Trendli	2.349	0.009	0.781

Sabitli, sabitli ve trendli model bootstrap olasılık değerleri 1000 tekrarlı dağılımdan elde edilmiştir. Gecikme ve öncül 1 olarak alınmıştır.

E7 ve G7 ülkelerine ait eşbütünleşme bulguları incelendiğinde, sabitli ile sabitli ve trendli modelde bootstrap olasılık değerlerine göre değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu görülmektedir. CCE eşbütünleşme katsayı tahmin bulguları ise Tablo 5'te sunulmaktadır.

**Tablo 5. CCE eşbütünleşme katsayı tahmin bulguları**

E7 Ülkeleri						
Bulgular (CCE)	LCC=f(LDYY)			LCC=f(LEN)		
	Katsayı	Std. Hata	p-değeri	Katsayı	Std. Hata	p-değeri
	0.020	0.018	0.262	1.098***	0.180	0.000
Ülke Sonuçları						
Çin	-0.006	0.041	0.883	1.422***	0.107	0.000
Hindistan	0.002	0.019	0.882	1.254***	0.060	0.000

Brezilya	0.076***	0.014	0.000	1.930***	0.209	0.000
Meksika	0.045**	0.019	0.020	0.819***	0.144	0.000
Endonezya	0.047***	0.012	0.000	0.481***	0.148	0.001
Rusya	0.078**	0.033	0.018	0.948***	0.065	0.000
Türkiye	-0.008	0.011	0.473	0.831***	0.133	0.000
<b>G7 Ülkeleri</b>						
<b>Bulgular (CCE)</b>	<b>LCC=f(LDY)</b>			<b>LCC=f(LEN)</b>		
	<b>Katsayı</b>	<b>Std. Hata</b>	<b>p-değeri</b>	<b>Katsayı</b>	<b>Std. Hata</b>	<b>p-değeri</b>
	-0.004**	0.002	0.069	0.868***	0.128	0.000
<b>Ülke Sonuçları</b>						
ABD	-0.006	0.014	0.042	1.379***	0.229	0.000
Kanada	-0.007**	0.070	0.030	1.086***	0.354	0.002
Almanya	-0.013*	0.080	0.097	1.140***	0.239	0.000
İngiltere	-0.529***	0.114	0.000	0.575***	0.160	0.000
Fransa	-0.425***	0.105	0.000	0.492	0.380	0.110
İtalya	-0.014**	0.090	0.045	0.821***	0.103	0.000
Japonya	-0.010*	0.050	0.064	0.585	0.516	0.257
***, %1 ve ** %5, düzeyinde istatistiki anlamlılığı göstermektedir.						

E7 ülkelerine ait panel geneli bulgular incelendiğinde, DYY'nin CO2 emisyonları üzerindeki etkisi pozitif ve istatistiksel olarak anlamsızdır. Panel geneli sonuç kirlilik sığınağı ve kirlilik halesi hipotezlerine ait net bir bulgunun elde edilmediğini belirtmektedir. Ülke bazlı değerlendirmelerde ise Brezilya, Meksika, Endonezya ve Rusya için sırasıyla DYY'deki artış CO2 emisyonlarını %0,076; %0,045; %0,047 ve %0,078 oranında arttırmaktadır. Bu durum ilgili ülkelerde kirlilik sığınağı hipotezinin geçerli olduğunu göstermektedir.

E7 ülkelerine ait panel geneli bulgular incelendiğinde, enerji kullanımının CO2 emisyonu üzerindeki etkisi %1 anlamlılık düzeyinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Enerji kullanımındaki artış CO2 emisyonlarını yaklaşık olarak %1,098 oranında arttırmaktadır. Sonuç, enerji kullanımındaki artışın CO2 emisyonunu arttırdığını göstermektedir. Ülke bazlı değerlendirmelerde ise Çin, Hindistan, Brezilya, Meksika, Endonezya, Rusya ve Türkiye için sırasıyla enerji kullanımındaki artış CO2 emisyonlarını %1,422; %1,254; %1,930; %0,819; %0,418; %0,948 ve 0,831 oranında arttırmaktadır.

G7 ülkelerine ait panel geneli bulgular incelendiğinde, DYY'nin CO2 emisyonları üzerindeki etkisi %5 anlamlılık düzeyinde negatif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. DYY'deki artış CO2 emisyonlarını yaklaşık olarak %0,004 oranında azalmaktadır. Panel geneli sonuç ilgili ülkelerde kirlilik halesi hipotezinin geçerliliğini göstermektedir. Ülke bazlı değerlendirmelerde ise Almanya, Kanada, Almanya, İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya için sırasıyla %0.006; %0,007; %0,013; %0,529; %0,425; %0,014 ve %0,010 oranında azaltmaktadır.

G7 ülkelerine ait panel geneli bulgular incelendiğinde, enerji kullanımının CO2 emisyonları üzerindeki etkisi %1 anlamlılık düzeyinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Enerji kullanımındaki artış CO2 emisyonlarını yaklaşık olarak %0,868 oranında arttırmaktadır. Sonuç, enerji kullanımındaki artışın CO2 emisyonlarını arttırdığını göstermektedir. Ülke bazlı değerlendirmelerde ise Almanya, Kanada, Almanya, İngiltere ve İtalya için sırasıyla %1,379; %1,086; %1,140; %0,575 ve %0,821 oranında arttırmaktadır.

## SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

DYY ile ilgili sıklıkla gündeme gelen sorulardan biri DYY girişlerinin ev sahibi ülke ekonomileri üzerinde olumlu veya olumsuz çevresel etkiler yaratıp yaratmayacağı düşüncesidir. DYY artışı ile ilişkili olarak ekonomik faydalar, artan kirlilik ve çevrenin olası maliyetleri ile zayıflayabilmektedir. Bunun tersine, DYY girişleri, özellikle ev sahibi ülkelerde yeşil teknolojilerin yayılmasıyla bağlantılıysa, çevre kalitesini de artırabilmektedir. DYY girişlerinin-çevresel kalite bağlantısının belirsiz yapısını incelemek için literatürde birçok ampirik çalışma yapılmıştır. Bu çalışma, 1990'dan 2014'e kadar mevcut en son veri setini kullanarak E7 ve G7 ülke grupları üzerinde karşılaştırmalı bir panel veri analizi

gerçekleştirerek kirlilik sığınağı ve kirlilik halesi hipotezlerini test etmeye çalışmaktadır. Ülke karşılaştırması yaparak hipotezleri test eden çalışmalar az sayıdadır. Bununla birlikte panel veri metodolojisini kullanan çalışmalarda, gözlemlenen ülkeler arasındaki yatay kesit bağımlılığını göz ardı eden birinci nesil panel yöntemleri kullanılmaktadır. Literatürdeki bu eksiklikleri gidermek amacıyla bu çalışmada ikinci nesil panel veri yöntemleri kullanılarak kirlilik sığınağı ve kirlilik halesi hipotezleri araştırılmıştır. Yöntem olarak LM eşbütünleşme ve CCE eşbütünleşme tahminci testleri kullanılmıştır.

E7 ülkelerinde ait panel geneli bulgular incelendiğinde, DYY'lerin CO2 emisyonları üzerindeki etkisi pozitif ve istatistiksel olarak anlamsızdır. Panel geneli sonuç kirlilik sığınağı ve kirlilik halesi hipotezlerine ait net bir bulgunun elde edilmediğini belirtmektedir. Ülke bazlı değerlendirmelerde Brezilya, Meksika, Endonezya ve Rusya DYY'lerdeki artış CO2 emisyonlarını arttırmaktadır. Bu durum ilgili ülkelerde kirlilik sığınağı hipotezinin geçerli olduğunu göstermektedir. Gelişmekte olan ülkelerde hızlı büyüme ve kalkınma hedeflerinden dolayı çevresel kirlilik konusunda esnek davranmaktadır. Bu ekonomiler gelişmiş ve yerleşik ülkelere göre daha düşük çevresel standartlara ve yasalara sahip oldukları için DYY'leri çekmektedir. Bu bakımdan DYY'deki artış CO2 emisyonlarının artmasına yol açmaktadır. Elde edilen bu sonuçlar literatürdeki çalışmalarla benzerlik göstermektedir (Albulescu vd. (2019) ve Nadeem vd. (2020)).

E7 ülkelerine ait panel geneli bulgular incelendiğinde, enerji kullanımının CO2 emisyonları üzerindeki etkisi %1 anlamlılık düzeyinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. İlgili ülkeler kendi enerji taleplerini karşılamak için esas olarak fosil yakıtları kullandığından enerji kullanımındaki artışın CO2 emisyonunun arttırması olasıdır. Bu nedenle fosil yakıt kullanımı E7 ülkelerinde çevresel bozulmaya neden olacaktır. Elde edilen bu sonuçlar literatürdeki çalışmalarla benzerlik göstermektedir (Sarkodie ve Strezov (2019) ve Abbas vd. (2022)).

G7 ülkelerine ait panel geneli bulgular incelendiğinde, DYY'lerin CO2 emisyonu üzerindeki etkisi %5 anlamlılık düzeyinde negatif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. İlgili ülkelerde katı çevresel standartlar uygulanmaktadır. Bu nedenden dolayı ülkeye yapılan DYY'lerin CO2 emisyonlarını azaltması beklenen bir sonuçtur. Elde edilen bu sonuç literatürdeki çalışma ile benzerlik göstermektedir (Banerjee ve Murshed (2020)).

G7 ülkelerine ait panel geneli bulgular incelendiğinde, enerji kullanımının CO2 emisyonu üzerindeki etkisi %1 anlamlılık düzeyinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Sonuçlar büyüme için yapılan enerji kullanımının CO2 emisyonunu arttırdığını vurgulanarak CO2 emisyonu artışın ekonomik büyüme kaynaklı olduğu söylenebilmektedir. Elde edilen bu sonuç literatürdeki çalışma ile benzerlik göstermektedir (Banerjee ve Murshed (2020)).

E7 ülkelerinin kirlilik sığınağına dönüşmemesi için finansal küreselleşme politikalarının çevresel refahı artırıcı hedeflerle uyumlu hale getirilmesi gerekmektedir. Bu konuda belirli önlemler alınabilir. Bu önlemler arasında kirli DYY girişini engelleyecek çevre düzenlemelerini güçlendirmek düşünülebilir. Fosil yakıt kullanımı bağımlılığının azaltılması için ulusal enerji paketlerini yenilenebilir enerji kaynaklarıyla çeşitlendirmesi gerekmektedir. Bu kapsamda çevre odaklı büyüme planının yürütülerek yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı ve elektrik üretim teknolojilerinin geliştirilmesine ilişkin teknolojik yayılma hükümetlerin önemli bir politika reformu olacaktır. Ayrıca yenilenebilir enerji kaynaklarını kullanılması enerji kullanımının yol açtığı CO2 emisyonlarının azaltılmasını sağlayacaktır. Küresel ölçekte çevre kirliliğini azaltmaya yönelik politikalar olmasına rağmen uygulama aşaması ülkelerde farklılık gösterdiğinden kirlilik sorununun çözümü gecikmektedir. Çalışmada iki ülke karşılaştırması yapılarak bu durum net bir şekilde aktarılmıştır. Bu sorunun çözümü için uluslararası anlaşmaların tüm ülkeleri kapsamaması ve kararların uygulanmaması aşamasında yaptırımlar yapılması önemlidir. Bu durumun sağlanamaması gelişmekte olan ülkelerin kirlilik sığınağı olmaya devam edeceğini göstermektedir.

Gelecekteki araştırma yönelimleri açısından bu çalışma, E7 ve G7 ülkeleri için daha kapsamlı çevresel refahı artırıcı politikalar sağlayacak alternatif çevresel kalite göstergelerini kullanarak (ekolojik ayak izi) genişletilebilir. Ayrıca ekonometrik yöntem olarak yapısal kırılmaları dikkate alan analizlerin kullanılması literatürün gelişmesine katkı sağlayacaktır.

## KAYNAKÇA

Abbas, K., Song, H., Mushtaq, Z. & Khan, F. (2022). Does technology innovation matter for environmental pollution? Testing the pollution halo/haven hypothesis for Asian countries. *Environmental Science and Pollution Research*, 29(59), 89753-89771.

Abbasi, M. A., Nosheen, M. & Rahman, H. U. (2023). An approach to the pollution haven and pollution halo hypotheses in Asian countries. *Environmental Science and Pollution Research*, 30(17), 49270-49289.

Ağır, H. & Türkmen, S. (2020). Ekonomik büyüme etkisi bakımından doğal kaynaklar: Dinamik panel veri analizi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 19(3), 840-852.

Al Shammre, A. S., Benhamed, A., Ben-Salha, O. & Jaidi, Z. (2023). Do environmental taxes affect carbon dioxide emissions in OECD countries? Evidence from the dynamic panel threshold model. *Systems*, 11(6), 307.

Albulescu, C. T., Tiwari, A. K., Yoon, S. M. & Kang, S. H. (2019). FDI, income, and environmental pollution in Latin America: Replication and extension using panel quantiles regression analysis. *Energy Economics*, 84, 104504.

Al-Mulali, U. & Ozturk, I. (2015). The effect of energy consumption, urbanization, trade openness, industrial output, and the political stability on the environmental degradation in the MENA (Middle East and North African) region. *Energy*, 84, 382-389.

Asghari, M. (2013). Does FDI promote MENA region's environment quality? Pollution halo or pollution haven hypothesis. *Int J Sci Res Environ Sci*, 1(6), 92-100.

Ayla, D. & Altıntaş, D. (2021). Kyoto Protokolü kapsamında CO<sub>2</sub> emisyonu ve Türkiye üzerine bir olasılık tahmini. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(1), 478-496.

Ayla, D. (2022). MINT Ülkelerinde CO<sub>2</sub> emisyonu üzerine bir inceleme: Panel eşbütünleşme ve DOLSMG analizi. *Alanya Akademik Bakış*, 6(3), 2869-2884.

Balsobre-Lorente, D., Gokmenoglu, K. K., Taspınar, N. & Cantos-Cantos, J. M. (2019). An approach to the pollution haven and pollution halo hypotheses in MINT countries. *Environmental Science and Pollution Research*, 26, 23010-23026.

Banerjee, S. & Murshed, M. (2020). Do Emissions implied in Net Export Validate the Pollution Haven Conjecture? Analysis of G7 and BRICS Countries. *Int J Sustain Econ*, 12(3), 297-319.

Benzerrouk, Z., Abid, M. & Sekrafi, H. (2021). Pollution haven or halo effect? A comparative analysis of developing and developed countries. *Energy Reports*, 7, 4862-4871.

Breusch, T. S. & Pagan, A. R. (1980). The lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253.

Center for Global Development (2015). <https://www.cgdev.org/media/developing-countries-are-responsible-63-percent-current-carbon-emissions> adresinden erişilmiştir. (Erişim Tarihi: 08.01.2024).

Davis, S. J., Caldeira, K. & Matthews, H. D. (2010). Future CO<sub>2</sub> emissions and climate change from existing energy infrastructure. *Science*, 329(5997), 1330-1333.

Demir, A. (2009). Küresel iklim değişikliğinin biyolojik çeşitlilik ve ekosistem kaynakları üzerine etkisi. *Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi*, 1(2), 37-54.

Guloglu, B. & Ivrendi, M. (2010). Output fluctuations: Transitory or permanent? The case of Latin America. *Applied Economics Letters*, 17, 381-386.



Hoffmann, R., Lee, C. G., Ramasamy, B. & Yeung, M. (2005). FDI and pollution: A granger causality test using panel data. *Journal of International Development: The Journal of the Development Studies Association*, 17(3), 311-317.

IIPC (2013). Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli, <https://www.tarimorman.gov.tr/ABDGM/Belgeler/UluslararasıC4%B1%20KuruluC5%9Flar/IPCC%20TR.pdf> adresinden erişilmiştir. (Erişim Tarihi: 10.01.2024).

Kar, M. & Ağır, H. (2006). Türkiye’de beşeri sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisi: Eşbütünleşme yaklaşımı ile nedensellik testi, 1926-1994. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 6(11), 50-68.

Koçak, S., Banday, T. P. & Awan, A. (2023). Is the environmental Kuznets curve valid for transport sector in Pakistan? New evidence for non-renewable energy and urbanization using the QARDL approach. *Environmental Science and Pollution Research*, 1-13.

Mert, M. & Bölük, G. (2016). Do foreign direct investment and renewable energy consumption affect the CO2 emissions? New evidence from a panel ARDL approach to Kyoto Annex countries. *Environmental Science and Pollution Research*, 23, 21669-21681.

Mert, M. & Caglar, A. E. (2020). Testing pollution haven and pollution halo hypotheses for Turkey: A new perspective. *Environmental Science and Pollution Research*, 27, 32933-32943.

Musah, M., Mensah, I. A., Alfred, M., Mahmood, H., Murshed, M., Omari-Sasu, A. Y. & Coffie, C. P. K. (2022). Reinvestigating the pollution haven hypothesis: the nexus between foreign direct investments and environmental quality in G-20 countries. *Environmental Science and Pollution Research*, 1-18.

Nadeem, A.M., Ali, T., Khan, M.T.I. & Guo, Z. (2020). Relationship between in ward FDI and environmental degradation for Pakistan: An exploration of pollution haven hypothesis through ARDL approach. *Environ Sci Pollut Res*, 27, 15407–15425.

Örnek, İ. & Türkmen, S. (2019). Gelişmiş ve yükselen piyasa ekonomilerinde çevresel kuznets eğrisi hipotezi'nin analizi. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28(3), 109-129.

Öztürk, S. & Saygin, S. (2020). Türkiye’de 1974-2016 döneminde yapısal kırılma altında kişi başına reel gelir, doğrudan yabancı yatırımlar, ticari açıklık ve karbon emisyonları arasındaki ilişki. *Sosyoekonomi*, 28(44), 69-90.

Pao, H. & C. Tsai (2011), Multivariate Granger causality between CO2 emissions, energy consumption, FDI (foreign direct investment) and GDP (gross domestic product): Evidence from a panel of BRIC (Brazil, Russian Federation, India, and China) countries, *Energy*, 36, 685-693.

Pesaran, M. H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. Cambridge Working Papers in Economics, 435.

Pesaran, M. H. (2006). Estimation and inference in large heterogeneous panels with a multifactor error structure, *Econometrica*, 74 (4), 967-1012.

Pesaran, M. H. Ullah, & Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of Econometrics*, 142 (1), 50-93.

Reese, S. & Westerlund, J. (2016). Panicca: Panic on cross-section averages. *Journal of Applied Econometrics*, 31(6), 961-981.

Sarkodie, S. A. & Strezov, V. (2019). Effect of foreign direct investments, economic development and energy consumption on greenhouse gas emissions in developing countries. *Science of the Total Environment*, 646, 862-871.

Shahbaz, M., Balsalobre-Lorente, D. & Sinha, A. (2019). Foreign direct Investment–CO2 emissions nexus in Middle East and North African countries: Importance of biomass energy consumption. *Journal of Cleaner Production*, 217, 603-614.

Shao, Q., Wang, X., Zhou, Q. & Balogh, L. (2019). Pollution Haven Hypothesis Revisited: A Comparison of The BRICS and MINT Countries Based On VECM Approach. *Journal of Cleaner Production*, 227, 724-738

Tandoğan, D. & Genç, M. (2019). Türkiye’de turizm ve karbondioksit salımı arasındaki ilişki: Rals-Engle ve Granger Eşbütünlük yaklaşımı. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 30(3), 221-230.

Türkmen, S., Ağır, H. & Günay, E. (2019). Seçilmiş OECD ülkelerinde ar-ge ve ekonomik büyüme: Panel eşbütünlük yaklaşımından yeni kanıtlar. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 14(2), 89-101.

Tütüncü, A. & Tekin, E. (2021). Ekonomik özgürlüğün doğrudan yabancı yatırımların giriş şekli üzerindeki etkisi: Gelişmekte olan ülke örneği. *Maliye Dergisi*, 180, 270-292.

Usta, C. (2023). Doğrudan yabancı yatırımlarının çevresel kirliliğe etkisi: N-11 ülkeleri örneği. *Uluslararası Ekonomi İşletme ve Politika Dergisi*, 7(1), 58-73.

Westerlund, J. & Edgerton, D. L. (2007). A panel bootstrap cointegration test. *Economics Letters*, 97, 185-190.

World Bank (2023). World development indicators, Erişim adresi: <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators>

Xie, Q., Wang, X. & Cong, X. (2020). How does foreign direct investment affect CO2 emissions in emerging countries? New findings from a nonlinear panel analysis. *Journal of Cleaner Production*, 249(119422), 1-10.

Yilanci, V., Cutcu, I., Cayir, B. & Sağlam, M. S. (2023). Pollution haven or pollution halo in the fishing footprint: Evidence from Indonesia. *Marine Pollution Bulletin*, 188, 114626.



ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi \* Research Article

## Milli Eğitim Dergisinde Yayımlanan İletişim Konulu Akademik Çalışmaların Bibliyometrik Profili

### Bibliometric Profile of Academic Studies on the Subject of Communication Published in Journal of Milli Eğitim

**Gökhan BAK**

Dr. Bağımsız Araştırmacı  
gokhanbak2010@hotmail.com  
Orcid ID: 0000-0003-4520-0930

**Öz:** Milli Eğitim dergisi hem Scopus veri tabanında taranan hem de Tr Dizin kapsamında yayım yapan saygın bir dergidir. Araştırma kapsamında amaçlı örnekleme yöntemiyle Milli Eğitim dergisi seçilmiştir. Milli Eğitim dergisinde yer alan makalelerin başlığına bakılmış, başlığın içerisinde “iletişim” kelimesi geçen akademik çalışmalar araştırmaya dahil edilmiştir. Eğitim bilimleri alanındaki makalelere yer veren bir dergide yer alan iletişim konulu çalışmaların bibliyometrik analizi yapılmıştır. 2006-2024 yılları arasında Milli Eğitim dergisinde yayımlanan iletişim konulu makaleler farklı değişkenler açısından incelenmiştir. Araştırma tarama modeli ile gerçekleştirilmiştir. Doküman incelemesi ile veriler toplanmış, içerik analizi ve bibliyometrik analiz ile veriler analiz edilmiştir. Örneklem kapsamında elde edilen 17 akademik çalışma farklı parametreler açısından incelenmiştir. Ayrıca VOSviewer yazılım aracı ile ağ haritaları çıkarılmıştır. Araştırma sonucunda, çalışmaların tamamının Türkçe yazıldığı, 17 akademik çalışma içerisinde 27 yazar olduğu görülmüştür. En fazla çalışmanın Fırat Üniversitesi’ndeki yazarlar tarafından yazıldığı, ilk çalışmanın 2006 yılında ve en güncel araştırmanın da 2023 yılında kaleme alındığı belirlenmiştir. Eserlere ilk atfın 2020 yılında yapıldığı, en fazla atfın ise 2022 yılında alındığı sonucuna varılmıştır. Çalışmalarda anahtar kelime olarak yoğunluklu olarak “communication” kelimesinin kullanıldığı, ayrıca en fazla 15-20 sayfa aralığında makalelerin yer aldığı görülmüştür. Yazarların ünvan dağılımlarına bakıldığında, en fazla Dr. Öğr. Üyesi ünvanına sahip yazarların olduğu ve bu çalışmaların da çoğunlukla iki yazarlı yazıldıkları belirlenmiştir. Makale başlıklarında yer alan “communication” kelimesi ile yazılan makaleler arasında konu bütünlüğünün olduğu, eğitim alanında yazılan tüm çalışmalarda iletişim konusunun farklı yönleriyle ele alındığı sonucuna varılmıştır. Eğitim bilimleri alanında yayım yapan Milli Eğitim dergisinde iletişim konusunda sınırlı sayıda makalelerin yer aldığı, gelecek dönemde bu konuda daha fazla çalışmaların yapılması gerektiği belirlenmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Milli Eğitim Dergisi, İletişim, Bibliyometrik Analiz, İçerik Analizi, VOSviewer Yazılım Aracı.

**Abstract:** Journal of Milli Eğitim is a respected journal that is both scanned in the Scopus database and published within the scope of Tr Index. Within the scope of the research, Journal of Milli Eğitim was selected by purposeful sampling method. The titles of the articles in the Journal of Milli Eğitim were examined, and academic studies containing the word "communication" in the title were included in the research. A bibliometric analysis of studies on communication in a journal that includes articles in the field of educational sciences was conducted. Articles on communication published in the Journal of Milli Eğitim between 2006 and 2024 were examined in terms of different variables. The research was carried out with the scanning model. Data was collected by document review and analyzed by content analysis and bibliometric analysis. 17 academic studies obtained within the scope of the sample were examined in terms of different parameters. Additionally, network maps

Geliş Tarihi:02.05.2024

Kabul Tarihi:13.08.2024

Yayın Tarihi:31.08.2024

Atıf: Bak, G. (2024). Milli Eğitim Dergisinde yayımlanan iletişim konulu akademik çalışmaların bibliyometrik profili. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 594-611. Doi: 10.33437/ksusbd.1477357

---

were created with the VOSviewer software tool. As a result of the research, it was seen that all of the studies were written in Turkish and there were 27 authors in 17 academic studies. It was determined that the most studies were written by authors at Firat University, the first study was written in 2006 and the most current study was written in 2023. It was concluded that the first reference to the works was made in 2020, and the most references were received in 2022. It was observed that the word "communication" was used extensively as the keyword in the studies, and there were articles with a maximum length of 15-20 pages. When we look at the title distribution of the authors, Asst. Prof. Dr. It was determined that there were authors with the title of member and that these studies were mostly written with two authors. It has been concluded that there is subject integrity among the articles written with the word "communication" in the article titles, and that the subject of communication is discussed from different aspects in all studies written in the field of education. It has been determined that there are a limited number of articles on communication in the Journal of Milli Eğitim, which publishes in the field of educational sciences, and that more studies on this subject need to be done in the future.

**Keywords:** Journal of Milli Eğitim, Communication, Bibliometric Analysis, Content Analysis, VOSviewer Software Tool

---

## GİRİŞ

Bibliyometrik araştırmalar, akademik çalışmaların belirli dönemlere ilişkin durum analizinin yanı sıra yayın profilini belirlemektedir. Öte yandan gerek disiplin gerekse akademisyenler açısından akademik harita niteliği taşımaktadır (Demir Askeroğlu, 2018:191). Bibliyometrik analiz, akademik çalışmaların mevcut halinin yanı sıra gelecekteki durumunu tespit etmek amacıyla, bilimsel yayınların belirli parametreler aracılığıyla incelenmesi yoluyla gerçekleşmektedir (Pritchard, 1969). "Bibliyometrik alışmalar, bilimsel çalışmaların farklı değişkenler açısından incelenmesini ve geleceğe dönük bilim politikalarının oluşturulmasına yardımcı olan araştırmalardır" (Kutlu & Bak, 2023:80).

Türkiye'de ilk bibliyometrik alışma A. Kemal zinn tarafından 1970 yılında yapılmıştır. İlk bibliyometrik araştırmadan sonra 1990'lı yıllara kadar çok fazla bibliyometrik çalışma yapılmasa da 1990'lı yıllardan itibaren bir artış yaşanmıştır (Al, 2008).

Bibliyometrik çalışmalarda kullanılan analiz birimleri farklılık gösterebilmektedir. Tek bir yayın çeşidinde yapılabildeği gibi tek bir süreli yayın üzerinden de uygulanabilmektedir. Tez, bildiri, kitap, makale türünde incelemelerin yanı sıra herhangi bir derginin incelenmesi yoluyla yapılan birçok çalışma literatürde yer almaktadır (Sökmen & zkanlı, 2018:108). Her ne kadar bibliyometrik analiz her türlü yayın türüne uygulansa da Hall'e göre asıl odak noktası dergilerdir (Hall, 2011: 16). Bibliyometrik analiz yöntemi, akademik dergilerin niteliklerini saptamak amacıyla en fazla rağbet gören yöntem olarak kullanılmaktadır (Polat, 2020: 282).

Günümüzde her bilim/sanat dalına ait çalışmaların yer aldığı dergilerin varlığı gibi bu dergilerin bibliyometrik analize tabi tutularak incelendeği çalışmalar da gün geçtikte hızla artış göstermektedir.

Yapılan bir araştırmada, Journal of Tourism and Gastronomy Studies adlı dergide yer alan 281 makale belirli parametreler esas alınarak bibliyometrik analize tabi tutulmuştur. Araştırma sonucunda 281 makalenin 466 yazar tarafından yazıldığı, en fazla makalenin 2017 yılında yayımlandığı ve çalışmaların büyük oranda Türkçe dilinde ele alındığı görülmüştür (Sökmen & zkanlı, 2018).

Diğer bir araştırmada, Sosyoekonomi dergisinde yayımlanmış 481 makale, bibliyometrik analiz yöntemi ile incelenmiştir. Araştırma sonucunda, İngilizcenin yazım dili olarak yoğun kullanıldığı, atıf sayılarının giderek artan bir eğilim izdeği, akademisyenlerin yanı sıra birçok kurum ve kuruluşta çalışan personelin de makalelere katkıda buldukları görülmüştür (Polat, 2020).

2013-2020 yılları arasında Journal of ETA Maritime Science (JEMS) dergisinde yer alan 153 makale belirli kriterler altında incelenerek bibliyometrik analizi yapılmıştır. Araştırma sonucunda, büyük oranda Türkçe makale yazıldığı, çalışmalarda nicel yöntemlerin ağırlıklı kullanıldığı, yıl bazında ise en fazla 2017 yılında çalışma yapıldığı belirlenmiştir (Yorulmaz & Barış, 2021).

2012-2020 yılları arasında Sakarya İktisat dergisinde yayımlanan 194 makalenin bibliyometrik analizle incelendeği bir çalışmada, araştırma sonucunda makalelerin yoğunluklu olarak Türkçe dilinde yazıldıkları görülmüştür. Ayrıca makalelerde ampirik yöntemlerin fazlaca kullanıldığı ve sayfa aralığı olarak da büyük oranda 11-20 sayfa aralığında yer aldıkları tespit edilmiştir (Doğan & Kılıçaslan, 2021).

Muhasebe ve Finansman dergisinde 2014-2020 yılları arasında yayımlanan 370 makale içerik analizi ile birçok değişken açısından incelenmiştir. Araştırma sonucunda, çalışmalar içerisinde nitel araştırma yöntemlerinin daha çok kullanıldığı, analiz teknikleri olarak da içerik analizi ve örnek olay analizine ağırlık verildiği görülmüştür (Karaaslanoğlu & Şahin, 2021).

Türk denizcilik literatürünün gelişmesine önemli katkıda bulunan Dokuz Eylül Üniversitesi Denizcilik Fakültesi dergisinde 2009-2020 yılları arasında yayımlanmış, 167 makalenin bibliyometrik ve içerik analizinin yapıldığı bir çalışmada, çalışma sonucunda yoğunluklu olarak erkek yazarların makalelerde yer aldıkları belirlenmiştir. Ayrıca anahtar kelime olarak büyük oranda “deniz” kelimesinin, konu olarak da “deniz işletmeciliği ve yönetimi” konularının ele alındığı görülmüştür (Yorulmaz & Kaya, 2021).

İstanbul Üniversitesi Coğrafya dergisinin bibliyometrik analizinin yapıldığı bir çalışmada, yayın hayatına başladığı 1985 yılından 29.09.2021 tarihine kadarki süreçte yayımlanan 304 makale farklı parametreler açısından incelenmiştir. Çalışmaların büyük oranda Türkçe kaleme alındıkları, son yıllarda yazar çeşitliliği ve ortak yazarlı çalışmalarda artış yaşandığı görülmüştür (Kahraman, 2022).

Bir çalışmada, 2006-2020 yılları arasında Milli Eğitim dergisinde yayımlanan makaleler içerisinde Türkçe eğitimi ile ilgili olanları farklı değişkenler açısından incelenerek bibliyometrik analize tabi tutulmuştur. Araştırma sonucunda, 136 makalenin yer aldığı, en fazla 2016 yılında kaleme alındıkları, yoğunluklu olarak tek yazarlı yazıldıkları belirlenmiştir. Ayrıca konu olarak en fazla durum çalışmaları, yöntem olarak da betimsel yöntemin kullanıldığı görülmüştür (Batur vd., 2022).

Bir diğer çalışmada, DergiPark ve Google Scholar üzerinde sosyal medya ve gazetecilik konularını ilgilendiren birçok anahtar sözcük kullanılarak arama yapılmış, 2009 yılından 2021 yılına kadarki süreç içerisinde yayımlanmış 115 makale örneklem kapsamında ele alınmıştır. Araştırma sonucunda, çok yazarlı çalışmaların fazla yaygın olmadığı, özellikle 2016 yılından itibaren çalışmalarda artış yaşandığı görülmüştür (Kubilay & Ova, 2022).

2023 yılında yapılan bir çalışmada, 3. Sektör Sosyal Ekonomi dergisinin yayın hayatına başladığı 2011 yılından 2022 yılına kadarki süreç içerisinde yayımlanan 870 makale farklı değişkenler açısından incelenerek, geçmişten günümüze yaşamış olduğu dönüşüm ortaya konmaya çalışılmıştır. Araştırma sonucunda, 2017 yılından itibaren makale sayısında artış yaşandığı, yurt içi ve yurt dışından çok sayıda yazarın katkıda bulunduğu ve böylelikle tanınan bir dergi kapsamında değerlendirildiği görülmüştür (Fasal, 2023).

2023 yılında yapılan bir diğer çalışmada, Tourism Management dergisinde 1994-2022 yılları arasında yayımlanan 4.244 akademik çalışma bibliyometrik analizle incelenmiştir. Araştırma sonucunda, yayın sayısının her geçen sene artan eğilim içerisinde bulunduğu, en üretken yazarların İngilizler olduğu, 2004 yılından itibaren de derginin yayınlarına yapılan atıf sayılarının düzenli şekilde arttığı görülmüştür (Göral & Kılınç, 2023).

2017-2023 yılları arasında Muhasebe ve Denetim Bakış dergisinde yayımlanan 246 makalenin bibliyometrik analizle incelendiği bir çalışmada, makalelerin çoğunlukla 2 yazarlı ve araştırma makalesi ağırlıklı ele alındığı görülmüştür (Kaya, 2024).

2024 yılında yapılan bir çalışmada, iletişim alanında yayın yapan, ESCI indeksinde taranan, Türkiye’de yayımlanan 3 dergi iki aşamalı olarak incelenmiştir. Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi, Connectist: Istanbul University Journal of Communication Sciences ile İlef Dergisi araştırma kapsamında ele alınmıştır. 2020-2022 yılları arasında yayımlanan araştırma makaleleri bibliyometrik ve içerik analizine tabi tutulmuştur. Örneklem kapsamında incelenen 210 makalenin çoğunlukla Türkçe yazıldığı, büyük oranda dijital medya odaklı ele alındıkları ve çalışmalarda sıklıkla ikincil verilerin tercih edildiği görülmüştür (Karşu Cesur vd., 2024).

2024 yılında yapılan diğer bir çalışmada, Ulusal Eğitim dergisinde 2021-2024 yılları arasında yayımlanan 176 makale bibliyometrik analize tabi tutulmuştur. Araştırma sonucunda, en fazla makalenin Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde çalışan yazarlar tarafından ele alındığı, yoğunluklu olarak 2023 yılında yazıldığı ve öğretmen ünvanlı yazarların büyük oranda katkıda buldukları görülmüştür (Özcan & Akar, 2024).

Başka bir araştırmada ise, 2011 yılında yayın hayatına başlayan tasarım, sanat ve iletişim alanlarını temel alan Tojdac dergisinin 2011-2016 yılları arasında yayımlanan 30 sayısı, yazar ünvanlarına, cinsiyet oranlarına, konularına, yayın tarihlerine, yazar sayısına ve de yazım diline göre ayrılarak bibliyometrik analiz ile incelenmiştir. Araştırma sonucunda 650 makale içerisinde en fazla İngilizce yazım dili kullanıldığı ve de yoğunluklu olarak Tasarım konularında çalışmaların yer aldığı belirlenmiştir (Demir Askeroğlu, 2018).

Araştırmalarda birçok veri tabanından alınan veriler kullanılmakta ve de bu verilerin tablolaştırılması ve grafik yoluyla sunumu yapılmaktadır. Çalışma kapsamında VOSviewer yazılım aracı yardımıyla Scopus veri tabanından elde edilen veriler görselleştirilerek, bibliyometrik haritalamadan istifade edilmiştir. Ağ haritaları oluşturularak, yorumlamalar yapılmıştır. Ayrıca veri tabanındaki bilgiler ışığında, bazı araştırma sonuçlarının tablolaştırılması amacıyla Microsoft Excel üzerine veriler aktarılmıştır. Yüzde-frekans hesaplamaları ile tablo şeklinde sunumları yapılmıştır.

İnsanlık tarihi kadar eski bir olgu olan iletişim kavramına olan gereksinim, bu alanda her geçen gün artan gelişmelerle kendini göstermektedir (Büyükbaykal, 2003:185). 1990'lı yılların sonuna kadar iletişim kavramı yerine haberleşme sözcüğü kullanılırken, günümüzde artık paylaşılan her şeyde iletişim sözcüğü yer aldığı görülmektedir (Ertekin vd., 2018:299). İletişim, kişilerarası, toplumlararası (kültürlerarası) ve kitle iletişimi olarak üç boyutta ele alınmaktadır (Büyükbaykal, 2003:188). İletişimin üç boyutta incelenmesine bakıldığında, en az iki kişi arasında gerçekleştiği, kitle iletişim olarak küresel çapta etkisi olduğu görülmektedir. Genel bilinirliği ile sözlü ve sözsüz (beden dili) olarak birçok disiplin açısından ele alınmakta ve inceleme konusu olmaktadır.

İletişim kavramı ile ilgili ağırlıklı olarak akademik çalışma yapanların, iletişim bilimleri alanında yer alan araştırmacılar olduğu bilinmektedir. Aynı zamanda iletişimin hayatın her anında karşılaştığımız bir olgu olduğu düşünüldüğünde; eğitim konusu ile ilgilenen tüm araştırmacıların da bu yönde araştırmalara yer vereceği aşikardır. Eğitim bilimleri konusunda yer alan makalelere yer veren bir dergide iletişim konusu ile ilgili çok sayıda makale olacağı düşünülerek bu çalışmaya başlanmış, düşünüldüğünün aksine bir sonuçla karşılaşmıştır.

Yapılan literatür taramasında iletişim bilimlerine yönelik yayım yapan dergilerin bibliyometrik analiz yöntemiyle incelendiği birçok çalışmanın olduğu görülmüştür. Milli Eğitim dergisinde yer alan makalelerde, başlığında "iletişim" kelimesi geçen çalışmalara yönelik bibliyometrik analizle gerçekleştirilmiş bir çalışma olmadığı görülerek, literatüre katkıda bulunmak amacıyla bu araştırma yapılmıştır.

Eğitim bilimleri konusunda makalelere yer veren saygın bir dergide günümüzün vazgeçilmez bir kavramı olan iletişim konulu akademik çalışmaların neler olduğu ve gelecekteki eğilimleri belirlenmek istenmiştir. Milli Eğitim dergisinin her ne kadar eğitime ilişkin makalelere yer verdiği bilirse de, eğitimin ayrılmaz parçası olarak düşünülen iletişim kavramının da makalelerde sıkça yer alması gerektiğini ortaya konması açısından bu çalışma önemli bir yere sahiptir. Çalışmada bibliyometrik analizin kullanılması da Milli Eğitim dergisinde bugüne kadar yapılan tüm iletişim konulu çalışmalara erişim sağlanması ve bu konuda yer alan araştırma sorularına cevap vermesi bakımından tercih edilmiştir.

## ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Mevcut durumu ortaya koymak amacıyla tarama modeliyle gerçekleştirilen bu çalışmada, veri toplama tekniği olarak doküman/belge incelemesi kullanılmıştır. Doküman incelemesi sayesinde yazılı materyallerin çözümü yapılmakta, çalışılmak istenen olgular ve konular üzerinde bilgiye erişilmektedir (Yıldırım & Şimşek, 2018:189). Doküman incelemesiyle toplanan veriler içerik analizi ve bibliyometrik analiz ile de analiz edilmiştir.

"Bibliyometrik araştırmalar yayınların farklı yöntemlerle analiz edilmesine ve bilimsel amaçlı çalışmaların değerlendirilmesine olanak sağlayan araştırmalardır. Bu bağlamda bibliyometrik yöntemler bilimsel çalışmaların sonuçlarının ve etkinliğinin ölçülmesini sağlar. Bibliyometrik araştırmalar, bilim dallarının kendi alanlarındaki yayın yeterliliğini; yayın sayısı, yayın niteliği, yayın yapılan dergilerin ait olduğu indekslerin seçimi gibi ölçütler ışığında değerlendirerek, geleceğe yönelik bilim politikalarının oluşturulmasına yardımcı olur" (Alkan, 2014:42).

Bibliyometrik araştırmaların bilim adamları, analistler, yazarlar ve kurumlar açısından birçok faydası vardır. Bibliyometrik araştırmalar sonucunda elde edilen veriler; bilim adamlarının araştırmalarıyla ilgili gelecekteki yönelimlerini öngörmelerine, yazarların yayınlarını doğrulamalarına, analistlerin bilgi birikimlerini değerlendirmelerine, kurumların da yayınların kalitesini ve etkisini ölçmesine yardımcı olurlar (Firdaus vd. 2019).

Bibliyometrik araştırmalarda birçok veri tabanından veriler alınmakta ve de araştırmalar bu veriler kapsamında değerlendirilerek sonuca varılmaktadır. En çok kullanılan veri tabanları Scopus ve WoS olarak bilinmektedir. Araştırma kapsamında belirli kısıtlamalara gidilerek Scopus veri tabanından alınan veriler kullanılmıştır ([www.scopus.com](http://www.scopus.com)).

Scopus veri tabanında 23.04.2024 tarihinde "article title" bölümüne "communication" kelimesi yazılarak tarama yapılmıştır. Bu tarama sonucu 405.265 akademik çalışma olduğu görölmüştür. Daha sonra araştırmanın amacı doğrultusunda filtreleme yoluna gidilmiştir. Bu maksatla, doküman tipi makale, ülke bölümü Türkiye, kaynak türü dergi, dergi olarak da Milli Eğitim dergisi seçilerek kısıtlama yoluna gidilmiştir. Yapılan sınırlandırma ile de toplam 17 akademik çalışmaya erişim sağlanmıştır. Milli Eğitim dergisi hem Scopus veri tabanında taranmakta hem de Tr Dizin indeksli bir dergi olarak yayın hayatına devam etmektedir. Bu maksatla Scopus veri tabanında yapılan tarama sonucu çıkan 17 makalenin DergiPark sistemi üzerinde de kontrolü yapılmış, araştırma soruları kapsamında bazı sorulara cevap almak adına makalelerin verileri Microsoft Excel programına da aktarılması sağlanmıştır. Böylelikle araştırma kapsamında yazarların cinsiyet dağılımının cevabını almak adına, DergiPark sisteminden kontrol edilerek eklenen Excel üzerindeki veriler kullanılmış, yüzde-frekans dağılımlarına yer verilmiştir.

### **Araştırmanın Amacı ve Önemi**

Çalışmanın amacı Milli Eğitim dergisinde yer alan makalelerin bibliyometrik profilini belirlemektir. Milli Eğitim dergisinde yayımlanan makalelerin çeşitli bibliyometrik özellikler açısından analiz edilmesi, mevcut çalışmaların değerlendirilmesi, gelecekte yapılacak çalışmaların eğiliminin belirlenmesi ve bu konuda araştırma yapacaklara yardımcı olunması amaçlanmıştır.

### **Araştırmanın Evren, Örneklem ve Sınırlılıkları**

Araştırmada hem Scopus veri tabanında taranan hem de Tr Dizin indeksli dergi kapsamında yayım yapan iletişim konulu yazılan akademik çalışmaların neler olduğunu tespit etmek ve de eğilimi araştırmak amacıyla yapılmıştır. Bu bağlamda öncelikli olarak Scopus veri tabanında ilgili tarama yapılmış, elde edilen sonuçların değerlendirilmesi de DergiPark sisteminde yer alan Milli Eğitim dergisinin sayılarını incelemek vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda, araştırmada hem Scopus veri tabanında yayım yapan belirli kriterler doğrultusunda sınırlama yoluna gidilerek, hem de amaçlı örneklem seçimi doğrultusunda Milli Eğitim dergisi tercih edilmiştir. DergiPark sistemi üzerinde Milli Eğitim dergisinin arşivinde yer almayan bazı sayılarına da T.C. Milli Eğitim Bakanlığının resmi internet sayfasında yer alan Milli Eğitim dergisi arşivinden faydalanarak erişim sağlanmıştır (Milli Eğitim Bakanlığı, Milli Eğitim Dergisi Arşiv, 2024).

Araştırmanın evrenini Türkiye'de varlığını sürdüren, hem Scopus veri tabanında yer alan hem de Tr Dizin kapsamında yayım yapan dergiler, örneklemine ise amaçlı örnekleme yöntemi ile seçilen Milli Eğitim dergisi oluşturmaktadır. Ana kütle içerisinden bilgi edinmek istenen niteliği temsil eden örneklem seçimi birimlere ayrılarak ve gözle tahmin edilerek amaçlı örnekleme ile elde edilebilir (Yazıcıoğlu & Erdoğan, 2011: 82). Bu araştırmada ana evreni en iyi temsil edecek örneklem olarak Milli Eğitim dergisi amaçlı örnekleme yöntemiyle seçilmiştir. Eğitim konuları üzerine yayım yapan prestijli bir dergi olan Milli Eğitim dergisinde yer alan makalelerin başlığında "iletişim" kelimesi geçen çalışmalar araştırma kapsamında ele alınmıştır. Eğitim konulu akademik çalışmalarda iletişim odaklı çalışmaların neler olduğu üzerinde durulmuştur.

Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde yayım yapan Milli Eğitim dergisi, 1973 yılında yayım hayatına başlamış, Scopus ve Tr Dizin'de indekslenen, yılda 4 sayı yayımlanan, özel sayılara da yer veren, DergiPark sistemi üzerinden makale kabulü yapan, eğitim alanındaki makalelere yer veren saygın bir dergidir (DergiPark Akademik, Milli Eğitim Dergisi, 2024).

Araştırma yalnızca Milli Eğitim dergisinde yer alan makalelerle sınırlıdır.

Milli Eğitim dergisinde yer alan makaleler; yazım diline, yazar sayısına, tek yazarlı/çok yazarlık durumuna, en çok katkı sunan yazar ve kurum bilgisine, makale sayılarının yıllara göre dağılımına, yazarın ünvanına, yazarın çalıştığı kuruma, sayfa sayısına, anahtar kelime dağılımına göre belirli kriterlere göre ayrılarak bibliyometrik incelemeye tabi tutulmuştur. Bu amaçla araştırma soruları aşağıdaki gibi oluşturulmuştur:

1. Makalelerin yazım diline göre dağılımı nasıldır?
2. Makalelerin yazar sayısına göre dağılımı nasıldır?
3. Makalelerde en çok katkı sunan yazar ve kurum bilgileri nasıldır?
4. Makale sayılarının yıllara göre dağılımı nasıldır?
5. Makalelerdeki yazarların ünvan dağılımı nasıldır?
6. Makalelerde yer alan yazarların çalıştığı kurumlara göre dağılımı nasıldır?
7. Makalelerin sayfa sayıları açısından dağılımı nasıldır?
8. Makalelerde yer alan yazarların cinsiyet dağılımı nasıldır?
9. Makalelerde yer alan anahtar kelime dağılımı nasıldır?
10. Ortak yazar ağ haritası nasıldır ve neyi ortaya koymuştur?
11. Anahtar sözcük birlikteliği ağ haritası nasıldır ve neyi ortaya koymuştur?
12. Yazar atıf ağı haritası nasıldır ve neyi ortaya koymuştur?
13. Kurum bibliyografik eşleşme ağ haritası nasıldır ve neyi ortaya koymuştur?

### **ARAŞTIRMANIN BULGULARI**

Milli Eğitim dergisi uzun yıllar yayın hayatında olan, Scopus veri tabanında taranan ve de Tr Dizin indeksli dergi kapsamında yer alan araştırmacılar için önemli akademik bir dergidir.

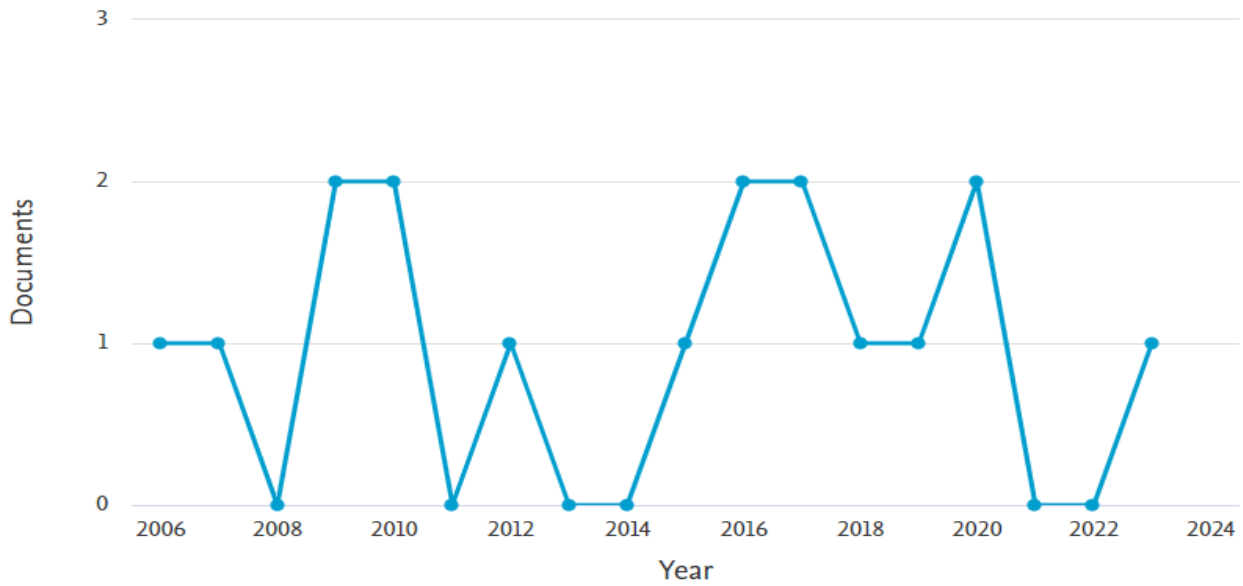
Milli Eğitim dergisinde yer alan ve de makale başlığında “iletişim” kelimesi geçen toplam 17 makale araştırma kapsamında farklı değişkenler açısından incelenmiş, VOSviewer yazılım aracı ile bibliyometrik haritalaması yapılmıştır.

Akademik çalışmaların yıllara göre dağılıma bakıldığında, ilk çalışmanın 2006 yılında ve en son çalışmanın da 2023 yılında yapıldığı Grafik 1’de görülmektedir. Araştırma kapsamında yapılan ilk çalışmada Türk Dili ve Edebiyatı eğitimi açısından sözlü iletişim becerilerinin önemi vurgulanmıştır (Saraç, 2006). 2007 yılında yapılan çalışmada, Elazığ ili merkezindeki ilköğretim kurumlarında görev yapan yönetici ve öğretmenlere tek boyutlu bir ölçek uygulanmış, okul yöneticilerinin iletişim sürecindeki etkinliği ölçülmek istenmiştir (Özmen & Yörük,2007). 2009 yılında yapılan araştırmada ise, geleneksel metotlar ve 5E metoduyla işlenen fen ve teknoloji dersinin karşılaştırılması yapılmıştır. Araştırma sonucunda, 5E metoduyla ders işleyen öğrencilerin geleneksel metotlara göre akademik başarılarında anlamlı derecede yüksek oldukları görülmüştür (Süzen, 2009). 2010 yılında yapılan çalışmada, 62 madde ve 8 boyuttan oluşan müdür etkileşim anketi kullanılarak ilköğretim okullarında görevli müdürlerin iletişim stilleri belirlenmeye çalışılmıştır (Çetinkanat & Sağnak, 2010). 2012 yılında yapılan araştırmada ise, Elazığ ilinde görevli ilköğretim denetçilerinin anlattıkları öyküler baz alınarak, denetim sürecinde yüz yüze iletişimde gerçekleşen sorunlar ve çözüm önerileri belirlenmiştir (Özmen & Özdemir, 2012). Araştırma kapsamında 2015 yılında gerçekleştirilen çalışmada, Türkiye’nin özel okullarında görevli 15 kütüphanecisine anket uygulanmış, kütüphanecilerle öğrenciler arasındaki etkili iletişim uygulamaları incelenmiştir (Koçak & Çetintaş, 2015). 2016 yılında yapılan araştırmada, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin başta eğitim-öğretim anlayışı olmak üzere, bilgi hizmetlerini ve bilgi kaynaklarını önemli derecede etkilediği irdelenmiştir (Özel, 2016). 2016 yılında yapılan bir diğer çalışmada, dokuzuncu sınıf öğrencilerinin bilgi ve iletişim teknolojisi dersinin içeriği ile ilgili beklentileri



incelenmiştir. Öğrencilerin bilgi ve iletişim teknolojisi dersi ile ilgili bazı karşılanmayan beklentilere sahip olduğu görülmüştür (Yaşar & Akgün, 2016). 2017 yılında gerçekleştirilen araştırmada, görsel iletişim tasarımı ürünlerinin müzelerin eğitim, tanıtım ve bilgilendirme açısından önemi incelenmiştir (Mercin, 2017). 2017 yılında yapılan bir diğer çalışmada, Aksaray ilindeki okul öncesi eğitim öğretmenlerinin çocuklarla olan iletişim düzeyleri çeşitli değişkenler açısından ele alınmıştır (Ceylan & Mocan, 2017). 2018 yılında yapılan araştırmada, ihtiyaç analizi yapılarak bilişim teknolojileri ve yazılım dersinin öğretim programları güncellenmeye çalışılmış, teknik öğretim programı oluşturulmuştur (Gülbahar & Kalelioğlu, 2018). 2019 yılında gerçekleştirilen çalışmada, Elektronik Haberleşme Teknolojisi programında öğrenim gören öğrencilerle başarısızlık nedenleri anketi uygulanarak, başarısızlık nedenleri tespit edilmiş ve çözüm önerileri sunulmuştur (Aydın, 2019). 2020 yılında yapılan çalışmada, kolayda örnekleme yöntemiyle ortaokulda görev yapan 251 öğretmenden elde edilen verilerle, okul yöneticilerinin iletişim stiline öğretmenlerin zorunlu vatandaşlık davranışı üzerine etkisi incelenmiştir (Gürsoy & Köksal, 2020). 2020 yılında yapılan diğer çalışmada, Türkçeye uyarlanan Aşırı İletişim Yükü Ölçeği, üç farklı çalışma grubuna ayrılan öğretmenlere uygulanmış, Covid-19 salgını sürecinde öğretmenlerin algıladıkları "aşırı iletişim yükü" düzeyleri belirlenmiştir (Dilekçi & Limon, 2020). En güncel araştırmada ise, lise öğretmenlerinin teknopedagojik eğitim yeterlikleri ile bilgi ve iletişim teknolojilerine yönelik kabulleri incelenmiş, araştırma sonucunda öğretmenlerin teknopedagojik eğitim yeterlikleri ile teknoloji kabulleri arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür (Khurram & Akgün, 2023).

### Documents by year



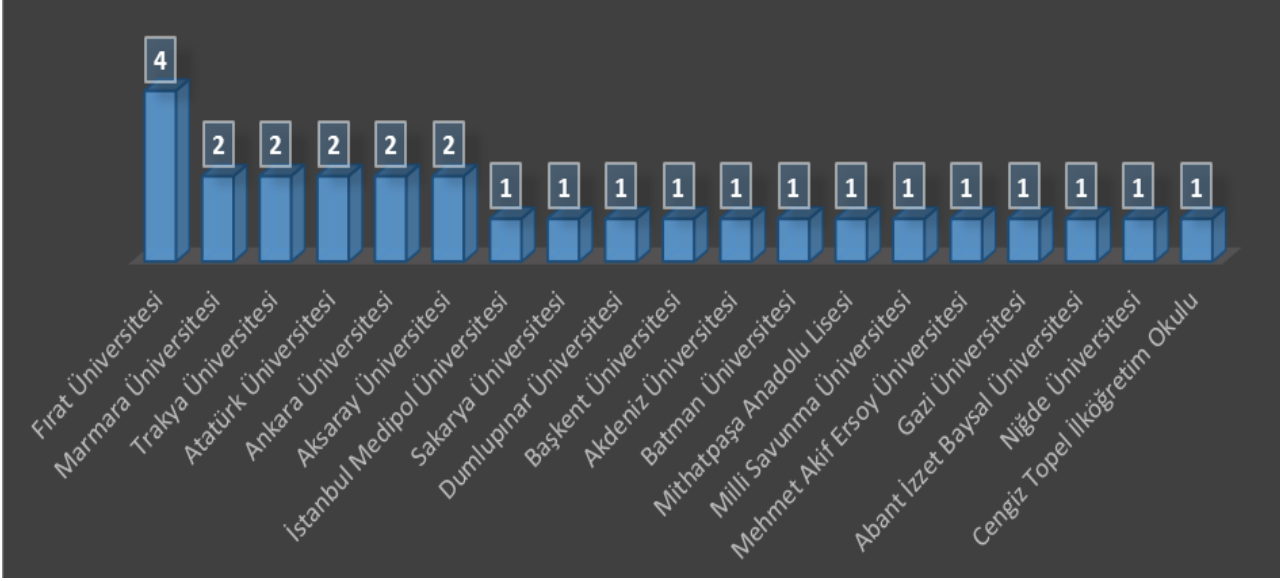
**Grafik 1.** Akademik çalışmaların yıllara göre dağılımı

Akademik çalışmaları yazarların bilgilerine bakıldığında, yalnızca Özmen, F. tarafından 2 adet akademik çalışma yapıldığı diğer yazarların ise birer çalışmayla literatüre katkıda buldukları dikkati çekmektedir. Yazarlara ait bilgilerinin yer aldığı Tablo 1’de, 17 makale içerisinde toplam 27 yazar olduğu görülmektedir.

**Tablo 1.** Yazar bilgileri

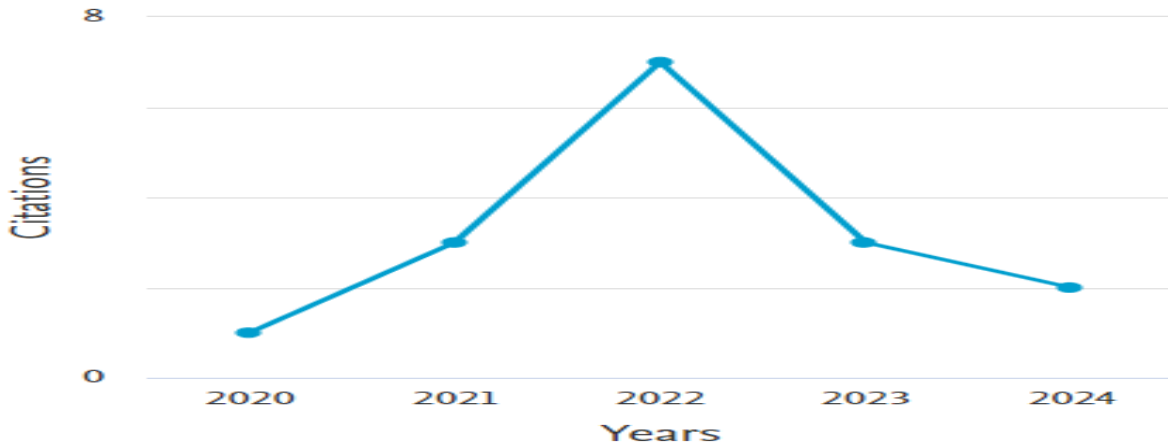
Özmen, F.	Gülbahar, Y.	Mercin, L.	Çetinkanat, C.
Akgün, F.	Gürsoy, A.	Mocan, D. K.	Çetintaş, H. B.
Akgün, Ö. E.	Khurram, A. Q.	Saraç, C.	Özdemir, T. Y.
Aydın, S.	Kalelioğlu, F.	Sağnak, M.	Özel, N.
Ceylan, E. A.	Koçak, M.	Süzen, S.	Şahin, A.
Dilekçi, Ü.	Köksal, K.	Yaşar, H.	
Ekici, G.	Limon, İ.	Yörük, S.	

Akademik çalışmalarını yazarların kurum bilgileri Grafik 2’de gösterilmiştir. Grafiğe göre; 19 farklı kurumda çalışan yazar tarafından araştırmaların kaleme alındıkları ve yazarların yoğunlukla Fırat Üniversitesi (f:4), Ankara Üniversitesi (f:2), Marmara Üniversitesi (f:2), Trakya Üniversitesi (f:2), Atatürk Üniversitesi (f:2) ile Aksaray Üniversitesi (f:2) kurumlarında çalıştıkları göze çarpmaktadır.



**Grafik 2.** Akademik çalışmalarını yazarların kurum bilgileri

Akademik çalışmalara yapılan atıflara bakıldığında; ilk atfın 2020 yılında (f:1) ve en fazla atfın ise 2022 yılında (f:7) alındığı Grafik 3’te görülmektedir. Ayrıca 2021 ve 2023 yıllarında üçer atıf ve de 2024 yılında ise iki atıf aldıkları dikkati çekmektedir. Grafik 3’teki bilgiler sene bazında kaç esere atıf yapıldığını ifade etmektedir. Akademik çalışmalara yapılan atıfların çalışma bazında değerlendirilmesi yapıldığında ise en fazla en fazla atıf yapılan iki eser olduğu ve de bu iki esere de 6 atıf yapıldığı belirlenmiştir (Dilekçi & Limon, 2020 ; Gülbahar & Kalelioğlu, 2018).



**Grafik 3.** Akademik çalışmalara yapılan atıf dağılımı

Tablo 2’de araştırma kapsamında elde edilen akademik çalışmaların bilgilerine ve de atıf sayılarına yer verilmiştir. Tablo içerisinde yer alan makaleler en güncel çalışmadan itibaren sıralanmıştır. Araştırma kapsamında iletişim başlıklı makalelerin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda Scopus veri tabanında tarama yapılırken “iletişim” kelimesinin İngilizce anlamı olarak “communication” yazılarak filtreleme yoluna gidilmiştir. Tablo içeriğine bakıldığında bazı makalelerin İngilizce başlıkları içerisinde “communication” kelimesi geçmesine rağmen Türkçe başlıkları içerisinde “iletişim” kelimesinin yer almadığı görülmektedir. Türkçe başlıkları içerisinde “iletişim” kelimesi geçmese dahi İngilizce başlığında “communication” kelimesi yer alan çalışmalar da araştırmaya dahil edilmiştir. Bu şekilde makale başlığında farklılık gösterenler dipnot ile belirtilmiştir. 17 çalışmadan

yalnızca 6'sının atıf almadığı, dolayısıyla çalışmalara büyük oranda atıf yapıldığı görülmüştür. Atıf değerlendirilmesi yapılırken Scopus veri tabanında yer alan atıf sayıları baz alınmıştır.

**Tablo 2.** Akademik çalışmaların bilgileri ve atıf sayıları

Yazar Bilgisi	Makale Başlığı	Sayı Bilgileri	Yayın Yılı	Atıf Sayısı
Khurram, A. Q. & Akgün, F.	Lise öğretmenlerinin bilgi ve iletişim teknolojilerine yönelik kabulleri ile teknopedagojik eğitim yeterliklerinin incelenmesi.	52 (239), 1945-1972.	2023	0
Dilekçi, Ü. & Limon, İ.	Covid-19 salgını bağlamında öğretmenlerin algıladıkları "aşırı iletişim yükü" düzeyi.	49 (1), 231-252.	2020	6
Gürsoy, A. & Köksal, K.	Okul yöneticilerinin iletişim stili, öğretmenlerin zorunlu vatandaşlık davranış algısını etkiler mi?	49 (227), 389-404.	2020	0
Aydın, S.	Elektronik ve otomasyon bölümü müfredatının değişimi ve II. Öğretim elektronik haberleşme programı öğrencilerinin başarı durumları. <sup>1</sup>	48 (223), 129-146.	2019	0
Gülbahar, Y. & Kalelioğlu, F.	Bilişim teknolojileri ve bilgisayar bilimi: Öğretim programı güncelleme süreci. <sup>2</sup>	47 (217), 5-23.	2018	6
Ceylan, E. A. & Mocan, D. K.	Okul öncesi eğitim öğretmenlerinin iletişim beceri düzeylerinin incelenmesi.	46 (215), 111-127.	2017	1
Mercin, L.	Müze eğitimi, bilgilendirme ve tanıtım açısından görsel iletişim tasarımı ürünlerinin önemi.	46 (214), 209-237.	2017	1
Yaşar, H. & Akgün, Ö. E.	Dokuzuncu sınıf öğrencilerinin bilgi ve iletişim teknolojisi dersinin içeriği ve yöntemiyle ilgili beklentileri.	45 (211), 97-111.	2016	0
Özel, N.	Bilgi ve iletişim teknolojilerinin etkisiyle değişen bilgi kaynakları, hizmetleri ve öğrenme ortamları.	45 (209), 270-294.	2016	4
Koçak, M. & Çetintaş, B.	Okul kütüphanelerinde iletişim algısı: Özel okul kütüphaneleri örneği.	45 (208), 158-172.	2015	0
Özmen, F. & Özdemir, T. Y.	Anlatılan öykülere dayalı olarak, denetçilerin denetlenenlerle yüz yüze iletişimlerinde yaşadıkları sorunlar.	42 (195), 43-66.	2012	2
Şahin, A.	İlköğretim okulu yöneticilerinin kişiler arası iletişim becerileri ve çatışma yönetimi stratejileri arasındaki ilişki.	40 (188), 125-143.	2010	3
Çetinkanat, C. & Sağnak, M.	İlköğretim okullarında görevli müdürlerin iletişim stilleri.	40 (185), 162-174.	2010	1
Ekici, G.	Lise öğrencilerinin biyoloji öğretmenlerinin iletişim davranışlarına ilişkin algıları	38 (181), 152-168.	2009	2
Süzen, S.	5E ve geleneksel metotla işlenen fen ve teknoloji dersinin yapılandırılmış gridle değerlendirilmesi. <sup>3</sup>	38 (181), 169-183.	2009	1
Özmen, F. & Yörük, S.	Okul yöneticilerinin, iletişim sürecindeki etkililiği ölçeğinin geliştirilmesi.	36 (174), 88-105.	2007	0
Saraç, C.	Sözlü iletişim becerileri açısından Türk dili ve edebiyatı eğitimi.	34 (169).	2006	2

Araştırma kapsamında makalelerde kullanılan anahtar kelimelerinin neler olduğu Tablo 3'te verilmiştir. Scopus veri tabanında anahtar kelimelerin İngilizce yer alması baz alınarak tabloda anahtar kelimelerin İngilizce haline yer verilmiştir. Aynı şekilde anahtar kelime bulutunun oluşturulmasında da İngilizce yazım dili kullanılmıştır.

<sup>1</sup> Makalenin İngilizce başlığı: "Electronics and Automation Department Curriculum Change and II. Tuition Electronic **Communication** Program Students' Success"

<sup>2</sup> Makalenin İngilizce başlığı: "Information and **Communication** Technologies and Computer Science: The Process of Curriculum Development"

<sup>3</sup> Makalenin İngilizce başlığı: "The Assessment with Structural **Communication** Grids in Science and Technology Lesson in which 5E Method and Traditional Methods was Used"



olarak kaleme alındıkları, % 58.8'lik (10) oranda iki yazarlı, % 41.2'lik (7) oranda ise tek yazarlı yazıldıkları dikkati çekmektedir. Ayrıca yazarların cinsiyet dağılımına göre bakıldığında, 5 kategoride dağıldığı belirlenmiştir. Kadın (K), Erkek (E), Erkek-Erkek (EE), Kadın-Kadın (KK), Kadın-Erkek (KE) şeklinde ayrıma gidilmiştir. K (f:2), E (f:5), EE (3), KK (f:2) ve KE (f:5) olarak, çalışmaları yazanların cinsiyete göre dağılımları görülmüştür. Çalışmaları yazanların büyük oranda, cinsiyet dağılımı açısından EE ile KE olduğu göze çarpmaktadır.

Akademik çalışmaların sayfa aralığına göre dağılımı Tablo 4'te verilmiştir. Tabloya bakıldığında, % 47.1'lik oranda 15-20 (f:8) sayfa aralığında yazıldıkları dikkati çekmektedir.

**Tablo 4.** Akademik çalışmaların sayfa aralığına göre dağılımı

S.No	Sayfa Aralığı	frekans	%
1	15-20	8	47.1
2	20-30	5	29.4
3	10-15	4	23.5
	<b>Toplam</b>	<b>17</b>	<b>100.0</b>

Tablo 5'teki akademik çalışmaların ünvanlarına göre dağılımları incelendiğinde, yoğunluklu olarak Dr. Öğr. Üyesi ünvanına sahip akademisyenlerin yazar oldukları görülmektedir. Çalışmanın yapıldığı yıl Yrd. Doç. Dr. olarak makalede yer alanlar da Dr. Öğr. Üyesi olarak, günümüzdeki akademik ünvanıyla araştırmaya dahil edilmiştir. Araştırma kapsamında; 2006, 2007, 2009, 2010, 2015, 2016 ve 2017 yıllarında Yrd. Doç. Dr., 2019 ve 2020 yıllarında ise Dr. Öğr. Üyesi olarak makalelerde yer aldıkları belirlenmiştir. Ayrıca makalelerde yazar olarak yer alan bazı öğretmenlerin makaledeki yazar bilgilerinde öğretmen ibaresinin yanında doktor, yüksek lisans veya doktora öğrencisi oldukları belirtilmiştir. Bu şekilde makalede yer alan yazar bilgilerinde öğretmen olup, lisansüstü öğrenciliğe devam eden ya da doktora ünvanına sahip olan öğretmenlerin, ünvan olarak öğretmen yerine bu ibareleri dikkate alınarak ünvan dağılımları hesaplanmıştır.

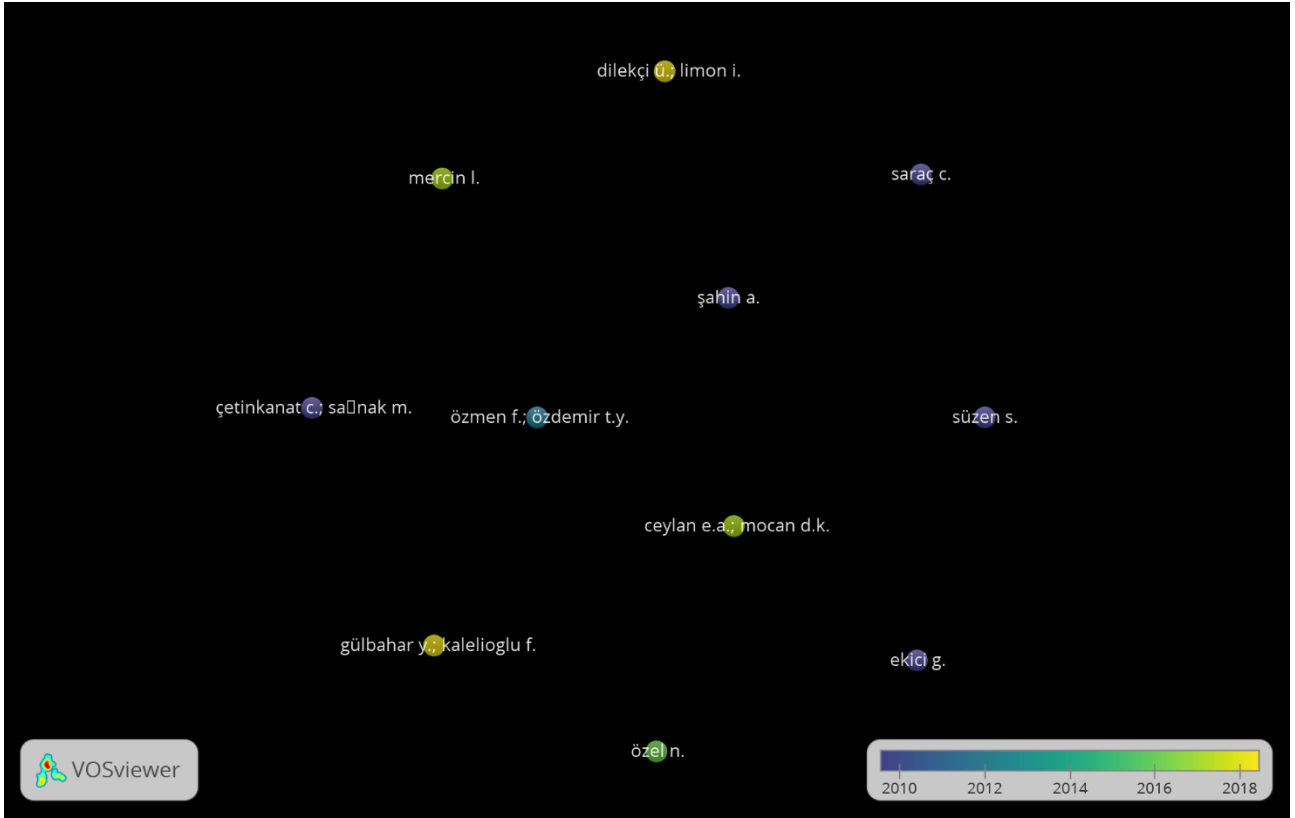
**Tablo 5.** Akademik çalışmaları yazanların ünvanlarına göre dağılımı

S.No	Ünvanı	frekans	%
1	Dr. Öğr. Üyesi	11	40.7
2	Doç. Dr.	4	14.8
3	Dr.	3	11.1
4	Yüksek Lisans Öğrencisi	3	11.1
5	Prof. Dr.	2	7.4
6	Doktora Öğrencisi	2	7.4
7	Araştırma Görevlisi	1	3.7
8	Öğretmen	1	3.7
	<b>Toplam</b>	<b>27</b>	<b>100.0</b>

VOSviewer paket programı yardımıyla ağ haritaları oluşturulmuştur.

VOSviewer yazılım aracı içerisinde analiz çeşidi ve de analiz birimine göre oluşturulan ağ haritaları farklılıklar göstermektedir. Bu bağlamda ilk olarak ortak yazar ağı oluşturulmuştur. Analiz çeşidi ortak yazarlık, analiz birimi yazarlar seçilerek oluşturulan ortak yazar ağı ile bilimsel iş birliği yapısı ortaya konulmaya çalışılmıştır. En az bir belgeye sahip yazar ve de yazarın en az bir atıf alması gerektiği program içerisinde seçilerek oluşturulan ortak yazar ağı Şekil 1'de gösterilmiştir. 17 yazardan 11'nin bu şartları taşıdığı belirlenmiştir. Tablo 6'da şartları taşıyan yazarlar ve de atıf sayıları görülmektedir.

Şekil 1. Ortak yazar ağı

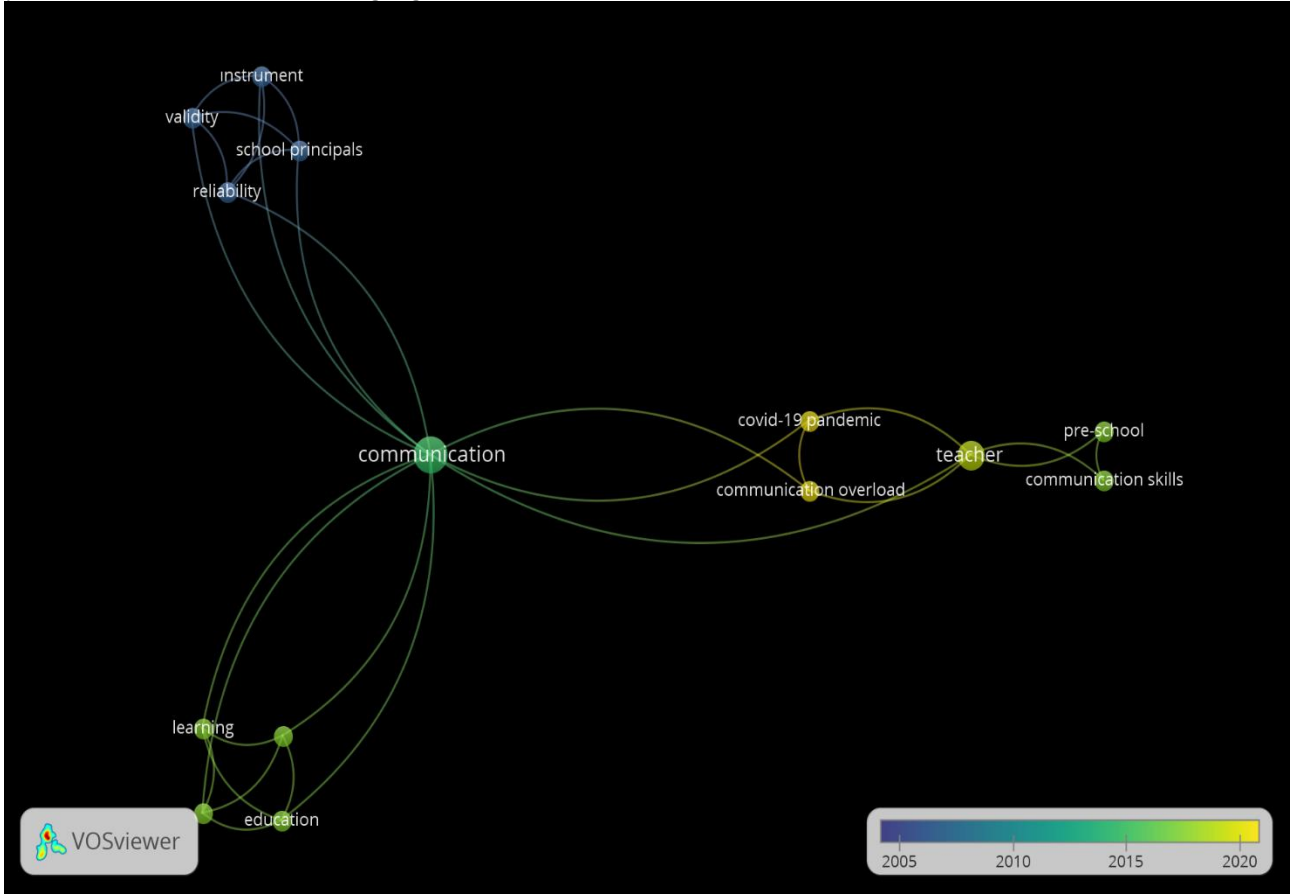


Tablo 6. Ortak yazar ağı atıfsayıları

Selected	Author	Documents	Citations	Total link strength
<input checked="" type="checkbox"/>	ceylan e.a.; mocan d.k.	1	1	0
<input checked="" type="checkbox"/>	dilekçi ü.; limon i.	1	6	0
<input checked="" type="checkbox"/>	ekici g.	1	2	0
<input checked="" type="checkbox"/>	gülbahar y.; kalelioglu f.	1	6	0
<input checked="" type="checkbox"/>	mercin l.	1	1	0
<input checked="" type="checkbox"/>	saraç c.	1	2	0
<input checked="" type="checkbox"/>	süzen s.	1	1	0
<input checked="" type="checkbox"/>	çetinkanat c.; sağnak m.	1	1	0
<input checked="" type="checkbox"/>	özel n.	1	4	0
<input checked="" type="checkbox"/>	özmen f.; özdemir t.y.	1	2	0
<input checked="" type="checkbox"/>	şahin a.	1	3	0

Analiz çeşidi eş oluşum ve de analiz birimi anahtar kelimeler seçilerek oluşturulan anahtar sözcük birlikteliği ağ haritası Şekil 2’de gösterilmiştir. Anahtar kelimelerin en az bir kez görünümü olacak şekilde işaretleme yapılmış, kullanılan 59 anahtar kelimenin hepsinin bu eşiği karşıladığı fakat yalnızca 14 anahtar kelimenin birlikte kullanıldığı için sadece bu anahtar kelimelerle ağ haritasının oluşturulmasının daha uygun olacağı program tarafından belirtilerek, uyarı verilmiştir. Bu uyarı dikkate alınarak sınırlandırma yapılmış ve anahtar sözcük birlikteliği ağ haritası oluşturulmuştur. Program tarafından sınırlama yoluna gidilmeden önce anahtar kelimelerin eş oluşum miktarları ve toplam bağlantı gücünün yer aldığı bilgiler Tablo 7’de gösterilmiştir. Şekil 2 ve Tablo 7 incelendiğinde, iletişim kelimesinin toplam bağlantı gücünün en yüksek anahtar kelime olduğu göze çarpmaktadır.

Şekil 2. Anahtar sözcük birlikteliği ağ haritası

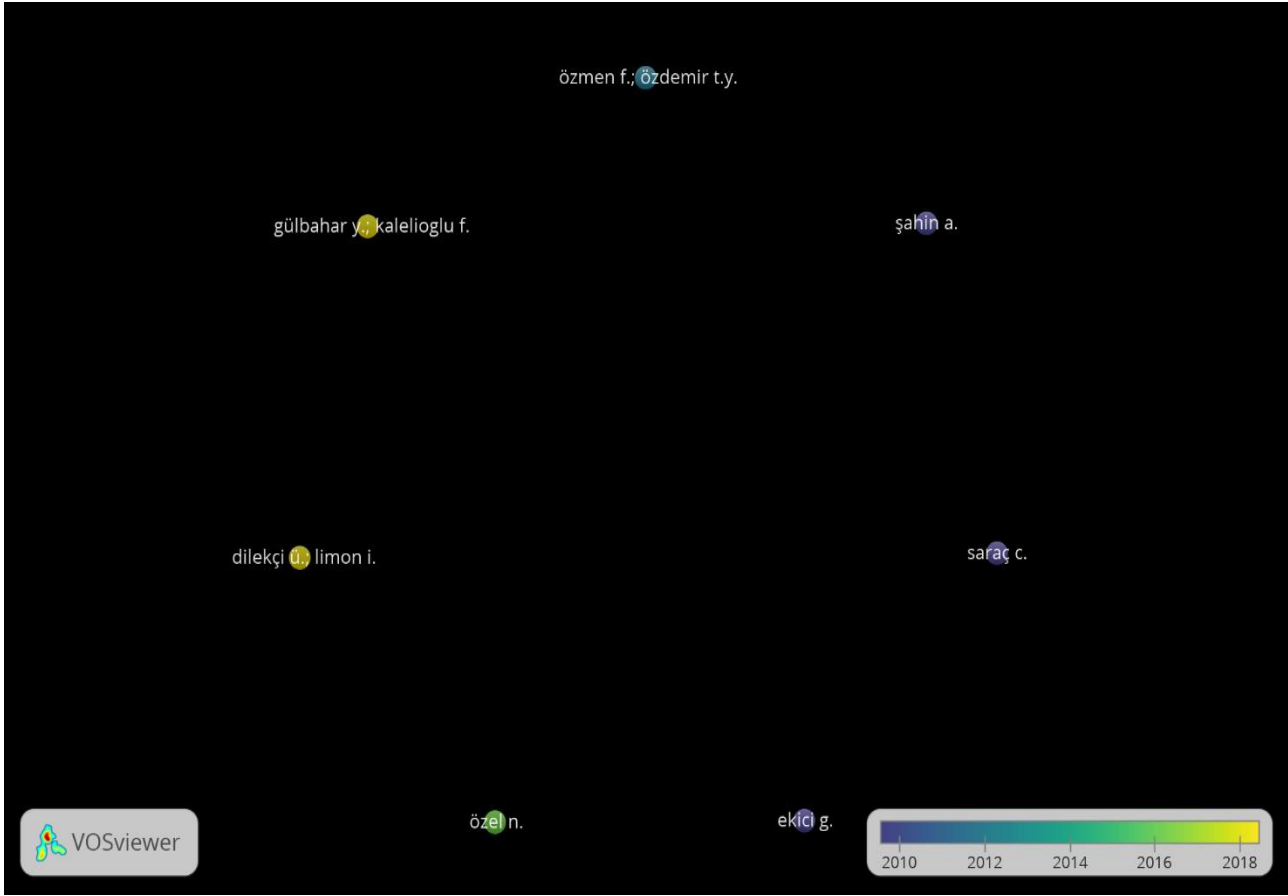


Tablo 7. Anahtar kelimelerin eş oluşum ve toplam bağlantı güçleri

Selected	Keyword	Occurrences	Total link strength
<input checked="" type="checkbox"/>	communication	3	11
<input checked="" type="checkbox"/>	curriculum	2	5
<input checked="" type="checkbox"/>	digital information resources	1	5
<input checked="" type="checkbox"/>	digital information services	1	5
<input checked="" type="checkbox"/>	digital libraries	1	5
<input checked="" type="checkbox"/>	e-learning	1	5
<input checked="" type="checkbox"/>	mobile learning	1	5
<input checked="" type="checkbox"/>	teacher	2	5
<input checked="" type="checkbox"/>	information and communication technologies	1	5
<input checked="" type="checkbox"/>	education	1	4
<input checked="" type="checkbox"/>	learning	1	4
<input checked="" type="checkbox"/>	museum education	1	4
<input checked="" type="checkbox"/>	ninth grade	1	4
<input checked="" type="checkbox"/>	reliability	1	4
<input checked="" type="checkbox"/>	school principals	1	4
<input checked="" type="checkbox"/>	secondary education	1	4
<input checked="" type="checkbox"/>	student expectations	1	4
<input checked="" type="checkbox"/>	student opinions	1	4
<input checked="" type="checkbox"/>	validity	1	4
<input checked="" type="checkbox"/>	visual communication design	1	4

Analiz çeşidi atıf, analiz birimi yazarlar seçilerek yazar atıf ağı haritası oluşturulmuştur. Bir yazarın en az bir belgeye sahip olması ve bir yazarın da en az 2 atıf alması seçilmiş, 7'sinin bu eşiği karşıladığı görülmüştür. Tablo 8'de yazarların atıf sayıları, Şekil 3'te de yazar atıf ağı haritası verilmiştir.

**Şekil 3.** Yazar atıf ağı haritası



**Tablo 8.** Yazar atıf sayıları

Selected	Author	Documents	Citations	Total link strength
<input checked="" type="checkbox"/>	dilekçi ü.; limon i.	1	6	0
<input checked="" type="checkbox"/>	ekici g.	1	2	0
<input checked="" type="checkbox"/>	gülbahar y.; kalelioglu f.	1	6	0
<input checked="" type="checkbox"/>	saraç c.	1	2	0
<input checked="" type="checkbox"/>	özel n.	1	4	0
<input checked="" type="checkbox"/>	özmen f.; özdemir t.y.	1	2	0
<input checked="" type="checkbox"/>	şahin a.	1	3	0

Analiz çeşidi bibliyografik eşleşme/bağlantı, analiz birimi de kurumlar seçilmiş, kurumların en az bir belgeye sahip olması ve en az iki atıf alması işaretlenmiş ve kurum bibliyografik eşleşme ağı haritası oluşturulmuştur. Şekil 4'te bibliyografik eşleşme ağı en yüksek kurumlar görülmektedir.



Şekil 4. Kurum bibliyografik eşleşme ağı haritası



## SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bibliyometrik çalışmalar akademik çalışmaların mevcut durumlarını incelemesinin yanı sıra geleceğe dönük eğilimlerini de analiz eden ve günümüzde daha da önemli yere sahip olan araştırmalardır. Türkiye’de ilk olarak 1970 yılında bibliyometrik çalışma yapılmıştır. Daha sonra 1990’lı yıllara kadar pek üzerinde durulmasa da 1990’lı yıllardan sonra gözle görülür seviyede artış yaşanarak birçok bilim alanında yoğunlaşan çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Birçok veri tabanı üzerinden veriler alınarak bibliyometrik analize tabi tutulmaktadır. WoS, Scopus, Tr Dizin, Sobiad, YÖK Ulusal Tez Merkezi bu veri tabanları içerisinde sıklıkla kullanılmaktadır. Bildiri, tez, makale, kitap türlerinin yanı sıra dergilerin de bibliyometrik analizleri yapılmaktadır.

Araştırmada Scopus ve Tr Dizin’de indekslenen amaçlı örnekleme yöntemiyle seçilen Milli Eğitim dergisi seçilmiştir. Araştırma tarama modelinde gerçekleştirilirken, veriler doküman/belge incelemesi ile elde edilmiştir. Elde edilen veriler hem içerik hem de bibliyometrik analize tabi tutulmuştur.

Scopus veri tabanında 23.04.2024 tarihinde yapılan sınırlamalar sonucunda Milli Eğitim dergisinde yer alan makalelerin başlıkları içerisinde “communication” kelimesi geçenler araştırma kapsamında ele alınmıştır. Makaleler farklı parametreler açısından incelenmiştir. Ayrıca VOSviewer yazılım aracı ile de ağ haritaları oluşturulmuştur.

Milli Eğitim dergisinde yer alan 17 makalenin 27 yazar tarafından kaleme alındığı görülmüştür. Bu makalelerin tamamı Türkçe yazılmıştır. İlk çalışma 2006 yılında, en güncel çalışma ise 2023 yılında yayımlanmıştır. 2008, 2011, 2013, 2014, 2021, 2022 ve 2024 yıllarında konuyla ilgili akademik çalışmanın yer almadığı belirlenmiştir. Yazarların 19 farklı kurumda çalıştıkları, makalelerde yer alan yazarların en yoğun Fırat Üniversitesi’nde görev yapanlardan oldukları görülmüştür. Yalnızca tek bir yazarın iki makalede adının geçtiği belirlenmiştir. Makalelerde yazar sayısına göre dağılım yapıldığında, tek yazarlı ve de iki yazarlı çalışmaların olduğu görülmüştür. Makalelerin büyük oranda iki yazarlı ve 15-20 sayfa aralığında yazıldıkları, ilk atfın 2020 yılında, en fazla atfın ise 2022 yılında alındığı sonucuna

varılmıştır. En fazla atıf alan iki eserin olduğu ve bu iki esere de altışar atıf yapıldığı belirlenmiştir. Atıf dağılımını gösteren grafiğe bakıldığında doygun bir bütünlük sunmadığı görülmüştür.

Anahtar kelime sıklıklarına bakıldığında ise yoğunluklu olarak, “communication”, “education” ve “teacher” kelimelerinin yer aldığı belirlenmiştir. Ünvan dağılımlarına göre yazarlar incelendiğinde, sırasıyla; Dr. Öğr. Üyesi (f:11) ve ardından Doç. Dr. (f:4) geldiği görülmüştür. Eğitim alanında yayım yapan Milli Eğitim dergisinin “communication” başlıklı makalelerine bakıldığında, genel itibarıyla başlık ve içerik arasında konu bütünlüğünün sağlandığı, çalışmalarda iletişim konusunun farklı şekillerde ele alındığı sonucuna varılmıştır. Batur vd.’nin (2022) Milli Eğitim dergisinde yer alan Türkçe eğitimi üzerine yapılan akademik çalışmaların bibliyometrik profilini ortaya koyan ilk çalışmasının ardından bu çalışma farklı yönleriyle dergiyi ele alan ikinci araştırma olmuştur. Genel itibarıyla bakıldığında, Milli Eğitim dergisinin içeriğinde eğitim konulu makalelerin yer aldığı bir dergi olsa da multidisipliner çalışmalar açısından da önemli bir yere sahip olduğu değerlendirilmeli, farklı konu başlıkları üzerinde bibliyometrik çalışmalar yapılarak literatüre katkıda bulunulmalıdır.

Milli Eğitim dergisi eğitim bilimleri alanındaki makalelere yer veren bir dergi olduğu halde, iletişim konulu akademik çalışmalara da yer vereceği düşünülerek çalışma gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonucunda sınırlı sayıda iletişim konulu çalışmaların olduğu görülmüştür. Bibliyometrik analizle gerçekleştirilen çalışmalarda, genellikle tek bir dergiden ziyade bütün indekslerde yer alan akademik çalışmaların analizini gerçekleştiren çalışmalara daha fazla yer vermektedir. Bu yönüyle de araştırma literatüre oldukça sınırlı ve yetersiz bir katkı sunmaktadır.

#### KAYNAKÇA

Al, U. (2008). Türkiye’nin bilimsel yayın politikası: Atıf dizinlerine dayalı bibliyometrik bir yaklaşım. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Alkan, G. (2014). Türkiye’de muhasebe alanında yapılan lisansüstü tez çalışmaları üzerine bir araştırma (1984-2012). *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 61, 41-52.

Aydın, S. (2019). Elektronik ve otomasyon bölümü müfredatının değişimi ve II. Öğretim elektronik haberleşme programı öğrencilerinin başarı durumları. *Milli Eğitim Dergisi*, 48 (223), 129-146.

Batur, Z., Özdil, Ş. & Özcan, H. Z. (2022). Millî Eğitim Dergisinde yayımlanan makalelerin Türkçe eğitimi açısından bibliyometrik analizi. *Milli Eğitim Dergisi*, 51(234), 1591-1612.

Büyükbaykal, G. N. (2003). İletişim ile iletişim sürecinin yaşamımızdaki yeri. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 16, 185-191.

Ceylan, E. A. & Mocan, D. K. (2017). Okul öncesi eğitim öğretmenlerinin iletişim beceri düzeylerinin incelenmesi. *Milli Eğitim Dergisi*, 46 (215), 111-127.

Çetinkanat, C. & Sağnak, M. (2010). İlköğretim okullarında görevli müdürlerin iletişim stilleri. *Milli Eğitim Dergisi*, 40 (185), 162-174.

Demir Askeroğlu, E. (2018). Uluslararası Tojdac dergisinin bibliyometrik analizi. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication – TOJDAC*, 8 (2), 190-202.

DergiPark Akademik, Milli Eğitim Dergisi, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/milliegitim> , Erişim Tarihi: 23.04.2024.

Dilekçi, Ü. & Limon, İ. (2020). Covid-19 salgını bağlamında öğretmenlerin algıladıkları “aşırı iletişim yükü” düzeyi. *Milli Eğitim Dergisi*, 49 (1), 231-252.

Doğan, Y. & Kılıçaslan, H. (2021). Sakarya İktisat Dergisi’nin bibliyometrik analizi. *Sakarya İktisat Dergisi*, 10 (3), 226-239.

Ekici, G. (2009). Lise öğrencilerinin biyoloji öğretmenlerinin iletişim davranışlarına ilişkin algıları. *Milli Eğitim Dergisi*, 38 (181), 152-168.

Ertekin, İ., Ilgın, H. Ö., & Ataman Yengin, D. (2018). Örgütsel İletişim Kuramları. *Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 8 (2), 297-311.

- Fasal, A (2023). 3. Sektör Sosyal Ekonomi dergisinin bibliyometrik analizi, *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 58 (1), 951-967.
- Firdaus, A., Razak, M. F. A., Feizollah, A., Hashem, I. A. T., Hazim, M., & Anuar, N. B. (2019). The rise of "blockchain": bibliometric analysis of blockchain study. *Scientometrics*, 120, 1289-1331.
- Göral, R. & Kılınc, H. (2023). Tourism Management dergisinin bibliyometrik analizi: Son 25 yıl üzerine bir değerlendirme. *Selçuk Turizm ve Bilişim Araştırmaları Dergisi*, 3, 22-39.
- Gülbahar, Y. & Kalelioğlu, F. (2018). Bilişim teknolojileri ve bilgisayar bilimi: Öğretim programı güncelleme süreci. *Milli Eğitim Dergisi*, 47 (217), 5-23.
- Gürsoy, A. & Köksal, K. (2020). Okul yöneticilerinin iletişim stili, öğretmenlerin zorunlu vatandaşlık davranış algısını etkiler mi?. *Milli Eğitim Dergisi*, 49 (227), 389-404.
- Hall, C. M. (2011). Publish and perish? Bibliometric analysis, journal ranking and the assessment of research quality in tourism. *Tourism Management*, 32, 16-27.
- Kahraman, M. (2022). İstanbul Üniversitesi Coğrafya Dergisi'nin bibliyometrik analizi. *Coğrafya Dergisi*, 44, 207-218.
- Karaaslanoglu, F. & Şahin, E. T. (2021). 2014-2020 yılları arasında Muhasebe ve Finansman Dergisi'nde yayımlanan makalelerin bibliyometrik profilinin incelenmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Ağustos 2021 Özel Sayı, 219-232.
- Karşu Cesur, D., Göker, D. & Gelberi, C. B. (2024). Türkiye'deki iletişim araştırmalarına güncel bir bakış: Bir bibliyometrik inceleme ve içerik analizi. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 19 (1), 23-45.
- Kaya, G. A. (2024). Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi'nde 2017 - 2023 yılları arasındaki yayımlanan makalelerin bibliyometrik analiz ile incelenmesi. *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi*, 71, 233-250.
- Khurram, A. Q. & Akgün, F. (2023). Lise öğretmenlerinin bilgi ve iletişim teknolojilerine yönelik kabulleri ile teknopedagojik eğitim yeterliklerinin incelenmesi. *Milli Eğitim Dergisi*, 52 (239), 1945-1972.
- Koçak, M. & Çetintaş, B. (2015). Okul kütüphanelerinde iletişim algısı: Özel okul kütüphaneleri örneği. *Milli Eğitim Dergisi*, 45 (208), 158-172.
- Kubilay, Ç. & Ova, N. (2022). Türkiye'de sosyal medya ve gazetecilik literatürü: Hakemli dergi makaleleri üzerine bibliyometrik bir analiz. *Yeni Medya*, 12, 117-139.
- Kutlu, M. K. & Bak, A. (2023). Scopus veri tabanında yer alan Türkiye'de yazılmış ürün yerleştirme konulu akademik çalışmaların bibliyometrik profili. *Injocmer*, 3 (2), 71-82.
- Mercin, L. (2017). Müze eğitimi, bilgilendirme ve tanıtım açısından görsel iletişim tasarımı ürünlerinin önemi. *Milli Eğitim Dergisi*, 46 (214), 209-237.
- Milli Eğitim Bakanlığı, Milli Eğitim Dergisi Arşiv, <https://dhgm.meb.gov.tr/www/milli-egitim-dergisi-arsiv/icerik/434>, Erişim Tarihi: 23.04.2024.
- Özcan, H. Z. & Akar, C. (2024). Ulusal Eğitim Dergisi'nde yayınlanan makalelerin bibliyometrik analizi. *Ulusal Eğitim Dergisi*, 4 (1), 456-467.
- Özel, N. (2016). Bilgi ve iletişim teknolojilerinin etkisiyle değişen bilgi kaynakları, hizmetleri ve öğrenme ortamları. *Milli Eğitim Dergisi*, 45 (209), 270-294.
- Özmen, F., & Özdemir, T. Y. (2012). Anlatılan öykülere dayalı olarak, denetçilerin denetlenenlerle yüz yüze iletişimlerinde yaşadıkları sorunlar. *Milli Eğitim Dergisi*, 42 (195), 43-66.
- Özmen, F. & Yörük, S. (2007). Okul yöneticilerinin, iletişim sürecindeki etkililiği ölçeğinin geliştirilmesi. *Milli Eğitim Dergisi*, 36 (174), 88-105.

- Polat, S. (2020). Sosyoekonomi dergisinde yayınlanan makalelerin bibliyometrik analizi: 2005-2019 dönemi. *Sosyoekonomi*, 28 (45), 281-300.
- Pritchard, A. (1969) Statistical bibliography or bibliometrics. *Journal of Documentation*, 25, 348-349.
- Scopus (2023). Elsevier. <https://www.elsevier.com/solutions/scopus> , Erişim Tarihi: 23.04.2024.
- Saraç, C. (2006). Sözlü iletişim becerileri açısından Türk dili ve edebiyatı eğitimi. *Milli Eğitim Dergisi*, 34 (169).
- Sökmen, C. & Özkanlı, O. (2018). Gastronomi turizmi alanyazının gelişimi: Journal of tourism and gastronomy studies dergisinde yayımlanan makaleler üzerine bir inceleme. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6 (2), 99-127.
- Süzen, S. (2009). 5E ve geleneksel metotla işlenen fen ve teknoloji dersinin yapılandırılmış gridle değerlendirilmesi. *Milli Eğitim Dergisi*, 38 (181), 169-183.
- Şahin, A. (2010). İlköğretim okulu yöneticilerinin kişiler arası iletişim becerileri ve çatışma yönetimi stratejileri arasındaki ilişki. *Milli Eğitim Dergisi*, 40 (188), 125-143.
- Word Art, <https://wordart.com/create> , Erişim Tarihi: 18.04.2024.
- Yaşar, H. & Akgün, Ö. E. (2016). Dokuzuncu sınıf öğrencilerinin bilgi ve iletişim teknolojisi dersinin içeriği ve yöntemiyle ilgili beklentileri. *Milli Eğitim Dergisi*, 45 (211), 97-111.
- Yazıcıoğlu, Y. & Erdoğan, S. (2011). *SPSS uygulamalı bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Yorulmaz, M. & Barış, S. (2021). Journal of ETA Maritime Science dergisinin bibliyometrik analizi. *Asya Studies-Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar*, 5 (15), 113-127.
- Yorulmaz, M. & Kaya, S. (2021). Dokuz Eylül Üniversitesi Denizcilik Fakültesi Dergisi'nde yayımlanan makalelerin bibliyometrik ve içerik analizi. *Business Economics and Management Research Journal*, 4 (2), 138-155.



ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

**Araştırma Makalesi \* Research Article**

**Yaşam Doyumu ve Duygusal Emegın Örgütsel Nostalji Üzerindeki Etkisi: Sağlık Çalışanları Üzerinde Bir Alan Araştırması**

**The Impact of Life Satisfaction and Emotional Labor on Organizational Nostalgia: A Field Study on Healthcare Workers**

**İsmail BAKAN**

Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü  
ibakan63@hotmail.com  
Orcid ID: 0000-0001-8644-8778

**Burcu ERŞAHAN**

Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,  
Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü  
bersahan@ksu.edu.tr  
Orcid ID: 0000-0003-2546-0567

**Makbule ERMAN**

Doktora Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü  
makbule-oguzz@hotmail.com  
Orcid ID: 0000-0002-4612-7387

**Ahmet Zahit BAKAN**

Öğr. Gör., Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Vahap Küçük Meslek Yüksekokulu  
ahmet.bakan@ozal.edu.tr  
Orcid ID: 0000-0003-4723-777X

**Rüstem KELEŞ**

Dr., Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi  
rustemkeles@gmail.com  
Orcid ID: 0000-0003-1643-1027

**Öz:** Bireyler, yaşamın her alanında kendilerini zorlayacak olaylarla karşı karşıya kalabilmektedirler. Bu zorlayıcı olaylar bireylerin psikolojik dengesine zarar verirken diğer taraftan da yaşam için gerekli olan enerjiyi çıkarır ya da bireyin tüm enerjisini yok ederek savunmasız ve zayıf bırakabilir. Bu durumla karşılaşan bireylerin yaşam doyumları olumsuz yönde etkilenir. Oysa yaşam doyumu bireyler için önemli bir olgu olup, bireyin tüm hayatında başarılı ve mutlu olabilmesi için gerekli olan temel hususlardan bir tanesidir. Yaşam doyumu bireyin hayatının sadece bir kısmıyla alakalı bir olgu olmayıp tüm yaşamıyla alakalı hayattan memnun olması durumudur. Duygusal emek kavramı ise, kurumlar tarafından belirlenen duyguların çalışanlar tarafından sergilenmesidir. Örgütsel psikoloji ve işyeri duygusal deneyimleri, çalışanların çalışma yaşamları üzerinde derin etkilere sahiptir. Geçmişteki başarılar, kökler ve örgütün temel değerleri ile ilişkilendirilen örgütsel nostalji

*Geliş Tarihi:27.08.2024*

*Kabul Tarihi:30.08.2024*

*Yayın Tarihi:31.08.2024*

*Atıf:* Bakan, İ., Erşahan, B., Erman, M., Bakan, A.Z. & Keleş, R. (2024). Yaşam doyumu ve duygusal emegın örgütsel nostalji üzerindeki etkisi: sağlık çalışanları üzerinde bir alan araştırması. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 612-623. Doi: 10.33437/ksusbd.1539668

---

kavramı, çalışanların kuruma olan bağlılığını ve diğer örgütsel davranış deneyimlerini etkileyebilir. Bu çalışma, sağlık sektöründe çalışan bireylerin yaşam doyumu ve duygusal emek deneyimlerinin örgütsel nostalji üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Sağlık çalışanlarının mesleki yaşamları boyunca deneyimledikleri duygusal emek ve yaşam doyumu, örgütsel nostaljiyi nasıl etkileyebilir? Bu sorunun yanıtı, sağlık çalışanlarının iş deneyimlerini anlamak, iş yerindeki duygusal deneyimlerinin ve yaşam doyumlarının örgütsel nostalji ile nasıl ilişkilendiğini belirlemek ve kurumların bu faktörleri nasıl yönetebileceğini anlamak için önemlidir. Çalışma verilerini toplayabilmek için anket tekniğinden yararlanılmıştır. Anket verileri, Halep ilinin Celabrus ilçesinde bulunan sağlık çalışanlarından toplanmıştır. Elde edilen verilerin analizi SPSS programından yararlanılarak yapılmıştır. Yapılan analizlere göre yaşam doyumu ve duygusal emeğin örgütsel nostalji üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Yaşam doyumu, duygusal emek, örgütsel nostalji, hizmet sektörü.

---

**Abstract:** Individuals may face events that challenge them in every aspect of life. While these challenging events harm the psychological balance of individuals, they can also remove the energy necessary for life or destroy all the energy of the individual, leaving him defenseless and weak. The life satisfaction of individuals who encounter this situation is negatively affected. However, life satisfaction is an important phenomenon for individuals and is one of the basic issues required for the individual to be successful and happy throughout his life. Life satisfaction is not a phenomenon related to only a part of an individual's life, but is the state of being satisfied with life related to the whole life. The concept of emotional labor is the display of emotions determined by institutions by employees. Organizational psychology and workplace emotional experiences have profound effects on employees' work lives. The concept of organizational nostalgia, which is associated with past successes, roots and core values of the organization, can affect employees' commitment to the organization and other experiences of organizational behavior. This study aims to examine the effects of life satisfaction and emotional labor experiences of individuals working in the healthcare sector on organizational nostalgia. How might the emotional labor and life satisfaction experienced by healthcare professionals throughout their professional lives affect organizational nostalgia? The answer to this question is important for understanding the work experiences of healthcare professionals, determining how their emotional experiences and life satisfaction at work relate to organizational nostalgia, and understanding how organizations can manage these factors. Survey technique was used to collect study data. Survey data were collected from healthcare workers in Celabrus district of Halep province. The analysis of the data obtained was made using the SPSS program. According to the analysis, it was found that life satisfaction and emotional labor have a positive and significant effect on organizational nostalgia.

**Keywords:** Life satisfaction, emotional labor, organizational nostalgia, service sector.

---

## GİRİŞ

Günümüz iş dünyası hızlı bir şekilde değişmekte ve kurumlar, bireylerin yaşam doyumunu ve duygusal refahını artırmak için farklı stratejiler geliştirmeye çalışmaktadırlar. Bu stratejilerin amacı, hem bireylerin kişisel yaşamlarını hem de iş yaşamlarını daha tatmin edici ve dengeli bir hale getirmeye çalışmaktır. İş tatminin ve yaşam doyumunun artırılması, bireyin performansını ve kuruma olan bağlılığını da arttırabilmektedir.

Son yıllarda özellikle alan yazında sıkça tartışılan ve araştırılan kavramlardan birisi de duygusal emektir. Bireylerin, işlerinde duygusal gereksinimleri karşılamak için gösterdikleri çabayı ifade eden duygusal emek, bireylerin duygusal zorluklar ile nasıl baş ettikleri ve duygusal olarak nasıl uyum sağladıklarıyla ilgilidir. Bireyler profesyonel iş yaşamlarında duygularını kontrol etmek zorundadırlar. Özellikle hizmet sektöründe müşteri ile birebir iletişim halinde olan çalışanlar, kendilerinin hissettikleri gibi değil de kurumun kendilerinde istediği şekilde davranış göstermek zorunda kalmaktadırlar (Yavuz,2020).

Alan yazın incelendiğinde araştırmacıların örgütsel nostalji ile işten ayrılma niyeti, örgütsel intikam, mesleki tükenmişlik, işin anlamlılığı konulu çalışmalar üzerinde yoğunlaştıkları görülmüştür (Kurşuncu vd, 2018, Demirkaya, 2020, Dinç vd., 2019, Çelik, 2020). Bu alandaki önceki araştırmalar, yaşam doyumu ve duygusal emeğin çalışanların iş tatmini, işten ayrılma niyeti, duygusal tükenme gibi faktörler üzerinde etkili olduğunu göstermiştir (Mavi ve Yeşil, 2021, Özkan,2015, Yıldız,2022). Ancak, yaşam doyumu ve duygusal emeğin örgütsel nostalji üzerindeki etkisi hakkında yeterli bir çalışma bulunmamaktadır.

Yaşam doyumu ve duygusal emeğin örgütsel nostalji üzerindeki etkisini belirleme bu çalışmanın amacını oluşturduğundan ve bu değişkenlerin bir araya getirildiği daha önceki çalışmalar bulunmadığından, çalışmanın alanında özgün bir çalışma olarak değerlendirilebileceği düşünülmektedir. Araştırma sonuçları, sağlık sektöründe çalışanların iş deneyimlerini anlamamıza ve bu deneyimleri iyileştirmek için nasıl önlemler alınabileceğine dair bilgiler sunmaktadır.

## KAVRAMSAL ÇERÇEVE

### Yaşam Doyumu

Yaşam doyumu kavramı ilk kez Neugarten (1961) tarafından ortaya atılmıştır. Doyum, yaşam doyumunun bir parçasıdır ve beklentilerin, gereksinimlerin, isteklerin karşılanması anlamına gelmektedir. Yaşam doyumu genel olarak bireyin tüm yaşamını ve yaşantılarındaki doyumu içerir (Avşaroğlu vd.,2005:118). Yaşam doyumu, bireyin ne istediği ile neye sahip olduğunun karşılaştırılması sonucunda ortaya çıkan durum ya da sonuç olarak ifade edilmektedir (Yangın ve Camadan, 2020:242). Yaşam doyumu kişinin beklentileri ile gerçekleşen durumun kıyaslanması sonucunda ortaya çıkan bir durumdur (Çevik ve Korkmaz, 2014:130). Başka bir ifade ile yaşam doyumu, bireyin psikolojik ve fiziksel açıdan ortaya çıkan isteklerini karşılama ve gereksinimlerini giderebilme derecesidir (Acar ve Gökaya, 2018:147). Yaşam doyumu, kişinin bir bütün olarak yaşamının genel kalitesini olumlu olarak değerlendirme derecesidir. Yani kişinin yaşadığı hayatı ne kadar sevdiği, yaşamın genel bir değerlendirmesi, bireyin zihnindeki tüm ilgili kriterleri içerir: örneğin kişinin ne kadar iyi hissettiği, beklentilerin ne kadar iyi karşılanabileceği ve çeşitli faktörlerin ne kadar arzu edilir olduğu vb. (Veenhoven, 1996:6).

Mutluluğun incelendiği kavramlardan birisi olan yaşam doyumu, insan mutluluğunun bilişsel yönünü temsil etmektedir (Kermen vd., 2016:22). Nitekim pozitif psikolojide mutluluğun kavramsal karşılığı olarak genellikle “öznel iyi oluş” kavramının kullanıldığı görülmektedir. Öznel iyi oluş kavramı birbiriyle bağlantılı üç unsuru içermektedir. Bu unsurlar, yaşam doyumu, olumlu duygulanım ve olumsuz duygulanım olarak ifade edilebilir. Olumlu ve olumsuz duygulanım, öznel iyi oluşun duygusal boyutunu oluştururken yaşam doyumu öznel iyi oluşun yargısal boyutunu oluşturmaktadır (Diener vd., 1985:71, Akt., Dağlı ve Baysal, 2016:1251).

Yaşam doyumunu etkileyen birçok faktör bulunmaktadır ve kişiden kişiye göre de farklılık gösterebilmektedir. Song ve Appleton (2008) göre yaşam doyumu altı öğeden oluşmaktadır. Bunlar; bireyin gelir seviyesi, işi ve sosyal statüsü, sahip oldukları/olamadıkları ve sosyal dinamiği, refah şartları, dünya görüşü ve son olarak ailesi ve sosyal ilişkileri olarak sıralanabilir. Yaşam şartları, yaşamdan memnun olma, hayata yüklenen anlam, maddi imkânlar bireyin kendisini iyi hissetmesi gibi bazı faktörler bireyin yaşam doyumunda farklılık meydana getirebilmektedir. Yaşam doyumu, bireyin tek bir duruma ilişkin tatmin olması değil, tüm yaşamı ile alakalı bir olgu olarak kabul edilmektedir. Yaşam doyumu yüksek olan bireylere bakıldığında, bu bireylerin yaşamlarını değerlendirirken pozitif olarak gördükleri alanlara ağırlık verdikleri, yaşam doyumu düşük olan bireylerin ise yaşamlarının negatif alanlarına ağırlık verdikleri görülmektedir (Diener vd., 2002).

### Duygusal Emek

Duygusal emek, çalışanların duygularını kurumların amaç ve hedefleri doğrultusunda, kurumun isteklerine göre değiştirerek sergilemeleri olarak ifade edilmektedir. Günümüz rekabet ortamında kurumlar varlıklarını devam ettirebilmek amacıyla çalışanlarından sadece fiziksel ve bilişsel olarak değil duygusal olarak da faydalanmanın yollarını aramaktadırlar (Ünder ve Ünder, 2018:455). Duygusal emek, işi gereği insanlarla birebir iletişim halinde olan çalışanların duygusal tepkilerini kurum için kabul edilebilir şekle getirmek ya da kurum amaçlarıyla uyumlu duygu gösterimleri yaratmak için sarf ettikleri çaba şeklinde tanımlanabilir (Oral ve Köse, 2011:465).

Duygusal emek kavramı, ilk olarak Hochschild tarafından 1983 yılında yayınlanan “Yönetilen Kalpler: İnsan Duygularının Ticarileşmesi” adlı kitabıyla alan yazına girmiştir. Kitapta bu kavram, çalışanların yaptıkları meslekle ilgili olarak her türlü jest, mimik, davranış ve ses tonunu mesleğe uygun beklentiler doğrultusunda sergileme gayreti olarak tanımlanmaktadır (Hochschild, 1983). Hochschild’e göre duygu yönetimi olarak ifade edilen bu kavram çerçevesinde çalışanlar duygularını sergilemede

yüzeysel veya derinlemesine olmak üzere iki şekilde davranabilmektedirler (Grandey, 2000: 96; Mavi, 2016:10). Yüzeysel davranış, bireyin kendi kişisel duygularını gizleyerek gerçekte hissedilmeyen duygular sergilemesi olarak tanımlanır. Başka bir ifade ile bireyin, işin zorunlu kıldığı duygulardan daha farklı duygular hissederek beklenen davranışı içselleştirmeden sergilemesidir. Derinlemesine davranış ise, kurumun uyulmasını gerekli gördüğü duygu davranış kurallarının bireyler tarafında gerçekmiş gibi hissedebilmek için çaba göstermesidir (Brotheridge ve Taylor, 2006:168; Kaya ve Özhan, 2012:112). Kavramsal çerçeve, bireyin kendisinden beklenen duyguyu içtenlikle yaşamayı ve sergilemesi durumlarını düşünmemektedir bu nedenle bazı araştırmacılar duygusal emeğin üçüncü boyutu olduğunu ifade etmektedirler (Ashforth ve Humphrey, 1993: 94; Oral ve Köse,2011:473). Bu boyut samimi davranıştır. Bireyin sergilemek zorunda olduğu duyguları içten ve samimi olarak hissediyor olması durumunda oluşan davranış türüdür (Oral ve Köse,2011:473). Mesela, bir hizmet elemanı herhangi bir çabaya gerek kalmadan kendisinden göstermesi beklenen duyguları hissedebilir. Yaralanmış bir çocuğa sempati besleyen bir hemşirenin rol yapmasına gerek yoktur (Ünlü ve Yürür, 2011: 189-190).

Duygusal emek davranışlarının, özellikle kurum tarafından bireylerden göstermesi beklenen davranışların derin ve samimi olarak hissedilmesi halinde bireysel performans ve öz yeterliliği yükselttiği, kurumsal açıdan müşteri memnuniyetini artırarak, kurumun amaç ve hedeflerine ulaşması ve finansal fayda sağlaması açısından büyük avantaj sağladığı belirtilmektedir (Aslan, 2023: 56).

## Örgütsel Nostalji

Birçok sözlüğe göre nostalji kavramı, geçmişteki yaşama duyulan özlem ve aşırı sevgi olarak tanımlanmaktadır. Nostalji kavramı, negatif, kararsız veya pozitif bir duygu olarak birden farklı şekilde kavramsallaştırılmıştır. Mutluluk ve üzüntünün eşzamanlı ifadesi olarak belirtilse de üzüntüden daha fazla mutluluk düzeylerine sebep olmaktadır (Demirkaya ve Kara,2020:4643). Nostalji ve anılar, bazı bireylerin yetkilendirildiği, şartların iyileştiği veya daha fazla birliğin hâkim olduğu iddiasını sorgulamasına yada reddetmesine neden olurken, diğerleri yeniden yapılanma söylemini reddetmek için kendi isteklerinden, korkularından ve günlük yaşam deneyimlerinden yararlanırlar (McCabe,2004:828).

Örgütsel nostalji kavramı ise, iş yaşamında özellikle geçmiş bir zaman diliminde yaşananlara odaklanmış, geçmişe yönelik duyulan özleme dair bir hayaldir (Gabriel,1993:120). Gabriel'e (1993:119) göre örgütsel nostalji, bir bireyin kurumsal yaşamının geçmiş olaylarına, geçmiş yaşamışlıklarına ve bazı yönlerine (kurumun mimari özellikleri, meslektaşlar, liderler, yöneticiler ve teknoloji gibi) dair duygusal/içli bir özlemi ifade eder. Örgütsel nostalji kavramı, örgütsel hafızanın özel bir biçimi olarak görülebilir. Özellikle örgütsel nostalji, örgütsel hafızanın temelini oluşturan ikincil ve koşullu bir moddur (Akgün vd., 2022). Örgütsel nostalji, özünde samimi ortama yönelik özlemi, geçmiş zamanların kahramanca kazanımları gibi bir dizi duygusal yönelimleri kapsar. Bu tarz duygusal yönelimler belli bir melankoli altında oluşur ve bitmişliği yüzünden bir özlemi geliştirir. Bu belirli bir zamansal söylem içerisinde geçmiş "kayıp bir cennet" olarak algılanır (Ybema, 2004: 826, Akt. Dinç vd., 2019:351). Başka bir tanımda örgütsel nostalji, kurumda çalışan bireylerin geçmişi şimdiki zamanın aksine olumlu bir ışık altında yeniden yapılandırma biçimi olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla örgütsel nostalji, bireylerin kimlikleri inşa edilirken geçmiş benliklerinin unsurlarını nasıl bünyelerine katabilecekleri konusunda yardımcı olmaktadır (Bardon vd., 2015:587). Örgütsel nostalji, bireyin kurumsal yaşamındaki geçmiş olaylara ve onun bazı yönlerine duyduğu duygusal özlem, genellikle deneyimlenen fakat yeterince anlaşılmayan bu duygu olarak ifade edilebilir.

Örgütsel nostalji kavramı, bireylerin kurum içerisindeki sosyal ilişkileri aracılığıyla edindikleri ortak ve ortak olduğu kadar paylaşılmayan ve ortak olmayan sosyal geçmişlerini de kapsadığı bilinmektedir. Burada, bireysel nostaljik olayların kurumsal hikayeler ve semboller aracılığıyla sosyal olarak paylaşılması, çalışanların ve yöneticilerin birbirlerinin nostaljik deneyimlerine erişmesine ve yeni çalışmaya başlayan personellere aynı hikayeleri içselleştirmesine yardımcı olarak diğer çalışanların nostaljik duygu ve anılarını yakalamalarına yardımcı olur. Geçmiş kurum hikayeleri başkalarına ve yeni gelen çalışanlara anlatıldığında, nostalji bir kurum içerisinde toplanır ve daha sonra tamamen o kurumun günlük yaşamına yerleşir (Reissner, 2011).



Kurumun zaman içerisinde değiştiği veya büyüdüğü durumlarında, bu durumlara şahit olan eski çalışanlar ya da kurucular arasında örgütsel nostalji daha yaygın olabilir. Örgütsel nostalji, dayanıklılık ve kişinin çevresini kontrol etme ve etkileme yeteneği ile alakalıdır. Örgütsel nostalji, psikolojik olarak ihtiyaç tatminin kaynağı olarak hareket eder (Leunissen, 2023). Değişim bazı çalışanlar için geçmişe duyulan özlemi ortaya çıkarabilir. Örgütsel nostalji, çalışanların iş yerindeki bağlılık düzeylerine, motivasyonlarına ve performanslarına etki edebilir. Eğer rgtsel nostalji, kurumsal olaylar ve deneyimlerin pozitif bir şekilde değerlendirilmesine yol aıyorsa, bireyin kurumda kalma isteğine katkıda bulunacaktır (Kawasaki,2023:3).

## Yaşam Doymu ile Duygusal Emek, rgtsel Nostalji İlişkisi ve İlgili Hipotezler

Sağlık alışanlarının yüksek düzeyde yaşam doymuna ve duygusal emeğe sahip olmaları halinde örgütsel nostalji algılarının bundan pozitif yönde etkileneceği düşünülmektedir.

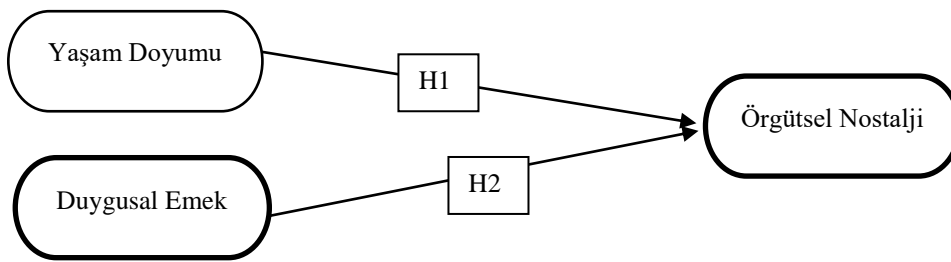
Alan yazındaki araştırmalar incelendiğinde bazı araştırmacıların duygusal emek ile iş tatmini (Wharton,1999), görev/bağlamsal performans (Onur ve Yürür, 2011), iş memnuniyeti (Başbuğ,2010), rgtsel iletişim (zkan, 2013), işten ayrılma niyeti (z,2007), tükenmişlik (Ufuk ve zhan, 2012) zerine etkisini inceledikleri görülmektedir. Duygusal emek kavramı ile ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında genellikle bireyler için pozitif sonuçlarla ilişkilendirildiği anlaşılmakta olup bunun nedeni olarak bireylerin işlerine katıldıklarında tatmin, bağlılık ve performanslarının artabileceği düşüncesi ifade edilebilir. Yaşam doym değerkeninin mesleki tükenmişlik (Avşaroğlu ve Deniz, 2005), iş doymu (nal vd., 2001), psikolojik iyi oluş (Demir vd., 2021), iyimserlik ve mutluluk (Bal ve Glcn, 2014), yalnızlık (Yılmaz ve Altınok,2009), zyeterlilik (Akgündüz, 2013) gibi kavramlar ile çalışıldığı tespit edilmiştir. Ancak yaşam doymu, duygusal emek ve örgütsel nostalji kavramları arasındaki ilişkileri irdeleyen çalışmalara rastlanılamamıştır. Bu açıdan, sağlık çalışanları bakımından yaşam doymu ve duygusal emeğin örgütsel nostalji üzerinde etkisinin olup olmadığı merak edilmiş ve bu üç değerken araştırmanın temel konusunu oluşturmuştur.

Yaşam doymu, duygusal emek ve örgütsel nostalji arasındaki ilişkileri ortaya koymak için oluşturulan hipotezler şunlardır:

**H1:** Yaşam doymu, örgütsel nostaljiyi pozitif yönde etkiler.

**H2:** Duygusal emek, örgütsel nostaljiyi pozitif yönde etkiler.

Kurulan hipotezler neticesinde oluşturulan araştırmanın modeli şekil 1’de sunulmuştur.



şekil 1. Araştırmanın modeli

## YÖNTEM

### Araştırmanın Yöntemi

Yaşam doymu, duygusal emek ve örgütsel nostalji değerkenleri arasındaki ilişkinin ölçülebilmesi için nicel araştırma yöntemi kullanılmış olup ve araştırmada kullanmak için gerekli olan veriler anket tekniği ile toplanmıştır. Anket formunda yer alan sorular ilgili literatürden türetilmiş olup likert tarzı önermeler kullanılmıştır. Formda üç farklı ölçek yer almaktadır. Hedef kitlenin önermeleri kolaylıkla anlayabilmesi için ölçekleri oluşturun önermeler orijinal dilinden Türkçeye uzman araştırmacılarca

çevrilmiş sonrasında hedef kitlenin anlayabilmesi için ifadeler uzman kişiler tarafından Arapçaya çevrilmiştir. Yapılan çeviri işlemlerinin incelenmesi için alanında uzman akademisyenlerin görüşleri alınmış gerekli düzeltmeler yapılarak çeviri tamamlanmıştır. Ankette yer alan ifadeler çalışmanın değişkenleri olan yaşam doyumu, duygusal emek ve örgütsel nostaljiyi ölçümlemeye yöneliktir.

Anket formu 4 bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, hedef kitle ile alakalı demografik sorular, takip eden bölümde yaşam doyumu değişkenini ölçmek için Diener, Emmons, Larsen, Griffin (1985) tarafından geliştirilen tek alt boyutlu “yaşam doyumu ölçeği” kullanılmıştır. Ölçekte beş ifade vardır. “Yaşam koşullarım mükemmeldir” gibi önermeler yaşam doyumu ölçeğinde yer alan ifadeler arasındadır. Araştırmanın üçüncü bölümünde duygusal emek değişkenini ölçmek için Lu ve Guy (2014)’ün Brotheridge ve Lee (2002)’den alarak kullandığı altı ifade, iki alt boyuttan (yüzeysel davranış ve derinlemesine davranış) oluşan ölçek kullanılmıştır. “İşimi yaparken gerçek duygularımı gizlemeye çalışırım”, “İşimi yaparken vatandaşa gerçekte hissetmediğim duyguları gösteririm” gibi ifadeler duygusal emek ölçeğinde bulunan önermelerden birkaçıdır. Anket formunun son bölümünde örgütsel nostalji ölçeği yer almaktadır. Örgütsel nostalji değişkeni ölçeği, Leunissen ve arkadaşları (2018) tarafından geliştirilen tek alt boyutlu ve üç ifadeden oluşmaktadır. “İşim ve kurumum hakkında oldukça nostaljik hissedirim”, “Geçen ay yaptığım iş ve kurumum hakkında nostaljik hissettim” gibi önermeler örgütsel nostalji ölçeğinde yer alan önermelerden bazılarıdır.

Çalışmanın evrenini Halep ilinin Celabrus ilçesinde görev yapan sağlık çalışanları oluşturmaktadır. Sağlık çalışanlarının sayısının 250 olduğu öğrenilmiştir. Bu evren üzerinden yapılan örnekleme formülü sonucunda araştırmada incelenmesi gereken örneklem sayısının 152 sağlık çalışanı olması gerektiği tespit edilmiştir. Basit tesadüfi örnekleme yöntemiyle tespit edilen 152 kişiye çalışmanın anketleri yüz yüze dağıtılmış olup araştırmada kullanılabilir anket sayısı 121 olarak analize tabi tutulmuştur.

Bu çalışmanın etik kurul uygunluğu, Kahramanmaraş İstiklal Üniversitesi etik kurul komisyonuna sunulmuş olup; 20.02.2024 tarihli ve E-85867845-200-27683 sayılı yazı ile uygun görülmüştür.

## Analiz ve Bulgular

Tablo 1’de görüldüğü gibi sağlık çalışanlarının demografik özellikleri incelendiğinde; araştırmaya katılan sağlık çalışanlarının %52,9’u kadın, %47,1’i ise erkektir. Katılımcıların 63 kişinin evli, 44 kişinin bekar olduğu görülmektedir. Katılımcıların yaş değişkeni dağılımında 25 kişinin 20-25, 30 kişinin 26-30, 42 kişinin 31-35, 24 kişinin 36 ve üstü yaş aralığında olduğu anlaşılmaktadır. Katılımcıların eğitim düzeylerinin dağılımına göre ağırlıklı olarak %43,4’ünün ön lisans düzeyinde eğitim aldıkları görülmektedir. Katılımcıların çalışma sürelerine bakıldığında 71 katılımcının 1-5 yıl arasında bu işi yaptığı görülmektedir.

**Tablo 1. Demografik özellikler**

	Frekans	%		Frekans	%
<b>Cinsiyet</b>			<b>Yaş</b>		
<b>Erkek</b>	57	47,1	<b>20-25</b>	25	20,7
<b>Kadın</b>	64	52,9	<b>26-30</b>	30	24,8
<b>Medeni Durum</b>			<b>31-35</b>	42	34,7
<b>Evli</b>	63	56,3	<b>36-40</b>	11	9,1
<b>Bekâr</b>	44	39,3	<b>41 ve üstü</b>	13	10,7
<b>Diğer</b>	5	4,5			
<b>Eğitim Düzeyi</b>			<b>Çalışma Süresi</b>		
<b>Lise</b>	47	21,5	<b>1yıldan az</b>	15	12,3
<b>Ön Lisans</b>	95	43,4	<b>1-5 yıl</b>	71	58,2
<b>Lisans</b>	57	9,1	<b>6-10 yıl</b>	12	9,8
<b>Lisansüstü</b>	20		<b>11-15 yıl</b>	13	10,7
			<b>16 ve üstü</b>	11	9,0

## Faktör Analizi Sonuçları

Doğrulamalı faktör analizi (DFA), daha önceden geliştirilen ve önceki çalışmalarda kullanılmış ya da kuramsal bir bilgiye dayanan bir ölçeğin veya modelin doğruluğunu teyit etmek için kullanılmaktadır (Gürbüz ve Şahin, 2018:317). Bu nedenlerle, bu çalışmada doğrulamalı faktör analizi kullanılmıştır. Sağlık çalışanlarının yaşam doyumlarını ölçmek amacıyla 5 önermeden oluşan ölçek kullanılmıştır. Yaşam doyumunu değişkenine yönelik faktör analizinde, Bartlett Küresellik Testi sonucuna bakıldığında ki-kare ( $X^2_{(10)}=174,311$ ;  $p<0.001$ ) değerinin anlamlı olduğu görülmektedir. Açıklanan varyansı 54,44'dür. Ölçekte yer alan önermelerin faktör yüklerinin ,50'den fazla olduğu belirlenmiştir. Yaşam doyumunu ile ilgili elde edilen sonuçlara bakıldığında, ölçeğin kullanım için uygun olduğu görülmektedir (Tablo 2).

**Tablo 2.** Yaşam doyumunun faktör yapısı

KMO ve Bartlett's Test		
Kaiser-Meyer-Olkin örnekleme yeterliliği ölçüsü		0,768
Bartlett's küresellik testi	Ki-kare	174,311
	Sd	10
	Anlamlılık	,000
Açıklanan Toplam Varyans		54,444
Boyut	Madde	Faktör Yükü
Yaşam Doyumu	Y.D.2	,806
	Y.D.3	,799
	Y.D.1	,760
	Y.D.4	,754
	Y.D.5	,537

Duygusal emek için yapılan faktör analizinde, ölçeğin KMO değeri ,795 olarak tespit edilmiş ve bu değer ölçeğin faktör analizine uygun olduğunu göstermektedir. Ayrıca Bartlett's Küresellik Testi sonucu ise ki-kare ( $X^2_{(15)}=194,348$ ;  $p<0.001$ ) değerinin anlamlı olduğunu göstermektedir. Toplam açıklanan varyans değeri %50,508 olarak Tablo 3'de gösterilmiştir. Ölçeğin faktör yüklenme değeri ise 0,592 ile 0,848 arasında olup ölçeğin kullanılması için herhangi bir sorun bulunmamaktadır. Lu ve Guy (2014)'ün Brotheridge ve Lee (2002)'den aldığı duygusal emek ölçeği, orijinalinde iki alt alt boyuttan (1. Yüzeysel davranış, 2. Derinlemesine davranış) oluşmaktadır. Ancak bu çalışmada yapılan faktör analizi sonucuna göre ölçek tek alt boyutlu olarak tespit edilmiş ve çalışmaya tek alt boyut ile devam edilmiştir.

**Tablo 3.** Duygusal emek ölçeğine ilişkin faktör değerleri

KMO ve Bartlett's Test		
Kaiser-Meyer-Olkin örnekleme yeterliliği ölçüsü		0,795
Bartlett's küresellik testi	Ki-kare	194,348
	Sd	15
	Anlamlılık	,000
Açıklanan Toplam Varyans		50,508
Boyut	Madde	Faktör Yükü
Duygusal Emek	D.E.2	,848
	D.E.4	,709
	D.E.5	,628
	D.E.6	,622
	D.E.1	,607
	D.E.3	,592

Araştırmanın son değişkeni olan örgütsel nostaljiyi ölçmek için yapılan faktör analizi sonuçlarına göre; Kaiser-Meyer Olkin değeri 0,671 olarak tespit edilmiştir. Bartlett küresellik testi sonuçları, ki-kare ( $X^2_{(3)}=195,554$ ;  $p<0.001$ ) değerinin anlamlı olduğunu göstermektedir. Örgütsel nostaljiyi ölçmeye

yönelik yapılan Bartlett testi sonuçları incelendiğinde;  $p=0.000<0.05$  olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Araştırma değişkenine ilişkin elde edilen sonuçlara bağlı olarak “Örgütsel Nostalji Ölçeği” nin kullanım için uygun olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

**Tablo 4. Örgütsel nostalji ölçeğine ilişkin faktör değerleri**

KMO ve Bartlett's Test		
Kaiser-Meyer-Olkin örnekleme yeterliliği ölçüsü		0,671
Bartlett's küresellik testi	Ki-kare	195,554
	Sd	3
	Anlamlılık	,000
Açıklanan Toplam Varyans		78,777
Boyut	Madde	Faktör Yüğü
Örgütsel Nostalji	Ö.N.2	,924
	Ö.N.1	,883
	Ö.N.3	,865

### Güvenirlik Analizi Sonuçları

Cronbach Alpha's bir ölçüm aracının iç tutarlılığını değerlendirmek için kullanılan bir istatistiksel ölçüdür. Cronbach Alpha's değeri, bir ölçüm aracındaki farklı önermelerin birbiriyle ne kadar uyumlu olduğunu gösterir. Cronbach Alpha's değeri genellikle 0 ile 1 arasında değer alır. Bu değer ne kadar yüksekse, ölçüm aracının iç tutarlılığı o kadar güçlü olur (Gürbüz ve Yalçın, 2018). Yaşam doyumu ölçüm aracının iç tutarlılığı 0,772, duygusal emek 0,772 ve örgütsel nostalji ise 0,864 olarak hesaplanmıştır. Bu değerler oldukça iyi bir iç tutarlılığı göstermektedir. Nunnally (1978) her değişken için iç tutarlılık sayısının kabul edilebilir en az katsayısını 0,70 ve üzerinde olması gerektiğini ifade etmektedir. Sonuç olarak, tüm üç değişken için Cronbach Alpha's ( $\alpha$ ) değerleri kabul edilebilir düzeyde yüksektir, bu da bu ölçüm araçlarının güvenilir ve iç tutarlı olduklarını göstermektedir.

**Tablo 5. Güvenirlik Analizi ve Sonuçları**

Değişkenler	Önerme sayısı	Cronbach Alpha Değeri
Duygusal Emek	6	,772
Yaşam Doyumu	5	,784
Örgütsel Nostalji	3	,864

### Korelasyon ve Regresyon Analizi Sonuçları

Korelasyon matrisi, farklı değişkenler arasındaki ilişkileri değerlendirmek için kullanılır. Korelasyon katsayıları, iki değişken arasındaki ilişkinin gücünü ve yönünü belirtir. Yaşam doyumu ile örgütsel nostalji arasındaki korelasyon ( $r=0,370^{**}$ ) pozitif bir değere sahiptir. Korelasyon istatistiksel olarak anlamlıdır ve orta düzeyde bir ilişkiyi göstermektedir. İki değişken arasındaki ilişki, araştırmadaki diğer iki değişken arasındaki ilişkiye göre daha güçlüdür. Duygusal emek ile örgütsel nostalji arasındaki korelasyon ( $r=0,195^*$ ) pozitif, anlamlı, ancak zayıf bir ilişkiye sahiptir. Verilerdeki korelasyonlar incelendiğinde, analiz sonuçları araştırmanın hipotezini destekler niteliktedir. Korelasyonlar neden-sonuç ilişkilerini göstermez, yalnızca değişkenler arasındaki ilişkinin gücünü ve yönünü belirtir.

**Tablo 6. Değişkenler sırası ilişkiler**

Değişkenler	1	2	3
1. Yaşam Doymumu	1		
2. Duygusal Emek	,164	1	
3. Örgütsel Nostalji	,370**	,195*	1

Çalışmada “H1: Yaşam doyumu, örgütsel nostaljiyi pozitif yönde etkiler” hipotezini test etmek için regresyon analizi yapılmış ve sonuçları Tablo 7’de gösterilmiştir. Örgütsel nostaljinin çalışmanın bağımsız değişkenlerinden birisi olan yaşam doyumu tarafından ne kadar açıklandığını ortaya koyan bir değer olan R<sup>2</sup>, 0,137 olarak bulunmuştur. Sağlık çalışanlarının yaşam doyumu algıları, çalışanların örgütsel nostalji algılarının %13,7’sini açıklayabilmektedir. Analiz değerleri pozitif ve anlamlıdır, bu nedenle H1 hipotezi kabul edilmiştir.

**Tablo 7. Sağlık çalışanlarının yaşam doyumunun örgütsel nostaljiyi etkilemesine ilişkin regresyon analizi sonuçları**

B	R	R Square	Adjusted R Square	F	P	t
0,379	0,370	0,137	0,130	19,153	0,000	4,376
<b>Bağımsız Değişken:</b> Yaşam doyumu <b>Bağımlı Değişken:</b> Örgütsel Nostalji						

Sağlık çalışanlarının duygusal emek algısının örgütsel nostalji algısını açıklama derecesine ait sonuçlar Tablo 8’de görülmektedir. Duygusal emeğin örgütsel nostaljiyi açıklama düzeyi (R<sup>2</sup>=0,038) %3,8 olarak tespit edilmiştir. “H2: Duygusal emek, örgütsel nostaljiyi pozitif yönde etkiler” hipotezini test etmek için yapılan regresyon analizi sonucuna göre ortaya çıkan değer pozitif ve anlamlıdır, bu nedenle H2 hipotezi kabul edilmiştir.

**Tablo 8. Sağlık çalışanlarının duygusal emeğin örgütsel nostaljiyi etkilemesine ilişkin regresyon analizi sonuçları**

B	R	R Square	Adjusted R Square	F	P	t
0,284	0,195	0,038	0,030	4,784	0,031	2,187
<b>Bağımsız Değişken:</b> Duygusal Emek <b>Bağımlı Değişken:</b> Örgütsel Nostalji						

## SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Sağlık çalışanlarının hastalarla olan ilişkisinde sadece doğru davranış sergilemesinin yeterli olmadığı, doğru duygusal tepkileri göstermelerinin de beklendiği günümüz şartlarında, duygusal emek kavramı özellikle hizmet sektörü çalışanları için önem arz etmektedir (Oral ve Köse, 2011:465). Hizmet sektörü için önem arz eden bir diğer kavramda yaşam doyumudur. Bireyler istedikleri çalışma ortamında çalıştıklarında daha mutlu olurken, istemedikleri bir ortamda çalıştıklarında daha az mutlu olabilmektedirler. Yaşam doyumu kavramı, bireyin tüm hayatından memnun olması olarak ifade edilebilir (Moran ve Çoruk, 2021:269). Bireyin yaşam doyumunun yüksek olması, kurumuyla kendi arasında geçmiş bir bağının olmasından kaynaklanabilir.

Sağlık sektörü, hizmet sektörü içerisinde en hızlı gelişen alanların başında gelmektedir. Sağlık sektörünün bu kadar hızlı gelişmesinin nedenleri arasında, teknolojik gelişmeler, bilimsel ilerlemeler ve devamlı olarak artan ihtiyaçları sayılabilir. Bu çalışma, yaşam doyumu ve duygusal emeğin örgütsel nostalji üzerindeki etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Özellikle sağlık sektöründe çalışanlar üzerinde yapılan bir alan araştırması ile bu ilişkilerin daha iyi anlaşılması hedeflenmektedir. Çünkü sağlık

çalışanlarının hastalarla etkileşime girerken duygularını kontrol etmesi ve uygun bir şekilde tepkilerini hastalara yansıtması gerekmektedir. Duygusal emek, sağlık çalışanlarının yalnızca hastaya karşı değil aynı zamanda birlikte görev yaptıkları tüm kişilere karşıda pozitif bir tutum sergilemesini gerektirmektedir. Daha iyi ve daha kaliteli sağlık hizmeti verilebilmesi için ilgili çalışmaların fazla sayıda ve daha kapsamlı yapılması gerekmektedir.

Bu çalışmada, sağlık çalışanlarının yaşam doyumu ile duygusal emek algılarının örgütsel nostalji algıları üzerindeki etkisi ortaya çıkartılmaya çalışılmıştır. Çalışmada, Halep ilinin Cerablus ilçesinde görev yapan sağlık çalışanlarından anket tekniği ile araştırma verileri elde edilmiştir. Yapılan alanyazın taramasında üç değişkenin bir arada ele alındığı bir çalışmaya rastlanmamıştır. Ek olarak böyle bir çalışmanın sağlık çalışanları açısından ele alınması önem arz etmektedir. Sağlık sektöründe çalışanlar için iş deneyimlerini anlamak ve örgütsel nostaljiyi etkileyen faktörlerin bir kısmını belirlemek açısından bu araştırma önemli kabul edilmektedir. Araştırmada elde edilen sonuçlar, sağlık kuruluşlarında çalışanların yaşam doyumunu arttırarak ve duygusal emek deneyiminden yola çıkarak, örgütsel nostalji algılarının nasıl yönetilebileceğine yönelik stratejilerin geliştirilmesine yardımcı olabilir.

Çalışma verilerini analiz edebilmek için frekans, güvenilirlik, faktör, korelasyon ve regresyon analizlerinden yararlanılmıştır. Çalışmada yer alan ölçüm araçlarının yüksek düzeyde güvenilir olduğu belirlenmiştir. Çalışmada kullanılan değişkenler arası korelasyonlar incelendiğinde; en güçlü ilişki yaşam doyumu ile örgütsel nostalji arasındaki ilişki olarak görülmektedir. Duygusal emek ile örgütsel nostalji arasındaki ilişki diğer ilişkiye göre daha zayıftır. Bu bilgiler, değişkenler arasındaki ilişkileri anlamak ve olası sonuçları değerlendirmek için önemli olabilir, ancak başka faktörlerin de göz önüne alındığından emin olunmalıdır.

Örgütsel nostaljinin yaşam doyumu tarafından ne düzeyde açıklanabildiğini belirlemek amacıyla yapılan regresyon analizi sonucunda, yaşam doyumunun örgütsel nostaljiyi açıklama düzeyinin %13,7 olduğu görülmüştür. Duygusal emeğin örgütsel nostaljiyi ne düzeyde açıklayabildiğini belirlemek için yapılan regresyon analizi sonucunda ise, duygusal emeğin örgütsel nostaljiyi açıklama düzeyi %3,8 olarak tespit edilmiştir. Sağlık çalışanlarının yaşam doyumu ile duygusal emeğin örgütsel nostalji üzerindeki etkisini ortaya koymak için kurulan 2 araştırma hipotezi kabul edilmiştir.

Araştırma sonucunda ortaya çıkan bulgulara göre yaşam doyumu ile duygusal emek örgütsel nostaljiyi olumlu yönde etkilemektedir. Duygusal emek örgütsel nostaljiyi olumlu yönde etkilerken aynı zamanda bireylerin kurumlarıyla duygusal bağlarını güçlendirebilmektedir. Bu sonuçlar, sağlık çalışanlarının duygusal deneyimlerinin anlaşılması, iş tatmini, bağlılık ve performans gibi faktörler üzerinde pozitif etkiler yaratmak için alınabilecek önlemlerin belirlenmesinde kurumlara yardımcı olacaktır.

Bu çalışmanın en büyük kısıtı, yalnızca bir ilçede görev yapan sağlık çalışanlarından veri toplanıp farklı il ve ilçelerden veri toplanmadığından bulguların genellenememesidir. Araştırmada yer alan sağlık çalışanları Halep ilinin Cerablus ilçesinde görev yapmaktadırlar. Türkiye’de çalışan sağlık çalışanları farklı algılara sahip olabilirler ve bu durum araştırma sonuçlarını etkileyebilir. Bu sebeple ileride yapılacak diğer araştırmalarda, Türkiye’de görev yapan sağlık çalışanlarının örnekleme dahil edilmesi araştırma sonuçlarının genelleştirilebilmesi açısından önerilmektedir.

#### KAYNAKÇA

Acar, A., ve Gökkaya, S. (2018, Eylül 12-14). İş-Aile Çatışması ile Yaşam Doyumu Üzerine Otel İşletmelerinde Bir Araştırma (Tam Metin Bildiri). Business and Organization Research. (International Conference), Safranbolu/Karabük.  
[https://indexive.com/uploads/papers/pap\\_indexive15946329372147483647.pdf](https://indexive.com/uploads/papers/pap_indexive15946329372147483647.pdf)

Altunışık, R., Coşkun, R., Yıldırım, E. ve Bayraktaroğlu, S., 2002. Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri (SPSS Uygulamalı), Geliştirilmiş 2. Basım, Sakarya: Sakarya Kitabevi.

Akgün, A. E., Tatar, B., Erdil, O., Keskin, H., ve Müceldili, B. (2022). Development and Validation of the Organizational Nostalgia Scale and its Relationship with Affective Commitment and Organizational Discontinuity. *Current Psychology*, 1-26. <https://doi.org/10.1007/s12144-022-03898-y>

Aslan, Y. (2023). Örgütlerde duygusal emek. *Yönetim, Organizasyon ve Strateji Üzerine Araştırmalar*, 49.

Avşaroğlu, S., Engin Deniz, M., ve Kahraman, A. (2005). Teknik Öğretmenlerde Yaşam Doyumu İş Doyumu ve Mesleki Tükenmişlik Düzeylerinin İncelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (14), 115-129.

Brotheridge, C. ve Lee, R. (2002). Testing a Conservation of Resources Model of the Dynamics of Emotional Labor, *Journal of Occupational Health Psychology*, 7(1), 57-67.

Brotheridge, C. M. ve Taylor, I. (2006) Cultural Differences in Emotional Labor in Flight Attendants, Individual and Organizational Perspectives on Emotion Management and Display Research on Emotion in Organizations, Elsevier Ltd., (2),167–191.

Çevik, N. K., ve Korkmaz, O. (2014). Türkiye’de Yaşam Doyumu ve İş Doyumu Arasındaki İlişkinin İki Değişkenli Sıralı Probit Model Analizi. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(1), 126-145.

Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. Ve Büyüköztürk, Ş., 2012. Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik: SPSS ve Lisrel Uygulamaları, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara Veenhoven, R. (1996). The study of life-satisfaction. Eötvös University Press. Retrieved from. <http://hdl.handle.net/1765/16311>

Dağlı, A., ve Baysal, N. (2016). Yaşam Doyumu Ölçeğinin Türkçe'ye Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Electronic Journal Of Social Sciences*, 15(59). <https://doi.org/10.17755/esosder.263229>.

Demirkaya M., Kara H., (2022). Örgütsel İntikam ve Örgütsel Nostalji Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma. *Social Sciences Studies Journal (SSSJournal)*, 6(72), 4641-4652. Doi : [10.26449/sssj.2664](https://doi.org/10.26449/sssj.2664)

Diener, E. D., Emmons, R. A., Larsen, R. J., ve Griffin, S. (1985). The Satisfaction with Life Scale. *Journal of Personality Assessment*, 49(1), 71-75.

Dinç, M., Uzunbacak, H.H. ve Akçakanat, T. (2019), Örgütsel Nostaljinin İşten Ayrılma Niyeti Üzerine Etkisinde İşin Anlamlılığının Aracılık Rolü, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (36), 349-369. <https://doi.org/10.30794/pausbed.448324>

Durgut, M. ve Kahya, C. (2015), Duygusal Emek ve Örgütsel Sessizlik Arasındaki İlişki: Kamu İç Denetçileri Üzerinde Örnek Bir Uygulama, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 348-364. Doi: <http://dx.doi.org/10.11611/JMER532>.

Gopalan, N., Culbertson, S.S., Leiva, P.I. (2013), Explaining Emotional Labor’s Relationships with Emotional Exhaustion and Life Satisfaction: Moderating Role of Perceived Autonomy, *Bogotá, Colombia* 12(2),347-356.

Kaya, U. ve Özhan, Ç. K. (2012). Duygusal Emek ve Tükenmişlik İlişkisi: Turist Rehberleri Üzerine Bir Araştırma. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 3(2), 109-130.

Kawasaki, S., Zou, X., Wildschut, T. ve Sedikides, C. (2023). Organizational Nostalgia as a Novel Pathway Toward Greater Employee Well-Being. *Journal of Applied Social Psychology*, 53(12), 1155-1173. <https://doi.org/10.1111/jasp.13004>

Kermen, U., Tosun, N. İ., & Doğan, U. (2016). Yaşam Doyumu ve Psikolojik İyi Oluşun Yordayıcısı Olarak Sosyal Kaygı. *Eğitim Kuram ve Uygulama Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 20-29.

Leunissen, J. M., Sedikides, C., Wildschut ve T., Cohen, T. R. (2018). Organizational Nostalgia Lowers Turnover Intentions by Increasing Work Meaning: The Moderating Role of Burnout. *Journal of Occupational Health Psychology*, 23(1), 44

Lu, X. ve Guy, M.E. (2014). How Emotional Labor and Ethical Leadership Affect Job Engagement for Chinese Public Servants, *Public Personnel Management*, 43(1), 3-24.

Mavi, Y. (2016). Duygusal Emek: Etkilediği ve Etkilendiği Faktörler Üzerine Bir Alan Çalışması, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.

Oral, L., ve S., Köse. (2011). Hekimlerin Duygusal Emek Kullanımı ile İş Doyumu ve Tükenmişlik Düzeyleri Arasındaki İlişkiler Üzerine Bir Araştırma. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 16(2), 463-492.

Reissner, S. C. (2011). Patterns of Stories of Organisational Change. *Journal of Organizational Change Management*, 24(5), 593. <https://doi.org/10.1108/09534811111158877>

Saris, W.E., Veenhoven, R., Scherpenzeel, A.C. ve Bunting B. (edt). (2008). *A Comparative Study of Satisfaction with Life in Europe*. Eötvös University Press,

Song, L. ve Appleton, S. (2008). Life Satisfaction in Urban China: Components and Determinants. *World Development*, 36(11), 2325-2340.

Ünder, İ. ve Ünder, Ü. (2018), Duygusal Emegin Tükenmişlik ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerine Etkisi: Havacılık Çalışanları Örneği, İK 2018, 17. Uluslararası Katılım İşletmecilik Kongresi, 455-459.

Ünlü O. ve Yürür, S. (2011). Duygusal Emek, Duygusal Tükenme ve Görev/Bağlamsal Performans İlişkisi: Yalova'da Hizmet Sektörü Çalışanları ile Bir Araştırma. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (37), 183-207.

Yangın, N., ve Camadan, F. (2020). Mükemmeliyetçilik ile Yaşam Doyumu Arasındaki İlişkide Affetmenin Aracı Rolü. *Yaşadıkça Eğitim*, 34(2), 241-263. Doi: 10.33308/26674874.2020342135

Yavuz, A. (2020), Duygusal Emek ve Yaşam Doyumu Arasındaki İlişki Üzerine Ampirik Bir Çalışma, *International Social Sciences Studies Journal*, 6(75), 5562-5569. Doi: [10.26449/sssji.2887](https://doi.org/10.26449/sssji.2887)

Yeşil, S. ve Mavi, Y. (2021), Covid-19 Korkusu'nun Duygusal Emek, Çalışan Performansı, İş Tatmini, Yaşam Doyumu Üzerine Etkisi: Bir Alan Araştırması, *Journal of Yasar University*, 16/63, 1078-1104. Doi: 10.19168/jyasar.908383.

Yıldırım, M. ve Türker, N. (2018), The Effect of Emotional Labor on Work Alienation: A Study at Hotel Businesses, *İşletme Araştırmaları Dergisi Journal of Business Research-Turk* 10(3), 606-621.





ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi \* Research Article

## Yapay Zekâ ile Marka İnşası

### Brand Building with Artificial Intelligence

**Ali Çağlar ÇAKMAK**

Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,  
Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü  
accakmak1974@gmail.com  
Orcid ID: 0000-0001-9521-7322

**Öz:** Teknoloji, işletmelerin iş yapma biçimlerini kökten değiştirerek yeni fırsatlar yaratmakta ve rekabet avantajı sağlamaktadır. Yapay zekâ, büyük veri, blockchain ve IoT gibi teknolojiler, işletmelerin operasyonel verimliliklerini artırır, müşteri deneyimlerini iyileştirir ve yenilikçi stratejiler geliştirmelerine olanak tanır. Yapay zekâ, en basit şekilde belirli görevleri yerine getirmek için insan zekâsını taklit eden ve topladıkları bilgileri yineleyerek kendilerini geliştirebilen sistemler olarak tanımlanır. Özellikle kavram geliştirme, pazarlama uygulamalarında içerik oluşturma, potansiyel müşteri kazanma, müşteriye hizmet maliyetlerini düşürme, müşteri tecrübelerini yönetme gibi pek çok alanda devrim yaratmaktadır. Marka inşa etme, pozitif düşünceler oluşturarak, markaya ilişkin pozitif tutum geliştirme ve tüketicilerle etkileşimi şekillendiren tutarlı bir marka imajını oluşturma amacını taşır. YZ, markaların tüketici beklentilerini anlamalarına, kişiselleştirilmiş deneyimler sunmalarına ve pazarlama stratejilerini optimize etmelerine olanak tanımaktadır. YZ, işletmelere marka inşası konusunda şu alanlarda destek olabilmektedir: Yapay zekâ ile tüketici içgörülerinin elde edilmesi, kişiselleştirilmiş pazarlama ve iletişim, marka kimliğinin oluşturulması ve geliştirilmesi, müşteri hizmetleri ve etkileşim, pazar araştırması ve trend analizi..

**Anahtar Kelimeler:** Yapay zekâ, marka inşası, marka kimliği, chatbot.

**Abstract:** Technology radically changes how businesses do business, creating new opportunities and providing competitive advantage. Technologies such as artificial intelligence, big data, blockchain and IoT increase businesses' operational efficiency, improve customer experiences and enable them to develop innovative strategies. Artificial intelligence is defined as systems that imitate human intelligence to perform specific tasks and can improve themselves by repeating the information they collect. The most crucial feature distinguishing artificial intelligence from today's technology systems is its ability to imitate human intelligence. Artificial intelligence (AI) has become a trend in many different fields and medicine. It has also shown itself in marketing. It revolutionizes many areas, such as creating content, gaining potential customers, reducing customer acquisition costs, and managing customer experiences, especially in conceptualization, theory and research processes. Brand structuring aims to develop a positive attitude towards the brand in consumers by creating a positive brand evaluation and a consistent brand image that shapes the relationship with consumers. AI allows brands to understand consumer expectations, deliver personalized experiences and optimize marketing strategies. AI can support businesses in brand building in the following areas: Obtaining consumer insights with artificial intelligence, customised marketing and communication, creating and developing brand identity, customer service and interaction, market research and trend analysis.

**Keywords:** Artificial intelligence, brand building, brand identity, chatbot.

Geliş Tarihi:24.05.2024

Kabul Tarihi:14.08.2024

Yayın Tarihi:31.08.2024

Atıf: Çakmak, A.Ç. (2024). Yapay zekâ ile marka inşası. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 21(2), 624-635. Doi: 10.33437/ksusbd.1489490

## GİRİŞ

Teknoloji, modern iş dünyasında kritik bir rol oynamaktadır. İşletmeler, teknoloji sayesinde operasyonlarını optimize edebilir, müşteri deneyimlerini iyileştirebilir ve rekabet avantajı elde edebilirler. Teknolojik dönüşüm, işletmelerin sürdürülebilir bir rekabet avantajı elde etmelerini sağlamaktadır. İşletmeler teknolojiyi kullandıkça Pazar trendlerini yakalayabilmekte ve müşteri ihtiyaçlarını daha iyi anlayıp yanıt verebilmektedir. Ayrıca operasyonel verimlilikleri de artmaktadır. Bununla birlikte, teknolojik dönüşüm sürecinde karşılaşılan zorluklar da göz ardı edilmemelidir. İşletmeler, bu süreci yönetmek için doğru stratejiler geliştirmeli ve çalışanlarını teknolojik değişimlere uyum sağlayacak şekilde eğitmelidir. Değişen ve farklılaşan teknolojik gelişmeler, şirketlerin iş yapma biçimlerinde radikal değişikliklere yol açmaktadır. Firmalar teknoloji sayesinde yeni fırsatlar bulmakta ve önemli rekabet avantajları sağlamaktadır. Yapay zekâ, büyük veri, blockchain ve IoT gibi yenilikler, firmalardaki operasyonel süreçlerin verimliliklerini artırabilmektedir. Bu yenilikler aynı zamanda müşteri deneyimlerinden yola çıkarak müşteriyi daha iyi anlamaya imkan sağlamaktadır. Teknolojik yenilikler firmaların inovatif stratejiler geliştirebilmelerine de yardımcı olabilmektedir. Gelecekte, teknolojiye yatırım yapan ve bu dönüşümü başarılı bir şekilde yöneten işletmeler, pazar liderleri olarak öne çıkabileceklerdir.

Yapay zekâ (YZ), son yıllarda markaların kimlik oluşturma ve pazarlama stratejilerini kökten değiştiren bir teknoloji olarak ön plana çıkmıştır. Yapay zekâyı günümüz teknoloji sistemlerinden ayıran en önemli özellik insan zekâsını taklit edebilmesidir ("Yapay Zekâ: İnsan Zekâsını Taklit Eden Teknoloji", 2024). Yapay zekâ (YZ) teknolojisi farklı iş alanlarında trend oluşturmada ve pazarlama alanında da kullanılır hale gelmektedir. YZ'nin sunduğu veri analiz yetenekleri, müşteri etkileşimlerini kişiselleştirme ve pazarlama kampanyalarını optimize etme gibi avantajlar, markaların daha etkili ve yenilikçi olmasına imkân tanımaktadır. Yapay zekâ, markaların kimlik oluşturma ve pazarlama stratejilerini dönüştürerek geleceğin iş dünyasında rekabet avantajı sağlamaktadır. Kişiselleştirilmiş pazarlama stratejilerinden yaratıcı tasarım süreçlerine, veri odaklı içerik üretiminden müşteri deneyimine kadar geniş bir yelpazede faydalar sunan YZ, markaların daha etkili, yenilikçi ve müşteri odaklı olmasına olanak tanır. Gelecekte, YZ'nin marka oluşturma süreçlerindeki rolü daha da artacak ve markaların başarısında kritik bir faktör olmaya devam edecektir.

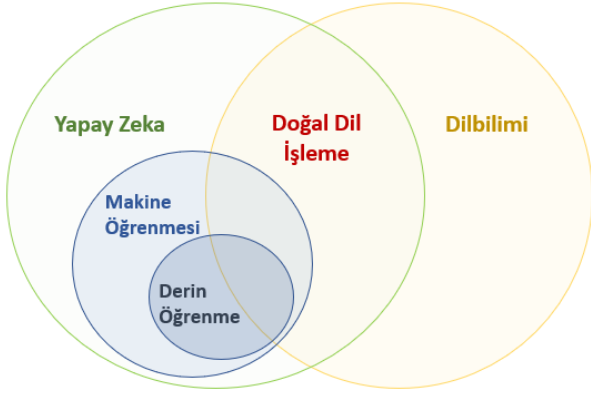
## YAPAY ZEKÂ

Tarihsel olarak yapay zekânın birkaç farklı versiyonu araştırılmıştır. Bazı araştırmacılar zekâyı insan performansına bağlılık açısından tanımlarken, diğerleri zekânın soyut, resmi bir tanımını tercih etmektedir. Zekâyı rasyonellik denir, yani kısaca doğru olanı yapmaktır. Rasyonalite konusu da farklılık göstermektedir. Bazıları zekâyı içsel düşünce süreçlerinin ve akıl yürütmenin bir özelliği olarak görürken, diğerleri akıllı davranışa, yani dışsal bir karakterizasyona odaklanır (Russell ve Norvig, 2021: 1).

Yapay zekâ, insan zekâsını taklit yoluyla topladığı verilerle kendi kendisini geliştiren sistemler veya makineler anlamına gelmektedir. Başka bir ifadeyle yapay zekâ robot ya da bilgisayar sistemlerinin insan zekâsının doğurduğu davranışları taklit etme becerisi şeklinde de tarif edilebilmektedir ("Yapay Zekâ nedir?", 2024). Yapay zekâ, en yalın haliyle belirlenmiş görevleri yerine getirmek için insan zekâsını taklit eden ve topladıkları bilgileri tekrarlayarak kendi kendisini geliştirebilen yapılar şeklinde tanımlanabilmektedir. Yapay zekânın diğer güncel teknolojik sistemlerden ayrılan en önemli özelliği insan zekâsını taklit edebilmesidir. Bu sistem, mevcut durumu gözlemler ve daha önceden belirlenen değişkenleri dikkate alarak ilgili durumu kaydeder ve sonuçta bir tepki oluşturur. Süreç boyunca, yapay zekâ duruma ait datayı hızlı, tekrarlamalı ve akıllı algoritmalarla birleştirerek kullanır ("Yapay Zekâ Nedir, Yapay Zekâ Hakkında Bilmeniz Gerekenler", 2024).

Yapay zekânın alt bileşenleri Şekil 1'de gösterilmektedir. Makine öğrenimi, genel olarak bir makinenin insan davranışını taklit etme yeteneği olarak tanımlanan yapay zekânın bir alt kümesidir ("Yapay zekâ ve makine öğrenimi teknolojisi gelişmeleri", 2024). Derin öğrenme de yapay sinir ağlarını temel alan makine öğrenmesinin bir alt kümesidir ("Azure Machine Learning'de derin öğrenme ve makine öğrenmesi karşılaştırması", 2024). Derin öğrenme (aynı zamanda derin yapılandırılmış öğrenme, hiyerarşik öğrenme ya da derin makine öğrenmesi) bir veya daha fazla gizli katman içeren yapay sinir ağları ve benzeri makine öğrenme algoritmalarını kapsayan çalışma alanıdır. Yani en az bir

adet yapay sinir ağının (YSA) kullanıldığı ve birçok algoritma ile, bilgisayarın eldeki verilerden yeni veriler elde etmesidir (“Derin öğrenme”, 2024). Doğal Dil İşleme (Natural Language Processing, NLP), bilgisayarların insan dilini anlama, yorumlama ve üretme kabiliyetini geliştiren bir yapay zekâ (AI) alt alanıdır. NLP, dilbilim, bilgisayar bilimi ve yapay zekâ gibi disiplinlerin kesişiminde yer alır ve metin veya konuşma şeklindeki doğal dili işlemeye odaklanır. Doğal dil işleme (DDİ)- NLP (Natural Language Processing) basitçe; bilgisayarların insanların dillerini anlaması ve onlarla iletişime geçmeleri için yapılan çalışmaları kapsayan bir bilim ve mühendislik alanıdır. Bilgisayarlara iletilen yazılı ya da sesli metin girdilerinin, doğal dil işleme algoritmaları ile otomatik olarak analiz edilmesi, anlamlandırılması, yorumlanması ve makine tarafından da üretilebilmesi amaçlanmaktadır (“Doğal Dil İşleme — Giriş”, 2024).



**Şekil 1.** Yapay zekânın alt bileşenleri ve doğal dil işleme etkileşimi

**Kaynak:** (“Doğal Dil İşleme — Giriş”, 2024)

Yapay zekâ ile ilgili diğer terimler arasında makine öğrenimi, derin öğrenme, doğal dil işleme ve robot bilimi yer almaktadır. Makine öğrenimi, yapay zekâyı daha akıllı bir düzeye taşımıştır. Bu, bireysel veri parçaları arasında bağlantılar kurarak, bilgisayarların mevcut verilere dayanarak kendi kendilerine öğrenmelerine olanak tanımakta ve gerçekleştirilen analizlere dayanarak sonuçlar çıkarmayı ve genellemeler oluşturmayı mümkün kılmaktadır (Jarek ve Mazurek, 2019). Derin öğrenme, insan yönetimine ihtiyaç duymayan, büyük veri ve bilgi işlem gücünden yararlanarak verileri işleyebilen ve anında yeni bir bilgi parçası üretebilen öğrenme algoritmalarına dayanan ileri düzey bir makine öğrenmesidir (Siau ve Yang, 2017). Doğal dil işleme, makine öğrenmesi ve derin öğrenme ile desteklenen bir konuşma tanıma uygulamasıdır ve bağlamı, kelime dağarcığını, sözdizimini ve semantik anlamı çözerek büyük miktarda metin verisini işleyebilir (Jarek ve Mazurek, 2019). Robotik, robotların tasarımı, geliştirilmesi, çalıştırılması ve uygulanmasına odaklanmaktadır (Siau ve Yang, 2017). Tüm bu teknolojiler pazarlamacılar tarafından yapay zekâ uygulamaları aracılığıyla pazarlama faaliyetlerini kolaylaştırmak için kullanılmaktadır (Chen vd., 2021).

Yapay zekâ, insan zekâsını gerektiren görevleri yapabilecek makineler yapmayı amaçlamaktadır. Yapay zekâ konusunda yapılan araştırmalar, insan varlığında gözlemlenen ve "akıllı davranış" olarak tanımlanan davranışları sergileyebilen bilgisayarlar yapmayı hedeflemektedir. Yapay zekâ, insanın doğal zekâsı ile yapabileceği görevleri yerine getirebilecek mekanizmanın oluşturulması gayretlerinin bütünü şeklinde değerlendirilebilir. Yapay zekâ, akıllı bilgisayarlar yapma bilimidir. YZ, bilgisayarları daha faydalı yapabilmek ve bununla birlikte zekânın doğasını anlamak isteyenler tarafından uygulanmaktadır. Zekânın doğal yapısını anlamak isteyenler, esasında zekâyı birebir taklit etmekten ziyade programı daha zeki hale getirebilmeye çalışmaktadır. Bu açıklamalarla birlikte yapay zekânın en çok kabul gören tanımı şu şekilde yapılabilir: Yapay zekâ, insanın yaptığı ve zekâ diye ifade edilen davranışların yani akıllı davranışların makineler tarafından da yapılabilmesidir. Kısaca Yapay Zekâ, insan aklının nasıl çalıştığını gösteren bir teoridir (“Yapay Zekâ İçerik”, 2024). Yapay zekâ, topladığı veriden anlam çıkararak ve kendiliğinden öğrenen yapılar oluşturmayı amaçlamaktadır. Daha sonra ise bu bilgilerle yeni sorunları bir insan gibi çözebilmeye çalışmaktadır (“Yapay Zekâ (AI) nedir?”, 2024).

Farklı sektörlere mensup her ölçek ve türden pek çok şirket, hâlihazırda yapay zekâyı şu amaçlarla kullanmaktadır (Marr, 2021):

- Müşterileri daha iyi anlamak,
- Müşterilerin istediği ürün ve hizmetleri öngörmek,
- Piyasadaki trendleri kavramak ve tahmin etmek,
- Müşterilere daha kişiselleştirilmiş bir deneyim sunmak,
- Daha akıllı hizmet ve ürünler geliştirmek,
- Kilit iş süreçlerini otomatikleştirmek,
- Operasyon etkinliğini iyileştirmek.

Temel bir büyüme faktörü olarak görülen yapay zekâ, herhangi bir kuruluşun aşağıdakileri başarmasına olanak sağlayabilir (Wamba-Taguimdje vd., 2020: 1893-1924):

(i) Operasyonların, bakım ve tedarik zinciri operasyonlarının verimliliğini artırmak, müşteri deneyimini optimize etmek ve iyileştirmek, ürün ve hizmetleri (yeni özelliklerle) ve ürün öneri süreçlerini (perakende ve diğer endüstriler) geliştirmek,

(ii) Değişen pazar koşullarına hızlı ve otomatik adaptasyonu geliştirmek, yeni iş modelleri oluşturmak, daha iyi tahmin ve planlama kapasitesi ile tedarikler ve ihtiyaçlar arasındaki ilişkiyi optimize etmek,

(iii) Dolandırıcılığı tespit etmek (bankacılık ve diğer sektörler), tehdit istihbaratı ve bilgi sistemlerini otomatikleştirmek, Bilgi Teknolojileri (BT) işlevini (BT sistemi ve süreçleri) otomatikleştirmek ve satış süreçlerini optimize etmek,

(v) Kalite yönetimi araştırmasını ve önerilerini otomatikleştirmek, tedariki, lojistiği ve filo varlıklarını yönetmek (lojistik/nakliye ve çoğu endüstri).

Yapay zekânın olası önemli etkisi pazarlama ve satış alanlarında, özellikle özelleştirilmiş hizmetler sunma ve tüketici davranışını tahmin etme gibi pazarlama faaliyetlerindedir. Pazarlamada yapay zekâ, sürekli gelişimiyle uzun bir yol kat etmektedir ve güncelliğini kaybetmiş pazarlama stratejilerini iyileştirmek için kullanılabilir. Yapay zekâ ve pazarlamadaki potansiyelleri konusundaki araştırmalar, müşteri satın alma alışkanlıklarını incelemek ve tüketici gereksinimlerini hızlı bir şekilde anlamak için verileri takip etmek dahil olmak üzere çok çeşitli uygulamaları kapsamaktadır. Yapay zekâ tabanlı sistemler ve hizmetler ağırlıklı olarak çevrimiçi olarak mevcut olan ve veriye dayalı pazarlama stratejileri geliştirmek için kullanılan büyük miktardaki veriyi araştırmak için kullanılabilir. Firmalar ayrıca müşterilerin verilerini değerlendirmek ve onlara geçmiş faaliyetlerine göre bir sonraki satın almalarının ne olması gerektiği, optimum fiyat vb. özelleştirilmiş öneriler sunmak için yapay zekâ sistemlerini kullanabilir. Ayrıca sıkıcı süreçler yapay zekâ sistemlerinin yardımıyla otomatikleştirilerek, pazarlama profesyonellerinin olumlu ve daha iyi müşteri etkileşimi oluşturmak için değer yaratan görevlere daha fazla odaklanması sağlanabilir (Anayat ve Rasool, 2024).

Yapay zekâ (YZ) diğer bilim ve uygulama alanlarında olduğu gibi pazarlama alanında da popüler ve gündemde olan bir konu olmaktadır. Pazarlama alanında özellikle kavram geliştirme, teorik ve pratik alanlarda içerik üretme, potansiyel müşterileri kazanma, müşteri elde etme maliyetlerini düşürme, müşteri deneyimlerini yönetme gibi pek çok uygulamada vazgeçilmez bir araç haline gelmektedir. Red Balloon ve Harley Davidson gibi çok sayıda marka, yapay zekâyı dijital reklamcılıktan diğer birçok uygulamaya kadar pazarlama fonksiyonlarını yerine getirmek için kullanmaktadır. (Ekinci ve Bilginer-Özsaatci, 2023: 370).

## MARKA İNŞASI

Marka, bir ürünün veya hizmetin tüketici için ne anlama geldiğini temsil eden her şeydir. Bu sebeple markalar işletmeler için değerli, kuvvetli ve güçlü varlıklardır. Bu sebeple dikkatli bir şekilde yaratılmalı ve yönetilmelidir. Markalar, isim ve sembollerden çok daha fazlasıdır. Markalar, işletmelerin

müşterileriyle oluşturdukları ilişkilerde anahtar unsurlardır. Markalar, tüketicilerin ürün ve ürünün performansı ile ilgili algı ve duygularının tümünü temsil eder, ürünün veya hizmetin onlar için taşıdığı tüm anlamları kapsar. Son olarak da markalar tüketicinin zihninde var olur. Bir zamanlar, saygın bir pazarlamacının dediği gibi, "Ürünler fabrikada yaratılırlar, ancak markalar zihinde yaratılırlar." (Armstrong ve Kotler, 2018: 250-251).

Markayla ilgili tanımlarda en önemli kavram olarak ayırt edici özellik ortaya çıkmaktadır. Marka rekabetçi anlamda tüketicilerin hangi ürünü satın alacağına, kullanacağına karar vermesinde yönlendirici bir ipucu özelliği taşır. Bu durumda marka, tüketicinin zihninde diğer markalardan ayrı, farklı bir iz yaratmak için özetlenmiş bir algılanan değer ifadesi olarak da tanımlanabilir. Ürün, işlevsel bir yararı sunan somut bir niteliğe; marka ise bu işlevselliğin ötesinde ürünün değerini arttıran bir isim, sembol, tasarım ya da işaretin yarattığı soyut bir niteliğe sahiptir (Can, 2007: 226).

Marka yazarlarına göre, marka birdenbire ortaya konulan bir şey değildir. Marka inşa edilmektedir. Gerçekten de güçlü bir marka oluşturmak için uzun yıllar gerekmektedir. Markalama, bir ürüne isim koymaktan ibaret değildir. Bunun için tescil edilen marka ile inşa edilen marka ayırımını yapmak gerekmektedir (Ateşoğlu, 2003: 259). Pazarlama, büyük oranda marka inşa etme sanatıdır. Markalaşmayanlar, temel (jenerik) ürün olarak kabul edilecektir. Temel (jenerik) ürün için ise fiyat en önemli unsur haline gelmektedir. Fiyat tek belirleyici unsur olduğunda maliyeti en düşük olan yani en çok kâr eden şirket kazanacaktır. Marka yapılandırma, pozitif bir marka değerlendirmesiyle tüketicilerde markaya yönelik olumlu tutum geliştirerek tüketicisiyle ilişki kuran tutarlı bir marka imajını oluşturma amacını taşır. Günümüzde marka yönetimin en önemli işlevi, markanın bütüncül ve tutarlı bir şekilde yapılandırılması ve uzun dönemli pazar performansını arttırmak için stratejik bir planlama geliştirmek ve uygulamaktır (Can, 2007: 229).

Temel marka stratejisi kararları birbirini takip eden dört aşamada ele alınmaktadır: Marka konumlandırma (özellikler, faydalar, inanç ve değerler), marka ismi seçimi (seçme, koruma), marka sponsorluğu (üretici markası, perakendeci markası (özel marka), lisans verme, ortak marka) ve marka geliştirme (hat genişleme, marka genişleme, çoklu marka, yeni marka). Marka oluştururken işletmeler marka konumlandırma, marka isminin seçimi, marka sponsorluğu (markanın kime ait olduğu) ve marka geliştirme ile ilgili kararlar verirler. En güçlü marka konumlandırma, tüketici inanç ve değerleri etrafında oluşturulandır (Armstrong ve Kotler, 2018:261).

Müşteri Tabanlı Marka Değeri (CBBE) modeline göre güçlü bir marka oluşturmak, her adımın bir önceki adımın başarıyla tamamlanmasına bağlı olduğu bir dizi adımla düşünülebilir. Tüm adımlar hem mevcut hem de potansiyel müşterilerle belirli hedeflere ulaşmayı içerir. İlk adım, markanın müşterilerle özdeşleşmesini ve markanın müşterilerin zihninde belirli bir ürün sınıfı veya müşteri ihtiyacıyla ilişkilendirilmesini sağlamaktır. İkinci adım, somut ve soyut marka çağrışımlarını stratejik olarak birbirine bağlayarak marka anlamını müşterilerin zihninde sağlam bir şekilde oluşturmaktır. Üçüncü adım, bu marka kimliğine ve marka anlamına uygun müşteri tepkilerini ortaya çıkarmaktır. Dördüncü ve son adım, marka tepkisini müşteriler ve marka arasında yoğun, aktif bir sadakat ilişkisi yaratacak şekilde dönüştürmektir. Bu dört adım, müşterilerin markalar hakkında açık olmasa da üstü kapalı olarak her zaman sordukları bir dizi temel soruyu temsil etmektedir (Keller, 2001: 5):

Sen kimsin? (marka kimliği)- uygun marka kimliğini oluşturmak, yani marka farkındalığının genişliğini ve derinliğini oluşturmak,

Sen nesen? (marka anlamı)- güçlü, olumlu ve benzersiz marka çağrışımları yoluyla uygun marka anlamını yaratmak,

Senden ne haber? Senin hakkında ne düşünüyorum veya hissediyorum? (marka yanıtları)- olumlu, erişilebilir marka tepkilerini ortaya çıkarmak,

Peki ya sen ve ben? Seninle nasıl bir birliktelik ve ne kadar bir bağ kurmak isterim? (marka ilişkileri)- müşterilerle yoğun, aktif sadakatle karakterize edilen marka ilişkileri oluşturmak.

Bu "markalaşma merdiveni"nde bariz bir sıra vardır; yani kimlik yaratılmadan anlam oluşturulamaz, doğru anlam geliştirilmedikçe yanıtlar oluşamaz ve uygun tepkiler alınmadan bir ilişki kurulamaz. Bu dört adıma ulaşmak sırasıyla markayı oluşturan altı yapı taşının oluşturulmasını

gerektirir: Marka dikkat çekiciliği, marka performansı, marka imajı, marka yargıları, marka duyguları ve marka rezonansı. En değerli marka yapı taşı olan marka rezonansı, diğer tüm marka yapı taşları oluşturulduğunda ortaya çıkar. Gerçek marka rezonansı ile müşteriler, markayla etkileşime girmenin ve deneyimlerini başkalarıyla paylaşmanın yollarını aktif olarak arayacak şekilde markaya yüksek derecede bağlılık ifade ederler. Marka rezonansını yakalayabilen firmalar, daha yüksek fiyat primleri ve daha verimli ve etkili pazarlama programları gibi bir dizi avantajdan yararlanırlar.

Pazar payı ve liderlik kazanmak için markanın;

- Büyük ve çekici bir fikir ortaya çıkarabilmesi gerekir,
- Temas noktalarındaki kişiler tarafından deneyimlenmesi gerekir,
- Eylem ve davranışlarla harekete geçirilmesi gerekir,
- İletişim kurması gerekir,
- Dağıtımının yapılması gerekir (Kapferer, 2008: 12). Markanın tüketici açısından fonksiyonları aşağıdaki tabloda gösterilmektedir (Kapferer, 2008: 22).

**Tablo 1.** Markanın tüketici açısından fonksiyonları

Fonksiyon	Tüketici Faydası
Tanımlama	Açıkça görülebilmesi, aranan ürünleri hızlı bir şekilde tespit edebilmesi, raf algısının yapılandırılabilmesi.
Pratiklik	Yeniden satın alma ve sadakat yoluyla zaman ve enerji tasarrufu sağlamak.
Garanti	Ürün veya hizmet nerede ve ne zaman satın alınırsa alınsın aynı kalitenin bulunacağından emin olmak.
Rozet	Kendi kategorisindeki en iyi ürünün, belirli bir amaç için en iyi performansı gösteren ürünün satın alındığından emin olmak.
Karakterizasyon	Tüketicinin kendi imajının veya başkalarına sunduğu imajın onaylanmasını sağlamak.
Süreklilik	Yıllardır tüketilen markayla kurulan aşinalık ve yakınlık ilişkisinin yarattığı memnuniyet.
Hedonistik	Büyüleme, markanın çekiciliğiyle, logosuyla, iletişimiyle ve deneyimsel ödülleriyle bağlantılıdır.
Etik	Memnuniyet, markanın toplumla olan ilişkisinde (ekoloji, istihdam, vatandaşlık, şok etmeyen reklam) sorumlu davranış sergilemesiyle bağlantılıdır.

**Kaynak:** (Kapferer, 2008: 22)

Markanın algılanan değerini belirlemek için tüketicinin zihninde dört faktör bir araya gelmektedir (Guzman, 2005:32): Marka farkındalığı; rakiplere kıyasla algılanan kalite düzeyi, güven, önem, empati ve hoşlanma düzeyi ve markanın yarattığı imajın zenginliği ve çekiciliği.

Tüketici marka bilgisi, markanın bilişsel temsiliyle ilgilidir. Tüketici marka bilgisi, tüketici hafızasında depolanan bir marka hakkında kişisel anlam, yani markayla ilgili tüm tanımlayıcı ve değerlendirici bilgiler olarak tanımlanabilir (Keller, 2003: 596).

Yıllar boyunca markalaşma konusunda yapılan çeşitli araştırma faaliyetlerinden ortaya çıkan gerçek, aşağıdakiler de dahil olmak üzere her türlü farklı bilginin bir markayla bağlantılı hale gelebileceğidir (Keller, 2003: 596):

1. Farkındalık—kategori tanımlaması ve markanın karşıladığı ihtiyaçlar.
2. Nitelikler—markalı ürünü içsel olarak (örneğin, ürün performansı ile ilgili) veya dışsal olarak (örneğin marka kişiliği veya mirasıyla ilgili) karakterize eden tanımlayıcı özellikler.
3. Faydalar—tüketicilerin markanın ürün özelliklerine yüklediği kişisel değer ve anlam (örneğin, markanın satın alınmasından veya tüketilmesinden kaynaklanan işlevsel, sembolik veya deneyimsel sonuçlar).
4. Görseller—doğası gereği somut veya soyut görsel bilgiler.

5. Düşünceler—markayla ilgili herhangi bir bilgiye verilen kişisel bilişsel tepkiler.
6. Duygular—markayla ilgili herhangi bir bilgiye verilen kişisel duygusal tepkiler.
7. Tutumlar—markayla ilgili her türlü bilgiye ilişkin özet yargılar ve genel değerlendirmeler.
8. Deneyimler—satın alma, tüketim davranışları ve markayla ilgili diğer bölümler.

## MARKA İNŞASINDA YAPAY ZEKÂ KULLANIMI

Günümüzde teknolojinin hızla gelişmesiyle birlikte, yapay zekâ (YZ) birçok sektörde devrim yaratmaktadır. Pazarlama ve marka yönetimi, bu dönüşümden büyük ölçüde etkilenen alanlar arasında yer almaktadır. Yapay zekâ, markaların tüketici beklentilerini anlamalarına, kişiselleştirilmiş deneyimler sunmalarına ve pazarlama stratejilerini optimize etmelerine olanak tanımaktadır. Bu bölümde, yapay zekâ ile marka inşası ele alınmaktadır ve bu teknolojinin marka yönetiminde nasıl kullanılabileceği incelenmektedir.

### Yapay Zekâ ile Tüketici İlgörülerinin Elde Edilmesi

Yapay zekâ, büyük veri analizleri sayesinde markaların tüketici davranışlarını daha derinlemesine anlamalarını sağlar. Makine öğrenimi algoritmaları, sosyal medya, e-ticaret siteleri ve müşteri geri bildirimleri gibi çeşitli kaynaklardan gelen verileri analiz ederek tüketici eğilimlerini ve tercihlerini ortaya çıkarabilir. Bu veriler, markaların hedef kitlelerini daha iyi tanımasına ve onlara uygun stratejiler geliştirmesine yardımcı olur. Ayrıca yapay zekâ, tüketicilerin duygularını anlamak için duygu analizi yapabilir. Bu, markaların müşteri memnuniyetini ölçmek ve marka algısını anlamak için değerli bir araç olabilir.

YZ, müşteri ilişkileri yönetiminde (CRM) de önemli bir rol oynamaktadır. CRM, müşteri verilerini toplayarak ve akıllıca kullanarak uzun süreli müşteri ilişkileri kurmayı ve üstün müşteri deneyimleri sunmayı hedefler. YZ destekli CRM sistemleri, müşteri yolculuğunu haritalandırarak ve veriyi merkezileştirerek farklı temas noktalarında kullanılabilir hale getirir. Bu, müşteri deneyimini iyileştirme ve müşteri bağlılığını artırma potansiyeline sahiptir (Ledro, Nosella ve Vinelli, 2022).

Örneğin, Amazon'un öneri sistemi, müşterilerin geçmişteki alışverişlerine ve arama geçmişlerine dayanarak kişiselleştirilmiş ürün önerileri sunar. Bu sistem, yapay zekâ ve makine öğrenimi algoritmalarını kullanarak müşteri deneyimini iyileştirir ve sadakati artırır ("Amazon Personalize", 2024).

### Kişiselleştirilmiş Pazarlama ve İletişim

YZ, markaların müşterilere kişiselleştirilmiş mesajlar ve teklifler sunmasına olanak tanır. Müşteri segmentasyonu ve bireysel müşteri profilleri oluşturarak, her bir müşteriye özel içerik ve kampanyalar geliştirmek mümkündür. Bu, müşteri memnuniyetini ve bağlılığını artırmanın yanı sıra, satışları da olumlu yönde etkiler. Yapay zekâ, tüketicilerin tercihlerini ve davranışlarını analiz ederek kişiselleştirilmiş deneyimler sunabilir. Bu, tüketicilerin marka ile daha güçlü bir bağ kurmasını sağlayabilir. Örneğin, bir YZ tabanlı öneri motoru, müşterilere ilgi alanlarına ve satın alma geçmişlerine göre kişiselleştirilmiş ürün önerileri sunabilir.

YZ ile kişiselleştirilmiş pazarlama ve iletişim konusunda yapılan bir çalışmanın bulguları teorik olarak bilim adamlarının özellikle pazarlama iletişimi bağlamında yapay zekâyı daha fazla teorileştirip kavramsallaştırdıklarında, kapsamı genişletmek ve terimin anlamlarını ve çağrışımlarını zenginleştirmek için tüketicilerin bakış açısını dahil etmeleri gerektiğini göstermektedir. Buna ek olarak, yapay zekâ pazarlama iletişimi araştırması, tüketiciler ve pazarlamacılar arasındaki olası algısal boşlukları belirlemek ve etki araştırmasını anlam temelli, tüketici merkezli bir bakış açısıyla genişletmek için tüketicilerin yorumlarına daha fazla odaklanmalıdır. Pratik olarak, çalışmanın bulguları, pazarlamacıların, pazarlama iletişimi amacıyla tüketicilerin YZ ile etkileşimleri bağlamında eğilimleri ve deneyimleri hakkında daha fazla bilgiye ihtiyaç duyduklarını göstermektedir (Chen vd., 2021). Örneğin, Spotify, kullanıcıların dinleme alışkanlıklarını analiz ederek haftalık öneri listeleri ve kişiselleştirilmiş çalma listeleri oluşturur. Bu kişiselleştirilmiş yaklaşım, kullanıcıların platformda daha fazla zaman geçirmelerini sağlar ("Spotify Algoritması (İşleyiş Mekanizması) Nasıl Çalışıyor?", 2024).

## Marka Kimliğinin Oluşturulması ve Geliştirilmesi

Yapay zekâ, markaların yaratıcı süreçlerinde de önemli bir rol oynayabilir. Görsel ve metin tabanlı içeriklerin oluşturulmasında yapay zekâ teknolojilerinden yararlanarak, marka kimliğini güçlendirecek yaratıcı ve etkileyici materyaller geliştirmek mümkündür. Yapay zekâ, içerik üretimi sürecini otomatikleştirerek markaların daha hızlı ve daha verimli bir şekilde içerik oluşturmaya yardımcı olabilir. Örneğin, bir YZ tabanlı içerik oluşturma aracı, blog yazıları, makaleler veya sosyal medya gönderileri gibi çeşitli içerik türlerini üretebilir. Yapay zekâ, markaların logolar, web siteleri ve diğer tasarım unsurları gibi görsel öğeleri oluşturmaya yardımcı olabilir. Örneğin, bir YZ tabanlı tasarım aracı, markaların görsel kimliklerini oluşturmak için fikirler ve öneriler sunabilir.

Yapay zekâ, müşteri verilerini ve davranışlarını analiz etmek için kullanılabilir ve bu da hedef kitlede ne tür içeriğin yankı bulduğuna dair bilgiler sağlayabilir. Bu veriler daha sonra müşterilerin ilgisini çekme ve dönüştürme olasılığı daha yüksek olan gelecekteki içeriğin oluşturulmasına bilgi sağlamak için kullanılabilir. Yapay zekâ, içerik oluşturma ve düzenlemede kullanılabilir. Örneğin yapay zekâ destekli araçlar, belirli müşteri tercihlerine göre kişiselleştirilmiş içerik oluşturabilir veya popüler trendlere veya anahtar kelimelere dayalı içerik fikirleri önerebilir. Bu, işletmelerin hedef kitlelerinin benzersiz ihtiyaçlarına ve ilgi alanlarına hitap eden daha alakalı ve hedefe yönelik içerik oluşturmaya yardımcı olabilir. Yapay zekâ, işletmelerin içerik oluşturma süreçlerini kolaylaştırmasına ve mesajlarının ve markalamalarının tüm kanallarda tutarlı olmasını sağlamasına yardımcı olabilmektedir. İşletmeler yapay zekânın gücünden yararlanarak marka kimliklerini güçlendiren ve rekabetçi bir pazarda öne çıkmalarına yardımcı olan daha etkili içerikler oluşturabilir. Birçok büyük marka, daha kişiselleştirilmiş ve hedefe yönelik içerik oluşturmak için halihazırda yapay zekâyı kullanmaktadır. Örneğin Netflix, izleyicinin geçmiş izleme alışkanlıklarına göre filmler ve TV şovları için kişiselleştirilmiş önerilerde bulunmak için yapay zekâyı kullanmaktadır. Moda markası H&M, müşterilerinin bireysel tarzlarına ve tercihlerine göre kişiselleştirilmiş moda önerileri oluşturmak için yapay zekâyı kullanmaktadır. Ayrıca güzellik markası L'Oreal, müşterilerin cilt tonlarına göre mükemmel makyaj tonunu bulmalarına yardımcı olan yapay zekâ destekli bir araç geliştirdi ("The role of AI in content creation for brand identity", 2024). Örneğin, Coca-Cola, YZ kullanarak tüketici verilerini analiz eder ve bu verilerden yola çıkarak reklam kampanyalarını optimize eder. Özellikle görsel içeriklerin kişiselleştirilmesi, kampanyaların hedef kitle ile daha güçlü bir bağ kurmasını sağlar ("Coca-Cola'nın Yapay Zekâ Desteği ile Üretilen Yeni Lezzeti: Y3000", 2024).

## Müşteri Hizmetleri ve Etkileşim

Yapay zekâ destekli chatbot'lar ve sanal asistanlar, müşteri hizmetlerinde devrim yaratmaktadır. Bu teknolojiler, müşteri sorularını anında yanıtlayabilir, sorunları çözebilir ve müşterilere 7/24 destek sunabilir. Ayrıca, YZ destekli analizler, müşteri geri bildirimlerini ve şikayetlerini anlamada ve bu doğrultuda stratejiler geliştirmede kullanılabilir. YZ tabanlı chatbotlar, markaların müşteri hizmetleri deneyimini geliştirebilir ve tüketicilerle etkileşime geçme sürecini otomatikleştirebilir. Chatbotlar, tüketicilerin sorularını cevaplayabilir, yardımcı olabilir ve hatta satın alma işlemlerini tamamlayabilir.

Bergner, Hildebrand ve Häubl (2023) yaptıkları çalışmada, yapay zekâ tabanlı etkileşimli arayüzlerin tüketici-marka ilişkileri üzerinde derin bir etkiye sahip olabileceğini göstermektedir. Çalışmalarında, tüketicilerin bir markanın yapay zekâ tabanlı konuşma arayüzünü algılayışını ve onunla etkileşime geçme biçimini nasıl şekillendirdiğine ışık tutmuşlardır. Spesifik olarak, insan-insan diyalogunun temel ilkelerini (sıra alma, sırayı başlatma ve temellendirme) kullanarak tüketici-marka ilişkilerini geliştirmek için yeni bir çerçeve sağlamaktadır. Bulgular, markaların tüketicilerle bir konuşma sırasında arayüzlerinin nasıl sıralanacağına ilişkin konuşma tasarımını optimize etmek için daha bilinçli çaba harcaması gerektiğini göstermektedir. Bu araştırma, giderek yapay zekânın yönlendirdiği bir pazarda daha samimi tüketici marka etkileşimleri tasarlamak için insandan insana iletişimin temel ilkelerinden nasıl yararlanılabileceğini vurgulamaktadır. Örneğin, Sephora, YZ destekli bir chatbot olan "Sephora Virtual Artist" ile müşterilere makyaj önerileri sunar ve ürün tavsiyelerinde bulunur. Bu chatbot, müşterilerin makyaj ürünlerini sanal olarak denemelerine olanak tanır, böylece müşteri deneyimini geliştirir ("Sephora Virtual Artist", 2024).



## Pazar Araştırması ve Trend Analizi

Yapay zekâ, sosyal medya ve diğer online platformlardaki verileri analiz ederek trendleri belirleyebilir ve markaların trendlere uyum sağlamasına yardımcı olabilir. Bu, markaların hedef kitlelerinin ilgi alanlarına daha iyi uyum sağlamasına ve daha etkili pazarlama stratejileri geliştirmesine olanak tanır.

Pazar araştırmasında yapay zekâ, araştırma sürecini geliştirmek için Makine Öğrenimi (ML) algoritmalarının röportajlar, tartışmalar ve anketler gibi geleneksel yöntemlere entegre edilmesini içerir. Bu algoritmalar, gerçek zamanlı veri toplama ve analizine, eğilimlerin tahmin edilmesine ve değerli kalıpların çıkarılmasına olanak tanır. Bu süreç, küçük pazar değişikliklerini bile şeffaf bir şekilde yakalayan yüksek kaliteli, güncel bilgilerle sonuçlanır. Örneğin, bir sağlık ve fitness ürünü markası, sağlık ve fitness trendleri ve rakiplerin kamuya açık alanlardaki teklifleri hakkındaki çevrimiçi konuşmaları taramak için özel bir yapay zekâ modeli kullanabilir. Bunu yaparak, yenilikçi ürün fikirleri üzerinde beyin fırtınası yapmak ve pazar talebiyle uyumlu dijital pazarlama stratejileri geliştirmek için gerçeklere dayalı içgörüler elde edilebilir. Bu yaklaşım zamandan tasarruf ve mantıksal karar almayı sağlar. Hedef müşterilerin ihtiyaçlarını etkili bir şekilde karşılayan ürün ve hizmetlerin piyasaya sürülmesini kolaylaştırır ve sonuçta daha bilgili ve başarılı bir pazar varlığına yol açar ("AI in market research: Use cases, applications, benefits and solution", 2024).

Bir teknoloji şirketi, YZ kullanarak yeni ürün geliştirme sürecinde pazar trendlerini belirleyebilir. Örneğin, Google Trends verilerini analiz ederek hangi teknolojilerin popüler olduğunu ve gelecekte hangi teknolojilere talep olacağını belirleyebilir ("Google Trendler verileri hakkında SSS", 2024).

Walmart, mağaza stoklarını optimize etmek için YZ kullanır. AI, geçmiş satış verilerini ve sezonluk eğilimleri analiz ederek hangi ürünlerin ne zaman talep göreceğini tahmin eder ("Propars ile Walmart'ta Satış Başarımızı Garantileyin", 2024).

TrendFlow, araştırma eğilimlerini analiz etmek amacıyla makine öğrenimi ve derin öğrenme tekniklerinden yararlanan bir çerçevedir. TrendFlow, öncelikle kullanıcı tanımlı sorgulara dayalı olarak ilgili literatürü arar, ardından aranan literatürü özetlere göre kümeler ve son olarak her küme için araştırma eğilimleri olarak özetlerin anahtar sözcüklerini oluşturur (Xiang vd., 2023).

## SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Yapay zekâ, marka yaratma ve yönetim süreçlerinde önemli fırsatlar sunmaktadır. Tüketici içgörülerinin elde edilmesi, kişiselleştirilmiş pazarlama ve iletişim, marka kimliğinin güçlendirilmesi ve müşteri hizmetlerinin iyileştirilmesi gibi birçok alanda YZ'nin sunduğu avantajlardan yararlanmak mümkündür. Markalar, yapay zekâ teknolojilerini stratejik bir şekilde kullanarak rekabet avantajı elde edebilir ve müşteri memnuniyetini artırabilir. Yapay zekâ, marka yaratma sürecine değer katan birçok farklı yöntem sunar. Ancak, her zaman önemli olan, yapay zekâ teknolojisinin insan odaklı bir yaklaşımla ve markanın değerlerini ve kimliğini yansıtacak şekilde kullanılmasıdır. Gelecekte, yapay zekânın marka yönetiminde daha da kritik bir rol oynayacağı öngörülmektedir.

Yapay zekâ (YZ) ve büyük veri (big data) arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır. Bu ilişki, her iki teknolojinin de birbirini besleyerek daha güçlü ve etkili hale gelmesine dayanır. Büyük veri, hacmi, çeşitliliği ve hızı açısından geleneksel veri işleme yöntemleriyle başa çıkılamayan devasa veri kümelerini ifade eder. Büyük veri, firmaların müşterilerini daha iyi anlamalarına, ihtiyaçlarını öngörmelerine ve daha kişiselleştirilmiş hizmetler sunmalarına yardımcı olur. YZ, bu büyük veri kümelerinden anlamlı bilgiler elde etmek için gelişmiş algoritmalar kullanır. Özellikle makine öğrenimi (ML) ve derin öğrenme (DL) teknikleri, büyük veriyi işlemek ve analiz etmek için kullanılır. YZ, büyük veri analizinde karmaşık desenleri ve ilişkileri belirlemek için kullanılır. Büyük veri setleri, YZ modellerinin daha doğru ve güvenilir tahminlerde bulunmasını sağlar. Büyük veri, YZ sistemlerinin daha doğru öngörülerde bulunmasını sağlar. Bu da işletmelerin ve organizasyonların daha iyi stratejik kararlar almasına yardımcı olur. YZ, büyük veri setlerinden gerçek zamanlı analizler yaparak anında geri bildirim ve öngörüler sağlayabilir. Büyük veri analizi, YZ'nin bireysel kullanıcı tercihlerini ve davranışlarını anlamasına olanak tanır, böylece daha özelleştirilmiş hizmetler sunulabilir. Büyük veri ve YZ, yeni ürünlerin ve hizmetlerin geliştirilmesinde önemli bir rol oynar. Büyük veri analizleri, yeni

trendleri ve pazar fırsatlarını belirlemeye yardımcı olabilir. YZ, büyük veri analizi yoluyla inovasyonu teşvik eder. Büyük verinin sunduğu geniş perspektifler, yeni fikirlerin ve çözümlerin ortaya çıkmasını sağlar. Sonuç olarak, yapay zekâ ve büyük veri arasındaki ilişki, her iki teknolojinin de potansiyelini maksimize eder. Büyük veri, YZ algoritmalarının gelişmesini ve daha etkili hale gelmesini sağlarken, YZ, büyük veriden anlamlı bilgiler çıkararak daha iyi kararlar alınmasını ve yeniliklerin yapılmasını mümkün kılar. Bu sinerji, birçok sektörde devrim niteliğinde değişimlere yol açmaktadır.

Güçlü markalar inşa etmek isteyen firmalar, müşteri ve potansiyel müşterilerinden elde edilen verileri YZ teknolojisi ile işleyerek markaları için anlamlı çıktılara dönüştürebilir. Marka kimliği oluştururken, hedef kitlenin özelliklerini teşhis ve tanılama ile doğru kimlik inşası mümkün olabilecektir. YZ, büyük veri analitiği yoluyla müşteri davranışlarını, tercihlerini ve ihtiyaçlarını analiz ederek ve sosyal medya, müşteri geri bildirimleri ve pazar araştırma verileri gibi çeşitli kaynaklardan elde edilen verileri işleyerek derinlemesine müşteri içgörülerini sağlayabilmektedir. YZ, müşterilerin ilgi alanlarına ve davranışlarına göre özelleştirilmiş içerik önerileri sunarak, müşteriyle daha güçlü bir bağ kurulabilmesininve bunun sonucu olarak da marka sadakatinin artırılabilmesini sağlayabilmektedir. YZ destekli tasarım araçları, markalar için logo, ambalaj ve diğer görsel unsurları yaratabilir. Örneğin, YZ tabanlı bir grafik tasarım aracı, markanın belirlediği renk paleti, stil ve diğer estetik tercihlerine dayanarak çeşitli tasarım önerileri sunabilir. YZ, rakip markaların görsel kimliklerini analiz ederek, benzersiz ve ayırt edici bir marka kimliği oluşturulmasına yardımcı olabilir. YZ tabanlı chatbotlar, müşteri sorularını yanıtlayarak ve müşteri hizmetleri sağlayarak marka ile müşteriler arasında sürekli ve tutarlı bir iletişim kurulabilmesine imkan verebilmektedir. Bu iletişim ise markaya müşteri odaklı olduğunu gösterebilme fırsatı sunabilmektedir. YZ, sosyal medya ve müşteri geri bildirimlerinden duygu analizi yaparak, markanın algısını ve itibarını izleyebilmekte ve bu bilgilerle, marka stratejilerinin ve müşteri iletişiminin iyileştirilmesine yardımcı olabilmektedir. YZ, pazar eğilimlerini ve tüketici davranışlarındaki değişiklikleri öngörerek markanın konumlandırma stratejilerini belirlemesine yardımcı olabilmekte ve böylelikle markanın rekabet avantajını korumasını sağlayabilmektedir. YZ tabanlı karar destek sistemleri, marka yöneticilerinin daha bilinçli ve veri odaklı kararlar almasına yardımcı olabilir. Böylelikle, marka kimliğinin tutarlı ve güçlü olması sağlanabilmektedir. YZ, geniş veri kümelerini analiz ederek yaratıcı ve yenilikçi fikirler sunabilir. Bu, markanın kendini sürekli olarak yenilemesine ve pazarda öne çıkmasına yardımcı olabilmektedir. YZ, sektördeki ve tüketici davranışlarındaki en son trendleri analiz ederek markanın bu trendleri yakalayabilmesini sağlayabilir. Sonuç olarak, yapay zekâ, marka kimliği oluşturma sürecinde çok yönlü bir araç olarak kullanılabilir. Müşteri içgörülerini sağlamaktan, kişiselleştirilmiş içerik oluşturmaya, stratejik kararlar almaktan, performansı izlemeye kadar birçok alanda markalara değer katabilir. Bu durum ise, markaların daha etkili, tutarlı ve güçlü bir kimlik oluşturmalarına yardımcı olabilir.

## KAYNAKÇA

“AI in market research: Use cases, applications, benefits and solution”, Erişim Adresi: <https://www.leewayhertz.com/ai-in-market-research/>, Erişim Tarihi: 08.04.2024

“Amazon Personalize”, Erişim Adresi: <https://aws.amazon.com/tr/personalize/>, Erişim Tarihi: 15.04.2024

“Azure Machine Learning'de derin öğrenme ve makine öğrenmesi karşılaştırması”, Erişim Adresi: <https://learn.microsoft.com/tr-tr/azure/machine-learning/concept-deep-learning-vs-machine-learning?view=azureml-api-2>, Erişim Tarihi: 01.03.2024

“Coca-Cola'nın Yapay Zekâ Desteği ile Üretilen Yeni Lezzeti: Y3000”, Erişim Adresi: <https://www.coca-cola.com/tr/tr/media-center/coca-cola-yapay-zekâ-ile-uretilen-lezzet-y3000>, Erişim Tarihi: 30.03.2024

“Derin öğrenme”, Erişim Adresi: [https://tr.wikipedia.org/wiki/Derin\\_%C3%B6%C4%9Frenme](https://tr.wikipedia.org/wiki/Derin_%C3%B6%C4%9Frenme), Erişim Tarihi: 15.02.2024

“Doğal Dil İşleme — Giriş”, Erişim Adresi: <https://medium.com/@dpl.suare/do%C4%9Fal-dil-i%CC%87%C5%9Fleme-giri%C5%9F-a8230ffa1557>, Erişim Tarihi: 15.04.2024

“Google Trendler verileri hakkında SSS”, Erişim Adresi: <https://support.google.com/trends/answer/4365533?hl=tr>, Erişim Tarihi: 08.03.2024

“Propars ile Walmart'ta Satış Başarınızı Garantileyin”, Erişim Adresi: [https://propars.net/tr/walmart-entegrasyonu/?utm\\_source=google&utm\\_medium=cpc&utm\\_campaign=Search Entegrasyon&utm\\_content=walmart&gad\\_source=1&gclid=CjwKCAjwr7ayBhAPEiwA6EIGxE3YWs3Bja4BiQ8UjRpLNNrhaD-XFWq-rb6\\_iBm2t67UGVdMQej2IBoCH2YQAvD\\_BwE](https://propars.net/tr/walmart-entegrasyonu/?utm_source=google&utm_medium=cpc&utm_campaign=Search+Entegrasyon&utm_content=walmart&gad_source=1&gclid=CjwKCAjwr7ayBhAPEiwA6EIGxE3YWs3Bja4BiQ8UjRpLNNrhaD-XFWq-rb6_iBm2t67UGVdMQej2IBoCH2YQAvD_BwE), Erişim Tarihi: 13.05.2024

“Sephora Virtual Artist”, Erişim Adresi: <https://www.sephora.sg/pages/virtual-artist>, Erişim Tarihi: 28.04.2024

“Spotify Algoritması (İşleyiş Mekanizması) Nasıl Çalışıyor?”, Erişim Adresi: <https://sertacdoganay.com/spotify-algoritmasi/>, Erişim Tarihi: 20.04.2024

“The role of AI in content creation for brand identity”, Erişim Adresi: <https://aicontentfy.com/en/blog/role-of-ai-in-content-creation-for-brand-identity>, Erişim Tarihi: 30.04.2024

“Yapay Zekâ (AI) nedir?”, Erişim Adresi: <https://aws.amazon.com/tr/what-is/artificial-intelligence/#:~:text=Modern%20kurulu%C5%9Flar%3B%20ak%C4%B1l%C4%B1%20sens%C3%B6rler%2C%20insan,kendi%20kendine%20%C3%B6%C4%9Frenen%20sistemler%20olu%C5%9Fturumak%C4%B1r>, Erişim Tarihi: 20.04.2024

“Yapay Zekâ İçerik”, Erişim Adresi: <https://web.itu.edu.tr/~sonmez/lisans/ai/yapay-zekâ-icerik1.1.6.pdf#page=2.16>, Erişim Tarihi: 27.04.2024

“Yapay Zekâ Nedir, Yapay Zekâ Hakkında Bilmeniz Gerekenler”, Erişim Adresi: <https://www.gtech.com.tr/yapay-zekâ-nedir-yapay-zekâ-hakkında-bilmeniz-gerekenler/>, Erişim Tarihi: 01.05.2024

“Yapay Zekâ nedir?”, Erişim Adresi: <https://www.innova.com.tr/blog/yapay-zekâ-nedir>, Erişim Tarihi: 25.04.2024

“Yapay zekâ ve makine öğrenimi teknolojisi gelişmeleri”, Erişim Adresi: <https://www.innova.com.tr/blog/yapay-zekâ-ve-makine-ogrenimi-teknolojisi-gelismeleri>, Erişim Tarihi: 01.04.2024

Anayat, S. ve Rasool, G. (2024). Artificial intelligence marketing (AIM): connecting-the-dots using bibliometrics. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 32(1), 114-135.

Armstrong, G., Kotler, P., (2018), *Pazarlama İlkeleri*, Çev.: Ercan Gegez, Beta Yayınları, 1. Basım, İstanbul

Ateşoğlu, A.G.İ. (2003). Marka inşasında slogan. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(1), 259-264

Bergner, A. S., Hildebrand, C., & Häubl, G. (2023). Machine talk: How verbal embodiment in conversational YZ shapes consumer-brand relationships. *Journal of Consumer Research*, 50(4), 742-764.

Can, E. (2007). Marka ve Marka Yapılandırma. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22(1), 225-237.

Chen, H., Chan-Olmsted, S., Kim, J., & Sanabria, I. M. (2021). Consumers' perception on artificial intelligence applications in marketing communication. *Qualitative Market Research: An International Journal*, 25(1), 125-142.

Ekinci, G., & Bilginer-Özsaatçı, F. G. (2023). Yapay Zekâ ve Pazarlama Alanındaki Yayınların Bibliyometrik Analizi. *Sosyoekonomi*, 31(56), 369-388.

Guzman, F. (2005). A brand building literature review. *The ICFAI Journal of Brand Management*, 2(3), 30-48.

Jarek, K. ve Mazurek, G. (2019), "Marketing and artificial intelligence", *Central European Business Review*, Vol. 8 No. 2, p. 46.

Kapferer, J. N. (2008). *The new strategic brand management: Creating and sustaining brand equity long term*. Kogan Page Publishers.

Keller, K. L. (2001). Building customer-based brand equity: A blueprint for creating strong brands.

Keller, K. L. (2003). Brand synthesis: The multidimensionality of brand knowledge. *Journal of consumer research*, 29(4), 595-600.

Ledro, C., Nosella, A., & Vinelli, A. (2022). Artificial intelligence in customer relationship management: literature review and future research directions. *Journal of Business & Industrial Marketing*, 37(13), 48-63.

Marr, B. (2021). *Yapay Zekâ Devrimi*. Optimist Yayın Grubu.

Norvig, P., & Russell, S. (2021). Artificial intelligence: a modern approach, Global Edition. *Pearson, Harlow*, 1, 1239-1269.

Siau, K.L. ve Yang, Y. (2017), "Impact of artificial intelligence, robotics, and machine learning on sales and marketing", *MWAIS 2017 Proceedings*, Vol. 48.

Wamba-Taguimdje, S. L., Wamba, S. F., Kamdjoug, J. R. K., & Wanko, C. E. T. (2020). Influence of artificial intelligence (AI) on firm performance: the business value of AI-based transformation projects. *Business process management journal*, 26(7), 1893-1924.

Xiang, T., Chen, S., Zhang, Y., & Zhu, R. (2023). TrendFlow: A Machine Learning Framework for Research Trend Analysis. *Applied Sciences*, 13(12), 7029.

"Yapay Zekâ: İnsan Zekâsını Taklit Eden Teknoloji", Erişim Adresi: <https://www.dynamicbro.com/yapay-zekâ-insan-zekâsini-taklit-eden-teknoloji>, Erişim Tarihi: 21.03.2024



ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi \* Research Article

## Maraş'ta Faaliyet Göstermiş Misyoner Okulları ve Kurumları Missionary Schools and Institutions Which Operated in Maraş

**Mustafa Edip ÇELİK**

Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Tarih Bölümü  
medipcelik@hotmail.com  
Orcid ID: 0000-0002-0647-9476

**Recep ÇELİK**

Doktora Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı  
metroch\_1990@hotmail.com  
Orcid ID: 0000-0001-6532-1911

**Öz:** Hıristiyan inancının temelinde yer alan dışa yönelik yayılma siyasi çalışmaları, geçmişte kesintiye uğramış olsa da XV. Yüzyılda tam teşekküllü bir örgüt durumuna gelmiştir. Günümüzde aktif olarak devam ettirilen bu yayılma çalışmaları, başta İslam ülkelerine yönelik iken, ilerleyen süreçte bu amaç doğrultusunda kiliseler tarafından sayısı on binlere varan misyon örgütleri kurularak çalışmalarını gerçekleştirmişti. Nitekim Kiliseler misyon faaliyetleri için sayıları yüz binlere varan misyoner görevlendirmişti.

Misyonerlik faaliyetleri, XIX. Yüzyıldan itibaren emperyalist devletlerin yayılma siyasetinde önemli bir yere sahipti. Böylelikle birçok coğrafya da etkinlik gösterdi. Bu coğrafyalardan biri de Osmanlı coğrafyası idi. Osmanlı Devleti coğrafyasında misyonerlerin önemli merkezleri buluyordu. Bu merkezler Edirne, Selanik, Kosova, İzmir, Aydın, Bursa, Van, Mamurat-ül Aziz, Maraş, Beyrut, Kudüs, Halep, Bağdat ve Malatya idi. Misyonereler, bu merkezler de kurumlar açarak çalışmalarını gerçekleştirmekteydi. Böylelikle bölgede etkinliği artan misyonerler, sayılarını artırmak suretiyle güçleniyordu. Yeni katılımcılarında desteği ile giderek büyüyen bu misyon kurumları, ülkeyi zor durumda bırakıyor ve asayiş bozukluklarına neden oluyordu.

Maraş, Fransız, İngiliz ve Amerikan Misyonerlerin, kurumlar açarak faaliyetlerini gerçekleştirdiği bir bölge idi. Maraş'ta faaliyetlerini sürdüren kurumlar, özellikle ekonomi, eğitim ve kültürel alanlarda çalışmalarını gerçekleştiriyordu. Bu kurumlar özellikle bölgedeki kargaşadan istifade ederek yıkıcı faaliyetler göstermiştir. Bu çalışmada Maraş bölgesinde aktif bir şekilde faaliyet gösteren Alman, Fransız, İngiliz ve Amerikan Misyoner kurumlarının amaç ve hedefleri tespit edilmeye çalışılacaktır.

**Anahtar Kelimeler:** Misyonerlik, Misyonerlik Faaliyetleri, Alman Misyonerlik Kurumları, Amerikan Misyonerlik Kurumları.

**Abstract:** Although the political efforts for outward expansion, which are at the core of the Christian faith, were interrupted in the past, they became a full-fledged organization in the 15th century. While these expansion efforts, which are actively continuing today, were primarily aimed at Islamic countries, in the following period, mission organizations numbering up to tens of thousands were established and carried out by churches for this purpose. As a matter of fact, churches assigned hundreds of thousands of missionaries for mission activities.

Missionary activities have had an important place in the expansion policies of imperialist states since the 19th century. Thus, it was active in many geographies. One of these geographies was the Ottoman geography. Missionaries had important centers in the Anatolian geography of the Ottoman Empire. These centers were Edirne, Thessaloniki, Kosova, Izmir, Aydın, Bursa, Van, Mamurat-ül Aziz, Maraş, Beirut, Jerusalem, Aleppo,

Geliş Tarihi:19.01.2024

Kabul Tarihi:11.07.2024

Yayın Tarihi:31.08.2024

Atıf: Çelik, M.E. & Çelik, R. (2024). Maraş'ta faaliyet göstermiş misyoner okulları ve kurumları. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 636-645. Doi: 10.33437/ksusb.1422513

---

Baghdad and Malatya. Missionaries were carrying out their work by opening institutions in these centers. Thus, missionaries, whose effectiveness increased in the region, became stronger by increasing their numbers. These mission institutions, which were gradually growing with the support of new participants, were putting the country in a difficult situation and causing public order disturbances.

Maraş was a region where French, British and American Missionaries carried out their activities by opening institutions. The institutions that continued their activities in Maraş carried out their work especially in the fields of economy, education and culture. These institutions have actively engaged in subversive activities, especially by taking advantage of the turmoil in the region. In this study, the activities, goals and objectives of the German, French, British and American Missionary institutions actively operating in the Maraş region will be tried to be determined.

**Key Words:** Missionary, Missionary Activities, German Missionary Institutions, American Missionary Institutions

---

## GİRİŞ

Misyon sözcüğü Latince kökenli olup “*Missio*” teriminden türemiştir, kelime anlamı; görev ve yetki sorumluluk anlamına gelirken, “*Missio*” kökünden türeyen *misyoner* terimi ise görevlendirilmiş olan kişi manasına gelmektedir. Kilise tarafından vaaz için görevlendirmeyi ihtiva eden Misyon kelimesi XVI. Yüzyılın başlarından itibaren Cizvitler tarafından daha hususi bir manada kullanılmaya başlanmıştır. XVI. yüzyılda, Hristiyan toplumlar tarafından vücuda getirilen kolonilere kilise yetkililerinin gönderilmesini ifade etme maksadıyla misyon ve misyonerlik terimleri, Hristiyan toplumlarca kolonileştiren sömürge bölgelerinin Hristiyanlaştırılması maksadıyla kullanılmıştır. Hristiyan inancının yerli unsurlar arasında yayılması gayesiyle Katolik mezhebine bağlı kiliseler tarafından yetkilendirilen kilise temsilcilerine *misyoner*, bu yetki ile gidilen ülke, şehir ve kasabalara ise *Misyon ülkesi* denilmiştir (Çabuk, 2008: 37).

Hz. İsa'nın 12 Havarisinin çalışmaları ile başlayan din boyutunda ki misyonerlik faaliyetlerinin XIX. yüzyıla kadar ki süreçte temel gayesi Hristiyanların kutsal kitabı İncili öğretmek ve toplumları Hristiyanlaştırmak olmuştur. Misyonerlik üzerine çalışmalar yapan araştırmacılar çalışmaları tarihsel aralık içerisinde; Havariler dönemi (MS.33-100), Kilise kuruluşu ve kurucuları dönemi (MS. 100-800), Orta çağ Dönemi (800-1500), Reformasyon Dönemi (1500-1650), Reformasyon Sonrası Dönemi (1650-1793) olmak üzere beş bölüme ayırmışlardır. Modern zamanda ise misyonerlik faaliyetlerinin William Carey'in Uzak Doğuda Hindistan'a ayak basmasıyla başladığı düşünülmektedir. Misyonerlik örgütleri, yerleştikleri ülkelerde yalnızca dini bir maksatla kalmamış olup; bağlı buldukları anavatanları lehine sosyal, siyasal ve kültürel çalışmalarda da bulunmuşlar ve topladıkları bilgiler ile devletlerinin bölgelere yönelik politikalar geliştirmesinde etkili olmuşlardır (Canyaş-Canyaş, 2012: 56-57; Çelik, 2021: 295).

Osmanlı devletinin sınırları içerisinde yabancılar tarafından açılan eğitim ve öğretim yayma kurumlarının tarihi oldukça eskilere dayanmaktadır. Batıların Rönesans ve Reform hareketleriyle karanlık orta çağdan yeniçağa geçişleri ve her açıdan kalkınmaya başlamaları misyonerlik faaliyetlerini daha organize bir şekilde sürdürmelerini sağlamıştır. Batı medeniyeti, Doğu medeniyeti olarak nitelendirdiği bölgelerde askeri, siyasi, bilimsel ve taktiksel olarak üstünlük kurmak istemiş, bu durumun bir sonucu olarak oryantalizm (Şarkiyatçılık) ortaya çıkmıştır. Batı düşüncesinde, Doğunun geri kalmış olarak görülmesi bu bölgelere müdahale fikrini ortaya çıkarmıştır. Ancak bu müdahale askeri alanın yanı sıra kültürel ve dinsel alanda da gerçekleşmelidir. Bu çalışmalar ilk olarak din adamlarının çağrısıyla başlamış, filozoflar tarafından da destek görmüştür. Nitekim alanda daha hızlı ilerlenmesi maksadıyla doğu ülkelerinin dilleri üniversitelerde okutulmaya başlanmıştır (Tozlu, 1991: 10).

Osmanlı sınırları içerisindeki yabancı kurum ve kuruluşların açılması doğrudan doğruya olmamıştır. Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethetmesinden sonraki süreçte dinlere karşı hoşgörülü yaklaşımı ve verilen imtiyazlar sürecin hızlanmasında önemli bir faktör olmuştur. Mevcut dönem içerisinde din ve eğitim kurumlarının iç içe olması, bahsi geçen dinin mensuplarının rahatça istedikleri kurum ve kuruluşları meydana getirmelerini sağlamıştır. Bu kurumlar vasıtasıyla kendi inançları doğrultusunda genç nesillerin yetişmesinde faaliyet göstermişlerdir. Gerçekte bu kurumların Osmanlı topraklarındaki yayılma çalışmaları Kanuni Sultan Süleyman zamanında Fransızlara verilen ayrıcalıklar ile başlamış olup bu ayrıcalıkları diğer devletlere verilen imtiyazlar izlemiştir (Dinçer, 1978: 17-26).

İlk açılan yabancı okullardaki eğitimciler misyoner rahipler olmuştur. İletişim kabiliyeti yüksek ve bölge halkını yakinen tanıyan bu misyonerler sayesinde gerçekleştirilen çalışmalar başarıya ulaşmıştır. Nitekim 1869 yılına kadarki süreçte yabancı okulları düzenleyen hiçbir nizamname olmaması da çalışmalarını kolaylaştıran bir diğer etken olmuştur. 1869 yılında Maarif-i Umumiye Nizamnamesi 'ne kadar bir denetleme mekanizmasının olmayışı ve Osmanlı Devleti'nin giderek çalkantılı bir döneme girmesi gibi etkenler bir araya geldiğinde yabancı kurumların sayısında bir artış kaçınılmaz olmuştur. Bu duruma gayrimüslim tebaayı koruyan ve ayrıcalıklar sağlayan kanun ve fermanlarda eklenince misyonerler ülkenin dört bir yanında serbestçe faaliyetlerini yürütmüş kurum üstüne kurumlar açmıştır (Esendal, 2007: 3-4).

Misyonerlik tarihte yedi aşama geçirerek günümüze kadar gelmiştir. Bu dönemler şöyledir

- "33- 100 yılları arası, Havariler dönemi
- 100-800 yılları arası, kiliselerin kurulma dönemi
- 800- 1500 yılları arası, Ortaçağ dönemi
- 1500- 1650 yılları arası, reformasyon dönemi
- 1650- 1793 yılları arası, reformasyon sonrası dönemi
- 1793- 1965 yılları arası, modern dönemi
- 1965'ten sonraki dönem ise diyaloglar dönemi" (Çabuk, 2008: 38)

Misyon ve misyonerlik kavramları Hristiyan olmayan diğer dinlere mensup halkların belleklerinde, tarihte yaşamış oldukları sömürüyü, baskıyı, zulmü ve Batılıların hegemonyacı, tutumlarını canlandırmaktadır. Bu gibi sebepler sıralandığında misyonerler, bilhassa da Protestan mezhebine mensup misyonerler, misyoner tanımının yerine başka terimler kullanmayı tercih etmeye başlamışlardır (Çabuk, 2008: 38).

### **Osmanlı Devleti'nde Almanların Misyonerlik Faaliyetleri**

Almanya, siyasi birliğini tamamladıktan sonra daha aktif olarak misyonerlik çalışmalarına başlamıştır. Almanların gayesi, Alman kültürünü Türkiye'ye dayatmak, gayrimüslim halkı kendi dini öğretilerine çekmek ve bu düşünceler vasıtasıyla bölgede yer edinmektir. Almanlar tüm Osmanlı coğrafyası üzerinde bilhassa Alman uyruklu vatandaşların çoğunluğu oluşturduğu yerlerde okul ve eğitim kurumları açma çabasında olmuşlardır. Nitekim okul açmak için bölge halkını maddi-manevi çeşitli yardımlarla kandırma yoluna dahi başvurmuşlardır. Bu yolla kendilerini kurtarıcı olarak göstererek gerekli kamuoyu desteğini alma çabasına girişmişlerdir. Almanlar, özellikle ekonomi ve sosyal alanlarda faaliyet içerisinde bulunmuş bu kapsamda okul, hastane, yetimhane ve kiliseler açmaya başlamıştır. Bu tip faaliyetler sayesinde taraftar toplayıp aktif bir çalışma ortamı oluşturmak istenmiştir (Ortaylı, 1981: 49-51).

XIX. yüzyılın son dönemlerine doğru Almanya, *Weltpolitik* ismi verilen ve aktif olmayan dış politikadan vazgeçerek daha aktif bir dış siyasete geçmiş ve bu sayede dünya siyasetinde etkin olmaya başlamıştı. Fakat uzak doğu Asya ve denizlerde en büyük rakibi olan İngiltere ile rekabet içinde olamayacağını anlayan Almanya, yeni bir politikaya başvurmuş ve uzak bölgelere nüfus yerleştirmesi yaparak sömürgeler oluşturmak istemiştir (Belge, 2018: 50).

Tarih sahnesine, 1871 yılında birliğini tamamlayarak siyasi ve askeri bir güç olarak çıkan Almanya'nın Osmanlı topraklarında pek vatandaşı yoktu. Az sayıdaki vatandaşı ise Avusturya tarafından temsil ediliyordu. Ancak siyasi birliğini tamamlaması sonrasında başkentte sayısal bir artış gözlemlenmiştir. Nitekim İstanbul'dan Kudüs'e giden istikamet üzerinde okul açma girişimlerinde kendilerinden söz edebilecek bir duruma gelmişlerdir. Almanya, Osmanlı topraklarında faaliyetlerini gerçekleştirebileceği önemli bölgeler seçmiştir. Bu bölgeler; Edirne, Selanik, Kosova, İzmir, Aydın, Bursa, Van, Mamurat-ül Aziz, Maraş, Beyrut, Kudüs, Halep, Bağdat ve Malatya gibi şehirleri bunların arasında sayılabilir (Ortaylı, 1981: 49-51).

Almanya, II. Wilhelm'in iktidara çıktığı 1888 tarihinde ülke içi hammadde ve pazar kısırlığını gidermek üzere Bağdat Demiryolları planını ortaya çıkarmış ve bu hattı oluşturmak adına Osmanlı'dan imtiyazlar koparmıştır. Almanlar, Osmanlı Devleti ile silah alışverişi ve Bağdat Demiryolu projesinin etkisi ile dostane bir yaklaşım sergilemişti. Bu maksat çerçevesinde gayrimüslim tebaa ve Türk olmayan diğer Müslümanlara iyi niyetle yaklaşmıştır. Nitekim bu yaklaşımın altında oldukça çetrefilli meseleler yatmaktaydı. Bu politikanın altında yatan ana amaç; Almanların sömürgelerine bir Müslüman devleti katma isteğiydi. Almanya'nın Osmanlı topraklarında kalabilmesi ve sömürge hedeflerine ulaşabilmesi ise bölge halkı üzerinde olumlu bir hava oluşturmaya bağlıydı (Kılıç, 2005: 1).

Özetle Almanya'nın, yeni bir sömürge elde etmek ve "kendi tabirleriyle "güneşte yer edinebilmek için", Osmanlı Devleti'yle iyi ilişkiler içinde olmak zorundaydı". Almanya 1800'lerden itibaren Afrika bölgesine elde ettiği sömürgeler ekonomik açıdan yetersiz, Jeopolitik açıdan uzaktı. Ayrıca Almanlar, bu bölgelerde İngilizlerin gölgesinde kalmaktaydı. Çünkü mevcut dönemde Almanya, İngiliz güçleri ile mücadele edebilecek donanımda değildi. Oysa Osmanlı toprakları hem ulaşım açısından yakın, pazar ve hammadde açısından zengin hem de İngiliz ve Fransızların ablukasına maruz değildi. Bundan dolayı Osmanlı Coğrafyası Almanların ilgisini çekmiş ve buraya yönelmişlerdir (Kılıç, 2005: 2).

### Misyonerlik Faaliyetlerinin Amaçları

Misyonerlik yukarıda da değinildiği gibi özellikle Hristiyan olmayan bölgelerde kiliseden çıkma görevlilerin Hristiyanlaşmamış olan bölgelerdeki faaliyetlerini kapsamaktadır. Bu cümleden yola çıkarak gerek Osmanlı gerekse onun bakiyesi olan Türkiye'de uygulanan haçlı seferleri ile başarısız projelerin bir başka tatbiki, Milyonerlik çalışmaları ile gerçekleştirilmek istenmiştir (Çabuk, 2008: 13).

Misyonerlik faaliyetleri açısından Osmanlı'nın çok uluslu bir yapıya, din ve dilsel olarak çeşitliliği bulunmaz bir cazibe oluşturmakta idi. 18 Şubat 1856'da, Islahat Fermanı ile Osmanlı devleti içerisindeki Gayrimüslim tebaaya kendi inanış ve törelerine dönük ilk, orta ve yüksek dereceli mektepleri açma fırsatı verilmişti (Sakaoğlu, 2003: 86-87). "Bu durum içerisindeki Katolikliği ve Protestanlığı yaymak için Fransa, İtalya, İngiltere, Almanya, Avusturya ve Amerika kilise çevreleri yarış halinde Osmanlı topraklarında okullar açmaya başlamışlardır". Bu tip ayrıcalıkları kullanmasını iyi bilen misyonerler, ticari, kültürel ve de siyasi çıkarlarına hizmet edecek yerli unsurları Osmanlı'nın aleyhinde yetiştirme girişimlerine hız vermişlerdir (Vahapoğlu, 1992: 40-44).

Misyonerlik faaliyetinde görevlendirilmiş sözde din adamları vd. kişiler, bağlı oldukları devletlerin adeta birer öncü kuvveti gibi hareketlerde etmişlerdir. Misyonerlik Faaliyeti gösterilecek coğrafya, ilk olarak misyonerlerin yerleşimi ile çoğunluk kazandırılırdı. "Misyonerler çeşitli perdeler altında faaliyet gösterecekleri ülkenin kültürel, siyasi, dini, askeri, ekonomik vs. bütün yönlerini tetkik edip, kültürel, ekonomik ve stratejik envanterini çıkarıp mensubu buldukları devletlere ulaştırırlardı". Bu nedenle misyonerlerin faaliyet göstermiş oldukları ülkeler, Şehirler, Kasabalar ve dahi köy alanları Haçlı zihniyetinden bir an olsun kopmayan Hristiyan ülkeleri ve devletleri için kıymetlenir ve burada faaliyetlerini genişletip hem ticari hem de siyasi olarak kazanımlar elde edilmeye çalışılırdı (Tozlu, 1991: 16-18).

Misyonerlerin Osmanlı Devleti'ne özel ilgi göstermesinde birtakım faktörler etkili olmuştur. Bu faktörleri sıralanacak olur ise, kiliselerin tarihi Anadolu'nun ilk zamanlarına kadar uzanması ve Hristiyan unsurlar için kıymet arz eden 7 Kilise'nin Anadolu topraklarında kurulması, İznik ve Kadıköy konsüllerinin bu coğrafyada olması, İstanbul'un Hristiyanlık için önemi, Ayasofya'nın kutsallığı, İncil'deki 12. Havari olarak bilinen Bartholomeo'nun Anadolu'da yaşamış olması ve misyonerlik düşüncesinin fikir babasının Tarsus'da doğmuş olması gibi faktörler, Osmanlı ve onun bakiyesi Türkiye'nin misyonerler için ne denli önemli olduğunu kanıtlar niteliktedir. Bu nedenler sıralandığı zaman batının Türkiye üzerindeki misyonerlik faaliyetleri belirli bir amaca hizmet etmektedir. Sonuç olarak Türkiye'de Misyonerlik faaliyetlerine tesir eden olayları ilk haçlı seferlerinden 1453 yılında İstanbul'un fethine kadar ve dahi Avrupa'nın XVII. Yüzyıla kadar ki yenilgilerine bağlamak gerekmektedir (Macit, 2011: 520).



## Maraş Bölgesinde Misyonerlik Çalışmaları

Misyonerler, bir bölgede kurum ve kuruluşları faaliyete geçirmeden önce bölgenin durumu tatbik edilir, eğer şartlar uygun ise buralarda çalışmalar yapılırdı. Misyonerlerin uygun şartlar olarak değerlendirdiği durumların başında kaos ortamındaki bölgeler ve iç huzursuzluğun olduğu yerler gelmekteydi. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine doğru ülke içerisinde bir huzursuzluk peyda olmuştu. Bu durumu fırsata çeviren misyonerler Osmanlı coğrafyasında hızla yayılmaya başlamış ve misyon kurumlarını birbiri ardına faaliyete geçirmişti. Kurumlar açılırken dikkat edilen diğer bir unsur ise stratejik olarak önem arz eden bölgelerin seçimine özen gösterilmesi olmuş, tabii kaynakları açısından zengin yerler de öncelikler arasında yer almıştır. Maraş: Bahsi geçen koşulların olgunlaştığı bölgelerden birisi olmuş ve misyonerlerin dikkatini celp etmiştir. Böylece misyonerlik faaliyetleri bölgede hız kazanmıştır. Maraş bölgesinde misyonerlik faaliyetleri kapsamında Ermeniler başta olmak üzere, Amerikan ve Alman kurum kuruluşları etkin bir şekilde çalışmalarını bölgeye yaymışlardır (Doğan, 2014: 449-452; CBA, SD.MLK, 2244/16).

**Tablo 1.** Alman misyonerlerin Maraş'taki müesseseleri

Bölge	Müessesenin İsmi	Kuruluş Tarihi
Maraş, Divanlı Mahallesi	Alman Erkek İbtidai Mektebi	30 Aralık 1909
Maraş, Divanlı Mahallesi	Alman Erkek Rüştü İbtidai Mektebi	
Maraş Divanlı Mahallesi	Alman Erkek Rüştü İdadi Kız Mektebi	1911
Maraş	Alman Hastanesi	1904
Maraş, Kümbet Mahallesi Beitsholom	Erkek Yetimhanesi	1898
Maraş, Divanlı Mahallesi	Bethel Kız Yetimhanesi	

**Kaynak:** Çabuk, 2008: 17.

Maraş bölgesi görüldüğü üzere II. Meşrutiyetin ilanından buyana İngiliz, Amerikan ve Almanların misyonerlik faaliyetlerine maruz kalmıştır. Özelde Almanların uygulamış olduğu misyonerlik kurumları yetimhane okul ve hastane şeklinde tezahür etmiştir (CCA, SD.MLK, 2244/16; CCA. ŞD-MLK 1327-ca-6).

Sonuç olarak hayatın önemli alanlarında faal bir şekilde varlık gösterilmiştir. Buradan elde edilen bulgular misyonerlerin eğitim, sağlık ve sosyal hayata dair kurumlar açarak hücreler oluşturmaya bölgede hâkim olmaya çalıştıklarını göstermektedir.

## Maraş Bölgesinde Misyoner Alman Kurumları

Almanlar, Maraş özelinde misyonerlik faaliyetlerini halkın içerisinde bulunduğu ekonomik yoksunluktan istifade ederek sağlamaya çalışmaktaydı. Örneğin mevcut durumda halkın okul yapımındaki zaruretlerini bilen misyonerler bu bağlamda maddi olarak destekler sunuyor halkın sözde yardımcısı oluyordu. Bu kapsamda da bölge halkına okul yapımı için maddi kaynaklar sunuyorlardı. Nitekim bu kapsamda Zeytun eşrafına okul ve yol yapımı garantileri verilmiş olup; bunun dışında halka paralar dağıtılarak destekleri kazanılmaya çalışılmıştı (Haydarlıoğlu, 1990: 159-160). Almanlar, 1908-1911 yılları arasında, amaçları doğrultusundaki faaliyetlerine Divanlı mahallesinde 3 Alman okulunu aktif hale getirerek başlamıştır (CCA. DH.İD. 04/R /1329/117. 33; CCA. DH. MUİ. Z/1327.53.25). Bu kurumlarda 150 Ermeni asıllı talebe bulunmaktaydı. Müfredatları Ermenice ve Osmanlıca gramer ağırlıklıydı. Bu okullardan birinin yöneticisi Alman Asıllı *Christhofenve Rahibe Hedwig* adında bir rahipti. Maraş'ta açılmış olan Alman okulların müfredatları da yörenin tabii şartlarına göre şekillenmişti. Coğrafi dersler ön planda olmakla birlikte derslerde dinsel temalara çokça yer verilmişti (Mutlu, 2005: 105-106).

Maraş, Osmanlı devleti için stratejik bir konuma sahip olup; Ortadoğu'ya açılan bir geçit vazifesi üstlenen bir şehir olmuştur. Maraş'ta XIX. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren genelini Ermenilerin oluşturduğu azınlıkların bulunduğu bir bölge ihtivası göstermiştir. Bu etnik çeşitlilik misyonerlerin dikkatini çeken bir konu olmuştur. Hıristiyan dünyası ve batılı güçler çoğu zaman birbirleriyle çıkar çatışmalarına girmelerine rağmen, söz konusu Osmanlı Devleti olduğu zaman ortak bir çatı altında buluşabiliyorlardı. Hristiyan Avrupa bu çalışmalarını nihayete erdirebilmek adına başvurdukları yollardan biriside Misyonerlik faaliyetleriydi. Bu fikirden hareketle, bilhassa XVIII. Yy'ın ikinci yarısından itibaren muhtelif Avrupa devletlerinden gelen misyonerler, Osmanlı topraklarının neredeyse tamamında, ekseriyet ile azınlıkların sayısal olarak çoğunluğu oluşturduğu bölgelerde teşkilatlanmışlardır (Haydarlıoğlu, 1993: 15).

Misyonerler, açtıkları okullar, kurdukları hastaneler ve Eytamhaneler ile faaliyetlerini yürütmeye başlamışlardır. Alman tebaasından Maraş'taki Eytamhane Müdürü Mösyö Esbiker'in sahibi olduğu arsaya ev inşa etmesi için ruhsat talebi bölgede ne denli yayılmacı bir politika içerisinde olduğunu göstermektedir (CCA. DH.MKT. 18/M /1318. 2346. 78). Bu çerçevede misyonerlik faaliyetleri Maraş'ta başta Almanlar tarafından önemsenmiştir. Nitekim misyonerler bölgede çeşitli alanlarda kurumlar vasıtasıyla işler konuma gelmişti. Misyonerlerin hedefleri bölgeyi işgal edilmiş bir konuma getirmektir. Almanların kendi deyimleri ile artık Maraş işgal edilmişti (Doğan, 2004: 284).

Maraş Bölgesinde ilk misyoner kurumu olarak Kümbet mahallesinde erkekler için Alman Hilsbund misyonu tarafından 1898 senesinde kurulmuş bir yetimhane karşımıza çıkmaktadır. İsmi *Barış Evi* manasına gelen *Beitsholom*'dur. Bu kurumda 1920 yılında 420 erkek çocuk vardı. Bu çocuklar Ermeni asıllı bir öğretmenin gözetimi ve bakımı altında idi (Doğan, 2004: 274). Yetimhanenin idarecisi, Amerikan Kızıl Haç organizasyonunda görev yapmış olan Frances Buckley'di. İlerleyen süreçte Almanlar açmış oldukları bu yetimhaneyi Amerikalılara bırakarak Maraş şehrini terk etmişlerdi. Kurumda sadece Alman hemşire Maria Timm görevine devam etmişti. Yetimhanede çocuklara ortaokul düzeyinde eğitim verilmekteydi. Yetimhanede görevli birkaç öğretmen eğitimini Almanya'da tamamlamış ve daha sonra Maraş'ta bahsi geçen yetimhanede görev yapmıştı. Diğerleri ise yerel Erkekler Akademisi ve Kızlar Kolejinden temin edilmişti. (Kerr, 1973: 74-75)

Alman Hilsbund Misyonu, kızlar için de bir yetimhane kurmuştur. Bu yetimhanenin ismi Bethel'dir. Burası da erkek yetimhanesiyle aynı tip uygulamalara sahipti. Fakat burada hiç yabancı öğrenci olmayıp; eğitim faaliyetleri yalnızca kızların ev işlerini öğrenmesi üzerine kurulmuştu. Misyon kurumları gerçek faaliyetlerini 1920'de Maraş'ın kurtuluş mücadelesinde göstermişti. Bu kurumlar kurtuluş mücadelesi sırasında Fransızlara ve Ermenilere lojistik ve sığınak olarak destek vermiştir. Bu cümleden hareketle Alman Yetimhanesi 200 Fransız, 50 Ermeni askerine yardım merkezi olarak kullanılmıştır. Nitekim savaştan sonra Kümbet yetimhanesine bakıldığında 30 adet mavzer, çeşitli sayıda silah, el yapımı bomba ve azımsanmayacak kadar cephane bulunmuştur. Alman yetimhanesine ulusal kurtuluş mücadelesi sırasında misyonerlerce yerleştirilmiş ve gizlenen bir çok silah ve silah mühimmatı ancak 55 yıl sonra şans eseri bulunmuştur. Fransızların 11 Şubat 1920 yılında Maraş'ı terk etmeleri sonrası Beitsholom yetimhanesine Türk askerleri yerleşmiştir. Bu durumun sebebi Fransız askerlerinin, şehri terk ederken Türk kışlasını yakmış olmasıdır. (Kerr, 1973: 241).

Maraş'ta bulunan Alman eğitim kurumlarının ders programları detaylı bir şekilde incelendiğinde, bölgenin şartlarının ders programının oluşturulmasında etkili olduğu görülmektedir. Okulların dil tercihi göz önüne alındığında Ermenice olması ilginç bir hadisedir. Ayrıca bu eğitim kurumlarında dini bilgiler de verilmekteydi. Osmanlıca eserler dışında ve Ermenice eserler de okutulmaktaydı. Maraş'taki okullarda Alman dili ziyadesiyle arka planda kalmaktaydı. Ancak Halep'te Arap nüfusunun fazla olmasından dolayı okul programlarında Almancaya ek olarak Arapça dersler de yer aldığı görülmektedir. (Esenkal, 2007: 97-99).

Maraş bölgesindeki diğer bir kurumda Almanlar tarafından ihdas edilen Salem hastanesidir. Bu hastane 12 odadan oluşmaktadır. Hastanenin inkişafı için Pastör Burunma tarafından doğrudan sadarete yazılmış arzuhal de ruhsatının temini talep edilmiştir. Nitekim bu tip kurumların inkişafı ekseriyet ile misyonerlik faaliyetlerinin aktif bir şekilde yürütülebilmesi açısından önem arz etmektedir (CCA, SD.MLK, 2244/16). Bu kurum sadaretinde onayı ile 1909 yılında kurulmuş olup; buna ilaveten bir eczane temini içinde ruhsat verilmiştir. Kurumun idaresi Alman asıllı Anyana beye evdi edilmiştir (CCA.

ŞD.MLK/ 2244/16). Planlaması üzerinde 2 koğuşa ayrılan hastanede biri erkekler bir diğeri de bayanlar koğuşu olmak üzere 25 yataktan oluşmaktadır (CCA. ŞD-MLK 1327-ca-6).

### **Amerikalı Misyonerlerin Maraş ve Çevresinde Yürütmüş Olduğu Faaliyetler**

Osmanlı Devleti'ndeki Amerikan misyon faaliyetlerinin tarihi 1820'li yıllara kadar uzanmaktadır (Güler, 2005: 236). Amerikan Misyonerliği, ilk faaliyetlerine İzmir'den başlayarak 1831 yılında resmi ve kalıcı olarak başlamıştır. Bu bağlamda Reverend William Goodel çatısı altında faaliyetlere başlandığı bilinmektedir. Osmanlı Devleti sınırları dahilinde faaliyetlerine başlayan Amerikalılar, zamanla kurumlarının sayısını artırarak ülkenin dört bir yerine dağılmışlardır. 1896'da Amerika'dan 7, İngiltere'den 4 ayrı kiliseye bağlı misyonerlerin Osmanlı ülkesine dağıtılmasıyla misyonerlik faaliyetleri daha da yoğunlaşmıştır (Döşkaya, 2018: 355-356). Söz konusu dönemde "Bursa, İzmir, Merzifon, Kayseri, Sivas, Trabzon, Erzurum, Harput, Bitlis, Van, Mardin, Antep, Maraş, Adana, Haçin, Ankara, Yozgat, Amasya, Tokat, Arapkir, Malatya, Palu, Diyarbakır, Urfa, Birecik, Elbistan, Tarsus ve İstanbul'da" (Özcan, 2017: 123) birer Amerikan misyonu mevcuttu. Amerikalılar misyonerlik faaliyetlerinin büyük bir kısmını Protestan misyoner örgütü olan Amerikan Board kanalıyla yapmaktaydı (Küçük, 2009: 167). Bu kuruluş faaliyetlerini yürütürken Rum ve Ermeni azınlıklarının bulunduğu bölgelerde aktif bir siyaset izlemişti. Bu bölgelerde Ermeni ve Rumların çoğunlukta olduğu yerleri seçmeleri Adana, Antep ve Maraş şehirlerini de önemli kılmaktaydı. Bölgede bulunan ve Gregoryen kilisesine mensup olan Ermenileri Protestan mezhebine geçirmek için faaliyette bulunma prensibiyle hareket etmelerine karşın, Müslümanlara yönelik misyonerlik faaliyetinde bulunmak için de fırsat kollamışlardır. Fakat, devletin İslami itikadının halk ve yönetim nezdinde ehemmiyetini bildikleri için açıkça Müslüman halkı karşlarına almaktan çekinmişlerdi. Ancak gizli kapaklıda olsa eğitim, sağlık, gibi sözde yardımlar vasıtasıyla Müslümanlar arasından kiliselerine eleman kazanmaya çalışmışlardır (Çabuk, 2008: 48-49; Yücel, 2005: 24).

Maraş'ta faaliyet gösteren Amerikalı misyonerlerin büyük bir çoğunluğu YMCA (Young Men's Christian Association) ve NER'e (Near East Relief) bağlı çalışanlardan oluşmuştur. Bu örgütler, Maraş'ta Protestan kiliseleri vasıtasıyla faaliyetlerde bulunmuşlardır (Törel-Döşkaya, 2018: 205-208). Nitekim Maraş bölgesinde elde edilen bilgilere ise misyonerlerden kalan günlükler vasıtasıyla ulaşılmıştır. Bu misyoner örgütlerinden en kapsamlı faaliyeti gösteren ise NER adlı Amerikan misyoner kuruluşudur. Nitekim bu kuruluş vasıtasıyla Maraşlı Ermenilere eğitim ve sağlık alanlarında ciddi yardımlar yapılmıştır. Amerikalılar, bu çalışmaların yanı sıra karalama ve karartma politikası uygulamaktan da geri durmamıştır. Bu kuruluşlar, uluslararası kamuoyunda Türkleri itibarsızlaştırarak, Ermenilerin zulme uğradığını iddiasını ileri sürmüşlerdir. Amerikalılar Osmanlı Devleti sınırlarında yürüttükleri faaliyetlerin bölgenin sosyolojik ve ekonomik durumuna göre dizayn ederek gerek gizli gerekse açıktan olmak üzere faaliyetlerini yürütmüşlerdir. Maraş da bu bölgelerden birisi olmakla beraber Amerikalı misyonerlerin faaliyet kapsamında yer almıştır. Nitekim 169 yıllık tarihi olan Amerikan koleji, 1924 yılında Maraş Sultani Mektebi olmuş ve 1948 yılında Maraş lisesine dönüşmüştür. Maraş lisesi Amerikan misyonerlerin kurduğu bir kolej olmakla beraber misyonerlik faaliyetlerinin yürütüldüğü kuruluş olarak tarihe geçmiştir (Çelik, 2021: 395).

### **Maraş ve Çevresinde Misyonerlik Faaliyetlerinde Bulunan Diğer Kurumlar**

Misyonerler Maraş Özelinde, okul açmakla kalmamış bilhakis, daha başka sosyal girişimlerde de bulunmuşlardır (Polat, 1993: 15). Nitekim, Maraşlı bir Ermeni olan Harutune Stafanos Cenanyan, Ermeni cemaatini ivedi teşkilâtlandırmak üzere harekete geçerek 11 adet ayrı cemiyet ihdas edilmiştir (1892). Harutune Stafanos Cenanyan, İki adet Maraş, bir adet Tarsus, bir adet te Sivas'ta olmak üzere toplam dört adet yetimhane açılmasında etkin rol oynamıştır. Buna ek olarak kimsesiz ve yoksullar için de çalışma enstitüleri oluşturan Harutune Stafanos Cenanyan, azınlık grupların çocuklarına genel eğitim sağlayan, okullardan seçtiği özel öğrencileri, 1892 yılında Konya'da ihdas ettiği Apostolik Enstitüsü'ne almıştır. Bu tip okullardan iki adet de Maraş'a kuran Harutune Stafanos Cenanyan, Saint Paul Enstitüsü (Tarsus Koleji) eski öğretim üyesi olup, misyonerlik faaliyetleri çatısı altında bulunmuştur. Nitekim Ermenilerin de müstakil bir devlet olarak ortaya çıkarılması amacıyla mücadele etmesinde gayesi anlaşılmaktadır (Tozlu, 1991: 101-102).

Maraş'ta, faaliyet göstermiş olan Almanlar; Beitshalom ve Bethel adlarında iki yetimhane ile bir hastane, İngilizler ise Ebenezer ve Beulah adlarında iki yetimhane kurmuşlardır (Kerr, 1973: 241).

Misyonerlerin Maraş'ta kurdukları yetimhanelerde toplam 420 kadar kız ve erkek çocuğunun barındığı da ifade edilmektedir (Kocabaşoğlu, 1992: 66). Ancak Prof. Dr. Besim Atalay, "Maraş Tarihi ve Coğrafyası" adlı eserinde, 1912-1913 yıllarına dair verdiği önemli bilgilerle İngilizlerin kurduğu yetimhanenin daha sonra Osmanlı Devleti maarif nezaretinin emriyle derdest edilerek, 500 yataklı bir İslam yetimhanesi haline getirildiğini belirtmektedir (Atalay, 1973: 167-168). Birçok yerel ve ulusal araştırmacı, Maraş bölgesinde meydana gelen misyonerlik faaliyetlerini eserlerine taşırken, bu faaliyetlerin eğitim, sağlık ve ekonomik olduğunun altını çizmektedir. Yerel halkın içinde bulunduğu imkansızlıkları birer silah olarak kullanan bu kuruluşlar, amaçlarına ulaşmak için her türlü yola başvurdukları görülmektedir. Ülkenin zor zamanlarında meydana gelen Misyoner hareketleri, haçlı zihniyetinin hazırda beklediğini ve devletin zaaflarından yararlanarak amaçlarına ulaşma arzularının her daim canlı olduğunu göstermektedir.

## SONUÇ

Yabancıların Misyonerlik çalışmaları, eğitim kurumları aracılığıyla ülkelerin yalnızca mevcut durumu için değil, ilerideki konumu ve çalışmaları için de bir tehlike oluşturmuştur. Bu faaliyetler, Osmanlı Devleti bünyesindeki azınlık gruplar arasında milliyetçilik düşüncesinin yayılmasını sağlayarak Osmanlılık düşüncesinin etkisinin azalmasına sebebiyet vermiştir. Nitekim bu tip misyonerlik faaliyetleri, Osmanlı Devleti'nin farklı etnik gruplara mensup tebaası ile arasındaki ilişkilere ciddi zarar vermiştir. Çünkü ülkeler, kendi içerisindeki vatandaşları ile bir bütünlük arz etmektedir. Misyonerler bu bağı kendi lehlerine kırma ve kendi politikaları doğrultusunda hareket ederek mevcut yönetime zarar vermeye çalışmıştır.

Misyonerler bu amaç doğrultusunda Osmanlı toprakları içerisinde birçok kurumu aktif hale getirerek ülkenin en uç noktalarına kadar yayılmışlardır. Amaçları Osmanlı tebaası içerisindeki azınlıkların mevcut yönetim ile bir bütünlük oluşturulmasının önüne geçmek olmuştur. Bu amaç doğrultusunda Maraş'a gelen misyonerler ilk öğretim kurumları, yine kız ve erkek öğrencilerin lise eğitimi alacağı kurumlar ayrıca kimsesizler için yetim haneler açmış idi. Almanların bu tip kurumları açmaları tabiki yardım içeriği barındırmamaktaydı. Nitekim açılan kurumlar vasıtası ile misyonerlik faaliyetlerini en alt gruptan işleyerek misyonlarını gerçekleştirmek istemekteydiler. Nitekim buradan mezun olan kız ve erkek çocukları ya bir İncil okuyucusu kadın ya da bir erkek papaz misyoner olarak sahaya sürüldüğü görülmektedir.

Misyonerlerin, Osmanlı coğrafyasındaki yayılmacılık faaliyetleri XVIII. Yüzyıldan başlayarak, XIX. Yüzyılın sonlarına kadar devam etmiştir. Almanlar Maraş bölgesinde özellikle 1920'li senelerden itibaren faal bir şekilde çalışmalara başlamış ve kapsamda Alman kültürünü empoze etme maksadıyla ülke genelinde Maraş özelinde indirgendiğinde misyonerlik faaliyetlerini etkin bir şekilde devam ettirmişlerdir. Bu faaliyetler çerçevesinde Osmanlı topraklarının çeşitli bölgelerinde eytamhane, hastane, muhtelif mektepler, çiftlikler gibi çeşitli sosyo-kültürel kurumlar kurmak yoluyla gerçekleştirmişlerdir.

Alman kurum ve kuruluşları hayata geçirdiği faaliyetler ile Osmanlı coğrafyasının kültürel hayatı üzerinde derin izler bırakmıştır. Nitekim XIX. Yüzyılın son çeyreğinden başlayarak 20. Yüzyılın başlarına kadar bir dost edası ile Maraş bölgesinde yayılmacı politikalar gütmüş ve arzu ettikleri emelleri gerçekleştirmek istemişlerdir. Bu kapsam dâhilinde köy yollarını tadilata sokmuş ulaşım ağlarını canlandırmış hastane, eczane yetimhane gibi kuruluşları hayata geçirmişlerdir. Asıl gayeleri bölgede meydana getirdikleri kuruluşlar vasıtasıyla Alman misyonunu yaymak olan Almanların bu tip yardımsever görünüşleri elbette birer göz boyamadan ibaret olmuştur.

Sonuç olarak Alman, İngiliz ve Amerikalı misyonerlerin ana hedefleri faaliyet yürüttükleri bölgelerin hâkimiyetini ve kontrolünü ele alarak yerli unsurları asimile ederek, Hristiyan inancını yerel unsurlara entegre etmektir. Bu Bağlamda Maraş bölgesinin önemli stratejik konumu İngiliz, Fransız ve Amerikalı misyonerler için önem arz etmekteydi. I. Dünya savaşında Osmanlı Devleti'nin müttefiklerinden olan Almanlar bu bağa rağmen Amerikan iş birliği ve aba altından Ermeni destekçisi olmuştur. Buradan çıkarılacak sonuç devletlerin dostları olmadığı siyasi çıkarları olduğudur. Nitekim bunun en açık örneklerini Maraş bölgesinde müttefik olunan Almanların Osmanlı'nın düşmanı olan devletler ile iş birliğinden anlaşılmaktadır. Gerek Almanlar gerekse İngilizler ve Amerikalılar, kurmuş oldukları müesseseler vasıtası ile faaliyet yürüttükleri bölgelere yardımlar yapıyormuş gibi görünüp, bu

müesseseleri amaçlarına giden yollarda araç olarak kullanmışlardır. Örnek verilecek olursa Maraş Alman eytamhanesi ve dahi hastane, kiliseler mücadeleler sırasında gizli birer üs görevi üstlenmiş ve ait oldukları devletin kuvvetlerine yardım ve yataklık etmekten imtina etmemişlerdir. Kurum ve kuruluşlar yolu ile ülkeyi kültürel açıdan zayıflatarak işgali kolay hale getirmek, ayrıca ülke içerisindeki bütünlüğü parçalamak sömürgeci bir zihniyete sahip olan misyonerlerin ana hedefi olmuştur.

## KAYNAKÇA

### Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı

CCA, YER NO: SD.MLK 2244-16.

CCA. YER NO: DH. MUI. Z-1327.53.25.

CCA. YER NO: DH.İD. 04-R -1329-117. 33

CCA. YER NO: DH.MKT.18-M-1318-2346. 78.

CCA. YER NO: ŞD-MLK 1327-ca-6

### Araştırma ve Tetkik Eserler

BELGE, H., (2018)., Alman kolonyal politikaları ve Protestan misyonerliği için bir örnek: Amasya atabey çiftliği (1879-1919), *History Studies*, 10(8), 49-75

Canyaş H.,- Canyaş F., Orkun C., (2012)., Osmanlı'dan günümüze misyonerlerin kültürel alandaki faaliyetleri, *Türk Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 55-75

Çabuk M., (2008)., Amerikan Board Arşivi'ne göre misyonerlerin Adana, Antep ve Maraş'ta Müslüman halka yönelik faaliyetleri, *History Studies International Journal of History* 10(10), 47-56

Çabuk M., (2008)., *Kahramanmaraş'ta faaliyet göstermiş olan misyoner okulları*, [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi.

Çabuk M., (2008)., *Maraş'ta misyoner faaliyetleri ve misyoner okulları*, Ukde Yayınları.

Çelik M. E., (2021)., Amerikalı misyonerlerin günlüklerinde Maraş savunması, *Milli Direnişten İstiklâl Harbi'nin İlk Zaferine Maraş'ın Kurtuluşunun 100. Yılı*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara. ss. 395-419

Dinçer N., (1978)., *Yabancı özel okullar, Er-tu Matbaası*.

Doğan A., (2004)., Maraş'ta misyonerlik faaliyetleri (XIX. Yüzyılın ikinci yarısı Ve XX.Yüzyılın başlarında), *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11, 271-285

Doğan A., (2014)., Osmanlı Devleti'nde Alman kültürel yayılcılığı: Maraş örneği, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(2), 437-462.

Döşkaya F. Ç., (2018)., Amerikalı kadın misyoner Myra A. Proctor'un Aintab (Antep) faaliyetleri *Tarihten Günümüze Ayıntab-Gaziantep*, Ed. Ahmet Gündüz vd., Gaziantep.

Esenkal E., (2007)., *Yabancı ülkeler tarafından Osmanlı coğrafyasında açılan okullar*, , [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Edirne Trakya Üniversitesi.

Güler Y., (2005)., Osmanlı Devleti dönemi Türk-Amerikan ilişkileri (1795-1914), *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(1), 227-240.

Haydarlıoğlu İ. P. (1990)., *Osmanlı imparatorluğunda yabancı okullar*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

KERR, S. E. (1973)., *The Lions O Marash*, State University Of New York Press, Albany.

Kılıç S., (2005)., Alman okullarında Osmanlıya karşı yetiştirilen Ermeni çocukları, *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, S. 20-21.

Küçük M. A., (2009)., Anadolu'da "Protestan Ermeni Milleti"nin oluşumu, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 50(2), 153-186.

Kocabasoğlu U., (1992)., Doğu sorunu çerçevesinde Amerikan misyoner faaliyetleri, *Tarihi Gelişmeler İçinde Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Macit N., (2006)., *Küresel güç politikaları Türkiye ve islam*, Fark Yayınları.

Mutlu Ş., (2005)., *Osmanlı Devleti'nde misyoner okulları*, Bilim Basım Yayınları.

Ortaylı İ., (1981)., *II. Abdülhamit Dönemi'nde Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman nüfusu*, 1981 Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Özcan T., (2017)., Merkezî ve modern eğitim kapsamında Osmanlı gayrimüslim cemaat ve yabancı okulları, Gece Kitaplığı Yayınları.

Polat İ. H., (1990)., *Osmanlı imparatorluğunda yabancı okullar*, Kültür Bakanlığı Yayınları.

Sakaoğlu N., (2003)., *Osmanlı'dan günümüze eğitim tarihi*, Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Tozlu N. (1991)., *Kültür ve eğitim tarihimizde yabancı okullar*, Akçağ Yayınları.

Türkmen T.- Döşkaya F. Ç., (2018)., "Amerikan board misyoneri Olive L. Parmelee Andrus ve Mardin", *Geçmişten Günümüze Tarihten İzler*, Ed. M. Doğan Karacoşkun- Osman Köse, Berikan yayınevi.

Vahapoğlu, M. H. (1992)., *Osmanlıdan günümüze azınlık ve yabancı okulları*, Boğaziçi Yayınları.

Yücel İ., (2005). *Kendi belgeleri ışığında Amerikan Board'ın Osmanlı ülkesindeki teşkilatlanması*, [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi], Erciyes Üniversitesi.



ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi \* Research Article

## Devrim Erbil'in Eserlerinde Kompozisyon Composition in the Works of Devrim Erbil

**Tuncay ÇİÇEK**

Dr. Öğr. Üyesi, Iğdır Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü  
alpago\_25@hotmail.com  
Orcid ID: 0000-0003-3225-4964

**Öz:** Bu çalışma modern Türk resim sanatında Devrim Erbil'in İstanbul güncelerini ve onun sanatını değerlendirme temeli üzerine inşa edilmiştir. Erbil, sanatçı kimliğinin yanında yönetici ve öğretici kimlikleriyle de dikkate değer bir karakterdir. Erbil, doğadan ve şehir manzaralarından ilham alarak, geleneksel Türk sanatı motiflerini, çağdaş bir bakış açısıyla harmanlamayı/yorumlamayı başarmış ve eserlerinde sıkça kullandığı çizgi ve renk oyunları ile detaylı ve karmaşık kompozisyonlar oluşturmayı başarmış, bu da onun eserlerine ritmik ve dinamik bir yapı kazandırmıştır. Ressam Erbil'in İstanbul güncelerinin ve resim sanatının daha iyi anlaşılabilmesi için ilk olarak Devrim Erbil'in sanatsal bakış açısı ele alınmıştır. Ardından modern Türk resmi içinde Erbil'in yeri ve resim tekniği örneklerle ortaya konmuştur. Çalışmalarının yalnızca resim ile sınırlı olmayıp oldukça çeşitlilik göstermesi, Erbil'in üretken, özgün ve başarılı kimliğinin temel noktasını oluşturmaktadır. Pek çok malzeme ve tekniği bir arada kullanabilme yeteneğine sahip olan sanatçı hem Türkiye'de hem de yurt dışında pek çok sergide yer almış ve ödüle layık görülmüştür. Tüm bunların ışığında, çalışmalarının önemli bir bölümünde soyut İstanbul temasını kullanan ressamın İstanbul eserleri incelenmiş ve örneklerle değerlendirilmiştir. Bu çalışmada literatür derlenmiş ve ressamın resimlerinden örnekler incelenmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Devrim Erbil, İstanbul, resim, resim tekniği, plastik sanatlar.

**Abstract:** This study is built on the basis of evaluating Devrim Erbil's Istanbul diaries and his art in modern Turkish painting. Erbil is a remarkable character with his manager and teacher identities as well as his identity as an artist. Inspired by nature and cityscapes, Erbil managed to blend/interpret traditional Turkish art motifs with a contemporary perspective and create detailed and complex compositions with the line and color games he frequently used in his works, which gave his works a rhythmic and dynamic structure. In order to better understand the artist Erbil's Istanbul diaries and the art of painting, Devrim Erbil's artistic perspective was first discussed. Then, Erbil's place in modern Turkish painting and his painting technique are revealed with examples. The fact that his works are not limited to painting but are quite diverse forms the basis of Erbil's productive, original and successful identity. The artist, who has the ability to use many materials and techniques together, has taken part in many exhibitions both in Turkey and abroad and has been deemed worthy of awards. In the light of all this, the Istanbul works of the painter, who used the abstract Istanbul theme in a significant part of his works, were examined and evaluated with examples. In this research, literature was compiled and examples of the painter's paintings were examined.

**Keywords:** Devrim Erbil, Istanbul, painting, painting technique, plastic arts.

Geliş Tarihi:07.05.2024

Kabul Tarihi:31.08.2024

Yayın Tarihi:31.08.2024

Atıf: Çiçek, T. (2024). Devrim Erbil'in eserlerinde kompozisyon. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 646-655. Doi: 10.33437/ksusb.1479930

## GİRİŞ

Ressam Devrim Erbil, “İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi” ile “Bedri Rahmi Eyüboğlu Atölyesi” geçmişinin yanı sıra, sanat dünyasında kendisine özgü bir çizgiye ulaşabilme, pek çok farklı disiplini birlikte kullanıp ele alabilme özellikleriyle modern Türk resminin yaşayan ressamı arasındadır. Eserlerinde devrim, ritim, çizgi vb. plastik ilke ve elemanlar İstanbul temelli olarak bu araştırma kapsamında ele alınacaktır.

Çalışmalarının yalnızca resim ile sınırlı olmayıp oldukça çeşitli olması Erbil’in üretken, özgün ve başarılı kimliğinin temel noktasını oluşturmaktadır. Pek çok malzeme ve tekniği bir arada kullanabilme yeteneğine sahip olan sanatçı hem Türkiye’de hem de yurt dışında pek çok sergide yer almış ve ödüle layık görülmüştür. Dünya çapında “, 5. Tahran Bienali’nde Saray Kraliyet birincilik ödülü, 9. İskenderiye Bienali’nde ikincilik ödülleri” almıştır. Ayrıca Türkiye’de pek çok ödül almış değerli bir sanatçıdır.

Sanatçı kimliğinin yanında yönetici ve öğretici kimlikleriyle de dikkate değer bir karakter olarak görülen ressam; “Türkiye Çağdaş Ressamlar Derneği” başkanı olarak görev almış, “İstanbul Resim-Heykel Müzesi” müdürlüğüne getirilmiş, 1980 yılında da “Resim-Heykel Müzeleri Derneği’nin” kurucu öncüsü olmuş, pek çok eğitim kurumunda idari görevlerini ve öğretim üyeliğini sürdürmüştür.

24 Mayıs 2004 yılında Balıkesir’de açılmış olan “Devrim Erbil Sanat Müzesi”, bir sanatçı adına açılmış olan ilk müze olduğu için önemli görülmektedir. Uzun yıllar yaşamını sürdürdüğü Balıkesir’e bir bakıma bağlılığını da bu şekilde gösterdiği düşünülmektedir.

Çalışma sanatçının modern Türk resmi içerisindeki yerini ve sanatsal yaşamını ele aldıktan sonra, Erbil’i İstanbul günceleri çerçevesinde değerlendirmektedir.

### Devrim Erbil’in Sanat Yaşamı

Erbil 1954 senesinde “Balıkesir Türk ve Amerikan Merkezi’nde” ilk bireysel sergisini açmıştır. İkincisiyse iki sene sonra “Balıkesir Çocuk Kütüphanesi’nde” 1956 senesindedir. 1959 senesinde “Ankara Milli Kütüphane ’de” bir diğer sergisini, “İstanbul Şehir Galerisi” B salonunda da 1962 senesinde başka bir sergisini açmıştır (Devrim Erbil Sanat Müzesi, 2002: 17).

1959 senesinde “İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi’nden” mezun olduktan sonra Erbil 1962 yılında mezun olduğu üniversitede asistan olarak çalışmaya başlamıştır. Mezun olduğu sene “Soyutçu 7’ler Grubu’nu”, çalışmaya başladığı sene de “Mavi Grup’u” bir araya getirmiştir. Bedri Rahmi, Cevat Dereli, Cemal Tollu beraber çalışabilme imkânına sahip olan Erbil hem atölyelere hem de Akademi’ye çok fazla önem vermektedir. Bilhassa Bedri Rahmi’nin sanata bakış açısı kapsamında dikkate değer yönlendirmeleri öne çıkmaktadır. “Yazma, gravür, resim, seramik, mozaik, hat, heykel, vitray, serigrafi, litografi” vb. pek çok alanda çalışmaları olan Devrim Erbil, halk el sanatlarıyla geleneksel süsleme sanatlarının arasından seçmiş olduğu ortak bir dili olan motifleri, Batı modern tekniğiyle harmanlayarak tekrardan yorumlayıp eserlerinde yer vermiştir (Yazkaç, 2014: 93).

Diğer yandan 1965 senesinde İspanya Hükümeti tarafından verilen sanat bursunu almaya hak kazanan Devrim Erbil, Madrid ve Barcelona’ya gittikten sonra mesleğiyle ilgili başlamış olduğu incelemeler ve araştırmalarını Londra ve Paris’te sürdürmüştür (Ergüven, 2008: 70; Grup Sanat Galerisi, 2008). Sanatçının eğitim için İspanya’yı seçmesinde, “Goya, El Greko, Miro, Picasso” gibi ünlü sanatçıları ve eserlerine tutkusuyla beraber boğa güreşleri, Flamenko ve Gaudi’nin şehirleri açık hava müzesi haline getiren mimarisinin etkileri bulunmaktadır (Özsezgin, 1994: 136; Hacettepe Sanat Müzesi Katalogu, 2011).

Akademi’yi bitirdiği senelerde Türkiye’de 1969 devrimi ile başlayan yeni bir siyasal dönemle kültürel oluşumların şekillendiği yeni süreç başlamıştır. Erbil’in hocası Bedri Rahmi, onu 1967 senesinde açmış olduğu sergisinin broşüründe yazmış olduğu satırlarda “genç kuşağın en önde gelenlerinden biri” şeklinde görüp yaptıklarını yakından izlediğini de ifade etmiştir (Özsezgin, 2004: 10).

1967 senesinde verem hastalığına yakalanan Devrim Erbil tedavisi için sekiz ay boyunca İstanbul’daki “Validebağ Sanatoryumu’nda” kalmıştır. Bu sanatoryum öğrenciler ve öğretmenlerin tedavilerinin yapıldığı bir yer olup önemli sanatseverlerden koleksiyoncu olarak da bilinen Safder



Tarım burada doktorluk yapmaktadır. Tarım'e Erbil, buradaki hastaların ancak sanatla iyileşebileceğini ifade etmiş ve bu sayede Tarım'in desteğini alan sanatçı senatoryumda tiyatro çalışmaları ve resim kursları düzenlemiştir (Pelvanoğlu, 2012: 36).

1979 ile 1982 senelerinin aralığında "İstanbul Resim Heykel Müzesi Müdürü" görevini yerine getirmiştir. 1981 senesinde "İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nde" profesör unvanı almıştır. 1985 yılında "Mimar Sinan Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Resim Bölümü Başkanlığı" görevine getirilen Erbil, 1988 senesinde "Yıldız Üniversitesi Güzel Sanatlar Bölüm Başkanlığı" görevini ve 1990 senesinde de "Mimar Sinan Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dekan Yardımcılığı" görevlerine getirilmiştir (Devrim Erbil "İstanbul'a Bir Bakış, 2006; Çötelioglu, 2009:151).

1980'li seneler artık profesör olup akademik yaşamında da belli bir noktaya ulaşan Devrim Erbil için olgunluk dönemi olarak nitelendirilmektedir. 2004 senesinde emekli oluncaya dek akademinin üst kademelerinde pek çok görevi yerine getirmeyi sürdürmüştür. Doğuş Üniversitesi'nde "Sanat ve Tasarım Fakültesi kurucu dekanlık" görevine getirilmiştir. Aynı zamanda kurucu dekanlıkla beraber "Kültür Üniversitesi'ne Yüksek Lisans-Doktora" öğrencilerine dersler vermiştir (Ersoy, 2013: 7).

Diğer yandan 1991 senesinde, Erbil "Devlet Sanatçısı" unvanını almaya hak kazandığı için kariyerinde ve sanat yaşamında oldukça önemlidir. 24 Mayıs 2004 tarihinde uzun zamanlarını geçirdiği Balıkesir'de sanatçının adına "Devrim Erbil Sanat Müzesi" açılmıştır. Bu müzede sanatçı, Devrim Erbil'in öğrencileri, yakınları ve arkadaşları tarafından yapılmış pek çok eser sergilenmektedir.

Türkiye'de 2000'li senelere gelindiğinde özel kurumların ve bankaların bireylerin koleksiyonlarını müze haline getirme eğilimi gösterdikleri dikkat çekici bir durumken, monografik ve tek koleksiyon müzelerinde de artış olduğu görülmüştür. "Burhan Doğançay Müzesi, Devrim Erbil Sanat Müzesi, Şefik Bursalı Müzesi" İstanbul Üniversitesi'nde ki "Feyhaman Duran ve Güzin Duran Müzesi" o dönemdeki monografik müze örnekleri arasında sayılmaktadır (Pelvanoğlu, 2012: 78).



**Resim 1.** Devrim Erbil müzesi

**Kaynak:** <http://www.balikesir.bel.tr>

### **Devrim Erbil ve Modern Türk Resim Sanatındaki Yeri**

1953 senesinde ilk sergisini lise arkadaşları ile açmış olan Erbil, yukarıda belirtildiği üzere üniversite döneminde Bedri Rahmi Eyüboğlu'ndan eğitim almıştır. Öğrenciliğinin ilk dönemlerinde romantik stile sahip manzara resimleri öne çıksa da 1950 seneleri sanatçının üniversite yılları olup bu

dönem resimlerine yansıtmiş olduğu üslup Bedri Rahmi'ye benzetilmiştir (Akbulut, 2011: 9). 1954 senesinde Devrim Erbil, "İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi, Yüksek Resim Bölümü'ne" kaydını yaptırmıştır. Ünlü Türk ressamlardan Neşet Günal'da bu dönemde Paris'ten yeni dönmüş ve Akademi'de asistanlık yapmaya başlamıştır. Devrim Erbil'in Balıkesir resimlerini Akademi'ye girerken gören Günal, bunları diğer ressam arkadaşlarıyla paylaşmıştır. Akademi'deki ilk senesinde Devrim Erbil galeride Halil Dikmen'in sonrasında atölyedeyse Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun öğrencisi olarak eğitim almıştır (Pelvanoğlu, 2012: 18). Bu dönemde aldığı eğitimler ve hocaları Devrim Erbil'in sanatsal anlayışının biçimlenmesinde dikkate değer bir yere sahiptir. Bedri Rahmi gibi bütün ressamların kişisel bir üsluplarının olmasının gerekli olduğunu savunan bir hocanın atölyesinde bulunmasının Erbil'in kendine ait üslubunu oluşturması açısından önemli bir şans olduğunu söylemek mümkündür.

Genel olarak Akademi'de galerinin ardından öğrencilerin atölyelerin hangisinde çalışacaklarını belirleyebilmeleri adına üç aylık bir vakit verilmekte, bu süreçte öğrencilerin atölyelerin hepsini dolaşmaları ve sonrasında vakitleri dolunca karar vermeleri beklenmektedir. Erbil'de ilk olarak Zeki Faik İzer atölyesinde vakit geçirmiş olmasına rağmen üç aylık sürenin sonunda Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun atölyesini tercih etmiştir (Pelvanoğlu, 2012: 18).

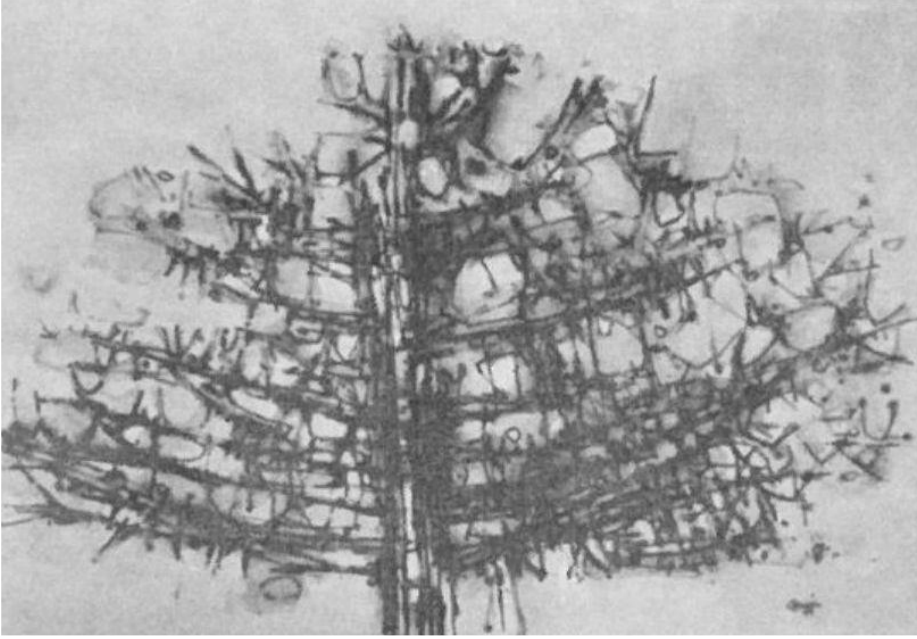
Sanat ile edebiyatı bir araya getirmiş olan Bedri Rahmi Eyüboğlu gibi yetenekli bir sanatçının atölyesinde, Erbil'de yalnızca resim ile sınırlı kalmamıştır. 1959 senesinde Akademi'den mezun olmuş olan "Ayça Serimer, Zerrin Kehnemuyi, Ayhan Cerrahgil, Nurhan..., Ayse..." 6 kız arkadaşı ile beraber Erbil "Soyutçu 7'ler" isimli grubu kurmuştur. Bu grup ilk sergisini Beyoğlu'nda, o dönemde "Yeni Melek Sineması'nın" yanında bulunan "Alman Kültür Merkezi'nde" açmıştır. Sergi açıldığı zaman Erbil, Polatlı'da yedek subay olarak askerlik görevini icra etmektedir (Hacettepe Sanat Müzesi Kataloğu, 2011). Sanat ve edebiyatı bir araya getirdiğinizde, bu birleşim, her iki alanın da sınırlarını genişletip yeni ve zengin ifade biçimleri ile yaratıcı bir alan ortaya çıkarır.

Akademi'yi bitirdiği dönemlerde Devrim Erbil, sıcak renkler, geometrik doğa görünüşleri ve çeşitlemeleri ile oluşturmuş olduğu soyutlamalarıyla ön plana çıkmaktadır. Bu dönem, Erbil'in bütün sanat hayatı değerlendirildiği zaman ara bir dönem gibi görünse de Erbil'in seneler sonra tekrar bahsi geçen dönemden alıntılar yapması söz konusu düşünceyi yalanlamaktadır. Örneğin; "Mistik Bağlantı" isimli çalışmasını 1957 senesinde yapmış olan sanatçı, 1988 yılında aynı tabloyu yeniden yorumlamıştır (Hacettepe Sanat Müzesi Kataloğu, 2011).

Akademi'de bulunduğu senelerde Erbil henüz biçimini belirleyememiştir. Ancak soyut hareketin içerisinde yerini belirlemiştir. Pek çok program geliştirip kaynakları temel almıştır. Özellikle soyut sanat teorisi eserini yazmış olan Mondrian üzerinde araştırmalar yapmıştır. 1912 ile 1916 seneleri arasında Mondrian'ın Kübizmle ilgili arayışlarıyla ardından ortaya çıkan ve 1917 ile 1944 seneleri süresince devam eden Neo-plastisizm dönemleri üzerinde Erbil çeşitli incelemeler yapmıştır (Giray, 2013: 10).

Diğer yandan "Mavi Grup" 1963 senesinde Erbil ve arkadaşları "Altan Gürman, Adnan Çoker, Sarkis ve Tülay Tura (Börtocene) tarafından kurulmuştur. Bu grup "Türk-Alman Kültür Merkezi'nde" 9 ile 20 Nisan 1963 tarihlerinin arasında bir sergi açıp sonraki dönemlerde varlığını devam ettirememiştir. Bahsi geçen seneler, Türkiye'de "figür-cü ve figür-dışı hareketin", karşıt iki yöneliş biçiminde sanatın gündeminde yer aldığı bir dönem olarak bilinmektedir. Söz konusu karşıt yönelimler, 1950 senesinin ilk yıllarına gelene dek süregelen ortam, çoğunlukla kübizm temelli ve izlenimci yaklaşımlar seviyesinde devam etmiş olan eğilimin, bu zamandan sonra eleştirilmeye başladığını, "Çağdaş Batı Sanatı" bünyesinde kökeni 20. Yüzyılın ilk zamanlara dek ulaşan soyut temelli bakış açısının artık çok daha geniş bir sanatçı kesimince benimsenmeye başlanıp sanatları içerisinde görülmeye başladığını göstermektedir (Özsezgin, 2004: 11; Hacettepe Sanat Müzesi Kataloğu, 2011).

Erbil, kurmuş olduğu gruplar sayesinde sanatçıların içerisinde yer aldığı örgütlerin başında olabilme, sanatçıların problemlerini irdeleyebilme imkânına sahip olduğunu ifade etmektedir (Türkiye'nin Sanat Öğretmeni, 2013: 33). Bu tarz organizasyonlar, sanatçıların kolektif çalışma ruhunu ve ortak problemlerini tartışıp çözüm arayışına girmelerini sağlamaktadır.



**Resim 2.** Devrim Erbil, *Kompozisyon I*, 1966, T.Ü.Y.B, 82x110 cm.

**Kaynak:** (Ersoy, 2013: 7)

Doğa temelli soyutlamalar, modern Türk resim sanatına önemli katkılar sağlamış olup bu sayede doğadan hareketle yapılan soyutlamaları temel alan resimlerin yapılması, doğa ile olan etkin bir hesaplaşmanın da başlamasına neden olmuştur. Bu durumun bir sonucu olarak resim sanatı, sanatçılar tarafından doğayı gören değil doğayı düşünen bir sanat şeklinde ifade edilmiş olup, sanatçılar da gördüklerinin resimlerini yapanlardan ziyade resmettiği şeyleri gören kişiler şeklinde anılmaya başlanmıştır (Türkeli, 2009: 4). Devrim Erbil’de evrensel olan resim dilinin içinde yaşamını sürdürdüğü zamanın ve toplumun yerel birikimlerinin birleştirilmesini sağlamaktadır. İçinde yaşadığı kültürün özelliklerini benimseyip onların modern Türk sanatı ile buluşturmakla beraber kişisel bir yorumla sunmaktadır (Devrim Erbil Sanat Müzesi, 2002: 29). Erbil’in bu evrenselliğinin temelinde, sanatın dinamik ve çok yönlü yapısını öz kültürel miras ile modern sanatın yenilikçi/yaratıcı yöntemleri bir potada eritmesi ve bunu çağdaş/yenilikçi ifade biçimiyle sunması yatmaktadır.

Bununla beraber sanatçı canlı doğayla estetik form nesnesinin arasında bulunan enteresan uçurumu çalışmalarında telafi edebilmek için uğraşmaktadır. Erbil, devamlı olarak doğa şekillerini kendi temel yasaları bağlamında yönetip, dış dünyada bulunan nesnelere soyut formlar verip bunun gerçekleşmesini sağlamaktadır. Tuvale üstündeki “canlı renkler, sanrsal renklere, canlı formlar, özgün, estetik formlara, canlı hareket sezgi hareketine ve frekanslarına” doğru bir dönüşüm yaşamaktadır (İnal, 2005: 14).

Erbil’in resim ritmi içerisinde duyduğu tutku biçiminin diğer sanatçılardan ayrılmasını sağlayan en dikkate değer nokta Erbil’in doğayla ritmin devamlı olarak devinimini ortaya koymasından ileri gelmektedir. Sanatçının eserlerinde malzeme ile hesaplaşma isteğinin başat olması, doğanın gittikçe seyirlik bir nesne olmasının ötesine geçmesini sağlamıştır. Doğanın tuvale bakılmak suretiyle resmedilmesi gerekmektedir. Doğanın algılanması mümkün olan bir form şeklinde hatırlanması, ilk olarak onun unutulmasını gerektirmektedir. Sonuç olarak, gözle görülen aradan çekilmekte ve yalnızca doğanın ideası Erbil’in ilgi alanına girmektedir. Sanatçı tarafından ifade edilen doğa, resmi ile içinde bulunduğu diyalogu ifade etmektedir. Renkler belirli bir nesneye bağımlı olmasa bile her şeye rağmen bilinene gönderme yaptığı açıkça ortadadır (Türkiye İş Bankası, 2008: 8, 30-32).

Devrim Erbil tarafından oluşturulmuş olan kompozisyonlarda yarı veya tam anlamıyla kendisini belli eden spirale benzeyen sarmal ve biçimlerle karşılaşmak mümkündür. Doğadaki varlığın sarmal çizimlerle kompozisyonlara aktarılmasından hoşlanmaktadır. “Spiral bir noktadan başlayıp uzağa gidildikçe eğriliği aralanan bir eğri” olarak tanımlanmaktadır. Buna karşılık, başlangıç noktaları olmayan sarmalların eğrilikleri sabit kalmaktadır. Doğa içerisindeki insanlara ait parmak izleriyle fillerin hortumları spiral şeklinde olmasına karşın sarmaşıklar, DNA molekül yapıları ve asmanın filizleri sarmal şeklindedir (İnal, 2005: 74).

Soyut bir ifadeci olan Erbil, objeyle nesnenin maddi boyutuyla dış görünümünü soyup yeni manalar yüklemek suretiyle davranış sergilemektedir. Soyut sanatla duyular ötesinde hayali mümkün olmayan sahalarda ve kuantum yasasıyla yakın bir ilişkiye sahiptir. Dolayısıyla Devrim Erbil tarafından resmedilen bir tuval de zaman genişlemelerini, uzay bükülmelerini ifade etmekle beraber ruhtaki iç devinimlerini de estetik bir dil aracılığıyla temsil edebilme gücüne sahiptir (İnal, 2005: 12, 31).

Devrim Erbil tuval resminin temel mantığının yerde bulunan mozaiklerden ayrılan nesne olmayıp burada dikkate değer olanın hayata katılan bir olay olduğunu ifade etmiştir. Yalnızca bir tuval ressamı olmadığını ifade eden Erbil, dokuma ve halıyı bile modern sanat nesnesi şeklinde kullanmayı başarmaktadır. Ona göre bunların hepsi gelenek ve kültürün parçalarıdır (Türkiye'nin Sanat Öğretmeni: 2013: 34).

Sanatçının eserlerinde doku işlevi de dikkate değer bir yere sahiptir. İlk çalışmalarında kullanılan malzemenin yoğunluğuyla yaratılan doku, zamanla rastlantı ve dokunsallıktan uzaklaşıp duyarlı bir işçilik ile oluşturulan ritmik tekrarlı birimlere dayalı kristalize hale getirilmiş bütünü ifade edilmesinde temel taşlar arasında yer almaktadır. Coğrafya içerisinde canlılar, kentler, denizler, ağaçlar vd. hepsi birer doku olarak anılmaktadır. Sanatçı da kentlerin dokusunu çalışmalarının odak noktası yapmıştır. Bilhassa İstanbul'a dokunmuş ve onu dokunulur kılmıştır (Devrim Erbil Sanat Müzesi, 2002: 97).

### **Devrim Erbil'in İstanbul Güncelerine Bir Bakış**

Devrim Erbil tarafından yapılmış resimlerde en fazla kullanılan kent temalarından biri İstanbul'dur. Çalışmalarının neredeyse hepsinde İstanbul'un uzaktan ve minyatür tarzında resmedildiği dikkati çekmektedir. Erbil'in İstanbul'a neden uzaktan baktığı sorulduğu zaman “uzaktan baktığınız zaman çirkinlikleri görmezsiniz. İstanbul da böyle işte; uzaktan güzel” cümleleriyle yanıt vermiştir (Ünlü, 2014: 44).

Sanatçı, eski İstanbul'u göstermekle beraber yenisini resimlerinde kullanmayı düşünmediğini ifade etmiştir. Erbil, İstanbul'un şiirselliğini geçmişle bugünün yaşantısı ve tarihsel dokusu ile yakalamayı istemiştir. Tarihi sekiz bin sene kadar eskilere uzanan İstanbul, sanatçıya göre belli bir gizemi bünyesinde taşımakta ve bugünün görüntüsü ve müzeleriyle dünyanın başkenti olarak da düşünebilmektedir (Türkiye'nin Sanat Öğretmeni, 2013: 33). Ergüven (2007), bir şehrin görsel varlığının bilincinde olmak adına dışarıdan bakılması koşulunun İstanbul için geçerli olmadığını ortaya koymuştur. Bu durumun nedeni de İstanbul'un içindeyken bile insanlarla bir mesafesinin olduğudur. Coğrafi konumu sebebiyle İstanbul'un içindeyken panoramasını görme imkânı bulunmaktadır. Dolayısıyla Devrim Erbil'de, Batı ülkelerinde olduğu gibi bir şehri görebilmek adına o şehirden kaçıp o şehre uzaktan bakma zorunluluğu hissetmemiştir (Ergüven, 2007: 143).



**Resim 3.** Devrim Erbil – İstanbul ve Galata

**Kaynak:** <https://www.devrimerbil.com/serigrafiler/istanbul-galata/>



**Resim 4.** Devrim Erbil, Haliç, 2011, T.Ü.Y.B, 100x150 cmKaynak: Ersoy, 2013: 24.

Turani'nin (2004) görüşü bağlamında İstanbul'daki kaynamaya devam eden hayat ile mimari dokusunun yoğun olması, tek bir yüzeyin üstüne ve iki-üç rengin bir araya geldiği bir sistemin içerisinde not edebilmesi, Devrim Erbil'in sanat hayatı süresince gözlemlenmesi mümkün olan plastik bir anlatımdır (Turani, 2004: 10).

İzleyici için tamamıyla tanınması mümkün olan ancak görevi sadece ritmin taşınması olan nesnelere karşı karşıya gelebilme imkânı ortaya çıkmıştır. 1970'li senelerin ikinci yarısı itibarıyla Devrim Erbil, çizginin etkisini öne çıkarmayı isteyip, ritmin oluşmasını sağlayan unsurların yerine yeni öğeler koymayı istemiştir. Söz konusu öğelerin arasında ise yaprağı andıran uçan kuşlar, rüzgârın etkisiyle havalanmış kuşa benzeyen yapraklar bulunmaktadır. İstanbul'un şehir mimarisini de çizgisel ve resimsel olarak vermiştir (Yapı'dan Seçmeler, 1994: 52-55; Özsezgin, 2004: 19; Akdağlı, 2007: 40).

1999 senesinde Devrim Erbil ile Çalikoğlu'nun gerçekleştirmiş olduğu görüşme esnasında, sanatçı çizgiye yönelik şu ifadelerle yer vermiştir;

“...İçinde bulunduğumuz yüzyılda Paul Klee, Kandinsky, Picasso'nun çizgi ile olan ilişkilerine tanık oluyoruz. Fakat benim çizgiyle olan ilişkim, bu bilgileri öğrendikten sonra

şekillenmeye başlamadı. Geriye dönüp baktığımda ortaokul yıllarında yaptığım resimlerde bu tür bir çizgi kullanımı ile karşılaşıyorum... Şu an gerçekleştirdiğim İstanbul resimlerime baktığımda da benzer bir tavır görüyorum... Ne sanat tarihini biliyor, ne de bu sanatçıları tanıyordum, yine de ilk gençlik yıllarımda bu tür işler gerçekleştirmişim... Bir sanatçının tavrı, bilgisiyle birlikte değişir ama temelde insanın yapısında olan bazı değişmez şeyler vardır. Mesela benim çizgiyi sezgilerimle keşfetmem gibi.” (Devrim Erbil Sanat Müzesi, 2002: 99-100).

1980’li yıllarda İstanbul camilerini resimlerinde konu edinen Erbil, soyut doğa yorumlarının tamamına yönelmiş olup 1990’lı yıllarda da Amerikan sanatının etkisinde kalmıştır. Bu dönemde portresini veya anonim pek çok figürü ipek baskı tekniğini kullanarak tuvalin üstüne yazıya benzeyen lekelerle kompozisyon olarak kullandığı dikkati çekmektedir. 1993 ve 1994 yıllarında İstanbul konusu soyut bir yüzey dokusu şeklinde tekrardan sanatçının eserlerinde görülmeye başlamıştır (Yapı’dan Seçmeler,1994: 52-55; Özsezgin, 2004: 19; Turani, 2004: 10; Akdağlı, 2007: 40).

“İstanbul’a Bakış” ismini verdiği bir gravür çalışmasında minyatür etkisinin de hissedilmesinin yanında Erbil onu da benzer şekilde İstanbul’a yukarıdan bakıp resmetmiştir. Sanatçının görüşü bağlamında İstanbul, uzaktan daha güzel görünmektedir. “Sarı-Kırmızı-Mavi” isimli ipek baskı olan eserindeyse Erbil’in 1990’lı senelerde etkilenmiş olduğu pop-art stiline etkileri dikkati çekmektedir. İstanbul’un üzerinde çok sayıda kullandığı kuşlar da ritmik çizgileriyle dikkati çekmektedir.



**Resim 5.** Devrim Erbil, *İstanbul’a Bakış*

**Kaynak:** <https://artam.com/muzayede/301-cagdas-sanat-eserleri/devrim-erbil-1937-istanbula-bakis-4>



**Resim 6:** *İstanbul ve kuşlar*

**Kaynak:** <https://artam.com/hemen-al/editions/devrim-erbil-1937-istanbul-yorumu-ve-kuslar-b>

## SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada modern Türk resim sanatının içerisinde Devrim Erbil'in İstanbul güncelerine bir bakış incelemesi yapılmıştır. Ünlü ressam Devrim Erbil, üslubu ve yorumunda ısrarlı bir sanatçıdır. İstanbul'u eserlerinde fazlaca kullanması oldukça dikkat çekicidir. Kent teması olarak İstanbul'u kullandığı eserlerinin ritim ve çizgi temelli olduğu dikkat çekmekteyken eserlerdeki plastik ilke ve elemanlar da önemli görülmektedir. Sanatçının hem 1950 senelerinde yapmış olduğu pek çok resminde hem de yakın dönemde yapmış olduğu resimlerde aynı ilke ve elemanlar bulunmaktadır.

Devrim Erbil'in bilhassa İstanbul ve Anadolu temalı çalışmalarında uzaktan bir bakışın esere hâkim olduğu dikkati çekmektedir. Devamlı olarak uzaktan olan bu bakış, bir bakıma geleneksel minyatür sanatına gönderme yapmaktadır. Bu durum ayrıca Erbil'in geleneksel sanatlarla ilgili incelemelerinin de olduğunu ortaya koymaktadır.

Sanatçı İstanbul'un uzaktan daha güzel görüldüğünü düşünmekte ve bunu ifade etmektedir. İstanbul ve doğa temalı soyut çalışmalarında biçimi kendi bakış açısı bağlamında tekrardan şekillendirmektedir. Doğadaki devinim, ritim ve çizgi titreşimler oluşturulmak suretiyle pek çok İstanbul resminde gösterilmiştir. Bu durum sanatçının çalışmalarına sanki hareket edecekmiş etkisi vermektedir. İstanbul'u resmettiği çalışmaların renkleri de oldukça aynı ve bellidir. Erbil'in renklerle ilgili "monokromik" bir anlayışı olduğunu ifade etmek mümkündür. Bu bağlamda çalışmalarını çoğunlukla tek bir renk tonlarını kullanmak suretiyle oluşturmuştur. Eserlerinde renk, gerçek kent görüntüsüne bağlı kalmanın ötesinde sanatçının resimsel dünyasıyla özdeşleşmektedir. Sanatçı mavi rengi özel olarak sevmekte ve İstanbul'a uzaktan baktığı pek çok resminde kullanmaktadır. Çünkü mavi ona göre duyarlılığın ve derinliğin renk simgesidir.

## KAYNAKÇA

Akbulut, D. (2011), *Devrim Erbil Resmin Şairi*, Etik Yay.

Akdağlı, S. (2007), "1950 Sonrası Türk Resminde Soyut Eğilimler", [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Atatürk Üniversitesi.

Çötelioglu, A. (2009), *İstanbul'un 100 Ressamı*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.

Devrim Erbil 50. Sanat Yılı Resim Sergisi, (2008), *Grup Sanat Galerisi*, Ankara.

- Devrim Erbil Sanat Müzesi Balıkesir, (2002), *Bilim Sanat Galerisi*, İstanbul.
- Devrim, E. "İstanbul'a Bir Bakış", (2006), Dirimart, İstanbul.
- Ergüven, M. (2007), *Sırdaş Görüntüler*, İkinci Basım, *Agora Kitaplığı*.
- Ergüven, M. (2008), *Titreşimlerin Büyüsü*, Agora Kitaplığı.
- Ersoy, A. (2013), *Devrim Erbil Renkler Ve Teknikler*, Ekol Sanat Galerisi İstanbul.
- Ersoy, A. (2013), *Devrim Erbil Renkler Ve Teknikler*, *Ekol Sanat Galerisi* İstanbul.
- Giray, K. (2013), *Erbil ve Görünmezi Görünür Kılan Soyutlamalar*, 11 Nisan-9 Mayıs ABD New York Sergisi, İstanbul.
- Hacettepe Sanat Müzesi Devrim Erbil Sergisi Kataloğu* (2011). Ankara.
- <http://www.balikesir.bel.tr> adresinde 19.09.201 tarihinde erişildi.
- İnal, Gülseli, (2005), *Devrim Erbil*, Galeri Artist Yay.
- Özsezgin, K. (1994), *Türk Plastik Sanatçıları-Ansiklopedik Sözlük*, Yapı Kredi Yayınları.
- Özsezgin, K. (2004), *Devrim Erbil ve Sanatı*, Artdepo Yay.
- Pelvanoğlu, B. (2012), *Devrim Erbil*, Olcayart.
- Turani, A. (2004), "Devrim Erbil'in Resimsel Serüveni", *Sanat Çevresi Dergisi*, Yıl: 26, Sayı: 305, 9-31.
- Türkeli, H. H. (2009), "*Doğanın Soyut Şiiri ve Türkiye'de Doğadan Hareketle Soyuta Yönelen Sanatçılar*", [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Yeditepe Üniversitesi.
- TÜRKİYE İŞ BANKASI, (2004), *100 Yüze Devrim Erbil*, Kültür Yayınları,
- Türkiye'nin Sanat Öğretmeni, (2013), *Bizden Haberler Dergisi*, Koç Topluluğu Yayını, Sayı: 407, 33-35.
- Ünlü, S. (2014), "Mavi Rengin Ressamı: Devrim Erbil", İstanbul Büyükşehir Belediyesi Sanat ve Meslek Eğitimi Kursları, (*İSMEK*) *El Sanatları Dergisi*, Sayı: 17, 40-49.
- YAPIDAN SEÇMELER, (1994), *Sanattan Yansımalar*, 1. Baskı, Yem Yayınları.
- Yazkaç, P. (2014), "Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun Yadigarı Kalamış Yazmaları", İstanbul Büyükşehir Belediyesi Sanat ve Meslek Eğitimi Kursları (*İSMEK*) *El Sanatları Dergisi*, Sayı: 17, 86-95.





ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi \* Research Article

6 Şubat Kahramanmaraş Depremleri Sonrası Ortaya Çıkan İnşaat ve Yıkıntı Atıklarının Geri Kazanımı ve Bertarafının Çevre ve Ekonomi Açısından Önemi

The Importance of Recycling and Disposal of Construction and Demolition Waste Emerging After the 6 February Kahramanmaraş Earthquakes in Terms of Environment and Economy

Hüseyin ÇİFTÇİOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Gökşun Meslek Yüksekokulu,  
Yönetim ve Organizasyon Bölümü  
hciftcioglu@ksu.edu.tr  
Orcid ID: 0000-0003-2803-0247

**Öz:** Türkiye yirminci yüzyılda başta 1939 Erzincan depremi ve 1999 Marmara Depremleri olmak üzere çok büyük yıkıcı depremler yaşamıştır. Ancak, ifade etmek gerekir ki 6 Şubat 2023 tarihinde saat 04:17'de ve 13:24'te yaşanan ve ilki Pazarcık, ikincisi Elbistan merkezli olan muazzam depremler, tarihsel süreçte Türk milleti olarak karşı karşıya kaldığımız en büyük deprem felaketleri olarak kayıtlara geçmiştir. Bu çalışmanın amacı, başta Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı'nın Mart 2023'te yayınladığı "Deprem Sonrası Değerlendirme Raporu" ve Ocak 2024'te yayınlanan "Kahramanmaraş ve Hatay Depremleri Yeniden İmar ve Gelişme Rapor"larındaki veriler başta olmak üzere konu hakkında depremden sonraki bu bir yıllık kısa süreçte yapılan akademik çalışmalar ve genel anlamda bir literatür taraması yapmak suretiyle, depremler sonrasında ortaya çıkan inşaat enkazlarının başta asbest gibi maddeler olmak üzere, çevreye verebileceği potansiyel zararlar ve enkazlardaki inşaat ve yıkıntı atıklarının geri dönüşümünün ülke ekonomisi açısından önemine dikkat çekmektir. Konu hakkında depremden sonraki kısa sürede çok fazla akademik çalışma yapılmamış olması da göz önünde bulundurulduğunda çalışmanın, konu ile ilgili akademik çevrelere, ilgili kurum ve kuruluşlara faydalı olacağı düşünülmektedir.

**Anahtar Kelimeler:** 6 Şubat, Deprem, Çevre, Geri Kazanım.

**Abstract:** Turkey has experienced devastating earthquakes in the twentieth century, most notably the 1939 Erzincan earthquake and the 1999 Marmara Earthquake. However, it should be noted that the massive earthquakes on February 6, 2023 at 04:17 and 13:24, the first centered in Pazarcık and the second in Elbistan, have been recorded as the biggest earthquake disasters we have faced as the Turkish nation in the historical process.

The aim of this study is to review the academic studies and literature in general about the subject in this short period of one year after the earthquake, especially the data in the "Post-Earthquake Evaluation Report" published by the Presidency of the Republic of Turkey Strategy and Budget Directorate in March 2023 and the "Kahramanmaraş and Hatay Earthquakes Reconstruction and Development Reports" published in January 2024, The aim of the project is to draw attention to the potential damages that construction debris after earthquakes may cause to the environment, especially substances such as asbestos, and the importance of recycling of construction and demolition wastes in the debris for the national economy. Considering that not much academic work has been done on the subject in the short time after the earthquake,

Geliş Tarihi:06.03.2024

Kabul Tarihi:26.06.2024

Yayın Tarihi:31.08.2024

Atıf: Çiftçioğlu, H. (2024). 6 Şubat Kahramanmaraş depremleri sonrası ortaya çıkan inşaat ve yıkıntı atıklarının geri kazanımı ve bertarafının çevre ve ekonomi açısından önemi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 656-669. Doi: 10.33437/ksusb.1447961

---

it is thought that the study will be beneficial to the academic circles, relevant institutions and organizations on the subject.

**Keywords:** February 6, Earthquake, Environment, Recycling.

---

## GİRİŞ

Anadolu coğrafyası, antik çağlardan günümüze değin çok büyük deprem afetlerinin yaşandığı bir coğrafya ola gelmiştir. Türkiye yirminci yüzyılda başta 1939 Erzincan depremi ve 1999 Marmara Depremleri olmak üzere çok büyük yıkıcı depremler yaşamıştır. Ancak, depremi bizzat yaşamış biri olarak ta ifade etmek gerekir ki 6 Şubat 2023 tarihinde saat 04:17'de ve 13:24'te yaşanan ve ilki Pazarcık, ikincisi Elbistan merkezli olan muazzam depremler, tarihsel süreçte Türk milleti olarak karşı karşıya kaldığımız en büyük deprem felaketleri olarak kayıtlara geçmiştir. Dünya tarihinde de karada yaşanan ve ilki 7,7, ikincisi 7,6 olarak ölçülen bu büyük depremler, bir yandan çok sayıda can kaybına neden olurken öte yandan ülkemizin sosyal ve ekonomik yapısına ve gelişimine de çok büyük menfi tesirlerde bulunmuştur. Elbette bu tarz büyük depremler sonrasında ortaya çıkan muazzam boyutlardaki enkazların hava, yeraltı ve yer üstü su kaynakları ve tarım arazilerine, yani çevreye verebileceği potansiyel zararlar ve enkazlardaki materyallerin geri dönüşümü konusu da konunun çok önemli bir başka boyutunu meydana getirmektedir.

6 Şubat 2023'te Kahramanmaraş merkezli olarak yaşanan bu yıkıcı depremler, başta Hatay, Kahramanmaraş, Malatya ve Adıyaman'da çok büyük yıkımın ve can kaybının yanı sıra Kilis, Diyarbakır, Elazığ, Gaziantep, Osmaniye, Adana ve Şanlıurfa illerimizde de maalesef ciddi yıkımlara neden olmuştur.

Son bir asırlık zaman diliminde yaşanan afetlerde içerisinde en fazla can ve mal kaybının yaşandığı afet olarak kayıtlara geçen 6 Şubat depremleri 120 bin kilometrekarelik bir alanı ve 14 milyon kişiyi etkilemiştir. Depremler neticesinde 53.537 kişi vefat ederken, 107.204 kişi de yaralanmıştır. Mezkur depremler, alan olarak dünyadaki 133 ülkenin yüz ölçümünden daha geniş bir alanı etkilemiş, depreme maruz kalan nüfus bakımından ise 157 ülkenin nüfusundan daha fazla sayıdaki insanı etkilemiştir. Depremlerden etkilenen ve yukarıda zikredilen 11 ilde yapılan hasar tespit çalışmalarına göre "22 Ocak 2024 tarihi itibarıyla 2.258.622 binadan; 39.361'inin yıkılmış, 21.191'inin acil yıkılacak, 202.571'inin ağır hasarlı, 43.344'ünün orta hasarlı ve 1.952.155'inin ise az hasarlı veya hasarsız olduğu" tespit edilmiştir. Yıkılan ya da ağır hasarlı binalar içerisinde meskenlerin dışında kamu kurumlarına ait hizmet binaları, tarihi ve kültürel yapılar, okullar, hastaneler, ticari işletmeler gibi yapılar da bulunmaktadır. Ağır hasarlı binaların enkaz kaldırma çalışmaları devam etmektedir. Söz konusu enkazların kaldırılma çalışmaları kapsamında AFAD kanalıyla toplam 7,03 milyar TL ödenek ayrılmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2024: 6)

Deprem anında yıkılan, acil yıkılacak ve ağır hasarlı olması nedeniyle halkın can ve mal güvenliğinin temini adına en kısa sürede yıkılması gereken binaların sayısı, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı'nın Ocak 2024'te yayınlanan "Kahramanmaraş ve Hatay Depremleri Yeniden İmar ve Gelişme Raporu" verilerine göre 263.123'tür. Bu sayıya 43.344 orta hasarlı bina içerisinde yer alan ve muhtemel yıkım kararı verilecek olan binalar dahil değildir. Bu muazzam yıkımın bazı hesaplamalara göre 100 milyon, bazı hesaplamalara göre ise 350 ila 850 milyon tonun üzerinde inşaat ve yıkıntı atığı oluşturacağı tahmin edilmektedir. Kuşkusuz bu denli büyük bir enkazın gerek deprem anında yaşanan yıkımlar ve gerekse sonradan yapılan yıkım çalışmaları esnasında hava ve su kirliliği başta olmak üzere ciddi çevre kirliliğine neden olacağı aşikardır. Öte yandan milyonlarca ton enkazın geri kazanım faaliyetleriyle ekonomiye kazandırılması da konunun milli menfaatlerimizi yakından ilgilendiren bir başka boyutunu teşkil etmektedir.

Köyden kente yaşanan yoğun göçle birlikte özellikle büyük kentlerde yaşanan nüfus artışı beraberinde çarpık yapılaşmayı da getirmektedir. Temel insan ihtiyaçlarından birisi olan barınma ihtiyacı için yapılan konutlarda kullanılan malzeme ve işçilik kalitesinin iyi denetlenmemesi, uygun olandan fazla kat çıkılması gibi hususlar deprem sonrası yaşanan felaket ve yıkımın temel nedenlerini teşkil etmiştir. Bu itibarla yeni kurulacak kentlerin deprem riskinin göz önünde bulundurarak planlanması ve inşa edilmesi hayati bir önem arz etmektedir (Özbey ve Bayraktar, 2023: 122).

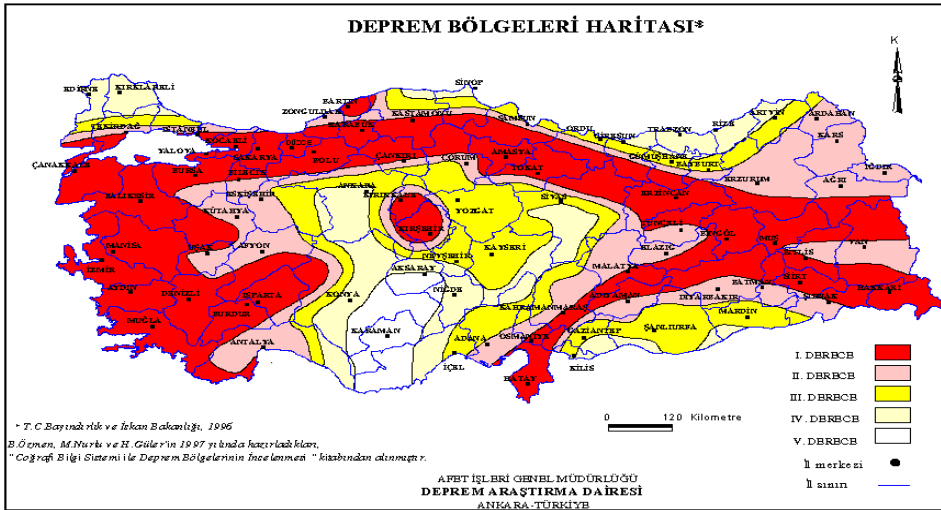
Bu çalışmanın amacı, başta Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı'nın Mart 2023'te yayınladığı "Deprem Sonrası Değerlendirme Raporu" ve Ocak 2024'te yayınlanan "Kahramanmaraş ve Hatay Depremleri Yeniden İmar ve Gelişme Raporları"ndaki veriler başta olmak üzere konu hakkında depremden sonraki bu bir yıllık kısa süreçte yapılan akademik çalışmalar ve genel anlamda bir literatür taraması yapmak suretiyle, depremler sonrasında ortaya çıkan inşaat enkazlarının başta asbest gibi maddeler olmak üzere, çevreye verebileceği potansiyel zararlar ve enkazlardaki inşaat ve yıkıntı atıklarının geri dönüşümünün ülke ekonomisi açısından önemine dikkat çekmektir. Konu hakkında depremden sonraki kısa sürede çok fazla akademik çalışma yapılmamış olması da göz önünde bulundurulduğunda çalışmanın, konu ile ilgili akademik çevrelere, ilgili kurum ve kuruluşlara faydalı olacağı düşünülmektedir.

## TÜRKİYE'DE YAŞANAN BÜYÜK DEPREMLER

Türkiye'nin, tarihsel süreçte doğal afetler içerisinde en fazla etkilendiği afet türünü depremler oluşturmaktadır. Ülkemizde 6 Şubat depremlerine kadar son bir asırda meydana gelen büyük depremlerde ( $M_w > 6$  ve şiddet  $> 9$ ) 143.720 insan vefat etmiş, 849.632 bina ise kullanım dışı kalmıştır. Türkiye deprem haritasına bakıldığında depremlerin çoğunlukla, Anadolu'nun kuzey, batı ve doğusunda uzanan fay hatlarında meydana geldiği görülmektedir. Geniş bir coğrafi alana etkide bulunan bu fay hatları üzerinde milyonlarca insan yaşamaktadır. Bu coğrafyada aynı zamanda önemli sanayi tesisleri, tarım alanları turizm ve ticaret merkezleri de bulunmaktadır. Bu itibarla deprem bölgelerinde yer alan şehirlerin doğru planlaması ve binaların depreme dayanıklı yapılması gerekmektedir (Şenol, 2020: 639).

Depremler Türkiye'de ve dünyada daimi surette yaşanan tabii afetlerdir. Büyüklüğüne bağlı olarak bazı depremler ağır hasarlara ve büyük can ve mal kayıplarına neden olabilmektedir. Nitekim, Türkiye tarihinin en yıkıcı depremleri olarak, 6 Şubat Büyük Kahramanmaraş depremleri, 11 ili direkt olarak ve tüm ülkeyi ise dolaylı bir biçimde etkilemiştir (Demirel ve Türk, 2023: 68).

Dünya üzerinde 12 levha yer almaktadır. Bunlardan bazıları okyanus altındayken diğer bir kısmı okyanus seviyesinden yüksekte kara parçalarında bulunmaktadır. Dünyadaki depremlerin umumiyetle levha sınırlarında olduğu görülmektedir. Depremlerin temel nedeni, dünya üzerindeki bu levhaların birbirlerine doğru hareket etmeleridir. Bu levha hareketleri aynı zamanda depremlerin karakterini de şekillendirmektedir. Levha hareketleri farklılık gösterdiğinden her ülkenin veya bölgenin de kendine özgü deprem karakteri vardır (Yolcu ve Bekler, 2020: 73).



Şekil 1. Türkiye deprem bölgeleri haritası

Deprem ülkesi olmasının bir sonucu olarak, Türkiye aktif tektonik hareketliliğe sahip, deprem sıklığının ve hasar riskinin yüksek olduğu ülkelerden biridir. Depremlerin çoğunlukla yaşandığı ülkeler içerisinde yerini almış ve önemli deprem kuşaklarından biri olan Alp-Himalaya kuşağı üzerinde bulunan Türkiye'de geçmişten günümüze birçok tektonik deprem meydana gelmiştir (Özbey ve Bayraktar, 2023: 121). İki ana fay hattı olarak Kuzey Anadolu ve Doğu Anadolu Fayı ve bu faylara eklenmiş çok sayıda

farklı büyüklükteki faylar, Türkiye’de gerek tarihsel süreçte ve gerekse cumhuriyet döneminde büyük depremlere neden olmuştur. İstanbul’u ve yakın çevresini etkileye 1509, 1719, 1766, 1894 depremleri, 1688 İzmir Depremi, 1855 Bursa Depremi, 1875 Çanakkale Depremi, 1895 Aydın Depremi, 1893 Malatya depremleri Kuzey Anadolu Fayında ve Ege açılma bölgesinde oluşan yıkıcılığı 9-10 olan depremlerdir. Aynı fay üzerinde daha yakın zamanlarda 7.9 büyüklüğünde 1939 Erzincan Depremi, 7.3 büyüklüğünde 1941 Niksar Depremi ve bunlara ilaveten 1951’de Çankırı’da 6.9, 1957’de Abant’ta 7.1, 1967’de Mudurnu’da 6.8, 1999 Kocaeli ve Düzce’de 7.4 ve 7.2 büyüklüğünde yıkıcı depremler meydana gelmiştir. Öte yandan 6 Şubat 2023 Büyük Kahramanmaraş depremlerinin de yaşandığı Doğu Anadolu Fayı’nda da eski çağlardan günümüze kadar, 1114 Antakya Maraş, 1268 Kozan-Ceyhan, 1789 Palu-Elazığ, 1872 Antakya-Samandağ, 1874 Maden-Elazığ, 1875 Karlıova-Bingöl, 1908 Tunceli (Aletsel büyüklüğü 6.8), 1930 Türkiye-İran sınırı depremi (Aletsel büyüklüğü 7.6), , 1971 Bingöl (Aletsel büyüklüğü 6.8) olarak sıralanabilir (Yolcu ve Bekler, 2020: 76).

## KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Çalışmanın bu kısmında, makalenin başlığına uygun olarak kavramsal bir çerçeve oluşturulacak ve bu bağlamda önce inşaat ve yıkıntı atıkları kavramı üzerinde durulacaktır. Bilahare, "Türkiye’de Atıkların Geri Kazanımı ile İlgili Mevzuat" çerçevesinde, geri kazanım kavramı irdelenecektir.

### İnşaat ve Yıkıntı Atıkları

18/3/2004 tarihli ve 25406 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan "Hafriyat Toprağı, İnşaat ve Yıkıntı Atıklarının Kontrolü Yönetmeliğinin" 4. maddesinde İnşaat Atığı kavramı; Konutlardan, muhtelif binalar, köprüler, yollar ve benzer alt yapı ve üst yapı tesislerinin yapılması sırasında ortaya çıkan atıklar şeklinde tanımlanmıştır. Mezkur yönetmelikte Yıkıntı Atıkları kavramı ise; yine konutların, muhtelif binaların, köprülerin, yolların ve benzer alt yapı ve üst yapı tesislerinin tamiri, tadilatı, yenilenmeleri, yıkılmaları veya deprem gibi bir doğal afet nedeniyle binaların yıkılması neticesinde meydana gelen atıklar şeklinde tanımlanmıştır. Anılan yönetmelikte, "Tehlikeli İnşaat ve Yıkıntı Atıkları" kavramı ise "İnşaat ve yıkıntı atıkları içinde yer alan başta ciddi bir kanserojen olan asbest olmak üzere, kimyasal zararlılar içeren boyalar, florasan ve benzer zararlı atıklar olarak tanımlanmıştır (HİYAKY, 2004)..

Yaşanan deprem gibi doğal afetler sonrasında ortaya çıkan enkazlar, Dünya genelinde, çevre ve kamu sağlığını tehdit eden önemli bir sorun kaynağı haline gelmiştir. 6 Şubat Büyük Kahramanmaraş depremleri sonrasında ortaya çıkan enkazın yüz milyon ton civarında olması beklenmektedir. Yapılan akademik çalışmalarda, depremler sonrasında oluşması beklenen milyonlarca tonluk inşaat ve yıkıntı atıklarının yönetiminin etkin bir biçimde planlanmasının önemli ekonomik ve çevresel faydalarının olacağı ortaya konulmuştur (Doğdu ve Alkan, 2023: 38).

### Türkiye’de İnşaat ve Yıkıntı Atıkları ile İlgili Mevzuat

Ülkemizde, deprem ya da diğer afet durumlarına özgü bir afet atık yönetmeliği bulunmasa da yürürlükte olan çeşitli atık yönetmelikleri, afet durumlarında da geçerli olmaktadır (Genç ve Mercan, 2024: 399). Bu noktada Türkiye’de inşaat ve yıkıntı atıkları ile alakalı mevzuat araştırıldığında ilk olarak 1983 yılında yürürlüğe giren 2872 sayılı Çevre Kanunu ön plana çıkmaktadır. Bu kanuna dayalı olarak çıkarılan 2004 tarihli "Hafriyat Toprağı, İnşaat ve Yıkıntı Atıklarının Kontrolü Yönetmeliği" ile 2015 yılında çıkarılan "Atık Yönetimi Yönetmeliği" yasal zemini oluşturan diğer hukuksal metinlerdir (Buzkan ve Erman, 2020: 77). 6 Şubat depremleri de dahil olmak üzere Türkiye’de yaşanan tüm afetlerde öncelikle "2013 tarihli Afet ve Acil Durum Müdahale Hizmetleri Yönetmeliği" ilgili mevzuatın bir başka ayağını oluşturmaktadır. Anılan yönetmeliğe göre; "Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı" afetler sonrası, "enkaz kaldırma, alt yapı ve hasar tespit hizmeti" gibi hususlarda ana çözüm ortağıdır (Güler, 2018: 244). Yukarıda da ifade edildiği gibi deprem gibi tabii afetlerde "Hafriyat Toprağı, İnşaat ve Yıkıntı Atıklarının Kontrolü Yönetmeliği" temel hukuki dayanaklardan birisidir. Mezkur yönetmeliğin 1. ve 2. maddelerine göre bu yönetmelik, deprem gibi doğal afetlerde dahil olmak üzere muhtelif sebeplerle husule gelen inşaat ve yıkıntı atıklarının çevreye zararı olmayacak şekilde öncelikle kaynağında azaltılması, geçici olarak biriktirilmesi, taşınması, geri kazanılması, değerlendirilmesi ve bertaraf edilmesine dair idari ve teknik hususları ve riayet edilmesi gereken kuralları ihtiva etmektedir. Yönetmeliğin 7. maddesine göre; tabii afetler neticesinde meydana gelecek atıkların idaresi ile alakalı

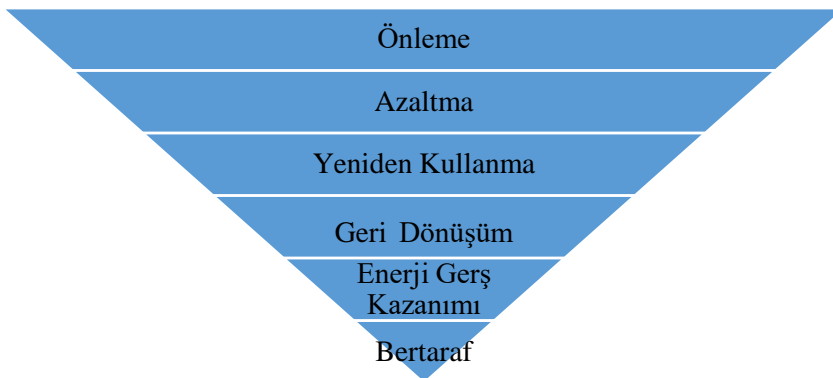
usul ve esasları tespit etmek ve bu amaca matufen kriz masaları kurmak yetkisi mülki amirler olarak illerde valilere ilçelerde ise kaymakamlara verilmiştir. Yönetmeliğin 12. maddesi ise kurulacak "Kriz Merkezlerinin" görevlerini; "Muhtemel bir tabii afet öncesinde, meydana gelebilecek atıkların yönetilmesiyle alakalı planlamalar yapmak, yaşanacak bir tabii afet durumunda meydana gelebilecek atık miktarı ile bunların kaldırılması ve taşınması için gerekli araç-gereç ve ekipmanı belirlemekle ve kullanımıyla ilgili koordinasyonu sağlamakla, oluşabilecek atıkların depolanacağı müsait alanları yönetmelikte belirtilen usul ve esaslara göre önceden belirlemekle, halihazırdaki depolama ve geri kazanım tesisleriyle koordinasyonu sağlamakla ve yapılan çalışmalar hususunda Bakanlığa bilgi vermekle mükellefler" şeklinde sıralamıştır. Yönetmeliğin 8 maddesine göre ise "İl belediye mücavir alanı içerisinde il ve ilçe belediyeleri, büyük şehirlerde büyükşehir belediyeleri, büyükşehir belediyeleri dışında ise ilçe belediyeleri" tabii afetler neticesinde oluşacak enkazlarda dahil olmak üzere inşaat ve yıkıntı atıklarının nakliyesi, bertarafı, geri kazanımı ve depolanması ile alakalı yönetim planı hazırlamak, ilgili inşaat/yıkıntı atıkları geri kazanım tesisleri sahaları ile depolama sahalarını belirlemek, kurmak/kurdurtmak ve işletmek/işlettirmekle, görevli ve yetkilidirler. Anılan maddeye göre, Belediyeler aynı zamanda tabii afet atıklarının yönetimi hususunda teşkil edilen "Kriz Merkezlerinin" kararlarını da uygulamak zorundadırlar.

### Geri Kazanım Kavramı

2872 numaralı Çevre Kanununun 2. Maddesi tanımlar başlığı altında, kanun metninde yer alan temel kavramları açıklayan bir içeriğe sahiptir. Ancak belirtmek gerekir ki burada "Geri kazanım" ve "Geri dönüşüm" kavramlarına yer verilmemiştir. Kanunda 24.12.2020 tarihinde 11. maddede yapılan değişiklikle atıkların geri kazanılması ve geri dönüşümü kavramları kanun metnine girmesine rağmen günümüzde büyük önem arz eden bu kavramların 2022 değişiklikleri ile kanun metnindeki tanımlar kısmına eklenmemesi kanaatimizce bir eksikliklerdir.

Bu tespitten sonra öncelikle "Geri Kazanım" ve "Geri Dönüşüm" kavramlarının tanımlarının yapılarak açıklığa kavuşturulması ve aralarındaki farkın ortaya konulması gerekir. Öncelikle ifade etmek gerekir ki geri kazanım kavramı geri dönüşüm kavramını da içeren daha geniş kapsamlı bir kavramdır. Geri kazanım, mümkünse tekrar kullanımı ve geri dönüşümü de içerir. Değerlendirilebilecek atıkların kaynağında ayrıştırılarak toplanması ve tasnifi, fiziksel ve kimyasal metotlarla başka ürünlere veya enerjiye dönüştürülmesi "Geri Kazanım" olarak adlandırılır. "Geri Dönüşüm" ise demir, alüminyum, bakır gibi metaller, cam, kağıt pvc ve plastik gibi diğer inşaat ve yıkıntı atıkları ile her türlü evsel ve endüstriyel atıkların bir kısım kimyasal ve fiziksel aşamalardan geçirilerek yeni bir hammadde, yarı mamul veya mamule dönüştürülmesi işlemi olarak tanımlanabilir.

Geri kazanımın sürdürülebilir bir kalkınma ve sürdürülebilir bir tabii çevre bakımından ehemmiyeti çok büyüktür. Etkin bir geri kazanım sisteminin kurulması tabii kaynakların korunmasına katkı sağlar, ekonomiye ve enerji tasarrufuna ciddi katkıda bulunur.



**Şekil 2.** Atık yönetimi hiyerarşisi

Geri kazanımın sürdürülebilir bir kalkınma ve sürdürülebilir bir tabii çevre bakımından ehemmiyeti çok büyüktür. Etkin bir geri kazanım ve atık yönetimi sisteminin kurulması tabii kaynakların korunmasına katkı sağlar, ekonomiye ve enerji tasarrufuna ciddi katkıda bulunur. Yukarıda yer alan Şekil 2 incelendiğinde, etkili bir atık yönetimi hiyerarşisinde ilk aşama mümkünse atık

oluşumunun önlenmesi aşamasıdır. Bu sorunun kaynağında daha doğmadan çözülmesi anlamına gelecektir. Ancak günümüzün kapitalist tüketim toplumlarında sıfır tüketim ve sıfır atık mümkün olmadığına göre o vakit ikinci aşamada yapılması gereken mümkünse tüketimi ve atık üretimini azaltmaktır. Öte yandan örneğin marketten aldığımız poşetleri veya su şişelerini bir defa kullanıp atmak yerine yeniden kullanmada olduğu gibi çöp üretimini öteleyici bir yaklaşımla yeniden kullanmayı yaygınlaştırmakta bu konuda etkili bir yaklaşım olacaktır. Bir sonraki adım artık çöpe atılan atıkların yukarıda tanımlandığı üzere bir takım fiziksel ve kimyasal işlemlerden geçirilerek hammadde, yarı mamul veya mamule dönüştürülmesi aşamasıdır ki geri dönüşüm denilen bu süreç sürdürülebilir bir çevre ve ekonomik yapının kurulması bakımından fevkalade elzemdir. Enerji geri kazanımı yani çöp gazı üretimi gibi yöntemlerle atıkların enerjiye dönüştürülmesi bu yolla sanayinin ihtiyaç duyduğu elektriğin üretilerek enerjide dışa bağımlılığın da azaltılması yine ülke menfaatleri açısından çok önemli bir husustur. Son aşama ise artık geri kazanımı ve dönüştürülmesine veya başka bir biçimde değerlendirilmesine imkan bulunmayan atıkların insan ve çevre sağlığına zarar vermeyecek yöntemlerle bertaraf edilmesi aşamasıdır.

İnşaat ve yıkıntı atıkları önemli ölçüde çevre kirliliğine neden olan bir kirlilik kaynağıdır. İster artan nüfusa bağlı olarak rutin yapılaşma nedeniyle ve isterse deprem gibi tabii afetler nedeniyle olsun ortaya çıkan inşaat ve yıkıntı atıklarının geri kazanımı ve bertarafı çevrenin korunması noktasında fevkalade önemli bir konudur (Buzkan ve Erman, 2020: 81).

### ***Türkiye'de Atıkların Geri Kazanımı ile İlgili Mevzuat***

Türkiye'de, 2872 numaralı Çevre Kanunu 24.12.2020 tarihinde 11. maddede yapılan değişiklikle atıkların geri kazanılması ve geri dönüşümü kavramlarının kanun metnine girmesiyle birlikte, ülkemizde atıkların geri kazanılması ve geri dönüşümüyle ilgili mevzuatın temelini teşkil etmiştir. Mezkur maddeye göre " 1-Atık üretimi ve zararları mümkünse önlenmeli ya da azaltılmalıdır. Atıkların geri kazanımı ve geri kazanımı mümkün olan atıkların kaynağında ayrıştırılarak toplanması gerekir. 2-Atıklar, tabii kaynak ve hammadde kullanımını azaltmak amacıyla değerlendirilmeli ve geri kazanım yöntemleriyle ekonomiye kazandırılmalıdır. Geri kazanımı mümkün olmayan atıklar, ilgili yönetmeliklerde tespit edilen usul ve esaslara göre bertaraf edilmelidir."

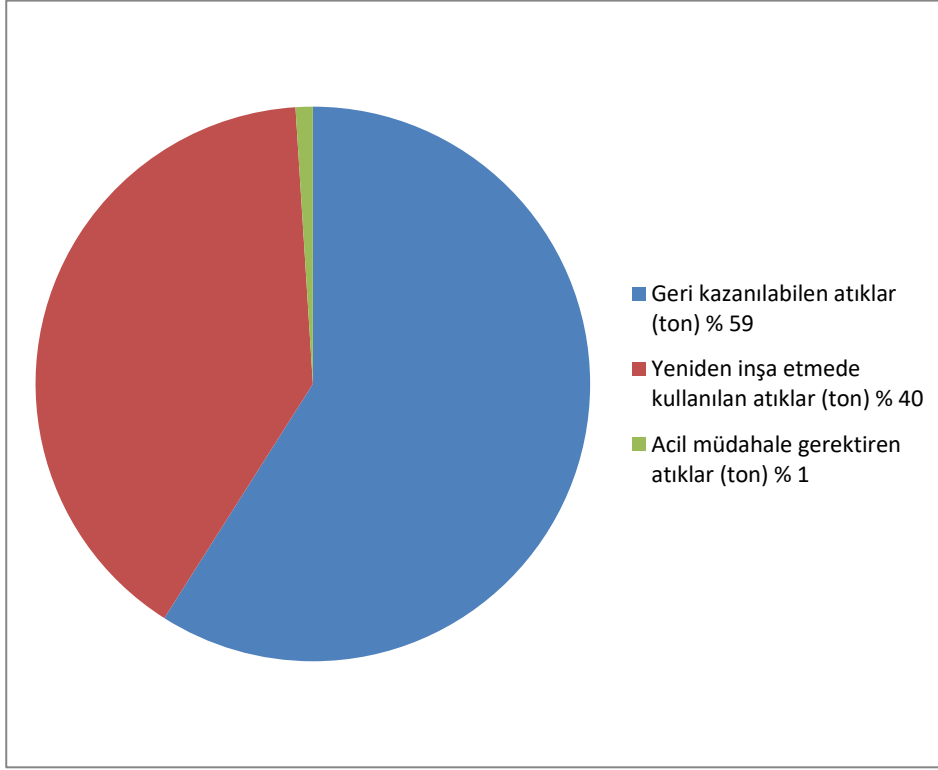
Türkiye'de atıkların geri kazanımı ve dönüşümü ile ilgili mevzuat noktasında karşımıza çıkan ilk yönetmelik ise "Atık Yönetimi Yönetmeliğidir". Mezkur yönetmelikte bu yönetmeliğin amacı; "Atıkların oluşmasından bertaraf edilmesine kadar uzanan süreçte, çevreye ve halk sağlığına zarar vermeyecek şekilde yönetiminin sağlanmasıdır. Bu amaca yönelik olarak, atık oluşumunun azaltılması, atıkların tekrar kullanılması, geri dönüşümü, geri kazanımı gibi yöntemlerle tabii kaynak kullanımının azaltılması esastır (Atık Yönetimi Yönetmeliği, 2015, Md 1).

Deprem gibi tabii afetler sonrası oluşacak atıkların geri kazanımı ve dönüşümü ile ilgili yürürlükte olan bir diğer yönetmelik "Hafriyat Toprağı, İnşaat ve Yıkıntı Atıklarının Kontrolü Yönetmeliğidir". Anılan yönetmelik, inşaat ve yıkıntı atıklarının geçici olarak biriktirilmesi, nakliyesi, geri kazanımı, değerlendirilmesi ve nihai bertarafına ilişkin esasları kapsamakta ve depremler sonrasında oluşacak inşaat ve yıkıntı atıklarını da kapsamaktadır.

## **6 ŞUBAT DEPREMLERİ SONRASI OLUŞAN İNŞAAT VE YIKINTI ATIKLARININ TÜRLERİNE GÖRE SINIFLANDIRILMASI**

Tabii afetler, can ve mal kaybının yanında çevreye de ciddi zararlar veren doğa olaylarıdır. Türkiye'de çok geniş bir spektrumda doğal afetler yaşanmakla birlikte kuşkusuz bu afetler içerisinde en yıkıcı olanları depremlerdir denilebilir. Ülkemizde 6 Şubat 2023'te Kahramanmaraş'ta peş peşe yaşanan büyük depremler maalesef tarihin en büyük can ve mal kaybına neden olmuştur. Bu depremler neticesinde oluşan enkazlardan çok çeşitli ve büyük miktarlarda inşaat ve yıkıntı atıkları ortaya çıkmıştır. Depremlerin şiddetine ve olduğu bölgenin zemini ve yapılaşmasına bağlı bir biçimde meydana gelen inşaat ve yıkıntı atıkları, o toplumun ürettiği yıllık atığın çok üzerinde olabilmektedir. Bu itibarla, deprem sonrası meydana gelen atıkların sınıflandırılmaları, ayrıştırılmaları, depolanmaları ve uygun yöntemler kullanılarak bertaraf edilmeleri çevrenin korunması ve ekonomiye katkıları bakımından fevkalade önemlidir (Genç ve Mercan, 2024: 399). Depremlerin sonrasında meydana gelen atıkların; umumiyetle acil olarak müdahale edilmesi gereken atıklar, geri kazanılması mümkün olan

atıklar ve yeniden inşa etmede kullanılabilen atıklar biçiminde sınıflandırılabilmesi mümkündür. Buna göre, 6 Şubat Büyük Kahramanmaraş depremlerinden etkilenen 11 il için atıkların dağılımı Şekil 3'te gösterilmektedir. Bu dağılım dikkate alındığında, tehlikeli madde içerikli atıkların dışında kalan inşaat ve yıkıntı atıklarının büyük bir kısmının ekonomiye kazandırılarak yeniden kullanılabilceği görülmektedir (Doğdu ve Alkan, 2023: 46).



**Şekil 3.** 11 il için İYA sınıflandırılması (Kaynak: Doğdu ve Alkan, 2023)

Doğdu ve Alkan (2023: 38) depremin ardından Haziran 2023'te yayınladıkları çalışmalarında deprem sonrası ortaya çıkan inşaat ve yıkıntı atıklarını yaptıkları hesaplamalarla türlerine göre belirlemişlerdir. Buna göre anılan çalışmada; "Yaklaşık 13 milyon insanı etkileyen 6 Şubat Kahramanmaraş depremleri neticesinde 350 ila 580 milyon ton civarında İYA oluşacağı ve bunun 1.453.015,00 tonunun tehlikeli atık, 16.273.770,00 tonunun toprak ve taş karışımı, 21.698.360,00 tonunun bitümlü karışımlar ve ahşap atıkları, 57.151.932,00 tonunun mineral fraksiyon atığı, 37.747.073,00 tonunun betonarme atık ve 935.317 tonunun hurda demir atığından oluştuğu ortaya koyulmuştur. Bu verilere göre geri dönüşüme uygun atık miktarının yüksek olduğu ve bunların dönüştürülmesinin ekonomiye çok büyük katkı sağlayacağı, öte yandan tehlikeli atık miktarının da ciddi boyutta olup hassasiyetle bertaraf edilmesinin gerektiği anlaşılmaktadır".

**Tablo 1.** Atık yönetimi yönetmeliği inşaat ve yıkıntı atıkları atık listesi

<b>İNŞAAT VE YIKINTI ATIKLARI (KİRLENMİŞ ALANLARDAN ÇIKARTILAN HAFRİYAT DAHİL) ATIK LİSTESİ</b>
<b>Beton, Tuğla, Kiremit ve Seramik</b>
Beton
Tuğlalar
Kiremitler ve seramikler
Tehlikeli maddeler içeren beton, tuğla, kiremit ve seramik karışımları ya da ayrılmış grupları
17 01 06 dışındaki beton, tuğla kiremit ve seramik karışımları ya da ayrılmış grupları
<b>Ahşap, Cam ve Plastik</b>
Ahşap
Cam
Plastik
Tehlikeli maddeler içeren ya da tehlikeli maddelerle kontamine olmuş ahşap, cam ve plastik
<b>Bitümlü Karışımlar, Kömür Katranı ve Katranlı Ürünler</b>

Kömür katranı içeren bitümlü karışımlar
17 03 01 dışındaki bitümlü karışımlar
Kömür katranı ve katranlı ürünler
<b>Metaller (Alaşımaları Dahil)</b>
Bakır, bronz, pirinç
Alüminyum
Kurşun
Çinko
Demir ve çelik
Kalay
Karışık metaller
Tehlikeli maddelerle kontamine olmuş metal atıkları
Yağ, katran ve diğer tehlikeli maddeler içeren kablolar
17 04 10 dışındaki kablolar
<b>Toprak (Kirlenmiş Yerlerde Yapılan Hafriyat Dahil), Taşlar ve Dip Tarama Çamurları</b>
Tehlikeli maddeler içeren toprak ve taşlar
17 05 03 dışındaki toprak ve taşlar
Tehlikeli maddeler içeren dip tarama çamuru
17 05 05 dışındaki dip tarama çamuru
Tehlikeli maddeler içeren demiryolu çakılı
17 05 07 dışındaki demiryolu çakılı
<b>Yalıtım Malzemeleri ve Asbest İçeren İnşaat Malzemeleri</b>
Asbest içeren yalıtım malzemeleri
Tehlikeli maddelerden oluşan ya da tehlikeli maddeler içeren diğer yalıtım malzemeleri
17 06 01 ve 17 06 03 dışındaki yalıtım malzemeleri
Asbest içeren inşaat malzemeleri
<b>Alçı Bazlı İnşaat Malzemeleri</b>
Tehlikeli maddeler ile kontamine olmuş alçı bazlı inşaat malzemeleri
17 08 01 dışındaki alçı bazlı inşaat malzemeleri
<b>Diğer İnşaat ve Yıkıntı Atıkları</b>
Cıva içeren inşaat ve yıkıntı atıkları
PCB içeren inşaat ve yıkıntı atıkları (örneğin PCB içeren dolgu macunları, PCB içeren reçine bazlı taban kaplama malzemeleri, PCB içeren kaplanmış sırlama birimleri, PCB içeren kapasitörler)
Tehlikeli maddeler içeren diğer inşaat ve yıkıntı atıkları (karışık atıklar dahil)
17 09 01, 17 09 02 ve 17 09 03 dışındaki karışık inşaat ve yıkıntı atıkları

**Kaynak:** <https://www.mevzuat.gov.tr/File/GeneratePdf?mevzuatNo=5401&mevzuatTur=KurumVeKurulusYone tmesi&mevzuatTertip=5>. (Erişim Tarihi: 01.03.2024)

## 6 ŞUBAT DEPREMLERİ SONRASI OLUŞAN İNŞAAT VE YIKINTI ATIKLARININ GERİ KAZANIMI VE BERTARAFININ EKONOMİ VE ÇEVRE AÇISINDAN ÖNEMİ

Türkiye’de, diğer gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi yaşanmadan önce, meydana gelebilecek büyük depremlere karşı hazırlıklı olmak, deprem sonrası yaşanacak karmaşayı iyi yönetmek, muhtemel can ve mal kayıplarını azaltacağı gibi yaşanabilecek çevresel problemlerin de birçoğunu önleyecektir. Deprem sonrası dikkat edilmesi gereken önemli hususlardan biri de kuşkusuz tabii çevrenin göreceği zararı en az seviyeye indirmektir. Depremler sonrasında ortaya çıkan enkazı mümkün olan en uygun biçimde değerlendirmek; ülke ekonomisine önemli bir katkı sağlayacağı gibi, bu yolla karbon emisyonunun artmasının önüne geçilmesi, zararlı yapısal atıkların tabiata zarar vermesinin önlenmesi gibi birçok çevresel fayda sağlayabilir (Kaplan ve Soyluk, 2024: 141).

Özellikle gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde atıkların kontrolü ve yönetimi karşılaşılan önemli güçlüklerden birisidir. Bilhassa nüfusu yoğun olan yerlerde, deprem gibi tabii afetlerden sonra yaşanan yıkıma bağlı olarak büyük miktarda inşaat ve enkaz atıkları ortaya çıkmaktadır. Bu tarz afetlerin neticesinde meydana gelen inşaat ve yıkıntı atıklarının bertarafı ve bertaraf yöntemlerinin kamu sağlığı ve çevrenin korunması açısından önemi çok büyüktür. Bu itibarla; büyük depremler gibi afetlerden sonra meydana gelen inşaat ve yıkıntı atıklarının nereye ve nasıl taşınacağı, nasıl bertaraf edileceği, geri kazanıma ve geçici depolanmaya uygun olup olmadığı, geçici depolama tesislerinin kapasiteleri gibi hususların afetler yaşanmadan önce açıklığa kavuşturulması ve düzenlenmesi gerekir (Güler, 2018: 236).



**Tablo 2.** Binalardaki hasar durumu ve kaldırılan enkaz sayısı (Ocak, 2024)

İl	Yıkık	Acil Yıkılacak	Ağır Hasarlı	Orta Hasarlı	Az Hasarlı ve Hasarsız	Kaldırılan Enkaz Sayısı
Adana	38	41	3.330	4.087	358.645	517
Adıyaman	6.187	2.327	21.027	4.715	82.775	17.068
Diyarbakır	44	59	5.491	2.783	183.712	4.120
Elazığ	58	44	10.671	300	23.646	9.074
Gaziantep	4.126	1.988	14.304	5.513	265.262	11.109
Hatay	13.889	9.041	56.214	13.006	257.403	51.974
Kahramanmaraş	7.490	4.436	35.721	6.040	181.459	29.326
Kilis	457	151	1.926	488	32.335	1.769
Malatya	5.651	1.841	36.369	2.520	119.157	27.979
Osmaniye	702	531	9.167	1.074	122.840	8.009
Şanlıurfa	719	732	8.351	2.818	324.921	7.244
<b>Toplam</b>	<b>39.361</b>	<b>21.191</b>	<b>202.571</b>	<b>43.344</b>	<b>1.952.115</b>	<b>168.189</b>

**Kaynak:** Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı "Kahramanmaraş ve Hatay Depremleri Yeniden İmar ve Gelişme Raporu"

Tablo 2' deki veriler incelendiğinde Ocak 2024 itibariyle binalardaki Hasar durumu ve kaldırılan enkaz sayısı bağlamında 6 Şubat Depremlerinin meydana getirdiği yıkımın boyutları net olarak anlaşılmaktadır. Tablo 2' deki verilere göre yaklaşık 261 bin bina, yıkık, acil yıkılacak ya da ağır hasarlı statüsündedir. Binaenaleyh ortaya çıkan milyonlarca tonluk enkazın geri kazanımının hem çevre ve hem de ekonomiye olabilecek potansiyel katkısının stratejik bir önemi vardır.

Deprem sonrası bölgede zaman kaybetmeden hasar tespit çalışmaları başlatılmış, bu çalışmalar sonucunda toplamda 306.467 binanın yıkık, acil yıkılacak, ağır veya orta hasarlı olduğu tespit edilmiştir. Yıkık ve acil yıkılacak binaların enkaz kaldırma çalışmaları 1 Mart-7 Mayıs 2023 tarihleri arasında 68 gün gibi rekor bir sürede tamamlanmıştır. Ağır hasarlı binaların ise yıkım ve enkaz kaldırma çalışmaları sürmektedir. Enkaz kaldırma çalışmalarına yönelik AFAD tarafından toplam 7,03 milyar TL ödenek ayrılmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2024: 15)

**Fotoğraf 1.** Kahramanmaraş kent merkezinde devam eden ağır hasarlı binaların yıkımı ve yerinde ayrıştırma ve kazanım çalışmalarından bir görünüm (28.02.2024 Tarihinde yazar tarafından çekilmiştir).



Hafriyat Toprağı, İnşaat ve Yıkıntı Atıklarının Kontrolü Yönetmeliği yapısal atıkları tasnif etmektedir. Bu bağlamda inşaat ve yıkıntı atıkları, hafriyat toprağı, yıkıntı atıkları, yol yıkıntı atıkları ve karışık yıkıntılar olarak gruplandırılmıştır. İnşaat ve yıkıntı atıkları gerekli önlemler alınmazsa ciddi çevre sorunlarına neden olabilmektedir (Buzkan ve Erman, 2020: 81).

**Tablo 3.** Afetler (Depremler) neticesinde ortaya çıkan atıkların kullanım (Geri Kazanım) alanları (Güler 2018, 242)

Atık malzeme	Kullanım Alanları
Metaller	Çelik, demir dışı metaller
Kiremitler	Kil üretimi
Tuğlalar	Kil üretimi
Duvar	Kireç
İnşaat Kerestesi	Kereste
Tahta Atıkları	Kompost, Enerji Üretimi
Yeşil Atıklar	Kompost, Enerji Üretimi
Elektrikli Aletler ve Kablolar	Alüminyum, Bakır
Su Tesisatı Donanımı ve Bakır Borular	Pirinç, Bronz

Tablo 3'teki veriler irdelendiğinde, afetler (Depremler) sonrasında meydana çıkabilecek atıkların kullanım (Geri Kazanım) alanlarının çok geniş bir yelpazeye yayıldığı görülebilmektedir. Depremler sonrasında yıkılan binalardan elde edilecek başta inşaat demiri ve çelik kapılar olmak üzere temin edilecek her türlü metal malzemelerin doğrudan ya da dönüştürülerek yeniden kullanımı hem ekonomiye sağlayacağı katkılar ve hem de çöp miktarı azalacağı için çevresel katkıları bakımından fevkalade önemlidir. Keza, metal malzemeler dışında kalan, duvar ve çatı yapımında kullanılan kiremit, briket ve tuğlalar ile ahşap malzemeler gibi diğer hurda yapı elemanlarının da geri kazanımı aynı derecede ehemmiyet arz eden bir husustur.

**Fotoğraf 2.** Kahramanmaraş kent merkezinde devam eden ağır hasarlı binaların yıkımı ve yerinde ayrıştırma ve kazanım çalışmalarından bir görünüm (28.02.2024 Tarihinde yazar tarafından çekilmiştir).



Binaların deprem esnasında ya da bilahare insan eliyle yıkılması esnasında, hava kirliliği, toprak kirliliği, gürültü kirliliği, yeraltı ve yer üstü kaynak suyu kirliliği gibi çevresel zenginliklere zarar verici kirliliklerin yaşanması kaçınılmazdır. Oluşabilecek bu tarz çevresel kirliliklerin önlenmesi ve ormanlar gibi tabii kaynakların tüketiminin azaltılabilmesi adına geri kazanım ve dönüşüm hayati bir ehemmiyete sahiptir. Dönüştürülmeyen inşaat ve yıkıntı atıklarının tabiatta yok olma sürelerine bakıldığında, bu süre inşaat demiri için 200 ila 300 yıl, cam atıklar için 4000 ila 4500 yıl, poliüretan köpükler için 1000 yıl, alüminyum atıklar için 100 ila 300 yıl ve strafor tarzı malzemeler için ise 2 milyon yılın üzerinde olduğu tahmin edilmektedir (Buzkan ve Erman, 2020: 80-81).

## SONUÇ ve ÖNERİLER

Dünya üzerinde yaşayan yaklaşık 8 milyar insan, yeryüzünde yaşayan canlıların on binde birini teşkil etmesine rağmen, insanoğlu ortaya çıktığı günden bu tarafa, hayvanların yaklaşık % 83'ünün, bitkilerin ise neredeyse yarısının yok olmasına neden olmuştur. Büyük depremler sonrasında ortaya çıkan yıkımın da asıl müsebbibi bir tabiat olayı olan depremden çok yine insan unsurudur. Maalesef, farklı statülerde kentlerin planlanmasında, planların uygulamasında, binaların tasarımı ve inşasında görev alan insanların vazifelerini bihakkın yerine getirmemeleri, binaları hatalı ve eksik tasarlama, malzeme ve işçilik eksikliği gibi olgular depremlerden sonra ortaya çıkan can ve mal kayıplarının ve çevresel sorunlarında esas nedenini teşkil etmektedir.

Depremlerin binalar üzerinde meydana getirdiği yıkım etkisi Mercalli ölçeği ile ölçülmektedir. Anılan ölçekte 12 skala vardır. En yüksek olan 12 seviyesi tam yıkımı ifade etmektedir. Buna göre aletsel büyüklüğü Mw 7,7 olan Pazarcık depreminin yapılar üzerindeki etkisi Mercalli ölçeğine göre 11 iken bu durum aşırı yıkım seviyesi anlamına gelmektedir. Aletsel büyüklüğü Mw 7,6 olan Elbistan depremi ise Mercalli ölçeğine göre "yoğun" şiddet anlamına gelen 10 olarak hesaplanmıştır. Depremlerin şiddeti ve süresinin birleşmesi neticesinde 11 ilde başta Hatay ve Kahramanmaraş olmak üzere yıkım çok büyük olmuştur (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2024: 22)

6 Şubat 2023 Büyük Kahramanmaraş Depremleri gibi yıkıcılık düzeyi yüksek depremlerden sonra ortaya çıkan milyonlarca tonluk inşaat ve yıkıntı atıklarının geri kazanımının hem ekonomiye ve hem de hava, toprak, su kaynakları ve orman varlığı gibi çevresel değerlerin korunmasına çok büyük katkısı vardır. Böylesine yıkıcı etkide bulunan bu tarz büyük depremlerden sonra büyük miktarlarda inşaat kaynaklı atık malzemeler ortaya çıkmakta, bunların öncelikle yerinde ayrıştırılarak mümkünse, örneğin çelik daire kapıları, pvc pencere ve kapılar, kalorifer radyatörleri gibi olan az bir kısmı özelliklerini muhafaza ettikleri için ikinci el malzeme olarak uygun fiyatlarla doğrudan yeniden

kullanıma sunularak ekonomiye kazandırılmalı, geriye kalan niteliğini kaybetmiş malzemeler ise öncelikle enkaz sahasında ayrıştırılarak geri kazanım ve dönüşüm işlemlerine tabi tutulmalıdır. Bu bağlamda deprem sonrası enkazlardan toplanan inşaat demirleri demir çelik fabrikalarında eritilerek yeniden demir ve çeliğe dönüştürülmeli, kiremit ve tuğla gibi malzemeler kile dönüştürülerek yeniden işlenmeli, duvarlar kireç üretimi, keresteler ise hammadde olarak ağaç işleme endüstrisinde kullanılmalıdır. Yıkılan binalardan elde edilen elektrik tesisatlarında kullanılan tesisat kabloları ve elektrikli aletler günümüzde ton başına birim fiyatları çok yüksek olan, bakır ve alüminyum gibi kıymetli metallere yeniden dönüştürülerek ülke ekonomisine çok büyük katkılar sağlanmalıdır. Öte yandan su tesisatında kullanılan borular, bataryalar, musluklar vb. malzemelerde hasar durumuna göre doğrudan ya da yeniden işlenerek ve dönüşüme tabi tutularak hem ekonomiye yeniden kazandırılmalı ve hem de bunların çöp haline gelerek çevreye verebilecekleri potansiyel zararların önüne geçilmelidir. Özellikle ağır hasarlı binaların yıkılması ve enkazların kaldırılması esnasında gerekli tedbirler alınarak asbest gibi kanserojen maddelerin kamu sağlığını tehdit etmesinin önüne geçilmelidir.

Yoğun kentleşmenin olduğu bölgelerde özellikle büyük depremler sonrası inşaat ve yıkıntı atıkları önemli bir sorun kaynağı oluşturmaktadır. Bu tarz atıkların neden olabilecekleri çevresel risklerin yanı sıra bunların depolanması, taşınması ve bertarafı gibi muhtelif zorluklar bulunmaktadır. Deprem gibi afetler neticesinde yıkılan ve sonradan yıkılacak yapılardan doğan inşaat ve yıkıntı atıklarının yönetimi noktasında, önceden planların hazırlanması, bu tarz atıkların yol açacağı çevresel zararların azaltılmasına önemli katkı sağlayacaktır. Bu atıklar içerisinde bulunan kum, demir, çelik tuğla, ahşap, cam ve plastik gibi geri kazanımı ve yeniden kullanımı mümkün olan malzemeler mutlaka ekonomiye yeniden kazandırılmalıdır. Bu bağlamda, bu gibi atıkların yönetiminde farklı senaryolara göre oluşturulmuş bertaraf ve geri kazanım ve kullanım planlarının hazırlanması ve maliyet analizlerinin tespiti fevkalade önemlidir (Temelli vd. 2023: 225).

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı "Kahramanmaraş ve Hatay Depremleri Yeniden İmar ve Gelişme Raporuna" göre yaşanan büyük yıkımın tekrarlanmaması için yapılması gerekenler özetle aşağıdaki gibidir.

- Kentsel dönüşüm çalışmalarına hız verilerek depreme dayanıklı binaların ivedilikle yapılması gerekmektedir

- Başta İstanbul gibi deprem riski ve nüfus yoğunluğu fazla olan illerden başlayarak mevcut yapı stokunun envanterinin çıkarılması ve yapıların statüğünü bozacak işlemlere rutin denetimlerin yapılması gerekir.

- Yapı denetim faaliyetlerinin zemin ve temel etütlerinin yerinde denetimi baz alacak biçimde yapılmasının temin edilmesi gerekir.

- İmar Kanunu başta olmak üzere, "Yapı Denetimi Hakkında Kanun" ve "Deprem Yönetmeliği" gibi mevzuatın istisnasız bir biçimde uygulanması gerekir.

- Kırsalda yaşanan yıkımın daha büyük olması nedeniyle buralarda yapılacak binaların mühendislik hizmeti alınmasının temin edilmesi gerekir.

- 2000 yılından önce yapılan binalarda hasarın daha büyük olması nedeniyle bu tarihten önce yapılan binaların öncelikli olarak riskli yapı kapsamına alınmaları ve performans analizlerinin yapılması gerekmektedir.

- Kentlerin ovalarda ve yumuşak zeminlerde değil uygun alanlarda ve zeminde kurulmasının temin edilmesi gerekmektedir.

Mevzuattaki düzenlemelere pratikte yeterince dikkat edilmemesi, yaşanan yoğun yıkımın en önemli sebebi olmuştur. Bilindiği üzere, binaların tasarımı ve projeleri, ilgili mevzuata göre mimar ve mühendislerce yapılmaktadır. Fakat uygulama safhasında taşeronların ve inşaat ustalarının binanın yapımında mühendis ve mimarların tasarım ve hesaplamalarına uygun yıkımın büyüklüğünü arttıran önemli bir etken olmuştur. O nedenle bu uyumun ivedilikle temin edilmesi gerekmektedir. Öte yandan, inşaat mühendisliği ve mimarlık hizmetlerinde mühendis, mimar, usta, işçi, müteahhit gibi farklı mesleklerdeki uzmanlaşmanın ve fenni sorumluluğun sertifika ve belgeler ile kayıt altına alınması

gerekmektedir. Aynı zamanda bu meslek gruplarına, sorumluluklarına göre depreme dayanıklı bina yapılması konusunda eğitim ve bilinçlendirme yapılması büyük önem arz etmektedir (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2024: 24-25) .

### KAYNAKÇA

Buzkan, C., & Erman, O. (2020). Yapısal atıkların geri dönüşüm sorunu ve Türkiye'deki durumun mevzuat bakımından değerlendirilmesi. *Doğal Afetler ve Çevre Dergisi*, 6(1), 76-89. <https://doi.org/10.21324/dacd.570141>

Demirel, Y. & Türk, T. (2023). 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremleri (Mw 7.7 ve Mw 7.6) sonrasında Türkiye'de meydana gelen depremlerin (Mw≥4) Coğrafi Bilgi Sistemleri ile Mekânsal Analizi. *Türkiye Coğrafi Bilgi Sistemleri Dergisi*, 5(2), 60-69. <https://doi.org/10.56130/tucbis.1311693>

Doğdu, G., & Alkan, S. N. (2023). Deprem sonrası oluşan inşaat ve yıkıntı atıklarının değerlendirilmesi: 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremleri. *Artvin Çoruh Üniversitesi Mühendislik ve Fen Bilimleri Dergisi*, 1(1), 38-50.

Kaplan, E. & Soyluk, A. (2024). Deprem sonrası atık yönetimi: atık betonun geri dönüşümü ve mimaride kullanımı için öneriler. *Journal of Architectural Sciences and Applications*, 9 (Special Issue), 140-162. <https://doi.org/10.30785/mbud.1317425>

Kuloğlu Genç, M. & Mercan, S. (2024). Deprem sebebiyle ortaya çıkan toksik atıkların sınıflandırması, etkileri ve bertaraf yönetmelikleri. *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 399-413. <https://doi.org/10.47495/okufbed.1294149>

Şenol, C. (2020). Türkiye'de Meydana gelen büyük depremlerin yerleşme ve demografik yapı üzerindeki etkileri (1927-2020). *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, (4), 620-644. <https://doi.org/10.47994/usbad.808881>

Özbey, Ö., & Bayraktar, B. (2023). 6 Şubat 2023 tarihinde yaşanan depremin Türkiye'deki makroekonomik etkisi. *Balıkesir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(2), 121-138. <https://dergipark.org.tr/pub/bauniibfd/issue/82295/1371372>

Temelli, U.E., Sezgin, N. ve Özdoğan Cumalı, B. (2023). Afet zamanlarında inşaat yıkıntı atıklarının belirlenmesi ve atıkların değerlendirilmesi: Kahramanmaraş depremi örneği. *Anadolu Çevre ve Hayvancılık Bilimleri Dergisi*, 8(2), 225-232. <https://doi.org/10.35229/jaes.1286631>

Yolcu, M., & Bekler, T. (2020). Deprem kültürü ve farkındalık çalışmaları: Şili ve Elâzığ depremlerinin karşılaştırılması. *Lapseki Meslek Yüksekokulu Uygulamalı Araştırmalar Dergisi*, 1(2), 71-82.

Güler A.Ü., (2018), Sürdürülebilir afet yönetiminde atık yönetimi, *Doğal Afetler ve Çevre Dergisi*, 4(2), 236-246.

<https://www.afad.gov.tr/turkiye-deprem-tehlike-haritasi> Erişim Tarihi: 19.02.2024

<https://amasya.csb.gov.tr/atiklar-hakkinda-bilinmesi-gerekenler-haber-65188> Erişim Tarihi: 18.02.2024

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2023). Kahramanmaraş ve Hatay depremleri raporu. <https://www.sbb.gov.tr/2023-kahramanmaras-vehatay-depremleri-raporu/>. Erişim tarihi: 16.02.2024.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2024). Kahramanmaraş ve Hatay depremleri yeniden imar ve gelişme raporu. <https://www.sbb.gov.tr/kahramanmaras-ve-hatay-depremleri-yeniden-imar-ve-gelisme-raporu/> . Erişim tarihi 16.02.2024.

2872 Sayılı Çevre Kanunu, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2872&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>, Erişim Tarihi: 01.03.2024

HiYAKY, (2004), Hafriyat toprağı, inşaat ve yıkıntı atıklarının kontrolü yönetmeliği, Resmi Gazete  
Yayın Tarihi: 18.03.2004, Sayı: 25406,  
<https://www.mevzuat.gov.tr/File/GeneratePdf?mevzuatNo=5401&mevzuatTur=KurumVeKurulusYonetmeliği&mevzuatTertip=5>. Erişim Tarihi: 01.03.2024

Atık Yönetimi Yönetmeliği, Resmî Gazete Tarihi: 02.04.2015 Resmî Gazete  
Sayısı:29314<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=20644&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>. Erişim Tarihi: 01.03.2024



ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi \* Research Article

Sinemada Özel Yetenekli Çocuklar: Fred, Vitus, Ishaan ve Mary

Gifted Children In Cinema: Fred, Vitus, Ishaan and Mary

**Nesrin KULA DEMİR**

Prof. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi GSF Sinema ve Televizyon Bölümü

dknesrin@aku.edu.tr

Orcid ID: 0000-0003-4311-9477

**Ümit DEMİR**

Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi GSF Sinema ve Televizyon Bölümü

umitdemir@aku.edu.tr

Orcid ID: 0000-0001-8555-8182

**Öz:** Sinema, her ne kadar temsillerini gerçek hayatta yer alan karakterlerden seçse de söz konusu temsiller gerçekliğin birebir yansıması değildir. Yönetmenin seçtiği temsil biçimleri izleyicinin zihninde gerçek hayatın birebir tasviri olarak algılanmaktadır. Günümüzde "üstün zekâlı" yerine "üstün yetenekli" kavramının kullanımı tercih edilmektedir. Üstün yetenekli çocuk; yaşlılarına göre, farklılık gösteren veya farklı yetenekleri olan çocuklar ve gençler olarak tanımlanmaktadır. Özel yetenekli çocukların özelliklerinin tam olarak bilinmemesi, onlar hakkında mitler oluşmasına neden olmaktadır. Çalışmada özel yetenekli çocukların sinemada nasıl temsil edildiği sorusuna cevap aranmaktadır. Çalışmada öyküsünde özel yetenekli çocukların ana karakter olarak yer aldığı dört film-*Küçük Adam Tate* (1991), *Küçük Dahi* (2006), *Yerdeki Yıldızlar* (2007) ve *Deha* (2017)-, amaçlı örnekleme yöntemiyle seçilmiştir. Filmlerde, özel yetenekli çocukların ve ailelerinin karşılaştığı sorunlar ve engeller niteliksel içerik analiz yöntemiyle çözümlenmiştir. Filmlerde özel yetenekli çocukların genellikle sosyal becerilerde, akranları ile iletişim kurmakta zorlandığı görülmüştür.

**Anahtar Kelimeler:** Temsil, Özel Yetenek, Üstün Zekâ, Sinema, Çocuk

**Abstract:** Although the cinema chooses its representations from real-life characters, they do not directly reflect reality. The forms of representation chosen by the director are perceived in the audience's minds as the exact depiction of real life. Today, it is preferred to use the concept of "gifted" instead of "talent". Gifted children are defined as children or young people who show superior performance or achieve a high level of achievement compared to their peers of the same age, experience, or environmental conditions. The fact that the characteristics of gifted children are not fully known causes myths to be formed about them. The study seeks to answer how gifted/talented children are represented in cinema. In the study, the four films- *Little Man Tate* (1991), *Vitus* (2006), *Like Stars on the Earth* (2007), and *Gifted* (2017) - which include gifted children as main characters in their narrative, were selected by purposive sampling method. The problems and obstacles gifted children, and their families face in the films were analyzed using the qualitative content analysis method. It has been seen that gifted children in films generally have difficulties in social skills, communicating with their peers.

**Keywords:** Representation, Talent, Gifted, Cinema, Child.

Geliş Tarihi:14.09.2023

Kabul Tarihi:10.06.2024

Yayın Tarihi:31.08.2024

Atıf: Demir Kula, N. & Demir Ü. (2024). Sinemada özel yetenekli çocuklar: Fred, Vitus, Ishaan Ve Mary. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 21(2), 670-680. Doi: 10.33437/ksusbd.1360638

## GİRİŞ

Toplumların teknoloji, bilim ve sanat alanındaki gelişmeleri özel yeteneklere sahip üstün zekâlı bireyler sayesinde olmuştur. Üstün zekâlı, üstün yetenekli, özel yetenekli gibi çocukları tanımlamak için farklı kelimeler kullanılsa da asıl zorluk söz konusu bireylerin tanımlanmasında yaşanmaktadır. İlk başlarda IQ testleri ve zekâ kavramları üzerinde durulurken, günümüzde çalışmalar çoklu zekâ kavramı üzerinden yürütülmektedir. Oysaki söz konusu çocuklar ve gençler; matematik, fen, dil ve/veya sanat alanlarında dahi olabilmektedirler. Üstün/özel yetenek, yüksek akademik zekanın yanı sıra, yaratıcılık, liderlik, sosyal ilişkilerde başarı, görsel sanatlarda ve/veya spor alanında yetenek gibi farklı alanlarda gösterilen performans olarak görülmektedir.

Özel yetenekli çocukların özelliklerinin tam olarak bilinmemesi, onlar hakkında mitler oluşmasına neden olmaktadır. Özel yetenekli çocukların tüm akademik alanlarda başarılı olduğu, özel bir eğitime ihtiyacı olmadığı, duygusal ve sosyal sorunlar yaşamadığı ve süper yetişkinlere dönüştüğü yolundaki mitler kitle iletişim araçları tarafından da desteklenmektedir. Söz konusu mitler seyircilerin zihninde özel yeteneğe ilişkin yanlış bilinç oluşmasına da neden olabilmektedir.

Çalışmada özel yetenekli çocukların sinemada nasıl temsil edildiği sorusuna cevap aranmaktadır. Özel yetenekli çocuğun keşfedilmesi, keşfeden kişi, çocukların hangi alanda yetenekleri olduğu ve bu yetenekler karşısında çocukların ailelerinin tutumları, farklı olmanın olumlu ve olumsuz yanlarının filmlerde nasıl ele alındığı araştırılmaktadır. Araştırma için öyküsünde özel yetenekli çocuğa ana karakter olarak yer veren dört film-*Küçük Adam Tate* (1991), *Küçük Dahi* (2006), *Yerdeki Yıldızlar* (2007) ve *Deha* (2017)-, amaçlı örnekleme yöntemiyle seçilmiştir. Örnekleme dâhil edilen filmlerde, özel yetenekli çocukların yaşadığı sorunlar, davranış problemleri, karşılaştığı engeller, ailelerinin karşılaştığı sorunlar ve engeller niteliksel içerik analiz yöntemiyle çözümlenmiştir.

### Sinema ve Temsil

19. yüzyılın sonlarına icat edilen hareketli görüntünün (sinemanın) ortaya çıkış serüveni insanın doğayla ilgili yaşadığı serüven olan anlamlandırma çabasına dayanmaktadır. "Sinema nedir?" sorusunun farklı cevapları olabilmektedir. Öncelikle sinemanın hareketli görüntüyü kaydedip, yeniden oynatabilen bir araç veya bir icat olduğu söylenebilmektedir. İşlevleri açısından bakıldığında "bir eğlence, eğitim, propaganda ya da kitle iletişim aracıdır" denebilmektedir. Sinemanın temel özelliğinin, insanın çevresinde gördüklerini -ya da düşlediklerini- devinim halinde kaydedebilmesi ve bunu yeniden üretebilmesi olduğu düşünülmektedir. Sinemanın "gerçekçi" olma özelliği, kurmacanın gerçeklik olarak kabul edilmesine olanak tanımakta, bu noktada, sinema bir tür yanılsama aracı olarak ortaya çıkmaktadır (Abisel, 2003).

Temsil kavramının, sosyolojik, psikolojik, ideolojik ve kültürel farklı bakış açıları ile yapılabilecek pek çok tanımlama şekli bulunmaktadır. Kullanımı Antik Yunan'a kadar uzanan temsil (representation) kavramı, önceleri mimesis veya taklit kavramlarıyla anılmış ve bu iki sözcüğün asıl anlamı olarak temsil kavramı kullanılmıştır (Varol, 2016, s. 15). Erol Mutlu (1998, s. 328) ise *İletişim Sözlüğü* adlı çalışmasında temsil kavramını; "benzerlik, görüntü, kopya, model; göstergelerin anlamlarının yerine geçirilmesi süreci olarak tanımlamıştır.

Temsil, genel olarak bir şeyi simgeleme ya da bir şeyin sembolü olma gibi anlamlar içermektedir. Latince kökenli olan kavram, mevcut olmak ve aleni kılmak gibi anlamlara gelmekle birlikte "mevcut olmayan bir şeyi (örneğin insanlar mekânlar, olaylar ve soyutlamalar) farklı bir biçimde betimleme veya 'mevcut kılma'" (Chandler ve Munday, 2018, s. 398) şeklinde de tanımlanmaktadır. Temsil kavramı bir şeyin gerçekliğinden çok, onun farklı yöntemlerle (resimle, fotoğrafla, dille veya sinemayla) sunulma biçimi olarak ifade edilebilmektedir.

Sinemada neyin, nasıl temsil edildiği konusu izleyenlerin zihninde temsile ilişkin klişeler oluşturduğu için önem taşımaktadır. Sinema zaman içerisinde kendi temsillerine ilişkin kültürel kodları oluşturmuştur. Sinemada temsil konusunda, dil ve sembollerle temsilin klişeler ve stereotipler oluşturma yolları üzerinde durulmaktadır. Nitekim, Stuart Hall (2017, s. 7)'un da belirttiği gibi dil, belirli bir kültürde var olan düşüncelerin, duyguların temsil edilmesini sağlayan araç olarak görülmektedir. Bu yüzden sinema yoluyla anlamın üretilmesinde dilin başlı başına öneme sahip olduğu düşünülmektedir.



Gordon Marshall (1999, s. 725)'ın *Sosyoloji Sözlüğü*nde temsil kavramı, İngilizce representation kelimesinden yola çıkarak “imge ve metinlerin, temsil ettikleri orijinal kaynakları doğrudan yansıtılmalarından ziyade, onları yeniden kurmalarını anlatan bir terim” olarak görülmektedir. Anlamın temsille yeniden inşa edilmesi düşüncesi temel alındığında, sinemadaki temsillerin, insanların ötekilere ilişkin düşüncelerini etkileyecek şekilde oluşturulduğu görülebilmektedir. Bu yüzden sinemada karşılaşılan klişeleştirilmiş kimliklerin temsiller olduğu söylenebilmektedir. Sinemada farklı bireylerin temsil şekli, izleyenlerin, hangi karakterle özdeşleşeceğine veya hangi karakteri ötekileştireceğine ilişkin zihinsel anlamlarını yönlendirmektedir. Dolayısıyla, sinemada temsiller, kişi, meslek veya azınlıklara yönelik olumsuz algılar oluşturmak ya da tersine var olan olumsuz klişeleri yıkmak amacıyla kullanılabilir. Böylelikle, temsili oluşturanlar kendi görüşlerini ve ideolojilerini izleyicilere aktarmaktadır.

Sinemada temsil hem söylemler hem de semboller ve göstergeler yoluyla gerçekleşmektedir. Bir sinema filminin neyi, nasıl betimlediği, yönetmenin ideolojisine ve bilinçdışı süreçlerine göre değişmektedir. Sinemadaki temsilleri incelemek, filmde araştırılan konunun nasıl temsil edildiği, söz konusunu temsillerin hangi değer yargılarına dayandığı gibi sorulara yanıt aramaktadır. Hall (2017, s. 333), filmlerdeki ırkçılık ile ilgili temsilleri incelerken, “klişeleştirme” kavramı üzerinde durmaktadır. Klişeleştirme farkı indirgeyen, karikatürize eden, normalleştiren anlamlandırma pratikleri olarak tanımlanmaktadır. Sinema da temsilleri klişelere, stereotiplere indirgemektedir.

### Özel Yetenekli Çocukların Özellikleri

Özel yetenekli çocuklar, yaşıtı olan diğer çocuklarla karşılaştırıldığında zekâ, yaratıcılık, sanat ve liderlik kapasitesi... gibi çeşitli yönlerden üstün özelliklere sahip olan çocuklar, olarak tanımlanmaktadır (MEB, 2022). Üstün yetenekliliğin sadece üstün zekâ ile sınırlı olmamasından dolayı, günümüzde üstün zekâ kavramı yerine özel yetenekli kavramının kullanımı tercih edilmektedir. Literatürde genellikle özel yeteneğe sahip olan çocukların yaşamın ilk yıllarından itibaren normal gelişim gösteren yaşıtı çocuklara göre gelişim aşamalarına daha hızlı ulaştıkları vurgulanmaktadır (Harrison, 2004).

Literatürde yer alan üstün yetenekli çocuklara ilişkin özellikler A. Faruk Levent (2020, s. 20-28) tarafından *Üstün Yetenekli Çocukları Anlamak* adlı kitabında, zihinsel, duygusal-sosyal ve kişilik özellikleri olmak üzere üç temel başlık altında toplanmıştır. Ayrıca Ahmet Bildiren (2018, s. 46-50) *Üstün Yetenekli Çocuklar* isimli kitabında ailelerin çocuklarının üstün yetenekli olduğunu nasıl anlayabileceği ile ilgili özellikleri sıralamıştır.

### Zihinsel Özellikler

- Kolay, çabuk ve hızlı öğrenme
- Hızlı düşünme
- Mükemmel bir hafızaya ve bellek gücü
- Geniş ilgi alanları
- Sebep-sonuç ilişkilerini görebilme
- Geniş kelime dağarcığı ve kendini kolay ifade edebilme
- Hızlı dil gelişimleri ve yüksek sözel yetenekleri
- Orijinal fikir ve çözümler üretebilme
- Soyut düşünme gücü, kavramsallaştırma ve sentezleme yeteneği
- Gelişmiş hayal gücü ve yaratıcılık
- Problemlere birden fazla çözüm üretme ve muhakeme yeteneği
- Dikkati yoğunlaştırma gücü ve uzun konsantrasyon süresi
- Yaşıtılarından daha erken okumayı öğrenme
- Keskin gözlem gücü
- Sayısal becerilerinde yükseklik, değer ve sayı sistemlerinden hoşlanma
- Kuvvetli bir algılama yeteneği
- Yapboz oyunlarından ve zekâ oyunlarından hoşlanma
- Analitik düşünme becerisi

## Duygusal ve Sosyal Özellikleri

- Güçlü duygu ve hisler
- Duygusal açıdan hassas
- Yaşının üstünde olgunluk
- Gelişmiş adalet duyguları
- Gelişmiş mizah yetenekleri
- Güçlü moral (etik) değerler
- Kendilerinden büyüklerle zaman geçirmeyi sevme
- Gelişmiş empati yeteneği

## Kişilik Özellikleri

- Mükemmeliyetçilik
- Entelektüel meraklılık
- Kitaplara ilgi
- Merhamet ve sağduyu
- Liderlik
- Eleştirel düşünebilme
- Öğrenmekten zevk alma
- Kendine güvenme
- Hırs ve rekabeti sevme
- Yüksek kişisel farkındalık
- Risk alabilme
- Dostanelik ve açık yüreklilik
- Özeleştiri ve özdenetim
- Dünya sorunlarına ilgi
- Aynı anda birkaç işi yapabilme yeteneği

Elbette her çocukta belirtilen bütün özelliklerin görülmesi beklenmektedir, özel yetenekli çocuklar birbirinden farklı özellikler göstermektedir. Özel yetenekliliğin tam bir tanımı yapılamamakla birlikte genellenebilecek özellikler yukarıda sıralanmıştır.

Özel yetenekli çocukların zihinsel gelişimleri sosyal-duygusal gelişimlerinden daha ileri düzeyde gerçekleştiği için; sosyal izolasyon, mükemmeliyetçilik, stres, depresyon, intihar gibi sosyal-duygusal sorunlar yaşamaktadırlar (Akarsu ve Mutlu, 2017).

## ARAŞTIRMANIN YÖNTEM VE TEKNİĞİ

Sinema temsillerini gerçek hayattan seçtiği için, özel yetenekli çocukları konu alan filmler çekilmekte ve vizyona girmektedir. Çalışmada ana karakteri üstün yetenekli çocuk olan filmler arasından *Küçük Adam Tate* (1991), *Küçük Dahi* (2006), *Yerdeki Yıldızlar* (2007) ve *Deha* (2017) filmleri amaçlı örnekleme yöntemiyle incelemek üzere seçilmiştir.

Çalışmada, üstün yetenekli çocukların özellikleri “içerik analizi” yöntemi ile yukarıda belirtilen filmler üzerinden çözümlenmiştir. İçerik analizi, örnekleme alınan bir metinde herhangi bir ögenin miktarını ölçmeye dayanan araştırma tekniği (Berger, 2000, s.173) olarak tanımlanmaktadır. “İçerik çözümlenmesi; sosyal gerçeğin yazılı/açık içeriklerinin özelliklerinden içeriğin yazılı/açık olmayan özellikleri hakkında çıkarımlar yapmak yoluyla sosyal gerçeği araştırmanın bir yöntemi” (Gökçe, 1994, s. 24) olarak görülmektedir. İçerik çözümlenmesi yöntemi ile elde edilen verilere istatistik işlemler yapılabilmekte ve belirli bir görüş, özellik, değişken ya da kavram hakkında çıkarımlarda bulunulabilmektedir.

İçerik analizi yöntemi ile elde edilen dokümanlar sayısal verilere dönüştürülebilmektedir. Elde edilen sayısal veriler aracılığıyla nesnel ve sistematik biçimde yorumlar yapılabilmektedir. Buna, göre içerik analizi yönteminin yansız, nesnel, sistematik sonuçlar ortaya çıkaran bir yöntem olduğu söylenebilmektedir. İçerik analizi yöntemi kullanırken, çözümlenme yapılacak metinlerin depolanması, kategorilerin oluşturulması, verilerin kodlanması, verilerin analiz edilmesi ve yorumlanması olmak

üzere dört aşamada gerçekleşmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2006). Çalışmada da örnekleme dahil filmler elde edilerek izlenmiş, üzerinde durulması gereken temalar ve kategoriler saptanmış, içerik analizi yönergesi oluşturulmuş, kodlamalar yapıldıktan sonra elde edilen veriler tablolaştırılarak yorumlanmıştır.

## **Filmlerin Künyesi ve Özeti**

### **Küçük Adam Tate (Little Man Tate)**

Yönetmen: Jodie Foster

Senarist: Scott Frank

Oyuncular: Jodie Foster, Dianne Wiest, Harry Connick Jr., Debi Mazar, David Hyde Pierce, Alex Lee, Adam Hann-Byrd

Süre: 99 dakika

Yapımı: ABD-1991

Karakterler: Fred Tate (Adam Hann-Byrd ve Alex Lee-özel yetenekli çocuk), Dede Tate (Jodie Foster-anne), Jane Grierson (Dianne Wiest-Psikolog)

Ana karakter: Fred Tate (özel yetenekli çocuk)

Filmin Özeti: Genç bir kadın olan Dede (Jodie Foster), oğlu Fred (Adam Hann-Byrd)'i tek başına büyütme çabasında olan bir annedir. Dede, oğlunun aslında bir dahi olduğunu keşfeder. Oğlunun gelişimini sağlayacak eğitim imkânlarına sahip olmasını isteyen anne, çelişkiler içindeyken, özel bir enstitü sahibi olan Psikolog Jane ile tanışır. Dede, Fred'in yaz tatilini özel çocukların bulunduğu Jane'nin çiftliğinde geçirmesine izin verir. Ancak, Fred'in mutsuz olduğunu görünce bu kararından vazgeçer. Jane, bir yandan da Fred'i kötü niyetli insanlardan korumak için çabalamaktadır.

### **Küçük Dahi (Vitus)**

Yönetmen: Fredi M. Murer

Senarist: Fredi M. Murer, Peter Luisi, Lukas B. Suter

Oyuncular: Bruno Ganz, Julika Jenkins, Fabrizio Borsani, Teo Gheorghiu, Urs Jucker

Süre: 123 dakika

Yapımı: İsviçre-2006

Karakterler: Vitus von Holzen (Teo Gheorghiu ve Fabrizio Borsani -üstün yetenekli çocuk), Büyükbaba (Bruno Ganz), Helen von Holzen (Julika Jenkins-anne), Leo von Holzen (Urs Jucker-baba)

Ana karakter: Vitus von Holzen (özel yetenekli çocuk)

Filmin Özeti: Beş yaşında mükemmel piyano çalan ve ansiklopedi okumaya bayılan Vitus'un ailesi onun piyanist olmasını ister. Fakat, Vitus, marangoz olan büyükbabasıyla atölyesinde vakit geçirmeyi tercih eder. Normal bir çocuk olmayı ve uçmayı düşler. Bir gün geçirdiği bir kaza sonucunda, hayatının akışını eline alan Vitus herkesi şaşırtır.

### **Yerdeki Yıldızlar-Her Çocuk Özeldir (Taare Zameen Par)**

Yönetmen: Aamir Khan

Senarist: Amole Gupte

Oyuncular: Darsheel Safary, Aamir Khan, Tanay Chheda, Tisca Chopra, Vipin Sharma

Süre: 165 dakika

Yapımı: Hindistan-2007

Karakterler: Ishaan Awasthi (Darsheel Safary-özel yetenekli çocuk), Ram Shankar Nikumbh (Aamir Khan-resim öğretmeni), Maya Awasthi (Tisca Chopra-annesi)

Ana karakter: Ishaan Awasthi (özel yetenekli çocuk)

Filmin Özeti: Disleksi problemi yaşayan Ishaan, ailesi ve öğretmenleri tarafından tembel ve zeki olmayan, beceriksiz bir çocuk olarak algılanır. Ishaan'ın hayal dünyası güçlü ama dersleri kötüdür. Ishaan, yaptığı yaramazlıklara son vermek ve akıllanmasını sağlamak için ailesi tarafından yatılı okula gönderilir. Orada giderek içine kapanan Ishaan'ın okula geçici olarak gelen resim öğretmeni sayesinde hayatında büyük değişim olur ve resim konusundaki başarısı keşfedilir.

## Deha (Gifted)

Yönetmen: Marc Web

Senarist: Tom Flynn

Oyuncular: Chris Evans, Mckenna Grace, Lindsay Duncan, Jenny Slate

Süre: 101 dakika

Yapımı: ABD-2017

Karakterler: Mary Adler (Mckenna Grace-üstün zekalı çocuk), Frank Adler (Chris Evans-dayı), Evelyn Adler (Lindsay Duncan-anneanne)

Ana Karakter: Mary Adler (özel yetenekli çocuk)

Filmin Özeti: Mary (Mckenna Grace) yedi yaşında ve yaşlılarından farklı, özel yeteneklere sahip bir kız çocuğudur. Hayatı başarısızlıklarla dolu dayısı Frank (Chris Evans)ile yaşamaktadır. Mary'nin annesi de bir özel yetenekli çocuktur ve aile baskısı nedeniyle Mary altı aylıkken intihar etmiştir. Mary'nin okula başlamasıyla, öğretmeni tarafından özel yetenekli çocuk olduğu keşfedilir. Bunun üzerine, onu kendi katı eğitim anlayışına göre yetiştirmek isteyen anneanesi Evelyn ortaya çıkarak Mary'nin velayetini almak ister. Mary'nin mutlu ve normal bir çocuk olmasını bir isteyen Frank arasında Mary'nin devlet okuluna gitmesi konusunda ısrarcıdır.

## ARAŞTIRMANIN VERİ VE BULGULARI

Araştırmanın ana sorusunu özel yetenekli çocukların sinemada nasıl temsil edildiği oluşturmaktadır. Dolayısıyla öncelikle ana karakterin sosyo-demografik özelliklerine bakılmıştır.

**Tablo 1.** Ana karakterin cinsiyeti nedir?

Ana Karakter	Cinsiyeti
Fred Tate	Erkek
Vitus von Holzen	Erkek
Ishaan Awasthi	Erkek
Mary Adler	Kız

Filmlerde özel yetenekli çocukların daha çok erkek karakterler olarak temsil edildiği görülmektedir. Kız çocuklarının, özellikle normal gibi davranmaya çalıştıkları, arkadaşları arasında dışlanmamak ve toplum baskısı gibi nedenlerle üstün yetenekli olduklarını gizledikleri bilinmektedir.

**Tablo 2.** Ana karakter kaç yaşındadır?

Ana Karakter	Yaşı
Fred Tate	7 yaş
Vitus von Holzen	12 yaş
Ishaan Awasthi	8 yaş
Mary Adler	7 yaş

Filmlerde temsil edilen özel yetenekli çocukların 7-12 yaş arasında okul çocuğu denilen evrede olduğu görülmektedir. Her ne kadar aileler küçük yaşlarından itibaren farklılığı gözlemlese de özel yetenekli çocukların keşfedilmesi genellikle okula başlama ile birlikte olmaktadır. Ishaan'ın kendisinden büyük ağabeyi varken, diğer üç çocuğun kardeşi yoktur, tek çocuk olarak temsil edilmiştir.

**Tablo 3.** Ana karakterin ailesi hangi sosyo-ekonomik sınıfa dâhildir?

Ana Karakter	Sosyo-ekonomik düzey
Fred Tate	Alt sınıf
Vitus von Holzen	Orta sınıf
Ishaan Awasthi	Orta sınıf
Mary Adler	Alt sınıf

Filmlerde yer alan üstün yetenekli çocuk temsillerinin üst sınıftan değil, alt ve orta gelir düzeyine sahip ailelerden geldikleri görülmektedir. Küçük adam Tate ve Dahi filmlerinde daha iyi olanaklara sahip olacakları düşünülerek, annesi ve dayısı tarafından, psikoloğa ve geçici aileye verilmektedir. Çocuklar gittikleri daha iyi evlerde, özel hocalarla çalışmakta, hızlandırılmış eğitim almakta, matematik olimpiyatlarına, TV programlarına katılmakta, ancak sadece eğitime odaklanılan bu evlerde sevgi eksikliği çekmektedirler. Vitus kendi isteğiyle ailesinin sahip olduğu olanaklardan daha kötü durumda olan büyükbabasının kulübesine kaçmakta, Ishaan ise babasının zoru ile yatılı okula verilmektedir, ancak bu iki çocuk ailesinden uzaklaşınca daha mutlu olmakta ve kendi kişiliklerini bulmaktadırlar.

**Tablo 4.** Ana karakter ne tür bir eğitim kurumuna devam etmektedir?

Ana Karakter	Devam Ettiği Okul Türü
Fred Tate	Devlet Okulu-Üniversite
Vitus von Holzen	Konservatuvar
Ishaan Awasthi	Devlet Okulu (Yatılı Okul)
Mary Adler	Devlet Okulu

Mary ve Ishaan devlet okuluna devam ederlerken, Vitus 2 yaşında ortaya çıkan piyano yeteneği nedeniyle ailesi tarafından konservatuara gönderilerek özel eğitim almaktadır. Fred'in matematik yeteneğinin ortaya çıkmasıyla, sınıf atlaması ve üniversiteden dersler alması sağlanmıştır. Vitus hariç diğer çocukların özel yetenekleri devlet okuluna giderlerken keşfedilmiştir. Ishaan'ın disleksi tanısı alması özel yeteneğinin yanında eşlik eden iki kere farklılıktır. Karakterlerin hepsi öğrencidir ve bir eğitim kurumunda geleceklerine hazırlanmaktadırlar.

**Tablo 5.** Ana karakter hangi alanda özel yeteneğe sahiptir?

Ana Karakter	Yetenekli Olduğu Alan
Fred Tate	Matematik
Vitus von Holzen	Müzik (Piyano)
Ishaan Awasthi	Resim
Mary Adler	Matematik

İncelenen filmlerin ikisinde ana karakterin matematik ve sayılar alanında, diğer ikisinin ise sanat alanında (resim ve müzik) yetenekli olduğu görülmektedir. Özel yetenek sadece sayısal alanda değil, sanatın farklı alanlarında da ortaya çıkabilmektedir. Bazen Vitus da olduğu gibi müziğin yanı sıra IQ katsayısının yüksek olduğu, iyi satrançta yetenekli olması, ya da Fred'de olduğu gibi matematiğin yanı sıra, piyano çalabilmesi, şiir yazma ve resim yapmada iyi olması çoklu yeteneğin olduğunu göstermektedir. Bu nedenle özel yetenekli çocuklar günümüzde sadece IQ seviyesinin yüksekliği ile tanımlanmamaktadır.

**Tablo 6.** Ana karakter hangi alanda sorun yaşamaktadır?

Ana Karakter	Sorun Yaşadığı Alan
Fred Tate	Sosyal beceriler, mide problemleri

Vitus von Holzen	Sosyal beceriler, ailesinin beklentileri
Ishaan Awasthi	Akademik beceriler (harfleri tanıma)
Mary Adler	Sosyal beceriler

İncelenen filmlerde üstün yetenekli çocukların daha çok sosyal yeteneklerde, özellikle de yaşlıları ile uyum sağlamakta zorlandıkları gösterilmektedir. Vitus kalabalık bir toplantıda köşede oturmakta, piyano çaldıktan sonra tekrar köşesine geçmekte insanların arasına karışmamakta, ayrıca ailesinin beklentilerini karşılamakta zorlanmaktadır. Ishaan sınıf arkadaşları tarafından alaya alınmakta, dışlanmakta, ayrıca sayıları ve harfleri okumakta zorlanmaktadır. Fred mide ağrıları çekmektedir, annesi bu durumu aşırı duygusal olmasına bağlamaktadır. Mary'nin de diğer özel yetenekli çocuklar gibi yalnız olduğu görülmektedir.

**Tablo 7.** Ana karakterin gösterdiği davranış problemleri var mıdır?

Ana Karakter	Davranış Problemleri
Fred Tate	Annesini bir şey bilmemekle suçlamaktadır.
Vitus von Holzen	Ailesini IQ puanının düşmesi ile ilgili kandırmaktadır.
Ishaan Awasthi	Ailesine ve öğretmenlerine karşı isyankâr davranışlar göstermektedir.
Mary Adler	Özel öğretmenler ve sürekli eğitim sonucu öfke nöbetleri geçirmektedir.

Vitus, üstün yeteneklerinden dolayı sürekli yetişkin tavrı görmekten rahatsız olmaktadır. Bu durumu büyükbabasıyla arasındaki diyalogda "Ben de normal biri olmak isterdim" diye ifade etmektedir. Sonrasında beyninin hasar gördüğü ile ilgili ailesini kandırmaktadır. Ishaan, resim alanında üstün yetenekli olmasının ve eşlik eden disleksinin geç tanınması sonucu, ailesiyle sorunlar yaşamaktadır. Fred Tate, TV programlarına katıldığında ve üniversitede eğitim almaya başladığında aşırı özgüven geliştirmiş, annesini küçümsemeye başlamış, ancak gece uyamadığında ve korktuğunda sevgi ihtiyacı hissetmiştir. Mary, annesiz büyümüş dayısı ona eğlenceli bir hayat sunmaya çalışmıştır, üstün yetenekli olduğu anlaşıldıktan sonra, anneannesi ortaya çıkarak ona özel eğitim vermek için çaba harcamış, daha önce kendi kızı, Mary'nin annesine yaptığı gibi proje çocuk olarak eğitmeye çalışmıştır. Mary'nin annesi bir matematik dâhisidir ve önemli bir problemi çözdüğü ancak baskılara dayanamayarak intihar ettiği anlaşılmıştır. Bu durum anlaşıldıktan sonra Mary'nin hem üniversitede eğitim alması hem de yaşlıları ile birlikte olabileceği bir program ayarlanmıştır. Böylelikle Mary üzerindeki baskıyı azaltabilmiştir.

**Tablo 8.** Ana karakterin özel yeteneği kim tarafından keşfedilmiştir?

Ana Karakter	Özel Yeteneği Keşfeden
Fred Tate	Anne
Vitus von Holzen	Aile
Ishaan Awasthi	Resim Öğretmeni
Mary Adler	Sınıf Öğretmeni

Fred'in annesi, bir restoranda yemek yedikleri sırada tabağın altındaki yazıyı okuması ile özel yeteneğini keşfetmektedir. Vitus'un ailesi doğum gününde hediye olarak bir piyano almakta ve çocuğun daha önce biliyormuş gibi çalması ile özel yeteneği keşfedilmektedir. Resim öğretmeni, Ishaan'ın okuldaki içine kapanıklığı hakkında ailesi ile görüşmek için evlerine gittiğinde, Ishaan'ın daha önce yaptığı resimleri görerek özel yetenekli olduğunu keşfetmektedir. Mary'nin sınıf öğretmenin sorduğu zor matematik hesaplamalarını zihinden yapması ve öğretmenin ancak hesap makinesi ile sağlamasını yapabilmesi ile çocuğun matematik ve sayılar alanında dahi olduğu anlaşılmaktadır.

**Tablo 9.** Ana karakter özel yeteneği tarafından keşfedildiğinde kaç yaşındadır?

Ana Karakter	Özel Yeteneği Keşfedildiğinde Kaç Yaşında
Fred Tate	4 yaşında
Vitus von Holzen	2 yaşında
Ishaan Awasthi	7 yaşında
Mary Adler	7 yaşında

Mary ve Ishaan'ın özel yeteneği öğretmenleri tarafından keşfedildiği için, okul yaşı olan 7 yaşın beklenmesi gerekmektedir. Vitus ve Fred'in özel yetenekleri aileleri tarafından keşfedildiğinden, daha erken yaşlarda özel yetenekli çocuk olduklarının farkına varılmıştır. Vitus ve Fred'in annelerinin tepkisinin, çoğu özel yetenekli çocuğa sahip olduğunu öğrenen ailelerde olduğu gibi, öncelikle bir şaşırma (şok) aşamasında olduğu görülmektedir. Özel eğitim gereksinimli olan bir çocuğa sahip olduğunu öğrenen aileler şok, inkâr, suçlama, kabul gibi aşamalardan geçmektedirler (Diken, 2015). Ailelerin çocuklarının özel yetenekli olduğunu öğrendikten sonra yaşadıkları gurur yanında, gerekli eğitimi verememekle ilgili endişelendikleri görülmektedir. Bu durumun istisnasının Mary'nin dayısı Frank olduğu görülmekte, Frank Mary'nin yaşlıları ile normal bir eğitim alması için ısrar etmektedir. Filmin ilerleyen bölümünde Mary'nin annesinin başına gelenlerin açıklanması ile birlikte, Frank'ın de üstün yetenekli bir çocuk olabileceği ve annesinin baskısından kaçmak için bunu sakladığı izleyiciye düşündürülmektedir.

**Tablo 10.** Ana karakteri ailesinin özel yeteneği nedeniyle karşılaştığı sorunlar nelerdir?

Ana Karakter	Ailelerin Karşılaştığı Sorunlar
Fred Tate	Fred tarafından küçümsenmek, onu daha iyi eğitim alması için özel çocukların bulunduğu Jane'in çiftliğinde bırakmak
Vitus von Holzen	Ailenin baskısından bunalan Vitus'un onları aldatması
Ishaan Awasthi	Standart eğitim sistemi içinde Ishaan'ın sorunlarının anlaşılabilmesi
Mary Adler	Daha iyi eğitim alması için dayısı Mary'i bırakmak zorunda kalmıştır.

Bütün öğrencilere standart bir eğitim vermeye çalışan örgün eğitim sistemi içinde, özel yetenekli çocuğun keşfedilmesi geç bir zamana kalabilmektedir (Ishaan da olduğu gibi). Öğretmenler sınıflarında özel yetenekli çocukları istememekte, farklılığı cezalandırılmakta, özel yeteneği olduğuna inanmakta zorlanmaktadır. Özel yetenekli çocuklar daha iyi eğitim alması için, özel okullara yönlendirilmektedir. Frank ve Dede'nin durumunda olduğu gibi, bazen ailelerin ekonomik durumları söz konusu özel eğitimi aldirmek için yeterli olamamaktadır. Aileler çocuklarının özel yetenekli olduğunu öğrendikten sonra daha iyi eğitim alması için çaba harcarken çocuklarını bunaltabilmektedirler (Fred, Vitus ve Mary de olduğu gibi). Aileler çocukları ile iletişim kurmakta ve sorularına cevap vermekte zorlanabilmektedirler (Maya ve Dede de olduğu gibi).

**Tablo 11.** Ana karakterin özel yeteneği nedeniyle karşılaştığı sorunlar ve engeller nelerdir?

Ana Karakter	Karşılaştığı Sorunlar ve Engeller
Fred Tate	Kendisine yetişkin gibi davranılması, annesinden olgun olması
Vitus von Holzen	Ailesinin yüksek beklentileri
Ishaan Awasthi	Eşlik eden durumun geç tanınması
Mary Adler	Akran reddi ve eğitim sistemi

Ana karakterlerin hepsinin yaşlıları ile iletişim problemleri olduğu görülmektedir. Mary ve Fred'in kendilerinden büyük arkadaşları olduğu, Vitus'un büyükbabası ile iyi anlaşığı, Ishaan'ın ise ağabeyi ile iletişimi filmlerde işlenen konular arasında yer almaktadır. Özel yetenekli çocuklar, yaşlılarından ileri zekâ gelişimi nedeniyle yaşlıları ile anlaşmakta zorlanmaktadır. Özel yetenekli oldukları ortaya çıktıktan sonra, Fred, Vitus ve Mary kendileri için hazırlanan yoğun eğitim

programından ve ailelerinin yüksek beklentilerinden bunalmaktadırlar. Ishaan ise eşlik eden disleksinin geç tanınması nedeniyle, özel yeteneği ortaya çıktıktan sonra mutlu olmakta ve kendisiyle gurur duymaktadır.

## SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Çalışmada özel yetenekli çocuğun ana karakter olduğu dört film seçilmiş ve filmler özel yeteneğin keşfedilme süreci, karşılaşılan sorunlar, engeller, problemler açısından içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiştir. Üstün zekalı, üstün yetenekli kavramlarından sonra, günümüzde özel yetenekli tabirinin kullanılması daha uygun görülmektedir. Özel yetenekli çocuklar, yaşlarına göre farklılık gösteren, yaratıcı, hayatı farklı algılayan, meraklı, çabuk öğrenen, sorunlar karşısında farklı çözümler üretebilen çocuklar olarak tanımlanmaktadır.

İncelenen filmlerinin tümünün dramatik anlatıya sahip olduğu, filmlerin türlerinin melodram olduğu görülmektedir. Bu durum özel yetenekli çocuğa sahip olmanın beraberinde getirdiği sorunlar ve sorumluluklarla açıklanabilmektedir. Filmlerde ana karakter olan özel yetenekli çocukların genellikle erkek, 7-12 yaş arasında ve tek çocuk olarak temsil edildiği gözlenmiştir. Söz konusu çocuklar, devlet okullarına giden ve alt veya orta gelir düzeyine sahip ailelerden gelen çocuklar şeklinde temsil edilmektedir.

İncelenen filmlerdeki özel yetenekli çocukların çoğunluğunun sosyal becerilerde sorun yaşadığı ve akranları ile iletişim kurmakta zorlandığı tespit edilmiştir. (Örneğin, Vitus anaokulunda etkinliklere katılmayarak, bir köşede oturup ansiklopedi okumaktadır). Özel yetenekli çocukların hayatı anlamlandırmaları yaşlarından farklı olduğu için, bu çocuklarda duygusallık, depresif olma, duygularını uçlarda yaşama... gibi sosyal-duygusal özellikler görülebilmektedir. Bu durum sosyal ilişkiler kurmalarını zorlaştırmaktadır (Ishaan'ın ilk sahnelerde arkadaşları ile kavga ettiği, sınıftan atıldığı zaman diğer çocukların onunla dalga geçtiği görülmektedir).

Örnekleme dâhil edilen filmlerdeki özel yetenekli çocukların çoğunlukla akranları tarafından reddedilmek ve ailelerin yüksek beklentileri sorunları ile karşılaştığı tespit edilmiştir. Filmlerde temsil edilen özel çocukların zihinsel yetenekleri, yaşadıkları deneyimler ve duygular akranlarından farklı olduğu için, akranları tarafından reddedilmekte ve anlaşılmadığı için özel yetenekli çocuk yalnızlaşmaktadır (örneğin Fred'in doğum gününe hiçbir arkadaşı gelmemektedir). Yaşlarından daha olgun oldukları için kendilerinden yaşça daha büyük kişilerle iletişim kurmaktadır. Bu durum sosyal problemler yaratmaktadır (örneğin, Vitus kendinden yaşça büyük kıza evlenme teklif etmektedir). İncelenen filmlerde özel yetenekli çocuklarda, yalnızlık, kabul görmeme, yetişkinlerle arkadaşlık, özgüvenli, sosyal kurallara karşı gelme gibi duygusal ve sosyal özelliklerinin genel olarak doğru yansıtıldığı söylenebilmektedir.

Özel yetenekli çocukların çevrelerindeki olaylara karşı aşırı duyarlı ve hassas oldukları görülmektedir. Vitus, ailesinin yaşadığı maddi sıkıntıları fark ettiğinde, büyükbabasının adı ile borsaya girmekte, kazandığı para ile babasının çalıştığı şirketi satın almaktadır. Bu durum Büyükbabasının ölmesiyle ortaya çıkmıştır. Fred'in ise, dünyanın geleceği ile ilgili fazla düşündüğünü, "toprak ana eriyor" yazısı karşısında hüznlendiğini, midesinde ülser olduğu ve alerjileri olduğu görülmektedir.

Ayrıca, özel yetenekli çocuktan ebeveynlerin ve öğretmenlerin beklentileri, çocuğun yeteneği ve aldığı eğitim arasındaki uyumsuzluk, akran ilişkilerinde yaşanan güçlükler, sosyal çevre tarafından anlaşılma zorluk, mükemmeliyetçilik gibi nedenlerden dolayı özel yetenekli çocuklarda davranışsal ve duygusal problemlerin ortaya çıkabileceği görülmektedir (Pektaş ve diğerleri, 2020, s. 223). Ailelerin, yaşının üstünde performans gösterse ve yetişkin gibi davranışlar da onların hala çocuk olduğunu unutmaması gerektiği düşünülmektedir.

Filmlerdeki aileler genellikle maddi olanaksızlıklar sebebiyle çocuklarının alması gereken özel eğitimi onlara sağlayamamaktadır. Çözümlenen filmlerde özel yetenekli çocuğa sahip ailelerin karşılaştığı problemlerin başında, maddi sıkıntıların olduğunun gösterilmesi nedeniyle, çocuğa gereken eğitimin nasıl ve nerede verileceği sorusu gelmektedir. Devletin eğitim politikalarında toplumsal kalkınma için önem taşıyan özel yetenekli çocukların eğitimine önem vermesi gerekmektedir.



Ana karakterlerin özel yetenekli olduğu çözümlenen filmlerde, literatüre uygun olarak, aileleri ve öğretmenleri tarafından keşfedilmektedir. Özellikle öğretmenlerin özel yetenekli öğrenciler ile ilgili eğitim alması, eğitim fakültelerine söz konusu alanlarda dersler eklenmesi gerekmektedir. Özel yetenekli çocukların genellikle aileleri veya öğretmenleri tarafından fark edilmeleri çok kolay olamamaktadır. İshaan'da olduğu gibi iki kere özel durumunun tanınması zaman alabilmektedir. Filmlerdeki karakterlerin iki ile yedi yaş arasında özel yetenekli oldukları keşfedilmektedir.

Her ne kadar dört filmde oluşan bir örneklem incelense de filmlerde özel yetenekli çocuğun gerçeğe yakın temsil edildiği, özel yetenekli çocukların sorunları ile ilgili farkındalık oluşturulduğu söylenebilmektedir. Türk sinemasında özel yetenekli çocukları ana karakter olarak bir film bulunmadığı görülmektedir. Türkiye'de de özel yetenekli çocukları konu alan filmlerin yapılması önerilebilmektedir. Böylelikle, özel yetenekli çocuk temsiliyeti arttıracak için, toplum tarafından kabul edilmelerinin de kolaylaşacağı düşünülmektedir.

## KAYNAKÇA

Abisel N. (2003). *Sessiz sinema*. İstanbul: Om Yayınevi.

Akarsu, Ö. & Mutlu, B. (2017). Üstün yetenekli çocukları anlamak: Çocukların sosyal ve duygusal sorunları. *Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 7 (2), 112-116. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/duzcesbed/issue/31475/340521>

Berger, A. A. (2000). *Media and communication research methods*. Sage Publications.

Bildiren, A. (2018). *Üstün yetenekli çocuklar*. Pegem Akademi Yayınları.

Chandler, D. ve Munday, R. (2018), *Medya ve iletişim sözlüğü*. Çev. Babacan Taşdemir, İletişim Yayınları.

Diken, H. İ. (2015). *Özel eğitime gereksinim duyan çocuklar ve özel eğitim*. (11.Baskı). Pegem Akademi Yayınları.

Gökçe, O. (1994). *İçerik çözümlemesi*. Eskişehir: Turkuaz Yayıncılık.

Hall, S. (2017). *Temsil: Kültürel temsiller ve anlamlandırma uygulamaları*. (İ. Dündar, Çev.). Pinhan Yayınları.

Harrison, C. (2004). Giftedness in early childhood: The search for complexity and connection. *Roepers Review*, 26 (2), 78-84.

Levent, F. (2011). *Üstün yetenekli çocukların hakları*. Çocuk Vakfı.

Marshall, G. (1999). *Sosyoloji sözlüğü*. Osman Akınhay, (D. Kömürcü, Çev.). Bilim ve Sanat Yayınları.

Millî Eğitim Bakanlığı, Bilim ve Sanat Merkezleri Yönergesi. [https://orgm.meb.gov.tr/meb\\_iys\\_dosyalar/2022\\_06/13131619\\_BYLYM\\_VE\\_SANAT\\_MERKEZLERI\\_YONERGESI.pdf](https://orgm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2022_06/13131619_BYLYM_VE_SANAT_MERKEZLERI_YONERGESI.pdf), erişim tarihi 27.11.2022.

Mutlu, E. (1998). *İletişim sözlüğü*. Bilim Sanat/Ark Yayınları.

Pektaş, D., Çetin, A., Işık, E., Kırman, A. & Metin, N. (2020). Üstün yetenekli çocukların konu edildiği filmlerin gelişimsel ve eğitsel açıdan incelenmesi. *Hacettepe University Faculty of Health Sciences Journal*, 7 (2), 206-228. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/husbfd/issue/54381/531398>

Varol, S. F. (2016). *Temsil, ideoloji, Kimlik*. Varlık Yayınları.

Yıldırım, A.& Şimşek, H. (2006). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.



ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

**Araştırma Makalesi \* Research Article**

**Research on Asylum-Seeking Preschool Children In Turkey: A Systematic Review**

**Türkiye'de Sığınmacı Konumundaki Okul Öncesi Dönem Çocukları Hakkında Yapılan Araştırmalar: Sistemik Derleme\***

**Özlem YILMAZ DEMİREL**

Assist. Prof. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey University Faculty of Health Sciences Karaman, Turkey

ozlemyilmaz@kmu.edu.tr

Orcid ID: 0000-0001-9999-1120

**Alper Yusuf KÖROĞLU**

Assoc. Prof. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey University Faculty of Health Sciences Karaman, Turkey

aykoroglu@kmu.edu.tr

Orcid ID: 0000-0002-8131-0021

**Safa A. ATAMAN**

Lect., Karamanoğlu Mehmetbey University Vocational School of Health Services Karaman, Turkey

safaataman@kmu.edu.tr

Orcid ID: 0000-0002-9304-2650

**Barış KÖSRETAŞ**

Lect., Karamanoğlu Mehmetbey University Vocational School of Health Services Karaman, Turkey

bariskosretas@kmu.edu.tr

Orcid ID: 0000-0001-9474-8586

**Abstract:** This study was conducted with the systematic review method to determine the studies conducted on children who are asylum-seekers in preschool period in Turkey and their results. Systematic reviews are important research projects that should be conducted by examining all studies conducted on a certain subject within a certain protocol. For this reason, the current study was carried out with the studies searched in Google Scholar and YÖKTEZ database by using the keywords "asylum-seeking children", "asylum-seeking child", "refugee children", "refugee child" without any date restriction in the research process. While the inclusion criteria for the systematic review were determined as studies conducted with children in the 0-6 age group, the exclusion criteria were determined as studies on children over the age of 6. Because of the keywords determined, a total of 2039 studies were reached and all of them were analyzed one by one. From these studies, 43 studies that were suitable for the study were identified. After removing duplicate studies, 29 studies that met the inclusion and exclusion criteria were included. When the studies were analyzed, it was seen that the problem of asylum-seekers is not limited to adults. Children are most affected by this situation.

**Keywords:** Asylum-seeking children, refugee children, preschool, 0-6 years, systematic review

**Öz:** Bu araştırma Türkiye'de okul öncesi dönemde sığınmacı konumunda olan çocuklar ile ilgili yapılan çalışmaları ve sonuçlarını belirlemek amacıyla sistemik derleme yöntemiyle yapılmıştır. Sistemik

\* This study was presented as an oral presentation at the International Congress on Vulnerable Groups.

Arrival Date:17.03.2023

Acceptance Date:27.04.2024

Publication Date:31.08.2024

*Reference:* Yılmaz Demirel, Ö., Köroğlu, A.Y., Ataman, S.A. & Köşretas, B. (2024). Research on asylum-seeking preschool children in Turkey: A systematic review. *Kahramanmaraş Sütçü İmam University Journal of Social Sciences*, 21(2), 681-694. Doi: 10.33437/ksusbid.1266859

---

derlemeler, belli bir protokol dahilinde, belli bir konuda yapılmış tüm çalışmaların incelenmesiyle yapılması gereken önemli araştırma projeleridir. Bu nedenle de araştırma sürecinde tarih kısıtlaması yapılmaksızın "sığınmacı çocuk", "sığınmacı çocuklar", "mülteci çocuk" ve "mülteci çocuklar" anahtar kelimeleri kullanılarak Google Akademik ve YÖKTEZ veri tabanında taranan çalışmalar ile gerçekleştirilmiştir. Sistematik derlemeye dahil etme kriterleri 0-6 yaş grubundaki çocuklarla yapılan çalışmalar olarak belirlenirken, dışlama kriteri olarak da 6 yaş üzeri çocuklarla ilgili çalışmalar olarak belirlenmiştir. Belirlenen anahtar kelimeler neticesinde toplamda 2039 çalışmaya ulaşılmış ve hepsi tek tek incelenmiştir. Bu çalışmalardan araştırmanın amacına uygun olan 43 çalışma belirlenmiştir. Mükerrer çalışmalar çıkarıldıktan sonra dahil etme ve dışlama kriterlerine uyan 29 çalışmaya yer verilmiştir. Çalışmalar incelendiğinde görülmüştür ki sığınmacı sorunu sadece yetişkinler özelinde kalmamaktadır. Bu durumdan, hangi yaş grubunda olursa olsun, en çok çocuklar etkilenmektedir.

**Anahtar Kelimeler:** Sığınmacı çocuk, mülteci çocuk, okul öncesi, 0-6 yaş, sistematik derleme

---

## INTRODUCTION

The preschool period, which is included in early childhood, is generally a process in which children acquire new acquisitions, prepare for primary education, acquire daily life skills, and learn to speak Turkish correctly and beautifully. Each knowledge and experience they acquire in this process is the basis for the next process. In addition, pre-school education creates learning environments for all children under equal conditions. The preschool education goals of the Turkish National Education have also been established within this framework (Ministry of National Education, 2013). These general objectives are inclusive for all children. However, the fact that the phenomena of war and migration in today's world affect countries deeply and sometimes radically creates a serious obstacle to the generalization of these goals for all children.

Turkey is a country that receives migration for different reasons such as civil war and asylum requests. While migrants are sometimes individuals who come alone, most of the time they migrate together with nuclear and extended family structures. Children constitute the segment most seriously affected by the phenomenon of migration. While children of Turkish origin and asylum-seekers are expected to develop healthy peer relationships in the same schools, it is not known how and in what way children will affect each other and to what extent the targeted goals of preschool education will be achieved (Türker Üçüncü & Aktan Acar, 2021). There are many children who come to Turkey due to migration at all levels of education, starting from pre-school. Although it is assumed that they will return in the short term, and these children are considered visiting students by enrolling them in schools and issuing them diplomas, there has been an attempt to solve the problem of educating asylum seeker children, which has arisen because asylum seekers who are assumed to return cannot return to their countries by enrolling them in public schools (Gencer, 2017; Ergun, 2018). Children who have to study in Turkey for various reasons have to be adapted to the Turkish education system. In this situation, it is important to take integration practices and carry them out in a qualified way (İnce et al., 2022; İnce & Yıkılmış, 2021).

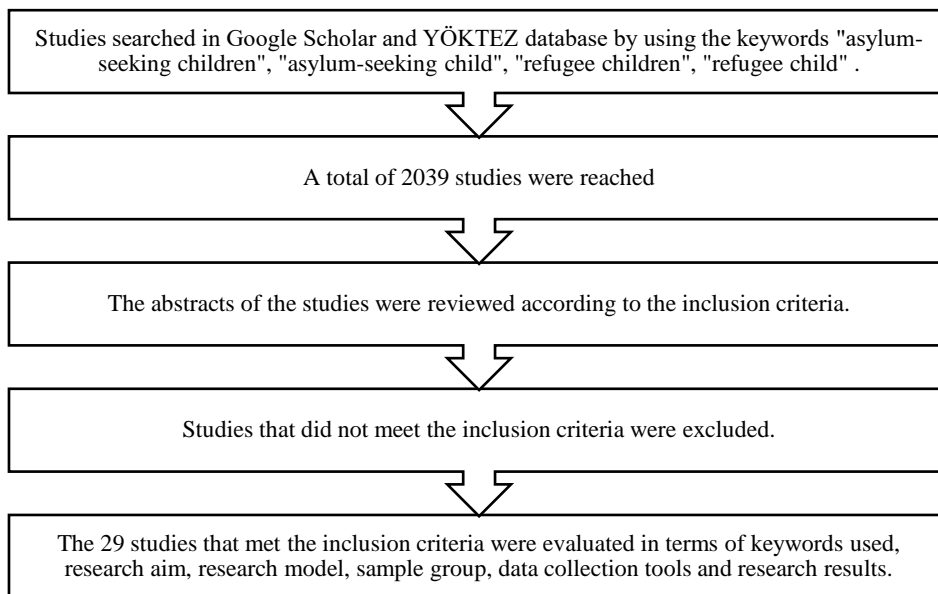
## METHOD

This study was conducted with the systematic review method to determine the studies and results of the studies on children who are asylum seekers in preschool period in Turkey. Systematic reviews are important research projects that should be conducted by examining all studies conducted on a certain subject within a certain protocol (Karaçam, 2013). For this reason, it was carried out with the studies scanned in Google Scholar and YÖKTEZ database by using the keywords "asylum-seeking children", "asylum-seeking child", "refugee children", and "refugee children" without any date restriction in the research process.

While the inclusion criteria for the systematic review were determined as studies conducted with children in the 0-6 age group, the exclusion criteria were determined as studies on children over the age of 6.

Because of the keywords determined, a total of 2039 studies were reached and all of them were analyzed one by one. From these studies, 43 studies that were suitable for the study were identified. After removing duplicate studies, 29 studies that met the inclusion and exclusion criteria were included (See Figure 1).

**Figure 1:** Flowchart detailing study selection



## FINDINGS

Information on the 29 studies included in the study is presented in Table 1 under the titles of research aim, research model, sample group, data collection tools, and results.

**Table 1.** Characteristics of the studies analyzed in the study.

Studies	Keywords	Research Aim	Research Model	Sample Group	Data Collection Tools	Results
Mercan Uzun & Bütün, 2016	refugee children, Syrian children, pre-school education	Analyze the issues that the refugee children encounter during the orientation period at the pre-school education	Qualitative	6 preschool teachers who have Syrian students in their classrooms.	Semi structured interview	The refugee children have difficulty meeting basic needs like food, shelter, and hygiene because they have not completely settled in Turkey.
Aydın & Kurtulmuş , 2018	Preschool, education problems, migration, migrant child.	Identify the pre-school teachers' perspectives on the issues migrant children face in their school.	Qualitative	15 pre-school teachers working in 8 primary schools	Personal Information Form and Semi-Structured Interview Form	The main issue was communication between the migrant children and the native students as well as between the teachers.
Can Yaşar et al., 2018	Immigrants, refugees, developmental characteristics , language development, social adaptation	Examine how Syrian children aged 48 to 66 months fare in terms of their development after attending preschool.	Mixed	14 children and their mothers and teacher	General Information Form, Early Development Evaluation Form, Interview form for the Effectiveness of Preschool Education, Interview Form for the	Pre-test and post-test results in the areas of language, social emotional development, and motor development all showed significant differences.

					Concepts of Peace and Violence, Game Interview Form and Teacher Interview Form	
Çakan et al., 2018	-	Examine the social emotional development of refugee children who are receiving preschool education.	Qualitative	9 preschool teachers with refugee children in their classrooms	Semi Structured Interview	Four themes were determined for the social emotional characteristics of refugee children which are children's social-emotional development, communication skills, classroom environment and environmental factors.
Güllüce, 2019	Syrian refugee children, Turkish children, social skills, problem behaviours	Examine by using psychometric criteria, the social skills and problematic behaviors of the local and Syrian refugee children enrolled in preschool.	General Survey	275 children aged 4-5 who continue their preschool education in 9 independent kindergarten	Personal Information Form and Social Skills Rating System (SSRS)	The mean social skill scores of local children and Syrian refugees differed significantly.
Ataseven & Çağdaş, 2019	-	Examine the impact of the game Activities Program supporting language development on the language development and daily life skills of 5-6 age group refugee children.	Trial Model	50 children, 5-6 age group consisting of refugee children whose families have stay their country	Peabody Picture Vocabulary Test (PRKT)	The program positively affects the language development and daily life skills of 5-6 age group refugee children.
Avcı, 2019	pre-school education preschool education teacher refugee students adaptation problems	Find out the preschool teachers' thoughts on the difficulties refugee students encounter during the educational process and what kinds of solutions they have to offer to address those difficulties.	Qualitative	8 pre-school teachers	Semi Structured Interview	Due to language and cultural barriers, refugee students found it difficult to communicate with their friends, understand the activities, and follow the rules in the classroom.

Karuç, 2019	Refugee, child, nutrition, breast milk	Examine the feeding habits of the 0-2-year-old children of Syrian refugees' mothers	Descriptive cross-sectional	173 Syrian refugees mothers who have a 0-2-year-old child	Survey	34.1% of the children had weight and 20.8% of their height was below the 3rd percentile
Kaya Değer, 2019	Early childhood period, Syrian children, socioemotional adaptation, refugee, immigrant	Analyze Syrian children's early childhood socioemotional adaptation abilities using various variables.	Descriptive	69 children who attend pre-school education	Personal Information, and Marmara Socioemotional Adaptation Scale	Syrian children's early childhood socio-emotional adaptation abilities are above average, and there is a significant difference between these abilities and those of other children of similar age.
Korkmaz, 2019	Migration, refugee, asylum seeker, preschool education, refugee children.	Evaluation of refugee children's preschool and kindergarten educational experiences	Qualitative	Five asylum seeker students, four school administrators, nine asylum-seeking parents	Semi-structured interview technique and observation	Children who were seeking asylum had issues with language and communication during their education.
Özer Aytekin & Sönmez Ektem, 2019	Preschool education, child, immigration, immigrant children, Syrian immigrants, preschool teacher	To draw attention to the degree of education and training held by teachers in Hatay province who instruct Syrian immigrant children in their classrooms.	Qualitative	18 pre-school teachers	Interview form	Teachers who spoke Arabic interacted with the students directly, as opposed to other teachers who used body language, servants who spoke Arabic, or children in the classroom.
Tuğçe Ayas, 2019	Refugee, war, child, child development, developmental delay.	To asses' Syrian children's developmental status and comparing it with that of Turkish children	Case-control	60 Turkish children between 18-72 months and 60 Syrian children between 18-72 months	Denver II Developmental Screening Test	Compared to Turkish children, Syrian children experienced more developmental delays. Turkish children who performed the Denver II Developmental Screening Test were found to be normal in 82.1% of cases, suspicious in 10.7% of cases, and abnormal in 7.1%. In the study group, patients were found to be normal in 22.2% of cases, suspicious in 33.3% of cases, and abnormal in 44.4% of cases.
Yanık Özger &	Syrian children, preschool,	Understand the experiences of	Qualitative	17 children, five-year-old and	Participation observation, semi	The language spoken, the attitudes of Turkish

Akansel, 2019	ethnographic research	Syrian children in preschool class and the peer culture they create		their parent	structured and unstructured interviews, observation, document analysis	families, and the popularity of Turkish children within the classroom are all critical factors in shaping peer culture
Alabay & Ersal, 2020	Different culture, preschool education, child, preschool teacher.	Determine the experiences of pre-school teachers with 48-72 months old children from different cultures.	Qualitative	13 preschool teachers	Semi-structured interview	Teachers often did not make changes to the classroom environment because they felt inadequate.
Alkan, 2020	Early childhood, language development, second language acquisition	Examine the communication skills in Syrian children attending kindergarten with Turkish students	Qualitative	Three Syrian students who continue their education in two kindergartens within a public elementary school	Observation	Those who came from Syria and speak Kurdish as their mother tongue are more successful. speaking Turkish.
Bozkurt Polat et.al., 2020	Social adaptation, social skills, problem behaviour, values behaviour, migrant child, early childhood Education.	"To investigate the effect of the Social Skill and Social Adaptation Program on problem behaviors and value competencies in war-affected migrant children who face significant challenges in adapting to social life due to negative experiences.	Semi-experimental design	17 migrant children who are between 60 and 72 months	Social Skill Scale, Problem Behaviour Scale, Values Scale	The Social Skill Education Program is effective, children's social skills and value behaviors have increased and problem behaviors have decreased
Karabulut et.al., 2020	Refugee student, pre-school, picture interpretation, socializing, content analysis, refugee children.	Determine the problems of Afghan students forced to migrate and their adjustment to school through the images drawn by refugee students.	Qualitative	24 students who are between 3-6 years child	Draw and Tell Technique	Based on the pictures drawn by the refugee students, a number of problems such as trust issues, dominance, perfectionism, closeness, anger, and happiness could be identified considering the age and developmental level of the refugee preschool children.
Kuru, 2020	Refugee children, early intervention, self-esteem, social skill, resilience, bioecological theory	Researching the impact of laughter yoga, as a supplementary intervention program, on social skills,	Randomization Experiment	76 refugee children, born in 2013,	Demographic Information Form, Early Childhood Social Skill Measure (ECSSM), State	The experimental group and control group displayed a notable disparity in total scores for social competence, self-esteem, and resilience

		self-esteem, and resilience in refugee children			Self-Esteem Scale, and Child and Youth Resilience Measure-Revised	
Yalçın & Simsar, 2020	School adjustment, pre-school education, Syrian refugee children	Identifying the preschool adjustment problems of a Syrian refugee child who fled his home country and found refuge in Turkey.	Qualitative	Child's family, teachers, and the principal of the school where the child was educated at pre-school.	Interview	One of the most important factors affecting children's adjustment to school is the communication problem
Zindar, 2020	Refugee, nutritional anemia, B12 deficiency, vitamin D deficiency, iron deficiency	Comparing the incidence of nutritional anemia among Syrian immigrant children and Turkish children	Case-control study	109 healthy Syrian immigrant children who are between 6 months and 6 years old and 109 healthy Turkish citizen children at the same age range	Hemogram, iron, iron binding capacity, transferrin saturation, ferritin, vitamin B 12 and vitamin D levels	Syrian immigrant children face significant health concerns related to nutritional anemia and vitamin D deficiency
Ayyıldız, 2021	Immigrant, nutrition, growth, underweight, stunting	Determination of nutritional and growth status of 0-60months old children living in immigrant camps in Kilis province.	Cross-sectional and descriptive	Children of 253 volunteered families aged 0-60 months.	Questionnaire and the anthropometric parameters	"Turkey offers support and aid to immigrants, who may encounter unfavorable circumstances such as insufficient and improper nourishment, inadequate access to healthcare services, and inadequate identification of deficiencies during the migration process..
Bozkurt Polat et al., 2021	Self-perception, social adaption, social skill, preschool education	Researching the effects of a social skills training program on self-perception of 60-72-month-old Afghan immigrant children	A pre-test - post-test experimental design	17 immigrant children of ,60-72 months.	DeMoulin Self-Perception Scale	The child's self-perception is significantly influenced by the family, and it has been suggested that educating parents about child rearing would go a long way toward helping children achieve a positive self-perception
Konan & Gürsul, 2021	Syrian children's education, pre-school education, pre-school teacher	Identify the problems that preschool teachers who have Syrian children in their classes face during the	Qualitative	25 pre-school teachers	Semi structured interview	The main problem that arose during the educational process was the language problem, which was that the children did not understand what



		educational process and their proposed solutions to these problems				was being said and had difficulty expressing themselves, and that the teachers were unable to provide the necessary teaching materials.
Türker Üçüncü & Aktan Acar, 2021	Early childhood education, school adaptation, asylum seekers	Examining the challenges of adjustment experienced by asylum seekers and Turkish children who were enrolled in early childhood preschool education, with the goal of identifying common problems and developing appropriate interventions	Qualitative	27 participants: 8 children, 8 parents, and 11 educators. P	Semi structured interview and observation	The language barrier is widely regarded as the primary factor affecting the adaptation of refugee children to school.
Yanık Özger & Kozandağı , 2021	Syrian children, preschool education, play, ethnographic research	Investigation of the games of Turkish and Syrian children, the relationships they establish in the game, and the factors that play a role in it	Qualitative	18 children who are between 5-6 years old and 8 parents	Observation, interview, document analysis, researcher diary	Turkish and Syrian children strengthened their relationships through games they developed using body language and accepted a Syrian girl as the leader in their games. While the relationships between Turkish and Syrian children developed into close friendships over time, some children also experienced social exclusion.
Zembat et al., 2021	Metaphor, migrant child, preschool teacher, refugee.	Identifying preschool teachers' perceptions of the concept of migrant children using metaphors.	Descriptive	170 preschool teachers working in seven regions of Turkey	Demographic information form and an open-ended questionnaire.	The metaphors of being different, belonging, being a stranger, being orphaned, being sensitive, being needy, being valuable, being hidden/confidential, becoming ambiguous, being hopeful, being insecure, being worn out, need for adaptation, need for effort, and need for awareness that emerge from this study are grouped

						into 12 different categories
Özoruç & Sığirtmaç, 2022	Preschool education, refugee children, preschool teacher, Syrian children	To find out the opinions of preschool teachers who have refugee children in their class about the educational process, their problems, suggestions for solutions to problems, and the attitudes of parents and children toward refugee children.	Qualitative	11 pre-school teachers	Semi structured interview	The main problem in training preschool teachers who have refugee children in their class has been the language problem.
Tanış & Özgün, 2022	Refugee children multicultural classroom early childhood education	There is a need for gaining a more comprehensive understanding of the experiences of preschool teachers who work directly with refugee children.	Qualitative	17 preschool teachers working with refugee children	Semi structured interview	Teachers stated feelings of inadequacy related to the adjustment process and communication difficulties with refugee children and their families. In addition, teachers indicated that adjustment and communication problems adversely affect the education of refugee children.
Üstündağ & Şenol, 2023	Interaction skills, under temporary protection status, preschool, social skills, social acceptance	To compare the interaction skills and positive social behavior of immigrant children with those of Turkish children in preschool classrooms. Additionally, this study could seek to determine the sociometric status of immigrant children.	Mixed	50 children who are between 60-72 months and get a pre-school education	Prosocial Behavior Scale, Interaction Rating Scale of Children and Sociometry	Positive social behaviors, interaction skills, and social acceptance of immigrant children were found to be lower than those of Turkish children.

### Keywords

It was observed that 67 different keywords were used in the studies (See Figure 2). Among these words, preschool education was used 9 times; each of refugee, preschool teacher, Syrian children was used 5 times; each of migrant children, asylum-seeking children, social skills used 4 times; each of child, early childhood education, migrant, preschool, school adaptation, asylum-seeker used 3 times; each of



## DISCUSSION

Migration, which is a situation in which one has to leave the geography in which he/she was born and raised, accustomed to its traditions and order, and get used to the conditions, people, order and traditions of a geography that he/she is not used to or has never seen before, involves certain difficulties for people of all ages. Thanks to adaptation skills, it is possible to adapt to changing conditions and situations in the process. However, the process of adaptation is not always as easy for children as it is thought or expected. When the developmental characteristics of preschool children are taken into consideration, it brings along many problems such as changing the stimulating environment, interrupting language learning skills, leaving the environment they find safe and trying to create a safe environment again, changing the social environment, and staying away from school, if any. These problems not only affect the current time, but also every stage of learning.

According to the results obtained from the studies examined in this systemic review study; language and communication problems are the main problems experienced by asylum-seeking children (Mercan, Uzun, & Bütün, 2016; Aydın & Kurtulmuş, 2018; Çakan et al., 2018; Ataseven & Çağdaş, 2019; Korkmaz, 2019; Yanık, Özgen & Akansel, 2019; Alkan, 2020; Yalçın & Simsar, 2020; Konan & Gürsul, 2021; Türker Üçüncü & Aktan Acar, 2021; Özoruç & Sığırtmaç, 2022; Tanış & Özgün, 2022), lack of social skills, problems in social adaptation and social emotional development, and lack of vocabulary (Can Yaşar et al. 2018; Güllüce, 2019; Kaya Değer, 2019; Bozkurt Polat et al, 2020; Üstündağ & Şenol, 2023), nutritional deficiencies (Karuç, 2019; Özer AYTEKİN & Sönmez Erdem, 2019; Zindar, 2020; Ayyıldız, 2021), low self-perception and lack of psychological resilience (Kuru, 2020; Bozkurt Polat et al, 2021), developmental retardation (Tuğçe Ayaş, 2019), expressing the fear they experience through pictures (Karabulut et al., 2020), and belonging, being in need, adapting, were metaphorically examined (Zembat et al., 2021).

These situations encountered in the preschool period show their effects in a wide range starting from primary school to higher education. Dinler and Hacifazlıoğlu (2020), as a result of their study with administrators and teachers working in primary schools, stated that refugee children have language and communication problems, exclusion by their peers, and problems in understanding the lessons at the desired and expected level. Tanrikulu (2017) stated that there are problems in language education, enrollment in schools, rehabilitation processes of children in need of special education, Turkish language learning and school attendance.

In the studies conducted, the most important problem in the adaptation process for asylum-seeking children is language. The realization of Turkish language learning is "foreign language learning" for children in this position. During the teaching of Turkish as a foreign language, there are problems arising from the affective state of children such as lack of motivation, resistance, resorting to violence, anxiety about losing their identity and responsibility, as well as problems arising from the target language due to vowel-consonant letters, pronunciation, abstract words and alphabet differences (Morali, 2018).

Problems that start in preschool period, especially language-related problems, also manifest themselves in higher education. Asylum-seekers who study at the higher education level in their country of origin have to learn Turkish as a foreign language at the academic level. At this point, they apply to Turkish Teaching Centers (TÖMER), which teaches Turkish as a foreign language. In addition to language learning, they also face problems such as daily communication, socialization and adaptation problems (Güngör & Soysal, 2021). In addition, when considering providing educational support to asylum-seekers, it positively affects their integration process (Ünsal & Doğan, 2024); not only overcoming language/communication problems but also contributes to social development.

## CONCLUSIONS AND RECOMMENDATIONS

The situation of asylum-seekers is one of the priority issues in Turkey and always remains priority topic. Studies also show that the problem of asylum-seekers is not limited to adults. Children, regardless of their age group, are most affected by this situation. Problems that start in the preschool period extend to higher education. The earlier and faster these problems, which are aimed at adapting to a new

geography, are solved, the more permanent the solution will be. Suggestions that can be made based on this fact are as follows:

- Providing Turkish language support for asylum-seeking children and their parents,
- Engaging in vocabulary-building activities,
- Supporting teachers by suggesting classroom activities to support developmental areas,
- Supporting families by suggesting home-based activities to support developmental areas,
- Organizing in-class and family participation activities for social adaptation skills,
- Providing guidance to families on nutrition and hygiene,
- Including playgroup activities to erase the effects of migration on children.

## REFERENCES

Alabay, E. & Ersal, H. (2020). Sınıflarında farklı kültürden çocuk olan okul öncesi öğretmenlerinin uyguladıkları eğitim programına ilişkin görüşlerinin incelenmesi. *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 107-134. <https://doi.org/10.30561/sinopusd.699738>

Alkan, B. (2020). *Türkiye'de ana okuluna devam eden Suriyeli çocukların iletişim becerileri: bir durum çalışması* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ataseven, H. & Çağdaş, A. (2019). *Dil gelişimini destekleyici oyun etkinlikleri programının mülteci çocukların dil gelişimlerine etkisinin incelenmesi*. Çizgi Kitabevi.

Avcı, F. (2019). Okul öncesi eğitim kurumlarına devam eden mülteci öğrencilerin sınıf ortamında karşılaştıkları sorunlara ilişkin öğretmen görüşleri. *Language Teaching and Educational Research (LATER)*, 2(1), 57-80. <https://doi.org/10.35207/later.537817>

Aydın, S. & Kurtulmuş, Z. (2018). Okul öncesi öğretmenlerinin göçmen çocukların eğitim sorunları hakkındaki görüşlerinin incelenmesi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 22(3). 231-250.

Ayyıldız, F. (2021). *Kilis ili mülteci kamplarında yaşayan 0-60 ay çocuklarda beslenme ve büyüme durumunun saptanması*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Hasan Kalyoncu Üniversitesi.

Bozkurt Polat, E., Özbey, S., Köyceğiz Gözeler, M. & Türkmen, S. (2021). Okul öncesi dönemdeki göçmen çocuklarda benlik algısı: Sosyal uyum ve beceri eğitiminin etkisi. *Göç Dergisi*, 8(2), 291-309. <https://doi.org/10.33182/gd.v8i2.781>

Bozkurt Polat, E., Özbey, S., Türkmen, S. & Köyceğiz Gözeler, M. (2020). 60-72 aylık göçmen Afgan çocuklara uygulanan sosyal uyum ve beceri programının etkisinin incelenmesi, *Uluslararası Erken Çocukluk Eğitimi Çalışmaları Dergisi*, 5:2, 1-20. <https://doi.org/10.37754/737081.2020.521>

Can Yaşar, M., Uyanık Aktulun, Ö., Hamiden Karaca, N. & Teke, H. (2018). Okul öncesi eğitimin 48-66 aylar arasındaki Suriyeli çocukların gelişimine etkisi. *Electronic Turkish Studies*, 13(27). 341-366. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.14599>

Çakan, A., Mercan, M. & Uzun, E. M. (2018). Okul öncesi kurumlarına devam eden mülteci çocukların sosyal-duygusal gelişimleri. İçinde V. Özpolat (Ed.). *Zorunlu Göçler Ve Doğurduğu Sosyal Travmalar*, (s. 267-297), Samsun Valiliği Bilim Kültür Hizmeti

Dinler, C. & Hacıfazlıoğlu, Ö. (2020). Mülteci Çocukların İlköğretime Uyum Süreçleri: Tekirdağ İlinin Bir Okulundaki Öğretmenlerin ve Yöneticilerin Deneyimleri. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(6), 1717-1728. <https://doi.org/10.18506/anemon.671367>

Ergun, G. (2018). *Mültecilerin kente uyumunu ölçmeye yönelik Karaman ilinde bir araştırma*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Gencer, T. E. (2017). Göç ve eğitim ilişkisi üzerine bir değerlendirme: Suriyeli çocukların eğitim gereksinimi ve okullaşma süreçlerinde karşılaştıkları güçlükler. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(54), 838-851. <https://doi.org/10.17719/jisr.20175434652>

Güllüce, E. S. (2019). *Okul öncesi eğitime devam eden bölge çocukları ve Suriyeli mülteci çocukların sosyal becerilerinin ve problem davranışlarının psikometrik özelliklerine göre incelenmesi (Şanlıurfa ili örneği)*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Marmara Üniversitesi.

Güngör, H. & Soysal, T. (2021). Türk yükseköğretimde Suriyeli mülteciler. *Milli Eğitim Dergisi*, 50(1), 1254-1264. <https://doi.org/10.37669/milliegitim.960083>

İnce, M., Yıldırım, H. H., & Karakaşoğlu, S. (2022) Okul yöneticilerinin bütünleştirme uygulamalarına ilişkin görüş ve önerilerinin belirlenmesi. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, 13(2), 1210-1227. <https://doi.org/10.51460/baebd.1178931>

İnce, M., & Yıkılmış, A. (2021). Opinions and recommendations of academics training special education teachers about applicability of integration in Turkey. *International Education Studies*, 14(11), 54-74. <https://doi.org/10.5539/ies.v14n11p54>

Karabulut, R., Türksöy, E., Kasapoğlu, N. & Kırat, H. (2020). Mülteci öğrencilerin çizdiği resimler yardımıyla okula uyum durumlarının incelenmesi. *Çocuk ve Gelişim Dergisi*, 3(6), 38-50. <https://doi.org/10.36731/cg.747930>

Karaçam, Z. (2013). Sistematik derleme metodolojisi: Sistematik derleme hazırlamak için bir rehber. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 6(1), 26-33. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/deuhfed/issue/46815/587078>

Karuç, S. (2019). *Suriyeli sığınmacı annelerin 0-2 yaş grubu çocuklarının beslenme özelliklerinin incelenmesi*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Harran Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

Kaya Değer, Z. (2019). *Okul öncesi dönemdeki Suriyeli çocukların sosyal duygusal uyum becerilerinin farklı değişkenler açısından incelenmesi*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Marmara Üniversitesi.

Konan, N. & Gürsul, S. (2021). Okul öncesi eğitimde öğretiminde uygulanacaktır ve çözüm önerileri. *11. ECLSS Dil ve Sosyal Bilimler Konferansları*. 02-03 Şubat 2021. Yakova Üniversitesi "Fehmi Agani", Yakova, Kosova.

Kuru, N. (2020). *Tamamlayıcı erken müdahale programının mülteci çocukların benlik saygısına, sosyal becerilerine ve psikolojik sağlamlığına etkisi*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Hacettepe Üniversitesi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

MEB. (2013). *Millî Eğitim Bakanlığı Okul Öncesi Eğitimi Programı*.

Mercan Uzun, E. & Bütün, E. (2016). Okul öncesi eğitim kurumlarındaki Suriyeli sığınmacı çocukların karşılaştıkları sorunlar hakkında öğretmen görüşleri. *Uluslararası Erken Çocukluk Eğitimi Çalışmaları Dergisi*, 1 (1), 72-83. Retrieved from <http://ijeces.hku.edu.tr/tr/pub/issue/22947/175325>

Moralı, G. (2018). Suriyeli mülteci çocuklara Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde karşılaşılan sorunlar. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 8 (15). <https://doi.org/10.26466/opus.443945>

Özer Aytakin, K. & Sönmez Ektem, I. (2019). Sınıflarında bulunan Suriyeli göçmen çocuklar ile ilgili okul öncesi öğretmenlerin görüşlerinin incelenmesi (Hatay ili örneği). *Turkish Studies-Educational Sciences*, 14(5), 2557-2580. <https://doi.org/10.29228/TurkishStudies.32712>

Özoruç, N. & Sığırtmaç, A. D. (2022). Okul öncesi öğretmenlerinin mülteci çocukların eğitim sürecinde karşılaştıkları sorunlara ilişkin görüşleri. *Millî Eğitim Dergisi*, 51(233), 237-258. <https://doi.org/10.37669/milliegitim.779155>

Tanış, İ. & Özgün, Ö. (2022). Sığınmacı çocuklarla çalışan okul öncesi öğretmenlerinin deneyimleri: Çokkültürlü bir bakış açısı. *Ege Eğitim Dergisi*, 23(Özel Sayı), 23-39. <https://doi.org/10.12984/egeefd.1036816>

Tanrıkulu, F. (2017). Türkiye’de Yaşayan Suriyeli Çocukların Eğitim Sorunu ve Çözüm Önerileri. *Liberal Düşünce Dergisi*, 22(86), 127-144. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/liberal/issue/48149/609148>

Tuççe Ayas, M. (2019). *Ankara’da geçici koruma statüsü altında yaşayan 18- 72 ay arası Suriyeli çocukların gelişim düzeyinin değerlendirilmesi*. Uzmanlık Tezi, Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Aile Hekimliği Anabilim Dalı, Ankara,

Türker Üçüncü, Ş. & Aktan Acar, E. (2021). Erken çocukluk dönemindeki sığınmacı ve Türk asıllı çocukların okula uyum sürecinin analizi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, 11, 221-248. <https://doi.org/10.21733/ibad.902805>

Ünsal, A., & Sertkaya Doğan, Ö. (2024). Migration and Integration Policies in Türkiye. *Kent Akademisi*, 17(2), 529-550. <https://doi.org/10.35674/kent.1418275>

Üstündağ, A. & Şenol, F. B. (2023). Okul öncesinde geçici koruma statüsündeki çocuklar. *Temel Eğitim Dergisi*, 18, 24-32. <https://doi.org/10.52105/temelegitim.17.2>

Yalçın, V. & Simsar, A. (2020). Adjustment of Syrian refugee children into pre-school education in Turkey. *Ilkogretim Online*, 19(3). 1214-1224. <https://doi.org/10.17051/ilkonline.2020.728021>

Yanık Özger, B. & Akansel, A. (2019). Okul öncesi sınıftaki Suriyeli çocuklar ve aileleri üzerine bir etnografik durum çalışması: Bu sınıfta biz de varız! *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi – Journal of Qualitative Research in Education*, 7(3), 942-966. <https://doi.org/10.14689/issn.2148-624.1.7c.3s.3m>

Yanık Özger, B. & Kozandağı, H. (2021). Okul öncesindeki Suriyeli ve Türk çocukların oyunları ve oyundaki ilişkileri. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 51, 299-326. <https://doi.org/10.9779/pauefd.682823>.

Zembat, R., Çelik, B., Yıldırım, M. & Kılıçkaya, A. (2021). Okul öncesi öğretmenlerinin “Göçmen Çocuk” metaforlarının belirlenmesi. *Uluslararası İlköğretim Araştırma Dergisi*, 5 (2), 152-170. <https://doi.org/10.38089/iperj.2021.59>

Zindar, Y. (2020). *İstanbul Bağcılar bölgesinde yaşayan 6 ay-6 yaş arası Suriyeli göçmen çocukların nütrisyonel anemi ve D vitamini eksikliği durumunun Türk çocuklar ile karşılaştırılması*. Tıpta Uzmanlık Tezi. T.C. Sağlık Bilimleri Üniversitesi.



ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi \* Research Article

Küresel Isınmanın Etkilerini Ortaya Koymada Belgesellerin Rolü: "6 Derece Dünyayı Değiştirebilir" Belgesel Film Örneği

The Role of Documentaries in Revealing the Effects of Global Warming:

"6 Degrees Can Change the World" Documentary Film Example

**Tolgay DURMUŞ**

Öğr. Gör., Bitlis Eren Üniversitesi, Güroymak Meslek Yüksekokulu,

Görsel-İşitsel Teknikler ve Medya Yapımcılığı Bölümü

t.durmus@beu.edu.tr

Orcid ID: 0000-0002-1703-6996

**Öz:** Dünya her geçen gün iklim değişikliği ile daha fazla mücadele etmek zorunda kalmaktadır. Bu durumun nedenleri arasında küresel ısınmadan kaynaklanan sıcaklık artışları gösterilmektedir. Kutuplardaki ve soğuk iklim bölgelerindeki buzulların erimesi ve kurak bölgelerdeki toprakların çölleşme hızının artması sıcaklık artışlarının getirmiş olduğu temel sonuçlar arasında yer almaktadır. Enerji ve barınma ihtiyaçlarını karşılamak için fosil ve karbondioksit içerikli kaynakların kullanılması, küresel ısınmanın etkilerini arttırmakta ve dünya üzerindeki baskısını arttırmaktadır. Bu çalışmada enerji kaynaklarının aşırı tüketilmesi nedeniyle dünya üzerindeki iklim dengesinin bozulmasına vurgu yapılmaktadır. Çalışmanın amacı küresel ısınmaya karşı insanları bilinçlendirmek ve bu bilincin oluşturulmasında belgesellerin rolünü ortaya çıkarmaktır. Genel olarak belgeseller, bilinç oluşturma, tanıtım yapma ve bilgilendirme amaçları doğrultusunda kullanılmaktadır. Küresel ısınmanın etkilerinin ne olacağı ve oluşacak felaketler sonucunda toplumu bilinçlendirmek amacıyla "6 Derece Dünyayı Değiştirebilir" belgesel örneği amaçlı örneklem yöntemi ile seçilmiştir. Belgesel içeriğinde yer alan göstergeler ve söylemler, Roland Barthes'in geliştirmiş olduğu düz anlam ve yan anlam ilişkisini esas alan göstergebilim analiz yöntemi ile incelenmektedir. Belgesel içinde yer alan sözel unsurlar ise söylem analiz yöntemi ile desteklenerek belgesel analiz yönteminin bilgilendirme yönüne vurgu yapılmaktadır. Araştırmanın sonucunda belgesel filmlerin hem görsel hem de işitsel unsurları barındırıyor olması nedeniyle toplumsal bilincin oluşturulmasında etkili bir araç olarak kullanıldığı görülmektedir.

**Anahtar Kelimeler:** Küresel ısınma, medya, belgesel film, göstergebilimsel analiz, söylem analiz.

**Abstract:** World has to struggle more and more with climate change every day. Temperature increases due to global warming are among the reasons for this situation. The melting of glaciers in the polar and cold climate regions and the increase in the rate of desertification of the soils in arid regions are among the main consequences of temperature increases. Turning to fossil and carbon dioxide-containing resources to meet energy and shelter needs, triggers the effects of global warming and increases its pressure on the world. In this study, it is emphasized that the climatic balance on the world is disturbed due to excessive consumption of energy resources. Creating awareness on human beings in the face of global warming in the world serves the purpose of the study. In media broadcasting, documentaries are used for awareness raising, promotion and information purposes. In order to reveal the effects of global warming and to raise awareness on the society in line with the disasters that will occur, the documentary example "6 Degrees Can Change the World" has been chosen with the purposeful sampling method. The indicators and discourses in the content of the documentary

Geliş Tarihi:13.03.2024

Kabul Tarihi:13.05.2024

Yayın Tarihi:31.08.2024

*Atıf:* Durmuş, T. (2024). Küresel ısınmanın etkilerini ortaya koymada belgesellerin rolü: "6 derece dünyayı değiştirebilir" belgesel film örneği. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 695-711. Doi: 10.33437/ksusbd.1452418



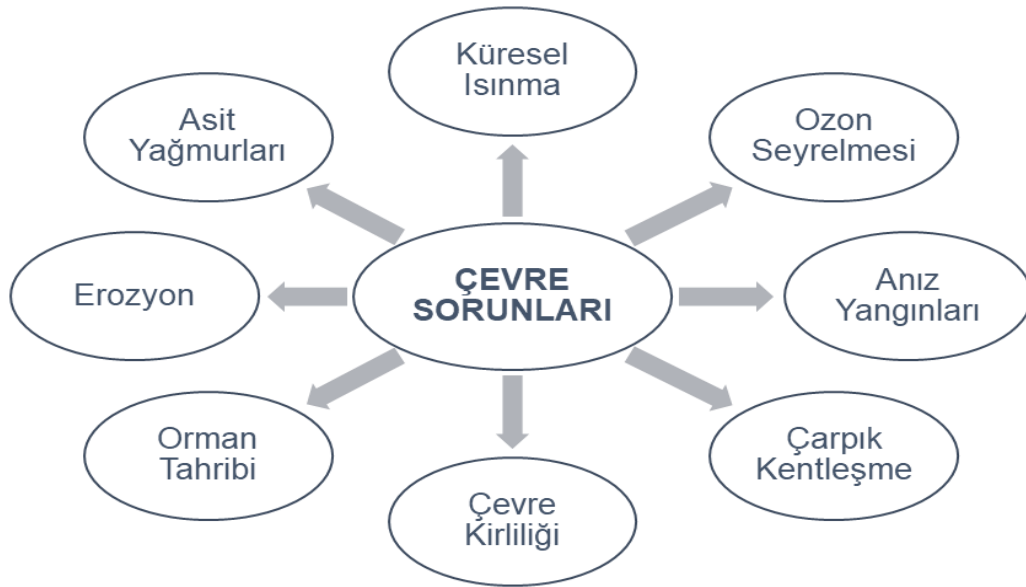
are analyzed with the semiotic analysis method based on the denotation and connotation relationship developed by Roland Barthes. The auditory elements in the documentary are supported by the discourse analysis method, emphasizing the informative aspect of the documentary analysis method. As a result of the research, it is seen that documentary films are used as an effective tool in creating social awareness because they contain both visual and auditory elements.

**Keywords:** Global warming, media, documentary film, semiotic analysis, discourse analysis.

## GİRİŞ

Doğanın yok edilmesinde insanlığın etkisinin artması sonucu bilim adamları Antropojen Çağ olarak nitelendirilen jeolojik çağa girildiğini iddia etmektedirler. Son dönemde yaşanan Covid-19 salgını, orman yangınları ve çekirge istilaları gibi felaketler ile dünya üzerinde insan yaşamına zarar veren etkiler yaşanmaktadır. Yaşanan bu gelişmeler, biyoçeşitliliği korumanın toplumların refahı, güvenliği ve sağlığı açısından ne kadar hayati öneme sahip olduğunu vurgulamaktadır (World Wide Fund for Nature, 2020). İnsanların neden olduğu küresel ısınma, sadece dünyanın doğal yapısını değiştirmemektedir. Aynı zamanda bazı türlerin tamamen yok olmasına neden olmaktadır. Yükselen sıcaklık artışlarının insan hayatı üzerindeki olumsuz etkisini göstermesi ise kaçınılmaz olmaktadır (WWF, 2022). İnsan kaynaklı çevresel bozulmalar küresel ısınmanın doğal seyrinde değil de daha hızlı gerçekleşmesine neden olmaktadır.

Çevre konusunda yapılan araştırmalar incelendiğinde çevre sorunu olarak tespit edilen ve özellikle üzerinde durulan sorunların oldukça fazla olduğu belirlenmiştir. Bu sorunlar, ozon tabakasının incilmesi, sera etkisi, küresel ısınma (Görgülü Arı, 2019), çevre kirliliği, erozyon, kuraklık, asit yağmurları (Eroğlu ve Navruz, 2020), iklim değişikliği, biyolojik çeşitlilikteki kayıplar, orman tahribatı, nükleer kazalar, doğal kaynakların korunması, sanayi kazaları, atıklar, sismik faaliyetler, kültürel mirasın kaybı, volkanlar, çölleşme vb. olarak verilebilir (Baykal ve Baykal, 2008). NKFU Bilgi Sitesi çevre sorunlarını Şekil 1’de ki gibi ifade etmektedir.



**Şekil 1.** İnsan kaynaklı çevre sorunları ve kirlilik

**Kaynak:** NKFU Bilgi Sitesi, 2015

Dünyada insanların birçok çevre sorunu ile karşı karşıya olduğu bilinmektedir. İklim değişikliği, salgın hastalıklar, birçok canlı türünün yok olması ve yenilenemeyen kaynakların tükenmesi tüm dünyayı etkileyen çevre sorunları arasında yer almaktadır. Ekolojik denge, yeryüzündeki canlıların varlığını sağlayan hayati unsurlardan biridir. Ancak çeşitli insan faaliyetleri bu dengenin bozulmasına neden olmaktadır (Durmuş ve Kınacı, 2021). Türkiye özellikle su kaynaklarının tüketilmesi, çölleşme ve bunlara bağlı olarak oluşan çevreyle ilgili bozulmalardan ötürü küresel ısınmanın olumsuz yönlerinden etkilenmeye başlamıştır. Son yıllarda yaşanan meteorolojik olaylar ise bunun en önemli göstergesidir. Hükümetler arası İklim Değişikliği Paneli'nin (IPCC) hazırlamış olduğu raporlara göre, iklim değişikliğinin günden güne şiddetini artırdığı ve canlılar için bir tehdit oluşturduğu bilimsel anlamda açığa çıkarılmaktadır (Türkiye'nin Çevre Politikası, 2022).

Küresel iklim değişikliğinin neden olduğu atmosfer kökenli afetler, günümüzün temel konularından bir tanesidir. Küresel ısınma ve iklim değişikliği her türlü insan faaliyetini dolaylı ya da doğrudan ilgilendirmektedir. Dünyanın farklı bölgelerinde ya da aynı bölge içinde farklı meteorolojik olayların yaşanmasına neden olmaktadır. Örneğin dünyanın bir bölgesinde aşırı yağışlarla birlikte sel ve fırtınalar gerçekleşirken, farklı bir bölge içinde aşırı sıcaklıklar nedeniyle çölleşmeler yaşanabilmektedir (Gönençgil, 2017:70). Bu yönüyle değerlendirildiğinde çölleşme, hızlı değişim gösteren iklim değişiklikleri, biyolojik çeşitlilik kaybı, ormansızlaşma, toprak, su hava ve kirliliği gibi çevre sorunları insan sağlığı, gıda güvenliği, su kaynakları ve biyolojik çeşitliliğin sağlanması açısından tehdit oluşturmakta ve sürdürülebilir kalkınmayı tehlikeye atmaktadır (Türkiye'nin Çevre Politikası, 2022). Bu durum dünyanın farklı bölgelerinde farklı afet türlerinin yaşanmasına yol açmıştır.

Afetlerin insan yaşamı üzerindeki olumsuz etkilerine her zamankinden fazla maruz kalınan bu çağda, afetlerin etkileri ile mücadele etme konusunda farklı bakış açılarına ve yöntemlerine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu durum afetler ile mücadele konusunda farklı disiplinlerin ortak çalışma durumunu gerekli kılmaktadır. Afetler çoğunlukla birer doğa olayı olarak görülse de afetlerin yıkıcı etkilerinin ve daha sık görülmesinin önemli sebeplerinden biri insan kaynaklı ihmallerdir. Özellikle iklim değişikliği milyonlarca yıldır kendi doğal seyrinde gelişen bir olgu iken, insanlık tarihinde hızlı değişim ve dönüşümlerin başlangıç noktası olarak kabul edilebilecek hızlı endüstrileşme sürecine girmektedir. Bu durum, son iki yüzyılda doğal süreci doğal olmayan bir şekilde hızlandırarak telafisi mümkün olmayan çevre sorunlarının yaşanmasına neden olmaktadır. Bugün gelinen noktada teknolojinin getirileri insanlık tarihinde önemli kazanımlar sağlarken, aynı zamanda çevresel bozulmaların ekolojik dengeye ve biyolojik çeşitliliğe verdiği zararlar ile canlı yaşamının sürekliliğini tehdit edecek boyutlara ulaşmıştır. Bu süreci yavaşlatmak için küresel düzlemde risk azaltma çalışmalarına ayrı bir önem verilmiş, ulusal ve uluslararası çalışmalar ile birlikte afetlerle mücadeleye girişilmiştir.

Çevre sorunları dünya üzerinde farklı bölgelerde farklı şekillerde ortaya çıkmaktadır. Bazen neden sonuç içerisinde ve birbiriyle ilişkili olarak ortaya çıkan bu sorunlar bazen de bağımsız bir şekilde aniden ortaya çıkabilmektedir. Ülkelerin nüfusu, coğrafi konumu, iklimi, bitki örtüsü, sahip olduğu doğal kaynaklar, enerji politikaları, sanayi ve tarım yöntemleri, eğitim seviyesi, yasal mevzuatları ve çevre koruma politikalarının çevre sorunlarının oluşum süreçlerinde etkili olduğu bilinmektedir. Çevre sorunları uluslararası boyutta konferanslar, kuruluşlar, sözleşmeler ve hükümet iş birlikleri ile ortak bir paydada çözüme ulaştırılmaya çalışılmaktadır. Çok aktörlü ve çok yönlü bu süreçte karar alıcılar, eğitim kurumları, kamu kurumları ve sivil örgütlenmeler ile birlikte hareket etmektedirler. Bu doğrultuda çevresel sorunların sebep olduğu tahribatın minimal düzeye indirilmesi ve toplumsal bilincin oluşturulması amaçlarının gerçekleştirilebilmesi için konu ile ilgili kurum ve kuruluşların medya sektörü ile işbirliği içerisinde hareket etmesi hedeflenen amaçlara ulaşılması noktasında olumlu katkı sağlamaktadır (Eroğlu ve Navruz, 2020).

Bu amaç etrafında öncelikle karar organlarının yetki ve sorumluluğunda yürütülecek çalışmalara ihtiyaç vardır. Kamu kurumlarının yanı sıra sivil kurumlar da bu çabanın aktörleri olarak kabul edilmektedir. Etki alanı açısından en kolay ve işlevsel şekilde topluma bu mesajı aktarabilecek

paydaşların biri de hiç şüphesiz medyadır. Görsel ve işitsel mesajlar ile toplumlar afetler hakkında bilinçlendirilebilir. Bu doğrultuda belgeseller, herhangi bir konu üzerinde bilgi aktarımını gerçekleştirebilecek verimli anlatı araçlarından biri olarak kabul edilmektedir. Afetler hakkında farkındalığı topluma kazandırabilmek için etkili bir araç olarak kullanılabilir.

Küresel ısınma konusunda bilincin oluşturmada ve konuya dair artı değer sağlayacak olan bilgilerin elde edilmesi noktasında ihtiyaç duyulan gereksinim eğitimidir. Eğitim, insanların karşılaşacağı felaketlere karşı ne yapması gerektiğini bilmesidir. Yaşadığımız dünyada farklı afetler ile karşılaşma ihtimalimiz bulunmaktadır. Yaşanılan coğrafi konuma göre fırtına, kuraklık, kasırga, çığ ve sel gibi felaketler ortaya çıkmaktadır. Küresel ısınmayı ortaya çıkaran nedenler insan kaynaklıdır. Gerek kullanılan fosil yakıtlar gerekse de atmosfere verilen zararlar bu felaketlerin ortaya çıkmasını tetiklemektedir. Nüfus artışına bağlı olarak enerjiye duyulan ihtiyacın artması doğal kaynakların da daha hızlı tüketilmesine yol açmaktadır. Aynı zamanda barınma ihtiyacına paralel olarak da şehirleşmenin artması küresel ısınma üzerinde insanın rolünü açığa çıkarmaktadır (Durmus, 2023:80).

Toplumsal bilincin oluşturulması ile fosil yakıtların yerine yenilenebilir enerji kaynaklarının tüketiminin sağlanması ile küresel ısınmanın etkilerinin azaltılmasında büyük bir adım atılabilir. Bilinçli bir toplumun oluşturulmasında eğitimin rolü oldukça önemlidir. İnsanoğlu, küresel ısınmanın etkilerini ve neden olduğu sonuçları toplumlara yansıtarak, bu felaketleri henüz ortaya çıkmadan engelleyebilme gücüne sahiptir. Bu çalışmada kullanılan belgeseller, görsel ve işitsel mesajları içinde barındırmaktadır. Belgeseller aracılığı ile dünyayı bekleyen tehlikelere karşı eğitici göstergeler kullanılarak toplumsal bilincin oluşturulması sağlanabilir.

Belgesel filmler bir anlatı türü olarak kabul edilmektedir. Belgesel filmler işlemiş olduğu konunun tanıtımını yapma ya da bilgi verme işlevlerinde kullanılmaktadır. Bilimin temeli olarak belgeleme sanatında estetik ve filmin kaynağında kurgu belgesel filmlerin bütünleştirmiş olduğu unsurlar arasındadır. Belgeleme yaşamın gerçekliğini, estetik yaşamın güzelliğini, kurgu da yaşamın düzenini yansıtmaktadır (Cereci, 1997: 9). Kurgu, belgeleme ve estetik unsurları zaman içinde koruma ve nesillere aktarabilme özelliklerini belgesel filmlere aktarmaktadır. Belgesel filmlerin temelindeki güç onun gerçeklere olan bağlılığından ve yeniliğe açık etkenlere zorunluluk getiren yapısından kaynaklanmaktadır. Belgesel filmler, insanlığın sosyal yaşamını, politikasını, yaşam felsefesini ve insanlarla ilgili her konuyu işleyebilme özelliğine sahiptirler (McCann, 1978: 13).

Belgesel filmler “bir konu üzerindeki sanatçı düşünceleri” olarak bilinmektedir. Hem gerçekliğin özünü, hem de yaşamsal etkenlerin araştırma, inceleme ve yorumlama sürecinde bir araç olarak kullanılan koşulluk unsurunun etki edilmesidir. Belgesel filmlerin inceleme alanlarında araştırma, analiz etme, gerçekliğin hem sanatsal hem de bilimsel anlamda ortaya çıkarılması yer almaktadır. Belgesel filmler zaman içinde birden fazla sanatsal üretimleri inceleyip bu üretimleri kendine özgü yorumlarıyla kitlelere aktarmaktadır (Mükerrem, 2007:242).

Hem sanatla hem de gerçeklerle doğrudan ilişkisi olan belgesel filmler yapımına objektif olarak yapıtlara yönelme ve dünya görüşünü de filmlere yansıtma görevi yüklemektedir. Ancak dünya görüşünün gerçeklik olgusuna üstün gelmesini engellemektedir. Sanatsal olarak da belgesel filmler bilgi üretme sürecinde konvansiyonel sinemanın koşullarına bağlı kalmamaktadır. Bu durum belgesel filmlerin üretimi açısından da oldukça önemli olmaktadır. Çünkü belgesel filmler bilgilendirme, eğitime ve bilinçlendirme gibi etik görevleri de üstlenmektedirler. Dolayısıyla insanlık sürecinde var olan bütün sanat anlayışları ve etik değerler de belgesel filmlerin ilgi alanına girmektedir (Vardar, 2007:207)

Belgesellerin eğitici yönünün olması belgesel filmlerin toplumlara sunulmasında temel etken olarak görülmektedir. Bir konunun ya da bir mesajın, hedef kitleye ulaştırılmasında görsel ve işitsel göstergeleri bir arada barındırıyor olması verilmesi istenilen mesajın vurgulanmasını kolaylaştırmaktadır. Çalışmada, küresel ısınma hakkında verilen mesajlar ile küresel ısınmanın yaratacağı tehlikelere karşı toplumsal bilincin oluşturulması beklenmektedir. Çalışma kapsamında

küresel ısınmanın ortaya çıkış nedenleri ve toplumları bekleyen tehlikeler Barthes'in düz anlam ve yan anlam ilişkisine dayanan göstergebilimsel analiz yöntemi ile incelenmektedir. Ayrıca görsel göstergeler belgeselde yer alan sözel mesajlar ile söylem analiz yöntemi kullanılarak desteklenmektedir.

## YÖNTEM

Bu bölümde "6 Derece Dünyayı Değiştirebilir" belgeselinin analizi yapılmaktadır. Belgesel içinde yer alan görsel ve sözel tanımlar hakkında bilgiler yer almaktadır.

### Çözümleme Yöntemi

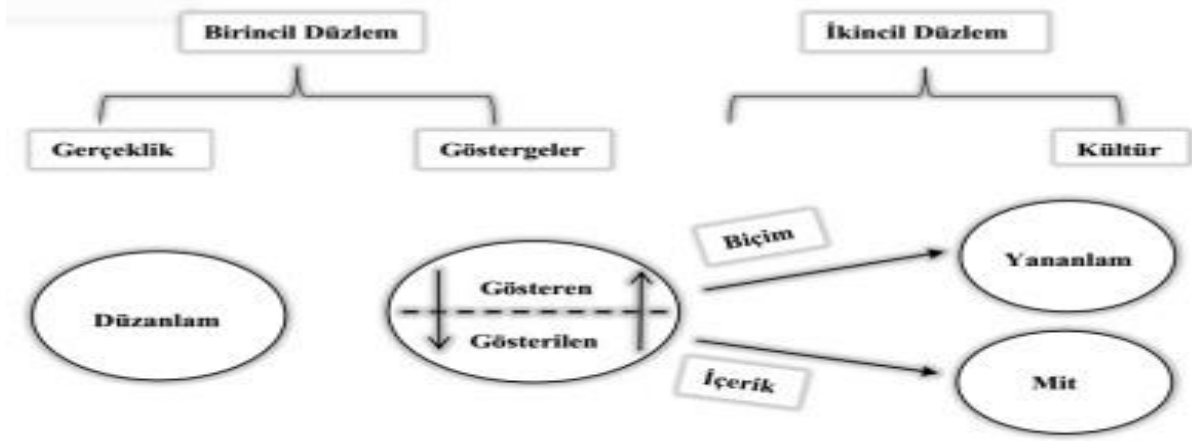
Belgesel filmlerin hem görsel hem de işitsel göstergeleri barındırıyor olması, bu çalışmada göstergebilimsel analiz ve söylem analizi yöntemlerinin bir arada kullanılmasına olanak sağlamıştır. Göstergebilim, görsel gösterge veya yazınsal bir söylem, mimari yapı, müzik eseri, tiyatro gösterisi gibi anlamlı bir bütünün hangi etkenlerden bir araya geldiğini betimlemektedir. Aynı zamanda bu etkenleri bir araya getirmeyi de hedeflemektedir. Anlamdan ziyade göstergelerin anlamlarını inceleyen, ortaya çıkaran ve içeriğin biçimsel görüntüsüne odaklanmayı hedef alan bir yöntemdir (Rifat, 2007:91).

Göstergebilim günümüzde doğrudan mesaj iletme amacıyla yaratılmış göstergeleri incelemek amacıyla kullanılmaktadır. Göstergeleri araştırmaya ve dilbilimin derinlemesine inceleme yöntemine dayanmaktadır. Bir sistem içindeki anlamların üretiliş biçimini yeniden ortaya çıkaran ve bu amaç doğrultusunda da kendine özgü bir kuram oluşturan semiyotik kavramların farklılığını savunmaktadır. Burada sadece göstergelerin bilimsel açıdan analiz edilmesi yeterli olmamaktadır. Göstergebilim anlamın ortaya çıkarılmasını amaç edinen bir yöntem olarak nitelendirilmektedir (Rifat, 2007:29).

Barthes, gösterge dizgelerinin bilimsel olguları ortaya çıkaran göstergebilim analiz yöntemini savunmaktadır. Barthes, "Göstergebilim İlkeleri" adlı eserinde Saussure'ün göstergebilim yöntemini dilbilimin üstünde görmesini eleştirerek, göstergebilim yöntemini dilbilimin alt dalı olduğunu savunmuştur. Barthes, göstergebilim yöntemini sınırları ne olursa olsun her türlü göstergeler dizgesi olarak ifade etmektedir. Jestlerin, mimiklerin, görüntülerin, müziklerin, törenlerin ve protokollerin bir dil yaratmasa da en azından bir bütün halinde işlenebileceğini söylemektedir. Barthes, Saussure'ün göstergeyi tanımlamış olduğu sınırlarının genişlemesine katkı sağlamıştır. Barthes, göstergebilimi yapısalci dilbilimden dolayı 4 başlık adı altında incelemektedir. Bunlar; Düz anlam ve Yan anlam, Gösteren ve Gösterilen, Dizge ve Dizim ve Dil ve Sözdür (Barthes, 1979:1).

Barthes, dilbilimsel çözümleme yönteminden göstergebilimsel çözümleme yöntemine geçerken düz anlam, yan anlam ve üstdil gibi gösterge öğelerinden yararlanmıştır. Bu üç anlamlama dizgesi de anlatım ve içerik dizgesinden oluşmaktadır. Gösteren, gösterilen ve göstergeden meydana gelen ilk dizge düz anlamı ortaya çıkarmaktadır. Düz anlam, anlamlandırma kapsamında ilk sıradadır ve anlama gönderme yapar. Yan anlam düzlemi kendi dizgesinin gösterenine dönüştürür. Barthes'a göre birinci dizge düz anlamı oluştururken birinci dizgeyi niteleyen ikinci dizge ise yan anlam düzlemini oluşturmaktadır. Birinci dizge ikinci dizgenin göstereni olduğunda yan anlamı oluşturur. Fakat birinci dizgenin göstergesi ikinci dizgenin gösterilenine dönüşürse yan anlam düzleminde ters bir üstdil meydana getirir (Barthes, 1979: 88).

Barthes, düz anlamın sürekli olarak yan anlamı ortaya çıkardığını ifade eder. Yan anlam gösteren ve gösterilen ilişkisinden ortaya çıkmaktadır. Yan anlam, insanın kültür ve tarih dünyasını bir dizge içerisinde işlemesini sağlar. Yan anlam mit ve çağrışım boyutlarına sahiptir. Bu nedenle sosyokültürel durumları ve öznel yorumları içerir. Anlatıların ve ideolojilerin incelenmesinde kullanılmaktadır. Toplumun yan anlam düzlemini elinde tutması incelenen dizgenin gösterenlerinden göstergebilimcinin ise aynı dizgenin gösterilenlerinden Dolayısıyla göstergebilimci, birinci dizgenin göstergelerini ikinci dizgenin gösterenleriyle doğallaştırmaktadır. Doğrudan doğruya üstdilleri yenileyen tarihten dolayı göstergebilimcinin nesnelligi geçici bir nitelik taşımaktadır (Barthes, 1979: 92).



**Şekil 2.** Barthes'ın anlamlandırma şeması

**Kaynak:** Fiske, 2003:120

Düz anlam göstergeleri tanımlarken birincil anlamlara vurgu yapmaktadır. Yan anlam düzleminde insanların toplumsal ve kültürel yönü ön plana çıkmaktadır. Bu nedenle anlamsal düzlem çağrışım ve mit aşamalarını kapsamaktadır. Barthes yan anlamdaki temel etmeni gösteren olarak tanımlar. İlk düzey göstereni yan anlamın göstergesi olarak betimler (Fiske, 2003: 116).

Söylem analizi kavramsal ve metodolojik etkenlerden ortaya çıkan bir perspektiftir. Söylem üzerine düşünme ve söylemi ortaya çıkarmak olarak tanımlanır. Söylem analizi yöntemi sadece geleneksel metodolojilere değil aynı zamanda da bu metodolojilerin içine yerleştirilmiş bakış açılarına alternatif olarak görülmektedir. Söylem analizi metodolojide kuramsal, niceliksel ve genel yaklaşımlardan ayrı kabul edilen nitel yaklaşımlara geçiş için gerekli bir yöntemdir (Wood ve Kroger, 2000).

Söylem analizi sosyal psikolojideki gelişmelere bağlı olarak nitel araştırmalarda kullanılan bir araştırma yöntemidir. Odak noktasını anlamsal farklılıklara yönlendirmektedir. Bu yaklaşım dilin sosyal yönünü vurgular ve dil felsefesinde konuşma-eylem teorisini ve insanların günlük olaylarda dili nasıl kullandıklarını araştıran etnometodolojiden yararlanır. Bu nedenle söylem analizi bir anlamda "anlam"ın farklılığını analiz eden sosyal göstergebilim olarak kabul edilebilir (Elliott, 1996:65,68).

Söylem analizi yönteminin temelinde dil, fonksiyona ve eyleme yöneliktir. Birey sosyal dünya değerini veya oryantasyonunu gerçekleştirmek amacıyla dili kendi arzusuyla kullanmaktadır. Söylem kullanılan fonksiyonlara göre farklılıklar gösterir ve dolayısıyla da değişkenlik kavramı söylem analizi yönteminin temel yapı taşlarını oluşturmaktadır. Söylem analizinde temel düşünce dilin kullanılması sonucunda ne yapıldığı ve ne başarıldığıdır (Elliott, 1996:65).

Foucault, dil ve sosyal yapılar ilişkisine bağlı olarak söylemi niteler (Potter, 1996) yani kelimelerin anlamları kim tarafından, nerede ve kimin için kullanıldığı ile ilişkilidir. Dolayısıyla kelimeler kurumsal ve sosyal ortamlara bağlı olarak değişebilmektedir. Bu nedenle de evrensel bir söylem dilinin olmadığını ifade eder. Ayrıca birbiri ile farklı söylemlerin varlığından bahseder. Söylemlerin birbirleri ile farklılar göstereceği gibi bir hiyerarşi içinde olduklarını da söyler. Hiyerarşi ve çatışma iktidar ile bağlantılı kavramlardır. Söylemlerin iktidar kullanımında etkin olması nedeniyle söylem analizi için iktidar kavramı oldukça önemli olmaktadır (Punch, 2005).

Söylem analizi Foucault'nun görüşlerini temel almaktadır. Geleneksel yazma ve düşünme pratiklerinin kültürel yapılanma içindeki ideolojik ve politik amaçlara ne şekilde hizmet ettiğini,

insanların sosyal bir varlık olarak eylemlerini nasıl sınırlandırdığını ve düşünme biçimlerini hangi yönde kısıtlandığını açıklamaya çalışmaktadır. (Wooffitt, 2005). Kim nasıl okuyor ya da yazıyor? Kim nasıl susuyor ya da dinliyor? Kim neden ve nasıl konuşuyor? gibi sorularla başlayan söylem analizi varsayımların aksine belirsizliğe odaklanmaktadır. Detaylara odaklanan söylem analizi faydacı bir anlayışa sahiptir (Sözen, 1999).

Bu çalışmada göstergebilim analiz yönteminin görsel göstergeleri temellendirmesi, göstergebilim analiz yönteminin kullanılmasına olanak sağlamıştır. Aynı zamanda görsel göstergelerin sözel göstergeler ile desteklenerek çalışmada yer alması söylem analizi yönteminin kullanılmasına imkân sağlamıştır.

### **Veri Toplama Aracı**

Çalışmada “6 Derece Dünyayı Değiştirebilir” belgesel filmi kullanılmıştır. Veri toplama aracına ilişkin detaylı bilgiler aşağıda yer almaktadır.

### **“6 Derece Dünyayı Değiştirebilir” Belgesel Filmi**

“6 Derece Dünyayı Değiştirebilir” belgesel sinema filminde günümüz dünyasının oldukça güncel konularından bir tanesi olan küresel ısınmanın tanımlaması yapılmaktadır. Belgesel olgusunun eğitici ve öğretici yanının kullanıldığı belgeselde, küresel ısınmanın oluşmasına neden olan faktörlerin ayrıntılı bilgilerine yer verilerek, oluşacak felaket senaryolarının detaylı örnekendirilmeleri yapılmaktadır. Her bir °C’ de dünya sıcaklığının artışına bağlı senaryolara yer verilmiştir. Aynı zamanda belgesel film içinde çeşitli uzman röportajlarına da yer verilerek küresel ısınma felaketinin dünya üzerinde oluşturacağı etkilere vurgu yapılmaktadır. Küresel ısınmanın nasıl ve hangi yöntemler ile engellenebileceğinin bilgilerine de yer verilerek, insanoğlu üzerinde bu felaketin ileri seviyelere ulaşmadan ortadan kaldırılabilir bir unsur olduğunun bilinci oluşturulmaktadır.

### **BULGULAR**

Bu bölümde araştırmada yer alan veri toplama aracına ilişkin görsel ve işitsel göstergelerin analiz bulgularına yer verilmiştir.

### **Temel Yapı Çözümlemesi**

Küresel ısınmanın etkilerini gösteren görsellerin göstergebilimsel ve söylem analiz incelemeleri yapılmıştır.

### **Görsel 1. Dünya 1 derece ısınrsa ne olurdu**

#### **Görsel 1a. Kuraklığın oluşması**



#### **Görsel 1b. Kuraklık sonucu oluşan yangınlar**



**Görsel 1c. Fırtınalar**



**Görsel 1d. Çığ felaketi**



Dünya ekolojik bir denge üzerine kurulu bir gezegen olarak yaratılmıştır. Bu dengelerin artı ya da eksi yönde değişmesi durumunda, sistematik olarak dünya üzerinde yer alan bütün ekolojik sistemlerde değişiklikler meydana gelecektir. İnsanoğlunun uğraşları sonucunda ekolojik denge bozulmakta ve bu bozulma sonucunda da bütün canlılar zarar görmektedir. Görsel 1’de yer alan görsellerde de görüldüğü gibi dünyanın sıcaklığında sadece 1 °C’ lik ısı artışı gerçekleşmesi sonucunda bütün dengeler değişime uğrayacak ve bu ısı artışları görsel 1a’ da yer alan kuraklık etkisini ortaya çıkaracaktır. Kuraklık etkisinin sonucunda görsel 1b’de yer alan orman yangınları gerçekleşmeye başlayacaktır. Bu etkenler görsel 1c ve görsel 1d’de verilmiş olan ekolojik sistemin daha fazla bozulmasını sağlayarak birbirini takip ederek meteorolojik kaynaklı afetlerden fırtınaların ve çığ felaketlerinin oluşmasına neden olacaktır.

“6 Derece Dünyayı Değiştirebilir” belgesel filmi ile küresel ısınmanın neden olduğu felaket senaryoları gün yüzüne çıkarılmaya çalışılarak, küresel ısınma hakkında toplumsal bilinç oluşturulmaya çalışılmıştır. Belgesel içinde yer alan National Geographic uzmanlarından Marc Lines küresel ısınmayı şu sözleri ile tanımlayarak küresel ısınma hakkında toplumsal bilincin oluşmasına katkı sağlamıştır;

*“Küresel ısınma sadece ortalama ısının yavaşça yükselmesi anlamına gelmiyor. Dünyanın çalışma sistemini de tamamen değiştiriyor. Bu yüzden de bazı yerlerde kuraklık, diğer yerlerde de seller görüyoruz. Hatta bazen kuraklık ve selin aynı yeri vurduğu da görülüyor.”*

Marc Lines’in söylemlerinden yola çıkarak küresel ısınmanın ekolojik dengenin bozulması nedeniyle ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Dünya üzerinde oluşan doğa olaylarının birbirini takip etmesi ve afet olaylarının bir diğerini tetiklemesi bu denge unsurunun bir sonucudur. Lines, küresel ısınmayı sadece dünya sıcaklığının yükselmesi olarak tanımlamaktadır. Uzun yıllar önce gerçekleşen dünya ısısındaki 6 derecelik bir ısı azalması sonucunda dünyanın buzul çağını yaşaması olayı da küresel felaket olarak tanımlanmaktadır. Dünyamızın bu denli hassas bir denge unsuru ile oluşmasını bilmemize rağmen, nüfus artışları ve artan enerji ihtiyaçları nedeniyle kullanmış olduğu fosil yakıtlar ve enerji kaynakları ekolojik dengenin bozulmasına neden olmaktadır. Artan karbon salınımının ve nüfus artışlarının neden olduğu felaketler, belgesel film içinde yer alan anlatıcı tarafından şu sözler ile anlatılmaktadır.

*“Karbondiyoksit ödediğimiz gizli bedel. Bütün modern aletlerimize güç veren enerjiyi üretirken, atmosfere karbondiyoksit salarız. Karbondiyoksit soluduğumuz havadadır. Havadaki her bir milyon molekülden 383’ü karbondiyoksittir. Kulağa az geliyor ama havadaki karbondiyoksit sayısı arttıkça gezegenin ısısı artar.”*

*“Küresel ısınma enerjiye duyduğumuz doyumsuz iştah yüzünden başladı. Prize taktığımız her fiş, bir şeyleri açmak için çevirdiğimiz her düğme bizi engellenemez bir şekilde böyle bir geleceğe götürüyor. Dünyadaki enerjinin %90’ı fosil yakıtlardan elde ediliyor. Kömür, petrol, doğalgaz. Tarih öncesi fosilleşmiş biriki ve hayvanların kalıntılarını yakmanın faturası bellidir. Karbondiyoksit. Bu 3 yakıt bir arada atmosfere saçtığımız karbondiyoksitin tek kaynağıdır.”*

Söylemleri ile belgesel film aracılığıyla küresel ısınmaya neden olan enerji kaynaklarının ve etki eden faktörlerin bilgilendirilmesi yapılmaktadır. Bu bilgilendirmeler ile toplumsal anlamda bir bilinç oluşturulmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda insanoğlunun ekolojik denge üzerindeki önemli bir etken olduğunun vurgusu yapılmakta ve bu söylemler gelecekteki yaşam döngüsünün devam edebilmesi bakımından bir uyarı niteliği de taşımaktadır. Belgesel film içinde sık sık küresel ısınma konusunda bilgilendirmeler yapılarak, toplumların bu konu hakkında bilinçlendirilmesi sağlanmaktadır. Film içinde toplumsal bilincin oluşturulmasını destekleyen şu söylemlere yer verilmektedir;

*“Atmosferimiz uzayla gezegenimiz arasındaki tampon bölgedir. Küçük bir yüzdesini sera gazları oluşturur. Bunlar; su buharı, karbondioksit, metan azotoksit ve ozonun bir kısmıdır. Bunlar güneşin geri yansıyan enerjisinin gerektiği kadarını hapsederek yeryüzündeki hayat için gerekli ısıyı korumaktadır. Gaz miktarı arttıkça daha fazla ısı içeri hapsolür ve gezegenin iklimi kökten değişikliğe uğrar.”*

Anlatıcının bu söylemleri ile ekolojik dengeyi oluşturan etmenlerin analizleri yapılmış ve atmosferi oluşturan gazlar hakkında bilgilendirmeler sağlanmıştır. Sonuç olarak hem görsel hem de işitsel göstergeler ile belgesel film yapılanmasının eğitici ve öğretici yönüne vurgu yapılmıştır.

**Görsel 2.** Dünya 2 derece ısınrsa ne olurdu?

**Görsel 2a.** Ekolojik dengenin Bozulması



**Görsel 2b.** Hayvan doğasının değişimi



**Görsel 2c.** Tundra ikliminin görülmesi



**Görsel 2d.** Buzulların erimesi



Bu çalışmada işlenen belgesel filmin temellendirildiği noktalardan bir tanesi eğitici yönünün vurgulanmasıdır. “6 Derece Dünyayı Değiştirebilir” film belgeseli ile küresel ısınmanın nasıl ortaya çıktığı ve dünyaya ve insanoğluna yansımalarının ne şekilde olacağı hem görsel hem de işitsel göstergeler ile detaylı bir şekilde analiz edilmektedir. Görsel 2’de yer aldığı gibi dünya ısısının 2 derece artması sonucunda doğanın dengesindeki değişiklikler görünür bir şekilde olacaktır. Görsel 2a ve görsel 2b’de sıcaklık artışları nedeniyle ekolojik dengenin bozulması sonucunda hayvanların yaşamsal



faaliyetlerinde bozulmaların olacağı vurgulanmış ve böceklerin göç olgusunu gerçekleştireceği, boz ayıların ise kış uykusuna yatamayacakları işitsel unsurlarla da vurgulanmıştır. Görsel 2c' de yer alan göstergelerde kutuplardaki soğuk iklim kuşağının ılımanlaşması sonucunda dünyanın karasal oranlamasında azalmalara neden olurken görsel 2d'de yer alan göstergede ise buzullarda erimeler gerçekleşerek deniz ve okyanus seviyelerinin artmasına neden olmaktadır. Belgesel film içinde yer alan anlatıcı ortaya çıkacak değişiklikleri şu sözler ile dile getirmektedir;

*"Biyosferdeki bazı değişimler kademeli olmayacak. Grönland buzulları gözden kayboluyor. Öyle çok buzul eridi ki kutup ayıları hayatta kalma mücadelesi veriyor. Böcekler garip bir şekilde yeni yerlere göç ediyorlar. Ilıman iklim ABD'nin kuzeyine taşınırsa, çam böcekleri boz ayının temel besin kaynağı olan beyaz kabuklu çam ağaçlarının kökünü kurutur. Yeni ormanlar Kanada'nın ısınan tundralarında kök salar. Artı 2 derece ile dünyamıza bunlar olur."*

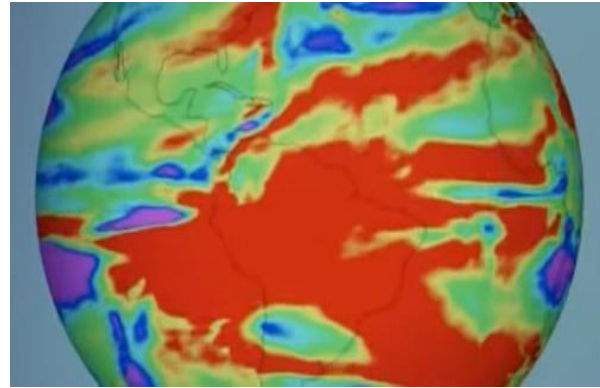
Söylemleri ile 2 derecelik bir artışın gerçekleşmesi sonucunda dünya üzerinde gerçekleşecek ekolojik dengesizliğin bilgilendirilmesi yapılmaktadır.

**Foto 3.** Dünya 3 derece ısınırsa ne olurdu?

**Görsel 3a.** Yüksek kesimlerdeki sıcaklık artışları **Görsel 3b.** Sel baskınları



**Görsel 3c.** Ilıman iklim kuşağının yok olması **Görsel 3d.** Dünyanın sıcak ve kurak iklim kuşağına geçişi



Dünya ısısındaki sıcaklık artışları ile küresel ısınmanın oluşturacağı etkilerde değişiklikler görülmektedir. Görsel 3'de yer alan göstergelerin temelinde ısı artışlarının neden olduğu ve dünyayı derinden etkileyecek kuraklık tehlikesi yer almaktadır. Kuraklıklarla etkisiyle görsel 3a'da verilen göstergede dağların yüksek kesimlerinde yer alan kar örtüsünün erimesinde artışlar görülmektedir. Ekolojik dengenin bozulması nedeniyle görsel 3b'de yer alan göstergedeki sel taşkınları ve fırtınalarda

artışlar gerçekleşecek aynı zamanda da görsel 3c'de verilen göstergedeki ılıman iklim bölgeleri iklimsel değişikliğe uğrayarak yerini sıcak ve kurak iklim dengesine bırakacaktır. Soğuk iklim bölgeleri de ılıman iklim kuşaklığına geçerek buzulların erimesi ve soğuk iklimin ortadan kalkması ile tarımsal çeşitliliğin artmasını sağlayacaktır. Görsel 3d'de ise gerçekleşen bu olaylar sonrasında dünyanın 3 derecelik ısı artışı sonucunda gerçekleşecek olan ısı haritasının göstergesi yer almaktadır. 3 derecelik ısı artışı sonucunda oluşacak küresel değişiklikler "6 Derece Dünyayı Değiştirebilir" film belgeselinde yer alan anlatıcı tarafından ise şu sözler ile anlatılmaktadır;

*"Kuzey kutbu yaz boyunca buz tutmaz. Amazon ormanları kuraklaşır. Alplerdeki kar örtüsünün tamamı yok olur. El Nino kasırgası ortaya çıkar. Akdeniz ve Avrupa kavurucu yaz sıcaklıkları ile karşılaşır. 3 derecelik artış ile dünyamıza bunlar olur.*

Belgesel içinde yer alan işitsel göstergeler ile sıcaklık artışlarının dünya üzerinde kavurucu bir iklim dengesizliğini oluşturacağını bilgileri verilmektedir. Özellikle de kuraklık sonucunda ortaya çıkan orman yangınları ile ekosistem üzerinde büyük bir yıkım ortaya çıkmaktadır. Ormanlar dünya ekosisteminin yapılanmasında oldukça büyük bir öneme sahiptir. Dünya ikliminin ılımanlaştırılmasında özellikle de yağmurların ortaya çıkmasında ormanlar önemli bir etkene sahiptir. Kuraklık sonucunda ortaya çıkan orman yangınları ile ekolojik denge büyük bir yıkıma uğramaktadır. Ekolojik denge üzerinde oluşan büyük çaptaki bu dengesizlikler ise küresel ısınmanın ileri seviyelerine ulaşmasında önemli bir etken olarak görülmektedir.

**Foto 4.** Dünya 4 derece ısınır ne olurdu?

**Görsel 4a.** Okyanus ve deniz seviyesinin yükselmesi **Görsel 4b.** Yaşam alanlarının yok olması



**Görsel 4c.** Kuraklık sonrası kuruyan nehirler



**Görsel 4d.** Kuraklık etkisinin artması



Dünyada 4 derecelik bir ısı artışı sonucunda neler gerçekleşirdi? Bu aşamadan itibaren insanoğlunun yaşam alanları tehlike altına girerdi. Çünkü buzulların aşırı bir şekilde erimesi sonucunda okyanus seviyelerinde kayda değer miktarda yükselmeler gerçekleşecektir. Günümüz itibariyle dünyanın yaklaşık olarak %70'lik bir bölümü zaten okyanus ve denizlerle çevrili olmaktadır. Karasal alan olarak dünya üzerinde yerleşim yerlerinin oransal miktarı çok fazla olmamaktadır. Görsel 4'de yer alan göstergeler ile görsel 4a'da buzulların erimesi ve okyanus seviyelerindeki artışlar gösterilmektedir. Görsel 4b'de ise okyanus seviyesindeki artışlar nedeniyle karasal alanların sular altında kalması nedeniyle yaşam alanlarının yok olduğu görülmektedir. Hem buzulların erimesi ile okyanus çevresindeki bölgeler sular altında kalacak hem de sıcak iklimin neden olduğu kuraklık ile insanoğlunun yaşamsal alanların büyük bir bölümü yok olacaktır. Görsel 4c ve 4d'de ise kuraklık nedeniyle özellikle ekvator ve orta kuşakta yer alan sıcak iklim bölgelerinde yer alan nehir ve göllerin tamamen kuruduğu görülmektedir. Aynı zamanda ekvator ve çevresindeki yaşam döngüsü içinde yer alan bitki ve canlılar, kutup bölgelerinde de kendilerine yer bulma imkanına sahip olacaktır. Belgesel film içinde yer alan anlatıcı tarafından 4 derecelik ısı artışının neden olacağı etkenler şu sözler ile aktarılmaktadır;

*“Okyanuslar yükselip milyonlarca insanın yaşadığı yaşam alanları yok olacaktır. Buzulların ortadan kaybolması ile birlikte tatlı su kaynakları yok olacak. Kanada, gezegenin en verimli tarım bölgesine dönüşür. Bütün batı Antarktika eriyerek denizlerin seviyesi yükselir. Kuraklıkların etkisiyle Hindistan'daki Ganj nehri başta olmak üzere birçok nehir kurur. Dünya su gezegeni olmaya başlar. 4 derecelik artış ile dünyamıza bunlar olur.”*

Söylemleri ile dünya ısısının artması sonucunda küresel felaketin neden olacağı unsurların bilgilendirmeleri yapılmaktadır. Özellikle küresel ısınmanın ileri seviyelere ulaşması ile dünyayı bekleyen tehlikeler hakkında bilgilendirmeler yapılarak, bu durumun ortaya çıkaracağı sonuçlar görsel ve işitsel göstergeler aracılığı ile gözler önüne serilmektedir.

Dünya 5 Derece Isınırsa Ne Olurdu? Özellikle bu seviyeden itibaren dünyamızı bekleyen felaket senaryolarının ciddiyeti oldukça büyük bir safhaya ulaşacaktır. Bölgesel olarak bazı kuşak bölgelerinde yaşam tamamen yok olacak ve yaşamsal döngü kutup çevrelerine ve kutuplara doğru yönelecektir. Sıcaklıkların aşırı bir şekilde yükselmesi sonucunda kuraklık oldukça yüksek bir seviyeye çıkacak ve susuzluk ortaya çıkacaktır. Özellikle de yer altı sularının bitmesi sonucunda yaşamsal kaynaklar tükenecek ve canlı hayatı Ekvator bölgesinde, orta kuşakta ve birçok karasal ve ılıman iklim bölgelerinde yok olacaktır. Günümüzde hissedilen sıcaklık seviyelerinin, 5 derece daha fazla ısınması halinde dünya üzerinde oluşturacağı felaketler, belgesel film içinde yer alan anlatıcı tarafından şu sözlerle bizlere aktarılmaktadır;

Dünya 6 Derece Isınırsa Ne Olurdu? Dünya sıcaklığının bu seviyeye yükselmesi, oluşacak olan son evre olarak görülmektedir. Bütün dünya üzerinde yer alan bölgeler tamamen ortadan kalkacak ve kıyamet denen olgu ortaya çıkacaktır. Dünya üzerinde insan ve canlı yaşamı tamamen tükenerek yok olacak ve yaşam için elverişli bütün karasal alanlar ortadan yok olacaktır. 6 derecelik ısı artışının ortaya çıkaracağı sonuçları belgesel film içinde yer alan anlatıcı şu sözler ile bizlere aktarmaktadır;

*“Bütün dünya sular altında kalacak ya da büyük çöller ortaya çıkacak. Küresel olarak gezegenimiz yok olma evresine girecek ve kıyamet senaryoları gerçekleşecek.”*

Söylemleri ile 6 derecelik bir ısı artışının dünya üzerinde oluşacak son seviyelerin olduğunu ve bu aşamadan sonra dünya üzerinde hiçbir canlı yaşamının kalmayacağını bilgileri bizlere aktarılmaktadır.

#### **Görsel 5. Küresel ısınmayı engellemenin yolları, yenilenebilir enerji kaynakları**

**Görsel 5a. Güneş enerjisi kaynağı**



**Görsel 5b. Termal enerji kaynağı**



**Görsel 5c. Rüzgâr Enerjisi Kaynağı**



Hızlı nüfus artışları sonucunda dünya üzerinde yaklaşık 8 milyardan fazla insan yer almaktadır. Nüfusun artması sonucunda toplumsal anlamda barınma ve enerji ihtiyaçları ortaya çıkmaktadır. Nüfus artışları, daha fazla barınma ihtiyacı, daha fazla enerji tüketimi ve daha fazla fosil yakıt tüketimine neden olmaktadır. Bu etkenler bir araya geldiği zaman küresel ısınmanın nedenlerinin temel kaynağını ortaya çıkarmaktadır. Fosil yakıtlarının atmosfere vermiş olduğu zarar nedeniyle sera gazlarının salınımı dünya üzerinde yaygınlaşarak bu gazların zararlı etkilerine karşı bizleri daha savunmasız bir durum içine sokmaktadır. Küresel ısınmanın etkilerini yüksek seviyelere ulaşmadan engellemek için farklı tüketim kaynaklarına başvurmak zorundayız. Bu kaynaklar arasında görsel 5a'da verilen güneş, görsel 5b'de verilen termal ve görsel 5c'de verilen rüzgâr enerjisi kaynaklarını gösterebiliriz. Özellikle de çevresel zararı yok etme seviyelerine getiren rüzgâr enerji kaynağı başvurulması gereken kaynaklar

arasında ön plana çıkmaktadır. Belgesel film içinde yer alan anlatıcının rüzgâr enerjisinin enerji kaynakları arasında önemli bir etken olduğunu şu sözler ile aktarmaktadır;

*“Küresel gaz salınımı düşürülmeli ve yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelinmeli. Dünya üzerindeki şu an ki sıcaklık artışı 0,8 seviyesindedir. Eğer daha fazla yüksek bir sıcaklık derecesine ulaşmak istemiyorsak. Günümüz enerjisi ile bir rüzgâr tribünü 300 eve enerji verir. Kömür santrallerini kapatmak için 2 milyon rüzgâr tribünü gerekiyor.”*

Söylemleri ile dünya üzerindeki sıcaklık seviyesi, sıcaklık artışlarını engellenmenin yolları ve rüzgâr tribünleri ve rüzgâr enerjisi kaynaklarının fosil yakıtlarının zararlarını yok etmenin çözümlerini içeren bilgiler bizlere aktarılmaktadır. Bu bilgilendirmeler ile yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelmenin, küresel ısınmayı ortadan kaldırmaktaki temel etken olduğunun vurgusu yapılmaktadır. Fosil yakıtların tüketimi devam ettiği sürece dünya üzerinde sıcaklık artışları görülmeye devam edecektir. Bu artışlar ile birlikte küresel ısınmanın etkileri ileri seviyelere yükselecek ve dünyayı bekleyen felaket senaryolarını kaçınılmaz bir duruma getirecektir. Bu felaket senaryolarının önüne geçebilmenin temel çözümü ise farklı enerji kaynaklarına yönelerek doğaya ve atmosfere zarar vermeyi durdurmaktadır. “6 Derece Dünyayı Değiştirebilir” belgesel filmi ile küresel ısınmayı tetiklemeye devam ettiğimiz sürece, bizleri bekleyen küresel sonuçların bilgileri görsel ve işitsel unsurlar ile insanoğluna aktarılmaktadır.

### SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Küresel ısınma dünyadaki tüm canlıları etkileyen bir olgudur. Ekolojik dengenin bozulması sonucunda farklı bölgelerde farklı çevre sorunları ve afetler ortaya çıkmaktadır. Örneğin fosil yakıtlarının aşırı tüketilmesi sonucunda, atmosfere salınan sera gazları atmosfere zarar vermekte ve bizleri atmosferin güneş ışınlarına karşı savunmasız bir duruma getirmektedir. Atmosferin etkinliğini yitirmesi sonucunda ise dünya ısısında artışlar gerçekleşerek ekosistem üzerinde kuraklıklar ortaya çıkmaktadır. Kuraklıklarla birlikte orman yangınlarında artışlar gerçekleşecek ve ekolojik dengenin bozulmasına neden olacaktır. Bilinçli toplumların oluşması ile birlikte sadece fosil yakıtlarının tüketiminin azaltılması bile ekolojik dengenin korunmasında çok büyük bir adım olmaktadır.

Aksay, Ketenoğlu ve Kurt (2005)'un yaptığı çalışmada küresel ısınma sonucunda sıcaklık artışının orta enlemlerde ve ekvator da kutuplardakinden daha fazla olacağı, tarımsal alanların, su kaynaklarının ve dünya gıda üretiminin azalacağı belirtilmiştir. Ayrıca kuraklığın sıklığı ve şiddetinin artarken, taşkınların verdiği zararlarında daha fazla olacağı belirlenmiştir. Çalışmanın bu yönüyle belgeselde ifade edilen bulguları desteklediği görülmektedir.

Akın (2006)'ın çalışmasında küresel ısınmanın ortaya çıkmasında insanoğlunun kullanmış olduğu fosil yakıt tüketiminin payının fazla olduğu bu durumun nüfus artışına paralel olarak doğal kaynakların hızlı tüketilmesinden kaynaklandığını, önlem olarak da yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelimin olmasını belirterek çalışmanın bulgularını desteklemektedir.

Belgesel film içinde rüzgâr, güneş ve termal gibi farklı enerji kaynaklarının tüketimine yönelerek fosil yakıtlarının neden olduğu zararlı etkenlerin ortadan kaldırılmasının vurgusu yapılmaktadır. Özellikle de rüzgâr enerjisi kaynaklarının sayılarının artırılması gerektiğinin vurgusu yapılmakta ve fosil yakıtların tüketiminin azaltılmasında rüzgâr enerjisi kaynaklarının önemli bir pay sahibi olacağına altı çizilmektedir. Aynı zamanda rüzgâr enerjisinin yanında güneş ve termal enerji kaynaklarının da tüketimi teşvik edilerek, atmosfere bırakılan sera gazlarının azaltılmasında önemli bir rol oynanmasını sağlanabilir.

Korkmaz (2007), çalışmasında küresel ısınmaya bağlı iklim değişikliğinin, ekolojik dengeyi bozduğu, insan sağlığını ve sosyo ekonomik sektörleri önemli oranda etkilediğini belirterek yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelerek sürdürülebilirlik açısından ormanların korunması, bilinçli

tarımsal uygulamalar sonucunda sera gazları salınımının azaltılabileceğini vurgulamaktadır. Bu yönüyle de tarımsal uygulamalar, ormanların korunması ve sera gazları salınımına belgeselde dikkat çekilmiştir.

Benzer bir çalışmada Sağlam, Düzgüneş ve Balık (2008), küresel ısınma, iklim değişikliği ve bu olayların etkilerini değerlendirmiştir. Gerekli önlemlerin alınmadığı takdirde sıcaklık artışının artarak devam edeceği, bunun sonucunda da buzulların azalması, denizlerin su seviyelerinin yükselmesi, ormanların azalması, çölleşme, sel baskınları ve kasırgalar gibi doğal afetlerde artışlara neden olacağı belirtilmekte ve bu yönüyle çalışmanın bulgularını desteklemektedir.

Demir (2009)'in yaptığı çalışmada hızlı sanayileşmeye bağlı olarak sera gazı emisyonundaki artışla birlikte yaşanan küresel ısınma ve küresel iklim değişikliğinin özellikle sıcaklık, yağış, kuraklık, çölleşme veya sel gibi doğal afetlere neden olabileceği belirtilerek çalışmanın bulguları belgeselin içeriğiyle örtüşmektedir.

Karaman ve Gökalp (2010)'in çalışmasında su kaynaklarının azalması ile birlikte sürdürülebilir yaşamın engellenmesi küresel ısınmanın sonuçlarından biri olarak değerlendirilmektedir. Sürdürülebilirliğin sağlanması ve ekolojik dengenin korunması su kaynaklarının bilinçli bir şekilde kullanılmasına bağlıdır. Bu nedenle çalışmada ekolojik dengenin ve dünyadaki su dengesinin korunması ve iklim değişikliğinin etkilerinin azaltılması için insanların bilinçlendirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu yönüyle belgeselde yer alan olguları desteklemektedir.

Benzer bir çalışmada Uysal (2022) küresel ısınma hakkında alınabilecek önlemlere yerel yönetimler bazında yaklaşmaktadır. Küresel ısınma nedeniyle artan çevresel kirlilik kentleri oldukça büyük bir şekilde etkilemektedir. Yerel yönetimler bu kirliliğin oluşmasının engellenmesinde ve ortadan kaldırılmasında önemli bir etki yaratma gücüne sahip olduğu, kentlerdeki karbon ve zehirli gaz salınımını minimum seviyelere düşürerek kentsel fayda sağlayabileceklerini belirtmiştir. Bu yönüyle de çalışmanın bulguları desteklenmektedir.

Durmuş (2023)'un, yaptığı çalışmada küresel ısınmanın, tek bir ulus, millet veya toplumun sorunu olarak kabul edilmediğini, dünya üzerinden yaşayan tüm canlıları ilgilendirmesi nedeniyle bütün canlıların ortak sorunu olarak kabul edildiği belirtilmiştir. Toplumlar üzerinde oluşan yıkıcı ve sert etkiyi daha aza indirgeyebilmek için alınacak önlemler arasında, toplumsal bilincin oluşmasını sağlayarak küresel ısınmaya neden olan etkenler ortadan kaldırılması gerektiği vurgulanmıştır. Bu yönüyle de belgeselde oldukça fazla söylem analizi yer almaktadır.

Belgesel filmler hem görsel hem de işitsel unsurları bir arada barındırması nedeniyle toplumsal anlamda bilinçlendirilmenin sağlanmasında etkili bir araç olarak kullanılmaktadır. Özellikle de yayın mecralarında eğitici ve öğretici olgulara değiniyor olması, belgesel filmlerin oldukça önemli bir konumda yer aldığını göstermektedir. Belgesel filmlerin eğitici ve öğretici olgulara dayanması nedeniyle küresel ısınmanın ortaya çıkma nedenleri, neden olacağı felaketler ve bu felaketlerin ne şekilde önlenebileceği konuları hakkında bilgilendirmeler yapılarak belgesel filmler aracılığıyla toplumsal olarak bilinçlendirilme sağlanmaya çalışılmaktadır.

Çalışmanın genel sonuçlarına ve belgesel film içinde vurgulanan görsel ve işitsel göstergelere bakıldığında, küresel ısınma felaketinin ortadan kaldırılmasında toplumsal bilinçlenmenin oldukça önemli bir paya sahip olduğu görülmektedir. Belgesel film gibi hem görsel hem de işitsel olguları kullanan araçlar yardımıyla toplum üzerinde küresel ısınmanın oluşturacağı zararlı etkilerin vurgusu daha fazla yapılmalıdır. İnsanoğlunu bekleyen felaketlere karşı toplumlara küresel ısınmanın ileri seviyelere ulaşması noktasında önlem almaları gerektiğinin vurgusu yapılmalıdır. Belgesel filmlerin yanında sinema, televizyon ve radyo gibi kitle iletişim araçlarının yardımlarıyla daha fazla insan ve topluma ulaşarak yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelmeleri gerektiğinin altı çizilmelidir. Bu çalışmada örneklem olarak verilen "6 Derece Dünyayı Değiştirebilir" belgesel filminde vurgulanan göstergeler ile dünya atmosferinin bozulması durumunda küresel ısınmanın etkilerinin artacağı ve

dünyamızı bekleyen felaket senaryolarının bilgileri verilmektedir. Bu gibi örneklerin arttırılması ile toplumsal anlamda eğitilmiş ve bilinçli yapılanmalar oluşturulabilir ve küresel ısınma olgusu ileri seviyelere ulaşmadan ortadan kaldırılabılır.

#### KAYNAKÇA

Akın, G. (2006). Küresel ısınma, nedenleri ve sonuçları. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 46 (2), 29,43.

Aksay, C. S., Ketenoğlu, O., & Kurt, L. (2005). Küresel ısınma ve iklim değişikliği. *Selçuk Üniversitesi Fen Fakültesi Fen Dergisi*, 1(25), 29-42.

Bal, H. (2013). *Nitel araştırma yöntemi*. Fakülte Kitapevi.

Barthes, R. (1979). *Göstergebilim ilkeleri*. Kültür Bakanlığı.

Baykal, H. & Baykal, T. (2008). Küreselleşen dünyada çevre sorunları. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(9), 1,17.

Demir, A. (2009). Küresel iklim değişikliğinin biyolojik çeşitlilik ve ekosistem kaynakları üzerine etkisi. *Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi*, 1(2), 37-54.

Durmuş, T. (2023). The management of natural disasters in cinema: the movie "2012". *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 11 (20), 64,95.

Durmuş, E. & Kınacı, M.K. (2021). The analysis of the studies conducted in Turkey on environmental sensitivity. Z.B. Kostova, K.K. Duisenbaevna, E. Atasoy and B. Batır (Eds). In *Developments in Educational Sciences* (pp.70-88). ST. Kliment Ohridski University Press.

Eroğlu, H.T. & Navruz, M. (2020). Sinema ve çevre sorunları. *Ekolojik Kriz ve Küresel Çevre Politikaları* içinde. Beta Basım Yayıncılık.

Fiske, J. (1996), *İletişim çalışmalarına giriş*. ARK Yayıncılık.

Gönençgil, B. (2017). *Küresel iklim değişikliği ve atmosferik afetler*. Coğrafya Lisans Programı İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi. 70.

Görgülü-Arı, A. (2019). Çevre sorunları. *Çevre eğitimi içinde*. Anı Yayıncılık.

Karaman, S. & Gökalp, Z. (2010). Küresel ısınma ve iklim değişikliğinin su kaynakları üzerine etkileri. *Tarım Bilimleri Araştırma Dergisi*, (1), 59-66.

Korkmaz, K. (2007). Küresel ısınma ve tarımsal uygulamalara etkisi. *Alatırım Dergisi*, 6(2), 43-49.

NKFU Bilgi Sitesi. (2015). <http://www.nkfu.com/cevre-sorunlari-nelerdir/> internet adresinden 22 Temmuz 2023 tarihinde alınmıştır.

Nordquist, R. (2020). Understanding the use of language through discourse analysis: Observing how various means of discourse create context. *Erişim adresi: <https://www.thoughtco.com/discourse-analysis-or-da-1690462>*.

Rifat, M. (2007). *Homo semioticus ve genel göstergebilim sorunları*. YKY.

Sağlam, N. E., Düzgüneş, E., & Balık, İ. (2008). Küresel ısınma ve iklim değişikliği. *Ege Journal of Fisheries and Aquatic Sciences*, 25(1), 89-94.

Sönmezoğlu, F. & Bayır, Ö. E. (2012). Çevre sorunlarına ilişkin uluslararası rejimler. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 47, 247-289.

Turgut, N. Y. (2014). *Uluslararası çevre koruma sözleşmeleri*. Türkiye Barolar Birliği Yayınları.

Uysal, Y. (2022). İklim değişikliği ve küresel ısınma ile mücadelede yerel yönetimlerin rolü: Tespitler ve öneriler. *Kesit Akademi Dergisi*. 8 (30), 324-354.

World Wide Fund for Nature (WWF), (2020). *Yaşayan gezegen raporu 2020 biyolojik çeşitlilik kaybını tersine çevirmek*. Almond, R.E.A., Grooten M. ve Petersen, T. (Eds). WWF, Gland, İsviçre.

World Wide Fund for Nature (WWF), (2022). *Yaşayan gezegen raporu 2022 doğa ile uyumlu bir toplum inşa etmek*. Almond, R.E.A., Grooten, M., Juffe Bignoli, D. & Petersen, T. (Eds). WWF, Gland, İsviçre.





ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi \* Research Article

## Mobil Yemek Sipariş Uygulamalarında Kuponların Aşırı Sipariş Davranışı Üzerindeki Aracılık Etkisinin İncelenmesi

### Examining the Mediating Effect of Coupons on Over-ordering Behavior in Mobile Food Delivery Applications

**Ahmet ERDEM**

Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü

ahmet-erdem@hotmail.com

Orcid ID: 0000-0001-8120-3958

**Öz:** Araştırmanın amacı, mobil yemek sipariş uygulamaları üzerinden gerçekleştirilen aşırı gıda sipariş etme davranışında tüketicilere sunulan kuponların aracılık etkisinin analiz edilmesidir. Bu bağlamda araştırma, Planlı Davranış Teorisi temelinde incelenmiş ve sipariş sürecinde sunulan kuponların aşırı yiyecek ve içecek sipariş etme davranışında aracılık rolünün olup olmadığına bakılmıştır. Planlı davranış teorisi alt boyutlarından tutum ve öznel norm mobil yemek sipariş uygulamaları kullanma niyetini pozitif yönlü anlamlı olarak etkilemektedir. Mobil yemek sipariş uygulamaları kullanma niyeti de aşırı sipariş davranışını pozitif yönlü ve anlamlı olarak etkilemektedir. Ayrıca mobil yemek sipariş uygulayıcıları tarafından sağlanan kuponların aşırı sipariş etme davranışı üzerinde aracılık etkisi olduğu tespit edilmiştir. Araştırma kapsamında katılımcıların demografik özellikleri kontrol değişkeni olarak ele alınmıştır. Yapılan farklılık testleri sonucunda cinsiyet, gelir düzeyi, eğitim durumu, mobil uygulama kullanma sıklığı ve mobil uygulamaları kullanma sürelerinde aşırı sipariş verme davranışı üzerinde anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Mobil yemek sipariş uygulamaları, planlı davranış teorisi, aşırı sipariş davranışı.

**Abstract:** The aim of this research is to analyze the mediating effect of coupons offered to consumers on excessive food ordering behavior through mobile food ordering applications. In this context, the research is examined based on the Theory of Planned Behavior, focusing on whether the coupons provided during the ordering process play a mediating role in the overordering of food and beverages. It was found that the sub-dimensions of the Theory of Planned Behavior, namely attitude and subjective norm, positively and significantly affect the intention to use mobile food ordering applications. Additionally, the intention to use mobile food ordering applications was found to influence overordering behavior. Furthermore, it was determined that the coupons provided by mobile food ordering application providers have a mediating effect on overordering behavior. The demographic characteristics of the participants were considered as control variables in the study. The results of the difference tests revealed significant differences in overordering behavior based on gender, income level, education level, frequency of using mobile applications, and duration of using mobile applications.

**Keywords:** Mobile food ordering applications, theory of planned behavior, overordering behavior.

Geliş Tarihi:29.05.2024

Kabul Tarihi:09.08.2024

Yayın Tarihi:31.08.2024

Atıf: Erdem, A. (2024). Mobil yemek sipariş uygulamalarında kuponların aşırı sipariş davranışı üzerindeki aracılık etkisinin incelenmesi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 712-726. Doi: 10.33437/ksusbd.1492078

## GİRİŞ

Küresel ölçekte artan gıda israfı sürdürülebilirlik ve gıda güvenliği konularında büyük bir tehdit unsuru oluşturmaktadır. Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri, küresel gıda israfının 2030 yılına kadar yüzde 50 azaltılmasını zorunlu kılmaktadır (Shankar, Dhir, Talwar, Islam, & Sharma, 2022). Gelişmiş ülkelerden gelen gıda israfının büyük bir kısmı tüketici davranışlarından, kötü pazarlama uygulamalarından ve tüketim kalıplarından kaynaklanmaktadır (Calvo-Porrall, Medín & Losada-López, 2017). Dünya, şu anda gıda israfı ve gıda kıtlığı gibi birbiriyle çelişen iki sorunla karşı karşıya kalmıştır. Araştırmalara göre dünya çapında her yıl yaklaşık 9 milyon insan açlıktan veya açlığa bağlı nedenlerden ölürken; yılda yaklaşık 931 milyon ton gıda israf edilmektedir (Kirmani, Uddin, Sadiq, Ahmad & Haque, 2023). Bu bağlamda, gıda israfı çözülmesi gereken önemli bir küresel sorundur. Çeşitli girişimler olmasına rağmen israfın artmaya devam etmesi nedeniyle bu durum her geçen gün daha kritik bir hal almaktadır (Jabeen, Dhir, Islam, Talwar, & Papa, 2023).

Son zamanlarda yaşanan teknolojik gelişmeler gıda israfını hem önlemeye yardımcı olmakta hem de artmasına sebebiyet vermektedir. Özellikle yüksek hızlı internet erişimi, akıllı telefonların yaygınlaşması, kişiselleştirilmiş ve etkileşimli uygulamalardaki ilerlemeler ve modern yaşamın hızlı ritminin benimsenmesi ile tüketicilerin yiyecek-içecek satın alma davranışları değişmiştir (Belanche, Flavián ve Pérez-Rueda, 2020). Turizm sektöründe kullanıma sunulan otomasyon teknolojileri, arz tarafında da iş yapış süreçlerini etkilemiştir (Ivanov, Seyitoğlu, Webster, 2024). Özellikle mobil uygulamaların hayatın her alanında kendine yer bulmasıyla verimli bir çalışma ortamı oluşturulmuştur. Yiyecek-içecek işletmelerinin tüketicilere erişimi kolaylaşırken tüketiciler de diledikleri yerde istedikleri kadar yiyecek-içecek sipariş etme imkanı bulmuştur.

Uygulamalar müşterilere çok çeşitli yemek seçenekleri sunmak, siparişleri kabul etmek, siparişleri gıda üreticisine göndermek, ödemeyi izlemek, yemek teslimatını organize etmek ve takip araçları sağlamak dahil olmak üzere çok sayıda hizmeti yerine getirmektedir (Tran, 2021). Aynı zamanda tüketiciler uygulamada yer alan restoranların gıda fiyatlarını karşılaştırabilmektedir. Sektör hem market hem de yemek dağıtım segmentlerinde gelirlerini pandemi öncesi seviyelere kıyasla iki kattan fazla artırmıştır. Dünya çapında çevrimiçi yemek dağıtım pazar büyüklüğü 1,04 trilyon dolar olmuştur. Uber Eats, gelir bazında en iyi çevrimiçi yemek dağıtım şirketi olarak belirlenmiştir. Ayrıca, 2024 yılında üç milyardan fazla küresel tüketici (kullanıcıların sayısı 3,1 milyar kişi), bir tür çevrimiçi yemek dağıtım hizmetini kullanmıştır (Beyrouthy, 2024). Mobil yemek sipariş uygulamalarının başarısı aynı zamanda gıda israfını teşvik etmedeki rolüne ilişkin artan endişeleri de beraberinde getirmektedir. Bu durum uygulamaların karanlık yüzünü temsil etmektedir. Kullanıcılar sadece birkaç tıklamayla çok sayıda yemek sipariş edebilmekte ve bu da gıda israfına yol açabilmektedir (Talwar vd., 2023).

Mobil yemek sipariş uygulamaları ve bunların benimsenmesi literatürde kapsamlı bir şekilde araştırılmış olsa da gıda israfı üzerindeki etkileri henüz yeterince araştırılmamıştır. Uygulamaların, tüketicilerin gıda atığı davranışlarındaki artışları yönlendiren unsurlardan biri olabileceği düşünülmektedir (Shankar vd., 2022; Islam, Jones, Akhi & Talukder, 2024). Bu kapsamda araştırmada mobil yemek sipariş uygulamaları planlı davranış teorisi ile açıklanmaya çalışılmıştır. Planlı davranış teorisi (PDT), bireylerin belirli şartlar altında ve ortamda bir davranışı gerçekleştirme niyetinin, tutumlardan, öznel normlardan ve algılanan davranışsal kontrolden yüksek doğruluk oranıyla bilinebileceği varsayımını ortaya atmaktadır. Tutum, öznel norm ve algılanan davranışsal kontrol kullanım niyetleriyle ilişkilendirir ve bu da davranışı yönlendirmektedir (Ajzen, 1991). Bu noktada niyet ile aşırı sipariş verme davranışı arasındaki ilişki gıda israfının belirlenmesi noktasında önemli bir unsurdur. Uygulamaların içerisinde tüketicilere sunulan kuponların (indirim çekleri vb.) aşırı sipariş davranışı üzerindeki aracılık rolü çalışma kapsamında incelenmiştir. Gıda israfının mobil uygulamalar düzleminde incelenmesine ilişkin oldukça sınırlı sayıda çalışma olması araştırmanın özgün yönünün ortaya koymaktadır. Ayrıca çalışmanın sonuçları uygulayıcılara yönelik yol gösterici bir perspektif sunabilir.

## TEORİK ARKA PLAN

### Planlı Davranış Teorisi

Fishbein ve Ajzen tarafından 1975 yılında ortaya atılan planlı davranış teorisi, kişilerin gerçekleştirmiş oldukları davranışın temel açıklayıcısının niyet olduğunu belirtmektedir (Nebioğlu & Kalıpçı, 2020). Niyet ise, tutum, öznel norm ve algılanan davranışsal kontrol tarafından açıklanmaktadır. Teoriye göre tutum, öznel normlar ve algılanan davranışsal kontrol bireylerin benimseme niyetlerinin temelini oluşturmaktadır. Bu bağlamda planlı davranış teorisi, bireylerin benimseme davranışını açıklayan en etkili teorilerden biri olarak kabul edilmektedir (Ajzen, 2011).

Planlı davranış teorisi turizm ve mobil uygulamalar alanında çeşitli araştırmacılar tarafından farklı konularda çalışılmıştır. Planlı davranış teorisi temelinde incelenen bazı çalışmalara bakılacak olursa; destinasyon tercihi (Bozkurt Kutluk ve Avcıkurt, 2019), yeşil otelleri tavsiye ve satın alma niyeti (Karaca ve Yemez, 2022), mobil uygulama kullanımı (Yıldırım, 2022), mobil uygulamalarda uygulama içi satın alma (Erdoğan, 2023), kalan yiyecekleri paylaşma niyeti (Kirmani vd., 2023) ve aşırı sipariş ve yemek israfı (Sharma, vd., 2021) gibi çeşitli konularla olduğu görülmektedir.

Kirmani vd., (2023) planlı davranış teorisi yapılarının, yani öznel normların, tutumun ve algılanan davranış kontrolünün, tüketicilerin yiyecek artıklarını paylaşma niyetlerini etkilediğini belirtmektedir. Ayrıca teknoloji benimseme davranışlarına yönelik yapılan çalışmalarda davranışı açıklama düzeyinin ve doğruluk payının yüksek olmasından dolayı yaygın olarak kabul gören bir teoridir (Zhang, Liu, Wang, Zhang ve Wang, 2020). Teoriyi kullanarak mobil yemek dağıtım uygulamalarının müşteriler arasında benimsenmesini incelemeye güçlü bir ilgi gösterilmiştir (Tran, 2021). Planlı davranış teorisinin genel olarak gıda tüketim davranışı ve mobil yemek sipariş uygulamaları özelinde tüketici davranışını açıklamadaki kanıtlanmış etkinliği (Shankar vd., 2022) araştırma için uygun bir teorik çerçeve haline getirmektedir.

### Hipotez Geliştirme

#### *Tutum*

Ajzen (1991) tarafından tutum, "bir kişinin davranışı olumlu veya olumsuz olarak değerlendirme veya değerlendirme derecesi" olarak tanımlanmaktadır. Birçok çalışma tutumun davranışsal niyet üzerine etkisine odaklanmıştır. Belanche, Flavián ve Pérez-Rueda (2020) mobil yemek sipariş uygulamalarında tutumun niyeti etkilediğini belirtmektedir. COVID-19 salgını sırasında yapılan bir başka çalışmada tutum ve güven, mobil yemek sipariş uygulamalarında alışveriş rutiniyle pozitif yönde ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Sharma, vd., 2021). Konuyla ilgili olarak yapılan bir başka çalışmada ise gıda israfına yönelik tutum, algılanan davranışsal kontrol ve fiyat bilincinin gıda israfını azaltma niyeti üzerinde olumlu etkisi olduğu bulgulanmıştır (Coşkun, & Özbük, 2020). Mobil yemek sipariş uygulamaları gibi teknolojilere karşı olumlu bir tutum sergileyen tüketicilerin, uygulamalar aracılığıyla yiyecek sipariş etme olasılıkları ve yiyecek dağıtım deneyimlerinden memnun kalma olasılıkları daha yüksek olacaktır (Islam vd., 2024). Buna göre literatürde ulaşılan sonuçlardan yola çıkılarak aşağıdaki  $H_1$  hipotezi oluşturulmuştur.

**H<sub>1</sub>:** Mobil yemek sipariş uygulamalarına yönelik tutumun uygulamaları kullanma niyeti üzerinde pozitif etkisi vardır.

#### *Öznel Norm*

Öznel norm, bireylerin çevresinde yer alan ve kendisi için önemli olan kişilerin düşüncelerinin davranışlarına olan etkisi olarak tanımlanmaktadır (Kalkan, 2011). Coşkun ve Özbük (2020) tarafından, öznel norm, gıda israfına yönelik tutum ve algılanan davranışsal kontrolün, gıda israfını azaltma niyetini öngöreceği bulgulanmıştır. Öznel norm ve davranışa yönelik tutum, niyeti; niyet ise satın almayı pozitif yönde etkilemektedir (Demirağ, 2020). Bireylerin dijital platformlarda ürün/hizmet kiralama niyetlerinin incelendiği bir başka çalışmada tutum, öznel norm ve algılanan davranışsal kontrolün davranış niyeti üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi olduğu bulgulanmıştır (Akdemir ve Fırat, 2022). Bu bağlamda mobil alışverişte ve mobil yemek hizmetlerinde tüketicinin sahip olduğu öznel normların,

niyet düzeyini arttıracığı ifade edilmektedir (Khalifa ve Shen, 2008; Belanche vd., 2020). Buna göre literatürde ulaşılan sonuçlardan yola çıkılarak aşağıdaki H<sub>2</sub> hipotezi oluşturulmuştur.

**H<sub>2</sub>:** Mobil yemek sipariş uygulamalarına yönelik öznel normun niyet üzerinde pozitif etkisi vardır.

### ***Algılanan Davranışsal Kontrol***

Algılanan davranışsal kontrol, “bireyin belirli bir davranışa katılmanın kolaylığı veya zorluğu hakkındaki yargısını ifade etmektedir” (Korkmaz Karaman, 2023). Gıda israfını azaltma niyeti ve algılanan davranışsal kontrolün, gıda israfı davranışı üzerinde önemli bir olumsuz etkisi vardır (Coşkun, & Özbük, 2020). Bununla birlikte Korkmaz Karaman (2023), öznel norm, algılanan davranışsal kontrol ve online alışverişe karşı tutumun online alışveriş yapma niyetini; online alışveriş yapma niyetinin ve online alışverişe karşı tutumun ise online alışveriş yapma davranışını olumlu yönde etkilediği tespit etmiştir. Bir başka çalışmada tüketicilerin algılanan davranışsal kontrol düzeyinin diğer faktörlerden daha düşük olması, gıda israf davranışının azaltılmasında bir engel olabileceği ifade edilmiştir (Jia, Zhang & Qiao, 2022). Buna göre literatürde ulaşılan sonuçlardan yola çıkılarak aşağıdaki H<sub>3</sub> hipotezi oluşturulmuştur.

**H<sub>3</sub>:** Mobil yemek sipariş uygulamalarına yönelik algılanan davranışsal kontrolün niyet üzerinde pozitif etkisi vardır.

### ***Mobil Yemek Siparişi Uygulamalarını Kullanma Niyeti ve Aşırı Sipariş Davranışı***

Farklı türden davranışları gerçekleştirme niyetleri, davranışa yönelik tutumlar, öznel normlar ve algılanan davranışsal kontrol ile yüksek doğruluk oranıyla tahmin edilebilir. Ayrıca bu niyetler, davranışsal kontrol algılarıyla birlikte, gerçek davranışta önemli farklılıklar oluşturmaktadır (Ajzen, 1991). Örneğin, mobil yemek sipariş platformlarını kullanan tüketiciler belirsiz tabak boyutu bilgisi, görüntülenen menü görseli ve tüketim normlarına uygun yiyecek porsiyonu sipariş edilememesi gibi durumsal, alışkanlık veya kasıtlı faktörler nedeniyle fazla yiyecek sipariş etmeye karar verebilirler (Wansink & Van Ittersum, 2013). Aşırı sipariş davranışı gıda israfının temel nedenlerinden biridir. Bireyler tüketebilecekleri miktarlardan daha fazlasını sipariş vererek israfa yol açmaktadır (Yu, Ju, Bai & Gong, 2021). Özellikle pandemi döneminde mobil yemek sipariş uygulamalarının yoğun kullanımı aşırı sipariş ve buna bağlı gıda israfına neden olmuştur (Portingale, Eddy, Fuller-Tyszkiewicz, Liu, Giles, & Krug, 2023). Aşırı sipariş verme davranışının gıda israfına katkıda bulunduğu doğrulanmıştır (Islam vd., 2024). Buna göre literatürde ulaşılan sonuçlardan yola çıkılarak aşağıdaki H<sub>4</sub> hipotezi oluşturulmuştur.

**H<sub>4</sub>:** Mobil yemek sipariş uygulamalarını kullanma niyetinin aşırı sipariş davranışı üzerinde pozitif etkisi vardır.

### ***Kuponlar***

İşletmelerin tüketicileri özendirmek için sundukları kuponlar, çekler, promosyonlar ve indirimler daha fazla satın alabilme duygusuyla birlikte tüketicilerde memnuniyet oluşturabilmektedir. Özellikle mobil yemek sipariş platformları çevrimiçi kuponlar noktasında çeşitli özellikte kampanyalar yapmakta ve bu indirim kuponlarının kullanımına yaygınlık kazandırmaktadır (Öztürk, Kırmızıyaka, & Akın, 2021). Satış promosyonları sıklıkla tüketicileri aşırı miktarlarda satın almaya teşvik ederek israfa neden olabilmektedir. Daha spesifik olarak, çabuk bozulan ürünlerdeki çoklu satın alma promosyonları, tüketicilerin ihtiyaç duyduklarından daha fazlasını satın alabilecekleri anlamına gelmektedir (Calvo-Porrall, Medín & Losada-López, 2017). Sharma, vd. (2021), tüketicilerin her bir sipariş başına aşırı yiyecek sipariş etme yönündeki tutum ve davranışlarının mobil yemek sipariş uygulamaları tarafından yönlendirildiğini öne sürmektedir. Buna göre literatürde ulaşılan sonuçlardan yola çıkılarak aşağıdaki H<sub>5</sub> hipotezi oluşturulmuştur.

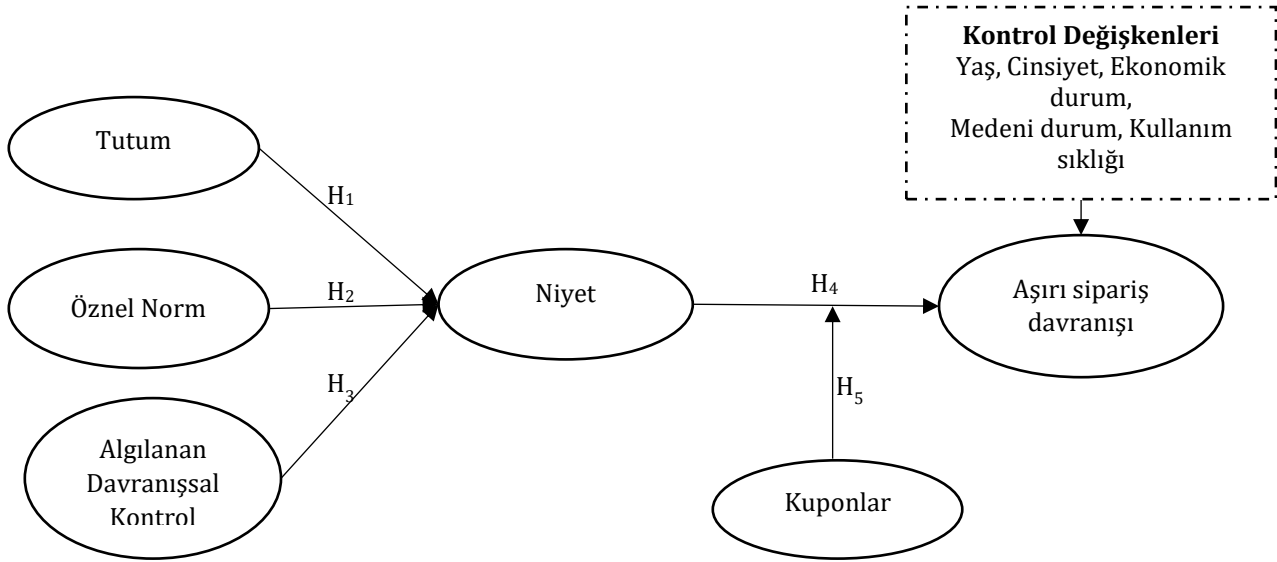
**H<sub>5</sub>:** Mobil yemek sipariş uygulamalarında sunulan kuponların niyet ile aşırı sipariş davranışı üzerinde aracılık etkisi vardır.

## Kontrol Değişkenleri

Yaş, cinsiyet, ekonomik durum, kullanım sıklığı, medeni durum ve kullanım süresi araştırmada kontrol değişkenleri olarak belirlenmiştir. Bu kapsamda çalışmada aşırı sipariş davranışına yönelik ilgili kontrol değişkenlerine farklılık analizleri yapılmıştır. Katılımcıların demografik değişkenlerine t-testi ve ANOVA testi uygulanmıştır. Analiz sonuçları bulgular bölümünde yer almaktadır.

## YÖNTEM

Araştırmanın amacı, mobil yemek sipariş uygulamaları üzerinden gerçekleştirilen aşırı gıda sipariş etme davranışında tüketicilere sunulan kuponların aracılık etkisinin analiz edilmesidir. Bu kapsamda çalışma, planlı davranış teorisinde dizayn edilmiştir. Araştırmanın modeli Şekil 1'de yer almaktadır. Çalışmanın evrenini Türkiye'de mobil yemek sipariş platformlarını en az 1 kere kullanmış olan 18 yaş üstü bireyler oluşturmaktadır. Araştırmada kolayda örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Örneklem büyüklüğü ankette yer alan madde sayısının en az 2 katı (Kline, 1994), tercihen 10 katı kadar tavsiye edilmiştir (Hair, Black, Babin & Anderson, 2010; Tavşancıl 2018). Araştırmada kullanılan ankette toplam 21 madde bulunduğu düşünüldüğünde 210 anketin yeterli olacağı söylenebilir. Ancak araştırma kapsamında 420 anket toplanmıştır. Örneklem büyüklüğünün artması evreni temsil niteliğini artırmaktadır.



Şekil 1. Araştırmanın kavramsal modeli

Çalışmada veri toplama yöntemi olarak anket kullanılmıştır. Anket formunun ilk bölümünde katılımcılara ilişkin demografik bilgiler yer alırken ikinci bölümde ölçek maddeleri bulunmaktadır. Mobil yemek sipariş uygulamalarına yönelik Tutum (4 madde), Öznel norm (3 madde), Algılanan davranışsal kontrol (3 madde) ve Niyet (3 madde) Shankar vd. (2022) araştırmasından; Kuponlar (5 madde) Joshi & Bhatt (2021) çalışmasından ve Aşırı Sipariş Davranışı (3 madde) Trivedi, Trivedi, Pandey & Chaurasia (2023) tarafından kullanılan ölçekten yararlanılarak oluşturulmuştur. Anket formu toplamda 21 maddeden oluşmaktadır. Ölçek maddeleri, İngilizceden Türkçeye çevrildikten sonra alanında uzman 3 öğretim üyesi ile son şekli verilmiştir. Anket formu 5'li likert tipi (1= kesinlikle katılmıyorum...5=kesinlikle katılıyorum) olarak hazırlanmıştır. Ankette yer alan ölçek maddelerine ilişkin hataları tespit etmek ve katılımcı görüşlerini doğrudan alabilmek adına 10 kişi ile pilot çalışma yürütülmüştür. Anket formuna yönelik Harran Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'ndan 09.01.2024 tarihli 2024/28 numaralı kurul kararı ile etik kurul izni alınmış ve veriler toplanmaya başlanmıştır. Anketler hem yüz yüze hem de çevrimiçi olarak toplanmıştır. Yüz yüze toplanan anket formları alanında uzman 2 anketörden destek alınarak toplanmıştır. Araştırma kapsamında oluşturulan hipotezlerin analizlerinde istatistik paket programı kullanılmıştır.

## Bulgular

Katılımcıların demografik özelliklerine bakıldığında, çoğunluğunun kadın (57,6), bekar (53,1), lisans mezunu (44,5), 28-32 yaş arasında (31,7) ve gelir düzeylerinin orta (67,1) olduğu gözlemlenmiştir. Katılımcıların mobil yemek uygulamalarına yönelik sorulara vermiş oldukları cevaplarda ise, genellikle 1-3 yıl arasında (40,7) kullandıkları tespit edilmiştir. Ayrıca son 1 ayda mobil uygulama kullanma sıklıkları sorulduğunda 2-3 defa (44,5) olduğu belirlenmiştir. Son olarak katılımcılara en sık kullandıkları mobil yemek siparişi uygulamaları sorulmuştur. Bu soruya yönelik ise Getir yemek (31,7) ile Trendyol yemek uygulamalarının (31,0) kullanım oranının diğer uygulamalara göre nispeten daha yüksek olduğu bulgulanmıştır.

**Tablo 1.** Katılımcılara ilişkin demografik bulgular

Cinsiyet	n	%	Medeni Durum	n	%
Kadın	242	57,6	Bekar	223	53,1
Erkek	178	42,4	Evlü	197	46,9
Eğitim Düzeyi	n	%	Yaş	n	%
Lisansüstü	43	10,2	18-22 Arası	57	13,6
Lisans	187	44,5	23-27 Arası	96	22,9
Önlisans	86	20,5	28-32 Arası	133	31,7
Lise ve Altı	104	24,8	33-37 Arası	83	19,8
Gelir Düzeyi	n	%	38-42 Arası	26	6,2
Düşük	80	19,0	43 ve üzeri	25	6,0
Orta	282	67,1	Mobil yemek siparişi uygulamalarını ne zamandan beri kullanıyorsunuz?	n	%
Yüksek	58	13,8	1 Yıldan Az	106	25,2
Mobil yemek siparişi uygulamalarını son 1 ayda kullanma sıklığınız?	n	%	1-3 Yıl Arası	171	40,7
1 Defa	136	32,4	3 Yıldan Fazla	143	34,0
2-3 Defa	187	44,5	En sık kullandığınız mobil yemek siparişi uygulaması	n	%
4 Ve Üzeri	97	23,1	Getir Yemek	133	31,7
			Trendyol Yemek	130	31,0
			Yemek Sepeti	115	27,4
			Diğer	42	10,0

Ölçeklerin yapısal geçerlilik ve güvenilirliklerini belirlemek amacıyla doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Doğrulayıcı faktör analizine ilişkin değerler Tablo 2'de bulunmaktadır. Tabloda standardize değerler, açıklanan varyans (AVE), birleşik güvenilirlik (CR) değerleri ve madde güvenilirliği (Cronbach's Alpha) yer almaktadır. Cronbach's Alpha değerlerinin 0,7'den büyük olduğu görülmektedir.

Açıklanan varyans (AVE), büyüdükçe ölçeğin açıklama gücünün yükseldiği ve hata varyansının azaldığını göstermektedir. AVE değerinin 0,50 değerinden büyük olması istenmektedir (Hair, Black, Babin ve Anderson, 2010). Tabloya bakıldığında genel olarak tüm faktörlerin AVE değeri 0,50'den büyük olduğu görülmektedir. Son olarak ölçeğin iç tutarlılığını ölçen CR değerlerine bakılmıştır. CR değerlerinin 0,70'ten büyük olması faktör grupları için güvenilirliği gösterdiği söylenmektedir (Nunnally, 1970). Analiz sonucuna göre bu değerler oldukça güvenilir olduğu ifade edilebilir.

**Tablo 2.** DFA sonuçları

	Standardize Yükler	AVE	CR	Cronbach's Alpha
<b>Tutum</b>		,797	,940	,939
Mobil üzerinden yiyecek-içecek satınalma düşüncesi memnuniyet vericidir.	,844			
Mobil üzerinden yiyecek-içecek satınalmak, iyi bir fikirdir.	,933			
Mobil üzerinden yiyecek-içecek satınalmak, tatmin edicidir.	,886			

Mobil üzerinden yiyecek-içecek satınalma konusunda olumlu duygulara sahibim.	,907		
<b>Norm</b>		,684	,866
Benim için önemli olan çoğu insan, geleneksel restoranlar yerine mobil uygulamalar aracılığıyla yemek sipariş etmemi istiyor.	,754		
Düşüncesini önemsemediğim çoğu insan, geleneksel restoranlar yerine mobil uygulamalar aracılığıyla yemek siparişi vermem gerektiğini düşünüyor.	,879		
Benim için önemli olan çoğu insan, geleneksel restoranlar yerine mobil uygulamalar aracılığıyla yemek sipariş etmemi onaylar.	,844		
<b>Algılanan Davranışsal Kontrol</b>		0,507	,754
Mobil uygulamalar aracılığıyla yiyecek-içecek sipariş etmek için yeterli olanaklara sahibim.	,785		
Kimseden yardım almadan mobil uygulamalar aracılığıyla yiyecek-içecek sipariş edebilirim.	,695		
Mobil uygulamalar aracılığıyla yiyecek-içecek sipariş etmek benim için kolaydır.	,651		
<b>Niyet</b>		,813	,929
Bir sonraki yiyecek-içecek alışverişimi mobil uygulamalar aracılığıyla yapmayı düşünüyorum.	,881		
Bir sonraki yiyecek-içecek alışverişimi mobil uygulamalar aracılığıyla yapmayı planlıyorum.	,912		
Bir sonraki yiyecek-içecek alışverişimi mobil uygulamalar aracılığıyla yapmayı isterim.	,913		
<b>Kuponlar</b>		,624	,892
Kuponlar (indirim çekleri vb.) yeni yiyecek-içecek çeşitlerini denememe olanak sağlıyor.	,769		
Kuponlar daha fazla miktarda yiyecek-içecek sipariş etmeme olanak tanıyor.	,777		
Kuponlar beni normalden daha erken ve daha fazla satın almaya teşvik ediyor.	,878		
Kuponlar bir sonraki satın alma işlemimde ekstra avantajlar elde etmeme yardımcı oluyor.	,825		
Kuponlar, düzenli olarak satın almadığım başka bir markayı satın almamı sağlıyor.	,691		
<b>Aşırı Sipariş Davranışı</b>		,710	,879
Mobil uygulamalar aracılığıyla sipariş verirken istemsizce daha fazla yiyecek-içecek sipariş ediyorum.	,799		
Mobil uygulamalar aracılığıyla sipariş verirken düşünmeden daha fazla yiyecek-içecek sipariş ediyorum.	,910		
Mobil uygulamalar aracılığıyla sipariş verirken daha fazla yiyecek-içecek sipariş etmezsem kendimi tuhaf hissedirim.	,815		

\*: Bütün faktör yükleri 0,001 düzeyinde anlamlıdır, N=420. **Kaynak:** Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Ölçme modelinin kabul edilebilmesi için uyum iyiliği indekslerinin kabul edilebilir sınırlar içinde olması gerekmektedir. Uyum iyiliği değerleri Tablo 3'te gösterilmektedir. Modele ilişkin değerlere bakıldığında modelin kabul edilebilir düzeyde geçerli ve güvenilir olduğu ifade edilebilir.

**Tablo 3.** Uyum iyiliği referans değerleri ve modele ilişkin sonuçlar

Uyum İyiliği	Referans Değerler		Tüm Model
	İyi Uyum İyiliği Değeri	Kabul Edilebilir Uyum İyiliği Değeri	
$X^2/df$	$0 \leq X^2/df \leq 2$	$2 < X^2/df \leq 5$	3,333
RMSEA	$0 \leq RMSEA \leq 0,06$	$0,06 < RMSEA \leq 0,08$	0,075
NFI	$0,96 \leq NFI \leq 1,00$	$0,90 \leq NFI < 0,96$	,920
CFI	$0,90 \leq CFI \leq 0,95$	$0,95 < CFI < 1,00$	0,942
IFI	$0,90 \leq IFI \leq 0,95$	$0,95 < IFI < 1,00$	0,943
RFI	$0,90 \leq RFI \leq 0,95$	$0,90 < RFI < 1,00$	,904
RMR	$0 \leq RMR \leq 0,05$	$0,05 < RMR \leq 0,08$	,0699

**Kaynak:** Schermelleh-Engel vd., 2003; Tabachnick & Fidel, 2006; Meydan & Şeşen, 2015.

Araştırma kapsamında değişkenler arasında olası ilişkileri tespit etmek amacıyla korelasyon analizi yapılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemeye yönelik yapılan analiz sonucu Tablo 4'te yer almaktadır. İlgili tablo incelendiğinde değişkenler arasında pozitif ve anlamlı ilişkilerin olduğu bulgulanmıştır.

**Tablo 4. Değişkenler arasındaki ilişki bulguları**

Değişkenler	Tutum	Norm	ADK	Niyet	Kupon	ASD
<b>Tutum</b>	1					
<b>Norm</b>	,604	1				
<b>Algılanan Davranışsal Kontrol (ADK)</b>	,531	,358	1			
<b>Niyet</b>	,729	,654	,457	1		
<b>Kupon</b>	,591	,551	,510	,617	1	
<b>Aşırı Sipariş Davranışı (ASD)</b>	,456	,522	229	,563	,611	1

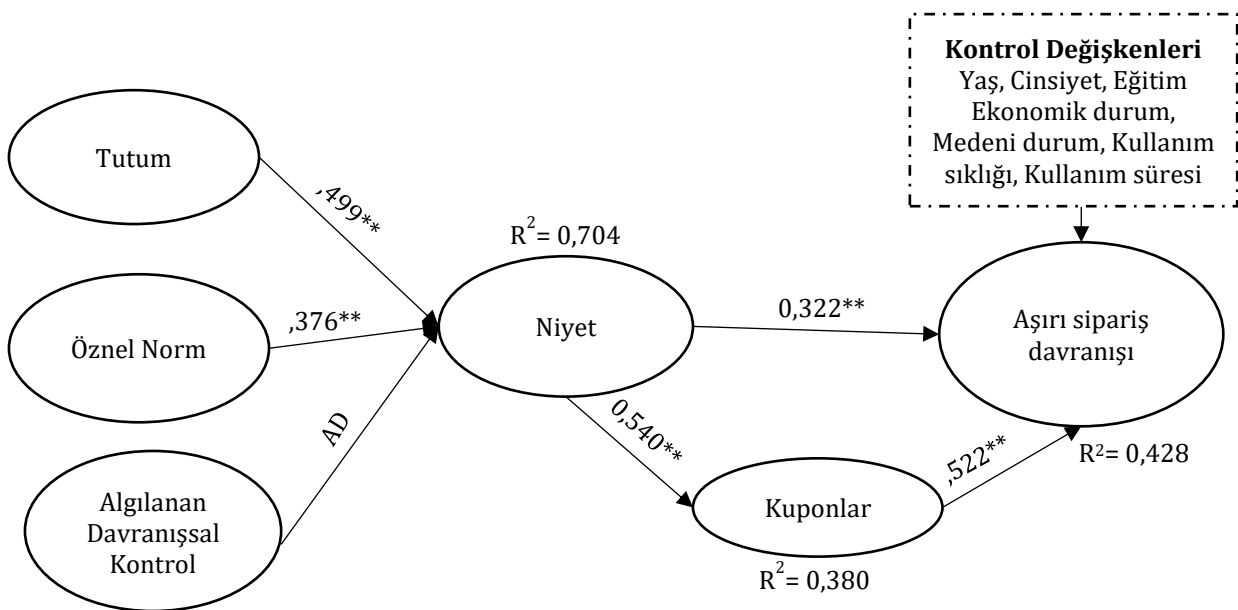
Araştırma kapsamında ortaya konulan modelin geçerliliği ve güvenilirliği ortaya konulduktan sonra hipotezlerin analizlerine geçilmiştir. Hipotez test sonuçları Tablo 5 ve Tablo 6 da yer almaktadır. Planlı davranış teorisinin boyutlarından olan tutum, öznel norm ve algılanan davranışsal kontrolün niyet üzerindeki etkisine yönelik ortaya konulan hipotezlerden H1 ve H2 kabul edilirken H3 hipotezi reddedilmiştir.

**Tablo 5. Hipotez test sonuçları**

Hipotez	Etkinin Yönü	$\beta$	SE	p	Durum
H <sub>1</sub>	Tutum >>>> Niyet	,499**	,060	***	<b>Kabul</b>
H <sub>2</sub>	Öznel Norm >>>> Niyet	,376**	,050	***	<b>Kabul</b>
H <sub>3</sub>	Algılanan Davranışsal Kontrol >>>> Niyet	,066 <sup>AD</sup>	,077	,188	<b>RET</b>
H <sub>4</sub>	Niyet >>>> Aşırı Sipariş Davranışı	,322**	,050	***	<b>Kabul</b>

\*\*\*: p<0,001, AD: Anlamlı Değil

Şekil 2 incelendiğinde niyete ilişkin varyans açıklama oranının %70 (R<sup>2</sup>=0,704) olduğu görülmektedir. Bu bağlamda niyet değişkenindeki değişimin %70'lik kısmı tutum, norm ve algılanan davranışsal kontrol tarafından açıklanmaktadır. Beta kat sayıları dikkat alındığında niyet üzerinde tutum değişkeninde meydana gelen 1 birimlik artış 0,499; öznel normda 1 birimlik artış 0,376 birimlik artış sağlayacaktır. Ayrıca araştırma kapsamında ortaya konulan mobil uygulamaları kullanma niyetinin aşırı sipariş davranışı üzerindeki etkisinde kuponların aracılık etkisine bakılmak istenmiştir. Araştırmada varsayılan aracı model Hayes'in (2013) SPSS'e yönelik geliştirdiği Process Makro eklentisi ile test edilmiştir (Hayes, 2013). Modele ilişkin analiz sonuçları Şekil 2 de yer almaktadır.



**Şekil 2. Modele ilişkin analiz sonuçları**

\*\* : p<0,001, AD: Anlamlı Değil



Aracılık testinin birinci koşulunun sağlanması için niyet ve aşırı sipariş davranışı arasında istatistiki açıdan anlamlı bir etkinin olması gerekmektedir. Yapılan analiz neticesinde mobil yemek siparişi uygulamalarını kullanmaya yönelik niyet ile aşırı sipariş davranışı arasında ( $p < 0.01$ ) bir etki söz konusudur. Yapılan analiz neticesinde  $H_4$  hipotezi doğrulanmıştır. Bu kapsamda aracılık testi için gerekli olan birinci ön koşul sağlanmıştır. Mobil yemek sipariş uygulamalarını kullanma niyeti kuponlar üzerinde ve kuponların da aşırı sipariş davranışı üzerinde doğrudan etkisi bulunmaktadır. Bu analizde aracılık etkisinin tespit edilebilmesi için bakılması gereken parametreler dolaylı ( $\beta = .282$ ; LLCI=,1967 ve ULCI=,3344) ve toplam ( $\beta = .605$ ; LLCI=,5198 ve ULCI=,6908) etki değerleridir. Hayes (2015)'e göre, dolaylı etkinin azalması kısmi aracılığı, tamamen anlamsız hale gelmesi ise tam aracılık ilişkisini ifade etmektedir. Ulaşılan sonuçlara göre toplam etkide meydana gelen ( $\beta = .605$ ; LLCI=,5198 ve ULCI=,6908) anlamlı düşüş mobil yemek sipariş uygulamalarını kullanma niyetinin aşırı sipariş davranışı üzerindeki etkisinde kuponların kısmi aracılık rolü olduğunu göstermektedir. Tablo 6'da temel aracılık modeli anlamlılık değerleri yer almaktadır.

**Tablo 6. Temel aracılık modeli anlamlılık (bootstrap) değerleri**

Hipotez	Etkinin Yönü		$\beta$	se	LLCI	ULCI	Durum
	Toplam Etki						
$H_5$	Niyet > Aşırı Sipariş Davranışı		,6053	,0435	,5198	,6908	Kabul
	<b>Doğrudan Etki</b>		<b><math>\beta</math></b>	<b>se</b>	<b>LLCI</b>	<b>ULCI</b>	
	Niyet > Kupon		,5406	,0338	,4743	,6070	
	Kupon > Aşırı Sipariş Davranışı		,5224	,0577	,4090	,6358	
	Niyet > Aşırı Sipariş Davranışı		,3229	,0506	,2235	,4223	
	<b>Dolaylı Etki</b>		<b><math>\beta</math></b>	<b>BootSE</b>	<b>BootLLCI</b>	<b>BootULCI</b>	
Niyet > Kuponlar > Aşırı Sipariş Davranışı		,2824	,0383	,1967	,3344		

Tablo 6 incelendiğinde niyet ile aşırı sipariş davranışı arasında toplam etki açısından standardize edilmiş regresyon katsayısının ,605 olduğu bulgulanmıştır. Değişkenler arasında doğrudan etkileri bakıldığında ise, niyet ile aşırı sipariş davranışı arasında standardize edilmiş regresyon katsayısının ,322 olduğu; niyet ile kupon arasında standardize edilmiş regresyon katsayısının ,540 olduğu ve kupon ile aşırı sipariş davranışı arasında standardize edilmiş regresyon katsayısının ,522 olduğu bulgulanmıştır. Son olarak kuponların aracılık etkisine yönelik yapılan inceleme neticesinde mobil yemek siparişi uygulamalarında sunulan kuponların mobil yemek siparişi uygulamalarını kullanma niyeti ile aşırı sipariş davranışı arasında aracılık etkisinin olduğu bulgulanarak  $H_5$  hipotezi kabul edilmiştir.

Araştırma kapsamında katılımcıların cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu, mobil yemek siparişi uygulamaları kullanım sıklığı ve mobil yemek siparişi uygulamaları kullanım sürelerine ilişkin farklılık analizi yapılmıştır. Katılımcıların demografik bulgularına yönelik elde edilen veriler Tablo 7 de yer almaktadır.

**Tablo 7. Farklılık analizi**

	Cinsiyet	n	Ort.	SS	T Değeri	p	Levene Testi p değeri	
	Aşırı Sipariş Davranışı	Erkek	178	3,26	1,22	2,040	<b>0,042</b>	,185
Kadın		242	3,00	1,31				
Aşırı Sipariş Davranışı		<b>Medeni Durum</b>	<b>n</b>	<b>Ort.</b>	<b>SS</b>	<b>T Değeri</b>	<b>p</b>	<b>Levene Testi p değeri</b>
		Bekar	223	3,14	1,31	,414	,679	,172
	Evli	197	3,09	1,25				
Aşırı Sipariş Davranışı	<b>Yaş</b>	<b>n</b>	<b>Ort.</b>	<b>SS</b>	<b>F Değeri</b>	<b>p</b>		
	18-22	57	2,70	1,20956	1,897	,110		
	23-27	96	3,26	1,25396				
	28-32	133	3,14	1,24615				

33- 37	83	3,13	1,38031		
38 ve üzeri	51	3,21	1,33137		
<b>Gelir Düzeyi</b>	<b>n</b>	<b>Ort.</b>	<b>SS</b>	<b>F Değeri</b>	<b>p</b>
Düşük	80	2,7583	1,26511		
Orta	282	3,0993	1,29252	9,740	,000
Yüksek	58	3,7126	1,08228		
<b>Eğitim Düzeyi</b>	<b>n</b>	<b>Ort.</b>	<b>SS</b>	<b>F Değeri</b>	<b>p</b>
Lisansüstü	43	3,5659	1,09963		
Lisans	187	3,2193	1,32301	4,419	,004
Önlisans	86	3,0659	1,20329		
Lise ve Altı	104	2,7981	1,29510		
<b>Kullanım Sıklığı</b>	<b>n</b>	<b>Ort.</b>	<b>SS</b>	<b>F Değeri</b>	<b>p</b>
1 defa	136	2,3873	1,18163		
2-3 defa	187	3,4189	1,17970	38,921	,000
4 ve üzeri	97	3,5670	1,19525		
<b>Kullanım Süresi</b>	<b>n</b>	<b>Ort.</b>	<b>SS</b>	<b>F Değeri</b>	<b>p</b>
1 yıldan az	106	2,6132	1,25916		
1-3 yıl arası	171	3,2456	1,22532	11,753	,000
3 yıldan fazla	143	3,3427	1,28610		

Aşırı sipariş davranışının katılımcıların cinsiyet ve medeni durumlarına yönelik göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini test etmek amacıyla t-test; yaş, gelir, eğitim, mobil yemek siparişi uygulamaları kullanım sıklığı ve süresine yönelik ANOVA testi uygulanmıştır. T-testi sonucuna göre aşırı sipariş etme davranışı cinsiyete göre farklılık gösterirken ( $p=,042$ ), medeni duruma ( $p=,679$ ) yönelik herhangi bir farklılık göstermemektedir. Erkeklerin ortalamalarının kadınların ortalamalarına göre daha yüksek olduğu bulgulanmıştır. Yaş, gelir durumu, eğitim düzeyi, kullanım sıklığı ve kullanım süresi açısından bakıldığında; yaş değişkeni hariç ( $p=110$ ) diğer değişkenlerde farklılıklar tespit edilmiştir. Varyansların homojenliği testine (Levene) göre varyanslar homojen olduğundan ( $p>0.05$ ) hangi gruplar arasında farklılık olduğunu görebilmek için Tukey testi uygulanmıştır. Çoklu karşılaştırma sonuçları Tablo 8’de yer almaktadır.

**Tablo 8.** Çoklu karşılaştırma sonuçları (tukey testi)

<b>Aşırı Sipariş Davranışı</b>	<b>Gelir Düzeyi</b>	Düşük	Ortalama Farkı	p
		Yüksek	,95431	,000
	<b>Eğitim Düzeyi</b>	Orta	Ortalama Farkı	p
		Lisansüstü	-,76781	,006
	<b>Kullanım sıklığı</b>	Lise ve altı	Ortalama Farkı	p
		Lisans	-,42117	,041
	<b>Kullanım süresi</b>	Önlisans	Ortalama Farkı	p
		1 defa	-,26781	,619
	2-3 defa	Ortalama Farkı	p	
		4 ve üzeri	-1,03164	,000
	1 yıldan az	Ortalama Farkı	p	
		1-3 yıl arası	-1,17976	,000
3 yıldan fazla	Ortalama Farkı	p		
	1-3 yıl arası	-,63241	,000	
	3 yıldan fazla	-,72945	,000	

Tablo 8 incelendiğinde aşırı sipariş davranışı boyutunda yüksek gelir grubunda olanlar diğer gelir düzeylerine göre; eğitim düzeyi lise ve altı olanlar diğer eğitim düzeylerine göre; kullanım sıklığı 1 defa olanlar diğer kullanım sıklığına göre ve kullanım süresi 1 yıldan az olanlar diğer kullanım sürelerine göre daha yüksek ortalamaya sahip oldukları belirlenmiştir.

## SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Gıda israfı, günümüzün çözülmesi gereken en önemli problemlerinden biridir. Özellikle teknolojinin kullanım alanlarının genişlemesiyle tüketicilerin ürünlere ulaşması daha kolay hale gelmiştir (Corsini, Annesi, Annunziata & Frey, 2024). Bu durum tüketicilerin yemek alışkanlıklarını ve yaşam tarzlarını değiştirmektedir. Hayatın vazgeçilmez unsurlarından biri olan akıllı telefonlar ve uygulamalar toplumsal dizayn üzerinde etkilidir. Bu dijital araçlar, kullanıcıların tüketim alışkanlıklarını optimize etmelerine yardımcı olabilirken, aynı zamanda israfın artmasına da neden olabilmektedir. İsrif edilen ürünlere yönelik daha fazla üretim ihtiyacının doğması doğal kaynaklar üzerinde aşırı bir baskı yaratmakta ve bu da sürdürülebilirlik konusunda olumsuz durumlar oluşturmaktadır (Kadırhan, 2022). Bu bağlamda tüketicilerin gereğinden fazla gıda siparişi vermelerine neden olan arz yönlü faktörlerin belirlenmesi, israfın nedenlerinin anlaşılmasında faydalı olabilir.

Tüketicilerin mobil uygulamaya yönelik tutum ve öznel normları mobil yemek sipariş uygulamalarını kullanım niyetleri üzerinde pozitif yönde anlamlıdır. Kullanıcıların mobil yemek sipariş uygulamalarına yönelik olumlu düşüncelere sahip olmaları ve aynı zamanda çevreleri tarafından onaylanmaları uygulamaları kullanma niyetlerini etkilemektedir. Bu bakımdan pozitif yönde bir tutum sergileyen tüketicilerin, uygulamaları kullanmaları ve yiyecek sipariş etme olasılıkları daha yüksek olacaktır (Islam vd., 2024). Uygulamaların kullanım düzeyleri, ara yüzleri, güvenilirlikleri ve geri bildirim süreçleri gibi birtakım hizmetlerin kullanıcı dostu haline gelmesi katılımcıların mobil yemek siparişi uygulamalarına yönelik tutumlarını etkileyecek bu da kullanım niyetleri üzerinde etkili olacaktır.

Araştırma kapsamında incelenen ve çalışmanın temelini oluşturan bir başka unsur ise, mobil yemek siparişi uygulamalarına yönelik kullanım niyetinin aşırı sipariş verme davranışı üzerinde kuponların etkisini incelemektir. Tüketicilerin mobil yemek sipariş uygulamalarını kullanma niyetleri ile aşırı sipariş verme davranışı arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır. Ayrıca yapılan analiz neticesinde kuponların aşırı sipariş verme davranışına aracılık ettiği bulgulanmıştır. Gıda israfı küresel anlamda insanlığın bir sorunudur ve mobil yemek sipariş uygulamalarının karanlık yüzünü temsil etmektedir (Talwar vd., 2023). Uygulamaların tüketicilere sunduğu kuponlar, "iyi bir anlaşma" algısı yarattıkları için, kullanıcıların ihtiyaç duymadıkları halde satın alma olasılıklarını artırmaktadır (Joshi & Bhatt, 2021). Öztürk, Kırmızıakaya, & Akın (2021), işletmelerin tüketicilerine sunmuş oldukları çevrimiçi kuponların hem işlem kolaylığı hem de çevrimiçi plansız satın alma davranışı üzerinde etkili olduğunu ifade etmektedir. Araştırmanın bulgularını destekler şekilde Joshi & Bhatt, (2021), satış promosyonları, takviyeler ve kuponların mobil yemek sipariş uygulamalarına yönelik davranışsal niyeti arttırmada önemli aracı etkiye sahip olduğu belirtmektedir. Promosyonlar gibi pazarlama faaliyetleri gıda israfını önlemeyi zorlaştırmaktadır (Fraj-Andrés, Herrando, Lucia-Palacios & Pérez-López, 2023). Bu bağlamda uygulamalar, aşırı sipariş vermeyi caydıracak ve daha sürdürülebilir tüketici davranışını teşvik edecek stratejiler uygulayarak burada çok önemli bir rol oynayabilir. Örneğin, uygulama üzerinden sipariş sürecinde porsiyon miktarının yeterli olup olmadığı uyarı şeklinde sorulabilir ve siparişe ilgili gerekli bilgiler kullanıcıya aktarılabilir. Porsiyonu doğru seçen kullanıcılara özel indirimler sunulabilir. Bununla birlikte kullanıcılara artık yemekleri nasıl değerlendirebileceklerine ilişkin çeşitli yönlendirmeler yapılabilir.

Katılımcıların cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim düzeyi, gelir durumu, mobil uygulamaları kullanım sıklıkları ile kullanım süreleri kontrol değişkeni olarak ele alınmış ve aşırı sipariş davranışı üzerindeki farklılıkları ortaya konmak istenmiştir. Yapılan analiz sonucunda medeni durum ile yaş değişkeni haricinde istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar ortaya çıkmıştır. Erkekler, kadınlara göre aşırı sipariş verme davranışı bakımından nispeten daha yüksek ortalamaya sahiptir. Ulaşılan sonuç genel olarak erkeklerin kadınlara oranla daha fazla gıda tüketmesi ve bu durumun sipariş verme sürecine de yansımaları açıklanabilir. Katılımcıların eğitim düzeylerinin artmasıyla aşırı yemek siparişi verme davranışları arasında anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Düşük eğitim düzeyine sahip olan katılımcılar yüksek eğitim düzeyine sahip olanlara oranla daha fazla aşırı yemek siparişi verme davranışı sergilemektedir. Eğitim seviyesi yüksek tüketiciler, sipariş verirken siparişe yönelik lezzet, porsiyon büyüklüğü ve fiyat gibi konularda bilgi toplayarak rasyonel planlama yapma eğilimindedir. Bu bireyler aşırı tüketime eğilimli değildir (Jia, Zhang & Qiao, 2022). Ayrıca gelir seviyesi yüksek olanlar ise

düşük olanlara istinaden daha fazla sipariş vermektedir. Bu bağlamda ekonomik refah düzeyinin yüksek olması aşırı sipariş verme davranışını tetiklediği söylenebilir.

Kullanım alışkanlıkları bakımından uygulama üzerinden sipariş verme sıklığı arttıkça aşırı sipariş verme davranışı azalmaktadır. Ayrıca katılımcılar mobil uygulamaları kullanım süresi açısından değerlendirildiğinde deneyim süresinin artması ile aşırı sipariş verme arasında negatif yönlü bir korelasyon vardır. Deneyimli kullanıcıların aşırı sipariş verme davranış ortalamaları nispeten daha düşüktür. Uygulamayı daha fazla kullanan tüketicilerin deneyimlerinden yola çıkarak olası siparişleri hakkında daha fazla bilgisi olduğu (örn. menü içeriği, porsiyon büyüklüğü vb.) ve siparişlerini bu doğrultuda verdikleri ifade edilebilir. Araştırma sonuçlarından farklı olarak, mobil uygulama kullanıcılarının uzman ve acemi olarak ele alındı farklı bir çalışmada herhangi bir farklılık tespit edilememiştir (Carranza, Díaz, Martín-Consuegra & Fernández-Ferrín, 2020).

Uygulayıcılar gıda israfının azaltılması ve aşırı siparişin önüne geçilmesi için özellikle teknolojik çözümlerden destek alabilir. Uygulama içerisinde yapay zeka ve veri analitiği kullanarak kullanıcıların ihtiyaçlarına uygun sipariş vermelerine yardımcı olabilir. Sipariş edilen ürüne yönelik porsiyon büyüklüğü, kaloris ve saklama koşulları hakkında bilgiler sunulabilir. Bununla birlikte çeşitli eğitim ve bilinçlendirme programları kullanılarak tüketiciler israfın azaltılması konusunda teşvik edilebilir. Son olarak ileride yapılacak çalışmalarda aşırı tüketim ve buna bağlı olarak israfa neden olan davranışların tespit edilebilmesi için hem talep hem de arz temelli değişken üzerinden aracılık etkisi incelenebilir. Bu sayede israfa yönelik çift taraflı bir perspektif ortaya koyulabilir.

#### KAYNAKÇA

Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior, *Organizational Behavior And Human Decision Processes*, 50(2), 179-211. [https://doi.org/10.1016/0749-5978\(91\)90020-T](https://doi.org/10.1016/0749-5978(91)90020-T)

Ajzen, I. (2011). The theory of planned behaviour: Reactions and reflections. *Psychology & Health*, 26(9), 1113-1127.

Akdemir, R., & Fırat, A. (2022). Paylaşım ekonomisinde bireylerin dijital platformlarda ürün/hizmet kiralama niyetlerinin ajzen'in planlanmış davranış teorisi kapsamında değerlendirilmesi, *Akademik Hassasiyetler*, 9(20), 35-62.

Belanche, D., Flavián, M., & Pérez-Rueda, A. (2020). Mobile apps use and WOM in the food delivery sector: The role of planned behavior, perceived security and customer lifestyle compatibility. *Sustainability*, 12(10), 4275. <https://doi.org/10.3390/su12104275>

Beyrouthy, L. (2024). Online food delivery worldwide – statistics & facts. Erişim tarihi: 26.03.2024, Erişim adresi: <https://www.statista.com/topics/9212/online-food-delivery/#topicOverview>

Bozkurt Kutluk, A & Avçıkurt, C. (2019). Planlanmış davranış teorisi ile yerli y kuşağı turistlerin destinasyon tercih etme niyetinin belirlenmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(4), 1294-1307.

Calvo-Porrall, C., Medín, A. F., & Losada-López, C. (2017). Can marketing help in tackling food waste?: Proposals in developed countries. *Journal Of Food Products Marketing*, 23(1), 42-60. <https://doi.org/10.1080/10454446.2017.1244792>

Carranza, R., Díaz, E., Martín-Consuegra, D. and Fernández-Ferrín, P. (2020). PLS-SEM in business promotion strategies. A multigroup analysis of mobile coupon users using MICOM, *Industrial Management & Data Systems*, 120(12), 2349-2374. <https://doi.org/10.1108/IMDS-12-2019-0726>

Corsini, F., Annesi, N., Annunziata, E. & Frey, M. (2024). Exploring success factors in food waste prevention initiatives of retailers: the critical role of digital technologies, *British Food Journal*, 126(5), 1941-1957. <https://doi.org/10.1108/BFJ-01-2023-0034>

Coşkun, A., & Özbük, R. M. Y. (2020). What influences consumer food waste behavior in restaurants? An application of the extended theory of planned behavior, *Waste Management*, 117, 170-178. <https://doi.org/10.1016/j.wasman.2020.08.011>

Demirağ, B., Çavuşoğlu, S., Dağ, K., & Paksoy, S. (2022). Elektronik ağızdan ağıza iletişimin turizm destinasyon seçimi üzerindeki etkisi: planlı davranış teorisi bağlamında bir inceleme. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(1), 421-435.

Demirağ, F. (2020). Planlı davranış teorisi çerçevesinde elektronik ağızdan ağıza iletişimin satın almaya etkisi. *İzmir İktisat Dergisi*, 35(2), 241-253.

Erdoğan, G. (2023). Kullanıcıların mobil uygulamalarda uygulama içi satın alma davranışsal niyeti belirleyicileri: geliştirilmiş planlı davranış teorisi ile bir model önerisi. *Business and Economics Research Journal*, 14(2), 289-301.

Fraj-Andrés, E., Herrando, C., Lucia-Palacios, L. & Pérez-López, R. (2023), Intention versus behaviour: integration of theories to help curb food waste among young Spanish consumers, *British Food Journal*, 125 (2), 570-586. <https://doi.org/10.1108/BFJ-09-2021-1042>

Hair, J., Black, W., Babin, B., & Anderson, R. (2010). *Multivariate Data Analysis* (7th ed.). Upper Saddle River, NJ: Pearson Prentice Hall.

Hayes, A. F. (2013). *Introduction to Mediation, Moderation, and Conditional Process Analysis*. New York, NY: Guilford Publications, Inc.

Hayes, A. F. (2015). *An index and test of linear moderated mediation*. *Multivariate Behavioral Research*, 50 (1), 1-22.

Islam, S.A., Jones, R.P., Akhi, A.A. & Talukder, M.S. (2024), Do food delivery apps influence food waste generation? A stimulus-organism-behavior-consequence (SOBC) exploration, *British Food Journal*, 126(2), 879-897. <https://doi.org/10.1108/BFJ-07-2023-0648>

Ivanov, S., Seyitoğlu, F. & Webster, C. (2024), Tourism, automation and responsible consumption and production: a horizon 2050 paper, *Tourism Review*, Vol. ahead-of-print No. ahead-of-print. <https://doi.org/10.1108/TR-12-2023-0898>

Jabeen, F., Dhir, A., Islam, N., Talwar, S., & Papa, A. (2023). Emotions and food waste behavior: Do habit and facilitating conditions matter?. *Journal of Business Research*, 155, 113356. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2022.113356>

Jia, L., Zhang, Y., & Qiao, G. (2022). Consumer-Related antecedents of waste behavior in online food ordering: a study among young adults in china. *Foods*, 11(19), 3098.

Joshi, D., & Bhatt, V. (2021). Does the advertisement and sales promotion have impact on behavioral intentions of online food delivery application users?. *PalArch's Journal of Archaeology of Egypt/Egyptology*, 18(7), 1398-1418.

Kadırgan, G. (2022). *Gıda İsrafi ve Teknolojik Uygulamalar*. İçinde, Erdem A., Barakazi, M. ve Göktaş, L.S. (eds), GastroTeknoloji. Detay Yayıncılık.

Kalkan, A. (2011). Kişisel tutum, öznel norm ve algılanan davranış kontrolünün girişimcilik niyeti üzerindeki etkisi: üniversite öğrencileri üzerine bir uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (14), 189-206.

Karaca, Ş., & Yemez, İ. (2022). Planlı davranış teorisi kapsamında yeşil otelleri tavsiye etme davranışı ve satın alma niyetinin incelenmesi. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1), 235-261.

Khalifa, M., & Shen, K. N. (2008). Drivers for transactional B2C m-commerce adoption: Extended theory of planned behavior. *Journal of Computer Information Systems*, 48(3), 111-117.

Kirmani, M. D., Uddin, S. F., Sadiq, M. A., Ahmad, A., & Haque, M. A. (2023). Food-leftover sharing intentions of consumers: An extension of the theory of planned behavior. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 73, 103328.

Kline, P. (1994). *An easy guide to factor analysis*. New York: Routledge.

Korkmaz Karaman, G. (2023). Z kuşağı tüketicilerin online alışverişinin planlı davranış teorisi kapsamında incelenmesi, [Yüksek lisans Tezi]. Tarsus Üniversitesi.

Meydan, C. H. & Şeşen, H. (2015). *Yapısal Eşitlik Modellemesi AMOS Uygulamaları*. Detay Yayıncılık.

Nebioğlu, O., & Kalıpçı, M. B. (2020). Planlı davranış teorisi ve turizm üzerine yapılan uluslararası yayınların bibliyometrik analizi. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 1-14.

Nunnally, J. C. (1970). *Introduction to Psychological Measurement*. New York, NY, US: McGraw-Hill.

Öztürk, A., Kırmızıyaka, A., & Akın, M. S. (2021). Çevrimiçi kuponların ve tek tuşla ödeme işlem kolaylığının çevrimiçi plansız satın alma üzerine etkisi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (33), 19-36.

Portingale, J., Eddy, S., Fuller-Tyszkiewicz, M., Liu, S., Giles, S., & Krug, I. (2023). Tonight, I'm disordered eating: The effects of food delivery app use, loneliness, and mood on daily body dissatisfaction and disordered eating urges. *Appetite*, 180, 106310. <https://doi.org/10.1016/j.appet.2022.106310>

Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H. & Müller, H. (2003). Evaluating the Fit of Structural Equation Models: Tests of significance and descriptive goodness-of-fit measures. *Methods of Psychological Research Online*, 8(2), 23-74.

Shankar, A., Dhir, A., Talwar, S., Islam, N., & Sharma, P. (2022). Balancing food waste and sustainability goals in online food delivery: Towards a comprehensive conceptual framework. *Technovation*, 117, 102606.

Sharma, R., Dhir, A., Talwar, S., & Kaur, P. (2021). Over-ordering and food waste: The use of food delivery apps during a pandemic. *International Journal of Hospitality Management*, 96, 102977. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2021.102977>

Tabachnick, B.G. & Fidell, L.S. (2006). *Using multivariate statistics*. 5th Edition, Allyn and Bacon, Boston.

Talwar, S., Kaur, P., Ahmed, U., Bilgihan, A., & Dhir, A. (2023). The dark side of convenience: How to reduce food waste induced by food delivery apps. *British Food Journal*, 125(1), 205-225. <https://doi.org/10.1108/BFJ-02-2021-0204>

Tavşanlı, E. (2018). Tutumların ölçülmesi ve SPSS ile veri analizi. Nobel Akademik Yayıncılık.

Tran, V. D. (2021). Using mobile food delivery applications during the COVID-19 pandemic: Applying the theory of planned behavior to examine continuance behavior. *Sustainability*, 13(21), 12066. <https://doi.org/10.3390/su132112066>

Trivedi, V., Trivedi, A., Pandey, K. K., & Chaurasia, S. S. (2023). Ordering the right quantity? Examining the impact of plate size vagueness on food waste in an online food delivery system. *Journal of Cleaner Production*, 391, 136052. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2023.136052>

Wansink, B., & Van Ittersum, K. (2013). Portion size me: plate-size induced consumption norms and win-win solutions for reducing food intake and waste. *Journal of Experimental Psychology: Applied*, 19(4), 320.

Yıldırım, S. C. (2022). Planlı davranış teorisi ile mobil uygulama kullanımı üzerine bir araştırma. *Journal Of Social, Humanities And Administrative Sciences*, 7(45), 1740-1752.

Yu, Z., Ju, X., Bai, L., & Gong, S. (2021). Consumer's over-ordering behavior at restaurant: Understanding the important roles of interventions from waiter and ordering habits. *Appetite*, 160, 105092. <https://doi.org/10.1016/j.appet.2020.105092>

Zhang, X., Liu, S., Wang, L., Zhang, Y., & Wang, J. (2020). Mobile health service adoption in China: Integration of theory of planned behavior, protection motivation theory and personal health differences. *Online Information Review*, 44(1), 1-23.



ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

**Araştırma Makalesi \* Research Article**

## Savunma Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: N-11 Ülkeleri Örneği

### The Effect Of Military Spending On Economic Growth: The Case of N11 Countries

**Cem ENGİN**

Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü

cemenginn@gmail.com

Orcid ID: 0000-0003-4812-6887

**Burak UĞUR**

Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü

burakugur89@hotmail.com

Orcid ID: 0000-0001-9056-8035

**Öz:** Savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi teorik ve ampirik literatürde oldukça tartışmalı bir husustur. Keynesyen akım, savunma harcamalarının ekonomik büyümeye pozitif etki sağlayacağını; Klasik ve Neo Klasik yaklaşımlar ise savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi azaltacağını savunmaktadır. Ampirik literatürde ise savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerine etkisine yönelik ortak bir görüş bulunmamaktadır. 2008 küresel krizin ardından oluşan ekonomik büyümedeki yavaşlamalar günümüzde de sürmektedir. Bu olgular doğrultusunda N11 ülke grubunda (Türkiye, Güney Kore, Filipinler, Nijerya, Bangladeş, Pakistan, Vietnam, Mısır, Meksika, İran ve Endonezya) savunma harcamalarının iktisadi büyüme üzerindeki etkisinin belirlenmesi çok önemlidir. Araştırmada, N11 ekonomileri için 2003-2022 seneleri arasında savunma harcamalarının uzun dönemde ekonomik büyüme üzerindeki etkisi panel eşbütünleşme yöntemiyle analiz edilmiştir. Analizler sonucu varılan bulgular, N11 ülke grubunda savunma harcamalarındaki %1'lik bir artışın iktisadi büyümeyi %0.08 azalttığını işaret etmiştir. Bu bulgu, Klasik ve Neo Klasik yaklaşımın savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi azalttığı şeklinde teorik yaklaşımla uyumludur. Bu doğrultuda, N11 ülke grubunun iktisadi büyümelerini arttırabilmesi için -jeopolitik risklere karşı zafiyet vermeden- savunma harcamalarını azaltmasının önemli bir rolü olduğunu göstermektedir.

**Anahtar Kelimeler:** Panel veri analizi, savunma harcamaları, ekonomik büyüme.

**Abstract:** The impact of military spending on economic growth is a highly controversial issue in the theoretical and empirical literature. While the Keynesian current suggests that military spending will have a positive effect on economic growth, the Classical and Neo-Classical approach argues that military spending will reduce economic growth. From another point of view, there is no common opinion in the empirical literature regarding the impact of military spending on economic growth. The slowdowns in economic growth that occurred after the 2008 global crisis continue today. In line with these facts, it is very important to establish the effect of military expenditures on economic growth in the N11 country group (Türkiye, South Korea, Philippines, Nigeria, Bangladesh, Pakistan, Vietnam, Egypt, Mexico, Iran and Indonesia). In the research, the impact of military spending on economic growth in the long term between 2003 and 2022 for N11 economies has been analyzed by panel data method. The results of the analyses showed that a 1% increase in military expenditures in the N11 group of countries reduced economic growth by 0.08%. This finding is consistent with the theoretical

Geliş Tarihi:28.03.2024

Kabul Tarihi:07.06.2024

Yayın Tarihi:31.08.2024

**Atıf:** Engin, C. & Uğur, B. (2024). Savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: N-11 ülkeleri örneği. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 727-741. Doi: 10.33437/ksusbd.1460365

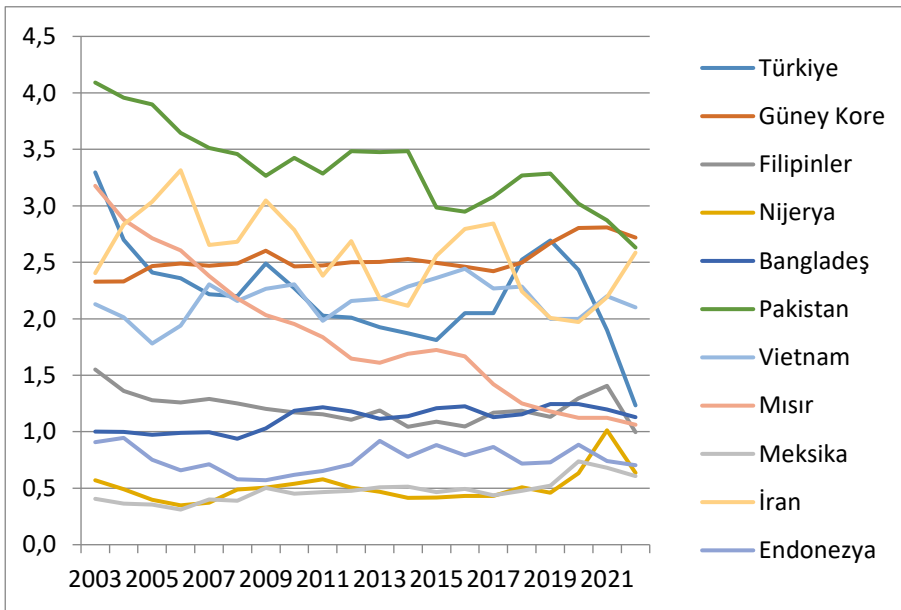


approach of the Classical and Neo-Classical approach that military spending reduces economic growth. In this direction, it shows that in order for the N11 group of countries to increase their economic growth, it has an important role to reduce military spending - without becoming vulnerable to geopolitical risks.

**Keywords:** Panel data analysis, economic growth, military spending.

## GİRİŞ

Günümüzde hem gelişmiş hem gelişmekte olan ülkeler içinde buldukları jeopolitik konum ve jeostratejik politikalar ülkelerin başta askeri harcamalar olmak üzere savunma harcamalarına büyük önem verilmesini gerekli hale getirmektedir. Hele ki, bazı ülkeler ve bölgeler olası sıcak çatışma alanları içinde ya da yakınlarında yer alıyorsa kaçınılmaz olarak savunma harcamaları da hem artmakta hem de önem kazanmaktadır. Hele ki, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde savunma harcamaları, hem teknolojik gelişme yönündeki kazanımlar yatay ve dikey olarak savunma sanayi ile bağlantılı tüm alanların gelişmesine olanak sağlar hem de savunma alanındaki yeterliliklerin artması söz konusu ülke için caydırıcılık etkisi yaratmaktadır. Kaldı ki, yapılan ampirik çalışmaların bazılarında savunma sanayi harcamalarındaki artışın orta ve uzun vadede ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediği belirtilmektedir. Fakat savunma harcamalarının kaynak dağılımını olumsuz etkileyerek özel kesim yatırımlarını dışlaması yoluyla ekonomik büyümeyi engellediği şeklinde teorik yaklaşım ve ampirik çalışmalarda mevcuttur. Bu bağlamda, savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerine etkisine yönelik ortak bir sonuç olmadığı anlaşılmaktadır.



**Şekil 1.** N11 ülkelerinde savunma harcamaları/gsyih (2003-2022,%) (World Bank, 2024 [www.worldbank.org](http://www.worldbank.org)).

Sachs (2007) ekonomik büyüme performansı ve nüfus yapısı bakımından benzer özellikler gösteren 11 ekonomiyi N11 (Next Eleven) olarak toplulaştırmaktadır. N11 ülkeleri, Türkiye, Güney Kore, Filipinler, Nijerya, Bangladeş, Pakistan, Vietnam, Mısır, Meksika, İran ve Endonezya'dan oluşmaktadır. Şekil 1'de, N11 ekonomilerinde ülkeler bazında savunma harcamalarının GSYİH'a oranı gösterilmektedir. Türkiye, Filipinler, Pakistan, Mısır ve Endonezya'da zaman içerisinde savunma harcamalarının düştüğü anlaşılmaktadır. Güney Kore, Meksika ve İran'da hafif artışlar görülürken; Nijerya, Bangladeş ve Pakistan'da değişim olmamıştır. 2003 senesinde gelire göre en düşük savunma harcamasına sahip ekonomi Meksika (%0.4) iken; en yüksek ekonomi Pakistan (%4.1) olmuştur. 2022 yılında ise N11 ülkeleri arasında en düşük savunma harcamasına sahip ekonomiler Meksika ve Nijerya (%0.6) iken; en yüksek ekonomi Güney Kore (%2.7) olmuştur. N11 ülkeleri arasında gelire göre savunma harcamasının en fazla azaldığı ekonomi Türkiye ve Mısır iken; en fazla artış görülen ekonomi Güney Kore olmuştur. Bir bütün olarak incelendiğinde N11 ülkelerinin ortalama savunma harcamaları 2003 yılında %2'den zamanla azalarak 2022 yılında %1.5'e düşmüştür.

N11 ülke grubunda ortalama iktisadi büyüme oranı 2008 küresel krizi sonrası önemli oranda düşmüştür. Dünya Bankasının verilerine göre, 2000-2007 yılları arası ortalama %5.4 büyüyen ülke grubu, 2008-2022 yılları arası ortalama %4 büyümüştür. Bu ülkelerin 2020-2022 yılında ortalama büyüme oranı ise %3.3'tür (World Bank, 2024, [www.worldbank.org](http://www.worldbank.org)). Bu ülkelerin zayıf büyümesinde, 2008 küresel krizinin halen devam eden etkileri, gelişmiş ülkelerin daraltıcı para politikaları, jeopolitik riskler, Covid-19 ve Ukrayna savaşının etkileri, küresel zayıf büyüme ve ülkelerdeki siyasi ve toplumsal olaylar gösterilmektedir (Uğur ve Atılgan, 2023: 183). 2008 krizinden sonra meydana gelen iktisadi büyümedeki istikrarsızlıkların halen sürmesi, N11 ekonomilerinde savunma harcamalarının iktisadi büyüme üzerindeki uzun dönemli etkisinin saptanmasını önemli hale getirmektedir.

Bu araştırmanın amacı, N11 ekonomilerinde savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmaktır. Bu kapsamda, bu durum bu ekonomiler için 2003-2022 yılları çerçevesinde panel eşbütünleşme analizi aracılığıyla sınanmaktadır. Bu doğrultuda modelde; iktisadi büyümenin göstergesi olarak gayri safi yurtiçi hâsıla (GSYİH), savunma harcamalarının GSYİH'a oranı ve kontrol değişkeni olarak da işgücü kullanılmıştır. N11 ekonomilerinde savunma harcamaları ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmek amacıyla herhangi bir çalışmanın bulunmaması çalışmanın ana motivasyonunu oluşturmaktadır. Ayrıca yatay kesit bağımlılığı altında uygulanan güncel dinamik panel veri metotları ve güncel zaman döneminden dolayı araştırma diğer çalışmalardan farklılık göstermektedir. Bu yönleri ile araştırmanın literatüre katkı sunacağı planlanmaktadır.

Çalışma dört kısımdan oluşmaktadır. İlk olarak literatür taraması ile başlanılmakta ardından savunma harcamaları kavramı ve savunma harcamalarının ekonomik büyümeye etkisine yönelik teorik çerçeve hakkında bilgi verilmektedir. Dördüncü bölümde ise ekonometrik yöntem ve bulgu sonuçlarına yer verilmektedir. Çalışma değerlendirmelerin yapıldığı ve politika önerilerinin sunulduğu sonuç kısmıyla da tamamlanmaktadır.

## LİTERATÜR TARAMASI

Savunma harcamalarının iktisadi büyüme etkisine dair daha önce yapılan çalışmalar Tablo 1'de sunulmaktadır. Tabloya göre savunma harcamalarının iktisadi büyüme üzerine etkisi, zaman serisi ve panel veri analizleriyle araştırılmaktadır. Ampirik araştırmalarda, savunma harcamalarının iktisadi büyüme etkisine yönelik farklı sonuçların ortaya çıktığı görülmektedir. Ampirik çalışmaların bir kısmında savunma harcamalarının iktisadi büyüme üzerine etkisinin pozitif olduğu sonucuna varılmıştır (Apanisile ve Okunola (2014); Sağdıç vd. (2019); Karakaya ve Şahinoğlu (2020); Polat (2020); Demez ve Polat (2021); Özcan (2021); Topçuoğlu (2022)). Çalışmaların bir kısmında ise savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerine etkisinin negatif olduğu anlaşılmıştır (Başar ve Künü (2012); Çevik ve Bektaş (2019); Çetin ve Güzel (2019); Zülfüoğlu (2021)). Çalışmaların bir başka kısmında ise savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde etkisinin olmadığı bulunmuştur (Görkem ve Işık (2008); Taş vd. (2013); Durgun ve Timur (2017); Abdel-Khalek vd. (2020); Özcan (2021); Almajdob ve Marikan (2021)). Çalışmaların bulguları; kullanılan ekonomik büyüme serisine (GYSİH, GYSİH büyüme oranı ve fert başına GSYİH olarak alınmasına), savunma harcamalarının mutlak ya da oransal olarak kullanılmasına, kurulan modellere (kübik, karesel, logaritmik, log-lineer vb.), kontrol değişkenine, ülkelere ve zamana göre değişiklik göstermektedir. Literatür incelemesine göre savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerine etkisine yönelik ortak bir sonuç olmadığı anlaşılmaktadır. Literatür incelemesi sonucunda, savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerine etkisine yönelik herhangi bir araştırmada N-11 ülkelerinin ele alınmadığı, bu bağlamda literatürde bir boşluk olduğu fark edilmiştir.

**Tablo 1.** Savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisine yönelik ampirik çalışmalar

Yazar(lar)	Zaman ve Ülkeler	Metot	Değişkenler	Sonuç
Görkem ve Işık (2008)	1968-2006 (yıllık), Türkiye	Granger Nedensellik Analizi	GSYİH Büyüme Oranı ve Savunma Harcamaları	Savunma harcamaları ekonomik büyümeyi etkilememektedir.

Başar ve Künü (2012)	1997-2004 (yıllık), 36 Ülke	Panel Veri Analizi	Kişi Başı GSYİH'nin Büyüme Oranı, Savunma Harcamaları/GSYİH, Yolsuzluk, Nüfus, İhracat/GSYİH, İthalat/GSYİH, Özel Yatırımlar/GSYİH	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeye etkisi negatiftir.
Taş vd. (2013)	1970-2008 (yıllık), Türkiye	Eşbütünleşme ve Var Modeli	Gayri Safi Milli Hâsıla, Savunma Harcamaları ve Gelir Eşitsizliği	Savunma harcamalarının iktisadi büyüme üzerinde etkisi bulunamamıştır.
Apanisile ve Okunlola (2014)	1989-2013 (yıllık), Nijerya	Eşbütünleşme Analizi	GSYİH, Okula Kayıtlı Öğrenci Sayısı, Sabit Sermaye Oluşumu ve Savunma Harcamaları	Beşeri sermayenin iktisadi büyümeye etkisi pozitiftir.
Durgun ve Timur (2017)	1970-2015 (yıllık), Türkiye	Granger Nedensellik Analizi	GSYİH ve Savunma Harcamaları	Savunma harcamaları ekonomik büyümeyi etkilememektedir.
Çevik ve Bektaş (2019)	1968-2017 (yıllık), Türkiye	Etki-Tepki Analizi	GSYİH, Savunma Harcamaları ve Sabit Sermaye Yatırımları	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeye etkisi negatiftir.
Sağdıç vd. (2019)	2005-2017 (yıllık), 21 Avrupa Ülkesi	Panel Eşbütünleşme Testi	GSYİH ve Savunma Harcamaları	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeye etkisi pozitiftir.
Çetin ve Güzel (2019)	1990-2017 (yıllık), Orta Doğu ve Kuzey Afrika Ülkeleri	Panel Veri Analizi	GSYİH Büyüme Oranı, Bir Önceki Dönemin GSYİH'si ve Savunma Harcamaları	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeye etkisi negatiftir.
Karakaya ve Şahinoğlu (2020)	1984-2016 (yıllık), Türkiye	Johansen Eşbütünleşme Analizi ve ARDL Modeli	GSYİH, Savunma Harcamaları ve Kişi Başına Patent Sayısı	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeye etkisi pozitiftir.
Abdel-Khalek vd. (2020)	1980-2016 (yıllık), Hindistan	Johansen Eşbütünleşme Analizi	GSYİH, Savunma Harcamaları/GSYİH, Savunma Harcamaları Hariç Kamu Harcamaları/GSYİH, İhracat/GSYİH	Savunma harcamaları ekonomik büyümeyi etkilememektedir.

			ve Ekonomik Yardım/GSYİH	
Polat (2020)	1992-2017 (yıllık), Savunma Harcamalarının En Fazla Olduğu İlk 15 Ülke	Panel Eşbütünleşme Analizi	GSYİH, Savunma Harcamaları ve 2008 Küresel Krizi	Savunma harcamalarında ki %1'lik bir artış, milli geliri %1.05 arttırmaktadır.
Demez ve Polat (2021)	1974-2019 (yıllık), MINT Ülkeleri (Meksika, Endonezya, Nijerya ve Türkiye)	Panel Nedensellik Analizi	GSYİH ve Savunma Harcamaları	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeye etkisi pozitiftir.
Zülfüoğlu (2021)	2005-2019 (yıllık), 35 OECD Ülkesi	Panel Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi	GSYİH ve Savunma Harcamaları	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeye etkisi negatiftir.
Özcan (2021)	2000-2018 (yıllık), G-20'nin Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeleri	Panel Eşbütünleşme Analizi	Fert Başına GSYİH Büyümesi, Savunma Harcamaları/Toplam Kamu Harcamaları, Kamu Harcamaları/GSYİH, Sabit Sermaye Oluşumu/GSYİH	G-20'nin gelişmiş ekonomilerinde savunma harcamaları ekonomik büyümeyi etkilemez iken; gelişmekte olan ekonomilerinde savunma harcamaları ekonomik büyümeyi pozitif etkilemektedir.
Almajdob ve Marikan (2021)	2004-2014 (yıllık), 5 Arap Baharı Ülkesi	Panel Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi	GSYİH ve Savunma Harcamaları/GSYİH	Savunma harcamaları ekonomik büyümeyi etkilememektedir.
Topçuoğlu (2022)	1993-2019 (yıllık), 32 OECD Ülkesi	Veri Zarflama Analizi ve Bootsrap Veri Zarflama Analizi	GSYİH, Savunma Harcamaları, Emek ve Sermaye	Savunma harcamalarının iktisadi büyümeye etkisi pozitiftir.

## SAVUNMA HARCAMALARI KAVRAMI VE SAVUNMA HARCAMALARININ EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİNE YÖNELİK TEORİK ÇERÇEVE

Savunma harcamaları en basit ve yalın bir şekilde tanımlanacak olursa, ülkenin saldırı tehdidi altında bulunduğu zamanlarda bu duruma karşı gelebilmek amacı ile savunma hizmeti verebilmesi için vazifelendirilen askeri ve sivil çalışanlara ödenen giderleridir. Bu kapsam içerisinde kullanılması söz konusu olan araçlar ve teçhizatların üretim süreçleri ya da tedarik edinmesi, bu bahsedilen donanımların zamanla aşınması ile bir takım onarıma veya bakıma ihtiyaç duyulmasından kaynaklanan giderlerinden, yapı ve imar eylemlerinden ve en son olarak gelişime açık araştırma veya tetkik masraflarını barındırmaktadır. Daha kapsamlı olarak savunma harcamaları, savunma görevini yerine getiren polisler, gümrük personelleri, milis (halk gücü) vb. asker gibi güçlere, sivil savunmaya, silahların yapımıyla ilgilenen ilgili kurumlara gerçekleştirilen ödeme işlemleri, gerekli olan yiyecek ve hammadde stokunun yapılması için ortaya çıkan bir takım masraflar ve dış askeri teşkilatlara ulaştırılan yardım faaliyetleri biçiminde tanımlanabilmektedir (Durgun ve Timur, 2017: 127).

Savunma sanayi alanında yapılan yatırımlar beşeri sermayenin gelişimi yanında teknolojik gelişimin önünü de açmaktadır. Bu durum beraberinde savunma sanayi ile etkileşim halinde olan tüm sektörü olumlu yönde etkilemektedir. Ülkede toplum içinde ekonomik bağlantıların oluşması ve piyasa ekonomisinin gelişmesi için savunma harcamaları önem arz eden bir kalem kimliğindedir. Eğer ki savunma harcamaları hizmeti aksar ya da sağlanmazsa ekonomik faaliyetlerin sayısının da bir hayli azalma görülecektir. Savunma hizmetini sağlamak amaçlı yapılan harcamalar nihai olarak tüketici ya da üretici hizmeti içeriğine dâhil olmaz. Yani dışarıdan maruz kaldığımız tehditler karşısında mal ve hizmetleri himaye etmeye yönelik üretilen ve talepleri ekonomik büyümeyle beraber artan ara mal konumunda olan harcama türüdür. Savunma hizmeti pozitif ve negatif dışsal etkileri doğurabilir. Arz taraflı askeri Keynesyen akım kapsamında, savunma hizmetin içinde var olan gelişmiş teknoloji öbür sivil hedefli üretimde barınan teknoloji yönünden pozitif dışsallık konumundayken, talep yönlü Neoklasiklerde savunma harcamalarının başka alanlarda (yatırım, ihracat, eğitim ve sağlık) dışlama yarattığı, bütçede açıklar meydana getirdiği ve dış borçlanmayı yükselterek olumsuz etkide bulunduğu durumlarda olması yönüyle negatif dışsallığa yol açtığını belirtilmektedir. Tam kamusal malları kapsayan malların içerisinde bulunduğu savunma harcamaları sağladığı yararlarından toplumda hiçbir bireyi dışlanmaması ve bu faydanın bölünme durumunun olmaması niteliklerini barındırmaktadır. Savunma harcaması ülkenin tamamını kapsayacak biçimde içine alarak oluşturulması zorunlu bir harcamadır. Savunma hizmeti için yapılan harcamaların finansmanı çoğunluk olarak kamu bütçesinden alınır. Savunmada kullanılacak ürünlerin imalat düzeyini siyasi iktidar tayin etmektedir (Saygılı, 2022: 7-8).

Ekonomik büyüme kavramı genelde ülke yurttaşlarının refah seviyelerinde iyileşme ya da artma şeklinde açıklanmaktadır. Ekonomik büyüme mal ve hizmet üretim seviyesindeki yükselmesinin yanı sıra iktisadi büyüme modellerinde yer alan niteliksel özellikleri de içermektedir. İstihdam-ışsızlık oranı, gelir dağılımı ve doğal kaynaklar başlıkları da ekonomik büyüme tanımında kendisine yer bulmaktadır. Ekonomik büyüme ile nüfusu bağdaştırarak kişi başı GSYİH'a ulaşılır. Kişi başı GSYİH bulunması ise GSYİH'nin nüfusa bölünmesi sonucunda hesaplanmaktadır (Yağtu ve Sezgin, 2019: 5). Savunma harcamaları ve iktisadi büyüme arasındaki ilişki kimi yapılan akademik çalışmalarda özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından uzun vadede ekonomik büyümeyi pozitif etkileyeceği ifade edilmektedir. Bu bağlamda farklı iktisadi düşünce görüşlerine göre bu ilişkiyi farklı açılardan ele almak ve açıklamak mümkündür.

Ülkeler için temel koşul statüsünde bulunan ve önem arz eden savunma harcamalarının 2. Dünya savaşı bitiminden itibaren küresel ölçüde artış eğilimine girdiği görülmüştür. Ülke ekonomilerinin güçlü olup olmamasına bağlı olarak savunma harcamaları da artış ya da azalış göstermektedir. Bu nedenle ülkeler çerçevesinde savunma harcamaları ve iktisadi büyüme kavramları üzerinde durulmalıdır (Koçak, 2023: 84).

Ekonomik büyüme ve askeri alanda yapılan harcamalar arasındaki bağlantıyı sınamak amacıyla 1973 senesinde Emile Benoit tarafından ilk çalışma yapılmıştır. Emile Benoit 1973' de yayınladığı "Defense and Economic Growth in Developing Countries" kitabında, 1978' de ise "Growth and Defense in Developing Countries" makalesinde bu iki olgudan bahsetmiştir. Benoit, bu kitap ve makale

çalışmalarında gelişmekte olan ülkeler açısından inceleme yapmıştır. Kitap ve makale yayınlarından çıkardığı neticeye göre savunma harcamalarını çok yapan ülkelerin daha hızlı büyüme eğiliminde olduğunu, savunma harcamalarını az yapan ülkeler ise daha yavaş büyüdüğünü ortaya koymuştur. Benoit' in bu çıkarımını tenkit etmek ya da doğrulamak amaçlı çalışmalar yapılmış ve birçok farklı sonuçlar ortaya çıkmıştır (Korkmaz ve Bilgin, 2017: 291).

Ülke emniyet gereksiniminin karşılanması için hükümet aracılığı ile yapılan savunma harcamaları bir açıdan ülke için pozitif faydada bulunurken öbür açıdan devlet bütçesinin giderlerini arttırarak olumsuz bir durum ortaya koymaktadır (Batmaz ve Yürük, 2021: 1768).

Savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arası bağ teorik yaklaşımlarda farklı görüşler kapsamında ifade edilmektedir. Bu ifadeler savunma harcamalarının arttığı zamanlarda ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etki yaratıp yaratmadığı üzerinedir. Bunlardan ilki Klasik Yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre kamu harcamaları yönünden savunma harcamaları alternatif bir maliyettir. Klasik iktisatçılar savunma amacıyla iş gören kaynakların diğer alanlar için kaynak kıtlığına neden olduğunu ve birtakım masraflar çıkarabileceğini iddia etmektedir. Savunma harcamaları yükselişe geçtiği zaman beşeri sermaye ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkileyecektir. Başka açıdan devlet bütçesi tarafından bakıldığında devlet savunma harcamalarına ağırlık verdiği takdirde belli başlı kamu hizmetlerinin (eğitim, ulaşım, sağlık) aksamasına yol açmakta veya vergi artırımını ile birlikte vatandaşların yaşam standartlarının azalmasına sebep olabilmektedir (Naimoğlu ve Özbek, 2022: 176).

Klasikler, diğer temel kamu harcamalarının önünü kapatmasındaki en büyük etkeni savunma harcamaları olarak görsele de piyasanın serbestliği ve arz ve talep şartının sorunsuz sağlanabilmesi için halkın güvenliğine vurgu yaparlar. Klasiklerin başında gelen iktisatçı Adam Smith savunmanın önemli bir hizmet olduğunu belirtmek için "Savunma zenginlikten önemlidir" sözüyle bu duruma atıfta bulunmaktadır (Yağtu, 2019: 13-14).

Harrod-Domar olarak anılan modern büyüme modeli Keynesyen yaklaşım büyüme modeli olarak kabul edilir. Keynesyen görüşte toplam talebin yatırımla ilişkili olduğu yani yatırımlardaki artışın toplam talepteki artışa dayandığını ve çarpan etkisinin olaya dâhil olmasıyla çoğalan yatırımların büyümeyi ilerleteceğini bu şekilde eksik istihdamın ortadan kalkıp tam istihdama dönüşeceğini söylemektedir. Harrod-Domar modelinde yatırımlar, kapasite ve gelir artışında başrol almaktadır. Ek olarak modelde üretim hacmini genişleten tek etkenin sermaye olduğunu belirtirken, üretimde emeğin rolü ve teknoloji ise yer almamıştır (Korkmaz ve Bilgin, 2017: 291).

Keynesyen akım ise savunma harcamalarının ekonomik büyümeye pozitif etki sağlayacağını öne sürer bunun nedeni ise savunma harcamalarındaki artıştan toplam talebin etkilenmesi olarak açıklar. Piyasada eksik istihdam ortamında, savunma hizmetine yapılan harcamalar toplam talebi, üretim ve istihdamı artırıcı etkide bulunabilmektedir. Keynesyen çarpan düzeneği açısından, askeri hizmet alanında yapılan masrafların fazla olması mal ve hizmet talebini canlandırmakta ve işsizliği düşürücü yönünde katkıda bulunmaktadır. Savunma endüstrisinde çoğunlukla gelişmiş teknolojiden yararlandığından üretimde yoğun olarak sermaye faktörü ile kalifiyeli personele ihtiyaç duyulmaktadır. Savunma endüstrisindeki yatırımlar özel kesim haricinde diğer kesimlerin gelişmesine yönelik yardımcı oluyorsa sonuç olarak istihdamda bir canlanma meydana gelecektir (Sağdıç vd., 2019: 106).

Keynesyen yaklaşım, maliye politikası sınıfına savunma hizmeti için yapılan harcamaları da dâhil etmektedir. Yani savunma harcamalarının fazla olması genişletici maliye politikasına işaret ederek ekonomik büyümeyi özendirilmektedir (Naimoğlu ve Özbek, 2022: 176).

Neo Klasik yaklaşımda Solow büyüme modeli yer almaktadır ve Solow modelinde Keyneslerin kabul etmediği tam rekabet ve tam istihdam düzeni kabul görmüştür. Solow modelinde üretim içerisinde yer alan emek ve sermaye ikame olunabilmektedir. Neo-klasik büyüme çerçevesinde sermaye birikimi, nüfus ve teknolojik etmenler göz önüne alınır. Yani nüfusun çoğalması işgücünü canlandırarak büyümeye etki ederken, ekonominin büyüme derecesi işgücüne herhangi bir etkide bulunmaz. Teknolojide de bu bahsedilen aynı durum söz konusudur (Korkmaz ve Bilgin, 2017: 292).

Neo-klasik görüşe göre, ekonomik büyümeyi önleyen şey savunma harcamalarının özel kesim için yapılan harcamaları dışlamasıdır. Savunma harcamalarındaki artış kaynak dağılımını olumsuz

etkilediğinden özel kesim yatırımlarını dışlaması ekonomi büyümeyi engellemektedir. Savunma harcaması için kullanılacak olan kaynaklar yüksek verimli ve üretimi arttırıcı yatırımların kaynaklarının azalmasına neden olur. Ekonomik olarak bakıldığında savunma harcamalarının verimli olmadığı ve üretimi menfi etkileyeceği belirtilmiştir. Verimi son derece fazla olan eğitim ve sağlık gibi yatırımlarla, savunma harcamaları birbirlerinin yerine ikame edilebilmesi konusu öne sürülmektedir. Bundan dolayı savunma hizmeti yatırımları, sağlık ve eğitim için yapılacak verimli harcamaları dışlaması ile ekonomik büyüme yavaşlayabilir. Savunma harcamalarına yoğunluk verilmesi bütçe açığını yaratmasının dışında kamu borçlanmasını da arttırarak faizleri yükseltme eğimine sokar bunun sonucunda da yatırımlar azalarak sanayi üretimini dışlaması durumu oluşur (Sağdıç vd., 2019: 107).

Neo-klasik teori ekonominin kıt olan kaynaklarını, yatırımlarını ve beşeri sermayesini savunma harcamalarını arttırmak amaçlı kısıtığını ve bu nedenle de ekonomik büyümenin olmayacağını savunmaktadır. Bu durumun en temel sebeplerinden ilki savunma endüstrisi için donanımlı işçi bulundurması gerekliliğidir. Bahsedilen donanımlı işçiler işlerinde uzmanlaşmış olan bilim insanları ve mühendisler olmaktadır. (Koçak, 2023: 86).

Klasik, Neo-klasik ve Keynesyen görüşler kapsamında savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arası kurulan bağın ayrılığı göze çarpmaktadır. Savunma hizmetine yapılan harcamalardaki artışlar, ülke sınırları dâhilinde çıktı artışı ve uzun periyotta ekonomik büyümeye sebep olmadığında, bahsettiğimiz harcamaların savunma endüstrisini ilerletme etkisinin az olduğu bilinmektedir. Bir başka yönden yükselme eğiliminde olan savunma harcamaları, çıktıdaki artışları ve uzun vadede ekonomik genişlemeyi yanında taşıyorsa, sözü edilen harcamalar ülkedeki savunma endüstri çıktısını pozitif olarak tesir ettiği anlamını taşır (Naimoğlu ve Özbek, 2022: 176).

## EKONOMETRİK YÖNTEM

Araştırmada gerçekleştirilen ekonometrik analizler beş süreçten ortaya konulmaktadır. İlk olarak "Breusch ve Pagan (1980)'nin ortaya koyduğu LM testi", "Pesaran (2004)'nin ortaya çıkardığı CD ve CDLM testleri" ve "Pesaran vd. (2008)'nin ortaya koyduğu L<sub>adj</sub> testi" ile yatay kesit bağımlılığı araştırılmıştır. "Breusch ve Pagan (1980), Pesaran (2004), Pesaran vd. (2008)" tarafından meydana getirilen test istatistikleri sırasıyla Denklem (1), (2) ve (3)'de şu şekilde sunulmaktadır.

$$LM = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij}^2, \sim X^2 N(N-1)/2 \quad (1)$$

$$CD = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}} \left( \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij} \right) \quad (2)$$

$$LM_{adj} = \sqrt{\left(\frac{2}{N(N-1)}\right) \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \frac{(T-k)\hat{\rho}_{ij}^2 - \mu_{Tij}}{\sqrt{v^2 T_{ij}}} } \sim N(0,1) \quad (3)$$

Yatay kesit bağımlılığının dikkate alınmadığı araştırmalarda geleneksel panel tahminçileri ile gerçekleştirilen tahminlerle hatalı parametreler ortaya çıkarılabilmekte ve bu olgunun engellenebilmesi için yukarıdaki testlerin gerçekleştirilmesi gerekmektedir (Chudik ve Pesaran, 2013: 2). Böylece kesitler arası bağımlılığın hem değişkenler hem de model olarak araştırılması önemlidir. Testin, "H<sub>0</sub>: Kesitler arası bağımlılık yoktur" varsayımına dayanır. H<sub>0</sub> hipotezi reddedilemezse birinci; reddedilirse ikinci kuşak panel birim kök testleri gerçekleştirilmelidir (Baltagi, 2008: 284).

Sonraki süreçte, değişkenlerin birim köke sahip olup olmadığı, bootstrap değerleri ile bir süzgeç örnekleme aşamasından faydalanan ve kesit bağımlılığını dikkate alan ikinci nesil panel birim kök testlerinden "Smith vd. (2004)'nin ortaya koyduğu Bootstrap IPS birim kök testi" uygulanmıştır. Analizde  $\bar{t}$  test istatistiğinin sonuçlarıyla ilgilenilmekte ve "H<sub>0</sub> hipotezi Birim kök" varsayımına dayanmaktadır. Testin sonucu, H<sub>0</sub> reddedilirse en azından bir ekonomide mevcut değişken için durağanlık bulunur olarak izah edilmektedir (Topal, 2017: 194).

Üçüncü kısımda, “modelin eğim katsayılarının homojenliği *Pesaran ve Yamagata (2008)’nin ortaya koyduğu homojenlik testi (Slope Homogeneity Test)*” ile araştırılmıştır. Test istatistiği Denklem (4)’de verilmektedir.

$$\Delta = \sqrt{N} \left( \frac{N^{-1}\hat{\delta} - k}{\sqrt{2k(T-k-1)/T+1}} \right) \sim N(0,1) \quad (4)$$

Eğim katsayısının heterojen ya da homojen olduğunun eşbütünleşme testinden önce tespit edilmesi gerekli olmaktadır. Homojenlik testinde büyük ve küçük örneklem için iki tane test istatistiği söz konusudur. Bu iki test istatistiğinde de eğim katsayısının homojen olduğu  $H_0$  hipotezi test edilmektedir.

Dördüncü kısımda, değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi yatay kesit bağımlılığını da dikkate alan “*Westerlund ve Edgerton (2007)’nun ortaya koyduğu LM Bootstrap eşbütünleşme*” metoduyla test edilmiştir. Test “*McCoskey ve Kao (1998)’nun Lagrange çarpanı (LM)*” testine dayanmaktadır. Test istatistiğinin süreci Denklem (5)’de sunulmaktadır.

$$y_{it} = \alpha_i x'_{it} \beta_i + z_{it} \quad (5)$$

Vektör  $w_{it} = (u_{it}, \Delta x'_{it})'$  tahmin edici ile doğrusal bir aşamayı belirtmektedir. Bu husus Denklem (6)’da verilmektedir.

$$w_{it} = \sum_{j=0}^{\infty} \alpha_{ij} e_{it-j} \quad (6)$$

Testin varsayımı “*eşbütünleşme vardır*” olarak ifade edilmektedir. LM Bootstrap eşbütünleşme testi, kesitler arasında ve içerisinde korelasyona izin vermek için bootstrap niteliğini kullanmaktadır (Özcan ve Arı, 2014: 47).

Son aşamada, değişkenlerin uzun dönem katsayıları kesitler arası bağımlılığı dikkate alan ve heterojeniteyi varsayan “*Pesaran (2006) tarafından geliştirilen CCE (Common Correlated Effect)*” testi aracılığıyla tahmin edilmiştir. “*Pesaran (2006) CCEMG (Common Correlated Effects Mean Group Estimator) ve bireysel CCE*” tahmincilerinin aritmetik ortalaması biçiminde iki tahminci oluşturmuştur. Testin süreçleri Denklem (7) ve (8)’de verilmektedir.

$$\hat{b}_{CCEMG} = \left( \frac{1}{N} \right) \sum_{i=1}^N \hat{b}_i \quad (7)$$

$$\hat{b}_{CCEMG} = \left( \sum_{i=1}^N \theta_i X'_i \bar{M}_w X_i \right)^{-1} \sum_{i=1}^N \theta_i X'_i \bar{M}_w y_i \quad (8)$$

Testin  $H_0$  hipotezi “*Katsayılar istatistiksel olarak anlamsızdır*” biçimindedir.

## VERİ SETİ VE EKONOMETRİK TAHMİN SONUÇLARI

### Veri Seti

Panel eşbütünleşme analizinden yararlanılan araştırmada, N11 ekonomileri için savunma harcamalarının uzun dönemde ekonomik büyüme üzerindeki etkisi 2003-2022 dönemi verileri ile araştırılmıştır. Yararlanılan modelin oluşturulmasında, Topçuoğlu (2022)’nin araştırmaları esas alınmıştır. Modelde iktisadi büyümenin göstergesi olarak GSYİH, savunma harcamalarının GSYİH’a oranı ve kontrol değişkeni olarak da işgücü kullanılmıştır. Değişkenlere ait tüm verilere Dünya Bankasından (WDI) ulaşılmıştır (Tablo 2). Analiz yılları, savunma harcamasına yönelik Vietnam ekonomisi verisinin 2003 itibaren yayınlanmaya başlaması ve tüm ekonomilere yönelik ekonomik büyüme verisine 2022 yılına kadar ulaşılabilmesinden dolayı 2003-2022 yılları seçilmiştir.

**Tablo 2.** Değişkenlere ait açıklamalar

Simge	Açıklama	Kaynak
LGDP	Logaritmik Reel Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla (2015 fiyatları, ABD \$, yıllık)	Dünya Bankası, WDI



<b>LSAVUNMA</b>	Logaritmik Savunma Harcamalarının GSYİH'a oranı (% yıllık)	Dünya Bankası, WDI
<b>LISGUCU</b>	Logaritmik İşgücü (Milyon Kişi, yıllık)	Dünya Bankası, WDI

Çalışmada uygulanan model, serilerin logaritmik çevrimleriyle Denklem 10'da yansıtılmıştır:

$$LGDP_{it} = \beta_0 + \beta_1 LSAVUNMA_{it} + \beta_2 LISGUCU_{it} + \varepsilon_{it} \quad (9)$$

Çalışma içerisinde bulunan ekonomiler, Türkiye, Güney Kore, Filipinler, Nijerya, Bangladeş, Pakistan, Vietnam, Mısır, Meksika, İran ve Endonezya'dan oluşan N11 ülkeleridir. Modelde beklenen sonuçlar aşağıdaki biçimdedir (Özcan, 2021: 81; Topçuoğlu, 2022: 326):

- Savunma harcamalarının beşeri sermayeyi, teknolojik gelişimi sağlaması ve savunma sanayi ile etkileşim halinde olan tüm sektörü olumlu yönde etkilemesi beklenmektedir. Bundan dolayı parametrenin  $\beta_1 > 0$  şeklinde olması beklenmektedir.

- İş gücünün artışının istihdamı artırarak ekonomik büyüme katkıda bulunması beklenmektedir. Dolayısıyla "parametre  $\beta_2 > 0$  şeklinde" olarak beklenmektedir.

### Ekonometrik Tahmin Sonuçları

Model ve değişkenlerde kesitler arası bağımlılığı incelemek için "Breusch ve Pagan (1980) LM testi, Pesaran (2004) tarafından ortaya konulan CD ve CDLM testleri ile Pesaran vd. (2008) tarafından ortaya çıkarılan  $LM_{adj}$ " testi bulguları Tablo 3'de sunulmuştur.

**Tablo 3.** Yatay kesit bağımlılığı testi bulguları

Testler	LGDP		LSAVUNMA		LISGUCU	
	İst-Değeri	p-Değeri	İst-Değeri	p-Değeri	İst-Değeri	p-Değeri
CD <sub>lm1</sub> (BP,1980)	73.503**	0.048	82.593***	0.009	89.497***	0.002
CD <sub>lm2</sub> (Pesaran, 2004)	1.764***	0.039	2.631***	0.004	3.289***	0.001
CD <sub>lm3</sub> (Pesaran, 2004)	-2.025**	0.021	-1.667**	0.048	-1.904**	0.028
LM <sub>adj</sub> (PUY, 2008)	4.048***	0.000	-0.027	0.511	-0.004	0.502
<b>Eşbütünleşme Modeli</b>						
	<b>İst-Değeri</b>			<b>p-Değeri</b>		
CD <sub>lm1</sub> (BP,1980)	172.246***			0.000		
CD <sub>lm2</sub> (Pesaran, 2004)	11.179***			0.000		
CD <sub>lm3</sub> (Pesaran, 2004)	0.397			0.346		
LM <sub>adj</sub> (PUY, 2008)	15.582***			0.000		
*** ve ** işaretleri sırasıyla %1 ve %5 düzeyinde anlamlılığı vermektedir.						

Tablo 3'teki bulgulara göre,  $H_0$  hipotezi ekonomik büyüme, savunma harcamaları ve işgücü değişkenlerinin tümünde %1 ve %5 anlamlılık seviyesinde reddedilmektedir. Benzer bulgular eşbütünleşme denkleminde de bulunmuştur. Bu bağlamda kesitler arası bağımlılık bir ülkede oluşan bir makroekonomik şokun, diğer ülkelere de etki ettiğini göstermektedir. Test sonuçları, ikinci nesil panel birim kök ve ikinci nesil eşbütünleşme testlerinin kullanılmasını sağlamaktadır (Bayraktar ve Soyyiğit, 2020: 52-53).

Ekonometrik modelde seriler arasında anlamlı tahmin sonuçlarına ulaşabilmek amacıyla değişkenlerin durağan olması bir ön koşuldur (Tatoğlu, 2012: 199; Tarı, 2010: 374). Aksi halde varılan

ilişkiler sahte regresyon şeklinde meydana gelebilmektedir. Bu bağlamda değişkenlerin durağanlığa sahip olup olmadıklarının birim kök testi ile analiz edilmesi gerekli olmaktadır (Kaplan ve Aktaş, 2016: 107).

Analizde ortaya konulan değişkenlerin seviyede ve birinci fark da birim köke sahip olup olmadığı, yatay kesit bağımlılığına da izin veren ikinci kuşak panel birim kök testlerinden Smith vd. (2004)'nin ortaya koyduğu Bootstrap IPS testi ile incelenmiştir. Bu testin sonuçları Tablo 4'te verilmiştir.

**Tablo 4.** Bootstrap IPS panel birim kök testi

MODEL	LGDP		LSAVUNMA		LISGUCU	
	Seviyede	Farkta	Seviyede	Farkta	Seviyede	Farkta
S	-1.552 (0.300)	-3.758*** (0.000)	-1.858 (0.100)	-3.856*** (0.000)	-1.341 (0.480)	-4.056*** (0.000)
ST	-1.986 (0.600)	-3.926*** (0.000)	-2.486 (0.140)	-3.615*** (0.000)	-1.703 (0.720)	-4.356** (0.000)

“Maksimum gecikme uzunluğu ve blok hacmi sırasıyla 3 ve 50 ve prob-değerleri 50 bootstrap döngüsü olarak tahmin edilmiştir”. S: Sabitli model, ST: Sabitli ve trend model. “\*” işareti %1 seviyesinde “ $H_0$ : birim kök” hipotezinin reddedildiğini ifade etmektedir.

Tablo 4'te verilen sonuçlara göre ekonomik büyüme, savunma harcamaları ve işgücü değişkenlerinde seviyede  $H_0$  boş hipotezinin %1 ve %5 anlamlılık düzeyinde reddedilemediği bulgusuna varılmıştır. Tüm değişkenler birinci farklarında ise durağandır. Bootstrap IPS testinin bulguları kapsamında serilerin düzeyde birim kök içermesi “Westerlund ve Edgerton (2007)” eşbütünleşme testinin kullanılabilmesini sağlamaktadır (Kar vd., 2019: 43).

Eşbütünleşme testini uygulamadan önce ortaya konulan modelin eşbütünleşme katsayısının homojenliğinin saptanması gereklidir. Uygulanan teste göre, eğim katsayıları heterojen (homojen) olarak saptanırsa, heterojeniteyi (homojeniteye) dikkate alan eşbütünleşme testleri gerçekleştirilmektedir (Polat, 2018: 514). Bu kapsamda “Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından ortaya konulan homojenlik testi (Slope Homogeneity Test)” bulguları Tablo 5'de verilmektedir.

**Tablo 5.** Homojenite test bulguları

Testler	Model	
	İst- Değeri	Prob-Değeri
Delta Tilde	18.029***	0.000
Delta Tilde <sub>adj</sub>	20.038***	0.000

“\*\*\*” %1 anlamlılık seviyesini vermektedir.”

Tablo 5'te gösterilen bulgulara göre, modelin homojenliği varsayımına dayalı meydana getirilen  $H_0$  hipotezi %1 anlamlılık seviyesinde reddedilerek modelin heterojen olduğu saptanmaktadır. Bu durum, savunma harcamaları ve işgücünde ortaya çıkan bir değişimin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin ekonomiler arasında farklı olduğunu göstermektedir.

Ekonomik büyüme, savunma harcamaları ve işgücü serilerinin modelde heterojenlik ve yatay kesit bağımlılığı içermesi “Westerlund ve Edgerton (2007)” tarafından ortaya konulan LM Bootstrap testinin kullanılmasını sağlamaktadır. Tablo 6'da LM Bootstrap eşbütünleşme testinin bulguları gösterilmiştir.

**Tablo 6. LM Bootstrap test bulguları**

	LM İstatistiği	Asimtotik p-değeri	Bootstrap p-değeri
LM <sub>N</sub> <sup>+</sup>	4.592	0.000	0.235
<i>"Bootstrap olasılık değerleri 1000 tekrarlı dağılımdan elde edilmiştir. Öncül 1, gecikme ise 3 olarak kullanılmıştır. Sabit ve trendli model söz konusudur".</i>			

Tablo 6’da verilen bulgulara göre N11 ülke grubunda “eşbütünleşme vardır” biçimindeki H<sub>0</sub> hipotezi %1 anlamlılık düzeyinde reddedilememektedir. Kesitler arası bağımlılık belirlendiğinden bootstrap olasılık değeri ile ilgilenilmektedir. Bu bağlamda, ekonomik büyüme, savunma harcamaları ve işgücü değişkenleri arasında uzun dönemli bir ilişki söz konusudur.

Eşbütünleşme ilişkisinin mevcudundan sonra eşbütünleşme katsayıları, “Pesaran (2006) tarafından geliştirilen CCE (Common Correlated Effects)” metoduyla tespit edilmiştir. Test kesitler arası bağımlılığı dikkate almakta ve katsayılar da heterojenite bulunduğu durumlarda gerçekleştirilebilmektedir. Tablo 7’de değişkenlerin eşbütünleşme katsayılarının analiz bulguları gösterilmiştir.

**Tablo 7. CCE metodu test bulguları**

LGDP=f(LSAVUNMA)				LGDP=f(LISGUCU)		
	Katsayı	Std. Hata	p-değeri	Katsayı	Std. Hata	p-değeri
<i>CCE</i>	-0.081**	0.037	0.028	-0.210	0.295	0.475
<i>Ülkeler ve Sonuçları</i>						
Türkiye	-0.158***	0.050	0.002	0.789***	0.269	0.003
Güney Kore	-0.080	0.099	0.419	-0.750	0.395	0.057
Filipinler	-0.095	0.240	0.692	-0.617	0.846	0.428
Nijerya	0.021	0.062	0.732	-2.638***	0.710	0.000
Bangladeş	-0.039	0.111	0.724	0.931***	0.249	0.000
Pakistan	-0.112	0.096	0.241	-0.244	0.320	0.445
Vietnam	-0.138***	0.047	0.004	-0.289	0.161	0.072
Mısır	-0.298***	0.087	0.001	0.214	0.161	0.184
Meksika	-0.188***	0.038	0.000	0.363	0.389	0.350
İran	0.155**	0.076	0.042	-0.398	0.272	0.143
Endonezya	0.035	0.022	0.112	0.374	0.276	0.175
<i>“*** ve **” işareti sırasıyla %1 ve %5 düzeyinde anlamlılığı yansıtmaktadır.</i>						

Tablo 7’de yer alan CCE eşbütünleşme tahminine göre N11 ekonomileri çerçevesinde panelin genelinde savunma harcamaları değişkeni katsayısının istatistiksel olarak anlamlı olduğu belirtilmektedir. Bu bağlamda, N11 ekonomilerinde savunma harcamalarındaki %1’lik bir artışın ekonomik büyümeyi %0.08 azalttığı anlaşılmaktadır. Bulgular ülkeler çerçevesinde gözden geçirildiğinde; Türkiye, Vietnam, Mısır ve Meksika’da negatif; İran’da ise pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki söz konusudur. Aynı zamanda ulaşılan sonuçlara göre, N11 ekonomileri çerçevesinde panelin genelinde işgücünün ekonomik büyüme üzerine etkisi istatistiksel olarak anlamsızdır. Ekonomiler heterojen olduğundan ülkeler bazında yapılan analizde, Türkiye ve Bangladeş’te pozitif; Nijerya’da ise negatif bulgular söz konusudur.

## SONUÇ

Araştırma, 2003-2022 seneleri arasında N11 ekonomilerinde savunma harcamalarının uzun dönemde ekonomik büyüme üzerindeki etkisini panel eşbütünleşme analizi ile incelemiştir. Modelde iktisadi büyümenin göstergesi olarak GSYİH, savunma harcamalarının GSYİH’a oranı ve kontrol değişkeni olarak da işgücü kullanılmıştır. Elde edilen bulgular, N11 ülke grubu için panelin genelinde

savunma harcamalarındaki %1'lik bir artışın ekonomik büyümeyi %0.08 azalttığını göstermiştir. Bu bulgu, Klasik ve Neo Klasik yaklaşımın savunma harcamalarının kaynak dağılımını olumsuz etkileyerek özel kesim yatırımlarını dışlama yoluyla ekonomik büyümeyi azalttığı şeklinde teorik yaklaşımla uyumludur. Ayrıca bu yaklaşımlara göre, savunma harcamaları verimsizdir ve eğitim, ulaşım ve sağlık harcamalarına yeterince kaynak ayrılmamasına neden olarak ekonomik büyümeyi engellemektedir. Uygulama bulguları ülke bazında değerlendirildiğinde ise; Türkiye, Vietnam, Mısır ve Meksika'da savunma harcamaları iktisadi büyümeyi azalttığı bulgusuna ulaşılmıştır. Sonuçlar mevcut literatürde daha önce yapılan çalışmaların bir kısmının (Başar ve Künü (2012), Çevik ve Bektaş (2019), Çetin ve Güzel (2019) ve Zülfüoğlu (2021)) sonuçlarıyla paralellik göstermektedir. Ayrıca İran'da savunma harcamalarının iktisadi büyümeyi arttırdığı bulgusuna ulaşılmıştır. İran için bu bulgu, Farzanegan (2012)'in İran için çalışmasının sonuçlarıyla uyumludur. Bu durumun temel nedeni, İran'daki savunma sanayinin ekonominin diğer sektörleri olan güçlü geri ve ileri bağlantıları olarak görülmektedir (Farzanegan, 2012: 30). Bununla beraber varılan bulgulara göre, N11 ülke grubu çerçevesinde panelin genelinde işgücünün ekonomik büyüme üzerine etkisi istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur.

Ulaşılan bulgular, N11 ülke grubunun iktisadi büyümelerini arttırabilmesi için savunma harcamalarının milli gelire oranını azaltmanın önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Bu bağlamda bu ülkelerde, hükümetlere ekonomik büyüme oranlarını yükseltmeye savunma harcamalarını azaltmaya yönelik politikalar sunulmaktadır. Bu doğrultuda politika yapımcıları ilk olarak, jeopolitik risklere karşı zafiyet vermeden optimal savunma harcamalarını hesaplayarak, savunma harcamalarını düşürmelidir. İkinci olarak, ülkeler verimsiz olan savunma harcamaları yerine eğitim, ulaşım ve sağlık harcamalarına yönelmelidir. Son olarak, hükümetler eğitim yatırımları, iş başı eğitimler, mesleki eğitimler ve Ar-Ge faaliyetlerine yönelik teşvikler vermelidir.

Araştırma, savunma harcamasına yönelik Vietnam ekonomisi verisinin 2003 itibaren yayınlanmaya başlaması ve tüm ekonomilere yönelik ekonomik 2022 senesine kadar erişilebilmesinden dolayı 2003-2022 dönem kısıtına sahiptir. Bu çerçevede sonraki araştırmalarda yapısal kırılmalara izin veren dinamik panel analiz metotları ve daha geniş zaman dönemi ile araştırmaların uygulanmasının literatürün ilerlemesine katkı vereceği ifade edilmelidir.

#### KAYNAKÇA

Almajdob, M. S. & Marikan, D. A. A. (2021). The impact of military spending on the economic growth of Arab spring countries. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 11(3), 1436-1451.

Abdel-Khalek, G., Mazloum, M.G. & El Zeiny, M.R.M. (2020). Military expenditure and economic growth: the case of India. *Review of Economics and Political Science*, 5 (2), 116-135.

Apanisile, O. T. & Okunlola, O. C. (2014). An empirical analysis of military spending on economic growth in Nigeria: a bound testing approach to co-integration 1989-2013. *Journal of Public Administration, Finance and Law*, 6(6), 117-130.

Baltagi, B. H. (2008). *Econometric analysis of panel data*. John Wiley & Sons. Chichester.

Bayrakdar, S. & Soyyiğit, S. (2020). Yapısal kırılmalar altında ticari açıklığın ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam üzerindeki etkisinin incelenmesi: E7 ülkeleri örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 34(1), 39-59.

Başar, S. & Künü, S. (2012). Savunma harcamalarının iktisadi büyümeye etkisi. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi*, 1 (10) , 1-30.

Batmaz, T. & Yürük, B. (2021). Savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin simetrik ve asimetrik nedensellik analizi: Türkiye örneği (1985-2019). *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(3), 1764-1781.

Breusch, T. S. & Pagan, A. R. (1980). The lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253.

Chudik, A. & Pesaran, M. H. (2013). Common correlated effects estimation of heterogeneous dynamic panel data models with weakly exogenous regressors. *Federal Reserve Bank Of Dallas Globalization And Monetary Policy Institute Working Paper No. 146*. <https://www.dallasfed.org/~media/documents/institute/wpapers/2013/0146.pdf>

Çetin, İ. & Güzel, S. (2019). Military expenditures and economic growth in Middle East and North African countries. *TESAM Akademi Dergisi*, 6 (1), 187-211.

Çevik, E. İ. & Bektaş, G. (2019). Savunma harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye örneği. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (16) , 229-236.

Demez, S. & Polat, İ. H. (2021). MINT ülkelerinde savunma harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi: panel nedensellik analizi. *Business & Management Studies: An International Journal*, 9(3), 1032-1044.

Durgun, Ö. & Timur, M. C. (2017). Savunma harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye analizi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (54), 126-137.

Farzanegan, M. R. (2014). Military spending and economic growth: the case of Iran. *Defence and Peace Economics*, 25(3), 247-269.

Görkem, H. & Işık, S. (2008). Türkiye'de savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki (1968-2006). *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25 (2), 405-424.

Kaplan, F. & Aktaş, A. R. (2016). Petrol bağımlısı ülkelerde reel petrol fiyatlarının reel döviz kuruna etkisi. *Business and Economics Research Journal*, 7(2), 103 113.

Kar, M., Ağır, H. & Türkmen, S. (2019). Seçilmiş gelişmekte olan ülkelerde elektrik tüketiminin ekonomik büyümeye etkisinin panel ekonometrik analizi. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 5(3), 38-48.

Karakaya, C. & Şahinoglu, T. (2020). Savunma harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye örneği. *Business and Economics Research Journal*, 11(2), 335-351.

Koçak, İ. F. (2023). Neo-klasik yaklaşım kapsamında Türkiye ve seçilmiş dünya ülkelerinin savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerine etkisi: panel veri analizi. *Econder International Academic Journal*, 7(2), 80-96.

Korkmaz, Ö. & Bilgin, T. (2017), Askeri harcamalar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki: türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri'nin karşılaştırmalı analizi. *Uluslararası İktisadi Ve İdari İncelemeler Dergisi*, (18), 289-316.

Mccoskey, S. & Kao, C. (1998). A residual-based test of the null of cointegration in panel data. *Econometric Reviews*, 17(1), 57-84.

Naimoğlu, M. & Özbek, S. (2022). Türkiye'de savunma harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisinin yeniden gözden geçirilmesi: fourier yaklaşımı. *İzmir İktisat Dergisi*, 37(1), 174-188.

Özcan, M. (2021). Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde savunma harcamalarının iktisadi büyüme üzerinde etkisi: G20 ülkeleri için mukayeseli bir analiz. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 10(1), 79-100.

Özcan, B. & Arı, A. (2014). Araştırma-geliştirme harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi: panel veri analizi. *Maliye Dergisi*, 166(1), 39-55.

Pesaran, M. H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. *Cambridge: University Of Cambridge, Working Paper*.

Pesaran, M. H. (2006). Estimation and inference in large heterogeneous panels with a multifactor error structure. *Econometrica*, 74(4), 967-1012.

Pesaran, M. H. & Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of Econometrics*, 142, 50-93.

Pesaran, M. H., Ullah, A. & Yamagata, T. (2008). A bias-adjusted LM test of error cross-section independence. *Econometrics Journal*, 11, 105-127.

Polat, M. (2018). Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının borsa ve reel sektörde firmalara etkisi: gelişmekte olan ülkeler üzerine eşbütünleşme ve nedensellik analizi. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(16), 509-526.

Polat, M. A. (2020). The relationship between defense expenditure and economic growth: a panel data analysis for Turkey and selected countries. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, 12 (22), 86-102.

Sachs, G. (2007). *BRICs and Beyond*. <https://www.goldmansachs.com/insights/archive/archive-pdfs/brics-book/brics-full-book.pdf>

Sağdıç, E. N., Tekin, A. & Yıldız, F. (2019). Savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: seçilmiş AB ülkeleri üzerine eşbütünleşme ve nedensellik analizi. *Eurasian Academy of Sciences Social Sciences Journal*, 27, 104-124.

Saygılı, Z. (2022). *Savunma sanayi ve savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerine etkisi: Türkiye örneği (2002-2019)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Altınbaş Üniversitesi.

Smith, L. V., Leybourne, S. T., Kim, T. H. & Newbold, P. (2004). More powerful panel data unit root tests with an application to mean reversion in real exchange rates. *Journal of Applied Econometrics*, 19(2), 147-170.

Tarı, R. (2010). *Ekonometri*. Umuttepe Yayınları.

Taş, S., Örnek, İ. & Aksoğan, G. (2013). Türkiye’de savunma harcamaları, büyüme ve gelir eşitsizliği, 1970-2008: ekonometrik bir inceleme. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 12 (3), 659-682.

Tatoğlu, F. Y. (2012). *Panel veri ekonometrisi*. Beta Yayınları.

Topal, M. H. (2017). Vergi yapısının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: OECD ülkelerinden ampirik bir kanıt. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 183-206.

Topçuoğlu, Ö. (2022). Savunma harcamalarının ekonomik performans üzerine etkisi: bootstrap vza yaklaşımı. *Trends in Business and Economics*, 36(4), 325-335.

Uğur, B. & Atılgan, D. (2023). Beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: Kırılğan Beşli örneği. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 24(1), 181-198.

Westerlund, J. & Edgerton, D. L. (2007). A panel bootstrap cointegration test. *Economics Letters*, 97, 185-190.

World Bank. (2024, 27 Mart). *World Development Indicators*. <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators>.

Yağtu, G. (2019). *Savunma harcamaları ve büyüme arasındaki ilişki*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.

Yağtu, G. & Sezgin, Ş. (2019), Türkiye’de savunma harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi. *Avrasya Sosyal Ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(8), 1-13.

Zülfüoğlu, Ö. (2021). Savunma harcamaları ekonomik büyüme ilişkisi: OECD ülkeleri üzerine bir inceleme. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 30(2), 139-153.



ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi \* Research Article

## Commemorating the Events of May 4, 1970 at Kent State University, USA: An Analysis of the Reconciliation Process

### ABD Kent Devlet Üniversitesi'nde 4 Mayıs 1970 Olaylarının Anılması: Uzlaşma Süreci Üzerine Bir İnceleme

**Serdar Kenan GÜL**

Assoc. Prof., Kastamonu University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Political Science and Public Administration  
skenangul@gmail.com  
Orcid ID: 0000-0002-4771-9202

**Abstract:** On May 4, 1970, American history saw a violent outburst between the US government and anti-Vietnam War demonstrators. On this day, protesters who were unarmed and gathered on the Kent State University campus were opened fire upon by Ohio State National Guardsmen. Four students died and nine were injured in the span of thirteen seconds. Emotions swept across the USA following the shootings. Discussions concerning the shootings' purpose, significance, and memory are still ongoing. Many memorials have been built in the decades after the May 4th shootings as a way to remember the atrocity. This study aims to provide an overview of the May 4th events at Kent State University and the memorializing process that has occurred on campus. This study describes and analyzes some of the commemorations such as the candlelight walk and vigil, memorials, and their function in the transitioning process. The main discussion of this article revolves around the effectiveness of the assistance given to the victims in their healing journey, the adequacy of the support, and the exploration of other options. Additionally, it explores alternative strategies for healing. Finally, this article offers the establishment of a historical truth commission for promoting the healing process.

**Keywords:** Kent state shootings, May 4 massacre, commemoration, reconciliation.

**Öz:** 4 Mayıs 1970 tarihinde Amerikan tarihi, ABD hükümeti ve Vietnam Savaşı karşıtı göstericiler arasında şiddetli bir çatışmaya tanıklık etti. O gün, Kent Devlet Üniversitesi kampüsünde silahsız olarak toplanan protestoculara Ohio Eyaleti Ulusal Muhafızları tarafından ateş açıldı. On üç saniye içinde dört öğrenci öldü ve dokuz kişi yaralandı. ABD'de bu olayların ardından duygusal bir dalga yaşandı. Çatışmaların amacı, önemi ve anısına ilişkin tartışmalar halen devam etmektedir. 4 Mayıs olaylarından sonraki on yıllarda birçok anıt, katliamı anmak amacıyla inşa edildi. Bu makale, Kent Devlet Üniversitesi'ndeki 4 Mayıs olaylarına ve kampüste yaşanan anma süreçlerine genel bir bakış sunmayı amaçlamaktadır. Bu çalışma, mum ışığı yürüyüşü ve nöbeti, anma törenleri gibi bazı etkinliklerin geçiş sürecindeki işlevlerini incelemekte ve analiz etmektedir. Bu makalenin temel tartışması, mağdurlara iyileşme sürecinde verilen yardımın etkinliği, desteğin yeterliliği ve diğer seçeneklerin araştırılması etrafında dönmektedir. Ayrıca iyileşme sürecinde alternatif stratejiler ele alınmaktadır. Son olarak bu makale, iyileşme sürecinin desteklenmesi için bir tarihsel gerçeklik komisyonunun kurulmasını önermektedir.

**Anahtar Kelimeler:** Kent state çatışmaları, 4 mayıs katliamı, anma töreni, uzlaşma.

Arrival Date:17.04.2024

Acceptance Date:31.07.2024

Publication Date:31.08.2024

*Reference:* Gül, S.K. (2024). Commemorating the events of May 4, 1970 at Kent State University, USA: An analysis of the reconciliation process. *Kahramanmaraş Sütçü İmam University Social Sciences Journal*, 21(2), 742-750. Doi: 10.33437/ksusbd.1470030

## INTRODUCTION

The US government and anti-Vietnam War protestors had a violent outburst on May 4, 1970, in American history. Ohio State National Guardsmen opened fire on unarmed protestors assembled on the Kent State University campus on this particular day. In thirteen seconds, four students were killed and nine injured. After the shootings, emotions ran across the USA. In the decades that followed the May 4th shootings, numerous memorials were constructed as a means of honoring the tragedy.

Memorials and commemorations play an important role in the reconciliation process after an atrocity. Annual commemorations have taken place since the first anniversary of the shootings at Kent State University, Ohio, USA. Each spring, during the week of May 4, Kent State University hosts a series of retrospectives and memorial ceremonies dedicated to the May 4, 1970, shootings that turned to school into a landmark of the Vietnam War era.

There have been a great number of controversies within the Kent State University community and other communities over the memorialization of these events. How do we treat a mass murder or other atrocity to heal the victim's wounds? The horrific events at Kent State University on May 4, 1970 have their place in history and are still being analyzed and discussed today.

This study first gives a brief overview of the May 4th events, then describes and analyzes some of the commemorations such as the candlelight walk and vigil, memorials, and their function on the transitioning process. The article raises questions about the effectiveness of the support provided to help the victims heal, the adequacy of such support, and the exploration of other viable options. It also considers alternative approaches for healing. Finally, this study discusses about truth commissions and their role in the healing process.

## OVERVIEW OF THE MAY 4<sup>th</sup> EVENTS

A useful starting place to describe the May 4th events, leading to deaths of four Kent State students, is the announcement made by U.S. President Richard Nixon on April 30, 1970 that troops had been sent into Cambodia (Lewis, 1978).

The President's announcement shocked the American public. The following day, scores of college campuses throughout the nation, including Kent State University's, erupted in protest. At the conclusion of the demonstration on the Kent campus, another meeting was called for Monday, May 4, 1970. Before then, demonstrators damaged private property in downtown Kent on the night of May 1st. As a result, Governor James A. Rhodes ordered the Ohio National Guard into the town to suppress the violent activity. The following day, someone set fire to the Reserve Officers' Training Corps (ROTC) building on the Kent State University campus. Aware of the demonstration scheduled for Monday, the Ohio National Guard stopped students from gathering in more than groups of three or four. Nearly one thousand demonstrators crowded the commons on May 4, 1970. When the protestors resisted an order to disperse, the National Guard marched, turned, crouched and, in thirteen seconds of violence, fired several rounds of ammunition into the crowd. Four students; Allison Krause, Jeffrey Miller, Sandra Scheuer and William Schroeder were killed and nine were wounded (Bills, 1988).

The aftershock felt by the university community, as well as the city of Kent, was immediate. Kent State University President closed the college and ordered students to be off campus by noon on Tuesday, May 5. The National Guard sealed off the city of Kent, halting all traffic coming into and going out of the area (Best, 1978).

In the aftermath of the shootings of May 4th at Kent State, special investigations were made by the FBI, the President's Commission on Campus Unrest (known as Scranton Commission), and the Ohio Highway Patrol in order to determine the responsibility for this event. A special State Grand Jury and a Federal Grand Jury investigated the shootings shortly after May 4th as well (Hensley, 1978).

However, the investigations did not resolve the controversy regarding what actually had happened and who was to blame. The families of the slain and wounded students launched a prolonged effort to prove government responsibility in the May 4 shootings. They wanted recognition of their claims that National Guard and state officials had acted wrongfully, violating the constitutional rights of



student demonstrators. The families also claim that the officials attempted to cover up their mistakes (Bills, 1988).

*“Congress shall make no law respecting an establishment of religion, or prohibiting the free exercise thereof; or abridging the freedom of speech, or of the press; or the right of the people peaceably to assemble, and to petition the Government for a redress of grievances”* (First Amendment to the United States Constitution). For most of the people, what happened on May 4, 1970, was a reasonable act in protection of law and order, but for others, it was an inexcusable attack on First Amendment rights (Eckert, 2010). Simpson and Wilson (2016) use oral histories of the Kent State shootings, in addition to significant archival research to examine how memory is created individually and collectively. Locally the community was left traumatized and deeply divided. Afterwards some said the students deserved to be shot. Even 50 years later, division and resentments continue.

### **THE COMMEMORATION OF MAY 4, 1970 EVENTS**

On May 3, 1971 a candlelight walk and vigil was held on the campus. Kent State President Glenn Olds said the vigil was for all concerned persons who wished to “reflect and silently commemorate the meaning of the events without distractions of any alien, partisan, or political interpretation” (Jackson, 1988:178).

On May 3rd of each year, the candlelight walk and vigil begins as students, faculty, and other participants gather at the Victory Bell on Kent State Campus at 11 p.m. This group then walks around the perimeter of the campus, concluding their walk in the Prentice Hall parking lot, where four students were killed. Some participants stand silently for half-hour intervals at the site. This ritual continues through the night until 12:15 p.m. on May 4, the time of the day that National Guard opened fire to the students at Kent State University. The vigil was originally established by Professor Jerry Lewis with the help of some students. It was also sponsored by the Center for Peaceful Change (Lewis, 1988).

Weldes and Laffey (2002:5) find the candlelight walk and vigil very significant because of three reasons: First, even though most of today’s students were not born at the time of the shootings, they attend this commemoration which has continued since 1971. Second, the four slain students were made central to the memorial. Finally, this commemoration was not organized by the university.

This ceremony may hold different meanings for different people. For example, Miram Jackson (1988:178) finds this ceremony as “quasi-religious” and university administration’s preferred mode of remembrance. On the other hand, Mary Sima, a senior student at Kent State University, sees the vigil as an opportunity to self-assess herself, and to think about peace for all people (Graves, 2000). While various people may have different perspectives and desire to commemorate this event in different ways, everyone should be able to experience it in peace.

The broad purpose of this ceremony is simply to keep alive the memory of May 4th as a tragedy. Through this commemoration not only the survivors of the shootings, victim’s families, and friends are allowed the opportunity to heal their wounds but also the lives of the four slain students are honored.

In addition, those who were not present at the time of the 1970 massacre, are given some kind of educational lesson on the consequences of violence as means of resolving differences. By attending this ceremony, future generations might be encouraged to find alternative means of conflict resolution. Thus, the educational aspect of the vigil is vital.

The Center for Peaceful Change was established in 1971 as a “living memorial” to the slain students (Bills, 1988:33). It was later renamed to the Center for Applied Conflict Management in 1994. Then it was transformed into the School of Peace & Conflict Studies in 2017. It focuses on conflict management, peace studies and dispute resolution. Its central goal is to exemplify and advance the School’s job as a living commemoration to the four students killed at Kent State on May 4, 1970; and to respect their memory by continuously working for a peaceful change (School of Peace & Conflict Studies, 2024).

The townspeople of Kent have found an ally in the Center for Peaceful Change. After the violence they were undoubtedly eager for the university to find a way in which students could express

themselves without threatening the community. As an organization dedicated to nonviolent social change, which also acts as a mediator between students and opposing forces, the center fulfills this need and helps ensure peace in the community (Carey, 1988).

The Center for Peaceful Change also does have its critics; Miriam Jackson (1988) accuses the University of being unwilling to analyze the causes of the deadly confrontation on May 4, 1970, and views the center as nothing more than a compromise. The Center for Peaceful Change was perceived by most of the people as an administrative attempt at reconciliation between two factions: radicals on campus who wanted May 4 to be commemorated in a wholly political way, and conservatives from the community and campus who were furious that May 4 should be remembered at all (Jackson, 1988:178).

Nevertheless, the Center was responsible for several forms of recognition dedicated to the events of May 4, 1970. First, it urged the university to address the events of that day in its undergraduate and graduate catalogs referring to May 4, 1970 as a “pivotal moment” in Kent State’s history. Secondly, a factual brochure was written by Professors Glenn Frank, Jerry Lewis, and Thomas Hensley, describing the events of May 4. This brochure was published and distributed by the university at the site of the May 4th conflict, beginning in 1980. Additionally, the Center displayed photographs of the four slain students in their main office on campus, as means of paying tribute to the victims (Bills, 1988).

Currently, the School of Peace and Conflict Studies offers an undergraduate degree program in peace and conflict studies and it offers two minors: Peace and Conflict Studies, and Environment, Peace and Justice. In addition, the center offers graduate level courses in peace and conflict studies and as part of the Conflict Analysis and Management Track in the Political Science doctoral program. The School also provides training seminars and professional development workshops to the public in conflict resolution, mediation, and violence prevention skills (School of Peace & Conflict Studies, 2024).

The university library has also dedicated a memorial room called “May 4 Resource Center” containing books, papers, studies, and other materials relating to the events. In the room, there are four colored glass windows on the outside wall and photographs of the each of the slain students on another wall. It is a quiet room located on the first floor of the library. The Department of Special Collections & Archives also keeps materials documenting the events of May 1970 and their aftermath. May 4 Collection encompasses an integral part of the archive. This demonstrates the university’s attention to detail in creating an invaluable historical record. One can reflect on that fateful day, and can learn what happened from these valuable sources.

Kent State University continues to remember May 4 events each year. 2023’s theme was “The Power of Our Voices”. The annual commemoration serves as a platform for the public and Kent State community members to come together in remembrance of May 4, 1970, exchange stories, get in touch with old acquaintances, and impart the lessons learned from the tragedy to future generations of students, encouraging them to research, learn about, and consider the history that took place on campus (Kent State University, 2024).

Gregory and Lewis (1988), in their article, explain the social process model, and they apply it to the memorializing of the slain and wounded students on May 4, 1970 at Kent State University. They argue that construction of the memorial at the university creates moral unity in the community. The construction of monuments and memorials is one of the most dramatic forms of symbolic expression. This form of symbolic expression represents aspects of the collective history of the community, and its existence serves to crystallize consensus and solidarity. The construction of the memorial is a dialectic of symbolic interaction explained through the use of a social process model (Gregory and Lewis, 1988:213).

Griswold (1992:92) emphasizes that “...a main purpose of the memorial is therapeutic”. Bodnar (1994:76) argues that “Public memory is a body of beliefs and ideas about the past that help a public or society understand both its past and its present, and by implication, its future”.

In response to the events of May 4, 1970, the university has made various attempts of building memorials of different types. In 1985, fifteen years after the event, the university set a nationwide competition for memorial designs to commemorate May 4th. Any American citizen could participate in

the competition, and nearly two thousand entries were received. After a design was chosen, the university had the memorial built, and it was dedicated on May 4, 1990, the 20th anniversary of the shootings. The names of the four victims were written on the memorial, as well as the words “Inquire, Learn, Reflect.” These words were written there to encourage visitors to inquire into the events that led to May 4th, as well as the reasons for this atrocity. The statement “Learn” can be taken in many different ways. Perhaps one way of addressing it would be to encourage people to learn about the political environment of the country in that particular time period, which created the hostile environment at Kent State University and around the country. Finally, “Reflect” means to push people to find alternative ways to solve conflicts, other than through violence, and to think of ways in which this particular tragedy could have resolved otherwise (Bills, 1988).

By examining the ongoing development of Kent State memorials, one can better understand how to best develop a space that is not only a reminder of an event, but also a direct connection to the lives of those affected.

When President Schwartz announced the winner of the competition on April 4, 1986, he addressed the pain and suffering many people at Kent State had endured at the time of the shootings and for years later. He also reminded his listeners of the need to remember the past: “With this announcement today, Kent State University formally acknowledges its own history and its place in recent American history. ...To reflect and inquire into our own values and ideals as Americans, knowing our past and concerned for our future, has been our purpose. It is a tribute to the university’s students of today that they reminded us of the need to remember the past in order to safeguard the future. As president of Kent State University, I am proud of their patience and persistence” (Bills, 1988:xx).

Bills (1988:xvi), in his book, quotes Alan Canfora, one of the students wounded in On May 4, 1970: “We are healing the wounds of the past and now this university can address a brighter future”. Being a sponsor of this memorial, Kent State University acknowledges the four slain and wounded students, more importantly, contributes to the healing process which can bring the reconciliation.

One of the most important aspects of the healing process is having other people acknowledge the victim's moral injuries Understanding the humiliation of the mistreatment is essential for showing the victims and society at large that every individual is significant (Minow, 1998:71).

### **ANALYSIS OF THE RECONCILIATION PROCESS AND ALTERNATIVE APPROACHES**

In 1979, the parents of the four slain students and the nine wounded students filed a suit against the government. After approximately five months of hearings, a settlement in the amount of \$675,000 was reached. In addition to the reparations, the defendants signed the following “statement of regret”:

*In retrospect, the tragedy of May 4, 1970 should not have occurred. The students may have believed that they were right in continuing their mass protest in response to the Cambodian invasion, even though this protest followed the posting and reading by the university of an order to ban rallies and an order to disperse. These orders have since have been determined by the Sixth Circuit Court of Appeals to have been lawful.*

*Some of the guardsmen on Blanket Hill, fearful and anxious from prior events, may have believed in their own minds that their lives were in danger. Hindsight suggests that another method would have resolved the confrontation. Better ways must be found to deal with such confrontation.*

*We devoutly wish that a means had been found to avoid the May 4 events culminating in the Guard shootings and the irreversible deaths and injuries. We deeply regret those events and are profoundly saddened by the deaths of four students and the wounding of nine others which resulted. We hope that the agreement to end this litigation will help to assuage the tragic memories regarding that sad day (Dalton, 1988:9).*

“In retrospect, the tragedy of May 4, 1970 should not have occurred. ... We deeply regret those events and are profoundly saddened by the deaths of four students and the wounding of nine others which resulted...” (Dalton, 1988:9).

The statement arrived late and failed to adequately address the pain and suffering experienced by the victims and their families over the nine-year period. This “statement of regret” does not fit Tavuchis’s (1991) essential setting for apologetic discourse. The defendants acknowledge the wrongdoing, and feel regret and remorse for the past events, but there is lacking of admission of fault at first and taking the responsibility, and the pledge not to do it again. Therefore, this cannot be called as an apology, it is more an account.

Tavuchis (1991:9) states that “...failure to apologize may endanger valued social ties; some forms of transgression can be remedied only by apology; apology has the power to rehabilitate the individual and restore social harmony.” An account's urgency is determined by the amount of effort put into extenuation. Conversely, the sincerity of an apology is demonstrated by meticulous self-exposure to justified retaliation while requesting unconditional forgiveness (Tavuchis, 1991:18).

The sincerity of an apology diminishes as time goes by, with longer periods making it less authentic. As a result, if state officials or offenders had offered a public apology for the shootings promptly, it would have helped in a positive way with the healing and reconciliation process.

Trials and other investigations continued for years, but no explanation for the shootings has been established. No one really knows the actual cause of it all, and questions are still left unanswered: Who fired the first shot? Why did four innocent students have to die? Most people just want the truth of what happened. Over the past years the search for the truth, as well as for the victims and their families, has continued.

One of the nine wounded students, Alan Canfora, asserts that federal agents might have set the fire that destroyed the ROTC building as part of Nixon's campaign for the repression of student activism. Canfora asked Attorney General Janet Reno to create a truth commission to open the case again. He says he does not have the truth. Kahler, another wounded student, also states that he still does not know the truth of the event (Walsh, 1995). The terms; truth, forgiveness, vengeance, healing, and reconciliation are important. After a mass violence or atrocity how can we heal the victim’s wound? Legal proceedings, as in this case, may not necessarily generate an acknowledgement or the full truth that the victims seek.

Minow (1998) and Hayner (2001) both talk about truth commissions and their role in the healing process. Hayner (2001) acknowledges that the best that the truth commission can do is to begin a healing process. Truth commissions are hope for the individuals and for the nations, because there is often no other mechanism capable of beginning the healing. Minow (1998:76) argues that a truth commission could stop rumors and wrong pictures of the past.

It is critical that in order to get full revelation of the fateful events, establishment of a historical truth commission is central. According to Hayner (2001:17), historical truth commissions are government-sponsored investigations conducted in the present into long-ago state atrocities. Considering the passage of time, however, it functions to elucidate historical facts and honor victims who were hitherto unknown or their ancestors. The reports from these historical truth commissions can therefore have a significant impact even after years have gone, since they are likely to reveal behaviors that the majority of people are mostly unaware of.

What is peculiar about the historical truth commission is that it looks at the events that happened long time ago. The two best cases in the USA in terms of examples of historical truth commission: Tulsa, Oklahoma and Rosewood, Florida. Finally, these commissions recommended state acknowledgment, building of memorials, setting up a scholarship fund, and direct payment to survivors and their families. So, even in cases where there is a long-time frame, it is seen that that there are mechanisms that are being used to address past atrocities.

The victims, their families, and others still need healing and need to find responses to the questions regarding the horrible events of May 4th. “Victims are not ready to engage in a reconciliation process unless they know more about what happened” (Hayner, 2001:157). Had an organization such as a truth commission established, perhaps the students and guardsmen responsible for the tragedy may have come forward to clarify and provide answers to the victims, students, and faculty.

Therefore, a historical truth commission, as Alan Canfora requested earlier, might be a valuable mechanism in this case. Ohio state legislators might create a historical truth commission and do a historical inquiry. Some of the commissioners may be selected by non-governmental organizations. Its mandate would be to get full knowledge of what took place, and to write an accurate history of the events. Hayner (2001) notes that truth commissions normally work under time limitations. Some constraints, along with the possibility of amnesty, may also encourage people (like guardsmen) to come forward and give full accounts of their wrongdoing or perhaps of which they witnessed. Moreover, this would allow individuals or groups to heal and recover from past injustice.

## CONCLUSION

On the 4th of May, 1970, the United States government and protesters demonstrating against the Vietnam War erupted into one of the most violent incidents in US history. On this day, Ohio State National Guard members opened fire on a crowd of unarmed protesters gathered on the campus of Kent State University. Within 13 seconds, four students were killed and nine were injured. The shooting sent shock waves through the nation. Over the next few decades, many memorials were erected to commemorate the tragic events of May 4th, 1970.

After a massacre or other catastrophe, memorials and commemorations are crucial to the process of healing. Some of the policy for memorials and commemorations include: Ending impunity and deliver justice; establish truth and historical record; support victims; prevent future abuses; foster peaceful coexistence and national reconciliation; reduce conflicts about the past; promote democracy and public trust in government, and most importantly, heal victims and offenders.

There have been several memorials at Kent State University since the first anniversary of the shootings. This study describes and analyzes some of them which are a candlelight walk and vigil, and memorials. It also emphasizes the role of the Center for Peaceful Change (renamed later to the School of Peace & Conflict Studies), which was established as a living memorial to the slain students. The university has also dedicated a memorial room, which contains books, papers, studies, and other materials relating to the events. Kent State still remembers the tragic event. Even though it took them sixteen years to get a memorial, it seems the commemorations are as strong as ever. The candlelight vigil, which started thirty-two years ago, is still carried out every year at Kent State University.

But something more needs to be done. Since there are still questions regarding the fateful event in the victim's mind, their wounds cannot heal completely. Setting up a historical truth commission would be the best way in order to promote the healing process, because "the wounds were badly closed, and we still have to clean out the old infection" (Hayner, 2001: xii). Truth commission might enable to reopen the wounds, and clean the old infection, and close it again.

May 4 at Kent State should be remembered so that we can learn from the mistakes of the past. In their signed declaration following the civil proceedings, the Guardsmen acknowledged that more effective means of handling these kinds of conflicts needed to be discovered.

After examining the confrontation between the guardsmen and the students, which ended up with four deaths on May 4, 1970, it is critical to emphasize the importance of training law enforcement personnel-especially campus police officers- about demonstrations, riots, and crowd control. Former Portage County Prosecutor Charles Kirkwood (1988:115) states that "... a bunch of untrained people were brought to a campus run by people who did not know how to handle student unrest...". This was one of the reasons behind this terrible incident that led to fatalities. It is crucial that the officers receive training in handling student unrest. Law enforcement personnel should receive the necessary training in order to prevent incidents like this. This would reduce the likelihood that such occurrences will happen again in the future. Precautions and preventions should always be taken before such terrible events happen.

One of the most important reasons to keep the memory of May 4th alive is to educate future generations. Both students and law enforcement officials can learn from this tragic event that took place at Kent State University on May 4, 1970. There are peaceful ways of conflict resolution that everybody

needs to look for. By remembering we can learn the lessons of the past. Therefore, it is important to commemorate the killings, so that there would be less chance of it happening again.

## REFERENCES

- Best, J. J. (1978). Kent state: Answers and questions. In Hensley, Thomas R. and Jerry M. Lewis (Eds.), *Kent State and May 4th: A Social Science Perspective*. Dubuque, Iowa: Kendall/Hunt Publishing Company.
- Bills, S. (1988). Introduction: The past in the present. In Scott Bills (Ed.), *Kent State/May 4: Echoes: Through a Decade*. Kent: Kent State University Press.
- Bodnar, J. (1994). Public memory in an American city: Commemoration in Cleveland. In Gillis, John R. (Ed.), *Commemorations: The politics of National Identity*. New Jersey: Princeton university press.
- Carey, D. (1988). A phoenix reaction: Peace studies at Kent State University. In Scott Bills (Ed.), *Kent State/May 4: Echoes: Through a Decade*. Kent: Kent State University Press.
- Dalton, J. E. (1988). *Kent State May 4 Memorial Design Competition*. Kent State University.
- Eckert, E. (2010). Learning from the tragedy at Kent State forty years after May 4, *About Campus* (March/April), 1-10.
- Graves, A. B. (2000, May 4). Survivors mark Kent State shootings. *Associated Press*. (Retrieved November 4, 2003 from the World Wide Web: [http://home.earthlink.net/~exonews/xtra/kent\\_state\\_remembered.htm](http://home.earthlink.net/~exonews/xtra/kent_state_remembered.htm)).
- Gregory S. W. & Lewis, J. M. (1988). Symbols of collective memory: The social process of memorializing May 4, 1970, at Kent State University. *Social Interaction*, 11 (2), 213-233.
- Griswold, Charles L. (1992). The Vietnam Veterans memorial and the Washington Mall. In Senie, Harriet F and Webster, Sally (Eds.), *Critical Issues in Public Art*, New York, HarperCollins Publishers Inc.
- Hayner, P. B. (2001). *Unspeakable truths: Confronting state terror and atrocity*, Hardcover edition, Routledge.
- Hensley, T. R. (1978). The Kent State trials. In Hensley, Thomas R. and Jerry M. Lewis (Eds.), *Kent State and May 4th: A Social Science Perspective*. Dubuque, Iowa: Kendall/Hunt Publishing Company.
- Jackson, M. R. (1988). The Kent State legacy and the business at hand. In Scott Bills (Ed.), *Kent State/May 4: Echoes: Through a Decade*. Kent: Kent State University Press.
- Kent State University (2024). Honor and remember the events of May 4, 1970 (Retrieved February 5, 2024, from the World Wide Web: <https://www.kent.edu/may-4-1970/commemoration>).
- Kirkwood, C. (1988). Random bullets: It rains on the just as well as the unjust, an interview with charles kirkwood," in Scott L. Bills (Ed.), *Kent State/May 4: Echoes: Through a Decade*, Kent: Kent State University Press.
- Lewis, Jerry M. (1978). A study of the Kent State incident using smelser's theory of collective behavior. In Hensley, Thomas R. and Jerry M. Lewis (eds.), *Kent State and May 4th: A Social Science Perspective*. Dubuque, Iowa: Kendall/Hunt Publishing Company.
- Lewis, L. J. (1988). The candlelight vigil. In Scott Bills (Ed.), *Kent State/May 4: Echoes: Through a Decade*. Kent: Kent State University Press.
- Minow, M. (1998). *Between vengeance and forgiveness: Facing history after genocide and mass violence*, Beacon Press.
- School of Peace & Conflict Studies (2024). (Retrieved on April 2, 2004 from the World Wide Web: <https://www.kent.edu/spcs/our-historical-legacy>).

Simpson, C. S., & Wilson, G. S. (2016). *Above the shots: An oral history of the Kent State shootings*. Kent, OH: Kent State University Press. 272 pp (paperback).

Tavuchis, N. (1991). *Mea Culpa: Sociology of apology and reconciliation*, Stanford Univ. Press.

Walsh, E. (1995). At Kent State remembering 13 seconds after 25 years. *Washington Post*. (Retrieved on November 4, 2003 from the World Wide Web: [http://home.earthlink.net/~exonews/xtra/kent\\_state\\_remembered.htm](http://home.earthlink.net/~exonews/xtra/kent_state_remembered.htm)).

Weldes, J. & Laffey, M. (2002). Learning to live with U.S. foreign policy and its discontents: The politics of public memory at kent state, 1970-2001. School of Sociology, Politics, and International Studies, *University of Bristol Working Paper* No: 09-08, pp.1-65.



ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi Research Article

Muhasebe-i Evkâf-ı Hümâyün Defterlerine Göre Trabzon Ebu'l-feth Sultan Mehmed Han Hazretleri Vakfı (1860-1875): Analitik Bir İnceleme

Trabzon Ebu'l-Feth Sultan Mehmed Han Foundation (1860-1875) According to Muhasebe-i Evkâf-ı Hümâyün Books: An Analytical Review

Ahmet GÜLENC

Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü  
ahmetgln@gmail.com

Orcid ID: 000-0003-1626-7271

**Öz:** Vakıf, menkul veya gayrimenkul herhangi bir malı veya mülkü, Allah'ın rızasını kazanmak ve hayra vesile olması için tahsis etmek anlamına gelmektedir. Vakıflar tarihi süreç içerisinde kuruldukları yerleşim birimlerinin şehir kimliğine kavuşmasını sağlamış ve şehrin ekonomik, sosyal, idari ve kültürel açıdan canlanmasına katkı sağlamışlardır. Vakıflar ayrıca yeni fethedilen bölgelerin İslamlaşmasını ve Türk-İslam kimliği kazanmalarına büyük oranda katkı sağlamışlardır. Vakıflar sayesinde devlet hazinesinden para çıkmaksızın halkın ihtiyaç duydukları barınma, sağlık, eğitim, sosyal tesisler gibi daha birçok insani ve beledi ihtiyaçları karşılanmıştır. Yine, vakıflar bünyelerinde barındıkları istihdamlarla işsizliğin azalmasına da katkıda bulunmuşlardır. Bu çalışmada, yukarıda izah edilen kavramsal çerçevede Trabzon'un fethini müteakip şehirde kurulan en önemli vakıflardan biri olan ve şehrin Türk-İslam kimliği kazanmasında önemli bir yer teşkil eden Ebu'l-feth Sultan Mehmed Han Hazretleri Vakfı incelenmiştir. Vakfın gelir ve gider kaynakları, miktarları, yerleri, nitelik ve nicelikleri döneme ait vakıf muhasebe defterlerine göre ayrıntılı bir şekilde analiz edilmiştir. Ayrıca vakıfların merkezileşmesi ve önemlerini kaybetmeye başladıkları dönemde, söz konusu durumun vakıf için ne derece etkili olduğu da değerlendirilmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Trabzon, vakıf, Fatih Sultan Mehmed, evkâf-ı hümâyün, muhasebe.

**Abstract:** Waqf means to assign movable or immovable property or possessions in order to gain the approval of Allah and to serve for good. Waqfs have enabled the settlements in which they were established in the historical process to gain an urban identity and contribute to the economic, social, administrative and cultural revitalization of the city. Waqfs also contributed greatly to the Islamization of the newly conquered regions and the appropriation of a Turkish-Islamic identity. Thanks to the waqfs, many humanitarian and communal needs of the people such as housing, health, education, social facilities, etc. could be met without the need for money from the state treasury. The waqfs also helped to reduce unemployment through the jobs they created. This study analyzes the Abu'l-feth Sultan Mehmed Khan Hazretleri Waqfs, which is one of the most important waqfs established in the city after the conquest of Trabzon within the conceptual framework explained above, and which has an important place in gaining the Turkish-Islamic identity of the city. The sources of income and expenditure, amounts, locations, qualities and quantities of the waqfs were analyzed in detail using the Waqf's accounting books from this period. In addition, the extent to which this situation was effective for the waqf during the period in which the waqfs were centralized and began to lose importance was evaluated.

**Keywords:** Trabzon, foundation, Fatih Sultan Mehmed, Evkâf-ı Hümâyün, accounting.

Geliş Tarihi:24.01.2024

Kabul Tarihi:12.08.2024

Yayın Tarihi:31.08.2024

*Atıf:* Gülenç, A. (2024). Muhasebe-i Evkâf Humâyün defterlerine göre Trabzon Ebu'l-feth Sultan Mehmed Han Hazretleri Vakfı (1860-1875): Analitik Bir İnceleme. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 751-768. Doi: 10.33437/ksusb.1424929



## GİRİŞ

İslam hukukuna göre vakıf, menkul veya gayrimenkul herhangi bir malı veya mülkü Allah'ın rızasını kazanmak ve hayra vesile olması için ebediyen tahsis etmek anlamına gelmektedir (Ömer Hilmi Efendi, 1307: 2; Mehmed Salahi Bey, 1313: 630; Yazır, 2020: 70; Berki, 1957, 23; Berki, 1964, 44; Günay, 2012: 475). Vakfın temelinde, insanlığa karşı şahsî ve vicdanî sorumluluk hissi, iyilik, şefkat, yardımlaşma, dayanışma duygusu ve benzeri değerler ile tüm bu değerleri kendisine ilke edinmiş şahsın hür iradesi yatmaktadır (Yediyıldız, 2012: 479). Vakfın geçerli olabilmesi bazı unsurları taşıması gerekmektedir. Bunlar; vakıf (vakfeden kimse), vakfiye (irade beyanı), mevkûf (vakfedilen mal) ve mevkûfun aleyh (vakıftan yararlanan kimseler)'tir (Aydın, 2007: 265-270; Ekinci, 2008: 414-416). Vakfın meydana gelmesinde sahibinin ortaya koyduğu şartlar, İslâm esaslarına ters düşmediği sürece değiştirilemez ve ilgililer, vakfı belirlenmiş şartlar çerçevesinde işletmeye mecburdurlar. Vakıf malları aynen muhafaza edilir, bakımı yapılır ve vakfedildiği yönde kullanılır. Vakfedilen malın gelir getiremez duruma gelmesi veya gideri gelirinden fazla olursa kadının görüşü alınarak satılır ve bedeli karşılığında uygun bir mal alınarak yerine konulurdu (Karaman, 2008: 291).

İslam tarih ve uygarlığının sosyo-ekonomik ve kültürel gelişiminde önemli bir yer teşkil eden vakıf kurumları, statülerini VIII. yüzyılın ortalarından XIX. yüzyılın sonlarına kadar etkili bir şekilde idâme etmişlerdir. İslamiyet'in kabulünü müteakip ilk Türk-İslam Devletleri ve Selçuklularda gelişim gösteren vakıflar, Osmanlı Devleti döneminde zirveye ulaşmıştır (Köprülü, 1983: 351; Kayaoğlu, 1984: 148; Yediyıldız, 1986: 153; Öztürk, 2005: 19). Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren vakıflar, hem yer aldığı mahal ve/veya memleketin bayındır olmasını sağlamış hem de devlete ait kamu hizmetlerinin önemli bir kısmını karşılamışlardır (Barkan, 1942: 354). Vakıflar sayesinde devletin hazinesinden harcama olmaksızın halkın sağlık, barınma, yemek vb. insani ihtiyaçları karşılandığı gibi cami, mescid, kütüphane, aşevi, medrese, hastane, mektep, çeşme vb. sosyal yapılar da inşa edilmiştir (Genç, 2014: 9-17; Ortaylı, 2008: 315). Vakıflar bulunduğu yerleşim biriminin iktisadi açıdan zenginleşmesini de sağlamıştır. Vakfa vakfedilen gayrimenkullerin kiralanması, arazilerin ekilip-biçilmesi, mahsulün satılması, istihdam sağlanması, vakıf mallarının bakım-onarım ve ihtiyaçlarının giderilmesi ticaretin canlanmasına ve sürekliliğine katkıda bulunmuştur (Bizbirlik, 1999: 59-60). Osmanlı şehirlerinin sosyo-ekonomik, kültürel ve idari açıdan şehir kimliği taşımasında önemli etki ve katkıları olan vakıflar, aynı zamanda şehirlerin kırsal yerleşmelerden farklı bir görünüm kazanmalarına olanak sağlamıştır (İnalcık, 2009: 92; Bayartan, 2008: 172). İnalcık (2013: 155) vakıfların, toplumun bekâsı ve refahı için en önemli sosyal örgüt olduğunu ifade etmiştir. Ülken (2006: 37) de vakıfları, Türk şehirciliğinin doğması, gelişmesi ve her türlü baskı ve saldırılara karşı korunmasında büyük rol oynamış esaslı bir sosyal kurum olarak tarif etmiştir.

Vakıflar, sultan tarafından onaylanan vakfiye şartlarına göre idare edilirdi. Vakfiyelerde, vakfın gelir kalemleri ve gelirlerin kullanım amaçları açık bir şekilde belirtilerek dini ve siyasi güvence altına alınırdı. Vakfın gelirlerini, vakfiyede yer alan şartlara göre sevk ve idare etmek, gelir ve giderlerin muhasebesini yapmak için ise mütevelliler tayin edilirdi (İnalcık, 2003: 147; Kütükoğlu, 2018: 60). Vakfın, bânîsinin (kurucu) vakfiyede belirttiği amaca aykırı hizmet etmesi durumunda devlet, müdahale edebilir ve şer'an haklı başka bir hususa tahsis edilebilmekteydi (İnalcık, 2019: 245-246). Osmanlı Devleti'nin sosyo-ekonomik, idari ve kültürel yapısında önemli bir yer teşkil eden vakıfların idaresi ve işleyişinde XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren merkezileşme politikası uygulanmaya başlanmıştır. III. Selim döneminde kısmen başlatılan vakıfların merkezileşme politikaları, II. Mahmut döneminde bazı önemli vakıfların devletin denetimi altına girmesiyle ivme kazanmıştır. Ekim 1826 tarihinde kurulan Evkâf-ı Hümâyün Nezâreti ile yavaş yavaş sadârete, meşihata, reîsülküttaplığa, Haremeyn evkafı müfettişliğine, kaptan-ı deryalığa ve Dârüssaâde ağalığına bağlı zengin vakıfların idaresi tek çatı altında birleştirilmiştir. Zamanla devlet genelindeki diğer vakıflar da bu nezârete bağlanmıştır. (Yediyıldız, 1989: 63-64; Öztürk, 1995: 521-523; Ekinci, 2004: 250; Ortaylı, 1987: 112). Nezaretin kuruluşu ve evkaf idaresinin merkezileşmesi, devlete vakıf işlerine büyük oranda müdahale imkânı vermiş bu durum ise ilerleyen süreçte vakıfların işleyişi ve gelirlerinin merkezi hazineye nakledilmesi noktasında bazı olumsuzluk ve yolsuzlukların meydana gelmesine neden olmuştur (Çizakça, 2017: 87). Tanzimat Fermanı'nın (3 Kasım 1839) ilanından sonra ise vakıfların üzerindeki denetimler daha da artmış ve vakıflardan elde edilen gelirler, devlet hazinesine aktarılmaya başlanmıştır. Bu durum, vakıfların zamanla önemini kaybetmesine ve dolayısıyla bazılarının zaman içerisinde kapanmalarına neden olmuştur (Öztürk, 1995: 69; Hatemi, 1985: 1668; Öztürk, 1992: 29-31).

Bu çalışmada, Tanzimatın ilanını müteakip vakıfların merkezileşme ve zayıflamaları döneminde, Trabzon'un Orta Hisar semtinde yer alan Ebu'l-feth Sultan Mehmed Han Hazretleri Camii Vakfı'nın, 1860-1875 yıllarına ait gelir-gider muhasebesi, Evkâf-ı Hümâyün muhasebe defterlerine göre ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Vakfın, Trabzon şehri için ihtiva ettiği sosyal, ekonomik ve kültürel önem, kuruluş amacına uygun bir şekilde faaliyet yapıp yapmadığı, gelir ve giderlerinde meydana gelen dalgalanmaların nedenleri, vakfın merkezileşme süreci ve incelenen dönemde vakfın ekonomik açıdan zayıflayıp zayıflamadığı çalışmanın temel problemiğidir.

## VAKFIN KURULUŞ TARİHÇESİ

Osmanlı Devleti'nin genel sistematığının yerel düzeydeki işleyişinin bir göstergesi olarak Trabzon'daki vakıflar, 1461'de şehrin fethiyle birlikte toplumsal hayatın ihtiyaç duyduğu müesseseler olarak ortaya çıkmaya başlamıştır. Vakıfların Trabzon'da, şehrin dinî, iktisadî, eğitim ve toplumsal hayatına önemli derecede etki ettiğini ve fetihden itibaren şehrin fiziki yapısının değişiminde önemli bir rol oynadığını söylemek mümkündür. Vakıflar sayesinde şehirdeki beledi, sosyal ve kültürel faaliyetlerden, din ve eğitim kurumlarına kadar birçok hizmet devlet hazinesinden harcama yapılmaksızın karşılanmıştır (Usta, 2022: 182-184; Fatsa, 2015: 62).

Fatih Sultan Mehmed, 1461'de Trabzon'u fethettikten hemen sonra IV-V. yüzyıllarda Romalılar tarafından inşa edilen ve Trabzon'un ilk kilisesi olarak bilinen Panagia Chrysocephalos'u camiye çevirerek burada ilk Cuma namazını kılmıştır (Karpuz, 2018: 36-38; Karpuz, 2007: 407; Sarı, 2021: 1199; Tuluk, 2021: 261). Daha sonra caminin bakım, onarım ve diğer masraflarının karşılanması için aynı adla vakfını da kendisi kurmuştur. 1481-1486 yılları arasındaki tahrir kayıtlarına göre Anadolu'nun çeşitli yerlerinden getirilen on dokuz cemaat cami çevresindeki mahallere iskân edilmiştir. Böylece cami ve vakıf sayesinde şehrin ilk Müslüman Mahallesi de teşekkül etmeye başlamıştır.<sup>1</sup> Cami vakfıyla ilgili ilk bilgilere 1486 tarihli tahrir defterinden ulaşılmaktadır (Bostan, 2002: 396). Bu dönemde vakfa ait imâret, mekteb, medrese ve darü'l-kurrânın bulunması şehrin merkezinin burası olmasını sağlamıştır. (Açık, 2022: 159). 1523 yılına ait tahrir defterinde Cami-i Atik olarak kayıt edilen camii, tarihi süreç içerisinde Fatih Camii, Ortahisar Camii ve Fatih Büyük Camii olarak zikredilmiştir (Usta, 2015: 79).

Cami vakfının kuruluşunu müteakip XV-XIX. yüzyıllar arasında vakfa birçok mal ve eşya vakfedilmiştir. 1486 tarihli tahrirde göre Fatih Sultan Mehmet Vakfı'na ait 21 dükkânın kirası 2608 akçedir. 1515-1532 yıllarını ihtiva eden tahrir kaydında cami vakfının gelir kalemleri arasında aylık kiralari 439 akçe olan 53 göz dükkân, Değirmendere mevkinde 24 göz değirmenin aylık kirası 175 akçe, Ortakale'deki hamamın aylık kirası 398 akçe, kale dışındaki hamamın aylık kirası 172 akçe ve pazarda bulunan kervansarayın aylık kirası 20 akçe olmak üzere yıllık toplam 14.448 akçedir. 1583 tarihli tahrirde, vakfın gelir kalemleri arasında; 51 göz dükkânın aylık kirası 452 akçe, 15 bab değirmenin aylık kirası 181 akçe, Ortahisar'daki hamamın aylık kirası 398 akçe, Tabakhane'deki hamamın aylık kirası 172 akçe ve kervansarayın aylık kirası olan 20 akçe yer almaktaydı. 1565-1640 tarihleri arasında vakfın gelir kalemleri arasında; Tabakhane hamamı, Orta Hisar'daki Kâfir hamamı, Kule hamamı, Balıkçı pazarında bulunan 2 dükkân, Abacılar çarşısında yer alan 1 balıkçı ve 2 abacı dükkânı, Orta Hisar'da yer alan boş bir arazi, Değirmendere'de bulunan biri 3 göz ve diğeri 4 göz olan 2 değirmen, Çeşme başındaki cami yanında bulunan 1 dükkân ve Abacılar çarşısında haffaflar (ayakkabıcı) tarafından kullanılan 2 dükkân bulunmaktaydı. (Bostan, 2002: 398-399; Açık, 2022: 159; Gökbiğın, 1962: 309; Jennings, 1990: 275-276). XVII. yüzyılın ortalarında vakfa gelir sağlayan dükkân ve hamam gibi akarlar ile önemini korumaya devam etmiştir (İnan, 2013: 51-52). XVIII. yüzyılın ikinci yarısında vakfın kâtipliğinde bulunan Mustafa Efendi'nin, kendi isteği ile görevden ayrılması üzerine yerine padişahın beratı ile Mehmed Halife tayin edilir. Bu durum vakfın mezkûr dönemde de aktif olarak faaliyetlerine devam ettiğini göstermektedir (Öksüz, 2006: 89-90).

## VAKFIN GELİRLERİ

XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Tanzimat'ın Trabzon'da tatbik edilmesiyle beraber şehirdeki vakıfların sayım ve denetimi yapıldı. 1847 yılı da dâhil olmak üzere vakıfların eski gelir ve giderleri

<sup>1</sup> Bu cemaatler; Camâ'at-i Niksar, Sonisama'a Kalanik, Lâdik, Amasya, Bafra, Osmancık, İskilip, Çorumlu, Gümüş, Merzifon, Tokat, Nefs-i Samsun, nâhiye-i Samsun, Turhal, Zile, Göl Canik, Satılmış Canik, Kağala ve Gedegâre (Gedegra)'dir. Bkz. (Açık, 2022: 159).

incelenerek hesapların daha sistemli ve ayrıntılı bir şekilde kayıt edilmesi için çalışmalara başlandı (Saydam, 2003: 188). Literatürde çift taraflı defter tutma şeklinde ifade edilen bu yöntem sayesinde, gelir ve giderler ayrı sayfalara yazılmakta böylece hesaplamalar daha kolay bir şekilde yapılmaktaydı (Sürmen, 2020: 107-108; Akçay, 2017: 1886-1887).

1845-47 yılları arasındaki muhasebe defterleri kayıtlarında, vakfın gelir kalemlerinin türleri yazılmamış sadece toplam gelirleri kayıt edilmiştir. 1848-49 mali yılında vakıf gelirleri: kule hamamının yıllık 4000 kuruş olan kirası, vakfa ait bir fırının yıllık 260 kuruş kirası, iki mağazanın yıllık % 37,5 oranındaki kira hissesi 1087 kuruş, vakfa ait dükkânların arsa kirası 265 kuruş, Uzunzâde vakfından elde edilen su geliri yıllık 30 kuruş, Halil Paşa hamamının arsa kirası olan yıllık 30 kuruş ve camide yakılan büyük mumların yeniden döküldüğünde yanmadıkları için satılmaları sonucu elde edilen yıllık 300 kuruş ücretinden meydana gelmekteydi. 1848-49 mali yılında vakfın toplam gelir miktarı 5.972 kuruştur. 1849-50 yılına gelindiğinde vakfın toplam gelirleri, bir önceki yıla göre % 4,23 azalarak 5.719 kuruşa inmiştir. Bu dönemde vakfa gelir sağlayan gayrimenkuller ve gelir miktarları ise şu şekildedir: Kule hamamı kirası 4.000 kuruş, fırının kirası 260 kuruş, mağaza kirası 1087 kuruş, Uzunzâde Hacı Mehmed Ağa vakfından su kirası 40 kuruş, Halil Paşa hamamının arsa kirası 30 kuruş, dükkânların arsa kirası 265 kuruş ve vakfın bir önceki seneden kalan gelir fazlası olan 37,5 kuruştur. (MŞH.ŞSC.d. TŞŞ, Defter No: 1976: 18a; MŞH.ŞSC.d. TŞŞ, Defter No: 1978: 76a; Saydam, 2003: 188).

İncelenen dönemde, Ebu'l-feth Sultan Mehmed Han Hazretleri Vakfı'nın başlıca gelir kalemlerini iki başlık altında toplamamız mümkündür. Bunlar; kira gelirleri ve arsa gelirlerdir. Vakfa en fazla gelir getiren gayrimenkuller arasında kira gelirleri, ilk sırada yer almaktadır. Vakfa ait han, hamam, dükkân ve mağaza gibi mülklerin kiraya verilmesi sonucu bu gayrimenkullerden vakfa gelir sağlanmaktaydı. İncelenen dönemde, vakfa kira karşılığında gelir getiren gayrimenkullerin bir kısmının Trabzon'un fethi akabinde vakfa vakfedilmiş gayrimenkuller olduğu tespit edilmiştir. Bu durum vakfa gelir sağlayan bazı gayrimenkullerin tarihi süreç içerisinde süreklilik arz ettiğini göstermesi bakımından önemlidir. Söz gelimi, 1515-1532 ve 1565-1640 yıllarını ihtiva eden tahrir kayıtlarında vakfın kira gelirlerinden olan Gâvur<sup>1</sup> ve Kule hamamlarının kiralari, incelenen dönemde de vakfa gelir sağlayan gayrimenkuller arasındadır (Bostan, 2002: 398; Usta, 2015: 80; Öksüz, 2006: 88-89).

İncelenen döneme ait 1860-61 mali yılına ait vakıf muhasebe defterine göre vakfın gelirleri; yukarıda ifade edilen Gâvur ve Kule hamamlarının kiralari ilaveten Kızıloğlu ve Ümeraoğlu mağazalarından vakfa ait % 37,5 hisse kirası, Zağanos kapısında yer alan çörekçi fırını kirası, Meydan-ı şarkide vaki bahçe<sup>2</sup> kirası, Meydan'a gelip giden hayvanlardan hâsıl olan gübreden elde edilen gelir, Meydan'da Kethüdazade Abdulhalim Ağa'nın han ve dükkân arsaları kirası, Kasaphane kirası, Yalıhanı arsası kirası, Alacahan arsası kirası, Mehmedpaşazâdelerin meydanda yer alan dükkân arsaları kirası, Uzunzâde vakfından alınan çeşme suyu kirası, Muradhanzâde İbrahim Bey'in bir kıta bahçesi kirası, Hacı Kasım mahallesinde Kokonos Karyesinden alınan su kirası, Çukurçayır'dan alınan kira, Halil Paşa'nın meydandaki dükkân arsaları kirası ve Halil Paşa'nın meydandaki iki bab hamamın arsaları kirasından müteşekkildir (EV. D. No: 17174: 1-2). Bu dönemde, vakfın toplam gelir miktarı ise 13.514 kuruş olarak hesaplanmıştır (EV. D. No: 17174: 1-2).

1861-62 yılına ait vakıf defterinde, 1860-61 yılına göre Gâvur hamamının yıllık kirası % 33,3 oranında artarak 8.000 kuruş olmuştur. Kule hamamının 1.800 kuruş olan kirası ile Kızıloğlu ve Ümeraoğlu mağazalarının yarım hisse kiralari olan 1850 kuruş aynı şekilde alınmaya devam edilmiştir. Zağnos kapısındaki çörekçi fırınının kirası bir önceki yıla göre % 18,75 azalarak 650 kuruş, meydandaki vakıf bahçesinin kirası ise % 25 azalarak 150 kuruş olmuştur. 1860-61 yılında vakfın gelirleri arasında % 2'lik (250 kuruş) yer kaplayan ve meydandan gelip geçen hayvanlardan hâsıl olan gübreden elde edilen gelir, 1861-62 yılından itibaren inceleme döneminin sonuna kadar vakfın gelir kalemleri arasında artık gösterilmemiştir. Vakfa gelir sağlayan diğer han, hamam, dükkân, mağaza ve kasaphanenin yıllık

<sup>1</sup> Hamam, XV. ve XVI. yüzyıla ait tahrir kayıtlarında Kâfir Hamamı olarak kayıt edilmiştir. İncelenen dönemde "Kâfir" veya "Kefre" hamamı şeklinde vakıf muhasebe defterlerine kayıt edilmiştir.

<sup>2</sup> Fatih Sultan Mehmed Han Camii Vakfı adına tescil edilmiş ve vakıf mülkiyeti Cumhuriyet dönemine kadar devam eden bahçe, ilerleyen süreçte "Millet Bahçesi", "Halk Bahçesi", "Memleket Bahçesi" ve "Belediye Bahçesi" isimleriyle anılmıştır (Küçüküçürlü, 2018: 622-623).

kiralarında bir değişiklik olmamıştır. Vakfın toplam geliri ise bir önceki yıla (13.514 kuruş) göre % 11,4 artarak 15.064 kuruşa yükselmiştir (EV. D. No: 17174: 1-2).

1862-63 mali yılına ait evkafın gelirleri incelendiğinde; Gâvur hamamı, Kule hamamı, Kızıloğlu ve Ümeraoğlu mağazalarının yarım hisse kiraları ve meydanda yer alan bahçenin kiralarında bir değişikliğin olmadığı tespit edilmiştir. Sadece Zağanos kapısındaki çörekçi fırınının kirası % 7,6 oranında azalarak 650 kuruştan 600 kuruşa indirilmiştir. Vakfa gelir sağlayan diğer han, hamam, dükkân, mağaza ve kasaphanenin yıllık kiralarında bir değişiklik olmamıştır. Vakfın toplam geliri 1861-62 yılına göre % 0,3 azalarak 15.014 kuruş olmuştur (EV. D. No: 17174: 1-2).

1863-64 yılına ait evkaf muhasebe defterine göre vakfın toplam geliri bir önceki seneye göre % 3,24 oranında azalarak 14.527'a inmiştir. Bu yılda Gâvur hamamının yıllık kirası % 6,25 oranında azalarak yıllık 8.000 kuruştan 7.500 kuruşa, Zağanos kapısında yer alan çörekçi fırınının kirası % 16,6 azalarak yıllık 600 kuruştan 500 kuruşa, Kızıloğlu ve Ümeraoğlu mağazalarının kirası % 18,9 oranında azalarak yıllık 1850 kuruştan 1500 kuruşa ve meydanda bulunan bahçenin kirası % 33,3 oranında azalarak yıllık 150 kuruştan 100 kuruşa indirilmiştir. Vakfa ait gayrimenkullerden arasındaki Kule hamamı ve Uzunzâde vakfından alınan su kirası bedelinde artışlar olduğu tespit edilmiştir. Kule hamamının kirası % 137,4 oranında artarak yıllık 1800 kuruştan 4275 kuruşa, Uzunzâde vakfından alınan su kirası bedeli de % 76 oranında artarak yıllık 25 kuruştan 44 kuruşa yükseltilmiştir. Vakfa gelir sağlayan diğer han, hamam, dükkân, mağaza ve kasaphanenin yıllık kiralarında bir değişiklik olmamıştır (EV. D. No: 18272: 3).

1866-67 yılına ait vakıf defterinde vakfa gelir sağlayan gayrimenkul kiraları daha özet bir şekilde kayıt edilmiştir. Bu dönemde Gâvur hamamının yıllık kirası 1863-64 yılına göre % 42,1 oranında azalarak yıllık 4335 kuruşa, Kule hamamının kirası % 12,2 oranında azalarak yıllık 3.750 kuruşa düşmüştür. Zağanos kapısında yer alan çörekçi fırının kirası % 40 artarak 700 kuruşa, Mehmedpaşazadelerin meydanda yer alan dükkân arsaları kiraları da % 44'lük bir artışla yıllık 180 kuruşa çıkarılmıştır. Kızıloğlu ve Ümeraoğlu mağazalarından vakfa ait % 37,5 hisse kirasında bir değişiklik hâsıl olmayarak yıllık 1500 kuruş alınmaya devam edilmiştir. 1863-64 yılına göre 1866-67 yılında vakfın yıllık toplam gelirleri % 0,4 azalarak 14.527 kuruştan 14.465 kuruşa düşmüştür (EV. D. No: 20098: 1).

1869-70 yılında vakfa gelir sağlayan gayrimenkullerin sayılarında artış olmasına rağmen özellikle kule hamamı, Kızıloğlu ve Ümeraoğlu mağazalarından vakfa ait % 37,5 hisse kirası ve Mehmedpaşazadelerin meydanda yer alan dükkân arsaları kiralarında yaşanan düşüşler, 1866-67 yılına göre vakfın yıllık toplam gelirinin % 20,7 azalarak 11.459 kuruşa inmesine neden olmuştur. Bu dönemde vakfa gelir sağlayan gayrimenkullere, Camii şerifin kürsi şeyhliğine meşrut iki tane bakkal ve dükkân ile Meydan'da yer alan Protestan mektebi arsasının kiraları ilave edilmiştir (EV. D. No:21084: 2-3).

**Tablo 1. Vakfın gelir muhasebesi (1860-1870/Kuruş)**

Vakfın Gelirleri	Taşınmaz türü	1860-1861	1861-1862	1862-1863	1863-1864	1866-1867	1869-1870
Gâvur Hamamı kirası	Hamam	6000	8000	8000	7500	4335	5000
Kule Hamamı kirası	Hamam	1800	1800	1800	4275	3750	3000
Kızıloğlu ve Ümeraoğlu mağazalarından vakfa ait % 37,5 hisse kirası	Mağaza	1850	1850	1850	1500	1500	1300
Zağanos kapısında yer alan çörekçi fırını kirası	Fırın	800	650	600	500	700	700
Meydan-ı şarkide vaki bahçe	Bahçe	200	150	150	100		
Meydan'a gelip giden hayvanlardan hâsıl olan gübre	Gübre	250					
Meydan'da Kethüdazâde Abdulhalim Ağa'nın han ve dükkân arsaları kirası	Han ve Dükkân	75	75	75	75		75
Kasaphane kirası	Kasaphane	200	200	200	200		335
Yalıhanı arsası kirası	Han	10	10	10	10		10

Alacahan arsası kirası	Han	10	10	10	10		10
Mehmedpaşazâdelerin meydanda yer alan dükkân arsaları kirası	Dükkân	125	125	125	125	180	125
Uzunzâde vakfından alınan çeşme suyu kirası	Çeşme suyu	25	25	25	44		44
Muradhanzâde İbrahim Bey'in bir kıta bahçesi kirası	Bahçe	3	3	3	3		
Hacı Kasım mahallesinde Kokonos Karyesinden ahz olunan su kirası	Su	20	20	20	20		20
Çukurçayır'dan alınan kira	Diğer	100	100	100	100		100
Halil Paşa'nın meydandaki dükkân arsaları kirası	Dükkân	35	35	35	35		35
Halil Paşa'nın meydandaki iki bab hamamı arsaları kirası	Hamam	30	30	30	30		30
Camii şerifin kürsi şeyhliğine meşrut iki bab bakkal ve dükkân kirası	Dükkân						600
Meydanda yer alan Protestan mektebi arsası kirası	Mektep						75
<b>Toplam</b>		<b>13514</b>	<b>15064</b>	<b>15014</b>	<b>14527</b>	<b>14465</b>	<b>11459</b>

Tablo 1 ve 2'de görüldüğü üzere 1870-71 yılında vakfın toplam gelir miktarı ve gelir türleri 1869-70 yılı ile hemen hemen aynı şekildedir. Sadece Zağanos kapısında yer alan çörekçi fırının kirası, fırında yaşanan yangın nedeniyle alınmamıştır (EV. D. No: 40512: 2-3). 1871-72 yılında vakfa gelir getiren gayrimenkullerin sayısında artışlar hâsıl olmuştur. Muhtemelen bu dönemde daha önce vakfa kira ödemekle mükellef olduğu halde herhangi bir ödemede bulunmamış kişiler tespit edilmiş ve kira ödemeleri, vermedikleri yıllar dâhil kendilerinden tahsil edilmiştir. Söz gelimi, Trabzon'un önemli ayanlarından olan ve kökenleri Trabzon'un fethine kadar giden Şatırzâdeler ailesinden (Öksüz, 2010: 173), Şatırzâde Ömer Beyin 27 yıldır değirmen ve fırın arsası kirasını ödemediği tespit edilmiş ve tüm bu yıllara ait toplamda 194 kuruş arsa kirası kendisinden tahsil edilmiştir. Yine Trabzon'un önemli ayanlarından olan Kethüdazâdeler ailesinden (Emecen, 2001: 196) olduğu tespit edilen Kethüdazâde isimli şahsın, vakfa ait değirmen arsası kirasını 24 yıldır ödemediği tespit edilmiş ve bu yıllara ait toplam 46 kuruş kendisinden tahsil edilmiştir. Benzer şekilde Hacı Batu dükkânları arsa kirasının 27 yıllık bedeli olan 168 kuruş, Hacı mağazası kirasının 7 yıllık kira bedeli olan 57 kuruş, Karakollukçuoğlu'nun 23 yıldır ödemediği değirmen kirası bedeli olan 48 kuruş, Simlizâde ve Yelkenci Hacı Mustafa Efendilerin 6 yıldır ödemedikleri mağazaları kira bedeli olan 25 kuruş, Mahmud Efendi'nin 19 yıldır ödemediği mağazası kira bedeli olan 45 kuruş ve Cemal Ağa'nın Meydan'da yer alan kahve dükkânları arsasının 17 yıllık kira bedeli olan 77 kuruş, 1871-72 yılında toplu olarak tahsil edilmiştir. Bu dönemde eski borçların toptan tahsil edilmesinin yanı sıra, bazı vakıf gayrimenkullerinin kiralarında da artışların yapıldığı tespit edilmiştir. Söz gelimi, bir önceki yılda 3300 olan kule hamamının kirası, 1871-72 mali yılında % 27,2 oranında arttırılarak 4200 kuruşa çıkarılmıştır. Benzer şekilde, Kızıloğlu ve Ümeraoğlu mağazalarından vakfa ait % 37,5 hisse kirası % 7,6 arttırılarak yıllık 1400 kuruşa, Zağanos Kapısında yer alan ve camii şerifin kürsü şeyhliğine meşrut iki dükkânın kirası % 4,7 arttırılarak yıllık 660 kuruşa yükseltilmiştir. Bu durum vakfın toplam gelirinin bir önceki yıla göre % 15,8 oranında artarak 13.262 kuruş olmasını sağlamıştır (EV. D. No: 40512: 2-3).

1872-73 yılında Kefre ve Kule hamamları başta olmak üzere vakfa gelir getiren diğer gayrimenkullerin yıllık kiralarında, bir önceki yıla göre fazla bir değişiklik olmamıştır. Sadece Kızıloğlu ve Ümeraoğlu mağazalarından vakfa ait % 37,5 hisse kirası bir önceki seneye göre % 7,1 oranında artarak 1500 kuruşa, Zağanos Kapısında yer alan camii şerifin kürsü şeyhliğine meşrut iki dükkânın kirası da % 9,1 oranında arttırılarak 720 kuruşa yükselmiştir. Osman Beyzade Kasım Beyin Gölçayır kirası ise % 33,3 oranında azaltılarak 150 kuruştan 100 kuruşa indirilmiştir. 1871-72 yılında yaşanan yangın nedeniyle kirası alınmayan Zağanos kapısında yer alan çörekçi fırının kirası, yapılan onarımlar ile tekrardan alınmaya başlanmıştır. Hacı Efendi'nin mağaza kirası, Kethüdazâde'nin değirmen arsası kirası, Karakollukçuoğlu'nun değirmen kirası ve Mahmud Efendi'nin mağaza kirası bu yılda alınmamıştır. Burhaneddin Efendi'nin zevcesi Hanım'ın dükkân arsası kirası olan yıllık 4 kuruş ise ilk defa alınmıştır. Bayram Bey'in 16 yıllık dükkân arsası kirası da bu dönemde toptan bir şekilde 64 kuruş

olarak tahsil edilmiştir. Vakfın toplam geliri bir önceki yıla göre % 0,9 oranında azalarak 13.131 kuruş olmuştur (EV. D. No: 40534: 2-3).

1873-74 yılında da vakfın gelir kalemleri ve yıllık gelir miktarlarında fazla bir değişiklik meydana gelmemiştir. Bu dönemde Hacı Efendi'nin mağaza kirası, Kethüdazâde'nin değirmen arsası kirası, Karakollukçuoğlu'nun değirmen kirası, Mahmud Efendi'nin mağazası kirası ve Burhaneddin Efendi'nin zevcesi Hanım'ın dükkân arsası kirası alınmamıştır. Vakfa gelir getiren gayrimenkul kiralari arasına, Gürcüoğlu kerimesinin dükkân arsası kirası ve Şehbenderzâde Şükri ve Hafız İbrahim Efendilerin dükkân arsası kirası eklenmiştir. Bu dükkân arsası kiralardan yıllık 4'er kuruş alınmaya başlanmıştır. Vakfın yıllık toplam geliri 13.081 kuruştur (EV. D. No: 40508: 1-2).

1874-75 yılında vakfın temel gelir kalemlerinden biri olan Kule hamamının kirası bir önceki yıla göre % 30,9 arttırılarak 4.200 kuruştan 5.500 kuruşa çıkarılmıştır. Zağnos Kapısında yer alan camii şerifin kürsü şeyhliğine meşrut iki dükkânın kirası ise % 37,4 oranında azalarak 720 kuruştan 450 kuruşa inmiştir. Camii şerifin kupa kanadillerine meşrut kasaphane, Meydan'da Mehmed Paşa dükkânları kirası, Hacı Efendi mağaza kirası, Kethüdazâde değirmen arsası kirası, Karakollukçuoğlu değirmen kirası, Mahmud Efendi mağazası kirası, Burhaneddin Efendi zevcesi Hanım dükkân arsası kirası ve Gürcüoğlu kerimesinin dükkân arsası kiralari bu yıl da alınmamıştır. 1874-75 yılında da Cami vakfının gelirleri arasına yeni kalemlerin eklendiği de tespit edilmiştir. Bunlar; Meydan'da Hacı Dimitri'nin dükkânları arsa kirası, Meydan'da Sivaslıoğlu'nun dükkân kirası, Meydan'da Kapanoğlu Gurgur'un arsa kirası, Meydan'da Hasan Paşa dükkânlarının arsa kirası ve Kemercizâde'nin dükkân arsa kirasıdır. Vakfın toplam geliri bir önceki yıla göre % 5,5 oranında artarak 13.803 kuruşa yükselmiştir (EV. D. No:40510: 1).

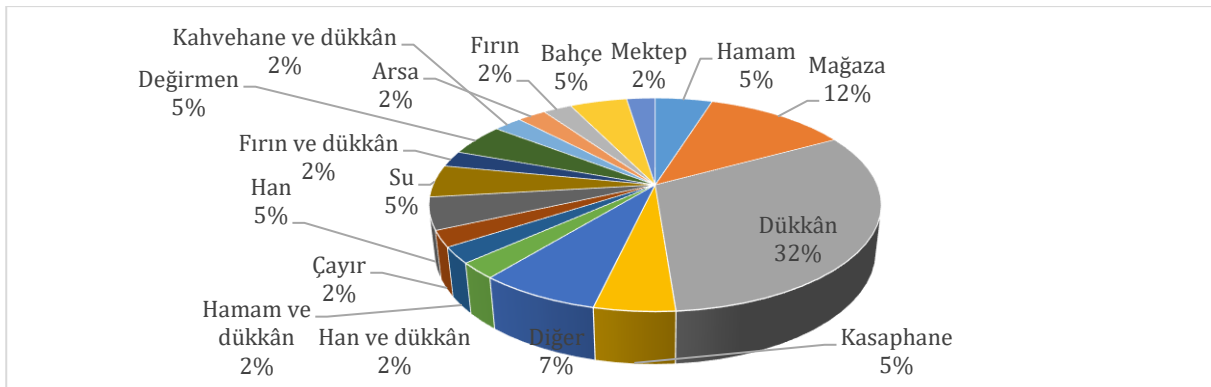
**Tablo 2. Vakfın gelir muhasebesi (1870-1875/Kuruş)**

Vakfın Gelirleri	Taşınmaz türü	1870-1871	1871-1872	1872-1873	1873-1874	1874-1875
Kefre hamamı kirası	Hamam	5000	5000	5000	5000	5000
Kule hamamı kirası	Hamam	3300	4200	4200	4200	5500
Zağnos kapısında yer alan çörekçi fırını kirası	Fırın	300		850	850	850
Kızıloğlu ve Ümeraoglu mağazalarından vakfa ait % 37,5 hisse kirası	Mağaza	1300	1400	1500	1500	1500
Zağnos Kapısında yer alan camii şerifin kürsü şeyhliğine meşrut iki dükkânın kirası	Dükkân	630	660	720	720	450
Camii şerifin kupa kanadillerine meşrut kasaphaneden	Kasaphane	335	335	335	335	
Yanan Minare külahının satılan eski taşının değeri	Diğer		700			
Meydan'da Protestan mektebi arsa kirası	Mektep	75	75	75	75	75
Meydan'da Kethüdazâde hanı ve dükkânların arsa kirası	Han ve dükkân	75	75	75	75	75
Meydan'da Kotoroğlu dükkânlarının arsa kirası	Dükkân	89	89	89	89	60
Meydan'da Mehmed Paşa dükkânları kirası	Dükkân	36	36	36	36	
Halil Paşanın hamam ve dükkân arsa kirası	Hamam ve dükkân	65	65	65	65	65
Osman Beyzade Kasım Beyin Gölçayır kirası	Çayır	150	150	100	100	100
Uzun çarşıda Alacahanın arsa kirası	Han	10	10	10	10	10
Yalıhanın arsa kirası	Han	10	10	10	10	10
Uzunoglu çeşmesi suyu kirası	Su	44	44	44	44	44
Hacı Kasım mahallesinde Kokodaş .. suyu kirası	Su	20	20	20	20	20
Bab-ı Pazada'da kadayıfçı Hasan Hüseyin'in dükkân kirası	Dükkân	5	5	5	5	5
Şatırzâde Ömer Beyin değirmen ve fırın arsası kirası	Fırın ve dükkân		194	6,2	6,2	6,2
Hacı Batu dükkânları arsa kirası	Dükkân		168	6	6	6

Hacı Efendi mağaza kirası	Mağaza		57			
Kethüdazâde değirmen arsası kirası	Değirmen		46			
Karakollukçuoğlu değirmen kirası	Değirmen		48			
Simlizâde ve Yelkenci Hacı Mustafa efendiler mağazaları kirası	Mağaza		25	3,2	3,2	3,2
Mahmud Efendi mağazası kirası	Mağaza		45			
Meydan'da Cemal Ağanın kahve dükkânları arsa kirası	Kahvehane ve dükkân		77	4	4	4
Burhaneddin Efendi zevcesi Hanım dükkân arsası kirası	Dükkân			4		
Bayram Bey dükkânı arsa kirası	Dükkân			64	4	4
Gürcüoğlu kerimesi dükkân arsası kirası	Dükkân				4	
Şehbenderzâde Şükri ve Hafız İbrahim Efendilerin dükkân arsası kirası	Dükkân				4	4
Meydan'da hacı Dimitri dükkânları arsa kirası	Dükkân					44
Meydan'da Sivaslıoğlu Dükkânı kirası	Dükkân					3,3
Meydan'da Kapanoğlu Gürğur'un arsa kirası	Arsa					5
Meydan'da Hasan Paşa dükkânları arsa kirası	Dükkân					36
Kemercizâde dükkânı arsa kirası	Dükkân					4
İrade-i seniyye muhasebeciliğine ait % 15 tahsisat	Vergi	0	272,1	91	84	85
<b>Toplam</b>		<b>11447</b>	<b>13262</b>	<b>13131</b>	<b>13081</b>	<b>13803</b>

## Gelirlerin Türleri, Toplamı ve Mukayesesi

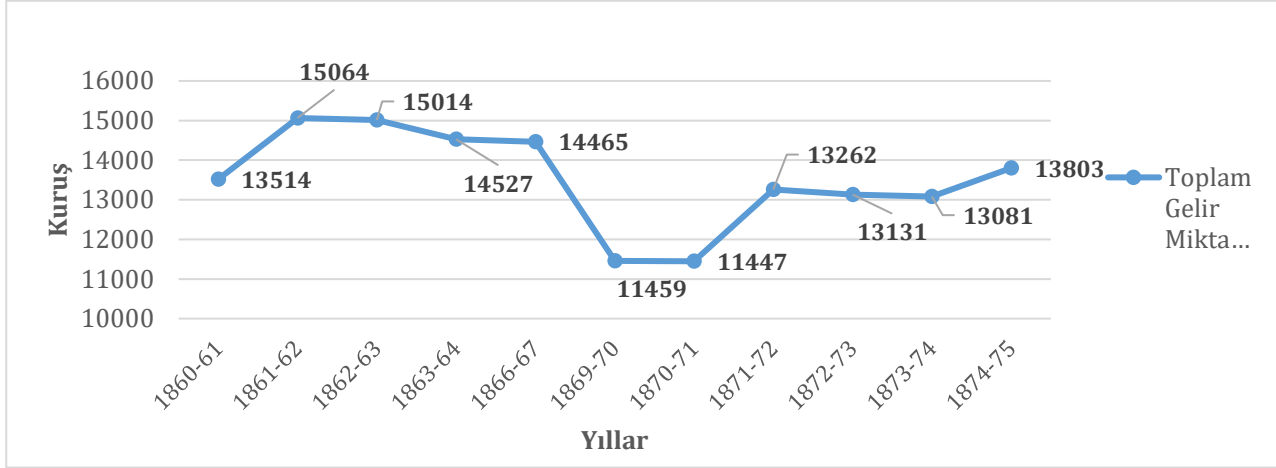
Vakfın kuruluşunu müteakip birçok gayrimenkulün vakfa vakfedildiği yukarıda ifade edilmişti. Vakfa gelir getiren gayrimenkullerin sayıları dönem dönem değişmekle birlikte vakfedilen mal veya eşyaların türlerinde/niteliklerinde değişiklikler meydana gelmemiştir. İncelenen dönem içerisinde vakfa hamamlar, mağazalar, dükkânlar, kasaphaneler, çayır, sular, fırınlar, değirmenler, kahvehaneler, bahçeler ve şehrin muhtelif yerlerinde bulunan çeşitli arsaların vakfedildiği tespit edilmiştir. Aşağıdaki tabloda incelen dönem içerisinde vakfa vakfedilen gayrimenkullerin türleri oransal olarak yer almaktadır.



**Grafik 1. Vakfın gelir türleri (1860-1875)**

Grafikte görüldüğü üzere vakfa vakfedilen gayrimenkuller arasında en fazla dükkânlar, mağazalar, hamamlar, kasaphaneler, değirmenler, arsalar ve sular/çeşmeler yer almaktadır. Bu gayrimenkullerden bir kısmı doğrudan vakıf malı iken bir kısmının ise üzerinde inşa edildiği arsa, vakfa ait olup sadece arsa kira bedeli alınır. Söz gelimi, grafikte % 2'lik bir yer kaplayan mektep, Protestan mektebi olup mektebin inşa edildiği arsa vakıf malı olduğundan, karşılığında arsa kirası alınmaktaydı.

Vakfın gelir toplamları analiz edildiğinde, yıldan yıla bazı farklılıkların yaşandığı tespit edilmiştir. Aşağıdaki tabloda, incelenen dönem içerisinde yıllara göre vakfın toplam gelir miktarları yer almaktadır.



**Grafik 2.** Vakfın gelir miktarları toplamı (1860-1875/Kuruş)

Grafik incelendiğinde, 1860-61 yılında vakfın toplam gelirinin 13.514 kuruş olduğu, 1861-62 yılında ise toplam gelirin % 11,4 oranında artarak 15.064 kuruşa yükseldiği görülmektedir. Bu durumun temel nedeni Gâvur hamamının yıllık kira miktarında yapılan artıştır. 1866-67 yılına kadar vakfın toplam gelir miktarında fazla bir değişiklik meydana gelmemiştir. Fakat 1869-70 yılında vakfa gelir sağlayan gayrimenkullerin sayılarında artış olmasına rağmen özellikle kule hamamı ve bazı dükkânların kiralalarında yaşanan düşüşler vakıf gelirinin önemli ölçüde azalmasına neden olmuştur. 1871-72 yılında daha önce geliri vakfa ait ödeme yapmayan bazı esnafın kiralaları toplu bir şekilde alınmıştır. Bu durum bir önceki döneme göre vakfın toplam gelirinde belirgin bir artış olmasına neden olmuştur. İnceleme döneminin sonlarına doğru gerek kiralarda yapılan artışlar gerekse de vakfa yeni gayrimenkullerin vakfedilmesi vakfın toplam gelirinin yükselmesini sağlamıştır.

## VAKFIN GİDERLERİ

Trabzon'un fethini müteakip kurulan ve şehirdeki en büyük vakıflardan biri olarak faaliyete başlayan Ebu'l-feth Sultan Mehmed Han Hazretleri Vakfı'nın muhtelif yer ve nitelikte gelir kalemleri mevcuttu. Bu gelir kalemlerine yapılan bakım ve onarımlar, vakfa ait camide görev yapan memurlara yapılan maaş ödemeleri ve çeşitli türdeki masraflar cami vakfının başlıca gider kalemleri arasında yer almaktadır. İmam, müezzin, kayyım, kıraat hocası, ferraş, müderris, aşirhan/devirhan hocası, Kürsü şeyhi ve teravîh imamı vakıftan maaş alan başlıca görevlilerdi.

1860-61 yılında, cami vakfının görevlileri olan müezzine Efendi'ye 450, Kayyım Efendi'ye 450, Müderris Efendi'ye 150, Teravîh İmamına 300, Ramazan-ı şerifte imam Efendiye 100, Aşirhan<sup>1</sup> Efendi'ye 50 ve son olarak Ferraş<sup>2</sup> Efendi'ye 240 kuruş olmak üzere toplamda 1740 kuruş maaş ödemesi yapılmıştır. Caminin kandil, balmumu ve zeytinyağı giderleri toplamda 4923 kuruş, caminin bakım-onarım ve diğer alım masrafları 2942 kuruş, çörekçi fırının bakım-onarım masrafı 289 kuruş, Gavur/Kefre hamamının bakım onarım ve diğer masrafları için 4141 kuruş, Kule hamamının bakım onarım ve diğer masrafları için 1528 kuruş, su tamirine 70 kuruş ve son olarak 380 kuruş da vergi olmak üzere mezkûr yılda toplamda 16.013 kuruş ödeme gerçekleşmiştir. Bu dönemde başta Cami olmak üzere Gâvur hamamı ve Kule hamamında büyük bakım ve onarımların gerçekleştiği tespit edilmiştir. Caminin harap olmuş olan damı ve şadırvanın suyollarının harap olan yerleri tamir edilmiş, pencerelerine de yeni camlar takılmıştır. Ayrıca cami için mum, zeytinyağı, kilim, süpürge, bez, kandil, fitil, sabun ve hasır gibi farklı amaçlarla kullanılan çeşitli eşyalar satın alınmıştır (EV. D. No: 17174: 1-2).

1861-62 yılında, yukarıda görevleri zikredilen cami görevlilerine aynı miktarda olmak üzere toplamda 1740 kuruş maaş ödemesi yapılmıştır. Caminin kandil, balmumu ve zeytinyağı giderleri 4047

<sup>1</sup> Cemâatle kılınan namazlardan sonra veya mânevî toplantılarda Kur'ân-ı Kerim'den okunan âyetleri okuyan kimse.

<sup>2</sup> Yerleri süpürüp temizlemekle görevli kimse, hizmetçi.



kuruş, Caminin bakım-onarım ve diğer alım masrafları masrafı 1266,5 kuruş, Çörekçi fırının bakım onarım masrafı 356 kuruş, Gavur/Kefre hamamının bakım onarım ve diğer masrafları 7497 kuruş, Kule hamamının bakım onarım ve diğer masrafları 1022 kuruş ve 380 kuruş vergi olmak üzere mezkur yılda toplamda 16308,5 kuruş ödeme gerçekleşmiştir. Bu dönemde de Cami ve hamamların bakım ve onarım çalışmaları devam etmiştir. Caminin bazı camları yenilenmiş ve şadırvanın suyolları tamir edilmiştir. Ayrıca cami için mum, zeytinyağı, kilim, süpürge, bez, kandil, fitil, sabun ve hasır gibi farklı amaçlarla kullanılan çeşitli eşyalar da satın alınmıştır. Cami vakfına ait olan Çörekçi fırınının bazı yerlerinde bakım ve onarımlar yapılmış ve fırına yeni bir hamur teknesi satın alınmıştır. Gâvur hamamının camekânı bu yılda harap olmuş, tamiri için 3750 kuruş Hacı Derviş Ağa'ya ödenmiştir. Ayrıca hamamın suyollarında da çeşitli bakım ve onarım çalışmaları yapılmıştır. Kule hamamının da suyolları tamir edilmiş, cami bitişiğindeki mektepte de bazı tamirat ve tadilat işlemleri yapılmıştır (EV. D. No: 17174:1-2)

1862-63 yılında da cami görevlileri ve aldıkları maaş miktarları aynı kalarak toplamda 1740 kuruş maaş ödemesi gerçekleşmiştir. Caminin kandil, balmumu, fitil ve zeytinyağı giderlerine 3983 kuruş, bakım-onarım, satın alınan camlar, kilimler, süpürge, bez, sabun ve cami kapısının önüne serilmesi için alınan hasırlara ise toplamda 1742 kuruş ödeme yapılmıştır. Çörekçi fırını, Gâvur hamamı ve Kule hamamında da bazı tamirat ve tadilat işlemleri yapılmıştır. Vakfın mezkûr yıldaki toplam gideri 11.326 kuruş olarak hesaplanmıştır (EV. D. No: 17174: 1-2).

1863-64 yılında müezzin ve kayyım efendilerin maaşlarında düşüş olduğu tespit edilmiştir. Bir önceki seneye oranla müezzin maaşı %73,3 oranında azalarak 120 kuruşa, Kayyım Efendi maaşı ise % 39,9 azalarak 270 kuruşa düşmüştür. Aşirhan maaşı % 20 arttırılarak 60 kuruşa çıkarılmıştır. Ferraş, müderris, teravîh imamı ve Ramazan-ı Şerif imamının maaşları ise kayıt edilmemiştir. Önceki yıllarda cami görevlileri arasında isimleri zikredilmeyen Kıraat Efendi 240 kuruş, Ramazan-ı Şerifte Kayyım Efendiye ise 130 kuruş maaş bağlanarak göreve başlamışlardır. Cami görevlilerine toplamda 820 kuruş maaş ödemesi yapılmıştır. Caminin kandil, balmumu, fitil ve zeytinyağı giderlerine 4149,5 kuruş, kapıları örtmek için satın alınan perdeler, tahta döşemesinin tamiri, mektep damının tamiri için ustaya verilen ücret, suyolları bakımı ve satın alınan süpürgelere ise toplamda 1724 kuruş ödeme yapılmıştır. Gavur hamamı ve Kule hamamında da bazı tamiratlar hâsıl olmuş bunlara da toplamda 2606,5 kuruş ödenmiştir. Mezkûr yılda vakfın toplam gideri, bir önceki yıla göre % 13,8 oranında azalarak 9762,5 kuruş olmuştur (EV. D. No: 18272: 3).

1866-67 ve 1869-70 yıllarına ait vakıf muhasebe kayıtlarında vakfın gelir kalemlerine yer verildiği halde giderleri yazılmamıştır (EV. D. No: 20098: 1; EV. D. No: 21084: 2-3). 1870-71 yılında camide görevli olan müezzin, kayyım, Aşirhan ve Ferraş Efendilerin yanı sıra İmam Efendi (340 kuruş) ve Kürsi Şeyhliği<sup>1</sup> (100 kuruş) adında iki görevli daha maaş almaya başlamıştır. Müezzin Efendi'nin 1863-64 yılında 120 kuruş olan maaşı, 1870-71'de % 199,9 oranında artarak 360 kuruşa, Kayyım Efendi'nin maaşı ise % 203,7 oranında artarak 820 kuruşa yükseltilmiştir. Ferraş Efendi ve Aşirhan Efendi'nin maaşlarında değişiklik olmamıştır. Kıraat Efendi, Müderris Efendi, Teravîh İmamı Efendi, Ramazan-ı Şerif İmamı ve Kayyımı ise inceleme döneminin sonuna kadar artık kayıtlarda yer almamıştır. Zikredilen cami görevlilerine toplamda 1920 kuruş maaş verilmiştir. Caminin kandil, balmumu ve zeytinyağı giderlerine 2955 kuruş, caminin bakım-onarım ve diğer alım masrafları masraflarına 2842 kuruş, Gâvur/Kefre Hamamının bakım onarım ve diğer masraflarına 913 kuruş ve Kule Hamamının bakım onarım ve diğer masraflarına 670 kuruş olmak üzere toplamda 9300 kuruş ödeme yapılmıştır (EV. D. No: 40512: 2-3).

1871-72 yılında cami görevlilerinde ve aldıkları maaş miktarlarında bir değişiklik yaşanmayarak toplamda 1920 kuruş ödeme gerçekleşmiştir. Mezkûr yılda caminin kandil, balmumu ve zeytinyağı giderlerine 2616 kuruş, Caminin bakım-onarım ve diğer alım masrafları masraflarına ise 4079 kuruş harcanmıştır. Bu dönemde cami minaresinin külâhı yanmış, minarenin şerefe alemine yeni bir yıldız takılmış, caminin harap olan dam ve saçakları ile saatleri tamir edilmiştir. Gavur/Kefre Hamamının bakım onarım ve diğer masraflarına 640 kuruş ve Kule Hamamının bakım onarım ve diğer masraflarına

<sup>1</sup> Kürsü şeyhliği, Cuma günleri cuma namazından sonra vaaz eden hocalar için kullanılan bir tabirdir. Cuma günü Arapça okunan hutbeyi, namazdan sonra Arapça bilmeyen cemaate açıklamak amacıyla kurulmuştur. "Cuma vaizleri" de denilmektedir (Pakalın, 1946: 345; Başkurt, 2012: 118).

643,3 kuruş ödeme yapılmıştır. Cami vakfının toplam yıllık gideri 9898,3 kuruş olmuştur (EV. D. No: 40512: 2-3).

1872-73 yılında cami görevlilerinde ve aldıkları maaş miktarlarında bir değişiklik yaşanmayarak toplamda 1920 kuruş ödeme yapılmaya devam edilmiştir. Caminin kandil, balmumu ve zeytinyağı giderlerine 3133 kuruş, Caminin bakım-onarım ve diğer alım masraflarına ise 1905 kuruş ödeme yapılmıştır. Vakfın önemli gelir kaynaklarından olan Çörekçi fırını bu dönemde yandığından, bakım-onarım masrafı olarak 4280 kuruş, fırına harcanmıştır. Fırının gider masrafı, yıllık giderlerin % 34,1'ini teşkil etmektedir. Gavur/Kefre Hamamının bakım onarım ve diğer masrafları 784 kuruş, Kule Hamamının bakım onarım ve diğer masrafları ise 507 kuruş tutmuştur. Cami vakfının toplam yıllık gideri, bir önceki yıla göre % 26,5 oranında artarak 12.529'a ulaşmıştır (EV. D. No:40534: 2-3).

Cami vakfının görevlilerine verilen maaş miktarları 1873-74 yılında da değişikliğe uğramayarak aynı ücretle verilmiştir. Bu dönemde, caminin kandil, balmumu ve zeytinyağı giderleri 2884 kuruş ve caminin bakım-onarım ve diğer alım masrafları ise 2196,3 kuruş olarak hesaplanmıştır. Camiye ait su kuyusu tamir edilmiştir. Gavur/Kefre Hamamının bakım onarım ve diğer masrafları 693 kuruştur. Bu dönemde Kule hamamı büyük bir bakım-onarım geçirmiş, Hamamın külhanı<sup>1</sup>, kazanı ve camlarında çeşitli tamiratlar yapılmıştır. Hamama yapılan masrafların toplamı 2980 kuruş olarak kayıt edilmiştir. Vakfın yıllık toplam gideri, 10.673,3 kuruş olarak hesaplanmıştır (EV. D. No: 40508: 1-2).

Cami vakfının 1874-75 yılına ait vakıf muhasebe defterinde giderler, daha sade bir şekilde hesaplanmıştır. Maaş ödemelerinde görevlilerin isimleri ve görevleri zikredilmemiş hidemat maaşı başlığında toplamda 1920 kuruş ödeme yapıldığı kayıt edilmiştir. Aynı şekilde masrafların da niteliği belirtilmeden 8728,2 kuruş masraf olarak yazılmıştır. Bu dönemde ilk defa vakfa ait Kefre ve Kule hamamları, Çörekçi fırını ve kürsi şeyhliğine meşrut olan iki dükkândan vergi alınmaya başlanmıştır. Vergilerin toplam tutarı ise 2499 kuruştur. Vakfın yıllık toplam gider miktarı 11402,2 olarak hesaplanmıştır (EV. D. No:40510: 1). Aşağıdaki tabloda vakıfta görev yapan görevlilere verilen maaşlar ile vakfın diğer giderleri sadeleştirilmiş bir şekilde yer almaktadır.

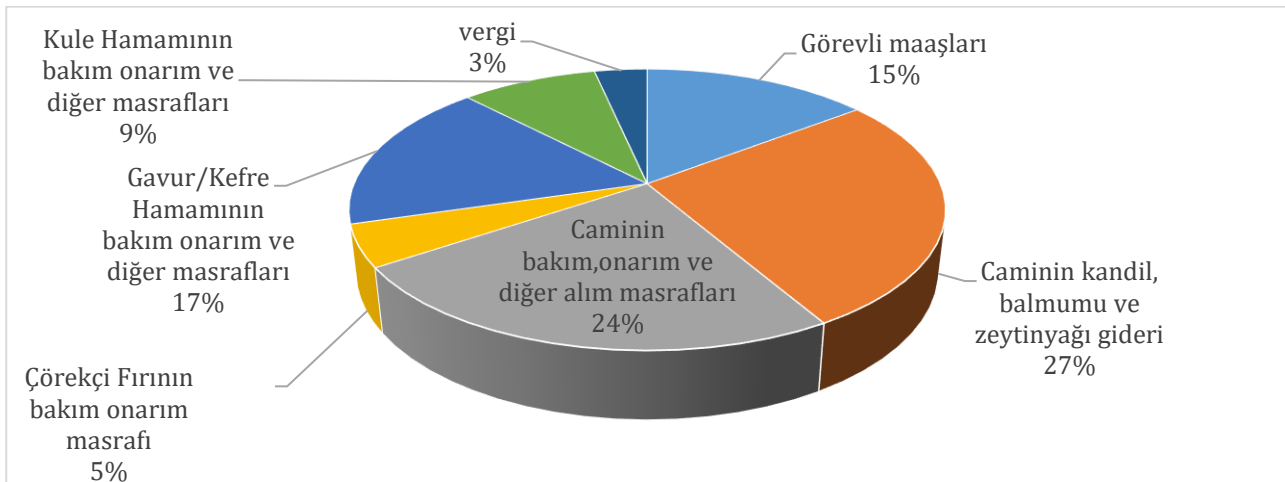
**Tablo 3: Vakfın gider muhasebesi (1860-1875/Kuruş)**

Gider Türü	1860-1861	1861-1862	1862-1863	1863-1864	1870-1871	1871-1872	1872-1873	1873-1874	1874-1875
İmam Efendi Maaşı					340	340	340	340	340
Müezzin Efendi	450	450	450	120	360	360	360	360	360
Kayyım Efendi vazifesi	450	450	450	270	820	820	820	820	820
Kıraat efendi vazifesi				240					
Ferraş vazifesi	240	240	240		240	240	240	240	240
Müderris Efendi vazifesi	150	150	150	0					
Aşir-han vazifesi	50	50	50	60	60	60	60	60	60
Teravih İmamı Efendiye ber-mutad verilen	300	300	300	0					
Ramazan-ı Şerif'te İmam Efendi'ye ber-mutad virilen	100	100	100						
Ramazan-ı Şerifte Kayyım Efendiye verilen				130					
Kürsü şeyhliği vazifesi					100	100	100	100	100

<sup>1</sup> Hamamlarda döşeme altında bulunan ve ısınmayı sağlayan kapalı büyük ocak.

Caminin kandil, balmumu ve zeytinyağı gideri	4923	4047	3983	4149,5	2955	2616	3133	2884	
Caminin bakım, onarım ve diğer alım masrafları	2942	1266,5	1742	1724	2842	4079	1905	2196,3	6980,2
Çörekçi fırının bakım onarım masrafı	289	356	218				4280		
Gavur/Kefre Hamamının bakım onarım ve diğer masrafları	4141	7497	2552	1256,5	913	640	784	693	
Kule Hamamının bakım onarım ve diğer masrafları	1528	1022	711	1350	670	643,3	507	2980	
Su tamiri	70	0	0	462,5					
Vergi	380	380	380						2499
<b>Toplam</b>	<b>16013</b>	<b>16308</b>	<b>11326</b>	<b>9762</b>	<b>9300</b>	<b>9898</b>	<b>12529</b>	<b>10673</b>	<b>11399</b>

Tablo incelendiğinde vakıf giderlerinin önemli bir kısmının caminin kandil, balmumu ve zeytinyağı gibi aydınlatma araçlarına harcadığı görülmektedir. Caminin bakım-onarım ve diğer masrafları ise ikinci sırada yer almaktadır. Gavur/Kefre hamamında yapılan bakım-onarım ve diğer masraflar üçüncü sırada yer alırken, görevli maaşları dördüncü sırada yer almaktadır. Cami vakfının en az gider kalemi ise vergiler ve çörekçi fırınının bakım-onarım işlemleri olmuştur. Aşağıdaki grafikte, incelen dönem içerisinde vakfa ait gayrimenkullere yapılan masrafların, türlerine göre toplam yüzdelik miktarları yer almaktadır.



**Grafik 3: Vakıf giderlerinin türleri (1860-1875)**

## GELİR VE GİDERLERİN MUKAYESESİ

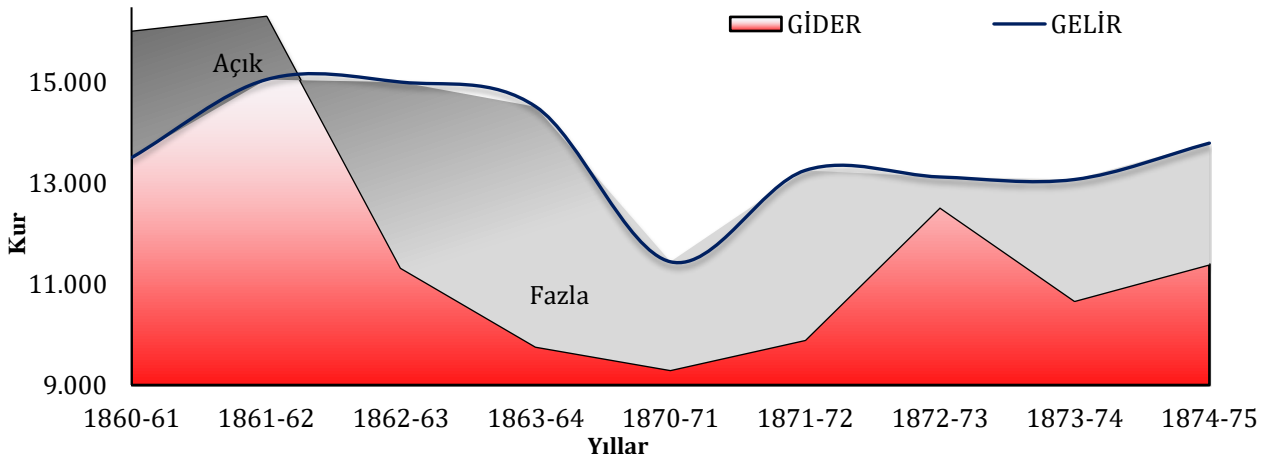
Vakıf, 1860-61 mali yılında 13.514 kuruş gelire sahipken özellikle bu dönemde Gâvur hamamında yapılan tadilatlar başta olmak üzere diğer giderlerle beraber toplam gider miktarı 16.013 kuruşa ulaşmıştır. Bu durumda vakıf -2.499 kuruş açık vermiştir. 1861-62'de de vakfın gelirleri, giderlerini karşılamadığı için vakıf muhasebesi -1.244 kuruş açık vermiştir. 1862-63 mali yılında 15.014 gelire karşılık, 11.326 kuruş gider meydana gelmiş ve vakıf muhasebesi 3.688 kuruş gelir fazlası elde etmiştir. 1860-1863 yıllarını kapsayan muhasebe defterinde, vakfın 3 senelik muhasebesi toplam bir şekilde verilmiştir. Buna göre vakfın, 3 yıllık toplam geliri 43.592 kuruş, 1859-60 yılından kalan muhasebe fazlası miktarı da 324 kuruş olup, genel toplamda 43.916 kuruş gelir elde edilmiştir. Vakfın 3 yıllık

toplam gider miktarı ise 43.647 kuruş olarak hesaplanmıştır. 1860-63 yıllarını kapsayan dönemde vakıf, 269 kuruş fazla vermiştir.<sup>1</sup>

1863-64 mali yılında vakfın toplam geliri 14.527 kuruş, toplam gideri ise 9.762 kuruştur. Vakfın gelir fazlası miktarı, bir önceki seneye göre % 29,2 artarak 4.765 kuruşa ulaşmıştır. Muhasebe defterine göre gelir fazlası 4.765 kuruşun 1/5'i olan 953 kuruş vakıf hazinesine, kalan 4/5'lik 3812 kuruş ise devlet hazinesine aktarılmıştır. Vakfın bir önceki seneden kalan varidat fazlası 269 kuruş ise kayıtlara geçirilmemiştir.<sup>2</sup>

1866-67 ve 1869-70 yıllarına ait vakıf muhasebe kayıtlarında gider kalemleri yer almadığından bu yılların gelir-gider muhasebeleri kıyaslanmamıştır. 1870-71 yılında vakfın toplam geliri 11.447 kuruş, toplam gider miktarı ise 9.300 kuruş olup 2.147 kuruş gelir fazlası meydana gelmiştir. 1871-72 yılında ise 13.262 kuruş gelire karşılık, 9.898 kuruş gider hâsıl olmuş ve vakıf 3.364 kuruş gelir fazlası elde etmiştir. 1870-72 yılına ait muhasebe defterinde, vakfın 2 yıllık muhasebesi hesaplanmıştır. Buna göre 1870-72 yıllarını kapsayan 2 yıllık dönemde vakfın toplam gelir miktarı 24.709 kuruş, toplam gider miktarı ise 19.198 kuruş olup 5.511 kuruş fazla gelir elde etmiştir. Vakfın fazla gelirinin 1.200 kuruşu irade-i seniyye muhasebeciliğine, kalan 4.300 kuruş ise evkaf-ı hümayun hazinesine nakledilmiştir.<sup>3</sup>

1872-73 yılında vakfın gelir toplamı 13.131 kuruş, gider toplamı ise 12.529 kuruş olup gelir fazlası olan 602 kuruş evkaf-ı hümayun hazinesine teslim edilmiştir (EV. D. No: 40534: 3). 1873-74 yılında vakfın toplam gelir miktarı 13.081 kuruş, toplam gider miktarı 10.673 kuruş olup bir önceki seneye göre vakıf fazlası % 299,9 artarak 2.408 kuruş olmuştur. Vakıf fazlası olan 2.408 kuruş evkaf-ı hümayun hazinesine teslim edilmiştir (EV. D. No: 40508: 2-3). 1874-75 yılında vakfın toplam geliri 13.803 kuruş, toplam gideri ise 11.399 kuruş olup, gelir fazlası 2.404 kuruş, evkaf-ı hümayun hazinesine teslim edilmiştir (EV. D. No:40510: 2). Aşağıdaki grafikte incelenen dönemde vakfın gelir, gider ve açık/fazla miktarları yer almaktadır.



**Grafik 4:** Vakfın gelir, gider ve açık/fazla muhasebesi (1860-1875/Kuruş)

## SONUÇ

Tarihi süreç içerisinde Osmanlı toplumunun sosyo-ekonomik ve kültürel ihtiyaçlarının karşılanması noktasında önemli işlevler yüklenen vakıflar, sahip oldukları konumlarını ve önemlerini devletin kuruluş devrinden XIX. yüzyılın ortalarına kadar otonom/özerk bir şekilde devam ettirmişlerdir. Fatih Sultan Mehmed'in 1461 yılında Trabzon'u fethini müteakip kurulan Ebu'l-feth

<sup>1</sup> Defterde 3 yıllık toplam gelir miktarı 43.592 kuruş olması gerekirken 43.654 kuruş şeklinde yanlış hesaplanmıştır. Vakfın gider muhasebesi de yanlış hesaplanmıştır. Giderlerin toplamı 43.647 kuruş olması gerekirken 43.698 kuruş şeklinde yanlış hesaplanmıştır. Bkz. (EV. D. No: 17174: 1-2).

<sup>2</sup> 1863-64 mali yılına ait 3 yıllık vakıf muhasebe defterinde toplam gelir miktarı 14.155 kuruş, toplam gider miktarı 9.715,5 kuruş, fazla varidatı 4439,5 kuruş, vakıf hazinesine ait olan miktar 888 kuruş ve devlet hazinesine ait miktar 3551,5 şeklinde yanlış hesaplanmıştır. Bkz. (EV. D. No: 18272: 3).

<sup>3</sup> 1870-72'ye ait 2 yıllık vakıf muhasebe defterinde toplam gelir miktarı 23.985,30 kuruş, toplam gider miktarı 19.259,30 kuruş şeklinde yanlış hesaplanmıştır. Bkz. (EV. D. No: 40512: 7).

Sultan Mehmed Han Hazretleri Vakfı da aynı amaca hizmet ederek Trabzon şehrinin İslamlaşması/Türkleşmesi sürecinde önemli roller üstlenmiştir.

Döneme ait vakıf muhasebe defterlerinin ayrıntılı bir şekilde incelenmesi ve gelir-gider kalemlerinin analiz edilmesi ile meydana getirilen çalışmada, vakfın Trabzon şehri için ihtiva ettiği öneme dair önemli sonuçlara ulaşılmıştır. Vakıf, öncelikle sahip olduğu han, hamam, bahçe, dükkân, arazi, çeşme ve fırın gibi gayrimenkuller ile şehir halkına hem istihdam sağlamış hem de şehrin ticaretine katkıda bulunmuştur. Vakfa ait menkul ve gayrimenkul mal ve eşyanın bakım-onarım ve yağ, mum, kandil, cam, perde, halı vb. ihtiyaçlarının karşılanması noktasında yapılan alımlarda, vakıf bütçesinden yapılan ödemeler ile şehir esnafına iş ortamı oluşturmuştur. Ayrıca vakfa ait camide görev yapan imam, müezzin, kayyım, ferraş, müderris, aşirhan, kürsü şeyhliği vb. görevlilere ödenen maaşlar ile hem halkın dini vecibelerini yerine getirilmesine yardım edilmiş hem de bu görevlerde bulunan eşhasın ailelerini geçindirmelerine imkân sağlanmıştır. Beledi hizmet noktasında; öncelikle vakfa ait çeşme ve sular ile halkın içme suyu, temizlik vb. insani ihtiyaçları giderilmiştir. Şehrin merkezinde yer alan meydanda bulunan vakfa ait bahçede, şehir halkı vakit geçirmekte ve dinlenmekteydi. Yine, meydandan geçen hayvanlardan hâsıl olan gübre, vakıf aracılığıyla hem temizlenmiş hem de satılarak vakıf bütçesine ek gelir sağlanmıştır. Vakfa ait şehrin en işlek noktası olarak bilinen meydanda bulunan arazinin Protestan mektebine kiralanması, vakfın müslim ve gayrimüslim fark etmeksizin toplumun her kesimine yardımda bulunduğunu göstermektedir. Yukarıda ifade edilen ve döneme ait muhasebe defterlerinden tespit edilen veriler doğrultusunda vakfın, kuruluş amacına uygun olarak hareket ettiği ve şehrin sosyo-ekonomik ve kültürel açıdan gelişmesine katkıda bulunduğu açıktır.

Merkezleşme politikaları neticesinde vakfa ait menkul ve gayrimenkul mal ve eşyalar tekrar sayılarak daha düzenli bir şekilde kayıt altına alınmıştır. İncelenen vakıf muhasebe defterlerinde bu düzeni ve işleyişi görmek ve takip etmek mümkündür. İncelenen dönemin başlarında vakfın gelirleri arasında yer almayan bazı gayrimenkuller ilerleyen süreçte tespit edilerek kayıt altına alınmıştır. Özellikle şehrin ileri gelenlerinden bazılarının yıllarca vakfa ödemekle mükellef oldukları kiralalarını ödememeleri düşündürücüdür. Döneme ait muhasebe defterlerinden tespit edilen bu durum, şahısların incelenen dönemde, içerisinde buldukları sosyo-ekonomik şartlardan kaynaklandığı gibi vakıf mallarına el koymak isteklerinden de kaynaklanmış olabilir. Fakat yapılan araştırmalar neticesinde, bu şahıslar tespit edilerek vakfa olan borçları geriye dönük de dâhil olmak üzere tahsil edilmiştir. Böylece vakfın gelirlerinde gözle görülür artışlar meydana gelmiştir. Vakfın gelir ve giderlerinde yaşanan dalgalanmaların bir nedeni de bu durumdur. Ayrıca, vakfa ait gayrimenkullerin bakım ve onarım masrafları da gelir ve giderlerde yaşanan dalgalanmaların bir diğer önemli nedenidir.

Merkezleşme politikaları neticesinde tespit edilen bir diğer önemli husus da vakfa ait gelir fazlası miktarın evkâfı hümâyun hazinesine aktarılması sürecidir. 1860-1862 yılları arasında vakfın gelir fazlası miktarı, vakıf hazinesine aktarılmaktayken 1863-64 mali yılından itibaren gelir fazlasının sadece 1/5'i vakıf hazinesine aktarılmış, geri kalan 4/5'lik kısmı ise evkâf-ı hümâyun hazinesine teslim edilmiştir. 1872 yılına gelindiğinde ise vakfın gelir fazlası tüm miktarı evkâf-ı hümâyun hazinesine teslim edilmeye başlanmıştır. Bu durum vakfın, merkezleşme politikasına uygun olarak zaman içerisinde evkâf-ı hümâyunun çatısı altına girdiğini ve muhasebesinin artık nezaret tarafından yapıldığını göstermektedir.

Vakıfların merkezleşme sürecinde yaşadıkları sorunlardan biri de yolsuzlukların arttığı ifadesidir. İncelenen vakfın muhasebe kayıtlarında gelirlerin toplanması noktasında bazı küçük hataların yapıldığı tespit edilmiştir. Bu durum insani bir yanlışlıktan hâsıl olduğu gibi vakıf muhasebesini yapan şahsın yolsuzluk yaptığı şeklinde de yorumlanabilir. Ayrıca, muhasebe defterlerinde diğer masraflar şeklinde kayıt edilen ve karşılığı belirtilmeyen bazı masrafların da yer alması akıllara yolsuzluğu getirmektedir. Fakat, incelenen dönemde vakfın muhasebe kayıtları genel olarak değerlendirildiğinde; vakfın gelirlerinde yıllara göre artışların meydana geldiği, vakfa yeni gayrimenkullerin vakfedildiği, bazı vakıf mallarının tespit edilerek tekrar kiralalarının alındığı, vakıf bünyesinde yeni görevlilerin istihdam edildiği, vakıf gayrimenkullerinin zamanın şartlarına uygun olarak bir takım bakım ve onarım sürecinden geçirilerek yenilendikleri tespit edilmiştir. Bu durum, vakıfların zayıfladıkları ve eski önemlerini kaybettikleri bir dönemde, söz konusu durumun Trabzon Ebu'l-feth Sultan Mehmed Han Hazretleri Vakfı için geçerli olmadığını, aksine vakfın daha da güçlendiği ve zenginleştiği sonucuna varmamızı sağlamıştır.

## KAYNAKÇA

### Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

#### **Evkaf Muhasebe Defterleri**

- EV. D. No: 17174.  
EV. D. No: 18272.  
EV. D. No: 20098.  
EV. D. No: 21084.  
EV. D. No: 40508.  
EV. D. No: 40510.  
EV. D. No: 40512.  
EV. D. No: 40534.

#### **Trabzon Şeriyeye Sicilleri (TŞŞ)**

- MŞH.ŞSC.d.. TŞŞ, Defter No: 1976.  
MŞH.ŞSC.d.. TŞŞ, Defter No: 1978.

#### **Araştırma, İnceleme Eserler**

- Açık, T. (2022). Osmanlı klasik döneminde Trabzon vakıfları. İçinde H. Öksüz, V. Usta ve K. İnan (Ed.), *Trabzon Tarihi*, C. 1, Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları.
- Akçay, S. (2017). Merdiven yöntemi ve çift taraflı kayıt yöntemi ekseninde devlet muhasebesinin gelişimi (1299-2017), *Ulakbilge*, 5(17) 1875-1894.
- Aydın, M. A. (2007). *Türk hukuk tarihi*. Hars Yayınları.
- Bardakoğlu, A. (1995). Ferağ. *Diyanet islam ansiklopedisi* içinde (c.12, 351-354). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Barkan, Ö. L. (1942). Osmanlı İmparatorluğu'nda bir iskân ve kolonizasyon metodu olarak vakıflar ve temlikler: İstila devirlerinin kolonizatör Türk dervişleri ve zâviyeler. *Vakıflar Dergisi*, 2, 279-386.
- Başkurt, F. (2012). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e kürsü şeyhliği. *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 27, 117-145.
- Bayartan, M. (2008). Osmanlı şehirlerinde vakıflar ve vakıf sisteminin şehre kattığı değerler. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 10 (1), 157-75.
- Berki, A. H. (1957). İslâm'da vakıf: sahîh ve gayr-i sahîh nev'ileri I. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VI (1-4), 19-26.
- Berki, A. H. (1964). Vakıflar ve vakıfların şartları. *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*. III (2-3), 44-47.
- Bizbirlik A. (1999). Osmanlı toplumunda vakıfların sosyo-ekonomik boyutları ve buna dair örnekler. *Osmanlı (Toplum)* içinde (C.5, 56-62). Yeni Türkiye Yayınları.
- Bostan, H. (2002). *XV-XVI. asırlarda Trabzon sancağında sosyal ve iktisadî hayat*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Çizakça, M. (2017). *İslam dünyasında vakıflar*. KTO Karatay Üniversitesi Yayınları.
- Ekinci, E. B. (2004). *Tanzimat ve sonrası Osmanlı mahkemeleri*. Arı Sanat Yayınları.
- Ekinci, E. B. (2008). *Osmanlı hukuku (adalet ve mülk)*. Arı Sanat Yayınları.

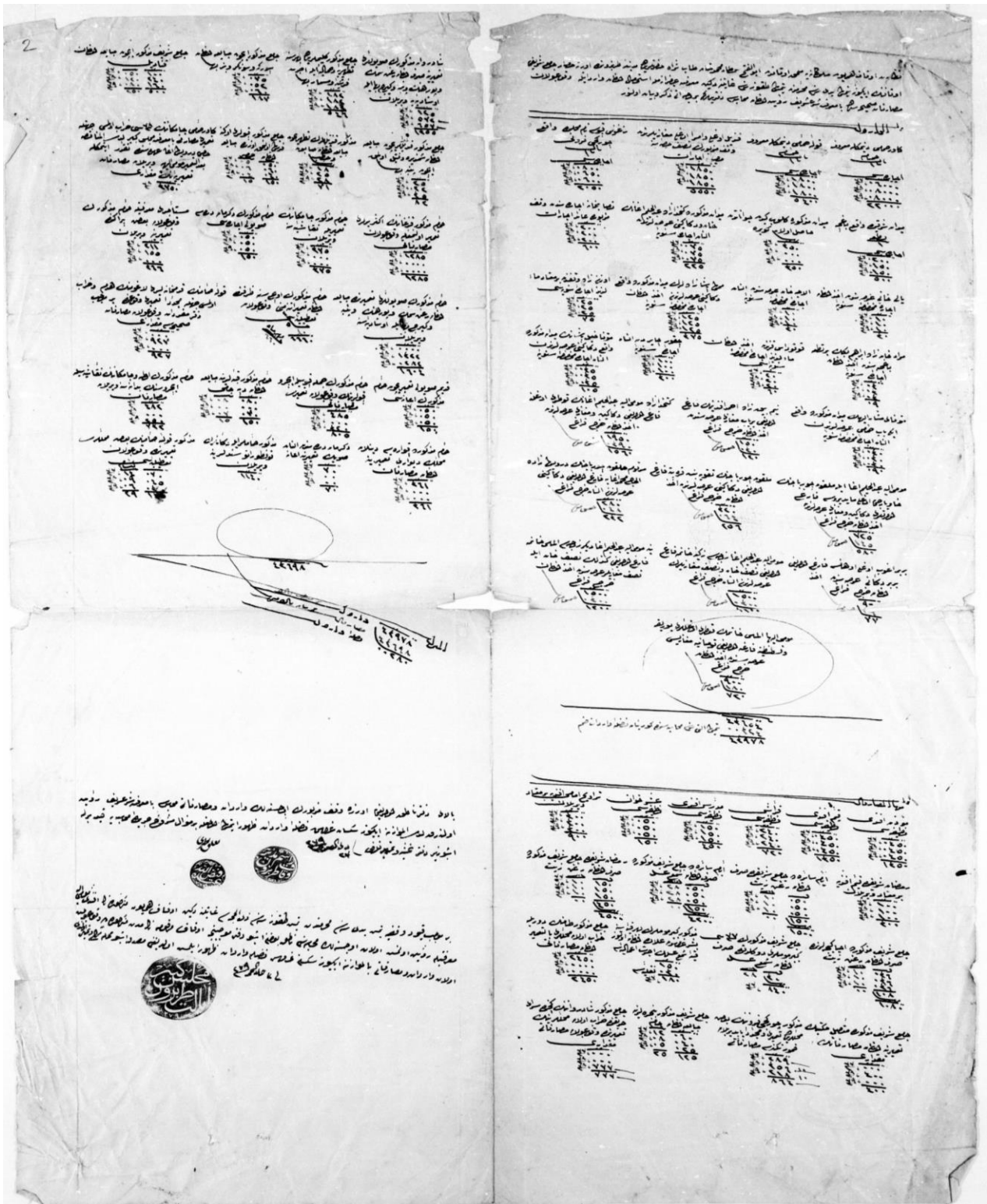
- Emecen, F. M. (2001). Doğu Karadeniz’de âyânlık: Tirebolulu Kethudazâde Mehmed Emin Ağa. *Belleten*, 65 (242), 193-214.
- Fatsa, M. (2015). Trabzon yöresinin islamlaşma süreci ve zâviyeler. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 9 (18), 61-74.
- Genç, M. (2014). Klasik Osmanlı sosyal-iktisadi sistemi ve vakıflar. *Vakıflar Dergisi*, 42, 9-18
- Gökbilgin, M. T. (1962). XVI. yüzyıl başlarında Trabzon livası ve Karadeniz bölgesi. *Belleten*, 26(102), 293-338.
- Günay, H. M. (2012). Vakıf. *Diyanet İslam Ansiklopedisi* içinde (c.42, 475-479). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Hatemi, H. (1985). Tanzimat’tan Cumhuriyet’e vakıflar. *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi* içinde (1657-1678). İletişim Yayınları.
- İnalçık, H. (2003). *Osmanlı İmparatorluğu klâsik çağ (1300-1600)*, R. Sezer. (Çev). Yapı Kredi Yayınları.
- İnalçık, H. (2009). Osmanlı tarihinde dönemler: devlet-toplum-ekonomi. *Osmanlı Uygarlığı* içinde (C.1, 30-239). TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- İnalçık, H. (2013). *Osmanlı ve modern Türkiye*. Timaş Yayınları.
- İnalçık, H. (2019). Vakıf Medeniyeti. *Vakıf Medeniyeti Yılı Vakıflar Dergisi 80. Yıl Özel Sayısı*, Ankara, 245-247.
- İnan, K. (2013). *Onyedinci yüzyıl ortalarında Trabzon’da sosyal ve iktisadi hayat*. Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları.
- Jennings, R. C. (1990). Pious foundations in the society and economy of ottoman Trabzon, 1565-1640: a study based on the judicial registers (şer’i mahkeme sicilleri) of Trabzon. *Journal of the Economic and Social History of the Orient*. 33(3) 271-336.
- Karaman, H. (2008). *Anahatlarıyla İslâm hukuku*. Ensar Neşriyat.
- Karpuz, H. (2007). Ortahisar Cami. *Diyanet İslam Ansiklopedisi* içinde (c.33, 407-408). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Karpuz, H. (2018). *Trabzon merkez ve ilçelerindeki önemli tarihi yapılar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kayaoğlu, İ. (1984). *İslâm kurumları tarihi*. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Köprülü, M. F. (1983). *İslam ve Türk hukuk tarihi araştırmaları ve vakıf müessesesi*. Ötüken Neşriyat. İstanbul.
- Küçükkuşurlu, M. (2018). Trabzon’da modernleşmenin simgesi olarak Meydan-ı Şarkî. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (63), 617-638.
- Kütükoğlu, M. S. (2018). *Osmanlı’nın sosyo-kültürel ve iktisâdî yapısı*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Mehmed Salahi Bey. (1313). Vakf. *Kamus-ı Osmani* içinde (c.3-4, 630) Mahmud Bey Matbaası.
- Ortaylı, İ. (1987). *İmparatorluğun en uzun yüzyılı*. Hil Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2008). *Türkiye teşkilat ve idare tarihi*. Cedit Neşriyat.
- Öksüz, M. (2006). *Onsekizinci yüzyılın ikinci yarısında Trabzon (toplum-kültür-ekonomi)*, Serander Yayınları.
- Öksüz, M. (2010). XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Trabzon’da âyân, eşkiya ve göç sorunları. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(1), 169-186.

- Ömer Hilmi Efendi (1307). *Ahkâmü'l-Evkâf*. Matbaa-i Amire. İstanbul.
- Öztürk, N. (1992). Batılılaşma döneminde başlatılan ve vakıfların çözülmesine yol açan bir uygulama. *Diyanet İlmî Dergi*, C. XXVIII(4), 29-36.
- Öztürk, N. (1995). Evkâf-ı Hümayun nezâreti. *Diyanet İslam Ansiklopedisi* içinde (c.11, 521-524). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Öztürk, N. (1995). *Türk yenileşme tarihi çerçevesinde vakıf müessesesi*. Diyanet Vakfı Yayınları.
- Öztürk, N. (2005). İslâm ve Türk kültüründe vakıflar. *Vakıflar Dergisi*. 29, 7-20.
- Pakalın, M. Z. (1946). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*. C. II, Millî Eğitim Basımevi.
- Sarı, Y. (2021). *Trabzon ve ilçelerinde camiler*, [Yayımlanmamış doktora tezi], Ondokuz Mayıs Üniversitesi.
- Saydam, A. (2003). Vakıf anlayışında yenilenme ihtiyacı ve XIX. yüzyıl ortalarında Trabzon vakıfları. *Osmanlı Araştırmaları*, 23(23), 185-218.
- Sürmen, Y. (2020). *Muhasebe 1*. Bordo Kitabevi Yayınları. Trabzon.
- Tuluk, Ö. İ. (2021). Fethin Trabzon'unda imar ve inşaa. İçinde T. Öztürk (Ed.), *Trabzon'da Fetih ve Şehir* (257-280). Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Usta, S. (2015). *Trabzon'da Vakıflar (1550-1650)*, [Yayımlanmamış doktora tezi]. Karadeniz Teknik Üniversitesi.
- Usta, S. (2022). Trabzon'da vakıf mütevellilerinin fonksiyonları ve karşılaştıkları bazı sorunlar. İçinde H. Öksüz, V. Usta ve K. İnan (Ed.), *Trabzon Tarihi*, C. 1, Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları.
- Ülken, H. Z. (2006). Vakıf sistemi ve Türk şehirciliği. *Vakıflar Dergisi*, IX, 13-37.
- Yazır, E. M. H. (2020). Osmanlı vakıf hukukuna giriş: ahkâm-ı evkâf. Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Yediyıldız, B. (1986). Vakıf. *İslam Ansiklopedisi* içinde (c.13, 153-172). Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Yediyıldız, B. (1989). İslâm'da Vakıf. *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi* içinde (c.14, 19-68). Çağ Yayınları.
- Yediyıldız, B. (2012). Vakıf. *Diyanet İslam Ansiklopedisi* içinde (c.42, 479-486). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.



EKLER

Ek 1. Cennetmekân Ebu'l-feth Sultan Mehmed Han Hazretlerinin Trabzon Camiî Kebiri Vakfı gelir gider muhasebesi defteri



Kaynak: EV. D. No: 17174, s.1-2. h.1 Muharrem 1277/m.20 Temmuz 1860-29 Zilhicce 1279/m.17 Haziran 1863.



ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi \* Research Article

BIST 100 ve Katılım 50 Endekslerinin Döviz Kuru, CDS Risk Primi, CBOE Oynaklık Endeksi (VIX) ve Petrol Fiyatları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

Examining the Relationship Between Exchange Rate, CDS Risk Premium, CBOE Volatility Index (VIX) and Oil Prices of BIST 100 and Participation 50 Indices

Aydın GÜRBÜZ

Doktora Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı  
aydingurbuz46@gmail.com

Orcid ID: 0000-0002-2428-2327

**Öz:** Bu çalışma, 2014-2021 yılları arasında aylık veriler kullanılarak ARDL sınır testi ile BIST 100 ve Katılım 50 Endekslerinin döviz kuru, CDS risk primi, CBOE oynaklık endeksi (VIX) ve petrol fiyatları ile olan ilişkilerini karşılaştırmalı olarak incelemektedir. Analiz sonuçları, döviz kuru, CDS risk primi ve VIX endeksinin hem BIST 100 hem de Katılım 50 endekslerini olumsuz etkilediğini, ancak bu etkilerin BIST 100 endeksinde daha belirgin, Katılım 50 endeksinde ise daha hafif olduğunu göstermektedir. Ayrıca, petrol fiyatlarının BIST 100 endeksi üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmazken, Katılım 50 endeksinin pozitif yönde etkilediği saptanmıştır. Son olarak, Covid-19 salgını döneminde Katılım 50 endeksinin BIST 100 endeksine kıyasla daha iyi performans gösterdiği belirlenmiştir. Bu bulgular, ele alınan değişkenler karşısında Katılım 50 endeksinin BIST 100 endeksine göre daha iyi bir performans sergilediğini ortaya koymaktadır. Bu durum, geleneksel hisse senetlerinin yanı sıra İslami hisse senetlerinin de yatırımcılar için hem getiri hem de çeşitlendirme açısından önemli katkılar sağlayabileceğini düşündürmektedir.

**Anahtar Kelimeler:** BIST 100, katılım 50, makroekonomik göstergeler, ARDL sınır testi.

**Abstract:** This study comparatively examines the relationships of BIST 100 and Participation 50 Indices with exchange rate, CDS risk premium, CBOE volatility index (VIX) and oil prices using the ARDL bounds test using monthly data between 2014-2021. Analysis results show that exchange rate, CDS risk premium and VIX index negatively affect both BIST 100 and Participation 50 indices, but these effects are more pronounced in the BIST 100 index and less severe in the Participation 50 index. In addition, while oil prices did not have a significant effect on the BIST 100 index, it was found to have a positive impact on the Participation 50 index. Finally, it was determined that the Participation 50 index performed better compared to the BIST 100 index during the Covid-19 epidemic period. These findings reveal that the Participation 50 index performs better than the BIST 100 index against the variables considered. This suggests that Islamic stocks, as well as traditional stocks, can make significant contributions to investors in terms of both returns and diversification.

**Keywords:** BIST 100, participation 50, macroeconomic indicators, ARDL bounds test.

Geliş Tarihi:05.12.2023

Kabul Tarihi:24.05.2024

Yayın Tarihi:31.08.2024

Atıf: Gürbüz, A. (2024). BIST100 ve Katılım 50 endekslerinin döviz kuru, CDS risk primi, CBOE oynaklık endeksi (VIX) ve petrol fiyatları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 769–782. Doi: 10.33437/ksusbd.1400787

## GİRİŞ

1980'li yıllardan itibaren ekonomilerdeki serbestleşme adımlarının atılması, yabancı sermaye üzerindeki baskıların ve sınırların kaldırılması sonucu, ülke borsaları ön plana çıkmış ve borsalara yönelik önemli sermaye atılımları başlamıştır. Bu adımların ardından, finansal piyasalar hızlı bir şekilde büyüyerek, ekonomik güçlerin çeşitlendirme fırsatları ve daha yüksek getiri elde etmek amacıyla birikmiş fon kaynaklarını kendilerine çekmeye başlamışlardır (Açıkalın vd., 2008: 8). Finansal küreselleşme süreciyle birlikte, ülke ekonomilerinin birbirleriyle entegrasyonu artmış ve bunun sonucunda sermayenin dağılımı uluslararası finansal piyasalarda birçok soruna yol açmıştır. Bu sorunlar, herhangi bir ekonomide meydana gelen krizin, finansal entegrasyon sebebiyle dünyadaki diğer ülkeleri de etkileyebilmesine neden olmuştur. Örneğin, Meksika'dan Rusya'ya kadar ve en son yaşanan 2008 küresel kriz, finansal entegrasyon sonucu ortaya çıkmıştır. Bu zamana kadar yaşanan finansal krizlerin ortak noktası incelendiğinde, makroekonomik ve finansal göstergelerdeki artışlar veya oynaklıklar olduğu görülmektedir (Pazarıcı vd., 2022: 1091). Dolayısıyla, makroekonomik faktörlerde yaşanan zayıflıklar, pek çok gelişmekte olan ekonomide piyasa oynaklığının artmasına ve piyasanın keskin düşümlere yol açan ciddi sorunlara neden olmuştur. Bu açıdan bakıldığında, hisse senedi piyasalarının makroekonomik dalgalanmalardan ve ekonomik politikalardan etkilenmesi muhtemeldir. Hisse senedi piyasaları ile makroekonomik ve finansal değişkenler arasında bir bağlantının var olduğu teorik çıkarımlarla ortaya konulmuştur. Bu bağlamda, Fama (1981), Geske ve Roll (1983), Boudoukh ve Richardson (1993) gibi çalışmalar örnek olarak gösterilebilir.

Öte yandan, dünya finans sistemindeki yeni gelişmelerden biri de, konvansiyonel finans kuruluşlarından farklı işleyen İslami finans sisteminin ortaya çıkmasıdır (Ajmi vd., 2014: 213). İslami finans sisteminin temel özelliği belirli bir varlığa dayalı olması ve faizsiz finans hizmeti sunmasıdır. Bu prensiplerle, İslami finans sektörü ilk olarak bankacılık alanında faaliyet göstermeye başlamış, ardından sigortacılık alanına da yayılmıştır. Günümüzde ise sermaye piyasalarını da kapsayacak şekilde genişleyerek önemli ilerlemeler kaydetmektedir. İslam Kalkınma Bankası'nın raporuna göre, 1985 yılında sektördeki toplam varlıklar 10 milyar ABD doları iken, bu rakam 2022 yılında 4 trilyon ABD dolarını aşmıştır. İslami finans sektörünün son iki yılda %20 büyüme göstermesi, sektörün artan taleple birlikte önümüzdeki yıllarda da kademeli olarak büyümeye devam edeceği öngörülmektedir. İslami finans sektörünün hızlı büyümesine paralel olarak, hisse senedi piyasalarında da yenilikler yapılarak, Şer'i kurallara uygun çeşitli etik ve hukuki düzenlemelerle İslami hisse senetleri ve endeksler geliştirilmiştir. Şeriat alimleri tarafından onaylanan hisse senedi kuralları, dünya genelinde İslami fonların büyümesinde önemli bir faktör haline gelmiş, yatırımcılara hem etik şirketlerin hisse senetlerini seçme hem de yatırım çeşitliliğini artırma konusunda alternatifler sunmaktadır (Asutay vd., 2022: 328; Rana ve Akhter, 2015: 2).

Dünya genelinde İslami hisse senetlerinin gelişmesiyle birlikte, ülkemizde de bu alanda yeni adımlar atılmış ve Şer'i hükümlere uygun İslami endeksler oluşturulmuştur. Ülkemizde bu İslami endeksler, Katılım Endeksi adı altında ifade edilmekte ve işlem görmektedir. Katılım Endeksi ailesinin ilki olan Katılım 30 Endeksi, 31.12.2008 tarihinde oluşturulmuş ve 06.01.2011 tarihinde hesaplanmaya başlanmıştır. Daha sonra, Katılım Endeksi ailesine yeni şirketlerin eklenmesiyle 09.07.2014 tarihinde Katılım 50 ve Katılım Modern Portföy Endeksleri oluşturularak hesaplanmaya başlanmıştır. Endekslerin danışmanlığı Bizim Menkul Değerler A.Ş. ve Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB) tarafından yapılmış, endekslerin yayınlanması ise 01.10.2021 tarihine kadar Borsa İstanbul tarafından yürütülmüştür. Ancak, belirtilen tarihte yapılan son güncellemeyle birlikte, Katılım endekslerinin hesaplanma ve yayınlanma işlemleri Borsa İstanbul bünyesine alınmıştır. Böylece, KATILIM 30, KATILIM 50 ve KATMP endeksleri, Borsa İstanbul bünyesine katılarak yeni BIST Katılım Endeksleri adı altında işlem görmeye başlamıştır (Borsa İstanbul, 2021).

Küreselleşme sürecinde finansal piyasaların liberalleşmesi ve teknolojik yeniliklerin hız kazanması, birçok risk kaynağının ortaya çıkmasına neden olmuş ve hisse senedi piyasaları ile makroekonomik göstergeler arasındaki karşılıklı bağımlılığı artırmıştır. Bu durum, borsa endekslerinin makroekonomik değişkenlere ve ülkelerin ekonomik temellerindeki değişimlere hızla tepki vermesine yol açmıştır. Örneğin, Leung vd. (2017), belirli bir piyasada oluşacak bir şokun, özellikle volatilitenin yüksek olduğu dönemlerde, bulaşıcı kanallar aracılığıyla diğer piyasalara hemen aktarılabilmesini ve bunun da finansal piyasalar üzerinde istikrarsızlaştırıcı bir etki yaratabileceğini ortaya koymuştur.

Dolayısıyla, farklı varlık sınıflarının çeşitli küresel şoklarla bağlantılı olup olmadığını anlamak hem geleneksel hem de İslami yatırımcılar için stratejik kararlar alırken büyük önem taşımaktadır. Bu çalışmada, ARDL sınır testini kullanarak, döviz kuru, CDS risk primi, CBOE oynaklık endeksi (VIX) ve petrol fiyatları gibi makroekonomik ve finansal faktörlerle BIST 100 ve Katılım 50 Endeksleri arasındaki ilişkiyi detaylı bir şekilde incelemeyi amaçlamaktadır. Böylece, yatırımcılar küresel şoklara karşı daha bilinçli ve sağlam yatırım stratejileri geliştirebileceklerdir.

Bu makalenin ilerleyen bölümleri aşağıdaki şekilde düzenlenmiştir: İkinci bölüm, ilgili literatürün detaylı bir incelemesini sunmaktadır. Üçüncü bölüm, çalışmanın veri seti ve ekonometrik metodolojisini tanıtmaktadır. Dördüncü bölümde, gerçekleştirilen analizden elde edilen bulgulara yer verilmektedir. Son bölüm ise elde edilen sonuçları değerlendirerek çalışmayı sonlandırmaktadır.

## İLGİLİ LİTERATÜR

Konuyu derinlemesine ele almadan sadece mantıksal çerçeveden düşünüldüğünde döviz kuru, kredi risk primleri (CDS), CBOE oynaklık endeksi (VIX) ve petrol fiyatlarındaki değişmelerin borsa endekslerine etki edeceği çıkarımında bulunmanın yanlış olmayacağı düşünülebilir. Zira bu haklı çıkarımının yanlış olmayacağı düşüncesi literatürdeki farklı çalışmalarla örnek gösterilebilir. Döviz kuru endeksleri için (Tekin ve Görmüş, 2022; Sertkaya, 2022; İlkhan vd. 2022; Katmas ve Indarningsih, 2022; Bhargava ve Konku, 2023), kredi risk primleri (CDS) için (Topaloğlu ve Ege, 2020; Ezanoğlu, 2022; Şeyranlıoğlu ve Çilek, 2023), VIX endeksi için (Dai vd. 2020; Pazarıcı vd. 2022) ve petrol fiyatları için (Basher vd. 2017; Altınöz ve Umut, 2022).

Birçok çalışma, döviz kuru, kredi risk primi, korku endeksi, petrol fiyatları ve diğer birçok makro değişkenler ile borsa endeksleri arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Örneğin, Sarwar (2012), VIX endeksinin yatırımcılar açısından korku endeksi olup olmadığını belirlemek amacıyla 1993-2007 dönemleri arasında CBOE oynaklık endeksi (VIX) ile BRICS ülkeleri ve ABD borsa endeksleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmanın sonucunda borsa endeksleri ile CBOE oynaklık endeksi (VIX) arasında negatif bir ilişkinin olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca bu ilişkinin VIX endeksinin daha yüksek ve daha değişken olduğu dönemlerde negatif ilişkinin daha güçlü olduğu belirlenmiştir. Shaikh ve Padhi (2016), Hindistan VIX endeksi ile Nifty hisse senedi endeksi arasındaki ilişkiyi sıradan en küçük kareler (OLS) regresyon yöntemini kullanarak incelemiştir. Çalışmada diğer Asya ülkeleri olan Çin ve Japonya da dahil edilmiştir. Sonuçlara göre, Hindistan VIX'deki değişikliklerin negatif getiri şoklarının pozitif getiri şoklarından daha büyük gerçekleştiğini göstermektedir. Diğer taraftan Japonya ve Çin'deki oynaklık endeksleri için de benzer sonuçlar kaydedilmiştir, ki bu sonuçlar Prasad ve Bakhshi (2022) tarafından da doğrulanmıştır. Kılıç ve Naimoğlu (2022), 1990-2021 dönemleri arasında Türkiye'de döviz kuru ile BIST 100 arasındaki ilişkiyi zamanla değişen asimetrik nedensellik analizi ile incelemişlerdir. Bulgular, döviz kuru ile BIST 100 arasında çift yönlü nedenselliğin olduğunu ve bu nedenselliğin zamanla değiştiğini göstermişlerdir. Aynı şekilde Ünal ve Eroğlu (2022) ile Çakıl ve Özkul (2023), BIST 100 ile döviz kuru arasında çift yönlü nedenselliğin olduğunu vurgulamaktadırlar. He vd. (2021) ise, BIST 100'den döviz kurlarına doğru tek yönlü nedenselliğin olduğunu ifade etmiştir. Yamak vd. (2018) ile İmamoğlu ve Aydın (2023), döviz kurları ile BIST 100 endeksi arasında bir ilişkinin olmadığını ifade etmişlerdir. Ngene vd. (2014), gelişmekte olan ülkelerde CDS risk primleri ile hisse senetleri arasındaki ilişkinin olduğunu ortaya koymuşlardır. Pazarıcı vd. (2022), BIST100 endeksi üzerindeki döviz kuru, CDS risk primi ve VIX endekslerinin etkilerini ARDL sınır testini kullanarak ortaya çıkarmaya çalışmışlardır. Ampirik sonuçlar, çalışmada kullanılan üç değişkende borsa endeksini etkilediğini göstermiştir. Aynı yöntemi kullanan Kum vd. (2023), CDS risk primi ile BIST 100 arasında negatif bir ilişkinin olduğunu belirtmiştir. Syzdykova ve Tanrıöven (2018), Altınöz ve Umut (2022), Özgür ve Karaaslan (2023) ise, petrol fiyatlarının borsa endeksini etkileyebileceğini ortaya koyarken, Fattah ve Kocabıyık (2020) ile Duvar ve Eygü (2022) ise, petrol fiyatları ile borsa endeksleri arasında bir ilişkinin olmadığını ifade etmişlerdir.

Literatürdeki çalışmaların bir başka dalı da makroekonomik ve finansal göstergeler ile İslami borsa endeksleri arasındaki etkileşimin incelenmesidir. Örneğin; Ajmi vd. (2014), İslami ve konvansiyonel borsa endeksleri ile çeşitli göstergeler arasındaki ilişkiyi doğrusal ve doğrusal olmayan nedensellik testi ile araştırmışlardır. Bulgular, çalışmada ele alınan göstergeler ile İslami ve konvansiyonel hisse senedi piyasaları arasında nedenselliğin olduğunu, ancak İslami hisse senedi

piyasasının daha güçlü bir şekilde anlamlı doğrusal ve doğrusal olmayan nedenselliğin olduğunu göstermektedir. Shahzad vd. (2017) ise, küresel İslami hisse senedi piyasası, geleneksel ulusal hisse senedi piyasaları ve önemli makroekonomik ve finansal göstergelerdeki getiri ve volatilité yayılımlarını incelemişlerdir. İslami hisse senetlerinin aynı küresel faktörlere maruz kalması nedeniyle İslami hisse senetlerinin konvansiyonel hisse senetlerine karşı korunmanın alternatifi olmayacağını söylemişlerdir. Araoui ve Rejeb (2020)'de küresel İslami hisse senedi endekslerinin çeşitli emtia fiyatlarına karşı duyarlı olduğunu ifade etmektedir. Bu sonucu Marashdeh vd. (2020)'de doğrulamaktadır. Yahya (2020), makroekonomik değişkenlerin Cakarta İslam endeksi üzerinde önemli etkisinin olduğunu; Özçelebi ve Perez-Montiel (2023) ise, VIX endeksi ve faiz oranlarındaki negatif ve pozitif değişikliklerin Dow Jones İslami Piyasa Endeksi (DJIMI) üzerinde kısa vadede önemli bir etkiye sahip olmadığını ortaya koydu.

Essayem vd. (2022), Kantil regrasyon yöntemini kullanarak 2011-2021 dönemleri arasında makroekonomik ve küresel risk faktörlerinin Katılım 30 endeksi üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Sonuçlara göre, CDS risk primi ve VIX endeksi Katılım 30 endeksini negatif etkilerken, CBOE petrol oynaklık (OVX) endeksi ve MSCI dünya endeksi ise pozitif etkilemektedir. İçellioğlu (2018), Arslan (2022) ise, BIST 100 ile Katılım 30 endeksi arasında tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilirken; Ülev ve Özdemir (2015)'de BIST 100 ile Katılım endeksleri arasında nedensellik ilişkisinin olmadığını tespit etmişlerdir. Kazak (2023) ise, BIST100 ve Katılım 50 endekslerinin VIX endeksi ile arasında tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu belirtmiştir.

Mevcut literatür genellikle makroekonomik ve finansal göstergeler ile geleneksel borsa endeksleri arasındaki ilişkiye odaklanmıştır. Ancak, bu göstergeler ile Katılım endeksleri arasındaki ilişki yeterince araştırılmamıştır. Bu alandaki boşluğu doldurmak amacıyla, bu çalışma yapılmıştır. Bu bağlamda, çalışma mevcut literatüre çeşitli açılardan katkıda bulunmaktadır. İlk olarak, sadece geleneksel borsa endeksleri ile değil, aynı zamanda makroekonomik ve finansal göstergeler ile Katılım 50 Endeksi arasındaki ilişkileri incelemektedir. İkinci olarak, bu göstergelerin BIST 100 ve Katılım 50 endeksleri üzerindeki etkilerini karşılaştırmalı olarak değerlendirmektedir. Bu karşılaştırmanın, bilinçli yatırım kararları almak isteyen yatırımcılar için faydalı olacağı düşünülmektedir.

## METODOLOJİ VE VERİLER

### Veri Seti ve Değişkenler

Bu çalışmanın amacı, BIST 100 Endeksi ve KAT 50 Endeksinin döviz kuru, CDS risk primi, CBOE oynaklık endeksi (VIX) ve petrol fiyatları ile arasındaki ilişkilerin araştırılmasıdır. Ayrıca çalışmada Mart 2020'de ortaya çıkan Covid-19 salgınına dikkate almak için modele kukla değişken eklenmiştir. Ancak, çalışmanın analiz kısmında temel kısıt bulunmaktadır. Bu kısıt ise, KAT 50 endeksinin Temmuz 2014 tarihinden itibaren yayınlanmaya başlayıp, Aralık 2021 tarihinde hesaplama işleminin son bulmuş olmasıdır. Bu tarihten sonra ise, endeks hesaplama ve yayınlama BIST bünyesine bırakılarak, BIST tarafından farklı isimlerle, farklı değerlerden hesaplanmaya ve işlem görmeye başlayan yeni BIST Katılım Endeksleri oluşturulmuştur. Dolayısıyla, yeni BIST Katılım Endekslerinin hem farklı değerlerden hesaplanmaya başlaması hem de yeteri zaman dilimi kadar hesaplanmaması uzun dönem ilişkiler bakımından araştırılmaya uygun olmamaktadır. Bundan dolayı çalışmanın veri seti Katılım 50 endeksinin başlama ve bitiş yılları ile sınırlandırılmıştır. Böylece çalışma haftalık verilerden oluşturularak, Temmuz 2014 ile Aralık 2021 dönemini kapsamaktadır. Bu bağlamda, Tablo 1, çalışmanın değişkenlerini sunmaktadır.

**Tablo 1.** Değişkenlerin listesi

Değişkenler	Tanım	Kaynak
BIST 100	Borsa İstanbul kapanış endeksini ifade etmektedir.	TCMB-EVDS
KAT 50	Katılım 50 endeksini ifade etmektedir.	<a href="https://tr.investing.com/">https://tr.investing.com/</a>
USD	Dolar/TL satış kurunu ifade etmektedir.	TCMB-EVDS
CDS	Türkiye'ye ilişkin CDS (credit default swap) primlerini ifade etmektedir.	<a href="https://tr.investing.com/">https://tr.investing.com/</a>
VIX	CBOE oynaklık endeksini VIX (volatility index) ifade etmektedir.	<a href="https://tr.investing.com/">https://tr.investing.com/</a>
PETROL	Ham petrol fiyatlarını ifade etmektedir.	<a href="https://tr.investing.com/">https://tr.investing.com/</a>

Çalışmada döviz kuru, CDS, VIX ve petrolün hem BIST 100 hem de KAT 50 endekslerinin üzerindeki etkisi ARDL sınır testi ile incelenmiştir. BIST 100 endeksinin kapanış fiyatları ile Dolar/TL'ye ilişkin veriler, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın Elektronik Veri Tabanı'ndan (EVDS) temin edilmiştir. KAT 50, CDS, VIX ve Petrol değişkenlerine ilişkin veriler ise investing.com internet sitesinden alınmıştır.

### Ekonometrik Model ve Yöntem

Döviz kuru, CDS risk primi, VIX endeksi ve petrolün BIST 100 ve KAT 50 endekslerine etkilerini araştırmak için, literatürdeki çalışmalar örnek alınarak iki ayrı model oluşturulmuştur. İlk modelde BIST 100 endeksi bağımlı değişken olarak seçilmişken, diğer modelde ise KAT 50 endeksi bağımlı değişken olarak belirlenmiştir.

BIST 100 Endeksi için kurulan ekonometrik model aşağıdaki gibidir:

$$\ln BIST100_t = \beta_0 + \beta_1 * \ln USD_t + \beta_2 * \ln CDS_t + \beta_3 * \ln VIX_t + \beta_4 * \ln PETROL_t + \beta_5 * DUM2020_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

KAT 50 Endeksi için kurulan ekonometrik model ise şu şekildedir:

$$\ln KAT50_t = \beta_0 + \beta_1 * \ln USD_t + \beta_2 * \ln CDS_t + \beta_3 * \ln VIX_t + \beta_4 * \ln PETROL_t + \beta_5 * DUM2020_t + \varepsilon_t \quad (2)$$

Modelde bağımlı değişkenler BIST 100 ve KAT 50 Endeksleridir. USD, Dolar/TL satışını; CDS, risk primini; VIX, korku endeksini; Petrol, ham petrol fiyatlarını temsil etmektedir. Ayrıca, Türkiye'de Covid-19 salgınına dikkate almak için 2020'nin Mart ayından itibaren modele kukla değişken eklenmiş ve Dum2020 bu yılı temsil etmektedir.  $\varepsilon_t$  ise, kendine özgü hatayı sembolize etmektedir.

Ampirik çalışmada değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkisini araştırmak için Pesaran vd. (2001) tarafından ortaya konulan ARDL sınır testi yaklaşımı kullanılmıştır. ARDL sınır testinin kullanılmasının en büyük avantajı, geleneksel eşbütünleşme yöntemlerine göre daha esnek olmasıdır. Örneğin, değişkenler belirsiz entegrasyon sırasına sahipse, yani temel değişkenlerin durağanlık seviyesi I (0) veya I (1) olmasına bakılmaksızın uygulanabilir. Ancak, değişkenlerden hiçbirinin I (2) olmadığı ve bağımlı değişkenin I (1) olduğu doğrulanmalıdır (Tursoy ve Faisal, 2018: 50). Diğer taftan yöntemin ikinci avantajı, söz konusu modelin uzun dönem ve kısa dönem parametreleri eş zamanlı olarak tahmin edilebilmektedir. Üçüncü avantajı ise, yaklaşımının küçük örneklem özelliklerinin, çok değişkenli eşbütünleşme yaklaşımından daha üstün olmasıdır (Narayan, 2005). Bu avantajlar nedeniyle, birçok çalışmada ARDL yaklaşımı tercih edilmiştir. ARDL denklemini uygulamak için çalışmadaki temel modelleri gösteren (1) ve (2) no'lu denklemlere odaklanıldığında, aşağıdaki sınırsız hata düzeltme modellerinin tahmin edilmesini içerir:

$$\Delta \ln BIST100_t = a_0 + \sum_{t=1}^n \beta_1 \Delta \ln USD_{t-i} + \sum_{t=1}^n \beta_2 \Delta \ln CDS_{t-i} + \sum_{t=1}^n \beta_3 \Delta \ln VIX_{t-i} + \sum_{t=1}^n \beta_4 \Delta \ln PETROL_{t-i} + \sum_{t=1}^n \beta_5 \Delta \ln DUM2020_{t-i} + \varepsilon_t \quad (3)$$

$$\Delta \ln KAT50_t = a_0 + \sum_{t=1}^n \beta_1 \Delta \ln USD_{t-i} + \sum_{t=1}^n \beta_2 \Delta \ln CDS_{t-i} + \sum_{t=1}^n \beta_3 \Delta \ln VIX_{t-i} + \sum_{t=1}^n \beta_4 \Delta \ln PETROL_{t-i} + \sum_{t=1}^n \beta_5 \Delta \ln DUM2020_{t-i} + \varepsilon_t \quad (4)$$

burada  $\Delta$  fark operatörü, n uygun gecikme uzunluğu ve  $\varepsilon_t$  kendine özgü hatayı ifade eder. Denklemdaki değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olup olmadığını test etmek için F testi kullanılır. Eşbütünleşme ilişkisinin olmadığını gösteren sıfır hipotezi  $H_0 = \delta_1 = \delta_2 = \delta_3 = \delta_4 = \delta_5 = 0$ , alternatif hipoteze  $H_1 = \delta_1 \neq \delta_2 \neq \delta_3 \neq \delta_4 \neq \delta_5 \neq 0$  karşı sınanmaktadır.

Hesaplanan F istatistiği Pesaran vd. (2001)'nin çalışmasında belirtilen anlamlılık düzeyleriyle karşılaştırılmaktadır. Bu düzeyler, alt ve üst sınırlar olarak tanımlanan kritik değerleri göstermektedir. Eğer hesaplanan F istatistiği kritik değerden büyükse, eşbütünleşmenin olmadığını belirten sıfır hipotezi reddedilir. Ancak, hesaplanan F istatistiği kritik değerden küçükse, sıfır hipotezi reddedilemez.

## AMPİRİK BULGULAR

Araştırmanın tanımlayıcı istatistikleri, ampirik sonuçlar elde edilmeden önce Tablo 2'de özetlenmiştir. Bu istatistiklere göre, KAT 50 endeksi en yüksek ortalama değere sahipken, petrol en düşük ortalamaya sahip değişken olarak belirlenmiştir. KAT 50 Endeksi en yüksek standart sapmayı gösterirken, en düşük standart sapma VIX endeksi tarafından kaydedilmiştir.

**Tablo 2.** Tanımlayıcı istatistik sonuçları

	lnBIST 100	lnKAT 50	lnUSD	lnCDS	lnVIX	lnPETROL
<b>Ortalama</b>	7.396390	10.73021	1.495247	5.673936	4.593258	3.977083
<b>Medyan</b>	7.361502	11.33413	1.383942	5.634361	4.575638	3.983227
<b>Maksimum</b>	8.213384	12.10583	2.670448	6.466658	5.232071	4.635990
<b>Minumum</b>	6.956174	7.395581	0.747938	5.044715	4.317221	2.829678
<b>Std. Hata</b>	0.276608	1.467547	0.444731	0.358465	0.158273	0.268674
<b>Gözlem</b>	391	391	391	391	391	391

Zaman serisi analizlerinde, serilerin durağanlıkları oldukça önemlidir; Çünkü durağan olmayan seriler sahte regresyon sonuçları üretebilir. Bu sorunla karşılaşmamak için ilk önce serilerin bütünleşme derecelerinin belirlenmesi gerekmektedir. Bu amaçla BIST 100 ve KAT 50 endeksleri ile döviz kuru, CDS risk primi, VIX endeksi ve petrol fiyatları arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmada öncelikle değişkenlerin durağanlıkları Augmented Dickey Fuller (ADF) ve Phillips ve Perron (PP) birim kök testleri ile araştırılmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 3'de rapor edilmiştir.

**Tablo 3.** Birim kök testi sonuçları

Değişkenler	ADF Birim Kök Testi				PP Birim Kök Testi			
	Sabit		Sabit ve Trend		Sabit		Sabit ve Trend	
	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık
<b>lnBIST100</b>	0.124	0.967	-2.157	0.511	0.079	0.963	-2.372	0.393
<b>lnKAT 50</b>	-1.098	0.717	-1.982	0.608	-1.098	0.717	-2.002	0.598
<b>lnUSD</b>	-0.209	0.934	-2.644	0.275	0.277	0.976	-2.829	0.187
<b>lnCDS</b>	-1.770	0.395	-2.892	0.166	-1.825	0.367	-3.090	0.110
<b>lnVIX</b>	-5.165***	0.000	-8.671***	0.000	-7.324***	0.000	-8.790***	0.000
<b>lnPETROL</b>	-3.086**	0.028	-3.153*	0.095	-3.108**	0.026	-3.142*	0.098
	Birinci Fark Sabit		Birinci Fark Sabit ve Trend		Birinci Fark Sabit		Birinci Fark Sabit ve Trend	
<b>lnBIST100</b>	-19.116***	0.000	-19.677***	0.000	-19.633***	0.000	-19.678***	0.000
<b>lnKAT 50</b>	-19.463***	0.000	-19.470***	0.000	-19.462***	0.000	-19.468***	0.000
<b>lnUSD</b>	-12.846***	0.000	-12.821***	0.000	-12.630***	0.000	-12.585***	0.000
<b>lnCDS</b>	-21.245***	0.000	-21.200***	0.000	-21.171***	0.000	-21.148***	0.000

**Not:** \*\*\*, \*\* ve \* sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini temsil etmektedir.

Birim kök test sonuçları incelendiğinde, lnVIX ve lnPETROL serilerinin seviye değerlerinde durağan oldukları görülürken, lnBIST100, lnKAT50, lnUSD ve lnCDS serilerinin ise seviye değerlerinde birim kök sorununa sahip oldukları görülmektedir. Ancak, birim kök içeren serilere fark işlemi uygulandığında, birim kök içerdiği iddia edilen sıfır hipotezi %1 anlamlılık düzeyinde reddedilerek bu serilerin durağan hale geldikleri sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, birim kök testi sonuçlarına göre, bazı değişkenlerin seviye değerlerinde durağan olduğu, bazılarının ise birinci farkta durağan olduğu, bu durumun da çalışmada ARDL testinin uygulanabilirliğini ortaya koyduğu görülmektedir.

Birim kök testlerinden sonra modellerde kullanılan değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkilerin araştırılması aşamasına geçilmiştir. Gecikme uzunluğu, Schwarz bilgi kriterine göre ayarlanmıştır. Ayrıca, ARDL sınır testi eşbütünleşme yönteminde F-istatistiği (Wald testi), değişkenler arasında uzun vadeli eşbütünleşmenin varlığını belirlemek için kullanılmaktadır. ARDL sınır testinde

olası eşbütünleşme ilişkisinin varlığını ispatlamak için kullanılan sınır testi sonuçları ve uygun model seçimi sonuçları Tablo 4'te gösterilmiştir.

**Tablo 4. Modellerin sınır testi sonuçları**

Model: BIST 100	Optimum gecikme uzunluğu	F-istatistiği	
$\ln BIST\ 100 = f(\ln USD, \ln CDS, \ln VIX, \ln PETROL, DUM2020)$	(1,0,2,0,0,3)	8.625***	
	Kritik değerler		
	%1	%5	%10
I(0)	3.06	2.39	2.08
I(1)	4.15	3.38	3
Model: Katılım 50	Optimum gecikme uzunluğu	F-istatistiği	
$\ln KAT\ 50 = f(\ln USD, \ln CDS, \ln VIX, \ln PETROL, DUM2020)$	(1,0,1,0,0,0)	3.078*	
	Kritik değerler		
	%1	%5	%10
I(0)	3.06	2.39	2.08
I(1)	4.15	3.38	3

**Not:** Kritik değer Peseran vd. (2001) Tablo Cl(iii)'den alınmıştır.

Tablo 4'deki sınır testi sonuçlarına göre, F istatistiği değerleri BIST 100 için 8.625 ve KAT 50 için 3.078 olarak hesaplanmıştır. Bu doğrultuda, BIST 100 için %1 ve KAT 50 için ise %10 anlamlılık seviyesinde I(1) kritik değer üzerinde yer aldıkları görülmektedir. Bu durum, değişkenler arasında eşbütünleşme olduğunu göstermektedir. Başka bir deyişle, BIST 100 ile KAT 50 endeksleri arasındaki döviz kuru, CDS risk primi, VIX endeksi, petrol fiyatları ve DUM2020 kukla değişkeni ile uzun dönemde birlikte hareket ettiğini doğrulamaktadır.

Çalışmada ele alınan değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisi doğrulandıktan sonra, modellerin güvenilirliğini sağlamak amacıyla teşhis testleri uygulanmış ve sonuçları Tablo 5 ve Tablo 6'da sunulmuştur. Bu kapsamda, seçilen BIST 100 ve KAT 50 ARDL modellerinde otokorelasyon (Breusch-Godfrey LM Testi) ve değişen varyans (ARCH LM Testi) gibi sorunların olmadığı, hata terimlerinin normal dağılım gösterdiği (Jarque-Bera Normallik Testi) ve model kurma hatasının doğru fonksiyonele sahip olduğu tespit edilmiştir. Öte yandan, değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olsa bile, tahmin edilen katsayının istikrarlı olduğu anlamına gelmez (Das ve Debanth, 2023: 9). Tahmin edilen katsayının kararlılığını test etmek amacıyla, Brown ve diğerleri (1975) tarafından geliştirilen kümülatif toplam (CUSUM) ve kümülatif kareler toplamı (CUSUMSQ) stabilite testi yapılmıştır. Eğer, CUSUM ve CUSUMQ grafikleri %5 anlamlılık düzeyinde kritik sınır içerisinde kaldığı sürece ARDL modelindeki katsayılarının istikrarlı olduğu anlamına gelmektedir. Test sonuçları BIST 100 için Şekil 1'de, KAT 50 için Şekil 2'de gösterilmiştir.

Tablo 5, BIST 100 için ARDL yaklaşımıyla elde edilen kısa ve uzun dönem katsayıların tahminlerini içermektedir.

**Tablo 5. BIST 100 Endeksi ARDL sonuçları**

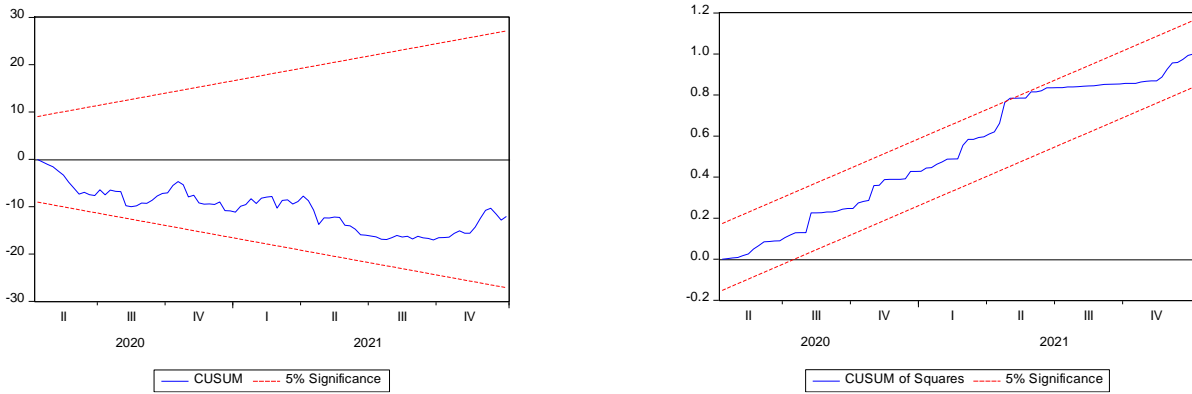
Değişkenler	Katsayı	Olasılık Değeri
<b>Kısa Dönem</b>		
USD	-0.136***	0.000
CDS	-0.154***	0.000
VIX	-0.003	0.728
PETROL	0.001	0.763
DUM <sub>2020</sub>	-0.113***	0.001
ECT(-1)	-0.170***	0.000
<b>Uzun Dönem</b>		



USD	-0.800***	0.000
CDS	-0.546***	0.000
VIX	-1.021***	0.000
PETROL	0.010	0.761
DUM <sub>2020</sub>	-0.495***	0.000
C	-0.070	0.484
<b>Teşhis Testleri</b>		
Serial	2.080	0.126
Normality	0.969	0.485
Ramsey	1.620	0.199
WHITE	0.760	0.552

Not: \*\*\*, \*\* ve \* sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini temsil etmektedir.

Tablo 5'te uzun dönemli sonuçları değerlendirdiğimizde, döviz kurunun, CDS risk priminin, VIX endeksinin ve Covid-19 salgını için eklenen kukla değişkeninin BIST 100 endeksi üzerindeki etkilerinin negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu gözlemlenmektedir. Uzun dönem etkilerinin büyüklüğüne bakıldığında, döviz kurundaki %1'lik artışın BIST 100 endeksini %0.80, CDS risk primlerindeki %1'lik artışın %0.54 ve VIX endeksindeki %1'lik artışın %1.02 oranında azalttığını görüyoruz. Aynı şekilde, modele eklenen kukla değişkendeki %1'lik artışın BIST 100 endeksini %0.49 oranında azalttığını belirtmek gerekir. Öte yandan, uzun dönemli sonuçlardan çıkarılabilecek bir diğer bulgu ise, petrol fiyatlarının BIST 100 endeksi üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığıdır. Kısa vadeli sonuçları incelediğimizde, döviz kuru, CDS risk primi ve kukla değişkeninin BIST 100 endeksini olumsuz yönde etkilediğini, ancak VIX endeksinin ve petrol fiyatlarının herhangi bir etkisinin olmadığını görüyoruz. Ayrıca Tablo 5'e göre, hata düzeltme (ECM-1) katsayısının istatistiksel olarak anlamlı ve negatif işaretli olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, bağımsız değişkenlerde herhangi bir dış şok yaşandığında modelin uzun vadede dengeye döndüğünü göstermektedir. Bu sonuçlar, ARDL modelini kullanan ve CDS risk priminin BIST 100 endeksi üzerindeki etkisinin -0.97 olduğunu tahmin eden Pazarıcı vd. (2022); döviz kurunun BIST 100 endeksi üzerindeki etkisinin -0.38 olduğunu tahmin eden Eyüboğlu ve Eyüboğlu (2018); VIX endeksinin BIST 100 endeksi üzerindeki etkisinin -0.33 olduğunu tahmin eden Münyas (2022); petrol fiyatları ile hisse senedi arasında anlamlı bir ilişki bulunamadığını gösteren Aktaş (2018) tarafından elde edilen sonuçlarla benzerlik göstermektedir.



Şekil 1. BIST 100 Endeksi CUSUM ve CUSUMQ test grafiği

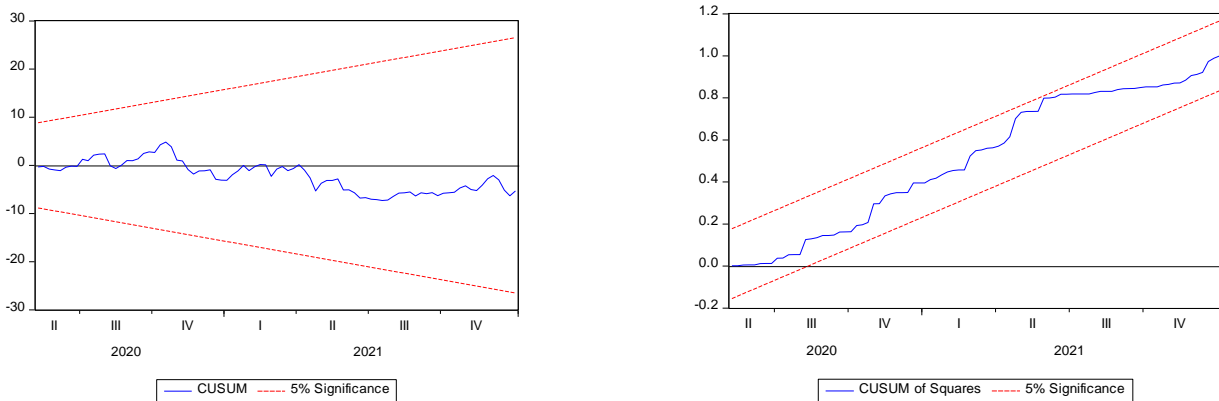
Tablo 6 ise, KAT 50 endeksi için elde edilen kısa ve uzun dönemli katsayı sonuçlarını sunmaktadır.

**Tablo 6. KAT 50 endeksi ARDL sonuçları**

Değişkenler	Katsayı	Olasılık Değeri
<b>Kısa Dönem</b>		
USD	-0.056	0.333
CDS	-0.484***	0.004
VIX	-0.121	0.226
PETROL	0.068	0.211
DUM <sub>2020</sub>	-0.069***	0.000
ECT(-1)	-0.063***	0.000
<b>Uzun Dönem</b>		
USD	-0.642***	0.000
CDS	-0.498***	0.000
VIX	-0.403***	0.000
PETROL	1.083***	0.002
DUM <sub>2020</sub>	-0.184***	0.000
C	-0.382	0.382
<b>Teşhis Testleri</b>		
Serial	2.380	0.898
Normality	0.747	0.227
Ramsey	1.831	0.678
WHITE	0.898	0.247

Not: \*\*\*, \*\* ve \* sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini temsil etmektedir.

Tablo 6'da yer alan KAT 50 endeksinin ARDL uzun dönem katsayı sonuçlarına göre, döviz kuru, CDS risk primi ve VIX endeksinin KAT 50 endeksini negatif ve istatistiksel olarak anlamlı şekilde etkilediği görülmektedir. Petrol fiyatlarının ise pozitif etkilediği belirlenmiştir. Ayrıca modele eklenen Covid-19'u temsil eden kukla değişkeninin de KAT 50 endeksini negatif ve istatistiksel olarak anlamlı şekilde etkilediği gözlemlenmektedir. Bu etkilerin büyüklükleri incelendiğinde, döviz kuru, CDS risk primi ve VIX endeksindeki %1'lik artışın KAT 50 endeksini sırasıyla %0.64, %0.49 ve %0.40 oranında azalttığı, petrol fiyatlarındaki %1'lik artışın ise KAT 50 endeksini %1.08 oranında artırdığı görülmektedir. Öte yandan, Covid-19'u temsil eden kukla değişkenindeki %1'lik artışın KAT 50 endeksini %0.18 oranında azalttığı belirlenmiştir. Tablo 6'daki kısa dönem katsayı sonuçlarına bakıldığında ise, döviz kurunun, VIX endeksinin ve petrol fiyatlarının Katılım 50 endeksi üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı, ancak CDS risk primi ve kukla değişkenlerinin %1 anlamlılık düzeyinde Katılım 50 endeksi ile negatif ve anlamlı bir ilişki gösterdiği görülmektedir. Son olarak, modeldeki hata düzeltme (ECM-1) katsayısının istatistiksel olarak anlamlı ve negatif olduğu, bu durumun kısa dönemde oluşan dengesizliklerin uzun dönemde dengeye ulaşacağını gösterdiği belirlenmiştir. Bu sonuçlar, literatürdeki diğer çalışmalarla uyumlu bir şekilde, Yahya (2020), Kartal vd. (2020), Sertkaya (2022) ve Essayem vd. (2022) tarafından elde edilen sonuçlara benzerlik göstermektedir.



**Şekil 2. KAT 50 Endeksi CUSUM ve CUSUMQ test grafiği**

## SONUÇ

Kurumsal ve bireysel yatırımcılar için makroekonomik ve finansal göstergelerin borsa endeksleri üzerindeki etkisi hayati öneme sahiptir. Bu göstergelerdeki dalgalanmaların, finansal piyasalara yansımalarını anlamak, varlık tahsisi ve risk yönetimi stratejilerini belirlemek adına kritik bir rol oynar. Öte yandan, Katılım Endeksleri, İslami yatırımcılar için önemli bir seçenek sunarak hisse senedi yatırıma farklı bir bakış açısı getirir. İslami hisse senetleri, yatırım portföylerine çeşitlilik katarak alternatif yatırım imkanları sunar. Bu bağlamda, bu çalışma, Temmuz 2014 ile Aralık 2021 arasındaki dönemde BIST 100 ve Katılım 50 endeksleri ile döviz kuru, CDS risk primi, CBOE oynaklık endeksi (VIX) ve petrol fiyatları arasındaki ilişkileri değerlendirmek için ARDL yaklaşımını kullanarak incelenmiştir.

ARDL sınır testinden elde edilen ampirik sonuçlar, kısa dönemde döviz kuru BIST 100 endeksi üzerinde negatif ve anlamlı bir etkiye sahip iken, KAT 50 endeksi üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığını; CDS risk primi hem BIST 100 hem de KAT 50 endeksi üzerinde negatif ve istatistiksel olarak anlamlı etkisinin olduğunu; VIX endeksi ve Petrol fiyatlarının ise her iki endeks üzerinde anlamlı etkisinin olmadığını göstermektedir. Buna göre, kısa dönemde döviz kurundaki %1'lik artış BIST 100 endeksini %0.33 oranında azaltmaktadır. CDS risk primindeki %1'lik artış ise BIST 100 endeksini %0.15, KAT 50 endeksini ise %0.48 oranında azaltmaktadır. Ayrıca, kısa dönemde Covid-19'u temsil eden kukla değişkeni KAT 50 endeksini BIST 100 endeksine nazaran daha düşük etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Diğer taraftan uzun dönemli sonuçlara göre, döviz kurunun BIST 100 endeksi üzerindeki negatif etkisi artarak %0.80 oranında azaltıcı rol oynadığı görülürken, KAT 50 endeksi üzerinde ise kısa dönemde bir etkisi olmaz iken uzun dönemde %0.64 oranında azaltıcı etkisinin olduğu görülmektedir. Aynı şekilde CDS risk primindeki olumsuz etki hem BIST 100 hem de KAT 50 endeksi üzerinde artış göstermektedir. Ayrıca, uzun dönemde VIX endeksinin BIST 100 üzerindeki olumsuz etkisinin arttığı görülürken, KAT 50 endeksi üzerinde de negatif etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Diğer taraftan, petrol fiyatlarının KAT 50 üzerinde kısa dönemde bir etkisi olmazken, uzun dönemde pozitif etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Son olarak, kukla değişkeninin KAT 50 endeksi üzerindeki etkisinin, BIST 100 endeksi üzerindeki etkisinden daha düşük olduğu gözlemlenmiştir.

Genel olarak çalışmanın sonuçlarına göre, İslami hisse senedi piyasalarına ilişkin sonuçlar, geleneksel piyasalara ilişkin atfedilen sonuçlara oldukça benzer olup, çalışmada elde edilen bu bulguların çeşitli göstergelerle BIST 100 ve Katılım 50 endeksleri arasındaki ilişkinin derinlemesine anlaşılmasını sağladığını, ayrıca piyasa yapımcılarına ve yatırımcılara önemli ışık tuttuğu düşünülmektedir. Şöyle ki, döviz kurunun, CDS risk primlerinin ve CBOE (VIX) endekslerinin BIST 100 ve Katılım 50 endeksleri üzerinde negatif etkilerinin olması, genellikle piyasalardaki risk algısının yüksek olduğu dönemlerde görülür. Yatırımcıların bu göstergelerdeki artışlar, genellikle belirsizlik ve riskten kaçınma eğilimi olarak yorumlanır. Özellikle döviz kuru ve CDS risk primlerindeki artışlar, ekonomik belirsizlikler veya finansal istikrarsızlık gibi faktörlerle ilişkilendirilir ve bu durum hisse senedi endekslerinde düşüslere neden olabilir. VIX endeksi ise piyasalardaki volatilitiyi ölçer ve yüksek volatilitiyeye genellikle yatırımcılar için risk anlamına gelir, bu da hisse senedi endekslerinde negatif bir etkiye yol açabilir. Bu nedenle, döviz kuru, CDS risk primleri ve VIX endeksi gibi göstergelerin artışı, genellikle yatırımcıların riskten kaçınma ve daha güvenli varlıklara yönelme eğilimlerini yansıtır.

Ayrıca, Katılım 50 endeksinin, ele alınan değişkenlere karşı BIST 100 endeksinden daha iyi performans sergilemesi dikkate değerdir. Bu durum, genellikle Katılım 50 endeksinin daha özel ve belirli bir yatırım profilini yansıttığından kaynaklanmış olabilir. Katılım 50 endeksi, İslami finans ilkelerine uygun olan şirketlerin hisse senetlerini içerir ve bu nedenle daha sınırlı bir yatırımcı kitlesi tarafından izlenir. Bu bağlamda, genel piyasa faktörlerinin -örneğin döviz kuru, CDS risk primleri ve VIX endeksi gibi- BIST 100 endeksi üzerindeki etkileriyle karşılaştırıldığında, Katılım 50 endeksi üzerindeki etkilerin daha sınırlı olabileceği görülebilir. Bu durum, İslami finans prensiplerine uygun olan şirketlerin bazı durumlarda daha az piyasa oynaklığına ve risk algısına maruz kalmasından kaynaklanabilir. Son olarak Katılım 50 endeksi bu performansı pandemi zamanında da sergilediği görülmektedir. Dolayısıyla İslami hisse senetlerin geleneksel hisse senetlerine kıyasla daha yüksek getiri performansı ve daha düşük risk sağlamasından ötürü yatırımcılara portföy çeşitlendirmesi açısından yarar getireceği düşünülebilir.

Bu bulgular, yatırımcılar için önemli ipuçları sağlamaktadır. Döviz kuru, CDS risk primleri ve CBOE (VIX) endekslerinin BIST 100 ve Katılım 50 endeksleri üzerindeki negatif etkileri, piyasalardaki belirsizlik ve risk algısının yüksek olduğu zamanlarda endeks değerlerinde düşümlere yol açabilir. Bu durum, yatırımcıların riski azaltmak için portföylerini çeşitlendirme ve daha güvenli varlıklara yönelme eğiliminde olabileceklerini gösterir. Özellikle, döviz kuru, CDS risk primleri ve volatilité gibi faktörlerin olumsuz etkileri, yatırımcıların riskli varlıklardan kaçınma eğilimini artırabilir. Bununla birlikte, COVID-19 salgını sırasında Katılım 50 endeksinin BIST 100 endeksine göre daha az etkilenmesi, İslami finans prensiplerine uygun olan şirketlerin kriz dönemlerinde daha sağlam olduğu izlenimini veriyor. Bu durum, yatırımcıların bu tür şirketlere olan güvenini artırabilir ve hisse senetlerine olan talebi yükseltebilir.

Son olarak, bu çalışma BIST 100 ve Katılım 50 Endekslerinin döviz kuru, CDS risk primi, CBOE oynaklık endeksi (VIX) ve petrol fiyatları ile ilişkilerini ele almaktadır. İleriye dönük araştırmalarda, bu ilişkilerin daha kapsamlı bir şekilde incelenmesi için çeşitli yaklaşımların benimsenmesi gerekmektedir. Bu çerçevede, farklı zaman dilimlerinde ve piyasa koşullarında derinlemesine analizler yapılabilir, böylece ilişkilerin dinamikleri daha iyi anlaşılabilir. Ek olarak, makroekonomik faktörlerin etkisi üzerinde odaklanılabilir ve çeşitli ekonometrik yöntemlerin kullanılmasıyla daha ayrıntılı bir analiz gerçekleştirilebilir. Ayrıca, bölgesel ve sektörel farklılıkların dikkate alınması, ilişkilerin daha geniş bir perspektiften değerlendirilmesine katkı sağlayabilir. Bu yaklaşımların benimsenmesiyle, gelecekteki çalışmaların yatırımcılar ve politika yapıcılar için daha anlamlı ve değerli bilgiler sunması beklenebilir.

#### KAYNAKÇA

Açıkalın, S., Aktaş, R., & Ünal, S. (2008). Relationships between stock markets and macroeconomic variables: an empirical analysis of the Istanbul Stock Exchange. *Investment Management and Financial Innovations*, 5(1), 8-16.

Ajmi, A. N., Hammoudeh, S., Nguyen, D. K., & Sarafrazi, S. (2014). How strong are the causal relationships between Islamic stock markets and conventional financial systems? Evidence from linear and nonlinear tests. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 28, 213-227. <https://doi.org/10.1016/j.intfin.2013.11.004>

Aktaş, H., Kayalıdere, K. & Karataş, Y. (2018). Petrol, dolar kuru ve hisse senedi piyasası arasındaki ortalama-oynaklık yayılımı etkisi: BİST 100 üzerine bir uygulama. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 354-377. <https://doi.org/10.29067/muvu.374610>

Altınöz, B., & Umut, A. (2022). Döviz kuru ve petrol fiyatlarındaki dalgalanmaların hisse senedi getirileri ile ilişkisi: Borsa İstanbul sektör endeksleri için bir uygulama. *İstanbul İktisat Dergisi*, 72(1), 385-405. <https://doi.org/10.26650/ISTJECON2021-1026350>

Arfaoui, M., & Ben Rejeb, A. (2021), Modeling the volatility of DJIM equity indices: a fundamental analysis using quantile regression. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 14(3), 482-505. <https://doi.org/10.1108/IMEFM-09-2019-0418>

Arslan, C. (2022). Dünya’da ve Türkiye’de İslami endeksler: Katılım 30 endeksi ile BIST 100 endeksi arasındaki nedensellik ilişkisinin ampirik analizi [Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi].

Asutay, M., Wang, Y., & Avdukic, A. (2022). Examining the performance of Islamic and Conventional stock indices: A comparative analysis. *Asia-Pacific Financial Markets*, 29, 327-355. <https://doi.org/10.1007/s10690-021-09351-7>

Basher, S. A., Haug, A. A. & Sadorsky, P. (2017). The impact of oil-market shocks on stock returns in major oil-exporting countries: A Markov-Switching approach. *University of Otago Economics Discussion Papers* No: 1710.

Bhargava, V., & Konku, D. (2023). Impact of exchange rate fluctuations on US stock market returns. *Managerial Finance*, 49(10), 1535-1557. <https://doi.org/10.1108/MF-08-2022-0387>

Brown, R. L., Durbin, j., & Evans, j.M. (1975). Techniques for testing the constancy of regression relationships over time. *Journal of the Royal Statistical Society*, 37(2), 149-192.

Borsa İstanbul (BIST), (2022). 2021/76 sayılı BIST Katılım endekslerinin hesaplanmaya başlaması hakkında duyuru. <https://borsaistanbul.com/tr/sayfa/6842/BIST-KATILIM-endeksleri> (Erişim tarihi: 14.10.2023)

Boudoukh J., & Richardson, M. (1993). Stock returns and inflation: A long-horizon perspective. *American Economic Review*, 83(5), 1346-1355. <https://www.jstor.org/stable/2117566>

Çakır, Ö., Özkul, G. (2023). Türkiye’de döviz kuru oynaklığı ile borsa endeks oynaklığı arasındaki etkileşim. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 14(100), 232-253. <https://doi.org/10.21076/vizyoner.1335725>

Dai, Z., Zhou, H., Wen, F., & He, S. (2020). Efficient predictability of stock return volatility: The role of stock market implied volatility. *North American Journal of Economics and Finance*, 52, 101174. <https://doi.org/10.1016/j.najef.2020.101174>

Das, S., & Debanth, A. (2023). Impact of CO2 emission on life expectancy in India: an autoregressive distributive lag (ARDL) bound test approach. *Future Business Journal*, 9(5), <https://doi.org/10.1186/s43093-022-00179-9>

Duvar, N. Ç., & Eygü, H. (2022), Türkiye’de borsa endeksinin seçili değişkenlerle ilişkisinin analizi. *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(25), 102-122.

Essayem, A., Görmüş, Ş., & Güven, M. (2022). Testing the effect of local macroeconomic indicators and global risk factors on the Turkish participation stock market: Evidence from quantile regression approach. *Trends in Business and Economics*, 36(3), 258-267. <https://doi.org/10.5152/TBE.2022.1018360>

Eyüboğlu, E., & Eyüboğlu, K. (2018). Borsa İstanbul sektör endeksleri ile döviz kurları arasındaki ilişkilerin incelenmesi: ARDL modeli. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1), 8-28. <https://doi.org/10.25287/ohuiibf.332352>

Ezanoğlu, Z. (2022). BIST Banka ve Sigorta endeksleri ile risk primleri arasındaki nedensellik ilişkisi: Türkiye örneği. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 14(1), 108.121. <https://doi.org/10.55978/sobiadsbd.1128130>

Fama, E. F. (1981). Stock returns, real activity, inflation and Money. *American Economic Review*, 71(4), 545-65. <https://www.jstor.org/stable/1806180>

Fattah, A. S., & Kocabıyık, T. (2020). Makroekonomik değişkenlerin borsa endeksleri üzerine etkisi: Türkiye ve ABD karşılaştırması. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 12(22), 116-151. <https://doi.org/10.14784/marufacd.691108>

Geske, R., & Roll, R. (1983). The fiscal and monetary linkage between stock returns and inflation. *The Journal of Finance*, 38(1), 7-33. <https://doi.org/10.2307/2327635>

He, X., Gokmenoğlu, K. K., Kirikkaleli, D., & Rizvi, S. K. A. (2021). Co-movement of foreign exchange rate returns and stock market returns in an emerging market: Evidence from the wavelet coherence approach. *International Journal of Finance and Economics*, 28(2), 1994-2005. <https://doi.org/10.1002/ijfe.2522>

İçellioglu, C. Ş. (2018). Sermaye piyasalarında İslami endeksler ve geleneksel endeksler arasındaki ilişkiler: Katılım 30 endeksi ve BİST 100 endeksi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(2), 132-144.

İlkan, C., Çevikgil, D., Aydın, B., & Zeren, F. (2022). Altın fiyatları, ABD doları ve BIST 100 endeksi arasındaki ilişkinin incelenmesi: Türkiye Örneği. *Malatya Turgut Özal Üniversitesi İşletme ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3(1), 46-53.

İmamoğlu, İ. K., & Aydın, R. (2023). Exchange rate and share prices passage: An application On Bist100 and Sub-Indices. *Journal of Economics and Administrative Sciences*, 24(3), 302-316. <https://doi.org/10.37880/cumuiibf.1235466>

Kartal, M. T., Depren, Ö., & Depren, S. K. (2020). The determinants of main stock exchange index changes in emerging countries: Evidence from Turkey in COVID-19 pandemic age. *Quantitative Finance and Economics*, 4(4), 526- 541. <https://doi.org/10.3934/QFE.2020025>

Katmas, E., & Indarningsih, N. A. (2022). The effect of BI interest rate, exchange rate, and inflation on the Indonesian Sharia Stock Index (ISSI). *Indonesian Interdisciplinary Journal of Sharia Economics (IIJSE)*, 5(2), 768-782. <https://doi.org/10.31538/ijse.v5i2.2144>

Kazak, H. (2023). Korku endeksi etkisinde İslami ve konvansiyonel pay piyasa endeksleri arasındaki ilişki: Türkiye Örneği. *Journal of Emerging Economies and Policy*, 8(2) 196-208.

Kılıç, E. & Naimoğlu, M. (2022). Türkiye’de döviz kuru ve BIST 100 ilişkisi: Zamanla değişen asimetrik nedensellik analizi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 24(42), 1-11.

Kum, H., Topaloğlu, Z. E., & Kidemli, M. (2023). Türkiye’de kredi temerrüt swapları ile küresel ekonomik belirsizlik endeksi BIST 100 ve banklara yapılan doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki ilişki. *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 323-334. <https://doi.org/10.30784/epfad.1207405>

Leung, H., Schiereck, D., & Schroeder, F. (2017). Volatility spillovers and determinants of contagion: Exchange rate and equity markets during crises. *Economic Modelling*, 61, 169-180. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2016.12.011>

Marashdeh, H., Ashraf, S., v& Muhammad, N. (2020). Impact of macroeconomic variables on Islamic and conventional stock market returns: a panel data approach. *Global Business and Economics Review*, 23(4), 390-411. <https://doi.org/10.1504/GBER.2020.110685>

Münyas, T. (2022). VIX korku endeksi ve gelişmekte olan ülke borsaları üzerine ampirik bir analiz. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(43), 1-19. <https://doi.org/10.46928/iticusbe.796019>

Narayan, P. K. (2005). The saving and investment Nexus for China: Evidence from cointegration tests. *Applied Economics*, 37(17): 1979-1990. <https://doi.org/10.1080/00036840500278103>

Ngene, G. M., Hassan, M. K., & Alam, N. (2014). Price discovery process in the emerging sovereign CDS and equity markets. *Emerging Markets Review*, 21, 117-132. <http://dx.doi.org/10.1016/j.ememar.2014.08.004>

Ögel, S., & Gökgöz, H. (2020). BİST 100 ve katılım endeksinin faiz ve döviz kurlarıyla ilişkisinin analizi. *Maliye ve Finans Yazıları*, 114, 353-374. <https://doi.org/10.33203/mfy.662421>

Özçelebi, O., & Pérez-Montiel, J. A. (2023). Examination of the impacts of the immediate interest rate of the United States and the VIX on the Dow Jones IslamicMarket Index. *Bulletin of Economic Research*, 75, 1157-1180. <https://doi.org/10.1111/boer.12399>

Özgür, Y., & Karaaslan, İ. (2023). Pay senedi fiyatının belirleyicilerinin tespit edilmesi: bist-100 ve bist-30 borsa endeksi’nde karşılaştırmalı bir uygulama. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(3), 898-908.

Pazarıcı, Ş., Kar, A., Kılıç, E., & Umut, A. (2022). Türkiye’de borsa, döviz kuru, CDS primi ve VIX endeksi ilişkisinin ampirik analizi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(3), 1090-1103. <https://doi.org/10.32709/akusosbil.1084718>

Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326.

Phillips, P. C., & Peraon, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346.

Prasad, A., & Bakhshi, P. (2022). Role of the Global Volatility Indices in Predicting the Volatility Index of the Indian Economy. *Risks* 10(12), 2-18. <https://doi.org/10.3390/risks10120223>

Rana, M. E., & Akhter, W. (2015). Performance of Islamic and conventional stock indices: empirical evidence from an emerging economy. *Financial Innovation*, 1(15), 2-17. <https://doi.org/10.1186/s40854-015-0016-3>

Sarwar, G. (2012). Is VIX an investor fear gauge in BRIC equity markets? *Journal of Multinational Financial Management*, 22, 55-65. <https://doi.org/10.1016/j.mulfin.2012.01.003>

Sertkaya, B. (2022). Katılım endeksinin döviz kuru ve altın fiyatlarıyla ilişkisi: Türkiye için ARDL Sınır Testi yaklaşımı. *Bulletin of Economic Theory and Analysis*, 7(1), 173-188. <https://doi.org/10.25229/beta.1117113>

Shaikh, I., & Padhi, P. (2016). On the relationship between implied volatility index and equity index returns. *Journal of Economic Studies*, 43(1), 27-47. <https://doi.org/10.1108/JES-12-2013-0198>

Szydkova, A., & Tanrıöven, C. (2018). Petrol fiyatındaki değişimlerin seçilmiş Asya ülkelerinin borsalarına etkileri. *Uluslararası Ekonomi İşletme ve Politika Dergisi*, 2(2), 183-196. <https://doi.org/10.29216/ueip.441279>

Şeyranlıoğlu, O., & Çilek, A. (2023). Kredi temerrüt takası (CDS) ile Borsa İstanbul seçili pay endeksleri arasındaki etkileşim. *Journal of Emerging Economies and Policy*, 8(1), 213-229.

Tekin, N., & Görmüş, Ş. (2022). Katılım 30 ve BIST 100 Endekslerinin Banka Mevduat Faizleri ve Döviz Kuru ile İlişkisi: Kantil Regresyon Yöntemi. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 8(1), 16-24.

Topaloğlu, E. E., & Ege, Ğ. (2020). Kredi temerrüt swapları (CDS) ile Borsa İstanbul 100 endeksi arasındaki ilişki: Kısa ve uzun dönemli zaman serisi analizleri. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(2), 1373-1393. <https://isarder.org/index.php/isarder/article/view/1088>

Tursoy, T., & Faisal, F. (2018). The impact of gold and crude oil prices on stock market in Turkey: Empirical evidences from ARDL bounds test and combined cointegration. *Resources Policy*, 55, 49-54. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2017.10.014>

Ülev, S., & Özdemir, M. (2015, Ekim 21-24). Katılım endeksi ile piyasa faiz oranları arasındaki nedensellik ilişkisi. Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Kongresi (ICISEF), 47-54.

Ünal, B., & Eroğlu, Y. (2022). BIST100 endeksi ve dolar kuru arasındaki ilişkinin Transfer Entropisi ile Analizi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 539-549.

Yahya, T. (2020). The effect of macro variables on the Jakarta Islamic Index. *Asian Journal of Islamic Management (AJIM)*, 2(1), 36-45. <https://doi.org/10.20885/ajim.vol2.iss1.art4>

Yamak, N., Kolcu, F. & Köyel, F. (2018). Döviz kuru oynaklığı ve borsa endeks oynaklığı arasındaki asimetrik ilişki. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(14), 171-187.



ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi \* Research Article

Kahramanmaraş'ta Spor Turizmi  
Sports Tourism in Kahramanmaraş

Nadire KARADEMİR

Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Coğrafya Bölümü  
nkarademir@ksu.edu.tr  
Orcid ID: 0000-0002-5850-0580

**Öz:** Günümüzde spor turizmi bölge/ülkelere ekonomik, sosyo-kültürel, politik ve çevresel katkıları nedeniyle görünürlüğünü arttırmış olan alternatif turizm türleri arasında yer almaktadır. Kahramanmaraş asrın felaketini yaşamış köklü tarihi ve dört mevsimi ile olumlu coğrafi şartları bünyesinde barındıran bir mekân konumundadır. Çalışma Kahramanmaraş'ın spor turizmi potansiyelinin ortaya konulması ve geleceğe yönelik öneriler sunulması amacıyla yapılmıştır. Spor turizminin yörede güçlü ve zayıf yönlerini, fırsat ve tehditleri ortaya koymak adına SWOT analizi uygulanmıştır. Bölgenin en güçlü yönünü doğa, su ve kış sporları ile güreş, okçuluk, cirit gibi geleneksel sporlar; en zayıf yönünü ise yetersiz spor turizmi yatırımları, yetersiz tanıtım, otel/motel, eğlence/ alışveriş merkezlerinin yetersizliği ve deprem endişesi oluşturmaktadır. Kahramanmaraş'tan özellikle güreş branşında başarılı sporcular yetişmesi önemli bir fırsat olmakla birlikte, çevre illerin çok daha çekici olup nitelikli spor merkezlerini barındırıyor olması yöre için tehdit oluşturmaktadır. Bölgede var olan spor turizmi potansiyelinin tüm paydaşların katılımı ile geliştirme çalışmalarına yönelik stratejilerin belirlenip, yöre ekonomisine katkı sağlayacak, ulusal ve uluslararası arenada tanınırlığını arttıracak adımların atılması önem taşımaktadır.

**Anahtar Kelimeler:** Spor, turizm, spor turizmi, Kahramanmaraş.

**Abstract:** Today, sports tourism is among the alternative tourism types that have increased their visibility due to their economic, socio-cultural, political and environmental contributions to regions/countries. Kahramanmaraş is a place with a deep-rooted history that has experienced the disaster of the century and favorable geographical conditions with its four seasons. The study was conducted to reveal the sports tourism potential of Kahramanmaraş, the and to provide suggestions for the future. SWOT analysis was applied to reveal the strengths, weaknesses, opportunities and threats of sports tourism in the region. The region's greatest strengths are nature, water and winter sports and traditional sports such as wrestling, archery and javelin, while its greatest weaknesses are insufficient sports tourism investments, insufficient promotion, insufficient hotels/motels, entertainment/shopping centers and earthquake concerns. Although it is an important opportunity to raise successful athletes from Kahramanmaraş, especially in the wrestling branch, the fact that the surrounding provinces are much more attractive and host qualified sports centers poses a threat to the region. It is important to determine strategies for the development of the existing sports tourism potential in the region with the participation of all stakeholders and to take steps that will contribute to the local economy and increase its recognition in the national and international arena.

**Keywords:** Sports, tourism, sports tourism, Kahramanmaraş.



## GİRİŞ

Günümüzde alternatif turizm türleri arasında yer alan spor turizmi her geçen gün popülaritesini arttırmaktadır. Özellikle gelişmiş ülkelerin hem ekonomik girdileri açısından hem de tanınır olmalarında pozitif bir etkiye sahip olmuştur. Türkiye bulunduğu coğrafi konum ve iklim koşullarının elverişli olması sebebiyle tüm yıl boyunca spor turizminin yapılabileceği uygun mekânlara sahiptir. Spor turizmi spora ilgisi olanların sportif etkinliklere katılmak, izlemek, bu alanları ziyaret etmek, eğlenme/dinlenme amacıyla spor yapmak için seyahat etmesi olayıdır (Kozak ve Bahçe, 2012: 118). Spor ve turizm kavramları içerisinde birçok unsuru bulundurmakla birlikte, spor turizmi turistlerin farklı deneyimler yaşayıp eğlenceli tatiller yapmalarını sağlayan, kişilerin kültürel etkileşimlerini hızlandıran ve aynı zamanda ekonomik getirisi oldukça yüksek olan bir turizm şeklidir (Diker vd., 2016: 85). Dolayısıyla sporla ilgili tüm organizasyonlara bireysel ya da grup halinde katılıp izlemek amacıyla ülke içine veya ülke dışına yapılan tüm seyahatler spor turizmi kapsamında değerlendirilmektedir (Hudson, 2003: 2). Sporu bir yaşam felsefesi haline getiren kişilerin spor ve turizm olgularını bir arada yapmalarını sağlayabildiği için spor turizmi motive edicidir (Gholipour vd., 2020). Etkinlikler ve nostalji spor turizmi olarak kategorilere ayrılan spor turizminde aktif spor yapanlar, taraftarlar, izleyiciler, hakemler, yöneticiler, organizatörler, kamu görevlileri, basın çalışanları, sponsorlar gibi aktif veya pasif spor faaliyetlerine katılanlar bulunmaktadır (Gibson, 2003:189). Bu bağlamda aktif olarak spor yarışmalarına katılanlar, onlara destek verenler ve bu etkinliklerin yapıldığı mekânları ziyarete gelenler spor turizmi faaliyetlerini yapmış olmaktadır.

Dünyada en eski spor turizmi M.Ö. 766'de düzenlenen Olimpiyat Oyunları olarak belirtilmektedir. Yunanistan'da yapılan Pan Hellenic oyunları da bu konuda öncü etkinlikler arasındadır. Yine 19. yüzyıl başlarında İngiltere'de spor ve turizm arasındaki ilişkinin örneklerine de rastlanmıştır (Schwark, 2007: 276). Spor turizmi *doğa sporları olarak*; dağcılık, bisiklet, atlı doğa yürüyüşü, yamaç paraşütü, mağaracılık, golf, avcılık, oryantiring, *kış sporları olarak*; kayak, snowboard, buz pateni, *su sporları olarak*; akarsu, su kayağı, yüzme, kürek, sörf, dalış, yelkencilik, *pasif katılımlı spor olarak*; Olimpiyatlar, turnuvalar, futbol ve nostalji spor turizmi olarak sınıflandırmaktadır (Delpy,1998:29). *Su sporları turizminde*, rafting, kano, kürek, olta balıkçılığı, scuba diving, su kayağı, parasailing turizmi yer alırken; *hava sporları turizminde* yamaç paraşütü, balon, yelken, mikrolayt, planör, model uçak, paraşüt; *kara sporları turizminde* ise futbol, golf, trekking, kaya tırmanışı, canyoning, binicilik, canyoneening, bisiklet, jeep safari ve kış sporları turizmi yer almaktadır (Batman ve Eraslan, 2007). Yine FIFA Dünya Kupası, Formula 1, Olimpiyat Oyunları gibi grup etkinliklerini izlemek için turistleri belirli bir mekana çekmek için yapılan aktif spor turizmine sert spor turizmi, rekreatif faaliyetlere katılmak amacıyla seyahat eden yürüyüş, kayak, rafting vb. boş zaman aktivitelerine katılmak ise yumuşak spor turizmi olarak ifade edilmektedir (Singh vd., 2016:242).

Kişilerin aktif yaşama yönelik davranışlar sergilemelerini desteklediği için spor turizmi, sürdürülebilir turizm mekanları için de itici bir güç olmaktadır (Morfoulaki vd., 2023). Son yıllarda spor turizmi, turizmde değişen ihtiyaçlara ve beklentilere cevap verebilen alternatif bir turizm şekli olarak gelişen ülkeler dışında gelişmekte olan ülkelerde de önem taşımaya başlamıştır. Bu turizmi geliştirmeye çalışan ülkeler, spor aktivitelerinin farklı mekânlarda farklı yönlerine ağırlık vererek yerelde de bu turizme ilgi çekmeye çalışmaktadır (Yıldırım, 2021:322). Çünkü bu turizm türü kırsal alanlarda sosyal ve ekonomik gelişmeyi sağlayabilecek önemli bir araçtır (Keleş ve Ateş, 2021: 68). Spor turizmi hem kırsal hem de kentsel mekânlara sahip gelişmekte olan bölgelerde/ülkelerde ekonomik, kültürel, sosyal ve çevresel anlamda yeniden yapılanmayı sağlayabilecek önemli bir etkidir. Kentsel alanlarda yapılan büyük ölçekli spor organizasyonları kültürel gelişimi, yatırımları ve kentsel hayatı olumlu şekilde etkileyecektir. Tüm spor organizasyonları altyapı olanaklarının gelişmesine, kentsel peyzaj, tanıtım/reklam ve kalkınma konularında yerel ölçekte kentin mevcut spor turizm alanındaki potansiyellerinin gelişimine katkıda bulunmaktadır (Akyol ve Akkaşoğlu, 2021: 180). Spor ve turizm faaliyetlerinin birbirlerini tamamlayıcı nitelikte olması savıyla 2001'de Dünya Turizm Örgütü (UNWTO) ve Uluslararası Olimpiyat Komitesi (IOC) tarafından 1. Dünya Spor ve Turizm Konferansı düzenlenmiştir.1993/2006 arasında oynanan Olimpiyat Oyunlarının toplam geliri 10632 milyar dolar olmuştur. 2012 Londra olimpiyatlarını izleyebilmek adına 420.000 turist bölgeye gelmiş, kişi başı ortalama 1300 sterlin harcamıştır. Yine 2019'da İstanbul'da yapılan UEFA Süper Kupa final maçında yaklaşık 100 Milyon Avro gelir elde edilmiştir. İyi bir şekilde kullanılabilirse Dünya Kupası ve Olimpiyatlar gibi büyük spor organizasyonları bölge/ülkede altyapı geliştirme, marka bilinci oluşturma,

ekonomik ve sosyal açılardan yararlar sağlayarak turizmin gelişimde bir katalizör olabilecektir (URL-1). Ayrıca spor etkinlikleri ülkelerin ve kentlerin marka kimliğini oluşturmada en güçlü araçlardan birisidir. Turizm sektöründe rekabet yaşanmakta, bölgeler/ülkeler turist çekebilmek adına diğer bölgelerle farklı olan yönlerini belirlemek ve markalaşmak durumunda kalmaktadır. Olimpiyat Oyunları gibi organizasyonlar etkinliğe katılan ülkelerin sayıları nedeniyle önem taşımakla birlikte, etkinliğe ev sahipliği yapan bölge/ülkelerin coğrafi değerlerini sergileyebilmelerine imkân tanımaktadır. Dolayısıyla bölgede istihdam ve ekonomik kazanç sağlanması adına da önem taşımaktadır. Kent markası uzun vadeli bir süreçte meydana gelmektedir. Olimpiyat Oyunları'nın yapıldığı Barselona 1980'lerin başından 1992'ye kadar kentin ilk büyük dönüşüm projesi dâhilinde liman, kente giriş ve çıkış yolları, kentleşme, yeni altyapı /havaalanı, yeni kültür tesisleri, çevre düzenlemesi, eğitim sistemlerinin modernizasyonu, yeni üniversitelerin oluşturulması gibi birçok alanı kapsayan çalışmalar yapılmıştır. Sonuçta kentte yapılan Olimpiyat Oyunları kentin yeniden şekillenmesini, uluslararası platformda modern, yenilikçi, yaratıcı, davetkâr, kendi stili olan ve iyi hayat kalitesine sahip bir kent olmasını sağlamıştır (Dinnie, 2011:121).

Araştırmacılar tarafından yapılan spor turizmi çalışmaları yoğun olarak artmaya başlamış (Weed, 2006., Weed 2009), küresel çapta futbol turizminin özellikle ABD'de başta olmak üzere yayıldığı (Oliveira vd.,2021:319) spor turizm alanına katkılar sağlandığı görülmektedir. 2018 yılında Dünya Seyahat ve Turizm Konseyi (World Travel and Tourism Council) raporunda turizm endüstrisi gelirin 8,27 katrilyon dolar seviyesinde olduğu, bunun Dünya genelindeki gayri safi milli hasılanın %10,4'ünü oluşturduğu ve turizm endüstrisinde çalışanların da küresel iş gücünün %9,9'u olduğu belirtilmiştir (URL-2). Florida Sports Foundation (2017) göre Amerika Birleşik Devletleri'nin Florida Eyaleti Florida'nın turizminin %15'ini oluşturan 16 milyon spor turistini ağırlamıştır (URL-3). Yine kış dönemi futbol kamp turizmi ve golfte Portekiz, İspanya; yaz döneminde futbol kamp turizmi ve kış sporları turizminde Slovakya, İsviçre, Avusturya; teniste Fransa ve İngiltere markalaşmış birer spor turizmi merkezi görünümünde olmuşlardır. Dünya'da spor turizminden genel turizmden elde edilen gelirin %25'ini oluşturan 800 milyar dolar gelir elde edilmekle birlikte Birleşmiş Milletler tarafından bu turizmin son dönemlerde en hızlı büyüyen bir turizm türü olduğu belirtilmektedir. Hatta hem spor turizmi hem de turizmde sürdürülebilirlik sayesinde küresel spor endüstrisinin 2025'de 600 milyar dolar değerinde olacağı düşünülmektedir (Jiménez-García vd., 2020: 2).

Sportif aktiviteler kişilerin hem fiziksel hem de kültürel gelişimlerine katkıda bulunmaktadır. Ayrıca turizm faaliyetleri içerisinde keyif/mutluluk verici etkinliklerdir (Alaeddinoğlu ve Komşu, 2017). Bunların dışında spor turizmi, yerel toplulukların ekonomik refahına katkıda bulunup yaşam kalitelerinin de artmasını sağlayacaktır (Cahyadi vd., 2021:6). Spor turizmi ve spor etkinlikleri ülkelerin turizminin gelişmesini teşvik edebilir. Yerel halkın geleneklerinin korunmasını, aktif spora teşviki, gururu, birliktelik ruhunu geliştirebilir. Bölge / ülke imajının gelişmesini, yeni iş fırsatlarının oluşmasını, sosyal, kültürel, ekonomik ve çevresel bağlamda kentlerin gelişmesini sağlayabilmektedir (Kersulic vd., 2020: 6-7). Spor turizminin büyümesini ve gelişimini etkileyen teknoloji sayesinde tüm sportif faaliyetlerin televizyon ve internette yayınlanması nedeniyle kişiler bu aktivitelere evlerinden ulaşabilmektedir. Böylece Dünyada spora ilgi artmakta, bu faaliyetleri deneyimlemek için kişiler seyahat etmekte ve spor turisti olarak değerlendirilmektedir.

Türkiye'de de son yıllarda uluslararası spor organizasyonları artmaktadır. 2011'de Erzurum'da düzenlenen Universiade Kış Oyunları, 2012'de İstanbul'un Avrupa Spor Başkenti olarak ilan edilmesi, 2005'de İzmir'de düzenlenen Universiade Yaz Oyunları, 2013'de Bursa, İstanbul, Antalya, Trabzon, Rize, Gaziantep, Kayseri'de düzenlenen FIFA yirmi yaş altı Dünya kupası ile büyük spor faaliyetleri yapılmaya başlanmıştır." Sporda Marka Ülke Türkiye" sloganı ile Türkiye'nin spor turizm potansiyelinden pay alabilmesi için güçlü alanları belirleyip bir yol haritası ve eylem planı hazırlamak adına 11 Kasım 2019'da Türkiye Spor Turizmi Çalıştayı yapılmıştır. Çalıştayda günümüz koşullarında Dünyada müsabakalar için bilet satışları, medya hakları ve sponsorluk gelirleri sayesinde spor endüstrisinin büyüklüğünün 100 milyar doları aştığı, spor tesisleri, spor giyim ve spor malzemeleri, lisanslı ürünler gibi öğelerde eklendiğinde Dünya spor endüstrisinin toplam büyüklüğünün 600 milyar dolara yaklaştığı, Dünyada küresel turizmin yıllık büyüme oranının % 4-5 seviyelerinde iken, spor turizminin yıllık büyüme oranının %14 civarında olduğu belirtilmiştir. Yine alternatif turizm türleri arasında spor turizminin Türkiye Turizm Stratejisi 2023 hedefleri ve planlama çalışmaları içerisinde önem taşıdığı ifade edilmiştir. (URL-4). Dünyanın önemli turizm mekânlarından olan Antalya'ya 2019'da golf turizmi

kapsamında 120 bin kişi seyahat etmiş, yalnızca golf turizminin ülke ekonomisine katkısı ortalama 135 milyon Euro civarında gerçekleşmiştir (Duman vd., 2021:373). Tüm Dünyada en fazla izlenen, takip edilen konular arasında spor müsabakaları ve müsabık sporcular yer almaktadır. Bu durum ülke adına pozitif anlamda değerlendirilip, kamp için gelen takımların ve sporcuların sosyal ağlar üzerinden etkileşimi sayesinde hem güvenli hem de gelişmiş spor turizm imajının oluşturulması önem taşımaktadır (URL.4).

Dünya Turizm Örgütü 1990'lerden beri turizmin zaman, mekân ve pazar olarak çeşitlenmesi için stratejiler belirlemektedir. Turizmi zamana ve mekâna yaymak, geliştirmek, rekabet gücünü artırmak için turizm vizyonu, turizm sektörünün güçlendirilmesi, eylem planları, stratejiler alt başlıkları dâhilinde Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Turizm Stratejisi 2023'ü hazırlanmıştır. Stratejide Türkiye'de kıyı turizminin yanı sıra, alternatif turizm olarak termal, sağlık, kış sporları, dağ ve doğa, yayla, golf, kongre, fuar, yat, kurvaziyer, ekoturizm ve kırsal turizm açısından olan potansiyelin yeterince kullanılmadığı ifade edilmiştir (URL- 8). Dolayısıyla spor turizmi açık olarak ifade edilmemekle birlikte kış sporları, golf, dağ ve doğa turizm gibi alternatiflerden bahsedilmiştir. Coğrafi Keşifler Dairesinin kurulması, bölgelerin turizm coğrafyası envanterinin hazırlanması ve güncelleştirilmesi, kampçılık, doğa yürüyüşü, motokros, bisiklet ve atla gezinti, jeep safari, mağaracılık, avcılık, dağcılık gibi turizm aktivite güzergâhlarının eklenmesinin gerektiği stratejide belirtilmektedir (Eser, 2000:428).Türkiye'de de 2018'de Gençlik ve Spor Bakanlığı bünyesinde oyun sektörünün kademeli olarak geliştirilmesi amacıyla Türkiye E-spor Federasyonu kurulmuştur (URL- 5).Türkiye'nin On birinci Kalkınma Planı (2019-2023)'nda spor turizmi kavramına, spor politikaları arasında yer verildiği, spor turizminin uzun vadeli ve sağlıklı gelişmesini sağlamak üzere bölge potansiyelini ve rekabet gücü yüksek spor branşlarını dikkate alan Türkiye Spor Turizmi Stratejisi hazırlanarak ülkemizin Dünya spor turizm pazarından alacağı payın artırılması amaçlanmıştır (URL- 6). Bu doğrultuda yılın dört mevsimi ve yurdun dört bir tarafında 2022'de 180 uluslararası spor organizasyonu yapılmıştır. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından 2023'de 86 milyar dolar turizm geliri sağlayan, 63 milyon turist ile her turist başına 1350 dolar harcamaya ulaşılması öngörülmüştür. Bakanlık tarafından Kahramanmaraş için 2023 yılı hedefleri arasında 29,6 milyon dolar turizm gelirine ulaşması beklenmiştir. Hatta sonraki yıllarda yerli ziyaretçilerin artmaya devam ederek 2023'de yurt içindeki ziyaretçi sayısının üç buçuk katına çıkarmanın hedeflendiği belirtilmiştir (URL- 8).Lakin 6 Şubat depremleri büyük bir kriz olarak hedeflere ulaşmayı engellemiştir.

06.02.2023 tarihinde 04.17'de Kahramanmaraş ili Pazarcık ilçesinde 7.7 büyüklüğünde ve 13.24'te 7.6 büyüklüğünde Elbistan merkezli üst üste iki deprem meydana gelmiştir. Deprem 11 ili (Kahramanmaraş, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Hatay, Adana, Osmaniye, Malatya, Elâzığ, Şanlıurfa, Adıyaman) olumsuz etkilemiştir. Depremler yaklaşık olarak 110 bin kilometre karelik bölgede etkili olmuş, ülke nüfusunun yaklaşık % 16,4'üne denk gelen 14 milyon 13 bin 196 kişi etkilenmiştir Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) ise 3. seviye uluslararası acil durum ilan etmiş, 8 Şubat 2023'de etkilenen bölgelerde 3 ay Olağan Üstü Hal (OHAL) ilan edilmiştir. Depremlerde 50 bin 783 can kaybı yaşanırken 115 bin 353 kişi yaralanmıştır. Depremlerin Türkiye ekonomisine toplam yükünün 103,6 milyar dolar olabileceği belirtilmiştir (Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2023). Depremler turistik hareketleri olumsuz etkileyen kriz yaratan olaylardır. Deprem bölgesi ve çevresinde turistik talep ve turizm gelirlerinde pazar payı düşmekte, istihdam azalmakta, turizm endüstrisi sarsılmaktadır. Dolayısıyla Covid-19 pandemisinde olduğu gibi deprem sonrası tüm alanlardan çok daha kırılgan bir yapıya sahip olan turizmin ayağa kaldırılması süreç gerektirmektedir. Lakin bu süreci fırsata dönüştürmek de mümkündür. Bölgeye yapılacak olan alt/üst yapı çalışmaları hızlandırılacak, ulaşım geliştirilecek, yöre için doğru bilgiler verilerek bölgenin güvenli alan olduğu belirtilecektir. Yine deprem bölgesindeki turizm öğelerinin çeşitlendirilmesi, görünür hale getirilmesi, alternatif turizm türlerine yönelmesi bu dönemde yöre turizmi için pozitif geri dönüt sağlayacaktır.

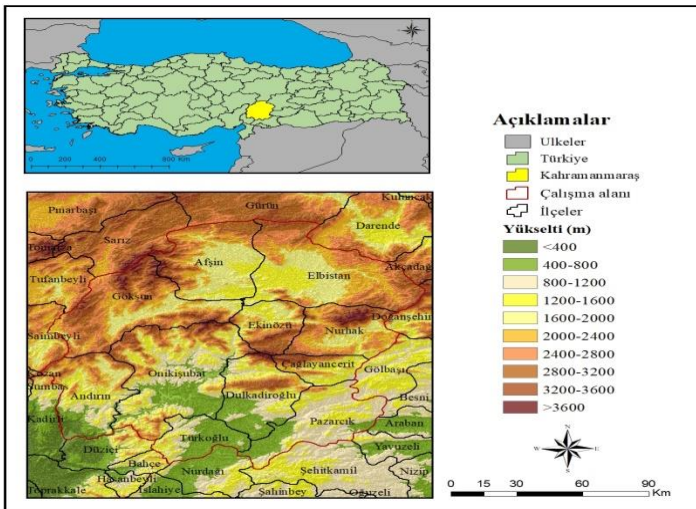
## YÖNTEM

Çalışmada Kahramanmaraş'ta spor turizmi adına kullanılabilecek olan potansiyel öğeleri, bunların kullanma durumlarını ve kısa, orta, uzun vadede yapılabilecekleri ortaya koymak amaçlanmıştır. Öncelikle bilimsel literatür kaynakları ile güncel haber sitelerinin verileri değerlendirmeye alınmıştır. Çalışmada nitel araştırma yöntemi olarak doküman incelemesi kullanılarak, konu ile ilgili elde edilen tüm yazılı materyaller analiz edilmiştir. Zaman kullanımı

açısından verimli bir yöntem olması, konunun ve verinin niteliği, tekrar kullanım, özgünlük, düşük maliyet, bireysellik ve tepkiselliğin olmaması, kolay ulaşılamayacak verilere ulaşma durumu doküman analizinin avantajlarıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2013;Cohen vd., 2007). Doküman çalışması yapıldığı için çalışma etik kurul kararı gerektirmemektedir. Çalışmada kullanılan yazılı raporlar kamu kurumları tarafından oluşturulmuştur. Dolayısıyla raporların orijinalliğinin teyit edilebilecek güvenilirlik olmaktadır. Çalışmada ayrıca Kahramanmaraş'ın spor turizm açısından güçlü ve zayıf yönleri, fırsat ve tehditlerini belirlemek amacıyla SWOT analizi yapılmıştır. SWOT analizi bir bölgenin potansiyel turizme ve ondan bağımsız diğer kaynaklarının zayıf ve güçlü taraflarını bilip, analiz etmek, turizmde hedeflere ulaşmak için uygulanacak stratejileri belirlemek, bölgenin alternatif turizm olanaklarını değerlendirmek, mevcut olumsuzlukları ortaya koyup, düzeltilmelerine imkan sağlamak amacıyla yapılmaktadır (Yeşiltaş vd., 2009: 253 ).Analiz ile turizm politikaları oluşturulurken bölgenin/ülkenin iç ve dış etkilere bağlı olarak bünyesinde bulundurduğu güçlü yönler ve fırsatlardan maksimum fayda sağlanması, tehdit ve zayıf durumların en aza indirgenmesi sağlanmıştır. Kahramanmaraş Gençlik Spor İl Müdürlüğü personelleri, sporcular ve yerel halk ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Çalışma bölgenin amaç doğrultusunda geliştirilmesi adına oluşturulacak olan stratejilerde yol gösterici olacaktır. Aynı zamanda literatürde ileride yapılacak çalışmalara katkı sağlaması adına da önem taşımaktadır.

## BULGULAR

Kahramanmaraş, Akdeniz, Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu bölgelerinin birbirine yaklaştığı bir alanda bulunmaktadır. Kahramanmaraş kent merkezi Akdeniz Bölgesi'nin Adana Bölümü'nde yer alırken, Elbistan, Afşin, Nurhak ve Ekinözü ilçeleri Doğu Anadolu Bölgesi Yukarı Fırat Bölümü'nde kalmaktadır. Kahramanmaraş güneyden Gaziantep'in Merkez, İslâhiye ve Bahçe; batıdan Kozan, Saimbeyli, Tufanbeyli, Kadirli ve Sarız; kuzeyden Gürün, doğudan ise Darende, Akçadağ, Doğanşehir, Besni, Yavuzeli ve Araban ilçeleriyle çevrilidir (Şekil 1). Kahramanmaraş'ta yıllık ortalama sıcaklıklar güneyden kuzeye doğru yükselti ve karasallığa bağlı olarak azalmaktadır. Kahramanmaraş merkezde 16,9°C olan ortalama sıcaklık, Andırın 'da 12,7°C Nurhak'ta 11,7°C, Pazarcık'ta 15,1°C, Afşin'de 10,5°C, Elbistan'da 10,8°C ve Göksun'da 8,9 °C'dir. Bölgede en yağışlı mevsim kış iken, en az yazdır. Kahramanmaraş merkezde yıllık yağış miktarı 731,2 mm iken Elbistan'da 390,5 mm, Andırın 'da 1268,7 mm'ye çıkmaktadır. Bu farklılıklarda bölgenin hava kütleleri, bakı, orografik özellikler ve yükseltisi etkili olmaktadır. Yıllık yağışın Kahramanmaraş'ta %51'i, Göksun'da %41'i, Pazarcık'ta %45'i, Nurhak'ta %43'ü kışın düşmektedir. İlin kuzey ilçelerinden olan Elbistan'da ise karasallığın etkisi ile en fazla yağış ilkbahardadır (URL- 12). 1927'de 184.958 olan Kahramanmaraş nüfusu, 1980'de 738.032, 2000'de 1.002.384, 2010'da 1.044.816 ve 2022'de 1.177.436 olmuştur. Bölgede yıllar içerisinde nüfus sürekli bir artış eğiliminde olmakla birlikte 6 şubat depremleri sonucunda ölümler ve sonrasında bölgeden olan göçler ile 60.818 kişi azalarak 2023'de 1.116.618'e düşmüştür.



Şekil 1. Kahramanmaraş ili lokasyon haritası

## Kahramanmaraş'ta Spor Turizm Değerleri

**Güres Sporü;** Türkiye'de aba güreşı, karakucak güreşı, kuşak güreşı, şalvar güreşı ve yağlı güreş geleneksel yönü bulunan güreş türleri içerisinde yer almaktadır. Kahramanmaraş'ta şalvar ve aba güreşleri Türkiye Geleneksel Türk Sporları Federasyonu çerçevesinde yapılmaktadır. Aba güreşı Gaziantep ve Hatay illerinde; Karakucak güreşleri Adana, Amasya, Artvin, Bartın, Bilecik, Bursa, Çorum, Erzincan, Erzurum, Kahramanmaraş, Karabük, Samsun, Sivas, Tokat, Yozgat illerinde; Kuşak güreşı genellikle Eskişehir, Antalya yörelerinde yapılırken; Şalvar güreşı de Kahramanmaraş ili genelindeki ilçe ve mahallelerde düzenlenmekte çok sayıda yerli ve yabancı turist katılım sağlamaktadır. (İmamoğlu ve Taşmektepligil, 1997). Karakucak güreşı Orta Asya'ya kadar dayanan Türk güreşinin geleneksel tarzına uygun olarak rakibini tuşla yenme mücadelesine dayanmaktadır. Türk güreşinin alt yapı kaynağı Karakucak güreşleridir. Kara yiğitlerin ve kara yağız koçakların yaptığı güreş anlamına gelen Karakoçak Güreşı halk dilinde Karakucak Güreşı biçimine dönüşmüştür. Ülkemizdeki birçok güreş şampiyonu minderlere karakucak güreşlerinden gelmiştir. Güreş meydanı, güreş ağası, cazgır, davulcu /zurnacı eşliğinde, büyükler, gençler, yıldızlar ve minikler olmak üzere dört farklı kategoride ve farklı sıklıklar üzerinden yapılan Karakucak güreşleri Kahramanmaraş Sivas, Tokat, Amasya, Çorum, Erzurum, Erzincan, Malatya, Mersin, Adana, Hatay, Kayseri, Samsun, Ankara, Artvin, Ordu, Osmaniye illerimizde oldukça yaygındır (Karademir, 2020). Şalvar güreşı eski geleneklere dayanan köklü bir geçmişe sahiptir. Geleneksel güreşler içinde Tıva Türklerinde M.S. 9. yüzyılda rastlanmıştır. Kahramanmaraş yöresinde keçi kılından sağlam dokuma, diz kapak üstü ortalama uzunluğunda kıyafetle yapılan geleneksel bir güreştir. Günümüzde Kırgızistan, Türkmenistan ve Türkiye'de özellikle de Kahramanmaraş yöresinde düzenlenmektedir (Gül, vd., 2018: 664). 20/25 yıl öncesine kadar Kahramanmaraş 'ın en ücra köşelerinden en merkezi yerlerine kadar özellikle de Afşin, Elbistan ve Göksun'da yoğun bir şekilde yapılmakta iken, günümüzde bir miktar azalmıştır. Lakin geleneksel olarak her yıl Onikişubat Bertiz bölgesinde sürdürülmektedir. Türkiye'de yapılan karakucak, yağlı ve aba güreşlerinden stili ve tarzıyla şalvar güreşı, minder güreşine en yakın olan geleneksel güreştir. Türkiye'deki şalvar güreşinin aynı olan dünyanın hiçbir yerinde başka bir güreş bulunmamakla birlikte, yıl boyunca yaklaşık 2000-2100 civarında şalvar güreşı organizasyonu yapılmaktadır. Kahramanmaraş güreş sporu konusunda Türkiye çapında bir üne sahiptir. Şalvar güreşinde şampiyon olanlara (şalvar alanlara) halk tıpkı Türk destanlarında olduğu gibi adeta kahraman gözüyle bakmaktadır. Yöredeki şalvar güreşlerinde şampiyon olmuş pehlivanlardan birçoğunun ismi hala halk arasında efsane bir şekilde anılmaktadır. Örneğin; Kabağağaç'dan Bekir ve Bayram Böke, Emirli'den Topal Ali, Berçenek'den Durmuş Kul, Binboğa'dan Boz Memmet ve Koçali'nin Irıza gibi hala dilden dile dolaşan isimler bulunmaktadır. Kahramanmaraş Onikişubat Kurtuluş etkinlikleri kapsamında Gençlik ve Spor Bakanlığı, Dünya Etnospor Konfederasyonu Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi ve Türkiye Geleneksel Spor Dalları Federasyonu'nun her yıl geleneksel olarak düzenlediği Uluslararası Kurtuluş Güreş turnuvası şampiyonası ise düzenli olarak yapılmakta ve Kahramanmaraş'ın tanıtımına çok büyük katkı sağlamaktadır (Fotoğraf 1).

**Okçuluk;** Geleneksel Türk okçuluğu köklü bir tarihe ve kültüre sahip tamamen geleneksel ekipmanlarla yapılan spordur. Geleneksel Türk okçuluğu "Ergenekon" ve "Oğuz" destanlarına konu olmuştur. Türk toplumunun simgesi olan "at" ve "okçuluk" birleştirilerek "atlı okçuluk" yaşatılmaktadır (Atabeyoğlu, 1988). Somut olmayan kültürel miraslarımız arasında yer alan geleneksel atlı okçuluk sporu günümüzde Geleneksel Spor Dalları Federasyonu'na bağlı bir spor dalı olmuştur. Kahramanmaraş Türkoğlu'nda Avasım Geleneksel Okçuluk Derneği açılmıştır. Türkiye de sayılı at ve okçuluk parkları arasında 25000 metrekarelik araziye kurulan binicilik ve okçuluk eğitim merkezi modern bir yaşam ve spor merkezi olmuştur. 2016'dan itibaren Türklerin bir ata sporu olan atlı cirit müsabakaları, mehteran gösterileri, kortej yürüyüşleri ve temsili ok atışları ile uluslararası katılım ile Türkoğlu'nda Avasım Geleneksel Okçuluk festivali dâhilinde her yıl düzenlenmeye başlanmıştır. Türkoğlu Avasım Geleneksel Okçuluk Derneği Sporcusu olan Şampiyon Halil Kozanoğlu bu spor dalında önemli isimlerdendir İstanbul'da düzenlenen Uluslararası 11. Fetih Kupası Limitsiz Hava Koşusu yarışmasında şampiyon olmuştur (Fotoğraf 1).



**Fotoğraf 1.** Karakucak güreşi, okçuluk, kısa şalvar güreşi

**Yamaç Paraşütü;** 1980'li yıllardan sonra özellikle Fransa ve İsviçre Alplerinde gelişmeye başlamış, hava sporlarıyla ilgilenenler tarafından tercih edilen, serbest bir paraşüt dahilinde yamaçtan aşağıya doğru koşup gökyüzünde yükselmeyi sağlayan ekstrem bir spor olmakla birlikte sivil havacılık mevzuatlarına göre çok hafif hava aracı (ÇHHA) sınıfındadır. Özel kalkış/iniş pisti gerektirmemektedir. Kahramanmaraş'ta da gittikçe gelişen bir spor türü olmuştur. Kent merkezindeki Ahır dağından, ilkbahar ve yaz dönemlerinde havalanan paraşütçüler zaman zaman gökyüzünü süslemektedir. KADAK, Türk Hava Kurumu (THK) ile birlikte yörede yamaç paraşütü ile ilgili faaliyetler yürütmektedir. Bölgede Altınova köyüne doğru uygun atlayış yapılabileceği belirlenmiştir. Bölgede 2016'dan beri faaliyetler yapılmakla birlikte, pistlere ulaşmak için toprak ve stabilize olan yolların standartlarının arttırılması bu spor dalının yörede geliştirilebilmesi adına önem taşımaktadır. Bölgedeki Kalkış pistleri Ahır Dağı'nın zirvesinin güneyinde, Malik Ejder Türbesi ve Kumaşır Gölü güney mevkiindeki 750 rakımlı Ümit Tepe'de ve Pazarcık ilçesine bağlı Narlı yerleşmesinin güneydoğusundaki Kardelen Tepe'dedir. Bölgeye yamaç paraşütü sporunu yapmak için ülkenin birçok yerinden profesyonel sporcular gelmektedir ( URL- 7).

**Yedikuyular Kayak Merkezi;** Dulkadiroğlu ilçesi Yedi Kuyular mevkiinde kentin kuzeyindeki Ahır Dağı doğusunda 1850/ 2033 yükselti basamakları arasında, kente 20 km mesafede bulunmaktadır Dünya Kayak Federasyonu kriterlerine uygun şekilde yapılmıştır. Yaklaşık 3/4 ay kış turizmi faaliyetlerini gerçekleştirmek için ideal bir mekândır. Bölgede kar kalınlığı sezon ortalamasında bir metreye ulaşabilmektedir. Adana, Gaziantep, Hatay, Osmaniye ve Urfa illerinden rağbet gören bölgede telesiyej, teleferik, trekking ve off-road parkurları, kayak, kızak, snowboard ve kar yürüyüşü gibi yedi kilometrelik pist bulunmaktadır. Ayrıca kış ayları dışında da 250 dönümlük alan mesire yeri olarak kullanılmakta, kar festivalleri yapılmaktadır. Yöreye 2023 sezonunda 500 bin ziyaretçi geldiği ifade edilmiştir. 1 adet T-bar teleskiden oluşan liftler, 1 adet sandalyeli telesiyej, 906 m uzunlukta mavi pist 1.170 m olan 1 adet yeşil pist ve 470 m uzunlukta kırmızı pist yer almaktadır. Kış sporları olarak hizmet vermekle birlikte, günlük bazda 2.000 kayakçı ile birlikte toplam 5.000 kişilik kapasiteye sahip bir mekândır. Bölgede kış sporları adına hem profesyonel hem de amatör sporcular için alanlar olduğu gibi, yaz/kış keyifli tatil yapılabilecek olan 1000 metre karelik alan üzerine bungalov dağ evleri, sağlık birimi, kayak kiralama birimi, restoran ve kafe, sosyal tesisler ile amatör ve profesyonel kayakçılar için pistler ve kızak alanları oluşturulmuştur (URL-10) (Fotoğraf 2).

**Su Sporları;** Kahramanmaraş'ta bulunan baraj gölleri rekreasyon faaliyetleri açısından değerlendirilebileceği gibi, rüzgâr sörfü, su kayağı, kürek çekme, yelken gibi su sporları faaliyetleri açısından da değerlendirilebilmektedir. 2015 yılında Onikişubat ilçesindeki Kılavuzlu barajına su sporları merkezi kurulmuştur. 2017'de Kılavuzlu su sporları merkezinde geniş katılımlarla düzenlenen yarışlarda ise kano ve su jeti yarışları ile fly-board gösterileri yapılmıştır. Günümüzde Kılavuzlu su sporları merkezi'nde aktif olarak kano, kürek, su bisikleti, sörf, su kayağı, rüzgâr sörfü, yelken, su jeti, dragon yarışları yapılmaktadır (URL- 7 ). Menzelet Baraj Gölü ise tekne turları, yelken, kano, sportif olta balıkçılığı, kürek, off-shore, su kayağı, jet ski ve sualtı sporları yapmaya uygun bir konumdadır. Kılavuzlu su sporları merkezi açık su spor şenliği, rafting, sportif olta balıkçılığı, izcilik, kampçılık, doğa yürüyüşleri, av turizmi ve rekreasyonel faaliyetler açısından da turistik potansiyele sahiptir.6 Şubat depremlerinden etkilenen on bir ilin sporcuların katılımı ile 2023'de Kahramanmaraş'ta Türkiye Su Jeti ve Flyboard Şampiyonası'nın üçüncü ayak yarışları yapılmıştır (Fotoğraf 2).



**Fotoğraf 2.** Yedikuyular kayak merkezi, Menzelet barajı kano yarışları (URL- 11).

**Dağ ve Doğa Yürüyüşü (Trekking);** Kahramanmaraş'ta kaya tırmanışı, dağ ve doğa yürüyüşleri, bisiklet turları, atlı doğa gezintileri için uygun parkurlar bulunmaktadır. Andırın/Başkonuş/Kahramanmaraş, Elbistan/Ekinözü/Hacınınoğlu/Ilıca, Ilıca/Suçatı/Bulutoğlu, Ayşepınarı/Karbasan, Engizek Zirvesi/Türkmenler/Hacınınoğlu, Kahramanmaraş/Başkonuş Yaylası dağ ve doğa yürüyüşü yapmaya elverişli parkurlardır. Alikayası/Güredil kalesi arasına yapılacak olan bir asma köprü sayesinde yöre doğa ve macera parkuruna dönüştürülebilecektir. Bu alanın tanıtımı için Kahramanmaraş Dağcılık Arama Kurtarma Telsiz ve Radyo Amatörleri Derneği (KADAK) televizyon programları yapmakta ve tanıtım faaliyetlerini sürdürmektedir. Yine KADAK tarafından Kapıçam ve Körçoban Tabiat parklarında, Ceyhan vadisinde Türkmenler/Hacınınoğlu arasında, Körsulu vadisinde Ayşepınarı/Karbasan arasında, Yavşan tabiat parkı çevresinde, Ilıca/ Suçatı arası, Engizek dağı zirveleri, Düldül dağı civarında, Ahırdağı çevresinde, doğa yürüyüş parkurları önerilmiştir. Bölgede Alikayası çevresinde, Güredin Kalesi, Döngel Mağaraları, Döngel mahallesinde Düldül Dağı, Başkonuş çevresi, Çukurhisar çevresi, Fırnız Vadisi, Kısık Vadisi, Hançer Vadisi, Göksun Değirmendere gibi farklı zorluklara sahip kaya tırmanışı yapılacak alanlar bulunmaktadır. Bu alanlar daha çok profesyonel sporcular, üniversite grupları, doğa eğitimleri, doğa derneklerine yönelik parkurlardır ( Kılınç, 2020). Bölgede Onikişubat ilçesi orman sınırları içerisinde çok sayıda doğal yürüyüş rotaları vardır. Bunlardan başlıcaları; Gıcılı/Mahraz/Düldül Dağı güzergâhı (3,7 km), Elancık/Ağyar/Uludaz güzergâhı (yaklaşık 7 km), Kümperli/Tetirilik /Uludaz güzergâhı (2,5 km), Yavşan/Kemal'in Yaylası/Uludaz güzergâhı (6 km), Elancık/Ağyar/Uludaz güzergâhı (2,5km),Yavşan/Çatalkaya güzergâh (3km), Dağobaşı/Recep'in Yaylası Uludaz güzergâhı (6km), Yavşan/Çatalkaya güzergâhı (5,5 km), Gölpınar/Loğlu/Çimen dağı güzergâhı (6,5 km), Dağobaşı/Loğlu Çimen dağı güzergâhı (2,5 km), Kargı/Doğutepe /Çatalçam güzergâhı (4,3 km), Bunsuz/Düldül güzergâhı (3,5 km), Bunsuz/Mavi Göl Şelalesi güzergâhı (1 km), Kargı/Bük Deresi/Mavi Göl Şelalesi güzergâhı (4,7 km)'dir (Bayhan, 2018: 29) (Fotoğraf 3).Yine Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi her yaştan insanların rahatlıkla katılabileceği ve turistlerinde dikkatini çekebileceği doğa yürüyüşü rotaları oluşturmuştur. Kent merkezinin batısında yer alan Kılavuzlu mesire alanından başlayıp, su sporları merkezine ve tekrarında dönüş yapılarak Kılavuzlu'ya doğru sonlandırılan parkur 6/7 km'den oluşmaktadır (URL-7 ) (Fotoğraf 2-3 ).

Kahramanmaraş bisiklet güzergâhına uygun alanlar ise; Kazma Bağları güzergâhı, Kapıçam, Kısık vadisi, Menzelet, Sır, Kılavuzlu barajı çevresi, Çukurhisar köyü, Muhsin Yazıcıoğlu parkı, Yeşilyöre, Kapıçam/Narlı ve civar köyleri, Türkoğlu'nun kırsal alanları ile Elbistan/Pınarbaşı çevresidir (Kılınç,2020). Yine Onikişubat Belediyesi sınırları içerisinde Avşar Mahallesi civarında Kılavuzlu sulama kanalı etrafında 15 km'lik bir yürüyüş ve bisiklet yolu oluşturulmuştur. Bu alandan hem profesyonel bisikletçiler hem de halk faydalanmaktadır. Ilıca/Suçatı/Bulutoğlu/ Kahramanmaraş, Göksun/Geben/Çokak/Andırın güzergâhları ise bisiklet turları açısından uygun alanlardır. Kahramanmaraş Bisikletliler Derneği (KSÜBİS) bu alanda faaliyet gösteren derneklerdendir.

**Atlı Doğa Yürüyüşü;** Bölgede ormanlık alanlarda, dağlarda, yaylalarda atlı doğa yürüyüşü yapılabilmekte, Gümüşkaya, Döngel, Savruk, Bulut Deliği Mağaralarına sporcular inebilmektedir ( URL-8) (Fotoğraf 3).



**Fotoğraf 3.** Ali Kayası, Başkonuş Yaylası, Döngel Mağaraları

**Oryantiring Etkinliği;** Doğa sporu olarak ortaya çıkan bu etkinlik günümüzde kapsamını genişleterek turizm etkinliği ve rekreasyon çerçevesinde doğal, kültürel ve şehirselsel mekanlarda yapılan bir spor dalı olarak yaygınlaşmaktadır (Özaltın ve Gül, 2006:268). Oryantiring etkinliğinde bireyler haritalanmış alan içerisinde belirlenmiş hedeflere sırasıyla ulaşmaya çalışır. Turuncu bayraklı hedeflerdeki işaretleri ellerindeki haritaya işaretleyerek hedefler arasında ilerler. Oryantiring sporunun amacı haritada gösterilen hedefleri en kısa sürede tamamlayıp bitiş çizgisine kadar ulaşmaktır. Kahramanmaraş'ta bu spor için özellikle çevre il ve ilçelerden katılan ilk ve ortaöğretimler adına organizasyonlar yapılmaktadır.

**Motor Sporları ( Offroad );**Bölgede Kahramanlar Offroad Kulübü ve Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi'nin ortaklaşa yürüttükleri çalışmalar ile Elbistan ve Onikişubat ilçeleri dâhilinde her yıl düzenli olarak yarışlar düzenlenmektedir.

**Av Turizmi;** Avcıların belli ilkeler ve denetimler dâhilinde avlanma ve spor yapma amacıyla uyguladıkları turistik aktiviteler av turizmi içerisinde değerlendirilmektedir. Kahramanmaraş'ın ilçelerindeki tüm dağlarda bıldırcın, tavşan, keklik, çil keklik, yaban domuzu, Aksu Çayı ve Ceyhan Nehrinde sazan ve yılan balığı, Gavur Gölü bataklığında ördek avı yapılmaktadır.

**Sportif Olta Balıkçılığı;** Günümüzde avcılık etkinliği yerel, ulusal ve uluslararası boyutları olan kırsal kalkınmayı hızlandıran, turizmin gelişmesini sağlayan bir sektör haline gelmiştir. Bu bağlamda bazı çalışmalarda kırsal turizm içinde değerlendirilirken (Soykan, 2003:3) bazı çalışmalarda spor turizminin (Yıldırım, 2021:323) içinde değerlendirilmektedir. Kahramanmaraş'ta Sır, Menzelet ve Klavuzlu Baraj gölleri ve bölge akarsuları sportif olta balıkçılığı yapmaya elverişlidir. Gavur gölü, Göksu çayı, Hurman çayı, Tekir Deresi, Andırın Suyu, Fırın çayı rekreasyon faaliyetleri açısından değerlendirilebileceği gibi sportif olta balıkçılığı açısından da önem taşımaktadır. Ceyhan ırmağı ve Aksu çayı kısa mesafeli rafting yapmaya da uygundur.

Kahramanmaraş'ın spor turizmi açısından güçlü, zayıf yönleri ile fırsat ve tehditlerini ortaya koyan SWOT analizi Tablo 1'deki gibi oluşturulmuştur.



**Tablo 1. Kahramanmaraş'ın spor turizmi kapsamında SWOT analizi**

<b>Güçlü Yönleri (Strengths)</b>	<b>Zayıf Yönleri (Weakness)</b>
*Su, doğa, kamp ve kış sporları turizmine elverişli olması	*Spor turizmi yatırımlarının yetersiz olması
*Kayak merkezinin kent merkezi/ ulaşım ağlarına yakınlığı	*Endemik bitkiler için hassas alanların olması
*Flora/Fauna (endemik türler, orman ve anıt ağaç)çeşitliliği	*Turizm konusunda altyapının yetersiz olması
*Yörede turizm adına farkındalığın artmış olması.	*Nitelik/nicelik ile turizm tesisleri yetersizliği
*Suç oranlarının düşük güvenli ve huzuru olması	*Turizm imajının yetersiz olması
*Yöre halkının ve işletmecilerin misafirperver olması	*Ulusal/Uluslararası tanıtım yetersizliği
*Doğa tarih ve kültür turizmi kaynaklarının varlığı	*Spor organizasyonlarının yetersizliği
*Zengin yöresel yemek kültürü olması	*Nitelikli/ eğitilmiş işgücünün eksik olması
*Geleneksel spor festivallerinin yapılması	*Eğlence, alışveriş merkezi, otel yetersizliğe
*Spor turizmin 12 aya yayılabilmek imkânı olması	*Turizm bilinci eksikliği
*Akarsu, göl, baraj, termal su kaynakları olması	*6 Şubat depremleri nedeniyle endişe edilmesi
*Geleneksel sporların (güreş, okçuluk, cirit )yapılması	
<b>Fırsatlar (Opportunities)</b>	<b>Tehditler (Threats)</b>
*Yeryüzü şekillerinin kış ve doğa sporlarına elverişli olması	*Birinci derecede deprem bölgesinde olması
*Spor organizasyonlarının düzenlenmesi	*Flora üzerinde baskı olması
*Başkonuş, Yavşan, Kapıçam tabiat koruma alanları olması	*Büyük turizm yatırımlarının olmaması
*Endemik flora açısından zengin olması	*Çevre illerde nitelikli spor merkezlerinin olması
*Ulaşım olanaklarının gelişmiş olması	*Fauna üzerinde av baskısı olması
*Sulak alanlar/Gavur gölü göçmen kuş potansiyeli olması	*Altyapı ve hizmet kalitesinin eksiklikleri
*Eko-turizm potansiyeli yüksek alanların varlığı	*Turizmin yerel halk tarafından bilinmemesi
*Su sporlarına elverişli akarsu ve barajların olması	*Spor paydaşlarının birlikte çalışmaması
*Doğal ve kültürel değerlerinin korunmuş olması	*Sanayinin ön planda tutulması
*Alternatif turizm türlerine ilginin artması	*Turizm adına girişimcilik ruhunun yetersizliği
*Kahramanmaraş'ta başarılı sporcular (güreş vb.)yetişmesi	*Çevre illerin çok daha çekici olması

Çalışmada SWOT analizi saha gezileri, literatür çalışmaları, Kahramanmaraş Gençlik Spor İl Müdürlüğü personelleri ve yerel halk ile bölgede yapılan görüşmeler baz alınarak oluşturulmuştur (Tablo 1).Kahramanmaraş'ın spor turizmi açısından en güçlü yönünü güreş, okçuluk, cirit gibi geleneksel sporların ve spor festivallerinin hala aktif bir şekilde yapılması/ su, doğa, kamp ve kış sporları turizmine yörenin elverişli olması/ çevre illerden farklı olarak bölgede tek kayak merkezinin bulunması/ akarsu, göl, baraj kaynakları olması/ spor turizmin 12 aya yayılabilmek imkânı olması oluştururken; en zayıf yönünü spor turizmi yatırımlarının yetersiz olması/ ulusal/uluslararası arenada spor organizasyonlarının yetersizliği/ tanıtım eksikliği, 6 Şubat depremleri nedeniyle eğlence merkezi, alışveriş merkezi, otel/motel yetersizliği ve deprem endişesi oluşturmaktadır.

**Kahramanmaraş'ta düzenlenen geleneksel ve uluslararası turnuvalar;** Kar Voleybolu Avrupa turnuvası, Yedikuyular kayak merkezi'nde 23/26 Şubat 2024'te, Uluslararası Güreş Turnuvası Kahramanmaraş'ta merkez spor kompleksi'nde 12 Şubat 2024'te düzenlenmiştir. Özbekistan, Kosova, Fransa'dan üst düzey sporcular katılmıştır. Edebiyat Yolu Bisiklet Yarışması, Gençlik ve Spor Bakanlığı

ile Türkiye Bisiklet Federasyonu'nun desteğiyle Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi bisiklet ile doğayı keşfet projesi ile Kazakistan, Özbekistan, Rusya, Ukrayna ve Türkiye'den sporcunun katılımıyla ilk defa 3 Temmuz 2021'de gerçekleştirilmiştir. Şalvar Güreşi Dünya Şampiyonası, Bosna Hersek, Azerbaycan, Arnavutluk, Brezilya, Kırgızistan, Hindistan, Özbekistan, İran, Japonya, İtalya, Kanada Kazakistan gibi 43 ülkeden 300 sporcunun katılımıyla 2 Şubat 2020'de ilk defa gerçekleştirilmiştir. Geleneksel olarak her yıl sürdürülmektedir. Dünya Güreş Şampiyonası; 12 Şubat Kahramanmaraş'ın düşman işgalinden kurtuluşunun haftası etkinliği kapsamında 6 Şubat 2024'te Kahramanmaraş merkez spor kompleksi'nde 40 ülkeden 300'ün üzerinde sporcunun katılımı ile gerçekleştirilmiştir. Geleneksel Okçuluk Turnuvası; Kahramanmaraş merkezde Batı Park Spor Salonunda 6 Şubat 2024 düzenlenmiştir (URL-7). Ayrıca Kahramanmaraş Gençlik ve Spor İl Müdürlüğü'nden alınan bilgiler dâhilinde okul sporları yarışma il müsabaka takviminde; Atıcılık, Bocce, Atletizm, Badminton, Basketbol, Bilardo, Bisiklet, Boks, Eskrim, Jimnastik (Artistik), Bowling, Dart, Futbol, Futsal, Bilek Güreşi, Floor Curling, Binicilik, Aba Güreşi, Geleneksel Türk Okçuluğu (26-27 Mart 2024), Geleneksel Karakucak Güreş (24 Nisan 2024), Güreş (26 Şubat 2024), Halkoyunları (29 Şubat 2024 ), Halter (25 Mart 2024), Hentbol, Hokey, Judo, Kano, Karate, Kros, Kick Boks, Kürek, Masa Tenisi, Modern Pentatlon, Okçuluk, Oryantiring, Satranç, Taekwondo, Tenis, Voleybol, Wushu (Sanda)-Taolu, Yüzme, Yağlı Güreş yer almaktadır. Deprem sonrası süreçte Gençlik Spor İl Müdürlüğü ile yerel kamu kurum ve kuruluşları tarafından da deprem yaralarının sarılması adına bu tür organizasyonlar çok daha fazla teşvik edilmekte, maddi ve manevi destekler sağlanmaktadır.

### ***Kahramanmaraş Gençlik ve Spor İl Müdürlüğü Spor Tesisleri;***

Onikişubat'ta Gençlik ve Spor Bakanlığı Spor Tesisleri, Onikişubat/Batıpark Spor Salonu, Merkez Spor Kompleksi, Osman Sayın Spor Salonu, Kılavuzlu Su Sporları Merkezi, Açık Yüzme Havuzu (Batıpark), Batıpark Sporcu Eğitim Merkezi, Batıpark Futbol Sahası, Onikişubat Stadyumu, Kapalı Yüzme Havuzu, Dulkadiroğlu'nda Karacasu Feruş Futbol Sahası, Trap-Skeet Atış poligonu, Doğukent Sentetik Futbol Sahası, Karaziyaret Çim Hokey Sahası, Kahramanmaraş Güreş Eğitim Merkezi, Elbistan spor salonu, Gazi spor merkezi, Türkoğlu spor kompleksi ve diğer ilçelerde de yine Gençlik ve Spor İl Müdürlüğüne bağlı spor tesisleri yer almaktadır (URL-7). Bölgede ampute sporları, teakvando, basketbol, voleybol, hentbol, futbol sporları ve müsabakaları da yapılmaktadır. Bekir Böke, Ali bulut, Şeref Eroğlu, Harun Doğan, Alı Rıza Işık, Ertuğrul Kahveci, Emin Kalın, Metin Kaplan, Mustafa Selçuk Dereli, Yusuf Dikeç, Beytullah Eroğlu, Ali Gitmiş, Melike Günal, Bilal Kaplan gibi daha adını sayamadığımız Kahramanmaraş'ın yetiştirdiği önemli milli sporcu ve spor adamlarıdır. Yine Milli Güreşçi Burhan Akbudak, Azerbaycan'da düzenlenen Avrupa Kalifikasyon Müsabakaları'nda başarıya ulaşarak 2024 Paris Olimpiyat Oyunlarında ülkemizi temsil edecektir.

***Spor Konulu Festivaller;*** Geleneksel Dereli Güreş Festivali, Afşin Karakucak Güreş festivalleri, Geleneksel Offroad Oyunları, Sportif Kahramanmaraş ekstrem sporlar festivali, Okçuluk festivali, Yedi Kuyular Kar Şenlikleri, Göksun Karakucak Güreş Festivali, Elbistan off-road etkinlikleri, Menzelet Dünya off-shore şampiyonası, Bertiz Boyalı Geleneksel Kısa Şalvar Güreş Festivali, Tekerek at yarışları ve atlı spor gösterileri, Uluslararası Türkoğlu Avasım Geleneksel Türk Oyunları, Kahramanmaraş karakucak güreş festivalleri, Bulutoğlu Kavkırt karakucak güreş festivali, Kılavuzlu off-road etkinlikleri, atlı binicilik kulübü geleneksel hale gelen Rahvan At Yarışları ve Kahramanmaraş Ekstrem Spor Festivali bölgede önemli spor konulu festivaller arasında yer almaktadır. Kahramanmaraş Dağcılık ve Doğa Sporları Kulübü (Madosk), Kahramanmaraş Dağcılık ve Doğa Araştırma Derneği (Kadak), Kahramanmaraş Doğa Sporları (Kados), Kahramanmaraş Doğa Sporları ve Arama Kurtarma (Kadosak) klüpleri de bölgede spor turizminin gelişmesi adına çalışmalar yapmaktadır. Kılıçsallayan (2021) Rota Maraş isimli çalışmasında bölgede dağ, doğa, macera, spor turizm rotaları oluşturulabilecek olan alanları belirlemiştir. Bilardo, İzcilik, Bocce, Yüzme, Briç, E-Spor Yelken, Kano, Pentatlon, Rafting, Triatlon, Golf, Binicilik, basketbol, voleybol, futbol ve Otomobil sporları için bölgede Gençlik ve Spor İl Müdürlüğü tarafından lisanslar verilmektedir.

## **SONUÇ VE ÖNERİLER**

Kahramanmaraş coğrafi konumu, köklü tarihi ve kültürel değerleri, dört mevsim spor yapabilmeye uygun iklim şartları, orman, dağ, göl, nehir, mağara ve kanyon gibi doğal zenginlikleri ile alternatif spor faaliyetlerine ve alternatif bir turizm çeşidi olarak spor turizmine uygun bir mekândır.

Çalışmada bölgenin spor turizmi etkinliği gerçekleştirilme potansiyeli olduğu, lakin spor turizmi açısından mevcut potansiyelinin yeterince kullanılmadığı belirlenmiştir.

Öncelikle Kahramanmaraş'a turist neden gelmelidir? sorusundan hareketle yörenin alternatif turizm varlıkları ve potansiyelleri ortaya çıkarılmalıdır. Yöredeki turizm öğeleri pazarlanabilir bir turistik marka haline getirilmeli, marka sadakati sağlanmalı, güven ve tatmin bir arada değerlendirilmelidir. Bir kentin kültürü, doğal güzellikleri ve iklimi, kentin konumu ve geçmişi gibi faktörlerden dolayı değiştirilmezken, spor aktiviteleri gibi unsurlar insan eliyle oluşturularak, kentin marka değerini artırmanın hızlı ve etkili bir yolu oluşturulabilir. Örneğin, düşük marka değerine sahip küçük bir ilin futbol takımı üzerinde yürütülen ciddi ve planlı çalışmalar sonucunda, takımın üst liglere çıkması sağlanabilir. Spor kulüpleri ve organizasyonları kentin markalaşmasında çok büyük katkılar sağlamakta, kentin adının daha geniş bir kitlelere ulaşması ve kentin marka değerinin artmasına yardımcı olmaktadır. Benzer şekilde, uluslararası yarışma ve olimpiyatlarda derece elde eden sporcuların varlığı da, şehrin marka değerini artıracaktır (Başpınar, 2015: 41). Kahramanmaraş'ta da benzer şekilde farklı branşlarda başarı kazanmış milli sporcular kentin markalaşması sürecinde etkili olabilecektir.

Kahramanmaraş'ta spor dalları il temsilcilerinin bilgili ve deneyimli olarak aktif bir şekilde federasyonlarla koordineli bir şekilde çalışmaları önem taşımaktadır. Aynı zamanda birçok spor branşındaki Kahramanmaraşlı ünlü isimler (Milli sporcular) bölgedeki müsabakalara ve festivallere, özellikle de 12 Şubat Kahramanmaraş'ın düşman işgalinden kurtuluş haftası etkinliği kapsamında davet edilmeli ve gençlerin onlarla birebir iletişim kurmaları sağlanmalıdır. Bu durumda hem bölgede spora ilgi/alaka artmış olacak, hem de etkinliklere katılım sayesinde oluşan turizm faaliyetleri de ivme kazanacaktır.

Belleklerde yörenin sıradan bir mekân değil, hatırlanabilir bir mekân olması sağlanmalıdır. Bu bağlamda birçok medeniyete ev sahipliği yapmış kadim bir kent olan Kahramanmaraş'ta binicilik, güreş, okçuluk, cirit gibi geleneksel sporlar halen varlığını sürdürmektedir. Yörede tarihsel süreç içerisinde süregelen Karakucak güreşleri marka oluşturabilir. Karakucak güreşleri denilince akla ilk gelen kent Kahramanmaraş olabilir. Bölgede keven, kekik, çiğdem sümbül gibi çiçeklerle beslenen keçilerin sütleriyle kıvam verilerek yapılan Maraş Dondurması bir marka olmuştur. Spor turizminde de özellikle güreşte bir marka kent oluşturulabilir.

Karaman ve Gül (2016) çalışmalarında Yedikuyular kayak merkezinin Kahramanmaraş için bir ayrıcalık olduğu, şehre yakınlığı ve tesislerin olması nedeniyle yörenin önemli bir kış turizm merkezi olacağı, işsizliğin çözümünde büyük faydalar sağlayacağı ifade edilmiştir. Kayak merkezinde her yıl yapılan Kar Voleybolu Avrupa Turnuvaları bunun bir göstergesi olmaktadır. Uluslararası spor organizasyonları kent/ülkelerin tanıtımını sağladığı gibi, alt-üst yapının güçlenmesine, yöresel ürünlerin ve yöresel yemeklerinde bilinir olmalarına sebebiyet verecektir. Bölgede reklâm ve tanıtım faaliyetlerine önem verilerek, mevcut turizm haritası güncellenmelidir. Yörede yapılan spor organizasyonlarının çeşitlendirilmesi ve devamlılık arz etmesi ayrı bir önem taşımaktadır.

Özellikle Kahramanmaraş merkez, Pazarcık Narlı bölgesinde yamaç paraşütü, Onikişubat ilçesi Tekir bölgesinde doğa yürüyüşü sporu geliştirilebilir. Bölgede spor ve konaklama tesislerinin sayıları artırılmalıdır. Kahramanmaraş'ta ilk defa 2015'de Kılavuzlu Su Sporları Merkezinde Doğa Sporları Paneli gerçekleştirilmiştir. Spor turizmi adına yörede paneller, çalıştaylar, sempozyumlar gibi etkinliklerin sayıları artırılmalıdır. Yerel yöneticilerin spora karşı bakış açılarının olumlu hale getirilmesi sağlandığı takdirde bölgenin spor turizmi potansiyelinin daha verimli kullanılması sağlanacaktır.

Yerel halkın ve spor turistlerinin beklentilerini belirleyebilmek adına Kahramanmaraş Sütçü İmam ve İstiklal Üniversiteleri tarafından bilimsel çalışmalar, ortak müsabakalar yapılmalı, ortak projelerin yürütülmesi sağlanmalı, tüm paydaşlar bu çalışmalara eklenmelidir. Bölgede spor turizmi için ekonomik gelişimi destekleyecek, istihdamı arttıracak, fiziksel anlamda uygulanabilirliği olan, sürdürülebilir, toplum destekli yatırım projelerinin elbirliği ile hayata geçirilmesi önem taşımaktadır.

Kahramanmaraş merkez ilçede Hanefi Mahççek stadyumu deprem sonrasında büyük ölçekli bir spor kompleksine dönüştürülmektedir. Süreç dâhilinde Amatör Spor Kulüplerinin de desteğiyle

Kahramanmaraş Spor Futbol Takımının Türkiye'nin üçüncü seviyedeki profesyonel futbol ligi olan TFF 2. Ligden daha üst liglerde yer alması adına çalışmalar sürdürülmektedir. Son yıllarda popüler hale gelen çevrimiçi oyunlar ve bunları amatör veya profesyonel biçimde oynayan kitlelerin hızla büyümesi dikkate alınmalı ve e-spor konusunda bölgede yatırımlar yapılmalıdır. Kahramanmaraş'ın spor turizmi pazarında önemli bir aktör olması diğer tüm sektörlerle makro faydalar sağlayacaktır. Hatta yörede özellikle deprem sonrasındaki süreçte deprem yaralarını sarmak, rehabilite olmak adına spor faaliyetleri büyük önem taşımaktadır. Yerel halkta ortaya çıkan travmaların atlatılması, bireylerin fiziksel ve psikolojik olarak daha sağlıklı olabilmesi spor aktivitelerine hem katılım, hem de takip etme ile sağlanmıştır olacaktır. Başkonuş Yaylası'nda gerçekleştirilen doğa kampları, Değirmendere Şelalesi'nde, Yeşilgöz, Döngel mağaralarında gerçekleştirilen yürüyüşler, Kapıçam Tabiat Parkı'nda düzenlenen Petlas Türkiye Offroad Şampiyonası, özellikle kuzey ilçelerde yapılan güreş şampiyonaları, Yedikuyular Kayak Merkezi'nde düzenlenen kar voleybolu ve kızak yarışmaları bölgede önem taşıyan sportif faaliyetler arasında yer almakta olup Gençlik ve Spor İl Müdürlüğü tarafından gerçekleştirilen bu aktivitelere katılım önem taşımaktadır.

Spor kompleksleri deprem sonrasında afetzedelerin en temel ihtiyaçlarından olan geçici barınma ihtiyacını karşılamak için kullanılmaktadır. Geniş açık/kapalı alanları bir arada bulundurmasından dolayı deprem bölgelerinde önemli mekânlar olmuşlardır. Van ve Marmara depremlerinde spor alanlarında Gençlik ve Spor Bakanlığı tarafından afetten etkilenen halkın ihtiyaçlarına cevap vermek adına çadırkentler kurulmuş, çocuklara ve gençlere antrenörler eşliğinde basketbol, boks, judo, cimnastik, voleybol, hentbol, badminton güreş gibi etkinlikler düzenlenmiştir (URL-9). 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremi sonrasında ise merkez ilçe Serintepe Mahallesi'nde Batıpark Spor Kompleksinde depremin ikinci gününden itibaren spor sahasına kurulan 82'si barınma amaçlı, 15'i hizmet çadırı olmak üzere toplamda 97 çadır ile yaklaşık 3000 depremezdenin barınma ihtiyacı karşılanmıştır. Okul, market, mescit, psiko-sosyal destek çadırları, psikolojik danışma ve rehberlik birimi gibi ihtiyaçlara yönelik farklı çadırlar deprem sonrası kullanıma açılmıştır. Sporcuların soyunma odaları çamaşırhane ve duş alanları olarak kullanılmış, kompleksin etrafında düzen sağlanmış, giriş çıkışlar kontrol edilerek güvenli bir alan oluşturulmuştur. Dolayısıyla Afet anında ve sonrasında; konum/ulaşılabilirlik, büyüklük/dönüştürülebilirlik, güvenlik, servis veren mekânlar ve psikolojik etmenler çerçevesinde spor komplekslerinin acil toplanma alanı niteliği taşıdığı görülmektedir ( Gebel vd., 2023:218). Benzer organizasyonlar Kahramanmaraş'ın diğer ilçeleri bazında da yapılmış, özellikle bölgedeki tüm spor sahaları depremezlerin hizmetine açılmıştır.

Göksun yüksek rakımı nedeniyle kar yağışlarının yoğun olduğu bir bölgedir. Coğrafi koşullar değerlendirilerek yörede bir kayak merkezi oluşturulabilir. Doğal iklim/ bitki örtüsü ve yükseltinin bir araya gelmiş olduğu yöre dağcılık, oto-cross, bisiklet, atletizm, tenis gibi sporlar için ideal bir pozisyonadadır. Yine yörede ormanlık alanların varlığı, yaban hayatının da zenginleşmesine (kurt tilki, ayı, kartal, çaylak,doğan, keklik, yaban ördeği), dolayısıyla avcılığın gelişmesine sebebiyet vermektedir.

Turizme yalnızca maddi/somut kültürel unsurlar cephesinden bakmak doğru değildir. Kahramanmaraş edebiyat, Eshab-ı keyf, camiler, türbeler, konaklar, çarşılar, tarhana, çörek, dondurma ceviz gibi coğrafi işaretli ürünleri ve yöresel yemekleri ile turistlerin ilgisini çekebilecek birçok somut ve somut olmayan kültürel miras ünitelerine sahiptir. Bölgeye spor müsabakaları vesilesi ile gelen ziyaretçilerin bu öğelerle de tanışmaları ve yöresel ürünleri tatmaları sağlanmalıdır. Bu tür mekânlar tur organizasyonlarına dâhil edilmelidir. Dolayısıyla bölgede spor turizmine diğer turizm türlerinin de eklemlendirilmesi ile hem tanıtım hem de ekonomik kazanç sayesinde istihdam arttırılabilecektir. Yine Kahramanmaraş'ta turizm işletme belgeli oteller, kapasite ve tesisleşme bakımından yetersiz ve küçük işletmeler düzeyindedir. Bölgede otellerin sayıları arttırılarak, eğlence ve alışveriş aktiviteleri çeşitlendirilip bölgeye gelen spor kabilelerinin konaklama sürelerini arttırmak elzem olmuştur.

Çalışma kapsamında yapılan SWOT analizi sonucunda; Kahramanmaraş'ta spor turizm adına yeterli düzeyde arz kaynağı bulunmakla birlikte bunların verimli olarak kullanılabilmesinin büyük önem taşıdığı değerlendirilmiştir. Dolayısıyla SWOT analizi sonuçlarına göre bölgedeki zayıf yönler güçlendirilmeli, fırsatlar değerlendirilmelidir. Özellikle deprem sonrasında bölge için gelecekte önemli bir alternatif turizm türü olabilecek olan spor turizmi için yapılacak olan planlamalarda SWOT analizde ortaya çıkan güçlü-zayıf yönler ile fırsat-tehditlerin göz önünde bulundurulması elzemdir. Bu bağlamda

yörenin spor turizmine elverişli hale getirilebilmesi adına olumsuz şartların ortadan kaldırılması ve yöre değerlerinin ön plana çıkarılması gerekmektedir.

Coğrafi şartların, doğal kaynakların ve iklim koşullarının elverişli olması bir bölge/ülkede spor turizminin gerçekleştirilebilmesi adına potansiyel oluşturmaktadır. Kahramanmaraş'ta birçok olumlu coğrafi şartları bünyesinde barındıran bir mekân olup her geçen gün önemi artan ve daha fazla dikkat çeken bir konu olarak kabul edilen alternatif bir turizm çeşidi olan spor turizmi adına elverişli bir konumdadır. Dolayısıyla her yönüyle turizm potansiyelinin saptanması coğrafi çevrenin de korunmasını sağlayarak turizmde günü kurtarmak değil, marka yaratma adına atılımlar sağlayacaktır. Kahramanmaraş'ta tüm paydaşların katılımı ile spor turizmini geliştirilme çalışmalarına yönelik stratejilerin belirlenerek, yöre ekonomisine katkı sağlayacak, ulusal ve uluslararası arenada tanınırlığını arttıracak adımların atılması elzemdir. Bu bağlamda bölgede tüm paydaşların katılımının sağlandığı bir platform oluşturulmalı, Kahramanmaraş'ın spor turizmi envanteri belirlenmeli, yerel yönetimlerin ve yerel halkın spor kültürü geliştirilmeli, spor branşlarına karşı özellikle gençlerin ilgisi canlı tutulmalı, spor turizmine yönelik paket turlar hazırlanmalıdır. Bölgede var olan spor turizm potansiyeli yapılacak olan yatırımlar neticesinde aktif hale getirilerek spor alanında da Kahramanmaraş'ın marka kent olabilirliği değerlendirilmelidir.

### KAYNAKÇA

Akyol, C., & Akkaşoğlu, S. (2021). Alternatif turizm türlerinin destinasyonlara katkısı: Artvin ve spor turizmi. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 11(1), 177-194.

Alaedinoğlu, F., & Komşu, M. K. (2017). TRB2 Bölgesi turizminin rekabet gücü üzerine bir alan araştırması, *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7 (2): 428-448.

Atabeyoğlu, C. (1988). Okçuluk tarihi. *Ankara: Türk Spor Vakfı Yayınları*, 2.

Batman, O., & Eraslan, İ. H. (2007). *Sürdürülebilir rekabet avantajı elde etmede turizm sektörü: Sektörel stratejiler ve uygulamalar*. M. Bulu, H. Eraslan (Ed.), Spor Turizmi İçinde (197-220. Ss.). *Uluslararası Rekabet Araştırmaları Kurumu Derneği (URAK) Yayınları*, Yayın no: 2007/1.

Başpınar, O. (2015). *Şehir markalaşması ve Ankara örneği*, Uzmanlık Tezi, Türk Patent Enstitüsü Markalar Daire Başkanlığı, Ankara.

Bayhan, Ü.B. (2018). *Kahramanmaraş Onikişubat dağlık bölgelerinin ekoturizm potansiyeli ve turist profiline belirlenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, KSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.

Cahyadi, H. S., Suherlan, H., & Dewantara, M. A. (2021). Cost and benefit analysis of sports tourism in downhill trek, cikole lembang, bandung barat district, west java province. *Jurnal Kepariwisata: Destinasi, Hospitalitas Dan Perjalanan*, 5(1), 1-9.

Cohen, L., Manion, L., & Morrison, K. (2007). *Research methods in education*. New York: Routledge.

Delpy, L. (1998). An overview of sport tourism: Building towards a dimensional framework. *Journal Of Vacation Marketing*, 4(1), 23-38.

Diker, O., Çetinkaya, A., & Cinkara, A. (2016). Hava sporları turizmi ve Safranbolu'nun hava sporları potansiyelinin belirlenmesi. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(1), 84-100.

Dinnie, K., (2011), *City Branding: Theory and Cases*, UK, Palgrave Macmillan.

Duman S, Şahin H M, Uluç E A., ve Bulut Ç. (2021). Spor turizminin Türkiye açısından ekonomik boyutu. *Gaziantep Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, 6(4): 367-383.

Eser, Z. (2000). Türkiye'de turizmin çeşitlendirilmesi inanç turizminin geliştirilmesi, bakanlığı ilişkin öneriler. 1. Ulusal Türkiye Semp, (2-3 Kasım 2000) *Türkiye Turizmini Araştırma Enstitüsü Yay. S:* 421-438. İzmir.

Gebel, Ş., Derya, K. O. Ç., & Hilal, A. Y. C. I. (2023). Spor komplekslerinin deprem sonrası kullanımı ve potansiyelleri: Kahramanmaraş ve Gaziantep örnekleri. *Journal of Architectural Sciences and Applications*, 8(Special Issue), 198-221.

Gholipour, H. F., Arjomandi, A., Marsiglio, S., & Foroughi, B. (2020). Is outstanding performance in sport events a driver of tourism?. *Journal of Destination Marketing & Management*, 18, 100507.

Gibson, H. J., Willming, C., & Holdnak, A. (2003). Small-scale event sport tourism: Fans as tourists. *Tourism management*, 24(2), 181-190.

Gül, M., Uzun, R. N., & Çebi, M. (2018). Türk kültürlerindeki geleneksel oyunlar ve sporlara yüzeysel bir bakış. *Social Sciences*, 13(26), 655-671.

Hudson, S. (2003). *Sport and Adventure Tourism*. Binghampton: The Haworth Press.

İmamoğlu, O., ve Taşmektepligil, M. Y. (1997). Türk Kültüründe Spor. *Ondokuz Mayıs University Journal of Education Faculty*, 10(1), 145-150.

Jiménez-García, M., Ruiz-Chico, J., Peña-Sánchez, A. R., & López-Sánchez, J. A. (2020). A bibliometric analysis of sports tourism and sustainability (2002–2019). *Sustainability*, 12(7), 2840.

Karademir, T. (2020). *Karakucak güreşleri*. Kahramanmaraş Ansiklopedisi, Yayın No: 149 ss. 495-498.

Karaman, A., & Gül, M. (2016). Alternatif turizm kapsamında kahramanmaraş ili yedikuyular bölgesi dağ ve kış sporları turizmi için öneriler, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(2).

Kersulic, A., Peric, M. & Wise, N. (2020). Assessing and considering the wider impacts of sport-tourism events: a research agenda review of sustainability and strategic planning elements. *Sustainability*, 12(11), 1-18.

Keleş, H., & Ateş, A. (2021). Spor turizmi. *Rekreasyon ve Turizm Araştırmaları*, 62.

Kılınç, N. (2020). *Kahramanmaraş İlinin Turizm Potansiyeli*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, Kahramanmaraş.

Kozak, M. A., & Bahçe, A. S. (2012). *Özel ilgi turizmi*. Detay Yayıncılık.

Morfoulaki, M., Myrovali, G., Kotoula, K. M., Karagiorgos, T., & Alexandris, K. (2023). Sport tourism as driving force for destinations' sustainability. *Sustainability*, 15(3), 2445.

Oliveira, J. R. D., Tobar, F. B., & Capraro, A. M. (2021). Football tourism: A bibliometric analysis of published works in the tourism-based journals (2003–2019). *Journal of Sport & Tourism*, 25(4), 317-335.

Özaltın, O., & Gül, A. (2006). Rekreasyon ve Turizm Kapsamında Orienteering (Hedef Bulma) Etkinliğinin Önemi ve Ülkemizdeki Durum Analizi. *Turizm ve Mimarlık Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Antalya*, 263, 271.

Schwark, J. (2007). Sport tourism-state and development of a new area of research. *Sportwissenschaft*, 37(3), 279-295.

Singh S., Dash T. R., & Vash, I. (2016). Tourism, ecotourism and sport tourism: The framework for certification. *Marketing Intelligence & Planning*, 34(2), 236-255, DOI 10.1108/MIP-09-2014-0180.

Soykan, F. (2003). Kırsal turizm ve Türkiye turizmi için önemi. *Ege Coğrafya Dergisi*, 12(1).

URL-1. <https://www.unwto.org/> (Erişim Tarihi:18.02.2024 ).

URL-2. <https://www.wttc.org/> (Erişim Tarihi:19.01.2024 ).

URL-3. <https://playinflorida.com/> ( Erişim Tarihi:11.02.2023 ).

URL-4<https://turkiyesporturizmicalistayi.gsb.gov.tr/Sayfalar/3490/3489/calistay-hakkinda.aspx> (Erişim Tarihi:28.02.2023 ).

URL-5.<https://ghgm.gsb.gov.tr/Sayfalar/4989/4988/E-Spor%20E%C4%9Fitimi>(Erişim Tarihi:17.03.2024 ).

URL- 6. <https://www.sbb.gov.tr/2019-yayinlari> (Erişim Tarihi:09.02.2024).

URL- 7. <https://kahramanmaras.bel.tr/> (Erişim Tarihi:04.03.2024).

URL- 8. <https://kahramanmaras.ktb.gov.tr/TR-61244/turizm.html> (Erişim Tarihi:04.03.2023).

URL- 9. [www.afad.gov.tr](http://www.afad.gov.tr) (Erişim Tarihi:04.12.2023).

URL-10. <https://yedikuyular.org/> Erişim tarihi: (Erişim Tarihi:05.01.2024).

URL- 11. <https://kahramanmaraskulturturizm.com/#/rota-detay?id=65c33225cf614883f> (Erişim Tarihi:14.03.2024).

URL-12.<https://mgm.gov.tr/tahmin/il-ve-ilceler.aspx?il=Kahramanmaras>(Erişim Tarihi:08.02.2024

Weed, M. (2006). Sports tourism research 2000-2004: A systematic review of knowledge and a meta-evaluation of methods. *Journal of Sport & Tourism*, 11(1), 5-30.

Weed, M. (2009). Progress in sports tourism research? A meta-review and exploration of futures. *tourism Management*, 30(5), 615-628.

Yeşiltaş, M., Çeken, H., & Öztürk, İ., (2009). Karadeniz Bölgesindeki turizm olanaklarının Swot analizi ile değerlendirilmesi, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 2, Say: 3, 250-269.

Yıldırım, O. (2021). Ulusal alan yazında spor turizminin gelişimi: lisansüstü tezler üzerine bibliyometrik bir analiz. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (43), 319-331.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. (9. Baskı). Seçkin Yayıncılık. Ankara.



ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

**Araştırma Makalesi \* Research Article**

## İskenderun'da (Hatay) Sanayileşmeye Bağlı Göçler ve Değişen Kentsel Doku Migration due to Industrialisation and Changing Urban Fabric in İskenderun (Hatay)\*

**Bülent OCAK**

Uzman, İskenderun Cumhuriyet Anadolu Lisesi

ento23@hotmail.com

Orcid ID: 0009-0000-9667-9596

**Eylül KARAGEL**

Doç. Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü

eylulkaragel@mku.edu.tr / eylulkaragel@outlook.com

Orcid ID: 0000-0003-4754-477X

**Öz:** İskenderun şehri ile körfezi çevreleyen sahada kurulmuş olan yerleşmeler yörede kurulan sanayi yatırımlarının sebep olduğu göçten etkilenmiştir. Bu durum göçe katılan nüfusun yerleşim sorunlarına yol açmıştır. Göçle birlikte kentsel doku formunda meydana gelen değişiklikleri ortaya çıkarmak bu çalışmanın temel hedefidir. Ağır sanayinin kurulması ve işletmeye açılmasıyla Hatay ili ve ilçeleri dışında Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin ekonomik bakımdan geri kalmış ilçe ve köylerinden nüfus akımı yaşanmıştır. Sanayileşmenin göçe olan etkisi kentleşme sürecini de hızlandırmıştır. Sanayinin kuruluşundan 2000'li yıllara kadar göçle gelen nüfus şehir merkezinde konut bulma problemleriyle karşılaşmıştır. Şehir merkezinde arsa ve konut fiyatlarının yüksek oluşu engebeli dağ yamaçlarında ucuz konutlara yönelimi artırmıştır. Buna bağlı olarak şehrin dış kuşağında tepe mahalleleri olarak bilinen gecekondu alanları meydana gelmiştir. Çalışma sahasında sanayiye bağlı olarak yaşanan göçler şehrin konut dokusuna uymayan yeni konut dokularının oluşmasına ve farklı sosyo kültürel özellikte nüfus kitlelerinin meydana gelmesine sebep olmuştur.

**Anahtar Kelimeler:** İskenderun, sanayileşme, göç, kentsel doku.

**Abstract:** The settlements established in the city of İskenderun and the area surrounding the gulf were affected by the migration caused by the industrial investments established in the region. This situation has led to settlement problems of the migrant population. The main objective of this study is to reveal the changes in the form of urban texture with migration. With the establishment and commissioning of heavy industry, there has been an influx of population from the economically underdeveloped districts and villages of the Eastern and Southeastern Anatolia Region, except Hatay province and its districts. The effect of industrialisation on migration has also accelerated the urbanisation process. From the establishment of the industry until the 2000s, the migrant population faced problems in finding housing in the city centre. The high land and housing prices in the city centre have increased the tendency towards cheap housing on rugged mountain slopes. Accordingly, slum areas known as hill neighbourhoods have emerged in the outer belt of the city. Migration due to the industry in the research area has led to the formation of new housing textures that do not fit the housing texture of the city and the formation of population masses with different socio-cultural characteristics.

**Keywords:** İskenderun, industrialisation, migration, urban fabric

\* Bu çalışma, birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında tamamladığı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Geliş Tarihi: 16.04.2024

Kabul Tarihi: 08.08.2024

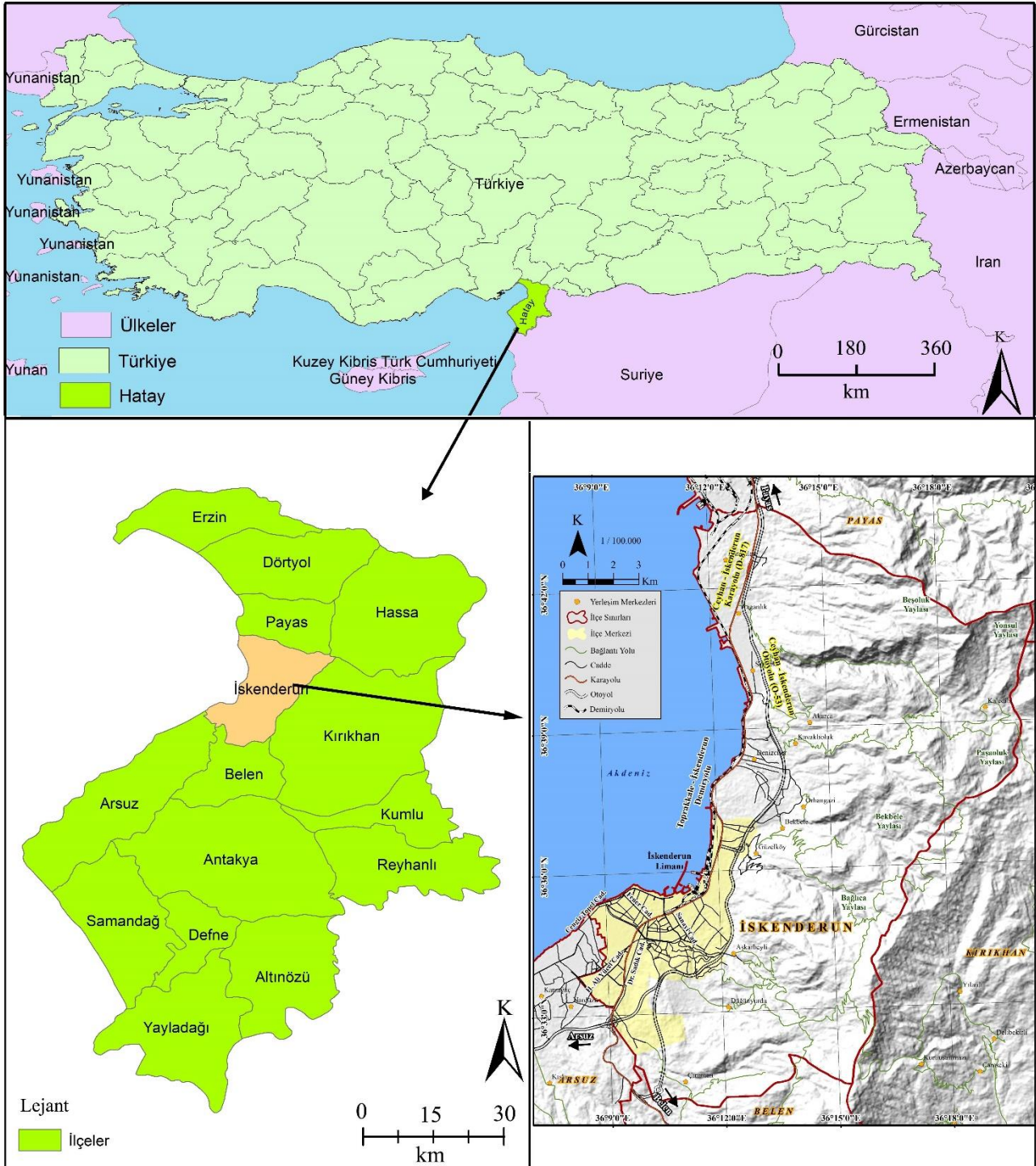
Yayın Tarihi: 31.08.2024

Atıf: Ocak, B. & Karagel, E. (2024). İskenderun'da (Hatay) sanayileşmeye bağlı göçler ve değişen kentsel doku. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 21(2), 799–821. Doi: 10.33437/ksusbd.1469151



## GİRİŞ

Hatay ilinin en önemli yerleşme alanlarından birisini Amanos Dağları'nın batısında dar kıyı kuşağı üzerinde kurulmuş olan İskenderun ilçesi ve çalışma sahasını oluşturan "İskenderun şehri" meydana getirmektedir (Şekil 1). Doğudan ve güneyden Amanoslar, batıdan Akdeniz kıyıları ile sınırlanmış olan ilçe merkezi daha çok kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda kıyıya paralel bir gelişme göstermiştir. İskenderun şehrinin 6 mahallesi (bunlar tepe son ekleriyle adlandırılmıştır) çalışma sahasına karşılık gelmektedir. Bu mahalleler şehre gerçekleşen göçer sebebiyle yoğun nüfuslu gecekondu sahalarına dönüşmüştür. Amanos Dağları'nın batısı özellikle de İskenderun Körfezi'nin çevresinde kurulmuş olan yerleşmeler dar kıyı şeridi üzerinde konuşlanmışlardır. Şehirselleştirilmiş yerleşmelerin yoğunluk gösterdiği körfez etrafı sanayi faaliyetleri ve farklı iş kolları ile diğer yerlerden ayrılmaktadır.



Şekil 1. Çalışma sahası ve çevresinin lokasyonu

Çalışma alanının yer aldığı İskenderun şehri, dağlık alanın batı yamaçlarını yarmış olan akarsuların taşıdığı alüvyal malzemenin Akdeniz kıyısındaki çöküntü alanını doldurmasıyla bir ovaya dönüşmüştür. Amanoslar ve Akdeniz arasında sıkışıp kalmış olan şehir yatay yöndeki gelişimini ancak kuzeybatı-güneydoğu istikametinde sürdürmüştür. Şehrin kıyıya paralel uzanan bir gelişim aksı söz konusudur.

*“Kıyı ile dağlık kütle arasındaki taban seviyesinde gelişme gösteren bu kıyı ovaları sahip oldukları elverişli konum özellikleri nedeniyle başta yerleşme olmak üzere kara ve deniz ulaşımı, ziraat, kıyı balıkçılığı, turizm, ticaret ve sanayi faaliyetleri gibi beşeri uğraşlara her zaman müsait alanlardır. Bu yüzden söz konusu dar kıyı kuşağı Erzin, Dört Yol, Payas, İskenderun ve Arsuz gibi kasaba ve şehir yerleşmelerinin kurulmuş olduğu, üzerinde yer aldıkları ovalara ismini veren yerleşim tarihi çok eskilere kadar inen beşer faaliyet alanı durumundadır” (Ocak, 2023: 2).*

Amanoslar Hatay ilini kuzey-güney doğrultusunda hemen hemen ikiye bölmüş durumdadır. Dağlık sahanın batısı ve doğusu sosyo ekonomik ve sosyo kültürel açıdan birbirinden farklı özelliklere sahiptir. İskenderun ilçesi ve körfez etrafında sıralanmış olan diğer yerleşmeler düşünüldüğünde özellikle sanayinin etkisi hissedilir düzeydedir. Bu kesimde kıyıdan itibaren Akdeniz, körfez, kıyı ovası düzlükleri, hafif eğimli dağ eteği düzlükleri, yamaçlar ve dağların üst kesimleri olmak üzere farklı morfolojik birimler hem nüfusun dağılımına hem de yerleşmelerin kuruluş yeri seçimine etkide bulunmuştur. Şehirde 1950’li yıllar öncesinde kurulmaya ve işletilmeye başlanan sanayi faaliyetleri 1950 sonrasında da devam etmiştir. Yöre ve özellikle de çalışma sahasını çeşitli yönlerden etkileyen bu yatırımlar büyük oranda göçlerin gerçekleşmesine sebebiyet vermiştir. Özellikle ülkemizin ekonomik bakımdan geri kalmış ve iş arayan pek çok insana iş kapısı olması açısından sahanın önemi azımsanmayacak durumdadır. Sanayi yatırımları için gerekli olan pek çok özelliğin bu kesimde bir arada bulunması avantaj sağlamıştır. Koday’ın da belirttiği gibi (1998) İskenderun’un Akdeniz kıyısında çok önemli bir liman kenti olması ve bu limanın çok geniş hinterlandı ağır sanayinin burada kurulması için öncelik oluşturmuştur. İskenderun Demir-Çelik Fabrikası’nın (Foto 1) faaliyete başladığı yıl olan 1975 yılı ve sonrası şehrin bulunduğu alanda ve dağlık alanın yamaçlarına doğru yayılan sahada çok fazla nüfuslanmaya sahne olmuştur. Yani bir anlamda cazibe merkezi konumu üstlenmiştir. Fabrikasının 1970 yılında inşaat faaliyetleri başlamıştır. Yıllık üretim kapasitesi 1,1 ton ile 1975’de de aktif hale gelmiştir (İsdemir Enerji Tesisleri Müdürlüğü). Sanayi yatırımlarının etkisi İskenderun şehrinde belirgin bir şekilde hissedilmektedir. Devlet Planlama Teşkilatı’nın yapmış olduğu Türkiye’deki tüm il ve ilçe merkezlerinin sosyo ekonomik gelişmişlik endeksine göre (DPT 2004: 115) İskenderun şehri 2. gelişmişlik grubunda ve 872 ilçe içerisinde 21. sırada bulunmaktadır. Hatay il sınırları içerisinde Antakya ve Belen aynı gelişmişlik grubunda yer alsalar da gelişmişlik sırası daha gerilerdedir.

Yöre, bölge ve ülkemiz açısından çok önemli bir sanayi yatırımı olarak bilinen ve kısa adıyla İsdemir olarak adlandırılan tesisin hayata geçmesi iş olanaklarını birden bire bu alana çekmiştir. Saha Hatay il sınırları içerisinde özellikle de Antakya, Yayladağı, Altınöz, Hassa ve Kırıkhan ilçelerinin kırsal kesiminden sanayide çalışmak isteyen nüfusa iş imkânı sunarken bir taraftan da ülkenin geri kalmış Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri illerinden çok sayıda göçün odak merkezi durumuna gelmiştir. Belirli yıllarda yaşanan göç dalgası şehrin ve körfezin çevresinde yeni yerleşim alanlarının yatay yöndeki yayılışına sebep olmuştur. Çalışma sahası da sanayiye bağlı gelişen göç hareketinden etkilenmiş ve şehrin dış kuşak/çeper alanlarında gecekondu mahallelerinin kurulmasına zemin hazırlamıştır. Göçün sebep olduğu yüksek nüfus artışları yüzünden kurulan bu mahallelerin şehirleşme üzerinde yarattığı farklı etkiler, mekânın kullanımı ve dağılışı ile dokusal analizler coğrafyanın ilkeleri doğrultusunda tartışılmıştır ve problem durumunu oluşturmaktadır. Bu çerçevede çalışmanın temel amacı sanayileşmenin doğurduğu göç dalgasının etkisiyle gelişen şehrin gelişim aksında oluşan mahallelerin dokusal özellikleri ile şehrin genel dokusu ile bağdaşmayan yapısal unsurların incelenmesidir.

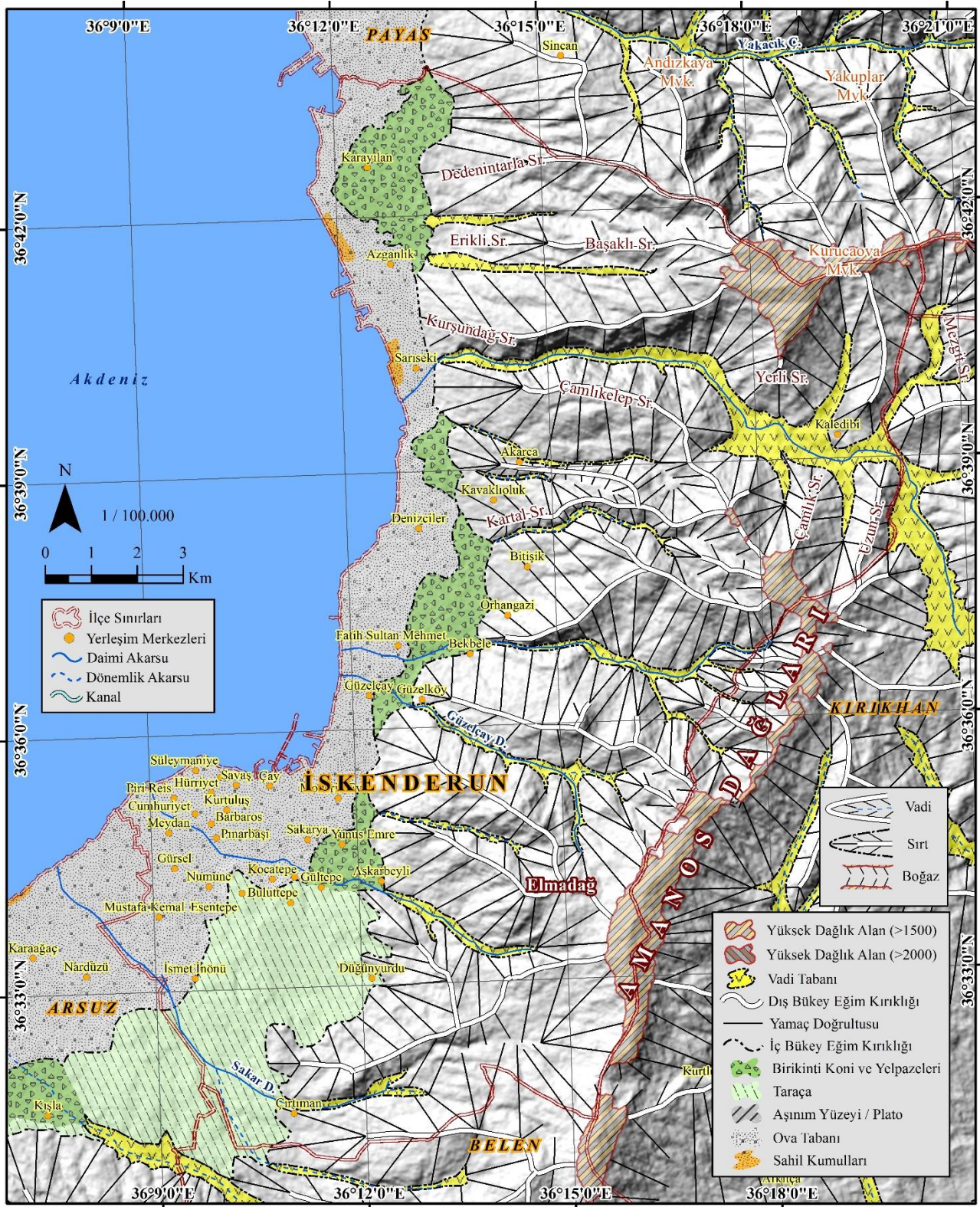
Çalışma alanı İskenderun şehrinin 1975 yılından itibaren almış olduğu yoğun göç sebebiyle nüfus artışlarının yaşandığı ve buna bağlı olarak konut alanlarının genişlediği sahaya karşılık gelmektedir (Okur, 2000). Bu sahalarda şehrin körfez kıyısından dağlık alanın eğimli yamaçlarına doğru uzanan tepelik alanlar üzerinde kurulmuştur. Yerleşim yerleri itibarıyla düz olmayan dalgalı birikinti koni ve yelpazelerinin yer aldığı tepeliklere karşılık gelmektedir. Bu yüzden de her bir mahallenin sonuna “tepe” kelimesi eklenerek isimleri verilmiştir. Esentepe, Kocatepe, Gültepe, Buluttepe, Yıldırımtepe ve

Barıştepe mahalleleri inceleme yapılan yerleşim üniteleridir. Çalışma konusu olarak şehrin genel planlaması içerisinde özellikle saymış olduğumuz mahallelerin cadde sokak sistemi ile konut mimarisi uyumsuzluk göstermektedir. Bu uyumsuzluğu ve ortaya çıkan farklı görünümü doğuran temel etmen yoğun nüfus akımının başlamasıyla ortaya çıkan ucuz konut ve arsa bulma çabalarıdır. Tepe mahalleleri olarak adlandırılan birimlerde çalışma konusunun sınırları net olarak çizilmiştir ve incelemeye değer görülmüştür. Bu mahallelerin yapısal ve dokusal olarak farklı özellikler göstermesi buralarda yaşayan insanların ekonomik açıdan alt nüfus grubuna hitap eden yerler olmasıyla birinci derecede alakalıdır. Kuruluş yerleri şehrin dış kuşağında bulunmaktadır ve gelir seviyesi düşük nüfusun yaşam alanlarıdır. Şehre yakın ya da uzak il ve ilçelerden ve farklı sosyo kültürel yapıya sahip olan toplulukların meydana getirdiği bu mahalleler kendi içerisinde de farklı yaşam ortamları oluşturmuştur. Ülkemizde sanayiye bağlı olarak gelişme gösteren bütün yerleşmelerde benzer durumları görmek mümkündür. Bunun dışında idari değişimlerden kaynaklı ilçe, il, büyükşehir statüleri elde eden yerleşmelerde de göçün etkisi ile oluşan yeni mahalleler söz konusu olmaktadır. Özellikle büyükşehirlerde ekonomik nedenli olarak iş olanaklarının daha fazla olması göçü tetikleyen bir faktör olmuştur. Toroğlu ve Kaya'nın Kayseri ili Kocasinan ilçesinde yaptıkları çalışmada (2014) Oruçreis Mahallesi'nin oluşum ve gelişim süreci kentsel formdaki değişimi ortaya koyması açısından önem taşımaktadır. Göçün etkisiyle oluşan yeni yerleşim sahası sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan şehrin diğer mahallelerine göre farklılık göstermektedir.



**Foto 1.** İsdemir tesislerinden bir görünüm

Çalışma sahasının da içerisinde bulunduğu idari birim olan İskenderun ilçesi günümüzde 45 mahalleye hizmet eden bir ilçedir. Bu mahallelerin 28'i şehir imar sınırı içerisinde dağılış göstermektedir. Geri kalan 17 mahalle ise kasaba ve kırsal özellik taşımaktadır (Şekil 2). Son büyükşehir yasası 2012 yılında 6360 sayılı yasa olarak çıkarılmıştır (TBMM 2012) ve bu yasa Hatay ilini ilçe, belde, köy birimlerine kadar etkilemiştir. Bu yasa ile birlikte tüm köy yerleşmeleri ile Karayılan, Denizciler, Azganlık ve Sariseki belde belediyeleri şehrin mahalleleri ile aynı statüye sahip olmuştur. Yani bütün ilçe sınırları tek bir idari birim olan mahalle adı altında toplanmıştır. Hatay'ın Anavatan topraklarına katıldıktan sonra gerçekleştirilen ilk nüfus sayımı olan 1940 yılından her 5 yılda bir yapılan sayım dönemleri de dâhil 1990'a kadar İskenderun ilçesi sınırlarında Arsuz ve Belen bucakları (nahiye) ile bunlara bağlı köyler yer almaktadır. Belen 1990 yılında ayrı bir ilçe olarak kurulmuştur (Şaşmaz, 2014: 222-223). Büyükşehir yasasının çıkarılmasından önce Arsuz bucağına bağlı köyler ilçe sınırında iken yasadan sonra Dört Yol ve Antakya ilçelerinde olduğu gibi yeni ilçe idari birimleri oluşturulmuştur. Arsuz ilçesinin kurulmasıyla beraber İskenderun ilçesinin idari sınırları oldukça daralmıştır (Üçeçam Karagel, 2018: 295-300). İlçe sınırlarındaki kırsal ve şehirselleşmiş bütün yerleşim birimleri mahalle adı altında statü değiştirmiştir. Ancak bu idari değişim yerleşmelerin fonksiyonel olarak değişimine etki etmemiştir.



Şekil 2. İskenderun ilçesi ve yakın çevresinin morfografik yapısı

Çalışma sahası tarih sahnesi içerisinde pek çok uygarlık tarafından ele geçirilmiş, çok önemli ulaşım ağına sahip bir konumda bulunmaktadır. İskenderun Körfezi'nin kıyısında Büyük İskender'in Persler ile M.Ö.333 yılında yaptığı İsos savaşı sonrasında "Aleksandria" adıyla kurulmuştur ve daha sonraki yıllarda da farklı isimler almıştır (Çabuk, 1993: 32; Tekin, 1993: 20). Kuruluş yerinin sağlamış olduğu avantajlar sayesinde burası sürekli nüfus çeken bir saha özelliğinde olmuştur. İlçe sınırlarında bulunan ve eskiden belde belediyesi olan Karayılan, Azganlık, Sarıseki ve Denizciler yerleşmeleri ile şehrin 16 mahallesi alüvyal dolgu malzemeden oluşan kıyı ovası düzlükleri üzerinde gelişme

göstermişlerdir. Bu alan tamamıyla akarsuların taşımış olduğu gevşek malzemedir. Sahanın morfolofik birimlerine bakıldığında farklı üniteler dikkati çekmektedir. Bu farklı üniteler üzerinde kendine yer etmiş olan yerleşmelerin kuruluş dönemleri de birbirinden farklılık göstermektedir. Akdeniz kıyısından başlayarak Amanos Dağları'nın en üst zirvelerine kadar çeşitli fonksiyonlara sahip yerleşim birimleri yer almaktadır. İskenderun şehri kıyının en önemli ve en gelişmiş şehrsel yerleşmesidir. İlçe sınırlarında bulunan kırsal yerleşmelerin hemen tamamı Amanosların batısındaki yükseltisi 500-1500 metreler arasında bulunan yamaçlar üzerinde dağılıp göstermektedir. Bu alanlarda yerleşme birimlerinin sayısında azalma olduğu gibi nüfus kesafetinde de mekânsal örüntü seyrekleşmektedir. Ancak Adana-Antakya otobanının geçtiği sahanın batısında kurulmuş olan yerleşmelerde nüfus yoğunluğunda artış görülmektedir. Ulaşımın sağlamış olduğu avantajlara bağlı olarak bu durum kendini hissettirmektedir (Şekil 2).

*“Araştırma sahasını oluşturan İskenderun şehir merkezi ve bu alan içerisinde özellikle 1970’li yıllardan sonra açılan yeni yerleşim alanlarının oluşmasında pek çok faktör etkili olmuştur. Şehir İskenderun Körfezi’nin kuzey-kuzeydoğu istikametinde, Halep-Belen yolu bitiminde yer almaktadır. Doğu kesiminde Amanos Dağları yer almakta olup; İskenderun şehri bu dağın eteklerinde yalı ovası üzerinde kurulmuştur. Jeomorfolojik görünüm açısından sade bir yüzeye sahip olan şehrin doğu kesiminde kalan mahalleler nispeten yükseltisi fazla olan eğimli alanlarda yer almıştır”* (Ocak, 2023: 41) (Şekil 2).

Geçici yerleşmeler olan yayla alanları da dağlık sahanın 1500 metreden daha üst kesimlerinde yerlerini almıştır. Bu yerleşmeler özellikle körfez kenarının yaz döneminde görülen aşırı sıcakları ve bunaltıcı neminden kaçmak isteyen yerli halk için birer nefes alma yerleri durumundadırlar. Şehirde yaşayan insanlar için nemi az, serin ve rüzgârlı iklim koşulları yaz mevsiminde yaylaları cazip kılmaktadır (Alagöz, 1944).

## YÖNTEM VE TEKNİK

Araştırma sosyal bilimlerin inceleme teknikleri ve yöntemleri çerçevesinde hazırlanmıştır. Bu kapsamda nitel araştırmaların önemi ortaya çıkmaktadır. Çalışılacak her hangi bir sahada toplumsal olayların ve olguların etkisiyle meydana gelen, o alanda köklü değişimler sergileyen ve kendine ait değişkenleri kullanarak bu durumu sorgulayan bir çerçevenin hâkimiyeti sosyal bilimlerin temelinde yatmaktadır. Karasar’ın da belirttiği gibi (2009: 77) *“durumu olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan”* tarama modelinin kullanıldığı çalışma alanında beşeri ve iktisadi coğrafyanın prensipleri ve yaklaşımlarına önem verilmiştir. Dolayısıyla araştırmada durum çalışması desenine dayalı nitel bir araştırma yaklaşımı kullanılmıştır. Nitel durum çalışmasının temel dayanağı, söz konusu durumun kapsamlı bir incelemesini yapmak amacıyla bir veya birkaç durumun derinlemesine araştırılmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 73). Bu doğrultuda olayların ve olguların mekândaki dağılıplarının sebep ve sonuçlarıyla birlikte açıklanmaya çalışıldığı çalışma sahasında coğrafyanın dağılıp prensibi kullanılmıştır. İnsan ve mekân etkileşiminin analiz, sentez, ilişki kurma, karşılaştırma gibi dört temel bilimsel ilkesi doğrultusunda çalışma sürdürülmüştür. Çalışma alanının sınırları net olarak çizilmiştir. Bu sınırlar içerisinde kalan alanda konu bahsi geçen prensipler doğrultusunda irdelenmiştir. Göç olayına sebep olan sanayi faktörünün mekânda meydana getirdiği değişim ve dönüşümün yol açtığı farklılıkların ortaya çıkarılması bu çalışmadan beklenen ana hedefi oluşturmaktadır.

Çalışmada hedeflere ulaşabilmek amacıyla verilerin temin edilmesi yoluna gidilmiştir. Veriler, veri toplama araçları sayesinde amacına uygun bir şekilde gruplandırılmıştır. Çeşitli yollardan veriler sağlanmıştır. Saha araştırmasını gerektiren bir çalışma olması sebebiyle görüşme ve gözlem gibi iki önemli birincil veri toplama tekniği kullanılmıştır. Görüşme ve gözlemin yapılması amacıyla çalışma grubu, amaçsal örnekleme yöntemlerinden biri olan kolay ulaşılabilir durum örnekleme ve ölçüt örnekleme ile belirlenmiştir. Olası olmayan amaçlı örnekleme yöntemi, çalışmanın hedefleriyle uyumlu, bilgi açısından zengin örneklerin seçilmesi yoluyla kapsamlı bir araştırma yapılmasına imkân tanımaktadır (Büyüköztürk vd., 2013: 90).

Araştırma için görüşme ve gözlem formlarının oluşturulması amacıyla ilgili literatür taraması yapılmış ve konuyla ilgili mevcut araştırmalar incelenmiştir. Bunu takiben, alandaki uzmanların katkılarıyla da formlar hazırlanmıştır. Araştırmacı tarafından geliştirilen yarı yapılandırılmış görüşme ve gözlem formları daha sonra bu çalışmada belirlenen hedeflere ulaşmak için veri toplama aracı olarak kullanılmıştır. Çalışma grubu ile görüşmelere başlamadan önce katılımcılara araştırma soruları

hakkında bilgi verilmiş ve ardından görüşmeler gerçekleştirilmiş ve gözlemler yapılmıştır. Ayrıca ölçüt örnekleme ile belirlenen altı mahallede (ki bunlar tepe mahalleleri olarak bilinmektedir) farklı aralıklarla saha incelemeleri ve materyal temini için bulunulmuştur. Belirlenen bu mahalleler dışında şehrin çeşitli noktalarından da görsel materyaller elde edilerek karşılaştırma işlemleri gerçekleştirilmiştir. Çalışma sahası ile ilgili daha önceden yapılmış olan çalışmaların oluşturduğu ikincil kaynaklar amaca uygun bir şekilde fişlenmiş ve gerekli görülen yerlerde azami ölçüde faydalanılmıştır. Mekânın koşullarını doğru olarak aktarabilmek adına saha ile ilgili önemli çizim materyaller olan haritalar temin edilmiş ve bunlardan farklı haritalar türetilmiştir. Örneğin; Harita Genel Komutanlığı'ndan (HGK) alınan 25 bin ve 100 bin ölçekli topoğrafya haritaları ile Hatay Büyükşehir Belediyesi'nden alınan 5 bin ölçekli imar planı haritalarından yeni görsel materyaller hazırlanmıştır.

Sanayinin tetiklediği göçe bağlı olarak artan nüfus sayısı konut dokusunda değişiklikler gerçekleştirmiştir. Bu değişikliklerin tespit edilmesi amacıyla yapılan alan çalışması burada yaşayan insanların gerekli ilgi ve alakayı göstermeleri sayesinde olumlu sonuçlar alınmasını sağlamıştır. Masa başı çalışmaları esnasında elde edilen veriler ve bilgiler doğrultusunda çalışma kavramsal çerçevesine uygun olarak düzenlenmiştir. Çalışmadaki olay ve olguların kolaylıkla anlaşılabilmesi ve irdelenebilmesi için analizler gerçekleştirilmiştir. İçerik ve betimsel analizler sayesinde çalışmada vurgulanmak istenen önemli hususlar açıklığa kavuşturulmuştur. Verilerin analizini kolaylaştırmak amacıyla araştırma verileri, araştırma amaçlarına uygun olarak kısa ve anlamlı sembollerle kodlanmıştır. Harita, şekil, fotoğraf ve grafikler gibi görsel ifade teknikleri ile sayısal verilerin daha düzenli ve anlaşılır halde okunması amacıyla tablolar kullanılmıştır.

## BULGULAR VE TARTIŞMA

### Sanayileşme ve Yaşanan Göçler

Tarımsal ürünlere ya da toprağı işleyerek birincil üretim elde edilmektedir. Sanayide ise bu birincil ürünlerin işlenip mamul veya yarı mamul hale getirilmesi önem taşır. Sanayi ve sanayileşme de ekonomik faaliyetler açısından bir süreci kapsar ve bu süreçte pek çok araç kullanır (Demir ve Acar, 2005: 353; Karaboran, 1993:1-2). Kalkınmanın çok önemli göstergelerinden biri olan sanayileşme toplumların daha önceki yaşantısından daha refah içerisinde yaşamaları demektir (Ayzeren, 1985: 53). Üçüncü dünya ülkelerinde özellikle 20. yüzyılın ortalarından sonra görülmeye başlayan sanayileşme hamleleri kentleşme üzerinde aynı hızlı etkiyi göstermiştir. Kentleşmenin sanayileşme ile birlikte hız kazandığı görülmüştür ve bu durum beraberinde daha büyük kentlerin oluşmasına zemin hazırlamıştır (Bayraktar ve Aslanboğa, 1985: 176; İsbir, 1986: 11; Bülbül ve Köse, 2010: 77). Ülkemizi bu açıdan değerlendirdiğimizde benzer sonuçların ortaya çıktığı yerler karşımıza çıkmaktadır. Sanayileşmenin kentleşmeyi yakından etkilediği yöreler oluşmuştur (Erdoğan, 1985: 154-155). Sanayi, kent ve konut üçlüsü ekonomi, yerleşme ve barınma unsurları düşünüldüğünde birbirine sınımsız bağlıdır. Bu durum gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde farklılık gösterebilir. Gelişmiş ülkelerde üçü birbirini etkileyerek gelişirken gelişmekte olan ülkelerde konut alanlarının sanayi ve kentleşmeden daha farklı faktörlere bağlı olarak ortaya çıktığı görülmektedir (Mortan ve Çakmaklı, 1985: 54). Günümüzün kalkınmışlık olgusu sanayinin etkilediği kentleşme ve toplumun sosyal yapı dinamikleri ile bağlantılıdır. Tarımsal üretime dayalı yerleşim birimleri yerini sanayileşme hızı ile birlikte daha farklı sektörlerle ve iş kollarına bırakmıştır (Sezal, 1992: 24). Bu durum nüfusun yaşanan göçlerle birlikte fazlalaşması ve yapılan işlerin farklılaşması anlamlarına gelmektedir.

Çalışma sahası ve idari olarak bağlı bulunduğu İskenderun ilçesinin jeo-stratejik konumunun avantajları büyüktür. Dış ticarete çevre ülkeler ile olan bağlantıları, suyolları ile ulaşım imkânlarının varlığı, Akdeniz kıyısında bulunması, sanayi alanında gelişme göstermesi bu avantajlardan bazılarıdır. Bu durum yerleşmenin kuruluş yerini temelden etkilemektedir. Geniş bir hinterlanda sahip olmasında demir ve çelik fabrikasının kurulmasının rolü fazladır. Fabrika nedeni ile ülkemizin iç kesimleri ile demir yolu bağlantısı kurulmuştur. Ayrıca deniz ulaşımında körfezin sağladığı üstünlük hissedilmektedir. Kara yolu ulaşımında ise eskiden beri Anadolu'yu Mezopotamya'ya bağlayan güzergâh üzerinde bulunmaktadır. İskenderun limanı yöresinin avantajlarından belki de en önemlisidir (Çetin, 2012: 264; Koday, 1998).

Hatay 1939 yılında Anavatana katıldıktan sonra yörede olduğu gibi İskenderun şehri ve ilçesinde de bir takım gelişmeler yaşanmıştır. Ortadoğu ile ticaret canlanmış ve bu durum şehirselleşmeyi

etkilemiştir. Sanayi alanında bir takım fabrikalar kurulmaya başlamıştır. Bu fabrikaların üretime geçmesi ile birlikte öncelikle çevre ilçe ve köylerden göçler yaşanmaya başlamıştır. 1938 yılında Hatay Yağları Fabrikası ilk kurulan tesislerdir. Bilger Un Fabrikası 1941 yılında hizmete girmiştir. 1952 yılında ise Akala İplik ve Dokuma Fabrikası açılmıştır. Ülkemizin ilk gübre üreten fabrikası olan Sarıseki Gübre ve Süper Fosfat Sanayi Tesisleri ilçenin Sarıseki köyünde üretim yapmaya başlamıştır ve bu sanayi tesisi şehir için çok önemli göç olayına sahne olmuştur. 1957 yılında da Ersoy İplik ve Dokuma Fabrikası açılmıştır. Böylece 1950'li yıllar İskenderun Körfezi çevresinde kurulmuş olan bu şehirsal alanın yatay yöndeki gelişimine ve şehirleşmesine katkı sağlamıştır (Ocak, 2023:80).

Körfez etrafındaki kentleşme hareketinde yörede yapımına 1970 yılında başlanan ağır sanayinin ve yapılan yatırımları etkisi çok fazladır. İskenderun ve Dört Yol gibi iki önemli şehirsal alan ve bu yerleşmeler arasında bulunan daha küçük yerleşmeler İsdemir gibi Türkiye'nin sanayi devi olan bir kuruluşun etkisiyle büyümeye, gelişmeye, nüfuslanmaya başlamıştır. Sanayinin kentsel gelişime etkisini bu kıyı kuşağında apaçık görmek mümkündür. Ayrıca sanayi tesisinin ikinci ünitesinde üretim faaliyetinin 1979 yılında başlaması yeni gelişmeleri beraberinde getirmiştir (Çetin, 2012: 266).

*“Bu gelişme dönemi sadece İskenderun şehrini etkilememiştir. Hatay ilinin neredeyse tamamı ile bölgeye dışarıdan gelen nüfusu da etkilemiştir. Bir bölgede ağır sanayinin kurulma ve gelişme aşamaları her sistemi beraber etkiler. Bu süreç tek yönlü olarak düşünülmemelidir. Hangi tür sanayi faaliyetinin nerede kurulacağı ile başlayan ilk başlangıç aşaması arkasından yapıcı ve bir o kadar da değiştirici ve yok edici aşamaları da beraberinde getirir. Bu etkilenme karşılıklı sistemlerin birbirine duyduğu ihtiyaçtan kaynaklanmaktadır. Bu dönem, saymış olduğumuz bu ve buna benzer pek çok faktörlerle İskenderun şehrinin hem fiziksel görüntüsünü hem de kültürel dokusunu derinden etkilemiştir. Bu durum şehir içerisinde birbirine uymayan, tezat teşkil eden farklı sahaların ortaya çıkmasına yol açmıştır”* (Ocak, 2023: 55).

İskenderun ilçesi sınırları içerisinde kurulan ve faaliyete geçen demir ve çelik fabrikası köyler, ilçeler ve illerden yoğun göç olayının meydana gelmesine yol açmıştır. Bu göç olayı sanayinin kurulmaya başladığı yıllardan itibaren devam etmiştir. Bazı yıllar çok fazla nüfus hareketliliği yaşanırken bazı yıllar bu oran azalmıştır. Ancak sanayi, göçü tetikleyen en önemli unsur olmuştur. Göçle gelen nüfus kitlesi için ise konut ihtiyacı karşı konulamaz bir sorun olarak belirmiştir. Artan konut ihtiyacı karşısında İskenderun şehri, sınırlarını zorlayarak yatay yönde gelişme göstermeye başlamıştır. Göç eden nüfus grubu kendi içerisinde farklı ekonomik gelir seviyelerine sahiptir. Nüfusun gelir seviyesi konut alanlarının seçimini etkilemiştir. Geliri yüksek olanlar şehrin merkezinde konut edinme ya da kiralama yoluna giderken, az gelirli nüfus grubu şehirden uzakta kira ve konut bedellerinin düşük olduğu yerleri seçmek zorunda kalmıştır. Ekonomik yapı sınıf farkını da beraberinde getirmiştir.

Okur'un da ifade ettiği gibi (2000: 29) kalifiye elemanlar daha yüksek maaş aldıkları için onlar tesis bünyesinde yapılmış olan kurumsal lojmanlara, sitelere ya da üst düzey seçkin yerleşim mahallerine yerleşmişlerdir. Ancak bunun tam tersine vasıfsız işçiler dar gelirli oldukları için maliyetin yüksek olduğu yerleri tercih etmeleri imkânsızlaşmıştır. Bu yüzden de kendi imkânları çerçevesinde gecekondular semtleri meydana getirmişlerdir. Bu yerler şehrin doğusuna doğru gidildikçe yükseltinin artış gösterdiği tepelik sahalardır. Asıl yerleşim yerinin çekirdeğinden yani nüvesinden uzakta yüksek irtifa kuşağında kurulduklarından dolayı “tepe” yerleşmeleri ifadesi burayı tanımlamaktadır. Toponomi coğrafyası açısından bu yerleşmelerin adlarını değerlendirdiğimizde kuruluş yerlerinin yerin adına ne kadar da hükmeder tarzda yansıdığı birer göstergesidir. Sanayi sebebiyle iş bulmak amacıyla şehre ve çevre diğer yerleşmelere göç eden nüfusun önemli bir kısmı ise Payas ve İskenderun arasındaki yerleşmeleri tercih etmişlerdir. Bu yerleşmeler; İskenderun ilçesine bağlı olan Sarıseki, Karayılan, Azganlık gibi kıyı ovasında kurulmuş o dönemdeki köyler ile vadi içerisinde doğru genişleyen araziye sahip Kaledibi gibi köylerdir (Şekil 2). Payas ilçesi sanayinin kurulduğu yıllarda Yakacık beldesi adıyla bilinmekteydi ve bu beldeye yakın mesafelerde bulunan yaklaşık 500 metre yükselti üzerindeki yerleşim sahalarıyla Çağlalık, Sincan ve Kozludere köylerinde de yerleşmeler meydana getirilmiştir.

Çalışma sahasındaki tepe mahalleleri sanayi faaliyetlerinin başlamasıyla nüfusun birinci derecede tercih ettiği yerler durumuna gelmiştir. Sanayi tepe mahallelerinin kuruluş ve gelişim sürecini etkilemiştir. İsdemir'den önce Türkiye'de iki büyük demir çelik sanayisi kurulmuştur. Bunlar Karabük ve Ereğli Demir ve Çelik İşletmeleri'dir. Bunların kuruluş yılları 1936 ve 1960'lı yıllara kadar

gitmektedir. Burada çalışan üst düzey mühendis ve bilirkişiler ile diğer işçi grupları çok daha tecrübeli oldukları için İsdemir'in kuruluş ve üretim aşamalarında sahaya gelip hareket sürecine katkı sağlamışlardır. Ağır sanayi bu iki yerleşmenin de köy ve kasabadan şehre dönüşmesinde çok önemli görevler üstlenmiştir. Mübeccel Kıray'ın (1964 ve 1966) Ereğli'nin 1960'lı yıllardaki kasaba fonksiyonundan sanayinin kurulmasıyla yaşadığı büyük değişimi anlattığı çalışmasına burada yer vermek gerekir. Ereğli'nin de İskenderun gibi sanayiden önce küçük bir kasaba özelliği taşıyan bir yerleşme olduğu ancak fabrikanın kısa bir süre içerisinde yoğun nüfusu bu sahaya çekerek beraberinde pek çok şeyi de getirdiğini ifade etmektedir. Aynı durum İskenderun şehri ve çevresindeki diğer yerleşmeler için de geçerlidir. Şehrin 1970 yılına kadar sahip olduğu görüntü ile 1970 yılından sonra farklı mekânların farklı nüfus grupları tarafından kullanıma ayrıldığı yerlerde görüntü değişime uğramıştır. İşte bu değişim özellikle tepe mahallelerinde ve dış çeper diğer yerleşim yerlerinde kendini daha belirgin hissettirmektedir.

### **Göçün Nüfusa Etkisi**

Göç olayı farklı nedenlerden kaynaklanabilmektedir. Özellikle sosyo ekonomik nedenler bunun başında gelmektedir. Ülkemizde de göç hareketi bu nedenden en fazla etkilenmiştir. Göçe katılan nüfus kitlesi daha çok sanayileşmenin ve kişisel gelirin fazla olduğu yerleri tercih etmektedir. Kademeli gerçekleşen göçün başlangıç aşaması kırsal kesimden şehirselleşmeye doğru yapılanı olmuştur (Bülbül ve Köse 2010: 76; Tüfekci, 2002: 1; ). Türkiye'de şehir sayısının artışı ve şehirleşme sürecinin oluşmaya başlaması 1950'li yıllarda ivme kazanmıştır. Bu dönemde meydana gelen göçler ülkemizin çeşitli yerlerinde çekim merkezleri ya da odak yerleri olarak nitelendirilebilecek sanayinin etkilediği şehirlere doğru gerçekleşmiştir. Göçün yönünü farklı iş kollarının ortaya çıkabileceği alanlar oluşturmuştur (Uzun ve Çete 2005; Özdemir, 2008: 85).

İskenderun şehri ve altı mahallesini oluşturan çalışma sahası şehirleşme sürecini sanayinin beraberinde getirdiği yeni iş kolları sayesinde daha fazla yaşamıştır. Sadece bu mahalleler özelinde değil yakın köy, kasaba, belde ve ilçeler bu durumdan etkilenmiştir. Ağır sanayi kurulmasıyla birlikte nüfus artışı gerçekleşmiş ancak nüfus artışını sadece tek bir nedene bağlamak doğru olmaz. İş kollarında meydana gelen çeşitlenmeler fonksiyonel olarak şehrin yapısını da değiştirmiştir. Sanayi ve şehirleşme etkileşimi kısa vadede değil uzun vadede birbirini derinden etkileyen iki önemli unsur olmuştur. Teknolojik imkânların gelişmesiyle birlikte yan sanayi kollarının sayısı da artmıştır. Buna ek olarak ulaşım imkânlarının iyileşmesi kara, demir ve deniz yolu ulaşımında ilerlemelerin olması yöreyi yeni iş alanları için bir odak merkezi haline sokmuştur. Bu durum körfez kenarında da yeni sanayi kollarının teşvik edilmesini ve canlandırılmasını beraberinde getirmiştir. Şehre yakın yerleşim birimleri ilk cazibe alanları haline gelmiştir. Şehir imar sınırı içerisinde ise geçiş kuşakları ile mücavir alanlar yeni yerleşmeler açısından değerlendirilmiştir.

Çalışma sahasında yaşanan göçler sayım dönemleri içerisinde belirli zaman dilimlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu dönemlerde nüfus en yüksek artış ivmesi göstermiştir. İskenderun şehri ve ilçesi için 1950'li yıllar ile 1970'li yılların sanayi temelli göç hareketlerine olan ezici üstünlüğünden bahsetmek gerekir. Bu dönemlerde yaşanan yoğun göç dalgasının en fazla etkilediği alanlar sanayinin kurulmuş olduğu yerlere en yakın mesafede bulunan yerleşim yerleri olmuştur. Özellikle de Akdeniz kıyı kuşağı etrafında bulunan Dört Yol ve Payas, İskenderun ilçesinden sonra en fazla tercih edilen ve nüfuslanan yerler olmuştur. Göçlerin yaşandığı ilk zamanlarda şehirselleşen merkezlerden uzaklaştıkça ya da sanayi alanlarından çevreye doğru gidildikçe nüfusun seyrekleştiği ve cazibe durumlarını kayb ettikleri görülmüştür. Ancak göç dalgası çoğaldıkça ve merkezler nüfus ve konut kotasını doldurmaya başlayınca ister istemez şehrin çevresi ile kırsal kesim yerleşmelerinin cazipliği artmaya başlamıştır. 1980 ve sonrasındaki yıllarda ise Belen güzergâhı boyunca ve bu yerleşmede nüfus miktarının ve konut sayısının arttığı dikkat çekmektedir. Göçle gelen nüfusun ikamet sahaları olarak sanayiye yakın yerler ile Dört Yol ve Erzin hattı boyunca yoğunlaşan talebi sonucunda bu sahaların doyum noktasına ulaşması nüfusun yeni yerleşim aksları oluşturmasına yol açmıştır. Nüfus artışı yer bulma problemlerini de beraberinde getirdiği için gelen nüfusun sosyo ekonomik yapısına göre mahalleler ve semtler türemiştir.

İskenderun ilçesinin toplam, şehirselleşen ve kırsal nüfuslar incelendiğinde nüfus değerlerinin ve oranların farklılık gösterdiği dikkat çekmektedir. Ancak burada asıl önemli olan özellik nüfus artışlarının ve azalışların yaşandığı dönemlerin birbirine uyum göstermiş olmasıdır. Nüfus miktarları



ve artış oranlarının gösterildiği tablolara göre İskenderun ilçesi için artışın yaşandığı iki dönem ile azalışın yaşandığı iki dönem önem taşımaktadır. Ülkemizde düzenli nüfus sayımlarının yapılmaya başlandığı 1935 yılından itibaren 1990 yılına kadar her 5 yılda bir sayımlar gerçekleştirilmiştir. İskenderun ilçesinin idari birim olduğu Hatay ilinin 1939 yılında ülkemiz topraklarına dâhil edilmesiyle bu ilde sayımlar 1940 yılından itibaren yapılmaya başlamıştır ve verilerin ilki de yine bu yıla aittir. Toplam nüfus verileri değerlendirildiğinde yapılan ilk nüfus sayımı sonuçlarına göre ilçenin nüfusu 37575 kişiden ibarettir. Nüfus artışı çalışma sahasında 1950'li yıllara kadar normal artış seyrinde gerçekleşmiştir. Ancak ilçe için en önemli artışın yaşandığı dönem 1950 ve 1955 yılları arasını kapsamaktadır. Bu yıllar tüm Türkiye'de olduğu gibi Hatay ve ilçelerinde de yeni atılımların yapılmaya başlandığı yıllar olmuştur. İlçe toplam nüfusu bu dönemde %49,5 oranında artış göstermiştir. Miktar olarak baktığımızda ise 27757 kişilik bir artış yaşanmıştır. Bu dönemdeki nüfus artışının sebebi yöreye gerçekleştirilen ilk ve en büyük göç olayıdır. Bu göç olayı Hatay ilinin ilçe ve kırsal kesimlerinden gerçekleşmiştir. Yani il içerisinde bir hareketlenme söz konusu olmuştur. Hem Türkiye açısından hem de il ve yöre açısından önemli sanayi kuruluşlarının (pamuk, gıda ve gübre sanayisi) hizmete girmesi bu nüfus miktarını buraya doğru harekete geçirmiştir (Tablo 1).

**Tablo 1.** İskenderun ilçesinin yıllara göre nüfus değerleri (1940-2022).

Sayım Yılları	İlçe Merkezi Nüfusu			Kır Nüfusu			Toplam Nüfus		
	E	K	T	E	K	T	E	K	T
1940	6476	5383	11859	13417	12299	25716	19893	17682	37575
1945	11092	7520	18612	13987	13681	27668	25079	21201	46280
1950	-	-	22872	-	-	33172	-	-	56044
1955	28297	18283	46580	19189	18032	37221	47486	36315	83801
1960	36437	25624	62061	22759	20522	43281	59196	46146	105342
1965	39670	29712	69382	25103	24308	49411	64773	54020	118793
1970	42575	36722	79297	28053	27355	55408	70628	64077	134705
1975	57933	49504	107437	33803	32576	66379	91736	82080	173816
1980	64777	60047	124824	42907	42084	84991	107684	102131	209815
1985	79765	72331	152096	54680	54868	109548	134445	127199	261644
1990	79406	75401	154807	51822	52846	104668	131228	128247	259475
2000	79056	80093	159149	65984	62251	128235	145040	142344	287384
2007	90004	87290	177294	65854	63446	129300	155858	150736	306594
2015	94333	92657	186990	30090	29127	59217	124423	121784	246207
2022	92956	93750	186706	33200	31776	64976	126156	125526	251682

**Kaynak:** DİE, (1940-2000), Türkiye Genel Nüfus Sayımı, TÜİK (2007, 2015, 2022) Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi

İskenderun ilçesinin nüfus istatistiklerinde gözlemlenen ikinci büyük göç dalgası 1970 ile 1975 döneminde gerçekleşmiştir. Bu yıllar arası da ilçeye yapılan göç toplam nüfusu %29 oranında arttırmıştır. Bu oran bir önceki artış dönemine göre daha az kalmakla birlikte göçün şehirsiz alan ya da kırsal alana mı yapıldığının önemi ortaya çıkmaktadır. Toplam nüfusta artışın yaşandığı bu dönemde nüfus miktarı 39111 kişi artış kaydetmiştir. Ağır sanayi temelli yaşanan göçün etkisi istatistiklerde apaçık görülmektedir. İlçede nüfus artışının yanı sıra iki dönemde de nüfus düşüşleri söz konusu olmuştur. Bu dönemlerden ilki 1985 ile 1990 yılına kadar geçen sürede Belen beldesinin idari değişim sonucunda ilçe statüsü elde etmesidir. Bir diğer değişiklik ise 2007 yılından sonra yaşanmıştır. 2012 yılında kabul edilen büyükşehir yasasına göre seçimlerin gerçekleştirildiği ve sayımların adrese dayalı olarak elde edildiği sonuçlara göre Arsuz bucağının kendine bağlanan köylerle birlikte yeni bir ilçe olarak kurulmuş olmasıdır. Özellikle 2007 ile 2015 yılları arasını kapsayan dönemde nüfus %-19,7 oranında (-60387 kişi) düşüş göstermiştir (Tablo 1). Bu oranın bu kadar yüksek olmasının sebebi Arsuz ilçesine bağlanan köy sayısının fazlalığından kaynaklanmaktadır. Bu idari değişim sonucunda İskenderun ilçesinin hizmet sahası çok daraltılmıştır (Şaşmaz, 2014; Üçeçam Karagel, 2018).

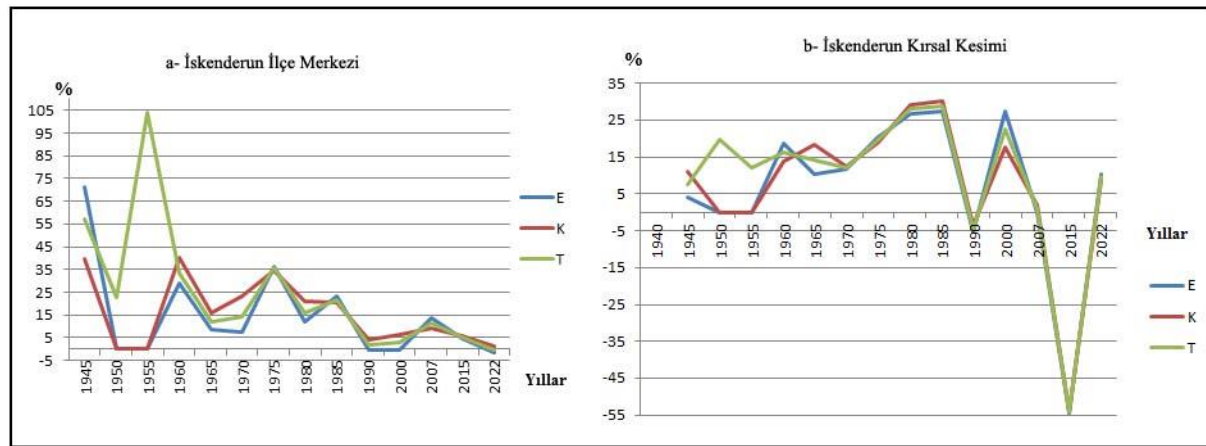
Nüfus artış ve azalış değerleri açısından İskenderun şehirsiz alanını istatistiklere dayalı olarak incelediğimizde toplam ilçe nüfusunda yaşanan belirgin dönemlerin burada da yaşandığını söyleyebiliriz. Fabrikalar ve çeşitli sanayi tesislerinin şehir merkezinde olmamasına rağmen bu sektörde çalışan nüfusun kırsal alanlardan ziyade yaşam sahası olarak ilk önceleri şehri tercih etmeleri elbette ki şehir nüfusunun atışına yol açmıştır. Şehri nüfusunun en yüksek artış dönemi 1950-1955

yılları arasındaki döneme rast gelmektedir. Bu nüfus miktarı ve oranındaki artış şehir nüfusunun tüm zamanlar içerisinde gösterdiği en yüksek değer anlamına gelmektedir. Nüfus miktarı 23708 kişi artmıştır. Şehir nüfusunun oransal olarak artışı ise %103,7 olarak hesaplanmıştır. Çalışma sahasının 6 mahallesinden ikisini oluşturan Esentepe ve Barıştepe mahallelerinin gecekondulu yerleşmeleri olarak ortaya çıkmaları sanayi temelli nüfusun bu alanlara yerleşmeleriyle başlamıştır. Gübre fabrikasının Türkiye’de ilk olarak şehre yakın bir konumda bulunan Sarıseki yerleşmesinde kurulması burasını ve yakın çevreleri nüfuslandırmıştır. İlçe merkezinin nüfus artış oranı değerlerine tablodan bakıldığında apaçık sonuçların aynı dönemlerde görüldüğü dikkat çekmektedir. Nüfus artışları oransal olarak belirli bir ivme kazandıktan sonra genellikle yükselme ya da düşme eğilimleri yaşanmaktadır. İskenderun şehirsal alanı için ikinci bir yükselme trendinin olduğu dönem %35,5’lik bir artış oranıyla ağır sanayinin kurulup hizmete başladığı dönem olan 1970-1975 yılları arasındadır. Bu dönemde normal nüfus artış seyri yaşanmamıştır. İlçeyi ve körfez etrafını temelden etkileyen göç hareketi nedeniyle nüfus miktarında ciddi yükselmeler söz konusu olmuştur (Tablo 1 ve 2, Şekil 3).

**Tablo 2.** İskenderun şehri ile kırsalında dönemlere göre nüfusun artış oranları (1940-2022).

Sayım Yılları	İlçe Merkezi-Nüfus Artış Oranı (%)			Kırsal Kesim-Nüfus Artış Oranı (%)		
	E	K	T	E	K	T
1940-1945	71,3	39,7	56,9	4,2	11,2	7,6
1945-1950	-	-	22,9	-	-	19,9
1950-1955	-	-	103,7	-	-	12,2
1955-1960	28,8	40,2	33,2	18,6	13,8	16,3
1960-1965	8,9	16	11,8	10,3	18,4	14,2
1965-1970	7,3	23,6	14,3	11,8	12,5	12,1
1970-1975	36,1	34,8	35,5	20,5	19,1	19,8
1975-1980	11,8	21,3	16,2	26,9	29,2	28
1980-1985	23,1	20,5	21,8	27,4	30,4	28,9
1985-1990	-0,5	4,2	1,8	-5,2	-3,7	-4,5
1990-2000	-0,4	6,2	2,8	27,3	17,8	22,5
2000-2007	13,8	9	11,4	-0,2	1,9	0,8
2007-2015	4,8	6,1	5,5	-54,3	-54,1	-54,2
2015-2022	-1,5	1,2	-0,2	10,3	9,1	9,7

Kaynak: DİE, (1940-2000), Türkiye Genel Nüfus Sayımı, TÜİK (2007, 2015, 2022) Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi



**Şekil 3.** İskenderun şehri (a) ve kırsalında (b) nüfusun artış oranları (1940-2022)

İşçi alımlarının yüksek olduğu kuruluş dönemlerinde bölge dışından yaşanan göçler asıl nüfus sayısını artıran ve şehrin genel görüntüsünü değiştiren göçler olmuştur. Başlangıçta tek başlarına iş bulmak amacıyla göçe katılan nüfus aradan birkaç yıl geçtikten sonra aile ve akrabalarını da yanlarına alarak sayıyı çoğaltmışlardır. Bu nüfus artışında yaşanan dönemleri özellikle Payas ve Dörtöyol ilçelerinin şehirsal alanlarında belirgin bir şekilde görmekteyiz. Başer’in Dörtöyol şehrinin 1970 ile 1975 arasındaki şehir nüfus oranıyla ilgili verdiği bilgilere göre (2024: 80-82) %49,76’lık bir artış oranının olduğu Dörtöyol şehrinde 6443 kişilik bir artış söz konusudur. Aynı dönemlerde kırsal kesimin nüfusunda 29798

kişilik bir artış görülmektedir. Dörtüol şehri ve kırsal kesiminin sanayiden İskenderun şehri ve kırsalı kadar etkilenmesi daha sonraki dönemlerde daha fazla olmuştur. Özellikle 1985 ile 1990 yılları arasında Dörtüol şehrinin nüfusu 16422 kişi artış göstermiş ve sayım dönemleri içerisinde de %53,45 oranla en yüksek pay olarak belirlemiştir. Bu durum bize sanayiye yakın olan öncelikle şehirselle alanların iskâna açıldığını ve yoğun bir şekilde nüfuslandığını gösterirken aradan geçen yıllar içerisinde körfez çevresinde yerleşilebilecek cazip alanların da yoğun nüfus kesafetleri gösterdiği sonucuna ulaşılabilir. Sanayi yatırımları ilk kurulduğu yerin yakınlarında da yenilerinin eklenmesiyle daha da büyümüştür. Özellikle 1980 yılından sonra Organize Sanayi Bölgesi'nin kurulması yeni iş olanakları yarattığı için hem şehre hem de yakın çevredeki yerleşim birimlerine göçle gelen nüfus sayısında da kademeli olarak artışlar gerçekleşmiştir. 2000'li yıllardan sonra meydana gelen şehir nüfusunda ki artışın sebebi ise kırsal kesimden gerçekleşen göçlerle ilgilidir. Ülkemizin hemen her il ve ilçe merkezlerinde bu yıllardan sonra artış gösteren şehirleşme çalışmaları kırsal kesimin tam anlamıyla boşalmasına neden olmuştur. İskenderun şehrinde de 2000 yılında 18145 kişi şehir nüfusu artmıştır. Oran olarak nüfus ise %11,4'lük bir artış sergilemiştir (Tablo 1 ve 2, Şekil 3).

Çalışma sahasının içerisinde bulunduğu İskenderun ilçesi ve şehirselle alanındaki nüfusun yıllara göre değişen yapısı ve belirli dönemlerde karşımıza çıkan yüksek artış hızları aynı sahanın kırsal kesiminde de benzer etkiler yaratmıştır. Özellikle ilçenin kırsal kesimi idari değişiklikten kaynaklanan nüfus düşüklükleri ile belirginlik kazanmıştır. Nüfus artışlarının yaşandığı dönemler hem şehir merkezi ve hem de ilçe toplam nüfusundaki artış dönemleri ile aynı seyri izlemiştir. Ancak şehirselle alanda yaşanan göçlerin daha farklı boyutları da olabilmektedir. Özellikle 1950 yılı ve sonrasında İskenderun şehrine yönelik göçlerde yakın çevrede kurulmuş sanayinin birinci derecede etkili olduğunu söylemek gerekir. Bu dönemde göçle gelen nüfus İskenderun ilçesinin kırsal kesimini tercih etmemiştir. Tamamen şehirselle alan yerleşmek için seçilmiştir. Çünkü bu yıllarda 18-20 bin nüfuslu küçük bir kasaba özelliğinde olan İskenderun ilçe merkezi gelen nüfusa yeterince yerleşim alanı sunabilecek durumdadır. Göç eden nüfus zaten çevre ilçelerin kırsal kesiminden göç ettiği için onlara göre yerleşmek ve uzun süre kalmak için şehir avantajlar sunmaktadır. 1970 ve 1975 dönemi ise şehirselle alanda olduğu gibi kırsal alanda da önemli oranlarda bölge dışından nüfus göçüne sebep olan sanayinin devreye girdiği yıllardır. Kırsal kesimi nüfus artışı açısından ilgilendiren bir diğer dönem 1980 ve 1985 yılları arasını kapsayan dönemdir. Nüfus %28,9 oranında artış kaydetmiştir. Bu 5 yıllık süreçte 24557 kişi köy ve kasaba karakterli yerlerin nüfusuna eklenmiştir (Tablo 1 ve 2). En yüksek nüfus artış oranı bu dönemde gerçekleşmiştir. Bunun en önemli sebebi şehrin nüfus ve konut stoku açısından artık doyma noktasına gelmesi ve insanların yerleşmek için yeni yerler arayışında bulunmalarıyla ilgilidir. Özellikle şehrin yakın çevresindeki köyler ve kasabalar gelen göçü tasfiye edebilecek özellik sergilemişlerdir. Bu yüzden de bu köy ve kasabaların nüfusları 1980'li yıllardan sonra artış göstermiş ve birçoğu belde belediyesi statüsü elde etmiştir. Bu duruma eklenecek bir özellik te zaman ilerledikçe kendi memleketlerini ve akrabalarını terk edip işçi olarak çalışmak amacıyla göç eden nüfus artık geriye dönmektense geride kalanları yanlarına almak istemiştir. Bu durum nüfus artışını bir anlamda tetiklemiştir.

Kır nüfusunda da nüfus azalması açısından iki düşüş dönemi söz konusudur. Nüfusta yaşanan bu ani düşüşün en temel nedeni idari değişim kaynaklıdır. 1985 ile 1990 yılları arasında nüfus artış oranı %-4,5 şeklindedir. Belen bucağı İskenderun ilçe sınırı içinde iken Belen ismiyle yeni bir ilçe oluşması nüfusta suni bir azalmanın yaşanmasına neden olmuştur. Benzer bir azalışın yaşandığı dönem ise 2007 ile 2015 yılları arasında gerçekleşmiştir. Büyükşehir yasası 2012 yılında çıkmıştır. Bu yasa ile Hatay büyükşehir ilan edilmiştir. Hatay'ın 12 olan ilçe sayısına 3 daha eklenerek sayı 15'e çıkarılmıştır. Arsuz bucağı Belen gibi İskenderun ilçesi sınırlarında bulunmakta idi. Ancak 2012 senesinde ilçe olmuştur ve nüfusta %-54,2 oranında bir düşme söz konusu olmuştur (Tablo 2) (Ocak, 2023: 73).

## **Değişen Kentsel Doku**

Türkiye'deki kentleşme ve kentleşmenin birlikte etkilediği dokusal yapı ve formlar sosyal ve ekonomik ilerlemenin, gelişmişlik endekslerinin bir sonucu olarak kendini göstermektedir ve bunula doğrudan bağlantılıdır. Hem sosyolojik hem de ekonomik bir olgu olarak açıklanabilen kentleşme ülkemizde özellikle 1950'li yıllarda başlamış ve daha sonraki yıllarda da gelişerek devam etmiştir (Es ve Ateş, 2004: 216). Bu gelişme süreci beraberinde konut ve hızlı kentleşme sorunlarını gündeme getirmeye başlamıştır. Dolayısıyla bu konularda tartışmalar giderek bu odak noktalarında yapılmaya başlamıştır. Göçlerin yarattığı etki bu açıdan önem taşımıştır. Göçlerle birlikte nüfus sayısı giderek artış gösteren kentlerde konut yetersizliği ile karşı karşıya kalınmıştır. Barınma sorunları, kentlerde konut

stoklarının eksikliği çareyi başka alanlarda konut sahaları açma yoluna sürüklemiştir (Çekirge, 2013: 104). Artan nüfusa konutların yetmemesi kentlerin aşırı büyümesi nedeniyle ortaya çıkmıştır ve bu durum pek çok yerde gecekondu sorunlarının meydana gelmesine yol açmıştır. Sorunun bir yüzünü bahsi geçen durum oluştururken bir diğer tarafını da arsa spekülasyonları oluşturmuştur. Kentlerdeki nüfus grupları içerisinde farklı gelir dağılımının bulunması sosyal ve ekonomik bir takım problemlerin doğmasına zemin hazırlamıştır (Ertürk ve Sam, 2019: 140).

Türkiye’de kentleşmenin en büyük sebebi ve temelinde yatan faktör göçle beraber artan nüfus yoğunluğudur. Yani kentlerdeki doğal nüfus artışı kentleşmeyi doğrudan etkilememektedir. Asıl etki göçün ta kendisidir. Türkiye’de bazı yıllar hatta dönemlerde sanayi alanında uygulanan yatırımların göç sürecine olumlu yönde katkı sağladığını ifade etmek gerekir ve belki de başrolü oynayan etmen olarak vurgulamak yerinde olacaktır. Ülkemizin bazı bölgelerinde sanayi faaliyetlerinde yapılan yatırımlar sayesinde ekonomik anlamda kazançlar sağlanmıştır. Bu bölge ve yöreler büyük oranlarda sanayinin desteklediği göçleri çekerek kentsel merkezlerin oluşmasına imkân tanımıştır. Sanayileşmeyle oluşan kentsel merkezlerde zaman içerisinde kentsel dokuda da değişimler kendini göstermeye başlamıştır. Başlangıçta var olan kentsel doku ile tezat teşkil eden farklı mekânlar bu kentlerde kendini göstermeye başlamıştır. Ülkemizde ağır sanayinin etkisiyle yaşanan büyük göç hareketine bağlı olarak gelişen üç önemli kent “Karabük, Zonguldak/Ereğli ve İskenderun” dur. Bu kentler sanayinin kuruluş yıllarında az nüfuslu köy ve kasaba karakteri taşırlarken ekonomik olarak geri kalmış bölgelerden gelen nüfusla hem fonksiyonları hem de kentsel dokuları tamamen değişime uğramıştır. Bu değişimin en önemli sebebi farklı sosyo kültürel yapıya sahip insanların sahip oldukları yaşam şekillerinin belirleyici olmasıdır. Farklı yaşam standartlarına sahip nüfus grubunun etkisiyle bu kentlerde eski ve yeni kentsel form bir bütün oluşturmuştur. Genellikle yeni form alanları pek çok yerde çarpık yapıların şehir imar sınırı dışına doğru taşmasına sebep olmuştur.

İskenderun şehrinde kentsel doku formundaki değişim ile alansal yayılım süreci 1970 yılı itibarıyla hız kazanmıştır. Şehrin yatay yöndeki gelişimi 1950’li yıllarda oldukça yavaş seyretmiştir ve bir kasaba görüntüsü hâkimdir. Konut sayısında ve yoğunluğunda da yavaş bir artış süreci söz konusu olmuştur. Bu yılda 22872 kişi olan ilçe merkezi nüfusu buranın çevresindeki kırsal alanlara hizmet edecek bir kasaba fonksiyonuna sahip olduğunun önemli bir kanıtıdır. Ayrıca 1939 yılına kadar Fransızların bölgedeki egemenliklerini düşündüğümüz zaman onlardan kalma kentsel dokunun körfez kıyısındaki dar kıyı şeridinde sıkışıp kaldığını da ifade etmek gerekir. Bu yılda kırsal nüfusun fazlalığı dikkat çekicidir. Ancak İskenderun gibi tarihi bir yerleşmenin Hatay il sınırlarında ve Amanosların batısında kentleşme açısından tek yerleşme olması burasının ilerleyen yıllarda bir merkez olacağına da habercisidir. Şehrin büyümesi ve gelişmesi açısından üç önemli dönemden bahsetmek gerekir. 1950’li yıllar ilk dönemi oluşturur. İkinci dönem 1970’den başlayıp 1990 ve 2000 yılına kadar devam eden bir yayılma aşaması, son dönem ise 2000 yılından itibaren başlayan yeni bir süreç. Şehre olan göçleri başlatan ve konut yapımını artıran süreç 1950’li yıllarda yöredeki ilk ve önemli sanayi yatırımları sayesinde gerçekleşmiştir. İnşaat sektörü canlanmış ve bu durum konut sayılarında ve yoğunluğunda artışı beraberinde getirmiştir. Bölgenin, yörenin ve şehrin gelişmişliğini arttıran en önemli dönem ise 1970 yılı ve sonrasında gelişen hamlelerdir. Bu dönemden itibaren yeni mahalleler kurulmaya başlamıştır. Bu mahallelerin bir kısmı imar sınırı içerisinde ancak merkez mahallelere uzak mesafede bulunan ve coğrafi şartları itibarıyla de aslında çok fazla kişinin tercih etmeyeceği alanlar olmuştur. Özellikle şehrin yoğun nüfus ve konut sahaları olarak bilinen, iş ve ticaret alanlarının da yer aldığı şehir merkezi bu yeni mahallelere göre çok daha pahalı ve gelir durumu iyi olan ailelerin kalabildiği yerlerdir. Bu yüzden de göçle gelen ekonomik durumu çok iyi olmayan nüfus grubu ancak kendi imkânları çerçevesinde kalabilecek yer arama girişiminde bulunacak ya da daha önceden gelen akrabalarının veya tanıdıklarının yakınında bir yerler arayacaktır. Böyle bir durum hem şehrin hem de yeni kurulan mahallelerin tarihsel süreç açısından kentsel dokuyu şekillendirmedeki etkilerine birer dönüm noktası görevi görmüşlerdir.

1970’ten itibaren de önceki dokusal yapıdan daha farklı görünüm ortaya çıkmıştı. Ancak buradaki gelişim daha çok gecekondu ve kenar semtlerinin, düzgün cadde ve sokak siteminden ayrılan ve hiç benzemeyen görüntüsü idi. Tüm Türkiye’de olduğu gibi İskenderun şehrinde de 1990’lı yıllar farklı kentsel doku formunun gelişmeye başladığı yıllar olarak adlandırılabilir. Sanayi sektörünün gelişimi ile beraber farklı bir yayılım süreci kendini göstermeye başlamıştır. Özellikle kırsal sahalarda ki bunlar şehre yakın olan ve imar sahasına dâhil edilen alanlardır. Buralarda yeni yeni konut alanlarının

yapımı hız kazanmaya başlamıştır. Nüfusun giderek artışı imara eklenen kırsal kesimlerde ucuz arazilerin rant kavgası içerisinde tamamen toplu konutlar ya da konut projeleri yapılarak yerleşime açılmasına sebep olmuştur. Bu durumu fırsat olarak değerlendiren yerel yönetimler dikey yönde yapılaşmayı destekleyerek fazla kazanç elde etme yollarını seçmişlerdir.

*“İsdemir’in kurulmasıyla hız kazanan yöredeki sanayileşme hareketi, ekonomik alanda olduğu kadar yerleşim düzeni üzerinde de etkiler yapmıştır. Şehrin çeşitli mahallelerinde yeni sitelerin ve lojmanların kurulması ile yeni mahalleler oluşmuş ve şehrin çehresi değişmiştir. Şehrin gelişimi sırasında, şehir içindeki arsa fiyatlarının fazla olması nedeniyle az gelirli halk, şehrin dış çevrelerinde yerleşmeye başlamış ve böylece gecekondular ortaya çıkmıştır” (Okur, 2000: 80) (Foto 2 a-b-c-d).*



**Foto 2.** Esentepe (a), Yıldırımtepe (b), Buluttepe (c), Gültepe (d) mahallelerinden görüntüler

Tarihi bir yerleşme olan İskenderun şehri bu tarihsel süreçten çeşitli noktalarda etkilenmiştir. Bunlardan en önemlisi farklı dönemlerden kalan yapıların kentin dokusuna olan etkisidir. Ayrıca gelişim aksı ve alansal yayılım durumu her döneme göre özellik değiştirebilmektedir. Şehrin kuruluş yeri itibarıyla dar bir sahaya sıkışıp kalması arazi kullanımına yansımıştır. Batısının İskenderun Körfezi ile doğusunun ise Amanos Dağları ile kuşatılmış olması yerleşmenin kıyı boyunca sahil şeridini takip ederek bir gelişme aksı oluşturabileceği bir durum ortaya çıkarmıştır. Ancak bu durum hafif eğimli ve yükseltinin daha az olduğu alt yamaçların da belli bir süre sonra yerleşmenin konut yapımı açısından doyuma ulaştığında kullanılacak sahalara önem taşımaya yol açmıştır. Şehir fonksiyonları açısından değerlendirildiğinde arazi kullanımında dikkatleri çekecek en önemli hususun konut alanlarına ayrılmış olan payın oldukça yüksek olduğudur. Bu pay diğer kullanım alanları ile kıyaslandığı zaman şehrin neredeyse yarısına yakın bir kısmının konut sahaları ile kaplanmış olduğu gerçeğidir. Diğer şehir içi arazi kullanım durumlarından “resmi alanlar, eğitim sahaları, sanayi, askeri, dini, turizm, sosyo-kültürel tesisler, ticaret sahaları vb.” pek çok kullanım türünün de şehrin gelişimi açısından önemli roller taşıdığını belirtmek yerinde olacaktır. Konut alanları 28 mahalleden oluşan bir şehirsal

alan içerisinde toplam kullanılan alanının yaklaşık % 37,5 (11,2 km<sup>2</sup>)'lik paya sahiptir (Ocak, 2023: 62) (Tablo 3, Şekil 4).

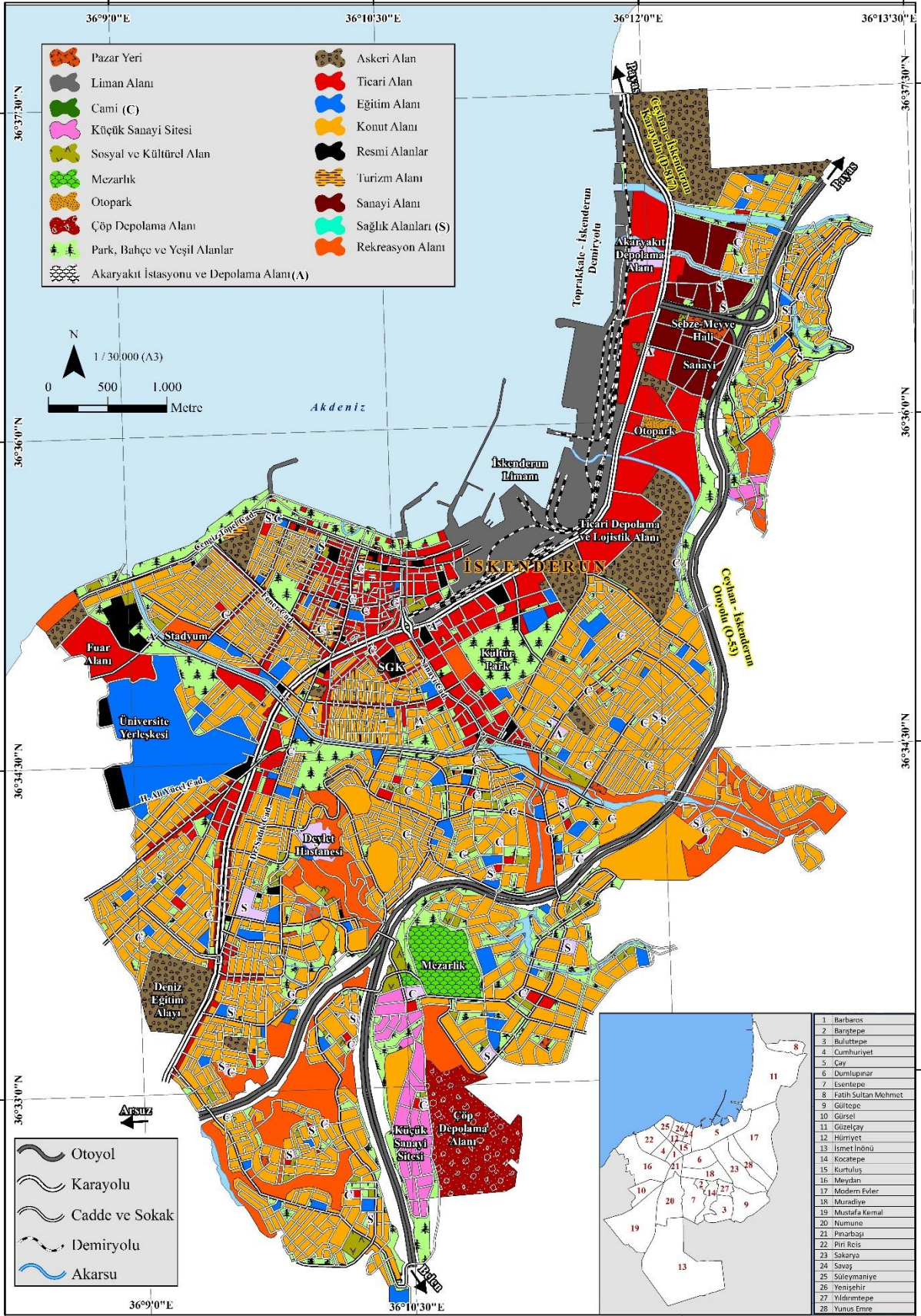
**Tablo 3.** İskenderun şehrinin fonksiyona göre arazi kullanım durumu (2022)

Fonksiyon Alanları	Alan (km2)	Fonksiyon Alanları	Alan (km2)
Konut Alanı	11,2	Sosyal ve Kültürel Alan	0,5
Park, Bahçe ve Yeşil Alanlar	3,8	Resmi Alanlar	0,4
Ticari Alan	3,5	Mezarlık	0,3
Rekreasyon Alanı	2,2	Sağlık Alanları	0,2
Askeri Alan	1,9	Cami	0,1
Eğitim Alanı	1,6	Pazar Yeri	0,1
Liman Alanı	1,6	Akaryakıt İstasyonu ve Depolama Alanı	0,1
Sanayi Alanı	0,6	Su Yüzeyi	0,5
Çöp Depolama Alanı	0,6	Otopark	0,05
Küçük Sanayi Sitesi	0,5	Turizm Alanı	0,02
<b>TOPLAM</b>			<b>29,89</b>

**Kaynak:** Arc Map 10.3 Çizim Programı Fonksiyon Alanlarının Hesaplamasında Kullanılmıştır

Ağır sanayinin kurulmasıyla birlikte göç hareketinin yönü yöreye, çalışma sahasına ve çevre yerleşmelere gerçekleşirken sadece nüfusun gelmesi söz konusu olmamıştır. Bu gelen nüfusun yaşam tarzları şehrin sosyo ekonomik ve sosyo kültürel yapısını kökten etkileyerek değişim gerçekleştirmiştir. Ayrıca şehrin gelişim doğrultusu yani hangi yöne doğru yayılacağı da kalabalıklaşan şehirselleşen saha içerisinde kendine yeni alanlar bulmak isteyenlerin oluşturduğu aksı doğurmuştur. Özellikle artan nüfus karşısında nüfus almaya ve yapılaşmaya meyilli kasaba fonksiyonu üstlenmiş yerleşmelerin yakın çevrede sayıca fazlalığı İskenderun şehrinin yükünü büyük oranda hafifletmeye yetmiştir. Buralarda imar faaliyetleri hız kazanarak şehrin gelişme aksını da bir anlamda kendilerine doğru çekmeye başlamışlardır. Bahsi geçen bu yerleşmelere en güzel örnekleri Denizciler, Bekbebe, Sarıseki, Karayılan gibi 1990 yılında nüfusu ciddi oranlarda artış göstererek belde belediyesi olmuş şehrin kuzeyinde gelişme gösteren mahalleler verilebilir.

Çalışma sahası gibi göç sebebiyle fazla nüfus alan şehirler ile daha büyük şehirlerde nüfusun büyük kısmı az gelirlidir ve geçim sıkıntısı çekmektedirler. Bu durum bu şehirlerde yaşayan bu insanların yaşadıkları mahallelerde "sefalet yuvaları" şekline bürünürler. Gecekonduların meydana getirdiği bu fiziki görünüme ek olarak şehirleşme ile sanayileşme arasındaki uyum ya da kültürel denge bir türlü sağlanamamıştır. Yaşanılan sosyal ve fiziksel çevre içerisinde çevre ile uyumsuz, kendi egemen kültürlerinin baskın olarak hissedildiği yeni bir kültür sahası oluştururlar. Bu kültür sahası bu çevrelerde yoksulluk kültürü olarak ifade edilebilir (Türkdoğan, 2012: 43, 61; Çalışkan, 2006:60; Çakır, 2011:134). Bu tarz yerleşim yerleri Türkiye'de sadece kültürel bir tanım olarak kalmamıştır. Beraberinde mahallesine "gecekondu mahallesi", halkına da "gecekondu halkı" terimlerinin yakıştırıldığı bir dönüşüm geçirmiştir (Kongar, 1981: 352). İskenderun şehrinde de konut yapımında görülen hızlı süreç çarpık kentleşme ve yapılaşmayı beraberinde getirmiştir. Çalışma sahasına göçle gelen nüfus büyük çoğunluğunun akraba, eş, dost, tanıdık olmasının sağladığı avantajla aynı yerde kalma arzusu içerisinde bulunmuşlardır. Bu durum aynı kültürü gelinen yerde de devam ettirebilme düşüncesi ve ek olarak kendilerini yalnız hissetmeme, diğer gruplara karşı güçlü olma hissinden kaynaklanmaktadır. Konut yoğunluğu gelen nüfusla beraber çalışma sahası olan "Gültepe, Yıldırımtepe, Barıştepe, Esentepe, Kocatepe, Buluttepe Mahalleleri" ve yakın çevrelerindeki diğer mahallelerde daha yoğun bir şekilde yaşanmıştır. Bu mahallelere yerleşen nüfus da kendi içerisinde geldikleri yerlere göre farklılaşabilmektedir. Ama sahanın birbirine yakın ve içi içe olması kendi içlerindeki farklılığın bir anlamda ortadan kalmasına da zemin hazırlamıştır (Foto 3 a-b).



Şekil 4. İskenderun şehrinin fonksiyonel arazi kullanımı (2022)



**Foto 3.** Kuruluş yerleri engebeli tepelik sahalarda olan Buluttepe (a) ve Kocatepe (b) mahalleleri

İskenderun şehrinde gelişim aşamalarına ve konutların dokusal formuna bakıldığında pek çok unsurun bu yapıyı etkilediğini söylemek mümkündür. Öncelikle şehirdeki yapıların ve özellikle de konutların yapım tarihleri ve gelişim zamanları, sokakların ve caddelerin düzeni ve kuruluş sistemi ile birbirleri arasındaki uyumun niteliği birinci derecede etkili olan faktörlerdir. Ayrıca bu hususun konut alanlarının ve gelişme konut sahalalarının tarıma ayrılmış alanlara doğru yayılış süreci ile ve tarım sahalalarının başka hangi kullanımlara ayrılmış olup olmaması ile doğrudan ilişkisi bulunmaktadır. Şehrin arazi kullanım durumuna bakıldığı zaman (Şekil 4) çok çeşitli fonksiyon sahalalarının bulunduğu görülmektedir. Şehirde aslında daha doğrusu burada bir yerleşme kurulduğunda ilk yerleşilen sahalarda kıyı kesimi olmamıştır. Kıyının bataklık, sivrisinek, olumsuz toprak koşulları insanları buradan uzaklaştırmıştır. Çalışma sahası yerleşmeler açısından o kadar fazla imkânlar sunmuş ki kıyının kötü şartlarına karşın dağlık alanın hemen bitişiğinde bulunması burasının avantajlı konuma geçmesine sebep olmuştur. Dolayısıyla Büyük İskender'in "Alexandriate" ismiyle kurduğu yerleşmede günümüzdeki Esentepe Mahallesi'nin yeri önemli olmuştur. Kıyıda yaklaşık 300-500 metre daha yüksek bir alanda bulunması yaşanılabilir bir ortam yaratmıştır. Ülkemizde çoğunlukla kıyı yerleşmelerinin kurulmuş olduğu sahalarda yerleşmenin ilk çekirdeği kıyıda başlayarak geriye doğru yayılış gösterir. Ancak İskenderun şehrinin kurulmuş olduğu Akdeniz kıyılarında durum tam tersine gerçekleşmiştir. Dağlık alanın yamaçları tarihi yerleşmeler açısından önem taşıyan yerlerdir. Tabii ki arkeolojik buluntular ile yüzey araştırmaları da yerleşme tarihi ve dokusu hakkında bir takım bilgiler vermektedir. Yerleşim alanlarının İskenderun şehrinin bulunduğu kesimde kıyıda yamaçlara doğru değil öncelikle yamaçlardan kıyıya doğru gelişim gösterdiğini söylemek mümkündür. Sonraki gelişmelerde ise daha farklı sebepler rol oynamıştır.

Hatay'ın Fransız işgalinden kurtarılıp Anavatan topraklarına katılmasıyla birlikte bu yöre ile ilgili daha sağlıklı bilgilere ulaşılabilmektedir. Tarih sahnesinde ilk olarak yamaçlarda başlayan yerleşme kıyının kullanılabilir duruma getirilmesiyle birlikte bu sahalara doğru kaymıştır. 1940 yılı öncesinde kıyı kesimindeki Savaş, Kurtuluş, Hürriyet Mahalleleri birbiri içerisine geçmiş cadde ve sokak sistemi ile farklılığını hemen göstermektedir. Özellikle Fransızlardan kalma yapıları bu sahalarda görmek mümkündür. Bu mahallelere yakın konumdaki alanlarda da benzer konut dokusu hâkim durumdadır. Özellikle tek katlı ve bahçeli evlerin yaygınlığı bu dönemin özelliğini bizlere göstermektedir. Şehrin kalbi olarak nitelendirilebileceğimiz kıyı kesimi 1950'li yıllara kadar Piri Reis, Cumhuriyet, Barbaros, Dumlupınar Mahalleleri ile de biraz alanını genişletmiştir. Şehirde bu yayılış alanı birbirine paralel ve birbirini kesen cadde ve sokakların dokusuyla kendini hissettirmektedir. Yine çevreye doğru yayılış gösteren bu mahallelerde de konut dokusunu o dönemlere has tek ve iki katlı konutlar oluşturmaktadır. 1970'ler kadar şehirdeki gelişme hem şehrin kıyı alanında hem de arsa ve konut fiyatlarının daha ucuz olduğu eğimli tepelik yamaçlar boyunca gelişme göstermeye başlamıştır. Özellikle ekonomik, sosyal ve askeri nedenler yeni mahallelerin meydana gelmesine fırsat tanımıştır. Esentepe ve Barıştepe mahalleleri ilk sanayi yatırımları sayesinde şehrin kalbinin attığı ve merkezi iş sahasının bulunduğu kıyı kesiminde değil eğimli yamaçlar boyunca konutların hızla yayılışıyla belirlemeye başlamış ve giderek kalabalıklaşmıştır (Foto 4).





**Foto 4.** *İskenderun şehrinde tepelik alanlara kurulmuş mahallelerden bir görüntü (2022)*

Bu kesimler kıyı ovasında bulunan yerlere göre yaz sıcaklıklarının rüzgârın ve serin havanın etkisiyle daha az hissedildiği ve bu nedenle de tercih edilen yerler olmuştur. Kıyı ile yamaç alanlarındaki yerleşme dokusunu kıyasladığımız zaman birbirinden oldukça farklı görünümler dikkati çekmektedir. Yamaç salalarındaki tepe mahallelerinde konut dokusu gevşek, sıkışık olmayan, tek ya da en fazla iki katlı ve bahçeli konutları ile ayrı mahalleler oluşturmuşlardır. Şehrin merkezi ise dar, sıkışık, birbiri içerisine geçmiş, yollar, en az dört ile beş katlı konut dokusu ve ticaret alanlarıyla sahil kesimi boyunca gelişme göstermektedir.

Şehir merkezinde 1970 yılına kadar mahalle sayısı 11'dir. Bunlar; Kurtuluş, Pınarbaşı, Savaş, Cumhuriyet, Hürriyet, Piri Reis, Barbaros, Dumlupınar, Süleymaniye, Muradiye ve Yenişehir Mahalleleridir. Bu yıldan sonra özellikle gecekondu mahalleleri olarak bilinen çalışma sahasındaki 6 mahallenin de eklenmesiyle bu sayı 17'ye yükselmiş ve imar sahası yamaç alanlarına doğru genişlemiştir. Şehirleşme artan nüfus sayısı ve beraberinde getirdiği konut ihtiyacı yüzünden 1990'lı yıllardan itibaren bu sefer şehrin çevresindeki köy ve kasaba fonksiyonuna sahip yerleşmelerin sahalara doğru yayılmak zorunda kalmıştır. Bu şekilde hem kuzeyde hem de güneyde yeni mahallelerin meydana gelmesi kaçınılmaz olmuştur (Şekil 4).

Çalışma alanı mahallelerinden Esentepe Mahallesi şehrin yamaç sahasına kurulan ve alt gelir gurubunun oluşturduğu çarpık yapılaşmanın başladığı ilk mahalledir. Burası 1950'li yıllarda başlayan yöredeki ilk sanayi faaliyetlerine bağlı olarak insanların ihtiyaçlarına cevap vermiştir ve il içerisindeki ilçe ve kırsal sahalardan büyük oranlarda göç almıştır. Buraya yerleşenler gelir seviyesi oldukça düşük nüfus gurubundan oluşmaktadır. Zamanla göçle gelenlerin sayısı artış göstermiştir. Bunun sebebi ise birbirini tanıyan ve aynı sosyo kültürel yaşam şekline sahip insanların aynı ortamı paylaşmak istemelerinden kaynaklanmaktadır. 1970'lerden itibaren ise hem bu mahalleye hem de komşu arazilere gelenlerin sayıca artmasıyla çevrede yeni mahalleler oluşmaya başlamıştır. Sanayinin ve limanın varlığı bu sahalara göçe katılanlar açısından birer çekim merkezi haline sokmuştur. Mahallenin 2022 yılına ait nüfus miktarı 5648 kişiden oluşmaktadır ve bu alanın en kalabalık nüfuslu ve konut sayısına sahip yeridir. 3317 konut bulunmaktadır. Göçlerin bu sahaya doğru gelmeye başlamasıyla ilk olarak il içerisinde gelenler yoğunluğu teşkil etmiştir. Daha sonraki yıllarda ise bölge dışından gelenlerin de yerleşim yeri edindiklerini ancak sayıca daha az kaldıklarını ifade etmek gerekir. Bu sahaya yerleşenler uzun bir süredir yerleştikleri için konut sahibi olanların sayısı kiracı olanlardan oldukça yüksektir. Bu da sanayide çalışan nüfusun kendine yer ararken daha çok boş olan arsalarda kendilerine ait önce tek ya da iki odalı konut inşa edip daha sonra buna eklemeler yaparak meskenlerini büyüttükleri sonucuna ulaştırmıştır (Tablo 4)

**Tablo 4. Çalışma sahası mahallelerinde nüfus, konut ve göç edilen yer durumu**

Mahalle Adı	Nüfus <sup>1</sup>	Konut Sayısı <sup>2</sup>	Kendine Ait (%)	Kiracı (%)	Hangi İl ve İlçelerden Göç Ettikleri <sup>3</sup>
Esentepe	5648	3317	88	12	Yayladağı, Altınözü, Hassa, Samandağ, Reyhanlı ve Dörttyol
Barıştepe	2207	901	88	12	Altınözü, Hassa, Yayladağı, Reyhanlı, İskenderun ilçesi kırsalı
Buluttepe	4608	1245	70	30	Mardin, Urfa, Diyarbakır, Tunceli, Batman, K.Maraş, Adana, G.Antep, Siirt ve Hatay ilinin ilçeleri
Gültepe	5533	3260	80	20	Mardin, Tunceli, Diyarbakır, Altınözü, Hassa, Siirt, K.Maraş
Kocatepe	4665	1805	88	12	Altınözü, Kırıkhan, Yayladağı, İskenderun ilçesi kırsalı ile K.Maraş (Özellikle Elbistan)
Yıldırımtepe	3753	1522	88	12	Mardin, Ş.Urfa, Diyarbakır, Malatya, Tunceli, K.Maraş

**Kaynak:** <sup>1</sup>TÜİK 2022 yılı nüfus verisi, <sup>2</sup>İskenderun Belediyesi İmar Birimi, <sup>3</sup>Saha Çalışmaları

Barıştepe Mahallesi de yerleşme açısından benzer özellikler göstermektedir. Buradaki yerleşim safhaları üç önemli süreçten oluşmaktadır. 1970 ile 1979 arasında mahallenin ilk konutlarının yapılmaya başlandığı bilinmektedir. 1980 ile 1989 yılları arasını kapsayan ikinci dönemde ise mahallenin kurulmasından sonra akraba ve tanıdıkların gelmesi süreciyle devam eden nüfus artışlarının yaşandığı dönemdir. Konut sayılarında da bir miktar artışlar yaşanmıştır. 1990 yılından itibaren ise yan sanayi kolları ve diğer hizmet guruplarının şehirde yeni iş imkânları oluşturması ve şehrin konut stoku açısından doyma noktasına gelmesi bu mahalledeki boş alanların imar edilmesi sürecini doğurmuştur. Buradaki mahalleler içerisinde alanı en küçük olan mahalle burasıdır. Esentepe Mahallesi'nde olduğu gibi buraya göç eden nüfus il içerisindeki çeşitli ilçelerin özellikle kırsal kesiminden gelen ve az gelir gurubuna dâhil olan nüfusu teşkil etmektedir.

Tepelik sahadaki mahallelerin en güneyinde Buluttepe Mahallesi yer almaktadır. Bu mahalledeki yerleşim tarihi 1970 ve sonrasına dayanmaktadır. Özellikle Mardin ilinden gelenlerin sayıca fazla olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca diğer Doğu ve Güneydoğu illerinden de gelenlerin fazlalığı dikkat çeker. Mahallede konutlar kurulmaya başladığı yıllarda tamamen boş arazilerin olduğu ve bu boş arazilerin ucuz olması nedeniyle düşük fiyatlarla satın alındığı tespit edilmiştir. Burada kalacak olan aileler akrabalarıyla birlikte kendi konutlarını kendilerinin yaptıklarını belirtmişlerdir. Bu sayede hem araziye ucuza alıp hem de yaşayacakları meskenlerini şehrin dokusuna hiç uymasa da kendileri inşa etmişlerdir. Adana-Hatay güzergâhında yapılan otopanın bu mahalle sınırlarından geçmesi buraya olan talepleri de giderek arttırmıştır. Ulaşımın sağladığı avantajlar yeni sahalara kurulmasına imkân tanımıştır. Ayrıca mahalleden Düğünyardu köyüne geçişin bir köprü görevi görmesi imar faaliyetlerinin artışına etki etmiştir. Hemen her gecekondu mahallesinde görülen konut dokusunu burada da görmek mümkündür. Tek katlı konutlar yaygın olmakla birlikte aynı aileye ait üst katların zaman içerisinde sonradan eklendiği görülmektedir. Bu durum özellikle ailenin büyümesiyle yeni konuta ihtiyaç oluşmasından ve en kolay yöntem olarak ikinci katın yapılmasıyla ilişkilidir (Foto 5 a-b-c-d).





**Foto 5 a-b-c-d.** Buluttepe mahallesi konut ve sokak görüntüleri (2022)

Gültepe, Kocatepe ve Yıldırımtepe mahalleleri için de diğer mahallelerdeki benzer özellikler hâkim durumdadır. Gültepe bu sahanın en doğusunda kurulmuştur. 5533 kişilik nüfusuyla Esentepe'den sonra en kalabalık mahalledir. Otobanın doğusunda da mahalleye ait arazilerin bulunması burasının gelişme gösteren yerler arasında olmasında etkili olmuştur. Bu üç mahallede de en yoğun göç dalgası 1970 ile 1985 yılları arasında kapsayan 15 yıllık süreçte gerçekleşmiştir. Günümüzde bu mahallelerin nüfuslarının fazla olması ilk gelenlerin geldikleri zaman akrabalarının yanlarında kalması ve daha sonra kendilerine ait konut edinmeleri neticesinde oluşmuştur. Göç ederek gelen nüfus içerisinde sahaya ilk gelenlerin yeni yerleşim yerleri açmaları sürecinde yer bulma problemi yaşadıkları ve daha pek çok sıkıntıyla karşılaştıklarını ifade edebiliriz. Göçte sonra katılanlar ise kalacak yer bulma problemleri açısından ilk gelenler gibi etkilenmemişlerdir.

İskenderun şehrinin sanayi temelli gecekondu semtleri durumunda olan bu altı mahallede konut dokusu birbirinin hemen aynı özelliktedir. Şehrin farklı yönlere ve farklı zamanlardaki gelişim süreci düşünüldüğü zaman ona uymayan bir çehre apaçık kendini göstermektedir. Şehrin gelişim istikameti 1990'lı yıllardan itibaren kuzey yöndeki Modernevler, Çay, Güzelçay mahalleleri istikametine gerçekleşmeye başlamıştır. Son 10 yıldır bu istikamet ise tam tersi yönde yani güneye kaymıştır. Bu güzergâhta Numune, Mustafa Kemal ve İsmet İnönü mahalleleri çok katlı apartmanlar ve siteler şeklindeki konut formuyla hem şehir merkezinden hem de kıyı kuşak mahallelerinin görünümünden farklılık oluşturmaktadır.

## SONUÇ

İskenderun ilçesi son idari yapılanma sonucunda ilçe merkezinde bulunan 28 şehirsal mahalle ile 17 kırsal ve kasaba karakterli olmak üzere toplam 45 mahallenin idari yönetim merkezi durumundadır. Araştırma sahasını oluşturan ve 28 mahalleye hizmet veren İskenderun belediyesi sınırları içerisinde yerleşmeler farklı jeomorfolojik birimler üzerinde kurulmuşlardır. İlçe merkezi mahallelerinin büyük çoğunluğu Amanos Dağları'ndan akarsularla taşınarak kıyı alanındaki alüvyal birikim ovasını oluşturan düzlük üzerinde yer almaktadır. Çalışma sahasını, sanayiye bağlı göç süreci ile birlikte ciddi oranda nüfus alarak yerleşim sahasını genişletmiş olan İskenderun şehrinin tepe isimli 6 mahallesi teşkil etmektedir. Adlarına tepe mahalleleri denilen yerleşmeler dağlık alanın engebeli ve eğimli etek kısımlarında, birikinti konileri üzerinde bulunmaktadır. Bu mahallelerin bulunduğu topoğrafya kıydan yamaç alanına doğru hafif eğimlerle başlayan yükseltinin yaklaşık 100-200 metre yükseltilerine kadar çıktığı bir sahaya karşılık gelmektedir. Bu yükseltiler üzerinde İskenderun ilçesinde sanayi faaliyetlerinin ilk kurulduğu ve geliştiği yıl olan 1950 yılından itibaren yerleşim sahaları göç almaya başlamıştır. Bu tepelik alanlar üzerinde kurulmuş olan şehrin mahalleleri; *Esentepe, Buluttepe, Barıştepe, Gültepe, Kocatepe ve Yıldırımtepe Mahalleleridir*. Bu yıllarda alınan göçler daha çok Hatay ili ve ilçeleri ile bu ilçelerin kırsal kesimlerinden gerçekleşmiştir. Bu süreç 1970'li yıllara kadar yavaşlayarak devam etmiştir. Ancak hem ilçe için hem de bölge ve ülke açısından çok önemli ekonomik gelişmelere sebep olan ağır sanayinin kurulma ve üretime geçme aşamaları çok sayıda nüfusu etkilemiştir. İskenderun şehri ve ilçesini sanayi faaliyetleri açısından etkileyen Demir ve Çelik Sanayii'nin kurulması Payas ilçesinin yeni bir idari statüyle kurulması sürecinde idari değişimden çok fazla etkilenmemiştir. Ağır sanayinin kurulmuş olduğu yer Payas (Yakacık) ilçesi sınırlarında kalmış

olmasına rağmen sanayi faaliyetlerine bağlı olarak gelişen göç süreci ve bunun etkilediği yerleşme yapısı ve dokusu körfez çevresindeki tüm sahaları etkilemiştir.

İskenderun şehri, ilçe geneli ve körfez çevresinde yer alan diğer yerleşmelerin nüfus gelişiminde birinci derecede etkili olan faktör sanayileşmeye dayalı nüfus artışlarıdır. İskenderun ilçesi ve şehir merkezi için 1940 ile 2022 yılları arasında 3 önemli süreçten bahsetmek mümkündür. Birinci dönem 1950-1955 yılları arasında kapsamaktadır. İkinci dönem olarak 1970-1975 yılları arasındır. Üçüncü dönem ise 2007 yılı sonrası yaşanan değişim sürecidir. 1950-1955 yılları arası en büyük nüfus artışının yaşandığı yıllar olarak adlandırılabilir. Bu artışın en büyük sebebi; ilki 1951 yılında kurulan iplik-dokuma fabrikası diğeri ise 1954 yılında Sarıseki beldesinde kurulan gübre fabrikasıdır. Bu dönemde hem şehirsiz alan hem de ilçenin tamamı büyük bir göç dalgasına maruz kalmıştır. Nüfus artışında görülen bir diğer önemli süreç ağır sanayinin bölgede kurulmasıyla ilgilidir. Bu süreç 1970-1975 yılları arasında kapsamaktadır. 1970 yılında ilçe toplam nüfusu 134.705 kişiden 173.816 kişiye yükselmiştir. Bu artışın temel sebebi ise İskenderun Demir ve Çelik Sanayii'nin kurulmasıdır. Sanayi sektöründe çalışmak isteyen işsiz nüfusun öncelikli alanı İskenderun şehri ve yakın çevresindeki alanlar olmuştur. Sanayi tesislerinin ilçe sınırı dışında olmasına rağmen burada çalışmak için gelen nüfusun büyük kısmı şehir merkezinde yerleşmiştir. Bu durum kırsal nüfus miktarından ziyade şehir nüfusunun artmasına yol açmıştır.

Sanayinin kurulması ve beraberinde yeni iş olanaklarının oluşması özellikle İskenderun şehri başta olmak üzere Amanos Dağları'nın batı yakasında bulunan tüm yerleşmeleri derinden etkilemiştir. Ülkemizde bunun başka örnekleri de bulunmaktadır. Benzer gelişim süreçleri benzer kentleşme ve yapılaşma dokusunda etkiler yaratmıştır. Sanayileşmeye bağlı kentleşme süreci öncelikle büyük nüfus akımlarının gerçekleşmesiyle başlamakta ve daha sonrasında göçe katılanlar iş olanaklarının artmasına paralel artış göstermektedir. İskenderun ve yakın yerleşmelerinde hızlı göç olayı nüfusun yerleşim problemlerini beraberinde getirmiştir. Çalışma alanını meydana getiren altı mahalle bu sürecin etkilediği ve ona bağlı olarak kurulan mahallelerdir. Bu mahallelerin kuruluş yerlerine bakıldığında şehrin asıl merkez noktasını meydana getiren körfez kıyısında ve çevresinde gelişen alandan apayrı bir morfoğrafyanın hâkim olduğu dikkatleri çekmektedir. Dağlık alanın engebeli ve tepelik sahalarına karşılık gelen bu yerler kıyıdağlı olarak yükseltilen artış gösterdiği ve yaklaşık 250-300 metre yükseltilerinde konuşlanmış yerleşim yerleridir. İlçede ve yörede sanayinin 1950'li yıllarda başlaması ilk olarak bu kesimlerin belirmesine yol açmıştır. Esentepe ve Barıştepe bu süreçte kurulmuşlar ve farklı dokularıyla gecekondu tarzı yerleşmelerin ilk örneklerini teşkil etmişlerdir. Sanayi yatırımlarının ikinci ve en büyük atılımı İsdemir tesislerinin faaliyete geçmesiyle gerçekleşmiştir. Bu çok uzun bir süreci kapsamaktadır. 1970 yılından başlayan göç hareketi 1975 yılında en üst seviyesine ulaşmıştır. Göçün etkilediği nüfus değişimi ve hızlı artışı 1985 ve 1990'lı yıllara kadar devam etmiştir. Hızlı nüfus artışının yarattığı konut yetersizliği yeni sahaların imara açılmasını gündeme getirmiştir. Ekonomik olarak dar gelirli nüfusun kendi bütçesine göre kalabileceği yerler araması günümüzdeki şehir sınırına yakın sahaların konut alanlarıyla kaplanmasına sebebiyet vermiştir. Bu mahalleler ise şehrin konut dokusuyla hiç uymayan çarpık yapılaşmanın birer göstergeleridir.

## KAYNAKÇA

Alagöz, C. A. (1944). Coğrafya gözüyle Hatay. *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 2(2), 203-216.

Ayzeren, S. (1985). Kentleşme ve sanayileşme. İçinde: N. Oruç ve S. Aksoylu (Eds.) *Kentleşme Sanayileşme Etkileşimi, Bir Sanayi Kentinin Planlama ve Uygulama Sorunları: Eskişehir Örneği Kolokyumu* (ss. 51-54), Dünya Şehircilik Günü Kolokyumları-9, Eskişehir.

Başer, T. (2024). *Kırsal yerleşmelerin kuruluş ve gelişmesine etki eden coğrafi faktörler: Dörtüyl (Hatay) ilçesi örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay.

Bayraktar, A. & Aslanboğa İ. (1985). Kentleşme-sanayileşme etkileşiminin İzmir kentinde insan yaşama ortamında yarattığı sorunlar. İçinde: N. Oruç ve S. Aksoylu (Eds.) *Kentleşme Sanayileşme Etkileşimi, Bir Sanayi Kentinin Planlama ve Uygulama Sorunları: Eskişehir Örneği Kolokyumu* (ss. 176-184), Dünya Şehircilik Günü Kolokyumları-9, Eskişehir.

- Bülbül, S. & Köse A. (2010). Türkiye’de bölgelerarası iç göç hareketlerinin çok boyutlu ölçekleme yöntemi ile incelenmesi. İstanbul Üniversitesi *İşletme Fakültesi Dergisi*, 39(1): 75-94.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. & Demirel, F. (2013). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Pegem Akademi Yayınları, Ankara.
- Çabuk, V. (1993). İskenderun’un kısa tarihçesi. *Hatay Fikir ve Sanat Dergisi*, 2/2, 32, İskenderun.
- Çakır, S. (2011). Geleneksel Türk kültüründe göç ve toplumsal değişme. SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi *Sosyal Bilimler Dergisi*, 24, 129-142.
- Çalışkan, Z. (2006). Türkiye’de şehirleşme ve gecekondulaşma. *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, 4(2) 55-61, Elazığ.
- Çekirge, S. (2013). *Sanayileşmenin kentleşmeye etkisi: Kırıkkale örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.
- Çetin, B. (2012). Antakya ve İskenderun-Dörtyol çevresinde suburbanizasyon (banliyöleşme). Atatürk Üniversitesi *Doğu Coğrafya Dergisi* 17(28):259-281.
- Demir, Ö. & Acar M. (2005). *Sosyal Bilimler Sözlüğü*. Adres Yayınları, Ankara.
- Erdoğan, Z. (1985). Türkiye’de kentleşme ve sanayileşmenin birlikte etkilendiği bazı sosyal problemler. İçinde: N. Oruç ve S. Aksoylu (Eds.) *Kentleşme Sanayileşme Etkileşimi, Bir Sanayi Kentinin Planlama ve Uygulama Sorunları: Eskişehir Örneği Kolokyumu* (ss. 154-170), Dünya Şehircilik Günü Kolokyumları-9, Eskişehir.
- Ertürk, H. & Sam N. (2019). *Kent ekonomisi* (6. Baskı). Ekin Yayınları, Bursa.
- Es, M. & Ateş H. (2004). Kent yönetimi, kentleşme ve göç: sorunlar ve çözüm önerileri. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi* 48, 205-248.
- İsbir, E. (1986). *Şehirleşme ve meseleleri*. Ocak Yayınları, Ankara.
- Karaboran, H. H. (1993). *Sanayi coğrafyası çerçevesinde sanayi, sanayi devrimi ve Türkiye’de sanayinin gelişmesi*. Fırat Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Ders Notları. Elazığ.
- Karasar, N. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemi* (24. baskı). Nobel Yayıncılık, Ankara.
- Kıray, M. (1964). *Ereğli, ağır sanayiden önce bir sahil kasabası*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kıray, M. (1966). Ereğli’de bazı şehirleşme ve sosyal değişme eğilimleri. *8. İskân ve Şehircilik Haftası Konferansları (14-18 Aralık 1964), Türkiye’de Bölge Planlaması, Mahalli İdareler ve Toplum Kalkınması*, İskân ve Şehircilik Derneği Yayını No:3, (ss. 163-187), Ankara.
- Koday, S. (1998). İskenderun limanı. *Türk Coğrafya Dergisi* 33, 211-235.
- Kongar, E. (1981). *İmparatorluktan günümüze Türkiye’nin toplumsal yapısı*. Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Mortan, K. & Çakmaklı C. (1985). Sanayi, kent, konut. İçinde: N. Oruç ve S. Aksoylu (Eds.) *Kentleşme Sanayileşme Etkileşimi, Bir Sanayi Kentinin Planlama ve Uygulama Sorunları: Eskişehir Örneği Kolokyumu* (ss. 54-70), Dünya Şehircilik Günü Kolokyumları-9, Eskişehir.
- Ocak, B. (2023). *İskenderun’da (Hatay) sanayileşmeye bağlı göçlerin kentsel dokuya yansımaları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay.
- Okur, M. A. (2000). *İskenderun şehir coğrafyası*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Özdemir, M. (2008). *Türkiye’de iç göç olgusu, nedenleri ve Çorlu örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Sezal, İ. (1992). *Şehirleşme*. Ağaç Yayıncılık, İstanbul.

Şaşmaz, M. (2014). *Türkiye'nin idari taksimatı cilt VII (1920-2013)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Tekin, M. (1993). *Hatay tarihi*. Hatay Kültür, Turizm ve Sanat Vakfı Yayınları, Antakya.

Toroğlu, E. Kaya, Ö. (2014). Kentleşme sürecinde Oruçreis mahallesi (Kocasinan-Kayseri). *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 12(2), 161-186.

Tüfekci, S. (2002). *Kırsal kesimlerden büyükşehirlere göç ve göçün aile yapısında meydana getirdiği değişiklikler (İstanbul örneği)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Türkdoğan, O. (2012). Türkiye'de göçler, sorunları ve çözüm yolları. İ.Ü. *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 35 (1-4), 40-67, İstanbul.

Uzun, B. & Çete M. (2005). Gelişmekte olan ülkelerdeki yasadışı yerleşim sorunlarının çözümü için bir model. *Jeodezi, Jeoinformasyon ve Arazi Yönetimi Dergisi* 2(93): 14-19.

Üççam Karagel, D. (2018). *Hatay ili yerleşme coğrafyası I (yerleşmelerin kuruluşu, gelişmesi ve idari coğrafya özellikleri)*. Pegem Akademi Yayınları, Ankara.

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık, Ankara.

### **Harita, İstatistik, Kanun, Envanter Bilgileri**

DİE, 1942-2002. 1940-2000 Genel nüfus sayımları, Ankara.

DPT 2004. İlçelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması araştırması, Ankara.

Harita Genel Komutanlığı. 1/25.000 ölçekli topoğrafik paftalar (036a3, 036b4, 036c1, 036c4, 036d2, 036d3, 036d4, P36a1, P36a2, P36b1), Ankara.

Harita Genel Komutanlığı. 1/100.000 ölçekli topoğrafya paftaları (036, P36), Ankara.

Hatay Büyükşehir Belediyesi Fen İşleri Müdürlüğü. 1/5000 ölçekli imar planı paftaları

İsdemir Enerji Tesisleri Müdürlüğü. İsdemir tesisleri envanter bilgileri. İskenderun.

TBMM, 2012. 12.11.2012 tarih ve 6360 sayılı on üç ilde büyükşehir belediyesi ve yirmi altı ilçe kurulması ile bazı kanun ve kanun hükmünde kararnamelerde değişiklik yapılmasına dair kanun, Resmi Gazete Tarih: 06.12.2012, Sayı: 28489.

TÜİK, 2007-2022. Adrese dayalı nüfus kayıt sistemleri istatistik verileri



ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

**Araştırma Makalesi \* Research Article**

## The Emotional and Physical Problems of People with Friedreich's Ataxia and Their Perception about Discrimination

### Friedreich Ataksisi Olan Kişilerin Duygusal ve Fiziksel Sorunları ve Ayrımcılığa İlişkin Algıları\*

**Derya KARATAŞ**

Assist. Prof., Kahramanmaraş Sütçü İmam University, Faculty of Humanities and Social Sciences,  
Department of Psychology derya.karatass@hotmail.com  
Orcid ID: 0000-0001-7734-7270

**Abstract:** Living with disabilities might be difficult because of environmental and societal barriers. Societal barriers against people with disabilities generally include discriminative ideas of people with no disabilities. This study focuses on the experiences of people with specific kind of disability namely Friedreich's Ataxia (FA). Since it is a progressive disorder, people with FA might experience different kinds of impairments at the same time and they might confront many obstacles from society. To understand their emotional and physical problems, one qualitative and one quantitative study were conducted in the current research study. In quantitative part, 18 female and 4 male participants participated, with an average age of 29. Beside demographic questionnaire, Stress Appraisal Measure, Multidimensional Scale of Perceived Social Support, and Positive and Negative Affect Schedule were used to understand whether stress appraisal type and perceived social support affect the emotional situation. However, the results were insignificant. In qualitative part, semi-structured interview questions were used. In this part, it was revealed that people with FA face societal obstacles like discriminative behaviors towards them. In this light, in future studies researchers might focus on the ways to reduce discriminative ideas of non-disabled people.

**Keywords:** Friedreich's Ataxia, discrimination, emotional problems, physical problems.

**Öz:** Çevresel ve sosyal faktörler, bir veya birden fazla engelle yaşayan bireyler için hayatı zorlaştırabilmektedir. Engeli olan bireylere yönelik toplumsal engeller daha çok engeli olmayan bireylerin ayrımcı düşüncelerinden kaynaklanmaktadır. Bu çalışmada, Friedreich Ataksisi (FA) gibi belirli bir engeli olan insanların deneyimlerine odaklanılmaktadır. İlerleyici bir hastalık olduğu için, FA'lı kişiler aynı anda farklı türden bozukluklar yaşayabilir ve toplumdaki gelen birçok engelle karşılaşabilirler. Mevcut araştırma çalışmasında FA ile yaşayan bireylerin duygusal ve fiziksel sorunlarını anlamak için bir nitel ve bir nicel çalışma yapılmıştır. Yaş ortalaması 29 olan 18 kadın, 4 erkek katılımcının katıldığı nicel kısımda demografik soruların yanında, Stres Değerlendirme Ölçeği, Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği ile Olumlu ve Olumsuz Duygulanım Tablosu kullanıldı. Bu bölümde algılanan sosyal desteğin FA'lı kişilerin duygulanım durumları için önemli bir faktör olduğu bulunmuştur. Nitel kısımda yarı-yapılandırılmış görüşme soruları kullanılmıştır. Bu bölümde ise FA'lı kişilerin onlara yönelik ayrımcı davranışlar gibi toplumsal engellerle karşı karşıya kaldıkları ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, gelecekte yapılacak çalışmalarda araştırmacılar, engeli olmayan kişilerin ayrımcı düşüncelerini azaltmanın yollarına ya da engeli olan bireylerin sosyal destek kaynaklarını artırmak için yapılabileceklere odaklanabilir.

**Anahtar Kelimeler:** Friedreich ataksisi, ayrımcılık, duygusal problemler, fiziksel problemler.

\* The summary of this study was presented at Ege 9<sup>th</sup> International Conference on Social Sciences (August 22-24, 2023-Izmir) and was included in the proceedings book.

Arrival Date:21.07.2023

Acceptance Date:13.06.2024

Publication Date:31.08.2024

*Reference:* Karataş, D. (2024). The emotional and physical problems of people with Friedreich's Araxia and their perception about discrimination. *Kahramanmaraş Sütçü İmam University Social Sciences Journal*, 21(2), 822-835. Doi: 10.33437/ksusb.1330851

## INTRODUCTION

Being disabled is one of the leading themes of interest both in the world and in Turkey (Kolat, 2009). To standardize the meaning of different concepts in disabilities, World Health Organization (WHO, 1980) defined disability as: “any restriction or lack (resulting from an impairment) of ability to perform an activity in the manner or within the range considered normal for a human being”. In the literature, there are different types of models to identify the meaning of disability more clearly. One of them is *medical model* of disability which says that disability is the consequence of physiological or cognitive impairments. However, medical model was challenged by sociologists with the *social model* of disability. According to this model, people are disabled because of the society which was designed for non-disabled people instead of people with physical or mental impairments. This idea has its roots in the 1976 British Union of the Physically Impaired against Segregation (UPIAS), which said that it is not people with disabilities, but the society with barriers that is actually disabled (Twardowski, 2019).

The definition of disability changes between different contexts. In addition to terms “özürlü” (defective) and “engelli” (handicapped, disabled), “sakat” (crippled) is also one of the terms used in Turkey for people with disabilities and these terms refer to people who have diminished hopes to have a job or who have social incapability because of their physical or mental disability. These people might also be unable to meet their daily needs (Kolat, 2009). Current study focused on a type of ataxia that involves many physical symptoms simultaneously. For this study, Friedreich’s Ataxia (FA) which is a progressive neurodegenerative disorder with different symptoms (Cook & Giunti, 2017) was investigated. In the introduction part of the study, information about disability in general was focused on since FA includes different symptoms from different disabilities. The other reason for gathering information about different types of disabilities is also the shortage of specific information on FA in the literature.

FA was first diagnosed by Nikolaus Friedreich in 1863 (Campuzano et al., 1996). Ataxia is a Greek word which means *lack of voluntary coordination of muscle movements* which also gives the name for the disease. FA is related with degeneration of cerebellum. It is one of the chronic diseases which causes physical disabilities and cognitive impairments in the patient at the same time (Mantovan et al., 2006). Among the symptoms of it there are sensory loss, vision impairment, hearing impairment, problems in speech and coordination (Cook & Giunti, 2017). It influences 1 in 50,000 people around the world with a carrier rate of 1 in 120 which makes it the most common type of inherited ataxia (Campuzano et al., 1996; Richardson et al., 2013). It is usually seen in childhood, but onset may also occur in adulthood (Epstein et al., 2008). FA is a progressive degenerative disease (Mantovan et al., 2006) and many people living with this disease start using a wheelchair by their late 20s (Campuzano et al., 1996).

According to State Institute of Statistics (2013, 2021), there were 4.882.841 people with disabilities which include disabilities in seeing, walking, hearing, talking, mental capacities, emotional regulation and chronic illnesses in Turkey in 2011. 670.756 people among them were living in Istanbul. However these are the statistics from the people with different kinds of disabilities applying to public institutions and organizations. To the knowledge of the author, there are no statistics specifically related to FA in Turkey. In terms of education status, according to 2002 statistics in Turkey, 36% of the people with disabilities were illiterate, while 13% of the general population was illiterate. 41% of people with disabilities had only completed primary school and the percentage of people with disabilities continuing to higher education was very low (16%) (State Institute of Statistics, 2002).

There is a long history behind the changes in mind about the attitudes and ideas toward people with disabilities. In 1800s people with disabilities were seen as entertainment objects to use in circuses in USA. President Roosevelt, the first president with a disability has defended the rights of treatment in rehabilitation for people with disabilities in 1930s. However he was one of the advocates of medical model. After the World War II, the veterans tried to get right for rehabilitation and vocational training so the disability issues became more visible. In these years Turkish government founded special educational schools for people with disabilities and in 1960s the rehabilitation centers were also established by the state in Turkey. United Nations celebrated the year 1981 as “International Year of Disabled People” and this improvement accelerated the action for people with disabilities in Turkey. In this year within The Ministry of Labor and Social Security, National Coordination Committee of Injured



Protection was established and this assembly works now as General Management of Disabled and Elderly Services (Kolat, 2009).

In Turkey, there are several distinct attitudes toward people with disabilities. To understand differences between the attitudes toward people with disability and with no disability, Turkish State Institute of Statistics has conducted a survey in 2002 for which Attitudes toward Persons with Disabilities Inventory was specially developed. There were 4144 participants in the study. About the beliefs toward people with disabilities, it was found that 75.8% of the participants believe that being disabled is an exam by God. In the results it was shown that when the participants were asked “with which groups of disabled people they may not prefer to marry”, 50.5 % of participants would not like to marry any person with disabilities. It was also found that when participants were asked whether they agree the idea that the students with disabilities getting education together with non-disabled students are burden for teachers, 54.4 of the participants defended the idea that students with disabilities should get education together with other students. However in the same study 52.1% of the participants also stated that students with disabilities should have special schools so it seems that participants had contradicted opinions and had not much information about the school system of students with disabilities. In addition, 33% of participants did not prefer to be a close friend, colleague or neighbor of persons from especially some disability groups like people with mental disorders or psychological problems (Turkish State Institute of Statistics, 2002).

As opposed to the results of Turkish State Institute of Statistics (2002), both a review study (Mamatoğlu & Tasa, 2018) and other more recent research studies showed that people in Turkey have generally positive attitudes toward people with disabilities. For example, it was found that university students (Açak & Nariç, 2020; Çakırer Çalbayram et al., 2018; Gençtürk & Korkut, 2020) and employers (Anıl, 2019) had supportive attitudes toward people with disabilities. Thus, based on these contradictory results in the literature, in current study it was aimed to understand how individuals with FA feel about attitudes towards them. To the knowledge of the researcher, there is not any study related with discrimination or general attitudes toward people with FA in the literature. In this respect, in the current study discriminatory issues were addressed by asking people with FA what the attitudes of people were towards them.

At this point, it may be useful to define the concept of discrimination. Discrimination is treating members of a group unfairly just because they are members of that group, or treating these people negatively and performing harmful actions towards them (Aronson et al., 2012). Its origin lies in the fact that people are not equal in terms of power. Discrimination feeds on prejudice and functions as a mechanism of exclusion or domination. Due to discrimination, an exclusionary structure is formed in interpersonal relations (Göregenli, 2012). When discriminatory behavior is committed against individuals with disabilities, this situation is also called *ableism* (Terry, 1996). Although the term ableism emerged during the 1960s and 1970s as a result of civil rights movements in USA and Britain, it is known that throughout history, discriminative behaviors toward people with disabilities have been observed all around the world (Levi, 2006). Disabled individuals are included in groups called disadvantaged groups or vulnerable groups. The groups most exposed to discrimination in society are vulnerable groups (Erol-Karaca & Nam, 2021). According to the social model of disability, the people with disability are included in the disadvantaged groups because of the structure of the society. Since society can not provide necessary services to the people with disabilities, disability is seen as a pathology (Pfeiffer, 2001).

There are studies in the literature that investigate different characteristics that affect attitudes toward people with disabilities (see Wang et al., 2021). For example, Daşbaşı et al. (2013) concentrated on the effect of education on attitudes toward people with disabilities. Their study which was conducted among teachers showed that teachers that have students with disabilities in their classrooms have more negative attitudes towards people with disabilities compared to other teachers. Teachers' negative in-class experiences resulting from insufficient knowledge of individuals with disabilities may have pushed them to have negative attitudes (Daşbaşı et al., 2013). Therefore, providing educators with training regarding individuals with disabilities may cause attitudes towards disability to shift towards positive. In addition, for inclusive education that enables disabled individuals to benefit from their right to education, it is important that the people providing the training and other personnel have positive

attitudes towards people with disabilities (Batu, 2000; Şahin & Güldenoğlu, 2013). Relatedly, research that was conducted among teachers showed that after education on people with disabilities, teachers began to have more positive attitudes toward students with disabilities (Şahin & Güldenoğlu, 2013). As Şahin and Güldenoğlu (2013) implied, attitudes toward people with disabilities are both important and may be changed for positive by education.

People with disabilities may have several stressors in their lives. In a research, which included 120 participants with loco motor disability, it was indicated that major stressors of these people were inability to fulfill traditional gender roles, problems in interpersonal relationships with family and others, physical barriers and deformed body image. This study also showed that the education level was the strongest predictor of perceived distress and that problem-focused coping was significantly associated with lower levels of distress (Pande & Tewari, 2011). However they did not research about the relationship between the stress appraisal of the people with disabilities and their general affect situation. There is not also a research on this issue which is special for people with FA. Thus, in current study it was tried to learn whether there is a relationship between these two items (stress appraisal style and affect) in people with FA.

In terms of social support, research (Yang, 2006) showed that the degree of social support which is a factor that reduces stress, is an important mediator for the effect of disability on depressive symptoms. In a research (Schulz & Decker, 1985) which included 100 participants with spinal cord injuries it was also found that people who have high levels of social support and satisfied social contacts have high levels of well-being. Another research conducted among people suffering from chronic obstructive pulmonary diseases (COPD), showed that among COPD patients the ones who declared that they receive no social support also were more likely to report depression (Arabyat & Raisch, 2019). However, to the knowledge of the author there is no research study that examines the role of social support specifically for people with FA. Thus, in the current study it was decided to examine the relationship between perceived social support of the people with FA and their degree of positive and negative affect.

When looking at individuals with physical disabilities in general, a qualitative study in the literature showed that these people often report anxiety and depressive moods (Perez-Garin et al., 2018). Relatedly, major depression is frequent in FA patients and usually associated with their structural abnormalities (Silva et al., 2012). In a study conducted with 38 participants who have FA showed that 98% of the participants experienced affective difficulty ranging from normal grief to major depression (Flood & Perlman, 1987). It was also showed that people with FA have reduced defensiveness and some mood disorders (Mantovan et al., 2006). In terms of depressive symptomatology, it was found that 23% of people with FA shows depressive symptoms in moderate level (Perez-Flores et al., 2020). Another study showed that the depression scores of people with FA is significantly higher than depression scores of general population (Nieto et al., 2018). Thus, there is information on depression levels of people with FA. However, it might be good to know their general affect situation as well and literature does not present sufficient information about this. Stepping from the relationship between structural abnormalities and depression levels in FA (Silva et al., 2012), it was thought that there may be also a relationship between the problems that were experienced by people with FA in walking and speaking, and their positive and negative affective states. Thus, this probable relationship was investigated in the quantitative part of the current study. Relatedly, although it was found that cognitive interventions in psychological therapy can lead to reduction in degree of pain for people with disabilities (Ehde & Jensen, 2004) in the literature there is not any specific psychological treatment for people with FA. Thus, in the qualitative part of this study it was also asked to participants whether they have psychological problems and whether they benefit from psychological treatments.

In light of this information, the aim of this study is to understand the physical and emotional problems of people with FA. As stated before, to the knowledge of the researcher, there is no research that addresses neither stress appraisal nor perceived social support in people with FA. Although there are some studies that focus on the level of depression in people with FA (Flood & Perlman, 1987; Nieto et al., 2018; Silva et al., 2012; Perez-Flores et al., 2020) there are not enough studies about general affective states of people with FA. Thus, to understand the impact of the problems that people with FA experience, the social support they perceive and the type of stress appraisal they use on their general

affect situation and also to enrich the literature on these topics, two hypotheses were formed for quantitative part:

H1: The level of problems of people with FA experience in the areas of speaking and walking, the levels of perceived social support of people with FA and the appraisal type of stress (as controllable by self, controllable by others, uncontrollable, threatening and seeing it as a new challenge) of people with FA will predict the levels of negative affect.

H2: The level of problems of people with FA experience in the areas of speaking and walking, the levels of perceived social support of people with FA and the appraisal type of stress (as controllable by self, controllable by others, uncontrollable, threatening and seeing it as a new challenge) of people with FA will predict the levels of positive affect.

In addition to above variables, since there is no study related with attitudes toward people with FA, it may be useful to conduct research on general attitudes towards individuals with FA. Furthermore, there is no qualitative study which tries to understand general problems and opinions of people with FA in the literature. Therefore, one of the aims of the current study is to understand the general problems of people with FA and whether they encounter discrimination and if so, to understand their perceptions on discrimination. Thus, in qualitative part of the study, people with FA were asked whether they had any problems related with discrimination.

## METHOD

### Participants

There are two phases of this study. The first one is quantitative and the second one is qualitative. At the both of the phases participants were selected with convenience sampling. In the quantitative section, individuals with FA who applied to a rehabilitation center in Ankara for physical therapy were included. This rehabilitation center was chosen because it was the place where the author's psychologist friend worked and the time limit of the research was limited. Therefore, a convenient sampling technique was used. The inclusion criterion for the study was to be over the age of 18 among people with FA. At the quantitative phase, there were 22 participants, 18 of them were female and 4 of them were male. The mean of age was 28.59 ranging between 16 and 43. Among all participants, 12 of them were high school graduates (54.54 %), 8 of them were university graduates (36.36 %) and 2 of them were secondary school graduates. Only 1 participant was married and the other 21 were single. The mean year of diagnosing as FA were 9.77, ranging from 1 to 20.

In the qualitative phase, semi-structured interviews were conducted with the participants. Among the people who were included in the quantitative analysis, 8 people agreed to participate in the qualitative research, and 5 of these people were interviewed face to face, while 3 of them were interviewed via e-mail. There were 8 participants, 7 of them were female and 1 of them is male. The mean age was 31.37 ranging between 24 and 43. Two of the participants were working as civil servant and the others were not working. Among all participants, 3 of them were university graduates and 5 of them were high school graduates.

### Materials

#### *Interview Questionnaire*

Interview questionnaire which was prepared for qualitative part of the study consists of 10 questions. Semi-structured interview questions were created based on previous findings regarding disabled individuals in general in the literature research (e.g. Aak & Nari, 2020; Mamatoğlu & Tasa, 2018; Turkish State Institute of Statistics, 2002). Since the research on FA in the literature is limited, the focus has been on areas that have been previously studied on individuals with other disabilities.

The aim of the questionnaire is to learn participants' demographics, illness and treatment history, how his or her life changed after diagnosed with FA, difficulties his or her encountered and discrimination against them. After the questions were prepared, the psychologist at the rehabilitation center where the quantitative research was conducted also evaluated the questions in terms of whether they were suitable for individuals with FA, and it was recommended to add a new question, taking into

account the multiple problems experienced by these people. In line with this recommendation, the question "Among the physical problems you experience due to FA, which one is the most challenging for you?" was added to the interview questions.

### ***Demographic Information Form***

The demographic information form was prepared for people diagnosed with FA. The form included general demographic questions about gender, education, age, income, marital status, occupation, date of diagnose, having a psychological disorder or not, number of people living with. Moreover, the effects of FA on walking and speaking ability were questioned at demographic information form with couple of questions like: "Do you have difficulty in walking?" (Yürümekte zorluk yaşıyor musunuz?) and "To what extent are you experiencing difficulty?" (Ne ölçüde zorluk yaşıyorsunuz?)

### ***Multidimensional Scale of Perceived Social Support***

Multidimensional Scale of Perceived Social Support was developed by Zimet et al. (1988). There are 12 items in this scale measuring perceived social support. The scale includes three subscales. The first subscale is support from family, the other one is support from friends and the last one is support from significant others. The items are rated on 7-point-likert scale and the higher points indicate higher levels of perceived social support. Multidimensional Scale of Perceived Social Support was adapted to Turkish by Eker and Arkar (1995). It was found that the total scale has good reliability in a university student sample ( $\alpha = .85$ ). The Cronbach's alpha was found as .91 in the current study.

### ***Positive and Negative Affect Schedule (PANAS)***

PANAS was developed by Watson et al. (1988). There are 20 items and two subscales in PANAS. The first subscale, which is positive affect, consists of 10 items, and the second subscale, which is negative affect, also consists of 10 items. The PANAS was adapted to Turkish by Gençöz (2000). In terms of reliability statistics, Gençöz (2000) found that while the Cronbach's alpha for positive affect was .83 it was .86 for negative affect. The Cronbach's alpha was found as .83, for both positive and negative affect in the current study.

### ***Stress Appraisal Measure***

Stress Appraisal Measure developed by Peacock and Wong (1990). There are 24 items in Stress Appraisal Measure and the items based on two dimensions. The first one is primary appraisal of a stressful situation and the second one is secondary appraisal of a stressful situation. There are five factors in this scale, namely; controllable-by-self, controllable-by-others, threat, challenge and uncontrollable. The Stress Appraisal Measure was adapted to Turkish by Durak and Şenol-Durak (2013). Since the internal consistencies of the subscales ranged from .70 to .86, Durak and Şenol Durak (2013) stated that the scale is reliable. The Cronbach's alpha levels were found as .78, .76, .82, .61, .76 for the subscales named as threat, controllable by self, controllable by others, uncontrollable and challenge respectively, in the current study.

### ***Procedure***

The permission was received from METU Human Research Ethics Committee. At the quantitative phase of this study, the data were collected through a web-based survey. The participants were reached via social media web sites. Informed consent was given to the participants before they started to fill the survey. The data of the web-based survey were analyzed with SPSS. 22 participants participated the quantitative part of the study.

At the qualitative phase of this study, the data were collected through semi-structured interviews. Five interviews were conducted face-to-face and the other three were conducted through e-mails. All of the participants were received informed consent before the interviews. The transcripts of the interviews were examined and the answers of the participants were grouped based on their themes. Since member checking and peer debriefing are among the methods that used for understanding the reliability level of qualitative analyses (Başkale, 2016) these methods were used in the analysis process of the current study. To carry out the member checking method, after the themes of the study were determined, the

participants were interviewed a second time and the results were presented to them and their comments were taken. At this stage, participants stated that the themes were compatible with their experiences. To carry out the peer debriefing method, a psychologist working at the rehabilitation center evaluated the research from various aspects. Thus, it may be said that the study is a reliable one.

## RESULTS

### Results of Quantitative Study

In order to investigate whether appraisal type of stress (as uncontrollable, threatening, controllable by self, controllable by others, or seeing it as a challenge), perceived social support and the effects of Friedreich's Ataxia on walking and speaking abilities account for significant variance in negative affect of people with FA or not, multiple regression analysis was conducted. As a rarely seen ataxia, since there are very few participants ( $n = 22$ ) in the quantitative part of the study, robust regression analysis results with bootstrapped coefficient intervals will be reported in the case of violation of the assumptions (Field, 2013). In general model, independent variables statistically significantly predicted the negative affect,  $Adj R^2 = .52$ ,  $F(8,13) = 3.83$ ,  $p = .02$ . Thus, the regression model is a good fit of the data. However, bootstrapped coefficients table showed that none of the independent variables significantly predict negative affect of people with FA (see Table 1).

In order to investigate whether appraisal type of stress (as uncontrollable, threatening, controllable by self, controllable by others, or seeing it as a challenge), perceived social support and the effects of Friedreich's Ataxia on walking and speaking abilities account for significant variance in positive affect of people with FA or not, multiple regression analysis was conducted. In general model, independent variables did not significantly predict positive affect,  $Adj R^2 = .24$ ,  $F(8,13) = 1.81$ ,  $p = .16$ .

### Results of Qualitative Study

Five themes emerged from the interviews. The first one is diagnosing process of Friedreich's ataxia, the next one is occupational problems, and the other one is educational problems. Another theme emerged from interviews is treatment and the last one is discrimination against them.

#### *Diagnosing process of Friedreich's Ataxia*

Diagnosing the symptoms as Friedreich's Ataxia theme refers to participants' experiences about diagnosing process. All of the participants reported delayed diagnose of Friedreich's Ataxia. One participant mentioned that her symptoms started after the first year of high school (at 15 year old), however she was diagnosed at 43. She said: "Before that age ... (Doctors) said everything. Muscle problems, spinal cord problems or meningitis... This illness (of Friedreich's Ataxia) was diagnosed by a private doctor after listening my life story" (transition from: *Daha önce her şeyi söylediler. Kas, omurilik ve menenjit kalıntısı gibi. Bu tanıyı özel bir hekim hayat hikayemi dinleyerek koydu*). Another participant mentioned that she was hospitalized for one week at the age of 11: "Lots of tests were done. I was too young and I suffered a lot, screamed a lot. And after that, the diagnose of doctors were wrong" (transition from: *11 yaşında hastahaneye yatırdılar beni. Bir çok test yaptılar ve o zamanlar çok küçüktüm, çok acı çektim, çok bağırdım. Ve doktorlar yanlış tanı koydular*). Another participant mentioned that the doctors in his hometown could not diagnose him at first, but a professor from Hacettepe University Faculty of Medicine diagnosed him (as Friedreich's Ataxia) (transition from: *Buradaki doktorlar başta tanı koyamadılar. Daha sonra Hacettepe Üniversitesi hastanesinde Profesör Doktor tanı koyabildi*). Another woman mentioned that she was diagnosed at the age of 24 but she realized the illness at the age of 20-21 (transition from: *24 yaşında kondu ama 20-21 yaşlarında fark etmeye başladım hastalığı*).

#### *Occupational Problems*

Occupational Problems theme refers to the difficulties experienced by the participants in finding a job, and the difficulties faced by the participant throughout his/her working life if s/he has a job. One participant mentioned that "at work, (colleagues) don't want to give tasks for me; they check the tasks that I completed. I controlled the task that they give me for two or three times since I know that I was perceived in that perspective (inferior)" (transition from: *Bana iş vermek istemiyorlar, yaptığım işleri kontrol ediyorlar. Ben bu şekilde algılandığımı bildiğim için (daha aşağıda olarak), yaptığım işi 2-3 kere*

*kontrol ediyorum*). Among all participants only two of them were working. Another participant who was not working mentioned that: "...I don't work. Now my father and mother support me economically." (transition from: *Çalışmıyorum. Şu an anne ve babam bakıyor bana.*). Another participant stated that if she had the power, she would provide more job opportunities for people with disabilities (transition from: *Daha çok maddi imkân sağlardım. İş ve gezme imkanı sağlardım.*)

### **Educational Problems**

The educational problems theme refers to participants' experiences during educational life, obstacles they encounter during that span of time. Only two of the eight participants went to the regular university and those two were the participants whose diseases started late. One participant mentioned that she cannot go to a university because of using wheelchair. Therefore she graduated from the open education. (transition from: *...tekerlekli sandalye kullanmaya başladığım için normal bir üniversitede okuyamadım, açık öğretimden mezun oldum*). Another one said that "I also want to study psychology but I cannot go to university because of my disability." (transition from: *ben de psikoloji okumak istiyordum ama engelimden dolayı üniversiteye gidemedim.*). The attitudes of teachers created another problem for another participant. She mentioned that her handwriting was bad because of her disability. And instead of giving exams as test, the teachers gave lower grades to her because of her handwriting (transition from: *...engelimden dolayı yazım çok çirkin. Öğretmenler de sınavları test yapacaklarına yazım çirkin diye bana düşük notlar veriyorlardı.*)

### **Treatment**

The treatment theme refers to participants' knowledge and hopes about the treatment of FA. Only one participant mentioned that there can be a cure for this disease. Other participants (seven of them) mentioned that there is no cure for this disease. Six of them were taking physiotherapy and they said that physiotherapy is not an actual treatment but it makes the progress of the disease slower. (transition from: *...ama bu tedavi etmiyor sadece ilerlemeyi yavaşlatıyor.*) Another participant also mentioned that she has been taking physiotherapy for one year in order to make the progress of her disease slower, but it has not been working for her (transition from: *...bir yıldır yeniden fiziğe başladım. Bana pek faydası yok. Bu zaten sadece hastalık ilerlemesini diyor.*) One participant mentioned that she did not take any treatment: "I do not know possible treatment options, how to benefit from them and what government covers" (transition from: *...hiçbir tedavi almıyorum. Ne gibi tedaviler var, nasıl yararlanacağım, devlet neleri ödüyor onu da bilmiyorum*).

### **Discrimination**

Discrimination theme refers to discrimination experiences of the participants. Three of the participants mentioned that people asked them if they were drunk, because of their unbalanced walking at the beginning of their disease. Two of them were women and they said that they were chased by men because of this situation. Moreover, two women expressed how other people's looks affected them. One of that woman said: "People look at us with pity. You cannot go to places you want; you cannot do a work that you want... The things that we could not do make us unhappy. Everything is difficult for us" (Transition from: *İnsanlar acıyarak bakıyorlar. İstediyin yere gidip istediğin işi yapamıyorsun. Yalnızlaştıkça ... İçimizde kalanlar ve yapamadıklarımız bizi üzüyor. Her şey zor bizim için.*). One woman mentioned that during primary school her classmates did not want to play with her, and made fun with her. Two of the participants mentioned that people act against them as if they have a mental retardation. One of them said that: "... (at the job) people do not want to work with me, they use simple language and repeated what they say again and again as if I cannot understand them. I have a physical disability, not mental retardation. This makes me really unhappy." (Transition from: *İnsanlar benimle çalışmak istemiyor. Çalıştıkları zaman da sanki onları anlayamazmışım gibi basit bir dile konuşuyorlar, durmadan tekrar ediyorlar söylediklerini. Benim fiziksel engelim var, zihinsel engelim yok ki. Bu duruma çok üzülüyorum*).

## **DISCUSSION**

Being disabled is one of the most popular topics in the literature both in the world and in Turkey (Kolat, 2009). According to Turkish State Institute of Statistics (2013, 2021) nearly five million people have certain kinds of disabilities in Turkey. FA is a progressive degenerative disease and causes physical disabilities in the patient (Mantovan et al., 2006). However, there are no statistics specifically for the FA in Turkey and the literature does not provide sufficient information about the problems of patients with FA or attitudes towards them. Therefore, the current study aims to contribute to the literature about FA, particularly about their problems and attitudes towards them. For this purpose, the current study includes one quantitative and one qualitative part. In the quantitative part, the role of the effects of FA on walking and speaking abilities, appraisal type of stress and perceived social support on emotional situation of people with FA were investigated. In the qualitative part, semi-structured interviews were conducted and five themes emerged.

In terms of the role of perceived social support on emotional situation (i.e. positive and negative affect) of people with FA, there was not a significant result in the current study. In previous research, it was found that when degree of social support was high, it mediates the effect of disability on the people by lessening the depressive symptoms (Yang, 2006). Schulz and Decker (1985) found that when the social support is higher with self-esteem, people have also higher levels of well-being. Another study also demonstrated the negative relationship between perceived social support and depressive states in people with chronic disease (Arabyat & Raisch, 2019). However, in current study, hypothesis related with social support could not be supported meaning that the perceived social support levels of people with FA did not predict their negative or positive affect. This result is incompatible with the results related with social support in the literature (e.g., Arabyat & Raisch, 2019; Schulz & Decker, 1985; Yang, 2006). In the literature there were not any results for social support significantly related with people with FA so the incompatibility might be resulted from this situation. Also, the non-significant results in the current study may be due to the small sample size. In the future, studies related with the levels of social support of people with FA should be conducted by paying attention to the sample size. Also, self-esteem or other indicators of well-being like life satisfaction of the participants were not investigated in current study. In future research it can be good at thinking about these variables. In this research there was not balance between the number of women and men which is another limitation for the study beside the limited numbers of participants in quantitative part. Besides, in the qualitative part, some interviews were conducted face to face, while others were conducted via e-mail. Providing standardization in the interviews conducted in future studies may help to obtain more reliable results.

In terms of the role of negative effects of Friedreich's Ataxia on walking and speaking abilities on negative and positive affect, there was not a significant result in the quantitative part of the current study. However, in the literature, findings showed that depressive symptoms in people with FA is associated with structural abnormalities (Silva et al., 2012). The other factor that was investigated in the quantitative part of the study was stress appraisal. In literature, it was found that when stressors were evaluated as threat, negative emotions emerged (Nicholls et al., 2012). However, in the current study there was not any significant association between stress appraisal type and negative or positive affect. The non-significant results in the current study might be related with the small sample size. Since the study was conducted only in Ankara, in the future, researchers may try to conduct studies in several different cities simultaneously to reach a sufficient sample size.

Turkish State Institute of Statistics (2010) showed that upper levels of education is very low among people with disabilities. However, in the quantitative part of the current research it was found that 8 people among 22 participants have graduated from university so it was thought that disseminating demographic scales on the web can be the reason for this high percentage in education and this can be the limitation for the study. Thus, in future studies instead of using an online survey, conducting face-to-face surveys might be beneficial to understand the level of education of people with FA. There were also some participants who could not study at university because of their disease and some of them complained about the attitude of their teacher. This result may imply that teachers should take education also about this ataxia or disabilities in general because they cannot be aware of the disease in recent phases and can evaluate the student negatively by thinking that they are careless or lazy.

For clinical applications, previous research showed that people with FA have higher risk for affective difficulty (Flood & Perlman, 1987). Major depression is also frequent in them (Silva et al., 2012). In current study two participants complained from depression among 22 participants, one participant indicated that he/she is angry and the other said that he/she has excessive anger. The one with excessive anger indicated that he did not benefit from psychological treatment. However other three participants and one participant who has not psychological disturbance said that they benefited from psychological treatment. This result suggests that people with FA did not know much about psychological treatment or they do not believe they can benefit from this type of treatment. In future it can be good to create a psychological treatment which is special for FA. It may also be beneficial to educate psychological therapists on issues about discrimination. Since there is not sufficient information about general emotional states of people with FA and also about their opinions on psychological treatment, it may be said that the results of current study contribute to the literature.

In qualitative part of the current study it was found that people with FA experience problems in some areas. For example, among eight participants only two of them were working. The one who had a job mentioned that she was underestimated at work by her colleagues. Another area that they experience problems is education. Some of them mentioned that even if they wanted to go to the university they could not continue their education due to their disabilities. In addition, they talked about the difficulties in the diagnosis process due to the rarity of their disease and therefore the delay in starting the treatment process. Since there is not any study that concentrate on the problems of people with FA, the current study might be seen as a first step to realize their problems. In future, researchers may study the roots of these problems. Political, social and legal steps can be taken for both individuals with FA and individuals with disabilities in general. In Turkey, The Convention on the Rights of Disabled People was approved in 2009. In this agreement, the state is obliged to ensure that individuals with disabilities can realize their rights in matters such as education, health and employment (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2021). However, we should not see these regulations alone as sufficient and we should continue to work and actively implement the laws to ensure that individuals with disabilities can participate in all layers of social life (Karaahmetoğlu, 2023).

In discrimination issue, research conducted by Turkish State Institute of Statistics (2002) in Turkey had showed that half of the participants did not want to marry with a person with disability and 33% of the participants did not prefer these people as colleagues. However, other studies (e.g., Açak & Narinç, 2020; Çakırcı Çalbayram et al., 2018; Gençtürk & Korkut, 2020) showed that there is generally a positive attitude toward people with disabilities in Turkey. In the qualitative part of the current research some participants said people looked at them with pity by thinking that they cannot do anything. One of the participants declared that she had emotional problems in her adolescence because of the attitudes of the friends and she and her family changed their residence. Another also talked about the loneliness they felt because their friends started to move away after symptoms appeared. Thus, in current research, it was found that people with FA have confronted discriminatory attitudes. In future, researchers may concentrate on the ways to decrease the discriminatory attitudes of people with no disabilities.

Before this study, I was nervous about how can I behave when I am with a person with disability. However, in this study, I saw that people with FA are so supportive and positive. They also talked about their experiences freely. I actually felt sometimes sad during the study because when I asked about filling the scales they asked whether I try to find a treatment. I also confronted a man with FA who thought that this study is nonsense because there is no treatment of FA and the people already forgot about them. However, also in this example I thought that they can express their feelings freely. The majority of them follow the news about recent findings from scientists about FA to learn about the possibility to be treated and this news was generally about the changing of the responsible gene for the disease. Therefore, I thought that maybe the degree of hope is bigger in this disease as contrary to other disabilities which are resulted from accidents. This hopefulness may lead them to show supportive behavior for scientists in especially disabilities area.

I confronted with some problems during this study because some hospitals which have rehabilitation services do not rehabilitate people with FA. I also thought that since FA is seen rare, I will not find any other person to interview. However, I realized that although we ignore them sometimes,



there are some people in Ankara with this disability. I also surprised when I learned that there can be more than one person with FA in the same family. All in all with this study I learned that there are many people with FA in Turkey and how they are genuine to make other people know about their disease. In future it can be good to do research on psychological treatment style that people with FA may benefit, because contrary to other people with disabilities they have more hope to be cured.

## REFERENCES

Açak, M., & Narinç, Ç. (2020). Eğitim fakültesi öğrencilerinin engellilere yönelik tutumlarının incelenmesi (Malatya il örneği). *GERMENİCA Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 1(1), 19-27.

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2021). *Engelliler için bilgilendirme rehberi*, Anıl Reklam Matbaa Limited Şirketi.

Anıl, A. (2019). İşverenlerin engellilere yönelik tutumları ile engelli çalışanların çalışma alanına yönelik görüşlerinin incelenmesi. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi.

Arabyat, R. M., & Raisch, D. W. (2019). Relationships between social/emotional support and quality of life, depression and disability in patients with chronic obstructive pulmonary disease: An Analysis based on propensity score matching. *Annals of Behavioral Medicine*, 53(10), 918-927. <https://doi.org/10.1093/abm/kaz002>

Aronson, E., Wilson, T. D., & Akert, R. M. (2012). *Sosyal Psikoloji*. Kaknüs Yayınları.

Başkale, H. (2016). Nitel araştırmalarda geçerlik, güvenilirlik ve örneklem büyüklüğünün belirlenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemsirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 9(1), 23-28.

Batu, S.E. (2000). Kaynaştırma, destek hizmetler ve kaynaştırmaya hazırlık etkinlikleri. *Özel Eğitim Dergisi*, 2(4), 35-45.

Campuzano, V., Montermini, L., Moltò, M. D., Pianese, L., Cossée, M., Cavalcanti, F., Monros, E., Rodius, F., Duclos, F., Monticelli, A., Zara, F., Cañizares, J., Koutnikova, H., Bidichandani, S. I., Gellera, C., Brice, A., Trouillas, P., de Michele, G., Filla, A., ... Ma, J.-L. (1996). Friedreich's Ataxia: Autosomal recessive disease caused by an intronic gaa triplet repeat expansion. *Science*, 271, 1423-1427. <https://doi/10.1126/science.271.5254.1423>

Cook, A., & Giunti, P. (2017). Friedreich's ataxia: Clinical features, pathogenesis and management. *British Medical Bulletin*, 124 (1), 19-30. <https://doi.org/10.1093/bmb/ldx034>

Çakırer-Çalbayram, N., Aker, M. N., Akkuş, B., Kübra, F., & Tutar, S. (2018). Sağlık bilimleri fakültesi öğrencilerinin engellilere yönelik tutumları. *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi*, 7(1), 30-40.

Daşbaşı, S., Kesen, N. F. ve Eryılmaz, C. (2013). Eğitim kurumlarında görev yapan öğretmenlerin engellilere yönelik tutumları. *Sağlık ve Toplum*. 23(1), 39-46

Durak, M., & Senol-Durak, E. (2013). The development and psychometric properties of the Turkish version of the stress appraisal measure. *European Journal of Psychological Assessment*, 29(1), 64-71. <https://doi.org/10.1027/1015-5759/a000079>

Ehde, D. M., & Jensen, M. P. (2004). Feasibility of a cognitive restructuring intervention for treatment of chronic pain in persons with disabilities. *Rehabilitation Psychology*, 49, 254-258.

Eker, D., & Arkar H. (1995). Perceived social support: psychometric properties of the MSPSS in normal and pathological groups in a developing country. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 30, 121-126.

Epstein, E., Farmer, J. M., Tsou, A., Perlman, S., Subramany, S. H., & Gomez, C. M. (2008). Health related quality of life measures in Friedreich's Ataxia. *Journal of the Neurological Sciences*, 272, 123-128.

Erol Karaca, Z., & Nam, D. (2021). Kronik bir sosyal sorun: Engellilere yönelik ayrımcılık. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(1), 167-194.

Field, A. (2013). *Discovering statistics using IBM SPSS statistics: and sex and drugs and rock "n" roll*; 4th edition. In Sage.

Flood, M. K., & Perlman, S., L. (1987). The mental status of patients with Friedreich's Ataxia. *Journal of Neuroscience Learning*, 19, 251-255.

Gençöz, T. (2000). Positive and negative affect schedule: A study of validity and reliability. *Turkish Journal of Psychology*, 15(46), 27-28.

Gençtürk, Z., & Korkut, G. (2020). Üniversite öğrencilerinin engelli bireylere yönelik tutumlarının incelenmesi. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19, 105-126. <https://doi.org/10.29029/busbed.638308>

Gökçek-Karaca, N. (2019). Uluslararası ilke ve standartlar bağlamında engelli hakları. *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5(1), 1-34.

Göregenli, M. (2012). Temel kavramlar: Önyargı, kalıpyargı ve ayrımcılık. In K. Çayır & M. Ayan Ceyhan (Eds.), *Ayrımcılık: Çok Boyutlu Yaklaşımlar* (pp. 17-28). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Karaahmetoğlu, A. (2023). Ayrımcılık yasağı kapsamında çalışma yaşamında engelliler açısından uluslararası normlar çerçevesinde Türkiye Cumhuriyeti mevzuatı. *Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 7(1), 15-42. <https://doi.org/10.46452/baksoder.1223873>

Kolat, S. (2009). *Avrupa Birliği Sosyal Politikası Çerçevesinde Özürlülere Yönelik Ayrımcılıkla Mücadele ve Türkiye'deki Yansımaları*. Ankara: TC Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı.

Levi, S. J. (2006). Ableism. In G. L. Albrecht (Ed.), *Encyclopedia of disability* (pp. 1-4). Thousand Oaks: SAGE Publications.

Mamatoğlu, N., & Tasa, H. (2018). Engelliye yönelik ayrımcılık ve iş yerinde engelli. *Türkiye Klinikleri*, 3(1), 1-10. Retrieved June 4, 2018 from, <https://www.researchgate.net/publication/330874972>.

Mantovan, M. C., Martinuzzi, A., Squarzanti, F., Bolla, A., Silvestri, I., Liessi, G., Macchi, C., Ruzza, G., Trevisan, C., P., & Angelini, C. (2006). Exploring mental status in Friedreich's ataxia: A combined neuropsychological, behavioral and neuroimaging study. *European Journal of Neurology*, 13, 827-835.

Nicholls, A. R., Polman, R. C. J., & Levy, A. R. (2012). A path analysis of stress appraisals, emotions, coping, and performance satisfaction among athletes. *Psychology of Sport and Exercise*, 13(3), 263-270. <https://doi.org/10.1016/j.psychsport.2011.12.003>

Nieto, A., Hernández-Torres, A., Pérez-Flores, J., & Montón, F. (2018). Depressive symptoms in Friedreich ataxia. *International Journal of Clinical and Health Psychology*, 18(1), 18-26. <https://doi.org/10.1016/j.ijchp.2017.11.004>

Pande, N., & Tewari, S. (2011). Understanding coping with distress due to physical disability. *Psychology and Developing Societies*, 23(2), 177-209. <https://doi.org/10.1177/097133361102300203>

Peacock, E.J., & Wong, P.T.P. (1990). The cognitive appraisal of stress measure (SAM): A multidimensional approach to cognitive appraisal. *Stress Medicine*, 6, 227-236.

Republic of Turkey Prime Ministry Administration for disabled people. 2002. *How Society Perceives Persons with Disabilities?* Retrieved July 19, 2023, from <https://www.aile.gov.tr/eyhgm/yayin-kaynak/>

Pérez-Flores, J., Hernández-Torres, A., Montón, F., & Nieto, A. (2020). Health-related quality of life and depressive symptoms in Friedreich ataxia. *Quality of Life Research*, 29(2), 413-420. <https://doi.org/10.1007/s11136-019-02311-9>



**Table 1.** *The multiple regression table for all predictors and negative Affect*

	b	SE B	$\beta$	p
Constant	%95 CI 1.78 (-3.29, 6.58)	2.41		.30
Yürüme üzerine etkisi	.43 (-.03, .98)	.25	.62	.07
Konuşma üzerine etkisi	-.23 (-.63, .28)	.21	-.39	.23
Perceived Social Support	-.35 (-.71, .00)	.18	-.72	.05
Stress Appraisal (controllable by self)	.24 (-.26, .94)	.35	.27	.32
Stress Appraisal (controllable by others)	.14 (-.38, .64)	.27	.20	.54
Stress Appraisal (uncontrollable)	-.52 (-1.38, .22)	.40	-.44	.17
Stress Appraisal (threat)	.53 (-.45, 1.63)	.50	.48	.13
Stress Appraisal (challenge)	-.09 (-.50, .33)	.20	-.16	.53



ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi \* Research Article

## Girişimcilik Niyeti Kavramını Konu Alan Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi

### Bibliometric Analysis of Postgraduate Theses on the Concept of Entrepreneurial Intention

**Nihal ARICAN KAYGUSUZ**

Dr., nihalkaygusuz1985@gmail.com

Orcid ID: 0000-0002-0749-2592

**Öz:** Bu çalışmanın amacı, Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi veri tabanında yer alan 2003-2023 yılları arasındaki "girişimcilik niyeti" kavramını konu alan lisansüstü tezleri bibliyometrik analiz yöntemi ile incelemektir. Girişimcilik niyetini konu alan lisansüstü tezlerin belirlenen parametreler ile genel karakteristiği çıkarılmıştır. Bu çalışmanın girişimcilik niyeti ile ilgili yapılacak olan daha sonraki çalışmalara yol gösterici olması beklenmektedir. Çalışmada ilk olarak girişimcilik niyeti ve bu konu ile ilgili yapılmış çalışmalara değinilmiştir. Daha sonra YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanında "girişimcilik niyeti" ve "entrepreneurial intention" anahtar kelimeleri yazılarak tarama yapılmış ve 75 lisansüstü teze ulaşılmıştır. Bu tezler bibliyometrik analiz yöntemiyle araştırmanın amacına uygun bir şekilde belirlenen parametreler ışığında incelenmiştir. Kullanılan parametreler özenle seçilmiş olup araştırma yöntemi olarak nitel yöntem ve veri analizi tekniği olarak doküman analizi kullanılmıştır. Elde edilen verilerin frekans ve yüzdelik değerleri de tablo ve şekillerde sunulmuştur. Araştırma sonucuna göre girişimcilik niyetini konu alan lisansüstü tezlerin en çok devlet üniversitelerinde, sosyal bilimler enstitülerinde ve işletme anabilim dalında işlendiği saptanmıştır. Oransal olarak en fazla yüksek lisans tezinde bu konunun ele alındığı ve en fazla 2019 yılında girişimcilik niyetini konu alan tezlerin olduğu görülmüştür. İncelenen 75 tezde en fazla nicel yöntemin seçildiği ve veri toplama aracı olarak anket formunun kullanıldığı saptanmıştır. Girişimcilik niyeti konusunda toplumsal bilincin artırılması ve toplumun girişimciliğe teşvik edilmesi ülkenin kalkınması ve refah seviyesinin yükselmesi açısından oldukça önem arz etmektedir. Bu sebeple özellikle genç neslin doğru yönlendirilmesi gerekmektedir.

**Anahtar Kelimeler:** Girişimcilik niyeti, Nicel yöntem, Bibliyometrik analiz, Anket formu, Lisansüstü tezler.

**Abstract:** The aim of this study is to examine the graduate theses on the concept of "entrepreneurial intention" between 2003-2023 in the database of the National Thesis Center of the Council of Higher Education with the bibliometric analysis method. The general characteristics of postgraduate theses on entrepreneurial intention were determined with the determined parameters. It is expected that this study will guide future studies on entrepreneurial intention. In the study, firstly, entrepreneurial intention and studies on this subject are mentioned. Then, the YÖK National Thesis Center database was searched by typing the keywords "entrepreneurship intention" and "entrepreneurial intention" and 75 postgraduate theses were reached. These theses were examined using the bibliometric analysis method in the light of parameters determined in accordance with the purpose of the research. The parameters used were carefully selected and qualitative method was used as the research method and document analysis was used as the data analysis technique. The frequency and percentage values of the data obtained are also presented in tables and figures. According to the results of the research, it was determined that postgraduate theses on entrepreneurial intention were mostly processed in state universities, social sciences institutes and business administration departments. It was observed that proportionally, this issue was discussed in the most master's theses and that there were the most

Geliş Tarihi:22.04.2024

Kabul Tarihi:08.08.2024

Yayın Tarihi:31.08.2024

Atıf: Kaygusuz Arıcan, N. (2024). Girişimcilik niyeti kavramını konu alan lisansüstü tezlerin bibliyometrik analizi. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 21(2), 836-848. Doi: 10.33437/ksusbd.1472063

---

theses on entrepreneurial intention in 2019. It was determined that in the 75 theses examined, the quantitative method was mostly chosen and the survey form was used as the data collection tool. Increasing social awareness about entrepreneurial intentions and encouraging society to engage in entrepreneurship are very important for the development of the country and increasing the level of welfare. For this reason, especially the young generation needs to be guided correctly.

**Keywords:** Entrepreneurial intention, Quantitative method, Bibliometric analysis, Survey form, Graduate theses.

---

## GİRİŞ

Girişimcilik kavramı, 1980'li yıllarda piyasalara umut verici bir şekilde girmiştir (Deakins vd., 1999: 1-6). Girişimcilik, sosyal, çevresel, kültürel, ekonomik ve demografik faktörlerden etkilenen çok yönlü bir uğraştır (Stamboulis ve Barlas, 2014: 365-373). Girişimcilik kavramı genel olarak yenilik ve değişim ile çevrelenmiştir. Ülke ekonomisine katkı sağlama, işsizliği önleme, istihdam sağlama gibi önemli hususlarda girişimciliğin önemi yadsınamaz boyutlardadır.

Girişimciler ise bir hareketi başlatarak var olanı geliştiren ve yenilik yaratan bireylerdir (Wennekers vd., 2002: 25-68). Üretim faktörlerini bir araya getiren, yenilik ve değişim kavramlarını temel alan, yeni fikirler ile topluma hizmet sunan kişiler girişimci olarak tanımlanmaktadır (Taş vd., 2021: 8). Girişimciler, çevrelerini analiz edebilme yeteneğine sahip bireylerdir. Ayrıca risk alabilme, fırsatları görebilme ve bu fırsatları değerlendirebilme yetisine sahiptirler. Güçlü karakteristik özellikleri ile girişimciler, bir girişimde bulunarak bu girişimi ayakta tutmak ve geliştirmek için yenilikleri takip ederek rakipleri ile mücadele edebilen kişilerdir. Girişimci kişiliğe sahip bireylerin değişime ve belirsizliğe karşı toleranslı olması, yeniliklere açık olması ve risk almaktan korkmaması, geniş bir bakış açısına sahip olması da girişimcilik niyetlerini etkilemektedir.

Girişimciliğin yaygınlaşması, insanların girişimcilik niyetlerinin gelişmesinde, gençlerin yönlendirilmesinde, insanların kendine olan güveninin artmasında oldukça etkili olmuştur. Girişimcilere verilen destekler de girişimcilerin cesaretini arttırmakta ve piyasaya daha aktif girmelerini sağlamaktadır. Girişimcilik niyeti, bireyin kendi kişisel özelliklerinden, çevresel faktörlerden, toplumun oluşturmuş olduğu kültürel değerlerden etkilenmesi ile ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda etrafında görmüş olduğu girişimcilik faaliyetlerini yürütenleri de rol model olarak girişimsel faaliyetlerde bulunmaktadırlar.

Bu çalışmanın amacı, Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi veri tabanında yer alan 2003-2023 yılları arasındaki "girişimcilik niyeti" kavramını konu alan lisansüstü tezleri bibliyometrik analiz yöntemi ile incelemektir. Girişimcilik niyetini konu alan lisansüstü tezlerin belirlenen parametreler ile genel karakteristiği ortaya çıkarılmıştır. Bu çalışmanın, girişimcilik niyetini işleyecek olan daha sonraki çalışmalara yol gösterici olması beklenmektedir. Çalışmanın giriş kısmında girişimcilik, girişimci, girişimcilik niyeti gibi kavramların genel bir tanımı yapılmıştır. Kavramsal çerçeve ile girişimcilik niyeti detaylı bir şekilde açıklanmış ve alan taramasında girişimcilik niyeti ile ilgili yapılan çalışmalardan bahsedilmiştir.

Ulusal Tez Merkezinin veri tabanında "girişimcilik niyeti" ve "entrepreneurial intention" anahtar kelimeleri ile taramalar yapılarak 75 lisansüstü teze ulaşılmıştır. Araştırmaya konu olan bu tezler bibliyometrik analiz yöntemi ile araştırmanın amacına uygun olarak lisansüstü tezlerin üniversiteler, enstitü ve anabilim dalı, yayın türü ve yılı, tezlerin danışman unvanları, kullanılan yöntem ve veri toplama araçları, tezlerin konusu, örneklem grubu ve son olarak tezlerde kullanılan anahtar kelimeler parametre olarak belirlenmiştir. Bu parametreler ışığında detaylı bir inceleme yapılmıştır. Bulgular, tablolar ve şekiller halinde sunulmuş, genel değerlendirmeler yapılmıştır. Bu çalışma ile girişimcilik konusuna verilen önem, girişimcilik niyetinin hangi alanlarda işlendiği ve daha sonraki çalışmalar için yenilikler katarak farklı alanlarda da işlenebileceğini tek bir çalışmada gösterilmesi ve alan yazına bu konuda bir katkı sağlaması beklenmektedir.

## KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bird (1988), niyet kavramını bireyin bir amacı gerçekleştirmek için uygun gördüğü yol veya olması muhtemel durum ile ilgili içsel bir diyalog olarak ifade etmektedir. Niyet; zihinsel yoğunlaşma, yaratma ve sürdürme, seçme eylemleri şeklinde üç adımdan oluşan bir durumdur. Ajzen (1991), niyet kavramını, bireyin bir işe karşı olan motivasyonu, emek verme isteği ve yaptığı işte başarılı olmak için zorluklarla mücadele etmede gönüllü olmasının birleşimi şeklinde tanımlamıştır. Thompson (2009), girişimcilik niyetini, bir girişim kurmaya duyulan arzu, inanç ve tutku olarak tanımlamaktadır.

Girişimcilik niyeti, bireylerin bir iş fikrini hayata geçirmek için kuracağı işin şeklini ve yönünü belirleyen dikkat, deneyim ve girişimde bulunma düşüncesini ifade etmektedir. Girişimcilik niyetini bireyin kariyer düşüncesi, iş deneyimleri, cinsiyet, yaş, yaratıcı ve yenilikçi yapısı gibi birçok kavramın etkilediği bilinmektedir. Bireylerin, girişimcilik niyetine odaklandıklarında gelecekte yapacakları faaliyetler konusunda daha rahat öngörülerde bulunabildikleri ve daha net adımlar atarak bu duruma göre davranışlar sergiledikleri görülmektedir. Bir girişime niyet etmek, planlı bir davranış ile gerçeğe dönüşebilmektedir.

Ajzen (1991), Planlı Davranış Kuramına göre niyet kavramının üç önemli belirleyicisi olduğunu ifade etmektedir. Bu belirleyicileri, davranışa yönelik tutum, subjektif norm ve algılanan davranışsal kontrol olarak sıralayabiliriz. Davranışa yönelik tutum, kişinin bir davranışa ilişkin pozitif ya da negatif bir değerlendirme yapabilme derecesini ifade etmektedir. Subjektif (öznel) norm, kişinin çevresi ile ilgili olan sosyal bir faktördür. Birey bir davranışı gerçekleştirecek ise çevresindeki kişilerden etkilenmektedir. Bu kişiler aile, akraba, eş, arkadaş vb. olabilmekte ve bu kişiler tarafından hissettiği sosyal baskıyı ifade etmektedir. Algılanan davranışsal kontrol ise, bir davranışı gerçekleştirecek olan bireyin bu davranışı gerçekleştirmede algıladığı kolaylık veya zorluk derecesini ifade etmektedir. Bireyin gerçekleştirmek istediği davranışa ilişkin tutumu ve öznel normlardan gelen baskı ne kadar olumlu yönde ise ve bireyin algılanan davranışsal kontrolü ne kadar büyük ise gerçekleştirmek istenilen davranışa karşı niyetin de bir o kadar güçlü olacağı söylenebilir (Kalafatoğlu, 2019: 107). Yani birey gerçekleştirmek istediği davranışa karşı olumlu bir yaklaşım sergiliyor ve çevresinden de gerekli desteği alıyor ise bu davranış için gerekli olan şartlar olgunlaşmıştır ve bireyin niyeti güçlenerek bu davranışı hayata geçirebilecektir.

Girişimcilik niyeti üzerine alan yazın taraması yapıldığında; üniversite öğrencileri üzerine yapılan araştırmalarda, öğrencilerin yenilikçi, özgüven sahibi, başarı ihtiyacı olan, risk alabilme eğiliminde oldukları fakat kontrol odağından yoksun ve belirsizliklere karşı toleranslı olmadıkları görülmüştür. Kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre yeniliğe daha açık oldukları saptanmıştır. Girişimcilik niyetinin cinsiyet, eğitim ve aileden en az bir kişinin işletme sahibi olması, proaktif bir kişiliğe sahip olma değişkenleri ile büyük ölçüde ilişkili olduğu saptanmıştır. Toplum, aile ve çevre desteğinin varlığı girişimcilik niyetini pozitif yönde etkilemektedir. Aynı zamanda öğrencilerin bağımsız olma isteğinin girişimcilik niyeti konusunda önemli bir rol oynadığı ve girişimcilik eğitiminin de girişimcilik niyetini pozitif yönde etkilediği saptanmıştır. Öğrencilerin demografik faktörlerin ve kişilik özelliklerinin girişimcilik niyetine etkisi üzerine yapılan araştırmada, demografik faktörlerden yaş, cinsiyet, daha önceki iş deneyimleri ve ailenin geliri öğrencilerin girişimcilik niyetlerini farklılaştırdığı saptanmıştır. Aynı zamanda girişimcilik niyeti ile iç kontrol odağı ve öz-yeterlilik arasında pozitif bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. (Barba- Sanchez ve Atienza- Sahuquillo, 2018; Denanyoh vd., 2015; Korkmaz, 2012; Kılıç vd., 2012; Crant, 1996; Şeşen ve Basım, 2012). Yine öğrenciler üzerine yapılan araştırmalarda kişisel farklılıklarının girişimcilik niyetine etkisi üzerine yapılmış olan araştırmaya göre, girişimcilik niyetinin öncelikle inanç daha sonra hazırlık olmak üzere iki boyutunun olduğu saptanmıştır. Açıklık ve sorumluluk boyutunun girişimcilik niyetinin inanç ve hazırlık boyutlarını pozitif olarak etkilediği, dışa dönüklük ve nevrozizm boyutlarının ise büyük ölçüde etkilemediği, uyumluluk boyutunun ise girişimciliğin hazırlık boyutunu negatif yönde etkilediği saptanmıştır (Liang vd., 2015). Planlı davranış kuramı öncülleri olarak bilinen, davranışa yönelik tutum, öznel norm ve algılanan davranış kontrolünün, girişimcilik niyeti üzerinde anlamlı ve pozitif yönlü etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Debarliev vd., 2015; Bozkurt, 2014). Linan ve Chen (2009), İspanya ve Tayvan ülkelerinde yapılan araştırmaya göre, girişimcilik niyet modelinin her ülkeye ve kültüre göre değiştiği, girişimcilik ile ilgili inançların değiştiği, güdüleme faktörlerinin farklılıklara yol açtığı ve algılardan niyete anlamsal sürecin farklı kültürlerde benzerlik gösterebileceği saptanmıştır.

## YÖNTEM

Araştırmanın bu kısmında; amaç, yöntem ve sınırlılık, veri toplama aracı hakkında bilgiler verilmektedir.

Bu çalışma ile YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanında yer alan 2003-2023 yılları arasında “girişimcilik niyeti” kavramını konu almış lisansüstü tezler bibliyometrik analiz yöntemiyle incelenmiştir ve bu inceleme için bazı parametreler belirlenerek araştırma yapılmış ve elde edilen bulgular detaylı bir şekilde irdelenmiştir. Bu çalışma ile girişimciliğe verilen önem, girişimcilik niyetinin hangi alanlarda işlendiği ve daha sonraki çalışmalar için yenilikler katarak farklı alanlarda da işlenebileceğini tek bir çalışma ile göstermek ve alan yazına bu konuda bir katkı sağlamak beklenmektedir. Araştırma için oluşturulan parametreler şu şekildedir:

1. Lisansüstü tezler hangi üniversitelerde yapılmıştır?
2. Lisansüstü tezlerin yayın yılı ne zamandır?
3. Lisansüstü tezlerin türü nedir? (Yüksek lisans, doktora)
4. Lisansüstü tezlerin enstitü dağılımı nedir?
5. Lisansüstü tezlerin anabilim dalına göre dağılımı nedir?
6. Lisansüstü tezlerde hangi araştırma yöntemi kullanılmıştır?
7. Lisansüstü tezlerde hangi veri toplama araçları kullanılmıştır?
8. Lisansüstü tezlerin konularına göre dağılımı nedir?
9. Lisansüstü tezlerin danışman unvanına göre dağılımı nedir?
10. Lisansüstü tezlerin örnekleme göre dağılımı nedir?
11. Lisansüstü tezlerde kullanılan anahtar kelimeler nelerdir?

### Çalışmanın Yöntemi ve Sınırlılıkları

Bibliyometrik analiz, yapılan bilimsel çalışmalara daha geniş bir çerçeveden bakabilmeye olanak tanıyan disiplinler arası bir temel dayanak olarak kabul edilmektedir (Samiee ve Chabowski, 2012: 364-386). Yapılan araştırmaların hangi alanlara ağırlık verdiğini, araştırma konularının neler olduğunu ve ne yöne gittiğini görmek için bibliyometrik analiz yöntemi kullanıldığı saptanmıştır. Yoğun ilgi gören bu yöntem yapılan çalışmaları tek bir çalışma ile sentezlemek adına oldukça önem arz etmektedir. Belirli bir alan ile ilgili yapılan çalışmaların istatistiksel olarak analiz edilmesini sağlayan bibliyometrik analiz yönteminin kullanılması son dönemlerde artış göstermektedir (Demir ve Erigüç, 2018: 8).

Bir alanda yazılan lisansüstü tezlerin incelenmesi o alana yapılan katkının ne olduğunu görmemizi sağlar. Aynı zamanda yazılmış olan tezlerin incelenmesi o alanın derinliğini ve genel görünümünü de ortaya çıkarmamıza yardımcı olmaktadır. Bibliyometrik çalışmalar, mevcut alan yazındaki çalışmaların yönelimini ve gelişimini göstermektedir (Üsdiken ve Pasadeos, 1993: 73-93). Bibliyometrik analiz yöntemi, yönetim ve girişimcilik alan yazını da dahil olmak üzere birçok araştırma alanında giderek daha fazla kullanılmaktadır (Skute, 2019: 240).

Yapılan çalışmaların yazar sayısı, yayın yılı ve bilgisi, konusu, atıf yapılan kaynaklar gibi birçok parametrenin sayısal analize tabi tutulması ile gerçekleşmektedir (Al ve Tonta, 2004: 19). Bibliyometrik analiz yöntemi ile alan yazında var olan tezlerin bir araya getirilerek değerlendirilmesi, yapılan çalışmaların yönünün belirlenmesi, ilgili bilim dalına katkısının izlenmesi ve araştırma konusu ile ilgili çalışmaların toplu bir şekilde bir arada verilmesi daha sonraki çalışmalara yol gösterici olma özelliği taşımaktadır. Aynı zamanda yazılmış olan tezlerin konu, yıl, tekrarlanma sıklığı gibi durumlarının incelenmesi ilgili bilim dalında ve konulardaki eksik yanların görülebilmesine fayda sağlayacaktır. Her geçen gün artan bilimsel yayınları, gelişmeleri takip etmek bilim insanları içinde oldukça zor bir durumdur. Bu sebeple aynı ya da farklı bilim dallarında yapılan çalışmaları takip edebilmek, değişim ve gelişmelerden haberdar olabilmek ve her an güncel kalabilmek adına bibliyometrik yöntemlerin kullanılması oldukça önem arz etmektedir. Türkiye’de YÖK Ulusal Tez Merkezi, bilime katkı sunan bilimsel araştırmaların yer aldığı elektronik ortamda ulaşılabilen bir veri havuzudur. Bu veri havuzu sayesinde bilimsel çalışmalar yapacak olan araştırmacılar bilgi toplamakta ve farklı bilim disiplinlerinde yapılmış birçok çalışmaya ulaşabilmektedir. Yapılan bu araştırmanın sınırlılıkları ise yalnızca YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanında bulunan tezlerin incelenmiş olmasıdır.



## Veri Toplama Araçları

Bu çalışmanın evrenini girişimcilik niyetini konu alan Türkiye’de yazılmış lisansüstü tezler oluşturmaktadır. Bu çalışmanın evrenine ulaşmada herhangi bir sıkıntı yaşanmadığı için evrenin tamamı çalışma kapsamına alınmıştır. YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanı arama motoruna; “girişimcilik niyeti” ve “entrepreneurial intention” anahtar kelimeleri yazılarak yapılan tarama sonucunda 75 lisansüstü teze ulaşılmıştır. Araştırma kapsamında elde edilen bulgular doküman incelemesi yöntemi ile incelenmiştir. Doküman incelemesi, incelemeye alınan belgelerin sunduğu verilerin sistemli ve özenle analiz edilebilmesi için kullanılan bir araştırma yöntemidir (Wach ve Ward, 2013: 3). Doküman incelemesinin genel amacı olarak yazılı kaynakların elektronik veya basılı tüm belgelerin değerlendirilmesi ve incelenmesi, istenilen olgu hakkında bilgi vermesi olarak ifade edilebilir. Doküman incelemesi, belgelerde bulunan verilere ulaşılması, seçilmesi, değerlendirilmesi, anlamlandırılması ve sentezlenmesini içeren bir yöntemdir (Bowen, 2009: 28). Elde edilen excel programı üzerinde toplanmış, tablolar ve şekiller toplanan veriler ile oluşturulmuştur. Ayrıca kelime bulutu oluşturmak için wordart programı kullanılmıştır.

## BULGULAR

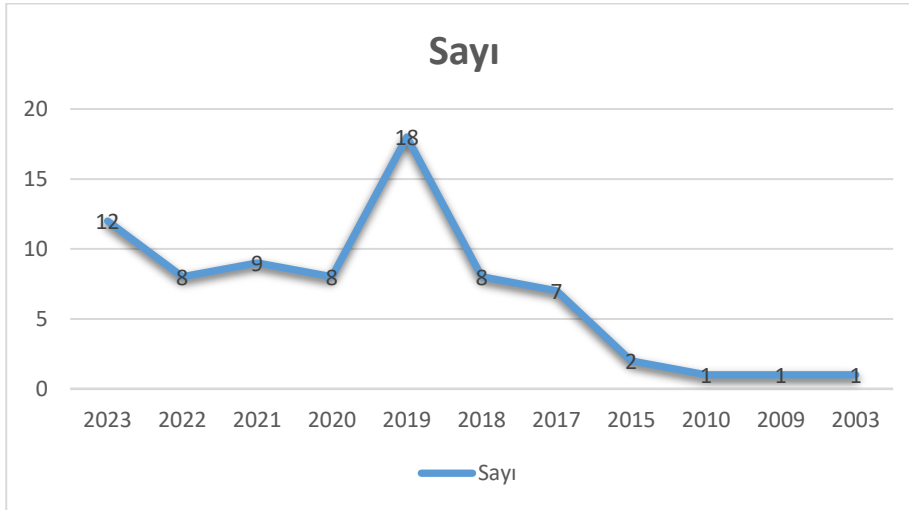
Bu bölümde çalışmanın genel çerçevesi kapsamında Ulusal Tez Merkezinde “girişimcilik niyeti” ve “entrepreneurial intention” anahtar kelimeleri ile tarama yapılmış ve bibliyometrik analiz yöntemi kullanılarak bu anahtar kelimeleri içeren lisansüstü tezlerden veriler elde edilmiştir. Elde edilen veriler detaylı bir şekilde incelenmiş ve oluşturulan parametreler ışığında tablolar haline getirilmiştir.

**Tablo 1.** Lisansüstü tezlerin üniversitelere göre dağılımı

Üniversite	F	%
Marmara Üni.	5	6,665
Bahçeşehir Üni.	4	5,332
İstanbul Aydın Üni.	3	3,999
İstanbul Ticaret Üni.	3	3,999
Karabük Üni.	3	3,999
Çankırı Karatekin Üni.	2	2,666
Sakarya Üni.	2	2,666
Muğla Sıtkı Koçman Üni.	2	2,666
Gebze Teknik Üni.	2	2,666
Tokat Gaziosmanpaşa Üni.	2	2,666
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üni.	2	2,666
Çanakkale Onsekiz Mart Üni.	2	2,666
İstanbul Üni.	2	2,666
Ankara Üni.	2	2,666
Pamukkale Üni.	2	2,666
Akdeniz Üni.	2	2,666
Zonguldak Bülent Ecevit Üni.	2	2,666
Anadolu Üni.	2	2,666
Ankara Yıldırım Beyazıt Üni.	1	1,334
Yaşar Üni.	1	1,334
İstanbul Teknik Üni.	1	1,334
Trakya Üni.	1	1,334
Çağ Üni.	1	1,334
Mersin Üni.	1	1,334
Ankara Hacı Bayram Veli Üni.	1	1,334
İzmir Kâtip Çelebi Üni.	1	1,334
Üsküdar Üni.	1	1,334
Yıldız Teknik Üni.	1	1,334
Gümüşhane Üni.	1	1,334
Hasan Kalyoncu Üni.	1	1,334
Manisa Celal Bayar Üni.	1	1,334
Düzce Üni.	1	1,334
Ondokuz Mayıs Üni.	1	1,334

Aydın Adnan Menderes Üni.	1	1,334
İstanbul Okan Üni.	1	1,334
Fırat Üni.	1	1,334
Kafkas Üni.	1	1,334
Hacettepe Üni.	1	1,334
Türk Hava Kurumu Üni.	1	1,334
Süleyman Demirel Üni.	1	1,334
Karadeniz Teknik Üni.	1	1,334
Atatürk Üni.	1	1,334
Gazi Üni.	1	1,334
Altınbaş Üni.	1	1,334
Boğaziçi Üni.	1	1,334
Yeditepe Üni.	1	1,334
Giresun Üni.	1	1,334
Erciyes Üni.	1	1,334
Adana Bilim ve Teknoloji Üni.	1	1,334
<b>Toplam</b>	<b>75</b>	<b>100</b>

Tablo 1'e göre "girişimcilik niyeti" ve "entrepreneurial intention" anahtar kelimeleri ile yapılan tarama sonucu 75 teze ulaşılmıştır. Bu anahtar kelimeleri içeren lisansüstü tezlerin 49 farklı üniversitede araştırma konusu olduğu saptanmıştır. Marmara Üni. (f=5), Bahçeşehir Üni. (f=4), İstanbul Aydın Üni. (f=3), İstanbul Ticaret Üni. (f=3), Karabük Üni. (f=3) olmak üzere bir dağılım gösterdiği saptanmıştır. Ayrıca 13 üniversitede, Çankırı Karatekin Üni. (f=2), Sakarya Üni. (f=2), Muğla Sıtkı Koçman Üni. (f=2), Gebze Teknik Üni. (f=2), Tokat Gaziosmanpaşa Üni. (f=2), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üni. (f=2), Çanakkale Onsekiz Mart Üni. (f=2), İstanbul Üni. (f=2), Ankara Üni. (f=2), Pamukkale Üni. (f=2), Akdeniz Üni. (f=2), Zonguldak Bülent Ecevit Üni. (f=2), Anadolu Üni. (f=2) şeklinde bir dağılım saptanmıştır. Diğer 31 üniversitede ise birer adet olmak üzere bir dağılım olduğu görülmektedir. Araştırma yapılan üniversitelerin 38 tanesi (%77,55) devlet üniversitesi, 11 tanesi (%22,45) ise vakıf üniversitesidir. Oransal olarak bakıldığında daha çok araştırma yapılan üniversitelerin devlet üniversitesi olduğu görülmektedir.



**Şekil 1.** Lisansüstü tezlerin yayın yılına göre dağılımı

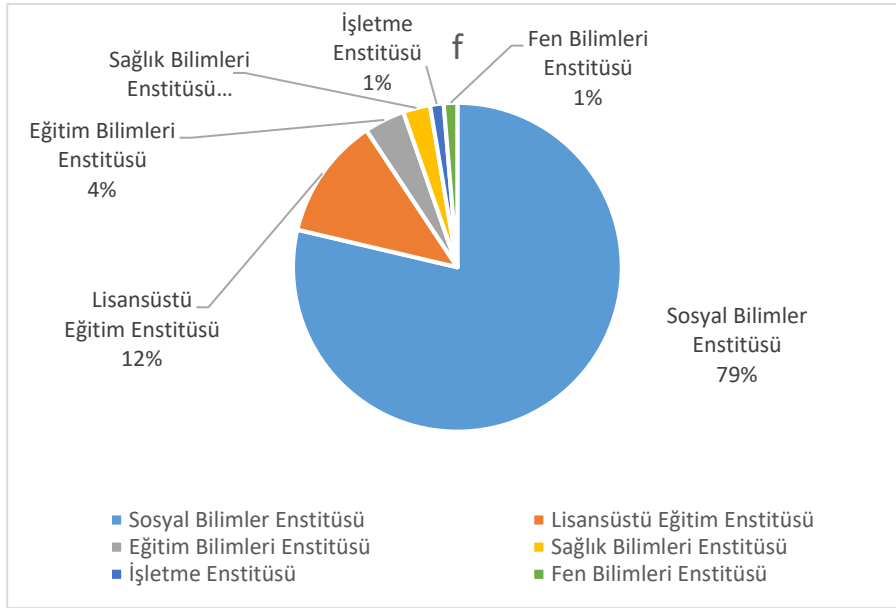
Şekil 1'e göre, "girişimcilik niyeti" ve "entrepreneurial intention" anahtar kelimeleri ile yapılan tarama sonucu 75 teze ulaşıldığı ve bu tezlerin ilki 2003 yılında yazıldığı saptanmıştır. 2003 yılından sonra 2009 yılına kadar bu konularla ilgili bir tez yazılmadığı, daha sonra 2009 ve 2010 yılında birer adet olmak üzere bu konu başlığını içeren tezlerin yazıldığı görülmektedir. 2015 yılında iki adet tezin yazıldığı, 2017 yılında ise küçük çaplı bir sıçrama olduğu ve tez yazım sayısının yediye yükseldiği görülmektedir. 2017 (f=7), 2018 (f=8), 2019 (f=18), 2020 (f=8), 2021 (f=9), 2022 (f=8) ve 2023 yılında (f=12) şeklinde bir dağılım olduğu saptanmıştır. 2017 yılından itibaren düzenli olarak her yıl bu konu

başlığını içeren tezlerin yazıldığı ve en fazla tezin özellikle 2019 yılında (f=18) ve 2023 yılında (f=12) tezin yazıldığı bu dönemlerde girişimcilik niyetine yoğun ilginin olduğu görülmektedir.

**Tablo 2.** Lisansüstü tezlerin türüne göre dağılımı

Tez Türü	F	%
Yüksek Lisans	62	82,66
Doktora	13	17,34
<b>Toplam</b>	<b>75</b>	<b>100</b>

Tablo 2'ye göre, 2003 ile 2023 yılları arasında yazılmış olan lisansüstü tezlerin türüne göre dağılımında, yüksek lisans (f=62) ve doktora (f=13) şeklinde olduğu saptanmıştır. Oransal olarak bakıldığında ise yüksek lisans tezlerinin %82,66 ve doktora tezlerinin %17,34 olarak bulunmuştur. Girişimcilik niyetini konu alan daha çok yüksek lisans tezlerinin olduğu görülmektedir.



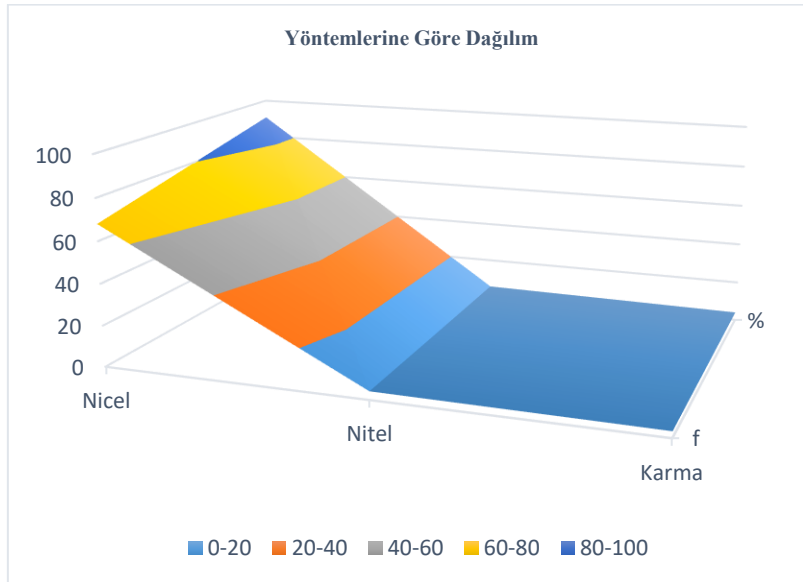
**Şekil 2.** Lisansüstü tezlerin enstitülerine göre dağılımı

Şekil 2'ye göre girişimcilik niyetini konu alan lisansüstü tezlerin en çok sosyal bilimler enstitüsü bünyesinde (f=59) ele alındığı saptanmıştır. Yapılan alan yazın taramasında genel olarak sosyal bilimler alanında araştırmaların yapıldığı ve araştırmamıza göre de %79 oranında sosyal bilimler enstitüsü bünyesinde lisansüstü tezlerin yazılması bu durumu destekler niteliktedir.

**Tablo 3.** Lisansüstü tezlerin anabilim dalına göre dağılımı

Anabilim Dalı	f	%
İşletme ABD	52	69,316
İşletme Yönetimi ABD	3	4,002
Girişimcilik ABD	3	4,002
Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri ABD	2	2,668
Yönetim ve Organizasyon ABD	1	1,334
Girişimcilik ve İnovasyon Yönetimi ABD	1	1,334
Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik ABD	1	1,334
Sağlık Yönetimi ABD	1	1,334
İktisat ABD	1	1,334
Eczacılık İşletmeciliği ABD	1	1,334
Psikoloji ABD	1	1,334
Strateji Bilimi ABD	1	1,334
Eğitim Bilimleri ABD	1	1,334
Eğitim Teknolojileri ABD	1	1,334
Endüstri Mühendisliği ABD	1	1,334
Uluslararası Ticaret ABD	1	1,334
Temel Eğitim ABD	1	1,334
Yönetim Bilişim Sistemleri ABD	1	1,334
Fen ve Matematik Alanlar Eğitimi ABD	1	1,334
<b>Toplam</b>	<b>75</b>	<b>100</b>

Tablo 3'e göre girişimcilik niyetini konu alan lisansüstü tezlerin büyük çoğunluğunun İşletme Anabilim Dalında (f=52) ele alındığı saptanmıştır. Disiplinlerarası bir konu olan girişimcilik kavramının alan yazında çok fazla işlendiği ve birçok anabilim dalında da ele alındığı görülmektedir. Girişimcilik niyeti konusunu ele alan lisansüstü tezlerin de en çok İşletme ABD'de % 69,316 oranında olduğu saptanmıştır. İşletme Yönetimi ABD'de (f=3), Girişimcilik ABD'de (f=3), Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri ABD'de (f=2) lisansüstü tezin ele alındığı görülmektedir. Tabloda yer alan diğer anabilim dallarında da birer tane lisansüstü tezin yazıldığı, toplamda 19 anabilim dalında girişimcilik niyeti konusunu ele alan lisansüstü tezin olduğu saptanmıştır.



**Şekil 3.** Lisansüstü tezlerin yöntemlerine göre dağılımı

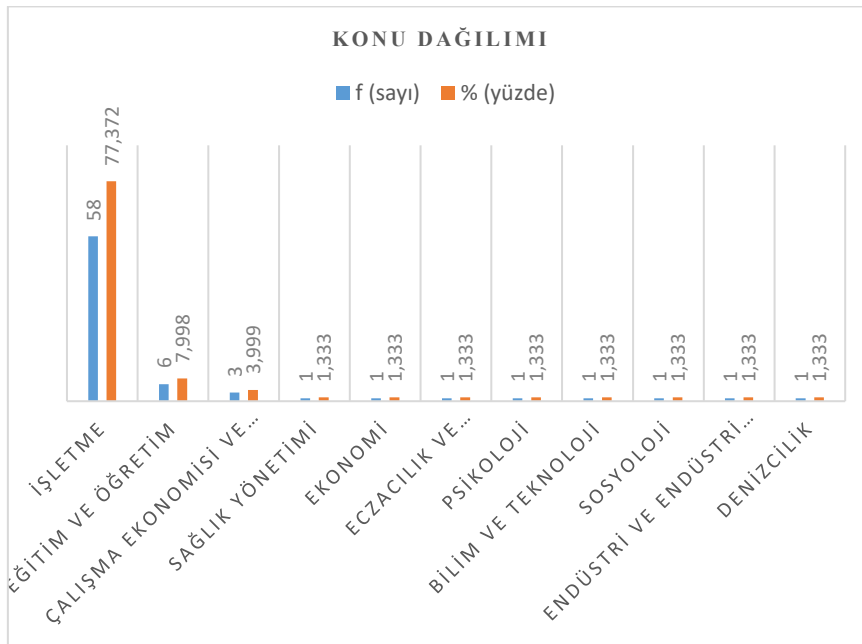
Şekil 3'e göre girişimcilik niyeti (entrepreneurial intention) anahtar kelimeleri ile yapılan tarama sonucu % 91 oranında nicel yöntem (f=68), %5 oranında nitel yöntem (f=4) ve %4 oranında karma yöntem (f=3) kullanılarak lisansüstü tezlerin üretildiği saptanmıştır. Lisansüstü tezlerin araştırma

yöntemi incelendiğinde genel olarak nicel yöntemin seçildiği ve saha çalışması yapılarak verilerin toplandığı görülmüştür ve elde edilen oranlar da bu durumu göstermektedir.

**Tablo 4.** Lisansüstü tezlerin veri toplama araçlarına göre dağılımı

Yöntem	Veri Toplama Araçları	f	%
Nicel (68)	Anket (Çevrimiçi)	9	11,997
	Anket (Yüz yüze)	54	72,036
	Her ikisi de	5	6,665
Nitel (4)	Birebir Görüşme (Mülakat tekniği)	2	2,666
	Derinlemesine Mülakat- Fenomonoloji Deseni	1	1,333
	Alan Taraması	1	1,333
Karma (3)	Çevrimiçi Anket/ Mülakat	1	1,333
	Durum Çalışması/Anket	1	1,333
	Yarı Yapılandırılmış Görüşme/Anket	1	1,333
<b>Toplam</b>	<b>75</b>	<b>100</b>	

Tablo 4'te girişimcilik niyetini konu edinen lisansüstü tezlerde kullanılan veri toplama araçları gösterilmektedir. Çevrimiçi anket formu (f=9), %12, yüz yüze anket formu (f=54) %72 ve her iki tür anket formu (f=5) %7 oranında kullanılarak verilerin toplandığı görülmektedir. Nitel yöntem tercih edilen lisansüstü tezlerde veri toplama tekniği özellikle mülakat (f=3)ve alan taraması (f=1) olarak tespit edilmiştir. Karma yöntemi tercih eden araştırmacılar ise anket formunun yanı sıra görüşme (mülakat) ve durum çalışması (f=3) ile çalışmalarını desteklemiştir. Tabloya göre genel olarak girişimcilik niyetini konu alan lisansüstü tezlerin daha çok nicel yöntemi ve veri toplama araçlarından anket formunu tercih ettiği saptanmıştır.



**Şekil 4.** Lisansüstü tezlerin konularına göre dağılımı

Şekil 4'e göre lisansüstü tezlerin konu dağılımına bakıldığında, konu başlığı olarak en çok İşletme (f=58), %77 oranında olduğu saptanmıştır. Konu başlığı Eğitim ve Öğretim (f=6) olan lisansüstü tezlerin %8 ve Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri (f=3) olan lisansüstü tezlerin ise %4 oranında olduğu görülmektedir. Diğer konu başlıklarında ise birer adet tez olduğu tabloda gösterilmektedir. Genel olarak bakıldığında girişimcilik niyetini konu alan lisansüstü tezlerin 11 konu başlığı belirlediği ve en çok lisansüstü tezlerin konu başlığı olarak işletme kavramını belirlediği ortaya çıkmıştır.

**Tablo 5. Lisansüstü tezlerin danışman unvanına göre dağılımı**

Danışman Unvanı	F	%
Prof. Dr.	30	39,99
Doç. Dr.	22	29,348
Dr. Öğr. Üyesi	23	30,682
<b>Toplam</b>	<b>75</b>	<b>100</b>

Tablo 5'e göre 75 lisansüstü tezin yürütülmesinde danışmanlık yapan Prof. Dr. unvanına sahip akademisyenler (f=30), %40 oranında, Doç. Dr. unvanına sahip akademisyenler (f=22), %29 oranında ve Dr. Öğr. Üyesi unvanına sahip akademisyenler (f=23), %31 oranında olduğu saptanmıştır. Girişimcilik niyetini konu alan lisansüstü tezler için danışmanlık yapan en çok Prof. Dr. unvanına sahip akademisyenlerin olduğu, Doç. Dr. ve Dr. Öğr. Üyesi unvanına sahip akademisyenlerin yürüttüğü tez sayısı arasında pek bir fark olmadığı görülmektedir.

**Tablo 6. Lisansüstü tezlerin örnekleme göre dağılımı**

Örneklem Grubu	f	%
Öğrenciler (Lisansüstü, lisans, ön lisans, mühendis adayları, öğretmen adayları, açık öğretim öğrencileri, mezun öğrenciler)	48	64,003
Doküman (Alan taraması, Dünya bankası verileri)	2	2,666
Girişimciler (Sosyal, bireysel, akademik ve start up girişimciler)	4	5,333
Akademisyenler	4	5,333
Türkiye'deki Suriyeliler, Bulgaristan'da yaşayan Türkler ve Türkiye'de yaşayan Bulgar göçmenler	2	2,666
Rastgele örneklem kişileri (18-55 yaş arası), Z kuşağı bireyler, oyuncular, şirket çalışanları, beyaz yakalılar, (gemi, tekstil, kuyumcu sektörlerinde çalışanlar)	13	17,333
KOSGEB girişimcilik eğitimi almış kişiler (kursiyerler)	2	2,666
<b>Toplam</b>	<b>75</b>	<b>100</b>

Tablo 6'ya göre lisansüstü tezlerin araştırma kapsamı değişkenlik göstermektedir. Girişimcilik niyetini konu alan tezlerin daha çok örneklem grubu olarak öğrencileri tercih ettiği (f=48) görülmektedir. Oransal bazda bakıldığında 75 tezin %64'lük kısmı öğrenciler ile yapılmış çalışmalardır. Rastgele örneklem grubunda bulunan Z kuşağı gençler, sektör çalışanları ise (f=13) yüzde olarak diğer gruplara göre ikinci sırada yer almaktadır ve %17'lik bir oranı bulunmaktadır. Girişimcilik niyeti üzerine yapılan çalışmaların girişimciler (f=4), akademisyenler (f=4) ile toplam orana göre düşük olduğu bu alanlara yönelim olması gerektiği düşünülmektedir. Keza göçmenler (f=2), girişimcilik eğitimi almış kursiyerler (f=2) de araştırma kapsamında düşük oranda kalmıştır. Nitel araştırma yapan çalışmaların da doküman incelemesi ile (f=2) olduğu saptanmıştır. Yapılan araştırmalara istinaden saha çalışmaları ile istatistiksel verilerin elde edilmesinin daha sağlıklı olduğu düşünülmektedir. Daha sonraki çalışmalar da girişimcilere, akademisyenlere ve girişimcilik eğitimi almış kişilere de ağırlık verilerek girişimcilik niyeti konusunda alan yazına katkı sunulabilir.



anabilim dalında bu konu üzerine tez yazıldığı saptanmıştır. Araştırma yöntemleri incelendiğinde ise daha çok nicel yöntemin tercih edildiği ve saha çalışması yapılarak verilerin toplandığı görülmüştür ve elde edilen oranlar da bu durumu göstermektedir. Lisansüstü tezlerin kullanmış olduğu veri toplama araçlarına bakıldığında ise anket formlarının tercih edildiği saptanmıştır. Girişimcilik niyetini konu alan lisansüstü tezlerin konu dağılımları incelendiğinde, konu başlığı olarak çoğunlukla işletme yazıldığı görülmüştür. Lisansüstü tezlerin yürütülmesine danışmanlık eden akademisyenlerin daha çok Doçent unvanına sahip olduğu saptanmıştır. Girişimcilik niyetini konu alan lisansüstü tezlerin araştırma kapsamı değişkenlik göstermektedir ve daha çok örneklem grubu olarak öğrencilerin tercih edildiği saptanmıştır. Yapılan araştırmalara istinaden saha çalışmaları ile istatistiksel verilerin elde edilmesinin daha sağlıklı olduğu düşünülmektedir. Daha sonraki çalışmalar da girişimcilere, akademisyenlere ve girişimcilik eğitimi almış kişilere de ağırlık verilerek girişimcilik niyeti konusunda alan yazına katkı sunulabilir. Araştırma kapsamında incelenen 75 lisansüstü tezin 10 tanesinde anahtar kelime verilmemiştir. Geriye kalan 65 tezin anahtar kelimeleri incelendiğinde 275 anahtar kelimeye ulaşılmıştır. Bu anahtar kelimeler arasında en çok girişimcilik, girişimcilik niyeti, planlanmış davranış teorisi, duygusal zekâ, girişimcilik eğilimi, kişilik özellikleri gibi kelimelerin tercih edildiği görülmektedir.

Girişimcilik niyeti konusu özellikle toplumun her kesiminin mutlaka bilgilendirilmesi ve yönlendirilmesi gereken bir konu olması dolayısıyla önem arz etmektedir. Genç nesil ise var olan niyetinin farkına varabilmek için bu konuda bilgi sahibi olması, önünde örnek teşkil edecek bireylerin olması, çevrenin desteğine alabilmesi durumlarına göre geleceğini şekillendirmektedir.

Araştırma kapsamında oransal değerlerden de anlaşılacağı üzere genel olarak son dönemlerde girişimcilik ile alakalı tezlerin sayısında anlamlı derecede bir artış olduğu saptanmıştır. Özellikle sosyal bilimler alanında çalışmaların yürütüldüğü, işletme anabilim dalında tezlerin işlendiği, genel olarak örneklem grubunda öğrencilerin seçtiği görülmüştür. Öğrencilerin tercih edilmesinde girişimcilik niyetlerinin var olup olmadığının tespit edilerek doğru yönlendirmelerin yapılabilmesi amaçlanmaktadır. Saha çalışmalarında öğrenci dışındaki diğer gruplarla yapılan çalışmalar da ise genel olarak girişimcilik niyeti ile alakalı toplumun bilgisini ölçmek, eksiklikleri görmek ve girişimcilik konusunda bilgilendirmeler yapabilmek adına önerileri içeren tezlerin olduğu saptanmıştır. Aynı zamanda girişimcilik niyetini konu alan tezlerin geneline bakıldığında girişimcilik eğilimlerini ölçmek, girişimcilik konusunda bilgi sahibi olmalarını sağlamak, eğitimler verilmesini sağlamak, girişimciliğe ne kadar meyilli olduklarını tespit etmek ve yönlendirmek amacıyla yazıldıkları görülmüştür.

Ancak sadece bireylerin girişimcilik niyetlerinin olup olmadığını tespit etmek, girişimcilik konusunda bilgi sahibi olmalarını sağlamak yeterli değildir. Girişimciliğe eğilimi olan bireylerin daha fazla teşvik edilebilmesi için maddi güce ihtiyaçları olduğu aşikardır. Bu sebeple devlet ya da özel kurumların girişimcilik niyeti olan bireylere desteklerinin artırılması girişimcilik eğilimlerinin artmasında oldukça önem arz etmektedir.

Genç neslin girişimcilik niyetlerinin tespit edilmesi, gerekli eğitimlerin verilmesi, maddi destek konusunda kurum ve kuruluşların daha çok teşvik etmesi sağlanmalıdır. Aynı zamanda var olan girişimsel faaliyetlerin geliştirilmesi ve gerek sosyal mecrada gerekse eğitim alanında genç girişimciler ile ortak buluşmalar sağlanarak doğru bilgilendirme ve yönlendirmelerin yapılması sağlanmalıdır. Sadece genç neslin girişimcilik niyetlerinin var olup olmadığını görmek değil, teşvik etmek, yönlendirmek gerektiği bu durumun ülke ekonomisi ve refah seviyesinin yükselmesi açısından da önemli olduğu unutulmamalıdır.

Gelecekte yapılacak ve alan yazına katkı sunacak çalışmalara yol gösterici olması umut edilen bu çalışma ile girişimcilik niyeti ile alakalı yazılmış tezlerin genel çerçevesi hakkında bilgiler verilmiştir. Böylece daha sonraki çalışmalar için bu konu ile ilgili eksikliklerin daha net görülebilmesi ve bundan sonraki araştırmalarda eksikliklerin giderilmesi umut edilmektedir.

#### KAYNAKÇA

Ajzen, I. (1991). The Theory of Planned Behavior, *Organizational Behavior And Human Decision Processes*, 50, 179-11.



- Al, U. & Tonta, Y. (2004). Atıf Analizi: Hacettepe Üniversitesi Kütüphanecilik Bölümü Tezlerinde Atıf Yapılan Kaynaklar. *Bilgi Dünyası*, 5(1), 19-47.
- Barba-Sanchez, V. & Atienza-Sahuquillo, C. (2018). Entrepreneurial Intention Among Engineering Students: The Role Of Entrepreneurship Education. *European Research on Management And Business Economics*, 24, 53-61.
- Bird, B. (1988). Implementing Entrepreneurial Ideas: The Case for Intention. *Academy of Management Review*, 13(3), 442-453.
- Bowen, G.A. (2009). Nitel Bir Araştırma Yöntemi Olarak Doküman İncelemesi. *Nitel Araştırma Dergisi*, 9(2), 27-40.
- Bozkurt, Ö. Ç. (2014). Planlanmış Davranışlar Teorisi Çerçevesinde Öğrencilerin Girişimci Olma Niyetlerinin İncelenmesi, *Journal of Economic Research*, Vol: 3, No:1.
- Crant, J. M. (1996). The Proactive Personality Scale As A Predictor of Entrepreneurial Intention, *Journal of Small Business Management*.
- Deakins, D., Freel, M. S., & Mason, K. (1999). Entrepreneurship And Small Firms.1-6.
- Debarliev, S., Janesta-Iliev, A., Bozhinovska, T. & Ilieva, V. (2015). Antecedents of Entrepreneurial Intention: Evidence From Republic of Mecedonia. *Business and Economic Horizons*, 11(3), 143-161.
- Denanyoh, R., Adjei, K. & Nyemekye, G. E. (2015). Factors That Impact on Entrepreneurial Intention of Tertiary Students in Ghana, *International Journal of Business and Social Research*, 5 (3), 19-29.
- Demir, H.& Erigüç, G. (2018). Bibliyometrik Bir Analiz ile Yönetim Düşünce Sisteminin İncelenmesi, *İş ve İnsan Dergisi*, 5(2), 91-114.
- Kalafatoğlu, Y. (2019). Kalıp Yargıların Girişimcilik Niyetine Etkisi, *İş ve İnsan Dergisi*, 7(1), 105-118.
- Kılıç, R., Keklik, B. & Çalış, N. (2012). Üniversite Öğrencilerinin Girişimcilik Eğilimleri Üzerine Bir Araştırma: Bandırma İ.İ.B.F. İşletme Bölümü Örneği, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(2):423-435.
- Korkmaz, A. (2012). Türkiye'de kayıt dışı istihdam gerçeğine bir bakış. *Journal of Social Policy Conferences* 0 (2012):51-96. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusskd/issue/919/10377>
- Linan, F. & Chen, Y.-W. (2009). Development and cross-cultural application of a specific instrument to measure entrepreneurial intentions, Baylor University, *Entrepreneurship theory and practice*.
- Liang, C.-T., Chia, T.-L., & Liang, C. (2015). Effect of personality differences in shaping entrepreneurial intention, *International Journal of Business and Social Science*, Vol. 6, (4(1)).
- Samiee, S. ve Chabowski, B. R. (2012). Knowledge structure in international marketing: A multi-method bibliometric analysis, *Journal of The Academy Of Marketing Science*, Cilt: 40, Sayı: 2, Ss. 364-386.
- Stamboulis, Y. & Barlas, A. (2014). Entrepreneurship education impact on student attitudes, *The International Journal of Management Education*, 12 (3), 365-373.
- Skute, I. (2019). Opening the black box of academic entrepreneurship: A scientometrics. 120:237-265.
- Şeşen, H. & Basım, H. N. (2012). Demografik faktörler ve kişiliğin girişimcilik niyetine etkisi: Spor bilimleri alanında öğrenim gören üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma, *Ege Akademik Bakış*, 12, 21-28.
- Taş, H.Y., Demirdöğmez, M. & Özgültekin, M., (2021), Girişimcilik ve KOBİ'ler de temel kavramlar, Taş, Küçüköğlü ve Demirdöğmez(Ed.) Girişimcilik ve KOBİ Araştırmaları içinde,(ss.5-22) Ekin Yayınları, Bursa.
- Thompson, E. R. (2009). Individual entrepreneurial intent: Construct clarification and development of an internationally reliable metric, *Entrepreneurship Theory and Practice*, 33(3), 669-694.
- Üsdiken, B. & Pasadeos, Y. (1993). Türkiye'de örgütler ve yönetim yazını, *Amme İdaresi Dergisi*, 26(2), 73-93.
- Wach, E.& Ward, R. (2013). Learning About Qualitative Document Analysis. *IDS Practice Paper in Brief*, ILT Brief.
- Wennekers, S., Uhlaner, L.M. & Thurik, R. (2002). Entrepreneurship and its conditions: a macro perspective. *International Journal of Entrepreneurship Education*, 1(1), 25-68.



ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi \* Research Article

Dijital Sağlık Ortamında Veri Yönetiminin Hasta Memnuniyetine Etkisi

The Effect of Data Management in the Digital Health Environment on Patient Satisfaction

**Fatma ÇİFTÇİ KIRAÇ**

Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi,  
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü  
ciftcifatma50@gmail.com  
Orcid ID: 0000-0001-5996-9068

**Öz:** Araştırmanın amacı, dijital sağlık ortamında veri yönetiminin, hasta memnuniyeti üzerindeki etkisini belirlemektir. Çalışmada nicel araştırma deseni ve kolayda örneklem yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın evreni Kahramanmaraş merkezde yaşayan bireylerden oluşmaktadır. Araştırmada kapsamında 400 kişiye ulaşılmıştır. Çalışmada veri toplama yöntemi olarak Demirci (2021) tarafından geliştirilen Dijital Sağlık Ortamında Veri Yönetimi Ölçeği, Kaya ve Maimati (2018) tarafından geliştirilen Ayaktan Hasta Memnuniyeti ölçeği kullanılmıştır. Araştırmadan elde edilen bulgular neticesinde veri güvenliği ve veri gizliliği hasta memnuniyetini pozitif yönde etkilemektedir. Veri paylaşımı ve kullanımı, hasta memnuniyetini pozitif yönde etkilemektedir. Araştırmadan elde edilen sonuca göre bireylerin dijital sağlık ortamına yönelik memnuniyetinin, hasta memnuniyetini pozitif yönde etkilediği sonucu bulunmuştur.

**Anahtar Kelimeler:** Dijital Sağlık Ortamı, Veri Yönetimi, Hasta Memnuniyeti.

**Abstract:** The aim of the research is to determine the effect of data management in the digital health environment on patient satisfaction. Quantitative research design and easy sampling method were used in the study. The population of the research consists of people living in the center of Kahramanmaraş. 400 people were reached in the research. The Data Management Scale in the Digital Health Environment developed by Demirci (2021) and the Outpatient Patient Satisfaction scale developed by Kaya and Maimati (2018) were used to collect data in the study. As a result of the findings obtained from the research, data security and data privacy positively affect patient satisfaction. Data sharing and use positively affects patient satisfaction. According to the results obtained from the research, it was found that individuals' satisfaction with the digital health environment positively affects patient satisfaction.

**Keywords:** Digital Health Environment, Data Management, Patient Satisfaction.

## GİRİŞ

İnternetin etkin olarak kullanıldığı günümüz dünyasında, dijital sağlık teknolojileri artık daha çok birey tarafından kullanılır hale gelmiş ve bu konu ile ilgili daha fazla araştırma yapılmaya başlanmıştır. Yapılan çalışmalar, dijital sağlık teknolojilerinin sağlık okuryazarlığını geliştirebileceğini, hastaların sağlık hizmetlerine katılımını artırabileceğini, hastaların kendi sağlıklarını daha iyi yönetmelerini sağlayabileceğini ve özellikle sağlık hizmetlerinde verimliliği artırabileceğini göstermiştir (Yao vd.,2022). Dijital sağlık teknolojileri, sürekli ve uzaktan izlemeye olanak tanıyarak ve kişiselleştirilmiş bakımı iyileştirerek hasta katılımının artırılması için potansiyel çözümler oluşturmaktadır (Victoria-

Geliş Tarihi:29.02.2024

Kabul Tarihi:04.07.2024

Yayın Tarihi:31.08.2024

**Atıf:** Kırac Çiftçi F. (2024). Dijital sağlık ortamında veri yönetiminin hasta memnuniyetine etkisi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 849–858. Doi: 10.33437/ksusb.1445155

Castro vd.,2023). Dijital sağlık teknolojileri, sağlık hizmetlerinde genel olarak şu alanlarda kullanılmaktadır (Lupton,2016);

- Teletıp/telesahlık,
- Hastaların sağlık durumlarını ve tedavilerini uzaktan izlemek,
- Öz bakımı teşvik etmek için dijital cihazların kullanılması,
- Salgın dönemlerinde hastalıkları izlemek ve bunlara müdahale etmek için dijital medya ve araçların kullanılması,
- Elektronik tıbbi kayıtlar,
- Kendi kendini izleme araçları,
- Dijital sağlık uygulamaları gibi teknolojiler aracılığıyla sağlığı geliştirme faaliyetleri.

Dijital sağlık; elektronik sağlık, mobil sağlık, sağlık bilgi teknolojisi, giyilebilir cihazlar, tele sağlık ve teletıp konularını kapsamaktadır (Devine vd.,2018). Giyilebilir/taşınabilir cihazlar ve büyük veri analitiğinin kolaylaştırdığı dijital sağlık, hastaları gerçek zamanlı teşhis araçları ve bilgilerle güçlendirme konusunda büyük bir potansiyele sahiptir (Tu vd.,2020). Dijital sağlık, insanların yaşam tarzları, alışkanlıkları, klinik geçmişleri ve patofizyolojik özellikleri hakkında giderek artan miktarda verinin bulunmasına dayanan, hızla genişleyen bir tıp alanıdır (Vayena vd.,2018). Dijital sağlık ortamı ise, hizmet sunumundan elde edilen bilgi ve kaynakların dijital platformlarda tutulduğu, paylaşıldığı ve yönetildiği ortamı ifade eder (Demirci &Yardan,2023). Dijital sağlık ortamında bilgi akışı genellikle internet veya cep telefonu ağları gibi diğer dijital araçlar üzerinden iletilen teknoloji ve dijital cihazlarla sağlanır (Richardson vd.,2022). Dijital sağlık ortamında veri yönetimi, bireylerin sağlık bilgilerini yönetebilmelerine, bu bilgilerin güvenlik ve gizliliğini sağlayabilmelerine olanak tanımaktadır (Demirci & Yardan,2023). Dijital ortamda kullanıcı sayısı ve veriler arttıkça, bu verilerin gizlilik ve güvenliği de hiç şüphesiz önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilgi güvenliği ve veri koruma, dijital teknolojilerdeki ilerlemeler ve iş uygulamalarındaki yeniliklerden sürekli olarak etkilenen dinamik bir alandır (Romansky & Noninska,2020). Dijital sağlık teknolojileri, sağlık hizmeti sunumunu ve klinik araştırma yönetimini optimize etme konusunda büyük bir potansiyele sahip olmasına rağmen, veri kalitesi, erişilebilirlik, mahremiyet, hasta güvenliği, gizlilik kaygıları da dahil olmak üzere bu teknolojilerin hızla benimsenmesini engelleyen çok sayıda zorluk vardır (Sharma vd.,2018). Bu bahsedilen endişeler özellikle bu hizmetleri kullanan hastaların memnuniyetini de önemli ölçüde etkilemektedir. Dijital sağlık teknolojilerini kullanan bireyler, verilerinin nasıl ve nerede saklandığını, bu verilere kimin erişebileceğini, veri korumasından kimin sorumlu olduğunu, kişisel verilerin saklanması ve gizliliğinin korunması konusunda hangi politikaların uygulandığı gibi birçok soru ile karşı karşıya kalmaktadır (Romansky & Noninska,2020). Dijital sağlık teknolojileri ve uygulamaları bireylerin sağlık durumlarını takip etmelerine, tedavi protokollerine uyum sağlamalarına ve birey ile sağlık profesyonelleri arasındaki iletişimi geliştirmelerine yardımcı olmakta ve sağlık hizmetinin kalitesinin artırılmasına katkı sağlamaktadır (Kayserili vd.,2022). Hizmet kalitesinin artırılması da hasta memnuniyetini olumlu yönde etkilemektedir. Veri yönetiminde yaşanan en ufak bir aksaklık ise hasta memnuniyetini olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Bu bağlamda bu araştırma, dijital sağlık ortamında veri yönetiminin hasta memnuniyeti üzerindeki etkisini incelemek amacıyla yapılmıştır.

## YÖNTEM

Dijital sağlık ortamında veri yönetiminin hasta memnuniyeti üzerindeki etkisini incelemek amacıyla yapılan bu araştırma kesitsel ve nicel araştırma özelliği göstermektedir. Araştırma sonucunda elde edilen verilerin analiz edilerek genellenebilir ve bilgiye dönüştürebilir hale getirilen araştırmalara nicel araştırma denilmektedir (Baltacı, 2018; Crabtree & Miller, 1999; Baltacı, 2019).

## Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Kahramanmaraş merkezde yaşayan kişilerden oluşmaktadır. Anket tekniği kullanılarak yapılan bu araştırmada kolayda örneklem yöntemi kullanılmıştır. Araştırmada 400 kişiye ulaşılmıştır. Belirli şartlar altında evren büyüklüğünün 384 olması evren temsiliyeti açısından yeterlidir (Gürbüz & Şahin, 2018; Yazıcıoğlu & Erdoğan, 2004). Araştırmada ölçeklerin faktör analizi yapılmıştır. Faktör analizinde ölçek madde sayısının 3 katı, 4 veya 5 katı, 5-10 katı örneklem araştırma için yeterli olduğunu savunan görüşler mevcuttur (Özcan & Balyer 2013; Sönmez & Alacapınar 2016; Erdoğan vd.,

2015). Araştırmada iki farklı ölçek kullanılmış olup toplam soru sayısı 49'dur. Bu araştırmada 400 veriye ulaşılmış olup, analizler için yeterli olduğu düşünülmektedir. Bu araştırmadan, elde edilen sonuçlar örneklem ile sınırlıdır. Çalışma, kullanılan ölçme araçları ve bu ölçme araçlarına katılımcıların verdikleri yanıtlarla sınırlıdır.

## Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama araçları için iki farklı ölçek kullanılmıştır. Bunlardan ilki Demirci (2021) tarafından geliştirilen ve 20 madde ve 5 boyuttan oluşan Dijital Sağlık Ortamında Veri Yönetimi Ölçeği; diğeri ise Ayaktan Hasta Memnuniyeti Ölçeği'dir. Kaya ve Maimati (2018) tarafından geliştirilen Ayaktan Hasta Memnuniyeti ölçeği 29 madden ve 5 alt boyut oluşmaktadır.

## Verilerin Analizi

Araştırma verileri önce excel programında kontrol edilerek hatalı ve eksik veriler araştırmadan çıkarılmıştır. Veriler SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) ve AMOS (Analysis of Moment Structures) paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırmada tanımlayıcı istatistiklere ve ölçeklerin psikometrik analizlerine yer verilmiştir. Ayrıca araştırmada Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) yapılarak ölçeklerin bu örneklem için uygun olup olmadığı kontrol edilmiştir. Ölçeklerin uygunluğu tespit edildikten sonra regresyon analizi yapılmıştır.

## Araştırma Etiği

Bu araştırma için, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'ndan izin alınmıştır (12/01/2024 tarihli ve E- 277362 sayılı raporu).

## BULGULAR

Araştırmanın bu bölümünde, psikometrik analizlere, tanımlayıcı istatistiksel analizlerine, doğrulayıcı faktör analizlerine, yol analizine ve regresyon analizine yer verilmiştir.

**Tablo 1.** Dijital sağlık ortamında veri yönetimi ölçeği (DSOVÖ) ile hasta memnuniyeti ölçeği (HMÖ) psikometrik analizleri

Ölçekler	Ölçek Boyutları	İfade Sayısı	Min.	Max.	Cronbach Alpha	Ort.	SS.	Normallik Testi	
								Skewness (Çarpıklık)	Kurtosis (Basıklık)
Dijital Sağlık Ortamında Veri Yönetimi Ölçeği	Fayda ve Memnuniyet	7	1	5	0,977	3,64	1,18	-0,919	-0,063
	Güvenlik	4	1	5	0,963	3,18	1,23	-0,264	-0,843
	Paylaşım	3	1	5	0,960	2,59	1,31	0,398	-1,004
	Gizlilik	3	1	5	0,969	3,90	1,34	-1,078	-0,147
	Kullanım	3	1	5	0,894	2,92	1,20	0,111	-0,911
Hasta Memnuniyeti Ölçeği	Randevu	5	1	5	0,889	3,06	1,08	-0,145	-0,868
	Etkin Muayene	13	1	5	0,971	3,19	1,05	-0,448	-0,490
	Çalışanların Tutumu	3	1	5	0,934	2,96	1,17	-0,170	-0,887
	Bekleme Süresi ve Danışmanlık	3	1	5	0,917	2,55	1,24	0,352	-1,023
	Genel Memnuniyet	5	1	5	0,950	2,99	1,12	0,060	-0,764

Tablo 1'de görüldüğü üzere DSOVÖ ve HMÖ'nün alt boyutlarının psikometrik özellikleri verilmiştir. Güvenilirlik için Cronbach Alpha değerine normal dağılım için çarpıklık ve basıklık değerlerine bakılmaktadır. Cronbach Alpha değeri 0 ile 1 arasında bir değer alır. Bu değer 1'e yaklaşması o ölçeğin güvenilirlik derecesini gösterir. (Tavakol & Dennick, 2011). Çarpıklık ve basıklık değerlerinin -1,5 ile +1,5 değerinde olması ölçeklerin normal dağıldığını göstermektedir (Tabachnick & Fidel, 2013).

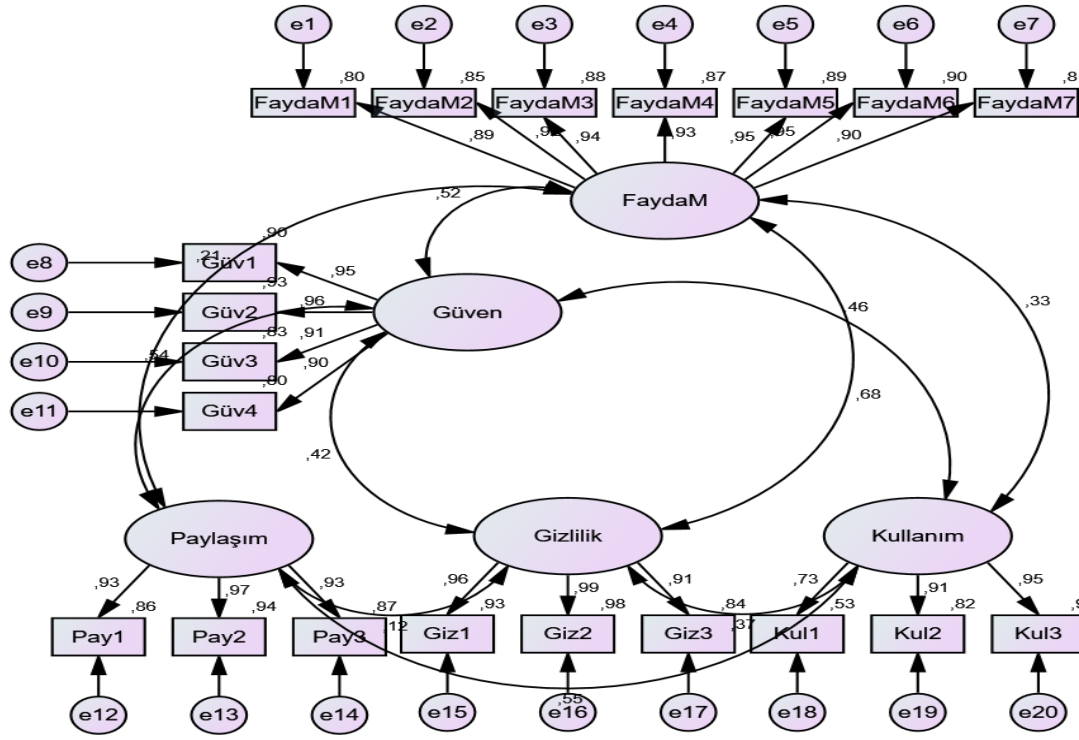
DSOVÖ 5 alt boyuttan oluşmakta olup boyutlara ait değerler şu şekildedir: DSOVÖ'nün fayda ve memnuniyet boyutu 7 ifadeden oluşmakta olup Cronbach Alpha değeri 0,977, çarpıklık değeri -0,919 ve basıklık değeri -0,063'tür. DSOVÖ'nün güvenlik boyutu 4 ifadeden oluşmakta olup Cronbach Alpha değeri 0,963, çarpıklık değeri -0,264 ve basıklık değeri -0,843'tür. DSOVÖ'nün paylaşım boyutu 3 ifadeden oluşmakta olup Cronbach Alpha değeri 0,960, çarpıklık değeri 0,398 ve basıklık değeri -1,004'tür. DSOVÖ'nün gizlilik boyutu 3 ifadeden oluşmakta olup Cronbach Alpha değeri 0,969, çarpıklık değeri -1,078 ve basıklık değeri -0,147'dir. DSOVÖ'nün kullanım boyutu 3 ifadeden oluşmakta olup Cronbach Alpha değeri 0,894, çarpıklık değeri 0,111 ve basıklık değeri -0,911'dir. Bu değerler ölçeğin güvenilir ve normal dağıldığını gösterir.

HMÖ 5 alt boyuttan oluşmakta olup boyutlara ait değerler şu şekildedir: Randevu boyutu 5 ifadeden oluşmakta olup, Cronbach Alpha değeri 0,889, çarpıklık değeri -0,145 ve basıklık değeri -0,868'dir. Etkin muayene boyutu 13 ifadeden oluşmakta olup, Cronbach Alpha değeri 0,971, çarpıklık değeri -0,448 ve basıklık değeri -0,490'dır. Çalışanların tutumu boyutu 3 ifadeden oluşmakta olup, Cronbach Alpha değeri 0,934, çarpıklık değeri -0,170 ve basıklık değeri -0,887'dir. Bekleme süresi ve danışmanlık boyutu 3 ifadeden oluşmakta olup, Cronbach Alpha değeri 0,917, çarpıklık değeri 0,352 ve basıklık değeri -1,023'tür. Genel memnuniyet boyutu 5 ifadeden oluşmakta olup, Cronbach Alpha değeri 0,950, çarpıklık değeri 0,060 ve basıklık değeri -0,764'tür. Bu sonuçlar ölçeğin güvenilir ve normal dağılıma uygun olduğunu göstermektedir.

**Tablo 2.** Katılımcılara ait sosyo-demografik özellikler

	Değişkenler	Sayı (n)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	259	64,8
	Erkek	141	35,3
Ailenizin Aylık Gelir Durumu	Düşük	25	6,3
	Orta	248	62,0
	Yüksek	105	26,3
	Çok Yüksek	22	5,5
Medeni Durum	Evli	194	48,5
	Bekâr	206	51,5
Eğitim Durumu	İlkokul	20	5,0
	Lise	60	15,0
	Ön Lisans	65	16,3
	Lisans	205	51,2
	Lisansüstü	50	12,5
Kronik Hastalık Durumu	Var	79	19,8
	Yok	321	80,3
Ailede Kronik Hastalık Durumu	Var	187	46,8
	Yok	213	53,3
Genel Sağlık Durumu	1	9	2,3
	2	35	8,8
	3	152	38,0
	4	126	31,5
	5	78	19,5
Toplam		400	100

Tablo 2'ye göre araştırmaya dahil olan katılımcıların %64,8'i kadın, %62'sinin geliri orta düzeydedir. Katılımcıların %51,5'i bekar, %51,2'si lisans mezunudur. %80,3 oranında katılımcının kronik hastalığı yok iken, %53,3 oranında katılımcının ailesinde de kronik hastalık yoktur. Katılımcıların %38'i genel sağlık durumunun 5 üzerinden 2 olduğunu belirtmiştir.



**Şekil 1.** Dijital sağlık ortamında veri yönetimi ölçeğine ait doğrulayıcı faktör analizi diyagramı

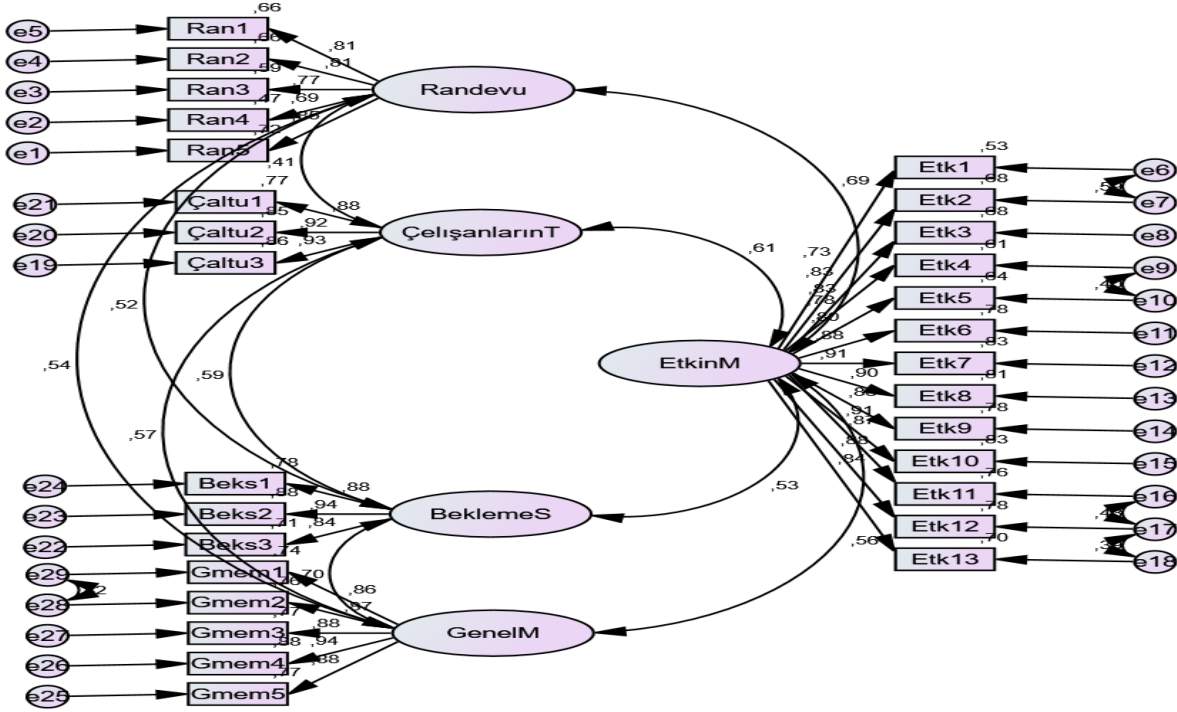
Şekil 1’de görüldüğü DSOVYÖ’ye ait doğrulayıcı faktör analizi Path diyagramı verilmiştir. HYÖ’nün, uyum iyiliği indeks değerleri normal değer ve kabul edilebilir değer arasında yer aldığı gözlemlenmiştir ( $\chi^2/sd=3,875$  GFI=0,950 AGFI=0,944 CFI=0,958 RMSEA=0,080 RMR=0,058 SRMR=0,0560). Bu değerler model değerinin normal değer ve kabul edilebilir değerler arasında olduğunu göstermektedir (Hooper vd., 2008; Yaşlıoğlu, 2017; Gürbüz & Şahin, 2018; Toygar & Kırhoğlu, 2020; Macit & Kıracı, 2022).

**Tablo 3.** Dijital sağlık ortamında veri yönetimi ölçeğine ait regresyon ağırlıkları

			Tahmini Değer	S.E.	C.R.	P
FaydaM1	<---	FaydaM	0,894			
FaydaM2	<---	FaydaM	0,92	0,034	29,979	***
FaydaM3	<---	FaydaM	0,94	0,032	31,885	***
FaydaM4	<---	FaydaM	0,932	0,033	31,092	***
FaydaM5	<---	FaydaM	0,945	0,032	32,374	***
FaydaM6	<---	FaydaM	0,946	0,031	32,496	***
FaydaM7	<---	FaydaM	0,901	0,034	28,428	***
Güv1	<---	Güven	0,948			
Güv2	<---	Güven	0,964	0,023	43,733	***
Güv3	<---	Güven	0,912	0,029	34,692	***
Güv4	<---	Güven	0,896	0,029	32,572	***
Pay1	<---	Paylaşım	0,926			
Pay2	<---	Paylaşım	0,97	0,026	39,127	***
Pay3	<---	Paylaşım	0,933	0,029	34,396	***
Giz1	<---	Gizlilik	0,964			
Giz2	<---	Gizlilik	0,992	0,017	61,067	***
Giz3	<---	Gizlilik	0,915	0,025	38,049	***
Kul1	<---	Kullanım	0,731			

Kul2	<---	Kullanım	0,908	0,07	18,254	***
Kul3	<---	Kullanım	0,952	0,071	18,7	***

Tablo 3'te görüldüğü üzere DSOVYÖ'ye ait regresyon ağırlıkları verilmiştir. Ölçek maddelerinin etki değerlerine bakıldığında anlamlı olduğu görülmektedir ( $p < 0,05$ ).



**Şekil 2:** Hasta memnuniyeti ölçeğine ait doğrulayıcı faktör analizi diyagramı

Şekil 2'de görüldüğü üzere HMÖ'ye ait doğrulayıcı faktör analizi verilmiştir. HMÖ'nün, uyum iyiliği indeks değerleri normal değer ve kabul edilebilir değer arasında yer aldığı gözlemlenmiştir ( $\chi^2/sd=3,507$  GFI=0,911 AGFI=0,901 CFI=0,928 RMSEA=0,079 RMR=0,077 SRMR=0,0466). Bu değerler model değerinin normal değer ve kabul edilebilir değerler arasında olduğunu göstermektedir (Hooper vd., 2008; Yaşlıoğlu, 2017; Gürbüz & Şahin, 2018; Toygar & Kırloğlu, 2020; Macit & Kırac, 2022).

**Tablo 4.** Hasta memnuniyeti ölçeğine ait regresyon ağırlıkları

			Tahmini Değer	S.E.	C.R.	P
Ran5	<---	Randevu	0,849			
Ran4	<---	Randevu	0,688	0,056	15,163	***
Ran3	<---	Randevu	0,766	0,05	17,761	***
Ran2	<---	Randevu	0,814	0,053	18,947	***
Ran1	<---	Randevu	0,812	0,05	19,252	***
Etk4	<---	EtkinM	0,779	0,067	15,91	***
Etk5	<---	EtkinM	0,8	0,065	16,387	***
Etk6	<---	EtkinM	0,882	0,061	18,24	***
Etk7	<---	EtkinM	0,912	0,061	18,963	***
Etk8	<---	EtkinM	0,902	0,061	18,698	***
Etk9	<---	EtkinM	0,881	0,063	18,288	***
Etk10	<---	EtkinM	0,911	0,06	18,909	***
Çaltu3	<---	ÇeşanlarınT	0,93			
Çaltu2	<---	ÇeşanlarınT	0,919	0,031	31,209	***
Çaltu1	<---	ÇeşanlarınT	0,879	0,036	27,708	***
Beks3	<---	BeklemeS	0,843			
Beks2	<---	BeklemeS	0,938	0,044	24,926	***

Beks1	<---	BeklemeS	0,884	0,046	22,708	***
Gmem5	<---	GenelM	0,88			
Gmem4	<---	GenelM	0,939	0,035	28,892	***
Gmem3	<---	GenelM	0,879	0,04	25,012	***
Gmem2	<---	GenelM	0,87	0,041	24,433	***
Gmem1	<---	GenelM	0,858	0,042	23,961	***
Etk13	<---	EtkinM	0,837	0,064	17,203	***
Etk12	<---	EtkinM	0,882	0,059	18,199	***
Etk11	<---	EtkinM	0,872	0,06	18,012	***
Etk1	<---	EtkinM	0,731			
Etk2	<---	EtkinM	0,825	0,042	25,807	***
Etk3	<---	EtkinM	0,826	0,064	17,052	***

Tablo 4'te HMÖ'ye ait regresyon ağırlıkları verilmiştir. Ölçeklerin maddelerinin etki değerlerine bakıldığında anlamlı olduğu görülmektedir ( $p < 0,05$ ).

**Tablo 5.** Dijital sağlık ortamında veri yönetimi ölçeğinin alt boyutlarının hasta memnuniyeti üzerindeki etkisini gösteren regresyon analizi

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	R	R2	F	p	B	β	t	p
Constant						0,617		5,808	0,000
Fayda ve Memnuniyet	Hasta Memnuniyeti	0,787	0,619	127,62	0,000	0,245	0,318	7,099	0,000
Güvenlik						0,019	0,029	0,638	0,524
Paylaşım						0,140	0,202	4,990	0,000
Gizlilik						0,322	0,476	10,787	0,000
Kullanım						0,087	0,114	2,843	0,005

Tablo 5'te görüldüğü üzere DSOVYÖ'nün alt boyutlarının, hasta memnuniyeti üzerindeki etkisini gösteren regresyon analizi sonuçları verilmiştir. Bu sonuca göre hasta memnuniyeti değişkenindeki değişimin %61'i ( $R^2=0.619$ ) bağımsız değişkenler (Fayda ve memnuniyet, güvenlik, paylaşım, gizlilik, kullanım) tarafından açıklanmaktadır. Modelin açıklayıcı gücünün anlamlılığı açısından bir sorun olmadığı tespit edilmiştir ( $F=127,62$   $p=0,000$ ). Bağımsız değişkenlerden fayda ve memnuniyetin hasta memnuniyeti üzerine pozitif düzeyde anlamlı bir etkisinin olduğu görülmektedir ( $\beta = 0,318$   $t=7,099$   $p=0,000$ ). Fayda ve memnuniyetteki her bir birim artış hasta memnuniyetinde  $B=0,245$ 'lik bir artışa neden olmaktadır. Bağımsız değişkenlerden güvenliğin hasta memnuniyeti üzerine pozitif düzeyde bir etkisinin olduğu görülmektedir ( $\beta = 0,029$   $t=0,638$   $p=0,524$ ). Fakat bu etkinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmektedir ( $p > 0,05$ ). Bağımsız değişkenlerden paylaşımın hasta memnuniyeti üzerine pozitif düzeyde anlamlı bir etkisinin olduğu görülmektedir ( $\beta = 0,202$   $t=4,990$   $p=0,000$ ). Paylaşımındaki her bir birim artış hasta memnuniyetinde  $B=0,140$ 'lık bir artışa neden olmaktadır. Bağımsız değişkenlerden gizliliğin hasta memnuniyeti üzerine pozitif düzeyde anlamlı bir etkisinin olduğu görülmektedir ( $\beta = 0,476$   $t=10,787$   $p=0,000$ ). Gizlilikteki her bir birim artış hasta memnuniyetinde  $B=0,322$ 'lik bir artışa neden olmaktadır. Bağımsız değişkenlerden kullanımın hasta memnuniyeti üzerine pozitif düzeyde anlamlı bir etkisinin olduğu görülmektedir ( $\beta = 0,114$   $t=2,843$   $p=0,005$ ). Kullanımdaki her bir birim artış hasta memnuniyetinde  $B=0,087$ 'lik bir artışa neden olmaktadır. Dijital Sağlık Ortamında Veri Yönetimi Ölçeği'nin tüm boyutlarının birlikte etkisine bakıldığında hasta memnuniyetine istatistiksel olarak pozitif yönlü anlamlı bir etkinin olduğu görülmektedir ( $B = 0,617$   $t=5,808$   $p=0,000$ ).

## SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bilgi ve iletişim teknolojilerinde meydana gelen değişim ve dönüşüm bireylerin sağlık bilgilerine erişme, bilgi arama ve kullanma şekillerini değiştirmiştir (Soriano vd.,2019). Bu değişim ve dönüşüm



sağlık hizmeti sunucuları ve hastalar için sayısız faydanın yanında birtakım olumsuz durumları da beraberinde getirmiştir. Dijital sağlık ortamında veri ve bilginin artışı bu bilgilerin yönetilmesi, gizliliği gibi konuları gündeme getirmiştir. Verilerin gizliliği, güvenliği ve hasta mahremiyeti konuları özellikle hasta memnuniyetini ile doğrudan ilişkidir. Bu bağlamda bu araştırma, dijital sağlık ortamında veri yönetiminin hasta memnuniyeti üzerindeki etkisini incelemek amacıyla yapılmıştır. Araştırmadan elde edilen bulgular neticesinde bireylerin dijital sağlık ortamına yönelik memnuniyeti, hasta memnuniyetini pozitif yönde etkilemektedir. Bu bulgu ile benzer biçimde Lee (2018) araştırmasında, hastaların teknoloji odaklı hizmet karşılaşmalarının, hastaları tedavi sürecine katılmaya teşvik ettiğini ve bunun da hastaların memnuniyetini olumlu yönde etkilediğini bulmuştur. Araştırmadan elde edilen bir diğer bulgu veri güvenliğinin hasta memnuniyetini pozitif yönde etkilediğidir. Bu sonuca benzer biçimde Fatima vd.,(2018) ve Beyari vd., (2022) yaptıkları araştırmalarda, veri güvenliği ve hasta memnuniyeti arasında ilişki bulmuşlardır. Günümüzde hasta verilerinin gizliliği, teknolojideki gelişmelerin getirdiği artan veri ihlali tehditleri ve gizlilik ihlalleri nedeniyle önemli bir endişe kaynağı haline gelmiştir (Nyaga vd., 2021). Bu noktada sağlık kuruluşları hasta memnuniyetini artırmak ve kaliteli hizmet anlayışını yaygınlaştırmak istiyorsa veri gizliliğine özel önem vermelidir.

Araştırmadan elde edilen sonuca göre, veri gizliliği hasta memnuniyetini pozitif yönde etkilemektedir. Literatürde yapılan çalışmalar incelendiğinde, Lin ve Lin (2010), Nyaga vd., (2021), Nayeri ve Aghajani (2010), Gabriela ve Tan (2022) yaptıkları araştırmalarda, veri gizliliği ve hasta mahremiyetinin hasta memnuniyeti üzerinde olumlu ve anlamlı bir etkisi olduğunu tespit etmişlerdir. Dahası mahremiyetlerinin yeterince gözetildiğini belirten hastaların memnuniyet düzeyinin daha yüksek olduğu sonucu bulunmuştur. Araştırmadan elde edilen sonuca göre Dijital Sağlık Ortamında Veri Yönetimi Ölçeği'nin tüm boyutları hasta memnuniyetini pozitif yönde etkilemektedir. Araştırmadan elde edilen sonuçlar birlikte ele alındığında hasta verilerinin gizliliği, güvenliği, verilerin paylaşımı kısaca veri yönetiminin hasta memnuniyetinin önemli bir belirleyicisi olduğu sonucu elde edilmiştir. Sağlık hizmeti veren kuruluşlar bu bilgilerin gizliliği ve güvenliğini sağlamak için, yetkili kişilerin erişimine izin verirken güçlü kimlik doğrulama yöntemleri gibi güvenlik mekanizmalarını uygulayarak hasta bilgilerine yetkisiz erişime karşı koruma sağlamalıdır (Alipour vd.,2023). Elektronik sağlık kayıtlarının dijital sağlık ortamına aktarılması ile, bu verilerin gizliliği, mahremiyeti, paylaşılan hassas bilgilere kimin erişebileceği, verilerin korumasından kimin sorumlu olduğu gibi mahremiyeti etkileyebilecek ortam unsurları hakkında endişeler ortaya çıkmıştır. Bu nedenle bu verilere erişim için doğru planlama ve politika yapımı, gizlilik ve mahremiyet ilkelerinin gözetilmesi ve bilginin güvenliğinin korunmasına her zamankinden daha fazla önem verilmesi gerekmektedir (Alipour vd.,2023). Özellikle sağlık hizmeti veren kuruluşlar ve hükümetler dijital sağlık ortamında veri yönetiminin hasta memnuniyetini etkilediğini göz önünde bulundurarak, veri yönetiminin gizliliğini ve güvenliğini artıracak önlemler almalı ve buna yönelik teknolojiler geliştirmelidir. Dahası bu teknolojilerin geliştirilmesi ve benimsenmesinin önündeki sorunları ve engelleri belirlemek amacıyla çalışmalar ve projeler üretilmelidir. Dijital sağlık ortamında veri yönetimi ve hasta memnuniyeti üzerine yapılan literatür taraması sonucunda bu konunun incelendiği başka bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu alanda çalışma yapmak isteyen araştırmacılara ve ileride yapılması planlanan çalışmalarda dijital sağlık ortamında veri yönetimi ile hasta sadakati, hasta güvenliği konularının çalışılması önerilmektedir.

## KAYNAKÇA

Alipour, J., Mehdipour, Y., Karimi, A., Khorashadizadeh, M., & Akbarpour, M. (2023). Security, confidentiality, privacy and patient safety in the hospital information systems from the users' perspective: A cross-sectional study. *International Journal of Medical Informatics*, 175, 105066.

Baltacı, A. (2018). Nitel araştırmalarda örnekleme yöntemleri ve örnek hacmi sorunsalı üzerine kavramsal bir inceleme. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 231– 274.

Baltacı, A. (2019). Nitel araştırma süreci: Nitel bir araştırma nasıl yapılır? *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 368-388.

Beyari, H., Hejazi, M., & Alrusaini, O. (2022). The Effect of security information sharing and disruptive technology on patient dissatisfaction in Saudi health care services during covid-19 pandemic. *KSII Transactions on Internet & Information Systems*, 16(10).

Crabtree, B. F. and Miller, W. L. (1999). Doing qualitative research. Sage Publications.

Demirci, H. F. (2021). Dijital sağlık ortamında veri yönetimi: Ölçek geliştirme çalışması, (Tez No. 706745) [Yüksek lisans tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Demirci, H. F., & Yordan, E. D. (2023). Data management in the digital health environment scale development study. BMC Health Services Research, 23:1249 <https://doi.org/10.1186/s12913-023-10205-3>.

Devine, K. A., Viola, A. S., Coups, E. J., & Wu, Y. P. (2018). Digital health interventions for adolescent and young adult cancer survivors. JCO clinical cancer informatics, 2, 1-15.

Erdoğan S., Nahcivan N., & Esin N. (2015) Hemşirelikte araştırma (2. Baskı). Nobel Kitabevi, Ankara.

Fatima, Taqdees & Malik, Shahab & Shabbir, Asma. (2018). Hospital healthcare service quality, patient satisfaction and loyalty: An investigation in context of private healthcare systems. International Journal of Quality & Reliability Management. 35. 00-00. 10.1108/IJQRM-02-2017-0031.

Gabriela, A., & Tan, P. H. (2022). Effect of Privacy and Safety, Communication, and physical environment on patient satisfaction and their impact on loyalty (Study at a dental clinic in West Jakarta). Budapest International Research and Critics Institute-Journal (BIRCI-Journal), 5(2), 10252-10262.

Gürbüz, S., & Şahin, F. (2018). Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri. Ankara: 5. Baskı, Seçkin Yayıncılık.

Hooper, D., Coughlan, J., Mullen, M.R. (2008). Structural equation modelling: guidelines for determining model fit. Electronic Journal Of Business Research Methods 6(1), 53-60.

Kaya, Ş. D., & Maimaiti, N. (2018). Ayaktan hasta memnuniyeti ölçeği geliştirme çalışması. Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi, 21(4), 601-623.

Kayserili, A., Gültekin, E. O., Aksak, T., & Coşkun, A. (2022). Evaluation of digital healthcare services and satisfaction of outpatients at the City Training and Research Hospital located in the South of Turkey during Covid-19 pandemic. Journal of International Health Sciences and Management, 8(15), 48-57.

Lee, D. (2018). Strategies for technology-driven service encounters for patient experience satisfaction in hospitals. Technological forecasting and social change, 137, 118-127.

Lin, Y. K., & Lin, C. J. (2010). Factors predicting patients' perception of privacy and satisfaction for emergency care. Emergency Medicine Journal.

Lupton D.(2016). Digitized health promotion: personal responsibility for health in the web 2.0 era. In: Davis JE, Gonzalez AM, editors. To fix or to heal: patient care, public health, and the limits of biomedicine. New York, NY: New York University Press;152-176.

Macit, M, Kırac, R. (2022). Öğrenen örgüt ölçeği: Türkçe geçerlik ve güvenilirlik çalışması Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 19(3), 1603-1615.

Nayeri, N. D., & Aghajani, M. (2010). Patients' privacy and satisfaction in the emergency department: a descriptive analytical study. Nursing ethics, 17(2), 167-177.

Nyaga, R. G., Hildenbrand, G. M., Mattson, M., Collins, B. W., & Lumala, M. (2021). Does perceived privacy influence patient satisfaction among college students? A comparative study of students at a Kenyan university and at a large American midwestern university. International Journal of Communication, 15, 20.

Özcan K. ve Balyer A. (2013) Liderlik oryantasyon ölçeğinin Türkçe'ye uyarlanması. Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 9(1): 136-150.

Romansky, R. P., & Noninska, I. S. (2020). Challenges of the digital age for privacy and personal data protection. *Mathematical Biosciences and Engineering*, 17(5), 5288-5303.

Ryu S.(2012). Book review: MHealth: New horizons for health through mobile technologies: Based on the findings of the second global survey on eHealth (Global Observatory for EHealth series, volume 3). *Healthc Inform Res* ;18(3):231.

Seckman C, Van de Castle B.(2021). Understanding digital health technologies using mind maps. *J Nurs Scholarsh*;53(1):7-15. [doi: 10.1111/jnu.12611] [Medline: 33259152]

Sharma, A., Harrington, R. A., McClellan, M. B., Turakhia, M. P., Eapen, Z. J., Steinhubl, S., ... & Peterson, E. D. (2018). Using digital health technology to better generate evidence and deliver evidence-based care. *Journal of the American College of Cardiology*, 71(23), 2680-2690.

Soriano, B. J. N., Duarte, S. G., Alonso, A. M. F., Perales, A. B., & Carreño, T. P. (2019). eHealth: advantages, disadvantages and guiding principles for the future. *J. Med. Internet Res*, 1-23.

Sönmez V., & Alacapınar F. G. (2016) *Sosyal bilimlerde ölçme aracı hazırlama*. Anı Yayıncılık, Ankara.

Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics* (Vol. 6, pp. 497-516). Boston, MA: pearson

Tavakol, M., & Dennick, R. (2011). Making sense of Cronbach's alpha. *International journal of medical education*, 2, 53.

Toygar, Ş., Kırhoğlu, M. (2020). Doğrulayıcı faktör analizi ile mesleki doyum ölçeği'nin yapı geçerliliğinin sağlık ve sosyal hizmet çalışanları örneğinde incelenmesi. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(1), 120-133.

Tu, J., Torrente-Rodríguez, R. M., Wang, M., & Gao, W. (2020). The era of digital health: A review of portable and wearable affinity biosensors. *Advanced Functional Materials*, 30(29), 1906713.

Vayena, E., Haeusermann, T., Adjekum, A., & Blasimme, A. (2018). Digital health: meeting the ethical and policy challenges. *Swiss medical weekly*, 148, w14571.

Victoria-Castro, A. M., Martin, M. L., Yamamoto, Y., Melchinger, H., Weinstein, J., Nguyen, A., ... & Wilson, F. P. (2023). Impact of digital health technology on quality of life in patients with heart failure. *JACC: Heart Failure*.

Yao, R., Zhang, W., Evans, R., Cao, G., Rui, T., & Shen, L. (2022). Inequities in health care services caused by the adoption of digital health technologies: scoping review. *Journal of medical Internet research*, 24(3), e34144.

Yaşhoğlu, M.M. (2017). Sosyal bilimlerde faktör analizi ve geçerlilik: keşfedici ve doğrulayıcı faktör analizlerinin kullanılması. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 46, 74-85.

Yazıcıoğlu, Y., & Erdoğan, S. (2004). *SPSS uygulamalı bilimsel araştırma yöntemleri*. Detay Yayıncılık, Ankara.



ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi \* Research Article

Osmanlı Bürokrasisinde Arzuhâllerin Değerlendirilme Usullerine Bir Örnek:  
Manastır Kazası Âşar Tevzi'ine Yapılan İtirazlar ve Vilâyet Merkezine  
Yansımaları

An Example of the Evaluation Methods of Petitions in the Ottoman Bureaucracy:  
Objections to the Distribution of Tithes in the Manastır District and Their  
Reflections in the Provincial Center

**Kemalettin KOÇ**

Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi,  
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü  
kkoc@ksu.edu.tr  
Orcid ID: 0000-0001-6632-9501

**Öz:** Osmanlı padişahları, haksızlık karşısında adaletin tecellisine büyük önem vermişlerdir. Bu maksatla ciddi gayretler sarf edip gereken tedbirleri almışlar, şikâyet hakkını bütün reayaya tanımışlardır. Dahası, devletin süregelen sosyal ve idarî hayatında haksızlığa uğrayan veya uğradığını düşünen reaya ve askerî sınıfın ilgili kurumlara arzuhâller vererek hakkını aramasını teşvik etmişlerdir. Bu çalışmada şikâyet hakkı olarak verilen arzuhâllerin Osmanlı bürokrasisinde değerlendirme usulleri, Manastır Kazası âşar tevzi'ine yapılan itirazlar bağlamında incelemeye tabi tutulmuştur. Verilen arzuhâllerdeki itiraz konularının çeşitlilik arz etmiştir. Her köy için ortak veya farklı konuları içeren şikâyet, itiraz ve talepler yer almıştır. Bu yüzden arzuhâllerde belirtilen talepler, her köy için ayrı ayrı ele alınmıştır. Yapılan itiraz ve talepler, kurulan komisyonla tetkik edilmiştir. Komisyonun tetkikatının neticeleri Vilâyet İdare Meclisi'ne gönderilmiştir. Meclis de bu bilgiler ışığında bir karara varmıştır. Vilâyet İdare Meclisi'nin, kararları verirken kamu ve ahali hakkının korunmasına azami derecede riayet ettiği, ciddiyet ve titizlikle çalıştığı müşahade edilmiştir. Dolayısıyla Osmanlı bürokrasisinin, devleti adalet kapısı olarak görüp onun şefkat ve merhametine sığınarak adalet dağıtmasını bekleyenler karşısındaki, çalışma, gayret ve kararlılığı önemlidir. Doğru karar verebilmek için arzuhâllerin kabulünden, konunun tetkik ve tahkikatında neye ve nerelere dikkat edip hangi kayıt ve kişilere müracaat ettiği bizzat görülmüştür. Ayrıca arzuhâl tetkiklerinin köy köy ayrıntılı olarak verilmesi, Osmanlı bürokrasisinde arzuhâllerin değerlendirilme usullerine bir örnek teşkil etmiştir. Bunun yanında arazi çeşidi, ürünleri, reaya sınıfları gibi çeşitli konularda bölgenin sosyoekonomik yapısı hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Osmanlı bürokrasisi, Osmanlı adaleti, şikâyet hakkı, manastır vilâyeti, âşar tevzi'i.

**Abstract:** The Ottoman sultans gave great importance to the manifestation of justice in the face of injustice. To this end, they made serious efforts and took the necessary measures, and granted the right to complain to all subjects. Moreover, they encouraged subjects and military class who were subjected to or thought to be subjected to injustice in the ongoing social and administrative life of the state to seek their rights by submitting petitions to the relevant institutions. In this study, the evaluation methods of petitions given as a right to complain in the Ottoman bureaucracy were examined in the context of objections made to the tithes distribution of the Manastır District. The objection subjects in the submitted petitions varied. There were complaints, objections and demands that included common or different subjects for each village. Therefore, the demands

Geliş Tarihi:31.01.2024

Kabul Tarihi:26.08.2024

Yayın Tarihi:31.08.2024

Atıf: Koç, K. (2024). Osmanlı bürokrasisinde arzuhâllerin değerlendirilme usullerine bir örnek: manastır kazası âşar tevzi'ine yapılan itirazlar ve vilâyet merkezine yansımaları. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 859–876. Doi: 10.33437/ksusbd.1429396

---

stated in the petitions were handled separately for each village. The objections and demands made were examined in the established commission. The results of the commission's investigation were sent to the Provincial Administrative Council. The Council reached a decision in light of this information. It was observed that the Provincial Administrative Council paid utmost attention to the protection of public and public rights while making decisions, and worked with seriousness and meticulousness. Therefore, the work, effort and determination of the Ottoman bureaucracy against those who saw the state as the gate of justice and expected it to distribute justice by taking refuge in its compassion and mercy are important. In order to make the right decision, it was seen firsthand what and where to pay attention to and which records and persons to apply to during the acceptance of petitions and the investigation and inquiry of the issue. In addition, the detailed submission of petition investigations village by village constituted an example of the methods of evaluating petitions in the Ottoman bureaucracy. In addition, it provided us with information about the socio-economic structure of the region on various issues such as land type, products and subjects' classes.

**Keywords:** Ottoman bureaucracy, Ottoman justice, right of complaint, manastır province, distribution of tithe.

---

## GİRİŞ

Osmanlı Devleti adalet anlayışı ve müesseseleriyle tarihteki en teşkilatlı devletlerden biri sayılmaktadır. Kurumsal yapısıyla üç kıtaya yayılmış birçok milleti bünyesine almış, onların aralarında bir sıkıntı olmaması için ince bir siyaset takip ederek onları idare etmiş, adalet dağıtmıştır. Bütün bu yapı içerisinde, Müslim ve gayrimüslim ahali arasında haksızlığa uğradığını düşünenler, rahatça hakkını arama gayreti içerisine girmiştir. Devlet bu mekanizmayı sürekli açık tutmuştur. İşler halde tutulan bu mekanizma reaya ve askerî sınıf tarafından yaygın olarak kullanılmıştır.

Açık tutulan adalet mekanizması sayesinde, haksızlığa uğradığını düşünen reaya ve askerî sınıf, şikâyetlerini ve hak arama mücadelelerini arzuhâl vermek suretiyle gerçekleştirmiştir. Herkes uğradığı haksızlığın giderilmesi için ilgili kurumlara arzuhâl verebilmiştir. Günümüzde daha çok dilekçe olarak isimlendirilen arzuhâller, kişisel verildiği gibi topluca da verilebilmiştir. Hak arama şahsi ise, arzuhâl kişisel verilmiş, toplu bir haksızlığa uğrama söz konusu ise toplu olarak sunulmuştur. Arzuhâller, merkez ve taşra idarî teşkilatındaki kurum ve kuruluşlara verilmiştir. Verilen arzuhâller titizlikle incelenerek kamu ve ahali hakları muhafaza edilmeye çalışılmıştır. Verilen bu arzuhâller, devlet kurumlarına bağlı arşivlerin oluşması neticesini doğurmuştur.

Osmanlı bürokrasisinde arzuhâllerin değerlendirilme usulleri, Manastır kazasına bağlı bazı köylerin âşar tevzi'ine yapılan itirazları bağlamındaki şikâyet hakları incelemeye tabi tutulacaktır. Bu bağlamda, devletin taşra teşkilatına verilen arzuhâllerin çözüm arama süreci mercek altına alınacaktır. Ayrıca arzuhâller ayrıntılı olarak incelenerek arzuhâllerdeki şikâyet konuları, köy isimleri, ahali sınıfları, şahıs isimleri, arazi çeşitleri, arazi sınıfları, yetiştirilen ürünler, bazı memuriyet isimleri, tutulan defterler gibi birçok konuda bilgiler elde etmek de mümkün olacaktır.

“Osmanlı dönemi kayıtlarında köy yerine genellikle iskân edilen yer anlamında karye” adı kullanılmıştır (Baykara, 2000: 35). Çalışmadaki arzuhâl sahiplerinin arazilerinin yer aldığı yerleşim yerleri de karye olarak kaydedilmiştir. Bu bağlamda, başlıklarda ve metinde yerleşim yerinin adı belirtilirken, belgeye sadık kalınarak, “karye” kelimesi tercih edilmiştir.

Çalışma esnasında Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA) Teftişat-ı Rumeli Evrakı (Rumeli Müfettişliği) Manastır evrakı arasında bulunan belgeler tespit edilmiştir. Bu belge ve bilgiler ışığında konu araştırılmıştır. Araştırma konusu, ilgili diğer kaynaklardaki bilgilerle desteklenmiştir.

Arzuhâllerdeki iddia ve talepler ile bu çerçevede devletin icra ettiği tetkikat ayrıntılı olarak verilmiştir. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin adalet sisteminin işleyişini, adil olma, adaleti tesis etme yönündeki gayret, kararlılık, niyet ve çalışmalarını görmek ve ortaya koymak bakımından önemlidir. Dolayısıyla bu çalışmada, Osmanlı bürokrasisinde arzuhâllerin değerlendirilme usullerinin bir örneğini görmek mümkün olacaktır.

## OSMANLI DEVLET SİSTEMİNDE ŞİKÂYET HAKKI

Ortadoğu devlet ve hükümet sistemi adalet kavramına dayandırılır (İnalcık, 1988: 33). Adalet, Kâmûs-ı Türkî’de *hakki yerine getirme, herkesin hakkına tamamıyla uyma, eşitlik, doğruluk, hakka ve adalete uygun davranış* (Şemseddin Sami, 1317: 929); Türk Dil Kurumu’nun genel Türkçe sözlüğünde, “*hakka ve hukuka uygunluk, hakki gözetme; yasalara sahip olunan hakların herkes tarafından kullanılmasının sağlanması*” (<https://sozluk.gov.tr/>) şeklinde tanımlanmaktadır. Bu kavram, halkın şikâyetlerini direkt olarak hükümdara sunulabilmesi ve onun emri ile hakka ve adalete uygun olmayan tavır, davranış ve uygulamalar gibi haksızlıkların ortadan kaldırılarak hakların karşılıklı olarak korunması olarak da tanımlanabilir. Divan-ı Hümayun’un ana görevi budur. Buraya yapılan kişisel ve toplu başvuruların doğrudan doğruya sultana yapıldığı kabul edilmiştir. Hükümdarın Cuma namazı, av, sefer gidişi ve dönüşü gibi çeşitli vesilelerle halktan aracısız şikâyet topladığı da olmuştur. Böylece, Osmanlı Devleti’nde bir takım müesseseler ve onlara bağlı arşivler oluşmuştur (İnalcık, 1988: 33).

Osmanlı Devleti’nde şikâyet hakkı, en doğal bir hak olarak yaygın biçimde kullanılmıştır. Bu hak arzuhâller şeklinde tezahür etmiştir. Diyanet İslam Ansiklopedisinde “*bir istek ve şikâyetin üst makama duyurulması, bunun için sunulan yazı, dilekçe*” olarak tanımlanan arzuhâl, Osmanlılarda bir haksızlıktan şikâyet, bir görev veya ücretin talep edilmesi, bir hatanın düzeltilmesi gibi durumlarda hazırlanmıştır (İpşirli, 1991: 447). Şahsi veya topluca imza edilerek de sunulmuştur. Çok imzalı arzuhâllere *mahzar* adı verilmiştir (İpşirli, 2003: 398). Padişah’tan başlamak üzere taşradaki idareci ve yetkili her seviyedeki makamlara kadar verilmiştir. Yani Osmanlı Devleti merkez teşkilatının yetkili makamlarına arzuhâl sunulduğu gibi taşrada eyalet divanına da sunulabilirdi. Taşrada arzuhâlleri kabul edip değerlendirmek en yetkili idarî kuruluş olan idare meclislerinin belli başlı görevleri arasında yer almıştır (İpşirli, 1991: 447).

Tanzimat’tan sonra, eyalet valilerinin sorumluluklarına ortak olmak üzere kurulan “idare meclisleri” (İnalcık, 1995: 550) <sup>1</sup> daha sonra 22 Ocak 1871 tarihli “İdâre-i Umûmiyye-i Vilâyât Nizâmnamesi” hükümlerine tâbi oldu. Bu nizamname hükümlerine bağlı olan vilâyet idare meclisleri, valinin başkanlığında toplanırdı (Mardin, 1988: 365). Meclisin diğer üyeleri müfettiş-i hükkâm-ı şer’iyye, defterdar, mektubcu (resmi dairelerin yazı işlerini yürüten görevli), hariciye müdürü ve ahali arasından seçilmiş ikisi Müslim, ikisi gayrimüslim kimselerdi. Ayrıca deavî memurları, merkez vilâyette bulunan müftü, hâkim, gayrimüslim milletlerin ruhani liderleri meclise katılıyordu. İdare meclisi mülkiye, maliye, hariciye, nafia ve ziraate dair konuları müzakere ile vazifeliydi (Düstur, 1289: 610, 623). Vilâyet İdare Meclisi’nde ahaliden dört kişinin üye olarak talep edilmesi; bölgeden seçilen bu kişilerin bölgeyi ve ahaliyi iyi tanımaları dolayısıyla, idarecilerin doğru karar almalarını ve işlerini kolayca yürüterek olan ve olası meselelere sıkıntı yaşamadan çözüm bulmalarını sağlamak olmalıdır. Böylece ahali yönetime dolaylı da olsa dâhil olmuş olmaktadır.

Daimi surette toplanan Meclis-i İdare-i Vilayet’in görevleri arasında, kanuna uygun olarak öşür ve diğer vergi gelirlerinin kiraya verilmesi ve ihalesini inceleme ve müzakere vardı. Vilayete bağlı her köyün muhtarı ve ihtiyar meclisi bulunurdu. Köylerin idaresini yürüten muhtarın vazifelerinden birisi sorumluluk alanında bulunan boşalmış ve saklanan veya resmi kayıtlara geçirilmeyen araziye nahiyeye bildirmektir. Köylerdeki İhtiyar Meclisleri’nin görevleri arasında ise köyün ziraat ve ticaretini kolaylaştırmak için gereken tedbirleri almak bulunmaktaydı. Ayrıca köye mahsus olan her türlü tekâlifin tevzi’ine karar vererek icrasına nezaret etmekte. Bunun yanında tarıma uygun boş arazilerle ilgili bilgileri, muhtarlar vasıtasıyla Nahiyeye müdürüne haber vermektir. Yine görevini kötüye kullanan muhtarları, Nahiyeye müdürü vasıtasıyla kaza kaymakamına ihbar etmekte (Düstur, 1289: 638- 639, 641, 648).<sup>2</sup>

Osmanlı Devleti’nde Müslim ve gayrimüslim herkese hakkını arama imkânı tanındığından reaya, askerî sınıftan yahut bir kazada halkın belirli bir kısmı, bunun yanında halktan bir şahıs da kendi başına arzuhâl verebilmiştir (İnalcık, 1988: 35). Arzuhâli, reaya ve askerî sınıftan herkes bir devlet

<sup>1</sup> İdare meclisleri için ayrıca bk. Mehmet Seyitdanlıoğlu, Yerel Yönetim Metinleri (III): Tuna Vilâyet Nizamnamesi. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 5 (2), Mart 1996, 67-81.

<sup>2</sup> 1871 tarihli Vilâyet Nizamnamesi için bk. Mehmet Seyitdanlıoğlu, Yerel Yönetim Metinleri (VI): 1871 Vilâyet Nizamnamesi ve Getirdikleri. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 5 (5), Eylül 1996, 89-103; Mehmet Seyitdanlıoğlu, Yerel Yönetim Metinleri (VII): 1871 Vilâyet Nizamnamesi ve Getirdikleri. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 5 (6), Kasım 1996, 89-99.

daireesine, Divan-ı Hümayun'a hatta padişaha verebilirdi. Herkesin özel konularda üst makamlara sundukları dilekçeler olan arzuhâllerin, hemen sürekli olarak eski kayıtlara başvurularak önce durum tespiti yapılır ve nihayetinde cevapları verilir (Kütükoğlu, 1998: 307, 324).

Arzuhâlde şikâyet konusu, ilgili veya ilgililerin kesinlikle bir zararını veya uğranılan bir haksızlığı gidermek için olmalıdır (İnalçık, 1988: 35). Rumeli'nin bir unsuru olan Manastır vilâyetinde de ahali yaygın olarak hak arama girişiminde bulunarak ilgili makamlara arzuhâllerini sunmuşlardır.

### 1904 YILI ÂŞAR TEVZİ'İ

Osmanlı Devleti'nde bir sancağa düşen masraf, o sancağa ait kazaların ve nahiyelerin mahalleleri ile köylerine tevzi' edilir ve toplanır (Özkaya, 1981: 135). Tevzi' kelimesi *dağıtma*, *herkese hissesini verme*, *taksim*, *ayrı ayrı teslim* (Şemseddin Sami, 1317: 450), *paylaştırma* (<https://sozluk.gov.tr>), *ait olduğu yerlere verme*, *dağıtım*, *herkese payını verme*, *taksim etme* (Lugatim.com) anlamlarını içermektedir. *Vergi dağıtım çizelgeleri* veya *vergi dağıtım defterleri* adıyla da isimlendirilen Tevzi' Defteri de (Çadırcı, 1991: 74, 88) *eyâletlerin mahallî masrafları için toplanacak vergilerin yazıldığı devletçe tasdikli defter* (Lugatim.com.) olarak tanımlanmaktadır. Bununla beraber, yapılan bazı yayınlarda Tevzi' Defterlerinin ortaya çıkış nedenleri ve hangi amaçla düzenlendiği ile ilgili genel bir görüş birliği bulunmadığı belirtilmektedir (Akkuş, 2017: 33).<sup>1</sup> Tevzi' Defterlerindeki bilgiler şer'îye sicillerine kaydedilmiştir (Çadırcı, 1991: 148-149, 164-167; Akkuş, 2017: 33). Ayrıca 1864 tarihli Tuna Vilâyet Nizamnamesi'nde, İhtiyar Meclisleri ait oldukları ahali sınıfının vergi hisselerinin usulüne uygun olarak tevzi'ine nezaret etmekle görevlendirilmişti (Seyitdanlıoğlu, 1996 Mart: 78). Bunun yanında 1871 tarihli İdâre-i Umûmiyye-i Vilâyât Nizâm-nâmesi<sup>2</sup>ne göre vilayetlerdeki Meclis-i Umûmi, vilâyetin yıllık vergilerinin Tevzi' Defterlerini kontrol etmekle yükümlü kılınmıştı (Düstur, 1289: 639).

İncelediğimiz arzuhâllere göre ise Manastır'a bağlı köylerdeki âşarın tevzi' işlemi tevzi' memurları tarafından yürütülmüştür. Dolayısıyla bu defter çeşidi, devletin bir vergi kalemi olan öşür vergisinin arazi veya hasılat üzerine dağıtımının da yazıldığı bir defter türü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bir köyün son beş yıldaki âşar hasılatının ortalamasının alınması şeklinde tanımlanan tahmis-i âşar yöntemiyle (Coşar, 1996: 21), 1904'de Manastır kazasının otuz köyünde tevzi' edilen öşür bedeli (BOA, TFR.I.MN. 61/6013: lef 2), arazinin ziraat kabiliyeti derecesine göre belirlenmişti (Faik Nüzhet, 1 Kânunuevvel 1325: 437). Arazinin ziraat yapılabilme gücü, tarıma uygunluğu, verimi, sulanabilirliği gibi unsurlar önem arz etmiştir. Belirlenen usullerle önce âşar memurları tarafından tevzi' muameleti icra edilmiş, sonrasında defteri tanzim edilmiştir. Tevzi' muameleti icra ve defteri tanzim edildikten sonra herkesin ödemesi gereken öşür miktarı ortaya çıkmıştır.

### ÂŞAR TEVZİ'İNE YAPILAN İTİRAZLAR

Arazi sahiplerinden bir kısım vergi yükümlüsü, âşar tevzi'i sonrasında ortaya çıkan öşür miktarından memnun olmamıştır. Kendilerini memnuniyetsizliğe iten sebepler karşısında şikâyet hakkını kullanma yoluna gitme kararı almışlardır. Bu maksatla ilgili kurumlara tevzi' esnasında görülen ve sonrasında ortaya çıkan olumsuz durumların düzeltilmesini içeren arzuhâller vermişlerdir. Devlet görevlileri ahalinin adalet arama düşüncesi çerçevesinde verdiği arzuhâlleri toplamıştır. Toplanan itirazlar numaralandırılarak köy köy kayıt altına alınmıştır. Kayıt defterinde, arzuhâlin tarihi, sahibi ve ikamet yeri, arazinin bulunduğu karye, hulasası, komisyonun tetkiki, Vilâyet İdare Meclisi'nin kararı ve konu hakkında düşünceler gibi açıklayıcı kısımlar yer almıştır. Düşünceler kısmına çoğunlukla, kararı ortak olan arzuhâllere gönderme yapılmıştır. Arzuhâllerin çoğunluğu tarihine göre köy köy tasnif edilerek kaydedilmiştir.

Şahsî arzuhâller olduğu gibi arzuhâl veren kişinin "rûfekası" ve "refiki" adıyla toplu şekilde verilmiş arzuhâller de yer almıştır. Arzuhâl sahipleri, köy ahaliyle ashâb-ı alâkasından<sup>2</sup> oluşmuştur.

<sup>1</sup> Tevzi' Defterleri ve uygulaması ile ilgili bk. Yakup Akkuş, Osmanlı Maliyesi Literatüründe İhmal Edilmiş Bir Tartışma: Tevzi' Defterlerinden Vergi-i Mahsûsa'ya Geçiş. *Tarih Dergisi*, (65), 2017, 32-41. Tevzi defteri için ayrıca bk. Mehmed Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü*. 3, Milli Eğitim Bakanlığı, 1993, 485-486.

<sup>2</sup> Ashâb-ı Alâka büyük çoğunluğu Müslüman Türklerden oluşan ve arazide mülkiyet veya tasarruf sahibi olanlara verilen addır. Bk. Tevfik Güran, Ahmet Uzun, Bosna-Hersek'te Toprak Rejimi: Eshâb-ı Alâka ve Çiftçiler Arasındaki İlişkiler (1840-1875), *Bellekten*, 70(259), 2006, 876-877.

Arazi sahiplerinin bir kısmı kazada ikamet etmiş olup bunların meslekî olarak birçok sınıfa mensup olduğu görülmüştür. Bu şahıslar askerî sınıftan Jandarma mülazımı, Üçüncü Ordu-yı Hümayun nüfus mümeyyizi ve 34. redif alayının 3. taburunun 3. bölüğü yüzbaşısı; ilmiye sınıfından müderris; esnaftan şamdancı ve nalbant sınıfına mensuptur. Bunların yanında “ağa”<sup>1</sup> ve “efendi”<sup>2</sup> unvanlarına sahip kişiler de mevcuttur. Ayrıca devlet görevlisi ve idareciler sınıfından muhtar, belediye tahsildarı, Meclis-i İdare-i Vilâyet eski azası yer almıştır. Arazi sahiplerinden bir kısmı da hanımlardan oluşmuştur.

Bedelin dağıtımının ardından köy ahalisi ve ashâb-ı alâka tarafından verilen arzuhâllerde yer alan iddia ve talepler, önce komisyon tarafından incelenip soruşturulmuş, sonra da Vilâyet İdare Meclisi’ne bildirilmiş veya havale edilmiştir. Meclis de arzuhâlde belirtilen iddia ve talepler ekseninde komisyon tarafından icra edilen inceleme ve tahkikatlar hakkında bir değerlendirme yaparak neticeye varmıştır. Sonuçta yapılması gerekenler izah edilmiştir. Defter 2 Ocak 1905 tarihinde Duyûn-ı Umûmiye Nazırı Ferik Ali ve vergi müdürünün<sup>3</sup> mührüyle tasdik edilmiştir. Diğer imzacılardan maliye müfettişi Selanik’te olduğundan, vergi müdürü de hazır bulunmadığından defteri onaylayamamışlardır (BOA, TFR.I.M., 6/592: 12).

Köylerin âşarı tevzi’ edilirken arazilerin ölçümünün doğru yapılması ve deftere kaydedilmeyen arazi kalmaması önemlidir (BOA, TFR.I.M., 6/592: 6). Yani araziler için tahrir (yazım) ve tevzi’ önemli iki unsur olarak kabul edilmiştir. Bu şekilde âşar bedelinin tevzi’ine yapılan itirazlara konu edilen arazilerin bulunduğu köy sayısı on üçtür. Bazı arzuhâller, birden fazla köyde bulunan arazilerle ilgili itirazları içermiştir. Bu gibi köyler birlikte verilmiştir. Böylece verilen arzuhâl sayısı toplamı kırk bir olmuştur.

**Tablo 1. İtirazlara konu olan arazilerin bulunduğu köyler ve arzuhâl sayıları**

Köy adı	Arzuhâl sayısı
Radobor	11
Radobor ve Mogila	1
Kokraçan	6
Mogila	5
Voloşine	1
Hanalu	1
Orta Eğri ve Paşa Eğri	3
Barişan	3
Sopotniçe	1
Lomça	1
Çirnebuka	2
Orta Eğri	1
Obroşan	3
Gradeşniçe	2
<b>Toplam</b>	<b>41</b>

Şikâyet konuları; arazi gizlenmesine, verginin fazla koyulmasına, yanlış kişi üzerine kaydetmeye, öşrün hâsılat üzerinden alınması isteğine, mükerrer yazıma, arazinin sınıflarına, ölçüsüne ve hem ölçüsüne hem sınıflarına olmak üzere çeşitlilik arz etmiştir.

### Radobor Karyesi İle İlgili Arzuhâller

Manastır kazasına bağlı Radobor Karyesi’nde bulunan araziler için 11, Radobor ve Mogila’daki araziler için de ortak 1 adet arzuhâl verilmiştir. Arzuhâller 4 Eylül 1904 ile 15 Aralık 1904 tarihleri arasında teslim edilmiştir. Arzuhâl sahipleri; Emir Çelebi, Kasım Çelebi, Sinan Bey, Kara Tabak, Aşağı Çayırılı ve Yakup Bey mahallelerinde ikamet etmişlerdir. Sivil ahali olduğu kadar devletin muhtelif kademelerinde görev yapan memurlar da yer almıştır. Jandarma mülazımı Kadri Efendi, Ordu-yı

<sup>1</sup> Ağa; itibarlı emirlere, birçok kuruluşun başındaki yöneticilere, yörelerin idaresini ellerinde tutan kişilere verilen unvandır. Bk. Faruk Sümer, Ağa. *DİA*, 1, TDV, 1988, 451-452.

<sup>2</sup> Efendi; Türkçe sahip, malik anlamındaki kelime, Osmanlılar’da çeşitli mevkilerdeki şahıslara verilen unvandır. Bk. Orhan F. Köprülü, Efendi. *DİA*, 10, TDV, 1994, 455-456.

<sup>3</sup> Vergi müdürünün mührü net olmadığından ismi görünmemektedir.



Hümayun Nüfus Mümeyyizi Süleyman Efendi, Emekli Binbaşı Şerif Osman Efendi gibi askerî kökenli olanlar görülmüştür. Ayrıca ilmiye sınıfına mensup müderris Hafız Muhammed Efendi de arazi sahipleri arasında yer almıştır.

Bu araziler hakkında verilen arzuhâl konuları,

- Başkasına ait arazilerin bir başkası üzerine kaydedilmesi,
- Arazilere fazla öşür koyulması, arazi miktarlarının ve sınıflarının düzeltilmesi,
- Gyabara? başındaki araziye fazla öşür tevzi' edilmesi ve öşrün çayırdan elde edilen hâsılata göre düzeltilmesi,
- Kardeşlerin mutasarrıf olduğu 30 dönüm<sup>1</sup> çayıra koyulan öşrün fahiş bulunarak düzeltilmesi,
- Yarısına ortak olunan arazideki hisselerin ayrılarak, araziye konulan öşrün uygun miktara indirilmesi,
- Öşür bedeline bağlanan araziden belirli bir kısmının Ordu-yu Hümayun kâtiplerinden Ahmed Efendi'nin olduğu belirtilerek kaydın düzeltilmesidir (BOA, TFR.I.M., 6/592: 2-4).

Görüldüğü üzere Radobor Karyesi'nde bulunan araziler için verilen arzuhâl konuları çeşitlilik arz etmektedir. Arazi ile ilgili akla gelebilecek birçok başlık bu arzuhâllere konu edilmiştir. Konuların ağırlığını arazi miktarı ve sınıfına yapılan itirazlar oluşturmuştur. Arazi miktarı fazla ve *sınıfı da yüksek derecede* sayılırsa verilmesi gereken öşür miktarı artacaktır. Bu da arzuhâl sahibinin gelirinin azalmasına yol açacaktır. Ayrıca miras yoluyla intikal eden bir arazinin mirasçılara dağıtımının yapılmadığı anlaşılmaktadır. Bunun yanında iki hisseli başka bir arazinin de bir kişiye aitmiş gibi gösterilerek vergi koyulduğu olmuştur. Bunun düzeltilmesi için de Duyûn-ı Umûmiye Nezâretine yazı yazılması gerekmiştir. Ayrıca belirlenen ve koyulan âşar vergisinin çayırdan elde edilen hâsılata göre düzeltilmesini içeren bir talep de bulunmaktadır. Arzuhâle göre otun değeri geçen yıla göre daha düşük olduğundan az paraya satılmış ve gelir düşmüştür. Ottan elde edilen gelir düşmesine rağmen öşür miktarı fazla yazılmıştır. Dolayısıyla arzuhâllerde arazi dönümlerinin fazla yazıldığı, sınıfça da aşağı yukarı bir değerlendirme yapıldığı belirtilerek düzeltme talep edilmiştir. Verilen arzuhâl konularından anlaşıldığı üzere ahalinin kendi hakkını aramak konusunda çekimser değil istekli davrandığı görülmektedir. Bu bağlamda tevzi' esnasında gördüğü hataların düzeltilmesini talep etmiştir. Bunda Osmanlı Devleti'nin halkının hakkını korumak ve adaletle davranmak için oluşturduğu uygun ortam ve şartların etkisinin bulunduğu aşikârdır.

Radobor ve Mogila karyelerindeki araziler için de ortak bir arzuhâl verilmiştir: İddiaya göre Radobor Karyesi'nde tevzi'ye dâhil edilen çayırın âşarı, değerinden çok daha pahalı koyulmuştur. Yine Mogila Karyesi'nde tapu ile mutasarrıf olunan 25 dönüm arazi de 45 dönüm yazılmıştır. Arzuhâlde bu iki konunun düzeltilmesi talep edilmiştir (BOA, TFR.I.M., 6/592: 4).

Verilen arzuhâller incelenmek üzere komisyona havale edilmiştir. İddiaları inceleyen komisyon şu sonuçlara varmıştır:

- Fazla yazıldığı iddia edilen bir arazi tevzi' gereği olarak doğru yazılmıştır. Başkasına ferağ edilen çayırın, sahibi adına kaydedilerek âşar tezkerelerinin değiştirilmesi gereklidir.
- Başka bir çayırın öşür vergisinin doğru koyulduğu tespit edilmiştir. Ayrıca karyenin âşarı *arazi üzerine* tevzi' edildiğinden ve ednadan aşağı derecede öşür koyulamayacağından itiraz yapılması doğru değildir.

<sup>1</sup> Bir dönüm 916,8 m<sup>2</sup> veya 919,302 metrekairelik bir araziye gösterirdi. Ancak dönüm miktarı yine de her yerde aynı ölçüde değildi. İstanbul ve havalisinde bir dönüm 701,9 m<sup>2</sup>, Anadolu'da 1160,4 m<sup>2</sup>, Mısır, Irak ve İran'da 2062,9 m<sup>2</sup> idi. 1881 yılında metre sistemini temel alan yeni bir ölçü biriminin tespiti yapıldı. Adına da "cedid dönüm" adı verildi. Yeni kanuna göre bir cedid dönüm 50X50 = 2500 m<sup>2</sup> idi. Önceki ölçü de eski dönüm olarak anılmıştır. Bk. Feridun Emecen, Dönüm. *DİA*, 9, TDV, 1994, 521.

• İşlemler arazi tahriri, tapulu ve tapusuz arazi sahiplerinin ifadeleri ile araştırmaya ve soruşturmalara dayandığından değişikliğe gerek yoktur.

• Arzuhâle konu edilen çayırın, Karpıçe mevkiinde yaklaşık 45 dönüm olduğu belirtilmiştir. Bu mevkideki diğer araziler de derecesine göre alıyyülâlâ (en yüksek) ve âlâ (yüksek) kabul edildiğinden itiraza mahal yoktur.

• Buçale? mevkiinde yer alan arazisinin sınıfına yapılan itiraz doğru değildir. Çünkü bu mevkideki diğer arazi sahipleri ve mutasarrıflarına ait bulunan yerlere alıyyülâlâ ve âlâ itibariyle bedel biçildiğinden itiraza gerek yoktur.

• İtiraz konusu olan 7 dönüm çayır, Tevzi' Defterine göre Üsküp mevkiinde yer almıştır. Araziye koyulan verginin düzeltilmesi talebi gereksizdir.

• Sınıfına itiraz edilen bir çayırın, bulunduğu mevkilerdeki diğer arazinin sınıfı da aynı derecelere sahip olduğundan itiraza lüzum yoktur.

• Dönümüne itiraz edilen çayır fazla yazılmamıştır. Arzuhâl sahibinin hissesinin ayrılarak kendisine ve diğer mutasarrıflara ait âşar tezkerelerinin yenilenmesi gereği Duyûn-ı Umûmiye Nezâretine yazılmıştır.

• Arazinin bir kısmının Ordu-yı Hümayun kâtiplerinden Ahmet Efendi'ye ait olduğu iddiasının kabulü, mutasarrıflarının iddiayı kabul etmesine bağlıdır. Durum, gerekli işlemlerin yapılması için Duyûn-ı Umûmiye Nezâretine bildirilmiştir.

• Âşarı değerinden fazla yazıldığı iddia edilen çayır, aynı mevkideki emsali sınıfına uygun olup itiraza yer yoktur. Ayrıca Mogila Karyesi'nde fazla yazıldığı iddia edilen arazi konusunun Vilâyet İdare Meclisi'ne bildirilmesi uygun görülmüştür (BOA, TFR.I.M., 6/592: 2-4).

İncelenen kimi arzuhâllerdeki iddiaların ekserisini arazinin sınıfına yapılan itirazlar oluşturmuştur. Bazen arzuhâl sahibi ikna edilmeye çalışılmış, bazen iddialar haklı bulunarak yapılan yanlışlık ortaya konulmuştur. Bazen de görevliler tarafından icra edilen işlemlerin yani arazi ölçüsü, sınıf belirleme ve belirlenen öşür bedeli gibi işlemlerin doğru olduğu belirtilerek itiraza mahal olmadığı sonucuna varılmıştır.

Komisyon her bir dilekçede belirtilen iddiaları gerek defter kayıtlarından kontrol ederek ve gerekse şahısların ifadelerine başvurarak araştırmıştır. İfadelerine başvuru şahıslar arasında köy muhtarı, köy ihtiyar heyeti, ahali ve görevliler yer almıştır. Arzuhâl sahiplerinin iddiaları, kayıtlar ve konu ile alakalı şahısların ifadelerine başvurulması konunun aydınlatılması bakımından önemli görülmüştür. Konu, imkânlar ölçüsünde tam olarak incelenip soruşturulduktan sonra ortaya çıkarılan neticeler, Vilâyet İdare Meclisi'nin onay ve görüşlerine sunulmuştur.

Komisyon incelemesinin ardından varılan neticeler, Vilâyet İdare Meclisi tarafından değerlendirilerek bir karara bağlanmıştır. Meclis, resmî makamların işlem yaparken köy ahalisinin ifadelerine dayandığını beyan etmiştir. Bu ifadeler ile iddiaların hangisinin doğru olduğunun tahkiki, arazilerin ölçülerek deftere kaydedilmesine ve evsafının mahallerince ortaya konulmasına bağlamıştır. Fakat bu işlemleri yapmağa zaman kalmadığından, gelecek yıl icrasına karar vermiştir. Gelecek yıl ortaya çıkacak duruma göre işlem yapılması için arzuhâllerin komisyonda korunmasını istemiştir. Ayrıca bu yıl tahmîse geç başlanıldığından bazı aksiliklerin yaşandığını kabul etmiştir. Gelecek yıl işlemlerin icrasına zamanında başlanarak erteleme ve zorluk yaşanmaması için gereken tedbirlerin alınmasına karar verilmiştir. Ayrıca bir arazinin yeniden ölçümüne ve arzuhâl sahibinin sehven adına yazılan arazi kayıtlarının gerçek sahipleri adına düzeltilmesi uygun görülmüştür. Ama bu işlemler de zaman alacağından sonraki yıla ertelenmiştir (BOA, TFR.I.M., 6/592: 2-4).

Vilâyet İdare Meclisi tarafından yapılan değerlendirmeler neticesinde bahse konu arazilerin yeniden ölçülerek deftere kaydedilmesi gerekli görülmüştür. Ölçümün ardından arazinin sınıf ve niteliğinin ortaya çıkarılması istenmiştir. Fakat bu yıl tahmîse geç başlandığından yapılması gereken bu işlemler zaman alacaktır. Zaman kalmadığından ve vakit darlığından işlemlerin sonraki yıla bırakılmasına karar verilmiştir. Osmanlı Devleti idarecilerinin hem devletin ekonomik kayıp

yaşamaması hem de vatandaşın ekonomik ve sosyal olarak mağdur olmaması, hak kaybına uğramaması ve zarar görmemesi için arzuhâllerde belirtilen iddiaları tekrar inceleme gereği duyduğu anlaşılmaktadır. Bu da Osmanlı Devleti'nin adil olma, adaleti tesis etme yönündeki gayret ve kararlılığını ortaya koymasından önem arz eden bir durum olarak görülmelidir.

### **Kokraçan Karyesi'nde Bulunan Araziler İçin Verilen Arzuhâller**

Kokraçan Karyesi'nde bulunan araziler için altı adet arzuhâl verilmiş olup, arzuhâller 17 Eylül 1904 ile 2 Kasım 1904 tarihleri aralığındadır. İlk arzuhâl Kokraçan Karyesi ile Mogila Karyesi'ndeki araziler için verilirken diğer arzuhâller sadece Kokraçan Karyesi'ndeki araziler içindir. Arzuhâl sahipleri Emir Çelebi, Eyne Bey ve Dörrtgöz mahallelerinde ikamet eden Âdem bin Mustafa'nın zevcesi Emine, Mustafa bin Yakup, Hacı Halid Ağa, Timur Şah Efendi, belediyenin tahsildarı Abdurrahman Efendi ve Taşko Petre'dir. Bunlar arasında bir kişi devlet görevlisi, biri de bayandır.

Arzuhâl konuları şu şekilde sıralanmıştır:

- Kokraçan'daki arazi, çayır ve bağların fazla yazılması ile Mogila'daki arazinin fazla kaydedilmesi
- Orizar-ı Bâlâ'daki araziye fazla öşür koyulması
- Üzüm bağlarının sınıfının düzeltilmesi
- Bir arazinin fazla yazıldığı ve sınıfının da uygun olmadığı
- Başkaca bir arazinin sınıfına itiraz edilmesi ve belirlenen âşarın fahiş bulunarak öşür miktarının indirilmesi

• Kokraçan sınırında bulunan ve iki eşit parçaya bölünerek iki yarıcı tarafından idare edilen 12 dönüm tarla mükerrer yazıldığından düzeltilmesi talebidir (BOA, TFR.I.M., 6/592: 5-6).

Manastır'da ikamet eden arazi sahiplerinin verdiği arzuhâller konu bakımından incelendiğinde arazi, çayır, bağ ve tarla dönümlerinin olduğundan fazla yazıldığı, çok fazla öşür vergisi koyulduğu, sınıfların doğru belirlenmediği ve mükerrer yazımın düzeltilmesi iddialarını içermiştir. İddialar incelenmek maksadıyla komisyona gönderilmiştir.

Komasyon iddiaları tek tek incelemiştir. Her iddianın arkasındaki gerçeği ortaya çıkarabilmek için çalışmalar yapılmıştır. Yapılan çalışmalar neticesinde, incelenen arzuhâller hakkındaki tetkikler şu başlıklar altında toplanmıştır:

• Kokraçan'da bulunan arazi, çayır ve bağ ile Mogila karyelerindeki arazi, ihtiyar heyetinin de hazır olduğu bir ortamda arzuhâl sahibinin kâhyası ile yarıcıları tarafından yazdırılmıştır. Dolayısıyla herhangi bir işleme gerek yoktur.

• Sınıfına itiraz edilen arazilerin sınıfı, bulunduğu mevkideki diğer arazilerin sınıfına uygun olduğundan itiraza mahal yoktur. Bazı araziler için de Tevzi' Defterine müracaat edilmiştir.

• Arazi ve bağa koyulan öşür bedeli, etrafındaki diğer arazilere koyulan öşür bedeline uygun olduğundan itiraz gereksizdir.

• Arzuhâl sahiplerinden birinin arazisi Çernoviçe mevkiinde âlâ yani yüksek derece sayılmış ise de sonradan yapılan incelemede arazinin evsat (orta) sınıf sayılan Pençerka mevkiinde bulunduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla öşrünün de evsat sayılarak dağıtılması gerekmiştir. Bu durumda araziye konulan âlâ ve evsat sınıfları arasındaki öşür farkının Mogila yolunda İmambaşı zade müteveffa Şerif Efendi'nin zevcesi Narin? Hatun'un deftere yazılmayan 5 dönüm olan âlâ sınıftaki arazisine öşür koyularak ve geriye kalan 24 kuruşun da tevzi' dışında bırakılan kovan öşrünün yazılarak ondan mahsup edilmesi gerekli görülmüştür. Fakat bu yıl bedele bağlanacak mahallelerdeki kovan öşrünün geriye kalan meblağa karşılık gösterilmesinin uygun olamayacağına karar verilerek, Vilâyet İdare Meclisi'ne müracaat edilmiştir. Dolayısıyla arzuhâl sahibi haklı bulunmuştur. Arazinin mevkiine ve emsaline göre öşür koyulması gerekli görülmüştür.

• Arzuhâl sahibinin eski vergi kaydında cedid 24 dönüm kayıtlı arazisi, yapılan genel düzeltmede

25 dönüm olarak kaydedilmiştir. Tevzi' Defterindeki kayıtlardan, ortakçılar tarafından iki yerde yazdırıldığı anlaşılmıştır. Arazi kaydının düzeltilmesi için durumun Vilâyet İdare Meclisi'ne bildirilmesi uygun görülmüştür (BOA, TFR.I.M., 6/592: 5-6). Yani arzuhâl sahibinin iddiası doğrultusunda arazinin, ortakçılar tarafından iki yerde yazdırıldığı ortaya çıkarılmıştır.

Vergilendirilen araziler için verilen dört arzuhâlde belirtilen iddiaların doğru olmadığı tespit edilerek itirazlar kabul görmemiştir. Bir arzuhâlde ise arazinin evsat sayılan bir köyde bulunduğu belirlenerek öşürün ona göre verilmesi istenmiştir. Son arzuhâlde ise arzuhâl sahibi haklı görülerek, arazinin mükerrer yazıldığı doğrulanmıştır. Arzuhâllerde belirtilen iddiaların komisyon tarafından incelemesiyle ortaya çıkan sonuçlar, Vilâyet İdare Meclisi'ne gönderilmiştir. Meclisçe yapılan değerlendirmeler şu şekilde sıralanmıştır:

- Üç arzuhâlde itiraza konu edilen arazilerin ölçümünün yapılarak deftere yazılması, sınıf ve niteliğinin belirlenmesi istenmiştir. Lakin bu yıl tahmîse geç başlandığından ve vakit darlığından ölçüm ve diğer işlemler seneye ertelenmiştir.

- Kokraçan Karyesi'nin Çernoviçe mevkiinde yazılan ve âlâ sayılarak öşür koyulduğu iddia edilen arazi Pençerka mevkiinde yer almıştır. Pençerka mevki evsat sayılan mahallerdendir. Bu yüzden Tevzi' Defterinde kayıtlı arazinin derecesinin düzeltilmesi gerekmiştir. Bundan dolayı arzuhâl sahibinin hesabından indirilmesi icap eden 70 kuruşa karşılık yeniden yazılacak olan 5 dönüm arazinin deftere kaydedilmesi uygun görülmüştür. Geriye kalan 24 kuruşun da kovanların tahririyle elde edilecek karşılıktan kapatılması istenmiştir. Gerekenin yapılması için konunun Duyûn-ı Umûmiye Nezâretine havalesi ve komisyona bilgi verilmesinin gerektiği belirtilmiştir.

- Bazı arzuhâllerde arazi dönümlerinin fazla yazıldığı ve sınıfça da değerlendirmenin tam olmadığı için gerekenin yapılması talep edilmişti. Fakat konu ile ilgili devlet dairesi bu konuda yapılan işlemleri köy ahâlisinin ifadelerine dayandırmıştır. Dolayısıyla bu ifadelerin ve arzuhâl sahiplerinin ifadelerinin teyidi zarureti doğmuştur. Gerçeğin ortaya çıkarılması da arazi ölçümünün yapılarak deftere kaydedilmesi ve evsafının belirlenmesine bağlanmıştır. Bahsedilen bütün bu işlemleri yapmaya zaman kalmadığından, işlemlerin gelecek yıla ertelenmesi ve arzuhâllerin komisyonda saklanması uygun görülmüştür. Fakat bu sene tahmîse geç başlanıldığından yaşanan eksikliklerin gelecek yıl da yaşanmaması amacıyla gereken tedbirlerin alınması ve işe zamanında başlanması uygun görülmüştür (BOA, TFR.I.M., 6/592: 5-6).

Vilâyet İdare Meclisi, altı arzuhâlin beş tanesi için arazilerin ölçümünün yapılarak deftere yazılmasını, sınıf ve niteliğinin belirlenmesini istemiştir. Ama bu sene çeşitli nedenlerle işlemlere geç başlanması ve vakit darlığı nedeniyle arazi ölçümü ile diğer işlemleri seneye ertelenmiştir. Bir arzuhâl için de arzuhâl sahibinin Kokraçan Karyesi'nde Çernoviçe mevkiinde yazılan ve âlâ sayılarak öşür koyulan arazisinin Pençerka mevkiinde olduğunu teyit etmiştir. Bu mevkiinin arazisi evsat derecede sayıldığından ona göre öşür belirlenmesine karar vermiştir.

### **Mogila Karyesi'nde Bulunan Araziler İçin Verilen Arzuhâller**

Mogila Karyesi'nde bulunan araziler için verilen arzuhâl sayısı beştir. Arzuhâller 23 Ağustos 1904 ile 1 Kasım 1904 tarihleri arasında verilmiştir. İddia sahiplerinin sadece üçünün yaşadıkları yerler belirtilmiştir. Bunların ikisi Kilisa ve Emir Çelebi mahallelerinde, biri de Mogila Karyesi'ndedir. Arzuhâl sahipleri; Vilâyet İdare Meclisi önceki azalarından Süleyman Efendi, Kilisa Mahallesi'nden Tafo ve Naom kardeşler, köy ashâb-ı alâkasından Ahmed Ufuk bin Süleyman Efendi, Emir Çelebi Mahalleli İsmail Efendi oğlu Hilmi ile kızı ve ashâb-ı alâkadan sekiz kişidir. Bu arzuhâllerden dört tanesi kişisel verilirken bir tanesi toplu imza ile verilmiştir. Arzuhâllerin konuları şu şekilde sıralanmıştır:

- İki yarıcı ile idare edilen 50 kile<sup>1</sup> tohum ekilebilen arazinin 396 dönüm yazıldığı, ayrıca aliyyülâlâ sınıf sayılarak 3648 kuruş öşür vergisi koyulması

- Brançe Çiftliği'ndeki bağlarda 16 dönüm olan arazi 22 dönüm, Gyabara'daki 20 dönüm olan çayır 35 dönüm yazılmıştır. Ayrıca bu yerler edna (aşağı) sınıf iken âlâ sınıfa dâhil edilmiştir. Bu nedenlerle

<sup>1</sup> Kile, "özellikle hububat ve kuru meyve ölçmede kullanılan eski bir ölçektir". Bk. Cengiz Kallek. Kile. *DIA*, 25, TDV, 2022, 567-570.

arazi dönümlerinin ve sınıfın düzeltilmesi

• 10 dönümlük çayır 20 dönüm yazılmıştır. Bununla da kalınmayarak aliyyülâlâ sınıfında sayılarak öşür tevzi' edilmiştir. Bu yüzden dönümün ve öşrün düzeltilmesi

• 35 dönüm ve 7 dönüm olmak üzere iki yerdeki toplam 42 dönüm çayıra öşrü tevzi' edilmiştir. Çayırın 35 dönümü sazlık olduğundan âşar bedelinin indirilmesi istenmiştir. Ayrıca 7 dönüm çayırın da sınıfının düzeltilmesi

• Mogila karyesinin âşar tevziatı esnasında, ashâb-ı alâkadan bazıları arazisini noksan yazdırmıştır. Bu arazinin ölçümünün yapılarak gerçeğin ortaya çıkarılması (BOA, TFR.I.M., 6/592: 6-7).

Burada arazi dönümlerinin fazla yazıldığı, bundan dolayı da öşrün fazla koyulduğu iddiaları ağırlıktadır. Ayrıca arazinin sınıfına da itiraz edilmiştir. Dolayısıyla fazla yazılan dönümlerin ve arazi sınıflarının düzeltilmesi talep edilmiştir. Bir arzuhâlde dikkat çeken nokta da ashâb-ı alâkadan bazıların arazilerini eksik yazdırarak vergi kaçırdıkları iddiasıdır. İddia sahipleri imza toplayarak kendileri ile aynı sınıfa mensup arazi mutasarrıflarını şikâyet etmiştir. Bu iddia, devlet açısından vergi gelirin düşmemesi, arazi mutasarrıfları açısından adaletin sağlanması ve haklarının korunarak haksızlığa engel olunması açısından önem arz etmektedir.

İncelenmek üzere komisyona verilen arzuhâller üzerine yapılan tetkikatın neticesi, aşağıdaki şekildedir:

• Konu ile ilgili Tevzi' Defterinde inceleme yapılmıştır. İncelemede arzuhâl sahibinin iki yarıcı tarafından işletilen arazisinden başka diğer iki yarıcı ile Top Çiftliği kâhyasının idare ettiği bir arazisi daha bulunmuştur. Dolayısıyla arzuhâl sahibinin iddiasının aksine arazi fazla yazılmamıştır.

• Mogila Karyesi'nin bu yılki âşarının tevzi'i esnasında, fazla yazıldığı iddia edilen arazi için inceleme ve ölçüm yapılması gerekli görülmüştür. Fakat bu işlemler zaman alacağından sonraki yıla bırakılmıştır. Arzuhâlin, Vilâyet İdare Meclisi tarafından gerekenlerin yapılması için aynı konulu diğer arzuhâllerle birleştirilmesi kararlaştırılmıştır.

• 10 dönüm olduğu iddia edilen çayırın dönüm ve derecesi için köy ihtiyar heyeti ve ilgili memurların ifadesi ile kayıtlara başvurulmuştur. İfadeler ile tutulan kayıtlardan, çayırın bulunduğu mevkie göre aliyyülâlâ derecede 20 dönüm olduğu ve sınıfının benzerlerine uygun olduğu anlaşılmıştır.

• Tevzi'ye dâhil olan 42 dönüm araziden 7 dönümün bulunduğu mevki itibariyle sınıfı doğru belirlenmiştir. Geriye kalan 35 dönüm ise edna derecededir. Bundan aşağı sınıf olmadığından dolayı dereceye yapılan itiraz yanlıştır.

• Arazisini resmî kayıtlara geçirmedeği ve devletten gizlediği iddia edilen ashâb-ı alâkanın isimleri apaçık belirtilmemiştir. İşlem yapılabilmesi için arazisini gizleyenlerin isimleri imza sahiplerinden istenmiştir. Bunun üzerine imza sahipleri arazisi noksan yazıldığı iddia edilen kişilerin isimlerini bildirmiştir. Fakat bunlara ait arazinin ne kadar olabileceği açıklanmamış ve başka da bir bilgi verilmemiştir. Bundan başka köy ihtiyar heyeti çağrılarak bilgilerine başvurulmuştur. İhtiyar heyeti, kaydedilmeyen arazinin gerçekte ne kadar olduğunu bilmediklerini ifade etmiştir. Buradan da bir bilgi alınamaması üzerine zaruri olarak; emlak tahrir kaydına müracaat edilmesine, gerektiğinde arzuhâl sahibi kişilerin çağrılarak Vilâyet İdare Meclisi tarafından araştırma yapılmasına ve arazisini gizledikleri zannedilen kişilerin isimlerinin yazılı olduğu pusulanın eklenmesi uygun görülmüştür (BOA, TFR.I.M., 6/592: 6-7).

Vilâyet İdare Meclisi, komisyon inceleme sonuçları hakkında önce bir durum değerlendirmesi yapmıştır. Meclis, resmî makamların bu konuda yaptığı işlemleri köy ahalsinin ifadelerine dayandırdığını beyan etmiştir. Fakat ifadelerine başvuru köy ahalsi ve arzuhâl sahiplerinden hangisinin beyanlarının doğru olduğunun ortaya çıkarılmasını gerekli görmüştür. Bunun için arazilerin ölçülerek deftere kaydedilmesi ve evsafının mahallerince ortaya konulması ihtiyacını belirtmiştir. Ama bu işlemleri yapmaya zaman kalmadığından gelecek yıl yapılmak üzere ertelenmesine karar vermiştir (BOA, TFR.I.M., 6/592: 6-7). Hasat döneminin yaklaşması, iddia ve ifadelerin doğrulanması için arazilerin yeni baştan ölçülüp deftere kaydedilmesi ile arazinin sınıf ve niteliğinin doğru belirlenmesini

imkânsız kılmiştir. Arzuhâl sahiplerinin iddiaları ile ifadelerine başvurulmuş ahalinin beyanlarının teyidinin şimdilik yapılamayacağına kanaat getirildiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla arzuhâl sahiplerinin iddialarının çoğunluğu hakkında itiraza şimdilik gerek olmadığına karar verilmiştir. Burada önemli bir husus, idarecilerin, konunun açıklığa kavuşması için başvurulmuş şahıs ifadelerine şüphe ile bakmasıdır. Bu ifadelerden hangisinin doğru olduğunu tespit ve teyit etmek istemişlerdir.

### **Voloşine Karyesi'nde Bulunan Arazi İçin Verilen Arzuhâl**

Voloşine Karyesi'nde 7 Eylül 1904 tarihinde bir arazi için arzuhâl verilmiştir. Arzuhâl sahibi, Voloşineli Kota Riste'dir. Kota Riste, mutasarrıfı olduğu 28 dönüm bir evlek<sup>1</sup> arazinin 95 dönüm sayılarak öşür koyulduğunu iddia etmiştir. Yanlışlıkla yapıldığını belirttiği bu hatanın düzeltilmesini istemiştir. Komisyon tarafından iddiası incelenince, arazisinin yeri defter kayıtlarına uygun bulunmuştur. Ayrıca arzuhâl sahibi tarafından beyan edilen dönümlerin yerli dönüm olduğu ifade edilerek ölçüde bir yanlışlık olmadığı anlaşılmıştır. Başka bir işleme gerek kalmadığı sonucuna varılmıştır. Komisyonun incelemesi, Vilâyet İdare Meclisi'ne verilmiştir. Meclis, komisyonun vardığı neticeyi teyit için arzuhâl sahibini meclise davet etmiştir. Müzakereler neticesinde, arzuhâlin tekrar incelenmesine karar verilerek komisyona gönderilmiştir. Konuyu tekrar incelemeye alan komisyon, Voloşine Karyesi âşarını tevzi'ye görevli Mehmed Efendi'nin yanında yer alan vilâyet muhasebe kâtiplerinden Muharrem Efendi'yi davet ederek sorgulamıştır. Fakat komisyonun önceki incelemesinden farklı bir sonuç ortaya çıkmamış ve arazi miktarının belirlenmesi ve gerekenin yapılması amacıyla konu Vilâyet İdare Meclisi'ne gönderilmiştir. Meclis arazinin ölçülerek deftere yazılması, sınıf ve niteliğinin belirlenmesini istemiştir. Ama bu işlemler zamanında yetişemeyeceğinden sonraki yıla bırakmıştır (BOA, TFR.I.M., 6/592: 8). Bu arzuhâlde Vilâyet İdare Meclisi'nin komisyonun aldığı karardan ikna olmayarak konunun aydınlanması ve yeni bir araştırma yapılması amacıyla tekrardan komisyona gönderdiği görülmektedir. Bu olguda devlet idarecilerinin doğruların ortaya konularak hak mahrumiyeti yaşanmaması amacıyla ne kadar titiz davrandıkları aşikârdır. Vilâyet İdare Meclisi'nin konuyu tekrardan incelemesi için tekrar komisyona göndermesi, devletin hukuk anlayışını ortaya çıkarması bakımından önemli görülmelidir.

### **Hanalu Karyesi'nde Bulunan Arazi İçin Verilen Arzuhâl**

Hanalu Karyesi ile ilgili arzuhâl aynı karyenin sakinlerinden Abdülkerim, Veli, İbrahim ve Timur ağalara aittir. 25 Eylül 1904 tarihinde verilen arzuhâlde adı geçenler, bazı kimseler tarafından gizlenen arazinin kendileri üzerine yazıldığı iddiası ve hatanın Tahrir Defterlerine<sup>2</sup> göre düzeltilmesini talep etmekteydiler. Komisyon incelemesi esnasında köy muhtarı, komisyona davet edilerek ifadesine başvurulmuştur. Muhtarın ifadesine göre Abdülkerim, Timur ve köy ahalisinden bazı kimseler öşür bedeli dağıtım esnasında arazilerini kaydettirmemişlerdir. Bunun anlaşılması üzerine şüphe edilen tarlalar ölçülüp tevziat yapılmış ve öşür koyulmuştur. Öşür bedeli de ihtiyar heyeti tarafından onaylanmıştır. Yine İbrahim adına yazılı arazi de aynı durumdadır. Bundan dolayı arzuhâl sahiplerinin iddiaları asılsız sayılmıştır. Ancak muhtarın ifadesinden ve kayıtlardan, arzuhâl sahiplerinden Veli Çavuş'un kendisiyle hanımının ortak tasarrufunda bulunan araziye tevzi' esnasında adına yazdırıldığı halde, hanımı adına 3 dönüm bir evlek arazi için başka öşür tezkeresi verilmiştir. Fakat bunun mükerrer olduğu anlaşılmıştır. Mükerrer yazılan araziye yapılan bu tevzi'nin iptal edilmesi uygun görülmüştür. Bunların yanında tevzi'ye dâhil olmadığı muhtar tarafından ifade edilen Zennun bin Receb'in 4 dönüm bir evlek arazisine düşen 54 kuruş öşür bedelinin deftere kayıt işleminin yapılması için Vilâyet İdare Meclisi'ne gönderilmiştir. Vilâyet İdare Meclisi, komisyonun kararlarını yerinde bulmuştur. Buna göre Hanalu Karyesi âşar bedelinin tevzi'i sırasında arzuhâl sahiplerinden Veli Çavuş'un zevcesi Ümmü Gülsüm adına mükerrer olarak yazılan 37,5 kuruşun kaydı silinmelidir. Ayrıca Zennun bin Receb'in 10 dönüm bir evlek İstanbul dönümü arazisi haric-i defter yani deftere kaydedilmemiştir. Bu arazi yerli dönüme çevrildiğinde toplam 4 dönüm bir evlek bir...? olmuştur. Araziye 54 kuruş 20 para öşür bedeli kaydedilerek kendisine yeniden tezkere verilmesi için Duyûn-ı Umûmiye Nezâretine havale edilmiştir (BOA, TFR.I.M., 6/592: 8).

<sup>1</sup> Evlek, dönümün dörtte biridir. Bk. Feridun Emecen, Dönüm. *DİA*, 9, TDV, 1994, 521.

<sup>2</sup> Tahrir Defterleri Osmanlı maliye teşkilatında vergilerin ve vergi verenlerin tespiti için farklı dönem ve şehirlerde yapılan sayımın kaydedildiği defterlerdir. Mehmet Öz. Tahrir. *DİA*, 39, TDV, 2010, 425-439.

## Orta Eğri ve Paşa Eğri Karyelerindeki Araziler İçin Verilen Arzuhâller

Orta Eğri ve Paşa Eğri karyeleriyle ilgili arzuhâller 6 Kasım 1904, 24 Eylül 1904 ve 10 Ekim 1904 tarihlidir. Arzuhâller 34. redif alayının 3. tabur 3. bölümü yüzbaşı Ömer Lütfi Efendi'ye, Kara Tıbâk Mahalleli Şakir Ağa'ya ve biri de arzuhâlleri inceleyen tetkik komisyonuna aittir. İddialar şu şekildedir:

- Yüzbaşı Ömer Lütfi Efendi'nin, Orta Eğri ve Paşa Eğri karyelerinde mutasarrıf olduğu 100 dönüm 13400 kuruş değerindeki arazisine âlâ derecede öşür yazılmıştır. Fakat bu arazinin bulunduğu yerdeki daha küçük ölçüdeki arazilere evsat ve edna derecede öşür yazılmıştır. Böylece haksızlık yapılmıştır. Dolayısıyla 100 dönümlük arazisine düşen öşür miktarının indirilmesi,

- Şakir Ağa'nın kendisi ile iki birader ve kız kardeşine ait araziye 1030 kuruş öşür koyulmuştur. Lakin arazinin büyük çoğunluğunun verimi düşük olduğundan, koyulan öşür fazla bulunmuştur. Bu yüzden öşrün düzeltilmesi ile birlikte kardeşleriyle kendi hissesinin ayrılması talebidir (BOA, TFR.I.M., 6/592: 8-9).

- Son talep "komisyon mazbatası" adıyla verilmiştir. Mazbataya göre Orta ve Paşa Eğri karyelerindeki Tevzi' Defterlerinde yapılan incelemeye göre, Paşa Eğri karyesinde 400 dönümün 100 dönümünden ve Orta Eğri karyesinde 120 dönüm otluk yani sazlıktan ahali istifade etmekteydi. Bu otluğa ahali izin vermediği için öşür bedeli tevzi' edilmemiştir. Bu bilgilere göre Vilâyet İdare Meclisi'nce gerekenin yapılması istenmiştir (BOA, TFR.I.M., 6/592: 10).

Bu arzuhâllerde belirtilen konular çeşitlilik arz etmektedir. Konulardan birisi, arazinin sınıfına yapılan itirazları kapsamaktadır. Arazinin sınıfı ne kadar yüksek sayılırsa öşür miktarı da o derece artacağından, sınıfın düzeltilmesi talep edilmiştir. Diğer konu ise arazi üzerinde kardeşlerin hisseleri ayrılmadığından bir karışıklık meydana gelmiştir. Hisselerin ayrılarak kişilerin vereceği vergi miktarı daha net ortaya çıkacaktır. Dolayısıyla öşrün düzeltilmesi ve hisselerin ayrılması talebi yazıya dökülmüştür. Ayrıca, köy halkının istifade ettiği ve öşür tevzi' edilmeyen otluk niteliğine sahip arazi tespit edilmiştir.

Arzuhâller komisyon tarafından incelenerek şu tespitler yapılmıştır:

- Arzuhâl sahibinin 100 dönüm olan arazisinin 81 dönüm 3 evleği üzerine öşür bedeli koyulmuştur. Bu arazinin bulunduğu mevkilere göre bağlı olduğu sınıf o mevkilerdeki diğer arazinin tâbi olduğu sınıfa uygundur. Bundan dolayı itiraz doğru değildir. Bunun yanında, arzuhâl sahibinin arzuhâlinde belirttiği arazisinin dönümü esas kabul edilerek eksik kaydedilen 19 dönüm bir evlek arazinin de öşür bedeline bağlanması uygundur.

- Arzuhâl sahibi Şakir Ağa'nın belirttiği arazinin tayin edilen dereceleri, buldukları mevkilerdeki diğerlerinin arazisinin derecesine uygundur. Bu yüzden öşre yapılan itiraz gereksizdir. Ayrıca kardeş hisseleri intikal esnasında ayrılarak öşür miktarını düzeltmek gereklidir (BOA, TFR.I.M., 6/592: 8-9).

- Otluklar bütün köy ahali tarafından kullanıldığından önümüzdeki yıl gereken tedbir alınmalıdır (BOA, TFR.I.M., 6/592: 10).

Komisyon incelemesinde, arzuhâl sahiplerinden birisinin arazisinin miktarını fazla belirttiği görülmüştür. Oysaki arazisi kayıtlara daha düşük bir miktarda yazılmıştır. Komisyon bu itirafın üzerine arazinin eksik yazıldığı fark etmiştir. Eksik yazılan arazi dönümü üzerine de vergi koyulmasını uygun görmüştür. Böylece, arzuhâl sahibinin ifadesi doğru kabul edilerek gözden kaçtığı düşünülen bir vergi miktarı devlet hazinesine kazandırılmaya çalışılmıştır. Ayrıca arazilerin sınıfına yapılan itirazlar da kabul edilmemiştir. Komisyonun inceleme sonuçları Vilâyet İdare Meclisi'ne verilmiştir.

Komisyon incelemelerini değerlendiren Vilâyet İdare Meclisi, yapılan işlemlerin köy ahalesinin ifadelerine dayandığını beyan etmiştir. Bu şekliyle ifadelerin ve iddiaların doğruluğunun teyidi gerekli görülmüştür. Bu da arazinin ölçülerek deftere geçirilmesine ve evsafının belirlenmesine bağlanmıştır. Lakin bu işleri yapmaya zaman kalmadığından işlemler gelecek yıla bırakılmış ve arzuhâllerin komisyonda korunması kararlaştırılmıştır (BOA, TFR.I.M., 6/592: 8-10).

Orta Eğri Karyesi ile ilgili müstakil bir arzuhâl de yer almıştır. Müsted'i yani davacı olarak tahmîs memuru Arif Efendi'nin 12 Ekim 1904 tarihli müzekkeresi gösterilmiştir. Tezkereye göre Orta Eğri karyesinin tevzi'i deftere kaydedildikten sonra, Manastır'ın Draçor Mahallesi ahalisinden Keyne binti Açe'nin 5 yerde 18 dönüm ve Sofko binti Yuva'nın 3 yerde 4 dönüm arazisinin deftere kaydedilmediği anlaşılmıştır. Defter harici kalan bu araziler için gerekenin yapılması talep edilmiştir. Komisyon, Vilâyet İdare Meclisi'nin izin vermesi halinde arazinin deftere kaydedilebileceğini belirtmiştir. Meclis de komisyon incelemesine göre hareket edilerek işlemin yapılmasına karar vermiştir (BOA, TFR.I.M., 6/592: 11). Böylece ilgili görevliler tarafından deftere kaydedilmediği bir şekilde tespit edilen arazilerden kaynaklı haksızlık ve devletin vergi kaybının önüne geçilmesi için gereken çalışmaların yapıldığı görülmektedir.

### **Barişan Karyesi'nde Bulunan Araziler İçin Verilen Arzuhâller**

Barişan Karyesi'nde bulunan araziler için verilen arzuhâller, 5 Ekim 1904 ile 27 Ekim 1904 tarihleri arasındadır. Arzuhâl sahiplerinden birisi Eyne Bey ve ikisi de Yakup Bey Mahallesi'nden olup bir tanesi nalbanttır. Arzuhâl sahiplerinin iddiaları şu başlıklar altında toplanmıştır:

- Çayır hâsılatı dört araba tutarken beş araba yazılmıştır. Tahmîs esnasında hâsılatı ise üç bin kıyye sayılmıştır. Bu yüzden öşrün, ot memuru ile köylünün onayladığı deftere uygun olarak dört veyahut beş araba olarak düzeltilmesi,

- Tahminen 15 dönüm gelen çayıra takdir edilen 15000 kıyye ot ile her bir kıyyesine takdir edilen 10'ar para fiyat ile mısır ekili 7 dönüm tarlaya konulmuş 141,5 kuruş öşrün indirilmesi talebidir (BOA, TFR.I.M., 6/592: 9).

- Taşir için tayin edilen memurlar tarafından 1250 kıyye yazılan ot, tevzi' memurları tarafından 3000 kıyye yazılmıştır. Ayrıca 9 kile arpa hâsılatı alındığı halde tevzi' esnasında 15 kile yazılmıştır. Yazılan bu fazlalıkların değiştirilmesi arzudur (BOA, TFR.I.M., 6/592: 12).

Arzuhâllerde, araziden elde edilen hâsılatların gerçeğinden fazla yazıldığı iddia edilerek düşürülmesi talep edilmiştir. Bu köyle ilgili verilen arzuhâller çayır hâsılatlarının fazla yazıldığına yapılan itirazları içermektedir. Bu durum köydeki çayırların fazlalığına işaret etmektedir. Ayrıca öşrün arazi üzerine değil, hâsılat üzerine yapıldığı anlaşılmaktadır.

Verilen arzuhâller, komisyon tarafından incelenmiş ve şu sonuçlara varılmıştır:

- Temmuz ayındaki öşür bedeli Tevzi' Defterindeki kayıtlarla aynıdır. Köyün öşür bedelinin hâsılat üzerine belirlenmesine, öşür tezkeresini aldıktan birkaç ay sonra itiraz edilmesi usule aykırıdır. Bununla beraber, hâsılat miktarının şimdi incelenmesi mümkün değildir. Ayrıca öşrün tam olarak alınması gerektiğinden, durumun bu şekliyle Vilâyet İdare Meclisi'ne bildirilmesi uygundur.

- Öşrün hâsılat üzerine köyce tevzi'i esnasında, arzuhâl sahibi de ihtiyar heyetiyle beraber huzurda bulunmasına rağmen itiraz etmemiştir. Köyce otun kıyyesine genel olarak 10 para fiyat belirlendiğinden dolayı itiraza lüzum yoktur (BOA, TFR.I.M., 6/592: 9).

- Arzuhâlin tarihine bakılmış ve itiraz süresinin geçtiği görülmüştür. Köyün âşarı da hâsılat üzerine bedele bağlandığından, miktar hakkında şimdi bir işlem yapılamayacağına kanaat getirilmiştir (BOA, TFR.I.M., 6/592: 12).

Komisyon incelemelerinde, işlemlerin Tevzi' Defterine uygun yapıldığı görülmüştür. Ayrıca bazı itirazların geç yapıldığı anlaşılmıştır. İncelemelerde görevli ifadelerine de müracaat edilmiştir. Böylece birinci elden edinilen bilgiler, doğru sonuçlara götüreceğinden kararlar da isabetli olmuştur. Yapılan tespitler neticesinde elde edilen bilgi ve bulgular Vilâyet İdare Meclisi'ne verilmiştir.

Vilâyet İdare Meclisi, Barişan Karyesi ile ilgili iki arzuhâlin benzer konulu arzuhâllerle birleştirilerek gerekenin önümüzdeki yıl yapılmasına karar vermiştir (BOA, TFR.I.M., 6/592: 9). Bu sene tahmîs usulüne yeni başlandığından bazı aksaklıklar yaşanmıştır. Arazi dönümleri ve hâsılat miktarlarına yapılan itirazlar dolayısıyla gereken ölçüm ve hâsılat miktarının belirlenmesine zaman kalmamıştır. Bu yüzden ölçüm ve miktar belirleme gibi işlemler seneye bırakılmıştır (BOA, TFR.I.M., 6/592: 12). Bazı işlemlerin zamanında yapılmaması dolayısıyla işlemlerde muhtelif aksaklıklar ve



gecikmeler yaşandığı anlaşılmaktadır. Yaşanan gecikmeleri gören Vilâyet İdare Meclisi, ilgililerden bir sonraki yıl işlemlerin eksiksiz yapılması için gerekli tedbirlerin alınmasını sağlamalarını istemiştir.

### **Sopotniçe Karyesi'nde Bulunan Araziler İçin Verilen Arzuhâl**

Sopotniçe Karyesi ile ilgili verilen arzuhâl, Manastır'ın Emir Çelebi Mahallesi'nden Yusuf bin Halil ve on iki refikince (arkadaşınca) 25 Ağustos 1904 tarihinde verilmiştir. Arzuhâl, Sopotniçe Karyesi âşarının dağıtımında arazinin bir kısmının gizlenerek deftere yazdırılmadığı iddiasına dayanmaktadır. Arazinin deftere yazdırılmamasından dolayı kendisini zarara uğramış addedenler, arazisini gizleyenlerin isim, hüviyet ve şöhretlerini belirtmeden şikâyette bulunmuştur. Bu şekilde gelişigüzel yapılan talepler için araştırma yürütülmesine gerek duyulmamıştır. Bundan dolayı, hangi şahıs arazisini gizleyerek kaydettirmemiş ise o isim belirtilerek müracaatta bulunulmalıdır. Bu bilgiler doğrultusunda arzuhâl sahiplerinin Vilâyet İdare Meclisi'ne çağırılması uygun görülmüştür. Dolayısıyla Vilâyet Meclisi de bu durumda tahkikat yürütülmesini doğru bulmamıştır. Gelecek sene köylerin âşarı üzerine muamele yapılacağı sırada, bu arzuhâl ile ilgili tahkikatın da yapılmasına ve tahkikatın neticesine göre de işlem yapılmasına karar verilmiştir (BOA, TFR.I.M., 6/592: 9). Arzuhâlde, arzuhâl sahiplerinin iddia ettikleri konu ile alakalı kişilerin kimliklerini açık olarak bildirmemeleri, yetkililer tarafından tahkikat yürütülmesi ve inceleme yapılması anlamında bir eksiklik olarak görülmüştür. Bu eksiklik, tahkikatın sonraki yıla ertelenmesine sebep olmuştur.

### **Lomça Karyesi'nde Bulunan Arazi İçin Verilen Arzuhâl**

Lomça Karyesi ile ilgili arzuhâl, 15 Eylül 1904 tarihinde Bihlişte'ye bağlı Poloska karyeli Mehmed, Timur ve Rasim beyler tarafından verilmiştir. Arzuhâlde, tevzi'ye dâhil edilen arazi görevliler tarafından birinci sınıf sayılarak öşrü fazla yazılmıştır. Bu arazi sınıfının düzeltilmesi talep edilmiştir. Talebin komisyonda incelenmesi sonucunda, arazinin birinci sınıf olduğu belirlenerek derecenin değiştirilmesi talebi uygun bulunmamıştır. Bunun yanında köyde dağıtım işleminden şikâyetçi olan başka kimse çıkmamıştır. Komisyon incelemelerini değerlendiren Vilâyet İdare Meclisi de arzuhâl sahipleri tarafından yukarıda belirtilen iddiaların gelecek yıl tahkikinın yapılmasına karar vermiştir (BOA, TFR.I.M., 6/592: 10).

### **Çirnebuka Karyesi'nde Bulunan Araziler İçin Verilen Arzuhâller**

Çirnebuka Karyesi ile ilgili birinci arzuhâl, 5 Eylül 1904 tarihli olup, Sinan Bey Mahallesi'nden İfakat hanım tarafından verilmiştir. İfakat hanımın iddiasına göre, Çirnebuka Karyesi'nde bulunan arazisine âşar tevzi' edilerek yazdırıldığı halde, ashâb-ı alâkadan çoğu arazisini ketm ederek (gizleyerek) deftere yazdırmamıştır. Deftere yazdırılmamış arazi kalmaması için köyde arazinin yeniden tahrir edilerek âşarın yeni baştan tevzi'i yapılmalıdır. İddia üzerine yapılan komisyon incelemesinde, konunun tam açıklanmadığı ve verilen bilgilerin eksik olduğu belirtilmiştir. Konunun iyi anlaşılması için daha fazla ve açık bilgi verilmesi istenmiş lakin bilgi alınamamıştır. Bilgi gönderilmediği gibi bir daha müracaat da yapılmamıştır. Komisyon, arzuhâlde belirtilen konuyu ikinci defa incelemiştir. Tahkikatta, arzuhâl sahibesinin Çirnebuka karyesinde Tevzi' Defterine kayıtlı 84 dönüm arazisi olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca muhtar ve ihtiyar heyeti komisyona çağrılarak ifadelerine başvurulmuştur. Neticede, İfakat hanımın arazisinin birinci sınıf sayılmasından dolayı sınıfa itiraz etmiş olabileceği düşünülmüştür. Dolayısıyla tahkikat sonucu, gerekenin yapılması için tekrar Vilâyet İdare Meclisi'ne gönderilmiştir. Meclis, gelecek sene bu konunun aydınlığa kavuşturulması için gereken araştırmanın yapılmasına karar vermiştir (BOA, TFR.I.M., 6/592: 10). Bu arzuhâl bilgi eksikliğinden dolayı komisyon tarafından iki defa incelenmiştir. Arzuhâl sahibesi iddialarını sıralarken, kimlerin arazisini gizleyerek deftere kaydettirmediğini bildirmemiştir. Kendisinden izahat istendiği halde onu da vermemiş hatta iddiasını devam ettirmemiştir. İddia sahibinin kişi ismi vermemesi ve iddiasını neden devam ettirmediği hakkında bir bilgiye ulaşamamıştır.

Çirnebuka Karyesi ile ilgili ikinci arzuhâl, 3 Ekim 1904 tarihli olup Hamza Bey Mahallesi'nden Zeynep binti Memiş'e aittir. Arzuhâl sahibesinin iddiasına göre 60 dönüm olan arazisi 80 dönüm yazılarak öşür koyulmuştur. Fakat eskiden arazinin hissedarlar arasında paylaşımı esnasında, iki kat araziye mutasarrıf olan Saadeddin Efendi'nin arazisine 900, Talha Efendi'nin arazisine 900 ve diğer Talha Efendi'nin arazisine 600 kuruş tevzi' edilmiştir. Arzuhâl sahibesi bu yüzden kendisine düşen öşür bedelinin indirilmesini talep etmiştir. Talebi inceleyen komisyon, 80 dönüm arazinin tahrir sureti ve

öşrünün dağıtımı ile ilgili köyün ihtiyar heyeti ve muhtarını ifadeye çağırmıştır. İfadelerden, gerçeği ortaya çıkaracak yeterli bir bilgi alınmamıştır. Bunun yanında, arzuhâl sahibesine düşen arazi, eskiden Saadettin ve Talha efendiler arasındaki taksimden arta kalan hisse olduğundan, arazinin ölçülerek gerçek miktarının ortaya çıkarılması gerekli görülmüştür. Gereği için arzuhâl Vilâyet İdare Meclisi'ne yollanmıştır. Meclisin beyanına göre, arzuhâl sahibi Zeynep Hatun'un Çirnebuka karyesindeki arazisine, sonradan fazla öşür bedeli tevzi' edilmiştir. Hatunun ayrıca deftere kaydedilmediği sonradan öğrenilen Orta Eğri karyesindeki arazisine yeniden 200 küsur kuruş öşür bedeli yazılmıştır. Konu ile ilgili tahmîs memuru Arif Efendi'nin 12 Ekim 1904 tarihli beyanına göre, Zeynep Hatun'un Çirnebuka karyesindeki arazisine koyulan öşür bedelinden Orta Eğri karyesindeki arazisine koyulan 200 küsur kuruş öşür bedelinin çıkarılması doğru olacaktır. Vilâyet İdare Meclisi de Arif Efendi'nin tavsiyesine uygun görmüş ve 29 Aralık 1904 tarihinde yazıda belirtildiği şekilde işlem yapılmasını kararlaştırmıştır (BOA, TFR.I.M., 6/592: 10). Gerçeğin ortaya çıkarılarak doğru kararın verilebilmesi amacıyla arazinin tahrir sureti ve öşrünün dağıtımı ile ilgili köy muhtarı ve ihtiyar heyetinin ifadeye çağırıldığı görülmektedir. Ayrıca konu ile doğrudan bilgiye sahip olduğu düşünülen tahmîs memurunun bilgisine başvurulmuştur. İlgili şahısların ifadeye çağırılması, genelde adaletin özelde ise Osmanlı adalet sisteminin işlerliğinin ve güvenilirliğinin olmazsa olmazı olarak kabul edilebilir.

### **Obroşan Karyesi'ndeki Araziler İçin Verilen Arzuhâller**

Obroşan ile ilgili arzuhâller Muhtar Angele ve rüfekaşı (arkadaşları), Vanço Efendi ve Pirlepe'de ikamet eden Dimo veled İlya'nın mirasçıları tarafından verilmiştir. 3-4 Ekim 1904 ve 13 Ekim 1904 tarihli olan arzuhâller de itiraz konuları ve talepleri şunlardır:

- Köyün âşar bedeli fazla bulunmuş ve indirilmesi,

- Geçmiş yıllarda, köyün âşarı mültezimler tarafından yüksek tutar ile iltizam edilmişti. Ayrıca arazinin miktarı tam yazdırılmadığından dönüme düşen vergi miktarı fazla çıkmıştır. Bu yüzden arazinin yeniden ölçülmesi,

- İki yerdeki toplam 10 dönüm arazi 20 dönüm yazıldığı gibi birinci ve ikinci sınıf üzerine öşür koyulmuştur. Bu yüzden arazi miktarının, öşrünün ve sınıfın düzeltilmesi beklenmiştir (BOA, TFR.I.M., 6/592: 11).

Obroşan karyesindeki araziler için yapılan itirazlar, arazilerin dönümü ve sınıflarının fazla yazıldığı ve dolayısıyla âşarın fazla belirlendiği iddialarını içermektedir. Köyün âşarının önceki yıllarda mültezimlerce fazla yazılmasının ahalinin zarara uğramasına yol açtığı iddia edilmiştir.

İlk iki arzuhâle ilgili yapılması gerekenler aynıdır. Son arzuhâle ilgili komisyonun araştırmasına göre, arazilerin dönümü ve evsafı köy ihtiyar heyetinin incelemesiyle yazılmıştır. Ayrıca arazinin varislere intikali yapılmamıştır. Bundan dolayı arazinin miktarıyla sınıfının değiştirilmesine gerek olmadığı sonucuna varılmıştır. Vilâyet İdare Meclisi, ilk iki arzuhâle ilgili olarak tevzi' memurunun ifadesine müracaat etmiştir. Tevzi' memuru ifadesinde, işlemin arazi sahiplerinin tapusuna ve ihtiyar heyetinin beyanına göre yapıldığını belirtmiştir. Böylece kayıtlarda gizlenmiş, saklanmış ve resmî kayıtlara geçirilmeyen arazi bulunamamıştır. Dolayısıyla Meclis, her üç arzuhâl için de ölçüm yapılmasına karar vermiştir (BOA, TFR.I.M., 6/592: 11). Tapu kayıtları ve tevzi'de görev alanların ifadelerinin, konunun aydınlanması sürecinde ön planda tutulduğu görülmektedir.

### **Gradeşniçe Karyesi'ndeki Arazi İçin Verilen Arzuhâl**

Gradeşniçe karyesindeki arazi için verilen arzuhâl Kota'ya ait olup 6 Kasım 1904 tarihlidir. Kota, adına yazılan çayırı iki yıl önce İlya veled Posof'a sattığı halde âşar vergisi kendi üzerine yazılmıştır. Bundan dolayı kaydın düzeltilmesini talep etmiştir. Komisyon bunun için Gradeşniçe muhtarı ve ihtiyar heyetini ifadeye çağırmıştır. Muhtar ve ihtiyar heyeti, arzuhâldeki iddiaların doğru olduğunu beyan etmişlerdir. Böylece öşür tezkeresi değiştirilmiş ve belge kaydın düzeltilmesi için Duyûn-ı Umûmiye Nezâreti'ne gönderilmiştir (BOA, TFR.I.M., 6/592: 12). Dolayısıyla arzuhâl sahibinin iddiasında haklı olduğu ortaya çıkarılmıştır. Böylece gerçek vergi yükümlüsü bulunarak haksızlığa uğrayan kişinin üzerine yazılan öşür vergisi kaldırılmıştır. Verginin de gerçek arazi sahibi üzerine yazılması için gerekli çalışmalar başlatılmıştır.

## SONUÇ

Osmanlı idaresinde devletin ve halkın herhangi bir faaliyet alanında meydana gelen istenilmeyen veya beklenmeyen bir durumla karşılaşıldığında müracaat edilebilecek bir şikâyet mekanizması mevcuttur. Rahatça başvuru edilebilecek ve sonuç alınabilecek bu işleyiş tarzı, istidalar ve arzuhâller yoluyla gerçekleşmiştir. Bu bağlamda 1904 yılında Manastır kazasına bağlı otuz köyde âşar tevzi'ine yapılan itirazları içeren arzuhâller incelenmiştir. Haksızlığa uğradığını düşünen ahali ve ashâb-ı alâka tarafından on üç köydeki araziler için kırk bir adet arzuhâl verilmiştir.

Manastır kazası köylerinden otuz tanesinde yapılan âşar tevzi'i ile ilgili olarak verilen ve neticelenen istidalar ile tevzi' çalışmaları neticesinde elde edilen veriler ve arzuhâller çerçevesinde şekillenen halkın taleplerinin yöneticilerce dikkatli şekilde incelendiği anlaşılmaktadır. Böylelikle tahmîs suretiyle âşar tevzi'i esnasında aksaklık yaşanmaması için yapılması gerekenler daha net şekilde ortaya konmuştur.

Osmanlı bürokrasisinin, kişilerin ve bir yerde yaşayan ahalinin ihtiyaç ve sorunlarını öğrenmesinin yollarından birinin arzuhâller olduğu açık olarak görülmüştür. Ayrıca bu ihtiyaç ve sorunların ne şekilde tahkik edilip düzeltildiği, kamu ve şahıs haklarının hangi şekilde korunduğu ve düzenlendiği ile ilgili yol, usul ve metotlar müşahede edilmiştir. Osmanlı bürokrasisi bitirilen arazi tahriri, âşar tevzi'i ve itirazların neticelendirilmesinin ardından merkez kazanın âşar bedeli en doğru şekilde belirlenmeye çalışılmıştır.

Devletin kayıt altına aldığı bütün bu arzuhâller, kurulan komisyon vasıtasıyla Tahrir Defterleri, Tevzi' Defterleri, ilgili köy muhtarları, köy ihtiyar heyetleri, görevlendirilen memurlar ve diğer ilgili görevlilerin ifadeleriyle karşılaştırılmıştır. Arzuhâllerde; arazilerin deftere kaydedilmeyerek gizlenmesi, sınıfının yanlış belirlenmesi, arazi miktarının doğru yazılmaması, öşür miktarının fazlalığı, başkasına ait arazinin bir başkası üzerine kaydedilmesi, hisse intikal muamelesi yapılmayan arazilerin diğer hissedarlar üzerine yazılması, öşür bedelinin hâsılât üzerine belirlenmesi, itiraz süresinin geçmesi ve mükerrer yazım gibi mevzular itiraz konusu yapılmıştır. Tahmîs usulüne geç başlanması, itirazlar neticesinde ortaya çıkan yeniden ölçüm ve sınıf belirleme talepleri gibi bazı işlemlerin zamanında yapılamaması çeşitli aksaklıkların ve gecikmelerin yaşanmasına yol açmıştır. Arzuhâl sahiplerinin iddialarının çoğunluğunu, arazisinin dönümüne ve sınıfına yapılan itirazları içermektedir. Arazinin miktarının fazla yazılması ve sınıfının da yüksek derecede sayılması, verilmesi gereken öşür miktarını artıracığından ahali özellikle bu iki konuya itiraz etmiştir. Arazi dönümüne ve sınıfına yapılan itirazlara verilen cevaplarda; yapılan işlemlerin defter kayıtları ve ilgililerin ifadeleri ile teyit edildiği belirtilmiştir. Fakat arzuhâl sahiplerinin iddia ettikleri bilgilerin doğrulanması için yapılması gereken yeniden ölçüm ve sınıf belirlemeye zaman kalmadığı bildirilmiştir. Bundan dolayı bir sonraki sene arazilerin yeniden ölçülerek deftere kaydedilmesi, arazinin sınıf ve niteliğinin doğru olarak belirlenmesi kararlaştırılmıştır.

Komisyon tetkikatının Vilâyet İdare Meclisi'nin incelemesine tâbi olması, taşrada kademeli bir denetim sistemi kurulduğunu göstermektedir. Arzuhâller üzerine yapılan incelemelerde, Vilâyet merkezinin, yaşanan aksaklıkları gördüğü ve yürütülen tetkikatı yakından takip ettiği görülmektedir. Hem devletin gelirinin artırılması hem de sosyal ve ekonomik yönden vatandaşın daha rahat bir hayat sürmesi ve hak kaybına uğrayarak zarar görmemesi için arzuhâlleri tekrar tekrar inceleme gereği duyulmuştur. İlgililere, bir sonraki yıl işlemlerin eksiksiz yapılması için gerekli tedbirlerin alınması tavsiye edilmiştir. Böylece Vilâyet merkezinin tahkikat ve tetkikattaki hassasiyeti kamu ve ahali hakkının korunmasında; adaletli olma, adaleti tesis etme ayrıca ahalinin devlete yabancılaşmasını bertaraf ederek devletine güven duyması, bağlılığını koruması ve sürdürmesi yönündeki gayret ve kararlılığını ortaya koyması bakımından önem arz eden bir durum olarak görülmelidir.

## KAYNAKÇA

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA) Belgeleri**

BOA, TFR.I.M., 6/592, 06 Zilkade 1322 (12 Ocak 1905).

BOA, TFR.I.MN. 61/6013, 11 Safer 1323 (17 Nisan 1905).

## Resmi Yayınlar

370 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Rum-İli Defteri (937/1530) I: Dizin ve Tıpkıbasım. yay. haz. Ahmet Özkılınc [vd.], Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 2001.

*Düster Birinci Tertib* (1289). Vilâyet Nizâmnâmesi. 1, Matbaa-ı Amire, 608-624. <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/items/943870e6-d252-4eeb-a24d-eddaad616be8>

*Düster Birinci Tertib* (1289), İdâre-i Umûmiyye-i Vilâyât Nizâmnâmesi. 1, Matbaa-ı Amire, 625-651. <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/items/943870e6-d252-4eeb-a24d-eddaad616be8>

*Kaynaklarıyla Osmanlı Coğrafyası Yer Adları Sözlüğü* (2020). haz. Ali Coşkun [vd.], Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı.

## Tetkik Eserler

Akkuş, Y. (2017). Osmanlı Maliyesi Literatüründe İhmal Edilmiş Bir Tartışma: Tevzi' Defterlerinden Vergi-i Mahsûsa'ya Geçiş, *Tarih Dergisi*, (65), 29-61.

Baykara, T. (2000). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I (Anadolu'nun İdarî Taksimatı)*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Göz. geç. 2. bs.

Coşar, N., (1996). Aşar Vergisinin Kaldırılma Nedenleri. *Toplumsal Tarih*, 7 (35), 21-29.

Çadırcı, M. (1991). *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*. Türk Tarih Kurumu.

Emecen, F. (1994). Dönüm. *DİA*, 9, TDV, 521.

Faik Nüzhet, (1 Kânunuevvel 1325), A'sâr, *Ulûm-ı İktisâdiyye ve İctimâiyye Mecmuası*, 3(12), Hilal Matbaası, 434-447. [https://isamveri.org/pdfosm/D01880/1325\\_12/1325\\_12\\_NUZHETF.pdf](https://isamveri.org/pdfosm/D01880/1325_12/1325_12_NUZHETF.pdf)

Güran, T., AHMET UZUN (2006). Bosna-Hersek'te Toprak Rejimi: Eshâb-ı Alâka ve Çiftçiler Arasındaki İlişkiler (1840-1875), *Bellekten*, 70(259), 867-902. <https://belleten.gov.tr/tam-metin-pdf/2745/tur>

İnalcık, H. (1988). Şikâyet Hakkı: 'Arz-ı Hâl ve 'Arz-ı Mahzarlar, *Osmanlı Araştırmaları*, (VII-VIII), 33-54.

İnalcık, H. (1995). Eyalet. *DİA*, 11, TDV, 548-550.

İpşirli, M. (2003). Mahzar. *DİA*, 27, TDV, 398-401.

İpşirli, M. (1991). Arzuhal. *DİA*, 3, TDV, 447-448.

Kallek, C. (2022). Kile. *DİA*, 25, TDV, 567-570.

Köprülü, O. F. (1994). Efendi. *DİA*, 10, TDV, 455-456.

Kütükoğlu, M.S. (1998). *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*. Kubbealtı Neşriyat.

Mardin, Ş., (1988). Adem-i Merkeziyet. *DİA*, 1, TDV, 364-367.

Öz, M. (2010). Tahrir. *DİA*, 39, TDV, 425-439.

Özkaya, Y. (1981). XVIII. Yüzyılın Sonlarında Tevzi' Defterlerinin Kontrolü, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* (1), 135-155.

Pakalın, M.Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü*. 3, Milli Eğitim Bakanlığı.

Seyitdanlıoğlu, M. (1996 Mart). Yerel Yönetim Metinleri (III) Tuna Vilâyet Nizâmnamesi. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 5 (2), 67-81.

Seyitdanlıoğlu, M. (1996 Eylül). Yerel Yönetim Metinleri (VI): 1871 Vilâyet Nizâmnamesi ve Getirdikleri. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 5 (5), 89-103.

Seyitdanlıoğlu, M. (1996 Kasım). Yerel Yönetim Metinleri (VII): 1871 Vilayet Nizamnamesi ve Getirdikleri. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 5 (6), 89-99.

Sümer, F. (1988). Ağa. *DÍA*, 1, TDV, 451-452.

Şemseddin Sami, (1317). *Kâmûs-ı Türkî*. İkdam Matbaası, Dersaadet.

### **İnternet Kaynakları**

<http://www.Lugatim.com>.

<https://sozluk.gov.tr/>



ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi \* Research Article

Maraşlı Rıdvan-Zâde Ali Efendi'nin Vakıfları

Maraşlı Rıdvan-Zâde Ali Efendi's Waqfs

Deniz KURTBOĞAN

Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü

Deniz.kurttbogan0101@gmail.com

Orcid ID: 0000-0002-3761-0254

**Öz:** Osmanlı Devleti'nin sosyal, kültürel ve iktisadi hayatında vakıf müessesinin çok önemli bir yeri vardır. Sosyal hayat üzerinde derin tesirler bırakmış olan vakıflar Osmanlı Devleti'ndeki temel sosyal yardımlaşma ve dayanışma müesseseleridir. Bu amaçla vakıf kurucuları, menkul ve gayrimenkullerini kamu yararına ebediyen tahsis etmekteydiler. Bunlardan biri olan Rıdvan-zâde Ali Efendi, Maraş'ta hayrî vakıflar kurmuştur. Ali Efendi'nin vakfiyelerinden anlaşılacağı üzere bireylerin manevi dünyasına hizmet eden birçok yapı inşa ederek bu yapıları vakıf haline getirmiştir. Bu yapıların başında özellikle cami, medrese, han, hamam gibi kuruluşlar gelmektedir. Ali Efendi'nin kurmuş olduğu vakıfların akarları menkul ve gayrimenkullerden elde edilen icar gelirleridir. Ali Efendi vakıflarının gelirlerini üç cihete ayırmıştır. İlki bu gelirlerden elde edilen meblağın büyük bir kısmından, vakıf görevlilerinin maaşı ödenmiştir. Elde edilen gelirlerin diğer bir kısmı vakfın bakım ve tamir masraflarına ayrılmıştır. Son olarak elde edilen bu gelirlerin önemli bir kısmını ise Maraş'ın değişik bölgelerinde yer alan camilerin ve Medine-i Münevvere'de bulunan görevlilerin maaşlarına ayrılmıştır. Ali Efendi'nin vakıfları her ne kadar günümüze ulaşmamış olsa da incelenen dönemde Maraş'ın sosyal ve kültürel hayatına büyük katkı yaptığı anlaşılmaktadır.

**Anahtar Kelimeler:** Vakıf, Maraş, Rıdvan-zâde Ali Efendi, gelir, menkul, gayrimenkul.

**Abstract:** The waqf (Islamic foundation) had a very important place in the social, cultural and economic life of the Ottoman Empire. Waqfs, which had a profound impact on social life, were the main institutions of social relief and solidarity in the Ottoman Empire. One of them, Rıdvan-zâde Ali Efendi, established charitable waqfs in Maraş. As can be understood from Ali Efendi's waqfiyya, he built many structures that served the spiritual world of individuals and turned these structures into waqf. The most important of these structures were mosques, madrasahs, inns and hammams. The assets of the waqfs established by Ali Efendi were the rental income from movable and immovable properties. Ali Efendi divided the revenues of his waqfs into three aspects. First, a large portion of these revenues was used to pay the salaries of the waqf officials. Another part of the income was allocated to the maintenance and repair expenses of the waqf. Finally, a significant portion of this income was spent on the salaries of the mosques in different parts of Marash and the officials in Madinah al-Munawwara. Although Ali Efendi's foundations have not survived to the present day, it is understood that he made a great contribution to the social and cultural life of Marash during the period under study.

**Keywords:** Waqf, Maraş, Rıdvan-zâde Ali Efendi, revenue, securities, property.

## GİRİŞ

Araştırmanın ana konusu olan Rıdvan-zâde Ali Efendi aslen Maraşlıdır<sup>1</sup>. Aşağıda belirtileceği üzere, Ali Efendi'nin Maraş'ta birçok emlakının mevcut olduğu bilinmektedir. Ali Efendi bahsi geçen bu emlakının çoğunu, kurmuş olduğu cami ve medrese gibi hayrî vakıflara akar olarak tahsis ettiği görülmektedir. Rıdvan-zâde Ali Efendi'nin vakfiyesinden elde edilen bilgiler doğrultusunda Maraş'ta kurmuş olduğu vakıfların yanı sıra başka vakıflarının olduğu da görülmektedir. Fakat vakfiyesinde bu vakıfların nerede olduğuna dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Muhtemelen bu vakfın, Rıdvan-zâde Ali Efendi'nin Girit'te defterdarlık görevinde bulunduğu zamanlarda tesis etmiş olduğunu söylemek mümkün olabilir.

Kayıtlarda Rıdvan-zâde olarak bilinen Ali Efendi'nin babası Hacı Mehmed Efendi olarak görülmektedir. H.1162/M.1769 tarihli vakfiye suretine göre, İstanbul'da Yavedud (Yavdar) Mahallesi sakinlerinden biridir. Rıdvan-zâde Ali Efendi bu tarihlerde aynı zamanda Girit Defterdarı olarak görev yapmaktaydı<sup>2</sup>. Girit'te Defterdarlık yaptığı dönemde Gazi Hüseyin Paşa'nın vakıflarından olan İsfakiye Nahiyesi, H.1167 senesinde Dergah-ı Ali kapıcıbaşlarından İbrahim tarafından kendisine iltizam olunmuştur. Fakat iltizamı alan bu kişi, ödemesi gerekli olan bin kuruş iltizam bedelini ödemeyip vefat etmesi üzerine zikrolunan ücret varisi olan oğlundan talep edilmiştir. Oğlu ise babasına iltizam verilmesinin üstünden iki ay geçtikten sonra vefat ettiğini, zikrolunan paranın Hıristiyan halk üzerinde kaldığını beyan etmiştir. Daha sonra mahkeme tarafından Kandiye muhafızı olan vezirin bir araştırma yapmasını ve zikredilen paranın Hıristiyan halk üzerinde kalmış ise tahsil edilmesini, yok eğer Rıdvan-zâde Ali Efendi mezkûr parayı tahsil edip zimmetinde kalmış ise zimmetinde kalan paranın tahsil edilip hazineye teslim edilmesi için karar çıkmıştır (BOA, A. DVNSAHK. CZRKd, 002/144).

### RIDVAN-ZÂDE ALİ EFENDİ'NİN KURDUĞU HAYRÎ VAKIFLAR

Arşiv vesikalarına göre Maraş'ta bulunan ve hayrî vakıf kurucuları arasında yer alan şahıslardan biri de Rıdvan-zâde Ali Efendi'dir. Ali Efendi'nin Maraş'ta kurduğu bu hayrî<sup>3</sup> eserler bir cami, bir medrese ve iki daru'l-hadis medresesi olarak tespit edilmiştir. Ali Efendi'nin inşa ettirdiği Rıdvan-zâde Ali Efendi Cami günümüze kadar ulaşmamıştır. Yapılan tespitlere göre, belirtilen cami, günümüzdeki Dulkadiroğlu İlçesi Turan (Yukarıoba) Mahallesi'nde inşa edilmiştir. H.1262/M.1846 tarihli vakfiye suretine göre, Rıdvan-zâde lakabı ile tanınan ve bir dönem defterdarlık görevini icra eden Ali Efendi; Yukarıoba (Turan) Mahallesi'nde cami, hamam ve üç medreseden oluşan külliye yaptırmıştır. Bugün mevcut olmayan caminin mimarî özellikleri ve ne zaman yıkıldığı bilinmemektedir. Fakat incelenen kaynaklarda camide bulunan şahısların görevleri ve bu görevlerden elde ettikleri gelirler açıkça belirtilmektedir (VGMA, Defter No: 607, Sayfa No; 187).

Rıdvan-zâde Ali Efendi, belirtilen vakfiyede; camide kim imam olursa her gün sabah namazından sonra bir Yasin Suresi okunmasını istemiştir. Ayrıca ikindi namazından sonra bir Nebe Suresi, yatsı namazından sonra ise Mülk Suresi'ni ve bazen de Bakara Suresi'nin 285-287. ayetleri arasındaki Amenerrasulü'yü okuyup, bu dualardan hâsıl olan sevabı önce Hz. Muhammed (s.a.v)'in ruhuna sonra da kendi ve ebeveynlerinin ruhuna bağışlanmasını istenmiştir. Bunun karşılığında ise camide imam olan kişinin günlük on akçelik vazifeye mutasarrıf olmasını şart koşmuştur. Yine liyakatli bir kişinin adı geçen camide müezzin olmasını ve karşılığında günlük iki akçeye mutasarrıf olmasını şart koşmuştur. Caminin diğer görevlilerinden biri olan hatibe ise günlük beş akçe verilmesini istemiştir (VGMA, Defter No: 731, Sayfa No; 57, Sıra No: 40). Arşiv kayıtlarından takip edildiği üzere 2 Ramazan 1254 / 18 Kasım 1838'de belirtilen camide bir görev tevcihi yapılmıştır. Zikrolunan bu görev imamlık görevi olup, belirtilen göreve Seyyid Mehmed bin Seyyid Hasan atanmıştır (Baş ve Tekin, 2007: 255).

<sup>1</sup> "Mahrûse-i Kandiye sükkânından Girid defterdârı şehri-i Maraşî Rıdvan-zâde Ali Efendi bin Mehmed Efendi..." Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), Defter No: 582, Sayfa No; 89, Sıra No: 58.

<sup>2</sup> "Medîne-i Hazret-i Ebâ Eyyub-i Ensârî radiye ânhu Yâvedud Mahallesi ahâlisinden olup hâlen Cezire-i Girid Defterdârı olan umdetu erbâbü't-tahrîr ve'l-kalem zübdetu ashâbü't-tastîr ve'r-rakâm sâhibü'l-hayrât ve'l-hasenât ve tâlibü's-sadakât ve'l-müberra't Rıdvan-zâde dimekle şehîr ve be-nâm Ali Efendi ibn-i el-Hâcc Mehmed Efendi..." VGMA, Defter No: 731, Sayfa No; 57, Sıra No: 40.

<sup>3</sup> Hayrî vakıf, kurucusunun, mülklerinden bir kaçını vakıf haline getirdikten sonra, onlardan gelen gelirlerin, ya bizzat kendisi tarafından veya başkaları tarafından tesis edilmiş kamu kuruluşlarına tahsis ettiği vakıftır. Bahaeddin Yediylıdız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi, Bir Sosyal Tarih İncelemesi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003), Sayfa No: 14-5..

Vakıf dâhilindeki üç medreseden biri olan Fıkhiye-i Rıdvaniye Daru'l-Hadis<sup>4</sup> Medresesi, kârgir ve iki katlı şekilde Rıdvan-zâde Ali Efendi Cami'sinin yanına inşa edilmiştir. Bu iki katlı binanın üst katı medrese olarak kullanılmıştır. Vakfiyeye göre, ehl-i ilm, fazilet sahibi, ders vermeye muktedir olması şart koşulan müderris, günlük fıkıh ve çeşitli ilim derslerini verdikten sonra Hz. Peygamber'e salat ve selam etmek karşılığında 30 akçe yevmiye almaktadır (VGMA, Defter No: 731, Sayfa No; 57, Sıra No: 40). Bu medrese de tıpkı Rıdvan-zâde Ali Efendi Cami gibi günümüze kadar varlığını sürdürememiştir.

Diğer bir daru'l-hadis medresesi olan Nebeviye-i Rıdvaniye Medresesi, Rıdvan-zâde Camii'nin yanında Fıkhiye-i Rıdvaniye Daru'l-Hadis Medresesi'nin karşısında kârgir ve iki katlı olarak inşa edilmiştir. Vakfiyede verilen bilgiye göre, üst katta bulunan daru'l-hadiste ulemadan, hadis derslerini öğretmede becerikli bir kişi atanıp her gün şifâ-i şerif<sup>5</sup> ve hadis-i nebeviye derslerini verip Hz. Peygamber'e salat ve selam getirmesi, bunun karşılığında 30 akçelik vazifeye mutasarrıf olması şart koşulmuştur (VGMA, Defter No: 731, Sayfa No; 57, Sıra No: 40).

Yukarıda belirtilen medreselerden ayrı olarak bu medreselerin alt tarafında tesis edilen diğer medrese ise Rıdvaniye Medresesi'dir. Bu medrese inşa edildikten sonra adı geçen daru'l-hadis medreselerine on beş adet oda ilave edilmiş ve bu odalar da Rıdvaniye Medresesi'nde bulunan talebelere tahsis edilmiştir. Yine bu odalar, medreselerde bulunan öğrencilere kolaylık sağlaması açısından dersliklere dönüştürülmüştür. Ayrıca vakfiyesinde verilen bilgilerden hareketle her oda için günlük ikişer akçe nakit ayrılarak bu nakit ile odaların kandil ihtiyacının karşılanması istenmiştir. Öte yandan medresede bulunan öğrencilerin çok fazla vakit kaybetmeden namazlarını kılabilmeleri için de Fıkhiye-i Rıdvaniye (Daru'l-Hadis) Medresesi'nin karşı cihetinde bulunan havuz yeri mescide çevrilmiştir.

Cami, medrese ve dershanelerde hizmetli olarak görev yapan üç ferraşa günlük birer akçe verilmiştir. Liyakat sahibi bir kişi vakıf kâtibi olarak çalışmakta ve 5 akçe yevmiye almaktaydı. Kâtibin hizmetinde cabi olarak çalışan bir kişiye de günlük 5 akçe bağlanmıştır.

Ali Efendi, yine vakfının şartları arasında dar-ı faniden dar-ı bekaya (ahirete) göç edene kadar vakfın tevliyetine kendisini, öldükten sonra ise erkek evladının nesillerinden gelenlerinin vakfın mütevellisi olmalarını istemiştir. Eğer olur da erkek evladının nesli münkariz olursa, kız evladının soyundan gelen erkeklerin mütevellisi olmasını, onların da soyu tükenmesi halinde utekasının (köle) mütevellisi olmasını şart koşturmuştur. Utekasının vefatı durumunda onun neslinden gelen erkek evladının mütevellisi olmasını istemiştir. Eğer utekasının erkek evladı yoksa kız evladının ve onun kız çocuklarının mütevellisi olmasını şart koşturmuştur. Onların yok olmaları durumunda vakıf nazırının görüşü doğrultusunda ehil birinin mütevellisi olmasını şart koşturmuştur. Bu şartlara uygun olarak tevliyeti elinde bulunduran kişiye günlük 20 akçe tahsis olunmuştur (VGMA, Defter No: 731, Sayfa No; 57, Sıra No: 40). Yine vakfiyesinden elde edilen bilgiler doğrultusunda, vakıf idaresinin teftiş ve kontrolü için Darüssaade Ağaları görevlendirilmiş, ancak Evkâf Nezâreti'nin kurulmasından sonra vakfın kontrolü Evkâf Nezâreti'ne ilhak edilmiştir (GMA, Defter No: 607, Sayfa No; 187-188; Baş ve Tekin, 2007: 556).

<sup>4</sup> Osmanlı Devleti'nde Daru'l-Hadis Medreseleri en ileri seviyede yüksek dini ilimler fakültesi olarak hizmet veren bir medrese türü idi. Daru'l-Hadisler, özellikle Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerinden oluşan hadis ilminin tahsis edildiği yerlerdir. Osmanlı zamanında buralarda hadisin yanında tefsir, islam hukuku ve benzeri dini ilimler de okutulmaktaydı. Bu medreselerin ihtisas medreseleri olması hasebiyle burada okutulan hadis ve sair ilimler derinlemesine tetkik edilmekteydi. Daru'l-Hadislerin de kendi aralarında dereceleri vardı ve müderrisleri yüksek ilmi tahsil görmüş kimselerden oluşmaktaydı. Bu medrese derecelerinden Mûsıla-i Süleymaniye ile üst tarafındaki müderrislere (Kibara-ı Müderrisîn) denilirdi. En yüksek müderrislik (Dârü'l-hadîs-i Süleymaniye) müderrisliği idi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Uzunçarşılı, 1988: 180; Baltacı, 1976: 21; Akgündüz, 1990: 229.

<sup>5</sup> Şifâ-i şerif gönüllerde Peygamber sevgisini tutuşturmak, O'nu bütün yönleriyle tanıtıp anlatmak ve Müslümanlara, Sultân-ı Enbiyâ'nın haklarını savunmayı öğretmek amacıyla yaklaşık 9 asır önce Endülüslü tanınmış âlim Kâdî İyâz tarafından kaleme alınmış bir eserdir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki pek çok belgede kaydedildiği üzere Osmanlı ülkesinde Şifâ-i Şerif adıyla bilinen esere hem devlet hem halk tarafından büyük ilgi gösterilmiştir. Şifâ-han (Şifâ-i Şerif mukarriri) adıyla müderrisler tayin edilmiş, ayrıca devletin ve vakıfların desteğiyle "asâkir-i şâhâne"nin ve "donanma-yı hümâyun"un selâmeti için Ravza-i Mutahhara başta olmak üzere Bâb-ı Seraskeri, Bâb-ı Fetvâ, Fâtih Camii, Kastamonu Nasrullah Paşa Camii, Tarsus Nur Camii gibi pek çok camide Şifâ-i Şerif okunup hatimler yapılmıştır. Hatta eşkıya ile karşılaşan Osman Paşa'nın zafer elde etmesi için bazı dergâhlarda kelime-i tevhid yanında Şifâ-i Şerif okutulmuş, bunun Enderun'da da yapılmasına karar verilmiştir. Daha fazla bilgi için bkz. Kandemir, 2010: 134-138.



Rıdvaniye Medresesi'nden elde edilen gelirler ve masraflar hakkında verilen bilgiler doğrultusunda, vakfın gelirlerinden masraflar çıktıktan sonra kalan meblağın evlatları arasında paylaşıldığı görülmektedir. Evlatları arasında kalan meblağı bölüşecek kimsenin olmadığı durumda yukarıda açıklandığı şekilde utekasının evlatları arasında taksim olunması şart koşulmuştur. Evlatları arasında yapılan paylaşım doğrultusunda kalan meblağın iki hissesi erkeğe ve bir hissesi kıza verilecek şekilde mütevellinin erkek ve kız çocuklarına taksimi şart koşulmuştur. Yine vâkıf tarafından vakfiyesinde belirttiği şartların yerine getirilmesi durumunda herhangi bir sıkıntı ile karşılaşılması halinde vakfın bölgede bulunan Müslüman fukaralara tahsis edilmesini ve vakfın şartlarını değiştirmeye kalkana lanet edilmesi gibi kayıtlar dikkat çekicidir.<sup>6</sup>

## RİDVAN-ZÂDE ALİ EFENDİ'NİN PARA VE GAYRİMENKUL VAKIFLARI

Rıdvân-zâde Ali Efendi'nin Maraş'ta kurduğu hayrî vakıflar dışında para ve gayr-i menkul vakıfları da bulunmaktadır. İslam hukuku açısından tartışmalı para vakıflarının ayırt edici özelliği asl-ı malın yani vakfın mal varlığının tamamını veya bir kısmını nakit para olarak vakfedilmiş olmasıdır.<sup>7</sup> Rıdvân-zâde Ali Efendi de, mal varlığından 1.000 kuruş ayırıp (ifraz) vakfetmiştir. Vakfiyesinde, 1.000 kuruşun kâr elde etmek için (istirbâh) onu on bir buçuk hesabı ile değerlendirildiği görülmektedir.<sup>8</sup> Yani, borç olarak verilen para, vadesi geldiğinde %15 getiri sağlamıştır.

Rıdvân-zâde Ali Efendi'nin Maraş'ta bulunan gayrimenkul vakıfları azımsanmayacak derecede çoktur. Vakfedilen gayrimenkulleri şu şekilde sıralamak mümkündür;

a. Maraş'ın Yukarıoba Mahallesinde bulunan, içinde dâhili ve harici evleri ve mülk menzili. Bu menzilin bir bahçesinin olduğu ve buradan tatlı bir su kaynağının geçtiği bilinmektedir. Ayrıca bir de hamamı bulunmaktadır.

b. Maraş'ın Yukarıoba Mahallesinde bulunan yeni bina ettiği Yekta Hamamının yarım hissesi.

c. Maraş'ın Kerhan (Ulutaş) Köyünde Rıdvân Bağı olarak bilinen ve hudutları belli olan;

- Üç parça bağı,
- Üç parça nar bahçesi,
- Bir parça ayva bahçesi,
- Bir parça kayısı bahçesi,
- İki parça incir bahçesi,
- Bostanlık için sürülebilir mülk arsası,

<sup>6</sup> "...vakfi mezbûrun tevliyeti evvelâ bana meşrûta ola vefât ittikten sonra ise evlâd-ı evlâd-ı evlâdımın zükûrî batnen ba'de batnin ve karnen isre karnin mütevellî olalar erkek evlâdlarımın soyu tükenirse evlâd-ı inâsım ve evlâd-ı evlâd-ı evlâd-ı inâsım batnen ba'de batnin ve karnen isre karnin mütevellî olalar eğer onların da soyu tükenirse 'utekâma meşrûta ola ba'dehû 'utekâmın evlâd-ı zükûrî ve evlâd-ı evlâd-ı evlâd-ı zükûrî batnen ba'de batnin ve karnen isre karnin mütevellî olalar..." VGMA, Defter No:731, Sayfa No;57, Sıra No:40.

<sup>7</sup> Para vakıflarının sahihliği konusunda, Osmanlı uleması arasındaki tartışmalar XVI. yüzyılda zirveye ulaşmıştır. Genellikle para vakıflarıyla ilgili geçmişten günümüze ulaşan ilk risale, İbn Kemal'e (Kemalpaşazâde) aittir. Bu risale oldukça kısa ve özet bilgiler içerirken, para vakıflarının caiz olduğunu savunmuştur. Para vakıfları çerçevesinde tartışmalara sonradan ortak olan Ebussuûd, İbn Kemal'i destekler nitelikte bir risale kaleme almıştır. Buna karşılık Çivizâde, Ebussuûd'a bir reddiye yazarak para vakıflarının meşru olmadığını savunmuştur. Ebussuûd Efendi'nin Fetâvâsı ve Çivizâde'nin reddiyesi için bkz. Çivizâde Mehmed Muhyiddin Efendi, *Ebüssuud'a Reddiye* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi, 1177), 158b-vd. Ayrıca Osmanlı Şeyhü'l-İslâmlarının hal tercümeleleri için bkz. İlmiye Salnamesi, 1324: 322; Çivizâde, Ebussuûd'a Reddiye, Süleymaniye Kütüphanesi Reşid Efendi, No: 1177, varak, 158 b. Bunlar dışında para vakıflarının menşei konusunda da pek çok tartışma vardır. Para vakıflarının Osmanlılara özgü olduğunu vurgulayan Mandaville; bu vakıfların Osmanlıların, İslam medeniyetine katkısı olarak değerlendirmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mandaville, 1979: 289-308. Kafadar ise Mandaville'nin tam aksine, para vakıflarının İslam'a tam olarak uymayan kurumsal uygulamaların bir örneği olarak zikreder. Geniş bilgi için bkz. Cemal Kafadar, *Between Two Worlds The Construction of the Ottoman State*. University of California Press, 1995: 153; Madeline C. Zilfi, "Sultan Suleyman and the Ottoman Religious Establishment", *Süleyman the Second and his Time*, ed. Halil İnalçık and Cemal Kafadar, The Isis Press, İstanbul 1993: 109-120.

<sup>8</sup> "Zikr olunan meblağ (1.000 kuruş) rehn-i kavî ve kefil-i melî veya ikisinden biri mütevellisi aracılığıyla onu on bir buçuk hesabı üzere ibrâh ve istirbâh edilsin...". VGMA, Defter No: 731, Sayfa No; 57, Sıra No: 40.

- Ailece iskân olunmaya mahsus bir yazlığı,
- Tatlı sular ve havuzla çevrelenmiş müteaddit evleri,
- Dâhilinde ve haricinde oturlan bağ evleri,
- Kerhan (Ulutaş) Nehri üzerinde bulunan Terliken Köyü içerisinde bulunan ve Rıdvan Efendi Değirmeni olarak bilinen bir gözlü su değirmeni,
- d.** Kendisine ecdadından miras olarak kalan;
  - Sekiçınar Mahallesinde bulunan bostan tarlası,
  - On parça çiftlik,
- e.** Kendisine ecdadından miras olarak kalan Bademlice Köyünde;
  - Durmuşoğlu tarlası olarak bilinen mülk bostan tarlası,
  - Çınarlı Ümmüşâhyeri ve Mağara Başı ve Dutluca ve Koca Bey yeri,
- f.** İğdeli Köyü'nde sınırları belirli olan üç parça bostan ve Camustel Köyü'nde bulunan Çoban Beylü mezraları olarak bilinen otuz parça mezra,
- g.**Aksu Nehri üzerinde bulunan Kulaoğlu yerleri olarak bilinen mülk arazisi,
- h.** Terzioğlu namıyla meşhur olan hudutları belirli mülk tarlaları ve civarında bulunan;
  - Karasu Nehrinden akan su ile on beş parça mülk bostan tarlaları,
- i.** Mazmuni Deresi olarak bilinen nehrin üzerinde Velibeğli yerleri olarak meşhur olan 10 parça pamuk tarlası (VGMA, Defter No: 731, Sayfa No; 57, Sıra No: 40).

### **VAKIF GELİRLERİNİN HARCANDIĞI YERLER**

Rıdvan-zâde Ali Efendi vakıf gelirlerinin nerelere harcanacağını vakfiyesinde ayrıntılı olarak belirtmiştir. Vakıf gelirlerinin bir kısmının nerelere harcanacağı yukarıda belirtilmiştir. Bu bölümde ise vakıf gelirlerinin harcandığı diğer yerler işlenecektir. Buna göre;

- Yukarıda adı geçen evlerini, yarım hisseli hamamını, bağlarını, bostanlarını, bahçelerini ve mülk tarlalarını mütevellinin aracılığıyla başkalarına icar olunmasını şart koşmuş ve bunlardan elde edilecek kazançtan Maraş'ta bulunan Şükrüoğlu Mescidi'nin harap olan yerlerini inşa edilmesini ve bu mescide bir minber yaptırılmasını şart koşmuştur.<sup>9</sup>

- Vakfettiği 1000 kuruş nakit paradan elde edilecek rıbbı (kazanç, gelir) yine Şükrüoğlu Mescid'ine harcanmasını istemiştir.

-Maraş'ta Yukarıoba Mahallesinde bulunan Merhum Ahmed Paşa Cami'nde yaptırmış olduğu kürside ulemadan vaaz vermede marifetli bir kişi Cuma günlerinde vaiz olup, her hafta Cuma günü hazır olan cemaata vaaz verip, karşılığında günlük on akçelik vazifeye mutasarrıf olmasını şart koşmuştur.<sup>10</sup>

- Maraş'ta büyük camii olarak bilinen Alaüddevle Bey Cami'nde vaaz ve nasihat vermede kabiliyetli bir kişi her hafta pazartesi günü toplanan cemaate nasihat verip, karşılığında günlük on akçelik vazifeye mutasarrıf olmasını şart koşmuştur.<sup>11</sup>

<sup>9</sup> "Maraş Kasabası'nda vâki' Şükrüoğlu Mescidi harap olmağla Cenâb-ı kibriyânın rıdvân-ı ekberine mazhar olup Resûl-i ekrem ve nebiyy-i muhterem salla'llâhu aleyhi ve's-sellem hazretlerinin zât-ı sa'âdetlerine intisâb için mescid-i mezbûru müceddeden binâ ve minber vaz'..."VGMA, Defter No: 731, Sayfa No; 57, Sıra No: 40.

<sup>10</sup> "Merhum Ahmed Paşa Câmi'-i şerifinde vaz' eylediğim kürside va'az nasihata kâdir ulemâ-i salihinden bir kimesne Cuma vâizi olup beher hafta yevm-i Cuma'da müslime va'az u nasihat edüb mukabelesinde yevmî on akçe vazifeye mutasarrıf ola...". VGMA, Defter No: 731, Sayfa No; 57, Sıra No: 40.

<sup>11</sup> "Alâü'd-devle bey Câmi'-i şerifinde va'az u nasihate kâdir bir ehil âlim sâhib-i fazilet bir kimesne beher hafta yevmî isneynde müstemî'ine va'z u nasihat edüb yevmî on akçe vazifeye mutasarrıf ola.. ". VGMA, Defter No:731, Sayfa No; 57, Sıra No: 40.

- Medine-i Münevvere'de bir kişi her gün Delâ'ilül-Hayrât<sup>12</sup>dan Hizb-i şerîf okumasını ve Cumartesi gününden gelecek cuma gününe kadar her hafta Hz. Peygamber'e bir "Hıtm-ı şerif" edip, sevabını Hz. Peygamber'in ruhuna bağışlamasını ve karşılığında ise günlük yirmi akçelik vazifeye mutasarrıf olmasını istemiştir.<sup>13</sup>

### RİDVAN-ZÂDE ALİ EFENDİ'NİN DİĞER VAKIFLARI

Rıdvan-zâde Ali Efendi'nin, Vakıflar Genel Müdürlüğünde bulunan bir vakfiye suretinden, başka vakıflarının olduğu da tespit edilmiştir. Buna göre Mülknâme-i Hümayun ile mülkiyeti kendi tasarrufunda olup, Nezaret Kapısı dışında Azaplar Kura Ulu<sup>14</sup> karşısında bulunan, tahminen on iki dönüm tarlası içerisinde yapmış olduğu havuz ve sakiyeyi (bahçeleri sulamak için yapılan su kanalı) tarlasıyla birlikte vakfetmiştir. Vakfettiği bu gayrimenkullerin tescilini ise vakfın kaymakamı olarak tayin edilen Maraşlı Abdurrahman bin Ebubekir huzurunda gerçekleştirmiştir. Vâkıfın şartları arasında ise Sultan Mehmed Han Cami'sinde vaiz olan Şeyh Mehmed Efendi'nin, her gün öğlen namazından sonra Kur'an-ı Kerim'den ayetler ve her gün üç İhlas Suresi okumasını istemiştir. Bundan hâsıl olacak sevabı ise Fatih'in ve şehitlerin ruhlarına hediye edilmesini şart koşmuştur.

Ali Efendi, vakfiyesini ilk tescili sırasında, hayatta olduğu süre zarfında tevliyeti kendi elinde olmasını ve vakıftan elde edilen gelirlerin kendi bünyesinde toplanmasını istemiştir. Ayrıca vakfın şartlarının değiştirilmesi yetkisini de kendisi yetkisi altında olmasını, vefatından sonra ise tarlalardan elde edilen gelirlerin mürtezikanın maaşları için kullanılmasını şart eylemiştir.

Rıdvan-zâde Ali Efendi'nin kurmuş olduğu bu vakfa ait vakfiye suretine ulaşamamıştır. Fakat vakfiye suretinde kurmuş olduğu bu vakfın şartlarını değiştirmek için tekrardan mahkemeye başvurduğu anlaşılmaktadır. Buna göre, vakfın şartlarının değiştirilme yetkisinden faydalanarak, kurmuş olduğu vakfın ilk şartını değiştirmek istediğini dile getirmiştir. Bu minval doğrultusunda adı geçen tarlanın bütün gelirlerini Şeyh Mehmed Efendi'ye verilmesini ve her gün üç İhlas, bir Fatiha okuyup bunlardan elde edilecek sevabın şehitlerin ruhlarına bağışlanmasını şart koşmuştur. Ayrıca hayatta olduğu süre boyunca vakıf mütevelliliğinin kendi elinde olmasını ve vefat ettikten sonra da bütün gelirlerin Şeyh Mehmed Efendi'ye devrini, eğer Mehmed Efendi de vefat edecek olur ise, evlatlarının içerisinde bu hizmete layık olan biri varsa zikrolunan şartlar çerçevesinde mutasarrıflık görevinin ona verilmesini, evladı yok ise dönemin hakimi tarafından bu göreve layık bir kişinin seçilmesini ve mezkûr tarlanın hepsini yukarıda zikrolunan şartlar karşılığında o kişiye tefviz edilmesini şart koşmuştur (VGMA, Defter No: 582/1, Sayfa No; 89, Sıra No: 58).

### SONUÇ

İncelenen dönemde Rıdvan-zâde lakabı ile tanınan Ali Efendi H.1162/M.1769 yılında Girit'te Defterdarlık görevinde bulunmuştur. Aslen Maraşlı olan Ali Efendi, Maraş'ta menkul ve gayrimenkul vakıflar kurmuştur. Ali Efendi'nin vakfiyelerinden de anlaşılacağı üzere bireylerin manevi dünyasına hizmet eden birçok yapı inşa ederek bu yapıları vakıf haline getirmiştir. Bu yapılar arasında özellikle cami, medrese, han, hamam gibi kuruluşlar gelmektedir. Bu yapılar her ne kadar günümüze ulaşmamış olsa da incelenen dönemde Maraş'ta bir külliyenin içerisinde yer aldığı bilinmektedir. Yine kurmuş olduğu bu yapılar arasında özellikle üç adet medresenin varlığı dikkat çekmiştir. Bu medreseler çoğunlukla iki katlı olup, ikinci katı birer dersane olarak kullanılmıştır. Yine Maraş'ta bulunan bu üç medrese genellikle karşılıklı bir şekilde Rıdvan-zâde Ali Efendi Camisinin yanına inşa edilmiştir. Bu medreselerin caminin yanında inşa edilmesinin sebepleri arasında, medreselerde ders gören öğrencilerin camileri birer staj merkezi gibi kullanmalarını sağlamaktan kaynaklandığını söylemek mümkündür. Ayrıca öğrencilerin medreselerde gördükleri dersleri camide tekrar edip bilgilerini muhafaza etmek istemeleri geçerli sebepler arasında gösterilebilir.

<sup>12</sup> Ayrıntılı bilgi için bkz. Uludağ, 1994: 113-114.

<sup>13</sup> "Medine-i münüvvere alâ münevviruha efdâlü't-tahiyede ravza-i mutahharada bir kimesne beher yevm Delâ'ilü'l-Hayrat'dan bir hizb-i şerif tilâvet ve yevmi sebtde bed'en ve yevmî Cum'ada itmâm birle beher hafta muvacehe-i hazret-i risalet penâhide aleyhi's-salâvat ve's-selâm bir hatm edüb sevâbını ruh-ı şeriflerine ihdâ edüb mukabelesinde yevmî yirmi akçe vazifeye mutasarrıf ola...". VGMA, Defter No: 731, Sayfa No; 57, Sıra No: 40.

<sup>14</sup> Bu yerin tam olarak neresi olduğuna kaynaklarda rastlanılamamıştır.

Ali Efendi'nin kurmuş olduğu vakıflara dair veriler incelendiğinde, evvela bu vakıfların akarları arasında gösterilen menkul ve gayrimenkullerden elde edilen icar gelirlerinden oluştuğu görülmektedir. İkinci olarak sahip olduğu gayrimenkullerin, üzerine düşen hisse payının bir miktarını vakfın gelirleri arasında göstermek mümkündür. Ali Efendi vakfının akarlarından elde edilen bu gelirleri üç cihete ayırdığını söylemek gerekmektedir. İlki bu gelirlerden elde edilen meblağın büyük bir kısmı, vakıflarda görev alan kişilere görevleri karşılığı verilmiştir. İkincisi, yine elde edilen gelirlerin diğer bir kısmını vakfın yararı için yani tamir ve onarım masraflarına ayrılmıştır. Son olarak elde edilen bu gelirlerin önemli bir kısmını ise Maraş'ın değişik bölgelerinde yer alan camilerin ve Medine-i Münevvere'de bulunan görevlilerin maaşlarına ayrılmıştır.

Sonuç olarak bireyler için birer istihdam yeri oluşturan bu yapılar ayrıca Maraş'ın dini, sosyal, kültürel ve ekonomik açılarından gelişmesine katkı sağlamışlardır. Bununla birlikte mevcut bina ve hizmetlerin sürekliliğinin sağlanmasında önemli bir rol olarak sadece kendinin kurmuş olduğu vakıflara değil, diğer hayır sahiplerinin kurmuş olduğu vakıflara da pay ayırmıştır.

### KAYNAKÇA

Akgündüz, A. (1990). Osmanlı kanunnameleri ve hukuki tahlilleri, C.1. Osmanlı Araştırmaları Vakfı.

Baltacı, C. (1976). XV-XVI Asırlarda Osmanlı medreseleri. İrfan Matbaası.

Baş, Y. ve Tekin, R. (2007). Maraş vakıfları (Dulkadirli ve Osmanlı Dönemi). Oğuz Dulkadiroğlu Bektik Kültürünü Yaşatma Derneği Kültür Hizmeti.

Çivizâde, Mehmed Muhyiddin Efendi. Ebüssuud'a Reddiye, İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi, 1177.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı arşivi, Cezayir ve Rakka ahkam defteri, (BOA) A. DVNSAHK. CZRKd, 002.

İlmiye Salnamesi (1324) Matbaa-i Âmire.

Kafadar, C. (1995). Between two words the construction of the Ottoman State. University of California Press.

Kandemir, M. Y. (2010). es-Şifâ. İslam ansiklopedisi (C. 39, ss. 134-138). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Mandaville, J. E. (1979). Usurious piety: Cash waqf controversy in the Ottoman Empire. IJMES, (X), 289-308.

Uludağ, S. (1994). Delâ'ilül-Hayrât. İslam ansiklopedisi (C. 9, ss. 113-114). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Uzunçarşılı, İ. H. (1988). Osmanlı devletinin ilmiye teşkilâtı. Türk Tarih Kurumu.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), Defter No: 582, 607, 731.

Yediyıldız, B.. (2003). XVIII. Yüzyılda Türkiye'de vakıf müessesesi, Bir Sosyal Tarih İncelemesi, Türk Tarih Kurumu.

Zilfi, M. C. (1993). Sultan Suleyman and the Ottoman Religious establishment. İçinde. H. Inalcik ve C. Kafadar (Ed.) Süleyman the Second and his Time (ss. 109-120). The Isis Press.



ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi \* Research Article

## Doğrudan İndirgemeler Üzerine İki Değerli Mantık Açısından Bir İnceleme –III: Farklı Basit Önergelerden Oluşturulan Bileşik Önergelerin Birbirine İndirgenmesi

A Study on Direct Reductions in Terms of Two-Valued Logic –III:  
Reducing Compound Propositions Composed of the Different Simple  
Propositions to Each Other

**Fikret OSMAN**

Doç. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü  
fikretosman@uludag.edu.tr  
Orcid ID: 0000-0003-2542-4515

**Öz:** Bu makalede, farklı basit önermelerden oluşturulan bileşik önermelerin doğrudan birbirine indirgenmesi üzerinde durulmaktadır. Bu doğrultuda adı geçen önermeler iki değerli mantık bağlamında aldıkları değer durumuna göre iki öbeğe ayrılarak incelenmektedir. Birinci öbekte üç doğru bir yanlış ya da üç yanlış bir doğru değer durumuna sahip olan önermeler, ikinci öbekte ise iki doğru ve iki yanlış değer durumuna sahip olan önermeler ele alınmaktadır. Buna göre birinci öbekte tümel evetleme önermesine, tikel evetleme önermesine, koşul önermesine, bağdaşmazlık önermesine ve birlikte değilleme önermesine; ikinci öbekte ise karşılıklı koşul önermesine ve tekil evetleme önermesine yer verilmektedir. Çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde birinci öbekte yer alan önermelerden her birinin tüm varyasyonlarının diğer önermelerin hangi varyasyonlarına indirgenebildikleri ortaya koyulmaktadır. İkinci bölümde ise ikinci öbekte yer alan önermelerden her birinin önce kendi önerme türü içindeki hangi varyasyonlara indirgenebildikleri daha sonra da diğer önerme türünün hangi varyasyonlarına indirgenebildikleri gösterilmektedir.

**Anahtar Kelimeler:** İndirgeme, eşdeğerlilik, değilleme, evetleme.

**Abstract:** This article focuses on the direct reduction of compound propositions to each other, which are created from different simple propositions. In this regard, the propositions aforementioned are examined by being divided into two groups regarding their value status in the context of two-valued logic. In the first group, the propositions with three true and one false or three false and one true value states are handled while in the second group, the propositions with two true and two false value states are examined. Accordingly, in the first group, there are the conjunction propositions, disjunction propositions, conditional propositions, incompatibility propositions and joint denial propositions; in the second group, the biconditional propositions and noninclusive disjunction propositions are included. The study consists of two parts. In the first section, it is revealed to which variations of the other propositions all the variations of each of the propositions in the first group can be reduced. In the second section, it is shown first to which variations within its own proposition type each of the propositions in the second group can be reduced and then to which variations of the other proposition type can be reduced.

Geliş Tarihi:26.05.2024

Kabul Tarihi:27.08.2024

Yayın Tarihi:31.08.2024

Atıf: Osman, F. (2024). Doğrudan indirgemeler üzerine iki değerli mantık açısından bir inceleme –III: farklı basit önermelerden oluşturulan bileşik önermelerin birbirine indirgenmesi, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 884-954. Doi: 10.33437/ksusbd.1490222

## GİRİŞ

Henry Maurice Sheffer (1882-1964), Alfred North Whitehead (1861-1947), Bertrand Russell (1872-1970), Emil Leon Post (1897-1954), Dmitry Anatolevich Bochvar (1903-1990) ve Jan Łukasiewicz (1878-1956) gibi bazı mantıkçılar, önermelerin birbirine indirgenmesine kafa yorar. Sheffer, değillenmiş bir basit önermenin aynı basit önermelerden oluşturulan ve iki bileşeni de olumlu olan evetlenmiş bağdaşmazlık önermesine (Sheffer, 1913: 482) indirgenebileceğini yazar. Whitehead, Russell, Post, Bochvar ve Łukasiewicz iki farklı basit önermeden oluşturulan bileşik önermeler üzerinde durur. Whitehead ve Russell, iki bileşeni de olumlu olan evetlenmiş koşul önermesinin birinci bileşeni olumlu ikinci bileşeni olumsuz olan evetlenmiş bağdaşmazlık önermesine, iki bileşeni de olumlu olan evetlenmiş tikel evetleme önermesinin iki bileşeni de olumsuz olan evetlenmiş bağdaşmazlık önermesine ve iki bileşeni de olumlu olan evetlenmiş tümel evetleme önermesinin iki bileşeni de olumlu olan değillenmiş bağdaşmazlık önermesine (Whitehead and Russell, 1962: xvi) indirgenebileceğini dile getirir. Post, iki bileşeni de olumlu olan evetlenmiş tümel evetleme önermesinin iki bileşeni de olumsuz olan değillenmiş tikel evetleme önermesine ve iki bileşeni de olumlu olan evetlenmiş koşul önermesinin birinci bileşeni olumsuz ikinci bileşeni olumlu olan evetlenmiş tikel evetleme önermesine (Post, 1967: 268-270) indirgenebileceğini ifade eder. Bochvar, iki bileşeni de olumlu olan evetlenmiş tikel evetleme önermesinin iki bileşeni de olumsuz olan değillenmiş tümel evetleme önermesine ve iki bileşeni de olumlu olan evetlenmiş koşul önermesinin birinci bileşeni olumlu ikinci bileşeni olumsuz olan değillenmiş tümel evetleme önermesine (Bochvar, 1943: 354; Bochvar, 1938: 291) indirgenebileceğini vurgular. Łukasiewicz ise iki bileşeni de olumlu olan evetlenmiş tümel evetleme önermesinin ön bileşeni olumlu art bileşeni olumsuz olan değillenmiş koşul önermesine, iki bileşeni de olumlu olan evetlenmiş tikel evetleme önermesinin ön bileşeni olumsuz art bileşeni olumlu olan evetlenmiş koşul önermesine ve iki bileşeni de olumlu olan evetlenmiş bağdaşmazlık önermesinin ön bileşeni olumlu art bileşeni olumsuz olan evetlenmiş koşul önermesine (Łukasiewicz, 1963: 36) indirgenebileceğinden bahseder. Bu indirgemeler sembolik açıdan şöyle belirtilebilir:

$$\sim p \equiv p \mid p$$

$$p \rightarrow q \equiv p \mid \sim q$$

$$p \vee q \equiv \sim p \mid \sim q$$

$$p \wedge q \equiv \sim(p \mid q)$$

$$p \wedge q \equiv \sim(\sim p \vee \sim q)$$

$$p \rightarrow q \equiv \sim p \vee q$$

$$p \vee q \equiv \sim(\sim p \wedge \sim q)$$

$$p \rightarrow q \equiv \sim(p \wedge \sim q)$$

$$p \wedge q \equiv \sim(p \rightarrow \sim q)$$

$$p \vee q \equiv \sim p \rightarrow q$$

$$p \mid q \equiv p \rightarrow \sim q$$

Üzerinde durulan önermelerin bu varyasyonları dışındaki varyasyonları da birbirine indirgenebilir. Burada, iki farklı basit önermeden oluşturulan bileşik önermelerin tüm varyasyonlarının doğrudan birbirine indirgenmesini araştıracağız. Bu doğrultuda söz konusu önermeleri iki öbeğe ayıracağız ve ele alınan önerme türlerinden her birinin farklı varyasyonlarının iki değerli mantık bağlamında kendi öbeği içindeki diğer önermelerin hangi varyasyonlarına denk geldiğini belirlemeye çalışacağız. Bu öbeklerden birincisine üç doğru bir yanlış ya da üç yanlış bir doğru değerini; ikincisine ise iki doğru ve iki yanlış değerini alan önermeleri dâhil edeceğiz. Buna göre birinci öbekte tümel evetleme, tikel evetleme, koşul, bağdaşmazlık ve birlikte değilleme önermelerine; ikinci öbekte ise

karşılıklı koşul ve tekil evetleme önermelerine yer vereceğiz. Şimdi doğruluk tablosundan yararlanarak bu iki öbekteki önermelerden hangilerinin birbirine indirgenebildiklerini göstereyim.

## BİRİNCİ ÖBEKTE YER ALAN ÖNERMELERİN İNDİRGENMESİ

### Tümel Evetleme Önermesi

Önermenin Birinci Varyasyonu

$$p \wedge q$$

Birinci İndirgeme

$$p \wedge q \equiv \sim(\sim p \vee \sim q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \wedge q$	$\sim p \vee \sim q$	$\sim(\sim p \vee \sim q)$
D	D	Y	Y	D	Y	D
D	Y	Y	D	Y	D	Y
Y	D	D	Y	Y	D	Y
Y	Y	D	D	Y	D	Y

İkinci İndirgeme

$$p \wedge q \equiv \sim(p \rightarrow \sim q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \wedge q$	$p \rightarrow \sim q$	$\sim(p \rightarrow \sim q)$
D	D	Y	Y	D	Y	D
D	Y	Y	D	Y	D	Y
Y	D	D	Y	Y	D	Y
Y	Y	D	D	Y	D	Y

Üçüncü İndirgeme

$$p \wedge q \equiv \sim(p | q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \wedge q$	$p   q$	$\sim(p   q)$
D	D	Y	Y	D	Y	D
D	Y	Y	D	Y	D	Y
Y	D	D	Y	Y	D	Y
Y	Y	D	D	Y	D	Y

Dördüncü İndirgeme

$$p \wedge q \equiv \sim p \downarrow \sim q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \wedge q$	$\sim p \downarrow \sim q$
D	D	Y	Y	D	D
D	Y	Y	D	Y	Y
Y	D	D	Y	Y	Y
Y	Y	D	D	Y	Y

Önermenin İkinci Varyasyonu

$$\sim p \wedge q$$

### Birinci İndirgeme

$$\sim p \wedge q \equiv \sim(p \vee \sim q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \wedge q$	$p \vee \sim q$	$\sim(p \vee \sim q)$
D	D	Y	Y	Y	D	Y
D	Y	Y	D	Y	D	Y
Y	D	D	Y	D	Y	D
Y	Y	D	D	Y	D	Y

### İkinci İndirgeme

$$\sim p \wedge q \equiv \sim(\sim p \rightarrow \sim q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \wedge q$	$\sim p \rightarrow \sim q$	$\sim(\sim p \rightarrow \sim q)$
D	D	Y	Y	Y	D	Y
D	Y	Y	D	Y	D	Y
Y	D	D	Y	D	Y	D
Y	Y	D	D	Y	D	Y

### Üçüncü İndirgeme

$$\sim p \wedge q \equiv \sim(\sim p | q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \wedge q$	$\sim p   q$	$\sim(\sim p   q)$
D	D	Y	Y	Y	D	Y
D	Y	Y	D	Y	D	Y
Y	D	D	Y	D	Y	D
Y	Y	D	D	Y	D	Y

### Dördüncü İndirgeme

$$\sim p \wedge q \equiv p \downarrow \sim q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \wedge q$	$p \downarrow \sim q$
D	D	Y	Y	Y	Y
D	Y	Y	D	Y	Y
Y	D	D	Y	D	D
Y	Y	D	D	Y	Y

### Önermenin Üçüncü Varyasyonu

$$p \wedge \sim q$$

### Birinci İndirgeme

$$p \wedge \sim q \equiv \sim(\sim p \vee q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \wedge \sim q$	$\sim p \vee q$	$\sim(\sim p \vee q)$
D	D	Y	Y	Y	D	Y
D	Y	Y	D	D	Y	D
Y	D	D	Y	Y	D	Y
Y	Y	D	D	Y	D	Y



## İkinci İndirgeme

$$p \wedge \sim q \equiv \sim(p \rightarrow q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \wedge \sim q$	$p \rightarrow q$	$\sim(p \rightarrow q)$
D	D	Y	Y	Y	D	Y
D	Y	Y	D	D	Y	D
Y	D	D	Y	Y	D	Y
Y	Y	D	D	Y	D	Y

## Üçüncü İndirgeme

$$p \wedge \sim q \equiv \sim(p | \sim q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \wedge \sim q$	$p   \sim q$	$\sim(p   \sim q)$
D	D	Y	Y	Y	D	Y
D	Y	Y	D	D	Y	D
Y	D	D	Y	Y	D	Y
Y	Y	D	D	Y	D	Y

## Dördüncü İndirgeme

$$p \wedge \sim q \equiv \sim p \downarrow q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \wedge \sim q$	$\sim p \downarrow q$
D	D	Y	Y	Y	Y
D	Y	Y	D	D	D
Y	D	D	Y	Y	Y
Y	Y	D	D	Y	Y

## Önermenin Dördüncü Varyasyonu

$$\sim p \wedge \sim q$$

## Birinci İndirgeme

$$\sim p \wedge \sim q \equiv \sim(p \vee q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \wedge \sim q$	$p \vee q$	$\sim(p \vee q)$
D	D	Y	Y	Y	D	Y
D	Y	Y	D	Y	D	Y
Y	D	D	Y	Y	D	Y
Y	Y	D	D	D	Y	D

## İkinci İndirgeme

$$\sim p \wedge \sim q \equiv \sim(p \rightarrow q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \wedge \sim q$	$\sim p \rightarrow q$	$\sim(\sim p \rightarrow q)$
D	D	Y	Y	Y	D	Y
D	Y	Y	D	Y	D	Y
Y	D	D	Y	Y	D	Y
Y	Y	D	D	D	Y	D

## Üçüncü İndirgeme

$$\sim p \wedge \sim q \equiv \sim(\sim p | \sim q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \wedge \sim q$	$\sim p   \sim q$	$\sim(\sim p   \sim q)$
D	D	Y	Y	Y	D	Y
D	Y	Y	D	Y	D	Y
Y	D	D	Y	Y	D	Y
Y	Y	D	D	D	Y	D

## Dördüncü İndirgeme

$$\sim p \wedge \sim q \equiv p \downarrow q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \wedge \sim q$	$p \downarrow q$
D	D	Y	Y	Y	Y
D	Y	Y	D	Y	Y
Y	D	D	Y	Y	Y
Y	Y	D	D	D	D

## Önermenin Beşinci Varyasyonu

$$\sim(p \wedge q)$$

## Birinci İndirgeme

$$\sim(p \wedge q) \equiv \sim p \vee \sim q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \wedge q$	$\sim(p \wedge q)$	$\sim p \vee \sim q$
D	D	Y	Y	D	Y	Y
D	Y	Y	D	Y	D	D
Y	D	D	Y	Y	D	D
Y	Y	D	D	Y	D	D

## İkinci İndirgeme

$$\sim(p \wedge q) \equiv p \rightarrow \sim q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \wedge q$	$\sim(p \wedge q)$	$p \rightarrow \sim q$
D	D	Y	Y	D	Y	Y
D	Y	Y	D	Y	D	D
Y	D	D	Y	Y	D	D
Y	Y	D	D	Y	D	D

### Üçüncü İndirgeme

$$\sim(p \wedge q) \equiv p | q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \wedge q$	$\sim(p \wedge q)$	$p   q$
D	D	Y	Y	D	Y	Y
D	Y	Y	D	Y	D	D
Y	D	D	Y	Y	D	D
Y	Y	D	D	Y	D	D

### Dördüncü İndirgeme

$$\sim(p \wedge q) \equiv \sim(\sim p \downarrow \sim q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \wedge q$	$\sim(p \wedge q)$	$\sim p \downarrow \sim q$	$\sim(\sim p \downarrow \sim q)$
D	D	Y	Y	D	Y	D	Y
D	Y	Y	D	Y	D	Y	D
Y	D	D	Y	Y	D	Y	D
Y	Y	D	D	Y	D	Y	D

### Önermenin Altıncı Varyasyonu

$$\sim(\sim p \wedge q)$$

### Birinci İndirgeme

$$\sim(\sim p \wedge q) \equiv p \vee \sim q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \wedge q$	$\sim(\sim p \wedge q)$	$p \vee \sim q$
D	D	Y	Y	Y	D	D
D	Y	Y	D	Y	D	D
Y	D	D	Y	D	Y	Y
Y	Y	D	D	Y	D	D

### İkinci İndirgeme

$$\sim(\sim p \wedge q) \equiv \sim p \rightarrow \sim q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \wedge q$	$\sim(\sim p \wedge q)$	$\sim p \rightarrow \sim q$
D	D	Y	Y	Y	D	D
D	Y	Y	D	Y	D	D
Y	D	D	Y	D	Y	Y
Y	Y	D	D	Y	D	D

### Üçüncü İndirgeme

$$\sim(\sim p \wedge q) \equiv \sim p \mid q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \wedge q$	$\sim(\sim p \wedge q)$	$\sim p \mid q$
D	D	Y	Y	Y	D	D
D	Y	Y	D	Y	D	D
Y	D	D	Y	D	Y	Y
Y	Y	D	D	Y	D	D

### Dördüncü İndirgeme

$$\sim(\sim p \wedge q) \equiv \sim(p \downarrow \sim q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \wedge q$	$\sim(\sim p \wedge q)$	$p \downarrow \sim q$	$\sim(p \downarrow \sim q)$
D	D	Y	Y	Y	D	Y	D
D	Y	Y	D	Y	D	Y	D
Y	D	D	Y	D	Y	D	Y
Y	Y	D	D	Y	D	Y	D

### Önermenin Yedinci Varyasyonu

$$\sim(p \wedge \sim q)$$

### Birinci İndirgeme

$$\sim(p \wedge \sim q) \equiv \sim p \vee q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \wedge \sim q$	$\sim(p \wedge \sim q)$	$\sim p \vee q$
D	D	Y	Y	Y	D	D
D	Y	Y	D	D	Y	Y
Y	D	D	Y	Y	D	D
Y	Y	D	D	Y	D	D

### İkinci İndirgeme

$$\sim(p \wedge \sim q) \equiv p \rightarrow q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \wedge \sim q$	$\sim(p \wedge \sim q)$	$p \rightarrow q$
D	D	Y	Y	Y	D	D
D	Y	Y	D	D	Y	Y
Y	D	D	Y	Y	D	D
Y	Y	D	D	Y	D	D

### Üçüncü İndirgeme

$$\sim(p \wedge \sim q) \equiv p \mid \sim q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \wedge \sim q$	$\sim(p \wedge \sim q)$	$p \mid \sim q$
D	D	Y	Y	Y	D	D
D	Y	Y	D	D	Y	Y
Y	D	D	Y	Y	D	D
Y	Y	D	D	Y	D	D

#### Dördüncü İndirgeme

$$\sim(p \wedge \sim q) \equiv \sim(\sim p \downarrow q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \wedge \sim q$	$\sim(p \wedge \sim q)$	$\sim p \downarrow q$	$\sim(\sim p \downarrow q)$
D	D	Y	Y	Y	D	Y	D
D	Y	Y	D	D	Y	D	Y
Y	D	D	Y	Y	D	Y	D
Y	Y	D	D	Y	D	Y	D

#### Önermenin Sekizinci Varyasyonu

$$\sim(\sim p \wedge \sim q)$$

#### Birinci İndirgeme

$$\sim(\sim p \wedge \sim q) \equiv p \vee q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \wedge \sim q$	$\sim(\sim p \wedge \sim q)$	$p \vee q$
D	D	Y	Y	Y	D	D
D	Y	Y	D	Y	D	D
Y	D	D	Y	Y	D	D
Y	Y	D	D	D	Y	Y

#### İkinci İndirgeme

$$\sim(\sim p \wedge \sim q) \equiv \sim p \rightarrow q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \wedge \sim q$	$\sim(\sim p \wedge \sim q)$	$\sim p \rightarrow q$
D	D	Y	Y	Y	D	D
D	Y	Y	D	Y	D	D
Y	D	D	Y	Y	D	D
Y	Y	D	D	D	Y	Y

#### Üçüncü İndirgeme

$$\sim(\sim p \wedge \sim q) \equiv \sim p \mid \sim q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \wedge \sim q$	$\sim(\sim p \wedge \sim q)$	$\sim p \mid \sim q$
D	D	Y	Y	Y	D	D
D	Y	Y	D	Y	D	D
Y	D	D	Y	Y	D	D
Y	Y	D	D	D	Y	Y

#### Dördüncü İndirgeme

$$\sim(\sim p \wedge \sim q) \equiv \sim(p \downarrow q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \wedge \sim q$	$\sim(\sim p \wedge \sim q)$	$p \downarrow q$	$\sim(p \downarrow q)$
D	D	Y	Y	Y	D	Y	D
D	Y	Y	D	Y	D	Y	D
Y	D	D	Y	Y	D	Y	D
Y	Y	D	D	D	Y	D	Y

## Tikel Evetleme Önermesi

Önermenin Birinci Varyasyonu

$$p \vee q$$

Birinci İndirgeme

$$p \vee q \equiv \sim(\sim p \wedge \sim q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \vee q$	$\sim p \wedge \sim q$	$\sim(\sim p \wedge \sim q)$
D	D	Y	Y	D	Y	D
D	Y	Y	D	D	Y	D
Y	D	D	Y	D	Y	D
Y	Y	D	D	Y	D	Y

İkinci İndirgeme

$$p \vee q \equiv \sim p \rightarrow q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \vee q$	$\sim p \rightarrow q$
D	D	Y	Y	D	D
D	Y	Y	D	D	D
Y	D	D	Y	D	D
Y	Y	D	D	Y	Y

Üçüncü İndirgeme

$$p \vee q \equiv \sim p \mid \sim q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \vee q$	$\sim p \mid \sim q$
D	D	Y	Y	D	D
D	Y	Y	D	D	D
Y	D	D	Y	D	D
Y	Y	D	D	Y	Y

Dördüncü İndirgeme

$$p \vee q \equiv \sim(p \downarrow q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \vee q$	$p \downarrow q$	$\sim(p \downarrow q)$
D	D	Y	Y	D	Y	D
D	Y	Y	D	D	Y	D
Y	D	D	Y	D	Y	D
Y	Y	D	D	Y	D	Y

Önermenin İkinci Varyasyonu

$$\sim p \vee q$$

### Birinci İndirgeme

$$\sim p \vee q \equiv \sim(p \wedge \sim q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \vee q$	$p \wedge \sim q$	$\sim(p \wedge \sim q)$
D	D	Y	Y	D	Y	D
D	Y	Y	D	Y	D	Y
Y	D	D	Y	D	Y	D
Y	Y	D	D	D	Y	D

### İkinci İndirgeme

$$\sim p \vee q \equiv p \rightarrow q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \vee q$	$p \rightarrow q$
D	D	Y	Y	D	D
D	Y	Y	D	Y	Y
Y	D	D	Y	D	D
Y	Y	D	D	D	D

### Üçüncü İndirgeme

$$\sim p \vee q \equiv p \mid \sim q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \vee q$	$p \mid \sim q$
D	D	Y	Y	D	D
D	Y	Y	D	Y	Y
Y	D	D	Y	D	D
Y	Y	D	D	D	D

### Dördüncü İndirgeme

$$\sim p \vee q \equiv \sim(\sim p \downarrow q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \vee q$	$\sim p \downarrow q$	$\sim(\sim p \downarrow q)$
D	D	Y	Y	D	Y	D
D	Y	Y	D	Y	D	Y
Y	D	D	Y	D	Y	D
Y	Y	D	D	D	Y	D

### Önermenin Üçüncü Varyasyonu

$$p \vee \sim q$$

### Birinci İndirgeme

$$p \vee \sim q \equiv \sim(\sim p \wedge q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \vee \sim q$	$\sim p \wedge q$	$\sim(\sim p \wedge q)$
D	D	Y	Y	D	Y	D
D	Y	Y	D	D	Y	D
Y	D	D	Y	Y	D	Y
Y	Y	D	D	D	Y	D

## İkinci İndirgeme

$$p \vee \sim q \equiv \sim p \rightarrow \sim q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \vee \sim q$	$\sim p \rightarrow \sim q$
D	D	Y	Y	D	D
D	Y	Y	D	D	D
Y	D	D	Y	Y	Y
Y	Y	D	D	D	D

## Üçüncü İndirgeme

$$p \vee \sim q \equiv \sim p | q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \vee \sim q$	$\sim p   q$
D	D	Y	Y	D	D
D	Y	Y	D	D	D
Y	D	D	Y	Y	Y
Y	Y	D	D	D	D

## Dördüncü İndirgeme

$$p \vee \sim q \equiv \sim(p \downarrow \sim q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \vee \sim q$	$p \downarrow \sim q$	$\sim(p \downarrow \sim q)$
D	D	Y	Y	D	Y	D
D	Y	Y	D	D	Y	D
Y	D	D	Y	Y	D	Y
Y	Y	D	D	D	Y	D

## Önermenin Dördüncü Varyasyonu

$$\sim p \vee \sim q$$

## Birinci İndirgeme

$$\sim p \vee \sim q \equiv \sim(p \wedge q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \vee \sim q$	$p \wedge q$	$\sim(p \wedge q)$
D	D	Y	Y	Y	D	Y
D	Y	Y	D	D	Y	D
Y	D	D	Y	D	Y	D
Y	Y	D	D	D	Y	D

## İkinci İndirgeme

$$\sim p \vee \sim q \equiv p \rightarrow \sim q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \vee \sim q$	$p \rightarrow \sim q$
D	D	Y	Y	Y	Y
D	Y	Y	D	D	D
Y	D	D	Y	D	D
Y	Y	D	D	D	D



### Üçüncü İndirgeme

$$\sim p \vee \sim q \equiv p | q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \vee \sim q$	$p   q$
D	D	Y	Y	Y	Y
D	Y	Y	D	D	D
Y	D	D	Y	D	D
Y	Y	D	D	D	D

### Dördüncü İndirgeme

$$\sim p \vee \sim q \equiv \sim(\sim p \downarrow \sim q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \vee \sim q$	$\sim p \downarrow \sim q$	$\sim(\sim p \downarrow \sim q)$
D	D	Y	Y	Y	D	Y
D	Y	Y	D	D	Y	D
Y	D	D	Y	D	Y	D
Y	Y	D	D	D	Y	D

### Önermenin Beşinci Varyasyonu

$$\sim(p \vee q)$$

### Birinci İndirgeme

$$\sim(p \vee q) \equiv \sim p \wedge \sim q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \vee q$	$\sim(p \vee q)$	$\sim p \wedge \sim q$
D	D	Y	Y	D	Y	Y
D	Y	Y	D	D	Y	Y
Y	D	D	Y	D	Y	Y
Y	Y	D	D	Y	D	D

### İkinci İndirgeme

$$\sim(p \vee q) \equiv \sim(\sim p \rightarrow q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \vee q$	$\sim(p \vee q)$	$\sim p \rightarrow q$	$\sim(\sim p \rightarrow q)$
D	D	Y	Y	D	Y	D	Y
D	Y	Y	D	D	Y	D	Y
Y	D	D	Y	D	Y	D	Y
Y	Y	D	D	Y	D	Y	D

### Üçüncü İndirgeme

$$\sim(p \vee q) \equiv \sim(\sim p | \sim q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \vee q$	$\sim(p \vee q)$	$\sim p   \sim q$	$\sim(\sim p   \sim q)$
D	D	Y	Y	D	Y	D	Y
D	Y	Y	D	D	Y	D	Y
Y	D	D	Y	D	Y	D	Y
Y	Y	D	D	Y	D	Y	D

#### Dördüncü İndirgeme

$$\sim(p \vee q) \equiv p \downarrow q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \vee q$	$\sim(p \vee q)$	$p \downarrow q$
D	D	Y	Y	D	Y	Y
D	Y	Y	D	D	Y	Y
Y	D	D	Y	D	Y	Y
Y	Y	D	D	Y	D	D

#### Önermenin Altıncı Varyasyonu

$$\sim(\sim p \vee q)$$

#### Birinci İndirgeme

$$\sim(\sim p \vee q) \equiv p \wedge \sim q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \vee q$	$\sim(\sim p \vee q)$	$p \wedge \sim q$
D	D	Y	Y	D	Y	Y
D	Y	Y	D	Y	D	D
Y	D	D	Y	D	Y	Y
Y	Y	D	D	D	Y	Y

#### İkinci İndirgeme

$$\sim(\sim p \vee q) \equiv \sim(p \rightarrow q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \vee q$	$\sim(\sim p \vee q)$	$p \rightarrow q$	$\sim(p \rightarrow q)$
D	D	Y	Y	D	Y	D	Y
D	Y	Y	D	Y	D	Y	D
Y	D	D	Y	D	Y	D	Y
Y	Y	D	D	D	Y	D	Y

#### Üçüncü İndirgeme

$$\sim(\sim p \vee q) \equiv \sim(p \mid \sim q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \vee q$	$\sim(\sim p \vee q)$	$p \mid \sim q$	$\sim(p \mid \sim q)$
D	D	Y	Y	D	Y	D	Y
D	Y	Y	D	Y	D	Y	D
Y	D	D	Y	D	Y	D	Y
Y	Y	D	D	D	Y	D	Y

#### Dördüncü İndirgeme

$$\sim(\sim p \vee q) \equiv \sim p \downarrow q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \vee q$	$\sim(\sim p \vee q)$	$\sim p \downarrow q$
D	D	Y	Y	D	Y	Y
D	Y	Y	D	Y	D	D
Y	D	D	Y	D	Y	Y
Y	Y	D	D	D	Y	Y

## Önermenin Yedinci Varyasyonu

$$\sim(p \vee \sim q)$$

### Birinci İndirgeme

$$\sim(p \vee \sim q) \equiv \sim p \wedge q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \vee \sim q$	$\sim(p \vee \sim q)$	$\sim p \wedge q$
D	D	Y	Y	D	Y	Y
D	Y	Y	D	D	Y	Y
Y	D	D	Y	Y	D	D
Y	Y	D	D	D	Y	Y

### İkinci İndirgeme

$$\sim(p \vee \sim q) \equiv \sim(\sim p \rightarrow \sim q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \vee \sim q$	$\sim(p \vee \sim q)$	$\sim p \rightarrow \sim q$	$\sim(\sim p \rightarrow \sim q)$
D	D	Y	Y	D	Y	D	Y
D	Y	Y	D	D	Y	D	Y
Y	D	D	Y	Y	D	Y	D
Y	Y	D	D	D	Y	D	Y

### Üçüncü İndirgeme

$$\sim(p \vee \sim q) \equiv \sim(\sim p | q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \vee \sim q$	$\sim(p \vee \sim q)$	$\sim p   q$	$\sim(\sim p   q)$
D	D	Y	Y	D	Y	D	Y
D	Y	Y	D	D	Y	D	Y
Y	D	D	Y	Y	D	Y	D
Y	Y	D	D	D	Y	D	Y

### Dördüncü İndirgeme

$$\sim(p \vee \sim q) \equiv p \downarrow \sim q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \vee \sim q$	$\sim(p \vee \sim q)$	$p \downarrow \sim q$
D	D	Y	Y	D	Y	Y
D	Y	Y	D	D	Y	Y
Y	D	D	Y	Y	D	D
Y	Y	D	D	D	Y	Y

## Önermenin Sekizinci Varyasyonu

$$\sim(\sim p \vee \sim q)$$

### Birinci İndirgeme

$$\sim(\sim p \vee \sim q) \equiv p \wedge q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \vee \sim q$	$\sim(\sim p \vee \sim q)$	$p \wedge q$
D	D	Y	Y	Y	D	D
D	Y	Y	D	D	Y	Y
Y	D	D	Y	D	Y	Y
Y	Y	D	D	D	Y	Y

### İkinci İndirgeme

$$\sim(\sim p \vee \sim q) \equiv \sim(p \rightarrow \sim q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \vee \sim q$	$\sim(\sim p \vee \sim q)$	$p \rightarrow \sim q$	$\sim(p \rightarrow \sim q)$
D	D	Y	Y	Y	D	Y	D
D	Y	Y	D	D	Y	D	Y
Y	D	D	Y	D	Y	D	Y
Y	Y	D	D	D	Y	D	Y

### Üçüncü İndirgeme

$$\sim(\sim p \vee \sim q) \equiv \sim(p | q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \vee \sim q$	$\sim(\sim p \vee \sim q)$	$p   q$	$\sim(p   q)$
D	D	Y	Y	Y	D	Y	D
D	Y	Y	D	D	Y	D	Y
Y	D	D	Y	D	Y	D	Y
Y	Y	D	D	D	Y	D	Y

### Dördüncü İndirgeme

$$\sim(\sim p \vee \sim q) \equiv \sim p \downarrow \sim q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \vee \sim q$	$\sim(\sim p \vee \sim q)$	$\sim p \downarrow \sim q$
D	D	Y	Y	Y	D	D
D	Y	Y	D	D	Y	Y
Y	D	D	Y	D	Y	Y
Y	Y	D	D	D	Y	Y

## Koşul Önermesi

### Önermenin Birinci Varyasyonu

$$p \rightarrow q$$

### Birinci İndirgeme

$$p \rightarrow q \equiv \sim(p \wedge \sim q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \rightarrow q$	$p \wedge \sim q$	$\sim(p \wedge \sim q)$
D	D	Y	Y	D	Y	D
D	Y	Y	D	Y	D	Y
Y	D	D	Y	D	Y	D
Y	Y	D	D	D	Y	D

## İkinci İndirgeme

$$p \rightarrow q \equiv \sim p \vee q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \rightarrow q$	$\sim p \vee q$
D	D	Y	Y	D	D
D	Y	Y	D	Y	Y
Y	D	D	Y	D	D
Y	Y	D	D	D	D

## Üçüncü İndirgeme

$$p \rightarrow q \equiv p \mid \sim q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \rightarrow q$	$p \mid \sim q$
D	D	Y	Y	D	D
D	Y	Y	D	Y	Y
Y	D	D	Y	D	D
Y	Y	D	D	D	D

## Dördüncü İndirgeme

$$p \rightarrow q \equiv \sim(\sim p \downarrow q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \rightarrow q$	$\sim p \downarrow q$	$\sim(\sim p \downarrow q)$
D	D	Y	Y	D	Y	D
D	Y	Y	D	Y	D	Y
Y	D	D	Y	D	Y	D
Y	Y	D	D	D	Y	D

## Önermenin İkinci Varyasyonu

$$\sim p \rightarrow q$$

## Birinci İndirgeme

$$\sim p \rightarrow q \equiv \sim(\sim p \wedge \sim q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \rightarrow q$	$\sim p \wedge \sim q$	$\sim(\sim p \wedge \sim q)$
D	D	Y	Y	D	Y	D
D	Y	Y	D	D	Y	D
Y	D	D	Y	D	Y	D
Y	Y	D	D	Y	D	Y

## İkinci İndirgeme

$$\sim p \rightarrow q \equiv p \vee q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \rightarrow q$	$p \vee q$
D	D	Y	Y	D	D
D	Y	Y	D	D	D
Y	D	D	Y	D	D
Y	Y	D	D	Y	Y

### Üçüncü İndirgeme

$$\sim p \rightarrow q \equiv \sim p \mid \sim q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \rightarrow q$	$\sim p \mid \sim q$
D	D	Y	Y	D	D
D	Y	Y	D	D	D
Y	D	D	Y	D	D
Y	Y	D	D	Y	Y

### Dördüncü İndirgeme

$$\sim p \rightarrow q \equiv \sim(p \downarrow q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \rightarrow q$	$p \downarrow q$	$\sim(p \downarrow q)$
D	D	Y	Y	D	Y	D
D	Y	Y	D	D	Y	D
Y	D	D	Y	D	Y	D
Y	Y	D	D	Y	D	Y

### Önermenin Üçüncü Varyasyonu

$$p \rightarrow \sim q$$

### Birinci İndirgeme

$$p \rightarrow \sim q \equiv \sim(p \wedge q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \rightarrow \sim q$	$p \wedge q$	$\sim(p \wedge q)$
D	D	Y	Y	Y	D	Y
D	Y	Y	D	D	Y	D
Y	D	D	Y	D	Y	D
Y	Y	D	D	D	Y	D

### İkinci İndirgeme

$$p \rightarrow \sim q \equiv \sim p \vee \sim q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \rightarrow \sim q$	$\sim p \vee \sim q$
D	D	Y	Y	Y	Y
D	Y	Y	D	D	D
Y	D	D	Y	D	D
Y	Y	D	D	D	D

### Üçüncü İndirgeme

$$p \rightarrow \sim q \equiv p | q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \rightarrow \sim q$	$p   q$
D	D	Y	Y	Y	Y
D	Y	Y	D	D	D
Y	D	D	Y	D	D
Y	Y	D	D	D	D

### Dördüncü İndirgeme

$$p \rightarrow \sim q \equiv \sim(\sim p \downarrow \sim q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \rightarrow \sim q$	$\sim p \downarrow \sim q$	$\sim(\sim p \downarrow \sim q)$
D	D	Y	Y	Y	D	Y
D	Y	Y	D	D	Y	D
Y	D	D	Y	D	Y	D
Y	Y	D	D	D	Y	D

### Önermenin Dördüncü Varyasyonu

$$\sim p \rightarrow \sim q$$

### Birinci İndirgeme

$$\sim p \rightarrow \sim q \equiv \sim(\sim p \wedge q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \rightarrow \sim q$	$\sim p \wedge q$	$\sim(\sim p \wedge q)$
D	D	Y	Y	D	Y	D
D	Y	Y	D	D	Y	D
Y	D	D	Y	Y	D	Y
Y	Y	D	D	D	Y	D

### İkinci İndirgeme

$$\sim p \rightarrow \sim q \equiv p \vee \sim q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \rightarrow \sim q$	$p \vee \sim q$
D	D	Y	Y	D	D
D	Y	Y	D	D	D
Y	D	D	Y	Y	Y
Y	Y	D	D	D	D

### Üçüncü İndirgeme

$$\sim p \rightarrow \sim q \equiv \sim p \mid q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \rightarrow \sim q$	$\sim p \mid q$
D	D	Y	Y	D	D
D	Y	Y	D	D	D
Y	D	D	Y	Y	Y
Y	Y	D	D	D	D

### Dördüncü İndirgeme

$$\sim p \rightarrow \sim q \equiv \sim(p \downarrow \sim q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \rightarrow \sim q$	$p \downarrow \sim q$	$\sim(p \downarrow \sim q)$
D	D	Y	Y	D	Y	D
D	Y	Y	D	D	Y	D
Y	D	D	Y	Y	D	Y
Y	Y	D	D	D	Y	D

### Önermenin Beşinci Varyasyonu

$$\sim(p \rightarrow q)$$

### Birinci İndirgeme

$$\sim(p \rightarrow q) \equiv p \wedge \sim q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \rightarrow q$	$\sim(p \rightarrow q)$	$p \wedge \sim q$
D	D	Y	Y	D	Y	Y
D	Y	Y	D	Y	D	D
Y	D	D	Y	D	Y	Y
Y	Y	D	D	D	Y	Y

### İkinci İndirgeme

$$\sim(p \rightarrow q) \equiv \sim(\sim p \vee q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \rightarrow q$	$\sim(p \rightarrow q)$	$\sim p \vee q$	$\sim(\sim p \vee q)$
D	D	Y	Y	D	Y	D	Y
D	Y	Y	D	Y	D	Y	D
Y	D	D	Y	D	Y	D	Y
Y	Y	D	D	D	Y	D	Y



### Üçüncü İndirgeme

$$\sim(p \rightarrow q) \equiv \sim(p \mid \sim q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \rightarrow q$	$\sim(p \rightarrow q)$	$p \mid \sim q$	$\sim(p \mid \sim q)$
D	D	Y	Y	D	Y	D	Y
D	Y	Y	D	Y	D	Y	D
Y	D	D	Y	D	Y	D	Y
Y	Y	D	D	D	Y	D	Y

### Dördüncü İndirgeme

$$\sim(p \rightarrow q) \equiv \sim p \downarrow q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \rightarrow q$	$\sim(p \rightarrow q)$	$\sim p \downarrow q$
D	D	Y	Y	D	Y	Y
D	Y	Y	D	Y	D	D
Y	D	D	Y	D	Y	Y
Y	Y	D	D	D	Y	Y

### Önermenin Altıncı Varyasyonu

$$\sim(\sim p \rightarrow q)$$

### Birinci İndirgeme

$$\sim(\sim p \rightarrow q) \equiv \sim p \wedge \sim q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \rightarrow q$	$\sim(\sim p \rightarrow q)$	$\sim p \wedge \sim q$
D	D	Y	Y	D	Y	Y
D	Y	Y	D	D	Y	Y
Y	D	D	Y	D	Y	Y
Y	Y	D	D	Y	D	D

### İkinci İndirgeme

$$\sim(\sim p \rightarrow q) \equiv \sim(p \vee q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \rightarrow q$	$\sim(\sim p \rightarrow q)$	$p \vee q$	$\sim(p \vee q)$
D	D	Y	Y	D	Y	D	Y
D	Y	Y	D	D	Y	D	Y
Y	D	D	Y	D	Y	D	Y
Y	Y	D	D	Y	D	Y	D

### Üçüncü İndirgeme

$$\sim(\sim p \rightarrow q) \equiv \sim(\sim p \mid \sim q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \rightarrow q$	$\sim(\sim p \rightarrow q)$	$\sim p \mid \sim q$	$\sim(\sim p \mid \sim q)$
D	D	Y	Y	D	Y	D	Y
D	Y	Y	D	D	Y	D	Y
Y	D	D	Y	D	Y	D	Y
Y	Y	D	D	Y	D	Y	D

#### Dördüncü İndirgeme

$$\sim(\sim p \rightarrow q) \equiv p \downarrow q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \rightarrow q$	$\sim(\sim p \rightarrow q)$	$p \downarrow q$
D	D	Y	Y	D	Y	Y
D	Y	Y	D	D	Y	Y
Y	D	D	Y	D	Y	Y
Y	Y	D	D	Y	D	D

#### Önermenin Yedinci Varyasyonu

$$\sim(p \rightarrow \sim q)$$

#### Birinci İndirgeme

$$\sim(p \rightarrow \sim q) \equiv p \wedge q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \rightarrow \sim q$	$\sim(p \rightarrow \sim q)$	$p \wedge q$
D	D	Y	Y	Y	D	D
D	Y	Y	D	D	Y	Y
Y	D	D	Y	D	Y	Y
Y	Y	D	D	D	Y	Y

#### İkinci İndirgeme

$$\sim(p \rightarrow \sim q) \equiv \sim(\sim p \vee \sim q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \rightarrow \sim q$	$\sim(p \rightarrow \sim q)$	$\sim p \vee \sim q$	$\sim(\sim p \vee \sim q)$
D	D	Y	Y	Y	D	Y	D
D	Y	Y	D	D	Y	D	Y
Y	D	D	Y	D	Y	D	Y
Y	Y	D	D	D	Y	D	Y

#### Üçüncü İndirgeme

$$\sim(p \rightarrow \sim q) \equiv \sim(p | q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \rightarrow \sim q$	$\sim(p \rightarrow \sim q)$	$p   q$	$\sim(p   q)$
D	D	Y	Y	Y	D	Y	D
D	Y	Y	D	D	Y	D	Y
Y	D	D	Y	D	Y	D	Y
Y	Y	D	D	D	Y	D	Y

#### Dördüncü İndirgeme

$$\sim(p \rightarrow \sim q) \equiv \sim p \downarrow \sim q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \rightarrow \sim q$	$\sim(p \rightarrow \sim q)$	$\sim p \downarrow \sim q$
D	D	Y	Y	Y	D	D
D	Y	Y	D	D	Y	Y
Y	D	D	Y	D	Y	Y
Y	Y	D	D	D	Y	Y

#### Önermenin Sekizinci Varyasyonu

$$\sim(\sim p \rightarrow \sim q)$$

#### Birinci İndirgeme

$$\sim(\sim p \rightarrow \sim q) \equiv \sim p \wedge q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \rightarrow \sim q$	$\sim(\sim p \rightarrow \sim q)$	$\sim p \wedge q$
D	D	Y	Y	D	Y	Y
D	Y	Y	D	D	Y	Y
Y	D	D	Y	Y	D	D
Y	Y	D	D	D	Y	Y

#### İkinci İndirgeme

$$\sim(\sim p \rightarrow \sim q) \equiv \sim(p \vee \sim q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \rightarrow \sim q$	$\sim(\sim p \rightarrow \sim q)$	$p \vee \sim q$	$\sim(p \vee \sim q)$
D	D	Y	Y	D	Y	D	Y
D	Y	Y	D	D	Y	D	Y
Y	D	D	Y	Y	D	Y	D
Y	Y	D	D	D	Y	D	Y

#### Üçüncü İndirgeme

$$\sim(\sim p \rightarrow \sim q) \equiv \sim(\sim p | q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \rightarrow \sim q$	$\sim(\sim p \rightarrow \sim q)$	$\sim p   q$	$\sim(\sim p   q)$
D	D	Y	Y	D	Y	D	Y
D	Y	Y	D	D	Y	D	Y
Y	D	D	Y	Y	D	Y	D
Y	Y	D	D	D	Y	D	Y

## Dördüncü İndirgeme

$$\sim(\sim p \rightarrow \sim q) \equiv p \downarrow \sim q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \rightarrow \sim q$	$\sim(\sim p \rightarrow \sim q)$	$p \downarrow \sim q$
D	D	Y	Y	D	Y	Y
D	Y	Y	D	D	Y	Y
Y	D	D	Y	Y	D	D
Y	Y	D	D	D	Y	Y

## Bağdaşmazlık Önermesi

Önermenin Birinci Varyasyonu

$$p | q$$

Birinci İndirgeme

$$p | q \equiv \sim(p \wedge q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p   q$	$p \wedge q$	$\sim(p \wedge q)$
D	D	Y	Y	Y	D	Y
D	Y	Y	D	D	Y	D
Y	D	D	Y	D	Y	D
Y	Y	D	D	D	Y	D

İkinci İndirgeme

$$p | q \equiv \sim p \vee \sim q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p   q$	$\sim p \vee \sim q$
D	D	Y	Y	Y	Y
D	Y	Y	D	D	D
Y	D	D	Y	D	D
Y	Y	D	D	D	D

Üçüncü İndirgeme

$$p | q \equiv p \rightarrow \sim q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p   q$	$p \rightarrow \sim q$
D	D	Y	Y	Y	Y
D	Y	Y	D	D	D
Y	D	D	Y	D	D
Y	Y	D	D	D	D

### Dördüncü İndirgeme

$$p | q \equiv \sim(\sim p \downarrow \sim q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p   q$	$\sim p \downarrow \sim q$	$\sim(\sim p \downarrow \sim q)$
D	D	Y	Y	Y	D	Y
D	Y	Y	D	D	Y	D
Y	D	D	Y	D	Y	D
Y	Y	D	D	D	Y	D

### Önermenin İkinci Varyasyonu

$$\sim p | q$$

### Birinci İndirgeme

$$\sim p | q \equiv \sim(\sim p \wedge q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p   q$	$\sim p \wedge q$	$\sim(\sim p \wedge q)$
D	D	Y	Y	D	Y	D
D	Y	Y	D	D	Y	D
Y	D	D	Y	Y	D	Y
Y	Y	D	D	D	Y	D

### İkinci İndirgeme

$$\sim p | q \equiv p \vee \sim q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p   q$	$p \vee \sim q$
D	D	Y	Y	D	D
D	Y	Y	D	D	D
Y	D	D	Y	Y	Y
Y	Y	D	D	D	D

### Üçüncü İndirgeme

$$\sim p | q \equiv \sim p \rightarrow \sim q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p   q$	$\sim p \rightarrow \sim q$
D	D	Y	Y	D	D
D	Y	Y	D	D	D
Y	D	D	Y	Y	Y
Y	Y	D	D	D	D

#### Dördüncü İndirgeme

$$\sim p \mid q \equiv \sim(p \downarrow \sim q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \mid q$	$p \downarrow \sim q$	$\sim(p \downarrow \sim q)$
D	D	Y	Y	D	Y	D
D	Y	Y	D	D	Y	D
Y	D	D	Y	Y	D	Y
Y	Y	D	D	D	Y	D

#### Önermenin Üçüncü Varyasyonu

$$p \mid \sim q$$

#### Birinci İndirgeme

$$p \mid \sim q \equiv \sim(p \wedge \sim q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \mid \sim q$	$p \wedge \sim q$	$\sim(p \wedge \sim q)$
D	D	Y	Y	D	Y	D
D	Y	Y	D	Y	D	Y
Y	D	D	Y	D	Y	D
Y	Y	D	D	D	Y	D

#### İkinci İndirgeme

$$p \mid \sim q \equiv \sim p \vee q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \mid \sim q$	$\sim p \vee q$
D	D	Y	Y	D	D
D	Y	Y	D	Y	Y
Y	D	D	Y	D	D
Y	Y	D	D	D	D

#### Üçüncü İndirgeme

$$p \mid \sim q \equiv p \rightarrow q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \mid \sim q$	$p \rightarrow q$
D	D	Y	Y	D	D
D	Y	Y	D	Y	Y
Y	D	D	Y	D	D
Y	Y	D	D	D	D

#### Dördüncü İndirgeme

$$p \mid \sim q \equiv \sim(\sim p \downarrow q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \mid \sim q$	$\sim p \downarrow q$	$\sim(\sim p \downarrow q)$
D	D	Y	Y	D	Y	D
D	Y	Y	D	Y	D	Y
Y	D	D	Y	D	Y	D
Y	Y	D	D	D	Y	D

## Önermenin Dördüncü Varyasyonu

$$\sim p | \sim q$$

### Birinci İndirgeme

$$\sim p | \sim q \equiv \sim(\sim p \wedge \sim q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p   \sim q$	$\sim p \wedge \sim q$	$\sim(\sim p \wedge \sim q)$
D	D	Y	Y	D	Y	D
D	Y	Y	D	D	Y	D
Y	D	D	Y	D	Y	D
Y	Y	D	D	Y	D	Y

### İkinci İndirgeme

$$\sim p | \sim q \equiv p \vee q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p   \sim q$	$p \vee q$
D	D	Y	Y	D	D
D	Y	Y	D	D	D
Y	D	D	Y	D	D
Y	Y	D	D	Y	Y

### Üçüncü İndirgeme

$$\sim p | \sim q \equiv \sim p \rightarrow q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p   \sim q$	$\sim p \rightarrow q$
D	D	Y	Y	D	D
D	Y	Y	D	D	D
Y	D	D	Y	D	D
Y	Y	D	D	Y	Y

### Dördüncü İndirgeme

$$\sim p | \sim q \equiv \sim(p \downarrow q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p   \sim q$	$p \downarrow q$	$\sim(p \downarrow q)$
D	D	Y	Y	D	Y	D
D	Y	Y	D	D	Y	D
Y	D	D	Y	D	Y	D
Y	Y	D	D	Y	D	Y

## Önermenin Beşinci Varyasyonu

$$\sim(p | q)$$

### Birinci İndirgeme

$$\sim(p | q) \equiv p \wedge q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p   q$	$\sim(p   q)$	$p \wedge q$
D	D	Y	Y	Y	D	D
D	Y	Y	D	D	Y	Y
Y	D	D	Y	D	Y	Y
Y	Y	D	D	D	Y	Y

### İkinci İndirgeme

$$\sim(p | q) \equiv \sim(\sim p \vee \sim q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p   q$	$\sim(p   q)$	$\sim p \vee \sim q$	$\sim(\sim p \vee \sim q)$
D	D	Y	Y	Y	D	Y	D
D	Y	Y	D	D	Y	D	Y
Y	D	D	Y	D	Y	D	Y
Y	Y	D	D	D	Y	D	Y

### Üçüncü İndirgeme

$$\sim(p | q) \equiv \sim(p \rightarrow \sim q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p   q$	$\sim(p   q)$	$p \rightarrow \sim q$	$\sim(p \rightarrow \sim q)$
D	D	Y	Y	Y	D	Y	D
D	Y	Y	D	D	Y	D	Y
Y	D	D	Y	D	Y	D	Y
Y	Y	D	D	D	Y	D	Y

### Dördüncü İndirgeme

$$\sim(p | q) \equiv \sim p \downarrow \sim q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p   q$	$\sim(p   q)$	$\sim p \downarrow \sim q$
D	D	Y	Y	Y	D	D
D	Y	Y	D	D	Y	Y
Y	D	D	Y	D	Y	Y
Y	Y	D	D	D	Y	Y

### Önermenin Altıncı Varyasyonu

$$\sim(\sim p | q)$$

### Birinci İndirgeme

$$\sim(\sim p | q) \equiv \sim p \wedge q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p   q$	$\sim(\sim p   q)$	$\sim p \wedge q$
D	D	Y	Y	D	Y	Y
D	Y	Y	D	D	Y	Y
Y	D	D	Y	Y	D	D
Y	Y	D	D	D	Y	Y



## İkinci İndirgeme

$$\sim(\sim p | q) \equiv \sim(p \vee \sim q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p   q$	$\sim(\sim p   q)$	$p \vee \sim q$	$\sim(p \vee \sim q)$
D	D	Y	Y	D	Y	D	Y
D	Y	Y	D	D	Y	D	Y
Y	D	D	Y	Y	D	Y	D
Y	Y	D	D	D	Y	D	Y

## Üçüncü İndirgeme

$$\sim(\sim p | q) \equiv \sim(\sim p \rightarrow \sim q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p   q$	$\sim(\sim p   q)$	$\sim p \rightarrow \sim q$	$\sim(\sim p \rightarrow \sim q)$
D	D	Y	Y	D	Y	D	Y
D	Y	Y	D	D	Y	D	Y
Y	D	D	Y	Y	D	Y	D
Y	Y	D	D	D	Y	D	Y

## Dördüncü İndirgeme

$$\sim(\sim p | q) \equiv p \downarrow \sim q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p   q$	$\sim(\sim p   q)$	$p \downarrow \sim q$
D	D	Y	Y	D	Y	Y
D	Y	Y	D	D	Y	Y
Y	D	D	Y	Y	D	D
Y	Y	D	D	D	Y	Y

## Önermenin Yedinci Varyasyonu

$$\sim(p | \sim q)$$

## Birinci İndirgeme

$$\sim(p | \sim q) \equiv p \wedge \sim q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p   \sim q$	$\sim(p   \sim q)$	$p \wedge \sim q$
D	D	Y	Y	D	Y	Y
D	Y	Y	D	Y	D	D
Y	D	D	Y	D	Y	Y
Y	Y	D	D	D	Y	Y

## İkinci İndirgeme

$$\sim(p | \sim q) \equiv \sim(\sim p \vee q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p   \sim q$	$\sim(p   \sim q)$	$\sim p \vee q$	$\sim(\sim p \vee q)$
D	D	Y	Y	D	Y	D	Y
D	Y	Y	D	Y	D	Y	D
Y	D	D	Y	D	Y	D	Y
Y	Y	D	D	D	Y	D	Y

### Üçüncü İndirgeme

$$\sim(p | \sim q) \equiv \sim(p \rightarrow q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p   \sim q$	$\sim(p   \sim q)$	$p \rightarrow q$	$\sim(p \rightarrow q)$
D	D	Y	Y	D	Y	D	Y
D	Y	Y	D	Y	D	Y	D
Y	D	D	Y	D	Y	D	Y
Y	Y	D	D	D	Y	D	Y

### Dördüncü İndirgeme

$$\sim(p | \sim q) \equiv \sim p \downarrow q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p   \sim q$	$\sim(p   \sim q)$	$\sim p \downarrow q$
D	D	Y	Y	D	Y	Y
D	Y	Y	D	Y	D	D
Y	D	D	Y	D	Y	Y
Y	Y	D	D	D	Y	Y

### Önermenin Sekizinci Varyasyonu

$$\sim(\sim p | \sim q)$$

### Birinci İndirgeme

$$\sim(\sim p | \sim q) \equiv \sim p \wedge \sim q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p   \sim q$	$\sim(\sim p   \sim q)$	$\sim p \wedge \sim q$
D	D	Y	Y	D	Y	Y
D	Y	Y	D	D	Y	Y
Y	D	D	Y	D	Y	Y
Y	Y	D	D	Y	D	D

### İkinci İndirgeme

$$\sim(\sim p | \sim q) \equiv \sim(p \vee q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p   \sim q$	$\sim(\sim p   \sim q)$	$p \vee q$	$\sim(p \vee q)$
D	D	Y	Y	D	Y	D	Y
D	Y	Y	D	D	Y	D	Y
Y	D	D	Y	D	Y	D	Y
Y	Y	D	D	Y	D	Y	D

### Üçüncü İndirgeme

$$\sim(\sim p | \sim q) \equiv \sim(\sim p \rightarrow q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p   \sim q$	$\sim(\sim p   \sim q)$	$\sim p \rightarrow q$	$\sim(\sim p \rightarrow q)$
D	D	Y	Y	D	Y	D	Y
D	Y	Y	D	D	Y	D	Y
Y	D	D	Y	D	Y	D	Y
Y	Y	D	D	Y	D	Y	D

### Dördüncü İndirgeme

$$\sim(\sim p | \sim q) \equiv p \downarrow q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p   \sim q$	$\sim(\sim p   \sim q)$	$p \downarrow q$
D	D	Y	Y	D	Y	Y
D	Y	Y	D	D	Y	Y
Y	D	D	Y	D	Y	Y
Y	Y	D	D	Y	D	D

### Birlikte Değilleme Önermesi

Önermenin Birinci Varyasyonu

$$p \downarrow q$$

### Birinci İndirgeme

$$p \downarrow q \equiv \sim p \wedge \sim q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \downarrow q$	$\sim p \wedge \sim q$
D	D	Y	Y	Y	Y
D	Y	Y	D	Y	Y
Y	D	D	Y	Y	Y
Y	Y	D	D	D	D

### İkinci İndirgeme

$$p \downarrow q \equiv \sim(p \vee q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \downarrow q$	$p \vee q$	$\sim(p \vee q)$
D	D	Y	Y	Y	D	Y
D	Y	Y	D	Y	D	Y
Y	D	D	Y	Y	D	Y
Y	Y	D	D	D	Y	D

### Üçüncü İndirgeme

$$p \downarrow q \equiv \sim(\sim p \rightarrow q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \downarrow q$	$\sim p \rightarrow q$	$\sim(\sim p \rightarrow q)$
D	D	Y	Y	Y	D	Y
D	Y	Y	D	Y	D	Y
Y	D	D	Y	Y	D	Y
Y	Y	D	D	D	Y	D

### Dördüncü İndirgeme

$$p \downarrow q \equiv \sim(\sim p | \sim q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \downarrow q$	$\sim p   \sim q$	$\sim(\sim p   \sim q)$
D	D	Y	Y	Y	D	Y
D	Y	Y	D	Y	D	Y
Y	D	D	Y	Y	D	Y
Y	Y	D	D	D	Y	D

### Önermenin İkinci Varyasyonu

$$\sim p \downarrow q$$

### Birinci İndirgeme

$$\sim p \downarrow q \equiv p \wedge \sim q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \downarrow q$	$p \wedge \sim q$
D	D	Y	Y	Y	Y
D	Y	Y	D	D	D
Y	D	D	Y	Y	Y
Y	Y	D	D	Y	Y

### İkinci İndirgeme

$$\sim p \downarrow q \equiv \sim(\sim p \vee q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \downarrow q$	$\sim p \vee q$	$\sim(\sim p \vee q)$
D	D	Y	Y	Y	D	Y
D	Y	Y	D	D	Y	D
Y	D	D	Y	Y	D	Y
Y	Y	D	D	Y	D	Y

### Üçüncü İndirgeme

$$\sim p \downarrow q \equiv \sim(p \rightarrow q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \downarrow q$	$p \rightarrow q$	$\sim(p \rightarrow q)$
D	D	Y	Y	Y	D	Y
D	Y	Y	D	D	Y	D
Y	D	D	Y	Y	D	Y
Y	Y	D	D	Y	D	Y

### Dördüncü İndirgeme

$$\sim p \downarrow q \equiv \sim(p \mid \sim q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \downarrow q$	$p \mid \sim q$	$\sim(p \mid \sim q)$
D	D	Y	Y	Y	D	Y
D	Y	Y	D	D	Y	D
Y	D	D	Y	Y	D	Y
Y	Y	D	D	Y	D	Y

### Önermenin Üçüncü Varyasyonu

$$p \downarrow \sim q$$

### Birinci İndirgeme

$$p \downarrow \sim q \equiv \sim p \wedge q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \downarrow \sim q$	$\sim p \wedge q$
D	D	Y	Y	Y	Y
D	Y	Y	D	Y	Y
Y	D	D	Y	D	D
Y	Y	D	D	Y	Y

### İkinci İndirgeme

$$p \downarrow \sim q \equiv \sim(p \vee \sim q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \downarrow \sim q$	$p \vee \sim q$	$\sim(p \vee \sim q)$
D	D	Y	Y	Y	D	Y
D	Y	Y	D	Y	D	Y
Y	D	D	Y	D	Y	D
Y	Y	D	D	Y	D	Y

### Üçüncü İndirgeme

$$p \downarrow \sim q \equiv \sim(\sim p \rightarrow \sim q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \downarrow \sim q$	$\sim p \rightarrow \sim q$	$\sim(\sim p \rightarrow \sim q)$
D	D	Y	Y	Y	D	Y
D	Y	Y	D	Y	D	Y
Y	D	D	Y	D	Y	D
Y	Y	D	D	Y	D	Y

### Dördüncü İndirgeme

$$p \downarrow \sim q \equiv \sim(\sim p | q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \downarrow \sim q$	$\sim p   q$	$\sim(\sim p   q)$
D	D	Y	Y	Y	D	Y
D	Y	Y	D	Y	D	Y
Y	D	D	Y	D	Y	D
Y	Y	D	D	Y	D	Y

### Önermenin Dördüncü Varyasyonu

$$\sim p \downarrow \sim q$$

### Birinci İndirgeme

$$\sim p \downarrow \sim q \equiv p \wedge q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \downarrow \sim q$	$p \wedge q$
D	D	Y	Y	D	D
D	Y	Y	D	Y	Y
Y	D	D	Y	Y	Y
Y	Y	D	D	Y	Y

### İkinci İndirgeme

$$\sim p \downarrow \sim q \equiv \sim(\sim p \vee \sim q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \downarrow \sim q$	$\sim p \vee \sim q$	$\sim(\sim p \vee \sim q)$
D	D	Y	Y	D	Y	D
D	Y	Y	D	Y	D	Y
Y	D	D	Y	Y	D	Y
Y	Y	D	D	Y	D	Y

### Üçüncü İndirgeme

$$\sim p \downarrow \sim q \equiv \sim(p \rightarrow \sim q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \downarrow \sim q$	$p \rightarrow \sim q$	$\sim(p \rightarrow \sim q)$
D	D	Y	Y	D	Y	D
D	Y	Y	D	Y	D	Y
Y	D	D	Y	Y	D	Y
Y	Y	D	D	Y	D	Y

### Dördüncü İndirgeme

$$\sim p \downarrow \sim q \equiv \sim(p | q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \downarrow \sim q$	$p   q$	$\sim(p   q)$
D	D	Y	Y	D	Y	D
D	Y	Y	D	Y	D	Y
Y	D	D	Y	Y	D	Y
Y	Y	D	D	Y	D	Y

### Önermenin Beşinci Varyasyonu

$$\sim(p \downarrow q)$$

### Birinci İndirgeme

$$\sim(p \downarrow q) \equiv \sim(\sim p \wedge \sim q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \downarrow q$	$\sim(p \downarrow q)$	$\sim p \wedge \sim q$	$\sim(\sim p \wedge \sim q)$
D	D	Y	Y	Y	D	Y	D
D	Y	Y	D	Y	D	Y	D
Y	D	D	Y	Y	D	Y	D
Y	Y	D	D	D	Y	D	Y

### İkinci İndirgeme

$$\sim(p \downarrow q) \equiv p \vee q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \downarrow q$	$\sim(p \downarrow q)$	$p \vee q$
D	D	Y	Y	Y	D	D
D	Y	Y	D	Y	D	D
Y	D	D	Y	Y	D	D
Y	Y	D	D	D	Y	Y

### Üçüncü İndirgeme

$$\sim(p \downarrow q) \equiv \sim p \rightarrow q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \downarrow q$	$\sim(p \downarrow q)$	$\sim p \rightarrow q$
D	D	Y	Y	Y	D	D
D	Y	Y	D	Y	D	D
Y	D	D	Y	Y	D	D
Y	Y	D	D	D	Y	Y

### Dördüncü İndirgeme

$$\sim(p \downarrow q) \equiv \sim p \mid \sim q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \downarrow q$	$\sim(p \downarrow q)$	$\sim p \mid \sim q$
D	D	Y	Y	Y	D	D
D	Y	Y	D	Y	D	D
Y	D	D	Y	Y	D	D
Y	Y	D	D	D	Y	Y

### Önermenin Altıncı Varyasyonu

$$\sim(\sim p \downarrow q)$$

### Birinci İndirgeme

$$\sim(\sim p \downarrow q) \equiv \sim(p \wedge \sim q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \downarrow q$	$\sim(\sim p \downarrow q)$	$p \wedge \sim q$	$\sim(p \wedge \sim q)$
D	D	Y	Y	Y	D	Y	D
D	Y	Y	D	D	Y	D	Y
Y	D	D	Y	Y	D	Y	D
Y	Y	D	D	Y	D	Y	D

### İkinci İndirgeme

$$\sim(\sim p \downarrow q) \equiv \sim p \vee q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \downarrow q$	$\sim(\sim p \downarrow q)$	$\sim p \vee q$
D	D	Y	Y	Y	D	D
D	Y	Y	D	D	Y	Y
Y	D	D	Y	Y	D	D
Y	Y	D	D	Y	D	D



### Üçüncü İndirgeme

$$\sim(\sim p \downarrow q) \equiv p \rightarrow q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \downarrow q$	$\sim(\sim p \downarrow q)$	$p \rightarrow q$
D	D	Y	Y	Y	D	D
D	Y	Y	D	D	Y	Y
Y	D	D	Y	Y	D	D
Y	Y	D	D	Y	D	D

### Dördüncü İndirgeme

$$\sim(\sim p \downarrow q) \equiv p \mid \sim q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \downarrow q$	$\sim(\sim p \downarrow q)$	$p \mid \sim q$
D	D	Y	Y	Y	D	D
D	Y	Y	D	D	Y	Y
Y	D	D	Y	Y	D	D
Y	Y	D	D	Y	D	D

### Önermenin Yedinci Varyasyonu

$$\sim(p \downarrow \sim q)$$

### Birinci İndirgeme

$$\sim(p \downarrow \sim q) \equiv \sim(\sim p \wedge q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \downarrow \sim q$	$\sim(p \downarrow \sim q)$	$\sim p \wedge q$	$\sim(\sim p \wedge q)$
D	D	Y	Y	Y	D	Y	D
D	Y	Y	D	Y	D	Y	D
Y	D	D	Y	D	Y	D	Y
Y	Y	D	D	Y	D	Y	D

### İkinci İndirgeme

$$\sim(p \downarrow \sim q) \equiv p \vee \sim q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \downarrow \sim q$	$\sim(p \downarrow \sim q)$	$p \vee \sim q$
D	D	Y	Y	Y	D	D
D	Y	Y	D	Y	D	D
Y	D	D	Y	D	Y	Y
Y	Y	D	D	Y	D	D

### Üçüncü İndirgeme

$$\sim(p \downarrow \sim q) \equiv \sim p \rightarrow \sim q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \downarrow \sim q$	$\sim(p \downarrow \sim q)$	$\sim p \rightarrow \sim q$
D	D	Y	Y	Y	D	D
D	Y	Y	D	Y	D	D
Y	D	D	Y	D	Y	Y
Y	Y	D	D	Y	D	D

### Dördüncü İndirgeme

$$\sim(p \downarrow \sim q) \equiv \sim p | q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \downarrow \sim q$	$\sim(p \downarrow \sim q)$	$\sim p   q$
D	D	Y	Y	Y	D	D
D	Y	Y	D	Y	D	D
Y	D	D	Y	D	Y	Y
Y	Y	D	D	Y	D	D

### Önermenin Sekizinci Varyasyonu

$$\sim(\sim p \downarrow \sim q)$$

### Birinci İndirgeme

$$\sim(\sim p \downarrow \sim q) \equiv \sim(p \wedge q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \downarrow \sim q$	$\sim(\sim p \downarrow \sim q)$	$p \wedge q$	$\sim(p \wedge q)$
D	D	Y	Y	D	Y	D	Y
D	Y	Y	D	Y	D	Y	D
Y	D	D	Y	Y	D	Y	D
Y	Y	D	D	Y	D	Y	D

### İkinci İndirgeme

$$\sim(\sim p \downarrow \sim q) \equiv \sim p \vee \sim q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \downarrow \sim q$	$\sim(\sim p \downarrow \sim q)$	$\sim p \vee \sim q$
D	D	Y	Y	D	Y	Y
D	Y	Y	D	Y	D	D
Y	D	D	Y	Y	D	D
Y	Y	D	D	Y	D	D

### Üçüncü İndirgeme

$$\sim(\sim p \downarrow \sim q) \equiv p \rightarrow \sim q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \downarrow \sim q$	$\sim(\sim p \downarrow \sim q)$	$p \rightarrow \sim q$
D	D	Y	Y	D	Y	Y
D	Y	Y	D	Y	D	D
Y	D	D	Y	Y	D	D
Y	Y	D	D	Y	D	D

### Dördüncü İndirgeme

$$\sim(\sim p \downarrow \sim q) \equiv p | q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \downarrow \sim q$	$\sim(\sim p \downarrow \sim q)$	$p   q$
D	D	Y	Y	D	Y	Y
D	Y	Y	D	Y	D	D
Y	D	D	Y	Y	D	D
Y	Y	D	D	Y	D	D

## İKİNCİ ÖBEKTE YER ALAN ÖNERMELERİN İNDİRGENMESİ

### Karşılıklı Koşul Önermesi

#### Önermenin Kendi Varyasyonları Arasında İndirgeme

Önermenin Birinci Varyasyonu

$$p \leftrightarrow q$$

#### Birinci İndirgeme

$$p \leftrightarrow q \equiv \sim p \leftrightarrow \sim q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \leftrightarrow q$	$\sim p \leftrightarrow \sim q$
D	D	Y	Y	D	D
D	Y	Y	D	Y	Y
Y	D	D	Y	Y	Y
Y	Y	D	D	D	D

#### İkinci İndirgeme

$$p \leftrightarrow q \equiv \sim(\sim p \leftrightarrow q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \leftrightarrow q$	$\sim p \leftrightarrow q$	$\sim(\sim p \leftrightarrow q)$
D	D	Y	Y	D	Y	D
D	Y	Y	D	Y	D	Y
Y	D	D	Y	Y	D	Y
Y	Y	D	D	D	Y	D

### Üçüncü İndirgeme

$$p \leftrightarrow q \equiv \sim(p \leftrightarrow \sim q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \leftrightarrow q$	$p \leftrightarrow \sim q$	$\sim(p \leftrightarrow \sim q)$
D	D	Y	Y	D	Y	D
D	Y	Y	D	Y	D	Y
Y	D	D	Y	Y	D	Y
Y	Y	D	D	D	Y	D

### Önermenin İkinci Varyasyonu

$$\sim p \leftrightarrow q$$

### Birinci İndirgeme

$$\sim p \leftrightarrow q \equiv p \leftrightarrow \sim q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \leftrightarrow q$	$p \leftrightarrow \sim q$
D	D	Y	Y	Y	Y
D	Y	Y	D	D	D
Y	D	D	Y	D	D
Y	Y	D	D	Y	Y

### İkinci İndirgeme

$$\sim p \leftrightarrow q \equiv \sim(p \leftrightarrow q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \leftrightarrow q$	$p \leftrightarrow q$	$\sim(p \leftrightarrow q)$
D	D	Y	Y	Y	D	Y
D	Y	Y	D	D	Y	D
Y	D	D	Y	D	Y	D
Y	Y	D	D	Y	D	Y

### Üçüncü İndirgeme

$$\sim p \leftrightarrow q \equiv \sim(\sim p \leftrightarrow \sim q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \leftrightarrow q$	$\sim p \leftrightarrow \sim q$	$\sim(\sim p \leftrightarrow \sim q)$
D	D	Y	Y	Y	D	Y
D	Y	Y	D	D	Y	D
Y	D	D	Y	D	Y	D
Y	Y	D	D	Y	D	Y

### Önermenin Üçüncü Varyasyonu

$$p \leftrightarrow \sim q$$

### Birinci İndirgeme

$$p \leftrightarrow \sim q \equiv \sim p \leftrightarrow q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \leftrightarrow \sim q$	$\sim p \leftrightarrow q$
D	D	Y	Y	Y	Y
D	Y	Y	D	D	D
Y	D	D	Y	D	D
Y	Y	D	D	Y	Y

### İkinci İndirgeme

$$p \leftrightarrow \sim q \equiv \sim(p \leftrightarrow q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \leftrightarrow \sim q$	$p \leftrightarrow q$	$\sim(p \leftrightarrow q)$
D	D	Y	Y	Y	D	Y
D	Y	Y	D	D	Y	D
Y	D	D	Y	D	Y	D
Y	Y	D	D	Y	D	Y

### Üçüncü İndirgeme

$$p \leftrightarrow \sim q \equiv \sim(\sim p \leftrightarrow \sim q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \leftrightarrow \sim q$	$\sim p \leftrightarrow \sim q$	$\sim(\sim p \leftrightarrow \sim q)$
D	D	Y	Y	Y	D	Y
D	Y	Y	D	D	Y	D
Y	D	D	Y	D	Y	D
Y	Y	D	D	Y	D	Y

### Önermenin Dördüncü Varyasyonu

$$\sim p \leftrightarrow \sim q$$

### Birinci İndirgeme

$$\sim p \leftrightarrow \sim q \equiv p \leftrightarrow q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \leftrightarrow \sim q$	$p \leftrightarrow q$
D	D	Y	Y	D	D
D	Y	Y	D	Y	Y
Y	D	D	Y	Y	Y
Y	Y	D	D	D	D

## İkinci İndirgeme

$$\sim p \leftrightarrow \sim q \equiv \sim(\sim p \leftrightarrow q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \leftrightarrow \sim q$	$\sim p \leftrightarrow q$	$\sim(\sim p \leftrightarrow q)$
D	D	Y	Y	D	Y	D
D	Y	Y	D	Y	D	Y
Y	D	D	Y	Y	D	Y
Y	Y	D	D	D	Y	D

## Üçüncü İndirgeme

$$\sim p \leftrightarrow \sim q \equiv \sim(p \leftrightarrow \sim q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \leftrightarrow \sim q$	$p \leftrightarrow \sim q$	$\sim(p \leftrightarrow \sim q)$
D	D	Y	Y	D	Y	D
D	Y	Y	D	Y	D	Y
Y	D	D	Y	Y	D	Y
Y	Y	D	D	D	Y	D

## Önermenin Beşinci Varyasyonu

$$\sim(p \leftrightarrow q)$$

## Birinci İndirgeme

$$\sim(p \leftrightarrow q) \equiv \sim p \leftrightarrow q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \leftrightarrow q$	$\sim(p \leftrightarrow q)$	$\sim p \leftrightarrow q$
D	D	Y	Y	D	Y	Y
D	Y	Y	D	Y	D	D
Y	D	D	Y	Y	D	D
Y	Y	D	D	D	Y	Y

## İkinci İndirgeme

$$\sim(p \leftrightarrow q) \equiv p \leftrightarrow \sim q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \leftrightarrow q$	$\sim(p \leftrightarrow q)$	$p \leftrightarrow \sim q$
D	D	Y	Y	D	Y	Y
D	Y	Y	D	Y	D	D
Y	D	D	Y	Y	D	D
Y	Y	D	D	D	Y	Y

### Üçüncü İndirgeme

$$\sim(p \leftrightarrow q) \equiv \sim(\sim p \leftrightarrow \sim q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \leftrightarrow q$	$\sim(p \leftrightarrow q)$	$\sim p \leftrightarrow \sim q$	$\sim(\sim p \leftrightarrow \sim q)$
D	D	Y	Y	D	Y	D	Y
D	Y	Y	D	Y	D	Y	D
Y	D	D	Y	Y	D	Y	D
Y	Y	D	D	D	Y	D	Y

### Önermenin Altıncı Varyasyonu

$$\sim(\sim p \leftrightarrow q)$$

### Birinci İndirgeme

$$\sim(\sim p \leftrightarrow q) \equiv p \leftrightarrow q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \leftrightarrow q$	$\sim(\sim p \leftrightarrow q)$	$p \leftrightarrow q$
D	D	Y	Y	Y	D	D
D	Y	Y	D	D	Y	Y
Y	D	D	Y	D	Y	Y
Y	Y	D	D	Y	D	D

### İkinci İndirgeme

$$\sim(\sim p \leftrightarrow q) \equiv \sim p \leftrightarrow \sim q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \leftrightarrow q$	$\sim(\sim p \leftrightarrow q)$	$\sim p \leftrightarrow \sim q$
D	D	Y	Y	Y	D	D
D	Y	Y	D	D	Y	Y
Y	D	D	Y	D	Y	Y
Y	Y	D	D	Y	D	D

### Üçüncü İndirgeme

$$\sim(\sim p \leftrightarrow q) \equiv \sim(p \leftrightarrow \sim q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \leftrightarrow q$	$\sim(\sim p \leftrightarrow q)$	$p \leftrightarrow \sim q$	$\sim(p \leftrightarrow \sim q)$
D	D	Y	Y	Y	D	Y	D
D	Y	Y	D	D	Y	D	Y
Y	D	D	Y	D	Y	D	Y
Y	Y	D	D	Y	D	Y	D

### Önermenin Yedinci Varyasyonu

$$\sim(p \leftrightarrow \sim q)$$

### Birinci İndirgeme

$$\sim(p \leftrightarrow \sim q) \equiv p \leftrightarrow q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \leftrightarrow \sim q$	$\sim(p \leftrightarrow \sim q)$	$p \leftrightarrow q$
D	D	Y	Y	Y	D	D
D	Y	Y	D	D	Y	Y
Y	D	D	Y	D	Y	Y
Y	Y	D	D	Y	D	D

### İkinci İndirgeme

$$\sim(p \leftrightarrow \sim q) \equiv \sim p \leftrightarrow \sim q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \leftrightarrow \sim q$	$\sim(p \leftrightarrow \sim q)$	$\sim p \leftrightarrow \sim q$
D	D	Y	Y	Y	D	D
D	Y	Y	D	D	Y	Y
Y	D	D	Y	D	Y	Y
Y	Y	D	D	Y	D	D

### Üçüncü İndirgeme

$$\sim(p \leftrightarrow \sim q) \equiv \sim(\sim p \leftrightarrow q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \leftrightarrow \sim q$	$\sim(p \leftrightarrow \sim q)$	$\sim p \leftrightarrow q$	$\sim(\sim p \leftrightarrow q)$
D	D	Y	Y	Y	D	Y	D
D	Y	Y	D	D	Y	D	Y
Y	D	D	Y	D	Y	D	Y
Y	Y	D	D	Y	D	Y	D

### Önermenin Sekizinci Varyasyonu

$$\sim(\sim p \leftrightarrow \sim q)$$

### Birinci İndirgeme

$$\sim(\sim p \leftrightarrow \sim q) \equiv \sim p \leftrightarrow q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \leftrightarrow \sim q$	$\sim(\sim p \leftrightarrow \sim q)$	$\sim p \leftrightarrow q$
D	D	Y	Y	D	Y	Y
D	Y	Y	D	Y	D	D
Y	D	D	Y	Y	D	D
Y	Y	D	D	D	Y	Y



## İkinci İndirgeme

$$\sim(\sim p \leftrightarrow \sim q) \equiv p \leftrightarrow \sim q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \leftrightarrow \sim q$	$\sim(\sim p \leftrightarrow \sim q)$	$p \leftrightarrow \sim q$
D	D	Y	Y	D	Y	Y
D	Y	Y	D	Y	D	D
Y	D	D	Y	Y	D	D
Y	Y	D	D	D	Y	Y

## Üçüncü İndirgeme

$$\sim(\sim p \leftrightarrow \sim q) \equiv \sim(p \leftrightarrow q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \leftrightarrow \sim q$	$\sim(\sim p \leftrightarrow \sim q)$	$p \leftrightarrow q$	$\sim(p \leftrightarrow q)$
D	D	Y	Y	D	Y	D	Y
D	Y	Y	D	Y	D	Y	D
Y	D	D	Y	Y	D	Y	D
Y	Y	D	D	D	Y	D	Y

## Tekil Evetleme Önermesine İndirgeme

### Önermenin Birinci Varyasyonu

$$p \leftrightarrow q$$

### Birinci İndirgeme

$$p \leftrightarrow q \equiv \sim p \leftrightarrow q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \leftrightarrow q$	$\sim p \leftrightarrow q$
D	D	Y	Y	D	D
D	Y	Y	D	Y	Y
Y	D	D	Y	Y	Y
Y	Y	D	D	D	D

### İkinci İndirgeme

$$p \leftrightarrow q \equiv p \leftrightarrow \sim q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \leftrightarrow q$	$p \leftrightarrow \sim q$
D	D	Y	Y	D	D
D	Y	Y	D	Y	Y
Y	D	D	Y	Y	Y
Y	Y	D	D	D	D

### Üçüncü İndirgeme

$$p \leftrightarrow q \equiv \sim(p \leftrightarrow q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \leftrightarrow q$	$p \leftrightarrow q$	$\sim(p \leftrightarrow q)$
D	D	Y	Y	D	Y	D
D	Y	Y	D	Y	D	Y
Y	D	D	Y	Y	D	Y
Y	Y	D	D	D	Y	D

### Dördüncü İndirgeme

$$p \leftrightarrow q \equiv \sim(\sim p \leftrightarrow \sim q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \leftrightarrow q$	$\sim p \leftrightarrow \sim q$	$\sim(\sim p \leftrightarrow \sim q)$
D	D	Y	Y	D	Y	D
D	Y	Y	D	Y	D	Y
Y	D	D	Y	Y	D	Y
Y	Y	D	D	D	Y	D

### Önermenin İkinci Varyasyonu

$$\sim p \leftrightarrow q$$

### Birinci İndirgeme

$$\sim p \leftrightarrow q \equiv p \leftrightarrow q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \leftrightarrow q$	$p \leftrightarrow q$
D	D	Y	Y	Y	Y
D	Y	Y	D	D	D
Y	D	D	Y	D	D
Y	Y	D	D	Y	Y

### İkinci İndirgeme

$$\sim p \leftrightarrow q \equiv \sim p \leftrightarrow \sim q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \leftrightarrow q$	$\sim p \leftrightarrow \sim q$
D	D	Y	Y	Y	Y
D	Y	Y	D	D	D
Y	D	D	Y	D	D
Y	Y	D	D	Y	Y

### Üçüncü İndirgeme

$$\sim p \leftrightarrow q \equiv \sim(\sim p \leftrightarrow q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \leftrightarrow q$	$\sim p \leftrightarrow q$	$\sim(\sim p \leftrightarrow q)$
D	D	Y	Y	Y	D	Y
D	Y	Y	D	D	Y	D
Y	D	D	Y	D	Y	D
Y	Y	D	D	Y	D	Y

### Dördüncü İndirgeme

$$\sim p \leftrightarrow q \equiv \sim(p \leftrightarrow \sim q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \leftrightarrow q$	$p \leftrightarrow \sim q$	$\sim(p \leftrightarrow \sim q)$
D	D	Y	Y	Y	D	Y
D	Y	Y	D	D	Y	D
Y	D	D	Y	D	Y	D
Y	Y	D	D	Y	D	Y

### Önermenin Üçüncü Varyasyonu

$$p \leftrightarrow \sim q$$

### Birinci İndirgeme

$$p \leftrightarrow \sim q \equiv p \leftrightarrow q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \leftrightarrow \sim q$	$p \leftrightarrow q$
D	D	Y	Y	Y	Y
D	Y	Y	D	D	D
Y	D	D	Y	D	D
Y	Y	D	D	Y	Y

### İkinci İndirgeme

$$p \leftrightarrow \sim q \equiv \sim p \leftrightarrow \sim q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \leftrightarrow \sim q$	$\sim p \leftrightarrow \sim q$
D	D	Y	Y	Y	Y
D	Y	Y	D	D	D
Y	D	D	Y	D	D
Y	Y	D	D	Y	Y

### Üçüncü İndirgeme

$$p \leftrightarrow \sim q \equiv \sim(\sim p \leftrightarrow q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \leftrightarrow \sim q$	$\sim p \leftrightarrow q$	$\sim(\sim p \leftrightarrow q)$
D	D	Y	Y	Y	D	Y
D	Y	Y	D	D	Y	D
Y	D	D	Y	D	Y	D
Y	Y	D	D	Y	D	Y

### Dördüncü İndirgeme

$$p \leftrightarrow \sim q \equiv \sim(p \leftrightarrow \sim q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \leftrightarrow \sim q$	$p \leftrightarrow \sim q$	$\sim(p \leftrightarrow \sim q)$
D	D	Y	Y	Y	D	Y
D	Y	Y	D	D	Y	D
Y	D	D	Y	D	Y	D
Y	Y	D	D	Y	D	Y

### Önermenin Dördüncü Varyasyonu

$$\sim p \leftrightarrow \sim q$$

### Birinci İndirgeme

$$\sim p \leftrightarrow \sim q \equiv \sim p \leftrightarrow q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \leftrightarrow \sim q$	$\sim p \leftrightarrow q$
D	D	Y	Y	D	D
D	Y	Y	D	Y	Y
Y	D	D	Y	Y	Y
Y	Y	D	D	D	D

### İkinci İndirgeme

$$\sim p \leftrightarrow \sim q \equiv p \leftrightarrow \sim q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \leftrightarrow \sim q$	$p \leftrightarrow \sim q$
D	D	Y	Y	D	D
D	Y	Y	D	Y	Y
Y	D	D	Y	Y	Y
Y	Y	D	D	D	D

### Üçüncü İndirgeme

$$\sim p \leftrightarrow \sim q \equiv \sim(p \leftrightarrow q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \leftrightarrow \sim q$	$p \leftrightarrow q$	$\sim(p \leftrightarrow q)$
D	D	Y	Y	D	Y	D
D	Y	Y	D	Y	D	Y
Y	D	D	Y	Y	D	Y
Y	Y	D	D	D	Y	D

### Dördüncü İndirgeme

$$\sim p \leftrightarrow \sim q \equiv \sim(\sim p \leftrightarrow \sim q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \leftrightarrow \sim q$	$\sim p \leftrightarrow \sim q$	$\sim(\sim p \leftrightarrow \sim q)$
D	D	Y	Y	D	Y	D
D	Y	Y	D	Y	D	Y
Y	D	D	Y	Y	D	Y
Y	Y	D	D	D	Y	D

### Önermenin Beşinci Varyasyonu

$$\sim(p \leftrightarrow q)$$

### Birinci İndirgeme

$$\sim(p \leftrightarrow q) \equiv p \leftrightarrow q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \leftrightarrow q$	$\sim(p \leftrightarrow q)$	$p \leftrightarrow q$
D	D	Y	Y	D	Y	Y
D	Y	Y	D	Y	D	D
Y	D	D	Y	Y	D	D
Y	Y	D	D	D	Y	Y

### İkinci İndirgeme

$$\sim(p \leftrightarrow q) \equiv \sim p \leftrightarrow \sim q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \leftrightarrow q$	$\sim(p \leftrightarrow q)$	$\sim p \leftrightarrow \sim q$
D	D	Y	Y	D	Y	Y
D	Y	Y	D	Y	D	D
Y	D	D	Y	Y	D	D
Y	Y	D	D	D	Y	Y

### Üçüncü İndirgeme

$$\sim(p \leftrightarrow q) \equiv \sim(\sim p \leftrightarrow q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \leftrightarrow q$	$\sim(p \leftrightarrow q)$	$\sim p \leftrightarrow q$	$\sim(\sim p \leftrightarrow q)$
D	D	Y	Y	D	Y	D	Y
D	Y	Y	D	Y	D	Y	D
Y	D	D	Y	Y	D	Y	D
Y	Y	D	D	D	Y	D	Y

### Dördüncü İndirgeme

$$\sim(p \leftrightarrow q) \equiv \sim(p \leftrightarrow \sim q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \leftrightarrow q$	$\sim(p \leftrightarrow q)$	$p \leftrightarrow \sim q$	$\sim(p \leftrightarrow \sim q)$
D	D	Y	Y	D	Y	D	Y
D	Y	Y	D	Y	D	Y	D
Y	D	D	Y	Y	D	Y	D
Y	Y	D	D	D	Y	D	Y

### Önermenin Altıncı Varyasyonu

$$\sim(\sim p \leftrightarrow q)$$

### Birinci İndirgeme

$$\sim(\sim p \leftrightarrow q) \equiv \sim p \leftrightarrow q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \leftrightarrow q$	$\sim(\sim p \leftrightarrow q)$	$\sim p \leftrightarrow q$
D	D	Y	Y	Y	D	Y
D	Y	Y	D	D	Y	D
Y	D	D	Y	D	Y	D
Y	Y	D	D	Y	D	Y

### İkinci İndirgeme

$$\sim(\sim p \leftrightarrow q) \equiv p \leftrightarrow \sim q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \leftrightarrow q$	$\sim(\sim p \leftrightarrow q)$	$p \leftrightarrow \sim q$
D	D	Y	Y	Y	D	D
D	Y	Y	D	D	Y	Y
Y	D	D	Y	D	Y	Y
Y	Y	D	D	Y	D	D

### Üçüncü İndirgeme

$$\sim(\sim p \leftrightarrow q) \equiv \sim(p \leftrightarrow q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \leftrightarrow q$	$\sim(\sim p \leftrightarrow q)$	$p \leftrightarrow q$	$\sim(p \leftrightarrow q)$
D	D	Y	Y	Y	D	Y	D
D	Y	Y	D	D	Y	D	Y
Y	D	D	Y	D	Y	D	Y
Y	Y	D	D	Y	D	Y	D

### Dördüncü İndirgeme

$$\sim(\sim p \leftrightarrow q) \equiv \sim(\sim p \leftrightarrow \sim q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \leftrightarrow q$	$\sim(\sim p \leftrightarrow q)$	$\sim p \leftrightarrow \sim q$	$\sim(\sim p \leftrightarrow \sim q)$
D	D	Y	Y	Y	D	Y	D
D	Y	Y	D	D	Y	D	Y
Y	D	D	Y	D	Y	D	Y
Y	Y	D	D	Y	D	Y	D

### Önermenin Yedinci Varyasyonu

$$\sim(p \leftrightarrow \sim q)$$

### Birinci İndirgeme

$$\sim(p \leftrightarrow \sim q) \equiv \sim p \leftrightarrow q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \leftrightarrow \sim q$	$\sim(p \leftrightarrow \sim q)$	$\sim p \leftrightarrow q$
D	D	Y	Y	Y	D	D
D	Y	Y	D	D	Y	Y
Y	D	D	Y	D	Y	Y
Y	Y	D	D	Y	D	D

### İkinci İndirgeme

$$\sim(p \leftrightarrow \sim q) \equiv p \leftrightarrow \sim q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \leftrightarrow \sim q$	$\sim(p \leftrightarrow \sim q)$	$p \leftrightarrow \sim q$
D	D	Y	Y	Y	D	D
D	Y	Y	D	D	Y	Y
Y	D	D	Y	D	Y	Y
Y	Y	D	D	Y	D	D

### Üçüncü İndirgeme

$$\sim(p \leftrightarrow \sim q) \equiv \sim(p \leftrightarrow q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \leftrightarrow \sim q$	$\sim(p \leftrightarrow \sim q)$	$p \leftrightarrow q$	$\sim(p \leftrightarrow q)$
D	D	Y	Y	Y	D	Y	D
D	Y	Y	D	D	Y	D	Y
Y	D	D	Y	D	Y	D	Y
Y	Y	D	D	Y	D	Y	D

### Dördüncü İndirgeme

$$\sim(p \leftrightarrow \sim q) \equiv \sim(\sim p \leftrightarrow \sim q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \leftrightarrow \sim q$	$\sim(p \leftrightarrow \sim q)$	$\sim p \leftrightarrow \sim q$	$\sim(\sim p \leftrightarrow \sim q)$
D	D	Y	Y	Y	D	Y	D
D	Y	Y	D	D	Y	D	Y
Y	D	D	Y	D	Y	D	Y
Y	Y	D	D	Y	D	Y	D

### Önermenin Sekizinci Varyasyonu

$$\sim(\sim p \leftrightarrow \sim q)$$

### Birinci İndirgeme

$$\sim(\sim p \leftrightarrow \sim q) \equiv p \leftrightarrow q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \leftrightarrow \sim q$	$\sim(\sim p \leftrightarrow \sim q)$	$p \leftrightarrow q$
D	D	Y	Y	D	Y	Y
D	Y	Y	D	Y	D	D
Y	D	D	Y	Y	D	D
Y	Y	D	D	D	Y	Y

### İkinci İndirgeme

$$\sim(\sim p \leftrightarrow \sim q) \equiv \sim p \leftrightarrow \sim q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \leftrightarrow \sim q$	$\sim(\sim p \leftrightarrow \sim q)$	$\sim p \leftrightarrow \sim q$
D	D	Y	Y	D	Y	Y
D	Y	Y	D	Y	D	D
Y	D	D	Y	Y	D	D
Y	Y	D	D	D	Y	Y



### Üçüncü İndirgeme

$$\sim(\sim p \leftrightarrow \sim q) \equiv \sim(\sim p \leftrightarrow q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \leftrightarrow \sim q$	$\sim(\sim p \leftrightarrow \sim q)$	$\sim p \leftrightarrow q$	$\sim(\sim p \leftrightarrow q)$
D	D	Y	Y	D	Y	D	Y
D	Y	Y	D	Y	D	Y	D
Y	D	D	Y	Y	D	Y	D
Y	Y	D	D	D	Y	D	Y

### Dördüncü İndirgeme

$$\sim(\sim p \leftrightarrow \sim q) \equiv \sim(p \leftrightarrow \sim q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \leftrightarrow \sim q$	$\sim(\sim p \leftrightarrow \sim q)$	$p \leftrightarrow \sim q$	$\sim(p \leftrightarrow \sim q)$
D	D	Y	Y	D	Y	D	Y
D	Y	Y	D	Y	D	Y	D
Y	D	D	Y	Y	D	Y	D
Y	Y	D	D	D	Y	D	Y

### Tekil Evetleme Önermesi

#### Önermenin Kendi Varyasyonları Arasında İndirgeme

Önermenin Birinci Varyasyonu

$$p \leftrightarrow q$$

Birinci İndirgeme

$$p \leftrightarrow q \equiv \sim p \leftrightarrow \sim q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \leftrightarrow q$	$\sim p \leftrightarrow \sim q$
D	D	Y	Y	Y	Y
D	Y	Y	D	D	D
Y	D	D	Y	D	D
Y	Y	D	D	Y	Y

İkinci İndirgeme

$$p \leftrightarrow q \equiv \sim(\sim p \leftrightarrow q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \leftrightarrow q$	$\sim p \leftrightarrow q$	$\sim(\sim p \leftrightarrow q)$
D	D	Y	Y	Y	D	Y
D	Y	Y	D	D	Y	D
Y	D	D	Y	D	Y	D
Y	Y	D	D	Y	D	Y

### Üçüncü İndirgeme

$$p \leftrightarrow q \equiv \sim(p \leftrightarrow \sim q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \leftrightarrow q$	$p \leftrightarrow \sim q$	$\sim(p \leftrightarrow \sim q)$
D	D	Y	Y	Y	D	Y
D	Y	Y	D	D	Y	D
Y	D	D	Y	D	Y	D
Y	Y	D	D	Y	D	Y

### Önermenin İkinci Varyasyonu

$$\sim p \leftrightarrow q$$

### Birinci İndirgeme

$$\sim p \leftrightarrow q \equiv p \leftrightarrow \sim q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \leftrightarrow q$	$p \leftrightarrow \sim q$
D	D	Y	Y	D	D
D	Y	Y	D	Y	Y
Y	D	D	Y	Y	Y
Y	Y	D	D	D	D

### İkinci İndirgeme

$$\sim p \leftrightarrow q \equiv \sim(p \leftrightarrow q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \leftrightarrow q$	$p \leftrightarrow q$	$\sim(p \leftrightarrow q)$
D	D	Y	Y	D	Y	D
D	Y	Y	D	Y	D	Y
Y	D	D	Y	Y	D	Y
Y	Y	D	D	D	Y	D

### Üçüncü İndirgeme

$$\sim p \leftrightarrow q \equiv \sim(\sim p \leftrightarrow \sim q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \leftrightarrow q$	$\sim p \leftrightarrow \sim q$	$\sim(\sim p \leftrightarrow \sim q)$
D	D	Y	Y	D	Y	D
D	Y	Y	D	Y	D	Y
Y	D	D	Y	Y	D	Y
Y	Y	D	D	D	Y	D

### Önermenin Üçüncü Varyasyonu

$$p \leftrightarrow \sim q$$

### Birinci İndirgeme

$$p \leftrightarrow \sim q \equiv \sim p \leftrightarrow q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \leftrightarrow \sim q$	$\sim p \leftrightarrow q$
D	D	Y	Y	D	D
D	Y	Y	D	Y	Y
Y	D	D	Y	Y	Y
Y	Y	D	D	D	D

### İkinci İndirgeme

$$p \leftrightarrow \sim q \equiv \sim(p \leftrightarrow q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \leftrightarrow \sim q$	$p \leftrightarrow q$	$\sim(p \leftrightarrow q)$
D	D	Y	Y	D	Y	D
D	Y	Y	D	Y	D	Y
Y	D	D	Y	Y	D	Y
Y	Y	D	D	D	Y	D

### Üçüncü İndirgeme

$$p \leftrightarrow \sim q \equiv \sim(\sim p \leftrightarrow \sim q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \leftrightarrow \sim q$	$\sim p \leftrightarrow \sim q$	$\sim(\sim p \leftrightarrow \sim q)$
D	D	Y	Y	D	Y	D
D	Y	Y	D	Y	D	Y
Y	D	D	Y	Y	D	Y
Y	Y	D	D	D	Y	D

### Önermenin Dördüncü Varyasyonu

$$\sim p \leftrightarrow \sim q$$

### Birinci İndirgeme

$$\sim p \leftrightarrow \sim q \equiv p \leftrightarrow q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \leftrightarrow \sim q$	$p \leftrightarrow q$
D	D	Y	Y	Y	Y
D	Y	Y	D	D	D
Y	D	D	Y	D	D
Y	Y	D	D	Y	Y

## İkinci İndirgeme

$$\sim p \leftrightarrow \sim q \equiv \sim(\sim p \leftrightarrow q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \leftrightarrow \sim q$	$\sim p \leftrightarrow q$	$\sim(\sim p \leftrightarrow q)$
D	D	Y	Y	Y	D	Y
D	Y	Y	D	D	Y	D
Y	D	D	Y	D	Y	D
Y	Y	D	D	Y	D	Y

## Üçüncü İndirgeme

$$\sim p \leftrightarrow \sim q \equiv \sim(p \leftrightarrow \sim q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \leftrightarrow \sim q$	$p \leftrightarrow \sim q$	$\sim(p \leftrightarrow \sim q)$
D	D	Y	Y	Y	D	Y
D	Y	Y	D	D	Y	D
Y	D	D	Y	D	Y	D
Y	Y	D	D	Y	D	Y

## Önermenin Beşinci Varyasyonu

$$\sim(p \leftrightarrow q)$$

## Birinci İndirgeme

$$\sim(p \leftrightarrow q) \equiv \sim p \leftrightarrow q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \leftrightarrow q$	$\sim(p \leftrightarrow q)$	$\sim p \leftrightarrow q$
D	D	Y	Y	Y	D	D
D	Y	Y	D	D	Y	Y
Y	D	D	Y	D	Y	Y
Y	Y	D	D	Y	D	D

## İkinci İndirgeme

$$\sim(p \leftrightarrow q) \equiv p \leftrightarrow \sim q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \leftrightarrow q$	$\sim(p \leftrightarrow q)$	$p \leftrightarrow \sim q$
D	D	Y	Y	Y	D	D
D	Y	Y	D	D	Y	Y
Y	D	D	Y	D	Y	Y
Y	Y	D	D	Y	D	D

### Üçüncü İndirgeme

$$\sim(p \leftrightarrow q) \equiv \sim(\sim p \leftrightarrow \sim q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \leftrightarrow q$	$\sim(p \leftrightarrow q)$	$\sim p \leftrightarrow \sim q$	$\sim(\sim p \leftrightarrow \sim q)$
D	D	Y	Y	Y	D	Y	D
D	Y	Y	D	D	Y	D	Y
Y	D	D	Y	D	Y	D	Y
Y	Y	D	D	Y	D	Y	D

### Önermenin Altıncı Varyasyonu

$$\sim(\sim p \leftrightarrow q)$$

### Birinci İndirgeme

$$\sim(\sim p \leftrightarrow q) \equiv p \leftrightarrow q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \leftrightarrow q$	$\sim(\sim p \leftrightarrow q)$	$p \leftrightarrow q$
D	D	Y	Y	D	Y	Y
D	Y	Y	D	Y	D	D
Y	D	D	Y	Y	D	D
Y	Y	D	D	D	Y	Y

### İkinci İndirgeme

$$\sim(\sim p \leftrightarrow q) \equiv \sim p \leftrightarrow \sim q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \leftrightarrow q$	$\sim(\sim p \leftrightarrow q)$	$\sim p \leftrightarrow \sim q$
D	D	Y	Y	D	Y	Y
D	Y	Y	D	Y	D	D
Y	D	D	Y	Y	D	D
Y	Y	D	D	D	Y	Y

### Üçüncü İndirgeme

$$\sim(\sim p \leftrightarrow q) \equiv \sim(p \leftrightarrow \sim q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \leftrightarrow q$	$\sim(\sim p \leftrightarrow q)$	$p \leftrightarrow \sim q$	$\sim(p \leftrightarrow \sim q)$
D	D	Y	Y	D	Y	D	Y
D	Y	Y	D	Y	D	Y	D
Y	D	D	Y	Y	D	Y	D
Y	Y	D	D	D	Y	D	Y

### Önermenin Yedinci Varyasyonu

$$\sim(p \leftrightarrow \sim q)$$

### Birinci İndirgeme

$$\sim(p \leftrightarrow \sim q) \equiv p \leftrightarrow q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \leftrightarrow \sim q$	$\sim(p \leftrightarrow \sim q)$	$p \leftrightarrow q$
D	D	Y	Y	D	Y	Y
D	Y	Y	D	Y	D	D
Y	D	D	Y	Y	D	D
Y	Y	D	D	D	Y	Y

### İkinci İndirgeme

$$\sim(p \leftrightarrow \sim q) \equiv \sim p \leftrightarrow \sim q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \leftrightarrow \sim q$	$\sim(p \leftrightarrow \sim q)$	$\sim p \leftrightarrow \sim q$
D	D	Y	Y	D	Y	Y
D	Y	Y	D	Y	D	D
Y	D	D	Y	Y	D	D
Y	Y	D	D	D	Y	Y

### Üçüncü İndirgeme

$$\sim(p \leftrightarrow \sim q) \equiv \sim(\sim p \leftrightarrow q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \leftrightarrow \sim q$	$\sim(p \leftrightarrow \sim q)$	$\sim p \leftrightarrow q$	$\sim(\sim p \leftrightarrow q)$
D	D	Y	Y	D	Y	D	Y
D	Y	Y	D	Y	D	Y	D
Y	D	D	Y	Y	D	Y	D
Y	Y	D	D	D	Y	D	Y

### Önermenin Sekizinci Varyasyonu

$$\sim(\sim p \leftrightarrow \sim q)$$

### Birinci İndirgeme

$$\sim(\sim p \leftrightarrow \sim q) \equiv \sim p \leftrightarrow q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \leftrightarrow \sim q$	$\sim(\sim p \leftrightarrow \sim q)$	$\sim p \leftrightarrow q$
D	D	Y	Y	Y	D	D
D	Y	Y	D	D	Y	Y
Y	D	D	Y	D	Y	Y
Y	Y	D	D	Y	D	D

## İkinci İndirgeme

$$\sim(\sim p \leftrightarrow \sim q) \equiv p \leftrightarrow \sim q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \leftrightarrow \sim q$	$\sim(\sim p \leftrightarrow \sim q)$	$p \leftrightarrow \sim q$
D	D	Y	Y	Y	D	D
D	Y	Y	D	D	Y	Y
Y	D	D	Y	D	Y	Y
Y	Y	D	D	Y	D	D

## Üçüncü İndirgeme

$$\sim(\sim p \leftrightarrow \sim q) \equiv \sim(p \leftrightarrow q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \leftrightarrow \sim q$	$\sim(\sim p \leftrightarrow \sim q)$	$p \leftrightarrow q$	$\sim(p \leftrightarrow q)$
D	D	Y	Y	Y	D	Y	D
D	Y	Y	D	D	Y	D	Y
Y	D	D	Y	D	Y	D	Y
Y	Y	D	D	Y	D	Y	D

## Karşılıklı Koşul Önermesine İndirgeme

Önermenin Birinci Varyasyonu

$$p \leftrightarrow q$$

Birinci İndirgeme

$$p \leftrightarrow q \equiv \sim p \leftrightarrow \sim q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \leftrightarrow q$	$\sim p \leftrightarrow \sim q$
D	D	Y	Y	Y	Y
D	Y	Y	D	D	D
Y	D	D	Y	D	D
Y	Y	D	D	Y	Y

İkinci İndirgeme

$$p \leftrightarrow q \equiv p \leftrightarrow \sim \sim q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \leftrightarrow q$	$p \leftrightarrow \sim \sim q$
D	D	Y	Y	Y	Y
D	Y	Y	D	D	D
Y	D	D	Y	D	D
Y	Y	D	D	Y	Y

### Üçüncü İndirgeme

$$p \leftrightarrow q \equiv \sim(p \leftrightarrow \sim q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \leftrightarrow q$	$p \leftrightarrow \sim q$	$\sim(p \leftrightarrow \sim q)$
D	D	Y	Y	Y	D	Y
D	Y	Y	D	D	Y	D
Y	D	D	Y	D	Y	D
Y	Y	D	D	Y	D	Y

### Dördüncü İndirgeme

$$p \leftrightarrow q \equiv \sim(\sim p \leftrightarrow \sim q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \leftrightarrow q$	$\sim p \leftrightarrow \sim q$	$\sim(\sim p \leftrightarrow \sim q)$
D	D	Y	Y	Y	D	Y
D	Y	Y	D	D	Y	D
Y	D	D	Y	D	Y	D
Y	Y	D	D	Y	D	Y

### Önermenin İkinci Varyasyonu

$$\sim p \leftrightarrow q$$

### Birinci İndirgeme

$$\sim p \leftrightarrow q \equiv p \leftrightarrow \sim q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \leftrightarrow q$	$p \leftrightarrow \sim q$
D	D	Y	Y	D	D
D	Y	Y	D	Y	Y
Y	D	D	Y	Y	Y
Y	Y	D	D	D	D

### İkinci İndirgeme

$$\sim p \leftrightarrow q \equiv \sim p \leftrightarrow \sim \sim q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \leftrightarrow q$	$\sim p \leftrightarrow \sim \sim q$
D	D	Y	Y	D	D
D	Y	Y	D	Y	Y
Y	D	D	Y	Y	Y
Y	Y	D	D	D	D



### Üçüncü İndirgeme

$$\sim p \leftrightarrow q \equiv \sim(\sim p \leftrightarrow q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \leftrightarrow q$	$\sim p \leftrightarrow \sim q$	$\sim(\sim p \leftrightarrow q)$
D	D	Y	Y	D	Y	D
D	Y	Y	D	Y	D	Y
Y	D	D	Y	Y	D	Y
Y	Y	D	D	D	Y	D

### Dördüncü İndirgeme

$$\sim p \leftrightarrow q \equiv \sim(p \leftrightarrow \sim q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \leftrightarrow q$	$p \leftrightarrow \sim q$	$\sim(p \leftrightarrow \sim q)$
D	D	Y	Y	D	Y	D
D	Y	Y	D	Y	D	Y
Y	D	D	Y	Y	D	Y
Y	Y	D	D	D	Y	D

### Önermenin Üçüncü Varyasyonu

$$p \leftrightarrow \sim q$$

### Birinci İndirgeme

$$p \leftrightarrow \sim q \equiv p \leftrightarrow q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \leftrightarrow \sim q$	$p \leftrightarrow q$
D	D	Y	Y	D	D
D	Y	Y	D	Y	Y
Y	D	D	Y	Y	Y
Y	Y	D	D	D	D

### İkinci İndirgeme

$$p \leftrightarrow \sim q \equiv \sim p \leftrightarrow \sim q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \leftrightarrow \sim q$	$\sim p \leftrightarrow \sim q$
D	D	Y	Y	D	D
D	Y	Y	D	Y	Y
Y	D	D	Y	Y	Y
Y	Y	D	D	D	D

### Üçüncü İndirgeme

$$p \leftrightarrow \sim q \equiv \sim(\sim p \leftrightarrow q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \leftrightarrow \sim q$	$\sim p \leftrightarrow q$	$\sim(\sim p \leftrightarrow q)$
D	D	Y	Y	D	Y	D
D	Y	Y	D	Y	D	Y
Y	D	D	Y	Y	D	Y
Y	Y	D	D	D	Y	D

### Dördüncü İndirgeme

$$p \leftrightarrow \sim q \equiv \sim(p \leftrightarrow \sim q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \leftrightarrow \sim q$	$p \leftrightarrow \sim q$	$\sim(p \leftrightarrow \sim q)$
D	D	Y	Y	D	Y	D
D	Y	Y	D	Y	D	Y
Y	D	D	Y	Y	D	Y
Y	Y	D	D	D	Y	D

### Önermenin Dördüncü Varyasyonu

$$\sim p \leftrightarrow \sim q$$

### Birinci İndirgeme

$$\sim p \leftrightarrow \sim q \equiv \sim p \leftrightarrow q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \leftrightarrow \sim q$	$\sim p \leftrightarrow q$
D	D	Y	Y	Y	Y
D	Y	Y	D	D	D
Y	D	D	Y	D	D
Y	Y	D	D	Y	Y

### İkinci İndirgeme

$$\sim p \leftrightarrow \sim q \equiv p \leftrightarrow \sim q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \leftrightarrow \sim q$	$p \leftrightarrow \sim q$
D	D	Y	Y	Y	Y
D	Y	Y	D	D	D
Y	D	D	Y	D	D
Y	Y	D	D	Y	Y

### Üçüncü İndirgeme

$$\sim p \leftrightarrow \sim q \equiv \sim(p \leftrightarrow q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \leftrightarrow \sim q$	$p \leftrightarrow q$	$\sim(p \leftrightarrow q)$
D	D	Y	Y	Y	D	Y
D	Y	Y	D	D	Y	D
Y	D	D	Y	D	Y	D
Y	Y	D	D	Y	D	Y

### Dördüncü İndirgeme

$$\sim p \leftrightarrow \sim q \equiv \sim(\sim p \leftrightarrow \sim q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \leftrightarrow \sim q$	$\sim p \leftrightarrow \sim q$	$\sim(\sim p \leftrightarrow \sim q)$
D	D	Y	Y	Y	D	Y
D	Y	Y	D	D	Y	D
Y	D	D	Y	D	Y	D
Y	Y	D	D	Y	D	Y

### Önermenin Beşinci Varyasyonu

$$\sim(p \leftrightarrow q)$$

### Birinci İndirgeme

$$\sim(p \leftrightarrow q) \equiv p \leftrightarrow q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \leftrightarrow q$	$\sim(p \leftrightarrow q)$	$p \leftrightarrow q$
D	D	Y	Y	Y	D	D
D	Y	Y	D	D	Y	Y
Y	D	D	Y	D	Y	Y
Y	Y	D	D	Y	D	D

### İkinci İndirgeme

$$\sim(p \leftrightarrow q) \equiv \sim p \leftrightarrow \sim q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \leftrightarrow q$	$\sim(p \leftrightarrow q)$	$\sim p \leftrightarrow \sim q$
D	D	Y	Y	Y	D	D
D	Y	Y	D	D	Y	Y
Y	D	D	Y	D	Y	Y
Y	Y	D	D	Y	D	D

### Üçüncü İndirgeme

$$\sim(p \leftrightarrow q) \equiv \sim(\sim p \leftrightarrow q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \leftrightarrow q$	$\sim(p \leftrightarrow q)$	$\sim p \leftrightarrow q$	$\sim(\sim p \leftrightarrow q)$
D	D	Y	Y	Y	D	Y	D
D	Y	Y	D	D	Y	D	Y
Y	D	D	Y	D	Y	D	Y
Y	Y	D	D	Y	D	Y	D

### Dördüncü İndirgeme

$$\sim(p \leftrightarrow q) \equiv \sim(p \leftrightarrow \sim q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \leftrightarrow q$	$\sim(p \leftrightarrow q)$	$p \leftrightarrow \sim q$	$\sim(p \leftrightarrow \sim q)$
D	D	Y	Y	Y	D	Y	D
D	Y	Y	D	D	Y	D	Y
Y	D	D	Y	D	Y	D	Y
Y	Y	D	D	Y	D	Y	D

### Önermenin Altıncı Varyasyonu

$$\sim(\sim p \leftrightarrow q)$$

### Birinci İndirgeme

$$\sim(\sim p \leftrightarrow q) \equiv \sim p \leftrightarrow q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \leftrightarrow q$	$\sim(\sim p \leftrightarrow q)$	$\sim p \leftrightarrow q$
D	D	Y	Y	D	Y	Y
D	Y	Y	D	Y	D	D
Y	D	D	Y	Y	D	D
Y	Y	D	D	D	Y	Y

### İkinci İndirgeme

$$\sim(\sim p \leftrightarrow q) \equiv p \leftrightarrow \sim q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \leftrightarrow q$	$\sim(\sim p \leftrightarrow q)$	$p \leftrightarrow \sim q$
D	D	Y	Y	D	Y	Y
D	Y	Y	D	Y	D	D
Y	D	D	Y	Y	D	D
Y	Y	D	D	D	Y	Y

### Üçüncü İndirgeme

$$\sim(\sim p \leftrightarrow q) \equiv \sim(p \leftrightarrow q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \leftrightarrow q$	$\sim(\sim p \leftrightarrow q)$	$p \leftrightarrow q$	$\sim(p \leftrightarrow q)$
D	D	Y	Y	D	Y	D	Y
D	Y	Y	D	Y	D	Y	D
Y	D	D	Y	Y	D	Y	D
Y	Y	D	D	D	Y	D	Y

### Dördüncü İndirgeme

$$\sim(\sim p \leftrightarrow q) \equiv \sim(\sim p \leftrightarrow \sim q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \leftrightarrow q$	$\sim(\sim p \leftrightarrow q)$	$\sim p \leftrightarrow \sim q$	$\sim(\sim p \leftrightarrow \sim q)$
D	D	Y	Y	D	Y	D	Y
D	Y	Y	D	Y	D	Y	D
Y	D	D	Y	Y	D	Y	D
Y	Y	D	D	D	Y	D	Y

### Önermenin Yedinci Varyasyonu

$$\sim(p \leftrightarrow \sim q)$$

### Birinci İndirgeme

$$\sim(p \leftrightarrow \sim q) \equiv \sim p \leftrightarrow q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \leftrightarrow \sim q$	$\sim(p \leftrightarrow \sim q)$	$\sim p \leftrightarrow q$
D	D	Y	Y	D	Y	Y
D	Y	Y	D	Y	D	D
Y	D	D	Y	Y	D	D
Y	Y	D	D	D	Y	Y

### İkinci İndirgeme

$$\sim(p \leftrightarrow \sim q) \equiv p \leftrightarrow \sim q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \leftrightarrow \sim q$	$\sim(p \leftrightarrow \sim q)$	$p \leftrightarrow \sim q$
D	D	Y	Y	D	Y	Y
D	Y	Y	D	Y	D	D
Y	D	D	Y	Y	D	D
Y	Y	D	D	D	Y	Y

### Üçüncü İndirgeme

$$\sim(p \leftrightarrow \sim q) \equiv \sim(p \leftrightarrow q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \leftrightarrow \sim q$	$\sim(p \leftrightarrow \sim q)$	$p \leftrightarrow q$	$\sim(p \leftrightarrow q)$
D	D	Y	Y	D	Y	D	Y
D	Y	Y	D	Y	D	Y	D
Y	D	D	Y	Y	D	Y	D
Y	Y	D	D	D	Y	D	Y

#### Dördüncü İndirgeme

$$\sim(p \leftrightarrow \sim q) \equiv \sim(\sim p \leftrightarrow \sim q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$p \leftrightarrow \sim q$	$\sim(p \leftrightarrow \sim q)$	$\sim p \leftrightarrow \sim q$	$\sim(\sim p \leftrightarrow \sim q)$
D	D	Y	Y	D	Y	D	Y
D	Y	Y	D	Y	D	Y	D
Y	D	D	Y	Y	D	Y	D
Y	Y	D	D	D	Y	D	Y

#### Önermenin Sekizinci Varyasyonu

$$\sim(\sim p \leftrightarrow \sim q)$$

#### Birinci İndirgeme

$$\sim(\sim p \leftrightarrow \sim q) \equiv p \leftrightarrow q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \leftrightarrow \sim q$	$\sim(\sim p \leftrightarrow \sim q)$	$p \leftrightarrow q$
D	D	Y	Y	Y	D	D
D	Y	Y	D	D	Y	Y
Y	D	D	Y	D	Y	Y
Y	Y	D	D	Y	D	D

#### İkinci İndirgeme

$$\sim(\sim p \leftrightarrow \sim q) \equiv \sim p \leftrightarrow \sim q$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \leftrightarrow \sim q$	$\sim(\sim p \leftrightarrow \sim q)$	$\sim p \leftrightarrow \sim q$
D	D	Y	Y	Y	D	D
D	Y	Y	D	D	Y	Y
Y	D	D	Y	D	Y	Y
Y	Y	D	D	Y	D	D

#### Üçüncü İndirgeme

$$\sim(\sim p \leftrightarrow \sim q) \equiv \sim(\sim p \leftrightarrow q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \leftrightarrow \sim q$	$\sim(\sim p \leftrightarrow \sim q)$	$\sim p \leftrightarrow q$	$\sim(\sim p \leftrightarrow q)$
D	D	Y	Y	Y	D	Y	D
D	Y	Y	D	D	Y	D	Y
Y	D	D	Y	D	Y	D	Y
Y	Y	D	D	Y	D	Y	D

## Dördüncü İndirgeme

$$\sim(\sim p \leftrightarrow \sim q) \equiv \sim(p \leftrightarrow \sim q)$$

p	q	$\sim p$	$\sim q$	$\sim p \leftrightarrow \sim q$	$\sim(\sim p \leftrightarrow \sim q)$	$p \leftrightarrow \sim q$	$\sim(p \leftrightarrow \sim q)$
D	D	Y	Y	Y	D	Y	D
D	Y	Y	D	D	Y	D	Y
Y	D	D	Y	D	Y	D	Y
Y	Y	D	D	Y	D	Y	D

### SONUÇ

Her bileşik önermenin; iki bileşeni de olumlu, birinci bileşeni olumsuz ikinci bileşeni olumlu, birinci bileşeni olumlu ikinci bileşeni olumsuz ve iki bileşeni de olumsuz olan evetlenmiş varyasyonlarıyla iki bileşeni de olumlu, birinci bileşeni olumsuz ikinci bileşeni olumlu, birinci bileşeni olumlu ikinci bileşeni olumsuz ve iki bileşeni de olumsuz olan değillenmiş varyasyonlarından bahsedilebilir. Bu varyasyonlar sırasıyla; birinci varyasyon, ikinci varyasyon, üçüncü varyasyon, dördüncü varyasyon, beşinci varyasyon, altıncı varyasyon, yedinci varyasyon ve sekizinci varyasyon olarak adlandırılabilir. Bu adlandırmalar dikkate alınarak farklı basit önermelerden oluşturulan bileşik önermelerin iki değerli mantık bağlamında doğrudan indirgenmeleriyle ilgili şunlar söylenebilir:

1. Tümel evetleme önermesinin birinci varyasyonu; tikel evetleme önermesinin sekizinci, koşul önermesinin yedinci, bağdaşmazlık önermesinin beşinci ve birlikte değilleme önermesinin dördüncü varyasyonlarına indirgenebilir.

2. Tümel evetleme önermesinin ikinci varyasyonu; tikel evetleme önermesinin yedinci, koşul önermesinin sekizinci, bağdaşmazlık önermesinin altıncı ve birlikte değilleme önermesinin üçüncü varyasyonlarına indirgenebilir.

3. Tümel evetleme önermesinin üçüncü varyasyonu; tikel evetleme önermesinin altıncı, koşul önermesinin beşinci, bağdaşmazlık önermesinin yedinci ve birlikte değilleme önermesinin ikinci varyasyonlarına indirgenebilir.

4. Tümel evetleme önermesinin dördüncü varyasyonu; tikel evetleme önermesinin beşinci, koşul önermesinin altıncı, bağdaşmazlık önermesinin sekizinci ve birlikte değilleme önermesinin birinci varyasyonlarına indirgenebilir.

5. Tümel evetleme önermesinin beşinci varyasyonu; tikel evetleme önermesinin dördüncü, koşul önermesinin üçüncü, bağdaşmazlık önermesinin birinci ve birlikte değilleme önermesinin sekizinci varyasyonlarına indirgenebilir.

6. Tümel evetleme önermesinin altıncı varyasyonu; tikel evetleme önermesinin üçüncü, koşul önermesinin dördüncü, bağdaşmazlık önermesinin ikinci ve birlikte değilleme önermesinin yedinci varyasyonlarına indirgenebilir.

7. Tümel evetleme önermesinin yedinci varyasyonu; tikel evetleme önermesinin ikinci, koşul önermesinin birinci, bağdaşmazlık önermesinin üçüncü ve birlikte değilleme önermesinin altıncı varyasyonlarına indirgenebilir.

8. Tümel evetleme önermesinin sekizinci varyasyonu; tikel evetleme önermesinin birinci, koşul önermesinin ikinci, bağdaşmazlık önermesinin dördüncü ve birlikte değilleme önermesinin beşinci varyasyonlarına indirgenebilir.

9. Tikel evetleme önermesinin birinci varyasyonu; tümel evetleme önermesinin sekizinci, koşul önermesinin ikinci, bağdaşmazlık önermesinin dördüncü ve birlikte değilleme önermesinin beşinci varyasyonlarına indirgenebilir.

10. Tikel evetleme önermesinin ikinci varyasyonu; tümel evetleme önermesinin yedinci, koşul önermesinin birinci, bağdaşmazlık önermesinin üçüncü ve birlikte değilleme önermesinin altıncı varyasyonlarına indirgenebilir.

11. Tikel evetleme önermesinin üçüncü varyasyonu; tümel evetleme önermesinin altıncı, koşul önermesinin dördüncü, bağdaşmazlık önermesinin ikinci ve birlikte değilleme önermesinin yedinci varyasyonlarına indirgenebilir.

12. Tikel evetleme önermesinin dördüncü varyasyonu; tümel evetleme önermesinin beşinci, koşul önermesinin üçüncü, bağdaşmazlık önermesinin birinci ve birlikte değilleme önermesinin sekizinci varyasyonlarına indirgenebilir.

13. Tikel evetleme önermesinin beşinci varyasyonu; tümel evetleme önermesinin dördüncü, koşul önermesinin altıncı, bağdaşmazlık önermesinin sekizinci ve birlikte değilleme önermesinin birinci varyasyonlarına indirgenebilir.

14. Tikel evetleme önermesinin altıncı varyasyonu; tümel evetleme önermesinin üçüncü, koşul önermesinin beşinci, bağdaşmazlık önermesinin yedinci ve birlikte değilleme önermesinin ikinci varyasyonlarına indirgenebilir.

15. Tikel evetleme önermesinin yedinci varyasyonu; tümel evetleme önermesinin ikinci, koşul önermesinin sekizinci, bağdaşmazlık önermesinin altıncı ve birlikte değilleme önermesinin üçüncü varyasyonlarına indirgenebilir.

16. Tikel evetleme önermesinin sekizinci varyasyonu; tümel evetleme önermesinin birinci, koşul önermesinin yedinci, bağdaşmazlık önermesinin beşinci ve birlikte değilleme önermesinin dördüncü varyasyonlarına indirgenebilir.

17. Koşul önermesinin birinci varyasyonu; tümel evetleme önermesinin yedinci, tikel evetleme önermesinin ikinci, bağdaşmazlık önermesinin üçüncü ve birlikte değilleme önermesinin altıncı varyasyonlarına indirgenebilir.

18. Koşul önermesinin ikinci varyasyonu; tümel evetleme önermesinin sekizinci, tikel evetleme önermesinin birinci, bağdaşmazlık önermesinin dördüncü ve birlikte değilleme önermesinin beşinci varyasyonlarına indirgenebilir.

19. Koşul önermesinin üçüncü varyasyonu; tümel evetleme önermesinin beşinci, tikel evetleme önermesinin dördüncü, bağdaşmazlık önermesinin birinci ve birlikte değilleme önermesinin sekizinci varyasyonlarına indirgenebilir.

20. Koşul önermesinin dördüncü varyasyonu; tümel evetleme önermesinin altıncı, tikel evetleme önermesinin üçüncü, bağdaşmazlık önermesinin ikinci ve birlikte değilleme önermesinin yedinci varyasyonlarına indirgenebilir.

21. Koşul önermesinin beşinci varyasyonu; tümel evetleme önermesinin üçüncü, tikel evetleme önermesinin altıncı, bağdaşmazlık önermesinin yedinci ve birlikte değilleme önermesinin ikinci varyasyonlarına indirgenebilir.

22. Koşul önermesinin altıncı varyasyonu; tümel evetleme önermesinin dördüncü, tikel evetleme önermesinin beşinci, bağdaşmazlık önermesinin sekizinci ve birlikte değilleme önermesinin birinci varyasyonlarına indirgenebilir.

23. Koşul önermesinin yedinci varyasyonu; tümel evetleme önermesinin birinci, tikel evetleme önermesinin sekizinci, bağdaşmazlık önermesinin beşinci ve birlikte değilleme önermesinin dördüncü varyasyonlarına indirgenebilir.

24. Koşul önermesinin sekizinci varyasyonu; tümel evetleme önermesinin ikinci, tikel evetleme önermesinin yedinci, bağdaşmazlık önermesinin altıncı ve birlikte değilleme önermesinin üçüncü varyasyonlarına indirgenebilir.

25. Bağdaşmazlık önermesinin birinci varyasyonu; tümel evetleme önermesinin beşinci, tikel evetleme önermesinin dördüncü, koşul önermesinin üçüncü ve birlikte değilleme önermesinin sekizinci varyasyonlarına indirgenebilir.



26. Bağımsızlık önermesinin ikinci varyasyonu; tümel evetleme önermesinin altıncı, tikel evetleme önermesinin üçüncü, koşul önermesinin dördüncü ve birlikte değilleme önermesinin yedinci varyasyonlarına indirgenebilir.

27. Bağımsızlık önermesinin üçüncü varyasyonu; tümel evetleme önermesinin yedinci, tikel evetleme önermesinin ikinci, koşul önermesinin birinci ve birlikte değilleme önermesinin altıncı varyasyonlarına indirgenebilir.

28. Bağımsızlık önermesinin dördüncü varyasyonu; tümel evetleme önermesinin sekizinci, tikel evetleme önermesinin birinci, koşul önermesinin ikinci ve birlikte değilleme önermesinin beşinci varyasyonlarına indirgenebilir.

29. Bağımsızlık önermesinin beşinci varyasyonu; tümel evetleme önermesinin birinci, tikel evetleme önermesinin sekizinci, koşul önermesinin yedinci ve birlikte değilleme önermesinin dördüncü varyasyonlarına indirgenebilir.

30. Bağımsızlık önermesinin altıncı varyasyonu; tümel evetleme önermesinin ikinci, tikel evetleme önermesinin yedinci, koşul önermesinin sekizinci ve birlikte değilleme önermesinin üçüncü varyasyonlarına indirgenebilir.

31. Bağımsızlık önermesinin yedinci varyasyonu; tümel evetleme önermesinin üçüncü, tikel evetleme önermesinin altıncı, koşul önermesinin beşinci ve birlikte değilleme önermesinin ikinci varyasyonlarına indirgenebilir.

32. Bağımsızlık önermesinin sekizinci varyasyonu; tümel evetleme önermesinin dördüncü, tikel evetleme önermesinin beşinci, koşul önermesinin altıncı ve birlikte değilleme önermesinin birinci varyasyonlarına indirgenebilir.

33. Birlikte değilleme önermesinin birinci varyasyonu; tümel evetleme önermesinin dördüncü, tikel evetleme önermesinin beşinci, koşul önermesinin altıncı ve bağımsızlık önermesinin sekizinci varyasyonlarına indirgenebilir.

34. Birlikte değilleme önermesinin ikinci varyasyonu; tümel evetleme önermesinin üçüncü, tikel evetleme önermesinin altıncı, koşul önermesinin beşinci ve bağımsızlık önermesinin yedinci varyasyonlarına indirgenebilir.

35. Birlikte değilleme önermesinin üçüncü varyasyonu; tümel evetleme önermesinin ikinci, tikel evetleme önermesinin yedinci, koşul önermesinin sekizinci ve bağımsızlık önermesinin altıncı varyasyonlarına indirgenebilir.

36. Birlikte değilleme önermesinin dördüncü varyasyonu; tümel evetleme önermesinin birinci, tikel evetleme önermesinin sekizinci, koşul önermesinin yedinci ve bağımsızlık önermesinin beşinci varyasyonlarına indirgenebilir.

37. Birlikte değilleme önermesinin beşinci varyasyonu; tümel evetleme önermesinin sekizinci, tikel evetleme önermesinin birinci, koşul önermesinin ikinci ve bağımsızlık önermesinin dördüncü varyasyonlarına indirgenebilir.

38. Birlikte değilleme önermesinin altıncı varyasyonu; tümel evetleme önermesinin yedinci, tikel evetleme önermesinin ikinci, koşul önermesinin birinci ve bağımsızlık önermesinin üçüncü varyasyonlarına indirgenebilir.

39. Birlikte değilleme önermesinin yedinci varyasyonu; tümel evetleme önermesinin altıncı, tikel evetleme önermesinin üçüncü, koşul önermesinin dördüncü ve bağımsızlık önermesinin ikinci varyasyonlarına indirgenebilir.

40. Birlikte değilleme önermesinin sekizinci varyasyonu; tümel evetleme önermesinin beşinci, tikel evetleme önermesinin dördüncü, koşul önermesinin üçüncü ve bağımsızlık önermesinin birinci varyasyonlarına indirgenebilir.

41. Karşılıklı koşul önermesinin birinci varyasyonu; dördüncü, altıncı ve yedinci varyasyonlarına indirgenebilir.
42. Karşılıklı koşul önermesinin ikinci varyasyonu; üçüncü, beşinci ve sekizinci varyasyonlarına indirgenebilir.
43. Karşılıklı koşul önermesinin üçüncü varyasyonu; ikinci, beşinci ve sekizinci varyasyonlarına indirgenebilir.
44. Karşılıklı koşul önermesinin dördüncü varyasyonu; birinci, altıncı ve yedinci varyasyonlarına indirgenebilir.
45. Karşılıklı koşul önermesinin beşinci varyasyonu; ikinci, üçüncü ve sekizinci varyasyonlarına indirgenebilir.
46. Karşılıklı koşul önermesinin altıncı varyasyonu; birinci, dördüncü ve yedinci varyasyonlarına indirgenebilir.
47. Karşılıklı koşul önermesinin yedinci varyasyonu; birinci, dördüncü ve altıncı varyasyonlarına indirgenebilir.
48. Karşılıklı koşul önermesinin sekizinci varyasyonu; ikinci, üçüncü ve beşinci varyasyonlarına indirgenebilir.
49. Karşılıklı koşul önermesinin birinci varyasyonu; tekil evetleme önermesinin ikinci, üçüncü, beşinci ve sekizinci varyasyonlarına indirgenebilir.
50. Karşılıklı koşul önermesinin ikinci varyasyonu; tekil evetleme önermesinin birinci, dördüncü, altıncı ve yedinci varyasyonlarına indirgenebilir.
51. Karşılıklı koşul önermesinin üçüncü varyasyonu; tekil evetleme önermesinin birinci, dördüncü, altıncı ve yedinci varyasyonlarına indirgenebilir.
52. Karşılıklı koşul önermesinin dördüncü varyasyonu; tekil evetleme önermesinin ikinci, üçüncü, beşinci ve sekizinci varyasyonlarına indirgenebilir.
53. Karşılıklı koşul önermesinin beşinci varyasyonu; tekil evetleme önermesinin birinci, dördüncü, altıncı ve yedinci varyasyonlarına indirgenebilir.
54. Karşılıklı koşul önermesinin altıncı varyasyonu; tekil evetleme önermesinin ikinci, üçüncü, beşinci ve sekizinci varyasyonlarına indirgenebilir.
55. Karşılıklı koşul önermesinin yedinci varyasyonu; tekil evetleme önermesinin ikinci, üçüncü, beşinci ve sekizinci varyasyonlarına indirgenebilir.
56. Karşılıklı koşul önermesinin sekizinci varyasyonu; tekil evetleme önermesinin birinci, dördüncü, altıncı ve yedinci varyasyonlarına indirgenebilir.
57. Tekil evetleme önermesinin birinci varyasyonu; dördüncü, altıncı ve yedinci varyasyonlarına indirgenebilir.
58. Tekil evetleme önermesinin ikinci varyasyonu; üçüncü, beşinci ve sekizinci varyasyonlarına indirgenebilir.
59. Tekil evetleme önermesinin üçüncü varyasyonu; ikinci, beşinci ve sekizinci varyasyonlarına indirgenebilir.
60. Tekil evetleme önermesinin dördüncü varyasyonu; birinci, altıncı ve yedinci varyasyonlarına indirgenebilir.
61. Tekil evetleme önermesinin beşinci varyasyonu; ikinci, üçüncü ve sekizinci varyasyonlarına indirgenebilir.

62. Tekil evetleme önermesinin altıncı varyasyonu; birinci, dördüncü ve yedinci varyasyonlarına indirgenebilir.

63. Tekil evetleme önermesinin yedinci varyasyonu; birinci, dördüncü ve altıncı varyasyonlarına indirgenebilir.

64. Tekil evetleme önermesinin sekizinci varyasyonu; ikinci, üçüncü ve beşinci varyasyonlarına indirgenebilir.

65. Tekil evetleme önermesinin birinci varyasyonu; karşılıklı koşul önermesinin ikinci, üçüncü, beşinci ve sekizinci varyasyonlarına indirgenebilir.

66. Tekil evetleme önermesinin ikinci varyasyonu; karşılıklı koşul önermesinin birinci, dördüncü, altıncı ve yedinci varyasyonlarına indirgenebilir.

67. Tekil evetleme önermesinin üçüncü varyasyonu; karşılıklı koşul önermesinin birinci, dördüncü, altıncı ve yedinci varyasyonlarına indirgenebilir.

68. Tekil evetleme önermesinin dördüncü varyasyonu; karşılıklı koşul önermesinin ikinci, üçüncü, beşinci ve sekizinci varyasyonlarına indirgenebilir.

69. Tekil evetleme önermesinin beşinci varyasyonu; karşılıklı koşul önermesinin birinci, dördüncü, altıncı ve yedinci varyasyonlarına indirgenebilir.

70. Tekil evetleme önermesinin altıncı varyasyonu; karşılıklı koşul önermesinin ikinci, üçüncü, beşinci ve sekizinci varyasyonlarına indirgenebilir.

71. Tekil evetleme önermesinin yedinci varyasyonu; karşılıklı koşul önermesinin ikinci, üçüncü, beşinci ve sekizinci varyasyonlarına indirgenebilir.

72. Tekil evetleme önermesinin sekizinci varyasyonu; karşılıklı koşul önermesinin birinci, dördüncü, altıncı ve yedinci varyasyonlarına indirgenebilir.

#### KAYNAKÇA

Bochvar, D. A. (1943). K voprosu neprotivorechivosti yednogo trekhznachnogo ischislenia, *Mathematicheskii Sbornik*, 12/54(3), 353-369.

Bochvar, D. A. (1938). Ob odnom trekhznachnom ischislenii i ego primenenii k analizu paradoksov klasicheskogo rasshirennogo funktsionalnogo ischislenia, *Mathematicheskii Sbornik*, 46(2), 290-291.

Łukasiewicz, J. (1963). *Elements of mathematical logic*. (Trans. Olgierd Wojtasiewicz). Pergamon Press.

Post, E. L. (1967). Introduction to a general theory of elementary propositions, *From Frege to Gödel: A source book in mathematical logic, 1879-1931*. (Ed. Jean van Heijenoort). (pp. 265-283). Harvard University Press,.

Sheffer, H. M. (1913). A set of five independent postulates for Boolean algebras, with application to logical constants, *Transactions of the American Mathematical Society*, 14(4), 481-488.

Whitehead, A. N. and Russell, B. (1962). *Principia mathematica*. Cambridge University Press.



ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi \* Research Article

## Cam Tavan Sendromunun Tükenmişlik Üzerindeki Etkisinde Örgütsel Özdeşleşmenin Aracılık ve Düzenleyicilik Rolü

### The Mediating and Regulatory Role of Organizational Identification in The Effect of Glass Ceiling Syndrome on Burnout

**Sümevra CEYHAN BOR**

Dr. Öğr.Üyesi, Bingöl Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon  
scyhan@bingol.edu.tr

Orcid ID: 0000-0001-5436-2996

**Ayşegül ÖZBAĞIŞ**

Uzman, Bağımsız Araştırmacı  
ozbagisaysee@gmail.com

Orcid ID: 0000-0002-7139-0734

**Öz:** Bu çalışmanın amacı cam tavan sendromunun örgütsel özdeşleşme ve tükenmişlik üzerindeki etkisi incelenirken örgütsel özdeşleşmenin de tükenmişlik üzerindeki etkisini incelemektir. Ayrıca çalışmanın farklılığını ortaya çıkaran diğer bir amacı ise cam tavan sendromunun tükenmişlik üzerindeki etkisinde örgütsel özdeşleşmenin aracı rolü olup olmadığını araştırmaktır. Bu çalışmada, nicel araştırma yöntemine başvurulmuştur. Çalışmada, veri toplama aracı olarak anket formundan faydalanılmıştır. Araştırmanın örneklemi Kahramanmaraş ilinde kamuda çalışan kadınlara anket tekniği ile uygulanarak elde edilmiştir. Çalışmanın verilerini analiz etmek için SPSS 25.0 yazılım programı kullanılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre; cam tavan sendromunun tükenmişlik üzerindeki etkisinde örgütsel özdeşleşmenin aracı rolünün olmadığı ancak örgütsel özdeşleşme düşük olduğunda cam tavan sendromu ile tükenmişlik arasındaki ilişki anlamlı olduğu belirlenmiştir. Örgütsel özdeşleşme orta olduğunda cam tavan sendromu ile tükenmişlik arasındaki ilişki anlamlı ve örgütsel özdeşleşme yüksek olduğu durumlarda ise cam tavan sendromu ile tükenmişlik arasındaki ilişkinin anlamlı olmadığı belirlenmiştir. Ayrıca cam tavan sendromunun tükenmişlik üzerindeki etkisinde örgütsel özdeşleşme düzenleyici etkisi olup olmadığını incelediğimizde, örgütsel özdeşleşme düşük olduğunda cam tavan sendromu ile tükenmişlik arasındaki ilişki anlamlı olduğu, örgütsel özdeşleşme orta olduğunda cam tavan sendromu ile tükenmişlik arasındaki ilişki anlamlı ve örgütsel özdeşleşme yüksek olduğunda cam tavan sendromu ile tükenmişlik arasındaki ilişki anlamlı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmada istatistiksel analizler sonucunda cam tavan sendromunun örgütsel özdeşleşme ve tükenmişlik üzerinde pozitif yönde etkisi olduğu saptanmıştır. Örgütsel özdeşleşmenin ise tükenmişliği pozitif yönde etkilediği görülmüştür.

**Anahtar Kelimeler:** Cam Tavan Sendromu, Tükenmişlik, Örgütsel Özdeşleşme

**Abstract:** The aim of this study is to examine the effect of glass ceiling syndrome on organizational identification and burnout, while examining the effect of organizational identification on burnout. In addition, another aim of the study that reveals the difference is to investigate whether organizational identification has a mediating role in the effect of glass ceiling syndrome on burnout. In this study, quantitative research method was used. In the study, a questionnaire form was used as a data collection tool. The sample of the research was obtained by

Geliş Tarihi:31.01.2022

Kabul Tarihi:24.05.2024

Yayın Tarihi:31.08.2024

Atıf: Bor Ceyhan, S. & Özbağış, A. (2024). Cam tavan sendromunun tükenmişlik üzerindeki etkisinde örgütsel özdeşleşmenin aracılık ve düzenleyicilik rolü. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 955-971. Doi: 10.33437/ksusbd.1065622

---

applying the survey technique to women working in the public sector in Kahramanmaraş. SPSS 25.0 software program was used to analyze the data of the study. According to the results of the research; It was determined that organizational identification did not have a mediating role in the effect of glass ceiling syndrome on burnout, but the relationship between glass ceiling syndrome and burnout was significant when organizational identification was low. It was determined that the relationship between glass ceiling syndrome and burnout was significant when organizational identification was moderate, and the relationship between glass ceiling syndrome and burnout was not significant when organizational identification was high. In addition, when we examined whether the glass ceiling syndrome had a moderating effect on organizational identification on burnout, we found that the relationship between glass ceiling syndrome and burnout was significant when organizational identification was low, the relationship between glass ceiling syndrome and burnout was significant when organizational identification was moderate, and glass ceiling syndrome was found when organizational identification was high. It was concluded that the relationship between burnout was not significant. As a result of statistical analyzes in the study, it was determined that the glass ceiling syndrome had a positive effect on organizational identification and burnout. It was observed that organizational identification had a positive effect on burnout.

**Keywords:** Glass Ceiling Syndrome, Burnout, Organizational Identification.

---

## GİRİŞ

Geçtiğimiz 20. yüzyıl içerisinde iş hayatında erkeklerin kadınlara oranla daha fazla hakimiyet kurduğu bilinmektedir. Bu durum incelendiğinde kadınların oranları erkeklere oranla daha fazla oldukları görülmüştür. Günümüzde halen kadınların iş hayatında pek fazla yer almadıkları bilinmektedir. Bu durumda kadınların iş hayatına katılmama nedenlerinin arkasında toplum tarafından kadının daha çok annelik ve ev hanımlığı işlerinin yapılmasını savunan geleneksel düşünce yapısı kadınların iş hayatında yer almasına engel olabilmektedir. Kadınların iş hayatlarında yaşanan olumsuz sorunlar cam tavan sendromunun ortaya çıkmasına neden olduğu düşünülmektedir.

Türk toplumunda da kadınların geleneksel olarak, aile içinde belirli roller verilmiş ve bu rollere göre davranmaları gerektiği gerekli görülmüştür. Ancak günümüzde sürekli değişen ve gelişen ekonomik ve demografik ilerlemeler ile kadınlar da bu kalıbın dışında yer almakla birlikte iş hayatında yer edinmeye başlamışlardır (Anafarta, Sarvan ve Yapıcı, 2010: 113). Her ne kadar kadınların iş hayatında yer aldığı bilinse de, birtakım engelleri de beraberinde getirdiği görülmüştür. Kadın, iş yaşamında erkeklere göre daha aktif olsa dahi kadının ilerlemesi engellenmiştir (Günsel, Köroğlu ve Demirci, 2015: 77). Bu durumun tanımlanması cam tavan olarak ifade edilmektedir. Dolayısıyla kadınların hayatlarında önüne çıkan farklılık sorunu olan önyargı ve engeller şeklinde tanımlanabilmektedir (Kelly ve Young, 1993: 23-29; Zel, 2002: 39-48; Powell ve Butterfield, 2003: 89; Elliott ve Smith, 2004; Weyer, 2006: 442).

Kadınların çalışma hayatındaki yerleriyle ilgili gerek ulusal gerek uluslararası birçok çalışma bulunmaktadır. Grant Thornton'un yapmış olduğu çalışmalar da kadınların her yıl iş hayatındaki yeri ve oranları hakkında bilgiler sunulmaktadır. Grant Thornton'un 2021 yıl verilerine göre Türkiye'nin kadın yönetici ortalaması %35'lik oranla 29 ülke arasında 12. sırada yer almaktadır. Türkiye sıralama da Almanya ve Kanada'nın daha altında yer alırken; İngiltere, Fransa ve Amerika'nın üzerinde yer alıyor ([www.grantthornton.com](http://www.grantthornton.com)). Ayrıca Grant Thornton Türkiye şirketlerde tüm seviyelerde kadın çalışanlarının oranı %55, kadın yönetici oranının ise %20 olduğunu belirtilmiştir. Bu durum, katılımcı ve cinsiyet dengesini gözetken bir kültür yapısı içinde olmaya özel önem verildiğini, belirtmiştir (Thornton, 2021).

Yukarıda belirtilen kadınların çalışma hayatında oransal artış olduğu belirtilse de, kadınların ülkemizde iş hayatında görülmeyen engeller ile de karşılaşmaktadır (Şimşek ve Taşçı, 2003: 313). Bu noktada kadınların iş yaşamında önem arz eden örgütsel bağlılığı azaltmanın yanı sıra işten ayrılma niyeti ve tükenmişliğinde ortaya çıkabileceği düşünülmektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde ilgili literatürde cam tavan konusu farklı yönleriyle incelenmiş ve bu konulardan bazıları ise; cinsiyet (Karaca, 2007: 106-113), örgütsel bağlılık (Özünü, 2013: 116-119), medeni durum (Günden, 2011: 67-71) gibi konular ile ilişkisi araştırılmıştır. Bu çalışmada bu yönde bir nitelik göstermektedir. Ayrıca alanyazın da ele alınan konulardan farklı olarak bu çalışmada cam tavan sendromunun örgütsel özdeşleşme ve tükenmişlik konuları birlikte ele alınmıştır. Alanyazın incelendiğinde çalışmada belirtilen

değişkenlerin bir arada ele alındığı herhangi bir araştırmaya rastlanılmaması çalışmanın önem ve değerini ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca çalışmanın literatüre önemli katkı sağlayacağı varsayılmaktadır.

Çalışmanın amacı cam tavan sendromunun örgütsel özdeşleşme ve tükenmişlik üzerine etkisini araştırmaktır. Bu noktada literatürlerden hareketle ilgili hipotezler geliştirilmiş olup, model ortaya konulmuştur. Kamu sektöründen elde edilen verilerle belirlenen hipotezler test edilmiş ve saptanan bulgular teori ve uygulama açısından tartışılmıştır.

## KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu kısımda, kavramsal çerçeve ele alınmıştır. Çalışmanın değişkenlerini oluşturan cam tavan sendromu, tükenmişlik ve örgütsel özdeşleşme kavramları hakkında bilgilere yer verilmiştir.

### Cam Tavan Sendromu

Günümüz iş dünyasında kadınların geçmiş dönemlere kıyasla iş yaşamında daha fazla oranda bulunmaya başlamışlardır. Lakin, her ne kadar kadınların iş yaşamında daha fazla yer aldığı kanısını taşısa da aslında üst düzey yönetimde kadınların sayısının istenilen düzeyde olmadığı bilinmektedir. Bu durumun cam tavan olarak ifade edilmesini mümkün kılmaktadır.

Cam tavan (GlassCeiling) kavramını ilk olarak 24 mart 1986 yılında Hymowitz ve Schellhardt tarafından Wall Stret Journal'da "iş yaşamında kadın" adlı yazıda yer aldığı ve cam tavan kavramı hakkında "özel şirket veya kamu kurumlarında bir üst pozisyona geçmek amacıyla gayretli bir şekilde çalışan kadınların, karşılarına çıkan bütün engel ve haksızlıklar" olarak ifade edilmektedir (Öztürk, 2011). Daha sonra yapılan çalışmalarda cam tavan kavramı ile ilgili olarak Özücü, Kılıç ve Kılıç (2007) kadınların kamu ve eğitim alanlarında, şirketlerde veya kar amacı gütmeyen kuruluşlarda bulunduğu konumdan daha yüksek mevkilere gelmeyi isteyen ve bunun için çabalayan kadınların karşılaştıkları engel ve sorunlardır şeklinde ifade ederken, Aytaç, Seyüktekin ve Işığışık (2002)' e göre ise cam tavan; kadınların başarılarına ve performanslarına bakmaksızın bulunduğu birimde ilerlemelerine engelleyen ve çok kolay üstesinden gelinemeyen bir durumdur. Ancak cam tavan kavramı denildiğinde akla gelen ilk şey kadınlar olsa da aslında erkeklerinde kadınlar gibi iş hayatlarında gelişmelerine neden olan sorunlarla ile karşılaşılması cam tavan olarak ifade edilebilir (Lockwood, 2004:2). Genel olarak incelendiğinde cam tavan kavramına yönelik üç farklı görüş ileri sürülmektedir: birinci görüş kadınlar eforlarını sarf ederek yönetimde yer alabilirler; ikinci görüş kadınlar iş hayatında ilerlemelerinin yanı sıra ev işlerini de aynı oranda başarı sağlayabilmektedirler; üçüncü görüş ise, küçük işletmelerde yer alan kadınların yapmış olduğu girişimsel başarılarının gözükmemesi (Lockwood, 2004:3) şeklinde belirtilmiştir.

Cam tavanın etkin olması nedeniyle gerek ulusal gerek uluslararası birçok alanda kadınların yükselmesi engellenmektedir. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Müdürlüğü'nün 17.02.2020 tarihli değerlere göre Türkiye'de kamu kurum ve kuruluşlarında çalışan toplam üst düzey kadın çalışan 534 kişi (%11,38) olduğu görülmektedir. Bu bilgiler doğrultusunda da kadınların üst düzey yönetimde daha az istihdam olanağına sahip olduğu görülmüştür ([www.ailevecalisma.gov.tr](http://www.ailevecalisma.gov.tr)). Sabancı Üniversitesi "2020 Yönetim Kurumda Kadın Türkiye Raporuna" göre ise BIST Yönetim Kurullarında bulunan kadın oranı %15,9'dan %17'ye arttığı ve direktör sayısının ise %5,3 oranında arttığı belirlenirken, diğer bir rapor sonucuna göre BIST 100 de yer alan şirketlerde bağımsız yönetim kurulu üyeleri içinde kadın oranı %17,7'den %20,2'ye çıktığı ve 2019 yılında bu artışı sürdürdüğü belirlenmiştir.

Cam tavanın kadınlar üzerinde oluşmasına engel olan faktörler bulunmaktadır. Bu faktörleri bireysel, örgütsel ve toplumsal olarak üç grupta değerlendirmek mümkündür. İlk olarak bireysel faktörler ele alındığında çalışma hayatında yer alan kadınların hem anne, hem eş hem de kariyer sahibi olmak istemesinin yanı sıra kadının iş ve özel hayat arasında kalması nedeni ile üst düzey pozisyonda yer almasına engel olabilmektedir (Korkmaz, 2014:6). İkinci olarak ise örgütsel engeller oluşturmaktadır. Wirth'e (2001) göre örgüt içinde yürütülen işlerde insanların önyargıları nedeni ile kadınların üst düzeyde yer almalarını engellediğini belirtirken, Karaca, (2007) ise erkeklerin daha fazla istihdama sahip olduğu örgütlerde kadınların konumlandırmasının az olması veya kadınlara verilen görevlerin dışına çıkıldıklarında rahatsızlık duyulmakta ve gereken değer oluşmasına engel olabilmektedir. Bu durumda kadınların örgüt içerisinde yetersiz kalması ve yönetime dahil olamamaları

cam tavan sendromunun ortaya çıkmasına neden olduğu söylenebilir. Son olarak ise toplumsal engeller değerlendirildiğinde kadın çalışanlara yönelik geçmişten beri var olan ve toplum tarafından kadına atfedilen belirli görev ve davranışlar cam tavanın yaşanmasında etkisi olduğu düşünülmektedir. Toplumsal engellerin oluştuğunu literatürdeki çalışmalara bakıldığında Nitekim İnel, Garayey ve Bakay (2014), Ergül (2015) çalışmasında cam tavanın oluşmasında toplumun etkisini belirtmişlerdir. Genel olarak değerlendirildiğinde kadınların kariyerlerinde ilerlemelerine engel olan durumlar; kişinin gelişim eksikliği, iş ortamı, ücret, torpil, iletişim eksikliği, fırsatların görülmemesi, yanlış iş tercihi, güven kırıklığı, cinsiyet eşitsizliği, mentör eksikliği ve yönetici kaynaklı engellerin bulunması vb. engellerin oluşturduğu belirtilmiştir (İpçioğlu, Eğilmez ve Şen, 2018).

## Örgütsel Özdeşleşme

Örgütsel özdeşleşme kavramını açıklamadan önce özdeşleşme terimi hakkında bilgi verilmesinde fayda vardır. Bu bağlamda ilk olarak Harrold Lasswell (1935)' in psikolojik, sosyolojik ve söz bilim alanında kullanmaya başlamıştır. Lasswell açıklamasın da ise kişilerin duygusal olarak yol gösterdiği aynı zamanda benzerliği artırma düşüncesinin meydana getirdiği bir süreç olarak özdeşleşme kavramını tanımlamışlardır (Silva ve Deborah, 2007). Özdeşleşme, düşünsel ve bilişsel bir konudur. Bu noktada özdeşleşme kişinin diğer insanlar ile olan ilişkilerini kapsamının yanı sıra örgüt içerisinde paylaşılan süreçleri temel alan destekleyici güç olarak ifade edilmektedir. Ayrıca kişilerin örgüt içinde kendilerini zorlayan iş veya kontrol mekanizması dışında bir durum olsa bile kişi kendini örgüt ile özdeşleştirdiği için işi benimseyerek yapacaktır (Gautam, 2004: 306). Diğer yandan örgütsel özdeşleşme, bireyin amaçları ile örgütün amaçlarının bütünleşme sürecidir. Dolayısıyla bireyler örgütleri ile ne kadar çok özdeşleştirirse örgüt içinde o kadar uyum sağlanacaktır (Ashforth ve Mael, 1989).

Örgüt içi ilişkiler örgütsel bağlamda önem arz etmektedir. Dolayısıyla bu ilişkilerin sağlanmasında özdeşleşme, örgüt içinde değerlendirildiğinde kişilerin örgüte olan devamlılığını, bağlılığını, kişilerin örgütü benimsemelerini ve o örgüte dahil oldukları için kendini şanslı hissetmesi açısından değerlidir (Barutçu, 2015: 6). Bu duruma bağlı olarak özdeşleşmenin kişide ortaya çıkardığı birtakım olumlu durumlar oluşmaktadır. Bunlar; örgüte ait olma, belirsizliklerin azalması veya tamamen ortadan kalkması, yaptığı işe anlam vermesi ve performansı artırma (Aliyev, 2014: 72), hedefleri gerçekleştirme, saygı kazanma gibi istek ve beklentilerinin karşılık bulması açısından önem arz etmektedir. Tüm bu belirtilen durumların oluşması ile kişinin üretken olmasının yanı sıra verimliliği artacak işbirliği ve koordinasyonun sağlanması daha kolay olabilecektir (Aksoy ve Ertürk, 2014:262).

## Tükenmişlik

Tükenmişlik kavramı Freudenberger 'in 1974 yılında yazmış olduğu makalede "mesleki bir tehlike" olarak bahsetmiştir. Mesleki tehlike olarak belirttiği tanıma göre; Kişinin başarılı olamaması, işten aşırı yorgunluk duyması, isteklerin karşılanmaması ile bireyin içsel olarak tükenmesidir (Freudenberger, 1974:159). Maslach ve Jakson, (1981:99)'a göre tükenmişlik kavramını kişilerin ilişkilerinde sıklıkla görülen duygusal olarak yorulma şeklinde belirtirken Spector (2012:288) ise, tükenmişlik kavramını çalışanın sıkıntılı bir durum ile karşılaşması ve bunun sonucunda motivasyon eksikliği nedeni ile duygusal açıdan kendini kötü hissetmesidir. Nitekim tükenmişlik kavramı ile ilgili birçok tanım yapılmıştır. Yapılan tanımların genel olarak kişinin çalışma ortamında fiziksel ve ruhsal yorgunluk yaşaması şeklinde açıklanmaktadır (Budak ve Sürgevil, 2005: 95).

Tükenmişliğin boyutları ile ilgili sınıflandırmalar incelenmiştir. Literatürden de yola çıkılarak çalışmada Maslach, Shaufeli ve Leiter (2001:402-403) tarafından belirlenen üç boyut ele alınmıştır. Bunlar; duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve düşük kişisel başarı hissi şeklinde sıralanmaktadır (Maslach, Shaufeli ve Leiter, 2001:403).

Duygusal Tükenme: Duygusal tükenme boyutunda kişilerde halsizlik, yıpranmış, duygusal olarak iyi olmama şeklinde ortaya çıkabilmektedir. Duygusal tükenme alanyazında tükenmişliğin en önemli boyutu olarak belirtilmektedir. Bu durumda duygusal tükenme; çalışan kişinin işine karşı aşırı yüklenmesi ile ortaya çıkmaktadır (Dolunay 2002:52; Arı ve Bal, 2008:143; Arınç ve Polatçı, 2009:41). Diğer bir açıklamaya göre, kişinin enerjisinin veya duygusal yönden tükenmesi şeklinde tanımlanmaktadır (Bakker, Schaufeli, Demerouit, Janssen, Hulst ve Brouwer, 2000:248). Duygusal

tükenme tükenmişliğin içsel boyutunu oluşturmaktadır. Bu durumun yaşanması ile kişi hizmet verdiği bireylere gerektiği gibi hareket etmediğini, gerginlik ve engellenmiş duygular yaşaması ile kişinin diğer gün işine devam etmesi endişe uyandırma durumunu ortaya çıkarmaktadır (Sweeney ve Summers, 2002:225). Dolayısıyla duygusal tükenme, bireyin kendini duygu açısından yorgun ve yıpranmış hissetmesi ile kendini göstermektedir (Aslan vd., 2000).

**Duyarsızlaşma:** Kişinin yapmakta olduğu hizmet karşısında bireylere karşı sorumluluk ve görevlerini umursamama gibi davranışlar göstermesi ile ortaya çıkmaktadır. Bu davranışlar genelde insanlara karşı alaycı, küçümseme, dikkatsiz ve katı bir tutum oluşması şeklinde belirtilebilir (Leiter ve Maslach,1988:297; Singh, Jerry ve Gary, 1994:559; Maslach, Shaufeli ve Leiter, 2001:403; Kaçmaz,2005:29). Duyarsızlaşma davranışını sergileyen bireyler gösterdikleri tavır ve davranışlardan rahatsızlık duymamaktadırlar (Çimen,2000:6). Nitekim duyarsızlaşmanın ortaya çıkması kişinin diğer insanlara karşı olumsuz tutum sağlamasına neden olur. Kişinin hizmet verdiği kişilere bir insan olduklarını göstermeleri yerine daha çok insanlara nesne gibi davranmaları şeklinde ortaya çıkmaktadır (Aslan, Coşkun ve Alparslan, 2000).

**Kişisel Başarı Hissi ve Kişisel Başarı Hissinde Azalma:** Kişisel başarı ise kişinin başarılı ve yeterli olma duygularını şekillendirir ve bireylerin kendilerini pozitif değerlendirmesiyle alakalıdır (Aslan, Coşkun ve Alparslan, 2000). Bir diğer ifade ile kişisel başarı dürtüsü, iş yerinde yeterlilik ve başarı duygularını ifade etmektedir. Dolayısıyla kişisel başarı kişinin işinde kendini yeterli ve başarıyı etkileyen duygusal kriterleri belirlemektedir. Aksi durumda bireylerin işlerinde yetersiz olma ve başarısız bir iş gören olmasını düşük kişisel başarısızlığı ortaya çıkarmaktadır (Öztürk, 2011: 84). Ayrıca kişisel başarı hissi kişinin harcamış olduğu enerji ile elde ettiği başarının değerlendirilmesidir. Değerlendirme sonucunda kişiler harcadıkları enerjinin karşılıksız kaldığı ve ödüllendirilmediğini algıladıkları anda stres, işten ayrılma düşüncesinin ortaya çıkması gibi tükenme belirtileri kendini gösterebilmektedir (Örmen, 1993: 33).

Kişisel başarı hissini sağlanamaması durumunda kişisel başarısızlık da ortaya çıkabilmektedir. Bu durumda kişisel başarısızlığın ortaya çıkmasında birtakım nedenler yer almaktadır. Bunlar; "eğitim süreci boyunca iş ortamında olmama nedeniyle gerçeklikten uzak, yüksek beklentiler içinde olunması, örgütsel kural ve prensiplerle çalışanlar üzerinde kısıtlamalar olması, insanın görevini yapabilmesi için gerekli olan kaynakların yetersiz olması, çalışanlar arasındaki uyumsuzluk sebebiyle zaman zaman geçimsizliklerin olması, insanın başarısı hakkında geri bildirim alamaması, insanda gerçekçi olmayan yüksek beklentiler ile gerçekler arasındaki fark kişisel başarı algısının düşmesine sebep olan sistem kaynaklı nedenleri oluşturmaktadır." (Tunç 2008:5). Maslach (2003) ise bireyin kendini olumsuz açıdan değerlendirme durumudur. Bu durumda birey kendini yeteneksiz, meslek olarak bir başarı göstermediğini aynı zamanda mesleki olarak önemli katkısının ve rolünün olmadığını düşünür. Bu noktada kişi kendi özsaygısını kaybeder ve depresyona girmesine neden olabilir (Borkowski, 2005; Italia, Favara, Di Cataldo ve Russo, 2008; Leiter & Maslach, 1988). Başka bir ifadeye göre kişinin harcamış olduğu zaman ile elde edilen kazancın birbirini dengelemediği durumlarda kişide; kişinin iş alanında başarısız olma veya tamamen işini kaybetmesi, halsizlik, yorgunluk, özsaygı yitirme ve alınganlık gibi problemler ortaya çıkarmaktadır. Bu durumların yaşanması çalışanın nicelik ve nitelik olarak olumsuz etkilenmesine neden olabilmektedir (Demir, 2003; Kocabıyık ve Çakıcı, 2008).

## **CAM TAVAN SENDROMU, SONUÇLARI VE ÇALIŞMA HİPOTEZLERİ**

Kadın çalışanların günümüzde geçmişe kıyasla iş hayatında daha fazla istihdam ettiği görülmüştür. İş hayatında yer alanlarındaki en büyük etmenler arasında; iş yaşamında hareketli bir yapı sergileyerek aile içi gelire katkı yapmak istemesi, ekonomik özgürlük istemeleri gibi birtakım nedenler yer almaktadır (Öğüt, 2006). Ancak bu durum her ne kadar olumlu olarak bilinse de kadın çalışanların yönetimde istenilen seviyede yer aldığı söylenemeyebilir. Bu duruma neden olan etmenlerin ise; eğitim, medeni durum, yasal düzenlemeler (Bozkaya, 2013: 75) gibi şartların engel olduğu söylenilebilir. Ama kadının çalışma yaşamında yer alması, işte yükselmek için karşılaştığı sorunların varlığına ilişkin çalışmaların da son dönemde artış göstermesini beraberinde getirmiştir. Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde ise cam tavan kavramının oluşmasına neden olan birtakım engellerin olduğunu ifade eden çalışmalara rastlanılmıştır (Corsun ve Costen, 2001: 18; Aycan, 2001: 173; Metz, 2005: 228; Sposito, 2013: 489; Amudha, Motha, Selyabaşkar, Alamelu ve Surulivel, 2016: 1; Tai ve Sims, 2005: 16;



Jackson, 2001: 30). Yine literatürdeki çalışmalar incelendiğinde kadınların hangi konularda cam tavan algılarının oluşmasına neden olan araştırmaların olduğu görülmüştür. Örneğin; sektöre göre kadınlar (Öztürk, 2017), kariyer gelişimi (Nandy, 2014), cinsiyet ayrımcılığı (Bush ve Holst, 2011), liderlik davranışı (Arıkan, 2003), eğitim düzeyi (Soysal ve Baynal, 2016) gibi konular ile bağlantısı olduğu belirlenmiştir. Ayrıca literatür inceleme sonucunda cam tavan sendromunun eğitim sektörü (Günsel, Köroğlu ve Demirci, 2015), kamu hastaneleri (Öztürk ve Bilkay 2016), avukatlar (Sharif, 2015), banka çalışanları (Balasubramanian ve Lathabhavan, 2017) gibi birçok sektörde de çalışan kadınlar üzerinde çalışmaların ele alındığı görülmüştür. Ayrıca cam tavan sendromunun örgütsel özdeşleşme ve tükenmişlik üzerinde etkisi olduğunu belirten araştırmalara rastlanılmıştır (Sönmez ve Bayraktar, 2017; Imam ve Shah, 2013; Dilek Özünlü, 2013; Aydoğdu, 2009; Sağır, 2019). Ancak bu çalışmada ele alınan konular literatürde yer aldığı görülse de belirtilen değişkenlerin birlikte ele alındığı çalışmalara rastlanılamamıştır. Bu araştırmaların incelenmesi ile birlikte aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur;

H<sub>1</sub>.Cam tavan sendromunun tükenmişlik üzerindeki etkisinde örgütsel özdeşleşme aracılık eder.

H<sub>2</sub>.Cam tavan sendromunun tükenmişlik üzerindeki etkisinde örgütsel özdeşleşme düzenleyici etkisi vardır.

H<sub>3</sub>. Cam tavan sendromu örgütsel özdeşleşmeyi negatif yönde etkiler.

H<sub>4</sub>. Cam tavan sendromu tükenmişliği pozitif yönde etkiler.

H<sub>5</sub>. Örgütsel özdeşleşme tükenmişliği negatif yönde etkiler.

## **ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ**

Bu kısımda; araştırmanın amacı ve kapsamı, sınırlılıkları, yöntemi, evreni ve örnekleme, modeli belirtilmiştir. Ayrıca elde edilen veriler doğrultusunda frekans analizi, t testi, güvenilirlik, faktör, korelasyon, regresyon analizleri ve aracı etkisi ile ilgili sonuçlar sunulacaktır.

### **Araştırmanın Amacı**

Araştırma ile ilgili alanyazındaki çalışmalar incelendiğinde cam tavan sendromu ve diğer değişkenlerin farklı açılardan ele alındığı görülmüştür. Bu çalışmada ise cam tavan sendromunun kamuda çalışan kadınların örgütsel özdeşleşme ve tükenmişlik üzerine etkisi, örgütsel özdeşleşmenin de tükenmişlik üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Ayrıca çalışmanın diğer bir amacı ise cam tavan sendromunun tükenmişlik üzerinde etkisinde örgütsel özdeşleşmenin aracı ve düzenleyici rolünü de araştırmaktır.

### **Araştırmanın Sınırlılıkları**

Çalışmanın yapılacağı dönemde salgın hastalık (COVID-19) ile karşılaşılması ve salgının önüne geçilmesi için belirli kısıtlamalar getirilmiştir. Bu sınırlılıklar içerisinde kamu alanlarının belirli saat aralıklarında açık olması ve esnek çalışma sistemi uygulanması yer almıştır. Bu durumun oluşması nedeni ile gerekli kadın çalışanlara ulaşılması kısmen engellenmiştir. Bir başka sınırlılık ise, çalışmanın yalnızca Kahramanmaraş'ta kamu sektöründe çalışan kadınlara gerçekleştirilmesi, bazı çalışanların ise anketteki ifadeleri algılayma derecesi ve bu ifadelerle yanıt vermedeki istekleri, çalışmanın kısıtlı bir zaman sürecinde başlayıp bitmesi çalışmanın sınırlılıklarını oluşturmaktadır.

### **Araştırmanın Yöntemi, Evreni ve Örnekleme**

Bu çalışmada veri toplama aracı olarak anket formu kullanılmıştır. Anket formunun ilk bölümünde kamuda kadın iş görenlerin demografik niteliklerin ölçmeye yönelik sorular bulunmaktadır. Anket formunun ikinci kısmında, Christina Maslach ve Susan E. Jackson tarafından geliştirilen Tükenmişlik Ölçeğinin bir boyutu olan kişisel başarı ölçeği kullanılmıştır. Üçüncü bölümde Sarioğlu, b.(2018) yüksek lisans tezinde kullandığı Cam Tavan Ölçeği yer almıştır. Son bölümde Rolf van Dick, Ulrich Wagner, Jost Stellmacher ve Oliver Christ tarafından geliştirilen Örgütsel Özdeşleşme Ölçeği kullanılmıştır. Ölçeklerde yer alan ifadeler için 5'li Likert ölçeğinden (1=kesinlikle katılmıyorum, 2=katılmıyorum, 3=kararsızım, 4=katılıyorum, 5=kesinlikle katılıyorum) faydalanılmıştır. Araştırmanın evrenini Kahramanmaraş ilinde bulunan kamuda çalışan kadınlar oluşturmaktadır. Katılımcılara anket

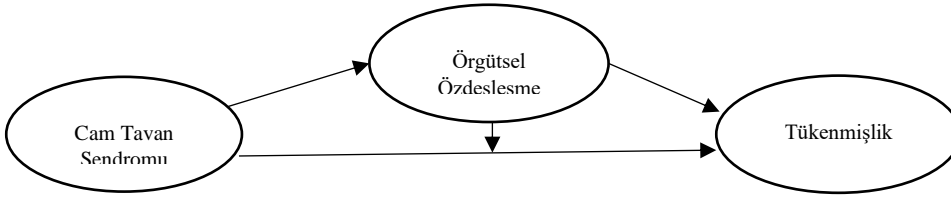
formları elden ulaşılmış ve bu formları gönüllülük esasına göre doldurmaları istenmiştir. Çalışanlara 376 anket dağıtılmış ancak geri dönüş ve hatalı anketlerin çıkarılması sonucunda 354 anket analize dahil edilmiştir. Araştırmanın örneklem büyüklüğüne ilişkin alan yazında farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu çalışmada güvenilir faktör yüklerinin oluşmasında Kline (1994: 73) tarafından belirtilen 200 örneklemin yeterli olacağı görüşü benimsenmiştir. Bu durumda elde edilen anket sayısının yeterli olduğu görülmüştür.

### Araştırmanın Etik Kurul Onayı

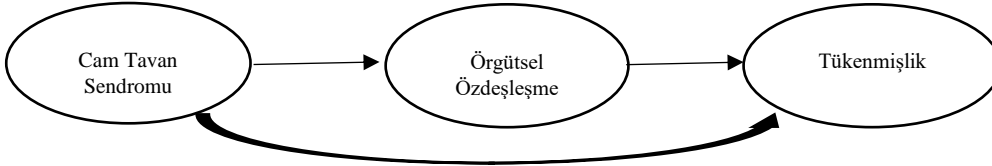
Bu araştırmanın anket formları uygulanmadan önce, Bingöl Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayınından Etik Kurul İzni alınmıştır. Sonrasında Kadın çalışanlarından bu anket formlarını gönüllülük esasına dayanarak doldurmaları istenmiştir. Araştırmaya katılan kadın çalışanlarının kimlikleri gizli tutulmuştur. Araştırma verileri tamamen bilimsel amaçlı kullanılmış ve üçüncü şahıslarla paylaşılmamıştır.

### Araştırmanın Hipotezleri ve Modeli

Toplanan verilerin analizi için SPSS 23.0 istatistik programından faydalanılmıştır. Verilerin analizi için frekans, güvenilirlik, faktör, korelasyon, regresyon düzenleyici ve aracı etki analizleri gerçekleştirilmiştir.



**Şekil 1.** Araştırma modeli: Cam tavan sendromunun tükenmişlik üzerindeki etkisinde örgütsel özdeşleşmenin aracı ve düzenleyici rolü



**Şekil 2.** Araştırma modeli: Cam tavan sendromunun tükenmişlik ve örgütsel özdeşleşme, örgütsel özdeşleşmenin de tükenmişlik üzerindeki etkisi

### Verilerin Analizi

Bu araştırmanın verilerini analiz etmek için SPSS 25.0 yazılım programı kullanılmıştır. Araştırma verileri öncelikle frekans, güvenilirlik, korelasyon ve regresyon analiziyle test edilmiş sonrasında düzenleyici ve aracı rolü olup olmadığına bakılmış ve bunların sonuçları sunulmuş, yorumları yapılmıştır.

## ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Bu bölümde veriler test edilmiş ve elde edilen analizlerin sonuçlarına yer verilmiştir. Çalışmada öncelikle faktör ve güvenilirlik analizleri yapılmış, sonrasında ise demografik ve temel bulgulara ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

### Frekans Analizi ve Sonuçları

Bu bölümde, araştırmaya katılan üniversitede çalışan idari personellerin demografik özellikler açısından (cinsiyetiniz, medeni durum, eğitim düzeyiniz, yaşı vb.) ortaya koymak için frekans analizi yapılmıştır. Gerçekleştirilen frekans analizi sonucu elde edilen tanımlayıcı istatistikler Tablo 1'de yer almaktadır. Verilerin incelenmesinde 366 anket değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

**Tablo 1. Frekans analizi ve sonuçları**

Medeni Durum	Frekans	Yüzde	Pozisyonunuz	Frekans	Yüzde
Evli	208	56,8	Personel	277	75,7
Bekar	158	43,2	Bölüm Yöneticisi	89	24,3
Toplam	366	100,0	Toplam	366	100,0
Eğitim Durumu	Frekans	Yüzde	Aylık geliriniz	Frekans	Yüzde
Lise	65	17,8	3000-3500	11	3,0
Önlisans	148	40,4	3501-4000	266	72,7
Lisans	153	41,8	4001-5000	89	24,3
Toplam	366	100,0	Toplam	366	100,0
Meslekte Çalışma Yılı	Frekans	Yüzde	Yaşınız	Frekans	Yüzde
1 Yıdan az	83	22,7	25 ve altı yaş aralığı	7	1,9
1-5 Yıl	253	69,1	26-30 yaş aralığı	259	70,8
6-10 Yıl	30	8,2	31-35 yaş aralığı	100	27,3
Toplam	366	100,0	Toplam	366	100,0
Çocuğunuz var mı	Frekans	Yüzde	Çocuk Sayısı	Frekans	Yüzde
Evet	283	77,3	Yok	69	18,9
Hayır	83	22,7	1-3	211	57,7
Toplam	366	100,0	4-7	86	23,5
			Toplam	366	100,0

Araştırma Örneklemine Göre;

Çalışanların % 56,8'i evli, % 43,2'si bekarlar oluşturmaktadır. 26-30 yaş aralığındaki katılımcılar 259 kişiyle (% 70,8) araştırma örnekleminin en büyük yaş aralığını oluştururken, 100 (%27,3) 31-35 yaş, 7'si (%1,9) 25 ve altı yaş aralığı içerisinde yer almaktadır. Araştırmaya katılan çalışanların 153'ü (% 41,8) ile lisans mezunlarından oluştuğu ve araştırmanın en büyük örneklem grubunu oluşturmaktadır. Çalışanların çalışma süreleri incelendiğinde ise 253'ü (% 69,1) 1-5 yıl arasında çalışma süresine, 30'u (%8,2) 6-10 yıl çalışma süresine ve 83'ünün (%22,7) 1 yıldan az çalışma süresine sahip olduğu belirlenmiştir. Çalışanların 266'sının (% 72,7) 3501 ve 4000 TL aylık gelire sahip olduğu ve örneklemin en büyük grubunu oluştururken 89'unun (%24,3) 4001-5000 TL aylık gelire ve 7'sinin (%1,9) 3000-3500 arası gelire sahip olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların pozisyonları incelendiğinde 277'sinin (%75,7) personel olduğu belirlenirken 89'unun (%24,3) ise bölüm yöneticisi olduğu belirlenmiştir. Çalışanların 283'ünün (%77,3) çocuğu olduğu, 83'ünün (%22,7) ise çocuğu olmadığı saptanmıştır. Yine katılımcıların çocuk sayıları incelendiğinde 69'unun (%18,9) çocuğu olmadığı, 211'inin (%57,7) 1-3 arası çocuğu olduğu ve 86'sının (%23,5) 4-7 arası çocuğu olduğu belirlenmiştir (tablo 1).

### Güvenirlilik Analizi ve Sonuçları

Alan çalışmasında kullanılan ölçeklerden elde edilen her bir faktörün güvenilirlik analizi sonucuna ait veriler tablo 2' de yer almaktadır. Bu doğrultuda Özdamar (1999) güvenilirlik katsayısı ölçüt değerleriyle ilgili bilgiler aşağıda belirtilmiştir.

- 0,00<...<0,40 ölçeğin güvenilir olmadığını,
- 0,41<...<0,60 ölçeğin düşük seviyede güvenilir olduğunu,
- 0,61<...<0,80 ölçeğin orta seviyede güvenilir olduğunu
- 0,81<...< 1,00 ise ölçeğin yüksek seviyede güvenilir olduğunu belirtmektedir.

**Tablo 2. Güvenirlilik analizi ve sonuçları**

Değişkenler	İfade sayısı	Alpha Katsayısı
Cam Tavan Sendromu	18	0,897
İnkâr Etme	5	0,871
Dayanıklılık	5	0,849
Vazgeçme	4	0,915
Kabullenme	4	0,791
Örgütsel Özdeşleşme	6	0,737
Tükenmişlik	22	0,712
Duygusal Tükenme	9	0,710
Duyarsızlaşma	5	0,815
Kişisel Başarı	8	0,704

\*Çıkarılan ifade sayımız bulunmamaktadır.

Tablo 2’de gösterilen güvenlik analizi sonucunda, cam tavan sendromu Cronbach’s Alpha değeri ,897, örgütsel özdeşleşme ölçeğinin Cronbach’s Alpha değeri ,737 ve tükenmişlik ölçeğinin Cronbach’s Alpha değeri ,712 olarak bulunmuştur. Bu çalışmada güvenilirlik değerlerinin Özdamar (1999)’ın belirtmiş olduğu değerlere göre güvenilir olduğu belirtilmektedir.

### Faktör Analizi ve Sonuçları

Çalışmada kullanılan ölçeklere ilişkin faktör analizi sonuçları ise Tablo 3’te ayrıntılı bir şekilde gösterilmiştir.

**Tablo 3. Faktör analizi ve sonuçları**

Değişken	KMO Örneklem Yeterliliği	Anlamlılık	Ki-kare	Serbestlik	Açıklanan Toplam Varyans
Cam Tavan İnkâr Etme Dayanıklılık Vazgeçme Kabullenme	0,810	,000	2372,140	15	60,140 29,698 10,748 9,838 9,856
Örgütsel Özdeşleşme	0,725	,000	1099,474	15	52,660
Tükenmişlik Duygusal Tükenme Duyarsızlaşma Kişisel Başarı	0,755	,000	2513,101	23	56,104 31,052 15,774 9,278

Çalışmada cam tavan sendromu, örgütsel özdeşleşme ve tükenmişlik ölçeklerine ilişkin faktör analizi yapılmıştır. Sonuçlar Tablo 3’te gösterilmiştir. Bu kapsamda öncelikle cam tavan sendromu ölçeği üzerinde analiz yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda;

Cam tavan sendromu boyutlarından olan inkâr etme, dayanıklılık, vazgeçme ve kabullenme boyutları ile tükenmişlik ölçeği boyutlarının faktör yükleri 0,70’in üzerinde bulunmuştur. Elde edilen sonuçlara göre faktör yüklerinin analize uygun biçimde dağıldığı belirlenmiş. KMO (Kaiser-Meyer-

Olkin) değerleri incelendiğinde ise cam tavan sendromunun,810, Örgütsel özdeşleşme ölçeğinin KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) ,725 ve tükenmişliğin KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) değeri,755 olarak belirlenmiştir. Ayrıca faktör yükleri 0,70'in üzerinde bulunmuştur. Elde edilen sonuçlara göre faktör yüklerinin analize uygun biçimde dağıldığı belirlenmiştir.

### Araştırmanın Temel Bulguları

Araştırmanın temel bulguları kapsamında korelasyon analizi, regresyon analizi, düzenleyici ve aracı analizleri yapılmış ve bu analizlerin sonuçları yorumlanmaya çalışılmıştır.

### Korelasyon Analizi ve Sonuçları

Çalışmada cam tavan sendromu, örgütsel özdeşleşme ve tükenmişlik arasındaki ilişkiyi belirlemek için korelasyon analizi yapılmış ve sonuçlar tablo 4'te gösterilmiştir.

**Tablo 4:** Korelasyon Analizi ve Sonuçları

Değişkenler	(1)	(2)	(3)
Cam Tavan Sendromu1	1		
Örgütsel Özdeşleşme 2	,223** ,000	1 ,000	
Tükenmişlik 3	,440** ,000	,137** ,009	1

Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed). \*\*. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Tablo 4'teki korelasyon analizi sonuçlarına göre;

Cam tavan sendromu ile örgütsel özdeşleşme arasındaki ilişki incelendiğinde elde edilen sonuçlara göre; cam tavan sendromu ( $r=,223^{**}< ;p<0,01$ ) ile örgütsel özdeşleşme arasında pozitif bir ilişki olduğu belirlenmiştir.

Cam tavan sendromu ile tükenmişlik arasındaki ilişki incelendiğinde elde edilen sonuçlara göre; cam tavan sendromu ( $r=,440^{*}< ;p<0,01$ ) ile tükenmişlik arasında bir pozitif ilişki olduğu belirlenmiştir.

Örgütsel özdeşleşme ile tükenmişlik arasındaki ilişki incelendiğinde elde edilen sonuçlara göre; örgütsel özdeşleşme ( $r=,137^{**}< ;p<0,01$ ) ile tükenmişlik arasında bir pozitif ilişki olduğu belirlenmiştir.

### Regresyon Analizi ve Sonuçları

Çalışmada cam tavan sendromunun örgütsel özdeşleşme ve tükenmişlik üzerindeki etkisi ile örgütsel özdeşleşmenin tükenmişlik üzerindeki etkisini incelemek için regresyon analizi yapılmış ve sonuçlar Tablo 5'te gösterilmiştir.

**Tablo 5.** Cam tavan sendromunun örgütsel özdeşleşme üzerine etkisi: Regresyon analizi ve sonuçları

Model	Bağımlı Değişken: Örgütsel Özdeşleşme							
	B	Standart Hata	$\beta$	t	p.	F	R <sup>2</sup>	$\Delta R^2$
Sabit	1.737	.260		6.675	.000	87.442	.194	.191
Cam Tavan Sendromu	.585	.063	.440	9.351	.000			

Tablo 5'deki regresyon analizi sonuçlarına göre; cam tavan sendromunun "H3" ( $\beta=,440;p<0,05$ ) örgütsel özdeşleşmeyi pozitif yönde etkilediği görülmüştür. Elde edilen bu sonuçlara göre "H3" reddedilmiştir.

**Tablo 5. Cam Tavan Sendromunun Tükenmişlik Üzerine Etkisi: Regresyon Analizi ve Sonuçları**

Model	Bağımlı Değişken: Tükenmişlik							
	B	Standart Hata	$\beta$	t	p.	F	R <sup>2</sup>	$\Delta R^2$
Sabit	3.433	.150		22.940	.001			
Cam Tavan Sendromu	.157	.036	.223	4.375	.000	19.092	.050	.047

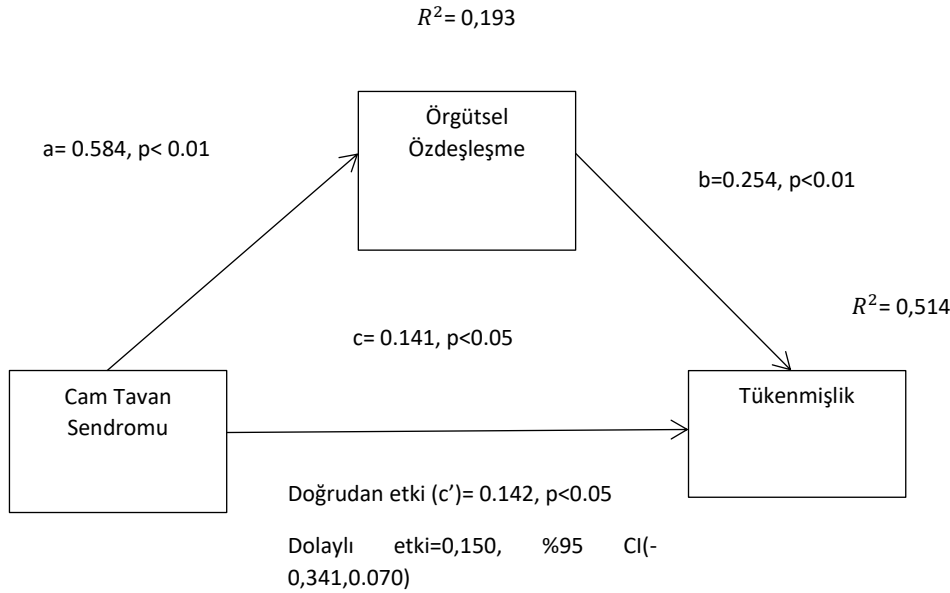
Tablo 6'daki regresyon analizi sonuçlarına göre; cam tavan sendromunun "H4" ( $\beta=,223$ ;  $p<0,05$ ) tükenmişliği pozitif yönde etkilediği saptanmıştır. Elde edilen bu sonuçlara göre "H4" kabul edilmiştir.

**Tablo 6. Örgütsel özdeşleşmenin tükenmişlik üzerine etkisi: regresyon analizi ve sonuçları**

Model	Bağımlı Değişken: Tükenmişlik							
	B	Standart Hata	$\beta$	t	p.	F	R <sup>2</sup>	$\Delta R^2$
Sabit	3.779	.116		32.588	.000			
Cam Tavan Sendromu	.072	.027	.137	2.633	.009	6.930	.019	.016

Tablo 7'deki regresyon analizi sonuçlarına göre; örgütsel özdeşleşmenin "H5" ( $\beta=,137$ ;  $p<0,05$ ) tükenmişliği etkilediği belirlenmiştir. Elde edilen bu sonuçlara göre "H5" reddedilmiştir.

### Aracı Etki Değerlendirmesi



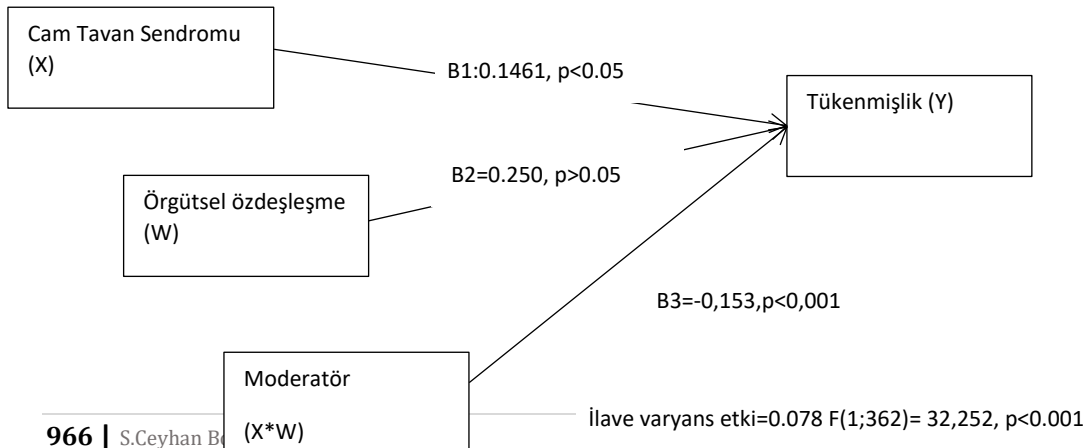
**Tablo 8. Aracı etki sonuçları**

Model	Sonuç Değişkenleri					
	Örgütsel Özdeşleşme (Aracı (M=Mediator))			Tükenmişlik (Y)		
		$\beta$ (SE)	95% CI LLCI (ULCI)		$\beta$ (SE)	95% CI LLCI (ULCI)
Cam Tavan Sendromu (X)	a <sub>1</sub>	0.584***(0,626)	0.461, 0.707	c'	0.142*** (0.040)	0,630, 0.220
Örgütsel Özdeşleşme (M=Mediator)				b	0.026*** (0.031)	0.133, 0.084
Constant	i <sub>M</sub>	1.737***(0.260)	1,225, 2.249	i <sub>y</sub>	3.389(0.158)	3.077, 3.701
		R <sup>2</sup> =0.193			R <sup>2</sup> =0.051	
		F(1;364)= 87,421p<0.005			F(2;363)=, p<0.005	

Not: \*p<0.05; \*\*p<0.01; \*\*\* p<0.001. n=60 PFÇO=Personelin Fiziksel Çalışma Ortamı, LLCI = Alt güven aralığı, ULCI= Üst güven aralığı. Bootstrap yeniden örnekleme=5000.Standardize edilmemiş beta katsayıları ( $\beta$ ) raporlanmıştır.

Tablo 8'deki bulgulara bakıldığında tablonun en başından kullanılan model numarası (model:4), analize dahil edilen değişkenlerin isimleri (Y: Tükenmişlik, X: Cam Tavan Sendromu ve M: Örgütsel Özdeşleşme) dir. Tahmin değişkeni Cam Tavan Sendromu(x), aracı değişken olan örgütsel özdeşleşme (m) etkisini gösteren regresyon analiz sonuçları yer almaktadır (a yolu). Buna göre cam tavan sendromunun, örgütsel özdeşleşmeyi anlamlı düzeyde ve olumlu yönde etkilediği görülmektedir (a=0.584,%95CI 0.461,0.707, p<0,001), Cam tavan sendromu değişimin yaklaşık (R<sup>2</sup>=0.193) açıklamaktadır. Aynı tabloda yer alan değerler ışığında aracı değişken örgütsel özdeşleşme (M) (b) yolu ile cam tavan sendromu değişkeninin (X) (c yolu), sonuç değişkeni olan tükenmişlik (Y) üzerindeki birlikte etkileri görülmektedir. Buna göre örgütsel özdeşleşmenin tükenmişliği etkilemediği görülmektedir (b=0.254, %95 CI -0.033,085, p>0.001). Cam tavan sendromu ile tükenmişlik üzerinde ise anlamlı düzeyde ve olumlu etkisinin olduğu görülmektedir (c=0.141, %95 CI 0.630,0.220, p<0.001). Ancak aracı değerleri incelendiğinde LLCI (-,0341) ve ULCI (.0692) iki değişken değerleri arasında "0" değeri içeriyor olması aracılık etkisinin olmadığını göstermiştir.

### Düzenleyici Etki Değerlendirmesi



#### Şekil 4. Düzenleyici etki modeli

Düzenleyici etki iki değişken arasındaki ilişkinin hangi durumlarda değiştiğini anlamak için kullanılan bir analizdir. Bağımlı değişken üzerinde tek başına etkisi olmayan bir faktörün dolaylı yolla etkisini incelemek için kullanılmaktadır. Temelde etkileşimin şiddetine bağlı olarak bağımlı ve bağımsız değişken üzerindeki etki farklılaşabilmektedir (Gürbüz, 2019;94). Düzenleyici etki analizleri process macro uygulaması sayesinde çok daha basit bir şekilde analiz edilerek raporlaştırılmaktadır. Hayes (2013) tarafından geliştirilen modeller ve program sayesinde düzenleyici etki bootstrap tekniği kullanılarak hesaplanabilmektedir.

**Tablo 9.** Örgütsel özdeşleşmenin cam tavan sendromu ve tükenmişlikte düzenleyicilik rolü

Değişkenler	b	S.H.	t
Sabit	0,675 (-0,316,0,167)	0.504	1,3399
Cam Tavan Sendromu (X)	0.161*** (0,529,0.269)	0.551	2,9260
Örgütsel Özdeşleşme (W)	0,250*** (0,121,0.378)	0.653	3,8231
Int_1 (X.W)	-0,153*** (-0.207,- 0.100)	0.027	-5,6793

Not: R= 0.77, R<sup>2</sup>=0.19, \*\*\* p<.001, \*\* p<.01, \* p<.05, S.H.: Standart hata, parantez içerisindeki değerler güven aralıklarıdır. Standardize edilmemiş beta katsayıları (b) raporlanmıştır.

Araştırmada düzenleyici etkiyi gösterebilmek için kullanılan Model şekil 2’de gösterilmiştir. Bu model Hayes’in (2013) model 1’ine denk gelmekte ve istatistiksel gösterimi şekil 4’te verilmiştir. Modelin sonuçlarını daha iyi gösterebilmek için her bir yol sınıflandırılmıştır. Tablo 9’da bütün düzenleyici etkisi analiz sonuçları yer almaktadır. Düzenleyici etki modelinin istatistiksel olarak anlamlı ve etkinin %19’unu açıklayabildiği raporlanmıştır. Tabloda her bir tahmin değişkeninin, sonuç değişkeni üzerindeki etkilerini gösteren (b) standardize olmayan regresyon katsayıları verilmiştir. p değerlerinin anlamlılıkları \* larla ifade edilmiştir. Güven aralıklarının 0 değerini içermemesi istatistiksel olarak anlamlı olduklarını gösteren bir başka değişkendir. Düzenleyici etki olup olmadığını anlamak için etkileşimsel etki (Int\_1) değişkenine ait b değerinin anlamlılık düzeyi kontrol edilir. Düzenleyici etki (Int\_1=0.153, %95 CI -0.207,-0.100), t= -5,6793, p<0.001). B değerinin anlamlı olduğu hem p değerinden hem de güven aralığından anlaşılmaktadır.

**Tablo 10:** Düzenleyici etki tablosu

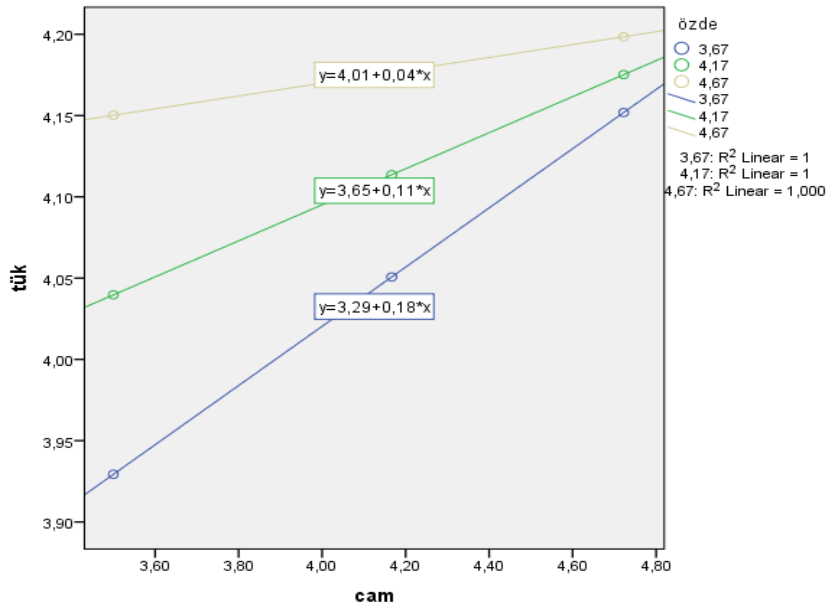
Dolaylı Etki	B	LLCI	ULCI
Düşük Özdeşleşme(-0.635***)	0.258	0,149	0.368
Orta Özdeşleşme(0.240***)	0,157	0,049	0,266
Yüksek Özdeşleşme(0.682)	0.056	-0,625	0,174

Eğim analizi (slope) sonuçlarına göre; örgütsel özdeşleşmenin düşük (-0.635), orta (0.240) ve yüksek (0.682) olduğu durumlara ilişkin regresyon değerleri aşağıda yer almaktadır.

1. Örgütsel özdeşleşme düşük olduğunda (-0.635), cam tavan sendromu ile tükenmişlik arasındaki ilişki anlamlı olduğu belirlenmiştir (b=0.258, %95 CI (0.149, 0.368).
2. Örgütsel özdeşleşme orta olduğunda (0.240), cam tavan sendromu ile tükenmişlik arasındaki ilişki anlamlıdır (b=0.240 %95 CI (0.049, 0.266).
3. Örgütsel özdeşleşme yüksek olduğunda (0.682), cam tavan sendromu ile tükenmişlik arasındaki ilişki anlamlı değildir (b=0,682, %95 CI (-0.625, 0,174).

Bu bulgular ışığında örgütsel özdeşleşmenin cam tavan sendromu ile tükenmişlik üzerindeki etkisinde örgütsel özdeşleşmenin düşük ve orta özdeşleşme durumlarında anlamlı olduğu görülmektedir. Ancak yüksek olduğu durumlarda ise özdeşleşmenin anlamlı olmadığı belirlenmiştir.





## SONUÇ ve ÖNERİLER

Bu çalışma da algılanan cam tavan sendromu, tükenmişlik ve örgütsel özdeşleşme konuları ele alınmıştır. Çalışmanın iki amacı bulunmaktadır. Birincisi kamuda çalışan kadınların cam tavan sendromunun tükenmişlik ve örgütsel özdeşleşme üzerindeki etkisini ortaya koymak, diğeri ise, cam tavan sendromunun tükenmişlik üzerindeki etkisinde örgütsel özdeşleşmenin aracı ve düzenleyici rolünü ortaya koymaktır. Bu anlamda bir alan araştırması gerçekleştirilmiş, veriler toplanmış ve literatürden yola çıkılarak oluşturulan hipotezler test edilmiştir. Çalışma sonucu elde edilen çıktılar aşağıda tartışılmıştır.

Araştırma sonucunda yapılan çalışmalara paralel olarak bu çalışmada da cam tavan sendromunun örgütsel özdeşleşme ve tükenmişlik üzerine etkisi araştırılırken bunun yanı sıra örgütsel özdeşleşmenin de, tükenmişlik üzerindeki etkisinde örgütsel özdeşleşmenin aracılık rolü olup olmadığını test edilmektedir. Araştırma sonucunda cam tavan sendromunun tükenmişlik üzerindeki etkisinde örgütsel özdeşleşmenin aracı rolünün olmadığı ancak örgütsel özdeşleşme düşük olduğunda cam tavan sendromu ile tükenmişlik arasındaki ilişki anlamlı olduğu belirlenmiştir. Örgütsel özdeşleşme orta olduğunda cam tavan sendromu ile tükenmişlik arasındaki ilişki anlamlı ve örgütsel özdeşleşme yüksek olduğu durumlarda ise cam tavan sendromu ile tükenmişlik arasındaki ilişkinin anlamlı olmadığı belirlenmiştir. Elde edilen bu sonuçlara göre “H<sub>1</sub>” reddedilmiştir. Ayrıca cam tavan sendromunun tükenmişlik üzerindeki etkisinde örgütsel özdeşleşme düzenleyici etkisi olup olmadığını incelediğimizde, örgütsel özdeşleşme düşük olduğunda cam tavan sendromu ile tükenmişlik arasındaki ilişki anlamlı olduğu, örgütsel özdeşleşme orta olduğunda cam tavan sendromu ile tükenmişlik arasındaki ilişki anlamlı ve örgütsel özdeşleşme yüksek olduğunda cam tavan sendromu ile tükenmişlik arasındaki ilişki anlamlı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmada ele alınan diğeri bir konu cam tavan sendromunun örgütsel özdeşleşme üzerindeki etkisi incelenmiştir. Çalışmada istatistiksel analizler sonucunda cam tavan sendromunun örgütsel özdeşleşme üzerinde pozitif bir etkisi olduğu belirlenmiş ve bunun sonucunda üçüncü hipotezimiz “H3: Cam tavan sendromu örgütsel özdeşleşmeyi negatif yönde etkiler.” reddedilmiştir. Araştırmada elde edilen diğeri bir bulguda dördüncü hipotezimiz “H4: Cam tavan sendromu tükenmişliği pozitif yönde etkiler.”, cam tavan sendromunu tükenmişlik üzerinde pozitif yönde etkisi olduğu saptanmıştır. Bu sonuç araştırmada oluşturulan hipotezimizi doğrular niteliktedir. Araştırmamızın beşinci hipotezi ise “H5: Örgütsel özdeşleşme tükenmişliği negatif yönde etkiler.” şeklinde belirlenmiştir. Elde edilen sonuca göre; örgütsel özdeşleşmenin tükenmişliği pozitif yönde etkilediği ve bu sonuç doğrultusunda hipotezimiz ret edilmiştir.

Araştırma sonuçları genel olarak değerlendirildiğinde, cam tavan sendromunun artması örgütlerde çalışan kadınların bağlı bulunduğu kuruma karşı tükenmişliğinin arttırdığı görülmektedir. Örgütler, kadın çalışanlarının örgüte karşı bağlılığını artırmak istiyorlarsa onları her açıdan desteklemeli, ayırım yapmadan değer vermelidirler. Diğer yandan cam tavan sendromunun örgütsel özdeşleşmeyi negatif yönde etkileyeceği varsayılmıştır. Ancak elde edilen sonuçlar değerlendirildiğinde cam tavan sendromunun örgütsel özdeşleşmeyi negatif yönde etkileyeceği düşünülse de iki değişken arasında pozitif etki olduğu belirlenmiştir. Örgütsel özdeşleşmenin ise tükenmişliği azaltacağı yönünde hipotez belirlenirken elde edilen sonuçların ise bu hipotezin aksine bir etkisi olduğu bulunmuştur. Bu çalışma doğrultusunda çalışanların örgütleri ile özdeşleşmesi tükenmişliği azaltacağı yönde olduğu düşünülmüştür. Ancak elde edilen sonuçlara göre kişinin bağlı bulunduğu örgüt ile özdeşleşmesi ne kadar fazla ise tükenmişliği arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuca göre çalışanların örgüt ile özdeşleşmesi farklı neden ve sebeplerden dolayı tükenmişliği de artırabileceğini söyleyebiliriz.

Çalışmada önceden literatürde ele alınmamış olan cam tavan sendromunun, tükenmişlik üzerindeki etkisinde örgütsel özdeşleşmenin aracılık ve düzenleyici rolü ele alınmış olması bu çalışmayı diğerlerinden farklılaştırmaktadır. Ayrıca çalışmada, üç önemli değişken arasındaki ilişkinin ve etkinin ele alınması açısından, sonraki çalışmalara katkı da bulunulacağı düşünülmektedir.

## KAYNAKÇA

Aksoy, S. & Ertürk, A. (2014). Örgütsel adalet algılarının örgütsel özdeşleşme üzerindeki etkileri. *Research Journal Of Business And Management*, 1(3), 261- 262.

Aliyev, Y. (2004). Örgütsel sosyalleşme ile özdeşleşme arasındaki ilişki: Bir araştırma, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi.

Amudha, R., Motha, L. C. S., Selvabaskar, S., Alamelu, R., & Surulivel, S. (2016). Glass ceiling and glass escalator-an ultimate gender divide in urban vicinity. *Indian Journal Of Science And Technology*, 9(7), 1-8. Doi: 10.17485/ijst/2016/V9i27/97620.

Arı, G.S, & Bal, E.Ç. (2008). Tükenmişlik kavramı: bireyler ve örgütler açısından önemi. *Yönetim Ve Ekonomi Dergisi*, 31-148.

Arıkan, S. (2003). Kadın yöneticilerin liderlik davranışları ve bankacılık sektöründe bir uygulama. *Gü. İİBF Dergisi*, 1(5), 1-20.

Ashforth, B.E, & Mael, F. (1989). Sosyal kimlik teorisi ve örgüt. *Yönetim İnceleme Akademisi*, 4, 20-39.

Aslan H, Coşkun S, & Alpaslan N. (2000). Bakırköy ruh ve sinir hastalıkları hastanesi'nde çalışan hemşirelerde tükenme, işe bağlı gerginlik, a-tipi kişilik ve mükemmelleşme. *Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 25, 135-141.

Aydoğdu, S. (2009). An Empirical Study Of The Relationship Between Job Satisfaction, Organizational Commitment And Turnover İntention, Yüksek Lisans Tezi. Okan Üniversitesi.

Aytaç, S., Sevüktekin, M, & Işığışık, Ö. (2002). Çağdaş Sanayi Merkezlerinde Kadın İşgücünün Konumu Bursa Örneği, Ankara: Yorum Yayınları,

Bakker, A.B., Schaufeli, W.B., Demerouti, E., Janssen, P.P.M., Hulst, R.V.D, & Brouwer, J. (2000). Using equity theory to examine the difference between burnout and depression. *Anxiety, Stress, And Coping*, 13, 247-268.

Borkowski N. (2005). Stress in the workplace and stress management. In borkowski n. (ed), organizational behavior in health care, *Jones And Bartlett Publishers*, Sudbury, Massachusetts, 231-269.

Budak, G, & Sürgevil, O. (2005). Tükenmişlik ve tükenmişliği etkileyen örgütsel faktörlerin analizine ilişkin akademik personel üzerinde bir uygulama. *D.E.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi*, 20(2), 95-108.

Corsun D.L, & Costen, M.W. (2001). Is the glass ceiling unbreakable: habitus, fields and the stalling of women and minorities in management. *Journal Of Management Inquiry*, 10(1), 16-25.

Çimen, M., (2000). Türk silahlı kuvvetleri sağlık personelinin tükenmişlik, iş doyumu, kuruma bağlılık ve işten ayrılma niyetlerine ilişkin bir alan araştırması, Yayınlanmamış Doktora Tezi, T. C. Genelkurmay Başkanlığı Gülhane Askeri Tıp Akademisi.

Dolunay, A. B. (2002). Keçiören ilçesi genel liseler ve teknik-ticaret meslek liselerinde görevli öğretmenlerde tükenmişlik durumu araştırması. *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, 55(2), 51-62.

Elliott, J., R. & Smith, R., A. (2004). Race, gender, and workplace wowed. *American Sociological Review*, 69, 365-386.

Ergül Düz, H. (2015). Kadın Maarif Müfettişlerinin Cam Tavan Sendromuna İlişkin Görüşleri, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Freudenberger, H. J. (1974). Staff burnout. *Journal Of Social Issues*, 30, 159-165.

Günden, Y. (2011). Konaklama İşletmelerinde Çalışan Kadın Yöneticilerin Karşılaştıkları Cam Tavan Engelleri Ve Muğla Örneği, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi.

Günsel, A., Köroğlu, S. & Demirci, L. (2015). Çalışma hayatında kadınların karşılaştıkları sorunlar ve cam tavan algıları: kadın öğretmenler üzerine bir araştırma. *Kadem Kadın Araştırmaları Dergisi*, 1, 74-112.

Italia S., Favara-Scacco C., Di Cataldo A, & Russo G. (2008). Evaluation and art therapy treatment of the burnout syndrome in oncology units. *Psycho-Oncology*, 17, 676-680

İnel, M., Garayev, V. & Bakay, A. (2014). Kurum yapısının cam tavana etkisi: türkiye'nin ege bölgesi kurumları. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İİBF Dergisi*, 1, 1-14.

İpçioğlu, İ., Eğilmez, Ö. & Şen, H. (2018). Cam tavan sendromu: insan kaynakları yöneticileri bağlamında bir araştırma, mehmet akif ersoy üniversitesi. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(25), 686-709. Doi: 10.20875/Makusobed.460894.

Jackson, J. C. (2001). Women middle managers' perception of the glass ceiling. *Women In Management Review*, 16(1), 30-41.

Kaçmaz, N. (2005). Tükenmişlik (burnout) sendromu, *İstanbul Üniversitesi İstanbul Tıp Fakültesi Dergisi*, 68(1), 29-32.

Karaca, A. (2007). Kadın Yöneticilerin Kariyer Engelleri: Cam Tavan Sendromu Üzerine Uygulamalı Bir Araştırma, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi.

Korkmaz, H. (2014). Yönetim kademlerinde kadına yönelik cinsiyet ayrımcılığı ve cam tavan sendromu. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(1), 1-14.

Leiter, Michael P, & Maslach, C. (1988). The impact of interpersonal environment on burnout and organizational commitment. *Journal Of Organizational Behavior*, 9, 297-308.

Lockwood, N. (2004). The Glass Ceiling: Domestic And International Perspectives. Society For Human Resource Management, Shrm - Research Quarterly, United States Of America.

Maslach, C, ve Jackson, S. E. (1981). The measurement of experienced burnout. *Journal Of Occupational Behaviour*, 2(2), 99-113.

Maslach, C., Shaufeli W.B, & Leiter M.P. (2001). Job burnout. *Annual Review Psychology*, 52, 397-422.

Metz, I. (2005). Advancing the careers of women with children. *Career Development International*, 10(3), 228-245.

Öğüt, A. (2006). Türkiye'de kadın girişimciliğin ve yöneticiliğin önündeki güçlükler: Cam tavan sendromu, 56-78.

Örmen, U. (1993). Tükenmişlik duygusu ve yöneticiler üzerine bir uygulama, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi.

Örücü, E., Kılıç, R, & Kılıç, T. (2007). Cam tavan sendromu ve kadınların üst düzey yönetici pozisyonuna yükselmelerindeki engeller, balıkesir ili örneği. *Yönetim Ve Ekonomi Dergisi*, 14(2), 117-13.

Öztürk, A. (2011). Kadın öğretim elemanlarının cam tavan sendromu üzerine bir araştırma: Ankara Üniversitesi örneği, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi.

Özünü, D. (2013). Cam tavan sendromunun örgütsel bağlılık üzerindeki etkisini ölçmeye yönelik bir araştırma, Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Kütahya.

Patrícia S. Silva A , Gilberto S. Albuquerque A, Catherine A. Tauber B , Maurice J. & Tauber B (2007). Life history of a widespread neotropical predator, Chrysopodes (Chrysopodes) Lineafrons (Neuroptera: Chrysopidae) *Biological* 41, 33-41.

Powell, G, & Butterfield, D. (2003). Gender, gender identity and aspirations to top management. *Women In Management Review*, 18(2), 88-96.

Singh, Jagdip, Goolsby, Jerry R., & Gary R. Rhoads. (1994), behavioral and psychological consequences of boundary spanning burnout for customer service representatives. *Journal Of Marketing Research*, 558-569.

Soysal, A, & Baynal, T. (2016). Sağlık kurumlarında cam tavan sendromu: Kayseri özel sağlık kurumlarında bir araştırma. *Kü Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 225-264.

Sönmez, P. S, & Bayraktar, O. (2017). Cam Tavan Sendromu'nun Tükenmişlik Sendromu İle Olan İlişkinin Örgütsel Bağlılığa Olan Etkisinin Sonuçları, İstanbul Ticaret Üniversitesi Dış Ticaret Enstitüsü Tartışma Metinleri, 23, 11- 12.

Spector, P. E. (2012). Professor Paul E. Spector's I/O Psychology Website At The University Of South Florida. [www.Shell.Cas.Usf.Edu/~Pspector/Scales/Jssenglish.Doc](http://www.Shell.Cas.Usf.Edu/~Pspector/Scales/Jssenglish.Doc) , 21 Kasım 2014.

Sposito, C. A. (2013). Carrier barriers for women executives and the glass ceiling syndrome: the case study comparison between french and turkish women executives. *Social And Behavioral Sciences*, 75, 488-497.

Sweeney, John T, & Summers, Scott L. (2002). The effect of the busy season workload on public accountants. *Job Burnout, Behavioral Research In Accounting*, 14, 223-245.

Şimşek, Ş, & Taşçı, A. (2003). Örgütlerde güven konsepti ve emniyet örgütünde güven modellerinin değerlendirilmesi. *Polis Dergisi*, 34, 312-316.

Tai, An-Ju R, & Sims R.L. (2005). The perception of the glass ceiling in high technology companies. *Journal Of Leadership ve Organizational Studies*, 12(1), 16-23.

Tunç, T. (2008). Doktor ve hemşirelerde tükenmişlik ile rol çatışması ve rol belirsizliği arasındaki ilişki: Bir üniversite hastanesi örneği, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi.

Weyer, B. (2006). Do multi-source feedback instruments support the existence of a glass ceiling for women leaders. *Women In Management Review*, 21(6), 441 - 457.

Wirth, L. (2001). Breaking through the glass ceiling, women in management. Geneva, International Labour Office.

Zel, U. (2002). İş arenasında kadın yöneticilerin algılanması ve kraliçe arı sendromu. *Amme İdaresi Dergisi*, 35(2).



ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi \* Research Article

## Identifying Causes of Accidents And Enhancing Safety Using the Fishbone Method: an Application in Excavation

### Daha Fazla Güvenlik İçin Balık Kılçığı Yöntemi Kullanılarak İş Kazası Analizi: Hafriyat Çalışmasında Bir Örnek Olay İncelemesi

**Okan ÖZBAKIR**

Assist. Prof., Iğdır University, Iğdır Technical Sciences Vocational School,  
Department of Mining and Extraction Technology  
okan.ozbakir@igdir.edu.tr  
Orcid ID: 0000-0001-8997-9451

**Abstract:** Excavation and earthworks are considered fundamental activities within the construction sector, and therefore, accidents occurring during excavation work cannot be separated from general accidents within the construction industry. These activities entail a range of hazards and risks, highlighting the critical importance of taking necessary precautions and providing training before commencing excavation work. The aim is to eliminate potential risks at their source by using appropriate equipment and adopting suitable excavation methods. If risks cannot be entirely eliminated, it is crucial to reduce them to acceptable levels by ensuring that workers use appropriate personal protective equipment, conducting regular maintenance of vehicles and equipment, and providing ongoing training. In this study, an incident that occurred during excavation work in Iğdır province was evaluated through a Fishbone analysis within the context of cause-and-effect relationships. The origins of the accident were thoroughly examined, and the results were assessed. Factors such as the absence of occupational health and safety measures, lack of workplace organization, and absence of trained personnel were identified as contributors to increased accident probability. Additionally, the study suggests that along with the absence of preventive measures, post-accident protective measures were also inadequate. It emphasizes that individuals lacking sufficient knowledge during rescue operations exacerbate the situation.

**Keywords:** Fishbone, excavation, accident, occupational health and safety.

**Öz:** Kazı ve hafriyat işleri, inşaat sektörünün temel faaliyet alanlarından biri olarak kabul edilir ve bu nedenle, kazı işlerinde meydana gelen iş kazaları genel inşaat sektöründeki iş kazalarından ayrı düşünülemez. Bu faaliyetler, bir dizi tehlikeyi ve riski içerir, bu yüzden hafriyat işine başlamadan önce gerekli önlemlerin alınması ve eğitimlerin verilmesi kritik önem taşır. Doğru ekipmanların kullanılması ve uygun kazı yöntemlerinin benimsenmesi, olası risklerin mümkün olduğunca kaynağında ortadan kaldırılmasını amaçlar. Eğer riskler tamamen ortadan kaldırılamıyorsa, kabul edilebilir seviyelere indirilmesi için çalışanların uygun kişisel koruyucu ekipmanları kullanması, araç ve ekipmanların düzenli bakımının yapılması ve düzenli eğitimlerin verilmesi son derece önemlidir. Bu çalışmada, Iğdır ilinde yürütülen hafriyat işleri sırasında meydana gelen bir iş kazası neden-sonuç ilişkisi çerçevesinde Balık Kılçığı analizi ile değerlendirilmiştir. Kazanın kökenleri detaylı bir şekilde incelenmiş ve sonuçlar değerlendirilmiştir. Olayın iş sağlığı ve güvenliği önlemlerinin alınmadan gerçekleşmesi, iş yeri düzeninin sağlanmaması ve eğitilmiş personelin görevlendirilmemesi gibi faktörlerin, kaza olasılığını artıran nedenler arasında yer aldığı belirtilmiştir. Çalışmada, kazayı önleyici tedbirlerin alınmamasıyla birlikte, kazadan sonra koruyucu önlemlerin yetersiz olduğu da öne sürülmektedir. Özellikle

Arrival Date:07.05.2024

Acceptance Date:11.07.2024

Publication Date:31.08.2024

*Reference:* Özbakır, O. (2024). Identifying causes of accidents and enhancing safety using the fishbone method: an application in excavation. *Kahramanmaraş Sütçü İmam University Social Sciences Journal*, 21(2), 972-982. Doi: 10.33437/ksusbid.1479847

---

kurtarma çalışmalarında yeterli bilgiye sahip olmayan kişilerin, kurtarma operasyonları sırasında zararın artmasına yol açtığı vurgulanmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Balık kılıçlı yöntemi, kazı, iş kazası, iş sağlığı ve güvenliği.

---

## INTRODUCTION

Excavation and earthwork operations are engineering activities that are highly critical and require meticulous attention in terms of occupational health and safety. As the excavation area deepens, the hazards and risks increase. Typically, in an excavation work, hazards such as sidewall collapses, material sliding into the excavation area, ventilation issues, working in confined spaces, electrical or equipment-related problems, water ingress, and the dispersion of dust during excavation are present (Çalışkan et al., 2016). Collapses occurring in the excavation area can be defined as the uncontrolled and sudden flow of excavated material into the dug void (Demirel et al., 2018). This situation can adversely affect the lives of workers in the excavation area. As a result of such accidents, besides loss of life, significant equipment and time losses can lead to disruptions in projects. The most crucial factor in preventing accidents is a good understanding of the characteristics of the excavated ground.

According to data from the Occupational Safety and Health Administration (OSHA), it is stated that 61% of accidents that occur during excavation activities result in fatalities. The primary cause of these accidents is emphasized to be the lack of safety equipment as well as the contribution of unsafe behaviors (Kale & Eskişar, 2018). In a study examining accidents involving projects such as drinking water, irrigation water, wastewater, and rainwater on canal construction sites, it was concluded that the main cause of fatal accidents was the collapse of excavation edges (Müngen, 2011). It is known that the risk of fatality due to suffocation when a worker is trapped underground is less than three minutes as a result of being trapped under tons of load without air. However, serious injuries such as bone fractures and internal organ damage due to the weight on top further decrease the chances of survival (Önder & Önder, 2010).

The concept of total safety not only protects the health of workers in the excavation area, but also includes the safety of all living things around the excavation site (Thwala et al., 2018). People and vehicles near the excavation area should also be protected, and necessary precautions should be taken for this purpose. Emergency scenarios should be prepared in advance and readily available for use in any emergency situation in the excavation area (Rampuri, 2019). Employees should be informed about these emergency plans and evacuation procedures and necessary emergency equipment should be provided. Before starting excavation work, a risk assessment should be conducted to identify potential risks, and appropriate measures should be taken to mitigate these risks. The primary objective of risk management is to control risks, and these control strategies are generally classified into four main areas: risk avoidance, risk retention, risk transfer, and risk reduction (Smallwood, 2010).

The fishbone method, commonly used in the field of occupational health and safety, is recognized as an effective tool for identifying, analyzing, and preventing potential risks in workplaces (Nugroho & Sunbara, 2021). This method is particularly widely used in hazard analysis processes for identifying and evaluating potential hazards in workplaces. It is crucial to identify hazards in various areas such as work processes, equipment, work environment, and human factors (Atalay & Kılıç, 2015).

The fishbone method contributes to the effective management of risks in workplaces and also guides the development and implementation of occupational health and safety policies and procedures by facilitating processes such as identification, assessment, and prioritization of potential risks (Eraydın et al., 2019). Additionally, it can be used to identify the root causes of workplace accidents and incidents. When a workplace accident or incident occurs, a fishbone diagram can be created to investigate the root causes of the event, and measures to eliminate these causes can be identified (Şahin et al., 2022).

Recently, the fishbone method has also been utilized to increase awareness of occupational health and safety among employees and to encourage their participation. It is expected that employees will contribute to strengthening the safety culture in the workplace and taking on more responsibility. This

is intended to support better implementation of occupational health and safety standards in workplaces and prevent workplace accidents (Akdeniz, 2016).

An occupational accident is defined as an event that occurs due to the general structure of the workplace, the equipment used, or the conduct of work in the workplace, resulting in death or physical or mental impairment, causing damage to machinery, equipment, and consequently the workplace (Ceylan, 2011). When the causes of occupational accidents or incidents are categorized into main categories, they generally include 8Ms: machine, man (human), environment, material, method, management, measurement, and maintenance (Yorulmaz, 2022).

Potential malfunctions stemming from the use of machinery, equipment, and/or materials may encompass subtopics such as design issues, the presence of hazardous substances, or the availability of less hazardous alternative substances. The status of the environment or working conditions at the time of the incident includes factors such as weather conditions, extreme temperatures, noise levels, lighting levels, as well as the presence of toxic and hazardous gases, dust, and smoke in the environment (Demir, 2018).

Among personal reasons, factors such as individuals' personality traits, physical fitness for the job, level of experience, education level, health condition, fatigue, and stress play a role. Management-related issues include the manner in which safety procedures are implemented, ensuring adequate supervision, how the work is performed, employee training, risk assessment, rectification of unsafe conditions, and maintenance of machinery and equipment.

Such an accident investigation model guides the person conducting the accident investigation in uncovering all possible causes of the accident, thereby reducing a one-sided perspective. This ensures a comprehensive and fair review process, enabling effective measures to be taken to prevent the recurrence of similar incidents.

Preventing workplace accidents and providing permanent solutions are only possible by addressing the root causes of accidents. The purpose of this study is to examine a workplace accident that occurred in the province of Iğdır and to uncover the true causes of the incident. In this context, it is essential to focus on the root causes of the accident rather than finding a culprit. To this end, the questions investigated in the study are as follows:

- Is the work environment safe enough for the work being performed?
- Have the necessary safety measures been taken during the work being carried out?
- Are the equipment and tools used suitable for the job?
- Do the employees have sufficient knowledge about the equipment being used?
- Are the employees using protective equipment against any risks?
- Have inspections been carried out to ensure full safety in the workplace?
- Have the employees received adequate training related to their work?

The investigation conducted within the framework of the above questions aims to determine the causes of the workplace accident. It is difficult for researchers and investigators to determine the outcomes of workplace accidents and provide definitive answers. These limitations include inconsistencies in statements, significant changes in the workplace over time, and the lack of qualified personnel within law enforcement to prepare accident reports.

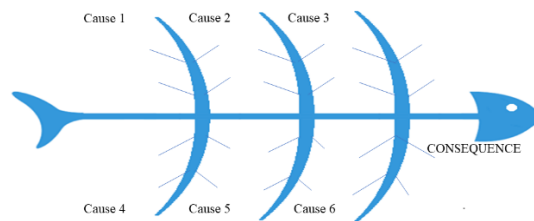
## **Materials and Methods**

Cause-effect diagrams are used to identify possible causes of a specific problem or situation. By starting from the results obtained using statistical methods, the root causes of the incident are reached, and the relationships between these results are visually explained. On the other hand, the fishbone method is a problem-solving approach that aims to identify all factors affecting a problem and to determine and improve the factor that most affects the outcome (Kamrudins & Nugroho, 2022). This

method can be used in a wide range of issues, from individual problems to organizational issues, and is easy and effective to implement.

The fishbone diagram, developed by Kaoru Ishikawa in 1953, is also known as the Ishikawa diagram (Dolmacı & Duran, 2019). Its name comes from its resemblance to a fishbone when completed (Figure 1). This diagram helps identify and structure main and root causes in any problem (Akdeniz, 2016). Its purpose is to elaborate on the causes that produce results and to work on reducing problems by visualizing these causes. It is particularly used as a tool in quality studies to analytically identify factors affecting quality or causing a problem.

Fishbone analysis aims to organize factors contributing to the occurrence of an outcome by categorizing them into broad categories, considering all possible scenarios through a cause-effect analysis approach. After determining the main categories for factors leading to the outcome, each category is supplemented with sub-causes (Uluskan & Özyaliner, 2021). Each sub-cause is among the potential causes of the unwanted event or problem (Figure 1). However, this method does not solely point to the actual causes, as true causes can only be determined through the experimental testing of concrete evidence and hypotheses. This analysis method facilitates the identification of all possible causes, particularly to facilitate a proactive approach. The obtained data are typically visualized in the form of a fishbone diagram.



**Figure 1.** *Fishbone diagram model*

The diagram presents a structured representation of the causes of a specific effect. This effect can be positive (an objective) or negative (a problem) and typically allows for consideration of all possible scenarios and causes generated by an expert team. Subsequently, these causes can be empirically tested or evaluated through the assessment of available data to determine the most likely ones (IEC/FDIS 31010:2009E). It is crucial to brainstorm potential causes at the beginning of the analysis and then formulate hypotheses that can be further evaluated in a comprehensive manner (Dobruskin, 2016).

Additionally, the fishbone diagram is used not only to identify the potential root causes of a specific outcome, problem, or situation but also to rank and establish connections among the factors affecting a specific process (El-Dogdog et al., 2016). Taking corrective actions in problem-solving helps focus employees on the issue, contributes to the recognition of the root causes of the problem, enhances team understanding, promotes systematic work, and helps identify possible causes of variations in processes (Tantri et al., 2024).

With the use of such graphics:

- The problem-solving process can be made more organized,
- All information regarding the problem can be systematically presented, leading to progress from known to unknown,
- Utilizing the expertise of those directly experiencing the problem becomes possible.

The occurrence of accidents is a result of the combined effects of internal and external factors. Although there is no specific accident model in the initial stages of accidents, if safety issues are present, these potential hazards gradually emerge during the development phase and eventually lead to accidents through sudden changes. The primary purpose of establishing safety assessment methods is to identify potential problems and take effective measures to prevent them. These methods prevent



potential hazards from turning into accidents before they occur. To ensure occupational safety and make preventive measures more effective, it is necessary to understand the evolution process of accidents. Therefore, mastery of accident causality theory forms the foundation of preventive efforts.

Accident causality theory is based on the 4M method used by analysts and includes (Bowo, & Mutmannah, 2020; Yoon et al., 2024; Kim et al., 2020; Chunying & Xiuwen, 2017) four main factors: man, machine, material, and milieu (environment). These fundamental factors are frequently preferred to identify and analyze the causes of accidents. However, in this study, a more detailed approach has been adopted by adding the factors of method, measurements, material, and maintenance to the 4M method. This expanded approach is referred to as the 8M method and is used to examine the causes of accidents in greater detail.

In the 8M method, an accident can occur if any two factors that can cause an accident are present simultaneously; if three or more factors are present at the same time, the likelihood of an accident increases even further. The analysis of this theory not only forms the basis of safety management but also provides a solid foundation for formulating effective measures to prevent accidents. Therefore, the use of the 8M method is crucial for preventing accidents and ensuring occupational safety.

The causes of accidents in the area of investigation can be categorized into various groups. Among human factors, physical causes (e.g., fatigue, insufficient sleep), occupational causes (e.g., lack of training, lack of competency), psychological causes, and communication problems can be listed. The main equipment-related causes include design flaws in mechanical equipment, deficiencies in safe working arrangements, and inadequate provision of safety protection equipment. Methodological causes generally involve poor working environments and areas, as well as operational information not being accurate.

There are many management-related causes. Generally speaking, these include incomplete safety rules and regulations, inadequate safety management plans, lack of safety inspection guidance, unreasonable personnel allocation, and defective occupational health management. Each of these factors plays a significant role in the occurrence of workplace accidents and should therefore be considered when developing effective safety management strategies.

To identify the causes of an accident, reports prepared by law enforcement agencies, statements from eyewitnesses, forensic reports, and on-site investigations have been utilized.

## **Results and discussion**

This study presents a detailed analysis of a workplace accident that occurred within the boundaries of Iğdır province. The causes and effects of an incident resulting in the loss of life during irrigation channel excavation works were examined. The factors leading to the incident were subjected to a detailed analysis using a fishbone diagram. In the examined accident, one of the significant factors was the failure to dump the excavated soil sufficiently far away from the working area. This led to the formation of a larger soil pile as the excavation process progressed. Additionally, the dry and easily excavatable nature of the soil contributed to the occurrence of unexpected situations during the excavation process. Another significant factor contributing to the workplace accident was the reduction in the operator's visibility and intervention opportunities. Especially as the excavation process progressed, the operator's intervention area narrowed, and the risk factors increased. The use of a tracked excavator also influenced the accident. The vibration caused by the movement of the tracked excavator during both excavation and lowering of pipes into the well facilitated the movement of the soil pile. In general, in the conducted operation, there was no need for any worker at the bottom of the well during the lowering of the pipe and pipe joining activities. However, when there was an issue with joining the pipes, a worker was lowered into the well upon request, and the joining process was carried out under the instructions of the machine operator. The absence of a third person in the work area significantly hindered communication opportunities. During the worker's intervention due to the jamming of the pipes, a soil collapse occurred, trapping the worker between the pipe and the soil. The worker's lower body being completely buried under the soil occurred while the worker was conscious. The rescue operation began with the excavation of the surrounding soil. However, this method proved inadequate, and an alternative approach was adopted to extract the worker.

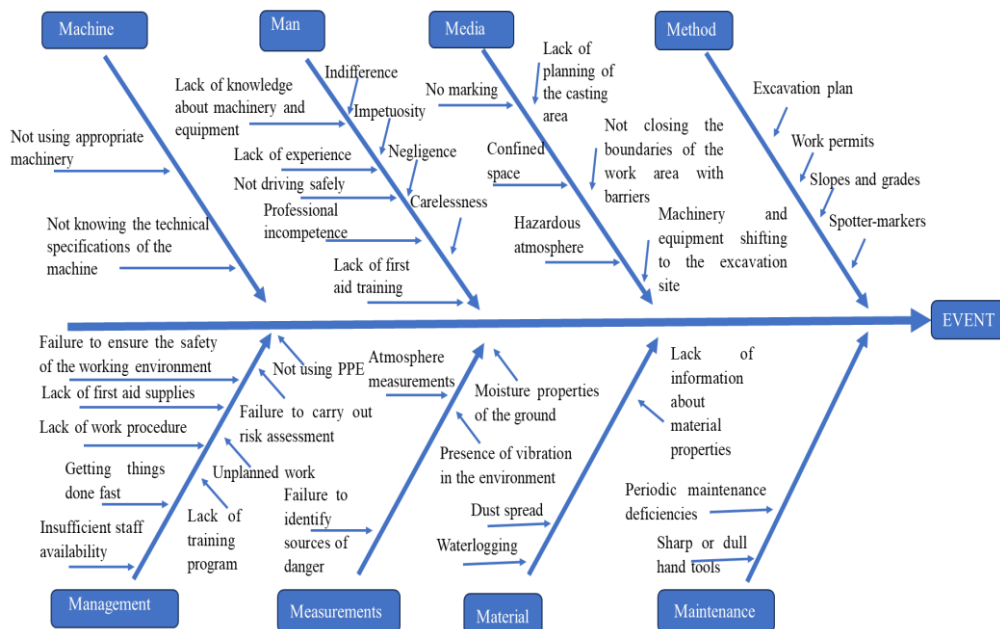
In this alternative method, an attempt was made to pull the worker out from under the soil using a machine by attaching a rope to the worker's chest area. However, despite several attempts, this pulling operation failed while the worker was trapped between the pipe and the soil. After being pulled up multiple times, the worker was eventually successfully extracted. The worker's health condition was found to be positive during on-site examinations, and they were immediately transported to a hospital by ambulance.

However, unfortunately, despite the medical interventions performed at the hospital, the worker passed away. This situation has been associated with medical complications following the unsuccessful outcome of the rescue operation. A detailed examination of the incident serves as an important source of data for preventing similar situations and enhancing the effectiveness of rescue operations.

The primary goal of occupational health and safety is to ensure that workers are aware of the risks that may arise during excavation and to establish and implement safe working methods (Cerev & Yıldırım, 2018). Generally, about 88% of the causes of workplace accidents stem from unsafe behaviors, or human factors, while 10% arise from inappropriate conditions, with the remainder originating from factors that cannot be prevented (Horozoğlu, 2017). In the incident at hand, there is a significant lack of information not only regarding the failure to take appropriate measures in response to changing conditions during the execution of the work, starting from the preparation stage, but also about what needs to be done to rescue the victim in the event of an accidents.

The Occupational Health and Safety Law No. 6331 stipulates the regular conduct of occupational safety training in the workplace and assigns the responsibility for this matter to the employer (Korkmaz & Avsallı, 2012). The law mandates the establishment of occupational health and safety procedures in workplaces, from training to the implementation of safety measures, making it a legal obligation. This obligation applies to all public and private sector employees (Kılış, 2013). Failure to comply may result in severe legal consequences, even if conducted on a voluntary basis.

All factors that could lead to the accident are shown in Figure 2 in the fishbone diagram. In the work area, they have been examined under the headings of 8M, which are machine, man, media, method, management, measurements, material, and maintenance.



**Figure 2.** Representation of the causes contributing to the accident in the fishbone diagram

According to the findings of the investigation, both the machine operator and the worker in the well did not have basic occupational health and safety training. In accordance with the Regulation on the Principles and Procedures of Occupational Health and Safety Training in our country's legislation,

employees are required to receive job training, and the employer is responsible for monitoring these trainings. Additionally, employees are required to undergo necessary health examinations before starting work and to work as insured within the framework of legal obligations.

Safety procedures for excavation works should be explained in detail before starting work and before leaving the work area. Training should be refreshed in case of changes in the work area. To prevent accidents, hazardous areas in the excavation site should be clearly marked with appropriate signs and barriers so that workers can avoid these areas. Health and safety signs should be provided using colored, audible, and/or illuminated signals, verbal communication, or hand signals. These signs should be signs that indicate a specific purpose, activity, or condition and warn against hazards (Korkmaz, 2019). Hazardous areas should be marked with these signs and entrances/exits should be controlled. Unauthorized persons should be prevented from wandering in excavation areas using barriers and tapes. Audible and visual warnings should be used when necessary.

Effective communication protocols have not been established in the work environment. The importance of communication in reducing occupational accidents is emphasized as the basis of the safety culture to be created in the workplace (Ranganathan, 2022; Yoon et al., 2024; Musarat et al., 2024). Employees lack complete harmony in terms of teamwork as they have not previously experienced and met each other. The high temperature level in the environment has increased fatigue and exhaustion levels. Furthermore, employees tend to exhibit a rushed attitude due to the completely call-based nature of their work and the fact that it often takes place outside of regular working hours, beyond their usual areas of responsibility. This desire to complete the work as quickly as possible has increased the likelihood of making mistakes (Leclercq & Thouy, 2004).

Employees should be informed about the machinery and equipment used, and especially certified by independent institutions. This will increase the perception of reducing accidents in the workplace (Mursid & Herawati, 2023). Employees are not knowledgeable about the type of vibration the 30-ton excavator will cause on the ground while in motion in the inspection area. Additionally, there is insufficient awareness that rescue operations cannot be performed with an excavator with a capacity of over 15 tons, but can only be used by expert and trained individuals in rescue operations.

The incident unfolded like an unplanned domino effect. During the excavation process, it is necessary for the dumping area to start from a distant point according to the characteristics of the soil. With the progression of work and deepening of the excavation, proper management of the extracted material would not pose a problem, and the risk of it flowing into the well would be minimized. However, in the current situation, such planning was not made, and there was a risk of the extracted material filling the well. No barriers were created around the work area, allowing unauthorized individuals to enter the scene or excavation site. Furthermore, informative markings about potential hazards present in the workplace were not provided. The crucial use of a spotter was neglected for such operations, and the operator was unable to monitor the developments in the excavation process in real-time.

Employers are responsible for taking necessary health and safety measures in the workplace. However, even if all precautions are taken, in situations where risks cannot be reduced, employers are obliged to provide their employees with personal protective equipment and supervise their correct use (Ateş, 2020). Employees are also obligated to use the protective equipment provided by the employer correctly and completely.

According to the Regulation on Hazard Classes, activities such as ground and land preparation, site cleaning, excavation and earthworks, preparation of agricultural land, blasting and rock removal, drainage of areas such as construction and agriculture, and excavation, digging, and filling works are classified as highly hazardous. However, it has been determined that necessary precautions were not taken despite the highly hazardous nature of the work (Kale & Eskişar, 2018).

The investigation findings indicate that the victim, lacking legal obligation, failed to demonstrate the requisite sensitivity and attention to the task at hand, acted in a careless, absentminded, and negligent manner despite warnings. Both the victim and the heavy equipment operator were found to lack the requisite professional qualifications. In particular, it was determined that a spotter should have

been present when the operator's field of vision was obstructed. However, there was no spotter present at the time of the accident.

Additionally, it has been noted that the employer failed to have a certified first aider present at the worksite as required by the first aid regulations (Eravcı, 2019). It was also mentioned that due to ongoing soil collapses, the accident site could not be clearly observed, and inconsistent statements were identified in the records regarding the rescue operation, indicating that the injured person passed away at the hospital despite being rescued.

The primary objective of occupational health and safety efforts is to protect workers from workplace accidents and occupational diseases, ensure a harmonious working environment, and conduct safe work activities. It is of great importance for businesses to establish their own internal audit mechanisms and procedures. Regular inspections should be conducted in excavation sites by security personnel or authorized individuals within the workplace. Audit activities provide a systematic and organized approach to assess and improve the effectiveness of risk management, control, and management processes, thereby assisting a business in achieving its objectives and goals. Based on audit results, errors should be identified and rectified, and necessary corrective measures should be taken.

## Conclusion

When examining the underlying causes of an accident, personal factors are often identified as key contributors. This is evident in the study in question, where factors such as inadequate employee education, low awareness levels, and hasty attitudes were found to be significant. The shortcomings of managerial planning and occupational health and safety awareness, as observed in the study, resulted in the failure to meet essential standards in the working environment. It is evident that there is a necessity to enhance the awareness and perception levels of employees, particularly within the public sector, with regard to occupational health and safety.

The fishbone diagram method offers a number of advantages in the field of occupational health and safety. The study served as a systematic and schematic tool to identify and prevent the root causes of the accident while helping to better understand and identify potential hazards in the workplace.

By ensuring the participation of employees in occupational health and safety activities in the workplace, the development of a safety culture in the workplace can be achieved. In addition, the studies will contribute to reducing risks in workplaces and increasing occupational health and safety performance by informing risk management processes and policies. Therefore, the fishbone diagram method can be considered a valuable tool in the field of occupational health and safety. Its effective use can contribute to reducing risks and protecting the health and safety of employees.

## REFERENCES

Adeeb, S. M., & Horsley, D. J. (2006). A numerical procedure to establish a safe working pressure during excavation of a pipeline in a rock ditch. *International journal of pressure vessels and piping*, 83(7), 488-497. <https://doi.org/10.1016/j.ijpvp.2006.03.007>

Akdeniz, M., (2016). Bakanlığı, Ç. V. S. G., & Müdürlüğü, İ. Seramik Karo Üretiminde İş Sağlığı ve Güvenliği Risklerinin Değerlendirilmesi. İSGGM, Uzmanlık Tezi.

Atalay, O., & Kılıç, Ö. (2015). Balık Kılçığı Yöntemi İle Mobil Vinç Kazası Olası Nedenlerinin İncelenmesi. *Çukurova Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 30(1), 73-78. <https://doi.org/10.21605/cukurovaummfd.242808>

Ateş, Z. G. (2020). Çalışanların İş Sağlığı ve Güvenliği Açısından Eğitimleri. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 28(2), 713-744. <https://doi.org/10.15337/suhfd.738406>

Bowo, L. P., Furusho, M., & Mutmannah, W. (2020). A New Heart-4m Method for Human Error Assessment in Maritime Collision Accidents. *Transactions of Navigation*, 5(2), 39-46. [https://doi.org/10.18949/jintransnavi.5.2\\_39](https://doi.org/10.18949/jintransnavi.5.2_39)

Cerev, G., & Yıldırım, S. (2018). Çalışanların Kişisel Özelliklerinin İş Kazası ve Meslek Hastalıklarına Etkisi Üzerine Bir İnceleme. *Fırat Üniversitesi Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(1), 53-72.

Ceylan, H. (2011). Türkiye'deki İş Kazalarının Genel Görünümü ve Gelişmiş Ülkelerle Kıyaslanması. *International Journal of Engineering Research and Development*, 3(2), 18-24.

Cezar-Vaz, M. R., Bonow, C. A., Rocha, L. P., Almeida, M. C. V. D., Severo, L. D. O., Borges, A. M., ... & Turik, C. (2012). Risk communication as a tool for training apprentice welders: a study about risk perception and occupational accidents. *The Scientific World Journal*, 2012(1), 140564. <https://doi.org/10.1100/2012/140564>

Chunying, L., & Xiuwen, C. (2017). Research on Open Laboratory Security Access Management System Based on Accident Cause Theory. *Innovation And Management*.

Çalışkan, Ö., Karakurt, C., & Tozlu-tepe, F. (2016). İnşaat işlerinde mevzuatlarla iş sağlığı ve güvenliği. *Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 3(1), 29-36.

Demir, A., & Ali, Ö. Z. (2018). Teolojik Açından İş Kazalarının İncelenmesi. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, (14), 189-197. <https://doi.org/10.31590/ejosat.459848>

Dobrusskin, C. (2016). On the identification of contradictions using cause effect chain analysis. *Procedia CIRP*, 39, 221-224. <https://doi.org/10.1016/j.procir.2016.01.192>

Dolmacı, N., & Duran, Y. (2019). Ön Lisans Öğrencilerinin Kampüs Yaşamından Beklentileri ve Karşılaştıkları Sorunlar: Isparta Meslek Yüksekokulu Grafik Tasarım Programı Örneği. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (71), 149-156.

El-Dogdog, T. M., El-Assal, A. M., Abdel-Aziz, I. H., & El-Betar, A. A. (2016). Implementation of FMECA and Fishbone Techniques in Reliability Centered Maintenance Planning. *International Journal of Innovative Research in Science, Engineering and Technology*, 5(11), 18801-18811. DOI:10.15680/IJIRSET.2016.0511001

Eravcı, D. B. (2019). 6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu ve İlgili Yönetmelikleri Çerçevesinde İşverenin Yükümlülükleri. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 8(22), 330-355. DOI: 10.31199/hakisderg.644319

Eraydın, C., Tezcan, B., & Koç, Z. (2019). Hasta Düşmelerinin Değerlendirilmesinde Balık Kılıçığı Yöntemi ile Kök Neden Analizi. *Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi*, 6(3), 266-272. doi:10.5222/SHYD.2019.82905

Horozoğlu, K. (2017). İş kazalarının iş sağlığı ve güvenliği açısından analizi. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(2), 265-281.

IEC/FDIS 31010:2009(E), Risk Management-Risk assessment techniques, International Electrotechnical Commission.

Kale, Ö. A., & Eskişar, T. (2018). İnşaat Sektöründe Kazı İşleri Sebepi İş Kazaları. *Bahkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 20(1), 265-277. <https://doi.org/10.25092/baunfbed.398454>

Kekeç, B., Bilim, N., & Bilim, A. (2023). Occupational health and safety in excavation works. In *Proceedings of 3rd International Civil Engineering and Architecture Congress (ICEARC'23)*. DOI 10.31462/icearc.2023.cme224

Kim, D., Jung, Y., Hong, M., & Jang, H. (2020). An Analysis of the Causal Relations of Factors Influencing Construction Accidents Using DEMATEL Method. *Korean Journal of Construction Engineering and Management*, 21(1), 87-98. <https://doi.org/10.6106/KJCEM.2020.21.1.087>

Kılış, İ. (2013). İş Sağlığı ve Güvenliği'nde Yeni Bir Dönem: 6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu (İSGK). *ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, 15(1), 17-42.

Komarudin, M., & Nugroho, R. E. (2022). Analysis Of the Project Success Factor Through Time, Cost, Labour, Health, Safety, Environment and Quality Aspects at PT XYZ. *International Journal of Production Management and Engineering*, 10(1), 33-50. <https://doi.org/10.4995/ijpme.2022.16021>

Korkmaz, A. V. (2019). Yapı İşleri Saha Uygulamalarının İş Güvenliği Risklerinin Değerlendirilmesi ve Önleyici Kontrol Metodu Uygulaması. *Afet ve Risk Dergisi*, 2(1), 20-31.

Korkmaz, A., & Avsallı, H. (2012). Çalışma Hayatında Yeni Bir Dönem: 6331 Sayılı İş Sağlığı Ve Güvenliği Yasası. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2012(26), 153-167.

Leclercq, S., & Thouy, S. (2004). Systemic analysis of so-called 'accidents on the level' in a multi trade company. *Ergonomics*, 47(12), 1282-1300. <https://doi.org/10.1080/00140130410001712627>

Morgan, C. O. (2003). *Excavation Safety: A Guide to OSHA Compliance and Injury Prevention*. Government Institutes.

Musarat, M. A., Altaf, M., Hameed, N., Alaloul, W. S., Baarimah, A. O., & Alzubi, K. M. (2021, December). Impact of Communication on Site Accidents Prevention: A Review. In *2021 International Conference on Decision Aid Sciences and Application (DASA)* (pp. 562-566). IEEE. DOI: 10.1109/DASA53625.2021.9682255

Mursid, F., & Herawati, S. (2023). Risk mitigation analysis and safety equipment against work accident prevention. *ARRUS Journal of Social Sciences and Humanities*, 3(4), 459-468. <https://doi.org/10.35877/soshum1930>

Nugroho, R. E., & Sunbara, A. (2021). Work Accident Analysis in the Construction Project of PT. XYZ. *International Journal of New Technology and Research*, 7(2). <https://doi.org/10.31871/IJNTR.7.2.71>

Önder, S., & Önder, M. (2010) TKİ'ye Bağlı İşletmelerde Yaralanmalı İş Kazalarının Analizi. *Madencilik*, 49(3), 3-12.

Özbulut, T. (2021). *Tekstil Sektöründe İş Sağlığı ve Güvenliği Eğitimleri Ve Örnek Bir Uygulama* (Master's thesis, Hasan Kalyoncu Üniversitesi).

Pandya, A. A., & Desai, A. K. (2022). Precautionary Measures and Safety Practices on A Construction Site to Prevent Disaster Ensuring Environmental Protection. *Neuro Quantology*, 20(19), 3565. doi: 10.48047/nq.2022.20.19.NQ99319

Rampuri, S. (2019). Excavation & Trenching work Safety: A Review. *International Journal of Institution of Safety*, 2(2), 6-9.

Ranganathan, P. (2022). Occupational Accidents and need for worker safety in manufacturing and high-Risk Industries–An Explorative Study with solutions. *International Journal of Professional Business Review: Int. J. Prof. Bus. Rev.*, 7(6), 21.

Smallwood, J. J. (2010). Excavation health and safety (H&S): a South African perspective. In *Proceedings of the 26th Annual ARCOM Conference* (pp. 6-8).

Şahin, O., Bingöl, N., & Uğur, S. U. R. (2022). Bir Sıcak İş Kazasının Olaylar ve Nedensel Faktörler Analizi İle Araştırılması ve Balık Kılçığı Diyagramı ile Kök Sebeplerinin Bulunması: Dupont Tedlar Üretim Tesisi Örneği. *Çukurova Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Dergisi*, 37(4), 863-874. <https://doi.org/10.21605/cukurovaumfd.1230782>

Tantri, S. F., Eltivia, N., & Djajanto, L. (2024). Application Of Fishbone Diagram In Using Root Cause Analysis (Rca) For Developing Of Revenue And Expenditure System In Manufacturing Company. *International Journal of Economy, Education and Entrepreneurship (IJE3)*, 4(1), 21-28. <https://doi.org/10.53067/ije3.v4i1.230>

Thwala, W. D., Mustapha, Z., & Aigbavboa, C. (2018). Management of health and safety risk associated with excavation cave-in. In *Proceedings of the International Conference on Industrial Engineering and Operations Management Washington DC, USA, September* (pp. 27-29).

Uluskan, M., & Özyaliner, M. T. (2021). Otomotiv Sektöründe Kaizen Yöntemi İle Tesis Yerleşim Tasarımı ve Reba Analizi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 29(1), 1-19. <https://doi.org/10.31796/ogummf.758678>

Yoon, Y. G., Ahn, C. R., Yum, S. G., & Oh, T. K. (2024). Establishment of safety management measures for major construction workers through the association rule mining analysis of the data on construction accidents in Korea. *Buildings*, 14(4), 998. <https://doi.org/10.3390/buildings14040998>

Yorulmaz, M., Taş, A., & İnanlı, H. (2022). Limanlardaki İş Kazalarında İnsan Kaynaklı Hata Nedenlerinin AHP Yöntemiyle Değerlendirilmesi: Kocaeli Liman Bölgesinde Bir Uygulama. *Academic Social Resources Journal*, 7(34), 193-202. <http://dx.doi.org/10.29228/ASRJOURNAL.57516>



ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

**Araştırma Makalesi \* Research Article**

**Aile Hekimlerine Yönelik Şiddetin Kesitsel Analizi: Ankara İli Örneği**  
**Cross- Sectional Analysis of Violence Against Family Physicians: Ankara Province Example**

**Deniz GÜNGÖR ÖZCAN**

Arş. Gör., Başkent Üniversitesi, Sağlık Yönetimi Bölümü  
denizzgungorr@hotmail.com  
Orcid ID: 0000-0003-2693-4576

**Pınar YALÇIN BALÇIK**

Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Sağlık Yönetimi Bölümü  
pyalcin@hacettepe.edu.tr  
Orcid ID: 0000-0001-7949-5779

**Öz:** Toplumsal yaşamın her alanında varlığını sürdüren şiddet, bireylerin çalışma hayatında da yoğun bir şekilde gözlemlenmektedir. Bu çalışma alanlarından biri de birinci basamak sağlık hizmeti sunan kuruluşlar ve bu kuruluşlarda çalışan hekimlerdir. Bu çalışmanın amacı, birinci basamak sağlık hizmeti sunan aile sağlığı merkezlerindeki aile hekimlerinde şiddet olgusunu araştırmaktır. Çalışmanın evrenini Ankara Aile Hekimliği Derneği'ne (ANKAHED) üye olan 1035 aile hekimi oluşturmaktadır. Çalışmada örneklem seçilmemiş olup evrenin tamamına ulaşılması hedeflenmiştir. Bu kapsamda veriler, çalışmaya katılmayı kabul eden 416 aile hekimiyle alan yazına dayandırılarak oluşturulan anket formu aracılığıyla toplanmıştır. Mevcut çalışmada katılımcıların 68'nin çalışma hayatları boyunca şiddeti deneyimlediği, %57,9'unun sözlü şiddete maruz kaldığı, %47,4'ünün hasta yakını tarafından şiddete uğradığı ortaya konmuştur. Şiddete maruz kalanların daha fazla tükenmişlik, mesleki değer kaybı, korku, kaygı ve öfke yaşadığı tespit edilmiştir. Lojistik regresyon analizi sonucunda kadınların, 35 yaş ve altı katılımcıların, toplam çalışma süresi 15 yıldan daha az olanların, mevcut kurumda 5 yıldan daha az süredir çalışanların, şiddete maruz kaldığında yapılması gerekenlere dair bilgisi olmayanların şiddete maruz kalan grupta yer alma olasılığının daha fazla olduğu bulunmuştur. Birinci basamak sağlık hizmeti sunan sağlık çalışanları odağında ilgili tüm paydaşların katılımıyla şiddete yönelik mevcut politikaların gözden geçirilmesi ve gerekli görüldüğü noktada yeni politikaların oluşturulması, oluşturulan bu politikaların sahada etkili bir biçimde uygulanması için kontrollerin yapılması büyük önem taşımaktadır.

**Anahtar Kelimeler:** Aile hekimlerine yönelik şiddet, çalışma koşulları, iş yerinde şiddet

**Abstract:** Violence, which continues to exist in all areas of social life, is also intensely observed in the working lives of individuals. One of these areas of study is the organizations that provide primary health care services and the physicians working in these organizations. The aim of this study is to investigate the phenomenon of violence among family physicians in family health centers that provide primary health care services. The population of the study consists of 1035 family physicians who are members of Ankara Family Medicine Association (ANKAHED). No sample was selected in the study and it was aimed to reach the entire population. In this context, data was collected through a survey form based on the literature with 416 family physicians who agreed to participate in the study. In the current study, it was revealed that 68 of the participants experienced violence throughout their working lives, 57.9% were exposed to verbal violence, and 47.4% were subjected to violence by the patient's relative. It has been determined that those exposed to violence experience more burnout, loss of professional value, fear, anxiety and anger. As a result of the logistic regression analysis, it was

Geliş Tarihi:29.02.2024

Kabul Tarihi:25.03.2024

Yayın Tarihi:31.08.2024

Atıf: Özcan Güngör D. & Balçık Yalçın, P. (2024). Aile hekimlerine yönelik şiddetin kesitler analizi: Ankara ili örneği. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 21(2), 983-992. Doi: 10.33437/ksusbd.1427646



---

found that women, participants aged 35 and under, those with a total working period of less than 15 years, those who have been working in the current institution for less than 5 years, and those who do not have knowledge about what to do when exposed to violence are more likely to be in the group exposed to violence. It is of great importance to review existing policies against violence with the participation of all relevant stakeholders, with a focus on healthcare professionals providing primary healthcare services, to create new policies when deemed necessary, and to carry out checks to ensure the effective implementation of these policies in the field.

**Keywords:** Violence against family physicians, working conditions, workplace violence

---

## GİRİŞ

Günümüzde bireysel ve toplumsal yaşamın neredeyse her alanında sıkça karşılaşılan şiddet olgusunu konuşmak ve yazmak, bir gereklilik haline gelmiştir (Dursun, 2011). Şiddete dair zaman ve mekân sınırının olmayışı, bireyin olguyla her an her yerde karşılaşılabildiğini olanaklı kılmaktadır. Bu doğrultuda şiddet, özellikle bireyler arası etkileşimin yüksek olduğu bilinen ev, mahalle, okul, sağlık kuruluşu vb. ortamlarda varlığını sürdürmektedir (Aytaç vd., 2011).

İlgili alan yazın incelendiğinde kavramın tanımlanmasının güç olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu güçlüğün temelinde kavramın çok boyutlu oluşu ve karmaşık yapısı yer almaktadır. Richers (1989), şiddet kavramının kültürel boyutuna vurgu yaparak, açık veya örtülü bir şekilde tüm toplumlarda var olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle, şiddet kavramının sosyal ortamlar üzerinden incelenmesi gerektiğini öne sürmektedir. Çünkü kavramı oluşturan tek bir süreç olmadığı gibi kavramın toplumdan topluma göre de farklılık gösterebileceği hatta aynı toplumda zaman içinde bile farklılıkların söz konusu olabileceğini belirtmektedir. Tüm bu zorluklara rağmen şiddeti ve şiddetin olumsuz etkilerini ortadan kaldırmak şiddet kavramının kökeni Latince "violencia" kelimesine dayanır, bu kelime "sert veya acımasız kişilik, güç" anlamına gelir. "Violare" fiilinin çekimi olan "violare", "şiddet kullanarak davranmak" anlamına gelir (Ünsal, 2018: 30). Türkçe sözlükte kavramın, "a) bir hareketin, bir gücün derecesi; yeğlilik, b) bir hareketten doğan güç c) karşıt görüşte olanlara kaba kuvvet uygulama d) kaba güç e) sertlik" gibi anlamları mevcuttur (Türk Dil Kurumu, 2023). Graham ve Gurr'a (1969) göre şiddet kavramı, "insanı yaralamaya ve mala zarar vermeye yönelik bir eylem" olarak tanımlanmaktadır. Bir başka tanıma göre, "biri üzerinde acı ve bedensel yara oluşturmak amacıyla yapılan eylem" şeklinde ifade edilmektedir (Gelles ve Strauss, 1979). Şiddet dar anlamıyla, bir başkasına ve(ya)/ ya da bir şeye uygulanan fiziksel gücü temsil etmektedir. World Health Organization (WHO) (1996) "fiziksel güç ya da kuvvetin amaçlı bir şekilde kendine, başkasına, bir gruba ya da topluluğa karşı fiziksel zararlar sonuçlanma ihtimalini artırmasına, psikolojik zarara, ölüme, gelişim sorunlarına ya da yoksunluğa neden olacak şekilde tehdit edici bir biçimde doğrudan kullanılması" şeklindeki şiddet tanımı da fiziksel gücü vurgulamaktadır. Günümüzde, şiddetin sadece fiziksel boyutu değil, aynı zamanda psikolojik (duygusal), cinsel, ekonomik, sözel vb. birçok boyutu da ön plana çıkmaktadır. Bu nedenle, şiddeti daha genel ve kapsayıcı bir şekilde tanımlayan tanımlara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu doğrultuda, Michaud'un (1991), "bir karşılıklı ilişkiler ortamında taraflardan biri ya da birkaçı doğrudan veya dolaylı, toplu veya dağınık olarak diğerlerinin bedensel veya törel (ahlaki/moral/manevi) bütünlüğüne, mallarına veya simgesel, sembolik ve kültürel değerlerine oranı ne olursa olsun zarar verecek şekilde davranması" tanımı kapsayıcılık bakımından öne çıkmaktadır. Tüm bu tanımlamalardan hareketle şiddetin bireyin kendisine yönelik olabileceği gibi bireyler arası etkileşim sonucu ortaya çıkabilen bir olgu olduğu ve sadece somut ve görünür bir kuvveti değil, aynı zamanda bireyin kültürel ve manevi değerlerine yönelik zararı da içerdiği söylenebilir.

Yaşamın her alanında varlığını sürdüren şiddet, bireylerin çalışma hayatında da sıkça karşılaşılan bir durumdur. Neredeyse her iş yerinde hem kurum yapısını hem de çalışanları farklı açılardan olumsuz yönde etkileyen olumsuz etkileyen şiddet olayları gözlemlenmektedir. Özellikle bireyler arası etkileşimin yoğun olduğu bilinen hizmet sektöründe, şiddetin yaşanma olasılığı daha yüksektir (Özen, 2007). -Öyle ki, bu alanlardan biri olan sağlık sektöründe meydana gelen şiddet olayları, işyerindeki şiddet olaylarının neredeyse dörtte birini oluşturmaktadır (Nordin, 1995). World Health Organization (WHO) (2022), sağlık çalışanlarının %8 ila %38'i çalışma hayatlarının belirli bir döneminde fiziksel şiddete maruz kaldığını belirtmiştir. U.S. Bureau of Labour Statistics (2020) 2011-2018 yılları arasında sağlık çalışanlarına yönelik iş yeri şiddeti oranını incelemiş ve yıllar içinde şiddet oranındaki artışı ortaya koymuştur; çalışmaya göre, 2011 yılında her 10.000 çalışandan 6,4'ü şiddete maruz kalırken,

2018'de bu oran 10,4'e yükselmiştir. Ogboghodo ve Okojie (2020) tarafından Nijerya'da yapılan bir çalışmada, sağlık çalışanlarının %83,7'sinin çalışma yaşamları boyunca şiddeti deneyimlediği, %73,8'nin fiziksel, %69,2'sinin sözlü, %34,5'nin cinsel ve %26,9'nun ise psikolojik şiddet yaşadığı belirtilmiştir. Suudi Arabistan'da yapılan bir başka çalışmada ise, çalışanların %57,5'nin en az bir kez şiddete uğradığı %55,9'unun sözlü şiddete, %11,1'nin fiziksel şiddete ve %32,9'nun ise hem sözlü hem de fiziksel şiddete maruz kaldığı ortaya konmuştur (Alsalem vd., 2018). Türkiye'de ise Yılmaz ve Yüksel'in (2022) 317 sağlık çalışanı ile yapmış olduğu çalışmada çalışanların %60,4'ünün sözlü, %19,5'inin fiziksel ve %20,1'inin de duygusal şiddete maruz kaldığı belirtilmiştir. Bu çalışmalarda olduğu gibi sağlıkta şiddet olgusunun ele alındığı çoğu çalışma, 2. ve 3. basamak sağlık hizmeti sunan sağlık çalışanlarına yöneliktir. Sağlık çalışanlarına yönelik şiddet denildiğinde ilk etapta 2. ve 3. basamak sağlık hizmeti sunan çalışanlar akla gelse de birinci basamak sağlık hizmeti sunan çalışanlar ve özellikle de hekimler çalışma hayatları boyunca şiddete maruz kalabilmektedir. Nitekim, Volderwülbecke vd.'nin (2015) Almanya'da birinci basamak sağlık hizmeti sunan hekimler ile yapmış olduğu çalışmada, katılımcıların %91'i çalışma yaşamlarının bir döneminde şiddeti deneyimlediğini belirtmiştir. Toro vd.'nin (2016) yapmış olduğu bir başka çalışmada ise, aile hekimlerinin %48,4'ünün şiddete uğradığı ve en çok da sözlü şiddete maruz kaldığı ortaya konmuştur. Alalmai ve Kofi'nin (2020) birinci basamak sağlık hizmeti sunan aile hekimleriyle yapmış olduğu çalışmada hekimlerin %49,4'ünün son bir yıl içinde şiddete maruz kaldığı vurgulanmıştır. Ulusal alan yazında ise Ayrancı vd.'nin (2002) yapmış olduğu çalışmaya göre, devlet hastanelerinden sonra şiddetin en fazla meydana geldiği yer birinci basamak sağlık hizmeti sunan kuruluşlar olduğu ve bu kuruluşlarda ise hekimlerin diğer sağlık çalışanlarına göre daha fazla şiddete uğradığı ifade edilmiştir. Nitekim, Atak ve Halaç (2021) 2019- 2020 arasında birinci basamakta meydana gelen şiddet olaylarını incelediği çalışmasında, şiddet olaylarının %94,7'sinin aile sağlığı merkezlerinde gerçekleştiğini ve şiddete uğrayan çalışanların %76,92'sinin ise hekimler olduğunu ortaya koymuştur. Küresel düzeyde bir sorunla karşı karşıya olduğunu gösteren tüm bu istatistiklerden hareketle bu çalışma, özellikle ulusal alan yazın incelendiğinde birinci basamak sağlık hizmeti sunan aile sağlığı merkezlerindeki aile hekimlerine dair çalışmaların yetersiz olması nedeniyle aile hekimlerinde şiddet olgusunu araştırmaya yönelik tasarlanmıştır.

## GEREÇ VE YÖNTEM

### Çalışmanın Amacı ve Önemi

Çalışmanın öncelikli amacı; birinci basamak sağlık hizmeti sunan aile sağlığı merkezlerindeki aile hekimlerinde şiddet olgusunu araştırmaktır. Bu doğrultuda hekimlerin şiddete uğrama sıklığı, hangi tür şiddet(ler)e maruz kaldığı, hekimlere kim(ler) tarafından şiddet uygulandığı, şiddetin hekimler üzerindeki etkisi, hekimlerin şiddetin çözümüne yönelik önerileri ve risk faktörlerinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Çalışmanın alan yazın araştırmasına dayanarak aile sağlığı merkezlerinde şiddete en fazla maruz kaldığı düşünülen aile hekimleri ile yapılması ve Ankara ili içerisinde yer alan aile sağlığı merkezlerindeki aile hekimleri ile tasarlanmasının alan yazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

### Çalışmanın Yöntemi

Çalışma; aile hekimlerine yönelik şiddet olgusunun sıklığını, görünürlüğünü, hekimler üzerindeki etkisini ve hekimlerin şiddetin çözümüne yönelik önerilerini ve risk faktörleri ile şiddet olgusu arasındaki ilişkiyi araştırması bakımından pozitivist anlayışın bir ürünü olan nicel araştırma yöntemi ile kesitsel türde keşfedici ve açıklayıcı bir saha çalışması olarak tasarlanmıştır.

### Çalışmanın Evren ve Örneklemi

Çalışmanın evrenini Ankara Aile Hekimliği Derneği'ne (ANKAHED) aktif üye olan 1035 aile hekimi oluşturmaktadır. Çalışmada örneklem seçilmemiş olup evrenin tamamına ulaşılması hedeflenmiştir. Bu kapsamda çalışmaya katılmayı kabul eden 416 aile hekimine ulaşılabilmektedir. Evrenin ancak %40'ına ulaşılabilmektedir.

### Verilerin Toplanması ve Analizi

Çalışmada veriler, katılımcıların sosyo demografik özelliklerini belirlemeye yönelik soruların yanı sıra şiddete uğrama sıklığı, hangi tür şiddet(ler)e maruz kaldığı, katılımcılara kim(ler) tarafından şiddet

uygulandığı, risk faktörleri, şiddetin katılımcılar üzerindeki etkisi ve katılımcıların şiddetin çözümüne yönelik önerilerini ele alan soruların yer aldığı anket formu aracılığıyla 2 Ocak - 15 Ocak tarihleri arasında toplanmıştır. Alan yazındaki pek çok kaynağın yanı sıra özellikle sağlık alanında işyeri şiddetine yönelik International Labour Organization (ILO), International Council of Nurses (ICN), World Health Organization (WHO) ve Uluslararası Kamu Hizmetleri'nin (PCI) hazırlamış olduğu raporun yanı sıra (2002), El- Gilany vd. (2010); Correia da Silva vd. (2015) yapmış olduğu çalışmalardan hareketle anket formu hazırlanmıştır. Katılımcılardan Google Forms aracılığıyla toplanan veriler, IBM SPSS 25 paket programında analiz edilmiştir. Çalışma kapsamında;

- Katılımcıların sosyo-demografik özelliklerine göre şiddete maruz kalma durumlarında bir fark olup olmadığı,
- Katılımcıların şiddete uğrama durumu ile şiddetin katılımcılar üzerinde etkisi ve şiddetin çözümüne yönelik önerilerine görüşlerini belirlemek üzere ki- kare analizi yapılmıştır.
- Son olarak, katılımcıların şiddete maruz kalma durumunu etkileyen faktörleri belirlemek üzere regresyon analizi yapılmıştır.

### Çalışmanın Kısıtlılığı

Kesitsel türde tasarlanan bu çalışmanın belirli bir dönemi kapsamaması zaman açısından bir sınırlılık olarak değerlendirilebilir. Yalnızca Ankara Aile Hekimliği Derneği'ne üye olan aile hekimlerinin çalışmaya dahil edilmesi de bu çalışmanın bir diğer sınırlılığı olarak ifade edilebilir.

### Çalışmanın Etik Yönü

Çalışmanın etik açıdan uygunluğunun değerlendirilmesi amacıyla Başkent Üniversitesi Tıp ve Sağlık Bilimleri Araştırma Kurulu ve Girişimsel Olmayan Klinik Araştırmalar Etik Kurulu'na başvurulmuş, bu kapsamda kurul, 27/12/2023 tarih ve 23/203 sayılı kararı ile çalışmanın etik açıdan uygun bulunduğunu belirtmiştir. Çalışmada veri toplamak amacıyla Ankara Aile Hekimleri Derneği Yönetim Kurulu ile iletişime geçilmiş, yönetim kurulunun çalışmayı uygun bulması sonucu veriler toplanmaya başlanmıştır.

## BULGULAR

Çalışma ile Ankara ilindeki aile sağlığı merkezlerinde görev yapan aile hekimlerine yönelik şiddet olgusunu etkileyen faktörlerin incelenmesi amacıyla anket formu ile toplam 416 hekime ait veriler toplanmıştır.

Çalışmaya katılmaya kabul eden hekimlerin sosyo-demografik özelliklerine göre dağılımı Tablo 1'de gösterilmektedir. Tablo 1'e göre katılımcıların %59,9'unun kadın, %58,9'unun 35 yaş ve 35 yaştan küçük olduğu, %66,1'inin evli olduğu, %78,4'ünün 15 yıl ve 15 yıldan daha az süredir çalıştığı, %72,6'sı şiddete maruz kaldığında ne yapması gerektiğini bildiği, %68'inin çalışma hayatını boyunca şiddeti en az bir kez deneyimlediği, %57,9'unun son bir yılda şiddete maruz kaldığı, %57,9'unun sözlü şiddete uğradığı ve %47,4'üne ise hasta yakınları tarafından şiddet uygulandığı bulunmuştur.

**Tablo 1.** Katılımcıların sosyo-demografik özelliklerine göre dağılımı

	Sayı (n)	Yüzde (%)
<b>Cinsiyet</b>		
Kadın	249	59,9
Erkek	167	40,1
<b>Yaş</b>		
35 yaş ve altı	245	58,9
35 yaş üstü	171	41,1
<b>Medeni Durum</b>		
Bekar	141	33,9
Evli	275	66,1
<b>Çalıştığı Toplam Süre</b>		
15 yıl ve altı	326	78,4

15 yıl üstü	90	21,6
<b>Şiddetle maruz kaldığında yapılması gerekene ilişkin bilgi durumu</b>		
Evet	302	72,6
Hayır	114	27,4
<b>Şiddete maruz kalma durumu (çalışma hayatı boyunca)</b>		
Evet	283	68
Hayır	133	32
<b>Şiddete maruz kalma durumu (son bir yılda)</b>		
Evet	241	57,9
Hayır	175	42,1
<b>Maruz kalınan şiddet türü*</b>		
Fiziksel	105	25,2
Sözlü	241	57,9
Psikolojik	99	23,8
Cinsel	11	2,6
<b>Şiddetin kim tarafından yöneltildiği**</b>		
Hasta	100	24
Hasta Yakını	197	47,4
Çalışma Arkadaşı	40	9,6

\*Bir çalışanın birden fazla şiddete ve şiddet türüne maruz kalma durumu söz konusudur.

\*\*Bir çalışanın birden fazla kişi tarafından şiddete maruz kalma durumu söz konusudur.

**Tablo 2.** Katılımcıların sosyo-demografik özelliklerine göre şiddete maruz kalma durumlarının dağılımı

	Şiddete maruz kalan		Şiddete maruz kalmayan		p
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	
<b>Cinsiyet</b>					
Kadın	142	57	107	43	0,000*
Erkek	141	84,4	26	15,6	
<b>Yaş</b>					
35 yaş ve altı	156	63,7	89	36,3	0,023*
35 yaş üstü	127	74,3	44	25,7	
<b>Medeni durum</b>					
Bekar	101	71,6	40	28,4	0,259
Evli	182	66,2	93	33,8	
<b>Toplam çalışma süresi</b>					
15 yıl ve altı	233	71,5	93	28,5	0,004*
15 yıl üstü	50	55,6	40	44,4	
<b>Mevcut kurumda çalışma süresi</b>					
5 yıl ve altı	198	63,3	115	36,7	0,000*
5 yıl üstü	85	82,5	18	17,5	
<b>Şiddetle maruz kaldığında yapılması gerekene ilişkin bilgi durumu</b>					
Evet	196	64,9	106	35,1	0,026*
Hayır	87	76,3	27	23,7	

Tablo 2’de katılımcıların sosyo-demografik özelliklerine göre şiddete maruz kalma durumlarının dağılımı gösterilmektedir. Yapılan ki-kare analizi sonucunda kadınların, 35 yaş ve altı olanların, toplam

çalışma süresi 15 yıl ve altı olanların, mevcut kurumda 5 yıl ve altı çalışanların, şiddete maruz kaldığında yapılması gerekene ilişkin bilgisi olmayanların daha fazla şiddete maruz kaldığı tespit edilmiştir ( $p < 0,05$ ).

**Tablo 3.** Katılımcıların şiddete maruz kalma durumları ile şiddetin katılımcılar üzerinde etkisinin ve katılımcıların şiddetin çözümüne yönelik önerilerinin dağılımı

	Şiddete maruz kalan		Şiddete maruz kalmayan		p
	Sayı (n)	Yüzde (%)	Sayı (n)	Yüzde (%)	
<b>Şiddetin katılımcılar üzerindeki etkisi</b>					
Tükenmişlik	283	68	133	32	<b>0,000*</b>
Performans ve verimliliğin düşmesi	261	70,2	111	29,8	0,250
İşten ayrılma/istifayı düşünme	156	64,7	85	35,3	0,120
Motivasyon kaybı	261	70,2	111	29,8	
Korku, kaygı ve öfke	283	68	133	32	<b>0,000*</b>
Mesleki değer kaybı	283	68	133	32	<b>0,000*</b>
<b>Şiddetin çözümüne yönelik öneriler</b>					
Faillere cezai yaptırım uygulanması ve yaptırımların artırılması	283	68	133	32	<b>0,000*</b>
Güvenlik personelinin artırılması	283	68	133	32	<b>0,000*</b>
Beyaz kod uygulamasının tüm çalışanları kapsamaması	223	68,6	102	31,4	0,231
Olayın bildirilmesi sonucunda anında müdahaleyi sağlayan bir uygulamanın geliştirilmesi	92	59,7	62	40,3	0,240
Şiddetin önlenmesi ve kontrolüne yönelik eğitimlerin planlanması	283	68	133	32	<b>0,000*</b>

Tablo 3'te katılımcıların şiddete maruz kalma durumları ile şiddetin katılımcılar üzerinde etkisinin ve katılımcıların şiddetin çözümüne yönelik önerilerinin dağılımına yer verilmiştir. Tabloya göre şiddete maruz kalanların daha fazla tükenmişlik, mesleki değer kaybı, korku, kaygı ve öfke yaşadığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte şiddetin çözümüne yönelik önerilerin dağılımına bakıldığında faillere cezai yaptırım uygulanması ve yaptırımların artırılması, güvenlik personelinin artırılması, şiddetin önlenmesi ve kontrolüne yönelik eğitimlerin planlanması önerisi sunanların daha fazla şiddete maruz kaldığı bulunmuştur. ( $p < 0,05$ ).

**Tablo 4. Şiddete maruz kalan katılımcılar için regresyon sonuçları**

Model Uyum İstatistikleri	X <sup>2</sup> =129,876, p<0.005	R <sup>2</sup> = %35,4	Doğru Sınıflandırma:%76,4
Hekimlerde Şiddete Maruz Kalma Durumu (VAR)	Beta (OR)	%95 GA	p
Cinsiyet (kadın)	0,254	0,141-0,455	0,000*
Yaş (35 yaş altı)	0,073	0,024-0,219	0,000*
Medeni durum (	1,107	0,620-1,977	0,731
Toplam çalışma süresi (15 yıldan az)	1,569	1,307-2,961	0,000*
Bu kurumda çalışma süresi (5 yıldan az)	0,793	0,725-0,868	0,000*
Şiddetle maruz kaldığında yapılması gerekene ilişkin bilgi durumu (bilgisi var)	1,434	1,434-4,789	0,002*

p<0.05,OR: Odss Ratio, GA: Güven Aralığı

Tablo 4'te hekimlerde sağlıkta şiddete maruz kalma durumunu etkileyen faktörleri belirlemek üzere geliştirilen ikili lojistik regresyon modeli yer almaktadır. Modelde yer alan bağımsız değişkenlerin hekimlerde sağlıkta şiddete maruz kalma durumundaki değişimin yaklaşık %35,4'ünü (Nagelkerke R<sup>2</sup>) açıklayabilmektedir. Tabloda yer alan modele göre; kadınların erkeklere göre (OR=0,254), 35 yaş ve altı katılımcıların 35 yaş üstü katılımcılara göre (OR=0,073), toplam çalışma süresi 15 yıldan daha az olanların daha fazla olanlara göre (OR=1,569), mevcut kurumda 5 yıldan daha az süredir çalışanların 5 yıldan daha fazla süredir çalışanlara göre (OR= 0,793), şiddete maruz kaldığında yapılması gerekenlere dair bilgisi olmayanların olanlara göre (OR= 1,434) şiddete maruz kalan grupta yer alma olasılığı daha fazladır (p<0,05).

### SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Birinci basamak sağlık hizmeti sunan aile sağlığı merkezlerindeki aile hekimlerine yönelik şiddet olgusunu araştırmak üzere tasarlanan bu çalışmada 416 katılımcıdan toplanan bilgilere ait önemli sonuçlar aşağıda yer almaktadır.

Mevcut çalışmada katılımcıların %68'nin çalışma hayatları boyunca şiddeti en az bir kez deneyimlediği, %57,9'unun sözlü şiddete maruz kaldığı, %47,4'ünün hasta yakını tarafından şiddete uğradığı, %57,9'unun son bir yıl içerisinde şiddete maruz kaldığı ortaya konmuştur. Tüm bu sonuçlar sağlıkta şiddetle ilgili alan yazında var olan çalışmalara benzer nitelikte ve orandadır (Hıdıroğlu vd. 2019; Doğan vd. 2017; Volderwülbecke vd. 2015; Correia da Silva vd. 2015).

Katılımcıların şiddete maruz kalma durumlarının cinsiyet, yaş, toplam çalışma süresi, mevcut kurumda çalışma süresi sosyo-demografik özelliklerine göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık gösterdiği ortaya konmuştur. Bu çalışmaya benzer şekilde alan yazında Toro vd'nin (2016) yapmış olduğu çalışmada kadınların ve toplam çalışma süresi daha az olanların şiddete maruz kalma durumunun arttığı belirtilmiştir. Şiddetin sağlık kurumlarında görünürlüğünün artmasıyla hekimlerin çalışma hayatına atıldığı andan itibaren şiddeti deneyimleme olasılığı da artmaktadır. Mevcut çalışmada çalışma süresi daha düşük olan daha fazla şiddete maruz kaldığı bulunmuşken, Fisekovic Kremic vd.,'nin(2017) Sırbistan'da birinci basamak sağlık hizmeti sunan hekimlerle yapmış olduğu çalışmada mevcut kurumda çalışma süresi artan katılımcıların daha fazla şiddete maruz kaldığı bulunmuştur. Nitekim Jia vd.'nin (2022) yılında yapmış olduğu çalışmada da mevcut kurumda çalışma süresi artan katılımcıların daha fazla şiddete maruz kaldığı bulunmuştur. Katılımcıların %75,2'sinin mevcut kurumda 5 yıl ve altı çalıştığı katılımcıların mevcut kuruma, kurum hasta profiline, hasta ve hasta yakını ile kurduğu ilişkiye bağlı olarak şiddete maruz kalma olasılığının arttığı ve mevcut çalışmalar arasındaki farklılığın da bu nedenlerden etkilendiği söylenebilir.

Şiddet, sağlık çalışanları özellikle de hekimler üzerinde yıkıcı etkilere neden olabilmektedir. Çalışmada şiddetin katılımcılar üzerinde tükenmişlik, performans ve verimliliğin düşmesi, işten ayrılma, motivasyon kaybı, korku, kaygı, öfke ve mesleki değer kaybına neden olduğu belirtilmiştir. Etçioğlu vd'nin (2021) yapmış olduğu çalışmada aile hekimlerinde şiddete bağlı olarak motivasyon kaybının yaşandığı, kendi yaşamları ve meslektaşlarına yönelik kaygılarının arttığı ifade edilmiştir. Katılımcıların şiddete dair çözüm önerileri incelendiğinde alan yazına benzer nitelikte faillere cezai yaptırım uygulanması ve cezaların artırılması önerisi ön plana çıkmaktadır. El- Gileny vd. (2015) ile Alalmi ve

Kofi'nin (2020) yapmış olduğu çalışmalarda da hukuki yaptırımların artırılması vurgulanmaktadır. Ulusal alan yazında da sağlıkta şiddetle ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde şiddet eylemine yönelik hukuki yaptırımların uygulanması ve artırılmasının gerekliliği ifade edilmektedir (Yılmaz ve Yüksel, 2022; Er, 2021; Yardımcıoğlu, 2018).

Alan yazında, birinci basamak sağlık hizmeti sunan aile sağlığı merkezlerinde aile hekimlerine yönelik şiddet olgusuna ve şiddet olgusunu etkileyen faktörlere dair çalışmaların yeterli düzeyde olmadığı söylenebilir. Mevcut çalışma ile hekimlerin sosyo demografik özelliklerini belirlemeye yönelik soruların yanı sıra hekimlerin şiddete uğrama sıklığı, hangi tür şiddet(ler)e maruz kaldığı, hekimlere kim(ler) tarafından şiddet uygulandığı, şiddetin hekimler üzerindeki etkisi, şiddetin çözümüne dair hekimlerin önerileri ve şiddete maruz kalmaya yönelik risk faktörlerinin belirlenmesi amaçlanmaktadır.

Çalışmanın sonuçlarından hareketle birinci basamak sağlık hizmeti sunan sağlık çalışanları odağında ilgili tüm paydaşların katılımıyla (Cumhurbaşkanlığı bünyesinde yer alan Türkiye Sağlık Politikaları Enstitüsü, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Sağlık Bakanlığı, İç İşleri Bakanlığı, Üniversiteler, Türk Tabipleri Birliği, Sağlık İş Kolundaki Sendikalar, Aile Hekimleri Federasyonu, Aile Hekimleri Dernekleri vb.) şiddete yönelik mevcut politikaların gözden geçirilmesi ve gerekli görüldüğü noktada yeni politikaların oluşturulması, oluşturulan bu politikaların sahada etkili bir biçimde uygulanması için kontrollerin yapılması büyük önem taşımaktadır. Kurumsal açıdan şiddetin önlenmesi noktasında güvenlik önlemleri artırılabilir, şiddetin önlenmesi ve kontrolüne yönelik sağlık çalışanlarına eğitimler planlanabilir, hasta ve hasta yakınlarına şiddetin bir suç olduğu ve şiddet uyguladıkları takdirde cezai sürecin başlayacağına dair bilgilendirici materyaller hazırlanabilir. Şiddet sonucunda ortaya çıkan mesleki değer kaybı, tükenmişlik, korku, kaygı ve öfkenin çalışanlar üzerindeki etkisini azaltmak amacıyla Sağlık Bakanlığı ve İl sağlık Müdürlüğü ile iletişime geçilerek psikolojik destek almaları sağlanabilir.

#### KAYNAKÇA

Alalmi, O., & Kofi, M. (2020). Awareness and use of policies and procedures to report workplace violence against primary health care physicans, *International Journal of Advanced Community Medicine*, 3(2),46-52.

Alsalem, S.A., Alsaabani A., Alamri R.S., Hadi, R.A., Alkhayri M.H. et al (2018). Violence towards healthcare workers: A study conducted in Abha City, Saudi Arabia. *Journal of Family and Community Medicine*, (25)3, 188-193.

Atak, M., & Halaç, Ş. (2021) İstanbul'un bir ilçesinde 2019-2020 yıllarında birinci basamakta gerçekleşen şiddet olayları ve düzenlenen tutanakların incelenmesi: Karma yöntem araştırması, 5. Uluslararası Farklı Şiddet Boyutları ve Toplumsal Algı Kongresi.

Ayrancı, Ü., Yenilmez, Ç., Günay, Y., & Kaptanoğlu, C. (2002). Çeşitli sağlık kurumlarında ve sağlık meslek gruplarında şiddete uğrama sıklığı, *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, (3)3, 147-154.

Aytaç, S., Bilgel, N., Bozkurt, V., & Yıldız, S. (2011). Şiddetin kavramsal ve kuramsal çerçevesi, içinde iş yerinde şiddet (ed. Serpil Aytaç, Nuran Bayram). İstanbul: Beta Yayıncılık.

Correia da Silva, A.T., Peres, M.F., Lopes, C., Schraiber, L.B., Susser, E. & Menezes, P.R. (2015). Violence at work and depressive symptoms in primary health care teams: a cross-sectional study in Brazil. *Soc.Psychiatry Psychiatr Epidemiol*, 50,1347-1355.

Doğan, E., Hıdıroğlu, S., & Karavuş, M. (2017). Birinci basamak hekimlerinin hastalarla ilgili karşılaştıkları sorunların değerlendirilmesine yönelik niteliksel bir çalışma, *The Journal of Turkish Family Physician*, 8(1): 2-10.

Dursun, Y. (2011). Şiddetin izini sürmek: Şiddet nedir? *Felsefe ve sosyal Bilimler Dergisi*, 12, 1-18.

El- Gilany, A.H., El- Wehady, A., Amr, M. (2010). Violence against primary health care workers in al- hasa, Saudi Arabia, *Journal of Interpersonal Violence*, 25(4), 716-734.

Er, T., Ayoğlu, F.N., & Açıkgöz, B. (2021). Violence against healthcare workers: Risk factors, effects, evaluation and prevention, *Turkish Journal of Public Health*, 19(1), 69-78.

Etçioğlu, E., Aydın, A., Ekerbiçer, H. Ç., Özen, F., Aydın M.R., Köse, E., & Muratdağı, G. (2021). Aile hekimlerinin çalışma şartlarının değerlendirilmesi: Niteliksel bir araştırma. *Sakarya Tıp Dergisi*, 11(4), 757-764.

Gelles, R.J., & Strauss, M. (1979). Violence in american in family, *Journal of Social Issues*, 35(2), 15-39.

Graham, H.D., & Gurr, T.R. (1969). *The history of violence in America*, New York: Bantham Books.

Hıdıroğlu, S., Tanrıöver Ö., Tosun, M., Turan, C.A., Günaydın, B.S., Eser, B., Htoo, K.M., & Karavuş, M. (2019). Birinci basamak sağlık çalışanlarının şiddete maruziyet düzeyleri ile iş doyumunu arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi, *The Journal of Turkish Family Physican*, 10(4): 173-194.

International Labour Office (ILO), International Council of Nurses (ICN), World Health Organization (WHO), Public Services International (PSI) (2002). *Framework guidelines for adressing working violence in the health sector*, Geneva.

Jia, H., Yu, J., Feng, T., Ning, L., Cao, P., Shang, P., Gao, S., & Yu, X. (2022). Factors inflencing medical personnel to work in primary care institutions: An extended theory of planned behavior. *Environmental Research and Public Health*, 19(2785): 1-15.

Fisekovic Kremic, M.B., Terzic-Supic, Z.J., Santric- Milicevic, M.M., & Trajkovic, G.Z. (2017). Encouraging Employees to report verbal violence in primary health care in Serbia: A cross- sectional study, *National Institute of Public Health*, 56(1): 11-17.

Michaud, Y. (1991). *Şiddet (cep üniversitesi) (Çev.Cem Muhtaroglu)*, Ankara: İletişim Yayınları.

Nordin, H. (1995). Fakta om vaold och hot I arbetet, Solna, Occupational Injury Information System, Swedish Board of Occupational Safety and Health.

Ogboghodo E.O., & Okojie O.H. (2020). Workplace violence in the health sector: An assessment of prevalence and pattern, *European Journal of Public Health*, 30, 979-980.

Özen, S. (2007). İşyerinde psikolojik şiddet ve nedenleri, *İş-Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 9(3): 1-24.

Richers, D. (1989). *Antropolojik açıdan şiddet (çev. Dilek Hattatoğlu)* İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Toro, T., Guerra, A.R., Castro- & Monteiro, M. (2016). Agressions towards primary health care workers in Madrid, *Esp Salud Publica*, 90, 1-12.

Türk Dil Kurumu (2023). Şiddet tanımı. Erişim Tarihi: 10.10.2023. Erişim Adresi: <https://sozluk.gov.tr/>.

U.S. Bureau of Labour Statistics (USBLS), (2020) Workplace Violence In Healthcare, Erişim Tarihi: 05.09.2023. Erişim Adresi: <https://www.bls.gov/iif/factsheets/workplace-violence-healthcare-2018-chart1data.htm>.

Ünsal, A. (2018). Şiddet (9. Baskı) *Cogito*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Volderwülbecke, F., Feistle, M., Mehring, M., Scheneider, A., & Linde, K. (2015). Aggression and violence against primary care physicans- a nationwide questionnaire survey. *Deutsches Arzteblatt International*, 112, 159-65.

World Health Organization (1996). Global Consultation on Violence and Health. Violence: A Public Health Priority. Geneva, World Health Organization.

World Health Organization (2022). Preventing Violence Against Health Workers, 2022. Erişim Tarihi: 05.09.2023. Erişim Adresi: <https://www.who.int/activities/preventing-violence-against-health-wor-kers>.



Yardımcıoğlu, D. (2018). Türk iş hukukunda iş yerinde şiddet ve uygulanacak hukuki yaptırımlar, *International Journal of Social and Humanities Sciences*, 2(2), 144-160.

Yılmaz B. E., & Yüksel, E. (2022). Bir eğitim ve araştırma hastanesinde çalışan sağlık çalışanlarına yönelik şiddetin değerlendirilmesi: kesitsel bir çalışma. *Türkiye Klinikleri Adli Tıp ve Adli Bilimler Dergisi*. 19(3), 158-164.



ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi \* Research Article

## Hellen Kolonizasyon Sürecinde Ekonomik Boyut: Sinope Örneği

### Economic Dimension in the Hellenic Colonization Process: The Case of Sinope

**Meltem TEMİZKAN**

Dr. Öğr. Üyesi, Sinop Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

mltm92.tmkzn@gmail.com

Orcid ID: 0000-0001-8980-0642

**Öz:** Pontos Eukseinos (Karadeniz) bölgesinde Hellenler tarafından bir kolonizasyon süreci başlatılmıştır. Karadeniz coğrafyasında kurulan koloni kentler üzerinden gerçekleştirilen ticaret ise bölgenin ekonomik olarak güçlenmesini sağlamıştır. Bu kolonizasyon sürecinde Sinope (günümüzdeki Sinop) kentinin önemli bir yeri olmuştur. Nitekim kentin elverişli yapısı kolonileştirmeyi kolaylaştıran etkenlerden birini oluşturmuştur. Sinope kentinin coğrafi konumundan kaynaklanan verimliliği kuruluş gerekçelerinden biri olarak görülmüştür. Bu verimlilik ve bölge üzerinden yapılan ticaretin genişlemesi sonucunda ise kent ekonomik olarak güç elde etmiş ve kendi kolonilerini kurmaya başlamıştır. Koloni kentlerin kurulmasıyla şekillenen idari yapıda ticari ürünlerin üretiminin yanı sıra bu ürünlerin diğer bölgelere ulaşımının hız kazanması hedeflenmiştir. Sinope kentinin en önemli kolonileri ise Doğu Karadeniz'de yer alan Kotyora (günümüzdeki Ordu), Kerasos (günümüzdeki Giresun) ve Trapezous (günümüzdeki Trabzon) olarak bilinmektedir. Bu çalışmada, Sinope kentinin kolonileştirilmesiyle birlikte kentin kendi kolonilerinde yürütülen ticari faaliyetler Antik ve modern literatür incelenerek anlatılmaya çalışılmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Pontos Eukseinos (Karadeniz), Koloni, Sinope, Kotyora, Trapezous.

**Abstract:** A colonization cycle was started by the Greeks in the Pontos Eukseinos (Black Sea) Region. The trade carried out through the colonial cities established in the Black Sea geography enabled the region to strengthen economically. The city of Sinope (modern Sinop) had an important place in this colonization process. As a matter of fact, the convenient location of the city was one of the factors that facilitated colonization. The efficiency of the city of Sinope, resulting from its geographical location, was seen as one of the reasons for its establishment. As a result of this productivity and the expansion of trade through the region, the city became economically stronger and began to establish its own colonies. In the administrative structure shaped by the establishment of colonial cities, it was aimed to produce commercial products as well as to quickly deliver these products to other regions. The most important colonies of the city of Sinope are known as Kotyora (modern Ordu), Kerasos (modern Giresun) and Trapezous (modern Trabzon) located in the Eastern Black Sea Region. In this study, following the colonization of the city of Sinope, the commercial activities carried out in the city's own colonies were discussed using ancient and modern literature.

**Keywords:** Pontos Eukseinos (Black Sea), Colony, Sinope, Kotyora, Kerasos, Trapezous.

Geliş Tarihi:08.03.2024

Kabul Tarihi:31.07.2024

Yayın Tarihi:31.08.2024

Atıf: Temizkan, M. (2024). Hellen kolonizasyon sürecinde ekonomik boyut: Sinope örneği. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 993-1004. Doi: 10.33437/ksusbd.1449195

## GİRİŞ

Kolonizasyon süreci bir topluluğun ticari ya da tarımsal faaliyetlerde bulunmak amacıyla kendi sınırları dışındaki verimli topraklarda egemenlik kurmasıyla şekillenmiştir (Ferro, 1997: 1; Tekin, 2019: 72). Hellen kolonizasyonunun tarihi tartışmalı olsa da<sup>1</sup>, Hellenlerin Mare Internum (Akdeniz) ve Pontos Eukseinos (Karadeniz) bölgelerinde kolonizasyon faaliyetlerinde buldukları süreç, MÖ 750-550 yılları olarak kabul edilmektedir (Memiş, 2019: 253). Hellenler Akdeniz’de etkin bir ticaret ağının şekillenmesini sağladıktan sonra Hellespontos (Çanakale Boğazı) ve Propontis’e (Marmara Denizi) doğru ilerleyerek kolonileştirme faaliyetlerinde bulunmuşlardır (White, 1961: 448; Mansel, 1971: 155; Memiş-Bülbül, 2019: 185; Tsetskhladze, 2006; Arslan, 2007: 6-7; İplikçioğlu, 2015: 24; Petropoulos, 2019: 193). Koloni faaliyetleri Miletos, Megara (Megara/Yunanistan), Samos (Sisam Adası), Ephesos (Efes/İzmir) ve Khios (Sakız Adası) gibi Hellen kentleri tarafından gerçekleştirilmiştir.<sup>2</sup> Bu kentler Pontos Eukseinos (Karadeniz) kıyılarındaki yerleşimlerin zenginliklerinden yararlanmak amacıyla koloniler kurarak bölgedeki ticari faaliyetlerin hızlanmasını sağlamışlardır. Koloni olarak kurulan ve aktif faaliyet gösteren kentler ise bir ticaret ağının içerisinde bulunarak ekonominin canlanmasında rol oynamışlardır (Leaf, 1916: 2-3; Boardman, 1962/1963: 34; Doğanç, 2018: 675).

Hellen kolonizasyonu sürecinde Karadeniz’de oluşturulan ticaret ağının genişlemesi ve hız kazanması sonucunda Karadeniz kolonistler tarafından “*Pontos Eukseinos/Konuk Sever Deniz*” olarak anılmıştır.<sup>3</sup> Eskiçağ’da “*Pontos Eukseinos*” olarak bilinen Karadeniz, (Plinius, *Naturalis Historia*, IV. XII. 74-77) Propontis’ten (Marmara Denizi) Aigaion Pelagos’a (Ege Denizi) ve buradan da Mare Internum’a (Akdeniz) bağlanan bir iç deniz olarak tanımlanmaktadır. Pontos Eukseinos’u (Karadeniz) Propontis’e (Marmara Denizi) Bosporos Thrakios (İstanbul Boğazı) bağlamaktadır.

Karadeniz, doğuda Kolkhis (Gürcistan) ve Kafkaslar, batıda Thrakia, kuzeyde Krimea (Kırım) ve Maiotis (Azak Denizi), güneyde ise Bithynia, Paphlagonia ve Pontos ile çevrelenen bir bölgedir (Doğanç, 2018: 673-674; Sevin, 2019: 4). Bölgenin önemli liman kentlerinden biri olan Sinope (günümüzdeki Sinop) ise Kuzey Anadolu’da yer alan ve sahip olduğu jeostratejik konumu sayesinde verimli alanlara sahip bir kenttir (Grote, 1882: 555; Koçak, 2003: 697).

Ionia bölgesinin önemli kentlerinden biri olan Miletos, Propontis (Marmara) ve Pontos Eukseinos (Karadeniz) bölgelerinde koloniler kurarak faal bir ticaret ağının yürütülmesinde öncü olmuştur (Mansel, 1971: 158; Memiş, 2019: 255; Memiş-Bülbül, 2019: 186). Böylelikle Karadeniz ve çevresinde gelişen kolonizasyon MÖ 7. yüzyılda Miletos önderliğinde başlamıştır. Miletoslular Karadeniz bölgesinin neredeyse tamamında koloniler kurarak bölgedeki etkin ticaret ağını yönetmişlerdir (Cook, 1959/1960: 34; White, 1961: 448-449; Boardman, 1962/1963: 34; Greaves, 2002: 104; Doğanç, 2018: 676; Tekin, 2019: 74). Bu kolonizasyon sürecinde Karadeniz bölgesinin verimli topraklarına ulaşım amaçlanmıştır. Ancak bu topraklarda rahat ticaret yapabilmek iyi ve korunaklı limanlara sahip olmayı gerektirmiştir. Bu durum tarım faaliyetlerinin yanı sıra balıkçılık faaliyetlerinin rahatlıkla yürütülebilmesi ve elde edilen ürünlerin güvenli bir şekilde ticaretinin sağlanmak istenmesinden kaynaklanmıştır (White, 1961: 448-449; Greaves, 2002: 107-108). Bu bağlamda Hellenlerin Karadeniz ve çevresindeki koloni bölgeleri Herakleia Pontike (Karadeniz Ereğli/Zonguldak)<sup>4</sup>, Amisos (Samsun)<sup>5</sup>, Sinope (Sinop), Kotyora (Ordu), Kerasos (Giresun) ve Trapezous (Trabzon) gibi yerleşim yerlerinden oluşmuştur. Öyle ki Antik Dönem yazarlarından Strabon, Miletosluların Karadeniz ve çevresindeki kolonilerinin yaygınlığı hakkında şöyle bir aktarımda bulunmaktadır:

<sup>1</sup> Tartışmalar hakkındaki detaylar için bkz. (Drews, 1976: 18-31).

<sup>2</sup> Thrakia Khersonessos (Gelibolu Yarımadası) MÖ 561-556 yılları arasında Atinalılar tarafından, MÖ 756 ve MÖ 679 yıllarında Kyzikos (Balıkesir) Miletoslular tarafından, MÖ 602 yılında Perinthos (Tekirdağ) Samos tarafından, MÖ 685/676 yılında ise Kalkhedon (Kadıköy/İstanbul) Megara tarafından kolonize edilmiştir (Tsetskhladze, 2006).

<sup>3</sup> Karadeniz’in Hellenler tarafından “*Konuk Sevmeyiz Deniz*” olarak nitelendirilmesinin ardından kolonizasyon süreciyle birlikte gelişen ticari faaliyetlerin hız kazanması sonucunda “*Konuk Sever Deniz*” olarak tanımlandığı ifade edilmektedir (Texier, 2002, *dpn.* 47; Doonan, 2004: 2; Arslan, 2006: 73-78; Arslan, 2007: 5; Tsetskhladze, 2006; Sevin, 2019: 3).

<sup>4</sup> Hellen kentlerinden Megara ve Boiotia’nın MÖ 560 yıllarında kurmuş oldukları koloni olarak bilinmektedir (Tekin, 2007: 39).

<sup>5</sup> Strabon, Yunan tarihçi Theopompos’a dayanarak Amisos’un ilk olarak Miletoslular tarafından, ardından Kappadokyalı bir lider ve sonrasında Athenokles ile Atinalılar tarafından kolonileştirildiğini söylemektedir. Strabon, *Geographika*, XII. 3.14. Amisos kentinin kuruluşu ve kolonizasyonu hakkında detaylar için bkz. (Atasoy, 1994: 73-76).

(...) Pontos Eukseinos'un her tarafı, keza Propontis ve diğer birçok bölge Miletoslular tarafından kolonize edilmiştir (Strabon, *Geographika*, XIV.1).

Miletoslular Karadeniz Bölgesi'nin zenginliklerinden yararlanmak amacıyla koloni faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Bu yerleşim bölgelerinde Miletoslular tarafından tarımsal faaliyet, madencilik ve balıkçılık gibi ürünlerin ticareti yapılmıştır (Graham, 1964: 109; Hind, 1983/1984: 95; Tsetschladze, 2002: 81; Greaves, 2002: 104-107; Arslan, 2007: 6-9).

Miletosluların Karadeniz ve çevresinde koloni olarak kurdukları doğal limana sahip tek yerleşim yeri ise Sinope kenti olarak bilinmektedir. Sinope'deki doğal limanın güvenli oluşu ticaret gemilerinin bu limanı tercih etmesindeki faktörlerden biriydi (Arrianus, *Periplus*, XIII, s. 113; Grote, 1882: 555; Robinson, 2009: 126; Doğanç, 2018: 674-675). Ancak Sinope, Hellen kolonizasyonu sırasında hem jeostratejik öneminden hem de doğal zenginliklerinden dolayı da dikkat çekmekteydi. Zira kentin Anadolu topraklarının kuzey kesiminin en uç sınırında bulunması<sup>6</sup> ve Anadolu'nun iç bölgeleriyle olan bağlantısı kolonileştirme nedenlerinin başında gelmekteydi. Kent, jeostratejik özelliklerinden kaynaklanan zenginliği sayesinde zamanla Akdeniz ticaretinde bile önemli bir yer edinmiştir (Koçak, 2003: 703). Böylelikle kolonizasyon sürecinde Sinope (Sinop) kenti Karadeniz Bölgesi'nde kurulan ticaret ağının merkezi hâline gelmiştir (Bonner, 1925: 360; Doonan, 2004: 8). Bu noktada kentin kuruluş sürecinde rol oynayan jeostratejik ve ticari konumu ile bunun sonucunda kurmuş olduğu kolonilere yakından bakmak konunun daha anlaşılır olması açısından faydalı olacaktır.

### SİNOPE KENTİNİN KURULUŞUNDA EKONOMİK ETKENLER

Karadeniz'in güney kıyısında yer alan Sinope (Gates, 2021: 402) Hellen kolonizasyonu sürecinde Paphlagonia<sup>7</sup> kıyısındaki en önemli yerleşim merkezlerinden biriydi (Johnston, 1913: 248; Burstein, 2006: 140). Sinope kentinde gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalar Miletoslu kolonistlerin, MÖ 7. yüzyılın sonlarında bölgede koloni kurmuş olduklarını göstermiştir<sup>8</sup> (Akurgal, 1956: 48; Doonan, 2004: 1;74; Tsetschladze, 2006; Petropoulos, 2019: 200). Antik dönem yazarlarından Ksenophon'un da (*Anab.* 6. 1. 15) Miletoslular tarafından kurulduğunu teyit ettiği bu kent yarımada üzerinde yer aldığı konumuyla iyi ve korunaklı limanlara sahiptir (Res. 1). Bu durum, bölgede koloni/kent kurulmasını kolaylaştıran etmenlerin başında gelmektedir. Kentteki limanın konumu aynı zamanda Karadeniz'de yürütülen ticari faaliyetlerin hız kazanmasına zemin hazırlamıştır. Böylelikle Karadeniz'in güney kıyısından diğer Hellen kentlerine ulaşım kolaylaşmış ve bu durum Sinope kentinin coğrafi konumunun bir yansıması olarak değerlendirilmiştir (Burstein, 2006: 140; Robinson, 2009: 131; Gates, 2021: 402-404). Kentin coğrafyasının sahip olduğu zenginlikler Strabon'un cümlelerine ise şu şekilde yansımıştır:

(...) Sinope, hem doğa hem de insanlar tarafından çok güzel bir şekilde süslenmiş ve bir yarımadaının boynu üzerinde kurulmuştur ve berzahın her iki tarafında da iç ve dış limanları ve olağanüstü iyi palamut dalyanları bulunur. Ben bunlardan daha evvelce de söz etmiş ve Sinope'lilerin balıkçılıkta ikinci, Byzantion'luların da üçüncü olduklarını söylemişim. Ayrıca yarımada çepeçevre dik kıyılarla çevrilidir ve bunlar arasında halkın "Khoinkidos" dediği kaya kovukları vardır; su yükselince bunlar suyla dolar ve hem bu nedenle hem de bütün kayanın yüzeyinin diken gibi oluşundan ve çıplak ayakla geçmeye imkân olmadığından buraya erişmek güçtür. Daha yukarıda, kentte toprak verimlidir ve özellikle kentin dolayları çeşitli bostanlarla bezenmiştir (Strabon, *Geographika*, XII. 3. 11).

Strabon, Sinope kentinin verimliliğini coğrafi özelliklerine bağlamakta ve özellikle kentin bir yarımada üzerine kurulduğunu belirtmektedir. Ayrıca Strabon, kentin doğal limanlara sahip olduğuna dikkat çekmektedir. Karadeniz Bölgesi'nin en önemli liman kenti olarak bilinen bölgede, doğu ve batı olmak üzere iki liman bulunmaktadır. Kentin güneydoğu limanı ticaret gemilerinin zorlu hava şartlarında da geçişine olanak tanımıştır (Res. 1). Bu durum kentin ticaret ve özellikle balıkçılık faaliyetlerinde önemli bir yere sahip olmasına neden olmuştur. Bu balıklar salamura edilerek/tuzlanarak Sinope üzerinden diğer Hellen kentlerine dağıtılmıştır (Robinson, 2009: 140). Kentin güneydoğu limanı sayesinde ekonomik faaliyetlerin sürekliliği sağlanabilmiş, bu durum

<sup>6</sup> Kentin en uç noktası İnceburun'dur (Doonan, 2004: 6).

<sup>7</sup> Bölge doğu kıyısında Halys Irmağı, güney kesiminde Galatia ve Phrygia, batısında Bithynia ve kuzeyinde ise Eukseinos'la çevrelenmiştir (Strabon, *Geographika*, XII. 3. 9).

<sup>8</sup> Bölgede Asur egemenliğine dair görüşler hakkında ayrıca bkz. (Robinson, 2009: 145-146).

Miletoslu kolonistlerin ticaret hacminin büyümesine de imkân tanımıştır (Koçak, 2003: 702-703; Robinson, 2009: 126). Sinope'nin yaklaşık 10 km. batı kıyısında bulunan Harmene/Armene ise (günümüzdeki Akliman) küçük bir liman olarak faaliyet göstermiştir (Arrianus, *Periplus*, XIII, s. 112; Doonan, 2004: 81-82). Kentin İç Anadolu topraklarının yanı sıra Kırım Yarımadası ile olan bağlantısı da ticari faaliyetlerin kolaylıkla sürdürülmesini sağlayan etkenlerden biri olmuştur (Erzen, 1956: 69)<sup>9</sup>. Sinope'nin bir diğer fiziki özelliği ise Boztepe Yarımadası'nın üzerine kurulması ve bu yarımadaı dik kıyılarla çevrelemiş olmasıdır (Res. 2). Bu yönüyle bakıldığında kentin dış tehditlere karşı doğal bir güvenlik çemberine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Tüm bu etmenler kentin korunaklı bir yapıya sahip olduğunu göstermiş ve kuruluş gerekçeleri olarak görülmüştür. Ancak Strabon'un aşağıdaki cümlelerinden de anlaşılacağı üzere kentin korunaklı coğrafyası onu her zaman dış tehditlere karşı koruyamamıştır. İlgili satırlar şu şekildedir:

*(...) Burası Armene'den elli stadion uzaklıktadır; dünyanın o kısmındaki kentlerin en önemlisidir. Bu kent Miletoslular tarafından kurulmuştur; burada bir deniz üssü kurmak suretiyle kent, Kyaneai berisindeki denizlere egemen oldu ve hatta Kyaneai'nin ötesinde bile Hellenlerle beraber birçok mücadelelere katıldı; uzun süre bağımsız kaldığı halde sonunda bağımsızlığını koruyamadı ve kuşatılarak zapt edildi ve ilk önce Pharnakes (MÖ 183) ondan sonra Eupator'a kadar (VI. Mithridates) onun selefleri ve en son olarak da Eupator'u yenen Romalılar tarafından ele geçirildi (Strabon, *Geographika*, XII. 3. 11).*

Sinope'nin Karadeniz Bölgesi'ndeki en verimli topraklara ve elverişli limanlara sahip olduğu bilgisi Arrianus'un anlatılarında da geçmektedir (Arrianus, *Periplus*, XIII, 113; Robinson, 2009: 148). Strabon'a göre ise bölgenin elverişli yapısı dönemin etkin ve güçlü devletlerinin dikkatini çekmiş ve burada her daim bir hâkimiyet kurulmak istenmesine neden olmuştur. Anlaşılan Sinope'nin bu avantajlı konumu Miletosluların da dikkatini çekmiştir. Bu bakımdan Antik Dönem yazarlarından Ksenophon'un naklettikleri MÖ 4. yüzyılın başlarında bile bunun etkisinin sürdüğünü göstermektedir:

*(...) Hellenler yeterli sayıda gemileri olduğundan denize açıldılar ve Paphlagonia'yı sol taraflarına alarak elverişli rüzgarın da yardımıyla bir gün bir gece yol aldılar. Bir sonraki gün Sinope'ye ulaştılar ve Harmene'de (Akliman) demirlediler. Sinopeliler Paphlagonların ülkesinde yaşamakla birlikte aslında Miletos göçmenidirler (Ksen. *Anab.* 6.1.15).*

Ksenophon, Sinope'de yaşayan halkın Miletos kökenli olduğunu ve Sinope'nin kolonizasyon sürecindeki kuruluşunda Miletosluların rol oynadığını belirtse de<sup>10</sup> kentin kuruluş tarihi tartışmalara açıktır (Doonan, 2004: 71). Antik Dönem yazarlarından Eusebios kentin kuruluş tarihini MÖ 631/630 olarak vermektedir.<sup>11</sup> Karadeniz ve çevresinde gerçekleştirilen kolonizasyonun da bu yıllara denk gelişi Eusebios'un dikkat çektiği MÖ 631/630 yılını desteklemektedir. Ayrıca kentte gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalar da<sup>12</sup> Sinope kentinin MÖ 631/630 yılında kurulduğunu göstermiştir<sup>13</sup> (Akurgal, 1956: 49).

<sup>9</sup> Sinope'nin Kuzey Batı Anadolu ve Karadeniz arasındaki ticari ilişkilerde ana merkezlerden biri olduğu, MÖ 5. ve 4. yüzyıllarda Miletos'un Karadeniz'deki önemli kolonilerinden olan Histria ve Olbia ile olan ilişkilerinden de anlaşılabilir. Zira Sinope, Aiginalı tüccarlar tarafından Histria ve Olbia'dan alınıp Hellen kentlerine taşınan tahıl ile köle ticaretinde Abydos'la birlikte ana güzergâhlardan biri olarak kabul edilmektedir. Aigina ağırlık sisteminde sikke darp etmesi, onun bu ticari alanın içinde yer aldığı konusunda değerlendirmelere sebep olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Öncü, 2023: 312-313.

<sup>10</sup> Kentte Frig keramiğine rastlanması, Hellenlerin yanı sıra Friglerin de bölgede faaliyet gösterdiklerine dair söylemleri beraberinde getirmiştir. Detaylar için bkz. (Erzen, 1956: 71).

<sup>11</sup> Sinope kentinin yanı sıra koloni kenti olan Trapezous'un da (Trabzon) kuruluş tarihi Eusebios tarafından MÖ 757/756 yılı olarak verilmektedir. Ancak Trapezous'un Sinope kentinin koloni kenti olması nedeniyle Sinope'nin Trapezous'tan daha önce kurulduğuna dair görüşler mevcuttur. Ayrıca Sinope kentinin Kimmer saldırıları baz alınarak iki kez kurulmuş olabileceği de düşünülmektedir. Sinope ve Trapezous kentlerinin kuruluş tarihi hakkında tartışmalar ve detaylar için bkz. (Eusebios, *Chronicorum*, II. 80; Arrianus, *Periplus*, I, s. 51; Johnston, 1913: 248-249; Cook, 1946: 72; Burn, 1949: 70; Graham, 1958: 25-26; Drews, 1976: 22; Mosshammer, 1979: 201; Atasoy, 1994: 40; Gorman, 2001: 64;248; Doonan, 2004: 71; Arslan, 2008: 710; Robinson, 2009: 148-149).

<sup>12</sup> Sinop kentindeki arkeolojik çalışmalar 1950 yılında Kastamonu Müzesi Müdürü Ahmet Gökoğlu tarafından başlatılmıştır. 1951-1952 yıllarında ise kentte Prof. Dr. Ekrem Akurgal başkanlığında arkeolojik çalışmalar yürütülmüş ardından 1953 yılında Doç Dr. Afif Erzen, Dr. Ludwig Budde, Baki Ögün ve Hikmet Gürçay tarafından bu çalışmalar devam ettirilmiştir (Erzen, 1956: 69; Dönmez, 2004: 1). Sinop kentinde gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalar ve buluntular hakkındaki detaylar için bkz. (Boysal, 1958: 23-29; Dönmez, 2004: 1-27).

<sup>13</sup> Sinope kentinin kuruluşuyla ilgili mitolojik söylemler de mevcuttur. Konu ile ilgili detaylar için bkz. (Strabon, *Geographika*, XII. 3. 11; Yıldırım, 2020: 391-405).

Sinope'nin ekonomik faaliyetlere elverişli doğal limanlarının yanı sıra balıkçılık, tarıma uygun toprakları ve amphora üretimi de ticaret için önemli bir zemin sağlamıştır (Koçak, 1994: 257-258; Doonan, 2004: 80; Burstein, 2006: 140; Doğanç, 2018: 684; Gates, 2021: 403). Kentteki amphora üretiminin fazlalığı, Ksenophon'un MÖ 4. yüzyılın başlarında Sinope'deki gözlemlerinden yola çıkarak aktarmış olduğu şu bilgilerden anlaşılmaktadır:

(...) *Bunlar Hellenlere dostluk armağanı olarak üç bin medimnos arpa unu ve bin beş yüz amphora sarap yolladılar* (Ksen. *Anab.* 6.1.15).

Sinope'de ticareti yapılan diğer ürünler arasında kereste, zeytinyağı, miltos, sinoper, sinopeli ya da sinopis olarak bilinen boyalar<sup>14</sup> ve gemi yapımında kullanılan kırmızı mermer yer almıştır (Johnston, 1913: 261; Gates, 2021: 402-403). Kolonizasyon sürecinde Karadeniz ve çevresinde özellikle gemi yapımı için kullanılan kereste önemli bir ticari ürün haline gelmiştir. Bölgede yetiştirilen zeytin ve bundan elde edilen zeytinyağının ihracatı da yine kentin diğer bölgelerle rekabet etmesini sağlamıştır (Robinson, 2009: 140-141). Kırmızı aşı boyasını ya da bu boyadan elde edilen kırmızı rengi tanımlayan Miltos, Sinoper, Sinopeli, Sinopis gibi boyalar da Sinope kentinin ticaret hacminin genişlemesinde büyük oranda etkili olmuştur (Tezgör, 2022: 46-47). Bahsi geçen etmenlerden de anlaşılacağı üzere kentin sunduğu olanaklar Miletosluların dikkatini çekmiş ve Miletoslular Karadeniz Bölgesi'ndeki en önemli yerleşimlerden biri olan Sinope'yi kolonileştirmiştir. Bu durumu Strabon şu şekilde ifade etmektedir:

(...) *Böylece sonradan bu yerin doğal üstünlüklerini ve oturanların zaafa düştüklerini gören Miletoslular burayı kendilerine mal ettiler ve buraya kolonistler yolladılar* (Strabon, *Geographika*, XII. 3. 11).

Bütün bu faktörler göz önüne alındığında Miletosluların bölgedeki doğal zenginliklere ulaşımının koloni/kent kurmakla mümkün olabileceği düşünülebilir. Sinope kenti üzerinden genişleyen ticaret sayesinde Miletoslular da Karadeniz Bölgesi'nde güç elde etmiştir. Karadeniz Bölgesi'nde yer alan yerleşimlerin ekonomik olarak kazanımları birbirleri arasındaki iletişim ve bu iletişime dayalı oluşan ticari ilişkilere bağlı gözükmiştir. Bölgenin doğu ve batı kıyıları arasındaki iletişim, üretimin yaygınlaşmasını sağlamış ve Sinope hinterlandı bölgeler arasındaki etkileşimin hız kazanmasına zemin hazırlamıştır. Kent, bu iletişim ve etkileşimin kontrol noktasını oluşturmuştur. Karadeniz bölgesindeki kentler arasındaki etkileşimin yanı sıra Sinope kenti üzerinden gerçekleştirilen deniz ticareti sayesinde Kırım Yarımadası'na da ulaşım kolaylaşmıştır. Bu durum kentteki güneydoğu limanının hem elverişliliğinden hem de ticaret trafiğini kontrol etme potansiyelinden kaynaklanmıştır (Doonan, 2004: 6). Kentin jeostratejik ve ekonomik bakımdan sahip olduğu iç ve dış avantajlar aynı zamanda kendi kolonilerini kurmasını da sağlamıştır. Bu kentler, Doğu Karadeniz kıyı şeridinde yer alan Kotyora (Ordu), Kerasos (Giresun) ve Trapezous (Trabzon) olarak bilinmektedir (Diodorus, *Bibliothèque Historique*, XIV. 30. 3; 5; 31. 1; Arrianus, *Periplus*, XIII, s. 113; Grote, 1882: 555; Leaf, 1916: 9; Bonner, 1925: 360; Doonan, 2004: 72; Burstein, 2006: 140; Arslan, 2007: 53; Tekin, 2007: 39; Gates, 2021: 403). Doğu Karadeniz'in yüksek sıradağlarının eteğinde dar bir alan üzerine konumlanan (Grote, 1882: 555-556) bu kentlerin yanı sıra Batı Karadeniz kıyı şeridinde yer alan Abonouteikhos da (İnebolu/Kastamonu) Sinope'nin koloni kentlerinden biridir<sup>15</sup> (Arrianus, *Periplus*, XIII, s. 112).

Batı Karadeniz Bölgesi'nde Sinope'nin kolonileri olarak kabul edilen diğer kentler arasında Kromna (Kurucaşile/Bartın), Tieum/Tieion (Çaycuma/Zonguldak), Kytoron (Gideros Koyu/Cide/Kastamonu) ve Ptereum sayılabilir (Koçak, 1993: 52). Ancak Tieum'un (Çaycuma/Zonguldak) Miletos tarafından kurulduğu ve Herakleia Pontike'nin egemenlik sahası içerisinde yer aldığı düşünülmektedir (Doğanç, 2018: 681). Strabon'a göre ise daha sonra bu birlikten (κοινωνία /koinōnia) ayrılacak olan Tieum/Tieion; Sesamos, Kytoron ve Kromna'yla birlikte Amastris (Amasra/Bartın) kentini oluşturan dört yerleşim biriminden biriydi. Yazar, aynı zamanda Kytoron'u da

<sup>14</sup> Bu boyalar Kappadokia'da üretilmiş ancak Sinope limanlarından ticareti sağlanmıştır. Bu nedenle Sinopeli ya da Sinoper olarak da adlandırılmıştır (Kınacı ve Boyana, 2019: 104).

<sup>15</sup> Sinope kentinin ticaret merkezlerinden (*emporion*) biri olarak bilinen ve Batı Karadeniz Bölgesi'nde yer alan Abonouteikhos/Inopolis, günümüz İnebolu/Kastamonu'ya lokalize edilmektedir. Kent hakkında arkeolojik veriler az olsa da, kentin Amastris (Amasra/Bartın) ile Sinope arasında yer aldığı belirtilmiştir (Reinach, 1905: 113). Strabon kentin küçük bir kasaba görünümünde olduğunu söylemektedir (Strabon, *Geographika*, XII. 3. 10). Kentin dar bir limanı olduğu ve bu limanın balıkçılık faaliyetlerinde etkin olduğu anlaşılmıştır. Ancak kent, küçük ticaret gemilerinin geçişine olanak tanımış ve coğrafi zorluklardan kaynaklanan ulaşım problemi nedeniyle fazla gelişmemiştir (Arrianus, *Periplus*, XIV, s. 112; Doğanç, 2018: 684).

bir zamanlar Sinope'nin ticaret merkezlerinden (ἐμπόριον/ Emporion) biri olduğunu ifade etmektedir (Strabon, *Geographika*, XII. 3. 10).

Sinope kentinin ticaret ağının genişlemesinde rol oynayan koloni kentler, ticaret ürünlerinin toplandığı ve Ege ile Akdeniz bölgelerine dağıtıldığı alanı oluşturmuşlardır. Ayrıca bu kentlerin güvenliği Sinope tarafından sağlanmış ve bunlar vergiye tâbi tutulmuşlardır (Grote, 1882: 555; Bonner, 1925: 361). Koloni kentler, ana kent olan Sinope'ye bağlılık içerisinde bir tutum sergilemiştir (Johnston, 1913: 248-250). Koloni kent olarak kurulan kentler üzerinden Karadeniz'deki ticaretin kontrolü Sinope tarafından sağlanmış, böylelikle Sinope kenti Karadeniz'in kıyı bölgelerindeki varlığını güçlendirmiştir (Doonan, 2004: 72). Ancak Karadeniz Bölgesi'nde ticari kontrol merkezi konumuna yükselen Sinope, zamanla yerini bölgedeki bir diğer koloni kent olan Amisos'a (günümüzdeki Samsun) bırakmıştır. Buna rağmen kent bir ticaret merkezi olarak, Roma dönemine kadar varlığını sürdürmüştür. Romalı komutan ve devlet adamı Iulius Ceasar (MÖ 108-44) döneminde "*Colonia Iulia Felix Sinope*" adıyla Roma'nın koloni kenti olarak ticari faaliyetlerini sürdürmüştür (Tekin, 2007: 39; Tekin, 2019: 217).

## SİNOPE KOLONİLERİ

### Kotyora (Ordu)

Miletosluların kolonisi olarak kurulan Sinope kentinin gelişerek güçlenmesi, kendi kolonilerini kurmasını sağlamıştır. Bu kolonilerden biri Kotyora olarak bilinmektedir (Ksen. *Anab.* 5. 5. 3; 10; Diodorus, *Bibliothèque Historique*, XIV. 31. 1; Arrianus, *Periplus*, XVI: 125-126; Cox, 1876: 513; Leaf, 1916: 9). Strabon, Kotyora kentinin sınırları ve coğrafyasıyla ilgili şu bilgileri vermektedir:

(...) *Amisos'tan kalkıp, denizden kıyı boyu gidilirse ilk önce Herakleia Burnu'na, ondan sonra Iasonion (Yasun) denen başka bir burna ve Genetes'e ve sakinleri Pharnakia'yı iskân etmiş olan Kytoros'a gelinir* (Strabon, *Geographika*, XII. 3. 17).

Strabon tarafından Kytoros olarak adlandırılan bölge Kotyora kenti olup, kentin Karadeniz sahil kıyısında yer alan önemli bir yerleşim olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca Strabon kentin Yasun Burnu (Çaytepe Köyü/Perşembe/Ordu) yakınlarında olduğunu belirtmektedir. Kotyora bölgesinde yaşayan halkın ise Tibaranoi/Tibarenoi olarak isimlendirildiği Ksenophon tarafından belirtilmektedir. Ksenophon Kotyora kentini "*Tibarenosların topraklarında kurulmuş bir Sinope kolonisi olan Hellen şehri*" olarak tanımlamaktadır (Ksen. *Anab.* 5. 5. 3).

Kotyora günümüzdeki Bozukkale/Ordu'ya lokalize edilmektedir. Kotyora kentinin Sinope kolonisi olarak faaliyet göstermesindeki en önemli etken, bir liman kenti oluşudur. Böylelikle Sinopeliler tarafından deniz ticaretinin daha rahat yapılması amaçlanmış ve bu nedenle Kotyora, kolonizasyon döneminde önemli bir rol üstlenmiştir (Diodorus, *Bibliothèque Historique*, XIV. 31. 1; Arslan, 2007: 41; Oy, 2021: 12). Bu rol balıkçılık faaliyetlerinin ve ticaretinin gerçekleştirilmesiyle perçinlenmiştir (Johnston, 1913: 250). Balıkçılığın yanı sıra tarım faaliyetlerinin yürütüldüğü kentte, bu faaliyetlerden en önemlisini darı/mısır oluşturmuştur (Arslan, 2007: 41-42). Aynı zamanda Kotyora kentinde çelik üretimi gerçekleştirilmiş ve bu çelik Sinope limanından diğer bölgelere dağıtılmıştır (Robinson, 2009: 143). Gerçekleştirilen bu ticari faaliyetlerin güvenliği Sinope tarafından sağlanmış ve Ksenophon, Kotyora kentine karşı yapılacak herhangi bir saldırının da Sinope tarafından engelleneceğinden bahsetmiştir. Yazar bu durumu şu satırlarla ifade etmektedir:

(...) *Kotyora kolonimizdir. Bu ülkeyi barbarların elinden alarak şimdiki sakinlerine biz verdik. O yüzden bize tıpkı Kerasoslular ve Trapezoslular gibi belirli bir vergi ödüyorlar. Dolayısıyla bu insanlara kötülük yaptığımız zaman Sinope şehri bunu kendine yapılmış sayar* (Ksen. *Anab.* 5.5.10).

Ksenophon'un aktarımından Sinope'nin en önemli liman kentlerinden biri olan Kotyora'nın Sinope tarafından kolonileştirildiği ve bu kentin dış tehditlere karşı güvenliğinin de Sinope tarafından sağlandığı anlaşılmaktadır. Ancak MÖ 183 yılında Kotyora halkı dönemin etkin gücü Pontos Kralı I. Pharnakes (MÖ 197-160/159) tarafından Pharnakeia'ya (Kerasos/Giresun) göç ettirilmiş ve kent zamanla önemini yitirerek küçük bir köy görünümüne bürünmüştür (Strabon, *Geographika*, XII. 3. 17; Arrianus, *Periplus*, XVI: 33; 125-126; Johnston, 1913: 250).

## Kerasos (Giresun)

Sinope kentinin kolonisi olarak kurulan Kerasos, günümüzdeki Giresun iline lokalize edilmektedir. Kerasos, Karadeniz sahil şeridinin önemli liman kentlerinden biri olmuştur (Ksen. *Anab.* 5. 3. 2). Kent limanının Sidene ile Trapezous (Trabzon) arasında olduğu iddia edilmektedir. Kentte tarımsal faaliyetler gerçekleştirilmiş ve bu tarım ürünlerinden en önemlisini darı/mısır oluşturmuştur. Bunun yanı sıra kent limanı üzerinden ticareti yapılan ürünler arasında bakır, gümüş, Khalybes demiri ve tahıl ürünleri yer almıştır. Ancak gerçekleştirilen balıkçılık faaliyetleri kentin ekonomik olarak gelişmesinde etkili olmuştur. Böylelikle kent limanı Karadeniz Bölgesi'ndeki önemli geçiş güzergâhlarından birini oluşturmuş ve bu liman üzerinden Ege ile Akdeniz'e ulaşım sağlanmıştır (Doğancı, 2018: 687).

Karadeniz Bölgesi'ndeki önemli ticaret merkezlerinden (*emporion*) birini oluşturan Kerasos, Pontos Kralı I. Pharnakes (MÖ 197-160/159) döneminde Pharnakeia adını almış ve yukarıda da ifade edildiği üzere, halkı da Kotyora (Ordu) kentinden getirilmiştir (Kınacı ve Boyana, 2019: 101). Böylelikle kentte yeni bir idari yapılanma oluşmuştur. MS 64 yılından sonra ise kent tekrar Kerasos adıyla anılmaya başlamış ve Karadeniz sahil şeridinde yer alarak dar bir alanı kapsamıştır. Buna rağmen kentte tarım faaliyetlerine devam edilmiştir. Dahası Roma generali L. Licinius Lucullus, (MÖ 118-MÖ 57/56) kent üzerinden İtalya'ya kiraz/vişne ağacı göndermiştir (Arrianus, *Periplus*, XVI, s. 127-128; Plinius, *Naturalis Historia*, XV. 30. 102; Robinson, 2009: 128; Kınacı ve Boyana, 2019: 102). Böylelikle kentin Roma döneminde de önemli ticaret merkezlerinden biri olduğu anlaşılmaktadır.

## Trapezous (Trabzon)

Sinope kentinin Doğu Karadeniz bölgesindeki önemli kolonilerinden biri olan Trapezous, günümüzdeki Trabzon'a lokalize edilmektedir (Ksen. *Anab.* 4. 8. 22; Arrianus, *Periplus*, I: 51; Grote, 1882: 555; Dona, 2004: 71; Tekin, 2007: 39). Ksenophon'un kent hakkındaki aktarımı şu şekildedir:

(...) Bir Hellen şehri olan Eukseinos Pontos kıyısındaki Trapezous'a ulaştılar. Sinope kolonisi olan bu şehir Kolkhis ülkesinde bulunuyordu (Ksen. *Anab.* 4. 8. 22).

Doğu Karadeniz sahil şeridinde yer alan kent, coğrafi olarak stratejik bir noktada yer almış ve limanı sayesinde tıpkı diğer koloni kentler gibi ticari geçiş noktalarından birini oluşturmuştur (Grote, 1882: 555; Çiğdem, 2010: 133). Strabon "*Sidene'den sonra, tahkim edilmiş bir kent olan Pharnakia'ya, ondan sonra Hellen kenti olan Trapezousia'ya gelinir.*" demektedir (Strabon, *Geographika*, XII. 3. 17). Trapezous kentinin sınırları güneydoğuda Susurmena (Sürmene), doğuda Rhizaion'a (Rize) değin yayılmıştır (Arslan, 2007: 44-45; Arslan, 2008: 707). Antik Dönem yazarlarından Plinius, Trapezous'un geniş bir dağ kütlesi tarafından çevrelendiğini aktarmıştır (Plinius, *Naturalis Historia*, VI. 4. 11; Arrianus, *Periplus*, I: 51). Kent dağlık ve dar bir alana konumlandırılmış ancak stratejik bağlamda önemli rol oynayan ticari bir yol ağını içerisinde barındırmıştır (Kınacı ve Boyana, 2019: 101).

Trapezous kentindeki en önemli ticari faaliyetlerden biri tıpkı diğer koloni kentlerinde olduğu gibi balıkçılık olmuştur. Bunun yanı sıra hayvancılık faaliyetlerinden bir diğerini arıcılık oluşturmuştur. Aynı zamanda tarım faaliyetlerinin gerçekleştirildiği kentte darı/mısır, buğday, arpa ve üzüm yetiştirilmiştir. Kentte gemi yapımı için kereste üretimi gerçekleştirilmiştir. Bakır madeni açısından da zengin bir sahaya sahip olan kent, limanı sayesinde hem elde etmiş olduğu hem de iç bölgelerden getirilen ticari ürünleri kolaylıkla diğer bölgelere dağıtabilmiştir (Arslan, 2007: 44-45; Doğancı, 2018: 689-690). Dolayısıyla Ksenophon'un da belirttiği gibi bu zenginliğin bir bölümünü vergi olarak ana kent olan Sinope ile paylaşmak zorundaydı (Ksen. *Anab.* 5.5.7-10).

## SONUÇ

Coğrafi konumun, koloni faaliyetlerinin amacına ulaşmasını sağlayan en önemli etkenlerden biri olduğu bilinmektedir. Ticaret faaliyetleri etkinleştirme çabası koloni sürecinin en önemli adımı olarak değerlendirilmiştir. Karadeniz'in güney kıyısından gerçekleştirilen ticari faaliyetler sayesinde Ege ve Akdeniz bölgelerine ulaşım etkinleşmiştir. Karadeniz Bölgesi'nde Miletoslular tarafından bu faaliyetlerin daha rahat yürütülebilmesi, Sinope kentinin kurulmasıyla önemli bir aşama kat etmiştir. Sinope kentinin kolonileştirme sürecinin ardından büyüyen ticaret hacmi, kentin kendi kolonilerini kurmasına zemin hazırlamıştır. Karadeniz'in güney kıyısında bulunan Sinope kentinin doğuya doğru



genişleyerek tespit edilen üç koloni ve kentin batısında belirlenen bir koloni kent kurmasıyla şekillenen süreç, bölgenin ekonomik olarak gelişimini perçinlemiştir. Aynı zamanda Batı Karadeniz Bölgesi'nde küçük birer kasaba görünümündeki ticaret merkezleri de koloni sürecinde faaliyet gösteren önemli yerleşimler olarak görülmüştür. Ancak Sinope kentinin egemenlik sahasının ve kontrol merkezinin Doğu Karadeniz bölgesinde yer alan önemli sahil ve ticaret noktaları olduğu sonucuna varılmıştır. Sinope kentinin kolonileri Karadeniz bölgesinde yer alan çevre kentlerinden oluşmuş ve bu kentler birbirleriyle de iletişim hâlinde olmuşlardır. Bu kentler de tıpkı Sinope kenti gibi Karadeniz'de gerçekleştirilen ticaretin genişlemesinde öncü olmuş, böylelikle Ege, Akdeniz ve Kırım bölgeleriyle etkileşim gerçekleşmiştir. Ticaretin genişlemesinde rol oynayan ekonomik faaliyetlerin en önemlilerinden birisini balıkçılık oluşturmuştur. Bunun yanı sıra özellikle Sinope kentinde üretilen amphora ve miltos, sinoper, sinopeli ya da sinopis olarak bilinen boyalar bölgedeki ekonominin güçlenmesinde önemli derecede rol oynamışlardır. Kentlerdeki limanların elverişliliği ise bu ekonominin genişlemesini sağlayan en önemli unsurlardan biri olarak görülmüştür. Ancak ekonomik faaliyetlerin işleyişinde özellikle Sinope kentinin güneydoğu limanının etkin bir rol üstlenmiş olduğu görülmektedir. Bu liman sayesinde Sinope kenti yüzyıllar boyunca önemini korumuş olup, günümüzde de bu önemini devam ettirmektedir.



**Resim 1.** *Doğu limanı (Foto by Meltem Temizkan)*



**Resim 2.** Sinope Kent Görünümü (Foto by Meltem Temizkan)

## KAYNAKÇA

### Antik Kaynaklar

Arrianus *Periplus*

(Arrianus, *Periplus Ponti Euxini*)

Kullanılan Metin ve Çeviri: Arrianus, *Periplus Ponti Euxini*, Arslan, M. (2005). *Arrianus'un Karadeniz Seyahati (Arriani Periplus Ponti Euxini)*, Odin Yayıncılık, İstanbul.

Diodorus Siculus

(Diodorus Siculus, *Bibliotheca Historike*)

*Bibliotheca Historike* Kullanılan Metin ve Çeviri: *Diodorus of Sicily*. With an English translation by R. M. Geer, London, New York 1947 (The Loeb Classical Library).

Eusebios, *Chronicorum*

(Eusebios, *Chronicorum*)

Kullanılan Metin ve Çeviri: Eusebi, *Chronicorum* (Liber Prior), (Ed. A. Schoene), Berlin 1875.

Ksen. *Anab.*

(Ksenophon, *Anabasis*)

Kullanılan Metin ve Çeviri: Ksenophon, *Anabasis (Onbinlerin Dönüşü)*, Çev. Ari Çokona, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, V. Basım, İstanbul 2020.

Strabon *Geographika*

(Strabon, *Geographika*)

Kullanılan Metin ve Çeviri: Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: XII-XIII - XIV)*, Çev. Prof. Dr. Adnan Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2000.

Pliny *Natural History*,

(Pliny, *Natural History*)

Kullanılan Metin ve Çeviri: Pliny, *Natural History*. With an English Translation in Ten Volumes, Volume II-Libri III-VII, by H. Rackham, Cambridge, Massachusetts Harvard University Press, London.

Texier C. *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, I. Cilt, Çev. Ali Suat, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara 2002.

### Modern Kaynaklar

- Akurgal, E. (1956). Sinop kazıları, *Türk Arkeoloji Dergisi* VI, 48-62.
- Arslan, M. (2006). Pontos'tan Karadeniz'e: Bir Adlandırmanın Ardındaki Önyargılar, Varsayımlar, Gerçekler, *OLBA* XIV, 71-87.
- Arslan, M. (2007). *Mithradates VI Eupator-Roma'nın büyük düşmanı*, Odin Yayıncılık, İstanbul.
- Arslan, M. (2008). Trapezus sikke darpları, *Belleten*, 72(265), 707-746.
- Atasoy, S. (1994). *Antik Çağ'da Amisos*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Boardman, J. (1962/1963). Greek archaeology on the shores of the Black Sea, *The Society for the Promotion of Hellenic Studies*, No. 9, 34-51.
- Bonner, R. J. (1925). Greek colonies and the Hinterland, *The Classical Journal*, 20(6), 359-362.
- Burstein, S. M. (2006). The Greek cities of the Black Sea, *A Companion To The Classical Greek World*, (Ed. Konrad H. Kinzl), Blackwell Publishing, Oxford, 137-152.
- Burn, A. R. (1949). Early Greek chronology, *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 69, 70-73.
- Boysal, Y. (1958). Sinop'un en eski buluntuları ve kolonizasyonu hakkında, *Türk Arkeoloji Dergisi*, VIII-2, 23-29.
- Cook, J. M. (1959-1960). Greek archaeology in Western Asia minor, *The Society for the Promotion of Hellenic Studies*, No. 6, 27-57.
- Cook, R. M. (1946). Ionia and Greece in the Eighth and seventh centuries B. C., *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 66, 67-98.
- Cox, W. G. (1876). *General history of Greece from the earliest period to the death of alexander the great, with a sketch of the subsequent history to the present time*, Harper & Bros, New York.
- Çiğdem, S. (2010). Eskiçağ'da Trabzon Limanı: Askeri ve ekonomik yönden gelişimi ve doğu-batı ilişkilerindeki rolü, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 133-155.
- Drews, R. (1976). The earliest Greek settlements on the Black Sea, *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 96, 18-31.
- Doğancı, K. (2018). Antikçağ'da Karadeniz Bölgesi'ndeki limanların bölgenin ticari ve ekonomik hayatına katkıları, *Anadolu'nun Eski Çağlarında İktisadi ve Zirai Hayat*, (Ed. L. Gürkan Gökçek, vd.), İstanbul, 673-705.
- Doonan, O. P. (2004). *Sinop landscapes exploring connection in a Black Sea Hinterlands*, University of Pennsylvania Museum, Philadelphia.
- Dönmez, Ş. (2004). Yeni arkeolojik bulgular ışığında MÖ 2. binyılda Sinop, *Belleten*, 68/251, 1-28.
- Erzen, A. (1956). Sinop kazısı 1953 yılı çalışmaları, *Türk Arkeoloji Dergisi*, 6, 70-110.
- Gates, C. (2021). *Antik kentler*, Çev. Barış Cezar, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Graham, A. J. (1958). The date of the Greek penetration of the Black Sea, *Bulletin of the Institute of Classical Studies*, No. 5, 25-42.
- Graham, A. J. (1964). *Colony and mother city in ancient Greece*, Manchester University Press, Manchester.

- Greaves, M. A. (2002). *Miletos a history*, by Routledge, London-New York.
- Grote, G. (1882). *A history of Greece from the earliest period to the close of the generation contemporary with alexander the great*, Vol. III, WM. L. Allison & Son, Tribune Building, New York.
- Gorman, B. V. (2001). *Miletos, the ornament of Ionia a history of the city to 400 B. C. E.*, University of Michigan Press, Ann Arbor.
- Ferro, M. (1997). *Colonization: A global history*, by Routledge, London-New York.
- Hind, J. G. F. (1983-1984). Greek and Barbarian peoples on the shores of the Black Sea, *The Society for the Promotion of Hellenic Studies*, No. 30, 71-97.
- Johnston, A. H. (1913). The Earliest Colonisers of the Euxine Sea.: II. The Hellenisation of the euxine, *Studies: An Irish Quarterly Review*, Vol. 2, No. 7, 247-282.
- İplikçioğlu, B. (2015). *Hellen ve Roma tarihinin anahatları*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Koçak, Ö. (1994). Sinope'nin Karadeniz ticaretindeki yeri ve ticaret ürünleri, *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 9-10, 247-264.
- Koçak, Ö. (2003). Erken Sinop yerleşmeleri, *Bellekten*, LXVII, 250, 697-718.
- Kınacı, M. & Boyana, H. (2019). Klasik ve Hellenistik dönemde Pontos Bölgesi'nde üretim ve ticaret, *TAD*, 38 (66), 97-115.
- Leaf, W. (1916). The commerce of Sinope, *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 36, 1-15.
- Mansel, A. M. (1971). *Ege ve Yunan tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara.
- Memiş, E. (2019). *Eskiçağ medeniyetleri tarihi*, Ekin Yayınevi, Gözden Geçirilmiş 5. Baskı, Bursa.
- Memiş, E.-Bülbül. C. (2019). *Eskiçağda göçler*, Ekin Yayınevi, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Bursa.
- Mosshammer, A. A. (1979). *The Chronicle of Eusebius and Greek Chronographic Tradition*, Bucknell University Press, London.
- Oy, H. (2021). Eskiçağ'da Ordu ve yöresi, *Tarihi ve Kültürel Boyutlarıyla Ordu I*, (Ed. Sadullah Gülten, vd.), Fenomen Yayınları, Erzurum, 1-28.
- Öncü, F. (2023). *Persler Dönemi'nde Anadolu'da ekonomi: MÖ 6. ve 5. Yüzyıllar*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Petropoulos, K. E. (2019). Colonial Landscapes and Colonial Interactions in Skythia and the Euxeinus Pontos, *Greek Colonization in Local Contexts Case Studies in Colonial Interactions*, (Ed. Jason Lucas, vd.), University of Cambridge Museum of Classical Archaeology Monograph 4, Oxbow Books, Oxford & Philadelphia, 193-213.
- Reinach, T. (1905). A stele from Abonuteichos, *The Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society*, Vol. 5, 113-119.
- Robinson, D. (2009). *Ancient Sinope*, Gorgias Press.
- Tekin, O. (2007). *Eski anadolu ve Trakya-Ege göçlerinden Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılmasına kadar (MÖ 12.-MS 4. Yüzyıllar Arası)*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Tekin, O. (2019). *Eski Yunan ve Roma tarihine giriş*, İletişim Yayınları, 13. Baskı, İstanbul.
- Tezgör, K. D. (2022). From the Miltos / Sinopis of ancient Sinope to the Yoşa of modern Cappadocia, *Adalya*, 22, 45-69.
- Tsetschladze, R. G. (2002). Ionians Abroad, *Greek Settlements in the Eastern Mediterranean and the Black Sea*, (Ed. G. R. Tsetschladze, vd.), BAR International Series 1062, Oxford, 81-96.

Tsetsckhladze, R. G. (2006). Revisiting ancient Greek Colonisation, *Greek Colonisation An Account Of Greek Colonies And Other Settlements Overseas*, Vol. 1, Leiden Boston.

Sevin, V. (2019). *Anadolu'nun tarihi coğrafyası I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 5. Baskı, Ankara.

Yıldırım, N. (2020). Mitolojik kadın Ktisteslere bir örnek olarak Sinope, *Journal of Universal History Studies*, 3 (2), 391-405.

White, E. M. (1961). Greek colonization, *The Journal of Economic History*, Vol. 21, No. 4, 443-454.



ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi \* Research Article

## Kamu Hastane İşletmelerinde Çalışma Sermayesi ve Karlılık İlişisine Yönelik Bir Uygulama

### An Application On The Relationship Between Working Capital And Profitability In Public Hospital Enterprises\*

**Sefa Murat TÜLÜK**

Yüksek Lisans Öğrencisi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sağlık Kuruluşları Yöneticiliği  
20209345053@cumhuriyet.edu.tr  
ORCID ID: 0009 0003 9467 9113

**Öznur ARSLAN**

Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü  
oznurkul@cumhuriyet.edu.tr  
ORCID ID: 0000-0001-5973-9107

**Öz:** Çalışma sermayesi, hastane işletmelerinin amaçlarına ulaşma sürecinde; verimli ve tam kapasite ile çalışılabilmesinde ve faaliyetlerin etkin, verimli ve karlı bir şekilde yürütülmesinde önem ihtiva etmektedir. Bu sebeple, Sivas il merkezi ve ilçelerinde sağlık hizmeti veren kamu hastanelerinin çalışma sermayesi etkinliğinin, hastane işletme karlılıklarına olan etkisini tespit etmeyi amaçlamaktadır. Belirlenen amaç doğrultusunda, Sivas il merkezi ve ilçelerinden faaliyet gösteren 11 hastaneye ait üç yıllık (bilanço ve gelir tablosu) veriler kullanılmıştır. Söz konusu verilere oran analizi uygulanarak doğrusal bir ilişki olup olmadığı incelenmiştir. Bu doğrultuda Varlık Karlılığı Oranı bağımlı değişken, Stok Devir Süresi, Alacak Devir Süresi Borç Devir Süresi ve Nakit Dönüşüm Süresi bağımsız değişken olarak belirlenerek, EViews 10 paket programıyla regresyon ve korelasyon analizi yapılmıştır. Hastanelerden elde edilen verilere yapılan regresyon analizi sonuçlarında stok devir süresinin anlamlı olarak 2020, 2021 ve 2022 yıllarında yer alması söz konusu hastanelerin stok yönetiminin ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca stok devir süresi her modelde de karlılığı pozitif yönde etkilemektedir. 2020 ve 2022 yılı korelasyon sonuçlarına göre; varlık karlılığı oranı ile stok devir süresi, arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki söz konusu iken; alacak devir süresi, borç devir süresi ve nakit dönüşüm süresi arasında anlamlı bir ilişki söz konusu değildir. 2021 yılı korelasyon sonuçlarına göre; varlık karlılığı oranı ile stok devir süresi, alacak devir süresi, borç devir süresi ve nakit dönüşüm süresi arasında anlamlı bir ilişki söz konusu değildir. Çalışmada uygulanan analizler, araştırmada, hastane sayısı ve incelenen yıllar artırılmak suretiyle değerlendirilebilir ve sonuçlar karşılaştırılabilir. Ayrıca farklı sektörler için de söz konusu analizler yapılarak yöneticilerin işletme karlılıklarını artırmaya yönelik etkin bir stok yönetimi geliştirilebilir.

**Anahtar Kelimeler:** Oran Analizi, : Çalışma Sermayesi (İşletme Sermayesi), Kamu Hastane İşletmeleri, Karlılık

**Abstract:** The effective functioning of hospital enterprises is contingent upon the availability of adequate working capital. This capital is essential for the efficient and effective operation of the enterprise, enabling it to achieve its objectives. This study aims to determine the effect of working capital efficiency on the operating

\*Bu çalışma Doç. Dr. Öznur ARSLAN'ın danışmanlığında Sefa Murat TÜLÜK tarafından hazırlanan "Çalışma Sermayesi ve Karlılık İlişkisi, Kamu Hastanelerine Yönelik Sivas İlinde Bir Uygulama" başlıklı yüksek lisans tezinden uyarlanmıştır.

Geliş Tarihi:09.11.2023

Kabul Tarihi:11.06.2024

Yayın Tarihi:31.08.2024

Atıf: Tülük, S. M. & Arslan, Ö. (2024). Kamu hastane işletmelerinde çalışma sermayesi ve karlılık ilişkisine yönelik bir uygulama. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 1005-1020. Doi: 10.33437/ksusbid.1387624

---

profitability of public hospitals providing health services in the Sivas provincial center and districts. In accordance with the predetermined objective, the three-year financial data (balance sheet and income statement) of 11 hospitals situated within the Sivas provincial center and districts were utilized. A ratio analysis was conducted on the data in question to ascertain whether a linear relationship exists. In this study, the dependent variable was the return on asset ratio, while the independent variables were inventory turnover time, receivables turnover time, debt turnover time, and cash conversion time. Regression and correlation analysis were performed with the EViews 10 package program. The results of the regression analysis conducted on the data obtained from the hospitals indicate that the inventory turnover period is significantly shorter in 2020, 2021, and 2022. This evidence underscores the crucial role of inventory management in these hospitals. Furthermore, the inventory turnover period has a positive effect on profitability in each model. The results of the 2020 and 2022 correlation analysis indicate a significant positive correlation between the return on assets ratio and the inventory turnover period. Conversely, no significant correlation was observed between the receivables turnover period, the debt turnover period, and the cash conversion period. The results of the 2021 correlation analysis indicate that there is no statistically significant relationship between the return on assets ratio and the inventory turnover period, receivable turnover period, debt turnover period, and cash conversion period. The analyses applied in the study can be evaluated and the results can be compared by increasing the number of hospitals and years examined in the study. Furthermore, the implementation of such analyses across diverse sectors enables the development of an effective inventory management strategy, thereby enhancing the profitability of managerial decision-making.

**Keywords:** Ratio Analysis, Working Capital, Public Hospital Enterprises.

---

## GİRİŞ

Çalışma sermayesi bir firmadaki dönen varlıkların değerini ifade etmektedir. Çalışma sermayesi unsurları esas itibarıyla nakit ve nakit benzerleri, ticari alacaklar ve stoklara yapılan yatırımlardan oluşmaktadır (Ata ve Buğan, 2016: 26). Dolayısıyla çalışma sermayesi hazır değerler, menkul kıymetler, stoklar ve alacakların yani cari varlıkların tamamını kapsayarak aslında cari borç yönetimini de sağlamaktadır (Aksoy ve Yalçın, 2008: 6). Buradan hareketle çalışma sermayesinin, firmaların varlıkları ve cari borçlarını ifade ettiğini söylemek mümkün olacaktır (Zelman vd., 2014: 209).

Çalışma sermayesinin unsurlarını bir yıl içinde nakde dönüşen ve likiditesi en yüksek varlıklar oluşturmaktadır. Nakidin hammaddeye, hammaddenin işlenerek mamule, mamullerin satılmasıyla alacağı, alacakların ise tekrar nakde döndüğü bir süreç söz konusudur. Söz konusu süreç çalışma sermayesi ögelerinin kısa vadeli özellik taşıması sebebiyle bir yıl içinde bir kez olabileceği gibi birden fazlada bu döngünün tekrarlanması mümkün olabilmektedir (Rama Gopal, 2008: 326).

Üretim, ticaret ve hizmet işletmelerinin temel amacı; hissedarlarının servetlerini en üst düzeye çıkarmak için kar elde edebilmeleridir. Yoğun rekabetin var olduğu ulusal ve uluslararası piyasalarda faaliyetlerini sürdüren şirketlerin, kesintisiz ve tam kapasite ile çalışabilme, verimlilik ve karlılığı devam ettirebilme, likidite risklerini azaltabilme ile kredi değerliliklerini artırabilme gibi önemli konularda etkin bir işletme sermayesi yönetimine ihtiyaç duyulmaktadır. İşletmelerin yükümlülüklerini zamanında yerine getirerek sürekliliğini devam ettirme ve böylelikle prestij elde etme ile karlılık açısından işletme sermayesi yönetiminin başarıyla sürdürülmesinin son derece önemli olduğu görülmektedir.

Hastaneler dinamik ve değişken çevre şartlarında girdilerini dönüştürme sürecinden geçirip çıktılarının büyük kısmını yine aynı çevreye sunan adeta geribildirim mekanizması gibidirler. Üretim, ticaret ve Hastanelerin temel hedefi en düşük maliyetle yüksek hizmet kalitesini sağlamaktır (Özgülbaş, 2004: 2). Hastaneler bu kaliteyi koruyucu ve geliştirici sağlık hizmetleriyle ve eğitim, araştırma yönleriyle maksimize etmeyi de hedeflemektedirler (Kavuncubaşı ve Yıldırım, 2010: 114). Dolayısıyla rekabetin şiddetlendiği hastane sektörü hasta ihtiyaç ve isteklerini "miktar, kalite ve hizmet" düzeyinde en iyi şekilde karşılamak, sürekli gelişmeyi sağlamak çalışan ve iş tatminini gerçekleştirmek zorundadır (Aksoy ve Yalçın, 2008: 19).

Çalışma sermayesi, sağlık kuruluşlarının hizmet sürdürülebilirliğini sağlamak, borç ödeme sürelerini ve ödeme dengesini planlamak, piyasanın daralma dönemlerinde normal hastane faaliyetlerine devam edebilmek ve hastane amaçlarına etkin ve verimli bir şekilde ulaşmak gibi hususlarda önem ihtiva etmektedir (Özgülbaş ve Bayram, 2002: 269). Bu minvalde insan yaşamının en

önemli unsuru olan sağlık sektöründe faaliyet gösteren firmaların, çalışma sermayesi yönetimine yüksek düzeyde önem vermesi gerekmektedir.

## LİTERATÜR

Sağlık sektörü ile ilgili literatür incelendiğinde; çalışmaların çoğunun hastane işletmelerindeki finansal analiz, finansal ve operasyonel performans, sağlık ekonomisi, maliyet etkinliği, karlılık ve gelir-gider yönetimi uygulamaları gibi konular üzerinde yoğunlaştığı gözlemlenmiştir hastanelerde çalışma sermayesi ve işletme karlılığı arasındaki ilişki üzerine yapılan çalışmaların sınırlı olduğu bilhassa da Türkiye'deki hastaneleri baz alan çalışmaların yeterli seviyede olmadığı görülmüştür.

Özgülbaş, vd. (2008) çalışmalarında, Türkiye'deki özel hastane sektörünün finansal performansına etki eden faktörlerin belirlenmesini amaçlamışlardır. Analiz sonucunda firmaların mali verileri çok kötü olmamasına rağmen hastane yönetiminden kaynaklı eksiklikler sebebiyle karlılık oranlarının çok düşük olduğu saptanmıştır.

Songur, vd. (2016) çalışmalarında, 2008-2015 yılları arasında kamu hastane birliğine bağlı toplamda 829 hastanenin mali tabloları incelenmiştir. Analizi sonucunda firmaların öz kaynakları ve dönen varlıklarında bir düşüş, kısa vadeli yabancı kaynaklarında ise bir artış söz konusudur. Bunun yanı sıra likiditelerinde azalış ve alacak devir hızında artış tespit edilmiştir. Hastanelerin faaliyet giderlerinin yüksek olmasından kaynaklı tüm dönemlerde zarar etmiştir fakat yapısal değişiklikler neticesinde dönem net zararında önemli iyileşmelerin yaşandığı gözlemlenmiştir.

Alper ve Biçer (2017) çalışmalarında, bir kamu hastanesinin üç yıllık bilanço ve gelir tablosundan elde edilen verileri analiz etmişlerdir. Analiz sonucunda hastanenin likidite durumunun iyi olduğu, net çalışma sermayesinin yeterli olduğu, alacaklarını tahsil edebildiği, stoklarını sektöre göre daha hızlı satışı çevirebildiği, finansal yapısının güçlü olduğu, ilk iki yıllık karlılık oranlarının olumsuz iken üçüncü yıl karlılık oranlarının artış gösterdiği saptanmıştır.

Aydemir (2018) çalışmalarında, 2013-2015 dönemlerine ait Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası'nın yayımladığı hastane hizmetleri alt sektörünün finansal verilerini incelemişlerdir. Analiz sonucunda likidite durumunun orta düzeyde olduğu gözlemlenmiştir. Sektörün finansal yapısının borçlanma ağırlıklı, öz-sermayesinin zayıf olduğu belirlenmiştir. Varlık kullanım oranları açısından ise sektördeki işletmelerin stoklarını etkin kullanmadığı ve alacaklarının devir hızının da düşük olduğu saptanmıştır. Sektörün karlılık oranlarının zayıf, satış maliyetlerinin ise yüksektir.

Islık ve Koçyiğit (2021) çalışmalarında, İstanbul ve İzmir illerinde faaliyet gösteren kamu hastane işletmelerinin bilanço ve gelir tablolarından elde ettikleri verilere çalışma sermayesi ile karlılık ilişkisini ölçmek amacıyla çoklu doğrusal regresyon analizi yapmışlardır. Analizin sonucunda hastane işletmelerinin aktif karlılık oranı ile stok devir hızı ve net çalışma sermayesi oranı arasında pozitif, aktif karlılık oranı ile nakit dönüşüm süresi arasında negatif, alacak devir hızı ile aktif karlılık oranı arasında ise doğrusal bir ilişki olmadığı saptanmıştır.

Ekinci ve Bakır (2021) çalışmalarında, kamu sektöründe faaliyetine yeni başlayan bir özel dal hastanesinin ilk beş faaliyet yılına ait finansal tablolarını analizi etmişlerdir. Analiz sonucunda, hastanenin alacaklarını tahsil etmede dönemselsel olarak sıkıntılar yaşandığı görülmüş ve tespit edilmiştir. Yıllar itibarıyla dönen varlıkların artışı ve kısa vadeli yabancı kaynakların da azaldığı saptanmıştır. Bunun yanı sıra kurumun satın alma, stok, nakit vb. konularda profesyonel yönetilmesiyle 3. faaliyet yılından 4. faaliyet yılına geçişte Net İşletme Sermayesi Devir Hızında 53,79'luk artış tespit edilmiştir.

Karaca ve Boztosun (2022) çalışmalarında, Kayseri ilinde bulunan bir kamu hastanesinin 2015-2019 yılları arasında elde edilen bilanço ve gelir tabloları verilerini analiz etmişlerdir. Analiz sonucunda, hastanenin borç yükünün fazla olduğu, borçlarını ödeme hususunda sorunlar yaşadığı, stok devir hızının düşük, alacak devir hızının ise yüksek olduğu ve mevcut gelirleriyle giderlerini karşılayamadığına yönelik bulgular elde edilmiştir.

Karataş ve Çınaroğlu (2023) çalışmalarında, iki farklı sağlık alanında faaliyet gösteren firmanın, 2017-2021 yılları aralığındaki bilanço ve gelir tablosundan elde edilen verilerine mali analiz yapmışlardır. Analiz sonucunda, MLP şirketinin, brüt kâr marjı, faaliyet kâr marjı ve net kâr marjı



oranlarının sürekli bir artış gösterdiği fakat Lokman Hekim şirketinin söz konusu oranları sadece Covid-19 dönemi sonrasında arttığı tespit edilmiştir.

Alkan ve Durmuş (2023) çalışmalarında, kamu üniversite hastanesinin 2017-2020 yılları arasındaki kesin hesap raporlarını analiz etmişlerdir. Araştırma sonucunda, kurumun dönen varlıklar ile kısa vadeli yabancı kaynakları karşılayabilme gücünün azaldığı ve stoklara gereğinden fazla yatırım yapıldığı dolayısıyla stoklara bağımlılığın yüksek olduğu gözlemlenmiştir.

Rauscher ve Wheeler (2012) çalışmalarında, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki 1397 hastanenin 2000-2007 yıllarına ait verilerine regresyon analizi uygulayarak çalışma sermayesi ile işletme karlılığı arasındaki ilişkiyi ölçmeyi amaçlamışlardır. Araştırma sonucunda çalışma sermayesiyle işletme karlılığı arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit etmişlerdir.

Agha (2014) çalışmasında, Pakistan Karachi Borsa'sındaki Glaxo Smith Kline ilaç şirketine ait 1996-2011 yıllarına ait verileri kullanılmıştır. Çalışma sermayesinin işletme karlılığı üzerine etkisini incelemiştir. Araştırma sonucunda işletme alacak devir hızı ve borç devir hızı arasında pozitif yönlü ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Michello ve Wanorie (2015) çalışmalarında, NASDAQ borsasındaki 53 küçük ölçekli sağlık işletmesine ait 2009-2013 yıllarındaki verileri kullanarak çalışma sermayesiyle karlılık arasındaki ilişkiyi regresyon analiziyle ölçmüştür. Araştırmada bağımlı değişken olarak aktif karlılık oranı kullanılmıştır. Araştırma sonucunda çalışma sermayesiyle işletme karlılığı arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit etmişlerdir.

Alparslan ve diğerleri (2015) çalışmalarında, Sağlık Bakanlığı il merkezindeki 118 kamu hastane işletmesinin 2008-2012 yıllarına ait verilerine ki-kare bağımsızlık analizi uygulayarak çalışma sermayesi ve finansal performans arasındaki ilişkiyi ölçmeyi amaçlamışlardır. Araştırma sonucunda çalışma sermayesiyle işletme karlılığı arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit etmişlerdir.

Çankaya (2020) çalışmalarında ise, İstanbul'daki hastanelerin 2016-2019 yılları arasındaki bilanço ve gelir tablosu verilerine çoklu regresyon analizi uygulayarak çalışma sermayesi ve karlılık arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Analizin sonucunda hastane işletmelerinin aktif karlılık oranı ile stok devir hızı ve net çalışma sermayesi oranı arasında pozitif, aktif karlılık oranı ile nakit dönüşüm süresi arasında negatif, alacak devir hızı ile aktif karlılık oranı arasında ise doğrusal bir ilişki olmadığı saptanmıştır.

## ARAŞTIRMA YÖNETİMİ

### Araştırmanın Amacı

Araştırma, Sivas il merkezi ve ilçelerinde sağlık hizmeti veren kamu hastanelerinin çalışma sermayesi etkinliğinin, hastane işletme karlılıklarına olan etkisini tespit etmeyi amaçlamaktadır.

### Araştırmanın Yöntemi ve Kullanılan Değişkenler

Belirlenen amaç doğrultusunda, Sivas il merkezi ve ilçelerinden faaliyet gösteren 11 hastaneye ait 2020, 2021 ve 2022 yılında faaliyette bulunan kamu hastanelerine ait finansal tablolardan elde edilen veriler kullanılmıştır. Tek Düzen Muhasebe Sistem Modülü (TDMS) üzerinden düzenlenen bu dönemlere ait bilanço ve gelir tablolarına ulaşılmak suretiyle veriler temin edilmiştir. Hastanelere ait bilanço ve gelir tablosu verilerinden yararlanılarak oran analizi yapılarak doğrusal bir ilişki olup olmadığının incelenmesi için literatürdeki çalışmalarda (Alparslan vd., 2015; Çankaya, 2020; Michello ve Wanorie, 2015) en çok kullanılan Varlık Karlılığı Oranı bağımlı değişken, Stok Devir Süresi, Alacak Devir Süresi Borç Devir Süresi ve Nakit Dönüşüm Süresi bağımsız değişkenler olarak alınmış ve gerekli analizler yapılmıştır. için Sivas il merkezinde ve ilçelerinde finansal tabloları analiz edilmiştir.

Araştırmada kullanılan değişkenlerin belirlenmesinde, daha önce yapılmış çalışma sermayesi ve karlılık ilişkisine yönelik yapılan çalışmalarda kullanılan finansal oranlar ve çalışma sermayesi unsurlarının yanı sıra literatürde sağlık sektörünün çalışma sermayesini en iyi temsil ettiği düşünülen, açıklayan ve yaygın olarak kullanılan ve önemli oldukları kabul edilen aşağıdaki oranlar kullanılmıştır (Alparslan vd., 2015; Çankaya, 2020; Michello ve Wanorie, 2015).

**Varlık Karlılık Oranı (VKO):** İşletmelerin aktif varlık olarak işletmeye katmış oldukları değerlerin işletmelerinin karlılığına ne oranda yansıdığını tespit etmeye yönelik kullanılan finansal orandır. Varlık karlılık oranı net karın toplam aktife bölünmesi ile hesaplanmaktadır. Hesaplanan değer ne kadar büyük olursa işletme aktiflerinin karlılığa katkısı o kadar büyüktür ve aktiflerin etkin kullanıldığını göstermektedir.

**Stok Devir Süresi (SDS):** İşletmelerin elinde bulunan stokların işletmeye girdiği gün ile çıkış günü arasındaki geçen süre olarak ifade edilmektedir. Bu süre (365/Stok Devir Hızı) formülü ile hesaplanmaktadır. Stok devir süresi ise bir işletmede stokların yıl içerisinde kaç kez çevrildiğini göstermektedir. Stok devir hızı bir verimlilik ölçme oranıdır. Aynı sektörde faaliyet gösteren işletmeleri kıyaslamak amacıyla kullanılmaktadır. Belirlenen sektör ortalamasının altında kalan işletmelerin stok verimlilikleri düşük iken ortalama üzerinde olan işletmelerin ise verimlilikleri diğer işletmelere göre daha yüksektir. Ortalaması düşük olan işletmeler için satışlarının zayıf olduğu veya fazla stok tuttuğu söylenirken, stok devir hızı yüksek olan işletmeler için ise satışlarının iyi olduğu veya çok az stok bulundurduğu söylenebilir. Stok devir hızı yıllık satış maliyetinin ortalama stok miktarına bölünmesiyle hesaplanmaktadır.

**Alacak Devir Süresi (ADS):** İşletmelerin tahsilat kabiliyetlerine yönelik bir ölçü olup alacakların ne kadar sürede tahsil edildiğini göstermektedir. Alacak devir süresi (365/Alacak Devir Hızı) formülü ile hesaplanmaktadır. Bir yıllık süreye bölünen Alacak Devir Hızı ise kredili satışların ortalama ticari alacaklara bölünmesi suretiyle hesaplanmaktadır. Alacak devir hızının yüksek olması olumlu olmasının yanında alacakların çalışma sermayesinden bağımsız olduğunu göstermektedir. Düşüklüğü ise alacakların daha çok çalışma sermayesine tahsil edildiğini göstermektedir.

**Borç Devir Süresi (BDS):** İşletmelerin satıcılara borçlarını ödeyebilme galibiyetlerini göstermektedir. Borç devir süresi (365/Borç Devir Hızı) formülü ile hesaplanmaktadır. Bir yıllık süreye bölünen Borç Devir Hızı ise satılan malın maliyetini ortalama ticari borçlara bölünmesiyle hesaplanmaktadır.

**Nakit Dönüşüm Süresi (NDS):** Hammadde alımı ile başlayan üretim sürecinin bir parçası olarak, şirketin hammadde için ödeme yaptığı tarih ile alacaklarını tahsil ettiği tarih arasında geçen süre nakit dönüşüm süresi olarak ifade edilir. Nakit dönüşüm süresi (stokların dönüşüm süresi + alacakların dönüşüm süresi - borçların dönüşüm süresi) ile hesaplanmaktadır. Bu sürenin kısa olması olumlu olarak yorumlanır ve ihtiyaç duyulan sermaye miktarının az olduğunun bir göstergesidir.

## Araştırmada Kullanılan İstatistiksel Teknikler

Araştırma kapsamında öncelikle finansal oranların hesaplanmasında ve düzenlenmesinde Microsoft Office Excel 2016 paket programı kullanılmış ve ilgili oranlardan oluşan veri seti analize hazır hale getirilmiştir. Finansal verilerinin analizinde, EViews 10 paket programı kullanılmıştır.

Regresyon analizi; bir veya daha fazla bağımsız değişkenin (açıklayıcı değişken) değerlerine dayanarak, bağımlı değişkenin değerini tahmin etmeye yarayan bir yöntemdir. Korelasyon analizi ise değişkenler arasındaki ilişkinin derecesini göstermektedir. Regresyon ile korelasyon arasındaki temel farklılık; korelasyon analizi değişkenlerin bağımlı veya bağımsız olmasıyla ilgilenmeden değişkenlerin arasındaki ilişkinin yönünü ve derecesini gösterirken; regresyon analizi ise bağımsız değişken veya bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni etkilemesi araştırılmaktadır (Karagöz, 2016; 693). Finansal veriler öncelikle betimsel istatistik yöntem ve teknikleri kullanılarak özetlenmiştir. Sonrasında, korelasyon analizi yapılarak finansal oranların ilişki düzeyleri ifade edilerek yorumlanmaya çalışılmıştır. Araştırmanın son aşamasında ise;

***H<sub>0</sub>: Çalışma sermayesi oranlarının varlık karlılığı üzerinde etkisi vardır.***

Hipotezi yıllar itibariyle çoklu doğrusal regresyon analizi yapılarak belirlenmeye çalışılmıştır (Karagöz, 2016; 693). Regresyon analiz yapılırken bağımsız değişken sayısı arttıkça, bağımlı değişkendeki toplam değişim sebeplerinin daha iyi anlaşılması açısından bağımlı değişkendeki toplam değişimi en az değişkenle açıklamak hem ekonomik hem de zaman ve işi yükü açısından oldukça önemlidir. Bu açıdan belirli kurallara göre modele değişken eklenir veya çıkarılır. Değişken sayısının üçten fazla olduğu durumlarda;

1) Enter Yöntemi

- 2) Değişken Ekleme ve Eleme Yöntemi (Stepwise Selection)
- 3) Değişken Eleme Yöntemi (Backward Selection)
- 4) Değişken Ekleme Yöntemi (Forward Selection)

Yöntemlerinden biri seçilerek analize devam edilmelidir (Karagöz, 2016; 833). Araştırmada, “Geriye Doğru Değişken Eleme (Backward Selection) Yöntemi” seçilmiştir. Bu yöntemde tüm değişkenler modele alınır. F testi yapıldığında, modelin bütünü önemsiz ise t testi yapıldığında, önemsiz çıkan model katsayılarına ait en güçsüz bağımsız değişken modelden çıkarılarak regresyon analizi tekrardan yapılır. Bu süreç en güçlü ve anlamlı model bulunana kadar devam edilir (Karagöz, 2016; 834). Araştırma hipotezi doğrultusunda yapılan analiz sonuçları ve elde edilen bulgular tablolar halinde verilerek yorumlanmıştır.

## BULGULAR

Araştırmanın bu aşamasında, Finansal tablolardan elde edilen veriler, belirtilen istatistiksel tekniklerle analiz edilmiş ve analiz sonuçları tablolar halinde sunularak yorumlanmıştır.

### Finansal Oranların Özellikleri

Finansal tablolar kullanılarak oluşturulan veri setine ilişkin minimum, maksimum, ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 1’de yer almaktadır.

**Tablo 1.** Finansal oranlara ilişkin istatistik sonuçları

Yıllar	Finansal Oranlar	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
2020	Varlık Karlılık Oranı	-2,57	1,11	-4,46	-0,67
	Alacak Devir Süresi	1,71	1,92	0,08	5,55
	Stok Devir Süresi	18,39	9,50	8,57	43,11
	Borç Devir Süresi	69,63	54,44	41,90	228,76
	Nakit Dönüşüm Süresi	-89,50	173,77	-611,53	-12,61
Yıllar	Finansal Oranlar	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
2021	Varlık Karlılık Oranı	-1,53	1,20	-4,90	-0,36
	Alacak Devir Süresi	0,73	0,67	0,08	2,10
	Stok Devir Süresi	15,55	7,39	8,14	31,74
	Borç Devir Süresi	22,33	7,08	16,11	38,95
	Nakit Dönüşüm Süresi	-5,51	8,97	-19,02	14,63
Yıllar	Finansal Oranlar	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
2022	Varlık Karlılık Oranı	-3,35	1,91	-6,65	-1,32
	Alacak Devir Süresi	0,52	0,49	0,08	1,79
	Stok Devir Süresi	16,81	6,72	6,61	26,69
	Borç Devir Süresi	22,46	5,28	11,15	32,27
	Nakit Dönüşüm Süresi	-5,76	7,04	-19,26	3,54

Tablo 1 incelendiğinde, hesaplanan finansal oranların öne çıkan özellikleri aşağıdaki gibi özetlenebilir:

✓ Hastanelerin ortalama varlık karlılık oranı incelenen yılların tümünde negatif olduğu görülmektedir. Varlık karlılık oranının negatif olmasının hastanelerin varlıklarının karlılıklarına olumlu yönde katkısının olmadığını veya hastanelerin gereğinden fazla varlık edindiğini göstermektedir. Ortalama varlık karlılığın en iyi olduğu yıl 2021 yılı iken, ortalamanın en kötü olduğu yıl ise 2022 yılı olduğu görülmektedir.

✓ Hastanelerin alacak devir süresi incelenen yıllar itibariyle minimum 0,08 iken; maksimum 5,55’tir. Hastanelerin ortalama alacak devir süresinin en iyi olduğu yıl 2022; en kötü olduğu yıl ise 2020 yılıdır. Ortalama alacak devir süresi sonuçlarına göre ise hastanelerin en çok 5 günde bir alacak tahsili gerçekleştirdikleri söylenebilir.

✓ Hastanelerin ortalama stok devir süresi yıllar itibariyle incelendiğinde minimum 43 günde bir, maksimum ise 7 günde bir stokların tüketildiği görülmektedir. Hastanelerin ortalama stok devir süresinin en iyi olduğu yıl 2021; en kötü olduğu yıl ise 2020'dir. Ortalama stok devir süresi sonuçlarına göre hastanelerin yıl içerisinde en fazla 43 günde bir stoklarını tükettikleri söylenebilir.

✓ Hastanelerin ortalama borç devir süresi yıllar itibariyle incelendiğinde, minimum 11 günde bir, maksimum ise 229 günde bir borçlarını ödemektedirler. Hastanelerin ortalama borç devir süresinin en iyi olduğu yıl 2021; en kötü olduğu yıl ise 2020'dir. Ortalama borç devir süresi sonuçlarına göre hastanelerin yıl içerisinde en az 22 günde bir borçlarını ödeyebildikleri söylenebilir.

✓ Hastanelerin ortalama nakit dönüşüm süreleri yıllar itibariyle negatif olduğu görülmektedir. Bu durum hastanelerin ihtiyaç duydukları sermayenin az olduğunu göstermektedir.

### Korelasyon Analizi

Finansal tablolardan elde edilen oranlara bağımlı ve bağımsız değişkenler için korelasyon analizi yapılmıştır. Söz konusu yıllara ait korelasyon matrisleri tablolar halinde verilerek yorumlanmaya çalışılmıştır.

**Tablo 2. 2020 yılı finansal oranların korelasyon matrisi**

Oranlar		VKO	ADS	SDS	BDS	NDS
VKO	r	1,00				
	p	—				
ADS	r	0,58	1,00			
	p	0,06	—			
SDS	r	0,79	0,50	1,00		
	p	0,00**	0,12	—		
BDS	r	-0,05	-0,11	0,23	1,00	
	p	0,89	0,76	0,50	—	
NDS	r	0,16	0,28	-0,11	-0,98	1,00
	p	0,64	0,41	0,75	0,00**	—

r = Pearson Korelasyon Katsayısı; p = anlamlılık düzeyi \*\* %1 önem düzeyinde anlamlı ilişkiyi, \* %5 önem düzeyinde anlamlı ilişkiyi temsil etmektedir.

Tablo 2'de verilen 2020 yılı korelasyon sonuçlarına göre; varlık karlılık oranı ile stok devir süresi, arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki söz konusu iken; alacak devir süresi, borç devir süresi ve nakit dönüşüm süresi arasında anlamlı bir ilişki söz konusu değildir. Ayrıca bağımsız değişkenlerden nakit dönüşüm süresi ile borç devir süresi arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki söz konusudur.

**Tablo 3. 2021 yılı finansal oranların korelasyon matrisi**

Oranlar		VKO	ADS	SDS	BDS	NDS
VKO	r	1,00				
	p	—				
ADS	r	0,33	1,00			
	p	0,32	—			
SDS	r	-0,19	0,33	1,00		
	p	0,58	0,33	—		
BDS	r	0,37	0,18	0,10	1,00	
	p	0,27	0,59	0,78	—	
NDS	r	-0,43	0,16	0,72	-0,63	1,00
	p	0,19	0,65	0,01*	0,04*	—

r = Pearson Korelasyon Katsayısı; p = anlamlılık düzeyi \*\* %1 önem düzeyinde anlamlı ilişkiyi, \* %5 önem düzeyinde anlamlı ilişkiyi temsil etmektedir.

Tablo 3'te verilen 2021 yılı korelasyon sonuçlarına göre; varlık karlılığı oranı ile stok devir süresi, alacak devir süresi, borç devir süresi ve nakit dönüşüm süresi arasında anlamlı bir ilişki söz konusu

değildir. Fakat bağımsız değişkenlerden nakit dönüşüm süresi ile stok devir süresi arasında pozitif; borç devir süresi arasında ise negatif yönlü anlamlı bir ilişki söz konusudur.

**Tablo 4.** 2022 yılı finansal oranların korelasyon matrisi

Oranlar		VKO	ADS	SDS	BDS	NDS
VKO	r	1,00				
	p	—				
ADS	r	-0,26	1,00			
	p	0,45	—			
SDS	r	0,95	0,39	1,00		
	p	0,00**	0,23	—		
BDS	r	0,51	-0,31	0,45	1,00	
	p	0,11	0,35	0,17	—	
NDS	r	0,57	-0,08	0,67	-0,36	1,00
	p	0,07	0,81	0,02*	0,27	—

r = Pearson Korelasyon Katsayısı; p = anlamlılık düzeyi \*\* %1 önem düzeyinde anlamlı ilişkiyi, \* %5 önem düzeyinde anlamlı ilişkiyi temsil etmektedir.

Tablo 4'te verilen 2022 yılı korelasyon sonuçlarına göre; varlık karı oranı ile stok devir süresi, arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki söz konusu iken; alacak devir süresi, borç devir süresi ve nakit dönüşüm süresi arasında anlamlı bir ilişki söz konusu değildir. Ayrıca bağımsız değişkenlerden nakit dönüşüm süresi ile stok devir süresi arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki söz konusudur.

### Regresyon Analizi

Hastanelerinin çalışma sermayesi ile karlılık arasında bir ilişki olup olmadığının belirlenmesine yönelik yıllar itibariyle çoklu doğrusal regresyon analizi yapılmış ve elde edilen sonuçlar yorumlanmaya çalışılmıştır.

### 2020 Yılı Regresyon Analizi Sonuçları

Hastanelerin 2020 yılı Finansal tablolarından elde edilen çalışma sermayesi değişkenlerinin varlık karlılığı üzerinde etkisinin olup olmadığını araştırmaya yönelik yapılan çoklu regresyon analizi sonuçları Tablo 5'te yer almaktadır.

**Tablo 5.** 2020 yılı dört değişkenli çoklu doğrusal regresyon analizi sonuçları

Değişkenler	Katsayılar	Standart Hata	t- Test İstatistiği	p-Olasılık Değeri.
C	-3.841087	1.491900	-2.574628	0.0421
ADS	0.146151	0.268517	0.544289	0.6059
BDS	-0.012099	0.047302	-0.255791	0.8067
SDS	0.088483	0.032651	2.709968	0.0351
NDS	-0.002632	0.015204	-0.173099	0.8683
R-squared	0.709020	Mean dependent var		-2.570834
Adjusted R-squared	0.515034	S.D. dependent var		1.110702
S.E. of regression	0.773487	Akaike info criterion		2.627139
Sum squared resid	3.589692	Schwarz criterion		2.808001
Log likelihood	-9.449265	Hannan-Quinn criter.		2.513131
F-statistic	3.655002	Durbin-Watson stat		1.729810
Prob(F-statistic)	0.077041			

Tablo 5'teki analiz sonuçları incelendiğinde, sonuçları yorumlanmadan önce çoklu regresyon analizinin F-testi istatistik değeri ve anlamlılık düzeyine bakılmalıdır. F istatistik değeri 3,366 ve anlamlılık düzeyi p= 0,077 olduğu için model anlamlı değildir. Bu aşamada daha önce yöntem bölümünde belirtildiği üzere geriye doğru değişken eleme yöntemine başvurularak değişkenler içinde t testi anlamlılık değeri en yüksek olan "NDS" değişkeni çıkarılmış ve regresyon testi tekrar yapılarak sonuçlar Tablo 6'da verilmiştir.

**Tablo 6.** 2020 yılı üç değişkenli çoklu doğrusal regresyon analizi sonuçları

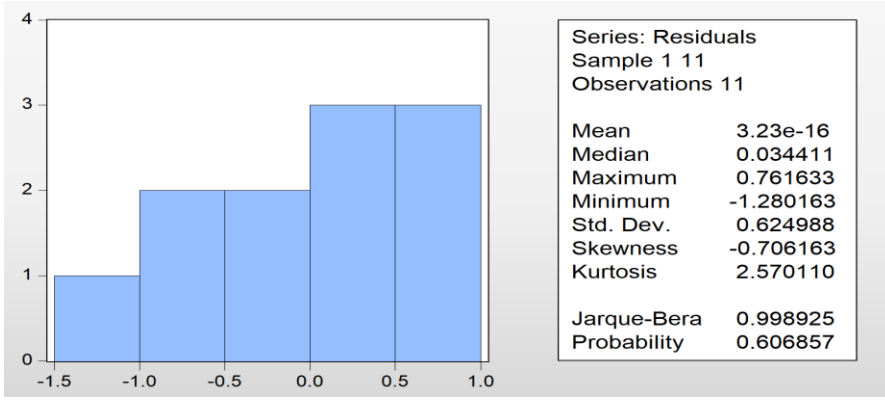
Değişkenler	Katsayılar	Standart Hata	t- Test İstatistiği	p-Olasılık Değeri.
C	-4.079773	0.528634	-7.717580	0.0001
ADS	0.107931	0.141825	0.761018	0.4715
BDS	-0.003953	0.004434	-0.891515	0.4023
SDS	0.087000	0.029242	2.975116	0.0207
<hr/>				
R-squared	0.707567	Mean dependent var		-2.570834
Adjusted R-squared	0.582239	S.D. dependent var		1.110702
S.E. of regression	0.717896	Akaike info criterion		2.450302
Sum squared resid	3.607619	Schwarz criterion		2.594992
Log likelihood	-9.476663	Hannan-Quinn criter.		2.359096
F-statistic	5.645712	Durbin-Watson stat		1.806131
Prob(F-statistic)	0.027659			

Tablo 6'daki analiz sonuçları incelendiğinde, F istatistik değeri 5,646 ve anlamlılık düzeyi  $p=0,028$  olduğu için model anlamlıdır. Modele dahil edilen değişkenler düzeltilmiş  $R^2$  değerine göre çalışma sermayesi değişkenleri varlık karlılığı oranındaki değişimi %58 oranında açıklamaktadır. Yapılan çoklu regresyon analizinin anlamlılık düzeyi testin güvenilirliği sağlamakta ve yapılacak yorumların da doğruluğunu göstermektedir. Fakat değişkenlerin t testi anlamlılık düzeyleri incelendiğinde "ADS ve BDS" değişkenlerinin anlamlı olmadığı görülmektedir. Daha güçlü bir modele ulaşmak adına bu iki değişkenden anlamlılık değeri en yüksek olan "ADS değişkeni çıkarılmış ve regresyon testi tekrar yapılarak sonuçlar Tablo 7'de verilmiştir.

**Tablo 7.** 2020 yılı iki değişkenli çoklu doğrusal regresyon analizi sonuçları

Değişkenler	Katsayılar	Standart Hata	t- Test İstatistiği	p-Olasılık Değeri.
C	-4.056471	0.513677	-7.896926	0.0000
BDS	-0.004834	0.004167	-1.160047	0.2795
SDS	0.099102	0.023886	4.148993	0.0032
<hr/>				
R-squared	0.683373	Mean dependent var		-2.570834
Adjusted R-squared	0.604216	S.D. dependent var		1.110702
S.E. of regression	0.698758	Akaike info criterion		2.347975
Sum squared resid	3.906096	Schwarz criterion		2.456492
Log likelihood	-9.913862	Hannan-Quinn criter.		2.279570
F-statistic	8.633155	Durbin-Watson stat		1.765544
Prob(F-statistic)	0.010051			

Tablo 7'deki analiz sonuçları incelendiğinde, F istatistik değeri 8,633 ve anlamlılık düzeyi  $p=0,010$  olduğu için model anlamlıdır. Modele dahil edilen değişkenler düzeltilmiş  $R^2$  değerine göre çalışma sermayesi değişkenleri varlık karlılığı oranındaki değişimi %60 oranında açıklamaktadır. Yapılan çoklu regresyon analizinin anlamlılık düzeyi testin güvenilirliği sağlamakta ve yapılacak yorumların da doğruluğunu göstermektedir. Fakat değişkenlerin t testi anlamlılık düzeyleri incelendiğinde "BDS" değişkenlerinin anlamlı olmadığı görülmektedir. Anlamlı "SDS" değişkeninin t testi anlamlılık düzeyleri incelendiğinde anlamlı olduğu görülmektedir. Anlamlı olan çoklu doğrusal regresyon modelinin normal dağılım, otokorelasyon, çoklu doğrusal bağlantı ve değişen varyans gibi varsayımlarının test edilmiş elde edilen test sonuçları Tablolar halinde verilmiştir. İlk olarak değişkenlerin hata terimlerinin normal dağılım içerisinde olup olmadıklarını belirlemek amacıyla Jarque-Bera testi, gerçekleştirilmiştir. Teste ilişkin sonuçlar Şekil 1'de verilmiştir.



**Şekil 1.** 2020- Jargue-Bera testi sonuçları

Şekil 1’de görüldüğü üzere Jargue- Bera istatistik değeri 0,998 ve test olasılık değeri ise 0.607 olarak bulunmuştur. Olasılık değeri 0,05’ten büyüktür ve %5 anlamlılık düzeyinde artıkların normal dağılıma sahip olduğu söylenebilmektedir. Regresyon analizlerinin önemli varsayımlarından biri hata terimleri arasında otokorelasyon olmamasıdır. Correlogram-Q İstatistiği test sonuçları Tablo 8 yer almaktadır.

**Tablo 8.** Correlogram-Q istatistiği test sonuçları

Autocorrelation	Partial Correlation	AC	PAC	Q-Stat	Prob	
		1	-0.138	-0.138	0.2732	0.601
		2	-0.228	-0.252	1.0998	0.577
		3	0.186	0.122	1.7190	0.633
		4	0.027	0.019	1.7336	0.785
		5	-0.056	0.023	1.8081	0.875
		6	-0.283	-0.332	4.0928	0.664
		7	0.080	-0.022	4.3193	0.742
		8	-0.081	-0.243	4.6346	0.796
		9	-0.202	-0.161	7.5527	0.580
		10	0.196	0.072	13.032	0.222

Tablo 8 incelendiğinde ilk sütun otokorelasyonun varlığını, ikinci sütun ise kısmi otokorelasyonun varlığını göstermektedir. Tüm gecikme değerleri için olasılık değeri 0,05’ten büyüktür. Bu sonuç seriler arasında otokorelasyon ya da serisel korelasyonun bulunmadığı söylenebilmektedir. Bir diğer varsayım ise çoklu doğrusal bağlantı varsayımdır. Bu varsayımı test etmek için VIF testi yapılmalıdır. Merkezi olan VIF değerleri 1 ile 5 arasında yer alan değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı olmadığı ifade edilmektedir. VIF testine ilişkin sonuçlar Tablo 9’da verilmiştir.

**Tablo 9.** VIF test sonuçları

Değişkenler	Varyans Katsayısı	Merkezi Olmayan VİF	Merkezi Olan VİF
C	0,236	5,124	NA
SDS	0,001	5,124	1,000

Tablo 9 incelendiğinde, Merkezli VIF değerleri 1 ile 5 arasında yer aldığı için değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı bulunmamaktadır. Son varsayım ise değişen varyans olup olmadığıdır. Modelde değişkenler arasında değişen varyans problemi olup olmadığını tespit etmek amacıyla Breusch-Pagan-Godfrey testi gerçekleştirilmiştir. Elde edilen sonuçlar Tablo 10’da verilmiştir.

**Tablo 10.** Breusch-Pagan-Godfrey test sonuçları

Breusch-Pagan-Godfrey- Test			
F-İstatistik	0,424	Olasılık F (p)	0,668
Gözlem*R-Kare	1,055	Olasılık Ki-Kare (p)	0,590
Ölçekli Açıklanan SS	0,438	Olasılık Ki-Kare (p)	0,803

Tablo 10 incelendiğinde, Breusch-Pagan-Godfrey testin olasılık değeri 0,05'ten büyük olduğu için değişkenler arasında değişen varyans problemi olmadığını söyleyebiliriz. Bu sonuçlar doğrultusunda çalışma sermayesi değişkenlerinden sadece stok devir süresi değişkeninin varlık karlığı üzerine etkisinin olduğu Tablo 7'de verilen sonuçlara göre  $p < 0.05$  anlamlılık düzeyinde regresyon modeli anlamlıdır. Elde edilen sonuçlara göre regresyon denklemi aşağıdaki gibidir.

$$VKO_{2020} = -4,056 + 0,099.SDS_{2020}$$

Çalışma sermayesinin karlılık üzerine etkisini incelemek üzere esas alınan bağımsız değişkenlerden Alacak Devir Süresi (ADS), Borç Devir Süresi (BDS), Nakit Dönüşüm Süresi (NDS) gibi değişkenler varlık karlığı üzerinde bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir.

### 2021 Yılı Regresyon Analizi Sonuçları

Hastanelerin 2021 yılı Finansal tablolarından elde edilen çalışma sermayesi değişkenlerinin varlık karlığı üzerinde etkisinin olup olmadığını araştırmaya yönelik yapılan korelasyon analizi sonuçlarında varlık karlığı ile diğer değişkenler arasında anlamlı bir ilişki söz konusu olmadığı için çoklu regresyon analizi yapılamaya ihtiyaç duyulmamıştır.

### 2022 Yılı Regresyon Analizi Sonuçları

Hastanelerin 2022 yılı Finansal tablolarından elde edilen çalışma sermayesi değişkenlerinin varlık karlığı üzerinde etkisinin olup olmadığını araştırmaya yönelik yapılan çoklu regresyon analizi sonuçları Tablo 11'de yer almaktadır.

**Tablo 11.** 2022 yılı dört değişkenli çoklu doğrusal regresyon analizi sonuçları

Değişkenler	Katsayılar	Standart Hata	t- Test İstatistiği	p-Olasılık Değeri.
C	-8.175526	1.386801	-5.895240	0.0011
ADS	-1.173157	1.567591	-0.748382	0.4825
BDS	1.788613	1.465309	1.220639	0.2680
SDS	-1.516598	1.505444	-1.007409	0.3526
NDS	1.606840	1.353749	1.186956	0.2801
R-squared	0.941841	Mean dependent var		-3.352253
Adjusted R-squared	0.903068	S.D. dependent var		1.912533
S.E. of regression	0.595446	Akaike info criterion		2.103943
Sum squared resid	2.127336	Schwarz criterion		2.284805
Log likelihood	-6.571687	Hannan-Quinn criter.		1.989935
F-statistic	24.29129	Durbin-Watson stat		2.443081
Prob(F-statistic)	0.000753			

Tablo 11'deki analiz sonuçları incelendiğinde, sonuçları yorumlanmadan önce çoklu regresyon analizinin F-testi istatistik değeri ve anlamlılık düzeyine bakılmalıdır. F istatistik değeri 24,291 ve anlamlılık düzeyi  $p = 0,000$  olduğu için model anlamlıdır. Fakat değişkenler anlamlı olmadığı için daha önce yöntem bölümünde belirtildiği üzere geriye doğru değişken eleme yöntemine başvurulmuş ve regresyon testi tekrar yapılarak sonuçlar Tablo 12'de verilmiştir.

**Tablo 12.** 2022 yılı üç değişkenli çoklu doğrusal regresyon analizi sonuçları

Değişkenler	Katsayılar	Standart Hata	t- Test İstatistiği	p-Olasılık Değeri.
C	-8.985354	0.839635	-10.70149	0.0000
BDS	0.735339	0.394837	1.862385	0.1048
SDS	-0.430910	0.389386	-1.106638	0.3050
NDS	0.632107	0.357333	1.768958	0.3202
R-squared	0.936412	Mean dependent var		-3.352253
Adjusted R-squared	0.909160	S.D. dependent var		1.912533



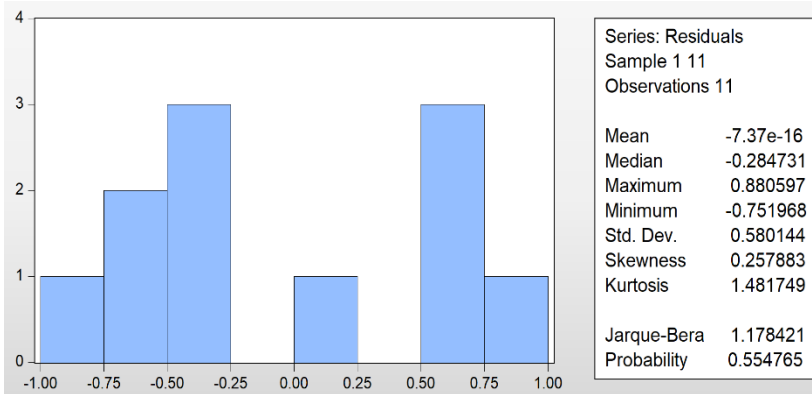
S.E. of regression	0.576432	Akaike info criterion	2.011368
Sum squared resid	2.325914	Schwarz criterion	2.156057
Log likelihood	-7.062522	Hannan-Quinn criter.	1.920161
F-statistic	34.36116	Durbin-Watson stat	2.271500
Prob(F-statistic)	0.000147		

Tablo 12'deki analiz sonuçları incelendiğinde, F istatistik değeri 34,361 ve anlamlılık düzeyi  $p=0,000$  olduğu için model anlamlıdır. Fakat bu analiz sonucunda da sabit değişken dışında diğer değişkenlerden herhangi bir anlamlı olmadığı için değişkenlerden t testi anlamlılık değeri en yüksek olan "NDS" değişkeni çıkarılmış ve regresyon testi tekrar yapılarak sonuçlar Tablo 13'te verilmiştir.

**Tablo 13. 2022 Yılı İki Değişkenli Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi Sonuçları**

Değişkenler	Katsayılar	Standart Hata	t- Test İstatistiği	p-Olasılık Değeri.
C	-8.554915	0.904242	-9.460869	0.0000
BDS	0.040220	0.043345	0.927907	0.3806
SDS	0.255808	0.034109	7.499814	0.0001
R-squared	0.907986	Mean dependent var		-3.352253
Adjusted R-squared	0.884983	S.D. dependent var		1.912533
S.E. of regression	0.648621	Akaike info criterion		2.199063
Sum squared resid	3.365669	Schwarz criterion		2.307580
Log likelihood	-9.094847	Hannan-Quinn criter.		2.130658
F-statistic	39.47168	Durbin-Watson stat		1.649195
Prob(F-statistic)	0.000072			

Tablo 13'teki analiz sonuçları incelendiğinde, F istatistik değeri 39,471 ve anlamlılık düzeyi  $p=0,000$  olduğu için model anlamlıdır. Fakat t testi anlamlılık değerleri incelendiğinde sabit değişken ve SDS değişkenleri anlamlı iken BDS değişkeninin anlamlı olmadığı tespit edilmiştir. Bu modelde düzeltilmiş  $R^2$  değerine göre çalışma sermayesi değişkenleri varlık karlılığı oranındaki değişimi %88 oranında açıklamaktadır. Yapılan çoklu regresyon analizinin anlamlılık düzeyi testin güvenilirliği sağlamakta ve yapılacak yorumların da doğruluğunu göstermektedir. Anlamlı modelde kalan "SDS" değişkeninin t testi anlamlılık düzeyleri incelendiğinde anlamlı olduğu görülmektedir. Anlamlı olan çoklu doğrusal regresyon modelinin normal dağılım, otokorelasyon, çoklu doğrusal bağlantı ve değişen varyans gibi varsayımlarının test edilmiş elde edilen test sonuçları Tablolar halinde verilmiştir. İlk olarak değişkenlerin hata terimlerinin normal dağılım içerisinde olup olmadıklarını belirlemek amacıyla Jarque-Bera testi, gerçekleştirilmiştir. Teste ilişkin sonuçlar Şekil 2'de verilmiştir.



**Şekil 2. 2022-Jarque-Bera testi sonuçları**

Şekil 2'de görüldüğü üzere Jarque- Bera istatistik değeri 1,178 ve test olasılık değeri ise 0.554 olarak bulunmuştur. Olasılık değeri 0,05'ten büyüktür ve %5 anlamlılık düzeyinde artıkların normal dağılıma sahip olduğu söylenebilmektedir. Regresyon analizlerinin önemli varsayımlarından biri hata

terimleri arasında otokorelasyon olmamasıdır. Correlogram-Q İstatistiği test sonuçları Tablo 14’de yer almaktadır.

**Tablo 14.** Correlogram-Q istatistiği test sonuçları

Autocorrelation	Partial Correlation	AC	PAC	Q-Stat	Prob	
		1	0.118	0.118	0.1975	0.657
		2	-0.282	-0.300	1.4579	0.482
		3	-0.055	0.026	1.5123	0.679
		4	-0.111	-0.213	1.7662	0.779
		5	0.065	0.123	1.8665	0.867
		6	0.044	-0.100	1.9217	0.927
		7	-0.310	-0.292	5.3684	0.615
		8	-0.003	0.082	5.3687	0.718
		9	0.082	-0.143	5.8539	0.754
		10	-0.047	-0.024	6.1745	0.800

Tablo 14 incelendiğinde ilk sütun otokorelasyonun varlığını, ikinci sütun ise kısmi otokorelasyonun varlığını göstermektedir. Tüm gecikme değerleri için olasılık değeri 0,05’ten büyüktür. Bu sonuç seriler arasında otokorelasyon ya da serisel korelasyon bulunmadığı söylenebilmektedir. Bir diğer varsayım ise çoklu doğrusal bağlantı varsayımdır. Bu varsayımı test etmek için VIF testi yapılmalıdır. Merkezi olan VIF değerleri 1 ile 5 arasında yer alan değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı olmadığı ifade edilmektedir. VIF testine ilişkin sonuçlar Tablo 15’te verilmiştir.

**Tablo 15.** VIF test sonuçları

Değişkenler	Varyans Katsayısı	Merkezi Olmayan VİF	Merkezi Olan VİF
C	0,297	7,890	NA
BDS	0,001	26,021	1,247
SDS	0,001	9,839	1,1247

Tablo 15 incelendiğinde, Merkezli VIF değerleri 1 ile 5 arasında yer alması gerekirken 5’ten uzaklaştığı görülmektedir. Bu durum değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı olabileceğini göstermektedir. Son varsayım ise değişen varyans olup olmadığıdır. Modelde değişkenler arasında değişen varyans problemi olup olmadığını tespit etmek amacıyla Breusch-Pagan-Godfrey testi gerçekleştirilmiştir. Elde edilen sonuçlar Tablo 16’da verilmiştir.

**Tablo 16.** Breusch-Pagan-Godfrey test sonuçları

Breusch-Pagan-Godfrey - Testi			
F-İstatistik	0,441	Olasılık F (p)	0,658
Gözlem*R-Kare	1,092	Olasılık Ki-Kare (p)	0,579
Ölçekli Açıklanan SS	0,139	Olasılık Ki-Kare (p)	0,933

Tablo 16 incelendiğinde, Breusch-Pagan-Godfrey testin olasılık değeri 0,05’ten büyük olduğu için değişkenler arasında değişen varyans problemi olmadığını söyleyebiliriz. Bu sonuçlar doğrultusunda çalışma sermayesi değişkenlerinden sadece stok devir süresi değişkeninin varlık karlığı üzerine etkisinin olduğu Tablo 13’de verilen sonuçlara göre  $p < 0.05$  anlamlılık düzeyinde regresyon modeli anlamlıdır. Elde edilen sonuçlara göre regresyon denklemi aşağıdaki gibidir.

$$VKO_{2022} = -8,555 + 0,256.SDS_{2022}$$

Çalışma sermayesinin karlılık üzerine etkisini incelemek üzere esas alınan bağımsız değişkenlerden Alacak Devir Süresi (ADS), Borç Devir Süresi (BDS), Nakit Dönüşüm Süresi (NDS) gibi değişkenler varlık karlığı üzerinde bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Hastanelerin 2022 yılı için yapılan regresyon analizinde çalışma sermayesi değişkenlerinden stok devir süresi varlık karlığı

üzerinde pozitif etkisi olduğu tespit edilmiştir. Stok devir süresi arttıkça varlık karlılığı olumlu yönde etkilenmektedir.

## SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Araştırmanın amaçları doğrultusunda yapılan analizler sonucunda ilk olarak hastanelerin finansal tablolarından elde edilen finansal verilere ilişkin bulgular incelenen yıllar itibariye aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- Hastanelerin varlık karlılık ortalamasının negatif olması, hastanelerin varlıklarının karlılıklarına olumlu yönde katkısı olmadığı veya hastanelerin gereğinden fazla varlık edindiği;
- Hastanelerin ortalama alacak devir süresinin en iyi olduğu yıl 2022 yılı iken, en kötü olduğu yıl ise 2020 yılı olduğu ve ortalama alacak devir süresi sonuçlarına göre hastanelerin en çok 5 günde bir alacak tahsili gerçekleştirdikleri;
- Hastanelerin ortalama stok devir süresinin en iyi olduğu yıl 2021 yılı iken, en kötü olduğu yıl ise 2020 yılı olduğu ve ortalama stok devir süresi sonuçlarına göre hastanelerin yıl içerisinde en fazla 43 günde bir stoklarını tükettikleri;
- Hastanelerin ortalama borç devir süresinin en iyi olduğu yıl 2021 yılı iken, en kötü olduğu yıl ise 2020 yılı olduğu ve ortalama borç devir süresi sonuçlarına göre hastanelerin yıl içerisinde 22 günde bir borç ödedikleri;
- Hastanelerin ortalama nakit dönüşüm süreleri yıllar itibariyle negatif olduğu ve hastanelerin ihtiyaç duydukları sermayenin az olduğunu söylenebilmektedir.

Araştırma bulgularına ilişkin bir diğer sonuçlar ise finansal tablolardan elde edilen finansal verilerin yıllar itibariyle bağımlı ve bağımsız değişkenler açısından yapılan korelasyon analizi sonuçları;

- 2020 yılı korelasyon sonuçlarına göre; varlık karı oranı ile stok devir süresi, arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki söz konusu iken; alacak devir süresi, borç devir süresi ve nakit dönüşüm süresi arasında anlamlı bir ilişki söz konusu değildir. Ayrıca bağımsız değişkenlerden nakit dönüşüm süresi ile borç devir süresi arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki söz konusudur.
- 2021 yılı korelasyon sonuçlarına göre; varlık karı oranı ile stok devir süresi, alacak devir süresi, borç devir süresi ve nakit dönüşüm süresi arasında anlamlı bir ilişki söz konusu değildir. Fakat bağımsız değişkenlerden nakit dönüşüm süresi ile stok devir süresi arasında pozitif; borç devir süresi arasında ise negatif yönlü anlamlı bir ilişki söz konusudur.
- 2022 yılı korelasyon sonuçlarına göre; varlık karı oranı ile stok devir süresi, arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki söz konusu iken; alacak devir süresi, borç devir süresi ve nakit dönüşüm süresi arasında anlamlı bir ilişki söz konusu değildir. Ayrıca bağımsız değişkenlerden nakit dönüşüm süresi ile stok devir süresi arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki söz konusudur.

Araştırmanın temel hipotezini oluşturan çalışma sermayesi değişkenlerinin varlık karlılığı üzerinde bir etkisi vardır hipotezine yönelik yıllar itibariyle yapılan çoklu doğrusal regresyon analizi sonuçları;

- 2020 yılı regresyon analiz sonuçları incelendiğinde (bkz. Tablo 7), F istatistik değeri 8,633 ve anlamlılık düzeyi  $p= 0,010$  olduğu için model anlamlıdır. Modele dahil edilen değişkenler (düzeltilmiş  $R^2$ ) değerine göre çalışma sermayesi değişkenleri varlık karlılığı oranındaki değişimi %60 oranında açıklamaktadır. Yapılan çoklu regresyon analizinin anlamlılık düzeyi testin güvenilirliği sağlamakta ve yapılacak yorumların da doğruluğunu göstermektedir. Anlamlı modelde kalan "SDS" değişkeninin t testi anlamlılık düzeyleri incelendiğinde anlamlı olduğu görülmektedir. Elde edilen sonuçlara göre regresyon denklemi aşağıdaki gibidir.

$$VKO_{2020} = -4,056 + 0,099.SDS_{2020}$$

Çalışma sermayesinin karlılık üzerine etkisini incelemek üzere esas alınan bağımsız değişkenlerden Alacak Devir Süresi (ADS), Borç Devir Süresi (BDS), Nakit Dönüşüm Süresi (NDS) gibi

değişkenler 2020 yılında hastanelerin varlık karlılığı üzerinde bir herhangi bir etkisinin olmadığı söylenebilir. 2020 yılında stoklarını iyi yönetebilen hastanelerin karlılıkları diğer hastanelere göre daha yüksek olması beklenmektedir. Ayrıca 2020 yılı pandemi sürecinin etkili olduğu yıl olması ve bu süreçte salgını kontrol altına alınmasında ilaç, tedavi gereçleri ve yatak kapasitesi gibi etkin stok yönetim süreçlerinin önemini göstermesi açısından araştırma sonuçları doğrular niteliktedir.

Hastanelerin 2021 yılı için yapılan korelasyon analizinde çalışma sermayesi değişkenlerinin tümünün varlık karlılığı ile diğer değişkenler arasında anlamlı bir ilişki olmadığı için regresyon analizi yapılmamıştır. 2021 yılı için anlamlı bir model kurulması söz konusu değildir.

➤ 2022 yılı regresyon analiz sonuçları incelendiğinde (bkz. Tablo 13), F istatistik değeri 39,471 ve anlamlılık düzeyi  $p = 0,000$  olduğu için model anlamlıdır. Modele dahil edilen değişkenler (düzeltilmiş  $R^2$ ) değerine göre çalışma sermayesi değişkenleri varlık karlılığı oranındaki değişimi %88 oranında açıklamaktadır. Yapılan çoklu regresyon analizinin anlamlılık düzeyi testin güvenilirliği sağlamak ve yapılacak yorumların da doğruluğunu göstermektedir. Anlamlı modelde kalan “SDS” değişkeninin t testi anlamlılık düzeyleri incelendiğinde anlamlı olduğu görülmektedir. Elde edilen sonuçlara göre regresyon denklemi aşağıdaki gibidir.

$$VKO_{2022} = -8,555 + 0,256.SDS_{2022}$$

Çalışma sermayesinin karlılık üzerine etkisini incelemek üzere esas alınan bağımsız değişkenlerden Alacak Devir Süresi (ADS), Borç Devir Süresi (BDS), Nakit Dönüşüm Süresi (NDS) gibi değişkenler 2022 yılı için varlık karlılığı üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Hastanelerin 2022 yılı için yapılan regresyon analizinde çalışma sermayesi değişkenlerinden stok devir süresi varlık karlılığı üzerinde pozitif etkisi olduğu tespit edilmiştir. Stok devir süresi arttıkça varlık karlılığı olumlu yönde etkilenmektedir.

➤ Hastaneler için üç yıllık verilerle yapılan regresyon analizi sonuçlarında stok devir süresinin anlamlı modellerde yer alması hastaneler için stok yönetiminin oldukça önemli olduğunu göstermektedir. Ayrıca stok devir süresinin karlılığı pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.

➤ Bu alanda araştırma yapmak isteyen araştırmacılara ve hastane yöneticilerine öneri olması açısından araştırmada, hastane sayısı ve incelenen yıllar artırılmak suretiyle veri seti oluşturularak hastaneler ve yılların etkisi aynı anda değerlendirilebilir ve sonuçlar karşılaştırılabilir. Ayrıca hastane yöneticileri karlılıklarını arttırmaya yönelik etkin bir stok yönetimi geliştirmelidirler.

## KAYNAKÇA

Agha H. (2014). Impact of working capital management on profitability. European Scientific Journal, 10(1), 374-381

Aksoy, A. & Yalçın, K. (2008). İşletme sermayesi yönetimi, Ankara: Gazi Kitabevi.

Alparslan, D., Gençtürk, M. & Özgülbaş, N. (2015). Sağlık Bakanlığı hastanelerinde işletme sermayesi ile finansal performans göstergeleri arasındaki ilişkinin analizi. Suleyman Demirel University Journal of Faculty of Economics & Administrative Sciences, 20(1), 317-338.

Alper, A. & Biçer E. B. (2017). Kamu hastanelerinde finansal performansın oran analizi ile ölçülmesi: bir kamu hastanesi örneği. Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 18(2), 337-357.

Ata, H. A. & Buğan, M.F. (2016). İmalat şirketlerinde çalışma sermayesi etkinliğinin firma değerine etkisi nasıldır. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (35), 25-33.

Aydemir, İ. (2018). Hastanelerde finansal performansın değerlendirilmesi: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası hastane hizmetleri sektör bilançolarında bir uygulama. Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi, 4(2), 133-149.

Çankaya, M. (2020) Sağlık sektörü işletmelerinde işletme sermayesi yönetiminin karlılık üzerindeki etkisi: Borsa İstanbul (BİST) örneği. Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 12(4), 1-14.

Durmuş, A. & Durmuş, E. (2023). Üniversite hastanesi finansal performansının oran analiziyle değerlendirilmesi. İzmir Yönetim Dergisi, 4(1), 50-63.

Michello, F. A., & Wanorie, T. O. (2015). Analyzing the effect of working capital management on the profitability of small size US healthcare companies. International Research Journal of Applied Finance, 6(5), 394-406.

Ekinci, G. & Bakır, İ. (2021). Sağlık kurumlarında finansal performans analizi a1 dal hastanesi örneği. Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi, 7(1), 1-18.

Islıcık, S. & Koçyiğit, S. Ç. (2021). Çalışma sermayesi ve karlılık ilişkisi: kamu hastane işletmelerine yönelik bir uygulama. Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi, 7(1), 156-166.

Karaca, M. & Boztosun, D (2022). Sağlık kurumlarında finansal analiz: Kayseri ilinde bir kamu hastanesi örneği. Sakarya İktisat Dergisi, 11(1), 77-103.

Karagöz, Yalçın (2016). SPSS 23 ve AMOS 23 uygulamalı istatistiksel analizler. Güncellenmiş İkinci Baskı, Nobel Akademik Yayıncılık.

Karataş, Y. E. & Çınaroğlu, S. (2023). Sağlık alanında faaliyet gösteren işletmelerin konsolide finansal tablo analizi. Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi, 26(1), 149-174.

Kavuncubaşı, Ş. & Yıldırım, S. (2010). Hastane ve sağlık kurumları yönetimi. Siyasal Kitabevi, Ankara.

Özgülbaş N. & Bayram, A. (2002). Hastanelerin finansal başarısızlığında çalışma sermayesi yönetiminin rolünün tespiti: sağlık bakanlığı hastanelerinde bir uygulama. 5. Ulusal Sağlık Kuruluşları ve Hastane Yönetimi Sempozyumu, 16-19 Eylül, Eskişehir

Özgülbaş, N. (2009). Sağlık kurumlarında finansal yönetim. Anadolu Üniversitesi Yayını.

Özgülbaş, N., Koyuncugil A.S., Duman, R. & Hatipoğlu, B. (2008). Özel hastane sektörünün finansal değerlendirmesi. Muhasebe ve Finansman Dergisi, (40), 120-131.

Özgülbaş, N., Koyuncugil, A. S., Duman, R., & Hatipoğlu, B. (2008). Özel hastane sektörünün finansal değerlendirmesi. Muhasebe ve Finansman Dergisi, 40, 120-131.

Rama Gopal, C.C.A. (2008). Financial Management [Text Cum. Suggested Answers]. New Delhi: New Age International Publishers, 326.

Rauscher, S. & Wheeler, J. R. (2012). The importance of working capital management for hospital profitability: Evidence from bond-issuing, not-for-profit US hospitals. Health Care Management Review, 37(4), 339-346.

Sonğur C., Kar, A., Top M., Gazi, A. & Babacan, A. (2016). Türkiye kamu hastane birlikleri hastanelerinin finansal performanslarının değerlendirilmesi: Finansal tablo analizleri. Sayıştay Dergisi, (100), 1-26.

Zelman, W.N., Mccue, M.T., Glick, N.D. & Thomas, M.S. (2014). Financial management of health care organizations : An introduction to fundamental tools, concepts and applications. Fourth Edition, Jossey-Bass, 205-233.



ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi \* Research Article

Dâryûş Mehrçûyî Filmlerinde Tahran'ın Temsili  
Representation Of Tehran In Dariush Mehrjui Films

Aysel YILDIZ

Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,  
Mütercim ve Tercümanlık Bölümü  
aysel\_yildiz888@hotmail.com  
Orcid ID: 0000-0002-5043-5753

**Öz:** Sinema ve kent ilişkisi sinemanın doğuşundan bu yana görülmektedir. Sinemada gösterilen bir kent ile izleyici, bu kentte yer alan simge mekânlar, kentlerin gündelik hâlleri, bireylerin yaşadıkları çevrede meydana gelen toplumsal, ekonomik ve kültürel olaylar hakkında bilgi edinebilmektedir. Başlarda stüdyolarda çekilen filmler yavaş yavaş sokaklara, doğal mekânlara yönelmiş ve bu sayede kent, sinemanın merkezi konumunda olmuştur. Dolayısıyla dünyada birçok kentin gelişim ve değişim sürecini filmler aracılığıyla gözlemlemek mümkündür. Bu çalışmada Tahran imgesinin, anlatı çözümlemesi yöntemi ile belirlenen yönetmenin filmlerinde temsiline dair analizler yapılmıştır. Çalışmada öncelikle sinema ve kent ilişkisine yer verilmiştir. Bu ilişki temellendirildikten sonra İran sinemasının merkezi hâlinde olup birçok filme mekân olarak seçilen başkent Tahran, hem sosyolojik hem kentsel gelişim süreci bağlamında incelenmiştir. Bu incelemeye örneklem olarak çalışmanın son bölümünde ülkemizde de oldukça tanınır olan yönetmen Dâryûş Mehrçûyî'ye ait Tahran'da çekilmiş *Kiracılar* (1986), *Annenin Misafiri* (2003), *Santurcu* (2006) ve *Tahran, Tahran* (2009) adlı dört film incelenmiştir. Bu filmlerde Tahran'ın kentsel gelişimi ile birlikte, başkente dönüş süreci filmlerde yer alan karşıtlıklar üzerinden değerlendirilmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Sinema-kent ilişkisi, İran Sineması, Tahran, Dâryûş Mehrçûyî.

**Abstract:** The relationship between cinema and the city has been observed since the birth of cinema. With a city shown in the cinema, the viewer can learn about the symbolic places in this city, the daily life of cities, and the social, economic and cultural events that take place in the environment where individuals live. Films that were initially shot in studios have gradually turned to the streets and natural spaces, and thus the city has become the center of cinema. Therefore, it is possible to observe the development and change process of many cities in the world through films. In this study, the representation of the image of Tehran in the films of the director determined by the method of narrative analysis has been analysed. In the study, firstly, the relationship between cinema and city is given. After grounding this relationship, the capital Tehran, which is the center of Iranian cinema and chosen as a location for many films, is examined in the context of both sociological and urban development process. As an example for this analysis, in the last part of the study, four films shot in Tehran by the director Dariush Mehrjui, who is also well-known in our country, were analyzed: *The Tenants* (1986), *Mum's Guest* (2003), *Santoori* (2006) and *Tehran, Tehran* (2009). In these films, the urban development of Tehran and the process of returning to the capital city are evaluated through the contrasts in the films. In the study, a cross-sectional comparative descriptive analysis was made on the representation of the image of Tehran in the films of the identified director.

**Keywords:** Cinema-city relationship, Iranian Cinema, Tehran, Dariush Mehrjui.

Geliş Tarihi:19.09.2023

Kabul Tarihi:17.05.2024

Yayın Tarihi:31.08.2024

Atıf: Yıldız, A. (2024). Dâryûş Mehrçûyî filmlerinde Tahran'ın Temsili. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 1021-1029. Doi: 10.33437/ksusbd.1362799

## GİRİŞ

Kent, tarih boyunca var olan ve zamanla değişim ve gelişime uğrayarak bireylerin hem yaşamlarını hem de sosyalleşmesini sağlayan mekânlardır. Başlarda bireyler yalnızca barınmak için, sonrasında ise daha iyi bir eğitim ve iş imkânı gibi düşüncelerle kentlere göç etmişlerdir. Eski zamanlarda kent yerine *medine, cite, site* gibi kelimeler kullanılırken, günümüzde bu kelimelerin yerine *city, bourg, urban, ville* gibi kavramların kullanılması da kente ait tanımlamalar arasında tek bir tanımının olmadığını göstermektedir (Pekdemir, 2019: 3). Türk Dil Kurumu'nun çevrimiçi sözlüğünde ise kent kavramı şehir kelimesi ile karşılık bulmakta ve anlamı "Nüfusunun çoğu ticaret, sanayi, hizmet veya yönetimle ilgili işlerle uğraşan, genellikle tarımsal etkinliklerin olmadığı yerleşim alanı, kent, site." şeklindedir (URL-1). Kentler ilk zamanlardan günümüze kadar süregelen bir değişim ve dönüşüm içinde olmuşlardır. Bu değişimler dönemin toplumsal ve sosyo-kültürel yapısı, ekonomik ve siyasi yapısı içinde gerçekleşmiştir. Yine bu değişimler her kentte farklı yansımaların sonucu ile oluşmuştur. Kentler, sinemada kimi zaman mekân olarak kimi zamansa o filmin kahramanı olarak karşımıza çıkmaktadır dolayısıyla kent kavramı yansıtıldığı sinemadan ayrı düşünülemez. Türk sinemasının mekânsal kahramanı İstanbul (Altınsay, 1996: 73). Çalışmanın odak noktası olan İran sinemasında ise İran'ın sinema ile tanışmasından itibaren Tahran, filmlerde ana mekân olarak kullanılmıştır (Kazımî ve Maħmudî, 2009: 94). Çalışmamızda İran sineması özelinde Tahran kenti üzerinden bir kentin, sinema mekân ilişkisi yanı sıra sosyolojik ve mekânsal yani toplumsal ve sinemasal açıdan nasıl yansıtıldığı da anlatı çözümleme yöntemi ile değerlendirilecektir. Bu bağlamda doğal mekânları seçmesi nedeniyle Dâryûş Mehrcûyî'nin yönetmenliğini yaptığı ve Tahran'da çekilmiş olan Kiracılar, Annenin Misafiri, Santurcu ve Tahran, Tahran filmleri seçilmiştir. Ayrıca bu filmler kent merkezini ve arka sokaklarını göstermeleri, kentte görülen mekânsal olarak tezatlıkları barındırması, kentle olay ve karakterlerin yeterince etkileşimlerinin bulunması sebebiyle bu örnekler değerlendirmeye alınmıştır. Bu örneklerle geçmeden önce başta da değinilen sinema ve kentin ayrılmaz ilişkisine bakmakta fayda vardır.

## SİNEMA VE KENT İLİŞKİSİ

Sinemanın tarihsel gelişimine bakıldığında, resim sanatının sinema için bir esin kaynağı olduğu görülmektedir. Günümüz sinemasının çıkış noktası olan arka arkaya resim karelerinin hızlı bir şekilde döndürülmesi ile sinema kavramı fikri ortaya çıkmaya başlamıştır. 1877 ve 1880 yıllarında Eadweard Muybridge, kendi oluşturmuş olduğu büyük bir aletle bir atın hareketliliğini kaydetmiş ve ilk sinematografik çalışma bu şekilde ortaya çıkmıştır (Bazin, 2011: 23). Fransa'da Lumiere kardeşler olarak bilinen Auguste Lumiere ile Louis Lumiere, hem görüntüyü kaydedebilme hem de yansıtılabilme özelliği bulunan sinematograf ile ilk sinema gösterisini birlikte yapmışlardır. Lumiere Kardeşler, 13 Şubat 1895'te sinematograf için buluş belgesi aldıktan sonra, 22 Mart 1895 yılında Paris'te Ulusal Sanayi Destekleme Derneği'nde ilk kez sinematograf oynatmışlar ve Lyon'daki Lumiere Fabrikasından İşçilerin Çıkışı adlı bir dakikadan biraz daha uzun süren filmi göstermişlerdir (Teksoy, 2009: 31). İlk seyir deneyimi ile ilgili olarak çeşitli tabirler kullanılmıştır. Bazen şaşırtıcı bazense korkutucu şeklinde yorumlar yapılmıştır (Yıldız Erol, 2022: 47).

Kent, sinemanın içinde var olan bir yapıdır. Başlangıçta dekor olarak kullanılırken sonraları sinemada bir mekân olarak kullanılmaya başlanmıştır. Dolayısıyla bazen kentin kuş bakışı açısıyla bazen ise kentin belirli noktaları kameraya yansıtılarak seyirciye o kent hakkında fikirler verilmiştir. Hemen hemen her filmde kent, bir şekilde kendini göstermektedir. Michel Marie, *Filmlerde Kentsel Tema* adlı çalışmasında sinemanın kentsel bir keşif olduğunu savunmuştur (2004: 59). Stüdyoda boyalı resimlerin önündeki çekimler dönemi çabucak kapanmış, prodüksiyona verilen ağırlık, ekiplerin yer değiştirme masraflarını azaltmak amacıyla senaryo, stüdyolara yakın caddelere yerleştirilmiştir (Marie, 2004: 59). Bu şekilde New York'un sokakları, Hollywood'un yakınları dekor olarak kullanılmış ve bu yerler filmlerde mekân olarak yerini almıştır. Daha genel olarak bakıldığında 1910'lu yılların filmlerinde Paris sokakları, büyük merkezleri, surları, binaların damları mekân olarak kullanılmıştır; bu konuda Louis Feuillade'ın *Les Vampires* filmi bir kentin (Paris) nasıl sinemasal bir kente dönüştüğüne örnek oluşturmaktadır (Marie, 2004: 59). William Wyler tarafından çekilen *Roma Tatili* filminde Roma'nın ünlü simgeleri bu filmde yer almaktadır. Billy Wilder'in *Öğleden Sonra Aşk* filmi Paris şehrinde geçmektedir ve bu yüzden filmde Eyfel Kulesi kaçınılmaz olarak bu filmde yer almaktadır. Alfred Hitchcock'un yönetmenliğini yaptığı *Vertigo* filminde ise ünlü Golden Gate Köprüsü filmin unsurları arasındadır. Bu da filmin Amerika'da geçtiği anlamına gelmektedir. Türk sinemasında sıkça gösterilen

kent ise İstanbul olmuştur. Türk sinemasında İstanbul'a filmlerinde yer veren ilk isimlerden biri 1922 yapımı *Bir Facia-ı Aşk* filmi ile Muhsin Ertuğrul olmuştur. Filmde İstanbul'dan oluşan kareler yer almaktadır. Galata Köprüsü bu kesitlere bir örnektir. "1950 yılından sonra Türk Sineması'nda İstanbul'daki çeşitli mekânlar filmlerin ana unsurunda yer almıştır. Siluetler, mahalle yaşamı, geleneksel ve modern yapı gibi simgeler ile İstanbul görülmektedir" (Pekdemir, 2019: 36). İstanbul'un sinemada mekân olarak kullanımına yönelik Altınsay, sinemanın ana mekânının İstanbul olduğunu, filmlerin İstanbul'da başlayıp İstanbul'da son bulduğunu, bunun nedeninin de hikâyenin ve kahramanlarının da İstanbullu olduğunu belirtmiştir (1996: 74).

İran sineması genel hatları ile devrim öncesi ve devrim sonrası olarak iki dönemde incelenmektedir. Bu doğrultuda İran'da yapılan bir çalışmada devrim öncesi sinemada kent tasviri birkaç başlıkta toplanmıştır: görünmeyen şehir, sınıflar şehri, gelenekselci ve yalnız şehir, görünen büyükşehir şeklinde (İclâfî, 2015: 243). İclâfî, aynı çalışmada İran devriminden sonra filmlerde yansıtılan kent tasvirini ise; savaşın izleri olan şehir, dev şehir, sınıfsal çatışma olan şehir başlıkları altında derlemiştir (2015: 263). Bu sınıflandırmalardan yola çıkarak devrim sonrası İran sinemasından örneklerle çalışma sınırlandırılmıştır. İran sinemasında genellikle ve öncelikle Tahran mekânsal olarak filmlerde görünmüştür. İran'da ilk sinema filmlerinden olan Ovanes Ohanian'ın 1932 yapımı *Hâcî Âkâ Âktor-i Sînemâ* filmi ile birlikte Tahran ilk kez modern anlamda; parklar, kafeler, otoyollar ile göze çarpılmaktadır (Kazımî ve Maḥmudî, 2009: 94). Sonraları İsfahan, Meşhed gibi şehirler de mekân olarak tercih edilen kentlerden olmuştur. Ancak sayı bakımından az da olsa Tahran dışında çekilen filmler vardır ve bunların izlenirliği ve İran sinema sektöründeki yeri azdır (Kazımî ve Maḥmudî, 2009: 111). Tahran'ın barındırdığı; modernlik, gelenekselcilik, zenginlik ve fakirlik ve şehrin dikkat çeken simgeleri filmler aracılığıyla sinemaya taşınmıştır. Kentsel yaşam, modern görünümlü ev ve apartmanlar zengin üst sınıfı gösterirken; gecekondu, eyvanlı müstakil evler, kırsal yaşam fakirliği ve gelenekselciliği yansıtmaktadır. Bu yansımaların ortaya çıkışını anlamak açısından Tahran'ın kentselleşme sürecine kısaca değinelim.

Tahran, Kuzey İran'da Elburz sıradağlarının hemen güneyinde denizden ortalama 1150 m. yükseklikte kurulmuştur. Adı, Ortaçağ kaynaklarında genellikle Tihrân, Tehrân-Tahrân şeklinde kaydedilmiştir. Tahran, Rey'in Moğollar tarafından tahrip edilmesinden (617/1220) sonra şehir halkından bazılarının göç ederek buraya yerleşmesiyle daha çok gelişim göstermiş ve Safevîler döneminden itibaren gittikçe önem kazanmıştır. İran'ın merkezi Rey şehriyken Moğolların Rey'i istilasıyla Tahran merkez hâline gelmiş 1778'de başkent olmasıyla da ülkenin kültürel, ekonomik, siyasi ve ticari merkezi bu kent olmuştur. Tahran, Nâsırüddin Şah'ın tahta kaldığı zamanında (1848-1896) gelişme imkânı bulmuştur ancak genel olarak çehresi Rızâ Şah zamanında hızla değişmiştir. 1933 yılında büyük caddelerin inşası için yeni bir kanun çıkarılmış ve birbirini dikine kesen geniş ve iki tarafı ağaçlıklı caddeler açılarak Tahran'a modern bir görünüm kazandırılmıştır. Kısa bir süre sonra bakanlık ve hükümet binaları inşa edilmiştir (Naskali ve Özgüdenli, 2010: 418). Naskali ve Özgüdenli (2010:418) Tahran'ın şehirleşme sürecine dair verdikleri bilgilerde Tahran Üniversitesi (Kitâbhâne-i Millî), Mûze-i Îrân-ı Bâstân, Tahran Demiryolu İstasyonu ve Mihrâbâd Havaalanı'nın Rıza Şah döneminde hizmete açıldığını belirtmiştir. Ayrıca 1979 yılındaki İslam devriminin de Tahran'ın fiziksel ve demografik yapısını önemli ölçüde etkilediğine de değinmiştir (2010:418). Tüm bu gelişmelerle birlikte Tahran yeni bir çehreye kavuşmuştur. Bu yenileşme ve gelişme sinemada gösterilen Tahran'a da yansımıştır. Sinemada Tahran izdüşümlerine geçmeden önce genel hatları ile İran sinemasından bahsetmek seçilen filmlerin konumunu anlamak açısından faydalı olacaktır.

## İRAN SİNEMASI

İran sineması, zaman içinde geçirdiği değişim dikkate alındığında devrim öncesi ve devrim sonrası olmak üzere iki dönemde incelenmektedir. 1930'lu yıllara kadar yapılmış olan filmler genellikle kurgusal olmayan, Kaçar Hanedanlığı'na mensup bir sınıf tarafından finanse edilen belgeseller, hanedanlıkla ilgili gösteriler ve haberlerden oluşmaktadır. Kurgusal olmayan ilk İran filmi, Kaçar şahı Muzafferüddin Şah'ın dönemine denk gelmektedir. İran sinemasında 1930-1960 yıllarında İran'da sesli yabancı haber filmleri gösterime sunulmuştur. İran'ın ilk uzun metrajlı filmi, günümüzde hiçbir kopyası bulunmayan, Ovanes Ohanian'ın 1930 çektiği *Âbî-yu Râbî* adlı kurgusal filmidir (Dabaşı, 2013: 3). 1936-1948 yılları yerli İran sinemasının sakin ve sessiz geçtiği, yabancı film gösterimlerinin ise arttığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde, dublaj ile ilgili yaptığı girişimlerle öne çıkan İsmâil Kûşân, ilk filmi olan



*Tûfân-i Zindegî*'yi Mitrâ Film stüdyosunda çekmiştir (Bahârlû, 2010: 17). 1950'li yıllar İran sineması için hareketli geçmiş ve özellikle 1951 yılı, İran sineması açısından oldukça verimli bir yıl olmuştur. Bu yılda, yedi film gösterime girmiştir. İbrâhîm Murâdî tarafından *Kemer-şiken* filmi, İsmâil Kûşân tarafından *Mestî-yi 'İşk ve Mâder*, Pervîz Hâtîbî tarafından *Destkeş-i Sefîd*, 'Alî Deryâbigî tarafından *Şikâr-i Hânegi*, Reşîdîyân Kardeşler tarafından *Hâbhâ-yi Telâ* ve Fazlullâh Bâygân tarafından çekilmiş olan *Perîçeher* 1950-1951 yıllarında gösterime giren filmlerdendir (Omîd, 1995: 209-212). 1960'lı yıllara gelindiğinde İran'da çekilen filmlerin sayısı 161'e ulaşmıştır. Bu yıllarda, İranlı yazar ve yönetmenlerce yapılmış olan belgesel türünde filmlerde artış olmuş ve İran sineması daha da hareketlenmiştir. İbrâhîm Gulîstân'a ait olan ve Venedik Film Festivali'nde ödül kazanan, 1962 yapımı *Yek Âteş ve Movc u Mercân u Hârâ* adlı belgeseller İran'da da büyük beğeni ve ilgi görmüştür (Pour, 2007: 79). 1969-1978 yılları arasında İran sinemasında *Yeni Dalga* olarak adlandırılan dönemde, sanat filmleri açısından oldukça önemli bir yıl olmuştur. 1970'li yıllarda İran sinemasında açıkça bir yükseliş göze çarpmaktadır, Dâryûş Mehrcûyî, Nâşir-i Takvâyî, Emîr Nâdirî, 'Abbâs Kiyârustemî gibi yönetmenler bu dönemde öne çıkmaya başlamışlardır (Yıldız Erol, 2022: 55). Nafisî, İran İslam devrimi dönemine rastlayan 1978-1982 yıllarını, *Belirsizlik Dönemi* ya da *Geçiş Dönemi* olarak adlandırmıştır. Bu dönem İran sineması için, tarihinin en kötü dönemi olmuştur (Nafisi, 2008: 769). İran İslam Devrimi, İran'ın geleceği açısından önemli bir gelişmedir. Bu dönüm noktası 1979 yılında başlamış olsa da tarihsel altyapısı, 1890 Tütün İsyanı ve 1906 yılında ilan edilen meşrutiyete kadar uzanmaktadır (Cülük, 2018: 87). 1990'lı yıllara doğru dikkat çeken yerli filmler ortaya konulmuş ve bu filmler uluslararası film festivallerine de gönderilmiştir. 1979-1983 arasında ortaya konulan filmlerin birçoğunda senaryolarda kadın karakterlere mümkün olduğunca az yer verilmiş daha ziyade çocuklar üzerinden filmler çekilmiştir. Raşşân Benî-İ'timâd'ın 1987 yapımı *Hâric Ez Maḥdûde*, Tahmîne Mîlânî'nin *Dîge Çi Hâber*'i uzun metrajlı öne çıkan filmlerdendir.

İran sineması özellikle 1990'lı yıllardan itibaren uluslararası arenada adından söz ettirmiş ve önemli başarılar elde etmiştir. 'Abbâs Kiyârustemî'nin düşük bütçeyle çektiği ancak sinema alanında uluslararası festivallerde dikkatleri çeken filmleri, diğer genç yönetmenlere örnek olmuştur. Bunun nedeni Kiyârustemî'nin filmlerinde meşhur oyuncular yerine, daha sıradan oyunculara rol vermesi, çekimlerin birçoğunun pahalı dekorlar yerine doğada yapılmasıdır. *Zindegî ve Dîger Hîç, Zîr-i Diraḥtân-i Zeytûn*, bu türdeki başarılı filmlerine örnektir. Özellikle 1997'de *Ṭa'am-i Gîlâs* adlı filmiyle Cannes'da Altın Palmiye ödülüne layık görülmesi İran sinemasının gücünü kanıtlar nitelikte olmuştur. *Ṭa'am-i Gîlâs* filmi dışında Kiyârustemî'nin 1999 yapımı *Bâd Mâ râ Hâhed Bord* filmi yine İran'da ses getiren ve sanatsal yönüyle oldukça başarılı filmlerden biri olmuştur. Kiyârustemî gibi doğal mekân kullanan, kent olarak da Tahran'ı tercih eden bir diğer yönetmen de Dâryûş Mehrcûyî olmuştur. Çalışmamızda bu sebeplerden ötürü Mehrcûyî'nin filmleri tercih edilmiştir.

## DÂRYÛŞ MEHRCÛYÎ

İran'ın dünyaca ünlü yönetmeni Dâryûş Mehrcûyî 1939 yılında Tahran'da doğmuştur. 1960 yılında eğitim için Amerika'ya gitmiş ve orada felsefe lisansını tamamlamıştır (Zirâ'atî, 1997: 21). İlk filmi *Elmâs 33* adlı filminden sonra 1969 yılında Gulâm Hüseyn-i Sâ'idî'ye ait bir eser olan *Azâ-dârân-i Bayel* adlı kitabından beyaz perdeye uyarladığı filmi *Gâv* ile modern İran sinemasının adeta temellerini atmıştır. Mehrcûyî'nin, 'Alî Naşîryân tarafından yazılmış ve televizyonda da gösterilen bir oyundan uyarlama olan ikinci filmi *Âkâ-yi Hâlû* ise 1971 yılında çekilmiştir. Dâryûş Mehrcûyî ve Gulâm Hüseyn-i Sâ'idî'nin ortak çalışması olan ve 1978 yılında gösterime giren *Dâire-yi Mînâ* filmi, Sâ'idî'nin yazmış olduğu *Âşgâldûnî* adlı hikâyesinden uyarlamadır. Dâryûş Mehrcûyî'nin diğer bir uyarlama filmi olan *Diraḥt-i Golâbî*, Golî-yi Terakḳî'nin aynı isimli hikâyesinden uyarlanmış ve 1998 yılında gösterime girmiştir. Genç bir yazar ve onun gençlik sevdası ve anıları, geçmiş ve günümüz etrafında şekillenen film çeşitli ödüller almıştır (Hekîmî-zâde, 2010: 68-72). Mehrcûyî'nin bir diğer filmi, öykü yazarı olan Hûşeng Murâdî-yi Kirmânî'nin eseri *Mihmân-i Mâmân*, 2003 yılında seyirciyle buluşmuştur. Kirmânî'nin diyalog kullanarak yazmış olduğu eser bu diyaloglardan oluşması sebebiyle uyarlamayı da kolaylaştırmıştır. Dâryûş Mehrcûyî'nin İran edebiyatından yapmış olduğu uyarlamaların yanı sıra diğer ülke edebiyatlarından da esinlenerek filme aldığı eserleri olmuştur. *Postçî* (1972) Mehrcûyî'nin ünlü Alman oyun yazarı Georg Büchner'in ölümünden dolayı yarım kalmış oyunu *Woyzeck*'ten uyarladığı bir filmidir. Dâryûş Mehrcûyî'nin bahsi geçen eserleri dışında: *Medrese-yî kî mîreftîm*, *İcâre-nişînhâ*, *Şîrek*, *Hâmûn*, *Mîks*, *Bemânî*, *Santûrî*, *Âseman-i Maḥbûb*, *Heme Dâna*, *Nârencî-pûş*, *Tâhran*, *Tâhran* adlı filmleri de vardır.

## DÂRYÛŞ MEHRCÛYÎ FİLMLERİ İLE TAHRAN

İran sinemasında Tahran'ın kentselleşme sürecinin, kentin içinde barındırdığı yoksulluk-zenginlik, köy-şehir gibi tezatlıkların, kentin simgesi hâline gelen yerlerin karakterler, olay örgüsü ve mekân bağlamında seçilen bu filmlerde nasıl yansıtıldığı çalışmanın bu kısmında yer almaktadır. Bu bağlamda ilk olarak 1986 yapımı İcâre-nişînâ (Kiracılar) filmi değerlendirilecektir.



Şekil 1: İcâre-nişînâ film afişi.

Dâryûş Mehrcûyî'nin yönetmenliğini yaptığı film 1986 yılında gösterime girmiştir. Filmde olaylar sahibinin arkasında varis bırakmadan öldüğü bir apartmanda geçmektedir. Apartman çok eski, yıkılmaya yüz tutmuştur. Apartman vekili konumunda olan başkarakter apartmanın yenilenmesine karşıdır. Kiracıların her biri kendi görüşüne göre apartmanı yenilemeyi önerir ve harekete geçer. Apartman vekili ve kiracılar arasında yaşanan trajikomik olaylar sonucunda apartman çöker ve belediye yetkilileri apartmanı kiracılardan uygun meblağa almaya gelir.

Mekânsal olarak değerlendirildiğinde filmin genel olarak Tahran'ın dış kesimlerinde çekildiği görülmektedir. Ancak filmin başlangıcında Tahran'ın iç kesimleri, yüksek binalar ile görüntüler başlamaktadır (Şekil 2). Bu yüksek binalar Tahran'a dev bir şehir görünümü vermektedir. Sonrasında kamera çekimleri ile yatay mimarînin başlangıcına tanıklık edilir (Şekil 3). Hafriyat kamyonlarından da anlaşılacağı üzere yeni yapılmakta olan evler görüntüye gelir. Bu da şehrin göç aldığına ve büyümeye ve dolayısıyla gelişmeye devam ettiğine dair bir işarettir. Yeni yapılmakta olan evler dağın eteklerinde olduğundan şehir bu dağ ile sınırdır denilebilir. Apartman sakinlerinin başına gelen olaylardan ve filmin sonunda şaşılacak bir şekilde sadece bir güvercinin konması ile yıkılan tankerin tüm apartmanı yerle bir etmesi sahnesinden çıkarımda bulunulduğunda meskenlerin sağlam olmadığı acı bir şekilde izleyiciye sunulmuştur. Bu filmle birlikte yeni ve sağlam ile eski ve sağlam olmayan binalar tezatlığı, yatay ve dikey mimari tezatlığı verilirken bir taraftan da Tahran; gelişmekte olan bir şehir imajı yansıtılmaktadır.



Şekil 2



Şekil 3

İkinci örneğimiz 2003 yılında gösterime giren Mihmân-i Mâmân (Annenin Misafiri) filmidir.



Şekil 4: Mihmân-i Mâmân film afişi.

Film, 22. Uluslararası Fecr Film Festivali'nde en iyi erkek oyuncu, en iyi kadın oyuncu, en iyi yönetmen ve en iyi senaryo dallarında ödül almıştır. Filmin olay örgüsü fakir bir ailenin evine aniden gelen misafirler ve bu misafirleri ağırlamak için ailenin ve komşularının verdiği uğraştır. Fakir aileye yardım etmek için herkes elinden gelenin fazlasının yapar ve filmin sonunda zorlukla hazırlanan bir sofraya ortaya çıkar ve hep birlikte yemekler yerir.

Filmin genel mekânı Tahran'dır. Tahran'ın avluları ortak olan küçük ve bitişik evleridir ve konu genel itibarıyla küçük ve fakir evlerdeki yardımlaşma üzerine kurulmuştur. Bu film bize kente sosyolojik açıdan bakılabileceğini de göstermektedir. Filmin başlangıç görüntüsü yüksek binalar, lüks mağazalar şeklindedir (Şekil 5). Yönetmen bu göstergeler ile yine bir tezatlığa dikkat çekmektedir. Bu çelişkiyi göstermek için görüntü yüksek binalardan bir anda gecekondu tarzı, mahalle evlerine yöneltilir (Şekil 6). Bu filmde şehrin güneyindeki yoksulların tasvir edilmesine ek olarak sosyolojik olarak sınıfsal uçurumdan da bahsedebiliriz. Film, şehrin güneyinde küçük bir evde yaşanan sıcak bir olay üzerinden mahalleye olan aidiyet duygusunu vurgulamaktadır. Tüm sakinler birbirini tanımakta ve kendilerini oraya ait hissetmektedir dolayısıyla bu filmde gelenekselcilik ve samimiyet gözlemlenmektedir (Şekil 7).



Şekil 5



Şekil 6



Şekil 7

Üçüncü örneklem filmimiz 2006 yılında kameraya alınan Santûrî (Santurcu) filmidir. Bu film, İran'da yalnızca bir kez gösterilmiş ve sonrasında sansüre uğramıştır.



Şekil 8: Santûrî film afişi.

Santur çalan Ali adında genç bir müzisyenin hayatını konu alınmaktadır. Ali santur çaldığı için ailesi tarafından dışlanır. Ancak müzik konusunda başarılı olur ve ünlenir. Hâniye adında bir kadınla evlenir. Sonrasında konserlerin kısıtlanması ile birlikte geçim derdine düşer, yaşam şartları kötüleşir ve uyuşturucu bağımlısı olur. Eşi, Ali'yi terk eder. Ali çadırlarda, evsizlerle birlikte yaşamaya başlar. En sonunda ailesi Ali'yi bulur ve tedavi için hastaneye yatırır.

Uyuşturucu bağımlılığı şehirlerin başlıca sorunlarından biri olmuştur. Genellikle orta sınıf ve üst sınıfın bir sorunu olarak uyuşturucu bağımlılığı filmlerde işlenmiştir. Santûrî filmi de bağımlıların şehri gösteren bir film olarak karşımıza çıkmakta ve mekânsal olarak çeşitlilikler içermektedir. Sınıf çatışması ve tezatlıklar bu filmde de görülmektedir. Kamera, bağımlıların çadırlarını yoksulluk, bağımlılığı (şekil 9) gösterdikten sonra tüm bunlardan uzak duran ışıklı Tahran'ı da gösterir (Şekil 10). Birbirinden bağımsız ve habersiz, adeta şehir içinde şehir olgusu izleyiciye bu iki görsel ile sunulur.



Şekil 9



Şekil 10

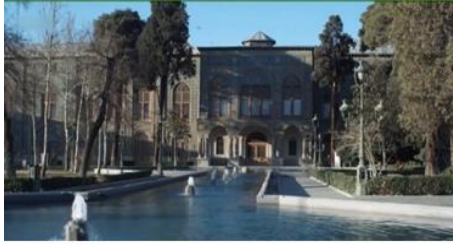
2009 yılı yapımı Tâhran, Tâhran (Tahran, Tahran) filmi son örneklerimizdir. İki çocuklu bir aile yılbaşı sofrasında yeni yıl için geri sayım yapmaktadır. Bu esnada tavandan yağmur suları sızar ve evin çatısı biranda ailenin başına çöker. Yılbaşı olduğundan aile, tamirat için işçi bulamaz. Birkaç gün çadırda kalmayı planlarlar. Gündüz Tahran belediyesinin düzenlediği ücretsiz turla şehri gezecekler, akşamda çadırlarında yatacaklardır. Ertesi gün belediyenin tur otobüsünü kaçırdıklarını ve yanlışlıkla özel bir tur otobüsüne bindiklerini öğrenirler. Otobüstekiler kendilerini misafir eder ve tüm gün otobüsle Tahran'ı gezerler. Akşam da otobüstekilerin kaldığı pansiyonsa konaklarlar. Ertesi gün tekrar şehri gezerler ve sonrasında otobüstekilerin yardımıyla evleri tamir edilir.

Bu filmde mekân olarak Tahran'ın tüm güzel yerleri, simge mekânları kullanılmıştır. Ancak bu filmin detaylarında da sosyolojik açıdan bakıldığında sınıf çatışması bulunmaktadır. Kamera çatıyı yakın çekimle göstererek ailenin içinde bulunduğu sefaleti gözler önüne serer (Şekil 11). Önceki akşam evleri başına yıkılan aile sonraki akşam ışıklarla bezeli, şık bir pansiyonda kalır.



Şekil 11

Sınıf çatışması filmlerin sıkça işlediği bir konu olmuştur. Ancak yönetmen bu filmde, kötü bir olayı adeta şehrin büyüğü ile örtmeye çalışmaktadır. Kaçar hanedanlığına ait Gülistan Sarayı ailenin ilk durağıdır (Şekil 12). Sonrasında ise dünyanın en yüksek dördüncü gökdeleni olan Milâd Kulesi'ne giderler (Şekil 13). Tahran'da çatısı çöken eski bir ev varken öte taraftan çiçekler içinde şaşalı bir saray da vardır.



Şekil 12



Şekil 13

## SONUÇ

Sinema, toplumu ve şehirleri kültürel ve sosyal olarak yansıtması bakımından önemli bir rol oynamaktadır. Bu rolü itibarıyla da sinema ile kent arasında yadsınamaz bir ilişki vardır. Sinemanın başlangıcında sınırlı teknik imkânlarla sokağı gösteren kamera kentin görüntülerini kısa çekimlerle kaydetmiştir. Sonrasında yaşanan teknik gelişmeler ile birlikte kent, fon olmaktan çıkıp filmin bir parçası hâline dönüşmüştür. İran sineması özelinde sinemasal kent olarak kullanılan Tahran'da, ünlü yönetmen Dâryûş Mehrçûyî'nin 1986, 2003, 2006, 2009 yıllarında çektiği dört film üzerinden, şehrin yaşadığı kentsel değişim ve barındırdığı karşıtlıklar sosyolojik açıdan göz önüne getirilmeye çalışılmıştır. Sonuç olarak yakın dönem İran sinemasından dört film ile Tahran kentine ait mekânsal, toplumsal ve kültürel açıdan var olan imgeler gözlemlenmiştir. Başlarda gecekondular ve yatay mimari dikkat çekerken (İcâre-nişînâ) sonlarda şehrin tarihî ve turistik yerleri kamera önüne getirilmiştir (Tâhran, Tâhran). Kenar mahallelerin yıpranmışlığı kentin sakinlerinin fakirliği toplumsal gerçekçilikle filmlere yansıtılmıştır. Santûrî filmi ile tekinsiz ve güvensiz bir şehir imajı çizilirken aynı yönetmen tarafından Mihmân-i Mâmân filminde alt sınıf insanların samimiyetle birbirlerine yardımcı olması bu imajı sonlandırır niteliktedir. Filmlerde yer alan karşıtlıklar ve sınıf çatışması elde edilen bulgulardandır. Filmlere genel olarak bakıldığında Tahran; göçmen şehri, bağımlıların, sınıf çatışmalarının olduğu kadar yatay ve dikey mimarinin olduğu, gelişen, sarayları, kuleleri olan bir şehir durumundadır. Tahran, filmlerde bir fon olmaktan öte, hikâyelerin tamamlayıcısı ve de ana unsuru olmuştur.

## KAYNAKÇA

(URL-1) <https://sozluk.gov.tr/> (t.y.)

Altınsay, İ. (1996). Sinemanın orta yeri İstanbul'du. İstanbul Dergisi, (18), 73- 75.

Bahârlû, 'A. (2010). Târihçe-yi İktibâsî-yi Edebî der Sînemâ-yi Îrân, Fârâbî, (64).

Bazin, A. 2011. What is Cinema? (Sinema Nedir?) (Çev. İbrahim Şener), Doruk Yayınları.

Cülük, A. (2018). "İran İslam Devrimi ve Ulemanın Zaferi", Güvenlik Çalışmaları Dergisi, 20(1), 87-103.

Dabaşı, D. (2013). İran Sineması: Geçmişi, Bugünü ve Geleceği (Çev. Barış Aladağ, Begüm Kovulmaz), Agora Kitaplığı.

İclâlî, P. (2015). Taşvirha-yi Şehr der Filmha-yi Sînemâ-yi Îrânî: 1309-1390, Ülum-î İctimâ'i, (68), 229-276.

Kazımî, A. & Mağmudî, B. (2009). Problemâtikî Modernîte-yi Şehrî: Tâhran der Sînemâ-yi Gabl ez İnşilâbî İslâmî, Faşnâme-yi Encumenî Îrânî Muţâalâtî Ferhengî ve İrtbâtât, 4(12), 89-114.

Marie, M. (2004). Filmlerde Kentsel Tema. İçinde Türkoğlu N. vd. (Haz.) Kentte Sinema Sinemada Kent, Yenihayat Yayıncılık.

Nafisi, H. (2008). İran Sineması (Çev. Ahmet Fethi), Kabalcı Yayınevi.

Naskali, E. & Özgüdenli, O. G. (2020). "Tahran", DİA, (39), 416-419.

Nastaran Hekîmî-zâde, N. (2010). Diraht-i Golâbî, Kitâb-i Mâh-i Honer, (134), 68-72.

Omîd, C. (1995). Târîh-i Sînemâ-yi Îrân 1279-1357 (hş.). Rûzene.

Pekdemir, Ş. (2019). Türk Sinemasında Kent Simgelerinin Gösterimi "İstanbul Üzerinden Bir Değerlendirme", [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Maltepe Üniversitesi.

Pour, M. P. (2007). Tarihsel Gelişimin Işığında İran Sineması, Es Yayınları.

Teksoy, R. (2009). Sinema Tarihi, Cilt 1, Oğlak Yayıncılık.

Yıldız Erol, A. (2023). Göstergelerarası Çeviri Bağlamında İran Uyarlama Sineması, Pegem Akademi Yayınları.



ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi \* Research Article

## One Paradigm Many Orders: Realists' Conceptualizations of International Order Tek Paradigma Birçok Düzen: Realistlerin Düzen Kavramlaştırmaları

**Celil YİĞİT**

PhD Student, Yıldız Technical University, Political Science and International Relations  
celil\_y@hotmail.com  
Orcid ID: 0000-0002-9611-5632

**Fulya MEMİŞOĞLU ZAIMOĞLU**

Assoc. Prof., Yıldız Technical University, Political Science and International Relations  
fulya.memisoglu@gmail.com  
Orcid ID: 0000-0001-8113-813X

**Abstract:** As the relative decline of the United States and the rise of China have become the focus of international relations studies, the concept of "international order" has also been frequently debated in recent years. These debates touch on very different points in the IR discipline and are addressed at different levels. The main reason for this situation is that the concept of order, like any other concept, is portrayed in different ways by students of international politics. Despite being a paradigm that has lost favour in recent years, Realist theories have been at the centre of these debates for a long time. This study will explore how Realists conceive of international order. Considering the fact that Realism contains hundreds of large and small theories and approaches, the study selects theorists and homogeneous theories that clearly conceptualise order. For this reason, Hans Morgenthau, Robert Gilpin and Patrick Porter from Classical Realism and Kenneth Waltz and John Mearsheimer from Structural Realism will be selected and their conceptualisations of order will be discussed.

**Keywords:** International order, classical realism, structural realism.

**Öz:** Görece ABD'nin gerileyişi, Çin'in yükselişi gibi konuların uluslararası ilişkiler çalışmalarının merkezini oluşturmaya başladığı bu dönemde "uluslararası düzen" kavramı da buna paralel olarak son yıllarda sıklıkla tartışılan bir kavram olmuştur. Bu tartışmalar IR disiplininde çok farklı noktalara değinmekte ve yine farklı seviyelerde ele alınmaktadır. Bu durumun asıl sebebi her kavramda olduğu gibi düzen kavramının da IR çalışanları tarafından farklı şekillerde tasvir edilmesidir. Her ne kadar son yıllarda gözden düşmüş bir paradigma da olsa, Realist teoriler bu tartışmaların uzun süredir merkezinde yer almaktadır. Bu çalışmada da Realistlerin uluslararası düzeni nasıl tasavvur ettiği incelenecektir. Realizm içinde irili ufaklı yüzlerce teori ve yaklaşım barındırması hasebiyle düzen kavramlaştırmalarını net bir şekilde yapan teorisyenler ve homojen teoriler seçilmiştir. Bu sebeple Klasik Realistlerden Hans Morgenthau, Robert Gilpin ve Patrick Porter; Yapısal Realizmden de Kenneth Waltz ve John Mearsheimer seçilerek onların düzen kavramlaştırmaları tartışılacaktır.

**Anahtar Kelimeler:** Uluslararası düzen, klasik realizm, yapısal realizm.

Arrival Date:31.10.2023

Acceptance Date:02.05.2024

Publication Date:31.08.2024

*Reference:* Yiğit, C. & Zaimoğlu Memişoğlu, F. (2024). One paradigm many order: Realists'Conceptualizations of international order. *Kahramanmaraş Sütçü İmam University Social Sciences Journal*, 21(2), 1030–1044. Doi: 10.33437/ksusbid.1383755

## INTRODUCTION

What is the international order? And how is it constructed? Are values, identities and ideologies effective in establishing and maintaining it? To what extent does it influence state behaviour? Are there preferable or undesirable orders? Such questions have been a central focus in realist theories regarding international order. Given that realism is a comprehensive paradigm that entails hundreds of theories, large and small, it is obvious that its conceptualisation of order needs to be classified or organised. With this in mind, the goal of this paper is to reorganise the conceptualisation of order in classical and structural realism by two aspects. Firstly, it seeks to ascertain the impact of the theorist's level of analysis on their conceptualisation of international order, and to compare this with that of other theorists. Secondly, it aims to determine the extent to which the theorists adhere to their own theories, and thus to the level of analysis that is the starting point of their theories, in their conceptualisation of order.

While the idea of international order is supposed to be understood as a state of peace or the absence of conflict, world history has not been free of war or conflict. Consequently, IR studies have come to accept this reality and have tailored their conception of order to fit it. While the text below will cover multiple understandings of the concept of international order, a common theme across these perspectives is that order refers to the "absence of a chaotic environment". It is important to note that, like anarchy, order should not be conflated with the absence of war. The presence or absence of order can affect the actions of actors in international political and regulate their behaviour. However, it is possible that actors may sometimes act in opposition to the given order. Such opposing behaviour does not necessarily negate the presence of the order. For example, the existence of "illiberal" states like North Korea or Afghanistan may not be sufficient to disprove the existence of a "liberal world order".

Having said that, it is difficult to define the concept of international or world order as a state of absence of war, but it is possible to see conceptualisations that imply a relative reduction in the number of wars and conflicts. For example, Anne Marie Slaughter from the liberal wing (2004: 15) defines the international order as the institutionalised state of cooperation and adequately limited conflicts. The British School, referring to the international community, defines the international order, in summary, as a model or arrangement that enables the community of states to achieve its basic objectives (Goh, 2013; Navari, 2000). Stacie Goddard (2018: 18-21), who describes herself as a Realist-Constructivist, points out that legitimacy is also socially constructed and that the powerful are the decision-makers on what is legitimate, and therefore the basic goals within the order are prepared by the powerful. Could one of these goals be the dollar-based economic order that sustains the US economy? Carla Norrlof (2010) argues that the security umbrella provided by the United States has enabled the US to recover the capital it has invested in a way that is many times more profitable..

In addition to those who analyse the international order in terms of military and state interests, it is also possible to consider it in terms of values. Alise Coen (2018: 1271-74) argues that the liberal international order will only work as long as states are committed to human rights and comply with international law. In recent years, studies emphasising a hierarchical rather than anarchic structure have become more popular. Ayşe Zarakol is one of the pioneers of this approach. Zarakol (2011: 246) analyses how the defeated East took its place in the order established by the victorious West. According to her, even societies/states such as Türkiye and Japan, which have adopted the values of the West, took a long time to gain a secure place in the international order built by the West. Nevertheless, they could not become one of them, but they were able to rise to the level of a close friend.

Different conceptualisations of international order have been briefly mentioned above. It is possible to diversify the literature review. However, in order not to break away from the theme of this study, it has been dealt with to a limited extent and studies that differ from each other have been included in order to show how diversified they are. The next section is devoted to those who explain how the international order should be and those who explain how and what it is. In this respect, while approaches that construct an imaginary international order will be discussed under the title of idealist orders, the title of realist orders will be the main area of discussion in this section and will be reserved for those who explain the international order in a relatively more materialistic way. As a matter of fact, the Idealist-Realist debate has a history of nearly 100 years and it would be difficult to discuss one



without the other. For this reason, in order to draw attention to the nuance between them, Idealist approaches are also included, albeit relatively briefly.

### IDEALISTIC ORDERS

It would not be wrong to say that Hedley Bull (1977) is one of the first names to come to mind when it comes to international order. The main reason for this is that Bull is the first person to define a complete international order. According to him, international order is formed at the point where three basic principles of the community of states or international community are maintained. These are survival or invulnerability, honouring one's word, and protection of possessions (Bull, 2002: 1-10). While Bull uses the concept of international order only for states, he also includes non-state parts in the world order (Bull, 2002: 19). Both definitions of order refer to the articles of the Treaty of Westphalia on the one hand, and have normative content and describe the ideal on the other. As a matter of fact, his work gives advice on how to reform the international order formed by the system of states. For him, the main obstacle to establishing a world order is the existence of the system of states and this must be overcome (Bull, 1976: 9). In fact, it is possible to argue that E. H. Carr's 1939 work, which can be described as a critique of naïve idealism, contains many answers to Bull's 1977 work. But it is also natural that such naïve idealism was used during the detente period of the Cold War.

By 2003, another idealist conceptualisation of international order is encountered with Alexander Wendt. Wendt (2003) draws a linear history for the coming years and divides it into five phases. These are: system of states, system of societies, world society, collective security and finally the world state. Wendt, who makes a teleological inference, thinks that the salvation for people lies in establishing the world state and puts forward a series of orders in this direction. He even claims that the trend is in that direction. However, both answers he gives for this claim are insufficient.

The first answer is that in 1000 BC there were more than 600,000 political communities, whereas today there are about 200. So he says that the number is getting closer and closer to one (Wendt, 2003: 503). The course of empirical data can sometimes mislead scientists. It is even more risky to go further and make a future prediction. There are many examples of this in IR studies (Fukuyama, 1992; Layne, 1993). Neither, as Fukuyama claimed, was liberalism the final point of the world that can reach, nor, as Layne claimed, was NATO going to dissolve in the early 2000s and the world to become multipolar. So, theorists should not be fortune tellers.

Wendt's second answer is that states are now beginning to form regional sub-systems (Wendt, 2003: 503). However, it was also possible to see such subsystems in the age of empires in the 16th century. The Holy Romano-Germanic and Ottoman Empires, as well as China in the far east, had many states or political entities under their influence without incorporating them into their territories. Was the international order better at that time? Did it decline later and is it getting better again today? This kind of linear-idealist conception of history is called Aristotelian logic, and the logic of many philosophers from Aristotle to Farabi and Ibn Khaldun is constructed in this way. The philosophical perspective is not a favoured approach within the discipline of IR.

It is possible to list many other studies such as Bull and Wendt that emphasise what should be instead of the current international order. Unfortunately, it is almost impossible for such studies to penetrate the reality and change it. Because in order to realise the ideal, it is necessary to gather all the actors in the world and reach a consensus, or for one actor to come out and impose these principles on all the rest, or for a threat from outside the world. Of these, the last one seems to be the most realistic (Wendt & Duvall, 2008).

Among the idealist approaches, there are also those that focus on what is rather than what should be. Compared to others, these studies have received more interaction in the discipline of IR today. Although these approaches have normative content in their conceptualisations of international order, such as Bull and Wendt, it can be said that they try to shed light on the present. HST (Hegemonic Stability Theorists), which can be described as a common cluster where many clusters intersect, claim that the unipolar system is stable and will establish a relatively peaceful order by keeping other actors in line in general (Ikenberry vd., 2009). These theorists argue that the liberal-based international order

established by the United States has become a system from which almost everyone benefits. (Wohlforth, 1999).

While the theorists close to realism (Wohlforth) place more emphasis on unipolarity and the relative stability it provides, those close to liberalism (Ikenberry, Slaughter) emphasise the US and the international order built on its unique values. But they have one thing in common. This is why non-US actors should not challenge the relative hegemony of the US. To summarise, on the one hand, the message is that the US is militarily and economically very powerful and that any action against the US will have severe consequences, and on the other hand, that it would be pointless to destroy the "peaceful", "liberal" and "economic" order that the US has established, since everyone can benefit from it.

The most remarkable name in the second section is G. John Ikenberry. Ikenberry (2014:84) according to the view, three elements are needed for the establishment of international order. First, the leading state or group of states must have material means such as military and economic power in order to coerce and persuade other actors to join the order. Secondly, in order for the institutions and rules of the order to be accepted, it must have values such as democracy, human rights and justice that are accepted by everyone. Third, the order must be able to develop solutions to common problems and the actors within the order must benefit from this. Ikenberry puts forward the concept of "liberal international order" based on these three elements. According to him, in the new order that developed after the Cold War, just as pure/raw power is limited by the constitution in domestic politics, it can be claimed that the raw power of states is limited by values in the international environment and that the new order is institutionalised (Ikenberry, 2001: 19). In the liberal international order, the US is the order-maker and the actor whose power is restricted by values and institutions. Claiming that the liberal order, which he claims to be more than a 100-year project, was articulated with US President Wilson, its material capacity was established during the Cold War, and it spread to wider geographies after the US victory. Ikenberry admits that in recent years this order has entered a crisis due to developments in US domestic politics and the presence of rising anti-democratic powers such as China (Ikenberry, 2020: 12). On the other hand, the US withdrawal from Iraq and Afghanistan was one of the factors that triggered the crisis (Brooks vd., 2012). Ikenberry's solution to the crisis is to return to the roots of the liberal understanding of international order (Ikenberry, 2020: 307-311). The statement by the 2020-elected US President Joe Biden (2020) that he would build a coalition of democratic governments is indicative of the influence of Ikenberry's ideas within the US administration. After a brief literary critique of idealist orders, we can look at the realist conceptualisation of order, which is the main focus of this study, in more detail.

## REALIST ORDERS

Every stance gains meaning with its opposite. Realism is the opposite of Idealism. Idealism existed first, and it is possible to claim that the destructive imagination of the Idealist world gave birth to realist theories (Carr, 2016). For this reason, realism's understanding of order is generally based on criticising Idealist orders or imaginations of order. As it will be analysed in its sub-headings, especially the works of Mearsheimer and Porter are in this direction. An important feature of realist theories is to explain the existing order in its own limited conception instead of making it better. The simplest definition of international order in this context is anarchic. It is possible to see this definition of order in which security is scarce most clearly in Waltz.

If realist theories have one thing in common, it is that each of them paints a pessimistic picture of international politics. Realists are pessimistic in their conception of human nature, the nature of states and the nature of international politics. In the realist world, every man will hang by his own bootstraps. In other words, each state thinks that it must provide its own security. Security is scarce and it is very difficult for states to ensure their security. Because the increase in the security of one state will take away from the security of others. This corresponds to a continuous and endless struggle. According to them, international politics is dominated by this security dilemma.

Under this topic, the ways in which the concept of international order is handled by realists will be categorised under four questions. In this section, the conceptualisations of order by classical and structural realists will be discussed, and the following questions will be addressed: how order is

achieved, who is the order maker, what is the nature of order, and whether there is a distinction between good and bad order.

Briefly, it will deal with those who try to conceptualise the international order within the framework of classical realism, in other words, around the lowest level of analysis, at the scale of the smallest units that can affect the event or phenomenon under study. For example, a study that argues that an international order is created on the basis of a leader's doctrine, ideology or the characteristics, power, etc. of states will be considered in this category. On the other hand, if an international order is conceptualised on the basis of the size of the system they describe, this time it will be evaluated under structural realism.

It is worth opening a separate parenthesis here as to why Neo Classical Realism (NCR) is not included. There are several reasons for this. First, as its NCR theorists argue that although the NCR is based on realist foundations, draws on many paradigms (Ripsman et al., 2016: 164). In the process of constructing their respective theories, each NCR theorist selects a number of variables from a bag containing all the variables that have been used in previous theories. In this context, it is not homogenous. Considering the names such as Gideon Rose, Stephen M. Walt<sup>1</sup>, Randall Schweller, Peter D. Feaver, Jeffrey W. Taliaferro, Steven E. Lobell, it will be seen that each of them constructs their constructs by making use of different variables. Second, is the NCR a methodological path for foreign policy analysis (Rathbun, 2008: 296)? Or is it a comprehensive theory that can explain international politics? When we add up all the NCR literature, it can be said that it can explain a large part of international politics even more comprehensively than its predecessors, the classical and structural realist theories. Taking both of these cases into account, it would be appropriate to describe the NCR as a *theorish* rather than a theory. Therefore, it is difficult to say that it has a consistent stance on order since it can benefit from the conceptualisations of international order of many theories.

### **International Order in Classical Realism**

There are realists who think that the international order is formed, influenced and directed by the smallest parts. These have been especially the state-centred realists, also known as classical realists. Hans Morgenthau, Robert Gilpin and nowadays Patrick Porter are among this class of realists. Among these scholars, Morgenthau, as the founder of the theory, has also laid the foundations for international order. Accordingly, Morgenthau makes use of three elements in his conceptualisation of order. The first of these is leadership, the second is the balance of power, and the third is the world state.

Among the realists, Morgenthau is one of the theorists who attributes the most importance to the concept of leadership, whether of an individual or of a state (Zhang, 2017). In Morgenthau's theory, it can be said that these two phenomena, namely the character of the individual and the character of the state, are closely related. According to him, since states, and especially the rulers of states, are the prime movers of the international order, the course of the international order will depend on their efforts (Amstrup, 1978). With this Morgenthau describes the defining characteristic of classical realism. It is the drawing of a straight line from the smallest indivisible part of international relations to the whole. In other words, a thick line runs from the leader to the international order. The aim is to explain international politics by starting from the leader or the person, linking him/her to the behaviour of the state, and linking the behaviour of the state to the international order. For example, if we wanted to describe today's international order based on Morgenthau's fiction, we would have to make a description of the order by taking into account how US President Joe Biden governs his country, the actions of his state, and consequently his influence and reaction to other states. Biden's actions will also affect the international order. In other words, in classical realism, the leader is at the first stage of order determinants. Accordingly, for Morgenthau, international order is an output of the impact-response processes with other states in line with the policies of the leaders of the most powerful state in international politics. The better and more capable the leaders are, the more peaceful the order will be.

---

<sup>1</sup> In his balance of threat theory, Stephen M. Walt posits that the concept of threat can be understood in an abstract manner, as a function of psychological interactions. He delineates between concrete and inconcrete events and phenomena, and suggests that the threat level will fluctuate in accordance with geographical proximity, offensive/military capacity and perception of intentions (Walt, 1987, p. 5). In structural realism, we never quite sure about intentions and inconcrete concepts donot have a place in a materialist theory. That is why we recognise him as a member of the NCR theory.

As with any theorist, it is possible to see inconsistencies in Morgenthau's works. Although Morgenthau (1947: 155) emphasised the capacity of leaders to select the most rational option amidst an array of irrational alternatives, by 1976 he had shifted his perspective, suggesting that the leader's personality, party affiliation, and intentions were of little importance in foreign policy (Morgenthau, [1976] 2011: 143). Nevertheless, it may be necessary to accept that the first option may be more appropriate, respecting the unit-level analyses of classical realism.

Secondly, Morgenthau refers to the positioning of power in inter-state relations. Morgenthau often refers to the balance of power when characterising international order. While the balance of power defines an order, it also serves as an important building block for the establishment of an international order. Because situations where there is no balance of power will correspond to disorder in a sense. Morgenthau also characterises some states as the founders, protectors and drivers of order. He calls these states, which maintain the balance of power, holder, balancer or the holder of the balance (Morgenthau, 1948: 142). The existence of a holder state requires the presence of more than two great powers in international politics. In other words, the holder/balancer is the actor that will ensure balance in a multipolar system. According to Morgenthau, both systems pose a danger for international politics, since bipolar systems lead to polarisation and thus wars, and unipolar systems cannot be balanced. Because in bipolar systems there is no actor to hold competition. International politics is a place of power struggle and will continue until one of the poles dominates the other. Unipolar systems, on the other hand, are more dangerous as there is no holder/balancer. Whether democratic or autocratic, the lust for power of the single great power in the system will be unstoppable (Jervis, 2009: 206). Because power corrupts and absolute power corrupts absolutely (Wolfers, 1962: 121).

In a multipolar system, the holder/balancer establishes order. It is the actor who directs, shape and shove the power struggle. The holder is the actor who benefits the most from the established order and will stand up to an actor who is dissatisfied with the status quo. It must be able to occupy a high position in the hierarchy of military and economic power in order to preserve the order. This actor to prevent revisionism is exemplified in 19th century Britain (Morgenthau, 1948: 144). Britain would use its holder/balancer role at times against France and at other times against Tsarist Russia. As Britain lost this ability at the beginning of the 20th century, the order was destabilised and a world war broke out (Morgenthau, 1948: 273). We mentioned above that for Morgenthau, the leader of a great power influences the order, whereas the leadership of the great power within the system can equally influence the order. Therefore, for Morgenthau, international order is the inter-state political network in which the balance of power is established and maintained by a holder/balancer actor.

Finally, Morgenthau (1948: 391) refers to the concept of the World State when characterising the international order. At this point, for him, order is synonymous with peace. He reinforces this with a question: why is there peace and order in a national society, but not in the international arena? Morgenthau's (1948: 391-398) answer is short and clear: "because we cannot speak of the sovereignty of a state in the international arena". Morgenthau sees the idea of a World State or World Government as a dream. As a matter of fact, pessimism, which is one of the main characteristics of realism, is also encountered in terms of order. Nevertheless, he describes the world state order in two ways. The first is the Wilsonian Utopia and the second is the Machiavellist Utopia (Morgenthau, 1945: 145-147). The world order, which he calls Wilsonian Utopia, points to an idealist world government in which the consent of each state is obtained. He likens Machiavellian Utopia to Niccolò Machiavelli's unity of the Italian city-states. Accordingly, one principality would have to come to the fore and dominate the others. In short, for Morgenthau, who sees both as impossible, the first is the manifestation of realism's fight with idealism, while the second is the summary of realism's fight with adventurous aggression.

In conclusion, Morgenthau uses the concept of international order indiscriminately. He can also characterise any status quo as order. According to him, a situation to be secured by the victors of World War I and its legal/political counterpart, the League of Nations, also correspond to an order (Morgenthau, 1939: 477). At the time of Morgenthau's 1939 study, faith in international organisations and world peace had not yet been lost and the League of Nations had not yet disbanded. In other words, even if the trend towards idealism had faded 20 years earlier, there was still faith in the possibility of stopping Hitler and Mussolini peacefully. It is only natural that his study, written in such an

environment, should be able to argue that an international organisation, however unsuccessful, was able to bring order.

Robert Gilpin divides realist theories into two. On the one hand, there is “state-centred realism”, which begins with Thucydides and Machiavelli and continues with Morgenthau and is based on the state and the interests of states. On the other side, there is “system-centred realism”, which was established with Waltz and is based on the distribution of capabilities in international politics and its impact on states. In the light of this distinction, although Gilpin's name is associated with structural realism, he defines himself as a state-centred realist (Gilpin & Gilpin, 2001: 15). When we look at Gilpin's works, we can see that he approaches international order from two points. In both of his conceptualisations of international order, which he categorises under two topics as international order from a political perspective and international order from an economic perspective, he examines it from the level of state analysis.

Gilpin, (1981: 37) in political terms, he refers to the conceptualisation of order as the World Order and uses it synonymously with the international system. He states that the orders established and governed by the Roman Empire and the USA are different from each other. For him, a comprehensive theory of IR should pay attention to these differences and the characteristic features of each of them (1981: 38). In other words, it should emphasise whether the order under study is religious, ideological or regime-based. Nevertheless, as a realist, Gilpin's emphasis on power cannot be denied. Because according to him, the hierarchy of power can provide order and stability to a system, no matter what it is (Gilpin, 1988: 596).

According to Gilpin, the increase in the power of a state can change itself internally as well as affect other states. The state's interests will evolve and it will promote an ideology and order on this scale. In order to do so, it will need to gradually increase or maintain its prestige. Because the actor sitting at the top of the prestige hierarchy will also be the determinant of the new order (Gilpin, 1981: 210-231). Gilpin therefore attributes equal weight to power and prestige.

Robert Gilpin is a theorist who has emphasised political economy more than any other realist theorists. For example, Gilpin, one of the declinists of the 1970s and 80s such as Paul Kennedy, Samuel Huntington and David Calleo, justifies the relative decline of the United States economically (Gilpin, 1975). Again, in his conceptualisation of international order, he attaches particular importance to the economic situation. According to Gilpin (1987: 3-5), since the World War II, despite some interruptions, international politics has mostly been economically liberal. Gilpin, who belongs to the realist wing of the HST, which is a set of mixed theories, argues that the strong leadership of the USA has an important role in the liberalisation of international politics. (Gilpin & Gilpin, 2001: 97-102). However, Gilpin, as a realist, emphasises that the US followed this path not out of altruism but as a result of state interests. Gilpin argues that this relatively liberal order has continued after the Cold War, but the new era of globalisation has tried to add normative features to it. However, international politics is still state-centred, national and local. For this reason, the liberal order will not be successful enough (Gilpin & Gilpin, 2001: 10-12, 400-402).

Patrick Porter is one of the most significant classical realists of the last generation. Although there is no realist theory developed by him, he tries to resurrect classical realism in IR studies. In addition, with his recent works, he has also come to the fore with his opposition to the Liberal International Order approach like Mearsheimer, as will be discussed in the following section. *The False Promise of Liberal Order: Nostalgia, Delusion and the Rise of Trump* (2020) is in fact a realist response to liberal order supporters such as Ikenberry. But Porter's main characteristic is that he is the epitome of Niccolo Machiavelli in the 21st century.

First, Porter provides a clear definition of international order. Order is the hierarchical dictation of peace by the powerful on their own terms (Porter, 2020: 11). In Porter, we cannot talk about a rules-based order based on rules or norms. The powerful will always establish order.

The powerful do not establish their order by consensus, but by brute force (Porter, 2020: 10-34). He says that there are many examples of this in history. The Roman, Byzantine, Chinese and Ottoman Empires, the French and British Empires, and finally the United States of America, have all established

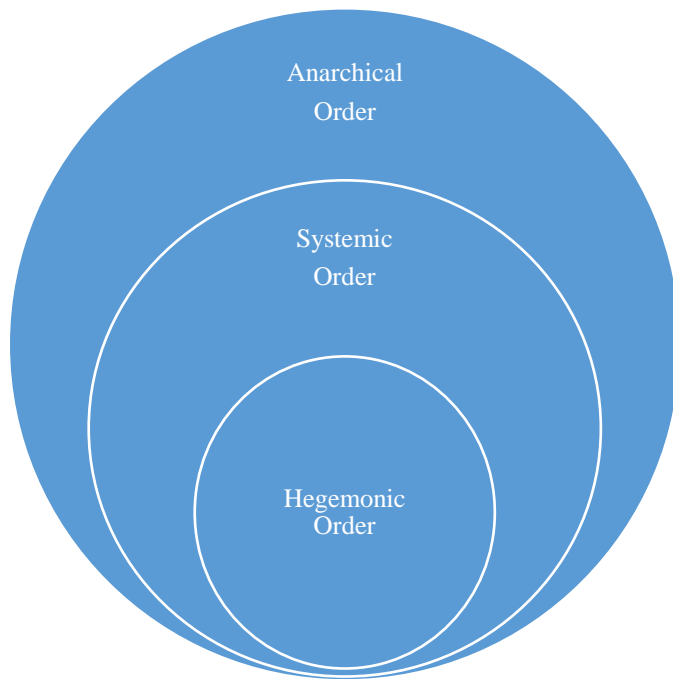
their own order by brute force. Whatever their regimes and administrations, all of them, including the one established by the USA, have the characteristics of empires. This imperial characteristic also authorises the founding actor to interfere in the internal affairs of other states. Other states may also consent to this. Otherwise, they can be brought into line by the brute force of the leader (Porter, 2020: 11, 29-30).

Porter's work can be considered a modern iteration of Machiavelli's *The Prince*, offering insights and guidance to the US administration. In essence, Porter's book offers a contemporary interpretation of Machiavelli's advice to the Medici family, presented in a format that is accessible to 21<sup>st</sup> century readers. According to him, the order of international politics is not liberal and the US, as the leader of this illiberal order, should act accordingly. International politics is not in a period when the US can pursue a comfortable policy alone, as it was in the 90s. The system is now multipolar and the relative leadership of the US is under threat. It should abandon the idea of global leadership and strategically resort to a balance of power policy. The first thing it needs to do for this is to withdraw from the Middle East, which is no longer important for it, and to accept that it will enter into a serious struggle with China. In particular, it should distance Russia and China from each other and encircle China this time as it did the Soviets in the Cold War. In other words, the role of conservatism that Morgenthau assigned to Britain in the 19th century, Porter proposes for the US in the 21st century (Porter, 2020: 10-34, 156, 191-198, 237-240).

Porter's conceptualisation of international order is simple. However, he realises that a mere hierarchy of power will not bring order. He resorts to domestic politics to fill the concept of order. He claims that the democratic, libertarian and pro-free market domestic politics of the USA makes it a better leader than China. Because for Porter, China has an autocratic regime, is oppressive and will choose a harsher way of coercion than the US against states that do not obey it (Porter, 2020: 44). Indeed, Porter has good empires and bad empires. This is very natural. classical realism uses and relies on the smallest level of analysis that cannot be further reduced. Whereas in structural realism, as will be explained in a moment, there should be no inherently good or bad hegemon (Waltz, 2004: 3).

### **International Order in Structural Realism**

Structural Realists have used the concept of international order in place of many concepts. Anarchic or hierarchical structures, stability or peace, distribution of power / capabilities or international system, or power relations established by a hegemonic actor in its sphere of influence have all been used in the name of international order. All of these concepts can correspond to an order in themselves. Each conceptualisation of order is intertwined and interrelated. In other words, each can be considered as a series of sub-orders. This shows that structural realism, which claims to be simple, does not remain constant at the level of systemic analysis. In anarchic orders, where the level of analysis is not high enough, it looks from the systemic level, while in Systemic and Hegemonic orders, it reduces the level of analysis to the state level and looks from the point where it can see the Great Powers.



**Figure 1.** *Orders according to structural realism*

It could be argued that our criticism of the variability of the level of analysis of structural realism is unfair and that we have confused the levels of analysis with the unit of analysis. When talking about systemic and hegemonic orders, they analyse the distribution of capabilities and hegemonic actors. This makes their unit of analysis the Great Powers and hegemonic actors.

That is true up to this point. But it also means that they analyse international politics from their point of view. In other words, it means explaining international politics by reducing it to the Great Powers and their influence. In fact, Waltz's definition of structure, like anarchy, corresponds to a combination of the organising principle and the distribution of capabilities (Waltz, 1982: 88). It will be seen that in the explanations of order in which the number of poles and their effects are in question, it will be seen that they prioritise a situation that is at the initiative of the units, such as the distribution of capabilities, instead of variables such as anarchy affecting each unit at the levels of analysis. This is Waltz's (1990: 37) that they are functionally the same and that they differentiate the states, which he calls units, behaviourally from each other (Waltz, 1982a: 82-83). It is possible to see this situation in Mearsheimer rather than Waltz. Because Mearsheimer in a way transformed structural realism, which is a theory of international politics, into the theory of Great Power politics. Therefore, the flexible levels of analysis of structural realism complicate it.

The first concept that structural realism uses as order is anarchy. Until the emergence of structural realist theory with Waltz in 1979, no realist had given such importance to the concept of anarchy. Although classical realists such as Morgenthau, Niebuhr and Gilpin also used the concept of anarchy, the nature of their theories emphasised man and his nature. When the level of analysis of the realist theoretical perspective increased with Waltz, anarchy became the most important factor. Anarchy corresponds to the absence of a government that governs states. It is the opposite of world government or hierarchy (Waltz, 1990: 30; Milner, 1991: 71). While hierarchy is a feature of domestic politics, anarchy is at the heart of international politics (Waltz, 1979: 102-128). With reference to *the Social Contract*, people will want to be governed by delegating their responsibilities to a higher authority. In this relationship of rulers and ruled, the order will be hierarchical. In international politics, states will always want to rule. The desire to rule in each of them has become an obstacle for states to determine an authority above them and has made the order anarchic.

In an anarchic order, states cannot govern each other, but anarchy will guide them with the order it creates. International politics is under the shadow of the use of force and violence by states against each other in an anarchic order (Waltz, 1979: 102). In domestic politics, too, people can use force and violence against each other. This is not what distinguishes anarchy from hierarchy. In domestic politics

there is a higher authority to punish those who commit acts of violence. If you are subjected to violence, there are law enforcement agencies and a legal system to defend your rights. What makes international politics anarchic is that when faced with violence, there is no superior authority to call for help or to protect your rights on your behalf (Mearsheimer, 2001: 51). You'll have to look after yourselves.

The anarchic order of structural realism does not mean non-stop war and violence, which is the state of nature in Hobbes. Nor does it mean a totally peaceful order. States always act in consideration of the possibility of another's use of force and violence. In other words, they prioritise their security. Anarchic order puts states in a race for security (Mearsheimer, 2001: 408-409). In structural realism, it is not anarchy that produces wars; wars are about how power or opportunities are distributed (Mearsheimer, 2001: 412-413). This leads us to another conceptualisation of order by structural realists.

The distribution of power or capabilities or polarity is another pattern used by structural realists as international order. Unipolar, bipolar and multipolar systems have each been used as an order when appropriate. In these orders, which are considered as systemic orders in this study, the distribution of capabilities has an important impact on the behaviour of states. Because a balanced distribution of capabilities can bring order and stability to international politics, while an unbalanced distribution will bring instability.

According to structural realism, the most stable system is bipolarity as it brings relative peace and stability within itself. In international politics, the opportunities are concentrated on two sides and a relative balance is achieved. Each of the poles does its best to prevent the emergence of another power. The balanced nature of the system will bring order to it (Waltz, 1967: 211). Because each pole has one actor to fear and the others have only two actors. In other words, states will be afraid of how many great powers there are besides themselves. The fewer the actors to be feared, the more stable and organised the system is (Mearsheimer, 2001: 53-54, 66-70). Structural realists either ignore unipolar orders (Mearsheimer, 1990, 2001) or they see it as a momentary event (Krauthammer, 1990; Mastanduno, 1997; Sheetz & Mastanduno, 1997). This is because after the historical threshold analysed by the realists (the Treaty of Westphalia), no unipolar order has been encountered. Waltz also points out that the unipolar order is a very recent phenomenon. "Can the United States be reasonable and tolerant and maintain order in this new order in which it is the only great power?" Waltz asks (Waltz, 1993: 187-195). According to him, historically and theoretically speaking, this would not be possible.

Structural Realists attach so much importance to stability and balance that Mearsheimer divides multipolar systems into balanced and unbalanced ones (Mearsheimer, 2001: 333). Balanced multipolarity is more stable because power is distributed roughly equally among states. In unbalanced multipolar systems, on the other hand, there will be at least one major power seeking to establish hegemony. Realists refrain from calling such systems order, arguing that uncertainty leads to disorder. To reiterate here, in cases where there are systemic orders, the anarchic order still persists. The orders are intertwined.

The last sub-order in structural realism is the hegemonic order, which is embodied by John J. Mearsheimer. According to him, none of the great powers is satisfied with the status quo. Each of them is a revisionist actor. They will want to change the order in their favour and eventually become hegemons. Mearsheimer argues that no great power has ever been able to become a global hegemon on its own and even cannot become one. This is the tragedy of great powers that strive to become global hegemons despite the fact that they cannot. Instead, one finds regional hegemonies of great powers (Mearsheimer, 2001). These regional hegemonies are the smallest scale orders in structural realism. The orders established by Japan between 1895-1945, by the USA and the USSR during the Cold War, and by China in the 1990s are all examples of hegemonic orders. Since they are the most powerful actor in the order they have established, they have a vertical relationship with the states included in the order. They depend on the hegemon in politics, economy and defence industry.

At the beginning of this chapter, we briefly mentioned that the systemic and hegemonic ordering of orders in structural realism does not fit the level of analysis of the theory. It would be appropriate to think of Mearsheimer's hegemonic orders as closed boxes and to summarise his general theory as an explanation of the relationship between these closed boxes. These varying levels of analysis not only put



the theory in a methodologically difficult situation, but also lead to the imposition of normative features on a materialist theory. The most obvious example of this is the naming of the order allegedly established under the leadership of the USA after the Cold War as the Liberal International Order (Mearsheimer, 2018, 2019).

Mearsheimer's "The Great Delusion: Liberal Dreams and International Realities" (2018) targets the liberal order that the US is trying to establish. Again under the title of classical realism, Patrick Porter's "The False Promise of Liberal Order: Nostalgia, Delusion and the Rise of Trump" (2020) also mentions the conceptualisation of liberal order. Therefore, liberal orders are the main target of these two works written in close proximity to each other. But with one difference. While Porter argues that the order established by the US is not a liberal order, but an imperial order formed by a hierarchy of power like its predecessors (Porter, 2020) Mearsheimer argues that the US has established a liberal order, but that it is not sustainable (Mearsheimer, 2018, 2019). In other words, while Porter was able to fill his conceptualisation of order with realist notions, Mearsheimer borrowed his conceptualisation of order from Liberal theorists. Contrary to Porter, Mearsheimer did not explain order with realist notions, but rather instilled normativity into the theory. Kenneth Waltz, the founder of structural realism, also dealt with the same issue and stated that although the USA has a liberal-dominated government, it acts with its material capacity in international politics (Waltz, 2000: 38).

Mearsheimer not only degenerate structural realism, but also abandoned the offensive realism he himself founded with the *Great Delusion*. However, with offensive realism, without adding any normative factor, he could have explained why the US is trying to become a global hegemon and why this will end in failure. He could have painted an offensive realist scheme by using examples such as the US using the expansion of NATO to prevent the emergence of new regional hegemony; the US supporting actors such as India and Japan and putting the responsibility of containing China on their shoulders; the US's interest-oriented relationship with the Gulf countries; the US welcoming the UK's departure from the European Union in order to prevent the European Union from growing too much; and many other examples. But Mearsheimer has been at loggerheads with liberal theorists, especially Ikenberry, for so long that it is not difficult to say that the "enemies" are now trying to look alike.

As a result, Mearsheimer degenerate the theory as much as the NCR students. If we were to adapt Thomas Hobbes' phrase "*homo homini lupus est*" (Man is the wolf of man) to this damage Realists have done to Realism, "*Realis Realismus lupus est*" (Realists are the wolf of Realism) would be an appropriate expression.

## CONCLUSION

To summarise, this study examines the conceptualisations of order in the two most influential theories of the realist paradigm, classical and structural realism. Hans Morgenthau, Robert Gilpin and Patrick Porter in classical realism and Kenneth Waltz and John Mearsheimer in structural realism are analysed. However, each theorist has been criticised within the framework of his own theoretical construct. In other words, it is possible to see this study as a realist critique of realism. Moreover, this is an attempt has been made to reorganise these realists' conceptualisations of order. However, new categorisations are still possible. For instance, while one group takes a more theoretically based approach (Waltz, 1967b), another group may focus on US strategies and actions in terms of their practical implications (Brooks et al., 2012; Posen, 2014). This study will transfer itself to new studies that observe the distinction between practice and theory.

**Table 1.** *Ordering realists' orders*

	CLASSICAL REALISM			STRUCTURAL REALISM	
	HANS MORGENTHAU	ROBERT GILPIN	PATRICK PORTER	KENNETH WALTZ	JOHN MEARSHEIMER
HOW TO ESTABLISH AN ORDER?	Power + Ideology	Prestige	Brute force	Stability	Stability
WHO IS THE ORDER-BUILDER?	Leader or Holder	Hegemon	Empire	Anarchy	Hegemon
THE NATURE OF THE ORDER	Stable	Economic	Hierarchic	Anarchic	Hierarchic
IS THERE A GOOD / EVIL ORDER?	Yes	No	Yes	No	Both Yes and No

In Table 1, the conceptualisations of international order by five realist theorists are summarised with the answers given to four questions. The fact that different names give different answers to the same questions within the same paradigm is related to the dimension from which they view the concept of international order. In other words, the levels of analysis used were effective in the given answers. For example, the main reason why Waltz describes the nature of order as anarchic is that he sees all actors as units with similar functions from the systemic level of analysis. In the same question, Porter calls it hierarchical because he observes from the state level of analysis that the Great Powers behave like empires and have their own hinterlands. The similarities between the different theories in the table can also be explained by the basic characteristics of realism. For example, Gilpin and Mearsheimer point to the hegemon as the order builder. In both of them, regional hegemons are the providers of order in their respective regions.

This study, which attempts to categorise realist theorists' conceptualisations of order, has tried to reveal to what extent the theorists are consistent with their own theories in their conceptualisations of order. Kenneth Waltz's structural realism has the best consisted order conceptualization comparing to his theory. On the other hand, John Mearsheimer is the least consisted scholar. Because, whereas Waltz adheres to the limits of structural realism and a fortiori attributes the construction of order to a higher authority, such as anarchy, which shapes and shoves states, Mearsheimer, on the other hand, delegates this role to units. The most complex conceptualisation of order among the theorists can be found in Morgenthau's works. It is possible to associate the aforementioned inconsistencies in the texts of the founder of the realist paradigm with the birth pauses of the paradigm. Because, this period coincided with the initial stages of the development of the discipline, during which the levels of analysis had not yet been determined and the boundaries of the theory had not yet been drawn. Patrick Porter has clearer definition of order: "empires build hierarchies by brute force". Nevertheless, he displays a lack of objectivity in contrast to Robert Gilpin. In this regard, Gilpin deserves respect in the time of the rise of structural realism with Waltz. To sum up, Table 1 is a parsimonious form of Realists' conceptualizations of international order.

In IR academia, for the time being, these order debates are conducted within the framework of a liberal and values-based international order. However, most realists accept the world as it is. For example, while European Union President Ursula von der Leyen described Russia's strikes on Ukraine's infrastructure and energy facilities in 2022 as a "war crime" (Anadolu Agency, 2022) in 2023, Israel's cutting off Gaza's water supply and striking its infrastructure and energy facilities as "Israel's self-defence" (Politico, 2023) realists will not be surprised. Although it may seem like a cruel stance, for realists both are inhumane. Unfortunately, this hypocritical stance is inherent in international politics. Different approaches of realist school are also the theories that explain why. As a matter of fact, as the crises in international politics deepen, it seems that the discussions on international order will increase in parallel and the explanations of realists will be needed more.

## BIBLIOGRAPHY

- Amstrup, N. (1978). The "Early" Morgenthau. A comment on the intellectual origins of realism. *Cooperation and Conflict*, 13(2), 163–175. <https://doi.org/10.1177/001083677801300206>
- Anadolu Ajansı. (2022). *Russian attacks on civilian infrastructure in Ukraine "war crimes," says EU*. Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/en/russia-ukraine-war/russian-attacks-on-civilian-infrastructure-in-ukraine-war-crimes-says-eu/2715197>
- Biden, J. (2020). Why America must lead again: Rescuing U.S. foreign policy after Trump. *Foreign Affairs*. <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2020-01-23/why-america-must-lead-again>
- Brooks, S. G., Ikenberry, G. J., & Wohlforth, W. C. (2012). Don't come home, America: The case against retrenchment. *International Security*, 37(3), 7–51. [https://doi.org/10.1162/ISEC\\_a\\_00107](https://doi.org/10.1162/ISEC_a_00107)
- Bull, H. (1976). Arms control and world order. *International Security*, 1(1), 3–16. <https://doi.org/10.2307/2538573>
- Bull, H. (2002). *The anarchical society: a study of order in world politics* (3. baskı). Columbia University Press.
- Carr, E. H. (2016). *The Twenty Years' Crisis, 1919-1939* (M. Cox (ed.)). Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/978-1-349-95076-8>
- Coen, A. (2018). International order, the rule of law, and US departures from refugee protection. *The International Journal of Human Rights*, 22(10), 1269–1284. <https://doi.org/10.1080/13642987.2018.1454910>
- Fukuyama, F. (1992). *The end of history and the last man*. Maxwell Macmillan International.
- Gilpin, R. (1975). Three models of the future. *International Organization*, 29(1), 37–60. <http://www.jstor.org/stable/2706285>
- Gilpin, R. (1981). *War and change in world politics*. Cambridge University Press. <https://doi.org/DOI: 10.1017/CBO9780511664267>
- Gilpin, R. (1988). The theory of Hegemonic war. *Journal of Interdisciplinary History*, 18(4), 591. <https://doi.org/10.2307/204816>
- Gilpin, R., & Gilpin, J. M. (1987). *The political economy of international relations*. Princeton University Press.
- Gilpin, R., & Gilpin, J. M. (2001). *Global political economy*. Princeton University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctvc4j53>
- Goddard, S. E. (2018). *When right makes might: Rising powers and world order*. Cornell University Press.
- Goh, E. (2013). *The struggle for order: Hegemony, hierarchy, and transition in post-cold war east Asia*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199599363.001.0001>
- Ikenberry, G. J. (2001). *After Victory: Institutions, strategic restraint, and the rebuilding of order after major wars*. Princeton University Press.
- Ikenberry, G. J. (2014). The logic of order: Westphalia, liberalism, and the evolution of international order in the modern era. İçinde G. J. Ikenberry (Ed.), *Power, Order, and Change in World Politics* (ss. 83–107). Cambridge University Press.
- Ikenberry, G. J. (2020). *A world safe for democracy liberal internationalism and the crises of global order*. Yale University Press.
- Ikenberry, G. J., Mastanduno, M., & Wohlforth, W. C. (2009). Introduction: Unipolarity, state

- behavior, and systemic consequences. *World Politics*, 61(1), 1–27. <http://www.jstor.org/stable/40060219>
- Jervis, R. (2009). Unipolarity: A structural perspective. *World Politics*, 61(1), 188–213. <http://www.jstor.org/stable/40060225>
- Krauthammer, C. (1990). The unipolar moment. *Foreign Affairs*, 70(1), 23–33. <https://doi.org/10.2307/20044692>
- Layne, C. (1993). The unipolar illusion: Why new great powers will rise. *International Security*, 17(4), 5–51. <https://doi.org/10.2307/2539020>
- Mastanduno, M. (1997). Preserving the unipolar moment: Realist theories and U.S. grand strategy after the cold war. *International Security*, 21(4), 49–88. <https://doi.org/10.2307/2539283>
- Mearsheimer, J. J. (1990). Back to the future: Instability in Europe after the Cold War. *International Security*, 15(1), 5–56. <https://doi.org/10.2307/2538981>
- Mearsheimer, J. J. (2001). *Tragedy of great power politics*. W.W. Norton & Company.
- Mearsheimer, J. J. (2018). *The great delusion: Liberal dreams and international realities*. Yale University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctv5cgb1w>
- Mearsheimer, J. J. (2019). Bound to fail: The Rise and fall of the liberal international order. *International Security*, 43(4), 7–50. [https://doi.org/10.1162/isec\\_a\\_00342](https://doi.org/10.1162/isec_a_00342)
- Milner, H. (1991). The assumption of anarchy in international relations theory: A critique. *Review of International Studies*, 17(1), 67–85. <http://www.jstor.org/stable/20097244>
- Morgenthau, H. J. (1939). International Affairs: The Resurrection of Neutrality in Europe. *The American Political Science Review*, 33(3), 473–486. <https://doi.org/10.2307/1948801>
- Morgenthau, H. J. (1945). The Machiavellian Utopia. *Ethics*, 55(2), 145–147. <https://doi.org/10.1086/290440>
- Morgenthau, H. J. (1947). *Scientific man vs. power politics*. LATIMER HOUSE LIMITED.
- Morgenthau, H. J. (1948). *Politics among nations: The Struggle for Power and Peace*. A.A. Knopf.
- Morgenthau, H. J. (2011). Enduring realities and foreign policy. *American Foreign Policy Interests*, 33(3), 143–146. <https://doi.org/10.1080/10803920.2011.593989>
- Navari, C. (2000). *Internationalism and the state in the twentieth century*. Routledge.
- Norrlof, C. (2010). *America's global advantage US Hegemony and international cooperation*. Cambridge University Press.
- Politico. (2023). *EU condemns Hamas attack on Israel as 'terrorism in its most despicable form'*. <https://www.politico.eu/article/israel-ursulva-von-der-leyen-hamas-palestina-condemns-terrorism/>
- Porter, P. (2020). *The false promise of liberal order: Nostalgia, Delusion and the Rise of Trump*. Polity.
- Rathbun, B. (2008). A Rose by any other name: Neoclassical realism as the logical and necessary extension of structural realism. *Security Studies*, 17(2), 294–321. <https://doi.org/10.1080/09636410802098917>
- Ripsman, N. M., Taliaferro, J. W., & Lobell, S. E. (2016). Neoclassical realist theory of international politics. İçinde *Neoclassical Realist Theory of International Politics*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199899234.001.0001>
- Sheetz, M. S., & Mastanduno, M. (1997). Debating the unipolar moment. *International Security*, 22(3), 168–174. <https://doi.org/10.2307/2539361>

Slaughter, A.-M. (2004). *A new world order*. Princeton University Press.

Walt, S. M. (1987). *The origins of alliance*. Cornell University Press. <http://www.jstor.org/stable/10.7591/j.ctt32b5fc>

Waltz, K. N. (1967). The politics of peace. *International Studies Quarterly*, 11(3), 199–211. <https://doi.org/10.2307/3013947>

Waltz, K. N. (1979). *Theory of international politics*. Addison-Wesley Publishing. <https://doi.org/10.4324/9781912282388>

Waltz, K. N. (1982a). The myth of national interdependence. İçinde R. Maghroori & B. Ramberg (Ed.), *Globalism versus Realism: International Relations' Third Debate* (ss. 81–96). <https://doi.org/10.4324/9780429049033-6>

Waltz, K. N. (1982b). The central balance and security in Northeast Asia. *Asian Perspective*, 6(1), 88–107. <http://www.jstor.org/stable/43737981>

Waltz, K. N. (1990). Realist thought and neorealist theory. *Journal of International Affairs*, 44(1), 21–37. <http://www.jstor.org/stable/24357222>

Waltz, K. N. (1993). The new world order. *Millennium: Journal of International Studies*, 22(2), 187–195. <https://doi.org/10.1177/03058298930220020801>

Waltz, K. N. (2000). NATO expansion: A realist's view. *Contemporary Security Policy*, 21(2), 23–38. <https://doi.org/10.1080/13523260008404253>

Waltz, K. N. (2004). Neorealism: Confusions and criticisms. *Journal of Politics and Society*, 15(1), 2–6.

Wendt, A. (2003). Why a World State is Inevitable. *European Journal of International Relations*, 9(4), 491–542. <https://doi.org/10.1177/135406610394001>

Wendt, A., & Duvall, R. (2008). Sovereignty and the UFO. *Political Theory*, 36(4), 607–633. <https://doi.org/10.1177/0090591708317902>

Wohlforth, W. C. (1999). The stability of a unipolar world. *International Security*, 24(1), 5–41.

Wolfers, A. (1962). *Discord and collaboration; essays on international politics*. Johns Hopkins Press.

Zarakol, A. (2011). *After Defeat: How the East learned to live with the West*. Cambridge University Press.

Zhang, B. (2017). Hans Morgenthau, realist theory of international leadership, and the future of global order. *Chinese Political Science Review*, 2(4), 512–530. <https://doi.org/10.1007/s41111-017-0080-0>